FARSÇA - TÜRKÇE LÛGAT

GENCİNEİ GÜFTAR FERHENGİ ZİYA

3

FARSÇA - TÜRKÇE

LÜGAT

3

GENCİNEİ GÜFTAR
FERHENGİ ZİYA

'innâli emel
yehûdane

FARSÇA-TÜRKÇE LÛGAT

GENCİNEİ GÜFTAR

FERHENGİ ZİYA

Yazan:
ZİYA ŞÜKÛN

DEVLET KİTAPLARI

MİLLİ EĞİTİM BASIMEVİ — İSTANBUL 1984

Atının dizginini tutayım diye yolun başında oturdum; fakat o süvari gelince iradem elden gidecek.

(*Şâʿir*)

عِنانِ اَمَلْ سَبُكْ شُدَنْ (**ʿinâni emel sebuk şuden**) = (*k.*) İstediği şeyden ümidini kesmek.

عِنانْ بَرْعِنانْ (**ʿinân ber ʿinân**) = Atbaşı beraberlik ki birbirine denk olmaktır.

عِنانْ تافْتَنْ (**ʿinân tâften**) = (*k.*) Mağlûp olup yüz döndürmek.

عِنانْ دادَنْ (**ʿinân dâden**) = Atı koşturmak (Ġıyâṯ).

عِنانْ دُزْدِيدَنْ (**ʿinân duz dîden**) = (*k.*) Gerilemek.

عِنانْ زْنانْ رَفْتَنْ (**ʿinân zenân reftēn**) = (*k.*) Acele gitmek.

عِنانْ سَبُكْ كَرْدَنْ (**ʿinân sebuk kerden**) = (*k.*) Aheste gitmek = عنان كشيدن.

عِنانْ فُرُو گِرِفْتَنْ (**ʿinân furū giriften**) = Yavaş gitmek § İşleri düşünerek yapmak.

عِنانْ گِرانْ كَرْدَنْ (**ʿinân girân kerden**) = (*k.*) Atlının durması. (Ġıyâṯ).

عَنْبَرِ لَرْزانْ، عَنْبَرِ اَرْزانْ (**ʿanberi erzân, ʿanberi lerzân**) = (*k.*) Hazreti Peygamber (صلعم) in saç bölüğü.

بوی گزان عنبر لرزان دهی
گر بد وعالم دهی ارزان دهی
نظامی

Saç bölüğünden saçtığın kokuyu iki âlem karşılığı verirsen ucuza vermiş olursun.

(*Niẓâmî*)

عَنْبَرِ تَرْ (**ʿanberi ter**) = (*k.*) Dilberin hattı ve zülfü § Gece.

عَنْبَرْچَه (**ʿanberçe**) = Kadınların misk ve amber gibi şeylerden yapıp boyunlarına taktıkları gerdanlık = ʿanberine.

عُنْجُدْ (**ʿunced**) = Kuru üzüm çekirdeği,

عَنْقايِ فَرْتُوتْ (**ʿanḳâyi fertūt**) = Yer ve gecenin karanlığı.

شبا هنگام كاين عنقای فرتوت
شكم پركرد ازين يكدانه ياقوت
نظامی

Gece vakti yeryüzü bu bir tane yakuttan: güneşten karnını doldurunca: güneş batıp gece olunca.

(*Niẓâmî*)

عَنَم (**ʿanm**) = Yaban narının çiçeği.

عَوانانِ فَلَكْ (**ʿavânâni felek**) = Gezeğen yıldızlar.

عُودْ دَر مِجْمَر نِهادَن (**ʿūd der micmer nihâden**)—(*k.*) Gizli şeyi açıklamak,

عُودِ سِيمِين (**ʿūdi sīmīn**) = (*k*) Çin sabah.

عُودِ قَمارِي (**ʿūdi ḳemârī**) ≐ Hint şehirlerinden Ḳemâr'da yetişen en iyi ödağacı.

عُودِي تَخْت (**ʿūdī teḫt**)=(*k.*) Gök.

عِيدِ فِطْر (**ʿiydi feḳr**) = Halktan kesilip Hakka ulaşmak.

عِيسِي حُورْد (**ʿīsī ḫūrd**)=(*k.*) Üzüm salkımı.

عِيسِي دِهْقان (**ʿīsī'i dihḳân**) = (*k.*) Şarap.

عِيسِي رَه نِشِين (**ʿīsī'i reh nişīn**) = Güneş ve güneşin ziyası § Hazık, usta hekim.

عِيسِي شَش ماهَه (**ʿīsī'i şeş mâhe**) = (*k.*) Her meyva, hususiyle üzüm.

عِيسِي كَدَه (**ʿīsi kede**) = Dördüncü gök § Hazreti Meryemin evi, Hazreti ʿİsā'nın ibadethanesi.

عِيسِي نِهْ ماهَه (**ʿīsī'i nuh mâhe**) = Şarap yapılan üzüm salkımı, üzüm şarabı.

عِيسِي هَر دَرْد (**ʿīsī'i her derd**) = (*k.*) Şarap.

آن شاهد رخ زردکو
آن عیسیٔ هر دردکو
خاقانی

O sarı yanaklı güzel nerede, o şarap nerede.

(*Ḫāḳānī*)

عَيْشا (**ʿayşâ**) = Dölyatağı, meşime.

عِيش دَه رُوزَه (**ʿīş de rūze**) = On günlük hayat: dünya hayatının azlığından kinayedir.

عَيْنُ الْكَمال (**ʿaynulkemâl**) = Nazar değme = اصابت عین ، چشم زخم

عین عیدست آنکه برگردون عیان شد یانگر
حسن ماه روز را عین‌الکمال آید پدید
سلمان

Felekte görünen îdin aynı mıdır [*]? Yoksa ramazanın güzelliğine nazar mı değmiştir?

(*Selmān*)

دفع عین‌الکمال چون نکند
رنگ نیلی که بر رخ قرست
شاهر

Ayın yanağındaki çivit rengi, nazar değmeyi nasıl defetmez.

(*Şā'ir*)

[*] Şair, عید kelimesindeki (ع) yı yeni aya benzetmiştir.

غ

غ (**ġ**) = Arapça elifbenin 19 uncu harfidir. Ebcet hesabiyle 1000 rakamını gösterir. Arapça telâffuz şekli (عين) e kıyas ile (غين) ġeyn dır.

غاب (**ġâb**) = Yemek artığı.

زان همه وعدهٔ نیکو زچه خرسند شدی
ای خردمند بدین نعمت پوسیده وغاب
ناصر

Ey akıllı! O kadar iyi vâdelere karşı bu eskimiş ve artık nimetlerle niçin kani oldun.
(*Nâṣır*)

§ Beyhude, faydasız söz.

گرابنسان سخنهای غاب آوری
همی چشم دانش بخواب آوری
اسدی

Eğer böyle faydasız sözler söylersen bilgi ve irfanın gözünü uyutursun.
(*Esedî*)

هر آن سخن که نه در مدح شاه بود
بود بنزد بزرگان روزگار چو غاب
فخری

Padişahın medhine dair olmıyan her söz zamanın büyükleri nazarında beyhudedir.
(*Fehrî*)

§ İşe yaramıyacak bir hale gelen şey.

غابانك (**ġâbânek**) = İt menekşesi denilen nebat (*Ar.*) بنفسج الكلاب.

غابش (**ġâbiş**) = Murdar ağacı ve kurt baharı denilen beyaz çiçekli yabani bir ağaç.

غابوك (**ġâbūk**) = Keman gürühe denilen tüfeğin topraktan yapılmış mermileri. كان گروهه (*ba.*),

غاتفر (**ġâtfer**)=Semerḳand'de güzel selvi yetiştiren bir mevki.

پری ندارد رنگ گل شکفتهٔ سرخ
پری ندارد بالای سرو غاتفری
ازرق

Peri, açılmış kırmızı gül rengine malik değildir; peride Ġâtferde yetişen selvinin boyu yoktur.
(*Ezreḳî*)

§ Bir pehlivan.

گوی غاتفر نام سالار شان
بجنگ اندر آن نام بردارشان
فردوسی

Onların reisleri Ġâtfer adlı bir pehlivan. Harbde o, onların ünlüsü.
(*Firdevsî*)

غارتیدن (**ġâretīden**) = Yağma etmek. Gece baskını mânasına gelen Arapça ġâret kelimesinden yapılmış mastarı ca'lî. (غارت کردن) de denir.
غارتگر (**ġârtger**) = Yağmacı.

غارج (**ġâric**) = Sabah vakti içilen şarap (*Ar.*) صبوح.

خوش آن نبید غارجی بادوستان یکدله
کیتی بآرام اندرون مجلس پیالگ وولوله
بوسلیك

Dünya sükûnet halinde, meclis ses ve velvele içinde iken sadakatli dostlarla sabah şarabı hoştur.

(*Büselik*)

§ Sâki mânasına da gelir.

غارجیت بدهد غارج وهم توبه کند
از شرابی‌که حرامست برو در همه‌باب
نزاری

Sâki sana sabah şarabı verir, hem de ona her hususta haram olan şaraptan tövbe eder.

(*Nizārī*)

غارغم (**ġârġem**) = Keder mağarası (*k.*) zindan § Günahkârların mezarı.

غاروغور (**ġârūġūr**) = Karış muruş, hercü merc.

غاز (**ġâz**) = Kaz dediğimiz hayvan = herbet. Küçüğü bet. Muarrebi بط tır § Atılmış pamuk.

زجهر تافتن تار وپود مدحت تو
برند غاز سخن شاعران زغوزهٔ من
سوزنی

Senin medhin çözgü ve atkısını bükmek için şairler söz pamuğunu benim kozamdan alırlar.

(*Sūzenī*)

§ Yarık, çatlak § Niyaz etmek, yalvarmak.

شود دی همه غاز وشود دی همه ناز
شود دی همه نار وشود دی همه نور
مولانا

Bir zaman olur ki bütün niyaz ile, bir zaman olur ki bütün naz ile geçer; bir an olur ki bütün nâr; bir an olur ki bütün nurdan ibarettir.

(*Mevlānā*)

§ Elbise yaması § Kıtlık § Yemeği iştah ile yemek mânalarına da gelir.

غازغاز (**ġâzġâz**) = Ayrılmış, iki tarafa açılmış, yarılmış şey.

روی نشوی تکی یك نماز
کافری ای کون زات غازغاز
تاج بها

Aptes alıp bir namaz kılmazsın . . . . . kâfir misin.

(*Tāci Behā*)

غاز کردن (**ġâz kerden**) = Pamuktan çekirdeği ayırmak, yünü eğirmek için hazırlamak, hallaçlamak.

غازه (**ġâze**) = Allık, kızıllık.

بی غازه وگلگونه گل آن رنگ کجا یافت
کافرو خته از پردهٔ مستور برآمد
مولانا

Allık ve kızıllıksız gül o rengi nereden buldu ki gizlendiği perdeden ziyadar olarak çıktı.
(*Mevlānā*)

عروسان املرا همت او
حقیقت چون سپیداجست وغازه
فخری

Emel gelinlerine onun himmeti hakikatte düzgün ve allık gibidir.
(*Fehrî*)

§ Sada, ses.

ای بسا گفتگوی وآوازه
که چو تنبور گشت پرغازه
آذری

Nice dedikodu ve şöhret; tambur gibi sesle doludur: kuru gürültüden ibarettir.
(*Āzerî*)

Kanad kökü ve kuyruk dibi mânalarına purġâze, dumġâze kelimelerinde geçmiştir (*ba.*). Ġâzenin bu mânada kullanılmasına bu iki kelimeden başka yerde tesadüf edilmemiştir.

غازی (ġâzī [*]) = Cambaz.

[*] Arapça, düşmana karşı harb eden kimse; dilimizde düşmanı mağlûbeden büyük komutan mânasınadır. Farsça mânalarını yazdığımız ġaziyi övgüyü bildiren bu ġaziden ayırdetmek için Farsçasından önce bir geda kelimesi getirilmektedir:

جنبش جان کی کند صورت گرمابهٔ
صف شکنی کی کند اسب گدا غازیٔ
مولانا

Hamamdaki resim nasıl hayat gösterebilir! Cambaz atı nasıl harb safını bozar!
(*Mevlānā*)

غازی بسیر شونه بصورت که عنکبوت
غازی نگردد اوچه برآید بریسمان
مجیرالدین

Siyrette cambaz ol, surette değil. Örümcek; ipin üstüne çıksa da cambaz olmaz.
(*Macîruddîn*)

در رسنهای دو زلف کافرت پیچیده ام
غازم غازی بجان خویش بازی می کنم
سلمان

Senin iki kâfir zülfünün tellerine takılmışım; cambazım cambaz, hayatımla oynuyorum.
(*Selmān*)

§ Bumbar dolması ve et sucuğu گدا غازی (*ba.*).

غاژ (ġâj) = Ağzı büyük kimse § Diken.

غاش (ġâş) = Aşk ve muhabbeti ziyade olan kimse.

حویشتن دار باش وبی پرخاش
هیچ کسرا مباش عاشق غاش
رودکی

Kendini koru, kavga etme; hiç kimseye fazla sevgi gösterme.
(*Rūdekî*)

§ Ahmak adam § Ağzı kokar, murdar tabiatlı kimse § Kavga, kargaşa §Koruk salkımı § Tohumluk hıyar.

غاك (ġâk) = Karga sesi § Karışıklık, ihtilâl.

غال (ġâl) = Ġâlîden = yuvarlanmak, yuvarlamak tan (*İsmas. emir,*). Muzarii غالد ġâleddir.

همچو آهوکه جفت را غالد
من ترا زوروشب همی غالم
لطیفی

Eşini yuvarlıyan ahu gibi ben seni gece gündüz yuvarlar, yani seninle oynaşırım.

(*Leṭîfî*)

كنفال (*ba.*) § Mağara, in, mandıra § Arı yuvası.

کسیکه در دل او جای کرد خصمیٔ تو
بجای خانه وکاشانه چرخ دادش غال
عمارهٔ مروزی

Her kimin kalbinde sana karşı husumet yer ettiyse felek ona ev ve köşk yerine in yahut arı yuvası verdi.

(*'Umāre'i Mervezî*)

غالوك (**ġâlūk**) = Keman gürühe mermisi = غابوك (*ba.*).

کانِ گروهٔ زرین شمه بچرخ هلال
ستارگان همه غالوکهای سیم اندود
خسرو

Felekte yeni ay, altından yapılmış bir yay oldu; bütün yıldızlar gümüş kaplanmış mermilerdir.

(*Ḫusrev*)

غالیدن (**ġâlîden**) = Yuvarlanmak, yuvarlamak غال (*ba.*).

غالیه بار (**ġâliyebâr**) = Güzel kokulu şey. Asıl mânası ıtır yağdırıcı demektir. Gâliye kelimesi Arapça olup Farsçada da kullanılır. Misk ve amber ve sair kokulu şeylerden mürekkep siyah renkli bir ıtırdır ki eskiden beri mevcuttur, kıymetli olduğu için ġâlî = pahalı mânasından alınmıştır.

غالیه سای (**ġâliye sây**) = Attar, ıtır tertibeden.

غام (**ġâm**) = Konuşmada (sesli osuruk).

غامی (**ġâmî**) = Zayıf, kuvvetsiz.

غاو (**ġâv**) = Öküz = gâv § Mağara ve hayvan yatacak yer.

غاوش، غاوشو، غاوش (**ġâveş, ġâvşū, ġâvūş**) = Tohumluk hıyar.

پنداشت دشمنت که بانديشهٔ محال
تاند که آتشی بجهاند زغاوشو
فخری

Düşmanın; muhal bir hayal ile tohumluk hıyardan ateş çıkaracağını sandı.

(*Feḫrî*)

(Ġâvşū) müfrit, âşık, koruk salkımı mânalarına da gelir.

غاوسنگ (**ġâvşeng**) = Üğendire: öküz sürdükleri ucu iğneli değnek.

غباد (**ġubâd**) = Keyânîler silsilesinden (Kâvūs) un Keyḳubād adiyle anılan babası § Sâsânîlerin on dokuzuncu padişahı ve Nūşîrvān'ın babası § İbda' yani bir şeyi nümunesi ve misali yok iken ihtira' etmek, nevzemîn şiir söylemek mâna-

larına da gelir. Her hususta hakkaniyeti iltizam eden kimse (Burhān).

غِبَارْ، غِبَازَه، غِبَازْ، غِبَارَه (**ġibâr, ġibâre, ġibâz, ġibâze**) = Üğendire=ġâvşeng § Kalender sopası.

خصم تو گاویست خرنهادکه هرگز
نرم اگردد مگر بسخت غبازه
ناصر

Senin hasmın eşek tabiatlı bir öküzdür, ancak sert üğendire ile yola gelir.

(*Nāṣır*)

غَپَك (**ġepek**) = Hasır ördükleri kovalık denilen saz.

بادکه دردسر دهد خاك بهست منزلش
مفرش اگر حریر شد سوختنیست ازغپك
عهد لومکی

Baş ağrısı veren şarabın .oprağa dökülmesi iyidir. Sazdan örülmüş yaygı ipek gibi olsa da yanmağa lâyıktır.

(*'Amîd Lūmeki*)

غُت (**ġut**)=Cahil, irfansız ahmak.

هست بافضل شیخ ابو اسحق
تیر گردون زراه هالش غت
فخری

Şeyh Ebū İsḥaḳ'ın faziletine nispetle feleğin Utaridi bilgi cihetiyle cahil ve behresizdir.

(*Feḥrî*)

غُتْفَرَه، غُتْفَر (**ġutfer, ġutfere**) = ġut.

دوست تواند چهٔ زیرك چه غتفره
سوزنی

Gerek zeki gerek ahmak sana karşı minnettardırlar.

(*Sūzenî*)

خاك بشهوت مسپر چون ستور
تانه زلت غتفره گیرد نه پور
انوری

Toprağı hayvan gibi şehvetle çiğneme; yeryüzünde hayvan gibi şehvetle gezme ki ne eşin ne de oğlun ahmaklığa mâruz kalsın.

(*Enverî*)

(Nāṣırî) bu beyti (ġutfere) nin nikâhsız çiftleşen kimse mânasına geldiğini ispat için yazmıştır.

غَجَك (**ġiçek**) = Kemançe denilen saz. غژك ġijek de denir.

غَدَارَه (**ġedâre**) = Küçük bil şeklinde büyük temren = bîlek § Pirinçten yapılan bal ve yağ kabı. (D) nin şeddesiyle eski harb aletlerinden iki ucu keskin bir silâh (Nizam).

غَدَر (**ġeder**)=Harb elbisesi, zırh. Ġedrek de denir.

غَر (**ġer**) = Orospu, fahişe.

ولی مراست جگرخون ازین که غرچهٔ چند
زبابکان همه حیز وزمامکن همه غر
قاآنی

Fakat ben şundan müteessirim ki baba cihetiyle hep namert, ana cihetiyle hep orospu olan birkaç namussuz . . .

(*Ḳāānî*)

تابدین گرز گران کوبم سرش
آن سر بی دانش مادر غرش
مولانا

Bu ağır topuzla o anası kahpenin malûmatsız kafasını ezmek için.

(*Mevlânâ*)

§ Korkak ve büyük mânalarına da gelir.

غُر (**ġur**) = Boyunda ve alında peyda olan ve ur denilen yumru.

ای غر پیشانیت غرهٔ ماه صفر
غره باکن غر مشو دورکن این دردسر
تاشکندی

Ey alındaki ur sefer ayının gurresine benziyen! O ura mağrur olma, bu baş ağrısını defet.

(*Tāşkendī*)

§ Fıtık hastası = debbe ḫâye = زابغر (*ba.*). Türkçesi (kavlıç).

غُرابِ زَمین (**ġurâbi zemīn**)=(*k.*) Karanlık gece

غَراجَه (**ġerâçe**) = Gerçe (*ba.*).

غَراره (**ġerâre**) = Ağızda suyu çalkamak.

اگر گهی بزبانم حدیث توبه رود
زبی طهارتی انرا بمی غراره کنم
حافظ

Eğer dilimde bazan tövbeye dair söz deveran ederse kirlendiğinden dolayı onu şarapla çalkarım.

(*Ḥāfız*)

غَراش (**ġerâş**)=Tırmalama=ḫırâş § Kahır ve gazap. Mastarı غراشیدن ġerâşîden =tırmalamak § Hiddet etmek, darılmak.

تو کز عشق حقیق لافی ای دوست
غراش سوزنی بنمای در پوست
خسرو

Ey hakiki aşktan dem vuran dost! Cildinde bir iğne yarası göster.

(*Ḫusrev*)

چنان شد غراشیده از کینه‌اش
که آتش زبانه‌زد از سینه‌اش
شاعر

Ona kininden öyle hiddetlendi ki göğsünden ateş alevi çıktı.

(*Şā'ir*)

§ Gam ve keder.

غَراغَر (**ġerâġer**) = Karın gurultusu.

غَرامَت (**ġerâmet**) = Ödek, tazminat = tâvân.

غُرّان (**ġurrân**) = Haykırıcı غریدن (*ba.*).

غَراوَرَنگ (**ġerevreng**) = Çok büyük, (*Ar.*) اعظم (Cihāngīrī).

گروگر بدو داده اورنگ وگرگر
زعرش و ز کرسی غراورنگ وبرتر
عماد زوزنی

Cenabı Hak ona arş ve kürsüden daha büyük daha âli taht ve serir vermiş.

(*'Imādī Zevzenī*)

Şarap renk vezninde büyük taht mânasınadır (Câmi').
Ger = büyük. Evreng = taht (Nizâm).

غربال (**ġirbâl**) = Kalbur mânasına غربال Muarrebidir.

قرار برکف آزادگان نگیرد مال
نه‌صبر در دل عاشق نه آب در غربال
سعدی

Âşıkın gönlünde sabır, kalburda su, karar etmediği gibi azadelerin elinde mal durmaz.
(*Sa'dî*)

غربیب (**ġerbîb**) = Bir nevi siyah üzüm.

غربیل (**ġirbîl**) = Kalbur.

غرتبان (**ġertebân**) = Kaltaban.

غرچه (**ġerçe**) = Namussuz = غر (*ba.*) § Ahmak, nâdan.

درگذر زین سپرای غرچه فریب
سنائی

Ahmak aldatan bu dünyadan vazgeç.
(*Sen'āî*)

Gercistan vilâyetine ve ahalisine denir.

غرد (**ġerd**) = Yaz evi.

غردل (**ġerdil**) = Korkak, ödlek. Mânayı terkibîsi kahpe yürekli demektir.

غرده (**ġerde**) = Araba = gerdūne.

غرز (**ġerez**) = Çoban değneği denilen bitkinin küçük ve dişi kısmı (Burhān).

غرس (**ġeres**) = Hışım, öfke.

گرنه بدبختی مراکه فیکند
بیکی جاف‌جاف زود غرس
او مرا پیش شیر بپسندد
من‌نتاوم برو نشسته مگس
رودکی

Ben talihsiz değilsem beni çabuk öfkelenen bir orospuya kim attı, o beni aslanın önüne lâyık görür; ben ona bir sinek konmasına tahammül edemem.
(*Rūdekî*)

غرسا (**ġersâ**) = Andız denilen bitki.

غرش (**ġurriş**) = Bağırış, haykırış. غریدن (ġurrîden) = Öfke ile bağırmak, haykırmak, nara atmaktan hâsılı mastar.

Rus ve Japon muharebesi sırasında Ḥablülmetinde neşredilen bir manzumeden:

از غرش قنابل وتوپهای قلعه کوب
وزنعرهٔ سپاه وصدای تفنگ وتوپ
گوش فلك گرفت وجهان بیقرار شد
عالم زتو بفتنهٔ عظمی دچار شد
شاعر

Atların ve kale döğen topların gürültüsünden ve askerin narası ile tüfek ve top sesinden feleğin kulağı sağır oldu, dünya yerinden oynadı. Âlem yeniden büyük bir fitneye duçar oldu.
(*Şā'ir*)

غرش (**ġerş**) = غراش (*muḥ.*)

غرشیدن (**ġerşîden**) غراشیدن (*muḥ.*) غراش (*ba.*).

چو غرشنده گشتی زخشم وستیز
گرفتی ازو دیو راه گریز
لبیبی

Hiddetlenince öfke ve kavgasından dev kaçmanın yolunu tutardı.

(*Lebîbî*)

غرغره ، غرغر (**gergər, gergere**) =Kuyu dolabının çıkardığı ses § Kuyu makarası, şimdi konuşmada gırgıre diyorlar § Boğazın ağız tarafından olan ucu.

غرغر (**gurgur**) = Fıtık yani kasık yarıklığı hastalığına tutulup da hayası ses veren kimse; şimdi (gur) deniyor ki sesini hikâyeden kinayedir § Öfke ile dudak altından söylenen söz, homurdanma.

غرغشه (**gergeşe**)=Kavga, arbede = herheşe.

غرغند ، غرغن (**gergen, gergend**) = Sağrıdan maada köseleden yapılan ayakkabı.

غرغجه (**gergence**) = Cinsî muameleyi pek özliyen kadın.

غرفج (**gerfec**) = Tuturuk yapılan yavşan kurusu.

غرفنج (**gurfenc**) = Kasığı yarık kimse.

غرقاب (**gerkâb**) = Derin su.

غرقاب شدن (gerkâb şuden)=Suda boğulmak.

غرق پران (**gerkı perrân**) = Dişiye birdenbire yanaşmak. Karşılığı میان پاچه (*ba.*).

غرق چشمهٔ سیماب (**gerkı çeşme'i sîmâb**) = (*k.*) Dünya gösterişine aldanmak.

غرق چشمهٔ قیر (**gerkı çeşme'i kîr**) = (*k.*) Dünyaya dalmak § Güneş batmak.

غرقد (**gerked**) = Sincan dikeninin ak ve büyük kısmı.

غرم (**germ**) = Öfke, kin.

غرم (**gurm**) = Yaban koyunu.

شهریاری کز ثبات عدل او در بیشه غرم
چون بخسبد سر نهد در پنجهٔ شیر ژیان
ازرقی

Bir padişah ki adaletinin sebatından ormanda yabani koyun uyuduğu vakit başını kükreyici aslanın pençesine koyar.

(*Ezrekî*)

غرماسنگ (**germâseng**) = Gözleme : yağda kızartılan ince yufka.

غرمان (**germân**) = Öfkeli, kinli.

دشمن خویشرا بری فرمان
هر زمان دوست را کنی غرمان
نصیر ادیب

Her zaman düşmanının emrine itaat eder, dostu öfkelendirirsin.
(*Neşîrî Edîb*)

غرمانوس (**ġermânūs**)=Tarhun denilen sebze.

غرمج (**ġermeç**)=Et, mısır ve yağla yahut sebze ve sair hububat (tahıl) ile pişirilmiş yemek. (Ġ) nın ötresiyle de görülmüştür.

مرا غرمج ار تو پختی نه بی
زهی شوخ دیده زهی روسپی
فردوسی

Bana germeç pişirseydin olmaz mıydı? Ne aç gözlü, ne ahlâksız imişsin.
(*Firdevsî*)

Ne bî, lisanı deride (ne būdî) (çi mî şud): ne olurdu demektir. (M) nin esresiyle غرمچ çöreotudur.

جوی زخرمن تو به زکشت خرمن عمر
گدای دانهٔ خال توام نه از غرمچ
درویش سقا

Senin harmanından bir arpa, ömür harmanından daha iyidir. Senin beninin tanesinin dilencisiyim; çöreotunun değil.
(*Derviş Sekkā*)

غرمنده (**ġermende**) = Ġermân.

شه از کینه زالگو نه غرمنده شد
که شیراز نهیبش سر افکنده شد
جلالی

Padişah öyle hiddetlendi ki onun korkusundan aslanın başı aşağı düştü.
(*Celālî*)

غرمه (**ġurme**) = Kış mevsimi için hazırlanan kızartılmış et, kavurma § Yaban koyunu etiyle pişmiş yahut çöreotlu yemek. Şimdi (ġermeç) yerinde kullanılmaktadır.

غرمیدن (**ġermîden**) = Öfkelenmek, kinlenmek.

آنی وآرام از عاقلیست
که غرمیدن بی محل جاهلیست
شاعر

Her işte acele etmeyip ihtiyatlı hareket etmek akıllılıktandır; çünkü yersiz öfkelenmek cahilliktir.
(*Şā'ir*)

غرن (**ġeren**)=Ağlama esnasındaki nevha ve titrek ses, ağlamadan husule gelen tıkanıklık.

اگر نه تربیت واصطناع شاه بدی
ملوك عصر شدندی همیشه جفت غرن
فخری

Eğer şah Ebū İshaḳ'ın terbiye ve ihsanı olmasaydı asrın padişahları daima ağlar ve muztarip olurlardı.
(*Feḫrî*)

غرنب، غربه (**ġurunb, ġurunbe**) = Haykırma, gürleme.

زفضل وبخشش واز کوشش او
ممالك سراسر دارد غربه
فخری

Onun fazl ve ihsanından ve çalışmasından memleketler baştan başa uğuldayor.
(*Feḫrî*)

غُرُنبیدن (**ġurunbīden**) = Hiddetle haykırmak, gürlemek.

لشکر شاه بهر کین جنبید
نای دوبین وکوس بغرنبید
عنصری

Padişahın askeri kin ve intikam için harekete geldi, harb borusu ve davul gürledi.

(*'Unṣurī*)

غُرّنده (**ġurrende**) = Haykırıcı. Ekseriya aslan ve kaplan gibi yırtıcı hayvanlara sıfat olur.

هایون سواری چو غرنده شیر
توانا وچابك عنان ودلیر
نظامی

Mesut süvari kükriyen aslan gibi kuvvetli, çabuk gidici ve cesur.

(*Niẓāmī*)

بیزم اندرون ابر بارنده بود
برزم اندرون شیر غرنده بود
ابوالمؤید

Mecliste yağdırıcı bulut: çok vergili; savaşta kükreyici aslan idi.

(*Ebūlmu'eyyed*)

غَرَنگ (**ġereng**) = Ağlarken boğazdan zuhur eden hüzünlü inleme.

به پیش خسرو روی زمین برآرم بانگ
چنانکه در دل گردون فتد غریو وغرنگ
ظهیر

Yeryüzü padişahının huzurunda öyle feryadederim ki çığıltı ve hüzünlü inlemem feleğin kubbesine akseder.

(*Ẓehīr*)

Boğazı sıkmak sebebiyle husule gelen hırıltı.

جهانگشای ابوالنصر ناصرالدین شاه
که ساخت کوشش گوش سپهر پرزغرنگ
قاآنی

Cihan fâtihi, nusret babası Nāṣıruddīn şah ki onun kösü hırıltı ve gürültü ile feleğin kulağını doldurdu.

(*Ḳāānī*)

از حربگه غریو برآید چو خصم‌را
از حلقهٔ کمند بخلق افکند غرنگ
سوزنی

Savaş meydanından hasmın sesi çıkınca kemendin halkasından boğazı hırıldar.

(*Sūzenī*)

بازش رهاند زعالم خاکی که روزوشب
چشمی پرآب دارد وجانی پراز غرنگ
سراج‌الدین

Onu dünyadan kurtar ki gece ve gündüz gözü yaşla doludur; canı hırıltı ve azap içindedir.

(*Sirācuddīn*)

غَرنیچی، غَرنیچی (**ġernīçī, ġerīçī**) = Şiddetli soğuk.

غَرو (**ġerv**) = Ney: üfledikleri içi boş kamış. (Kargı) (ġerv) den bozulmuş gibi görünür § Kalem = kilk.

بالا چو سرو ومیانش چو غرو
برخ همچو پرو وبرفتن تذرو
فردوسی

پرو (*ba.*) § Çiçek açılmak.

غَروانه، غَروانه (**ġervâş, ġervâge**) — (ġ) nin üstün yahut öt-

resiyle çulhaların beze ve ipliğe haşıl sürdükleri süpürge biçiminde lif, pabuççuların sürgü dedikleri lif. (R) nin üstüniyle = غراش (*ba.*).

غَرِيد، غَرُود (ġerūd, ġerīd) — Kız diye evlendirip de kadın çıkan hanım.

دختر افکار من در مدح شاه
هست عذرا نیست بی‌شبهت غرید
فخری

Padişahı medih hususunda fikrim kızları şüphesiz kız oğlan kız (erden) dır.

(*Feḫri*)

غَرْوِيزَن (ġervīzen) = Elek = pervīzen. Ġerīzân, ġerīzen de derler.

غَرْيَاسَنگ (ġeryâseng) = Yağda kızartılmış yufka: gözleme.

غُرِّيدَن (ġurrīden) = (R) şeddeli ve şeddesiz olarak haykırmak, heybet ve vahşet verici ses çıkarmak.

چنان بود غریدن باد تیز
که گفتی برآمد همی رستخیز
شاهر

Keskin rüzgâr öyle çığlık koparıyordu ki kıyamet koptu sanırdın.

(*Şā'ir*)

بغرید برمن که عقلت کجاست
چو دانی و پرسی سؤالات خطاست
سعدی

Bana; aklın nerededir? bildiğin halde sorman hatadır diye haykırdı.

(*Sa'dī*)

غریدن تازیان پر جوش
کر کرده سپهر وماهرا گوش
نظامی

Cuş ve huruşa gelen Arap atlarının heybetli sesi gök ve ayın kulağını sağır etmiş.

(*Niẓāmī*)

غَرِيزَنگ، غَرِيزَن (ġerījen, ġerījeng) = Havuz diplerinde olan siyah balçık. Ġerīfec, ġerīfej de derler. Fakat Burhân ġerīfec ve ġerīfeji yapışkan çamur ve çocukların üzerinden kaydıkları kaypak tepe ve bayır mânalarına yazmıştır.

غِرِيو (ġirīv) — Çığıltı, feryat, şamata, mastarı ġirīvīden. Müştakları ġirīvân, ġirīvende, ġirīvīd, ġirīvīdedir.

غُز (ġuz) = Türkmenlerden bir oymaktır ki Sultan Senceribni Melikşahı Selçuki zamanında isyan edip padişahı bir kafese hapsederek memleketi yağma ettiler.

هجران تو شیر شرزه را سازد بز
با غارت تو عفاالله از غارت غز
خاقانی

Senden ayrılık kükremiş aslanı keçi yapar, senin yağmana nispetle Guz'ün yağmacılığını Al-

lah affetsin: yani Guz'ün yağmacılığı pek ehemmiyetsizdir.
(*Ḫāḳānī*)

Ḫāḳānī vakayı şöyle nakliediyor:

آن مصر مملکت که شنیدی خراب شد
آن نیل مکرمت که بدیدی سراب شد
گردون سر محمد یحیی بباد داد
محنت قرین سنجر مالك وقاب شد
خاقانی

«Ümmüddünya» denilen Mısır'a benziyen memleket harap, o gördüğün sehavet nehri serap (pusarık) oldu. Felek, Muhammed Yahya'yı mahvetti. Milletleri idare eden Sencer mihnete düçar oldu.
(*Ḫāḳānī*)

(Bu kelime Türkçedir).

غَزَالَان (**ġezâlân**)=Hanende: ġezelḫuvân muhaffefi. Geyik mânasına gelen (ġezâl) in cem'i.

غَزَالَهٔ فلك (**ġezâle'i felek**) = (*k.*) Güneş § Hamel (Kuzu) burcu.

غَزْغَنْد ، غَزْغَن (**ġezġen, ġezġend**) =Kösele § Kazan dediğimiz büyük tencere.

غُزْيُوز ، غُزْلُولَاوَر (**ġuzlūlâver, ġuzyūr**) = Pirinç dediğimiz maddeden yapılmış yağ, bal kabı.

غُزْم (**ġuzm**) — Öfke, heybet, kin.

غُزْنَك (**ġuznek**) = Çöğen yerine kullanılan ve davut çöğeni denilen nebat.

غَزْنِين ، غَزْنِ ، غَزْنَه (**ġezne, ġeznī, ġeznīn**) = Efganistanda bir şehir.

بفزنی مرا گرچه خون شد جگر
زبیداد آن شاه بیداد گر
فردوسی

O zalim padişahın zulmünden Ġezne'de ben her ne kadar müteessir oldumsa da.
(*Firdevsî*)

Ġeznenin nispetinde ġeznevî denir. Hekîmi Senā'î ġeznevî mevkiinde ġezniçî demiştir.

خاك غزنین وفیع تر فلکیست
عرش وغزنین بنقش هر دو یکیست
تاترا چرخ شاه غزنین خواند
هیچ غزنیی غریب نماند
سنائی

Ġeznîn toprağı yüksek bir felektir; arş ile Ġeznîn nakışta denktir. Sana felek Ġeznîn şahı dediğinden beri hiçbir Ġezneli garip kalmadı.
(*Senā'î*)

غَژ (**ġej**) = Çocuklar ve kötürümler gibi kıçüstü sürünerek yürümek, emeklemek mânasına gelen ġejîden den (*Emir, ismas*).

چشم کژ هرگز نبیند غیر کژ
خواه کژ غژ پیش او یاراست غژ
مولانا

Eğri göz eğriden başka görmez; onun önünde ister eğri ister doğru yürü.
(*Mevlânā*)

پس ز کنج آخور آمد غژغژان
روی بربایش نهاد آن پهلوان
مولانا

O pehlivan ahırın köşesinden sürüklenerek geldi, Cenabı Peygamberin ayağına yüz sürdü.

(*Mevlānā*)

چون ابر دی گریان شدم وزبرگ وبرعریان شدم
خواهم که ناگه دوغژم خوش در قبای آشتی
مولانا

Dün bulut gibi ağladım ve varlığımdan sıyrıldım. İsterim ki barış kaftanına hoşlukla ansızın sokulayım.

(*Mevlānā*)

Bir cinsten olan şeyleri birbiri üstüne yığmak, istif etmek, yığılmak, istif edilmek mânalarına da gelir.

غُژْب (ġujb) = Üzüm tanesi.

تو گفتی سیه غژب پاشنگ بود
ویا در دل شب شباهنگ بود
اسدی

Görseydin siyah taneli üzüm çitmiği, yahut gece içinde seher yıldızı derdin.

(*Esedī*)

Cihāngīrī şırası ve çekirdeği içinde olan üzüm tanesi demiş ve şu kıtayı yazmıştır.

بیار آنکه گواهی دهد زجام که من
چهار گوهرم اندر چهار جای تمام
زمرد اندر تاکم عقیقم اندر غژب
سهیلم اندر خم آفتابم اندر جام
ابوالعلاء ششتری

Tam dört yerde dört cevherim: asmada iken zümrüdü, çekirdeği içinde üzüm iken akiki, küpte Süheyl yıldızını, kadehte güneşi andıran benim, diyen şarabı getir.

(*Ebūl'alā'i Şuşterī*)

غَژْگاو ، غَژْگا ، غَژْعاو ، غَژْعا (ġejġâ, ġejġâv, ġejgâ, ġejgâv) = Kuyruğu ipek gibi yumuşak bir cins öküzdür ki kuyruğundan bayrak başlıkları ve at gerdanlarına süs yaparlar.

Bir atı överken :

پلنگ هیئت وغژغادم گوزن سرین
همای طلعت وعنقا شکوه وطوطی پر
انوری

Kaplan kılıklı, öküz kuyruklu, ceylan sağrılı, huma görünüşlü, anka mehabetli, dudukuşu kanadlı.

(*Enverī*)

غِژْك (ġijek) = غجك.

غُژْم (ġujm) = Üzüm tanesi.

دیدهٔ حاسد بتو چون غژم انگورست سرخ
درانگدکوب فنا بادا جدا آب ازلکس
سوزنی

Kıskancın gözü sana karşı kırmızı taneli üzüm gibidir. Yokluk mengenesinde suyu çekirdeğinden ayrılsın: içi dışına çıksın! kör olsun.

(*Sāzenī*)

باغرابین که چشم ودیده همه
مغز بادام وغژم انگورست
مسعود

Bağa bak ki gözü ve gözbebeği hep badem içi ve üzüm tanesidir.

(*Mes'ūd*)

غزم (**ġejm**) = Heybet, hiddet.

شیر غزم آورد وجست ازجای خویش
وآمد این خرگوش‌را الفنده پیش
رودکی

Aslan hiddetlenip yerinden sıçradı da bu tavşanı yakalıyarak öne geldi.

(*Rūdekī*)

غزیدن (**ġejīden**) = غز (*ba.*).

غسا (**ġesâ**) = Hurma koruğu. Yani olmamış hurma.

غساك (**ġesâk**) = Sarmaşık (*Ar.*) عشقه. Ġesâk aşkeden Muarrebe benzer (Nāşirī).

غسك (**ġesek**) = Tahta biti, tahta-kurusu.

غسلج (**ġeslec**) = Domuz ağırşağı denilen kök.

غشاك (**ġeşâk**) = Koku.

از دهان تو همی آید غشاك
پیرگشتی ریخت مویت ازهباك
طیان

Senin ağzından koku geliyor. İhtiyarladın tependen saç döküldü.

(*Ṭeyyān*)

غشته (**ġeşte**) = آغشته (*muḫ.*) (*ba.*).

غشه (**ġişe**) = Kanderi yahut kuvalık denilen yaban kamışının yaprağı, sepetçi sazı غبد (*ba.*).

غضبان فلك (**ġeżbâni felek**)—(*k.*) Güneş. Ġeżbân, Arapça öfkeli mânasınadır, Farsçada mancınıktan atılan taş mânasına gelir (Niẓām).

غف (**ġef**) = Kıvırcık saç.

مشاطه بود دست ظفر تابگشاید
در معرکه ازباد صبا رایت تو غف
فخری

Savaş meydanında saba rüzgârı vasıtasiyle senin bayrağının kıvrımını açmak için zaferin eli düzeltici ve süsleyici olur.

(*Feḫrī*)

غفج (**ġefç**) = Parlak kılıç.

ابو اسحق بهر دفع دشمن
همی تابرکشیده آبگون غفج
فخری

Ebū İshaḳ, düşmanı def için parlak kılıcını durmadan çektikçe.

(*Feḫrī*)

§ Göl § Çukur § Hendek.

بهر تلی پراز کشته گروهی
بهر غفجی پرازتن خسته بسیار
عنصری

Her tepe ölü ile dolu, her hendekte birçok yaralı.

(*Unṣurī*)

Örs § Her doğru ve kalın şey.

غفوده (**ġufūde**) = Hafta günleri (Burhān).

غفه (**ġuffe**) = Gayet yumuşak kuzu kürkü.

روی هر یك چون دو هفته گرد ماه
جامه شان غفه سموریشان کلاه
رودکی

Her birinin yüzü iki haftalık ay çöreği gibi; elbiseleri kunduz kürkü; başlıkları samurdan yapılmış.

(*Rūdeki*)

غك (**ġek**) = Kısa boylu, şişman, biçimsiz kimse. Arka kemikleri çıkık, kambur diyenler de vardır.

غكه (**ġeke**) = Hıçkırık.

غلاله (**ġulâle**) = Zülüf=gulâle.

جهان شد از نفحات نسیم مشك افشان
چنانکه ازدم بحر غلالهٔ جانان
کمال

Sevgilinin kâkülü buhurdan kokusundan nasıl misk saçıyorsa dünya lâtif rüzgârın esmelerinden öyle misk gibi koktu.

(*Kemāl*)

غلبكين، غلبكن (**ġelbekin, ġelbekīn**)= Kafesli kapı ve pencere, kafes, çubuk ve sazdan kafes gibi örülen bağ ve bahçe kapısı.

غلبكن در چه باز شد چه فراز
ابو شكور

Kafesli kapı ha açık olmuş, ha kapalı.

(*Ebū Şekūr*)

بروج چرخ همچون غلبكينست
رصد گيران او اسرار بينست
اسدی

Feleğin burcları kafes gibidir. Onu gözetenler esrara vâkıftırlar.

(*Esedī*)

غلبه، غلبه (**ġulbe, ġulpe**) = Saksağan (*Ar.*) عقعق. Lûgatlerin bir kısmı arı kuşu=sebzek demiştir.

سه حاكمكند اينجا چون غلبه همه دزد
ىخواره وزنپاره وملعون وخسيسند
منجيك

Burada üç hâkimceğiz var. Hepsi saksağan gibi hırsız; sarhoş, zampara, melûn, alçaktırlar.

(*Mencik*)

گر آيد زير ظل دولت او
هاى آسا شود مسعود غلبه
فخرى

Eğer saksağan onun devletinin sayesine sığınırsa huma gibi mesut olur.

(*Fehrī*)

Mutlak delik, hususiyle bahçeye su girecek delik (Burhān).

غلبير (**ġelbīr**)=Kalbur, aslı ġellebīz=ġellele eleyici.

غلت (**ġelt**) = Ġeltîden=yuvarlanmak tan (*İsmas, emir*) sıfatı müşebbihesi ġeltân.

غلتبان (**ġeltebân**) = Damları topraktan olan yeni binaların üzerindeki çamur sıvayı pekiştirmek için kolaylıkla yuvarlanan uzunca ve değirmi taş. Dilimizde loğ taşı derler. Aslı (ġelten-

de berbân) dır. Ġeltende = yuvarlanıcı bân=bâm = damdır. Karısının elinde oyuncak olan kişileri bu taşa benzeterek ġeltende berbân muhaffefi ġeltebân derler, bizde kaltaban deriz. قرتبان (*ba.*).

هرگز این زن بمرد را نرسد
که مرا خام غلتبان گوید
که اگر در سرای او بمثل
تره کارند غلتبان روید
انوری

Bana ham kaltaban demek hiçbir vakit bu deyyusa düşmez; çünkü onun evinde meselâ tere ekseler deyyus biter [*]

(*Enverî*)

غلّك (**ġeltek**) = Kuyu makarası, çıkrığı § Araba tekerleği ġeltenk de derler.

غلج (**ġilç**) = Kördüğüm, birbiri üstüne vurulan düğüm.

شاها تو بی‌که دامن عمر ترا نجوم
بادامن ابد ببقا غلج کرده اند
فخری

Ey padişah! Sen o zatı muhteremsin ki yıldızlar ömrünün eteğini ebedin eteğiyle bekaya muhkem raptetmişlerdir.

(*Fehrî*)

(L) nin üsıüniyle de doğrudur. § (Ġ) nin üstüniyle kilit ve zincir nev'inden kapı bağına da denir.

چنان ایمن شد از عدل تو آفاق
که برکندند از دوها همه غلج
فخری

Senin adaletinden âfak öyle emin oldu ki kapılardan kilitleri kopardılar.

(*Fehrî*)

غلجه (**gelçe**) = İt, uğursuz, kaba saba şahıs.

غلمیج، غلمیچ، غلملیجه، غلملیچ، غلغیچ (**ġilġiç, ġilġilīç, ġilġilīçe, ġilmiç, ġilmīç**) = Gıcıklamak, kocunacak yerde el ve parmakları hareket ettirmek. Türkçeden alınmıştır.

دیدهٔ بدخواه ملکت دائما در گریه باد
تاکه بی‌شك خنده آرد طفلکانرا غلغلیج
فخری

Çocukları gıcıklamak, şüphesiz güldürdükçe mülkünün fenalığını istiyenlerin gözü daima ağlasın.

(*Fehrî*)

چنان بدانم من جای غلغلیچگهش
که اوزمالش اول همی شود بی‌هوش
لبیبی

Ben onun gıcıklanacak yerini öyle bilirim ki o ilk gıcıklayışta kendinden geçer.

(*Leblbî*)

مکن غلیج مرا از پی خنده
که چشم از پی تو درگریه دارم
قریع

[*] Nāşırî, aslı Farsça olarak keltebân dır, ķertebân ve ķeltebân Muarreptir diyorsa da Okyânusta keltebân pezevenge denir, kelp ve meklebeden mehuzdur ki pezevenklik eylemek mânasınadır; ķertebân ise deyyus mânasınadır demesinden her ikisinin Arapça olduğu sabit oluyor. Fazla olarak keltebân, ķertebân ikisi bir olmayıp aralarında fark vardır: Ķertebân = karısını kıskanmıyan deyyus; keltebān=tavassut eden pezevenktir. Mamafih Okyānūs ķertebān maddesinde ikisini birleştirmiştir.

Beni güldürmek için kıcıklama ki gözüm senin için ağlamaktadır.

(*Ḳeri*)

غُلْغُلَه ، غَلْغَل (**ġulġul, ġulġule**) = Bülbül ve kuşların feryat ve zemzemeleri § Bir yerden gelen ve ne söylendiği belli olmıyan çok karışık ses [*].

همی گفت غلغل کنان از فرخ
ومن دق باب الکریم انفتح
سعدی

Sevincinden bağırarak kerim olanların kapısını kim çaldıysa açıldı; diyordu.

(*Sa'di*)

غُلْغُلاج (**ġulġulâc**) = Bir şeyi zor ve kuvvetle havaya atmak.

غُلْغُونَه (**ġulġūne**) = Allık = gülgüne = ġâze = سرخاب (*ba.*).

غَلَفَج (**ġelefc**) = Eşek arısı.

زیم شه نیارد زد غلفجی
بپالیزی زبان برهیچ صفجی
فخری

Padişahın korkusundan bir bostanda bir eşek arısı bir güle dilini değiremez.

(*Feḫrî*)

[*] Mütercim Âşım Efendinin «mestane yaranların kelle germ olduklarında perdebirunâne hezeyanlarına denir; ne söylediklerini kendileri bilir ve ne bir kimse fehmeder» izahatını metnin neresinden çıkardığı anlaşılamamıştır. Başka lûgatler şur ve kavga, feryat, çok hay huy, demişlerdir.

غُلَك (**ġulek**) = (Şeddesiz ve şeddeli) kumbara mânasına gelen ğulle kelimesinin küçültülmüşüdür. غله (*ba.*).

لب غیبتگر نماز فراهم نشود
دهنش پرزر اگر ساختهٔ همچو غلك
شاعر

Koğucunun ağzını kumbara gibi, altınla doldurursan gıybet eden dudağı kapanmaz.

(*Şâ'ir*)

غُلُول (**ġulūl**) = Boğazda kalıp güçlükle geçen yemek.

غُلُولَه (**ġulūle**) = Mermi gibi müdevver olan şeyler = گلوله (*ba.*).

غُلَه (**ġule**) = Telâş ve ıstırap.

غُلَّه (**ġulle**) = Şeddeli ve şeddesiz küçük ve ağzı dar bardak.

کیتی دهد بغله شدت مرا شراب
گردون نهد بسفرهٔ محنت مرا طعام
قاضی حمید

Dünya sıkıntımı büyük şarap kadehiyle giderecekken küçük kadeh sunar; felek, yemeğimi mihnet sofrasına koyar.

(*Ḳāżı Ḥemîd*)

Üstünde para girecek kadar deliği olan yardım kutusu. Gulledân, ġullekdân da derler.

خانهٔ غولند بپرداز شان
در غله‌دان عدم انداز شان
نظامی

Guliyabanilerin evleridir; onlardan feragat et; onları yokluk kutusuna at.

(*Niẓāmī*)

غلیدان عدم (ġulledâni ʿadem) = (*k.*) Yer, mezar.

غَلِیژَن (**ġelījen**) = Balçık, çamur غژژن (*ba.*).

نهانی بزیرش غلیژن بدی
زبر پوش او آب روشن بدی
اسدی

Altında balçık gizli idi; parlak su onun yüzünü örtmüştü.

(*Esedī*)

غِلِیگَر، غِلِیغَر (**ġilīger, ġilīger**) = Yapı ustası. Aslı gilger, gilkârdır.

غَلِیو (**ġelīv**) = Şaşkın, mütehayyir = gâlīv.

غِلِیواژ، غِلِیواج (**ġilīvâc, ġilīvâj**) = Çaylak = خاد = گوشتر (*ba.*).

غلیواژ را با کبوتر چه‌کار
بباز ملك درخورست این شکار
نظامی

Çaylağın güvercin ile ne münasebeti var. Bu av padişahın toğanına lâyıktır.

(*Niẓāmī*)

غَمّازَك (**ġemmâzek**) = Balık oltasının ipine bağlanarak suyun yüzünde bırakılan tahta parçasıdır ki suya dalınca balığın tutulduğu anlaşılır. Arapça koğucu mânasına gelen gammazın küçültülmüşüdür. Balığın oltaya tutulduğunu sanki kovalıyor, haber veriyor, demektir.

غَمّام (**ġemâm**) = Sünger = ebrimürde = ebrikühen.

غَمبادَه (**ġembâde**) = Gam ve kederden hâsıl olan hastalık.

غمخوار (ġemḫuvâr) = Gam yiyen, kederli kimsenin kederini paylaşan.

چیست این بی‌عنایتی با من
چون تویی اهل فضل را غمخوار
کمال

Fazilet sahibinin kederini paylaşırken bana bu yardımsızlığının sebebi nedir.

(*Kemāl*)

غمخورك (ġemḫurek) = بوتیمار (*ba.*).

غمزدای (ġemzidây) = Şemsî ayların sekizinci günü § Gamı izale eden mânasına vasfı terkibi. (Y) sizde kullanılır.

یاد تو روحپرور ووصف تو دلفریب
نام تو غمزدا وکلام تو دلربا
سعدی

دلربا (*ba.*).

غمزده (**ġemzede**) = Gam ve keder hastası.

از روزوشب دلشدگانت خبری نیست
درکار دل غمزدگانت نظری نیست
یغما

دلشده (*ba.*).

---

[*] 'Osman vezninde Yemen'in San'a şehrinde bir kasrı âli ismidir ki Yemen mülûkünden Yeşreḥ binakerdesidir. Acayibi dehirden maduttur. Dört veçhi müştemildir ki kırmızı, beyaz, sarı, yeşil idi. Derununda yedi tavanlı bir kasır var idi ki her iki tavanın aralığı kırkar zira' idi. Hazreti 'Osmān hilâfetlerinde hedmettirdi (Oḳyānüs).

غمگسار (ġemgusâr) = Gam yiyen, gam çeken yahut gamı geçiren, kederi izale eden demektir. Sevgiliye ve sadık dosta vasfolur گسار (*ba.*).

گفتم غم منه بدل گفت بیاو غم مخور
غم زدلت بدربره غمزهٔ غمگسار من
شیبانی

Kalbimi kederlendirme dedim. Gel, gam çekme, benim gamgusâr gamzem gönülden kederi çıkarır dedi.

(*Şîbânî*)

غمنده (gemende) = Gamlı=gemnâk.

خداوندا تو آن شاهی که باشد
زنامت شادیٔ جان غمنده
فخری

Ey hudavend! Sen o padişahsın ki kederli ruh senin adından şad olur.

(*Feḫrî*)

غُمْدان (**ġumdân**) = Yemende vaktiyle mevcut mühim bir köşk.

غَمْزه (**ġemze**) = Kaş ve gözle işaret etme.

غمزهٔ اختر (ġemze'i eḫter) = (*k.*) Sabaha karşı yıldızların lemeanı.

غمزهٔ سرتیز (ġemze'i sertîz) = (*k.*) Çok hoş tabiatlılık, şakacılık.

غمزهٔ گل (ġemze'i gül) = (*k.*) Çiçek açma.

غمزهٔ لاجوردی (ġemze'i lâciverdî) = Soğuk naz.

غَنْ (**ġen**) = Yağcı okunun üzerine ağır basmak için konulan taş.

هرگلی پژمرده می‌گردد زدهر
مرگ بفشارد همه دوزیر غن
رودکی

Vaktı gelince her gül solar. Ölüm herkesi yağcı okunun taşı altında ezer: yok eder.

(*Rûdekî*)

غُنادَه (**ġunâde**) = Bir nevi saz § Bir nevi oyun.

غُنْبَه (**ġunbe**) = غوبه (*muḫ.*) (*ba.*).

غَنْج (**ġenc**) = Naz, şive.

غنج طاوسی رفتار تو گر بیند باز
دیگر اندیشهٔ رفتن نکند کبك دری
یغما

Eğer toğan senin tavusâne reftarının naz ve edasını görürse artık kekliğin yürüyüşünü hatırına getirmez.

(*Yeġmâ*)

§ Hurc şeklinde çuval § Oturak yeri, uca § Bazı defa nâk gibi nisbet ifade eder: derdgenc = derdnak. (ġ) nin ötresiyle tortop mânasınadır.

کرده ضعفش زبی‌نوائی غنج
آذری

Yoksulluktan dolayı arıklık onu tortop etmiş.

(*Âẕerî*)

غَنْجَره، غَنْجاره، غَنْجار (**ġencâr, ġencâre, ġencere**) = Allık denilen yüz boyası = surḫâb, ġâze, gülgûne.

غَنْجال (**ġencâl**) = Ekşi nar, ekşi ayva gibi her nevi ekşi meyva.

اگر صبا سخن لطف او کند دریاغ
نبات مصر شود میوه درختها غنجال
فخری

Eğer saba rüzgârı bağda onun lûtfundan bahsederse ağaçların üstündeki ekşi meyva mısır şekeri olur.

(*Fehrî*)

غَنْجُوشْ ، غَنْجَرِشْ ، غَنْجَرِشْ (**gençeriş, gençmeriş, gencmüş**) = Kurba (*Ar.*) ضفدع.

غُنْچَه (**günçe**) = Yuğurmak, biriktirmek, top etmek. Yaprakları toplu olup henüz açılmadığından gül goncesine gunce demişler.

شکفت از گفتهٔ فرهاد آن ماه
بسان غنچه ازباد سحرگاه
وصال

O ay seher vaktindeki rürgârdan goncanın açıldığı gibi Ferhād'ın sözünden açıldı.

(*Veṣāl*)

الهی غنچهٔ امید بگشای
گلی از روضهٔ جاوید بنمای
جامی

Yarabbi! Ümit goncasını aç; ebedî bahçeden bir gül göster.

(*Cāmî*)

غنچهٔ آب (ġunçe'i âb) = (*k.*) Su yüzündeki kabarcıklar, hebab.

غنچهٔ ارغوان (ġunçe'i erġevân) = (*k.*) Ateş kığılcımı.

غنچه شدن (ġunçe şuden)=(*k.*) Bir araya gelmek, cemolmak.

غنچهٔ کبك دری (ġunçe'i kebki deri) = Bârbedin icadettiği makamlardan biri. سی‌لحن (*ba.*).

غُنْدْ (**ġund**) = Birikmiş, toplanmış, cemolmuş.

تیغ وفا زلنگ جفا سخت کند گشت
بزم بلای هجر وغم یارغند گشت
دقیقی

Vefa kılıcı cefa pasından çok kör oldu; firkat belâsı meclisi ile yârin elemi birleşti.

(*Dekîkî*)

پیاده زرفتن بمانند کند
گر ایشان همیشه نباشند غند
شاعر

Piyadeler daima toplu olmazlarsa gitmekten âciz kalırlar.

(*Şā'ir*)

غُنْدْرُودْ ، غُنْدَرُودْ (**ġundrūd, ġunderūd**) = Harbde ve alayda çalınan tunç boru, nefir. Bu boru vaktiyle dağılmış askeri toplamak için icadolunduğundan nefir denilmiştir. Ġunderūdun terkipçe mânası.

رودی‌که سبب گرد شدنست

Yani bir çalgı ki toplamaya sebeptir, demektir.

غُنْدِشْ (**ġundiş**) = Atılmış pamuk külesi.

غُنْدْمَاشْ (**ġundmâş**) = Böğrülce.

غُنْدَه (**ġunde**) = غند ve غندش (*ba.*).

ابروش کان سان شده بینیش چو مشته
وان ریش سپید آمده چون غندهٔ پنبه
قریع‌الدهر

Kaşı yay, burnu hallaç tokmağı gibi olmuş ve o beyaz sakal pamuk külesi şekline gelmiş.

(*Ḳeri'uddehr*)

Örümcek hususiyle Arapça رتيلا tâbir olunan zehirli örümcek.

حلاوت عجبي در بدن پديد آمد
كه از نی ولب مطرب شكر رسيد بكام
هزار كژدم غم را ببين كنون كشته
هزار غندهٔ محنت شده كنون رام
مولانا

Mutribin ney ve dudağından ağız tatlılanınca vücutta garip bir tatlılık belirdi. Bak şimdi bin keder akrebi ölmüş, bin mihnet örümceği dama gitmiş: uzaklaşmış.

(*Mevlānā*)

حسودت در كف ادبار محنت
بود همچون مگس در دام غنده
فخری

Seni kıskanan; mihnet idbarının elinde örümcek ağına tutulan sinek gibidir.

(*Feḫri*)

غَنَگ **(ġeng)** = Üzerine ağır taş konulan yağcı oku.

چند تو بی چند ندیم ندم
گوش وبرون آی ازین غنگ غم
منجيك

Ne vakite kadar nedametle hemdem olacaksın; çalış da gönlünü bu keder okundan kurtar.

(*Mencīk*)

§ Erkek eşek.

گويد كه شعر خام خايد ولی چنانك
خايند علك ماده خران وخران غنگ
سوزنی

Şiir söylerim der, söyler; fakat dişi ve erkek eşeklerin sakız çiğnediği gibi.

(*Sūzenī*)

Buradaki (ġeng) birinci mânayadır, yoksa (ğeng) erkek demek değildir (Reşidī).

§ Yüksek ses.

غنگ غنگی محزنم تايك غزل
آورم بيرون زارواح ازل
مولانا

Ervahı ezelden bir gazel meydana getirmek için feryat ediyorum.

(*Mevlānā*)

غُنُو **(ġunev)**= Günüden=uyumak, istirahat etmek, dinlenmek ten, (*Emir ismas*).

از روان شرع را متابع شو
پس مرفه بكام دل بغنو
سنائی

Ruhunla şeriata tâbi ol; sonra gönlünün arzusu veçhile istirahat et.

(*Senā'ī*)

غُنُودَنْ ، غُنُوِيدَنْ **(ġunūden, ġunevīden)** = Uyumak, istirahat etmek, dinlenmek.

ديدهٔ گريان من يك دم غنودی كاشكی
سعدی

Ağlayıcı gözüm kâşki bir azacık uyusaydı [*].

(*Sa'dī*)

[*] Imızganmak = uyuklamak, henüz uykuya varmak mânasına da görülmüştür. Nāṣırī'nin خواب گران كردن = ağır uykuya dalmak demiş. Günüde'i hâk, tâbirine bakılırsa Nāṣırī'nin verdiği mâna muvafık görünür; çünkü habı ebediye dalanlara hafif uykuda demek hafiflik olur; maamafih mânevi hayat ile hay olanlara göre tevcihi mümkündür.

بآسایش توانا شدتن شاه
غنود از اول شب تاسحرگاه
نظامی

Padişahın vücudu istirahatle kuvvetlendi. Gecenin iptidasından seher vaktine kadar uyudu.
(*Niẓāmī*)

وان چشم سیاه سرمه سوده
درخاك خطر بود غنوده
نظامی

Ve o sürmeli siyah gözün haki helâkte uyumuş olması yazıktır.
(*Niẓāmī*)

غُنْوَنْد (**ġunvend**) = Aht ve şart.

غَنِينَه (**ġenīne**) = Bal arısı evi, petek.

غَوْ (**ġev**) = Muharebede savaşçıların narası, gök, davul, boru gürültüsü gibi yüksek ses, şamata.

غو کوس کارامش دل ربود
در افکند غلغل بچرخ کبود
خسرو

Davul sesi kalbin istirahatini selbeden; mavi feleğe gulgule saldı.
(*Ḫusrev*)

چنین روز بگوشش غو کوس
زارغنون خوشتر واز موسیقار
فرخی

Böyle günde davul sesi kulağa erganun ve musikardan daha hoş gelir.
(*Ferraḫī*)

موسیقار (*ba.*).

غُوبِنَك (**ġūbinek**) = Davut çöğeni = غزنك (ġuznek) (*ba.*).

غوبنگ رنگ شد لباسم ونیست
زرصابون وسیم اشنانم
روحی

Elbisem davut çöğeni rengine döndü; halbuki sabun alacak altınım ve çöğen alacak gümüşüm yani param yoktur.
(*Ruḥī*)

غُوت (**ġūt**) = Sapan = felâḫen § Pamuk gibi yumuşak ve hafif bir nebat § Suya dalma = غوته (ġūte). Muarrebi غوطه dır.

غُوچ (**ġūç**) = Koç dediğimiz.

سپاهی بکردار کوچ وبلوچ
بگالندهٔ جنگ مانند غوچ
فردوسی

Güç ve Bulûç tayfası gibi bir asker; koç gibi döğüşmek fikrinde.
(*Firdevsī*)

غَوچِی (**ġevçī**) = Çukur, hendek = gefçi.

غُور (**ġūr**) = Herat ile Gazne arasında dağlık ve sarp bir yer olup Gaznevîlerden sonra İran ve Hint tarihinde ehemmiyet kesbeden Güriler buradan yetişmiştir [*].

[*] Çini zarflar burada iyi yapıldığı için çay fincanlarına hâlâ guri denilmektedir. Çay demledikleri emzikli kaba da denir. Bugün İranda güri fincanlar türlü renk ve şekildedir. Bunların tühmi, şalgami, çeharper gibi adları vardır. Çini kısmı antika kabîlindendir.

شنیدم که ازپادشاهان غور
یکی پادشه خرگرفتی بزور
سعدی

İşittim ki Ġūr padişahlarından biri zulm ile halkın eşeğini alırdı.
(*Sa'dī*)

غُورْمَگَسْ (**ġūrmeges**) = At sineği.

غُورْوَاشَه (**ġūrvâşe**) = غرواشه (*ba.*).

غُورَه (**ġūre**) = Koruk.

میوه‌گر کهنه شود تاهست خام
پخته نبود غوره گویندش بنام
مولانا

Meyva eskise de ham oldukça pişmiş olmaz. Onun adına koruk derler.
(*Mevlānā*)

غوره افشردن (ġūre efşurden) = Koruk sıkmak (*k.*) ağlatmak § Galebe etmek § Bir kimsenin rahatını kaçırmak.

غُورَه‌بَا (**ġūrebâ**) = Koruk aşı.

غُوزَه (**ġūze**) = Koza: pamuk ve haşhaş kabuğu. Ġūje, kūje de derler. Muarrebi جوزق.

بادا چو غوزه دیدهٔ خصمت سپید دل
شاعر

Hasmının gözü pamuk kozası gibi beyaz içli yani kör olsun.
(*Şā'ir*)

غوزهٔ آب (ġūze'i āb) = Su kabarcığı, hebab.

غُوژَه (**ġūje**) = Gül goncası.

تاك از پس غوژه می‌دهدمل
شاخ از پس غوژه می‌دهد گل
خسرو

Asma koruktan sonra şarap veriyor. Dal koncadan sonra çiçek veriyor.
(*Ḫusrev*)

غُوشْ (**ġūş**) = Kulak = gūş § Kayın ağacının kerestesine denir ki kuvvetli olduğundan ok, mızrak ve başka şeyler yapılır.

اندازد ابروانت همه ساله تیر غوش
آنگاه گویدم‌که خروشان مشو خموش
حکیم خسروی

Kaşların bütün yıl kuvvetli ok atar; hem de bana, sus, cuş ve hürūşa gelme, der.
(*Kekīmi Ḫusrevī*)

§ Yedek atı,

آسمانرا حلقهٔ فرمانبری درگوش کن
برکمیت می‌نشین خنگ طربراغوش کن
نزاری

Göğün kulağına emre itaat halkasını tak; şarap atına bin, zevk ve tarab atını yedeğe al.
(*Nizārī*)

§ Hayvan tersi.

آن روی اونگر چویك آغوش خشك
آن موی اونگر چویك آغوش غوشه
یوسف عروضی

Onun o yüzüne bak; bir kucak kuru ters gibi; onun o saçına bak; bir kucak karalı beyazlı ot gibi.
(*Yūsüfi 'Arūżī*)

§ Bakma ve seyretme § Çıplak.

غُوشَاكْ، غُوشَادْ، غُوشَا (**ġūşâ, ġūşâd, ġuşâk**) = Hayvan gübresi.

به پیش ناکسی لتهم بخواری سرچو ناداتان
نهد کس نافهٔ مشکین به پیش گنده غوشائی
فریدالدین اسفرائنی

Cahiller gibi başımı zilletle alçakların önüne koymam: onlara boyun eğmem. İnsan olan misk nafesini kokmuş gübrenin önüne koyar mı?

(*Ferîduddîni İsferā'inî*)

کار خلقت نیاید از خصمت
کار عنبر نیاید از غوشا
فخری

Senin huyunun işi hasımdan gelmez: senin huyun gibi hareket hasmın kâri değildir. Gübre, amber vazifesini görmez.

(*Feḫrî*)

§ Kurumuş arpa ve buğday başağı, üzüm ve hurma salkımı.

خردگشته پیای گاوفنا
سرکه از تو کشنده چون غوشاد
فخری

Senden yüz çeviren baş fanilik öküzünün ayağıyle başak gibi ezilmiştir.

(*Feḫrî*)

§ Kervansaray, ağıl, mandıra.

ز بأس پاس تو اندر کنام شیر وپلنگ
کند شبان بشبان ازپی گله غوشاد
فخری

Senin muhafazanın şiddetinden çoban geceleri aslan ve kaplan yuvasında sürü için mandıra yapar.

(*Feḫrî*)

(Nāşırî) bu lûgatlerde kendine mahsus eda ve salâhiyetle «hak olan bu kelimelerin aslı (ḫ) iledir: zira ḫūşa, ḫūşâd, ḫūşeden her üçü kuru gübre mânasına sahihtir; nitekim ḫūşîde ḫuşkîde mânasınadır; üzüm ve hurma salkımı mânasına ise daha doğru ve vazıhtır; ağıl ve mandıra mânasına da doğrudur; çünkü ḫū ḫuvâb muhaffefidir» diyor. Ġūşânın maklübu olan şūġâ ve şîġâ da mandıra mânasınadır.

غُوشْتْ (**ġūşt**) = Çıplak.

شد بگرمابه درون استاد غوشت
بود فربی وکلان بسیار گوشت
رودکی

Üstat çıplak olarak hamama girdi. Semiz, iri, çok etli idi.

(*Rūdekî*)

Ebu Ḥefş Suğedî (t) siz yazmıştır.

غُولِشَه، غُوشَه، غُوشْنَه (**ġūşne, ġūşe, ġuvîşe**)=Taze iken yenir, kuruyunca el yıkanır, karalı beyazlı bir nebattır ki davut çöğeni denir = ğuznek § Bir nevi mantardır ki kadınlar tatlısını yapıp semirmek için yerler. Köpürtken ve yapağı sabunu denilen bir nevi ot diyenler de vardır.

غَوْغَا (**ġevġâ**) = Bir hâdisede, yahut halkın kalabalık olduğu zamanda zuhur eden gürültü ve çığ-

lık, ġev=feryat ve nara, ġa = gâh; feryat ve figan mahalli, gürültü ve çığıltının çok olduğu yer demektir. Şebġâ şebgâdan çevrilmiş olduğu gibi § Encümen, cemiyet, kurultay.

چون دران غوغا عراق را بدید
نام او سرفتنهٔ غوغا نهاد
فخرالدین عراق

O cemiyette ʿIrakı'yı görünce onun adını cemiyetin fitne başısı koydu.

(*Feḫruddīni ʿIrakı*)

غَوْغَايِ هِرَاسَنْدْگَانْ (**ġevġâyi hirâsendgân**) = (*k*) Tövbe ve istiğfar, ah ve nedamet.

غُولْكْ (**ġūk**) = Kurbağa.

شدن غرقه در بحر مردن بسوك
ازان به که زنهار بردن بغوك
هدایت

Denizde boğulmak ve gussa içinde ölmek kurbağaya iltica etmekten hayırlıdır.

(*Hidāyet*)

غُولْكْ جُوبْ (**ġūk çūb**) = Çelik çomak § Dönek ve her gördüğüne dostluk gösteren kimse.

غُولْ (**ġūl**)=Mağara, ağıl § Her şekilde görünen cin, dev.

گاهی چوگوسپندان درغول جای من
گاهی چو غول گرد بیابان دوان شوم
ابو شکور

Kâh koyunlar gibi yerim ağıldadır; kâh dev gibi çöl etrafında koşarım.

(*Ebū Şekūr*)

§ Kulak. حرغول ، اسپ غول (*ba.*) § İkiz çocuk.

ایستاده دیدم آنجا دزد غول
روی زشت وچشمها همچون دو غول
وردکی

Dev gibi hırsızı orada durmuş gördüm; yüzü çirkin gözleri iki ikiz çocuk gibi.

(*Rūdeki*)

غولان روزگار (ġūlâni rūzgâr)=Zaman devleri (*k.*) dünya talipleri ve dev tabiatlı, gidişi fena kimseler.

غُولْتَاشِي (**ġūltâşī**) = Zırh külâhı, tolga.

غُولَكْ (**ġūlek**) = Kumbara=ġulek. Sapan taşına da denir.

مرا تا از سرگویت فلك آواره می سازد
فلاخن ازهلال وغولك از سیاره می سازد
معزی

Felek beni senin mahallenin civarından uzaklaştırmak için hilâlden sapan, seyyareden sapan taşı yapıyor.

(*Muʿizzī*)

غَوْلَه (**ġevle**) =Tecrübesiz. (Ġ) nin ötresiyle=ġülek § gelle ambarı.

غُولِينْ (**ġūlīn**)=Ağzı geniş testi = dudesti.

غَيَازَه (**ġeyâze**) = Öğendire.

غَيْبَه (**ġeybe**)= Zırh üzerine konulan demir ve çelik pulcağızlar, kabara.

زخون غیبه‌ها لاله کردار گشت
سنان ارغوان تیر گلنار گشت
اسدی

Kandan zırhın pulları lâle gibi oldu. Mızrak, erguvan, kılıç nar çiçeğine döndü.
(*Esedî*)

طبع مقناطیس داره زخم اوکز اسب خصم
بردو منزل پگسلاند غیبهٔ برگستوان
ازرق

Onun yarasında mıknatıs. hassası vardır; çünkü iki konak mesafeden düşman atının zırhının pullarını söker.
(*Ezrekî*)

§ Ok kuburu § Atılmış pamuk § Kalkan göbeğinin etrafındaki dairelere derler ki hezaran çubuğundan çevirip üzerini ibrişimle örerler.

غَيْداق (**ġeydâḳ**) = Kapçak sahrasında bir mevkidir ki orada çok metin ve düzgün ok yapılır. Tîri ġeydâḳî meşhurdur.

غِير (**ġîr**) = Kurdeşen denilen hastalık.

غِيژ (**ġîj**) = Ġîjîden = çocuklar ve kötürümler gibi kıç üstü sürünerek yürümek, emeklemek § Birbiri üstüne yığmak, istif etmekten emir = ġojîden.

لنگ ولوك وچفته شكل وبی ادب
سوی او می‌غیژ·واورا می‌طلب
مولانا

Aksak, emekleyici, kambur biçiminde, edepsiz hasılı her ne isen onun yani matlubun cihetine sürün ve onu ara.
(*Mevlânâ*)

غِيش (**ġîş**) = Çok gam ve keder § Orman ve koru gibi çok kalabalık olan şey.

غِيشَه (**ġîşe**) = Orman ve sazlık § Hasır ve saman çuvalı yapılan bir nevi ot.

راه جانبازیست در هرغیشهٔ
آفق در دفع هرجان شیشهٔ
مولانا

(Bu yol) can feda edecek yoldur; her sazlıkta her kalbi zayıf olanı menedecek bir âfet vardır.
(*Mevlânâ*)

غِيم (**ġîm**) = Sünger = ebrimürde geym (Burhânî cami').

غِيو (**ġîv**) = Yüksek ses = ġirîv.

صدمهٔ صور وغیو توگه جنگ
هر دو همره چو رنگ یارتنگ
سنائی

Muharebe gününde surun sadmesiyle senin feryadın her ikisi reng ile erteng gibi yoldaştır.
(*Senâ'î*)

ارتنگ ، رنگ (*ba.*).

غِيورانِ شَب (**ġeyûrânî şeb**) = (*k.*) Keceyi ihya eden âbitler.

غِيه (**ġîh**) = غيو (*ba.*).

ف

ف (f)=Arapça elifbenin yirminci Farsçanın on beşinci harfidir. Ebcet hesabiyle 80 rakamını gösterir.

فا (**fâ**) = Mef'ul edatı olan ba ve b yerinde kullanılır: فاو=باو.

جادوی کپیر از غصه بمرد
روی وموی زشت فا مالك سپرد
مولانا

Salhurde cadı kederden öldü, çirkin yüzünü ve saçını malike tevdi etti.

(*Mevlânâ*)

§ Utangaç, mahcup.

یك خادمش نگار سهی قد فای چشم
یك مسندش کمیت سبکروح وبادپای
اشرف

Bir hizmetkârı, endamı düzgün utangaç güzel; bir oturacağı yer hafif ruhlu ve çabuk gidici at.

(*Eşref*)

(vā) mevkiinde de kullanılır fâkūy = vākūy = yine şöyle, tekrar et.

فاتحهٔ فکرت (**fâtiḥe'i fikret**) — (*k.*) Sözün başlangıcı.

فاترسین (**fâtersīn**) = Üzerlik tohumu = fâtūsīn = سیندان (*ba.*).

فاتولیدن، فاتوریدن (**fâtūrīden, fâtūlīden**) = Uzaklaşmak, bir tarafa gitmek, ürkmek.

فاجام (**fâcâm**) = Üzüm ve hurmadan geriye kalan başak.

فاخته (**fâḫte**) = Üveyk kuşu.

تاقاخته چهری تو وطاوس کرشمه
عشق تو چو بازست ودل من چو کبوتر
معزی

Sen üveyk kuşu gibi çehresi güzel tavus gibi nazlı oldukça aşkın doğan, kalbim güvercin gibidir.

(*Ma'izzî*)

هم چره برآوود فرو برده نفس را
هم فاخته بگشاد فروبسته زبانرا
انوری

Hem cemre yuttuğu nefesi çıkardı: ortalığı ısıttı, hem üveyk kapalı dilini açtı: ötmeğe başladı.

(*Enverî*)

Fâḫte (ḫ) nın esresiyle Arapçadır. Feḫt ay aydını mânasına olup üveyk mehtap renginde olduğundan fâḫte denilmiştir.

Farsçasında (ḫ) sakindir. Sesi münasebetiyle ona kūkū de derler.

فارَاب (fârâb) =Türkistanda Seyhun nehrinin ötesinde ve Belâsâğūna yakın bir nahiye.

فارِد (fârid)=Yedi nevi tavla oyunundan bir nevi § Bir cins iri ve benekli geyik=gâvikūhī.

فارِس (fârs) = پارس (*ba.*).

فاريَاب (fâryâb)=Eski Ḫorasanda Belḫ'e yakın bir şehir.

قانون سفر چو ساز کردی
آهنگ ره حجاز کردی
بردی سخنان کهنه و نو
از گفتهٔ انوری و خسرو
دیوان ظهیر فاریابی
درکعبه بدزدا گر بیابی
بنایی

Sefer kanununu tertip ve tanzim ile Hicaz yoluna niyyet ettin. Enverī'nin ve Ḫusrev'in sözlerinden eski ve yenilerini aldın; eğer Kâbede Zahîri Fâryâbi divanını bulursan çal.

(*Benāyī*)

§ Çay ve ırmak suyu ile sulanan yer.

فاژَه ، فاژ (fâj, fâje) = Esneme, mastarı fâjîden.

هرکه دهن بازبود غافلست
فاژ زخواهست وملال دلست
امیر خسرو

Her kimin ağzı açıksa gafildir; esneme uykuya ve gönlün usancına delâlet eder.

(*Emīr Ḫusrev*)

چنان بیخ تعدی کندالحق
مؤدیٔ سرایت نیست فاژه
فخری

Tecavüzün kökünü hakikaten öyle kopardı ki esneme de sirayet etme tesiri kalmamıştır: insanların esnemesi bile birbirine geçmiyor.

(*Fehrī*)

فاش (fâş) = Aşikâr, zahir.

فاش می‌گویم واز گفتهٔ خود دلشادم
بندهٔ عشقم واز هر دو جهان آزادم
حافظ

Açık söylüyorum ve sözümden memnunum; yalnız aşkın kölesiyim ve her iki cihanla ilgimi kestim.

(*Ḫāfız*)

فاشرا (fâşrâ)=Evren gülü, ak asma, ak sarmaşık, bin kulaç, hüsni yusuf denilen ve sarmaşık gibi sarılan bir bitki. (*Ar.*) كرمةالبيضا. Bu kelime süryanidir (Burhān). (Reşīdī) de (fâşirsīn) şeklindedir ve yaprakları sarmaşıktan enli olup bir ağaca sarmaz denilmektedir.

فاشِرِستين (fâşiristīn)=Kara asma denilen sarmaşık nev'inden bir bitki. Şîrâz'da siyah darū. Arapçada كرمةالاسود derler. Fâşirsīn, fâşiristīn altmış derde deva mânasına Süryani imiş.

فاغِر، فاغِرَه، فاغِيَه (**fâğir, fâğire, fâğiye**) = Zanbak şeklinde sarıya çalar güzel kokulu, Hindistana mahsus bir çiçektir. Okyanusta fâğire ağzı açık denilen tane. Bir söylentiye göre kebabe: karabibere benzer bir habbe yahut nilufer koku fâğiye kına çiçeği yahut kına bitkisinin çubuğu yere ters dikilerek hasıl olan asılından daha lâtif ve manzarası hoş bir çiçek diye târif edildiğinden her ikisi Arapça demektir.

فاغُوش (**fâğūş**) = Türkçe serkele: şâhtere târbir olunan bir nevi bitki.

فافا (**fâfâ**) = Güzel, bedîî.

فاكُولته (**fâkūlte**) = Üniversite şubesi Farsçası دانشگاه.

فال (**fâl**) = Fal dediğimiz.

بروی هم دوعناب لب‌او
برای دردمندان خوب فالیست
مخلص

Onun birbiri üstünde duran iki hunnabı andıran dudağı dertliler için fali hayırdır.

(*Muḫliṣ*)

فالكبار، فالگو، فالگير (fâlkbaz, fâlgū, fâlgīr) = Fala bakan kimse.

فالار (**fâlâr**)=Fürat nehrinin Farsça adı.

فالِج (**fâlic**) = Galip ve muzaffer.

فام (**fâm**) = Renk, levn.

مرا همچنین چهره گلفام بود
بلوریم از خوبی اندام بود
سعدی

Benim yüzüm böylece gül renkli idi; bedenim güzellik ve letafetten billûr gibi parlaktı.

(*Sa'dî*)

§ Ödünç.

آنکه از امضای حکمش یافت هر احکام کام
وآنکه میخواهد زقدرش چرخ نیلی فام فام
فخری

Öyle bir zat ki her ahkâm onun hükmünün imzasiyle husul buldu ve çivit renkli felek onun kadır ve itibarından ödünç ister.

(*Feḫrî*)

§ Ḫorasan'a bağlı bir kasaba. Edebiyat ve tarihte şöhreti olan Şihâbüddîni Fâmî oralıdır. Teşbih edatı da olur.

فامُر، فامُرَه (**fâmur, fâmure**) = Ferḥâr civarında bir kasabadır. Misk ahusu ona yakın bir sahrada otlar ve miskini oraya bırakır.

فانُوس (**fânūs**) = Fener mânasına Arapçadır. İranın her yerinde, bizde evvelce kullanılan muşamba fenere derler.

فانُوسِ گَردان، فانُوسِ خَيال (**fânūsi ḫeyâl, fânūsi gerdan**)=Halkın hayali fener dedikleri büründükten yapılma fanustur ki mumun hararetiyle döndükçe türlü tülrü resimler gösterir.

دهر فانوس خیال وعالمی حیران درو
مردمان چون صورت فانوس سرگردان درو
شاعر

Zaman fanusı hayaldan ibarettir ve bütün âlem ona hayretle bakar, İnsanlar fanustaki resimler gibi onun üzerinde devrederler.

(*Şā'ir*)

دانی چه بود آدم خاکی خیام
فانوس خیالی وچراغی دروی
خیام

Ḫayyām! Topraktan halk olunan insanın ne olduğunu bilir misin? Bir fanusi hayal ve içinde bir ışık.

(*Ḫeyyām*)

فانه

(fâne) = Kapı dayağı, sürgüsü = pane.

دو بیشهٔ شیران شو واز زخم میندیش
کاندیشه وترس آن همه زاشکال زمانه‌است
کانجانبود زخم همه رحمت ومهرست
لیکن پس در وهم تو مانندهٔ فانه‌است
مولانا

Aslanların ormanlarına gir ve yaralanmaktan korkma; çünkü bütün endişe ve korku zamanın şekillerindendir; zira orada yara değil, hep rahmet ve muhâbbet vardır; fakat senin vehmin kapı arkasındaki dayak gibidir.

(*Mevlānā*)

Dülgerlerin biçtikleri ağaç arasına soktukları kama.

سر اورا نهند نجاوان
درمیانهای چوب چون فانه
فخری

Onun başını dülgerler kama gibi ağaç arasına koyarlar,

(*Fḫerī*)

§ Küçük havuz.

به پیش رتبت تو چرخ منکوب
بنزد همت تو بحر فانه
عمید

Senin rütbenin yaninda felek itibarını kaybetmiştir; senin himmetinin yanında deniz havuz gibidir,

(*'Amīd*)

§ Zefane muhaffefi زفانه (*ba.*).

فانيد

(fânīd) = Kelle şekeri= پانيد (*ba.*). (Nāşırī), şekerin nevllerini şöyle tarif ve izah ediyor: beyaz şekeri kaynadıp süzdükten sonra dondururlarsa ona (nebati sefit) tekrar tasfiye edilirse (şekeri süleymani) üçüncü defa tasfiye edilip çam fıstığı kozalağı şekilde kaba dökülürse (fânīd) üçüncü kaynatışta mübalâğa edilirse (eblūc) derler ki kandi mükerrerdir. Bir daha pişirilirse (nebatı senceri) denir. Üçüncü kaynatışta onda bir süt ilâve edilip katılaşıncaya kadar bırakılırsa (ţeberzed) derler. Muarrebi فانيذ.

فاوا

(fâvâ) = Mahcup ve rüsvay.

بسکه بخشد کف تو در وگهر
بحر شرمنده گشته وفاوا
عمق

Senin avcın o kadar inci ve cevher bağışlar ki deniz utanır, rüsvay olur,

(*'Am'aḳ*)

فايد (fâyd) = (Ta) gibi intihaya delâlet eden bir kelimedir.

خداوندست ومیر ومیرزاده است
زعهد عصر آدم فاید اکثون
قطران

Âdemin asrı zamanından şimdiye kadar Efendi, Bey, Beyzadedir.

(*Ḳeṭrān*)

(Nāşırī), Ferheng böyle yazmış belki şair fâyed eknūn değil tâbe eknūn demiştir. demekle bu kelimenin mâruf olmadığını söylemek istiyor ki pek doğrudur.

فُتادَنْ (futâden) — Düşmek, vaki olmak = uftâden.

چو رگزن ساعد سیمین او دید
بخود چون طسمه زین اندیشه پیچید
بحیرت پای درگل ماند فصاد
که آزاد گل از دستش نمی داد
زمژگان ناگهانش سایه بردست
فتاد وارغوانش از سمن جست
شفائی

Operatör onun gümüş bileğini görünce bu düşünceden kendi kendine tura gibi büküldü ve şaşkınlıktan ne yapacağını bilemedi, çünkü elinden gül gibi kanını bırakmıya müsaade etmiyordu, yahut operator kıyamıyordu, ansızın kirpiğinin gölgesi eline aksedince neşter gibi tesir ederek erguvanı : erguvan rengindeki kanı beyaz gülden: elinden fışkırdı.

(*Şifā'ī*)

Muhaffefi füteden dir.

چون فتم از پای مرادست گیر
انت نصیری والیك المصیر
جامی

Âciz olunca elimi tut, bana yardım et; benim yardımcım ve müraciatgâhım, ancak sensin.

(*Cāmī*)

فتارِیدَنْ ، فتالِیدَنْ ، فتارْ ، فتالْ (fitâl, fitâr, fitâlīden, fitârīden) = Koparmak, ayırmak, üzmek, yırtmak, yarmak, dağıtmak, dökmek mastarından (*Emir. ismas. isfa, muḫ. vas.*).

نافه‌را ومشك را وسیم‌را وجامرا
برفراز وبرفتال وبرفشان وبرگرای
منوچهری

Misk göbeğini aç, miski dağıt, gümüşü saç, kadehe meylet: şarap iç.

(*Minūçihrī*)

آتش ودود چو دنبال یکی طاوسی
که براندوده بطرف دم او قاربود
وان شردگوئی طاوس بگرد دم خویش
لؤلؤ خرد فتالیده بتنقاو بود
منوچهری

Ateş ile duman, kuyruk tarafını siyaha boyanmış bir tavusa ve o kıvilcım; sanki tavus kendi kuyruğunun etrafına gagasiyle küçük inci dağıtmışa benzer.

(*Minūçihrī*)

باد برآمد بشاخسار شکوفه
برسرمیخواره برگ گل بفتالید
عمارهٔ مروزی

Çiçek dalına rüzgâr esti, şarap içenin başına gül yaprağı dağıttı.

(*'Imāre'i Mervezī*)

فِتْرَاك (fitrâk) = Terki: eğerin arkasında bağlanan şey.

حمل چرخ درشکار گهش
باوها بسته‌اند بر فتراك
فخری

Onun avlağında çok defalar feleğin kuzusunu (hamel burcunu) terkiye bağlamışlardır,

(*Feḫrî*)

فَتَرْدَن ، فَتَرْدَن (feterden, féterîden) = فتالیدن ، فتال (*ba.*).

فِتْنَه‌را كَمَر گُشادَن (fitnerâ kemer guşâden)=(*k.*) Fitneyi bastırmak.

فَتْو (fetev) = Aldanmış, gafil, Burhân kavgacı mânasına da yazmıştır.

مملکت را بتیغ کردی پاك
از حسود ومخالفان فتو
فخری

Memleketi kılıç ile gafil yahut kavgacı ve könücülerle muhaliflerden temizledin.

(*Feḫrî*)

(T) yerinde (n) ile de yazmışlardır.

فُج (fuc) = Sarkık dudaklı kimse.

فَجام (fecâm) = فاجام (*muḫ.*) (*ba.*) (m) sizde görülmüştür.

فَجْفَجه ، فُجْفُج (fecfuc, fucfuce) = Fısıltı. Puçpuçe den çevrilmiş yahut Muarreptir پچپچه (*ba,*)

چونکه این را پیشه کرد او بردوام
فجفجی در شهر افتاد وعوام
مولانا

Çünkü o, bunu devam üzere âdet etti; memlekete ve halka bir fısıltı düştü.

(*Mevlânā*)

فَخْت (feḫt) = پخ (*ba.*).

فَخْراج (feḫrâc)=Muhammed Şahı Bâburi'den Nâdir şaha intikal eden bir yakut. Bu yakut ile beraber deryayı nur, gühi nur adında iki büyük elması da var idi ki bunlardan deryayı nur İranşahında olup güh nur İngiliz İmperatorundadır.(Feḫrâc)ı Raca (وجیت سنکه) Efgan şahı Şucaʿulmülk'ten almıştır (Nāşirî).

فَخْرِز (feḫrîz) = Semiz, kuvvetli.

شد فخرز وشد فخرز از داد تو هرعاجز
لاغر نشود هرگز آنراکه تو پروردی
مولانا

Senin âdaletinden her âciz kuvvetlendi; senin bellediğin hiçbir vakit kuvvetten düşmez.

(*Mevlānā*)

فَخْفَره (feḫfere) = Kepek.

آن یکی می‌خورد نان فخفره
گفت سائل چون بدینستت شره
مولانا

Biri kepek ekmeği yiyordu; buna nasıl hırs ve iştahın var diye biri sordu.

(*Mevlānā*)

گرشره وحرص ز دل گم شود
فخفره نزد یك تو گندم شود
حکیم شطرنجی

Gönlünde hırs kalmazsa senin yanında kepek buğday olur.
(*Ḥekîmi Şeṭrencî*)

Reşîdî (feḫfere) ye arpa demiştir.

فخری مکن که تو بره ومیده می‌خوری
باپت بآب در زده یك نان فخفره
ناصر

Sen kuzu ve fırancala yiyorum diye öğünme, baban bir arpa ekmeğini suya batırmış
(*Nāṣır*)

فَحفُور (**feḫfūr**) = فنفور (*ba.*).

فَحلَمَه (**feḫleme**) = Hallaç tokmağı.

فَحم (**feḫem**) = Cemiyetlerde para serpilirken, yahut meyva toplıyanlar meyva silkerken altına tutulan mendil ve çarşaf gibi şeyler بفخم (*ba.*).

فَحمِدَن (**feḫmîden**) = Pamuğun çekirdeğini ayırmak.

جوان بودم وپنبه فحمیدی
چو فحمیده شد دانه برچیدی
خجسته

Genç idim ve pamuktan çekirdeği ayırırdım, ayrılınca tanesini toplardım.
(*Ḥuceste*)

فَحن (**feḫen**) = Bağın ortası. (Ḥ) nin esresiyle de doğrudur.

فَحِيز (**feḫîz**) = Çizme ökçesine konulan mahmuz.

فَدرَنجك (**fedrenck**) = فرنجك (*ba.*) § Ağız çevresi = شفوز (*ba.*).

فَدرَنگ (**fedreng**) = Kapının açılmaması için arkasına dayanılan kalın ağaç, kapı sürgüsü § Çırpıcı tokmağı § Kavga sopası.

پای بیرون منه ازپایگه ودعوی خویش
تانیاری بدرکوی فراخت فدرنگ
شاعر

Kendi derecen ve dâvanı tecavüz etme ki geniş kıçına sopa yemiyesin,
(*Şā'ir*)

فَدرُونَك (**fedrūnek**) = Düşman kale dibine geldiği zaman kaleden atılan ufak taşlar.

فَدره (**fedre**) = Toprak damlarda toprak dökülmemek için tavanın üstüne konulan hasır.

فَر (**fer**) = Şan ve şevket, revnak ve taravet, nur ve ziya.

دو قرص نان گر از گندمست وگر ازجو
دوتای جامه گر از کهنه‌است وگر از نو
بچار گوشهٔ دیوار خود بخاطر جمع
که‌کس نگوید از ینجا بخیز وآنجارو
هزاربار نکوتر بنزد ابن یمین
زفر سلطنت کیقباد وکیخسرو
ابن یمین

Gerek buğday gerek arpa iki dilim ekmek; gerek yeni gerek eski iki kat elbise; zihin toplu olarak kimsenin buradan kalk,

oraya git, diyemiyeceği kendi dört duvarı içinde yaşamak İbni Yemīn'in nazarında Keyḳubād ve Keyḫusrev'in saltanatının revnakından bin kere daha iyidir.

(*İbnī Yemin*)

§ Sel suyu.

فُرْ **(fur)** = Yahudi kütüphanesi.

فَرا **(ferâ)** = Yakın, yüksek, ileri, uzak, taraf canip, köşe, orta, üzere, de mânalarında kullanılır. Zait olarak bazı kelimelerin evveline gelir.

فَرابُرز **(ferâburz)** = İranlı bir cengâver.

فَرابُوش **(ferâpūş)** = Bihuş, kendinden geçmiş.

فَراتَه **(ferâte)** = Üzüm suyu nişasta, buğday unu kaynatılarak kıvama geldikten sonra ipe dizilmiş badem ve cevizi içine batırıp mum şeklinde dondurulan sucuk.

فَراتِين **(ferâtīn)** = Kelâmı semavi.

فَراح **(ferâḥ)** = Bol, vâsi, çok.

میوها تازه وتر شاخ بشاخ
روزیٔ باغ روان کرده فراخ
جامی

شاخ بشاخ (*ba.*).

فراخ دست ، فراخ آستین (ferâḥ āstīn, ferâḥ dest) = (*k.*) Cömert.

فراخ آستین، شوکزین سبز شاخ
فتد میوه بر آستین فراخ
نظامی

Yeni geniş yani cömert ol ki bu yeşil daldan meyva geniş yene düşer: felek cömertlere yardım eder.

(*Niẓāmī*)

فراخ ابرو (ferâḥ ebrū) = (*k.*) Gülec yüzlü.

چو خود شاه ازسرنیکوئی
بدان تنگ چشمان فراخ ابروئی
نظامی

Padişah o hasislere iyilik cihetinden güler yüz gösterince.

(*Niẓāmī*)

فراخ دهن (ferâḥ dehen) = (*k.*) Geveze.

فراخ رفتن (ferâḥ reften) = (*k.*) Acele gitmek.

فراخ رو (ferâḥ rev) = (*k.*) Acele giden, vazifeden hariç iş gören, müsrif ve sefih.

فراخ رو (ferâḥ rū) (*k.*) Beşuş ve lâtifeci.

فراخور (ferâḫūr) = Uygun ve münasip.

فراخ سال (ferâḥ sâl) = Bolluk yıl.

فَراحْنا ، فَراحا **(ferâḥâ, ferâḫnâ)** = Bolluk, genişlik, geniş yer. Dar yere tenknâ derler, ferâḫnây kelimesi ferâḥ = bol ile nây = boğaz kelimelerinden mürekkeptir. Geniş yer, geniş boğaza benzetilmiş demektir. Teşbihin yerinde olması için uzun sokak ve uzun yerde kullanılması münasiptir (Niẓām).

فراخای جهان .برخود مکن تنگ
سوزنی

Cihan bolluğunu kendine dar etme.

(*Sūzenī*)

سودی نکند فراختای .رو دوشی
گر آدمیٔ هنر پردو وهوش
گاو از من وتو فراختر دارد چشم
پیل از من وتو فراختر دارد گوش
مولانا

Göğüs ve omuzun genişliği fayda vermez, insan isen akıllı, hünerli, zekâlı olmaya çalış. Öküzün gözü benden, senden büyüktür, filin kulağı benden, senden geniştir.

(*Mevlānā*)

(Ferḫâ) da denir

فَرَاشْتَنْ ، فَرَاحْتَنْ **(ferâḫten, ferâşten)** = Yukarı kaldırmak, yükseltmek = efrâḫten.

خاك شد در ره عشقت تن خاکیٔ عماد
وآنکه در پای غمت پست نشد سر نفراخت
عماد

Aşkının yolunda ʿİmād'ın topraktan yaratılan vücudu toprak oldu, kederinin ayağında alçalmıyan kimse serfiraz olmadı.

(*ʿİmād*)

فَرَاخِيدَنْ **(ferâḫīden)** = Tüy ürpermek § Ayırmak.

فَرَادَرْ **(ferâder)** = Fedreng (*ba.*).

فَرَارُونْ **(ferârūn)** = Günden güne geri giden şey ve kimse. Bu münasebetle hamsei mütahayyire denilen Utarit, Zühre, Mirrih, Müşteri, Zuhale denir; çünkü bunlar da ricat ederler; ay ve güneşte bu, yoktur.

ستاره شمر چون فرارون بیافت
دوید وبسوی فریدون شتافت
فردوسی

Müneccim ricatı bulunca koştu ve Ferīdūn'un huzuruna acele etti.

(*Firdevsī*)

Ferīrūn da bu mânayadır. (Nāşırī, Burhān, Ḳulzum) [*].

فَرَازْ **(ferâz)** = Açık.

حضور مجلس السست ودوستان جمعند
وان یکاد بخوانید ودر فراز کنید
حافظ

Ülfet meclisi hazır, dostlar toplanmışlardır. Nazar değmemesi için okunan (وان یکادالذین) *ayeti kerimesini okuyup kapıyı açınız.*

(*Ḥāfız*)

§ Kapalı.

بروی خود در اطماع باز نتوان کرد
چو باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد
سعدی

[*] Ol hurda yıldızlara denir ki semada tartagan görünür, birbirinin ardınca seyrederler, eğer salâh yüzünden yürürlerse ferirūn, aksine yürürlerse terârūn derler. Badehu mecazen dembedem salâh üzere ve salâh artırmak üzere bulunan ferirūn, mükabiline ferârūn dediler (Burhān mütercimi ʿAsım Efendi).

Kendi tarafına tama' kapısını açmamalıdır; açılınca sertlikle kapamak lâyık değildir.

(*Sa'di*)

می‌خور و توبه کن ای دل که دومیکده را
باز کردند و نکردند در توبه فراز
ناصر بخاری

Ey gönül! Şarap iç te tövbe et; çünkü meyhane kapısını açtılar da tövbe kapısını kapamadılar ya.

(*Nāşırı Buḫārî*)

§ Yakın, huzur,.

رسول مرگ پناگه بمن رسید فراز
که‌کوس کوچ فروکوفتند کار بساز
کمال

Ölüm elçisi; göç davulunu çaldılar, hazırlan diye ansızın bana yaklaştı.

(*Kemāl*)

§ Toplama, cem'

بارمان وارونـد مرد هنر
فراز آورد گونه گون سیم وزر
فردوسی

ارمان (*ba.*) § Yüksek, alçak.

آنکس‌که دست کینه کند سوی اوفراز
خشکش کند بقدر ت‌خود گرد گاردست
حیدی

Her kim kin elini onun tarafına yükseltirse Cenabı Hak kendi kudretiyle onun elini kurutur.

(*Ḥemidî*)

خدا ازهر نشیبی وفرازی
نپوشیده است برمن هیچ رازی
نظامی

Cenabı Hak yüksek ve alçak hiçbir sırrı benden gizlememiştir.

(*Niẓāmî*)

§ Alt üst.

Peygamberimizi medihte:

گردون نهاده پرده تو صدهزاو چشم
تاجز فراز دیدهٔ اوگام نسپری
کمال

O, gözlerden başkasının üstüne ayak basmamaklığın için felek senin yolunun üzerine binlerce göz koymuştur.

(*Kemāl*)

§ Eniş yokuş.

دلازهجر مکن ناله زانکه درعالم
غست وشادی وخار وگل ونشیب وفراز
حافظ

Ey gönül! Ayrılıktan müteessir olma; çünkü dünyada kederle meserret; gül ile diken; enişle yokuş beraberdir.

(*Ḥāfız*)

§ Bundan sonra.

بمراد دل نبودم من دی وبربر
بمراد دل خود باشم زامروز فراز
فرخی

Ben dün ve evvelki gün onun gönlünün arzusuna göre idim; bundan sonra kendi gönlümün arzusuna göre olacağım.

(*Ferruḫî*)

§ Efrâḫten muhaffefi olan ferâḫten den (*Emir, isfa. muḫ. vas.*) § Serkeş § Erkek aleti mânalarına da görülmüştür Zait de olur. (Nüshai Vefaî) de kan mânasına geldiğini lügatler naklediyor.

فَرَازْ آبَادْ (**ferâz âbâd**) = Âlemi balâ (Nāşırî).

فَرَازْمَانْ (**ferâzmân**) = Hüküm ve ferman.

فَرَازِينْ اَرْوَنْدْ **(ferâzîn ervend)** = Âlemi ulvinin zümrüdü ve hulâsası.

فَرَازِينْ پَايَه **(ferâzîn pâye)** = Mertebei âlâ. Zıddı furūdîn-pâye (Nāşırî).

فَرَاسْتُوكْ **(ferâstūk)** = Kırlangıç.

فَرَاسُودَه **(ferâsūde)** = Eskimiş= fersude.

فَرَاسِيَاب **(ferâsiyâb)** = Efrasyap (*muḥ.*).

این گروفرکه دیدم ارکان دولتشرا
افسانه می‌نماید ملك فراسیابم
دهلوی

Onun devleti erkânının gördüğüm bu debdebesi yanında Efrāsyāb'ın saltanatı bana masal görünür.

(*Dehlevî*)

فَرَاسِيُون **(ferâsiyūn)** = Yabani pırasa § Arapça (صدف الارض) denilen bir bitki. Burhān birleştirmiştir.

فَرَاشَا **(ferâşâ)** = Sıtma başlangıcı olarak bedene ârız olan gerinme, ürperme.

فَرَاشْتُوكْ، فَرَاشْتَكْ، فَرَاشْتَرُوكْ، فَرَاشْتَرُو **(ferâşterū, ferâşterūk, ferâştuk, ferâştūk)** = Kırlangıç.

فَرَاشْتَنْ **(ferâşten)** = Yukarı kaldırmak, yükseltmek efrâşten muhaffefi.

زقدر ومکانی‌که دستور داشت
مکانش بیفزود وقدرش فراشت
سعدی

Vezirin haiz olduğu itibar ve makamı bir kat daha arttı ve itibarı yükseldi.

(*Sa'dî*)

فَرَاشِيدَنْ **(ferâşîden)**=Sıtma başlangıcı olarak gerinmek, tüyler ürpermek.

فُرَاغْ **(furâġ)**=Parıltı, ziya=furūġ

مه ازنور گر چند شد بی‌فراغ
نه ازگرم شبتاب خواهد چراغ
خسرو

Ayın her nekadar kendi ziyası yoksa da yıldız böceğinden ziya istemez,

(*Hüsrev*)

فَرَاغْ **(ferâġ)** = Serin rüzgâr.

یکدم فراغ نیست ظفررا زدرگهش
ازبیم آنکه برسراو بگذرد فراغ
فخری

Başı üzerinde serin rüzgâr esmesi korkusiyle zafer onun dergâhından bir lâhza ayrılmaz.

(*Fehrî*)

§ Burhān fırsat ve sevinç mânalarına da yazmıştır.

فُرَاكْ **(furâk)** = Arka.

فَرَاگِرْد **(ferâgird)** = Bahrimuhit: engin deniz (Nāşırî).

فَرَا گِرِفتَن **(ferâ giriften)** = Öğrenmek, hatırda tutmak.

فَرَاکَن **(ferâken)** = Yeni kazılmış su cetveli § Suyun ve selin kazıp yardığı yer = فرکن ve فرکند (*ba.*). Ferāzkende = yüksek kazılmıştan muhaffef olmasına nazaran dağ kemerleri gibi yüksek yerlerden akan ırmaklara da denir · Mutlak yüksek mânasına da gelir (Burhān).

فَرَامَرز **(ferâmez)** = Rüstem'in oğlu. Aslı ferimerz = şukühi zemin yani yerin şan ve şerefi demektir. Keyümerz = yerin büyüğü demek olduğu gibi. (Nāşırī).

فَرَامُوش ، فَرَامُشت ، فَرَامُش **(ferâmuş, ferâmuşt, ferâmūş)** = Unutmā, nisyan.

یار اگر طعن فرامشکارم زد دور نیست
زآنکه بایادش فرامش کرده ام اغیاررا
جامی

Yar eğer benim unutkanlığıma târiz ediyorsa şaşılmaz, çünkü daima hatırımda o olduğu için ağyarı unutmuşum.

(*Cāmi*)

ای که هرگز فرامشت نکنم
هیچت از بنده یاد می آید
سعدی

Yarabbi! Ben seni asla unutmam; sen kulunu hiç hatırlar mısın.

(*Sa'di*)

کسی کو یاد ناورد قصهٔ دوش
تواند کرد امشب را فراموش
نظامی

Dün geceki vak'ayı hatırlamıyan bu geceyi unutabilir.

(*Niẓāmi*)

فراموش کردن (ferâmūş kerden) = Unutmak.

من همان شبکه تو ازدست برفق گفتم
که سرم بی تو فراموش کند بالین را
عماد

Ben hemen senin elden gittiğin gece sensiz; başım yastığı unutur dedim,

(*'Imād*)

Tahfif ile (fermuş) de denir مگ (*ba.*).

فَرَانَک **(ferânek)** = Feridun'u Mazenderan ormanında büyüten anası.

فرانک بدوگفت ای نیکخوی
بگویم ترا هرچه گفتی بگوی
فردوسی

Feranek ona (oğluna) ey iyi huylu! Her neyi söyle dedin ise onu sana söyleyim, dedi.

(*Firdevsi*)

فِرَاوَان **(firâvân)** = Çok.

فراوان گنجها درسینه دارم
اگرچه مدعی بیند حقیرم
حافظ

Dâvacı beni hakir görür ama sînemde çok hazineler vardır.

(*Ḥāfız*)

فَرَاوَند **(ferâvend)** = فروند (*ba.*).

فَرَاوِيز **(ferâvîz)** = Elbise etrafına dikilen pervaz.

فَرَاه **(ferâh)** = Herat'a bağlı bir kasaba [*].

فَرَاهَان **(ferâhân)** = İranda Hemedan ile Kum arasında bir kasaba.

فَرَاهَت **(ferâhet)**=Şan ve şevket.

فَرَاهَم آمَدَن **(ferâhem âmeden)**= Toplanmak, cemolmak.

فَرَاهَم آوَرْدَن **(ferâhem âverden)** =Bir yere getirmek, cemetmek.

ساقی گل ومل بیار باهم
باشد که کنی دلم فراهم
دهلوی

Saki! Gül ile şarabı birlikte getir, belki dağınık gönlümü toplarsın.

(*Dehlevî*)

فَرَاهِيخْتَن **(ferâhîḫten)**=Silâhı kılıfından çıkarmak § Tedip etmek tahfif ile ferahiḫten, ferâḫten, ferhiḫten de denir.

فَرَابِسْتَه **(ferabiste)** = Ziyade, ziyadelik.

[*] Nisabussıbyan nâzımı Ebu Naşr buralıdır. Nisab Arapçadan Farsçaya mühim ve manzum bir lûgat olup «چنین گوید ابو نصر فراهی» diye başlar.

فَرَب **(fereb)**=Horasanda bir nehir.

فَرْبَارَه **(ferbâre)**= Şan ve şevket.

فَرْبَالَه ، فَرْبَال **(ferbâl, ferbâle)**= Yaz mevsimine mahsus etrafı pencereli köşk, çardak.

فَرْبُود **(ferbūd)** = Sağlam, dürüst. İtikadı sağlam ve mezhebi dürüst kimseye ferbūddin, ferbūdgiş derler.

فَرْبُودِي **(ferbūdî)** = Ferbūddin muhaffefidir فربود (*ba.*).

فَرْبِه ، فَرْبِي **(ferbih, ferbî)**=Semiz.

تاشود جسم فربهی لاغر
لاغری مرده باشد ازسخق
سعدی

Bir semizin vücudu zayıflayıncıya kadar zayıf meşakkatten ölmüş olur.

(*Sa'di*)

بدل ببین که نه دیدن همی بچشم بود
بدست بیند قصاب لاغر وفربی
ناصر

Kalb ile bak; görmek daima gözle olmaz; kasap zayıfla semizi el ile görür: farkeder.

(*Nāṣır*)

فَرْبِيُون **(ferbiyūn)** = فربیون (*ba.*).

فِرْپَرَك **(firperek)**=Yarasa kuşu.

فَرْت (**fert**) = Kumaşın çözgüsü= tār. Örümcek ağına da derler (Ḥelîmî).

فُرْت (**furt**) = Enır yahut ravend denilen bitki § Mücahede ve riyazat.

فَرْتَاب (**fertâb**) = Vahy, keşf فرداب (*ba.*).

فَرْتَاش (**fertâş**) = Vücut ve kevn mânasmadır ki olmak ile tâbir olunur. Mukabili ademdir.

فَرْتَو (**fertev**) = Pertev.

فَرْتُود ، فَرْتُوت (**fertūt, fertūd**) = Çok ihtiyar bunamış.

شاه آفاق شیخ ابو اسحق
عقل بارای او شود فرتوت
فخری

Şahı âlem şah Ebū İsḥaḳ; akıl onun reyine nispeten bunaktır.

(*Fahrî*)

Şarap hakkında :

بخاموش چیره زبانی دهد
بفرتوت زور جوانی دهد
اسدی

Epseme söylemek kudretini verir, çok ihtiyara gençlik kuvveti bahşeder.

(*Esedî*)

Nāşırî (fertūd) için ayrıca şu mânayı da yazıyor: fertūd kalbi aydınlatmak, tasfiye etmektir, meşakkat ve riyazat, Allaha ubudiyetle kalben Hudayı hatırlamaktır ki Arapça mücahede denir ve işrak lâfzının tercümesidir. Ḥakîmi ' İşrâḳî'ye Farslılar fertūdî derler.

فَرْتُور (**fertūr**) = Aks.

بود مهدور رویت ماه جاوید
چو فرتور جمال تست خورشید
شرف‌الدین

Ay; senin yüzünün daimî eciri yani hizmetkârıdır; güneş, cemalinin ziyasının aksi gibidir.

(*Şerefuddin*)

فَرْتُوك (**fertūk**) = Kırlangıç.

فَرْج (**ferc**) = Kadr ve kıymet § Had ve mertebe.

فَرْجَاد (**fercâd**) = Âlim ve fâdıl.

فَرْجَار (**fercâr**) = Pergel. Pegrârın Muarrebidir.

فَرْجَام (**fercâm**) = Son ve âkıbet.

یکرا زشت خویی داد دشنام
تحمل کرد وگفت ای نیك فرجام
سعدی

زشت (*ba.*).

فرجامگاه (fercâmgâh) = Kabir ve mezar.

فَرْجَد (**ferced**)= Büyük baba yani dedenin babası, ceddi âlâ.

فَرْجَمَند (**fercmend**) = Ercmend § Yakışıklı, uygun.

فَرجُود (**fercūd**) = Mucize «desatirden naklen (Nāşırî».

دعویش را هزار برهانست
فرماش را هزار فرجودست
ناصری

Dâvasına bin delil, şevket ve rifatine bin mucize vardır.
(*Nāşırî*)

فَرُّخ (**ferruḫ**) = Mübarek, kutlu, uğurlu: (fer) ile (ruḫ) tan mürekkep. Yanağı nurlu, yüzü yakışıklı demektir § Pençei düzdidenin ikinci günü. پنجهٔ دزدیده (*ba.*).

چون گفته شد این حدیث فرخ
دادش پدر عروس پاسخ
نظامی

Bu uğurlu söz söylenince gelinin babası cevap verdi.
(*Niẓāmî*)

بفصلی چنین فرخ وسازمند
به بستان شدم زیر سروبلند
نظامی

Böyle taravetli ve münasip mevsimde bostana yüksek bir selvi altına gittim.
(*Niẓāmî*)

فَرخا (**ferḫâ**) = Genişlik. Ferâḫâ (*muḫ.*).

بود چو چشمهٔ سوزن بچشم اعدایت
زبس بلا وعنن عالمی بدین فرخا
فخری

Âlem bu kadar geniş olmakla beraber düşmanının müptelâ olduğu belâ ve mihnetlerden dolayı gözüne iğne gözü gibi yani dar görünür.
(*Feḫrî*)

فَرخاد (**ferḫâd**) = Galip ve müstevli (Burhān) Talip. Matlup mukabili (Burhānı Camiᶜ).

فَرخار (**ferḫâr**) = Türkistanda güzelleriyle müştehir bir şehir.

کار اگر رنگ وبوی داردبس
حبذاچین ومرحبا فرخار
سنائی

İş eğer renk ve boydan ibaret ise, Çin ne güzel, Ferhar ne geniş ve şendir.
(*Senā'î*)

§ Meşhur bir puthane. Süslü, yakışıklı (Burhān).

فَرخاش (**ferḫâş**) = پرخاش (*ba.*).

فَرخاگ (**ferḫâk**) = Üzeri yumurtalı kalye: fer = üst, ḫâg = yumurta.

روز عیدست دو قربانیٔ فربه فرما
دوخور قلیه وفرخاگ وکباب ومرقه
سوزنی

Bayram günüdür. Kalye, yumurtalı kalye kebap, çorba olmıya lâyık iki semiz kurban emir ve ihsan et.
(*Sûzenî*)

فَرخال (**ferḫâl**) = Kıvırcık olmayıp düzgün ve sarkık olan saç.

همه را تابکمر سلسله های فرخال
شاعر

Hepsinin saçlarının örgüleri bele kadar.

(*Şā'ir*)

فِرُخْتَار **(firuḫtâr)** = Satıcı.

هرگز نبود خلق فرختار چوتوحور
ماناکه ترا رضوان بودست فرختار
حوری‌که فروشندهٔ آن رضوان باشد
آنرا نبود جز ملك راد خریدار
قطران

Halk hiçbir vakit senin gibi huriyi satmaz; zannederim ki seni Rıdvan satmıştır. Satıcısı Rıdvan olan hurinin cömert padişahtan başka alıcısı yoktur.

(*Ḳeṭrān*)

فَرَجْ **(fereḫç)** = Hayvan sağrısı.

Büraka dair:

دمش بد مانند گاوکشاورز
فرخچش چو پیلی وگردن فرسان
ابن عماد

Kuyruğu çift öküzü kuyruğu gibi; sağrısı fil, gerdanı ata benzer.

(*İbni 'İmād*)

§ Rüşvet.

بدهم یك نگاه بهر وخش
گر پذیرد دل مرا بفرخچ
لبیبی

Yüzünü bir kere görmek için rişvet olarak kabul ederse kalbimi veririm.

(*Lebibî*)

§ Çirkin.

دشمن ارعیب او کند چه عجب
عیب خوبان همه فرخچ کند
فخری

Düşman onu ayıplarsa şaşılmaz. Güzelleri hep çirkin ayıplar.

(*Feḫrî*)

فَرُحْجَسْتَه **(ferḫuceste)**=huceste.

لطافت سخن وفرخجسته طلعت تو
بهر تو همه ساله دلم رهین دارد
امیر معزی

Sözünün letafeti ve cemalinin yümn ve bereketi sebebiyle bütün sene gönlüm senin muhabbetine tutkundur.

(*Emīr Mu'izzî*)

فَرُّخ رُوز **(ferruḫ rūz)** = Barbedin elhanından bir lâhın. سی لحن (*ba.*).

فَرُّخ زَاد **(ferruḫ zâd)** = Uğurlu evlât.

فَرْهَسْتَه **(ferḫeste)** = Ferḫuceste (*muḫ.*) § Hasta, mecruh, yere uzanmış, serilmiş bir halde.

اوی‌خورد بشادی وبکام دل
دشمن نزار گشته وفرخسته
ابوالعباس

O sevinç içinde gönlünün arzusu veçihle şarap içemekte; düşman zayıflamış ve yere serilmiş.

(*Ebūla'bbās*)

فَرَخْش **(ferḫş)** = فرخچ (*ba.*).

فَرْخَشَه ، فَرْخَشْتَه **(ferḫeşte, ferḫeşe)** = Bir nevi hamur tatlısı = ferḫeste.

بسا کساکه بره هست وفرخشه برخوانش
بسا کساکه جوین نان همی نیابد سیر
رودکی

Nice kimselerin sofrasında kuzu ve tatlı vardır; nice kimseler vardır ki doyacak kadar arpa ekmeğini daima bulmaz.

(*Rūdekī*)

فَرْخْشُور (**fereḫşūr**) = Peygamber. Ferruḫ veḫeşūr=mübarek peygamber muhaffefidir.

فَرْخَمِيدَن (**ferḫemīden**) = Pamuğun çekirdeğini çıkarmak.

فَرْخَمِيده (**ferḫemīde**) = Çekirdeği çıkmış pamuk.

فَرْخُنْج (**ferḫenc**) = Hıssa ve nasip, fayda ve menfaat.

مرا ازتو فرخنج جزدرد نیست
چو من سوخته درجهان مردنیست
اسدی

Benim senden nasibim dertten başka bir şey değildir. Dünyada benim gibi yanmış adam yoktur.

(*Esedī*)

§ Naz ve şive § Abes ve bihude.

فَرْخُنْده (**ferḫunde**) = Kutlu, mübarek, uğurlu.

یکی کردم خراج روم وریرا
خریدم یوسف فرخنده پیوا
اسدی

(Rum) ve (Rey) in haracını birleştirdim. Ayağı uğurlu Yusufu satın aldım

(*Esedī*)

فرخنده سال (ferḫunde sâl) = Uğurlu sene.

فرخنده فال (ferḫunde fâl) = Talihli, uğurlu.

فَرْخُو (**ferḫev**) = Asma ve ağaç budama, kuru ve eğri büğrü dalları kesme, bahçenin çör-çöpünü temizleme.

شاخ رزلعل وگوهر آرد بار
گر بنام گفت بود فرخو
فخری

Asma dalı senin elinin adına budanırsa mahsul olarak lâl ve inci verir.

(*Feḫrī*)

Mastarı fehmīden vezninde ferḫevīden dir.

زفرخویدنش چون بپرداخق
چو گل جای خواب از چمن ساخق
عنصری

Onu budamayı tertip ve tanzim etmeyi bitirince yanağını gül gibi, çimenden yapardı.

(*'Unṣurī*)

فَرْخُور (**ferḫūr**) = Su yolu. (Tuhfetülâhbab) fakir ve gafil diyerek şu beyti misal getirmiştir.

کسی کز درشاه مادور باشد
خراب وانگون بخت وفرخور باشد
شاعر

Bizim padişahımızın kapısından uzaklaşan harap, bedbaht, fakir kalır.

(*Ṣā'ir*)

فَرْخُوی (**ferḫūy**) = Mübarek huylu mânasına ferruḫ ḫūy (*muḫ.*).

فَرْدا ، فَرْدای (**ferdâ, ferdây**) = Yarın.

بدین دو دیده که امشب ترا همی بینم
دریغ باشد فردا که دیگری نگرم
سعدی

Seni bu iki gözümle gördüğüm bu gece; yarın başkasına bakarsam yazıktır.

(*Sa'di*)

فَرْداب (**ferdâb**) = Vahy, keşfe ḫudavendânı ferdâb = vahy ve keşf sahipleri.

فَرْدْخانَه (**ferdḫâne**) = Müsafir ve gariplerin kondukları yer. Çile haneye de denir.

فَرْدَر ، فَرْدَره (**ferder, ferdere**) = فدرنگ Fedreng.

فَرْدَفَر (**ferdfer**) = Rebbünnevʿi insandır ki şeriat müntesipleri nazarında insan üzere müvekkel olan melektir.

فَرْدِين (**ferdîn**) = Ferverdîn (*muḫ.*).

فِرز (**firz**) = Sulu yerlerde bitip daima taze duran çayır ve çimen § Şatranç oyununda vezir makamında itibar olunan taş. Bu mânada (f) nin üstüniyle meşhurdur. (F) nin ötresiyle çimen mânasına geldiği gibi liman ve çokluk mânalarına da gelir.

فَرْزام (**ferzâm**) = Lâyık = ezder.

مکن ای روی لکوزشق باعاشق خویش
کزلکو رویان زشق نبود فرزاما
دقیق

Ey güzel yüzlü! Kendi âşıkına çirkinlik etme; çünkü güzel yüzlülere çirkinlik yakışmaz.

(*Dekîkî*)

فَرْزان (**ferzân**) = İlim ve hikmet.

مخالفان تو بی‌فرهند وبی‌فرهنگ
موافقان تو بافرهند وبافرزان
بهرام سرخسی

Muhaliflerin şansız ve akılsızdırlar; muvafıkların şan ve şevket, ilim ve hikmet sahipleridir.

(*Behrâmi Sarehsî*)

ندید چشم فلك چون تو شاه فرزانه
رواج یافت ازان درزمان تو فرزان
فخری

Feleğin gözü senin gibi hakîm bir padişah görmedi. Onun için senin zamanında ilim ve hikmet revaç buldu.

(*Fehrî*)

فرزانه (ferzâne) = Hakîm, ârif, feylesof, mütefennin.

سخن گفتن نرم فرزانگیست
دوشق نمودن زویوانگیست
نظامی

Yumuşak söz söylemek akıllılık, sertlik göstermek deliliktir.

(*Nizâmî*)

فَرْزبُود (**ferzbûd**) = Hikmet. Muhakkıkların nazarında efdali ilim ile efdali malûmu idrak etmek Tahfif ile ferzbu da denir.

فُرُزَه ، فُرُزْد (**furuzd, furze**)=Durgun su arasında bitip yaz ve kış daima taze duran çayır ve çimen, bilumum yeşillik hususiyle çayır.

از خانه چو رفت برسر کوی
چون فرزه نشست برلب جوی
نظامی

Evden mahallenin ucuna gidince ırmağın kenarına çayır gibi oturdu.

(*Niẓāmī*)

زفیض کفت کشتزار امید
تروتازه دائم بسان فرزد
فخری

Senin elinin feyzinden ümit tarlası çayır ve çimen gibi daima terü tazedir.

(*Feḥrī*)

زپشت منست این ونام اورمزد
برخشانی لاله اندر فرزد
فردوسی

Bu benim sulbümdendir ve ismi Ürmüzdür; her dem taze çayırın lâlesi gibi parlaktır,

(*Firdevsī*)

§ liman.

فَرْزَنْد (**ferzend**) = Evlât.

خواهم بطریق مهر وپیوند
فرزند تو از برای فرزند
نظامی

Muhabbet ve karabet yoliyle senin kızını oğlum için istiyorum.

(*Niẓāmī*)

Çok defa erkek evlâda denir. فرزنداب (ferzendâb) = Suda yaşıyan hayvanlar § Su yüzünde peyda olan kabarcık (*Ar.*) حباب. فرزند آفتاب (ferzendi āfitâb) =Yakut ve lâl ve sair madenî cevherler.

فرزند خاوی (ferzendi ḫâver) = (*k.*) Güneş.

فَرْزَنْشَاد (**ferzenşâd**) = Mürakabe ve istiğrak.

فَرْزِين (**ferzīn**) =Şatranç oyununda vezir makamında itibar olunan taş.

میان عرصهٔ شیراز تاپچند آخر
پیاده باشم وویگر پیادگان فرزین
سعدی

Şīrāz arsası ortasında ne vakite kadar ben piyade olayım da başka piyadeler ferz olsun.

(*Sa'dī*)

Muarrebi (f) nin esresiyle firzîn, firzândır.

(Fersen nihaden)=فرزین نهادن (*ba.*).

فُرُوج (**furuj**)=Çin'den gelen acı bir bitki yahut enir yahut ravend denilen bitki.

که دانست کاین تلخ وناخوش هلیله
حرارت براند زترکیب انسان
که فرمود اول‌که دردشکم‌را
فرو باید ازچین وازروم والان
ناصر

Kim bildi ki bu acı ve nahoş (kara) halile insanın vücudundan harareti izale eder; ilk önce kim dedi ki karın ağrısına Çinden gelen fürüj, Rumda çıkan rezene icap eder.

(*Nāṣır*)

فَرْسَای ، فَرْسا **(fersâ, fersây)** = Fersūden, fersâyiden = eskimek, bozulmak, yıpranmak. Aşınmak mastarından (*Emir, ismas., isfa. muḫ. vas.*). Muzarii fersâyed, tahfif ile fersed; ismi mefulü fersūde, fersâyidedir. Bu mânalardan müteaddi de olur.

راحله پای بیابان پیما
قافله دیو ودد جانفرسا
جامی

Bineği çöl ölçen ayağı; kafilesi can yıpratan dev ile vahşi hayvan idi.

(*Cāmī*)

سپاهی بهم کرد چون کوه قاف
همه سنگ فرسای وآهن شکاف
نظامی

Kaf dağı gibi asker topladı. Hepsi taş aşındırıcı, demir yarıcı.

(*Niẓāmī*)

زتیغ گوهردار ارنیام فرساید
مراز تیغ زبان این نیام تن فرسود
کمال اسماعیل

Menevişli kılıçtan kın eskidiği gibi benim dilimin kılıcından bu vücut kını eskidi.

(*Kemal İsmā'il*)

چنان باد تاحشر لبس بقایت
که دست فنادامنش را نفرسد
فخری

Senin bekan elbisesinin eteğini haşre kadar desti fena eskitmesin.

(*Eḫrī*)

Muzarii fersūyed, suretinde de görülmüştür.

نسیج راکه خدا بافت آن نفرسوید
مولانا

Allahın dokuduğu kumaş eskimez.

(*Mevlānā*)

بدو گفتم ای سرور شیرگیر
که فرسوده کردت چوروباه پیر
شاعر

Ona dedim; ey aslan tutan: aslana galebe eden! Seni ihtiyar tilki gibi kim yıprattı.

(*Şā'ir*)

مبرحاجت بنزد یك ترش روی
که از خوی بدش فرسوده گردی
سعدی

Ekşi suratlıya arzı ihtiyaç etme; çünkü onun fena huyundan muztarip olursun.

(*Sa'di*)

فَرْسَان **(fersân)** = Göçegen: derisinden kürk yapılan kır sansarı.

فَرَسَب **(feresb)** = Çatı altına konulan kalın direk, kiriş.

سراپای چون آبنوسی فرسب
فردوسی

Baştan ayağa kadar abanoz direk gibi.

(*Firdevsī*)

Bazı nushada serâpây yerine سروهاش (surūhaş) görülmüştür, boynuzları demektir.

فَرَسْت **(ferest)** = Sahirlik, büyücülük. (f), (r) nin esresiyle firistâden = göndermekten emir.

برگ عیشی بگور خویش فرست
کس نیارد زپس تو پیش فرست
سعدی

Hoş geçirmek hazırlığını kendi kabrine gönder. Kimse arkadan getirmez; sen önce gönder.
(*Sa'di*)

فِرِسْتَادَه **(firistâde)**=Gönderilmiş: Peygamber, Resül, Elçi, hediye ve sair gönderilen şeyler, masdarı firistâden=göndermektir.

فَرَسْتُوك ، فَرَسْتُو **(ferestū, ferestūk)** = Kırlangıç=perestū.

فَرَسْتُون **(ferestūn)** = Büyük terazi, kapan doğrusu ḳerstunun (فرستون) dur ve kerestundan Muarrepdir.

خواهی بحسابش ده وخواهی بگزافه
خواهی بترازو ده وخواهی بفرستون
شاعر

İster hesaplı, ister hesapsız, ister terazi ister kapanla ver.
(*Şā'ir*)

فِرِسْتَه **(firiste)** = Firistâde = elçi. Melek mânasına gelen (firişte) nin aslı; sin ile firistedir; çünkü Cenabı Hak tarafından gönderilmiştir.

بدل پرزکین شد برخ پر زچین
فرسته فرستاد برشاه چین
فردوسی

Kalbi kin ile doldu, yüzü ekşidi. Çin padişahı tarafına bir elçi gönderdi.
(*Firdevsî*)

Firistenin pereste yani Cenabı Hakka ibadet eden mânasından alındığını söyleyenler de vardır (Ġıyāṯ).

فِرِسْك **(firisk)**=Şeftali (*Ar.*) خوخ.

فِرِسْنَافَه ، فِرِسْنَاف **(firisnâf, firisnâfe)** = Nevruz gecesi.

فرسناف بخت تو فیروزباد
شبان سیه برتو چون روزباد
فردوسی

Senin talihinin nevruz gecesi gibi mesut, siyah geceler sana gündüz gibi olsun.
(*Firdevsî*)

Bu kelime firist, nâfe kelimelerinden mürekkeptir. Eski zamanlarda Farslılar nevruz geceleri ev elbiselerine güzel koku vermeleri için dostlara misk gönderdiklerinden «firist nafe» den muhaffef olarak firisnâf, firisnâfe denilmiştir.

شب قدر وصلت زفرخندگی
فرح بخش تراز فرسنافه است
رودکی

Kadir gecesi hissini veren birleşme gecesi saadet cihetiyle nevruz gecesinden daha ferahlıdır.
(*Rūdekî*)

فَرْسَنْدَاج **(fersendâc)** = Ümmet.

فَرْسَنْگ **(ferseng)** = Eski bir ölçüdür üç mil ıraklıkdır ki 1200 adımdır. Aşağı yukarı bir kilometrelik bir yoldur. Muarrebi فرسخ tır.

قضا بشکل مه‌نو رکابدار [*] تو شد
عدو چوباد گریزد ازو بصد فرسنگ
ناصر بخاری

Kaza yeni ay şeklinde senin rikâptarın oldu; düşman rüzgâr gibi ondan yüz fersah kaçar.
(*Nâşır Buḫârî*)

فرسنگسار (fersengsâr) = Yollarda mesafe tâyini için her fersah başına konulan nişan ve işaret. Aslı sâri ferseng=se i ferseng = fersah başıdır.

فَرَس نِهادَن (**feres nihâden**) = (*k.*) Mağlûp etmek. Şatrançta atı çıkararak karşısındakini mağlûp etmekten alınmıştır.

فَرسُودَن (**fersūden**) = فرسا (*ba.*).

فُرشَه ، فُرش (**furş, furşe**) = Ağız yahut ağuz: yeni doğuran hayvanın ilk zamanlardaki südü ferşâd da derler. Nâşırî ferşâdı Mirrih yıldızı mânasına da yazmıştır.

فَرشادشِیر (**ferşâd şîr**) = Zerdüştîlerden meşhur bir hakîm. Ağız denilen südü sevdiği için bu isim verilmiştir فرش (*ba.*).

فِرِشتَه (**firişte**) = Melek فرسته (*ba.*).

آدمی زاده طرفه معجونیست
ازفرشته سرشته وازحیوان

گرکند میل این شود کم ازین
ورکند میل آن شود به ازان
شاعر

İnsan oğlu melek ve hayvandan yoğurulmuş garip bir terkiptir. Eğer buna meylederse bundan aşağı, ona meylederse ondan daha iyi olur.
(*Şâ'ir*)

فرشته‌تنان (firişte tenân) = Ruhaniler ve nüfusu mücerrede.

فرشتهٔ سحاب (firişte'i seḥâb) = Bulut üzerine memur olan melek: Hazreti Mikâil.

فَرشِ دُورَنگ (**ferşi dūreng**) = (*k.*) Gece gündüz.

فَرشِ عاج (**ferşi 'âc**) = (*k.*) Kar.

فِرِشک (**ferişk**) = Büyük üzüm salkımına bitişik olan küçük üzüm salkımı, çitmik.

فَرشَوادگَر (**ferşevâd ger**) = Pehlevî dilinde Teberistan hükümdarlarına verilen unvan (Nâşırî).

فَرشِید (**ferşīd**) = Pîrân Vîsenin biraderi; öteki biraderi (Lehak) dir, üçünü de (Gustehem) öldürmüştür.

فَرشِیم (**ferşīm**) = Kısım, cüz: Ferşîmi evvel=birinci cüz, ferşîmi duvum = ikinci kısım.

فَرغ (**ferġ**) = Piliç.

[*] رکابدار = atın özengisini tutan hizmetçi.

فَرْغَار (**ferġâr**) = Ferġârîden = Islatmak, yoğurmak, mezcetmekten (*emir, isfa. muḫ. vas.*).

دل تو سخت ومرا نرم دل آری چه عجب
نرم باشد چو همه ساله بخون فرغارست
رضی‌الدین

Senin kalbin katı benim yumuşak. Evet yumuşak olursa şaşacak ne var; çünkü bütün yıl kanla yoğurulmuştur.

(*Reżiyyüddin*)

فَرْغَانَه (**ferġâne**) = Semerkant ile Çin arasında bir vilâyet.

گفتم زکجایی تو دستی زدوگفت ای جان
نیم زترکستان نیم زفرغانه
مولانا

Sen nerelisin dedim; elini çırparak ey can! Yarı Türkistanlı yarı Ferganalıyım dedi.

(*Mevlānā*)

§ Musikide "nihavendek„ adiyle anılan bir şube.

فَرْغَر (**ferġer**) = Küçük çay § Kuru çay § Göl.

فکندند چندان سران سرنگون
که هرشیب شد فرغری پر زخون
اسدی

O kadar başları baş aşağı attılar ki, her eniş, her çukur kanla dolu göl oldu.

(*Esedî*)

کرم دست تو نیاید زابر
کار قلزم نیاید از فرغر
فخری

Bulut senin elin kadar kerim olamaz, çay denizin yerini tutmaz.

(*Fehrî*)

فَرْغَرْدَه (**ferġerde**) = Islanmış, yoğurulmuş, mezcedilmiş فرغارده (*muḫ*).

علم اندر تور چون فرغرده شد
پس زعلمت نور باید قوم لد
مولانا

İlim nurda yoğurulmuş ve nur içinde perverişyab olmuş bulunursa yolunu kaybeden kavm senin bu türlü ilminden nurlanır.

(*Mevlānā*)

فَرْغَن (**ferġen**) = Yeni kazılmış su cetveli.

فَرْغَنْده ، فَرْغَنْد (**ferġend, ferġende**) = Sardığı ağacı kurutan bir nevi sarmaşık.

باغ عمر ترا مباد خزان
شاخ بخت تو ایمن از فرغند
فخری

Ömrün bağının hazanı olmasın; talihin dalı kurutucu sarmaşıktan emin olsun.

(*Fehrî*)

§ Fena koku, kokmuş.

زکشته جهان گشت فرغنده زار
بجای دگر خیمه زد شهریار
شاعر

Cihan ölüden ufunet yeri oldu; padişah başka yere çadır kurdu.

(*Şā'ir*)

معذور بود گرزن تو باتو نسازد
زان گنده دهان تو وزان بینی فرغند
عماره

Senin kokar ağız ve burnundan dolayı refikan seninle imtizaç etmese mazurdur.

(*'Ammāre*)

(Cihāngīrī) fejġend den galat demek istiyor فرغند (*ba.*).

فَرْغُوز (ferġūr) = Çil kuşu. Kanarya diyenler de vardır.

من بچهٔ فرغورم واوباز سفیدست
بلباز کجاتاب برد بچهٔ فرغور
ابوشکور

Ben çil yavrusuyum, o beyaz doğandır; çil yavrusu doğana nasıl mukavemet eder.

(*Ebū Şekūr*)

Reşīdī ferfūr şeklinde yazmış, ferḫūr, ferġūr, ferḳūr şeklinde yazmışlar demiştir § Kurbağa.

فَرْغُوك (ferġūk) = Epsem, sâkit.

گرکنم آغاز بعرض حال خود برخاکپاش
بنگرد باخشم وگویددم مزن فرغوك باش
ابوالمعانی

Halimi onun hakipayine arza başlarsam hiddetle bakar da sesini çıkarma, sus, der.

(*Ebūlme'ānī*)

فَرْغُول (ferġūl) = Gaflet, tembellik, üşenme, tehir.

چوركاد بیداز وبشکول باش
بدل دشمن خواب وفرغول باش
اسدی

Her işde uyanık ve becerikli ol. Kalben uyku ve gaflete düşman ol.

(*Esedī*)

اگرت دولت ابد باید
مکن اندر دعای شه فرغول
فخری

Eğer sana ebedî devlet lâzımsa padişaha duada teehhur etme.

(*Feḫrī*)

فِرْغُوی (firġūy) = Atmaca cinsinden avcı bir kuş.

فَرْغِيش (ferġīş) = Tüyleri dökülüp bazısı uzayarak ötesinden berisinden çıkan, bir kısmı yerlerde sürünen eski kürk. Yahut böyle uzayıp sarkan tüyleri. Mutlak eski ve fersude mânasına da gelir.

مرکبم بود خرلنگ ولباسم فرغیش
معزی

Bineğim topal eşek elbisem eski idi.

(*Mu'izzī*)

§ Gaflet ve tembellik.

فِرِفْتَن (firiften) = فریفتن (*muḫ.*) (*ba.*).

فَرْفَت (ferfet) = Şahtere denilen bitki.

فَرْفَر (ferfer) = Acele etmek, acele acele yazmak, okumak, söylemek.

برداشت کلك ودفتر وفرفر فرانوشت
فی‌الفور این چکامهٔ مطبوع وآبداو
انوری

Kalem ve defteri aldı, acele acele derhal bu düzgün ve parlak kasideyi yazdı.

(*Enverī*)

§ Çocuk fırıldağı.

ای برادر کار طفلانست فرفر داشتن
قاآنی

Birader! Fırıldak sahibi olmak çocukların işidir.

(*Kāānī*)

فرفره (*ba.*).

فَرْفُورُزَن (**ferfurūzân**) = فردفر (*ba.*).

فَرْفَرَه (**ferfere**) = Firfiri denilen çocuk fırıldağı: değirmi bir derinin ortasına bir delik açılıp bir ip geçirilir, ip çekildikçe fırfır diye ses verir. Ferfer, badfer de denir.

فَرْفَرُوك (**ferferūk**) = Topaç oyunu: ucu sivri demirli mahrutî şeklinde bir ağaç parçasıdır ki üzerine sicim sararak düz yere atarlar ve ipi şiddetle çekerek döndürürler.

فَرْفِير، فَرْفُور (**ferfūr, ferfîr** = Çil kuşu. Bazı lûgatler bıldırcın demişler ş Semiz koyun. Fertur da derler. Fakir mânasına da gelir.

کسی کزدر شاه ما دور شد
خراب ونگون بخت وفرفور شد
شاعر

Bizim padişahımızın kapısından uzaklaşan kimse harap ve talihi dönük ve fakir oldu.

(*Şā'ir*)

فَرْفُوس (**ferfūs**) = Bir nevi kırmızı taş ki ezilmişi yaralara fayda verirmiş.

فَرْفِسَه، فَرْفِن، فَرْفِهِن، فَرْفَه (**ferfe, ferfehen, ferfîn, ferfîne**) = Semizotu = perpehen.

فَرْفِيُون (**ferfiyūn**) = İlâçlarda kullanılan bir nevi zamk.

فُرْك (**furk**) = Laristanda küçük bir şehir (Nāşırî).

فَرْكَامَخ (**ferkâmeḫ**) = İhtilâflı bir kelimedir. Cihāngîrî küçüklükten beri yolculara zarar veren aslan demiş. Şerefname, Mecmaulfürs, Müeyyidülfuzela yemek üzerine dökülen süt demişler. 'Aşım Efendi bazı lûgatlerde şini noktasız bulmakla yemek üzerine dökülen sarmısak demeği noktai nazarına muvafık görmüştür

فَرْكَاه (**ferkâh**) = Hazret ve huzur kelimelerinin Farsçasıdır.

فَرْگُفت (**ferguft**) = Ferman, buyruk,

فَرْگَن (**ferken**) = Yeni kazılmış ırmak = فرغن ، فراگن.

کسی‌که روشنیٔ چشم اونه از رخ تست
همیشه باد دو چشمش بسان دو فرگن
فخری

Gözünün aydınlığı senin yanağından olmıyan bir kimsenin daima iki gözü iki çay gibi aksın.

(*Fehrî*)

فَرْکَند (**ferkend**) = Selin yarıp aşındırdığı yer, selin yolu. Aslı berkend = kazılmıştır.

وقت سیرش چه شخ وچه دریا
پیش گامش چه کوه وچه فرکند
فخری

Yürüdüğü zaman katı yer ile deniz, adımının önünde dağ ile selin geçtiği yol müsavidir.
(*Fehrî*)

نه‌دروی آدمی را راه رفتن
نه‌دروی جویهارا جای فرکند
شاعر

Orada ne insanlar için gidecek yol ne ırmaklar için akacak mecra var.
(*Şâ'ir*)

فَرْکَنده (**ferkende**) = Çürümüş, yıpranmış, biribirinden ayrılmış şey. Eskimiş (Reşîdî)

فَرْگَوهَر (**fergevher**) = Zat (Nâşırî)

فَرَم (**ferem**) = (R) nin üstünü ve esresiyle gam ve keder.

دشمن درگه ترا باشد
بچه دائم پتیم وزن کالم
باد از حادثات گوناگون
مانده محروم ودلفکار وفرم
فخری

Dergâhına düşmanlık besliyenin çocuğu yetim; karısı dul olsun; türlü türlü hadiseler sebebiyle isteklerinden mahrum olarak kalbi yaralansın ve kederlensin.
(*Fehrî*)

فرمگین (feremgîn) = Kederli, ıstıraplı.

فَرْمَای، فَرْمَا (**fermâ, fermây**) = Fermüden = buyurmaktan (*Emir, isfa. muḫ. vas.*).

جان مراکه خستهٔ تیغ بلای تست
فرما مفرحی زلب نوش خند خویش
عصمت بخاری

Belâlı kılıcınla yaralanan canımı tatlı gülüşlü dudağınla ferahlandır.
(*'İşmet Baḫârî*)

می‌تک وی تازکه دووان تراست
کار بفرمای‌که فرمان تراست ،
نظامی

Koş, seğirt ki zaman senindir; iş buyur ki ferman senindir,
(*Niẓâmî*)

فَرْمَان (**fermân**) = Buyruk, emir.
فرمان بردن (fermân burden) = Emre itaat etmek.
فرمان رسیدن (fermân resîden) = Ölüm emri erişmek.
فرمانروا (fermânrevâ) = Emri kabul edilen. Padişah.

گفت یارب مرغلامت این خسان
تهمتی کردند فرمان در رسان
مولانا

Yarabbi! Bu alçaklar senin köleni löhmetlendirdiler. Emri ilâhini eriştir, onları öldür.
(*Mevlânâ*

فَرْمَرُسْت (**fermerust**) = Az yemekle zayıflıyan adam. Ferhengi câmi' (m) nin esresiyle yazmıştır.

فَرْمُوش ، فَرْمُش (**fermuş, fermūş**) = Ferâmūş (*muḫ.*).

مبادا بهشیاری وبیهشی
کسی را زفرمان او فرمشی
نظامی

Gerek aklı başında gerek bihûş olduğu zaman kimse onun emrini unutmasın.

(*Niẓāmī*)

فَرَمْكِين ، فَرَمْكَنْد (**feremkend, feremkīn**) = Kederli, gamlı.

فَرَمَنْد (**fermend**) = Mevki ve şeref sahibi, nurlu simalı, pakize siyret.

فَرْمُودَن (**fermūden**) = Buyurmak. hükmetmek.

چون سفر فرمود مارا زان مقام
تلخ شد مارا ازان تحویل کام
مولانا

Bize o makamdan seferi emredince o yer değiştirmeden ağzımız acıdı; müteessir olduk,

(*Mevlānā*)

Türkçede olduğu gibi gelmek mânasına da gelir.

تو مهمانی ومارا دیده ودل میهمان خانه
اگر این خانه دلگیرست فرما اندران خانه
جلال آذری

Sen misafirsin ve bizim gönlümüzle gözümüz misafirhanedir. Eğer bu ev gönül sıkıcı ise o eve buyur.

(*Celāl Āzerī*)

فَرْمُوك (**fermūk**) = İğe sarılmış iplik yumağı.

مشغول پنبه چرخ وندانسته کاقتاب
فرموك اخترانش بدزدوزکدان
امیر آخسیکتی

Feleğin çarkı pamukla meşgul ve güneş onun iy kutusundan yıldızların yumağını çalacağını bilmemiş.

(*Eẓīri Āḫsiketī*)

فرفوك (*ba.*).

فَرْمُومَد (**fermūmed**) = Tüsa bağlı bir köy. Mecusilerin reisi Zerdüşt'ün dünyada diktiği selviden biri bu köyde obürü Terşize bağlı Kâşmer köyündedir.

خطهٔ فرمومد اکنون شد زنزهت آنچنان
کز خجالت کرد پنهان روی ازان خلد برین
ابن یمین

Fermūnd hıttası nüzhet cihetiyle o dereceye geldi ki cennet, utancından yüzünü ondan gizledi.

(*İbni Yemin*)

Şimdi Farmed adiyle meşhurdur. Bu kelime müteaddit lûgatlerde فرمومد ، فرومد ، فرمد şekillerindedir.

فَرْمَه (**ferme**) = Menekşe,

فَرْمِين (**fermīn**) = Ferman kelimesinin imale şekli.

فَرْنَاد (**fernâd**) = Dibine ayak eri-

şen yani piyadeye geçit veren su = pâyâb.

گذار کرده بیابانهای بی انجام
سپه گذشته از آبهای بی فرناد
فرخی

Nihayetsiz çölleri geçmiş, dibine erişilmemiş sudan asker geçirmiş.

(*Ferruḫî*)

فرناس (**fernâs**) = Gaflet, şaşkınlık, gafil, şaşkın.

نشنوم نیك وبدبینم راست
منم امروز مانده در فرناس
مسعود

İyiyi dinlemem ve fenayı doğru görürüm. Bugün gaflette kalmış benim.

(*Mes'ûd*)

تو پاك باش وزناپاك هیچ باك مدار
اگر جهان همه فرناس شد مشو فرناس
ناصر

=پرناس (*ba.*).

Uykuya dalmış, az uykuda mânalarına da görülmüştür,

فرنج (**furunc**) = Ağzın etrafı = betfüz, püz, füz.

فرنجك (**ferencek**) = Uykuda ağır basma. Nâşirî'de (f) nin ötresiyledir (*Ar.*) كابوس.

چنان اسان فرنجك فروگرفت مرا
كه بود مردنم آسان ودم زدن دشوار
عنصری

Bana uykudaki kâbus gibi öyle bastı ki ölmekliğim kolay, nefes almaklığım güç idi.

(*Muḫtârî*)

فرنجك وأرشان بگرفته آن دیو
كه سریانیست نامش خورخچیون
خاقانی

O şeytan, onları süryani dilde خورخچیون *denilen kâbus gibi tutmuş.*

(*Ḫâḳânî*)

de derler. فرونجك ، فدرنجك ، برخفج ، پختك ، بخت

فرنجمشك ، فرنجمشك (**ferencmuşk, felencmuşk**)=Karanfil yarpuzu ve miskotu denilen bitki = پلنگمشك muarrebidir = berencmuşk.

فرند (**ferend**) = Kılıç cevheri.

فرنگ (**fereng**) = Ferans kelimesinden Farsçalanmıştır. Yeryüzünün batı bölümündeki parçası = فرنگستان. Muarrebi فرنج dir. Efrence de derler. İran'da mâruf olmıyan firengi hastalığı her halde buradan zuhur etmiştir (Nâşirî) ve (Niẓâm) ona آتشك ، آبله فرنگ de denir.
فرنگی ماب (firengi meab =Fireng mukallidi.

فرنك (**fırnek**)=Çocukların topaç dedikleri oyuncak.

فرنگیس (**ferengîs**) = Zühre yıldızı § Keyḫusrev'in anası, Efrâsyâb'ın kızı, Siyâveş'in eşi olan kadın.

فرنگیس بشنید ورخرابنخست
میانرا بزنار خولین ببست
فردوسی

Frengis hocasının katlini işitince yanağını yaraladı, beline kanlı zünnar kuşandı.
(*Firdevsî*)

فرنود **(fernūd)** = Delil ve huccet.

فرنودسار **(fernūd sâr)** = Hikmete dair fenleri delil ve burhanlariyle cemeden bir kitaptır.

فرنه **(ferne)** = Söğme, lânet.

فرنی **(firnî)** = Mahallebi.

فرو **(furū)** = Aşağı.

اگر ز کوه فرو غلتد آسیاسنگی
نه عارفست که از راه سنگ برخیزد
سعدی

Eğer dağdan aşağıya bir taş yuvarlanırsa taşın yolundan kaçan arifi billâh değildir.
(*Sa'dî*)

§ Tekit ifade eder.

فرو کوفت بردامنش میخ کوه
سعدی

Yerin eteğine dağ çivisini kaktı.
(*Sa'dî*)

وجعلنا الجبال اوتاداً

Ayeti kerimesine işarettir.
فروبردن (furūburden) = Yutmak, batırmak, indirmek.

فرو **ferv**) = Siyah tilki kürkü: nevileri içinde en ziyade sıcak tutarmış. Ferve mutlak kürk mânasına Arapçadır.

فروار، فروار **(fervâr, fervâre)**= Pervâr, pervâre = ferval, fervâle. Pervâr (*ba.*).

فرواز **(fervâz)** = Toprak damlara örtülen hasırın altındaki büyük direklerin aralarına konulan küçük direk parçaları. Yazlık yüksek köşk ve çardağa da denir.

فروت **(furūt)** = (F) ve (ı) nin ötresi yahut üstüniyle çok = بسیار.

فروتن **(furūten)** = Mütevazı, alçak gönüllü.

فروتن بود هوشمند گزین
نهد شاخ پرمیوه سر بر زمین
سعدی

Seçkin, akıllı mütevazı olur. Meyva dolu dal başını yere koyar; eğilir.
(*Sa'dî*)

فروشنده **(furūtende)** = Sıkılıcı ve posası ayrılmak üzere sıkılan şey (Nâşirî).

فروختار **(furūḫtâr)** = Satıcı. (*Muḫ.*) فرختار (*ba.*).

فروختن **(furūḫten)** = Satmak.

تادل دوستان بدست آری
بوستان پدر فروخته به
سعدی

Dostların gönlünü ele almak için babandan kalma bahçenin satılmış olması iyidir:
(*Sa'dî*)

فَرُود **(ferūd)** = Siyaveş'in oğlu ve Keyḫusrev'in ana bir kardeşi.

گریست دیدهٔ خسرو وزتخت کیانی
فرود شدکه روان ازتن فرود برآمد
خاقانی

Ferudun ruhu teninden çıktı diye Keyḫusrev ağladı ve Keylere mahsus tahttan aşağı indi.
(*Ḫāḳānī*)

فُرُود **(firūd)** = Aşağı, zebun, naçiz.

سرود رودتو زان روگشاده می‌گردد
که آن زروح معلاست نی زجسم فرود
مولانا

Senin sazının nağmesi o cihetten hoş olur ki o, ruhi muallâdandır; zebun olan cisimden değil.
(*Mevlānā*)

§ Aldanmış, aldanıcı § Mağrur § Kapı eşiği (*Ar.*) عتبه [*].

فُرُود **(furūd)** = Kavrulmuş, püryan olmuş.

عناو رنج دل تو نهفته نتوان داشت
چنانکه نتوان خورشید را بگل اندود
اگرچه زین غم وزین رنج ودرد ناگذران
دلت برآتش حسرت کباب گشت وفرود
سوزنی

Her ne kadar bu kederle bu geçmiyen dert ve elemden kalbin hasret ateşinde kebap ve püryan olmuşsa da güneşi balçıkla sıvamak mümkün olmadığı gibi senin gönlünün elem ve meşakkatini gizlemek mümkün değildir.
(*Sāzenī*)

Nāşırī ile Niẓām muhtelif hareke ve mânalarda naklettiğimiz furūd kelimesini yalnız (f) nin ötresiyle yazmışlar ve aldanmış, aldatıcı, mağrur mânalasını şahitsiz oldukları için kabul etmek istememişlerdir.

فَرُوده، فَرُود **(ferved, fervede)** = Kapı sürgüsü, tırkaz.

فِرُودَاشت **(firūdâşt)** = Nağme ve ahenge son vermek ve işi nihayete eriştirmek. Firū guzaşt da bu mânayadır.

فِرُود آمَد **(firūd āmed)** = (*k.*) Sert idi yumuşadı.

فِرُودَست **(firūdest)** = Birkaç hanendenin bir ağızdan usul ile demsaz oldukları nağme.

فُرُوده **(furūde)** = Hasislik, alçaklık § Deni ve hasis § Kavrulmuş, püryan olmuş,

فُرُودِی مَایه **(firūdī māye)** = Âlemi süflinin maddesi ki dört unsurdan ibarettir.

فَرُودِین **(fervedīn)** = Ferverdin (*muḫ.*).

همیشه تاکه جهانرا سپهر پیرکهن
جوان وتازه بهنگام فرودین دارد
معزی

[*] Bu birinci mânadan başka bir şey değildir.

Eski kocamış felek dünyayı baharın ilk ayında daima genç-leşdikçe.

(*Mu'izzī*)

فُرُودِين **(furūdīn)** = Batı rüzgârı. § Aşağı ve altta bulunan şey aşağırak, eşik=āsitân.

پیش ماعید رسید وخبر فتح رساند
ازجنابی‌که فرودینش بود چرخ برین
سوزنی

Yüksek felek eşiği olan padi-şahın fethi haberini eriştirdiği için bayram ettik.

(*Sūzenī*)

فَرْوَر **(ferver)** = Ayrılık.

فَرْوَرْد **(ferverd)** = Besledl = per-verd.

فَرْوَرْدِين **(ferverdīn)** = Bahar mev-siminin ilk ayı.

صبا زخاك درت بوی اگر برد یابد
چهار فصل جهان اعتدال فروردین
ناصر بخاری

Eğer saba senin kapının topra-ğından koku alırsa dünyanın dört mevsimi baharın ilk ayı gibi mutedil olur.

(*Nāşırı Buḫārī*)

Her şemsî ayın on dokuzuncu günü ki mecusilerin yortu gün-lerindendir. O gün yeni elbise giymek koyun ve inek sürüsü seyretmek uğur sayılırdı § O gün ve ayı idareye memur sa-yılan melek (ابان) (*ba.*) § Cennetin hazinedarı olan meleğin adı.

فَرْوَرْدِيَان ، فَرْوَرْدِگَان **(ferverdi-gân, ferverdiyân)** = Pençe'i duzdîde denilen beş gün. پنجه‌دزدیده (*ba.*). Bu günler İran mecusile-rince pek muteber sayılarak süslenirler ve ziyafetler tertip ederlerdi.

فُرُورَفْتَن **(furūreften)** = Aşağı git-mek (*k.*) suya dalmak, bir fik-re dalmak furūşuden de denir (*ba.*).

در قعر محیطیم فرورفته چوگوهر
همچون خس وخاشاك شناراشناسیم
فیضی

İnci gibi engin denizin dibine dalmışız. Çörçöp gibi yüzmeyi bilmeyiz.

(*Feyżī*)

فُرُوز **(furūz)** = Parıltı, ziya. Efrūḫ-ten muhaffefî olan furūḫten den (*İsmas., emir, isfa. muḫ. vas.*).

اندك اندك خوی كن بانور روز
ورنه چون خفاش مانی بی‌فروز
مولانا

Az az günün nuriyle ülfet et, yoksa yarasa gibi ziyasız ka-lırsın.

(*Mevlānā*)

می رفت بباغ ، دلفروزی
می‌کرد بغمزه خلق سوزی
نظامی

Gönlü ziyadar eden bir dilber bağa gidiyor, gamzesiyle ḫalkı yakıyordu.

(*Niẓāmī*)

فُرُوزَان ، فُرُوزَا **(furūzâ, furūzân)** = Parlayıcı, parlak, şuledar,

بچهره چو آتش بعارض چوآب
فروز انتر از ماه وازآفتاب
نظامی

Âteş gibi çehresi, su gibi yanağiyle ay ve güneşten daha parlak.

(*Niẓāmi*)

فُرُوزَانْفَر (**furūzânfer**) = فرفروزان (*ba.*).

فُرُوزِش (**furūziş**) = Parıltı, nur § Tarif ve tavsif.
فروزشگر (furūzişger) = Nurlandıran, medh ve tavsif eden.

فُرُوزَه (**furuze**) = Parlaklık § Sıfat. Furūzehâ, furūzgân = sıfatlar. Furūzemend = mevsuf.

فُرُوزِيده (**furūzīde**) = Parlatılmış, parlamış § Mevsuf; muttasıf mânasına da gelir.

فُرُوزِينَه (**furūzīne**) = Çakmak § Çalı çırpı ve kuru ot gibi ateş tutturulan şeyler § Sıfat mânasına da gelir.

فُرُوش (**furūş**) = Furūḫten = satmaktan (*Emir, isfa. muḫ. vas.*).

من در خرم وتو درفروشی
بفروش متاع اگر بهوشی
نظامی

Ben inci satın alırım, sen inci satıcısın, akıllı isen metaı sat.

(*Niẓāmī*)

گفتم مرا دو بوسه فروش وبهاخواه
گفتا یکی بجان بخری ویکی بتن
فرحی

Bana iki öpücük sat, paha isteme dedim. Birini can, öbürünü ten karşılığı satın alırsın dedi.

(*Ferruḫī*)

فُرُوشَانْدَن (**furūşânden**) = Uzaklaştırmak § Sattırmak, aşağı oturtmak = furūnişânden.

فُرُوشُدَن (**furūşuden**) = Ölmek, batmak,

خورشید که کس نیست ازو پردل تر
ازبیم فروشدن همی زرد شود
کمال اسماعیل

Güneşten daha bahadır kimse yok iken batmak korkusiyle durmadan sararır.

(*Kemāl İsmā'īl*)

درین ورطه کشتی فروشد هزار
که پیدا نشد تختهٔ برکناو
سعدی

Bu tehlikeli durumda bin gemi battı da kenarda bir tahta yani bir tahta parçası görünmedi.

(*Sa'dī*)

فُرُوشَك (**furūşek**) = Bulgur.

فُرُوشَه (**furūşe**) = Bir nevi tatlı = فروشه (*muḫ.*) (*ba.*).

فُرُوغ (**furūġ**) = Parıltı, ziya.

وصف رخ خورشید فروغ تو بخامه
باکز بود اندیشهٔ چوون مهتاب
یغما

Senin güneş parıltılı yanağını vasfetmek arşınlo mehtabı ölç-

meyi tasavvur etmektir yanı muhaldir.

(*Yeğmā*)

Parlatılmış mânasına efrūḫte muhaffefi furūḫte denildiği gibi furūğte, furūğde de denir.

فُرُوك (**ferūk**) = Henüz yumurtlamamış genç piliç. Türkçesi feriktir.

فُرُوكَاس (**furūkâs**) = Alçak ve himmetsiz adam.

فُرُوگُذَاشْتَن (**furūguẕâşten**) = İhmal ve müsamaha etmek § Zayi etmek.

بجاه شوق فروماندەام خداوندا
فروگذار مکن آفریدهٔ خودرا
میرخسرو

Yarabbi! İştiyak kuyusunda kalmışım, kendi mahlûkunu zayi etme.

(*Mîr Ḫusrev*)

فُرُوكَش كَرْدَن (**furūkeş kerden**) = İnatla dâva etmek § tevakkuf etmek.

دل گفت فروکش کنم این شهر ببویش
بیچاره ندانست که یاوش سفری بود
حافظ

Gönül onu elde etmek ümidiyle bu şehirde yerleşmeyi kurmuştu. Biçare, sevgilisinin gideceğini bilmedi.

(*Ḥāfıẓ*)

Furūkeş şuden de denir.

فُرُومَالِيدَن (**furūmâlîden**) = (*k.*) Devşirmek, toplamak, bükmek, sıkmak.

فُرُومَانْدَن (**furūmânden**) = Âciz olmak § yorulmak.

چون او ورق چنین فروخواند
توقل بجواب او فروماند
نظامی

O, böyle bir kâğıt okuyunca nefel ona cevapta âciz kaldı.

(*Niẓāmî*)

یکی روجی دید بی‌دست‌وپای
فروماند درلطف وصنع خدای
که چون زندگانی بسر می‌برد
بدین دست‌وپا ازکجا می خورد
سعدی

Bir kimse elsiz ve ayaksız bir tilki gördü; nasıl yaşıyor, bu el ve ayakla nereden yiyip içiyor diye Cenabı Hakkın lütf ve işine hayret etti.

(*Sa'dî*)

Muntazır olmak, beklemek mânasına da görülmüştür.

فُرُومَايَه (**furūmâye**) = Soysuz, aslı kötü.

بافرومایه روزگار مبر
کزنی بوریا شکر نخوری
سعدی

Soysuzu insan edeceğim diye zaman zayi etme; çünkü hasır kamışından şeker yemezsin.

(*Sa'dî*)

فُرُونْدَه ، فُرُونْد (**fervend, fervende**) = Kapı sürgüsü.

فُرُوهَر (**furūher**) = Cevher: bizatihi kāim olan şey.

فُرُوهِلِيدَنْ **(furūhilīden)** = Bırakmak, salıvermek, yıkmak.

الا یاخیمگی خیمه فروهل
که پیشاهنگ پیرون شد زمنزل
منوچهری

Ey çadırda oturan aklını başına al, çadırı yık çünkü öncüler karargâhtan çıktı.
(*Minūçihrî*)

فُرُوهَنْدَه **(furūhende)** = Melek.

فُرُوهِيدَه **(furūhīde)** = Akıllı, edip, kâmil.

بخت واقبال معتکف باشد
بردر خسرو فروهیده
فخری

Akıllı padişahın kapısından talih ve uğur ayrılmaz.
(*Fehrî*)

§ Zâhir ve âşikâr.

هرکه فرهنگ از وفروهیده است
لیز مغزی از ونکوهیده است
عنصری

Her kimin akıl ve zekâsı belli ise ona hiddet ve şiddet yakışmaz.
(*Unşurî*)

§ Şevket ve azamet sahibi.

فَرْوِيز **(fervīz)** = فراویز (*ba.*).

فَرْوِيش **(fervīş)** = İhmal ve müsamaha.

راه دیو وعین فرویشیست این
تانپنداری‌که درویشیست این
میر حسینی

Bu, şeytan yolu ve ihmalinin aynıdır; sakın bunu dervişlik sanmıyasın.
(*Mir Ḥuseynî*)

§ Tembellik, unutkanlık.

هرکه فلك دل مرا ریش کند
تهافکند مرا وفرویش کند
مسعود

Felek her ne vakit benim kalbimi incitirse beni yalnız bırakır ve unutur.
(*Mes'ūd*)

§ Kabalık, huşunet.

فِرِهْ **(firih)** = Çok, fazla § Güzel, hoş.

وربگوید او نخواهم این فره
گوبگیر وهرکه را خواهی بده
مولانا

Eğer o, bu fazlayı istemem derse al her kime istersen ver, de.
(*Mevlānā*)

فَرَّه **(ferre)** = Şan ve şevket.

فرهٔ شاهی خدای جله بتوداد
منوچهری

Cenabı Hak padişahlığın bütün şeref ve şanını sana verdi.
(*Minūçihrî*)

پدیدار ازوفرهٔ ایزدی
نظامی

Cenabı Hakkın şan ve azameti ondan bellidir.
(*Nizāmî*)

فَرْهَانْج **(ferhânc)** = Başka dalların büyüyüp serpilmesi için ağaçlardan kesilen dal ve budak § Kalem aşısı için bir ağaçtan alınan kalem § Daldırılan asma

çubuğu (*Ar.*) عکیس § Ağzın dış cihetinden etrafı § Uykuda ağır basma.

فَرَهَت (ferhet) = Ferre.

فَرَهِيخْتَنْ ، فَرَهِيخْتَنْ (ferheḫten, ferhīḫten) = Tedip etmek.

مرمرا عفوکن جوانمردا
که انائیست پیررا فرهخت
کمال

Ey civanmert! Beni affet; çünkü ihtiyarı tedip ahmaklıktır.
(*Kemāl*)

ریاضت تو بداغ ادب فلك فرهیخت
عنایت تو بشیرکرم جهان پرورد
رفیع

Senin riyazatın edep dağiyle feleği tedibetti. Senin ibadetin kerem südiyle cihanı besledi.
(*Refī'*)

فَرَهَست (ferhest)= Sihirbazlık ve sihir.

هست را نیست کند تنبل او
نیست راهست کند فرهستش
ابو نصر مرغزی

Onun hiylesi varı yok eder; onun sihirbazlığı yoğu var eder yani öyle gösterir.
(*Ebū Neṣri Merġezī*)

فَرَهَمَند (ferhemend) = Yakın.

فرهمند بدکنش هرگز مشو
تانگردی دردمند وآهمند
ناصر

Fana tabiatlıya asla yaklaşma, ki dertli ve yalancı olmıyasın.
(*Nāṣır*)

§ Akıl ve kemal.

فرهمندی را بدل در جای ده
ناصری

Akıllılık ve kemale kalbinde yer ver.
(*Nāṣırī*)

Semerḳend, nakşbent vezinlerinde de doğrudur. Nurani mânasına da gelir.

فَرَهَنگ ، فَرَهَنج (ferhenc, ferheng) = İlim ve edep, muarif.

فلك زقدر تو اندوخته بمی رفعت
خرد زرای تو آموخته بمی فرهنگ
کمال

Felek senin kadır ve itibarından çok yükseklik kazanmış; akıl, senin reyinden çok malûmat kesbetmiştir.
(*Kemāl*)

جوان کینه‌را شاید وجنگ‌را
کهن پیر تدبیر وفرهنگ‌را
اسدی

Genç; düşmanlık ve savaşa, eski ihtiyar, tedbir ve ilme yarar: ihtiyarın ve tedbir bilgisinden istifade edilir.
(*Esedī*)

§ Akıl ve muvazenet.

نه دانش باشد آن کسرا نه فرهنگ
که وقت آشتی پیش آورد جنگ
نظامی

آشتی (*ba.*) § Yalnız فرهنگ bir dile hususiyle Farsçaya mahsus Farsça lûgat kitabı.

نوشتست بخت ازپی‌کام خویش
براوراق فرهنگ او نام خویش
سوزنی

Talih kendi arzusuna nail olmak için onun lûgat kitabının yap-

raklarına kendi namını yazmıştır.

(*Sūzenī*)

کمال فضل وهنر را کلام او برهان
لغات دانش ودینرا بیان او فرهنگ
قاآنی

Fadl ve hünerin kemaline onun sözü delildir; ilim ve din lûgatlerine onun beyanı lûgat kitabıdır.

(*Kāānī*)

سخن اینجا رسانیدم الهی
تو بخشیدی مرا توفیق ویارا
زلطف وفیض انعام عمیت
بپایان آر فرهنگ ضیارا
ضیاءالدین

Yarabbi! Sözü buraya eriştirmeye beni sen muvaffak ettin ve telif kudretini sen ihsan ettin; umuma şamil olan nimetinin lütüf ve feyzinden Ferhengi Ziyayı bitirmeye de muvaffak et,

(*Żiyā'uddīn Şükūn*)

Ferhenc, tedip etmek mânasına gelen ferhencîden den emir.

بفرمودش که خواهررا بفرهنج
بشفتاهنج فرهنجش برآهنج
فخرگورگانی

Ona, kız kardeşini tedibet, onu edep haddesinden çek. Diye emretti,

(*Fehri Gurgānī*)

§ Keykâvüs'un anası § Daldırılan asma çubuğu. Ferheng su yolu mânasına da gelir, çünkü su yolunun ağzına deheni ferheng derler. فرهنگستان pehlevî dilinde medrese mânasına gelen (فرهنگ) i İran vezareti yeni kelimeler vazetmek için toplanan cemiyete ad vermiştir.

فَرْهَنْگَاه (**ferhengâh**) = Orta, vasat, mutedil.

فَرْهَنْگسَار (**ferhengsâr**)=Tenasuha kail olanlara göre ruhun birkaç mertebeye intikali.

فَرْهُودِی (**ferhūdī**) = Din ve mezhebinde sabit olan kimse.

فَرْهُومَنْد (**ferhūmend**) = Nurani yüzlü, siyreti temiz kimse.

فَرِّهی (**ferrihī**) = Debdebe ve şevket.

ای آنکه سایهات بجهان فرهی دهد
مجد

Ey sayen cihana şevket ve satvet veren zat!

(*Mecid*)

فَرِی (**ferī**) = Aferin.

فری زان تیغ وی هنگام هیجا
چنان دیبای پرنقشون ملون
منوچهری

Muharebe zamanında onun kılıcına aferin; nakışlı kumaş gibi rengârenk.

(*Minūçihrī*)

کیست کاورای تو دیده است وتمانده است شگفت
کیست کاوروی تو دیده است ونگفته است فری
منوچهری

Senin rey ve tedbirini görüp de taaccüp etmiyen kimdir! senin

yüzünü görüp de beğenmiyen kimdir.

(*Mu'izzî*)

فَرْیاد (**feryâd**) = Yüksek sesle bağırmak.

بی تو امشب هرسرمویم جدا فریاد داشت
هرموگم دوآستین صد لشتر فولاد داشت
صائب

Bu gece sensiz her tüyümün ucu feryadetti, benim de her damarımın yüz tane çelik neşteri vardı.

(*Şâ'ib*)

Bu mânada (zeden) kelimesiyle kullanılır § Asıl mânası görüp gözetme, yardım olup resîden kelimesiyle kullanılır.

فریاد خوان (**feryâd ḫuvân**) = Tezallüm ve istimdat. eden, adalet istiyen.

تو بی‌یاری ده فریاد هرکس
بفریاد من فریاد خوان رس
نظامی

Herkesin feryadına imdadeden sensin; ben mazlumun feryadına eriş,

(*Nizâmî*

= فریادخواه .

فریادرس (**feryâdres**) = Feryada yetişen, imdat eden.

فِریب (**firîb**) = Hiyle ve hud'a § Firîften = aldatmak, aldanmaktan (*Emir, ismas., isfa. muḫ. vas.*).

یاد تو روح پرور وزصف تو دلفریب
سعدی

دلربا (*ba.*).

بدان صیب چهران مردم فریب
همی کرد بازی چو مردم بصیب
نظامی

O insanı aldatan elma çenelilerle insanın elma ile oynadığı gibi oynuyordu.

(*Nizâmî*)

فِریبا (**firîbâ**) = Aldatıcı, aldanıcı, aldanmış.

هم حوروهشت ناشکیبا از توست
هم جادو وهم پری فریبا از توست
مجد همگر

زیبا (*ba.*).

فِریبگاه (**firîbgâh**) = Tılsım bağlanan yer.

فِریفتَن ، فِریبِیدَن (**firîbîden, firîften**) = Aldatmak, aldanmak.

آواز خوش ازکام ودهان ولب شیرین
گر نغمه کند ورنکند دل بفریبد
سعدی

Tatlı damak, ağız ve dudaktan çıkan hoş ses nağme etse de etmese de gönlü aldatır.

(*Sa'dî*)

مگر دل تو بجای دگر فریفته شد
مگر زعشق کسی پرخمار داری سر
فرخی

Galiba gönlün başka yere aldandı, galiba bir kimsenin aşkından başın humar ile doludur.

(*Ferruḫî*)

Firîft, firîfte, firîbîde, firîbiş suretinde müştakları kullanı dığı gibi furûḫtâr tarzında firîftâr da denir.

فِرینبُرز (**firînburz**) = Keykâvus'un oğlu.

فَرِيد (**ferīd**) = Avcı kuş § Donmuş, katılaşmış şey. (F) nin üstüniyle gerdanlığın ortasındaki iri taş yahut inci (Burhān).

فَرِيدُون (**ferīdūn**) = Pişdadilerin altıncı padişahı olup Cemşīd sülâlesinden demirci Gâve'nin yardımiyle Żeḥḥāki Mārī'yi öldürmüştür. Lâkabı Ferruḫ'dur § Sekizinci feleğin aklının adı: hükema feleklere akıl isnat ederler.

فَرِيدَه (**ferīde**) = Kendi reyile hareket eden mağrur kimse.

فَرِير (**ferīr**) = Öküz dili denilen bitki.

فَرِيرُون (**ferīrūn**) = فراورون (*ba.*).

فَرِيز (**ferīz**) = فرزد (*ba.*) § Esvap pervazı.

جاودان درملك ودولت زیکه باشد بی تو ملك
همچو تن بی‌جان وجان بی‌عقل وجامه بی فریز قطران

Mülk ve devlette ebedî yaşa, çünkü sensiz mülk, cansız vücut, akılsız can, pervazsız elbise gibidir.

(*Ḳeṭrān*)

§ Pastırma, sucuk § Saç kazımak, yün yolmak.

فَرِيسمِيُوس (**ferīsmiyūs**) = Erkeklik aletinin daimi surette hareket gelmesi mânasına Rumcadan alınmıştır (*Ar.*) نعوظ.

آنکه را رنج او فریسیوس
باحرم خود آشنا بکند
صبای کاشانی

Nüūz illetine müptelâ olan kimseyi kendi mahreminle tanıştırma.

(*Şebāyı Kāşānī*)

Nehyi hazırların evveline bimekün şeklinde (b) getirilmesine eslâfm şiirlerinde tesadüf edilmemektedir.

فَرِيش (**ferīş**) = Çapul, yağma § Büryan olmuş et. Cihāngīrī ve Burhān, aferin mânasına gelir demişlerse de Nāṣırī aferin muhaffefi olan ferī ile (ş) zamiri gaibinden mürekkeptir; yoksa ferīş başlı başına âferin mânasına bir kelime değildir, demek istiyor. Yâi mârufe [*] ile doğuralı yedi gün olan at ve eşek. Yeni doğmuş taya da denir. Burhān (f) nin esresiyle firīş darma dağan mânasına demişse de bunun da ferīş = perīş olması muvafıktır.

فِرِيشتَه (**firīşte**) = Melek.

فِرِيفتَن (**firīften**) = فریبیدن، فریب (*ba.*).

فِرِيوَر (**firīver**) = Doğru, sahih, dürüst. Firīverdīn = itikadı sahih, mezhebi doğru. Mastarı firīverīdendir.

[*] Şir maddesindeki nota (ba.).

فَرِيوَك (**ferīvek**) = Kavun.

فِرْيَه (**firye**) = Lânet ve nefrin.

وزدیٔ طرار ببردت زواه
فریه بران خائن طرارکن
ناصر

Yankesicinin hırsızlığı seni yoldan çıkardı; o yankesici haine lânet et.

(*Nāṣır*)

بهرهٔ تو آفرین باشد زسعد مشتری
قسم خصم از نحس کیوان فریه وتفرین بود
معزی

Müşteri yıldızının saadetinden senin nasibin tahsin ve takdir; Zühalin nuhusetinden hasmının hissesi lânet ve nefrindir.

(*Mu'izzī*)

فَز (**fez**) = Erkeklik aleti (*Ar.*) زب.

فَزَا (**fezâ**) = Efzun muhaffefi olan fuzūden—artmak, artırmak tan (*Emīr, ismas., isfa. muḫ. vas.*). (F) nin üstüniyle meşhurdur.

دوگیسوش دلبند ورخ دلگشای
وصالش روان بخش ولب جانفزای
خواجو

İki geysusu gönül bağlayıcı, yanağı gönül açıcı, vuslatı ruh verici, dudağı can artırıcı.

(*Ḫuvācū*)

§ Esneme.

فَزَار (**fezâr**) = افزار (*muḫ.*) (*ba.*).

فَزَالَك (**fezâk**) = Başın tepesi § Mülevves, murdar.

فَزَايِسْتَه (**fezâyişte**)—Ziyade, fazla.

فَزْدَرَه (**fezdere**) = Kapı sürgüsü.

فَزْغَن (**fezġen**) = Sarmaşık yahut bir nev'i (Nāşırī).

فُرُودَن (**fuzūden**) — افزودن (*ba.*).

فُزُون (**fuzūn**) = Ziyade: efzun (*muḫ.*) افزون (*ba.*).
فزونی (fuzūnī) = Ziyadelik, fazlalık.

فُزُونِی بِی فَزَا يِشْكَر (**fuzūnī bīfezâ yişger**) = Tercih bilâmureccih: sebebi yokken bir şeyi bir şeyden üstün tutma.

فَژ (**fej**) = Kir, pas, irin § Çirkin. (F) nin ötresiyle at yelesi.

فَژَاگِن، فَژَاگَن، فَژَاك (**fejâk, fejâgen, fejâgīn**) = Kirli, paslı, irinli, murdar.

فَژْدَرَه (**fejdere**) = فژدره (*ba.*).

فَژَر (**fejej**) = Enir, denilen nebat ki yaban mersinidir = ژژ (*ba.*).

فَژَغَرْدَه (**fejġerde**) = Islanmış, nemlenmiş.

فَژَگَنْدَه، فَژَگَنْد، فَژَغَنْدَه، فَژَغَنْد (**fejġend, fejġende, fej-**

gend, fejgende) = Murdar, mülevves.

ملك داری زدشمنت ناید
بوی عنبر نیاید از فژغند
فخری

Senin düşmanın mülk sahibi olamaz, murdar şeyden amber kokusu gelmez.

(*Feḫrî*)

فَژَم (**fejem**)=Keder, kasavet, gönül darlığı, aciz.

چه شود اودلت ای شاه کرم
برهاند دل مارا فژم
لطیفی

Ey kerem şahı! Gönlün bizi keder ve acizden kurtarırsa ne olur.

(*Leṭîfî*)

فَژه (**feje**) = Fej.

باز دارد پاکیٔ اخلاق او
اهل بدعت‌را زاخلاق فژه
فخری

Onun ahlâkının temizliği bid'at sahibini pis ahlâktan meneder.

(*Feḫrî*)

فُژُولِیدَن (**fujūlîden**) = Tahrik etmek, kışkırtmak § Tard ve tebidetmek § Elbisenin eteğinden tozunu silkmek. (F) nin esresiyle solmak, soldurmak, dağıtmak, karmakarışık olmak (Burhân). Reşîd Nâşırî, istemek, tahrik etmek, uzaklaştırmak; Cihângîrî, perişan ve karmakarışık olmak mânalariyle iktifa etmişlerdir.

فَسا (**fesâ**) = پسا (*ba.*).

فَسار (**fesâr**) =Yular, efsar (*muḫ.*).

هرچه زینسو داغ کرد ازسوی دیگر هدیه‌داد
شاعرانرا بالگام وزائرانرا بافسار
فرخی

Ba cihetten damgaladığını öbür taraftan şairlere oyanı; ziyaretçilere yuları ile beraber hediye etti.

(*Ferruḫî*)

فَسان (**fesân**) = Bileği taşı.

خنجر فتنه چوگشت‌کند دوایام تو
خنجر خصم توگشت خنجر اورا فسان
خاقانی

Senin adaletin günlerinde fitnenin hançeri körleştiği için hasmının boğazı onun hançerine bileği taşı oldu.

(*Ḫâḳânî*)

Tahfif ile (fesen) (sân) da denir.

دمیدم غمزهٔ تو بردلی مانیز ترست
راست مانندهٔ تیغی‌که زنی برفسن
سلمان

Senin gamzen ayniyle bileğiye vurduğun kılıç gibi zaman zaman kalbimize tesirini artırıyor,

(*Selmân*)

سان (*ba.*) § Efsane=masal.

فَسانَه (**fesâne**)=Mal. Efsane (*muḫ.*).

برسید زمحرمان خانه
گفتند یکایك این فسانه
نظامی

Evin mahremlerinden sordu birer birer bu masalı, bu asıl-

sız hikâye ve şayiayi söylediler.

(*Niẓāmī*)

فَسَایِیدَنْ (**fesâyīden**) = Afsunculuk etmek § Sürtmek § Râm ve muti etmek. Yılan afsuncusuna mârefsâ derler ki (margīr) denmekle meşhurdur.

فُسُرْدَه (**fusurde**) = Donuk. Mastarı fusurden, fisurden = donmak.

کسی کز عشق خالی شد فسرده‌است
گرش صد جان بود بی‌عشق مرده‌است
نظامی

Aşktan nasibi olmıyan kimse donuktur. Eğer yüz canı olsa aşksız ölüdür.

(*Niẓāmī*)

§ Üşümüş, titremiş, soğumuş mânalarına da gelir § Avcı kuş.

فسرده‌بیان (fusurde beyân) = (*k.*) Soğuk ve tatsız sözlü.

فسرده‌پستان (fusurde pistân) = (*k.*) Doğurmıyan kadın.

فسرده‌دل (fusurde dil) = Katı kalbli, şefkatsiz.

فسرده دلانرا درآورد بکار
غم آلود کانرا شود غمگسار
نظامی

Kalbi donukları faaliyete getirir; kederlilerin kederini giderir.

(*Niẓāmī*)

فِسَرَه (**fīsere**) = Soğuk ve korkudan üşüme, titreme.

فَسْفَسَه (**fesfese**) = Yonca.

فُسُوجَن (**fusūcen**) = Bir nevi yemek. Ĝiylân diyarına mahsus imiş.

فُسُوس (**fusūs**) = İstihza, lâtife.

غریویدن مرد غرنده کوس
همی کرد بروعد غران فسوس
فردوسی

Cengâver şamatası, kös gürültüsü, gök gürültüsiyle alay ediyordu.

(*Firdevsī*)

§ Teessüf.

فسوسیدن (fusūsīden) = İstihza etmek § Teessüf etmek.

رخش برمه وخور فسوسد همی
پری خاك راهش ببوسد همی
فردوسی

Onun yanağı ay ve güneşle istihza eder; peri yolunun toprağını öper.

(*Firdevsī*)

فُسُون (**fusūn**) = Afsun: sihirbazların ve bazı havas ehlinin okudukları kelimeler. Hileye ve mânasız şeye de denir = افسون (*ba.*).

بازدرآمد بفسون وفریب
درهوس مال شده ناشکیب
جلال

Mala heveste sabırsızlanıp tekrar hile ve hud'aya teşebbüs etti.

(*Celāl*)

Fusūnkâr, fusūnşâz = sehhar, sihirbaz.

فَسِیلَه (**fesīle**) = Sürü, muhaffefi, siledir.

فَشْ **(feş)** = Gibi mânasına teşbih edatıdır = veş.

یکی بچه بد چون گو شیرفش
بیالا بلند وبدیدار کش
فردوسی

Aslana benziyen pehlivan gibi boyu mevzun, çehresi güzel, bir çocuk idi.

(Firdevsî)

§ Sarığın ucu : taylesan.

همی بود پیشش بدستار فش
پر اندیشهٔ دل دست کرده بکش
فردوسی

Kalbi endişeli, eli böğründe, taylesânlı sarığı ile daima huzurunda idi.

(Firdevsî)

§ İç elbisesini çözmekten husule gelen fışıltı.

قلقل قرابه وچیچاب بوس
جزبز قلیه فشی شلوآر بند
سعدی

Şarap sürahisinin kulkulü, öpüş şapırtısı, kavurma cızbızı, iç elbisenin çözme fışırtısı.

(Sa'dî)

685 inci sayfada (چیچاب) maddesinde olup üstünde iki beyit daha vardır.

چیچاب (*ba.*). At perçemi, yelesi.

خرامنده ختلی فش ودم سیاه
نکاورتر ازباد برصبحگاه
نظامی

Yelesi ve kuyruğu siyah, yürüyüşü edalı, sabah zamanındaki rüzgârdan daha seri bir Hatl atı.

(Hişâmî)

ختل (*ba.*). Burhân, perişan ve ağzın çevresi mânalarına da yazmıştır.

فَشَارْ **(feşâr)** = Feşârden ve fuşürden = sıkmak, saçmak, dökmek, batırmak tan (*İsmas., emir, isfa. muḫ. vas.*).

چار وصفست این بشررا دل فشار
مولانا

Bu insanda kalb sıkıcı dört huy vardır.

(Mevlânâ)

این چه کفرست وچه ژاژست وفشار
پنبهٔ اندر دهان خود فشار
مولانا

Bu, ne küfür! Ne münasebetsiz söz! Ne hezeyandır! Kendi ağzına pamuk tıka.

(Mevlânâ)

§ At perçemi.

فَشَافَشْ ، فَشَافَاشْ **(feşâfâş, feşâfeş)** — Birbiri ardınca atılan ok sesi.

برآمد زناورد برنا وپیر
چکاچاك خنجر فشافاش تیر
هاتفی

Genç ve ihtiyar kavgasından hançer ve ok sesi yükseldi,

(Hâtifî)

فَشَانْ **(feşân)** = Eski harb aletlerinden ucu topuzlu demir çomak = peşân, çeşân.

فِشَانْ **(fişân)** = Fişânden = saçmak, serpmek ten (*Emir, isfa, muḫ. vas.*).

چنان استاد شد درهر معانی
که بحری بود درگوهر فشانی
نظامی

Her mânasiyle öyle üstat oldu ki inci saçmakta sanki bir denizdi [*].

(*Niẓāmî*)

گفتم که روی تو از ی چوگل شکفت
قدری شکر فشان زلب خویش ای پسر
قاآنی

Dedim ki yüzün şaraptan gül gibi açıldı; ey oğul! Dudağından biraz şeker saç.

(*Kāānî*)

فِشَانْدَنْ (**fişânden**) = Saçmak.

نه یك شعیر بشعرش کسی فشانده صله
نه یك پشیز بنثرش کسی نموده نثار
نظامی

Ne onun şiirine bir kimse bir arpa, sıla [**] *saçmış: bir arpa kadar bahşiş vermiş; ne onun nesrine bir kimse bir pul "saçı„ göstermiş* [***].

(*Niẓāmî*)

فُشُرْدَنْ (**fuşurden**) = Sıkmak. Bir şeyi avuçta kuvvetle tutmak yahut bir şeye ayağını basıp tazyik etmek. Sırāc, Müʿeyyed, Keşf, Medār'dan naklen (Ġiyāṣ).

کاوی ستمرا بد انسان فشرد
که دارا بدان داوری رشك برد
نظامی

Zulmun boğazını öyle sıktı ki Dârâ o hüküm ve adalete hasedetti.

(*Niẓāmî*)

فشار (*ba.*).

فُغْ ، فَغْ (**feġ, fuġ**)=Maverai Nehir lûgatinde put (*k.*) mahbup ve dilber: lûgatlerin bir kısmı (f) nin ötresiyle daha doğrudur, bir kısmı (f) nin üstüniyledir, ötresiyle değil demişler. Ma'bud mânasına (beġ) den alınmıştır.

گل ازرویش برد گونه بهنگام بهار اندر
فغ ازچهرش برد صورت بفغفوری بهاو اندر
عنصری

Gül, bahar mevsiminde onun yüzünden renk alır; put, fağfura mensup büthaneye onun çehresinin suretini götürür.

(*ʿUnṣurî*)

گفتم فغان کم زتو ای بت هزاربار
گفتاکه ازفغان بود اندر جهان فغان
عنصری

Ey dilber! Senden bin kere figan ederim dedim. Dünyada dilberlerden figan olur dedi.

(*ʿUnṣurî*)

(F) nin esresiyle konuşmada çok defa çocuklar gibi içini çekerek ağlamaya derler. Tekrarlanarak fığ fığ denir.

فغاك (**fuġâk**) = Ebleh, ahmak, kaltaban sonundaki (âk) nispet edatıdır, put gibi demektir.

آنکت گلوخ روی لقب کرد خوب کرد
زیرا لقب گران نبود بردل فغاك
دقیقی

Sana kerpiç suratlı lâkabını

[*] Böyle tercemeyi tercih ettim.

[**] Sıla: şairlere verilen atiyye, ihsan. (Caize) de denir.

[***] Saçı: gelin başına serpilen para.

veren iyi itti; zira kaltabanın gönlüne lâkap ağır gelmez.

(*Dekîki*)

فغستان (fuğistân) = Putların ve güzellerin çok olduğu yer (*k.*) padişahların harem dairesi.

فرستش بسوی شبستان خویش
سوی خواهران وفغستان خویش
فردوسی

Onu, kendi ikametgâhı cihetine, kendi hemşirelerinin ve harem dairesinin bulunduğu tarafa gönderdi.

(*Firdevsî*)

Sevgili kelimesi müfret olduğu halde bazen ona da fuğistân denir; ziyade güzellikten sanki dilber ve güzellerin mecmaıdır.

فغستان درآمد بشکوی شاه
یکی تاج برسر زمشك سیاه
فردوسی

Sevgili, başında siyah miskten bir taç olduğu halde padişahın halvethanesine geldi.

(*Firdevsî*)

فغواره (fuğvâre)=Put gibi: utandığından, şaşkınlığından yahut kederinden dolayı söz söyleyemiyerek put gibi susup duran kimse.

ای کرده جهانی بجفا غم خواره
تاروی تو دیدم شده ام فغواره
شاعر

Ey bütün dünyayı cevr ve cefasiyle kederlendiren kişi! Senin yüzünü görünce donakalmışım.

(*Şâ'ir*)

فِغَان (**fiğân**) = Nale ve feryat: figan naleden daha yüksek sestir.

فَغْفُور (**feğfûr**) = Çin padişahlarının lâkabıdır. (F) nin ötresiyle Çin'de saltanat süren padişahların lâkabıdır. Aslı Fûrifeğ = putun oğludur. Fûr = bûr = püser. Baba ve anası puta nezrettikleri için bu lâkabı vermişlerdir. İran padişahlarından (Eşk) e de (feğfûr) derler. (Eşkânyân) ona mensuptur.

بلرزید گیتی زسم ستور
فتاد افسر ازفرق فغفور وفور
هاتفی

Hayvan tırnağından cihan titredi, Fagfûr ve Fûr'un başından taç düştü.

(*Hâtifî*)

فَغَنْد (**feğend**) = Ahu ve tay sıçramak, atılmak = zeğend.

هم آهو فغندست وهم تیز گام
شاعر

Hem ahu sıçrayışlı, hem çabuk yürüyüşlü bir at.

(*Şâ'ir*)

زغند (*ba.*).

فَغْفُور (**fuğenşûr**) = Çin'de ahalisi güzel ve yakışıklı bir memlekettir. Putlarla put yapanların yeridir.

فَغْيَاز (**feğyâz**) = Bahşiş ve ihsan § Ustaların çıraklarına verilen bahşiş, şerbetlik § Müjde § Şa-

irlere verilen, sıla ve caize denilen ihsan.

فغیازی (feğyâzî) = Müjdelik.

فُقَاع گُشُودَنْ، فُقَع گُشَادَنْ (**fuḳe' guşâden, fuḳâ' gnşüden**)= (*k.*) Öğünmek, tefahur.

فقع (fukka') = Arpa şarabı mânasına Arapçadır.

برفاب همی دهی تو مارا
ماازتوفقع همی گشایم
سنائی

برفاب (*ba.*).

فِگَار (**figâr**) = Yara, ceriha افگار (*muḫ*) (*ba.*). Fegâl de bu mânayadır.

گشته است پنج شاخ مردست بهرآنك
زاصیب بار بخشش او شد فگار دست
کمال

Onun ihsanı yükünün ağırlığı sadmesinden el yarıldığı için ucu beş bölük olmuştur.

(*Kemāl*)

دل خون وجان فگار وجگر ریش و سفته چاك
هم خود بگوکه چون نکشم آه دردناك
جامی

Gönül müteessir, can mecruh, ciğer yaralı, göğüs parçalanmış. Sen söyle, nasıl kaygılı ah etmiyeyim.

(*Cāmi*)

فَگَانَه (**fegâne**) = Düşük (*Ar.*) سقط.

عجب گر دشمن ملکت در ارحام
نگردد نیست مانند فگانه
فخری

Senim mülkünün düşmanı düşük gibi rahimlerde sağ kalmazsa şaşılır.

(*Fehrî*)

فَکَنْ (**fekz**) = Baca.

زبسکه آتش فتنه بدل برافروزی
سیاه روی وغلیظی چوفکز آتشدان
دقیقی

Kalbinde o kadar fitne ateşi yakıyorsun ki ocak bacası gibi kara yüzlü ve yoğunsun.

(*Dekîkî*)

فِکَنْدَنْ (**fikenden**) = Bırakmak, atmak, düşürmek, devirmek, yıkmak mânalarına gelen efkend en *muḫ*).

گریان شد ازین سخن سکندر
بفگند کلاه شاهی ازسر
میرحسین

İskender bu sözden ağladı, padişahlık tacını başından attı.

(*Mir Ḥuseyn*)

فکنده سر (fikende ser) = Başı düşük (*k.*) mahcup, münfail § Mürakabe eden.

فکنده سرین (fikende surîn)= Bağdaş kuran kimse.

فُل (**ful**) = Nilüfer çiçeği ve kökü, yaseminin ful denilen daha ağır kokulu nev'i.

فَلَاتَه فَلَاتْ (**felât, felâte**)= Çözgü = tar = tan.

فَلَاخَنْ، فَلَاحَانْ (**felâḫân, felâḫen** = Sapan.

شه ازسنگی‌که دارد کوهش اوخوانی چه سوداورا
که خواهد دست مرگ آخر نهادن درفلاخانش
جامی

Şahın haiz olduğu vakar sebebiyle onu dağ saysan ve ölümün eli onu mademki sapana koyacaktır ; ne fayda.

(*Cāmī*)

آنتابی‌که منم ذرهٔ او درطلبش
کعبه سرگشته‌تر ازسنگ فلاخن باشد
صائب

Benim zerresi olduğum güneşi istemekte Kâbe sapan taşından sergerdandır.

(*Ṣā'ib*)

فَلَاْدُه ، فَلَاْد **(felâd, felâde)**=Faydasız, beyhude, abes ve itibarsız mânalarınadır. Söze ve söz söyliyene ve sair şeylere sıfat olur.

بجز ثنای تو باشد حدیث جمله فلاد
بجز دعای تو باشد همه سخن هذیان
فخری

Seni medihten başka söz faydasız, sana duadan başkası hep hezeyandır.

(*Fehrī*)

فَلَاْسَنگ **(felâseng)** = فلاخن (*ba.*).

فُلَاْنُوبَهمَاْن **(fulânubehmân)**=Falan festikiz. Tekdir ve tahkir mevkiinde de kullanılır.

دل خود طلب چو کردم زتو نرگست مرا گفت
برو ای فلان وبهمان برمن چه کار داری
کمال

Senden gönlümü istediğim zaman nergisi andıran gözün bana hitaben, ey falanca, git benim yanımda ne işin var dedi.

(*Kemāl*)

بهمان (*ba.*). Fulân, şahsı meçhul ve belli olmıyan şey mânasına Arapça olup Farsçada çok defa behmân ile birlikte irad olunur. Ayrı ayrı kullanıldıkları da vardır.

خیری کن ای فلان وغنیمت شمار عمر
زان پیشترکه بانگ برآید فلان نماند
سعدی

Ey falanca! Falan öldü, denilmeden önce ömrünü ganimet say da bir hayır işle.

(*Sa'dī*)

فَلِیوَه ، فَلِیو ، فَلَاْوَه **(felâve, felīv, felīve)**= Sergeşte ve hayran.

بخویش آی وچنین خویشرا فلاوه مکن
که اینت گوید کولست وآنت گوید دنگ
مولانا

Kendine gel, kendini böyle sergeşte ve hayran etme; çünkü bu, sana ahmak; o, sana şaşkın der.

(*Mevlānā*)

جام‌می‌هست شیخست ای فلیو
کاندو آنجا می‌لنگنجد بول دیو
مولانا

Ey şaşkın ! Şarap kadehi, şeyhin varlığıdır ki oraya şeytan idrarı sığmaz.

(*Mevlānā*)

فَلْجَم ، فَلْج **(felc, felceme)**=Kilit, sürme, zincir gibi kapı bağı.

چنان ایمن شد ازعدل تو آفاق
که برکندند ازدرها همه فلج
فخری

Senin adaletinden âfak öyle emin oldu ki bütün kapılardan kilidi söktüler.
(*Feḫrî*)

فَلَخْ **(feleḫ)** = İptida, başlangıç.

بضبط مفتاح دگر ابتدای نهضت کن
که کاوهای ترا پس مبارکست فلخ
فخری

Başka memleket fethi için harekete başla; çünkü senin işlerine başlaman çok mübarektir.
(*Feḫrî*)

(L) nin sükûniyle felḫ çekirdeğinden ayrılan pamuk.

فَلْحَمَه ، فَلْحَم **(feleḫm, feleḫme)** = Sapan. (L) nin sükûnu, (ḫ) nın üstüniyle kilit § Hallaç tokmağı.

گر تو خواهی که ترا پنبه بفلخند همی
من بیایم که مکی فلخم دارم کاری
حکاك

Senin pamuğunu atmalarını istersen ben geleyim; çünkü müessir bir tokmağım var.
(*Ḥekkāk*)

§ Mecusi mezarı.

فَلَحْمَان **(feleḫmân)** = Sapan.

فَلْحَمِدَن ، فَلْحُودَن ، فَلْحِيدَن **(felḫemîden, felḫûden, felḫîden)** = Pamuktan çekirdeği ayırtlamak, pamuk atmak.

فَلْحُود **(felḫûd)** = Pamuk çekirdeği, çiğit § Felḫûden den mazi § Pamuğu çekirdekten ayıklıyan kimse.

خصمش بفتودست بدین زحرف دنی
خرسند شود گاو بکنجارهٔ فلخود
فخری

Onun hasmı dünyanın yalancı süsiyle uykudadır. Öküz pamuk çekirdeği posasiyle kanaat eder.
(*Feḫrî*)

فَلَرْزَنگ ، فَلَرْز **(felerz, felerzeng)** = Ziyafetten avdette çıkın yapıp götürülen yemek (*Ar.*) زله .

فِلِشك **(filişk)** = Çocuklara mahsus, türlü renklerle nakışlı küçük bardak.

فَلَغَنْد **(felġend)** = İçeri girmeyi men için duvar üstüne konulan dikenli çalı = perçin, hârbest.
Ata dair:

جنبش شیب تازیانه چو دید
بخود از مردو ضد فلغند
فخری

Kamçının ucunun kımıldandığını görünce iki yüz duvar çalısının üstünden sıçrar.
(*Feḫrî*)

§ Denizin muhataralı olan yeri (*Ar.*) لم الاسد .

فُلْفُل **(fulful)** = Biber mânasına pulpul dan muarreptir.

ازهرکه بدآید طمع نیك مدارید
خاصیت کافور مجویید زفلفل
سلمان

Fenalık gelen kimseden iyilik tamamında bulunmayınız; biberden kâfur hassası aramayınız.
(*Selmān*)

فلفل دراز (fulfuli derâz) = Kuyruklu biber denilen uzunca nev'i (*Ar.*) دار فلفل.

فُلْفُلْ دَرْ آتَشْ اَفْكَنْدَنْ **(fulful der āteş efkenden)** = Ateşe biber atmak (*k.*) sevgiliyi ele geçirmek için ateşe afsunla birkaç tane biber atarak sihir yapmak.

فَلَكْ **(felek)** = Gökyüzü § Falaka : eski zamanlarda suçlulara tatbik edilen bir nevi işkence aleti.

فلك اندازه كردن (felek endâze kerden) = Şan ve şerefe nail olmak.

فلك آوازه (felek āvâze) = Felek şöhretli (*k.*) mertebesi yüksek.

باغ صفارا چو فلك تازه كرد
مرغ سخن‌را فلك آوازه كرد
نظامی

Safa bahçesini felek gibi tazeledi ; söz kuşunu felek gibi yükseltti.

(*Niẓāmī*)

فلك سير (felek seyr) = (*k.*) Süratli giden.

فَلْمَاحَنْ **(felmâḥen)** = فلاخن (*ba.*).

فَلَنْجَه **(felence)** = Misk yaprağı tohumu ve ağız miski denilen elma kokulu kırmızı bir tohum.

فَلَنْجِيدَنْ **(felencîden)** = Kazanmak, toplamak.

اين ترازوكه؛آنچه برسنجد
جز همه سود خويش نسنجد
مختاری

Bu terazi, tarttığı şeyler içinde kendi faydasından başkasını toplamaz.

(*Muḫtārī*)

فُلَه **(fule)** = Hayvanların ilk südü, ağız=furşe.

گرتاب خشم تو بسوی گله بگذرد
درپشت گوسفند دگر خون شود فله
فخری

Öfkenin harareti sürü tarafına geçerse koyunun sırtında ağız tekrar kan olur.

(*Feḫrī*)

Şeddeli olduğu da vardır.

مساعد ساقیان داریم وساعدهای چون فله
منوچهری

Müsaadekâr ve bilekleri süt gibi sâkilerimiz var.

(*Minūçihrī*)

فُلُوزَه **(fulūze)** = Evin çatısını örten direkler.

فَلِيدَنْ **(felîden)** = Fena kalbli olmak § Bir şeyi zorla bir yere kakmak.

فَلِيقْ **(felîḳ)** = İpek kozası, ipek kurdu.

فَلِيوَه ، فَلِيو **(felîv, felîve)** = فلاو (*ba.*).

فَنَارُوزْ **(fenârūz)** = Semerkant'ta şarabiyle meşhur bir mevki.

فَنج **(fenc)** = Büyük § Kasığı yarık kimse.

امروزکه شاهی دوم اندوز ومیندیش
زیراکه نماند ابدی شاهی وفنجی
ناصری

Padişah olduğun bu günde düşünme, para kazan çünkü padişahlık ve büyüklük ebedî değildir.

(*Nāṣırî*)

عجب آید مرا زنوکه همی
چون کشی آن کلان دوخایهٔ فنج
منجیك

Şaşarım sana ki o büyük iki hasta husyeyi mütemadiyen nasıl taşırsın.

(*Mencik*)

فَنجا **(fencâ)** = Kar=berf (*Ar.*) ثلج Sıtmadan evvel insana ârız olan esneme, gerinme, tüyler ürperme (*Ar.*) تمطی.

فَنجَر **(fencer)** = Erkeklik aleti iri ve kalın olan şahs.

فَنجَنوش **(fencnūş)** = Demir boku ile üzüm şarabı ve badem yağından yapılan kuvvet verici bir nevi ilâç.

فَنجیدَن **(fencîden)** = Sıtma gelmeden evvel esnemek, titremek, gerinmek, tüyler ürpermek.

فَند **(fend)** = Hile ve desise, yalan. Dilimizde de bu mânaya gelir.

فِندِرسك **(findirisk)** = Esterabatta bir kasaba.

زفندرسك چه جرم آمد وچه زلت خاست
که کرد ایزد بیچون ازان جنابت دور
منیر

Findiriskten ne kabahat ve ne zelle sudur etti ki Hak Taalâ, cenabını oradan uzaklaştırdı.

(*Munîr*)

فُندُك، فُندُق **(funduḳ, funduk)** = Fındık muarrebi بندق dur.

فندق زدن (funduḳ zeden) = Köçeklerin sol eli yumup sağ elin şahadet parmağiyle sol elin şahadet ve orta parmakları arasına usul ile vurarak ses çıkarmalarından kinayedir.

فندق سنجاب رنگ (funduḳi sincâb reng) (*k.*) Yer, zemin.

فندق سیم (funduḳi sîm) = (*k.*) Yıldızlar.

فندق شکستن (funduḳ şikesten) = Fındık kırmak (*k.*) öpmek.

فَنگ **(feng)** = Ebucehil karpuzu: acı hıyar (*Ar.*) حنظل.

تلخیٔ خشمش ارنشهد رسد
بازنتوان شناخت شهداز فنگ
فرخی

Öfkesinin acılığı bala erişirse balı acı hıyardan ayırdetmek mümkün olmaz.

(*Ferruḫî*)

§ Perişanlık, geçinme darlığı.

فَنگ **(fencg)** = Karsak denilen

ve derisinden kürk yapılan hayvan ve kürkü.

اگر دارد کشف دردل وقاقت ساعق پنهان
وگر دارد صدف دردل خلافت لحظهٔ مضمر
بذری چون فنگ گردد کشفرا پریدن خارا
به لیزی چون خسك گردد صدفرا دردهن گوهر
عبدالواسع

Eğer kaplumbağa sana muvafakati kalbde bir dakika gizlerse, eğer sedef, sana muhalefeti içinde bir lâhza saklarsa, kaplumbağanın bedenindeki mermer, kürk gibi yumuşak, sedefin ağzındaki inci, demir çengel gibi keskin olur.

(*'Abdulvâsi'*)

§ Sülük § Hırsız feneri.

فُنُودَنْ (**funūden**) = Aldanmak, mağbun olmak § Söz ve harekette teenni etmek, yahut söze ve harekete muktedir olmamak. فاخودن (*ba.*).

فُنُوزْ (**funūr**) = Ayrılık.

فُو (**fū**) = Yaban sümbülü denilen kök.

فُودَه، فُوَادَه (**fevâde, fūde**)=(Abkâme) denilen yemeğin mayası olan kuru hamur آبکامه (*ba.*).

فُوتْ (**fūt**) = Üfürük = پف‌پف (*ba.*).

فُوتِينَجْ (**fūtinec**) =Yarpuz پودنه den muarreptir (*Ar.*) حبق.

فُوزْ (**fūr**)=Hindistan şehirlerinden Kennūc padişahının ismi. Memleketine Fūrân, ahalisine Fūryân derler § Fıstıki ve hakisterî denilen renk.

دید خود را سبز وسرخ وفور وزرد
خویشتن را برشغالان عرضه کرد
مولانا

Kendini yeşil, kırmızı, fıstıki, sarı gördü de çakallara gösterdi.

(*Mevlānā*)

§ Has olmıyan kırmızı boya.

فُوزْدَكَانْ، فُوزْدَيَانْ (**fūrdekân, fūrdeyân**) = Âbanmahm sonundaki beş güne: pençei duzdîde denilen beş günün eklenmesiyle husule gelen on günün adıdır. Eski İranlılar bu günleri eğlence, zevk ve safa içinde geçirirlerdi. پنجهٔ دزدیده ، آبان (*ba.*).

فُوزْدِينْ (**fūrdîn**) = Bahar mevsiminin ilk ayı = ferverdîn.

خورد باید بادهٔ هم رنگ وبوی گل کنون
چون چمن خالی شد از گلهای ماه فوردین
عبدالواسع

Şimdi, gül ile renk ve kokusu bir olan şarabı içmelidir; çünkü çimen, bahar ayının çiçeklerinden boşaldı.

(*'Abdulvâsi'*)

فُوزْ (**fūz**)=Ağzın dışarıdan etrafı,

çevresi = puz § Hücum ve galebe.

بمرو شاهجان باشی تو آنگه
که اینجا لشکر سرما کند فوز
سوزنی

Buraya soğuk askeri hücum ettiği zaman sen Merevi Şahcanda olursun.

(*Süzeni*)

§ Çiftleşirken çıkan ses. Burhân geğirmek mânasına da yazmıştır.

فُوزه (**füze**) = Füzunun birinci mânasınadır.

فُوژان (**fûjân**) = Yüksek ses.

فُوشَنه (**füşene**) = Mantarın yenilen bir nev'idir, delice mantarı derler.

فُوكان (**fûkân**) = Boza dediğimiz meşrup.

ز ترس زهرهٔ مریخ آب گردد اگر
برآسمان زند اسم کین تو فوژان
چو نام تو شنود جان چنان جهد ز تنش
حسود را که کسی بر کند سر فوکان
فخری

Senin kinin korkusundan feryat göğe aksedince korkudan Mirrihin ödü patlar. Bir kimse bozanın ağzını açtığı zaman nasıl fışkırırsa senin adını işiten hasudun canı teninden öyle sıçrar.

(*Fehri*)

فُولاذ (**fûlâd**) = Çelik = pulat.

تنم گداخت چو موم از عناد درین فکرت
که آتش از چه نهادند در دل فولاد
ظهیر

Çeliğin içine ateşi neden koydular diye düşünmek meşakkatinden vücudum mum gibi eridi.

(*Zehir*)

فِه (**fih**) = Kayık küreği § Çapa § Tarla sürgüsü. (F) nin üstüniyle kayık gönderi.

فَهانَه (**fehâne**) = Bahane = pane.

فِهرِست (**fihrist**) = Bir kitap bölümlerinin başlıklarını göstermek ve sayfa rakamlarını bildirmek için kitabın evveline yahut sonuna konulan müfredat cetveli. (*Ar.*) Fihrist muarrebi fihristir. Müeyyed ile Reşidî(f) nin üstüniyle yazmışlardır.

فَهْل، فَهن (**fehl, fehn**) = Geniş ve açık = pehn.

فَهلَو (**fehlev**) = پهلو (*ba.*).

فَهمِيدَن (**fehmîden**) = Anlamak: talebîden gibi ca'li mastardır.

فَيْاوَار، فَيار (**feyâr, feyâvâr**) = İş güc.

نیست فکری بغیر یار مرا
عشق شد در جهان فیار مرا
رودکی

Sevgiliden başka düşüncem yoktur. Dünyada işim gücüm aşktır.

(*Rüdeki*)

مهر ایشان بود فیاروام
غمشان من بمهر بگساروم
عنصری

Benim meşguliyetim onların sevgisidir; onların kederini sevgi ile gideririm.
(*Unṣurî*)

فیاروز (feyārūz) = فیاروز (*ba.*).

فیال (feyâl) = Önce, ekilen yer § Çatal temrenli ok.

فیر (fîr) = Teessüf ifade eden bir kelime § Lâtife ve istihza.

فیروز (fîrūz) = Yeğin, muzaffer, piruz.

برکندکی ازنفاق خیزد
فیروزی از اتفاق خیزد
نظامی

Perişanlık nifakın muzaffer olmak ittifakın neticesidir.
(*Niẓâmî*)

(Penče'i deruzdîde) nin üçüncü günü § İran şahlarından birkaçının ismi.

فیروز آباد (fîrūz âbâd) = İranın Fars eyaletinde bir kasaba.

فیروز گرد (fîrūz gird) = Erdebil şehrinin ismi: Nuşîrvân'ın ceddi Fîrûz yapmıştır.

فیروز کوه (fîrūz kūh) = İranda iki vilâyet.

فیروزه (fîrūze) = پیروزه (*ba.*).

فیروزه تاج (fîrūze tâc) = Keyḫusrev'in tacı § Tarikat salikleri.

فیروزه تخت، فیروزه دریا، فیروزه سقف (fîrūze teḫt, fîrūze deryâ, fîrūze seḳf) = Gök.

فیروزه طشت (fîrūze ṭeşt) = (*k.*) Gök § Keyḫusrev'in tahtı § Gök, yediğer denilen yıldızlar ki müneccimler benatünna'ş derler.

فیروزه کاخ، فیروزه مرقند (fîrūze kâḫ, fîrūze merḳend) = (*k.*) Dünya.

فیریدن (fîrîden) = Salınmak, hıraman olmak, kendini beğenmek,

شعر وشطرنج همی دانی وبس
زین دوسه بازی وزین پنج پنج
نه دوان داری ازحکمت بهر
نه در این داری از فکرت خنج
زین وزان چند بود برکه دمه
مرترا کشی وفیزیدن وغنج
سوزنی

Ancak şiir ve şatranç bilirsin; bundan iki üç oyun, ondan beş beyit; ne onda hikmetten behren, ne bunda tefekkürden zevkın var. Senin büyüğe, küçüğe karşı gururun, salınma ve nazlanman ne vakte kadar.
(*Sūzenî*)

Burhân çok nimet sahibi olmak mânasını da ilâve etmiştir.

فیسا (fîsâ) = Tavus kuşu, Türkçesi tanrı kuşu, elâ kuşu, gelin kuşudur.

فیلسته (fîleste) = پیلسته (*ba.*).

فِيلَك (**fīlek**) = پيلك (*ba.*).

فِيلْگُوش (**fīlgūş**) = پيلگوش (*ba.*). Burhān bir nevi hamur tatlısı mânasına da yazmıştır.

فِيمَان (**fīmân**) = Tevfik ve hidayet.

فَيْمُون (**feymūn**) = ʿAẕrā'ya verilen eğreti ad: ʿAẕrā, Vāmıḳ'ın sevgilisidir.

فِين (**fīn**) = Kâşan'da bir kasaba (Nāşırī).

فِينَك (**fīnek**) = Senki hazefî denilen bir nevi taş سنك حزق (*ba.*).

فَيْدَن (**feyīden**) = Bir kimseden yahut bir şeyden kalb kırılmak.

ق

ق (**ḳ**) = Arapça elifbenin yirmi birnci harfidir. Bu harf Farsçada kullanılmaz [*]. Arapçadan alınanlar da (g) gibi okunur. Ebced hesabiyle (100) rakamını gösterir.

قابِلِ اَمانَت (**ḳâbili emânet**) — (*k.*) İnsan: (انا عرضنا الامانة) ayeti kerimesinden istinbat edilmiştir.

قابُول ، قاپُول (**ḳâbūl, ḳâpūl**) = Bir, yahut üç noktalı (b) ile bina duvarlarını muhafaza için yapılan saçak. Bina etrafındaki oluğa da denir ḳabūk, ḳapūlâd suretinde de görülmüştür. (Şemsüllûga) birinci mânada üç noktalı, ikinci mânada bir noktalı (b) ile yazmıştır.

قادِرْ اَنْداز (**ḳâdir endâz**) = İyi ok atan ve attığı oku hedefe değiren kimse.

کاندارى که پى‌درپى بقتلم مى‌رسد تيرش
عجايب قادر اندازيست رحمت باد بر پيرش
مشفق

Bir yay sahibi ki biribirî ardınca attığı ok beni öldürüyor. Ne şaşılacak bir ok atıcı! Pîrine rahmet olsun.

(*Muşfiḳî*)

قار (**ḳâr**) = Bu kelime karşıtlar (eżdâd) dandır; çünkü Farsçada beyaz ve siyah şeyleri ona nispet ederler. Türkçe kar bundan alınmış demektir, Arapçada kar ve kır, kara sakız, zifttir.

چشم اين دائم سفيد ازاشك حسرت همچو قار
روى آن دائم سياه ازخاك محنت همچو قير
انورى

Bunun gözü daima hasret göz yaşından kar gibi beyaz, onun yüzü daima mihnet toprağından zift gibi siyah olsun.

(*Enverî*)

قارَن (**ḳâren**) = Rüstemle bir asırda yaşıyan bir pehlivan.

قاز (**ḳâz**) = Kaz dediğimiz hayvan = gaz = beṭ. Fasihi gâzdır.

قاصِدِ جَرِح (**ḳâṣıdi çerḥ**) = (*k.*) Ay § Güneş.

---

[*] Kullanılanlarında aslı ya (g) yahut (ġ) dir. Bu harfi muhtevi olan kelime ya muarreptir yahut sonrakilerin kullanmalarından ilerigelmiştir. Çünkü sonrakilerin dili Arap diliyle ihtilât etmiştir (شمس).

قاضیِ فلك، قاضیِ چرخ (**ḳâżi'l çerḫ, ḳâżi'l felek**) = (*k.*) Müşteri yıldızı.

قاضیِ کیرنك (**ḳâżi'l kîreng**) = (*k.*) Şakacı, hoş sözlü: şakacılıkta Nasruttin Hoca gibi bir kimse.

قاف (**ḳâf**) = Kafkas sıra dağlarının adıdır. Eskiden Kaf yer yüzünü çepçevre kaplıyan ve orada anka adlı mevhum bir kuş yaşıyan dağ telâkki edilirdi سیمرغ (*ba.*).

بیر زخلق وزعنقا قیاس کار بگیر
که صیت کوشهٔ نشینان زقاف تاقامست
شاعر

Halktan kesil, ankadan ibret al çünkü köşeye çekitenlerin şöhreti dünyaya yayılır.

(*Şâ'ir*)

قافله (**ḳâfile**) = Sefere giden yoldaşlar.

قافله سالار (ḳâfile sâlâr) = Kafile reisi.

قافلهگاه (ḳâfilegâh) = Kafilenin konduğu yer.

قافله شد (ḳâfile sud) = Kafile gitti: enbiya kafilesinin reisi Peygamberimizin irtihalinden kinayedir.

قاف و دال (**ḳâfüdâl**) = (*k.*) Boş lâkırdı, hezeyan § Kevl ve delil: kevlin (ḳ) sı delilin (d) si alınmış demektir § Tumturak ve debdebe ki (ravu dal) da derler.

قافیه تنگ شدن (**ḳâfiye teng şuden**) = Kafiye daralmak (*k.*) bir söz yahut bir işte âciz olmak.

قافیه سنجان (ḳâfiye sencân) = Kafiye tartanlar (*k.*) şairler.

قافیه سنجان که سخن پرکشند
گنج دو عالم بسخن درکشند
نظامی

Söz tanzim eden şairler sözle iki âlemin hazinesini sözle celbederler.

(*Niẓâmî*)

قافیهٔ هایگان (kâfiye'i şâygân) = شایگان (*ba.*).

قاق (**ḳâḳ**) = Dilim dilim kurumuş et ki pastırmadır. (*Ar.*) قدید § Uzun boylu zayıf adam. Aslı کاك dır (*ba.*). Dilimizde kak meyva kurusu mânasınadır.

قاقله (**ḳâḳule**) = Kakule dediğimiz güzel kokulu bahar.

قاقلی (**ḳâḳulî**) = Çöğene benzer bir bitki ki, bâzı memleketlerde deve otu, misk otu denir.

قاقم (**ḳâḳum**) = Dilimizde ḳaḳum ve as denilen, derisinden kürk yapılır bir hayvan ki sansar cinsinden olup kuyruğu siyah kendisi beyazdır. Aslında boz renkli olup kışın ağarır ve beyazlanır § Gündüzden kinayedir. Nitekim kunduz geceden kinayedir.

قاقم نمای **(ḳâḳum numây)** = (*k.*) Ak ve parlak.

قالب تهی کردن، قالب از جان تهی کردن **(ḳâlıb ez cân tihī kerden, ḳâlıb tihī kerden)** = (k.) ölmek.

نه صورت برهرودیوار صورتخانهٔ چینست
نرادیدند خوبان وتهی کردند قالبها جامی

Çin resimhanesinin kapısı duvarındaki, resim değildir. Güzeller seni gördü de ruhtan tecerrüt ettiler.

(*Câmî*)

بیا ای جان هرقالبکه تازنده شونداز سر
بکویت عاشقان کز جان تهی کردند قالبها خسرو

Her kalıbın ruhu! Gel ki civarında canlarını feda eden âşıklar yeniden dirilsinler.

(*Ḫusrev*)

قالی **(ḳâlī)** = Halı.

بتن بویا کند گلهای تصویر نهالی را
بیا بیدار سازد خفتگان نقش قالی را طالب

(ا) mânasına gelen (ب) (*ba.*).

قاورد **(ḳâverd)** = Bir nevi helva.

دره قاورد گشتم خرد ومرد
دل بجان آمد ازین ناورد وبرد
إسحاق

Helva yolunda perişan oldum. Bu mücadeleden kalbim müteessir oldu.

(*Buṣḥāḳ*)

قاه قاه **(ḳâhḳâh)** = Kahkaha.

برق ازشوق که میخندد بدینسان قاه‌قاه
ابراز هجرکه میگرید بدینسان زارزار
قاآنی

Şimşek kimin şevkından böyle kahkah gülüyor; bulut kimden ayrıldığından böyle zari zari ağlıyor.

(*Kāānî*)

قائم اندار **(ḳâ'im endâz)** = Tavla ve şatranç oyununda usta olan kimse.

من ار برتو چیرم بهنگام کین
شوم قائم انداز روی زمین
مشفق

Eğer ben kin zamanında sana galip gelirsem yeryüzünün en maharetlisi olurum.

(*Muşfiḳî*)

§ Zayıf ve âciz.

قائم پنجم آسمان **(ḳâ'imi pencum āsmân)** = (*k.*) Mirrih yıldızı.

قائم ریختن **(ḳâ'im rīḫten)** = (*k.*) Âciz olmak.

قباتنگ شدن **(ḳebâ teng şuden)** = (*k.*) Sıkıntı içinde kalmak § Maişet daralmak.

قباچه، قباچای **(ḳebâçây, ḳebâçe)** = Entari.

قباد **(ḳubâd)** = Nūşirvān'ın babası § Deve otu § = Ḳâḳulī.

قبای کحلی، قبای زربفت **(ḳebâyi zer beft, ḳebâyi kuḥlī)** = (*k.*) Gök.

قِبْلَهٔ جَمْشِيد (**ḳible'i cemşīd**)=Şarap § Ateş § Güneş § Cemşīd'in kadehi.

قِبْلَه گَاهِ، قِبْلَهٔ زَرْدُشْتِيَان، قِبْلَهٔ دِهْقَان مَجُوسِي (**ḳible'i dihḳân, ḳible'i zerduştiyân, ḳıblegâḥı mecūsī**) = (*k.*) Ateş.

قُبَّهٔ آب (**ḳubbe'i āb**) = Hebab : suyun yüzünde peyda olan kabarcık.

قُبَّهٔ عُلْيَا، قُبَّهٔ زَرْبَفْت، قُبَّهٔ زَبَرْجَدِي قُبَّهٔ مِينَا، قُبَّهٔ گَرْدَنْدَه (**ḳubbe'i zebercedī, ḳubbe'i zerbeft, ḳubbe'i 'ulyâ, ḳubbe'i gerdende, ḳubbe'i minâ**)=(*k.*) Gök.

قُبَّهٔ زَرِّين (**ḳubbe'i zerīn**) = (k.) Güneş § 'amūdi şubḥ : sabahleyin müstatil şekildeki aydınlık.

قَتِق (**ḳetiḳ**) = Türkçe katık dediğimizdir ki ekmekğe katılan şeylerdir. Caeık (et'ime lûğati).

قُج (**ḳuc**) = Koc (*muḥ.*) lisanımızda da koç dediğimiz koyun.

قُچْقَار (**ḳucḳâr**)=Kurbanlık koyun.

قَد (**ḳed**) = Boy.

قد الف چوميم كردن (ḳeddi elif çu mīm kerden)=(*k.*) Murakabe etmek.

قَدَحِ لَاجَوَرْدِي (**ḳedeḥi lâcverdī**) = (*k.*) Gök.

قدح مريم (ḳedeḥi meryem)=Saksı güzeli denilen çiçek.

قَدَرْ أَنْدَاز (**ḳeder endâz**) = Attığı ok boşa gitmiyen usta okçu = tirendaz = ḳâdir endâz.

زان هر تيركه ترك قدر انداز منشست
بخت كو تا بسوى من قدرى اندازم
كاتبى

Benim sevgilimin attığı hedefe ulaşan oktan hani talih ki benim cihetime bir miktar isabet etsin.

(*Kâtibī*)

قَدَغ (**ḳedeġ**) = Sığır boynuzundan yapılan şarap kadehi.

قُدُم (**ḳudm**) = İşin akıbeti ve sonu.

قَدَم أَز جَان بَرْ آوَرْدَن (**ḳedem ez cân berâverden**) = (*k.*) Ölmek.

قدم افشردن (ḳedem efşurden) = (*k.*) Sebat etmek.

قدم بر سر چيزى نهادن (ḳedem ber seri çizī nihâden) = Bir şeyin başı üzerine ayak koymak (*k.*) o şeyi terketmek (Muşteleḥât).

قدم بر سر كار خود نهادن (ḳedem ber seri kâri ḫūd nihâden) = (*k.*) Maksat ve arzudan feragat etmek (Burhāni Ḳāti') Paymal etmek, terketmek (Behāri 'Acem).

قدم خاك (ḳedemi ḫâk) = (*k.*) Yer. قدم‌سودن ، قدم زدن (ḳedem zeden, ḳedem şüden) = Yol gitmek.

قِرا (**ḳırâ**) = Mancınık.

قَرّابه (**ḳerrâbe**) = (R) şeddeli ve şeddesiz olarak büyük şarap zarfı.

در عهد پادشاه خطابخش وجرم پوش
حافظ قرابه کش شده مفتی پیاله نوش
حافظ

Hata bağışlıyan, suçu setreden padişahın zamanında Ḥâfız, surahi, müftü, kadehle şarap içer olmuş.

(*Ḥâfız*)

قرابهٔ زرین (ḳerrâbe'i zerîn) = (*k.*) Güneş.

قَراچُور (**ḳerâçûr**) = Kılıç, uzun kılıç.

قُرْآن خُوان (**ḳurân ḫuvân**) = Kuran okuyan (*k.*) mâzul.

نمی‌دانست دروقت عمل الحمد وشد ناگه
بحکم شاه قران خوان بحمدالله بحمدالله
عمیدالدین

Memuriyet zamanında hamdetmeyi bilmiyordu; bihamdillâh padişahın emriyle ansızın mâzul oldu.

(*'Amîdüddîn*)

قَرانِیا (**ḳerâniyâ**) = Kızılcık ağacı mânasına Arapçadır.

قَرایِ صاحِب طَیلَسانی (**ḳerâyi ṣâḥib ṭeylesânî**) = (*k.*) Müşteri yıldızı (Nâşırî ve Şems).

قَرایِ طَیلَسانی (**ḳerâyi ṭeylesânî**) = Zuhal yıldızı (Heft Ḳu zum ve Burhân).

قُرْبان (**ḳurbân**) = Yay mahfazası ترکش (*ba.*).

قَرَبُوس، قَرْتَبان، قَرْتَه، قَرت (**ḳert, ḳerte, ḳertebân, ḳertebûs**) = Deyyus, pezevenk. Eşme'i'ye göre (ḳerṭebân) ın aslı keltebandır, pezevenklik mânasına olan (keleb) den alınmıştır. (Ṭ) ve (n) sonra ziyade edilmiştir. Eslâf tağyir edip ḳeltebân onu da bozup ḳerṭebân demişler. کلتبان ، غلتبان (*ba.*).

قَرخُوالك (**ḳerḫuvâk**) = Et suyuna çorba, et suyu.

قَرْدامَنی (**ḳerdâmenî**) = Marsıma denilen bitki ki su teresi gibi daima sularda biter (*Ar.*) حرف الماء dır.

قُرْزُم (**ḳurzum**) = قزم (*ba.*).

قُرص (**ḳurṣ**) = Çörek.

قرصهٔ زر، قرص زر (ḳurṣi zer, ḳurṣe'i zer) = (*k.*) Güneş.

قرص سیمین (ḳurṣi sîmîn) = (*k.*) Ay.

قرص گرم‌وسرد (ḳurṣi germûserd) = (*k.*) Güneş ve ay.

قرصهٔ زرمغربی (ḳurṣe'i zeri meġribî) = Gurup halindeki güneş.

قرصهٔ هفت دره (ḳurşe'i heft dere)= (*k.*) Güneş.

قِرْغَوِی (**ḳırğūy**) = Fırğūy (*ba.*).

قَرْقَرُون (**ḳurfurūn**) =Tobalak denilen kök.

قَرْقَف (**ḳerḳef**) = Hıristiyanlara mahsus bir kitap. Arapçada ḳerḳūf ile beraber şarap mânasınadır.

قَرْقُوبِی (**ḳerḳūbî**) = Irakı Araba mahsus bir elbise ki Ḳerḳūp'ta dokurlar. Ḳerḳūp Nāṣırî'ye göre (ḳ) ların ötresiyle Gîlân'da yün mensucatiyle meşhur bir şehirdir.

قِرْمِز (**ḳırmız**) = Küçücük bir cins böcekten çıkan bir nevi boya mânasına Rumcadır, Arapçası دودالصباغین. Aslı, Farsça کرم کژ (kirmi kej) = ipek kurdu olsa gerektir. Dilimizde bir nevi küçük taneye de (ḳırbız) tohumu derler ki bu da boyamada kullanılır.

قِرْمِزِی رُوز (**ḳırmızı rūz**)=Güneş doğmadan evvelki kızıllık.

قَرْن (**ḳern**) = 100, 80, 30 yıl mânalarına ihtilâflıdır. Milâdî yirminci karn, hicrî on dördüncü karn; yirminci yüz, on dördüncü yüz demektir.

قَرَنْفُل (**ḳernful**) = Karanfil dediğimiz çiçek. Aslı Hintçe (kern pehūl) dir ki (guli şuâ'i āftâb) demektir. Çünkü beyaz olan çiçek güneşin ziyasından renk alır.

هر چندبسیست درچن گل
هست ازهمه به گل قرنفل
شاعر

Her ne kadar çimende çiçek çok ise de karanfil çiçeği hepsinden iyidir.

((*Şā'ir*)

Farsça adına küçük çiviye benzediği için میخک miḫek denilen bir bahar vardır ki kokusu bu çiçeğe benzer. (Ġiyaş) hintçe kern = kulak, pehūl = çiçektir. Hint kadınları kulaklarına taktıkları için bu isim verilmiştir diyor.

قرنفل بستانی (ḳernfuli bustânî) = Misk otu, karanfil yarpuzu denilen bitki.

قَزَاگَنْد ، قَزَاغَنْد (**ḳezâġend, ḳezâgend**)= کزاگند ، کزاغند Muarrebidır (*ba.*).

قَزَاوَه (**ḳezâve**) = کجاوه Muarrebidir (*ba.*).

قَژِه (**ḳojih**)= Murdar ve mülevves.

قَسَا (**ḳesâ**) = Hint ve Umman'da yetişen bir ağaç dallarının kabuğudur ve yedi nevidir amber kabuğu bunun kırmızı nev'idir (*Ar.*) سلیخه.

قُسالاوَن (**kusâlâven**) = Zift yağı.

قَصّابْ آشْنا جُويَدْ (**kaṣṣâb âşnâ cüyed**) = (*k.*) Kasap aldatmak için bildik arar.

قَصّابَك (**kaṣṣâbek**)=dilimizde suna denilen yeşil başlı kıl kuyruk, yaban ördeği.

قَصَبِ سَه دامَنى (**kaṣebi se dâmenī**) = En, boy ve derinlik itibariyle (*k.*) deniz § Yırtmaçlı esvap.

قَصَبَك (**kaṣbek**)=Kabuklu sümüklü böcek (*Ar.*) حلزون.

قَصَبِ مِصْرى (**kaṣebi mıṣrī**) = Mısır'da işlenen ince keten bezi § Güneşin zıyası ve şulesi § (*k.*) Şimşek.

قَصْرِ دَوازْدَه دَرى (**kaṣri devâzde derī**)=On iki kapılı köşk (*k.*) on iki burc itibariyle felekülburūc.

قِصّه دَراز كَردَن (**kıṣṣa deraz kerden**)=(*k.*) Sözü beyhude uzatmak, yanşaklık etmek.

قُطابى (**kuṭâbī**) = Tava böreği yahut içi fıstık ve bademli bir nevi hamur tatlısı.

قَطْرَهِ آب (**kaṭre'i âb**)=(*k.*) Cilâlı kılıç.

قطرهٔ دزد (**kaṭrei duzd**) = (*k.*) Güneş § Bulut: denizden su alması itibariyledir.

قطره زدن (**kaṭre zeden**)=(*k.*) Acele etmek.

قطره زن (**kaṭre zen**) = (*k.*) Acele giden boş yere dolaşan, bir yerde durmıyan.

قَطْ زَن (**kaṭ zen**) = Üstünde saz kalem ucu düzeltilen yassı kemik. Lisanımızda makta denir. Arapçası مقطه dır.

نمى بينى كه قطزن زيردست خامه مى گردد
زهموارى مكن برخود مسلط تيز مغزانرا
تأنير

Görmüyormusun ki makta kaleme mahkûm oluyor; düzgünlük sebebiyle keskin fikirlileri kendine musallat etme.

(*Teşvik*)

قَفا خاريدَن (**kefâ ḫârîden**) = Ense kaşımak (*k.*) utanmak.

قَفا خوردَن (**kefâ ḫürden**) = Tokat yemek.

ساز ونواى اين جهان همچو نيست يك دمه
بهر نواى يكدمه چند چودن قفاخورى
سلمان

Bu dünyanın saz ve sadası ney gibi bir nefesliktir. Bir nefeslik ses için def gibi ne vakte kadar tokat yersin!

(*Selmān*)

كرم كنند وندارند بركسى منت
قفاخورند وبجويند باكسى پرخاش
سعدى

Kerem ederler de kimsenin başına kakmazlar; dayak yerler de kimse ile kavga etmezler.
(*Sa'dî*)

قَفَا گِيرَان (**ķefâ gīrân**) = (*k.*) Mazlumlar.

قَفَاهِير (**ķkfâhīr**) = Güzel çehre (Burhān). Nişâbuşşıbyân (ķefâḫire) yazmış, onu şerhedenler ayrı ayrı kelimeler zannederek tevillere kalkışmışlar (Firdevsüllûga) sahibi (ķefahire) şeklinde yazmıştır (Ġıyâşullûga). ķufâḫir, hilkat ve endamı güzel mânasınadır (Okyânus). ʿAşım Efendi Okyanusun ķufâḫire maddesinde böyle dediği halde (ķefâ) maddesinde ķefâ = ense, Farsisi ḫire demiştir.

قَفَس (**ķefes**) = Kafes (*Ar.*) قفص.

قَفْلِ آسمان (**ķufli āsmân**) = (*k.*) Şirk ve küfr.

قفل بردر آسمان زدن (ķufl berderi āsmân zeden) = (*k.*) Namazı terketmek.

قفل بردرست كردن (ķufl ber der sust kerden) = Kapının kilidini gevşetmek (*k.*) fakirlere kapıyı açık tutmak.

قفل روی (**ķufli rūmī**) = Firengi tâbir olunan kilit § Barbed'in icadettiği 30 makamdan 15 inci makam.

قفل گر (**ķufl ger**) = Kilit yapan.

تادلم شد بستهٔ زنجیر زلف قفل گر
روبرآن دری نهم چون قفل هرشب تا سحر
سیفی

Gönlüm kilitçinin zülfü zincirine bağlandığından beri her gece seher vaktine kadar kilit gibi yüzümü o kapıya koyarım.
(*Seyfî*)

قَفِيز پُر آمَدَن (**ķefīz pur āmeden**) = Kile dolmak (*k.*) ömür nihayet bulmak.

قَقَدَان (**ķeķedân**) = Attar kutusu, torbası.

قُقْنُس (**kuknus**) = Hind'e mahsus güzel sesli ve tüyü nakışlı (anka gibi adı olup kendi bulunmıyan) bir kuştur ki gagasında 360 delik olup dağ tepesinde rüzgâra karşı oturur ve gagasından garip sesler çıkarır, hattâ her delikten bir türlü makam terennüm edermiş! Bu vesile ile etrafa birçok kuşlar toplanır, onlardan bir kısmını tutup yermiş. Güya bin sene yaşarmış ve ömrünün sonunda bir yere birçok odun yığarak üstüne çıkıp ötmeye başlar ve kendi sesinden mest olup kanadlarını şiddetle birbirine vurmasından peyda olan ateşle hem odunlar hem kendi yanarmış, külleri üstüne yağan yağmurdan orada bir yumurta peyda olur, o yumurtadan ķuķnus yavrusu çıkarmış ; çifti olmadığından yavrulaması bu su-

retle imiş, musiki bunun sesinden istihraç edilmiş. Ḳuḳnūs, ḳāḳnūs da derler. Ḥe îmî, bu efsaneye Leṭîfînin şu şiirleriyle istişhad ediyor:

همچو قفنس بناله وافغان
سوختم خویش‌را برآتش عشق
لطیفی

Aşk ateşi üzerinde ḳuḳnus gibi kendimi nale ve efgan ile yaktım.

(*Leṭîfî*)

اگر ماند هزاران سال قفنوس
بسوزد زارزار آخر بافسوس
لطیفی

Eğer ḳaḳnus bin sene kalsa nihayet hasretle zari zari yanar.

(*Leṭîfî*)

بسوز وناله ای شاه دل افروز
کنون چون قوقنوسم خویشتن سوز
لطیفی

Ey gönlü ziyadar eden padişah! Şimdi ḳaḳnus gibi söz ve nâle ile kendimi yakıcıyım.

(*Leṭîfî*)

Farsçası آتش‌زه dir.
Ḳuḳnusu lûgatlerin bir kısmı semenderle bir sanmışlardır. سمندر (*ba.*).

قَلّاب (ḳellâb) = Kalpazan.

گر میسر شودکه سنگ سیاه
زر خالص کنی بقلابی
سعدی

Eğer kara taşı kalpazanlıkla halis altın yapmak sana müyesser olsa.

(*Sa'dî*)

قَلَاتِ كَازُرُونْ (ḳelâti kâzurân) = Şeyh Sa'dî'nin Şîrâz'da metfun olduğu yer.

قَلَازُونْ (ḳelâzūn) = Askerlerin idare memuru.

قَلَازَارَه (ḳelâzâre) = Saksağan (*Ar.*) عكه.

قَلَّاشْ (ḳellâş) = Hayasız, hovarda, işsiz. Hilekâr. Dubaracı kimselerden kinayedir (Oḳyānūs). tesavvuf erbabına göre kelenderdeki mânaya gelir.

قَلَاشِيرَه (ḳelâşîre) = Kalye taşı.

قَلَاوُوزْ (ḳelâvūz) = Askeri dışarıdan muhafaza eden süvariler, karakol. Tecavüz vezninde de kullanılır. Farsça lügatlere göre bu kelime Türkçedir. Fakat lisanımızda (ḳ) nın esresiyle yol gösterici mânasınadır. Mevlâna Celâluddîn bu mânada kullanmıştır.

تو زسرمستان قلاووزی مجو
جامه چاکانرا چه فرمایی رفو
مولانا

Sen sermest olanlardan rehberlik isteme. Elbisesi yırtık olanlara niçin yama emredersin.

(*Mevlânā*)

Burhān (kelevūz)u bundan tefrik etmiştir قلوز (*ba.*).

قَلْتَبَانْ، قَلْت (ḳelt, keltebân) = غلتبان (*ba.*) =ḳeltebūs.

قُلْزُم (ḳulzum) = Mekke ile Mısır arasında Tur dağına yakın eski bir belde. Bahri Kulzum = Süveyş Denizi Arapça yutmak mânasına gelen (ḳulzume) den alınmıştır (Oḳyānūs). Farslılarca deniz suyu ve suyu çok derin kuyu mânasmadır. Rumca kapalı, mahsur demektir.

بارای تو ذره ایست خورشید
باطبع تو قطره ایست قلزم
انوری

Güneş, senin reyine nisbetle bir zerre, deniz senin tabiatının yanında bir katredir.

(*Enverī*)

نام کفش قلزم احسان کنی
وصف بحر گهر افشان کنی
جامی

Onun avucunun adına ihsan deryası der ve inci saçıcı deniz diye översin.

(*Çāmī*)

قلزم پنج شاخ (ḳulzumi penc şâḫ) = Beş dallı, beş girintili deniz. (*k.*) Cömert eli.

قلزم نگون (ḳulzumi nigūn) = (*k.*) Gök.

قَلْعَهٔ كَهْرُبَا گُون (ḳel'a'i **kehrubâ gūn**)= (*k.*) Dünya,

قُلْقُل (**ḳulkul**)=Şişe ve surahiden bardağa su ve şarap dökülmesesi.

قلقل قرابه وچپچاپ بوس
سعدی

چپچاپ (*ba.*).

یارب چه جرم کرد صراحی که خون خم
بانفسهای قلقلش اندر گلو ببست
حافظ

Yarabbil Surahi ne suç işledi ki kübün kanı kulkul nağmeleriyle boğazında düğümlendi.

(*Ḥāfız*)

قَلَم بَرْدَاشْتَن ، قَلَم بَرْ گِرِفْتَن اَز كَسِی اَز كَسِی (ḳelem bergiriften **ezkesī, ḳelem berdâşten ez kesī**) = Bir kimseden soru, sual kalkarak serbest olmak, her suçu bağışlanmaktan kinayedir. Böyle olan kimseye ber filân ḳelem nīst = falanca her türlü tekliften âzadedir, denilir.

قلمچه ، قلم تاك (ḳelem tâk, ḳelemçe) = Kök salmak üzere yere gömülen ağaç parçası, budağı, çelik.

بهار خامهٔ من سبز کرد عالمرا
قلمچهٔ چمن روزگار ملك منست
ملا مفید

Benim kalemimin çiçeği âlemi tazeledi, zaman çimeninin çeliği benim mülkümdür.

(*Mollā Müfīd*)

قلمتراش (ḳelemtırâş)=Kalem açan uzun saplı küçük bıçak.

بنگر قلمتراش چه باخامه می کند
از همدمان خانه یکی دراماں مباش
محسن

Kalemtıraşın kaleme ettiğine bak da ev arkadaşlarının birinden emin olma.

(*Muḥsin*)

قلم جدول (ķelem cedvel)= Cetvel tahtası.

غیرحرف راستی درنامهٔ من ثبت نیست
سرنوشتم ازقلم جدول مگر تحریر شد
شاعر

Benim defterimde doğruluktan başka söz yoktur, galiba alnımın yazısı cetvel tahtasiyle yani doğru olarak yazılmıştır,
(*Şā'ir*)

قلم جعد گردن (ķelem ce'd kerden) = (*k.*) Yazı yazmak.

قلمدان (ķelemdân) = Kalemlik : uzunlama bir mahtaza ki İçinde bir mahfaza daha olup onun içinde hokka, kalem, kâğıt makası, kalemtıraş, kaşık! bulunur. Kalemdan hep mukavvadan yapılır ve üzerinde birtakım nakışlar ve resimler vardır (Niẓām).

قلم در سیاهی نهادن (ķelem der siyâhī nihaden) = (*k.*) Bir kimsenin sözü üzerine kalem çekmek: iptal etmek § Bir kimsenin talihsizliğini yazmaya hazırlanmak.

بزرگیش سردوتباهی نهاد
عطارد قلم درسیاهی نهاد
سعدی

Onun büyüklüğü bozulmıya yüz tuttu. Utarit yıldızı betbahtlığını yazmaya hazırlandı.
(*Sa'dī*)

قلم درکشیدن (ķelem der keşīden) = (*k.*) Mahvetmek.

بکشور گشائی علم برکشید
تن آسودگی را قلم درکشید
هاتفی

Memleket fethinde bayrak çekti. İstirahati mahv ve selbetti.
(*Hatifī*)

قلم درکش آیین بیدادرا
کفایت کن از خلق فریاد را
نظامی

Zulüm kanununu mahvet; halkın feryadına yetiş.
(*Niẓāmī*)

قلم رفتن (ķelem reften) = Mukadder olmak.

می‌نویسد زخون من تعویذ
چه توان کرد چون قلم رفتست
خسرو

Benim kanımdan nusha yazıyor. Mademki mukadder böyledir ne yapılabilir.
(*Ḫusrev*)

قلمرو (ķelemrev) = Bir hükümdarın idaresi altında olan memleket: bir isimle bir emirden mürekkep olan bu kelimeden zarf mânası zuhur etmiştir. Bir kimsenin kaleminden çıkan yazıların geçtiği yer demektir.

قلم زدن (ķelem zeden) = Yazmak § Yazmak zahmetine katlanmak.

(نثر)
فلان شب‌ورور قلم می‌زند
وانچه پیدا می‌کند پسرش بیجا خرج می‌کند
نظام

Falanca gece gündüz yazmak zahmetine katlanıyor, ele geçirdiği şeyi oğlu yok yere harcıyor.
(*Niẓām*)

قلم زن (ķelem zen)= Yazıcı, kâtip.

قلم کردن (ķelem kerden)= Bir vuruşta kalem gibi ikiye biçmek,

iki parça etmek § Kazımak, yontmak, kesmek.

قَلَاسَنگ، قَلْماسَنگ، قَلْما (**ḳelma, ḳelmâseng, ḳelâseng**) = Sapan = felâḫen.

زبسکه درکه وشخ سنگ‌را کند پرتاب
گمان بری‌که سم اسب تست قلماسنگ
قاآنی

Senin dtının tırnağı dağda ve bayırda taşı öyle atar ki onu sapan sanırsın.

(*Kāānî*)

قَلْماش (**ḳelmâş**) = Boş laf, saçma sapan söz, beyhude lakırdı. Her ne istersen söyle mânasını ifade eden Arapça (قل ماشئت) tâbirinden alınmış diyenler de vardır.

همی گفت ازینسان کلام فضول
زقلماش او جان طوطی ملول
ناصر

Bu neviden muttasıl malâyani söz söylüyordu. Onun hezeyanından dudukuşunun canı melûl idi.

(*Nāṣır*)

بندکن مشك سخن پاشیت‌را
وامکن انبان قلماشیت‌را
مولانا

Söz saçan tulumunu bağla, hezeyan dağarcığını açma.

(*Mevlānā*)

قَلَنْدَر (**ḳelender**) = İlişiksiz, dünyadan alâkayı kesmiş hak ile meşgul olup halka ve âdetlere ehemmiyet vermiyen kimse.

موی شدم زفقر وفنا کو قلندری
کاین مویرا بیاکی تجرید بسترد
بیای

Fakr ve fenadan bir kıl gibi oldum, Hani bir kalender ki bu kılı tecrit usturasiyle hakketsin: fena fillah derecesine eriştirsin.

(*Cāmî*)

قَلَوْز (**ḳelevuz**) = قلاووز (*ba,*).

قَلْیان (**ḳelyân**) = Nargile.

قلیان زلب تو بهره‌ور می‌گردد
نی از دهنت چونی ضکر می‌گردد
برگرد وخ تو دود تنباکو نیست
ابریست‌که برگرد قمر می‌گردد
شاعر

Nargile, senin dudağından nasibedar olur. Nay, senin ağzından şeker kamışı gibi olur. Yanağının çevresindeki tönbeki dumanı değil, ayın etrafında dolaşan bir buluttur.

(*Şā'ir*)

قَلیه خُوار (**ḳelye ḫuvâr**) = (*k.*) Pezevenk.

قَلیهٔ سُغْدی (**ḳelye'i suġdī**) = Etden ve yağlı bumbarla yumurtadan yapılan bir nevi kalye.

قُم (**ḳum**) = Tahran'ın güneyinde bir memleket.

مخمور خفته بودم اندر خرابهٔ قم
کز هاتفی شنیدم آواز لاتنم قم
شاعر

Kum harabesinde mahmur uyumuştum ki Hâtif'ten uyuma: kalk, sesini işittim.

(*Şâ'ir*)

زچه صليمت مروی زچه رافضيست لی
مولانا

Mervli neden sünni, Kumlu neden râfızidir.

(*Mevlânâ*)

قِمَار (ķımâr) = Oyunda kazananın kaybedenden aldığı her şey.

خنك آن قاربازی كه بياخت هرچه بودش
مولانا

Her nesi varsa kaybeden kumarbaz ne kadar mesuttur.

(*Mevlânâ*)

قُمْرِی (ķumrī) = Kumru: güvercin cinsinden, ondan daha küçük boz renkli kuş.

ی بتازد بغل مجدالدين — چون بگاورس گرسنه قمری
گر همه قيان چنين باشند — قم رفيقا وبرهه قمری
شاعر

ری (*ba.*).

قَنَادِيلِ چَرْخ (ķenâdīli çerḫ) = (*k.*) Yıldızlar.

قَنْج (ķenc) = Bir araya toplayıp sıkmak.

قُنْج (ķunc) = Abes ve mânasız § Kuyruğu kesilmiş posta eşeği.

قَنْد (ķend) = Nebat şekeri mânasına gelen (kend) in muarrebidir قاند (*ba.*).

قند مكرر (ķendi mükerrer) = (*k.*) Dilberin iki dudağı.

قِنْدِيلِ تَرْسَا (ķındīli tersâ) = Hıristiyan kilisesinde daima yanan kandil § (*k.*) Güneş § Ay.

قنديل چرخ (ķındīli çerḫ) = (*k.*) Güneş § Ay.

قنديل دوسرا (ķındīli düserâ) = (*k.*) Gök.

قنديل شب (ķındīli şeb) = (*k.*) Gece karanlığı.

قنديل عيسی (ķındīli ʿīsī) = (*k.*) Güneş § = Ķındīli tersâ.

قُنُود (ķunūd) = İşde ve sözde mağrur ve cesur kimse.

قُوتِ مَسِيحِ يَكْشَبَه (ķūti mesīḫi yekşebe) = (*k.*) Hurma.

قُوچ (ķūc) = Koç dediğimiz koyun,

قُوز (ķūz) = Taşak § Âza, yahut sair şeydeki şişkinlik ve kabarıklık.

قُوقَه ، قُوقُو (ķūķū, ķūķe) = Düğme.

قُولِنج (ķūline) = Kulunç denilen bağırsak hastalığı.

قَوْلِ كَاسَه گَر (ķevli kâseger) = Musiki lâhinlerinden bir lâhin.

قَهْرَمَان (ķehremân) = İş buyuran, hüküm sahibi (Burhân). Bu keli-

me Türkçedir (Ġiyāṣ). Bir kimsenin işlerini gören, hazinedar, vekil mânasına Farsçadır (Niẓām). Ḥelimî ve Niʿmet buyruğu yerine getiren demişler. Lisanımızda yiğit, bahadır mânasında kullanılır.

قِيَامَت كَرْدَن (ḳıyâmet kerden) = (*k.*) Şaşılacak şeyler yapmak.

قَيْدَافَه (ḳeydâfe) = İranın Berdaʿ şehrinde bir müddet hükümdarlık eden Nūşābe adiyle meşhur bir kadın.

قِير (ḳîr) = Zift, kara sakız : çok siyah olduğundan ziyade siyah olan şeyi buna nispet ederler,

هوا قیرگون شد ز برعقاب
نهان شد درابرسیه آفتاب
هاتفی

Hava kartal kanadından sim siyah oldu. Güneş kara bulaiun altında gizlendi.

(*Hātifî*)

قِيرْوَان (ḳîrvân) = Bütün âlemin etrafı § Batı, doğu: ازقیروان تاقیروان = şarktan garbe kadar.

نعوذ بالله اگر هیبت تو شعله کشد
زقیروان بکشد تا بقیروان آتش
وطواط

Neuzubillâh, eğer senin heybetin alev saçarsa doğudan batıya kadar dünyayı ateş kaplar.

(*Veṭvāṭ*)

§ Afrikada bir şehir. (ق) nın üstünü (و) nin ötresiyle قيروان (ḳeyruvân) = كاروان muarrebidir.

قَيْصَرَان (ḳeyṣerân) = Musikide bir perde.

قِيلُ وقَال كَرْدَن (ḳîlūḳâl kerden) = dedi kodu etmek.

ك

ك (**k**) = Arapça elifbenin 20 inci, Farsça elifbenin 16 ıncı harfidir. Ebcet hesabiyle 20 rakamını gösterir. Kelimenin sonuna getirilirse küçültme, azaltma, hor görme mânalarını ifade eder,

ای رویبك چرانشینی بجای خویش
باشیر پنجه کردی ودیدی سزای خویش
سعدی

Ey tilkiceğiz! Niçin kendi yerine oturmazsın; arslanla pençeleştin ve kendine lâyık olan cezayı gördün.

(*Sa'dî*)

Mecazen büyütme ve acımada kullanılır: mamekem=anacığım.

آن غلامك‌را چو دید اهل ذکا
آن دگر را کرد اشارت که بیا
کاف رحمت گفتش تصغیر نیست
جد چو گوید طفلکم تحقیر نیست
مولانا

Zekâ sahibi o köleciği görünce ötekine gel diye işaret etti. Ona gulâmek dediğimin sebebi acıdığımdandır, gulâmekteki (k) küçülmek için değildir. Dedenin tıflekem = çocucağım demesi hor gördüğünden değildir.

(*Mevlânâ*)

كابوك، كابك (**kâbuk, kâbūk**) = Kuş yuvası hususiyle evlerde yuva yapan ev güvercini yuvası, güvercinlik.

Bir mersiyede :

تو پروردهٔ کابوك آسمان بودی
ازان قرار نکردی درآشیانهٔ پست
انوری

Sen gökyuvasının perverdesi idin; onun için âdi yuvada karar etmedin,

(*Enverî*)

§ Yufka küreği = رقیه, (*ba.*) § Zembil şeklinde yapılıp tavana asılan güvercin folluğudur ki güvercin oraya yumurtlayıp yavru çıkarır.

كابل (**kâbul**) = Afganistanın paytahtı olan şehir. Etrafındaki küçük şehirlerle Kâbulistan da denir. Rüstemin validesi oralıdır.

یکی جشن کردند درگلستان
ززابلستان تا بکابلستان
فردوسی

Zabilistan'dan Kâbilistan'a kadar Gülistan'da bir düğün yaptılar.

(*Firdevsî*)

آبست میان گل چکیده
شاعر

Gülün ortasına damlamış sudur.

(*Şā'ir*)

Mısraından Kâbul çıkar; çünkü gül kelimesinin ortasına āb kelimesi getirilirse Kâbul olur.

كابليج ، كابليج (kâblic, kâblīc) = Küçük parmak (*Ar.*) خنصر.

چون باستحقاق، شاهیٔ ممالك زان اوست
خاتم ملك سلیمان دارد اندر كابلیج
فخری

Memleketlerin padişahlığı bilistihkak onun olduğu için küçük parmağında Süleyman saltanatının yüzüğünün taşır.

(*Fehrī*)

كابنه (kâbine) = Göz.

ای شهنشاهی كه مهر چر خرا
هست روشن از وجودت كابنه
فخری

Ey padişahların padişahı! Felek güneşinin gözü senin vücudundan aydındır.

(*Fehrī*)

كابيدن (kâbīden) = Eşmek, kazmak, yarmak.

خدائی كه كوه سهند آفرید [*]
ترا داد بینی چو كوه سهراب [*]
نه كوهكن چند كابانیش
نگهدار ادب یابزرگان مكاب
خجندی

Sühend dağını yaradan Cenabı Hak sana Serab dağı gibi bir burun verdi. Dağ kazıcı değilsin, ne vakta kadar kazacaksın; büyüklere karşı edebi gözet, kazma.

(*Ḫucendi*)

كابيشه (kâbīşe) = Aspor çiçeği.

كابيله (kâbīle) = Hububat döğülen havan hususiyle eczacı havanı.

كاوين ، كابين (kâbīn, kâvīn) = Ağırlık, mihri muaccel. Türkçesi (Kalın) dır.

دخترانی كه بكر فكرمنند
هر یكیرا بشوهری دادم
آنكه كابین نبود عنین بود
زوگرفتم بدیگری دادم
بنانی

شوهر (*ba.*).

نثر
دختری داشت دوعقد نكاح من آوردبكابین صددینار
سعدی

Bir kızı vardı; yüz altın ağırlık mukabilinde bana nikâhladı.

(*Sa'di*)

كات (ḳât) = Ḫuvarzem'e bağlı bir kasaba.

ای فتنهٔ خوارزم كه در اصل زكاتی
بخشا بفقیران خود از وصل زكاتی
هدایت

Ey aslı Kâttan olan Ḫuvarzem güzeli! Kendi fakirlerine visalinden zekât ihsan et.

(*Hidāyet*)

§ Şuşter'de yetişen bir nevi pirinçtir **ki yedi senede bir eki-**

[*] Sehene, Serab Azerbaycan'da birer dağ.

lir, mütemadiyen biçilirmiş § Katre, damla.

كاتبِ جان (**kâtibi cân**) = Cenabı Hakka işarettir.

كاتوره (**kâtūre**) = Hayran, şaşkın, sergerdan.

دوستش عاقلست وپابرجا
دشمنش ابلهست وکاتوره
فخری

Dostu akıllı ve sabit kademdir: düşmanı ahmak ve şaşkındır.

(*Fehrî*)

ذخرۀ‌رواس (z) ile ağırlık mânasına şu beyit ile istişhat etmiştir.

هیچ راحت می‌نبینم درسرود رودتو
غیر ازین فریاد کزوی خلق‌را کاتوزه خاست
رودکی

Senin sazının nağmesinden ; halka ağırlık veren bu feryattan başka hiç rahat görmüyorum.

(*Rūdekî*)

Fakat bu şiir kafiye tahakkuk ettiği surette şahit olabilir (Nāşırî).

كاتوزى (**kâtūzî**) = Cemşit şah halkı dört kısma ayırmıştır: Birinci kısım mensuplarına kâtūzî = ibadet edenler, bilginler; ikinci kısma nisarî = askerler; üçüncü kısma nesūdî = ekinciler; dördüncü kısma ehnūḫuşî = sanatkârlar demiş; birinci kısmın dağda yaşamalarını tensip etmiştir.

گروهی‌که کاتوزیان خوانیش
برسم پرستندگان دانیش
فردوسی

Kâtuziler dediğin topluluğu ibadet edenlerin âdetleriyle me'lûf bil.

(*Firdevsî*)

كاج (**kâc**) = Şaşı, yana bakan, eğri göz.

اخ اخی برداشق ای کیج‌وکاج
تاکه کالای بدت گیرد رواج
مولانا

Ey ahmak ve şaşı! Kötü metaının revaç bulması için oh oh diye hoşnutluk gösterdin.

(*Mevlânā*)

§ Tokat.

اگر هسق فروشد عقل سرکش
بزن برگردنش آنگه دو صدکاج
مولانا

Eğer serkeş akıl varlık taslarsa o vakit boynuna iki yüz tokat vur.

(*Mevlânā*)

زانتقام شیخ ابو اسحق رفت
از جهان ظلم وتعدی خورده‌کاج
فخری

Şeyh Ebu İshak'ın intikamı sebebiyle zulüm ve taaddi tokat yeyip dünyadan gitmiştir.

(*Fehrî*)

§ Kâş gibi temenni ifade eder.

فتاد برسرحافظ هوای چون تو شهی
کمینه ذرۀ خاك در تو بودی کاج
حافظ

Hafız'ın başına senin gibi bir şahın muhabbeti düştü. Keşki

senin kapının toprağının değersiz bir zerresi olsaydı.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Çam ağacının küçük nev'i.

ازنف محنت دل اعدای او
شاخ شاخ آمد بسان شاخ کاج
فخری

Gönül mihnetinin hararetinden onun düşmanının kalbi çam fidanı gibi lime lime oldu.

(*Feḥrî*)

§ Topraktan yapılma kâse ve kavanozların yüzlerine ve içlerine sürülen sır, cilâ. Birinci ile beşinci mânaya چ ile altıncı ile yedinci ڇ, öteki mânalara hem چ hem ڇ iledir § Şişe.

کاچار ، کاچال (kâçâr, kâçâl) = Ev eşyası.

درطلب آنچه نیاید بدست
زیروزبر کردی کاچار خویش
خیره بدادی بپشیز جهان
دو گرانمایه ودینار خویش
خسرو

Ele geçmiyecek şeyi istiyerek kendi evinin eşyasını tarumar ettin; dünyanın kalp akçası karşılığı olarak ağır pahalı inci ve altınını beyhude verdin.

(*Ḫusrev*)

زترك تاز حوادث درین فتن تارا
نه خانه ماند ونه مانه نه رخت ونه کاچال
فخری

Bu fitnelerde hâdiselerin hücumundan bizim ne ev ve barkımız, ne metaımız, ne evimizin eşyası kaldı.

(*Feḥrî*)

کاج خوردن (kâc ḫūrden) = Tokat yemek § Kaçmak.

کاجیره (kâcīre) = Aspor tohumu کاژیره (*ba.*).

کاچگر (kâçġer) = Kâşġer = Kâjger, کاشغر (*ba.*).

دگر بباغ نهان شد بمهرگان گل سرخ
سرای باغ پر ازگل رخان کاچغری
ازرق

Kırmızı gül, güzün ilk ayında bahçede yine gizlendi. Bahçenin sarayı Kâşğârlı gül yanaklılarla dolu.

(*Ezreḳî*)

کاچك (kâçek) = Başın tepesi.

زخم خوردن بکاچك اندر وزم
خوشتر از طعنهٔ عدو صدبار
عنبر

Harbde tepeden yaralanmak düşmanın tatn ve teşniinden yüz kere daha iyidir.

(*Azîz*)

کاچول (kâçūl) = Raks ve soytarılık sırasında vücudu titreterek göbeği çalkamak. Curcuna raksı da derler.

کاچه (kâçe) = Çene=çâne § Sevinç.

چونامه نزد چکرنهاچه آمد
دلش دزشادی ودرکاچه آمد
زرآتشت

چکر نهاجه (*ba.*).

کاچی (kâçî) = Bulamaç.

کاچی نتواند پخت ازین تخم که کشتیم
بسحق

Bu ektiğimiz tohumdan bulamaç pişirmek mümkün değildir.
(*Buşheḳ*)

کاخ (kâḫ) = Köşk, yüksek bina.

دنیا که دو روزه کاخ وکوخیست
در راه محمدی کلوخیست
خاقانی

İki günlük köçebe evine benzi yen dünya, Hazreti Muhammed'in yolunda toprak topacı gi bidir.
(*Ḫāḳānî*)

ازان سرد آمد این کاخ دلاویز
که تاجا گرم کردی گویدت خیز
نظامی

سرد (*ba.*).

Arapçada kâḫ ile kuḫ, sazdan yapılmış üstü örgüçlü köçebe evi mânasınadır § Yağmur.

کاخ داد گستری (kâḫi dadgusteri) = Adliye sarayı.

کاخ ماه (kâḫi mâh) = Seretan burcu.

کاخ مشتری (kâḫi müşterî) = Kevs ve Hut burcu.

کاخه، کاخر (kâḫer, kâḫe) = Sarılık hastalığı § Ekinlere ârız olan hastalık, sarılık âfeti § yağmur.

کاد (kâd) = Hırs.

کار (kâr) = İş güc, meşguliyet § Savaş § Çok defa mühmeli olan bar ile birlikte kullanılır.

ای زکار آمده وردی نهاده بشکار
تیغ تیز تو دمی سیر نگردیده زکار
فرخی

Ey savaştan gelip ava yönelen! Senin keskin kılıcın bir zaman savaştan usanmamış.
(*Ferruḫî*)

§ Kişten=ekmekten (*Emri hazır isfa. muḫ. vas.*).

سر بر نزد زشاخ امیدم گل مراد
تاکی هوس بکارم وحسرت دروکنم
فیضی

Ümidim dalından arzu çiçeği bitmedi. Ne vakte kadar heves ekip hasret biçeyim.
(*Feyżî*)

§ Söz.

بدو گفت ملاح مفزای کار
که انجا بود گرگدن بیشمار
اصدی

Kaptan ona sözü uzatma; çünkü burada hesapsız gergedan var dedi.
(*Esedî*)

Burada, işi uzatma demek de mümkündür. Zaten Nāşırî söz mânasını zayıf bulduğunu îma ediyor. Kelimenin sonuna getirilirse ismi fail mânasını ifade eder: hidmetkâr=hizmet edici.

کار آزموده (kâr āzmūde) =Tecrübeli adam.

کارآموز (kâr āmūz) = Sitajyer.

کار آگاه (kâr āgâh)=İşlere vâkıf, eşyanın hakikatini bilir, basiret

sahibi kimse. Aslı agâhi kâr dır. Tahfif ile kârâgeh de denir.

چه نیکو متاعیست کارآگهی
کزین نقد عالم مبادا تهی
نظامی

İşlere vâkıf olmak ne iyi metadır ki bu nakitten âlem hâli olmasın.

(*Nizâmî*)

جهان آن کسیراست کاندر جهان
شود آگه از کار کارآگهان
نظامی

Dünya o kimsenindir yani cihangirlik o kimseye müyesser olur ki cihanda basiret sahibi olanların yaptıklarından haberi vardır.

(*Nizâmî*)

Haberdar edici mânasına da gelir ki yıldıza bakıcı, postacı gibilere denir. Sivil polis (Ferhengistan)

کار از کار رفتن (kâr ez kâr reften) = İş işten geçmek, bir işi neticelendirmek için çare ve tedbir kalmamak.

ای کارساز خلق بفریاد من برس
زان پیشترکه کار من از کار بگذرد
صائب

Ey halkın işini neticelendiren Hakl İş işten geçmeden önce benim feryadıma eriş.

(*Sâ'ib*)

کار بالا رفتن (kâr bâlâ reften) = İş terakki etmek.

کار بستن (kâr besten) = İş işlemek, iş güc edinmek.

گفتن زمن از تو کاربستن
بیکار نمی توان نشستن
نظامی

Benden söylemek, senden amel etmek; işsiz oturmak mümkün değildir.

(*Nizâmî*)

کار بند شدن (kâr bend şuden) = İtaat ve inkıyadetmek.

کار به (kâri bih) = İyi iş § Farz ve vacip olmıyan ibadet. Şeriat dilinde nafile denir.

چنب سنت ونافله کاربه
روا ناروا دان حلال وحرام
ابونصر فراهی

چنب (*ba.*).

کار پرداز (kâr perdâz) = Levazım reisi.

کارپیچ (kârpîç) = Kumaş bohçası.

کار خانهٔ فلک (kâr ḫâne'i felek) = (*k.*) Dünya, felek.

کار خیر (kâri ḫeyr) = Başkalarına faydası olan iş § Düğün, nikâh.

آن دم که دل بعشق دهی خوش دمی بود
درکار خیر حاجت استخاره نیست
حافظ

Aşka gönül verdiğin zaman hoş bir zamandır, hayırlı işte hiç istihareye hacet yoktur.

(*Hâfız*)

کار دست بسته (kâri dest beste) = Müşkül ve kimsenin yapamıyacağı iş.

کار دیده (kâr dîde) = İş görmüş, tecrübeli.

جوابش داد مردکار دیده
که هستم نیك وبد بسیار دیده
نظامی

Tecrübeli adam, ona, iyi ve kötüyü çok görmüşüm diye cevap verdi.

(*Nizâmî*)

کارزار (kârzâr) = Savaş. Kârzâr, iş mânasına olan kâr ile çokluk mânasını ifade eden zârdan mürekkep bir kelimedir; savaş, işin çok ve büyük olduğu yer olduğundan mecazen savaş mânasına kullanılmıştır.

چنین گفت رستم باسفندیار
که ای سیر ناگشته از کارزار
فردوسی

Rüstem, İsfendiyara, ey savaşa doymıyan kişi dedi.

(*Firdevsî*)

کار شناس (kâr şinâs) = Firaset ve tecrübe sahibi, hakîm.

حواجه چوشد باغم واندوه جفت
کارشناسیش دوان حال گفت
دهلوی

Efendi, gam ve kederle birleşince: müteessir olunca, ona, bir tecrübe sahibi dedi.

(*Dehlevî*)

کارخانه ، کارگاه (kârgâh, kârḫâne)= Sanat sahiplerinin iş işledikleri yer, tezgâh, fabrika. (*muḫ.*) کرگاه (*ba.*).

کارگاه کن فکان (kârgâhi künfekân) =(*k.*) Dünya ve dünyada olan bütün şeyler.

کار گذاری (kâr guzârî) = Alışverişe tavassut eden komisyoncu, کارگر (kârger) = İş sahibi, işçi, ekinci, gündelikçi § Eser edici müessir. Bu münasebetle insan ve sair eşyaya şâmil olarak şahsi vasıflarda kullanılır.

ازهرکناره تیردعا کردمام روان
باشد ازان میانه یکی کارگر شود
حافظ

Dua okunu her yana attım, belki onların arasından biri müessir olur.

(*Ḥâfız*)

کارمزد (kâr muzd)=Ücret. حق العمل.

کارمند (kârmend) = Âza (üye).

کارنامه (kârnâme) = Herkesin meydana getiremiyeceği hüner ve sanat. Türkçesi kernamedir (Aşım Efendi). Bir şahsın yahut bir cemiyetin halinden, tarihinden bahseden eser (Nizâm), dilimizde bir sanat sahibinin çizdiği örnek yerinde de kullanılır کارآس (*ba.*).

کار وژول (kâr vu jūl)=İş buyuran, âmir, amele başı.

کاری (kârî)=İşçi, elinden iş gelen kimse, savaşçı, cenkçi § Müessir mânasına da gelir.

مرا کشق مقابان گوشهٔ ابرو بعیاری
کمان برمن مکش جانا که تیری خورده ام کاری
شاهی

Beni öldürdün, o kaş uciyle işve etme canım! Beni nişan alma; çünkü yediğim ok pek tesirlidir.

(*Şâhî*)

§ کشتن Kişten ve کاشتن kâşten mastarlarından muzari muhatap.

ای برادر هرچه کاری بدروی

Ey birader! Her ne ekersen onu biçersin.

Sonundaki (ی) vahdet edatı olursa bir iş mânasını ifade eder.

درکار علم کوش که کاریست کردنی

İlim işinde çalış ki çalışmaya lâyık bir iştir.

کارِ آب (kâri āb) = Çok şarap içmek.

من نکنم کارآب کان پرد آب کار
صبح خرد چون دمید باد برد کارآب
خاقانی

Ben şarap içmem; çünkü o, hürmeti giderir. Akıl sabahı belirince şarap içmek yok olur. (*Ḫāḳānî*)

کارِ آسی (kâr āsī)=Hüzünlü yahut hoş sesli bir kuşçağız. Bir söylentiye göre kumru nev'inden hak uran denilen kuş § Hakîm, hekim, bilgin. Bazılarına göre Maḥmūdi Ġeznevî huzurunda geçmiş padişahların tarihe geçen hallerini hikâye eden bir hakîm.

فری زتو پارسی زبان گشت
کارآسی کارنامه خوان گشت
خاقانی

Kumru, Fars dilini senden öğrendi. Kârâsi denilen meşhur tarihşinas tarihi senden okudu. (*Ḫāḳānî*)

رسد بحضرت تو هرزمان گروهی نو
ابسان بو علی وگوشیار وکارآسی
فلکی

Senin huzurunda her zaman Ebu Ali Sina, Küşyar, Kârâsî gibi yeni bir zümre yetişir. (*Felekî*)

کاربا (kârbâ) = کاهربا (*muḫ.*) (*ba.*).

کاربان (kārbân) = Kafile § Deve, katır ve o gibilerin katarı.

بیاورد لشکر بکوه وبدشت
همی گوسپند از عدد درگذشت
شتربود برکوه صد کاربان
بهر کاربانی یکی ساربان
فردوسی

Dağa ve ovaya asker getirdi. Koyun sayılmak derecesini geçiyordu. Dağda yüz katar deve ve her katarda bir savran vardı. (*Firdevsî*)

قیروان (*ba.*).

کارتنه، کارتن (kârten, kârtene)= Örümcek.

کارتنه (kâretne)= Şayeste vezninde boy otu denilen bitki (*Ar.*) حلبه.

کارچوب (kârçūb) = Çulha tarağı. (*Ar.*) مدسج.

کارد (kârd) = Bıçak.

کارد باستخوان رسیدن (kârd beustuḫvân resîden)= Bıçak kemiğe dayanmak (*k.*) muztarip olmak, helâke yaklaşmak.

نماند طاقت جور زمانهٔ غدار
رسید کارد دراخر باستخوان مرا
عبدالخالق

Zalim zamanenin zulmüne takatim kalmadı. Nihayet bıçak kemiğe dayandı: helâk olacağım. (*'Abdulḫālik*)

کاردان فلک (kârdâni felek)= Utarit (arzı tilek) yıldızı.

كاردار ، كاردان ، كاردار (**kârdâr, kârdân, kârrân**)=Vezir, vekil, maslahatgüzar.

نیك اختیار كرد خداوندما وزیر
زین اختیار كرد جهان سربسر منیر
كار جهان بدست یكی كاردان سپرد
تازوجهان چو خورنق شدوسدیر
فرخی

Bizim padişahımız iyi bir vezir seçti ve bu seçimi ile dünyayı baştan başa nurlandırdı. Dünyanın işini bir vezire havale etti ki dünya onun himmetiyle hevernek ve sedir gibi oldu.

(*Ferruḫî*)

سدیر ، خورنق (*ba.*).

كارسان (**kârsân**)=Ağaç veya topraktan yapılmış, değirmi biçimde, ekmek ve o gibilerin kabı = kersân, çaşekedan.

كاركيا (**kârkiyâ**)=Padişah, vezir. Yalnız kiyâ da bu mânaya geldiğinden (kiyâyi kâr) = işin reisi ve padişahı demektir. Burhân ile Ḳulzum'de ikinci kelime (g) iledir Reşîdî كيا keya demiştir ki (ی) e daha uygundur.

سرفرو بردیم تا برسروران سرور شدیم
چاكری كردیم تاكاركیائی یافتیم
سنائی

Tevazu gösterdik, hattâ serverlerin serveri olduk. Kölelik ettik, hattâ padişahlığa nail olduk.

(*Senâ'î*)

عشق آن بگزین كه جمله انبیا
یافتند ازعشق او كارگیا
مولانا

Onun aşkını seç, çünkü bütün peygamberler onun aşkından yükseldiler [*].

(*Mevlânâ*)

§ Dört unsurdan her biri.

كارنجك (**kârencek**) = Yeşil ve iri hıyar,

كارنگ (**kâreng**) = Şetaretli, tatlı dilli, güzel sözlü kimse.

كاروان (**kârvân**) = كاربان (*ba.*).

كاروانك (**kârvânek**)= Gervan kuşu: su kenarlarına konar, boynu uzun bir kuşçağız.

كاروكر (**kârûker**)= Sığınacak yer, melce § Meram ve maksat.

كاره (**kâre**) = Bir arkalık yük, bir insanın kaldırabileceği yük, hususiyle ot ve odun yükü. Türkçesi şelek ve bendektir (ʿAşım Efendi).

---

[*] Hazreti Mevlâna'nın bu beytinden yükseklik ve riyaset mânası anlaşıldığı gibi, şu:

چون سفیهانرا بود كارگیا
لازم آمد یقتلون الانبیا

Hüküm ve tasarruf sefihlerin olunca enbiyayı katletmeleri lâzım geldi.

nazmından da hüküm ve saltanat mânası anlaşılır. Mesnevî-i şerifin bazı nüshalarında kâr ile kiya arasında bir de (v) vardır.

کاریز **(kârîz)** = Geriz: su mecrası, lâğım. Aslı kâhrîzdir. Su yolcular suyun cereyanını tecrübe için saman ve talaş döktüklerinden kâhrîz denilmiştir.

کازه، کاز **(kâz, kâze)** = Ekincilerin bostan ve tarla kenarlarına yaptıkları çubuk ve sazdan çatılan gölgelik, kulübe § Dağ ve sahralarda davarların ve yolcuların barınmaları için yapılan yer ki kesmelik denir=şevgâ, şevkâ. Bazı lûgatlerde dağ tepesinde yapılan Hıristiyan papazlarına mahsus ibadethane diye yazılmıştır.

امید وصل تو نیست در وهم من‌که آخر
درکارهٔ گدایان سلطان چه گونه باشد
مولانا

Benim hayalimde seninle birleşme ümidi yoktur; çünkü fakirlerin kulübesinde padişah nasıl olur.

(*Mevlânâ*)

همچو درویشان مراورا کازه ایست
مولانا

Onun fakirler gibi bir kulübesi vardır.

(*Mevlânâ*)

§ Kuşları ürkütüp tuzağa düşürmek için tuzağın bir tarafına yere çaktıkları ağaç dalları ki üzerine eski püskü şeyler asarlar.

سپهر نیلگون باین همه قدر
سرای شاه عادلراست کازه

پای خود بدام آیند نجچیر
بنام او اگر سازند کازه
فخری

Çivit renkli felek bu yüksek mevkiiyle âdil padişahın sarayına nispet kulübedir. Eğer tuzağın müştemilâtını onun namına tesis ederlerse av, tuzağa kendi ayağiyle gelir.

(*Fehrî*)

Kâz, çamdan yapılan direk mânasına da gelir.

یکی چادری جوی پهن ودراز
بیاویز چادر بیالای کاز
ازرق

Enli ve uzun bir çadır ara, çadırı direğin üstüne as.

(*Ezrekî*)

§ Tokat, tekme, bağ bıçağı mânalarına da geldiği görülmüştür.

کازرون **(kâzrûn)** = İran'ın Fars eyaletinde meşhur bir şehir.

کاژ **(kâj)**=Kârga gibi eğri bakan kişi, şaşı.

بیك پای لنگ وبیك دست شل
بیك چشم کور وبیك چشم کاژ
شاعر

Bir ayağı topal, bir eli çolak, bir gözü kör, bir gözü şaşı.

(*Şâ'ir*)

از فصیحان وظریفان پاك شد روی زمین
درجهان مشتی بخیل وکور وکاژ ولال ماند
سنائی

Yeryüzü fasih ve zariflerden boşaldı. Dünyada bir alay hasis, kör, şaşı, dilsiz kaldı.

(*Senâ'î*)

§ Çam ağacı (*Ar.*) صنوبر § Turna kuşu § Tokat § Keşki.

كاژيره (kâjîre) = Aspur tohumu (*Ar.*) قرطم yahut espur çiçeği.

اشکم‌که زخون برنگ کاژیره شده است
واز رفتن او دو چشم من خیره شده است
از دیدهٔ بیچاره نمی باید دید
کاین آب زسرچشمهٔ دل تیره شده است
کمال

Gözümün yaşı ki kandan aspur çiçeğine dönmüş ve onun akmasından iki gözüm bulanık olmuştur. Bunu biçare gözüme atfetmemeli, zira bu su, gönül çeşmesi başından bulanmıştır.

(*Kemâl*)

كاس (kâs) = Büyük davul. Kûs.

هم ریخت درطاس حکمت زلال
هم کوفت برکاس دولت دوال
خسرو

Hem hikmet tasına zulâli o döktü. Hem devlet kösüne turayı o vurdu; o zat hem hakîm hem devletlidir.

(*Husrev*)

§ Domuz. Bazı lûgatler erkeğine tahsis etmişler.

اندر کفش آن تیغ درخشنده شب داج
گفتی توگه یشك از زفر کاس برآمد
عزالدین

Elindeki o parlak kılıcı karanlık gecede görseydin domuzun ağzından görünen azı dişi sanırdın.

(*'Izzüddîn*)

كاسانه (kâsâne) = Kız kuşu denilen rengi kumruya çalar yeşil renkli bir küçük kuş: Huzistan'da çok bulunur, çok binici ve şehvetlidir; domuz, dört ayaklı hayvanlar arasında nasılsa kuşlar arasında bu da öyledir.

چند پوئی بگرد عالم چند
چند گیری طریق پویائی
تا بکی بهر قوت وشهوت نفس
همچو کاسانه می‌نیاسائی
عمق

Âlemin etrafında ne vakte kadar koşacaksın ve koşmak yolunu ne vakte kadar tutacaksın. Azık ve nefsinin şehveti için ne vakte kadar kız kuşu gibi durup dinlenmiyeceksin.

(*'Am'ak*)

كاست (kâst)=Kâsten = eksilmek mastarından mazi.

یکی مرغ برکوه بنشست وخاست
نشستن چه افزود ورفتن چه کاست
نظامی

Bir kuş dağa kondu ve kalktı. Konması ne artırdı, gitmesi ne eksiltti.

(*Nizâmî*)

هرچه از دونان بمنت خواستی
در تن افزودی واز جان کاستی
سعدی

Alçaklardan minnetle her ne istedin ise vücutça arttın fakat candan eksildin.

(*Sa'dî*)

Bu münasebetle zayıflamak mânasını da ifade eder.

زلیخا همچومه می‌کاست سالی
پس از سالی‌که بدرش شد هلالی
جامی

Züleyhā yıldan yıla ay gibi zayıflıyor, tolun aya benziyen çehresi yeni ay gibi inceliyordu.

(*Cāmi*)

مه مقام خاکبوس کعبهٔ قدرت نیافت
باوجوه آنکه درقطع منازل من بکاست
سلمان

Ay menzillerini katetmekte zayıflamakla beraber senin kadr ve itibarın Kâbesinin toprağını öpmek mevkiini ihraz edemedi.

(*Selmān*)

Yalan ve eğri mânasını da ifade eder.

بی کم وکاست = gerçek ve doğru söz.

سخن هرچه گوئی همه راست گوی
تمنای خود بی کم وکاست گوی
شاعر

Her ne söylersen doğru söyle; kendi arzunu eksiksiz ve yalansız söyle.

(*Şā'ir*)

Kem ile aralarında şu fark vardır: kem, iptidadan noksan olandır. Kâst eksiltmek yahut eksilmek ile noksan bulandır. Bîş ile efzūn da bunun gibidir. افزون (*bk.*).

کاستار (kâstâr) = Yalancı.

کاستن (kâsten) = Eksiltmek, eksilmek, zayıflamak = کاهیده شدن. Kem u kâst, eksik, noksan mânasınadır.

از کجی افق بکم وکاستی
از همه غم رستی اگر راستی
نظامی

Eğrilikten eksiklik ve noksanlığa düştün. Eğer doğru isen bütün kederden kurtuldun.

(*Nizāmi*)

§ Eğrilmek § Yalan söylemek.

کاسوک، کاسوج (kâsuc, kâscūk) = Oklu büyük kirpi.

بروی صف شده از زخم پاسج
همه اعضاش همچون پشت کاسوج
نزاری

Savaş safı sırasında ok yarasından bütün âzası kirpi sırtına dönmüş.

(*Nizārī*)

ازان پیچد دل من همچو ماری
که هجرانت برو چون کاسجوکست
مولانا

Ayrılığın yüreğime oklu kirpi gibi tesir ettiğinden yüreğim yılan gibi buruluyor.

(*Mevlānā*)

کاسکینه (kâskīne) = Arı kuşu = sebzek (*Ar.*) شقراق.

کاسموی، کاسمو (kâsmū, kâsmūy) = Domuz kılı ki keten fırçası bundan yapılır. Pabuç dikilen kısa iplik teli § Domuz ve tilki bıyığı kılı mânasına da görülmüştür.

کاسنی (kâsnī) = Hindiba denilen bitki. Tahfif ile kesnî de denir.

خواجه در بوستان انسانی
هست از روی ناخوشی کسنی
خانهٔ کاو درو بود تنها
خانهٔ باشد اندرو کس نی
فقیهی سروزی

Efendi, insaniyet bostanında hoş olmamak yüzünden hindibaya benzer. Efendinin yalnız bulunduğu evde kimse yok demektir.

(*Feḳîhi'i Merevzî*)

كاسه (**kâse**) = Çanak, bardak, maşrapa, tas § Davul, kös § (*k.*) Felek, yer, gök,. dünya.

دهل وكاسه هاناكه همى زان نزنند
تا بخسبد خوش وكمتر بودش بردل يار
فرخى

Zannolunur ki hoş uyusun ve gönlüne sıklet vermesin diye davul ve kösü bir düzüye çalmıyorlar.

(*Ferruḫî*)

Sofiyuna göre âşıkın kalbinden kinayedir. Ḫum, ḫumhane, câm, sürahiden maksat da odur.

كاسك (kâsek) = Küçük kâse.

كاسهٔ آتشين (kâse'i āteşîn) = (*k.*) Güneş.

كاسه‌باز (kâsebâz) = Su dolu kâse ile birtakım oyunlar yapan kişi (*k.*) hilekâr.

ازحريفان قمار برده بسى
كاسه‌بازى چنين نديده كسى
مير يحيى

Arkadaşlariyle oynadığı oyunda çok kazanmıştır. Böyle bir hilekârı kimse görmemiştir.

(*Mîr Yeḥyā*)

كاسه بر صرشكستن (kâse ber serşikesten) = (*k.*) Bir kimsenin sırrı meydana çıkmak.

كاسه بر سركسى شكستن (kâse ber seri kesî şikesten) = (*k.*) Bir kimseyi rüsvay etmek.

كاسه تن (kâse ten) = İstidat ve kabiliyetsiz kimse.

كاسهٔ درويشان (kâse'i dervîşân) = İklili şimalî denilen yıldızlar. Kâse'i yetîmân da denir.

كاسهٔ چشم (kâse'i çeşm) = Göz çukuru.

كاسهٔ زانو (kâse'i zânū) = Diz kapağı.

كاسه سرنگون (kâse sernigūn) = (*k.*) Cömert. İzafetle (*k.*) gök.

كاسه سياه (kâse siyâh) = (*k.*) Bahil, cimri = siyah kâse.

زردگردد روى آن كاسه سياه
چون ببيند خوان او خوالیگرش
پورمها

O hasisin sofrasını sofracısı görürse benzi sararır: o kadar hasistir ki sofrasını hizmetçisine gösteremez.

(*Pūr Behā*)

سياه دست (*ba.*).

كاسه شدن (kâse şuden) = Kambur olmak.

برآهن اگر دوش زند شيشهٔ عهدم
از صلبِ آن كاسه شود پهلوى سندان
ظهورى

Benim ahdimin şişesi eğer demire çarparsa ahdimin sağlamlığından örsün yanı kambur olur.

(*Żuhūrî*)

كاسه‌گاه (kâse gâh) = Davul çalınan yer, nekkarehane [*].

شاه بنظارهٔ آن كاسه‌گاه
نرم ترك راند فرسرا براه
خسرو

[*] Nekkare: küp gibi. tunçtan yapılmış büyük davul.

Padişah o mehterhaneyi görmek için atı yavaş sürüyordu.
(*Ḫusrev*)

کاسه کجا برم (kâse kucâ berem) = (*k.*) Dalkavuk, tufeyli. Mânayı terkibisi kâseyi nereye götüreyim yani nereden istifade edeyim demektir.

کاسه‌گر (kâse ger) = Çanak ve bardak yapan § Musikide bir makam ve bu makamı ihtira eden kimse § Cem'in kadehindeki yedi çizgiden altıncı çizgi § Davulcu.

کاسهٔ گردان (kâse gerdân) = Kâse döndüren (*k.*) dilenci.

کاسهٔ گرمتر از آش (kâse'i germter ez āş) = Birinin işini görmek için ondan daha ziyade çalışan kişi.

کاسهٔ گرمتر از آش بودن (kâse'i germter ez āş büden) = (*k.*) Bir şeyin fer'i aslından üstün olmak § Muhal.

لند زآتش چشمم سرشك دیده حذر
ندیده است کسی کاسه‌گرمتر ازآش
تأثیر

Göz yaşım gözümün ateşinden çekinir. Kimse aşından, daha kızgın çanak görmemiştir. Çünkü çanağı ısıtan yemektir, çanağın, içindeki yemekten daha sıcak olması mümkün değil, muhaldir.
(*Teşʿîr*)

بعشقش مرا سوخت دل از تلاش
بود گرمتر کاسهٔ من زآش
وحید

Yüreğim onun aşkiyle uğraştığından yandı, benim cüz'üm olan kalbim kendimden daha hararetlidir.
(*Vehîd*)

کاسه‌گیر (kâsegîr) = Çanak tutan (*k.*) dilenci.

کاسه‌لیس (kâselîs) = Çanak yalayıcı: çok yiyici fakir, aç. Hırslı, tamahkâr, dalkavuk, alçak tabiatlı kimselerden de kinayedir.

حسد چه می‌بری ای کاسه‌لیس بر اسحاق
برنج زرد وعسل روزیٔ خدا دادست
اسحاق

Ey çanak yalayıcı! Buṣḥāḳ'a neden hasededdiyorsun; zerde ve bal Allahın ihsan ettiği rızktır.
(*Buṣḥāḳ*)

دل برافروزان ازان نور جلی
چند باشی کاسه‌لیس بوعلی
بهاءالدین

Kalbini o parlak nurdan aydınlat, ne vakte kadar Ebū ʿAlī Sīnā'nın dalkavuğu olacaksın: onun meslekini tutacaksın.
(*Behāʾiddîn*)

کاسهٔ مینا (kâsei mînâ) = (*k.*) Gök.

کاسه نواز (kâse nevâz) = Nekkare çalan kimse کاسه‌گاه، کاسه (*ba.*).

کاسهٔ همسایه دوپا دارد (kâseʿi hemsâye dūpâ dâred) = Komşu kâsesinin iki ayağı vardır, yani bu evden eve gider demek olup komşuların birbirleriyle hediyeleşmelerinden kinayedir. Dilimizde er lokması er kursağında kalmaz, komşu çanağı dolu gelirse dolu gider yerinde kullanılır bir darbı meseldir.

کاسه رود (kâse rūd) = Bir ırmak [*].

بوقتی گذشت از درکاسه رود
جهانرا یخ و برف درکاسه بود
فردوسی

Dünya kâsesinde buz ve kar bulunduğu mevsimde Kâse Rud geçidinden meşakkatle geçti.

(*Firdevsî*)

کاش (kâş) = Kâşkî gibi temenni edatıdır. Teessüf mevkiinde de kullanılır. کاشکی (*ba.*).

آنکه دائم هوس سوختن ما می کرد
کاش می‌آمد وامروز تماشا می کرد
شاعر

Daima bizim yanmamızı arzu eden zat keşki bugün gelse de seyretseydi.

(*Şâ'ir*)

§ Kâşân muhaffefi olur. Kâşân, İran'ın ortasında vaktiyle iyi şişe ve sair kıymetli kablar, tuğlalar yapılan, dokuma ve meyvasiyle meşhur bir şehir

گرچه کاشیست خانه پاچینی
دل نگیرد چو پیش بنشینی
اوحدی

Ev her ne kadar kâşi yahut çini olsa çok oturunca gönül usanır.

(*Evḥedî*)

§ Şişe.

کاشانه (kâşâne) = Gece yatılan aydınlık oda (Esedî). Camlı kışlık oda (Reşîdî). Küçük ve hakir ev (Cihângîrî) § Kuş yuvası [**].

عالم بهشت گشته عنبر سرشت گشته
کاشانه زشت گشته صحرا چو روی حورا
کسائی

Dünya cennet olmuş, amber kokuyor, aydınlık oda çirkin görünüyor ova huri yüzüne dönmüş.

(*Kesâ'î*)

چو خلوت درمیان آمد نخواهم شمع کاشانه
تمنای بهشتم نیست چون دیدار می بینم
سعدی

Yalnızlık müyesser olunca ev ışığını istemem. Mademki cemali görüyorum, cenneti arzu etmem.

(*Sa'dî*)

از مزاج اهل عالم مردمی کم جوی ازانك
هرگز از کاشانهٔ کرکس همایی برنخاست
خاقانی

Dünya halkının mizacından insaniyet arama. Hiçbir vakit gerkes yuvasından hüma çıkmadı.

(*Ḫâḳânî*)

کاشتن (kâşten) = Ekmek, ziraat.

نیکوئی بابدان وبی ادبان
تخم در شوره‌زار کاشتنست
سعدی

Fenalara, edepsizlere iyilik, çorak yere tohum ekmektir.

(*Sa'dî*)

[*] Sistan'da bir ırmak (Burhânı Câmi'), yeri belirsiz bir ırmak (Heft Ḳulzum).

[**] Reşîdî'ye göre şişe mânasına gelen kaş ile nispet edatı olan âne den mürekkeptir. Cihângîrî küçük ve hakir olmasını kuş yuvası mânasından çıkarmış olmalı.

زباغی که پیشنیان کاشتند
پس آیندگان میوه برداشتند
نظامی

Önce gelenlerin diktikleri bahçeden sonrakiler meyva topladılar.

(*Nizâmî*)

كاشغر (**kâşğer**)=Çine bağlı şarki Türkistanın merkezi bir şehirdir ki güzelleriyle meşhurdur.

بنشاندمش به پیش ومی دادمش مکرر
همرنگ لاله شد رخ آن ماه کاشغر
قاآنی

Onu yanıma oturttum ve bir şarap verdim ki ondan Kâşger ayının yanağı lâleye döndü.

(*Ḳâânî*)

كاشكى (**kâşkî**)=Keşki suretinde kullandığımız temenni edatıdır, teessüf yerinde de kullanılır.

نخوابم زانرو خیالشرا نمی‌بینم بخواب
دیدهٔ گریان من یکدم غنودی کاشکی
سعدی

Uyumadığım için hayalini rüyada görmüyorum. Ağlıyan gözüm keşki bir zamancık uyusaydı.

(*Sa'dî*)

خرد مندان پیشین راست گفتند
مرا خود کاشکی مادر نزادی
سعدی

Evvelce yaşıyan akıllılar, beni anam keşki doğurmasaydı diye doğru söylediler.

(*Sa'dî*)

Muhaffefi kâşî dir.

کنون دردست ماند از دوست یادی
که کاشی هرگز از مادر نزادی
نزاری

Şimdi sevgiliden elde bir hâtıra kaldı, keşki anasından hiç doğmasaydı.

(*Nizârî*)

كاشم (**kâşim**) = Horoz gözü ve mendek denilen bitki,

كاشمر (**kâşmer**)=Terşize tâbi bir köy.

ترك نزاید چوتو بکاشغر اندر
سرو نبالد چو تو بکاشمر اندر
معزی

Kâşger'de senin gibi güzel yetişmez, Kâşmer'de senin gibi selvi boy sürmez.

(*Mu'izzî*)

= Keşmer, keşmir.

دوچیزست آنرا بکیتی مماثل
یکی قد جانان یکی سرو کشمیر
قاآنی

Dünyada ona benzer iki şey vardır: biri sevgilinin boyu, obürü Keşmir selvisi.

(*Ḳâânî*)

كاشه (**kâşe**)—Hafif buz tabakası; çünkü şeffaf şişeye benzer ve kâş müradifi olan kâç gibi şişe mânasına da gelir.

گرفت اب کاشه زسرمای سخت
چو زرین ورق گشت برگ درخت
رودکی

Su şiddetli soğuktan buz tuttu. Ağaç yaprağı altın varaka döndü.

(*Rûdekî*)

كاشي (**kâşī**) = Kâşki (*muḥ.*) كاشكى (*ba.*) § Kâşan'da yapılan sırlı kablar ve tuğla كاش (*ba.*). Kâşanlı mevkiinde kâşânî ve kâşî denir. Muarrebi قاشانى.

كاغ (**kâġ**) = Ateş.

ازابر تيره برق بشايد بروز پاك
چون مرغ زاغ درشب تيره زدودكاغ
قطران

Sâf günde kara buluttan şimşeğin parlaması karanlık gecede ateş dumanından görünen kırmızı kargaya benzer.

(*Ḳeṭrān*)

§ Geviş = nuşḫuvâr.

چندان بريخت مى بزمين ساقئ ربيع
مستسقيان باغ ازين فيض كرده كاغ
مولانا

Bahar sâkisi yere o kadar şarap döktü ki, suya doymıyan bahçeler bu feyzden geviş getirdiler.

(*Mevlānā*)

§ Karga, kuzgun sesi.

جامى ازنطق زبان بست چوكس نشاسد
لكتهٔ طوطئ شكرشكن ازكاغ كلاغ
جامى

Câmî söylemeden vazgeçti; çünkü kimse, şeker yiyen tutinin nüktesini kuzgun sesinden ayırdetmiyor.

(*Câmî*)

كاغ كاغ (**kâġ kâġ**)=Birbiri ardınca çıkan karga ve kuzgun sesi.

شد زلون مختلف چون خانهٔ صباغ باغ
زاغ بيرون شد زباغ وماند اندر كاغ كاغ
برهان

Bahçe, türlü renkten nakkaş ve ressam atelyesine döndü. Karga, bahçeden çıktı ve bağırdı durdu.

(*Burhān*)

§ Tas ve o gibilerin içinde ceviz gibi şeylerin çakıldaması.

كاغاله (**kâġâle**) = كاجيره (*ba.*).

كاغذ (**kâġeẕ**)=Kâğıt. Kâğeẕi eṭfâl, kâğeẕ bâd = uçurtma [*].

گرنويسم شرح آن بى‌حدشود
مثنوى هفتاد تا كاغذ شود
مولانا

تا (*ba.*).

زبس گداخته عشقم بزور رشتهٔ آه
سبك چو كاغذ اطفال برهوا رقم
بصيرا

Aşktan o kadar erimişim ki ah ipinin zoriyle uçurtma gibi havalandım.

(*Beṣîrā*)

چه حاجتست بقاصدكه نامهاى كليم
بدست آه روان همچو كاغذ بادست
كليم

Postaya ne hacet, Kelîm'in mektupları uçurtma gibi ah elliyle gidiyor.

(*Kelîm*)

كاغذ خشك كن (kâğıẕi ḫuşk kun) = Kurutma kâğıdı.

[*] Kâğeẕ kelimesi ayniyle Arapçada kullanılır, asıl Arapçası (Ḳırṭâs) dır. Bugün (d) ile telâffuz ettiğimiz kelimeler eskiden (ẕ) ile telâffuz edilirdi, telâffuz şeklini kaybeden kelimelerden biri de kâğeẕdir. Araplar bunu kendi telâffuzlarına uydurmuşlar, biz tekrar onlardan alarak (ẕ) ile yazmışız. (Niẓâm), (Nâṣırî) ve (قطرالمحيط) de (d) iledir

کاغذ زر (kâğezi zer) = Kâğıt içine konulup verilen bahşiş, surre.

کاغذی پرکنی ازحشوو فرسق یکسی
پس برنجی‌که مرا کاغذ زرنفرستاد
این نه‌خود حجت شرعی نه خط دیوانیست
پس ازان خط بتوچیزیش چرابایدداد
اثیرالدین

Bir kâğıdı haşviyle doldurup bir kimseye gönderirsin, sonra bana bahşiş vermedi diye müteessir olursun. Bu, ne şer'î huccet, ne de divanî bir yazıdır. Öyle ise o yazıdan sana niçin bir şey vermeli ?

(*Eşiruddin*)

§ Tahvil kâğıdı, maaş tahsis edilen kimselere verilen maaş cüzdanı, berat. Varak kâğıdı mânalarına da gelir,

کاغذ کاربن (kâğezi karbun)= Kopya kâğıdı.

کاغذی (kâğezî) = Kâğıtçı § Kabuğu kâğıt gibi ince olan şey.

کاغذین جامه (kâğezîn câme) = (*k.*) Aciz, biçarelik, tazallüm. Vaktiyle şöyle bir âdet vardı: hâkimlerin zulmüne mâruz kalan kimse kâğıttan bir elbise giyip padişah tarafından meydana dikilen ve (ʿalemi dâd) denilen sancağın altma gider, kâğıt elbiseyi yakardı ve bu suretle zulme uğramış olduğunu gösterirdi.

کاغذین جامه بخونابه بشویم که فلك
رهنمو نیم بپای علم داد نکرد
حافظ

Zulüm gördüğümü anlatan kâğıt elbisemi kanlı göz yaşlarımla yıkayayım, çünkü felek adalet istiyenlerin sancağı altına giden yolu bana göstermedi.

(*Hâfız*)

گرنه داد از لب شیرین تو دارد پس چیست
کاغذین جامه‌که برپیکر قند افتاده است
یغما

Eğer senin tatlı dudağının zulmünden şikâyet etmiyorsa şekerin kalıbı üzerindeki şikâyet elbisesinin sebebi nedir.

(*Yeğmâ*)

كاغَك (**kâğek**) = Neşat ve sürür, hal hoş olmak. Reşîdî bu kelimeyi kâğnû, kâğne kelimeleriyle bir saymıştır.

كاغَنَه ، كاغْنُو (**kâğnû, kâğene**)= Kuduz böceği, banbul kurdu denilen zehirli böcek = خرزهره (مؤیدالفضلا) ateş böceği demiş. Kâğne Kandehar'da bir köy.

كاف (**kâf**) = Kâften=yarmaktan (*Emir, ismas., isfa. muḫ. vas.*). کافتن (*ba.*).

بدان گونه زد نعرهٔ کوه کاف
که سیمرغ لرزید در کوه قاف
اسدی

Öyle dağ yarıcı bir nâra attı ki Kaf dağının üstünde anka titredi.

(*Esedî*)

(قاف) (*ba.*).

§ Hurufi hecadan (k) harfi ك (*ba.*).

كافتن **(kâften)** = Yarmak, çatlatmak.

بران لشکر از کین بیارید مرگ
همی کوفت گرز وهمی کافت ترگ
اسدی

O askere kininden ölüm yağdırdı. Topuz vuruyor. ve miğfer yarıyordu.

(Esedi)

Tahfif ile (keften) denir. Cihāngīrī şikâften muhaffefi addetmiştir. Lügatlerin bir kısmı şikâften = uzunluğuna yarılmak ve ayrılmak diye kâften den ayırdetmişler § Aramak, tecessüs ve tefahhus etmek. Bu kelimenin kâfîden şeklinde geldiği de vardır. Kâfîde kendili ğinden yarılmış, çatlamış demektir. Muhaffefi kefîdedir.

كافِران **(kâfirân)** = Kadınların üreme (tenasül) aleti (*Ar.*) فرج.

كافِ لَوْلاك **(kâfi levlâk)**= Cénap peygambere işarettir.

كافور **(kâfūr)** = Hint ve Serendip civarında yetişir, defne cinsinden bir ağacın zamkı ki donuk yağdan ibarettir. Her beyaz şey'i ona nispet ederler. Ḳîr (*ba.*) § Zalim ve kan dökücü bir padişah.

زمغز دشمن کافور داده گردونرا
که روزگار نبندد بفتن آبستن
کلیم

Zamanın fitneye gebe olmaması yani fitneyi tevlidetmemesi için feleğe düşmanın beyninden kâfur vermiş.

(Kelim)

بگسترد کافور برجای مشك
گل ارغوان شد بپالیز خشك
فردوسی

Misk yerine kâfur döşedi, güz vakti erguvan çiçeği korudu.

(Firdevsî)

کافوربار (kâfūrbâr) = Kâfur yağdırıcı: çok soğuk ve çok hoş kokulu şeylerle kar yağdıran buluttan kinayedir.

برآمد زکوه ابر کافوربار
مزاج زمین گشت کافور خوار
نظامی

Dağdan kar yağdırıcı bir bulut yükselti, yerin mizaci kâfur yeyici oldu.

(Nizāmi)

کافور جودانه (kâfūri cevdâne)=Kâfurun en iyi ve ak, berrak olan kısmı.

کافور خوردن (kâfūr ḫūrden) = (*k.*) Şehvet zail olmak, küsnü (şehvet) kalmamak.

کافوری (kâfūrî) = Papatya ve o neviden sığırgözü § کافور (*ba.*).

كافُولام **(kâfūlâm)** = (*k.*) (gülkel), (guzâf ve lâf), (kizb ve lehv) yani bu kelimelerin medlûllerine işarettir.

كافِيدَن **(kâfîden)** = کافتن (*ba.*).

كافِيشَه **(kâfîşe)** = کاجیره (*ba.*).

كافلو **(kâfilū)** = Kolgan ve kangal dikeni (*Ar.*) شكاى .

كاك **(kâk)** = Erkek.

گريه برمن زدند دشمن ودوست
سوخت برحال من دل زن وكاك
فخرى

Düşman ve dost bana ağladılar; benim halime kadın ve erkeğin kalbi yandı.

(*Fehrî*)

§ Gözbebeği.

جهان هميشه بدوشاد وچشم روشن باد
كسى كه ديد نخواهدش كنده باشد كاك
ابوالمثل بخارائى

Dünya daima onunla mesrur ve gözü aydın olsun. Onu görmek istemiyenin gözü çıksın.

(*Ebülmeseł Buḫārā'ī*)

دو چشم مرا گشتهٔ كاك وار
سزاوار خوارى نيم هوش دار
فردوسى

Benim iki gözümün bebeği gibi olmuşsun; hakarete lâyık değilim. Aklını başına al.

(*Firdevsî*)

Bu iki mânada imale ile (kik) de denir § Her kuru şey hususiyle pastırma, peksimet, gevrek. (*Ar.*) كعك. Bu münasebetle zayıf ve kadid adam ve hayvana da denir. Dilimizde kak, meyva kurusu yani kakır kakır olan kuru şey mânasınadır. Muarrebi (قاق) tır. Halk kuru şey mânasına olan bu kelimeyi kaf ile telâffuz edip yanlış olarak (قاق) derler halbuki Farsçada ق yoktur (Nizâm). § Tolun ay yani 14 gecelik ay (*Ar.*) بدر § İçi boş, kovuk mânasına kâvak muhaffefidir § Azerbaycan'da bir kale.

كاكا **(kâkâ)** = Büyük birader § Siyah köle § Kuru yemiş, hususiyle çocuklara verilen kuru yemiş.

درکنارش نه آن زمان كاكا
تاشود سرخ چهره اش چولكا
سنائى

O zaman kucağına kuru yemiş koy ki yüzü kırmızı boya gibi kızarsın: yüzü gülsün.

(*Senā'ī*)

كاكاو **(kâkâv)** = Çocuk oyunlarından şöyle bir oyundur: çocuklardan biri ellerini yere koyup ayaklarının ucuna basarak bir vaziyet alır ve kâvkâv diye haykırır. Etrafına toplanan çocuklar elleriyle ve kamçı ile arkasından ona vururlar; o vaziyette, çizilen daire dahilinde çocuklardan birinin arkasından koşup ayağı ile dokunabilirse onu yerine geçirir.

بكاو چشمهٔ دلرا زغير صافى كن
بلهو ولعب چه بازى چوكودكان كاكاو
آذرى

Gönül çeşmesini kazmakla yabancı maddelerden tasfiye et, çocuklar gibi kâvkâv diye oyunla ne uğraşıyorsun.

(*Āzerī*)

كاكيره **(kâkire)** = İlâç için kullandıkları, âkıriri kerḥâ dedikleri

kök. Türkçe muharref olarak udulkahr derler. Akıri kareḥa Nāşırî'ye göre كاكر nin muarrebidir.

كاكل **(kâkul)** = Başın tepesinde yüze doğru sarkan saç bölüğü § Kızılca buğday § Çöğen dediğimiz kök.

كاكل شمم (kâkuli şemʿ) = Mumun dumanı.

كاكل (kâkil) = Su içinde biten çiçekler.

كاگل **(kâgel)** = Kalem kamışı ve saz.

كاكله **(kâkule)** = Ferîdûn sülâlesinden bir cengâver.

كاكنج **(kâkenc)** = Kanbel otu denilen bitki.

كاكو، كاكويه **(kâkū, kâkūye)** = Dayı.

كاكو بچه حال وهرچه كارست
بابو بچه روز وروزگارست
ابن حسام

Dayı ne halde ve ne işle meşguldür. Babanın günü ve zamanı nasıl geçiyor.

(*İbni Ḥusām*)

Çöl Arapları kâkū, bâbū kelimelerinde tasarruf edip kâkūveyh; bâbūveyh demişler (Nāşırî).

كاكوتى **(kâkūtî)**= Kekik dediğimiz bitki=āvîşen. Arapçası صعتر ve صعتر dir ki dilimizde zâter denir. Zâter iki kısımdır, kırda yetişene kekik, bahçede yetiştirilenine zâter denir. Nāşırî, bu kelimeyi Cihāngîrî ve Burhān āvîşen=kekik otu mânasına yazmışlar ve yanlış olduğunu bilmemişler; aslı keklik otu yani علیف ʿalîf ve sebzeʾi kebkdir ve Türkçedir diyor. Nāşırî, Cihāngîrî ve Burhān'ı yanlış bulurken ortaya bir keklik çıkarmıştır. Niẓām, Nāşırî'nin dediğini yazdıktan sonra neden yanlış olsun, belki Türkler (āvîşen) e keklik otu derler demiştir! Burhān mütercimi ʿAşım Efendi kekik otu kâkūtî muharrefidir, diyor. Fikrimce bizim kekik otu dediğimiz bitki İranlılara muharref olarak kâkūtî suretinde geçmiştir.

كاكوش **(kâkūş)** = Menekşe.

كاكى **(kâkî)** = Kâku § Mazenderân ve Teberistân emîrlerinden biri باكان (*ba.*).

كال **(kâl)** = Eğri § Mekân § Sel suyunun yardığı yer = âbkend § Karış muruş=jülîde § Ham, kemale ermemiş meyva § Bir nevi çiçek § Pırasa § Kabak. Bozgunluk, hezimet mânasına kâlîden den (*ismas.*).

كالا **(kâlâ)** = Meta ve kumaş, ev eşyası.

چو كالا را بود جوينده بسيار
فزون گردد بران ميل خريدار
چامی

Metaı arıyan çok olursa ona alıcının meyli ziyade olur.

(*Cāmī*)

راضی نمی‌شود بدل ودیده عشق‌او
این دزد در تفحص کالای دیگرست
خسرو

Onun aşkı gönüle ve göze razı olmuyor, bu hırsız başka meta aramaktadır.

(*Ḫusrev*)

Reşīdī şatranç mühreleri, Cihāngīrī zend den alarak feryat mânalarına da nakletmişlerdir.

كالار **(kâlâr)** = Sel suyunun yardığı yer ki insan ve hayvan geçmesi müşkül olur, Türkçe yar denir = ābkend = ferkend § Su yolu ve kuyu üstüne örtülen ince yassı taş, kapak.

كالاشكن **(kâlâşken)** = Bir nevi tatlı.

كالبد، كالب **(kâlib, kâlbed)** = Umumen kalıp dediğimiz şey hususiyle kerpiççi kalıbı.

از تن چو رود روان پاك من وتو
خشتی دونهند برمغاك من وتو
آنگاه برای خشت گوردگران
در کالبدی کشند خاك من وتو
خیام

Benim ve senin vücudumuzdan pâk ruhumuz gidince çukurumuzun üzerine bir iki kerpiç koyarlar, ondan sonra başkalarının kabrinin kerpici için benim ve senin toprağımızı kalıbına çekerler.

(*Ḫeyyām*)

Ruhun kalıbı olduğu için insan ve hayvan bedenine de denir.

چنان زدبرو تاچخ نه‌گره
که هم کالبد سفته شد هم زره
نظامی

Ona dokuz düğümlü mızrağı öyle vurdu ki hem vücud hem zırh delindi.

(*Niẓāmī*)

كالبوى **(kâlbūy)** = Şaşkın, mütehayyir, cahil. (B) yerine (p) ile de doğrudur. Ḫâmpūy=faydasız gezen mânasına da gelir (Nāşırī).

كالجار **(kâlcâr)** = Muharebe = kârzâr: Gīlân lûgatidir § Pirinç tarlası.

كالجوش **(kâlcūş)** = Ufalanmış ekmek parçaları üzerine suda yumuşatılmış keş, yağ, baharat dökülerek ateşte biraz pişirilen bir nevi fakir yemeği = بيجوش. Kâl, ham mânasına geldiğinden nîmcūş=yarı pişmiş demektir. Et'ime lûgatinde kâlbâ şeklinde de bu mânayadır.

مائیم سه چار شخص معهود
آزردهٔ دور چرخ وانجم
داریم هوای کالجوشی
از بی‌برگی نه از تنعم
اسبابش جمله هست حاصل
جز روغن وکشك ونان وهیزم
قری

Biz felek ve yıldızların devir ve hareketinden müteessir belli başlı üç dört kişiyiz. Naz ve nimetle beslenmek için değil,

yenecek şey bulamadığımızdan bir fakir yemeği yapmak istiyoruz. Yemeğin yağ, keş, ekmek, odundan başka her şeyi hazırdır.
(Ḳemeri)

=Kâlyūş.

كالُفته **(kâlufte)** = Dimağı bozuk, perişan.

كالك **(kâlek)** — Türkçe kelek dediğimiz ham karpuz ve kavun, kabağa benzediğinden kabak mânasına da gelir § Hacamatçı şişesi.

لابد آن کس که مثل پیشهٔ اوحجامیست
ساز او استره وکالك ونشتر باشد
دهلوی

Meselâ sanatı hacamatçılık olan kimseye lâzım olan seyler elbette ustura, hacamatçı şişesi, neşterdir.
(Dehlevi)

كالَه ، كالَم **(kâlem, kâleme)**=Kocasız kadın, dul.

عروس مدح تو بکر آمد ازسراچهٔ فکرم
نه همچو زان دگر شاعران عجوزه وکالم
ابن یمین

Senin medhin gelini benim fikrim evceğizinden bikr olarak çıktı. Başka şairlerinkinden zuhur eden gibi kocamış ve kullanılmış değil.
(İbni Yemîn)

كالَنج **(kâlenc)**—Alıç denilen dağ yemişi.

كالَنجَر **(kâlencer)** = Hindistanda meşhur bir kale.

تو آن شهی که برای غزات رایت تو
بسومنات برد گاه‌وگه بکالنجر
فرخی

Sen o padişahsın ki sancağın seni gaza için kâh Sumenata kâh Kâlencere götürür.
(Ferruḫî)

كالِنجَه **(kâlince)** = Üveyk kuşu. Bu mânaya fâḫte kelimesi Arapça olup Farsçada ekseriya (ḫ) nın sükûniyle okunur. Saksağan (Reşîdî).

كالُوج **(kâlūc)** = Güvercin § Küçük parmak.

كالُوخ **(kâlūḫ)** = Pırasa yahut fena kokulu bir bitki.

كالُوس **(kâlūs)** = Ahmak, nâdan.

بزرگی ارطلبد خصم شاه دانذ عقل
که سروری وبزرگی نیاید از کالوس
فخری

Şahın hasmı büyüklük isterse akıl bilir ki ahmaktan ululuk ve büyüklük gelmez.
(Feḫrî)

كالُوسك **(kâlūsk)** = Bakla.

كالُوشه **(kâlūşe)** —Tencere, çömlek, Gilân ve Diylem alfalisine mahsus bir nevi yemek.

كاله **(kâle)** = Meta, kumaş, ev eşyası.

ای ترشروکه کاله گرانست چون خرم
بگذر مگرکه مازخریدار فارغیم
مولانا

Meta pahalıdır, nasıl alayım diyen ekşi suratlı! Bırak alma ki biz alıcıya muhtaç değiliz.
(*Mevlânâ*)

§ Hallaçlanmış pamuk § Kabak hususiyle kabaktan yapılan şarap kabı.

کند قرابهٔ گردون تهی زدرد شفق
شبیکه زهره بیادش نشاط کاله کند
انوری

Zühre onu yâd ile şarap kabağı eğlencesi tertibettiği gece feleğin sürahisini şafağın tortusundan boşaltır.
(*Enverî*)

§ Ham kavun ve karpuz, kelek.

انکه پالیز اصطنا عشرا
نبود مهرومه بجز کاله
فخری

Onun ziyafeti bostanına güneşle ay kelekten başka bir şey olmaz.
(*Feḫrî*)

§ Nadas olmuş tarla.

کالهٔ برخر نهادن (kâle berḫer nihâden) = (*k.*) Bir kimseye haddini bildirmek.

کالهٔ دجال بنه برخرش
رو ببیابان عدم ده سرش
جامی

Deccala haddini bildir; git, başını adem sahrasına ver: öldür.
(*Câmî*)

کالهدان (kâledân) = Kadınların pamuk ve eğrilmiş iplik koydukları sele, sepet. Mutlak eşyalarını hıfzettikleri yere de denir.

کالی (kâlî) = Hıfzeden, gözeten. Veresi mânasına Arapçadır.

کالیدن (kâlîden)—Karışmak, hercümerc olmak, asker bozulmak, hezimet.

زمرغان چون سلیمان قصه بشنید
بنالید وبکالید وبجوشید
عطار

Süleyman (ع) kuşlardan hikâyeyi işitince nâle etti, müteessir oldu, cuşuhuruşa geldi.
(*Aṭṭâr*)

Burhân, karıştırmak, kaçmak mânalarına da yazmıştır. Kâlîde = karmakarışık. Tozlanmış şey mânasına da gelir.

کالیوه، کالیو (kâlîv, kâlîve) = Şaşkın, sersem, bön.

برو از این سخنهای پراز ریو
سرمارا مکن ای شیخ کالیو
عماد موسوی

ریو (*ba.*).

نالهٔ بلبل سحرگاهان وباد مشکبوی
مردم صرمست را کالیوه وشیدا کند
منوچهری

Seher vakti bülbülün ötmesi ve misk kokulu rüzgâr, sermest olan insanı şaşkın ve deli eder.
(*Minüçihrî*)

شد سرم کالیوه عقل از سربجست
خاصه این سررا که مغزش کمترست
مولانا

Başım sersem oldu, aklım başımdan gitti; hususiyle bu beyni az olan başımdan.

(*Mevlānā*)

§ Sağır.

چو کالیوه دانندم اهل نشست
بگویند نیك وبدم هرچه هست
اگر بد شنیدن نیاید خوشم
زکردار بد دامن اندر کشم
سعدی

Meclis halkı beni sağır bilirlerse iyilik ve fenalığıma dair ne varsa söylerler. Eğer fenalığımı işitmek bana hoş gelmezse fena işten eteğimi çekerim.

(*Sa'dī*)

کالیوُس (**kâlyūs**) = کالیوش (*ba.*).

کام (**kâm**) = Murat ve maksat, istek.

ساقی بشود بادهبرآفروز جام ما
مطرب بگوکه کارجهان شد بکام ما
حافظ

Sâkī! bizim kadehimizi şarabın nuriyle parlat; mutrip! nağmeperdaz ol, söyle ki dünyanın işi isteğimize uydu.

(*Hāfız*)

§ Damak.

مدام از لذت شهد قناعت
زبان برکام چسپیده است مارا
سای

Kanaat balının tadından bizim dilimiz daima damağımıza yapışmıştır.

(*Sāmī*)

وفاداری مجوی از دهر خونخوار
محالست انگبین درکام ارقم
سعدی

Kan içici zamandan vefa arama; çünkü yılanın ağzında bal bulunması muhaldir.

(*Sa'dī*)

کام بخش (kâm beḫş) = Herkesin isteğini yerine getiren cömert.

کام برگرفتن ، کام برداشتن (kâm berdâşten, kâm bergiriften) = Damak kaldırmak (*k.*) damak açmak.

بزهرت دایه کامم برگرفتست
بشهد دیگرانم رغبتی نیست
ظهوری

Taya benim damağımı senin zehrinle açmıştır. Başkalarının balına rağbetim yoktur.

(*Ẓuhūrī*)

en) = (*k.*) Bir şeye istek ve meyil göstermek.

کامران (kâmrân) = Arzusunu süren, isteğine nail olan

بران کای‌که ایام جوانی
بود وقت نشاط وکامرانی
جامی

Muradınca yaşa; çünkü gençlik günleri zevk içinde, arzuya göre yaşanacak zamandır.

(*Cāmī*)

کامروا (kâmrevâ) = İsteği yürürlükte olan, emeline kavuşan.

کامکار (kâmkâr) = Devlet ve ikbal sahibi.

همه ساله نباشد کامکاری
گهی باشد عزیزی کاه خواری
نظامی

Bütün yıl devlet ve ikbal olmaz; insan kâh şeref ve izzete nail olur, kâh hakarete mâruz kalır.

(*Niẓāmī*)

کامورِیج (kâmurîj) = Murat ve maksat, hava ve heves: iki kelimeden terekkübeden bu kelimenin her biri ayrı ayrı da bu mânayadır.

کامونا کام (kâmūnâkâm) = İster istemez, elbette.

قاصد چوشنید کام وناکام
باز آمد وباز داد پیغام
نظامی

Postacı işitince ister istemez döndü ve tekrar haber verdi.
(*Nizâmî*)

جهاد کام وناکام خواهی سپرد
بخود کامیت پی چه خواهی فشرد
نظامی

Cihanı ister istemez dürecek-sin; hodgâmlıkta neden ayak direyeceksin.
(*Nizâmî*)

کامه (kâme) = Murat = kâm,

کامهٔ دل گرچه زجان خوشترست
عاقبت اندیشی ازان خوشترست
نظامی

Gönlün arzusu candan hoş ise de âkıbeti düşünmek ondan daha hoştur.
(*Nizâmî*)

§ Ayranla karışık süt § Turşu kabîlinden ve Arapça bundan Muarrep olarak کاج denilen şey ki yarpuz gibi bitkilerle, buğday, un, sütten tertip olunur ve çölde yaşıyan göçebeler bunsuz yemek yemezler; hazmı kolay ve sinicidir (*Ar.*) (بری) § Mercan § Dizgin § Kâbil civarında yüz parça köyü olan bir kasaba.

کامیاب (kâmyâb) = Arzusunu bulan.

کامِ فیروز (**kâmi fîrūz**) = Karsta bir vilâyet.

کامُود (**kâmūd**) = Basit ki mürekkep mukabilidir.

کامُوس (**kâmūs**) = کامود (*ba.*) § Sincab ülkesinin şahı meşhur bir cengâverdir ki Kâmûsı Keşânî adiyle anılır. Efrâsyâb'a imdadetmek istemişse de Rüstem eliyle ölmüştür.

کان (**kân**) = Maden.

ماَ دزوی کف راداوزکان گهر
گهر برآیدبی کوه کان وبی میتین
فرخی

Elmas onun cömert elini özlediği için elmas madeninden kazma ve gülünksüz çıkar.
(*Ferrahî*)

§ Kânden = kazmak, koparmak tan (*Emir, ismas., isfa. muḫ. vas.*). Kânken = maden kazıcı, kühkân = dağ kazıcı. (*k*) Ferhad.

کانا (**kânâ**) = Cahil, ahmak, idraksiz.

اگرچه بهترین مهتی وگرچه بهترین دانا
بجودش کهترین سائل زفضلش کمترین کانا
قطران

Gerek ihsan edenlerin en iyisi, gerek âlimlerin fevkalâdesi; onun cömertliğine nispetle en

küçük dilenci, onun fazileti yanında çok cahildir.

(*Ḳeṭrān*)

مرترا خصم دشمن دانا
بهتر از دوستان همه کانا
سنائی

Sana bilgin düşmanının hasım olması; hepsi idraksiz olan dostlarından daha iyidir.

(*Senā'ī*)

§ Üzüm ve hurma salkımının küçük parçaları, çitmik.

كاناز **(kânâz)** = Üzüm ve hurma salkımlarının dip çöpü ki tanelerin aslıdır yahut taneye bitişik olan yeri.

عجب نباشد اگر از سعوست طالع
مخالفان ورا زهر روید از کاناز
فخری

Ona uymıyanlara talihlerinin uğursuzluğu sebebiyle üzüm salkımının dibinden zehir biterse şaşılmaz.

(*Feḫrī*)

من بدان آمدم بخدمت تو
تا برآید رطب زکاناز
رودکی

Ben senin hizmetini bana hurma salkımının dibinden taze hurma gelsin diye kabul ettim.

(*Rūdekī*)

كان يسار (kân yesâr) = Servet sahibi. (N) nın esresiyle de doğrudur (Burhān).

كاند **(kând)** = Nebat şekeri.

كانون **(kânūr)** = Hububat ambarı, sarbon.

كانون **(kânūn)** = Ocak § Kânun § Kıymetli ve sözü muteber zat. Kış ayları mânasına Süryanicedir.

كانيرو **(kânîrū)** = Kulapa denilen nebat = mâzeryūn.

كاو **(kâv)** = Kazmak, eşmek, aramak mânalarına gelen kâvîden den (*İsmas., emir, isfa. muḫ. vas.*). كاويدن (*ba.*).

گم کردهٔ تو زتو برون نیست
در خویش بکاو کاوبنشین
ظهوری

Senin kaybın senden dışarıda değildir; kendinde ara ara da otur.

(*Ẓuhūrī*)

هرکسی شد درخیالی ریش کاو
گشته در سودای گنجی کنج کاو
مولانا

Herkes bir hazine sevdasiyle köşe kazıcı olup bir hayal üzere rîş kâv oldu.

(*Mevlānā*)

ریش‌کاو (*ba.*) § Bahadır § Boy bos sahibi.

كاوك، كاوك **(kâvâk, kâvek)** = İçi boş şey, kovuk.

كاوك كند بتير دوم تير اولين
زان دست زيب يابد چون قبضهٔ كمان
راجی

Yayın tutulacak yeri o elden süslendikçe ikinci okla birinci okun içini boşaltır.

(*Rācî*)

چوکبتر تبق خانه کرده هر کاوك
چومارسغدی ره یافته بهر کاواك
سوزنی

Tibet güvercini gibi her boşlukta yuva yapmış, sugd yılanı gibi her kovuğa girmiş.

(*Süzenî*)

سغد ، تبت (*ba.*).

کاوَرك (kâverk) = Kuş yuvası § (V) nin sükûnu (r) nin üstüniyle gebre denilen bitkinin yemişi.

کاوُس (kâvus) = Temiz, lâtif, asîl § Keyânîlerden meşhur bir padişah.

کاوْ کاوْ (kâvkâv) = Arama, sorma, tecessüs.

کاوْ کلول (kâv kelūl) = Tenasül aleti. Harekesi belli değilmiş.

کاوُل (kâvul) = Kâbul (*ba.*) § Sofracı başı, çaşnigir § Yaban pırasası.

کاوَنجك (kâvencek) = کارنجك (*ba.*).

کاوُنه (kâvune) = کاغذ (*ba.*).

کاویدَن (kâvîden) = Kazmak, eşmek § Aramak, teftiş etmek § Derinliğine yarmak.

چون عاشق را کسی بکاود
معشوق از و برون تراود
نظامی

Eğer bir kimse âşıkı yaralarsa ondan dışarı mâşuk sızar.

(*Nizāmî*)

زمن فصاد همه رگها که کاود
بجای خون غمت بیرون تراود
جامی

Operatör hangi damarımı yararsa dışarıya kan yerine senin gamın sızar.

(*Cāmî*)

§ Bir kimseyi el ve dil ile incitmek.

کاویش (kâvîş) = Külek : yoğurt ve bal koymağa mahsus tahta kulplu kab.

کاوین (kâvîn) = کابین (*ba.*).

کاوینك (kâvînek) = Şiraz'da sığırcık kuşu nevilerine denir.

کاه (kâh) = Saman.

دویم بسوی غربت ودل جانب وطن
افتاده کاه من بمیان دوکهربا
شوکت

Yüzüm gurbete, gönlüm yurt tarafına bakıyor; iki kehlibar arasına düşmüş saman çöpü gibiyim : kendine çeken iki kuvvet arasında kaldım.

(*Şevket*)

§ کاستن = eksilmek, eksiltmek ten emir.

خدات از پی جنگ آفرید وزپی جود
اسپیح رزم کن وجنگ جوی ودشمن کاه
فرخی

Allah seni savaş ve cömertlik için yarattı. Savaşa hazırlan, cenk iste, düşmanı eksilt.

(*Ferruḫî*)

کاهِ پارینه بباد دادن (kâhi pârîne bebâd dâden) = (*k.*) Geçmişle övünmek. Dilimizde geçmiş harman savurmak denir.

مرهم شده پامال تیر خوردهٔ عشق
بیزار زراحتست آزردهٔ عشق
گو خضر بیا وکاه پارینه بده
صد جان بجوی نمی‌خرد مردهٔ عشق
ظهوری

Melhem; aşk okunu yiyenin ayağı altında ezilmiştir, yani ona melhem tesir etmez. Aşktan incinen rahattan usanmış demektir. Hızır gelsin, geçmişlerle öğünsün. Aşk yüzünden canını feda eden, yüz canı bir arpaya almıyor.

(*Ẓuhûrî*)

(کاه کهنه بباد دادن) de denir.

کاهربا (kâhruba) = Kehlibar dediğimiz elektrik kuvvetini haiz sarı renkli kıymetli bir taş.

چون کاهربا وبای کاهم
کز کاهکشان گذشت آهم
شاعر

Samanımı kehlibar gibi kap: beni kendine cezbet; çünkü ahım kehkeşandan geçti.

(*Şâ'ir*)

کاهش (kâhiş) = Eksiliş, azalış.

کاهکشان (kâhkeşân) = Saman uğrusu, hacılar yolu (*Ar.*) مجره: gökte parlak küçük yıldızların toplanmasından yol tarzında görülen beyaz ve uzunca şekildir ki kuzey kutuptan güneye doğru uzar. Tahfif ile kehkeşân denir.

بکاه کینهٔ کان تو وکند ترا
نظیر ماه تو وجفت کهکشان بینم
قاآنی

Kin zamanında senin yayını yeni aya benzetirim; kemendini şaman uğrusuna denk görmedim.

(*Ḳâânî*)

کاهگل (kâhgil) = Samanlı sıva çamuru.

چون سیل خراب کرد بنیاد
دیوار چه کاهگل چه پولاد
نظامی

Sel, temeli harabedince duvarın toprak ve çelikten olması müsavidir.

(*Niẓâmî*)

کاهِ مکّی (kâhi mekkî) = Mekke ayrığı denilen bitki.

کاهنکان (kâhenkân) = Kâhkeşân.

جمال اهل وش خواجه درهماریهٔ سیم
چنانکه ماه رود درطریق کاهنکان
زجاجی

Efendinin gümüşten yapılmış mahfede la'le benziyen cemali kehkeşan yolunda seyreden aya benzer.

(*Zucâcî*)

کاهو (kâhû) = Marul (*Ar.*) خس § Tabut.

کاهوکب (kâhûkub) = Tabut (*Ar.*) تنوط.

بکاهوکب زر ودرمهد عاج
سوی پارس رفت آن خداوند تاج
فردوسی

O taç sahibi altın tabut ve fildişi beşikte Fars'a gitti.

(*Firdevsî*)

كاهيدن (kâhîden) = Eksilmek= kâsten.

کاهید هجر آن ماه جان وتن فگارم
بارعدهای بسیار رفت وعجب نیامد
یغما

O ay gibi güzelden uzaklaşması yaralı canımı ve tenimi eksiltti. Çok vaitlerle gitti de, şaşılacak şey! gelmedi.

(*Yeğmâ*)

كاينه (kâyine) = Bir şeyi mülâhaza etmek ve nazarı dikkate almak.

كب (keb) = Avurt, ağız.

کند دعای شه کامران ابو اسحق
دل حلایق درسینه وزبان درکب
فخری

Halkın göğsünde yüreği, ağzında dili arzusunca yaşıyan Ebu İshâk'a dua eder.

(*Fehrî*)

كباده (kebâde) =Talim yayı: kemankeşlik. öğrenmek için kullanılan yumuşak yay. Halk kepaze der.

كبار (kebâr) = Oduncu, otçu.

كباره (kebâre) = İçine meyva ve o gibileri koyup hayvana yüketilen sepet ve küfe gibi şeyler § Arı gömeci § Toprak çanak ve bardak.

كباك (kebâk)=Hurma lifinden yapılmış urgan, halat, palamar. Kebâl da denir.

كبت (kibt) = Bal arısı.

همچنان کبتی‌که دارد انگبین
رودکی

Bal yapan arı gibi.

(*Rūdekî*)

Molla Şeyd adındaki şahıs hicve dair:

ای شید کبتخانه برآشفتی
با ابلهی وبیخردی جفتی
تراهم کی پذیرد تا حشر
این کبتخانه راکه برآشفتی
سوزنی

Ey Şeyd! Arı yuvasını kızdırdın. Ahmaklık ve akılsızlıkla çiftsin, ahmak ve akılsızsın. Bu kızdırdığın arı kovanı haşre kadar nerede sükûnet bulur.

(*Sūzenî*)

كبتا (kebtâ) =كبيا (*muḫ*) (*ba.*).

كبتر (kebter) = Güvercin كبوتر (*muḫ.*).

چو چشم تذروان یکی چشمه دید
یکی جام چون خون کبتر کشید
فردوسی

Sülünlerin gözü gibi bir çeşme gördü. Güvercin kanı gibi bir kadeh çekti.

(*Firdevsî*)

كبج (kebe) = Kuyruğu kesik eşek § Çenesinin altı şiş hayvan.

كَبَجَه (**kebee**) = كبج (*ba.*) § Bazine, aside gibi unlu şeyleri karıştıracak küçük ağaç tokmak.

كَبَد ، كَبِدا ، كَبِد (**kebd, kebdâ, kebed**) = Semiz, etli. (Nizām) bu mânayı kabul etmiyor § Lehim: yapıştırmak için kullanılan kalay, burak, tutkal.

مرا بکار نیاید مرہشم وکبدا
دقیقی

Benim lehim ve tutkal işime yaramaz.

(*Dekikī*)

§ Acele (Burhān).

كَبِر (**kebr**) = Kaftan.

یکی کبر پوشید زال دلیر
فردوسی

Cesur bir pehlivan bir kaftan giydi.

(*Firdevsī*)

كَبَر (**keber**) = Kebre denilen turşusu yapılan dikenli bir bitki. Arapça bir adı da اصف dır. Bu kelime Muarrep olup Farsçası v ile (kevr) dir, bundan yapılan yemeğe kevrbâ, kevrvâ derler (Reşīdī).

كَبَرك (**keberk**) = Demir dikeni (*Ar.*) خسك.

كَبَسَه ، كَبَسْتُو ، كَبَست (**kebest, kebestū, kebeste**) = Ebucehil karpuzu (*Ar.*) حنظل.

خائیدهٔ دهان جهانم چو نیشکر
ای کاش نیشکر نبدی من کبستی
خاقانی

Cihanın ağzında şeker kamışı gibi çiğnendim. Keşki şeker kamışı olmasaydım da Ebucehil karpuzu olsaydım.

(*Ḫāḳānī*)

با این همی لطافت وشیرینیٔ سخن
باس بکاه طعنه زدن چون کبستهٔ
نزاری

Bu kadar letafet ve söz tatlılığı ile beraber bana söğdüğün vakit Ebucehil karpuzu gibisin.

(*Nizārī*)

بباغ آرزوی دشمنانت
سراسر میوها باد کبستو
فخری

Düşmanlarının arzusu bahçesinde meyvalar baştan başa Ebucehil karpuzu olsun.

(*Fehrī*)

Burhān bir kavle göre karga döleği mânasınadır demiş, (gebest) maddesinde bu mânayı ayrıca yazmıştır. Bu üç lûgatin doğrusu (b) yerine (v) iledir, (Reşīdī) § Zehri helâhil: Çinde helâhil denilen dağda biten ve biş tâbir olunan bir bitki.

كَبك (**kebk**) = Keklik.

چمی دید وهوای خوش وبروازی کرد
کبك بیچاره ندانستکه شهبازی هست
عرفی

Bir çimen ve bir hoş hava gördü de uçtu. Biçare keklik bir doğan bulunduğunu bilmedi.

(*'Urfī*)

Büyük cinsine kebki derî derler ki öbürlerinin iki büyklüğünde olur, kanadını çocukların başlığına nazarlık yaparlar. (Kebki derî) yi hem kendi, hem sesi güzel ehlî keklik diye tarif edenler de vardır.

ترا شکار کند آخر ای نکار امیر
که چشم آهو داری خرام کبك دری
هدایت

E güzel! Emir nihayet seni avlar; çünkü ahu gözlüsün ve keklik salınışlısın.

(*Hidāyet*)

Kebki derî musikide bir makamın da adıdır.

ساعق سیوار تیر وساعق کبك دری
منوچهری

بارزنه (*ba.*), Burhān, kebk kelimesinin ikinci (k)si Farsi olduğunu tasrih etmişse de Burhānı Cāmi' her ikisinin caiz olduğunu söylüyor. Kebk = el yahut el ayası mânasına da gelir demişlerse de kefk kelimesini yanlış okumuşlar (Sırāc). Kebkâni bezm (*k.*) güzeller, sâkiler, mutripler.

کبك بشکستن (kebk bişikesten) = (*k.*) İzi kaybetmek.

ترا این کبك بشکستن چه سوداست
که باز عشق کبکت را ربوده است
نظامی

Sana bu iz kaybetmekte ne fayda var; çünkü aşk doğanı senin kekliğini kapmıştır.

(*Niẓāmi*)

کبك رقاص (kebki reḳḳâs) = (*k.*) Oynak at.

کَبَك گَر (**kebkger**) = Duraç denilen kuş.

کَبَکَنجیر (**kebkencīr**) = Kebkger § Yüksek ve keskin uçan kuş § Sapan.

کَبَل (**kebel**) = Koyun derisinden yapılma kürk.

کَبُوتَر (**kebūter**) = Güvercin.

ضعف تم رسید بجایی‌که می‌توان
بستن بجای نامه ببال کبوترم
شاعر

Vücudumun zayıflığı bir dereceye geldi ki beni mektup yerine güvercin ayağına bağlamak mümkündür.

(*Şā'ir*)

مسکین دلکم چون رهد از چنبر زلفت
در پنجهٔ شاهین چه برآید ز کبوتر
قاآنی

Biçare gönülceğizim senin zülfünün çemberinden nasıl kurtulur; şahin pençesine düşen güvercin ne yapabilir.

(*Ḳāāni*)

کبوتر دم (kebūter dem) = (*k.*) Gönlün arzusu veçhile seslice öpmek. (D) nin ötresiyle sarık ve bel kemeri ucları.

کبوتر شلواری (kebūteri şelvârî) = Bir nevi paçalı güvercin.

کَبُوتَروَارَاب (**kebūtervârâb**) = Çay ve ırmağın geçit veren yeri = پایاب .

کَبُود (**kebūd**)=Gök ve mavi renk.

شنگرف زاشك من ستاند
صورتگر این کبود ایوان
خاقانی

Bu mavi köşkün nakkaşı zincifreyi benim göz yaşımdan alır.
(*Ḫāḳānī*)

§ İranda bir dağ.

کبود دشت ، کبود حصار ، کبود پشت (kebūd puşt, kebūd ḥişār, kebūd ţeşt) = (*k.*) Gök.

کبودی (kebūdī) = Mavi renkli § Bazı memleketlerde kadın ve erkeklerin bedenlerine yaptıkları mavimsi şekiller.

این حکایت بشنواز صاحب بیان
در طریق وعادت قزوینیان
برتن ودست وکتفها پی درنگ
میزنند از صورت شیر وپلنگ
برچنان صورت پیاپی می‌گزند
از سرسوزن کبودیها زنند
مولانا

Beyan sahibinden şu hikâyeyi dinle: Ḳazvînlilerin daima vücut, el ve omuzlarına aslan ve kaplan şekilleri yaparak o suretlere elemsizce iğne uciyle mavilikler işlemek âdetleridir.
(*Mevlānā*)

§ Gök kuzu derisinden yapılan acem kalpağı [*].

کبودی کبود (kebūdī kebūd)=Masmavi.

کَبُودَان (**kebūdân**) = Nişabur'a bağlı bir köy.

[*] Son mâna Şu'ûrîdendir.

بود آن قریه‌را کبودان نام
پیرزالی دران گرفته مقام
جامی

O köyün adı Kebudan idi; orada bir kocakarı oturuyordu.
(*Cāmi*)

کَبُودَر (**kebūder**) = Küçük balıkların gıdası olan küçücük bir böcektir, suda tekevvün eder. Miyari cemalî sahibi, balıkçıl = būtîmâr mânasına almıştır.

تو همچون هائی براوج صعادت
حسود تو برآب غم چون کبودر
فخری

Sen evc-i saadette huma gibisin; hasudun keder suyunda balıkçıl gibidir.
(*Feḫrî*)

(Nāşırî), balıkçıl suda tekevvün etmez, belki su kenarında oturur diyorsa da ābı gam üzerinde demek onun yanında demek olduğundan itirazı pek doğru değildir, ihtimal ki nazmın aslı şöyledir:

حسودت برآب [**] غم چون کبودر

کَبُودَر آهَنگ (**kebūder āheng**)= Hemedan'da bir köy.

کَبُودَه (**kebūde**) = Efrāsyāb'ın çobanı § Söğüt nev'inden büyük bir ağaç. Sorgun ağacı, karaağaç, ak kavak, sultani söğüt diyenler de vardır.

کَبُوس (**kebūs**) = Eğri.

[**] Beri âbı gam.

تیروش قد دوستانت راست
چون کمان قامت عدوت کبوس
بلغابادی

Dostlarının boyu ok gibi doğru, düşmanının yay gibi eğri olsun.

(*Bulġāyādī*)

كَبُوك (**kebūk**) = Atmaca büyüklüğünde gök renkli bir kuş. Bunu keklik yahut angıt kuşu diye de tarif ederler. Kendi cinsinden olmıyan kuşlarla çifleşirmiş. (B) nin şeddesiyle toygar denilen kuş, çayır kuşu.

كُبَّه (**kubbe**) = Şeddeli ve şeddesiz hacamatçı şişesi ve boynuzu § Her şeyin kabarması ve yukarı kalkması. Muarrebi قبه dir

كَبِى (**kebī**) = Maymun, ağız mânasına gelen keb ile nispet edatı olan (y) den mürekkep bir kelimedir. Maymun, nohut ve o gibi şeyleri ağzında sakladığından kebī denilmiştir,

كُبَيْتَا ، كُبَيْت ، كُبَيْتَه (**kubeytâ, kubeyt, kubeyte**) = Badem içi, fıstık, ceviz susam ve o gibilerden yapılan bir nevi helva. Muarrebi قبيطا dır, ʿAşım Efendi Oḳyānūs'ta ḳubeyṭâyı lisanımızda pişmani yahut fıstık ve bademle tertip olunan al helva ve kırma helva diye tarif ediyor. Un, şeker ve susamdan yapılan bir nevi çörek diyenler de vardır. (B) nin esresiyle ekmek kadayıfı (*Ar.*) قطائف, tel kadayıfının Arapçası (كنافه) dir.

كُبَيْتَك (**kubeytek**) = Değirmen taşı düzliyecek demir alet, dişengi = âsyâzene.

كَبِيجَه (**kebīçe**) = Boğazı veremli hayvan § Kaşak : insanların kendi sırtlarını kaşımak için sapı uzunca, ucu kaşığa benzer ve dişli, şimşir, bağa, fildişinden yapılmış alet.

كُبِيد (**kubīd**) = Kebdâ.

كُبِيدَه (**kubīde**) = Kavrulmuş buğday ve arpa unu = pist § Kūbīde muhaffefi ki, hatırı kırılmış demektir.

كَبِير (**kebīr**) = Ilgım, salgım, pusarık = سراب .

در نظر آید جهان مثل کبیر
می‌رود عمر گرامی همچو تیر
فرزدق

Dünya nazara serap gelir, kıymetli ömür ok gibi gidiyor.

(*Firızdıḳ*)

كَبِيكَج (**kebīkec**) = Yırtıcılar ayası, düğün çiçeği, kurbağa otu denilen bitki (*Ar.*) شجر السفادع كف السبع. Bir söylentiye göre Süryanice haşerat üzerine memur bir melek adıdır. Bu kelimeyi güve dokunmaması için kitapların üstüne yazmalarının sebebi bu olsa gerek.

كَپ **(kep)** = Ağzm iç tarafı, avurt ākep (*muḫ.*). Berkep denilirse ağzın dışı, derkep denilirse içidir.

كَپَاك **(kepâk)** = Kuyruk salan kuşu.

كَپَان **(kepân)** = Şeddeli ve şeddesiz, kapan denilen büyük terazi, çeki.

چون بپوئی راه دانی چیست علم آموختن
چون بجوئی عدل دانی چیست کپان داشتن
سنائی

Yola gideceksen bilir misin gidecek yol nedir? İlim öğrenmek yolu; adalet ararsan, adalet nedir bilir misin? Mizana vurmak.

(*Senā'ī*)

كَپَچَه **(kepçe)** = Keflîz, kefgîr (*ba.*).

كَپرَاس **(keprâs)** = Lâtife, mizah, herzegûluk.

كَپِنَك **(kipenek)** = Fukaranın giydiği, yünden yapılma, kolsuz üstlük: ekseriya devecilerin büründükleri kalın keçeden yapılma kolsuz kebe, (k) nin üstüniyle kefene benzetildiği için kefenek de derler.

بهتر از اطلس وسقرلاست
در برمردم خدا کپنك
بابا کوهی

Allah adamının yanında kepenek, atlas ve çuhadan iyidir.

(*Bābākūhī*)

كَپُوك **(kepūk)** = Kebūk; doğrusu (b) iledir (Nāṣırī).

كُپه **(kuppe)** = كبه (*ba.*). (K) nin üstüniyle terazi gözü = kefe.

كَپِي **(kepī)** = Maymun = كبي (*ba.*).

زکپی مرجهان ناپارساتر
زسگ رسواتروزان بی حیاتر
فخرگرگانی

Dünyada maymundan daha iffetsiz, köpekten daha rüsvay ve değersiz.

(*Feḫri Gurgānī*)

كَپِيدَن **(kepīden)** = Kapmak.

در خون جگر بسی طپیدم
تا بوسهٔ ازلبش کپیدم
عنصری

Onun dudağından bir buse kapıncıya kadar keder içinde çok çırpındım.

(*'Unṣurī*)

كَت **(ket)** = Taht hususiyle Hint padişahlarının tahtı, kerevet.

حدیث سلطنت او اگر برند بهند
شهان هند یکایك در اوفتند ازکت
فخری

Eğer onun saltanatı sözünü Hindistana gütürürlerse Hint padişahları birer birer tahttan düşerler.

(*Feḫrī*)

خلافت جدا کرد چیپالیانرا
زکتهای زرین وشاهانه زیور
اسدی

Sana karşı gelmek Çîbalîleri altın tahttan ve şahane süslerden ayırdı.

(*Esedî*)

§ Kereste, tahta § Ev = ked § Yer altındaki su yolu, geriz. Keriz kazana کتگن ketken denir. کتگر ، کتگار (ketgâr, ketger) = Dülger : Taht ve kerevet yapan mânasından alınmıştır. Lâğımcı mânasına da gelir.

کِت (kit) = Ki et, kitürâ muhaffefidir (ک): rapt, (ت) hitap edatıdır.

دی مرا حاجب امیر بخشم
گفت رو کت امیر ندهد لوت
انوری

Dün bana Emîrin perde çavuşu hiddetle, git; çünkü sana Emîr yemek vermez dedi.

(*Enverî*)

کُت (kut) = Derî ve Ţeberi lûgatinde guft muhaffefidir.

بشهردی بعنبر برنگی روج
همی کت واعظك درهرزه لافی
رازی

روج (*ba.*).

کتابخانه (kitâbḫâne) = kütüphane, کتابدار kitâbdâr = kütüphanelerde kitap verip alan kimse, hafızı kütüp dediğimiz. کتاب دوورق Kitabi duverakî, کتاب ندی kitabi nemedî = kadınların tenasül aleti. کتابه Kitâbe. ʿAşım Efendi (مؤید الفضلا) müeyyidülfudalanın bu kelimeyi, Farsçası lûgatler sırasında yazdığını ve büyük kalemle, kâğıt ve levhalara yazılan yazıdır dediğini söylüyor.

گردون بلاجوردابد برکتابه‌اش
تحریر کرده دام لك العز والبقا
سلمان

Felek ebedî bir lâcivert ile onun kitabesine senin şeref ve bekan daim olsun diye yazmış.

(*Selmān*)

کَتارَه (ketâre) = Çok defa Hintlilerin bellerine bağladıkları kılıca benzer bir hançer = cemder.

سران دو چشم گردم که چو هندوان رهزن
همه را بنوك مژگان زده برجگر کتاره
خسرو

O iki göze kurban olayım ki yol vuran Hindular gibi herkesin ciğerini kirpiklerinin uciyle hançerlemiştir.

(*Ḫusrev*)

Şimdi İranda gaddare dedikleridir (Nāşırî). Ġiyāş. Reşîdîden naklen aslı ketaledir ki Arapçadır diyor. غداره (*ba.*).

کَتام (ketâm) = Tahtapuş, balkonumsu yer, divanhaneye de denir.

کَتان (ketân) = Keten bezi dedikleridir. Arapça (t) nin şeddesiyle kettân dan hafifletilmiştir, ketentohumuna da derler. توزی (*ba.*).

کَتایُون (ketâyūn) = İsfendiyar ve Bişüten'in anası ki Rum kay-

serinin kızı ve Kuştasb'ın karısıdır. Asıl ismi Nahîd olup Ketâyûn lâkabıdır. Nâşırî bu namda bir de Ḫâḳân'ın kızı ve Nerîmân'ın sevgilisi olduğu ve Fağfûr'un kızı Humâyûn'un bunu kıskandığını söylüyor.

کتایون خاقان ترا یاربس
سخن از همایون مران زین سپس
اسدی

Ḫâḳân'ın ketayunu sana kâfidir. Bundan sonra humayundan bahsetme.

(*Esedî*)

کتایون چو آمد بنزدیك شاه
خوکوص برخاست از بارگاه
فردوسی

Ketayun, padişahın huzuruna gelince barigâhtan kös gürültüsü yükseldi.

(*Firdevsî*)

کَتَخ (keteḫ) = Keş denilen yoğurt kurusu, kurut.

چو شیر وروغن آمیخته است با احسان
نه سخت روی وترش بوده همچو ترب‌وکتخ
فخری

İhsan ile süt ve yağ gibi imtizacetmiştir. Turp ve keş gibi katı yüzlü ve ekşi değildir.

(*Feḫrî*)

Katık kelimesinden alınmış gibi görünür, o halde (t) esre olmalıdır.

(T) nin esresiyle yemeğe ekşi ve tatlı çeşnisi veren şey.

مدام تاکه بخاصیت اهل صفرا را
موافقست همه عمر ناردان‌وکتخ
مجید

Safralılara hasiyet cihetiyle bütün ömründe daima ekşi nar ve yoğurt kurusu fayda verdikçe.

(*'Amîd*)

کَتَخْشِیر (keteḫşîr) = İçinde süt, yağ ve tuz koyup kurutulan süzme yoğurt ki keş gibi katık nev'indendir.

کَتْرَان (ketrân) = Katran.

کَتْرَه (ketre) = Parça parça, yırtık. Bu münasebetle birbirlerine irtibatı olmıyan mânasız sözlere denir. Lâfız ve mâna itibariyle katre ile de münasebeti vardır, çünkü damla da ayrı ayrı parçalardır, belki katre ketre Muarrebidir.

براو کتره کرد آن زرهرا بتیغ
زرخش همی جست راه گریغ
فردوسی

O zırhı onun üzerinde kılıçla parça parça etti. Onun darbesinden muttasıl kaçacak yer arıyordu.

(*Firdevsî*)

کَتَسْتُو (ketestū) = Çöven.

کَتِف بَرْزَدَن (ketif herzeden) = (*k.*) Sevinmek.

کَتِف شَانَه ، کَتِف سَارَه (ketif şâne, ketif sâre) = Atın omuz başı

ki eyerin ön tarafına gelecek yeridir.

كَتَك (**ketek**) = Ayakları kısa bir nevi koyun (*Ar.*) نقد.

كُتَك (**kutek**) = Kalender sopası, (v) ile كوتك de derler. Gerek sopa gerek başka şeyle mutlak döğmek mânasınadır (Nāṣırī). Bu kelime Türkçeden alınmıştır.

كُتَل (**kutel**) = Yedek atı.

مرکب عزم ترا جرم هلالست رکاب
مرکب جاه ترا خنگ سپهرست کتل
سلمان

Senin azmin bineğine yeni ayın cirmi özengi; senin mevkiine nispetle gök yedek atı gibidir.

(*Selmān*)

§ Yüksek tepe, tepeye giden yol, yığın. (و) ile كوتل derler ki kūh ve tel kelimelerinden mürekkep ve muhaffeftir. (k)·nin üstüniyle dağ eriği, dağ elması (Ḥelīmī).

كَتَلْجِيَان (**ketelciyân**) = Padişah çadırı hizmetçileri.

كَتَمْتُو (**ketemtū**) = Gıcıklama (*Ar.*) دغدغه.

كَتَنْبَر (**ketenber**) = Tembel ve çok yiyen kimse = Ketenbel.

كَتَو (**ketev**) = Bağırtlak kuşu (*Ar.*) قطاة.

كُتُو (**kutū**) = Pamuk kozası.

كِتْيُور (**kityer**) = Hindistan civarında ateşperestlerden bir kısım.

زکفار کتور بجان آمدیم
بدرگاه شاه جهان آمدیم
هاتفی

Kitūr kâfirlerinden usandık, cihan padişahının dergâhına geldik.

(*Hātifī*)

كُتُومُت (**kutūmut**) = Tıpkı, ayniyle yerinde kullanılır.

روی زشت آن بداختر نحس وشوم
راست گویم کتومت ماند بیوم
فرزدق

O menhus ve meşum talihsizin çirkin yüzü doğru söyliyeyim tıpkı baykuşa benzer.

(*Ferezdek*)

كَتِيرَه (**ketīre**) = Bez dokurken pamuğunu çirişledikleri beyaz sakız ki gön ağacından husule gelir. Gön: dalları karpuz ve kavun gibi yerlere yayılır, dikenli bir ağaçtır, deve bunu mecbur olmadıkça yemez (*Ar.*) اصعب من خرط القتاد (قتاد) = gönün yaprağını sıyırmaktan daha güç; Arapça bir darbımeseldir.

كَتِيم (**ketīm**) = Dikiş yerlerinden asla su sızmıyan tulum ve kırba.

كج (**kec**) = Eğri.

دل نازك بنگاه كجی آزرده شود
خار در دیده چو افتاد كم از سوزن نیست
صائب

Nazik gönül eğri bir bakışla incinir. Göze düşen diken iğneden farklı değildir.
(*Ṣā'ib*)

§ Âdi ibrişim § Çengel, kanca. Kireç mânasına da görülmüştür.

كج بین (kecbīn) = Şaşı.

كج پلاس ، كج باز (kec bâz, kec pelâs) = Muamelesi kötü kimse.

كج دار و مریز (kec dârū meriz) = Eğri tut da dökme (*k.*) ifası müşkül ve muhal olan şey. Bir iş yap da belli etme yerinde kullanılır. Dilimizde, karda gez de izini belli etme denir.

كُج (**kuc**) = Çadır uşağı denilen zamkın nebatıdır ki onunla kırık ve çıkık âza sarılır ve yay kullananlar çıkan bileklerini onunla sararlar § İt boncuğu tâbir olunan kıymetsiz beyaz boncuk.

كُجا (**kucâ**) = Yer=câ § Kudâm cây=hangi yerde muhaffefidir.

كجا بودی! امشب سوخق آزرده جانیرا
نظیری

Bu gece neredeydin! Bir canı incinmişi yaktın.
(*Neẓīrī*)

Her kucâ = her câ = her yer. Her kucâdan kısaltma da olur.

بغیر خدمت تو بنده اتخاذ كند
بهر كجا كه پژوهش ووود زاصل ونژاد
كمال

Asıl ve neslin arandığı yerde kulun; senin hizmetinden başkasına intisap ve istinadetmez.
(*Kemāl*)

§ Ki lâfzı gibi edatı rabıtadır.

دلم چون نامهٔ پر رنج ودردست
كجا عنوان آن این روی زودست
فخرگرگانی

Kalbim ıstırap ve dert ile dolu mektup gibidir ki onun unvanı bu sarı yüzdür.
(*Feḫrī Gürgānī*)

برادرت چندان برادر بود
كجا مهترا برسرافسر بود
فردوسی

Biraderin senin başında taç oldukça biraderin olur.
(*Firdevsī*)

§ Çi mevkiinde bulunur.

بنزد سیاوش خرامید زود
براو برشمرد آن كجا رفته بود
فردوسی

Çarçabuk Siyāvūş'un yanına gitti; vukua gelen şeyi ona anlattı.
(*Firdevsī*)

§ Ki gibi istifhamî, zemanî ve inkârî de olur.

گر زسوی وصل تو باد آمدی
دل كجا از غم بفریاد آمدی
رودكی

Seninle birleşeceğimize dair bir söz gelseydi gönül kederden feryadetmezdi.
(*Rūdekī*)

کجارواست که من دور باشم از در دوست
بود رقیب شب‌وروز شاد دربردوست
شاعر

Sevgilinin kapısından uzak olayım da rakîp gece gündüz yanında sevinç içinde yaşasın reva mıdır?

(*Şā'ir*)

§ Çin vilâyetlerinden biri.

نریمان چو پرداخت زان بزمگاه
بگرد کجا خیمه زد باسپاه
اسدی

Nerimān o meclisten çekildikten sonra Kuca etrafında askerle çadır kurdu.

(*Esedî*)

کَجاوَه ، کَژاوَه ، کَجابَه (**kecâbe, kejâve, kecâve**) = Mahfe: devenin üstüne konulan bir nevi oturulacak sepet (*Ar.*) هودج.

کَجاز (**kicâz**)=Keser ve balta gibi, demirden yapılma aletler.

کَجَك (**kecek**) = Filcilerin kullandıkları uzun, ucu iğri ve sivri, sapı ağaçtan, kargaburnu denilen bir alettir ki filin dizgini yerindedir.

بسال وماه وروزوشب بود بدخواه جاهت را
کجك برسرنجك در دل جسك بااین خسك بستر
قاآنی

Gece gündüz senin fenalığını istiyenin başı çengel, kalbi üzerinde balta; yastığı devedikeni, yatağı domuz ayağı olsun.

(*Ḳāāni*)

داد از پی ضبط پیل مستش
از قوس قزح کجك بدستش
هاتفی

Onun sarhoş filini zaptetmek için eline kavsikuzah (eleğimsağma) tan fil çengeli verdi.

(*Hātifî*)

§ Ucu çevgen şeklinde eğri ağaca derler ki meydana dikilen ve üzerine kabak geçirilen direğin ucuna bağlayıp üzerine altın ve gümüş avizeler asarlar, onu nişan alan okçulardan hangisinin oku rasgelirse avizeyi o alır (*Ar.*) رجاس. § Davul çaldıkları ucu iğri tura.

کجك داده برکوس هر لحظه بوس
شده گوش گردون گرازبانگ کوس
شهابی

Davul turası davulu her lâhza öpmüş, feleğin kulağı davul sesinden sağır olmuş.

(*Şihābî*)

Genç kadınlar ve soytarıların başlarına taktıkları erkek kaz ve horozun kuyruklarındaki eğri tüyler ki horoz çelengi ve cıga denilir § Olta ve çengel § Sedef nev'inden kabuklu sümüklü böcekten istihsal olunan bir nevi göz ilâcı § İçine hurma doldurulan toprak kavanoz, küçük küp.

کَجَلَه (**kecle**) = Saksağan kuşu.

کَجُور (**kecūr**) = İlâçlardan zurunbat denilen kök. زرنباد (*ba.*).

کَجُولُك (**kecūk**)=Kalça sinirlerinin

şiddetle ağrımasından ibaret çok ıstırap veren ve Arapça (عرق النسا) ırkunnesa denilen hastalık: Fransızcası «sciatique» tir.

از درد کجوك آنکه گردد محزون
تادمبدمش الم نگردد افزون
خلطی‌که سبب شده است این عارضرا
بایدکه کند از بدن خود بیرون
یوسف طبیبی

Irkunnesa hastalığından müteessir olan kimsenin elemi zaman zaman artmamak için bu ârızaya sebebolan hiltı vücuttan çıkarmak lâzımdır

(*Yūsufi Ṭebîbî*)

Hilt: eski hekimlikte insanın beyninde farz olunan safra, sevda, kan, balgamdan mürekkep dört unsur.

كجومن (kecūmen) = Kanbel otu = kâkenc.

كجيل (kecīl) = Tebriz mahallelerinden eskî bir mahalle.

تادونکشم آب چرنداب وکجیل
سرخاب زچشم من روان خواهد بود
خجندی

چرنداب (*ba.*).

كجين، كجيم (kecīm, kecīn) = Muharebede atlara giydirdikleri, insanların da giydikleri zırh. Türkçe çokal, yancık derler.

زآتش تیغ غضب گر شعله برچرخ افکند
نقره خنگ چرخ خاکستر شود بانه کجیم
کاتبی

Gazabı kılıcının ateşinden feleğe şule salarsa feleğin beyaz kır atı dokuz kat zırhla kül olur.

(*Kātibî*)

از جهان منسوخ شد رسم کزافکند وکجیم
سلمان

Dünyadan zırh ve çokal âdeti kalktı.

(*Selmān*)

كجين (kicīn) = Yağlı undan tertib olunan her şey.

كچ (kuç) = Balık pulu.

كچرى (kiçrī) = Pirinç ve hububatla pişirilen bir nevi yemek.

كچك (keçek) = Su tulum ve kırbalarını yırtan bir böcek. (Meşkder) de derler. (K) nin ötresiyle pire mânasınadır = kīk.

كچكول (keçkūl) = كشكول (*ba.*).

كچل (keçel) = Kel (*Ar.*) اقرع § Ayağı eğri büğrü insan ve hayvan.

از چل‌چل تو پای من زار شد کچل
خسرو

چل (*ba.*) § = كچك (*ba.*).

كچول (keçūl) = Curcuna yani soytarılık raksı = kâçūl.

چند باشی برای شهوت وحرص
پای بسته بطرهٔ مرغول
گاه از بهر خندهٔ مردم
پایمال تسخری وکچول
فخری

Şehvet ve hırs yüzünden ne vakte kadar kıvırcık saç lülesinin meftunu, kâh halkı güldürmek için maskaralık ve soytarılığın makhurusun.

(*Fehrî*)

كچه (**keçe**) = Kaşsız yani yalnız halkadan ibaret, parmağa takılan yüzüktür ki kadınlar ve çocuklar fincan altına saklamak suretiyle oynarlar, bu oyuna keçebâzi, oynıyana keçebâz derler § Çene.

كچه گل كردن (**keçe gul kerden**) = Gizli bir şeyi meydana çıkarmak. Asıl mânası, yüzüğü meydana çıkarmaktır; çünkü (gul kerden) meydana çıkarmaktan kinayedir.

كچير (**keçîr**) = İlerigelen, reis (keçîri dih) = köy reisi, halkın ilerigeleni.

كحل (**kuḥl**) = Sürme mânasına Arapçadır.

كحلى پرند (kuḥlî perend)=(*k.*) Gece karanlığı.

كحلى چرخ (kuḥlî çerḫ) = (*k.*) Havanın bulanıklığı.

كحلى شب ، كحلى روز (kuḥlî rūz, kuḥlî şeb) = Gece karanlığı.

كخ (**kuḫ**) = Koğalık denilen hasır otu (*Ar.*) دى = duḫ, dūḫ, luḫ, lūḫ § Çocukları korkutmak için bu ottan yapılan çirkin şekil, umacı, böcü.

جمال دنى ودين خسروى كه پيكر مهر
بود بنسبت باو ايسان يوسف وكخ
فخرى

Dünya ve dinin cemali, bir padişahtır ki ona nispetle güneşin sureti Hazreti Yusuf'un cemaline nispeten korkunç bir suret gibidir.

(*Fehrî*)

(K) nin üstüniyle de görülmüştür.

كخ (**kiḫ**) = Acı, tatsız. Bu kelimeyi bazan çocukları nefret ettirmek yahut ellerindeki şeyi bıraktırmak için söylerler. Bu ve önceki kelimede (k) nin harekesi ihtilâflıdır.

كخچ (**kuḫç**) = Süpürge otu.

كخكخ (**keḫkeḫ**) — Bu kelime çocukları bir şeyi yemeden men için tiksindirmek yerinde kullanılır. Biz bunun yerinde kaka diyoruz. Cenabı Peygamberin bu kelimeyi telâffuz buyurdukları rivayet olunur. Farsça lûgatler de Peygamberimizin bu lâfzı Farsça olarak tekellüm ettiklerini müftehirane naklediyorlar [*].

كخكخ (**kiḫkiḫ**) = Gülme.

كخ كخ اندر فقير از خريست
چك چك اندر چراغ از تراست
سنائى

[*] Kamusi, bu kelime kafların üstünü ve esresiyle esvattandır, diyor.

Fakirin gülmesi eşeklikten, kandil fitilinin çıtırdısı rutubettendir.

(*Senā'ī*)

کُهکُهْ (**kuhkuh**) = Öksürük sesinden kinayedir.

خرس نیز ار خورد بناچارش
زود درکهکهْ اوفتد کارش
اوحدی

Onu ayı da yemeğe mecbur olursa acele öksürmeye başlar.

(*Evḥedī*)

کَدْ (**ked**) = Ev § İptida=nuḫust. İkinci mânayı ispata misal görülmediğinden nuḫustile değil taht mânasına gelen کت ile müsavi olması icabeder. Zaten (Nāşırī) de de teḫt şeklindedir. کدبانو (ked bânū) = Evi idare eden kadın ki ev sahibinin karısıdır, aslı bânūyi ked = evin hanımıdır § Müneccimler, çocuğun talihinde ruhun deliline keṫhuda dedikleri gibi cismin deliline kedbânū derler, çocuğun ömrünün keyfiyet ve kemiyyeti ve onun delilleri bu asıldan istihraç olunur, zira kedbânu cisim, kedūudâ ruh menzilesindedir, kedbânū kedḫudâsız kedḫuda kedbânūsuz işe yaramaz. Bu iki asıldan biri bulunmazsa çocuk yaşıyamaz. Kedbânūya Yunanca hîlâc denir, mânası çeşmei zinde gâni = hayat çeşmesidir (Niẓām).

کدخدا (kedḫudâ)=Ev sahibi, bir evin büyüğü, evinin işini idare eden kişi.

نفسست کد بانوی من من کدخدا وشوی او
مولانا

Nefis benim kadınımdır yani benim idarem altındadır, ben evin efendisi ve onun kocasıyım.

(*Mevlānā*)

§ Padişah.

کیومرث شد درجهان کدخدای
نخستین بکوه اندرون داشت جای
فردوسی

Cihanda padişah olan Keyūmerş iptida dağda yerleşti.

(*Firdevsī*)

§ Bir meclisin büyüğü ve her hususu idare eden kimse § Yıldızlar ilminde ruhun delili.

کُدام (**kudâm**) = Hangi, hangisi, hangileri mânalarına. Bir, iki ve daha ziyade şeyi istifham için kullanılan bir kelimedir.

دو شهر کدام دلکه دردام تونیست
بی بال بدآن مرغ که بربام تونیست
شاعر

Şehirde senin tuzağına tutulmıyan hangi gönül vardır; senin damında yuva yapmıyan kuşun kanadsız kalması iyidir.

(*Şā'ir*)

انصاف بده ای فلك مینا خام
تازین دوکدام خوبتر کرد خرام
خورشید جهانگرد تو ازمشرق صبح
یاماه جهانتاب من از مطلع شام
نوائی

Ey lâcivert renkli felek! İnsaf et, bak, bu ikiden hangisi acaba daha güzel geldi; sabahın do-

ğusundan çıkan senin dünyayı devreden güneşin mi? Yoksa benim Şam'dan tulû eden cihanı aydınlatıcı mahım mı? Şam matlaından gelen mahi cihantaptan maksat Hicazdan dönen ʿAbdürrahmanı Cāmī hazretleridir.

(*Nevā'ī*)

كِدامى (**kidâmī**) = Deniz kıyılarında bulunan bir cins koyu renkli taş.

كُدُرُم (**kudrum**) = Darıcan: pirinç tarlasında biten darı gibi bir şey.

كُدِست (**kudist**) = Karış = بدست (*Ar.*) شبر.

كُدُفت (**kuduft**) = Kafatası.

بجان دوستکه گر صدهزار سال برآید
نه ممکنستکه سودا بدر رود ز کدفتم
نزاری

Sevgilinin canına yemin ederim ki eğer bin sene geçse başımdan sevdanın çıkmasına imkân yoktur.

(*Nizārī*)

(*Ar.*) حجمه.

كَدْ كَدَه (**kedkede**) = Çekiç ve örs sesi.

كِدِن (**kidin**) = Muharremin onunda binlerce halkın toplanıp icrayi matem ettikleri Tūs'a yakın bir köy (!) § İbne.

كُدِنَه ، كُدِن ، كُدَنگ (**kudeng, kudīn, kudīne**) = Perdahçı ve çamaşırcı tokmağı.

بداو چوب تو سر برنهم کدنك بژن
زعشق روی تو بیزارم ارچگویم آه
سوزنی

Sen sopayı al, başımı koyayım da, tokmakla; eğer ah edersem senin yüzünün aşkından usanmış olayım.

(*Sūzenī*)

نگه‌دار اندرین آشفته بازار
کدین کازران از طبل عطار
نظامی

Bu karışık pazarda çamaşırcıların tokmağını aktar tablasından sakın.

(*Nizāmī*)

Bazı şiirlerden çekiç mânası da anlaşılıyor

اگر پیشانی داری چو سندان
نپیچی از کدین امر ماروی
نزاری

Eğer örs gibi alnın varsa bizim çekice benziyen emirlerimizden yüz çevirmezsin.

(*Nizārī*)

برهرکه زدی کدینهٔ گرز
بشکستی اگرچه بودی البرز
نظامی

Topuz tokmağı her kime vursaydı Elbürz dağı da olsa kırardı.

(*Nizāmī*)

كَدُو (**kedū**) = Kabak § Şarap kabı: içine şarap konan kuru kabak § Kafatası.

مردکه خودپسند شد همچو کدو بلند شد
تانشود زخود تهی پرنشود کدوی‌او
مولانا

Kendini beğenen kimse kabak gibi yükseldi. Kendinden boşalmadıkça yani benliğinden vazgeçmedikçe onun kabağı dolmaz: başı yüksek fikirleri almaz.

(*Mevlânâ*)

کدوبا (kedûbâ) = Kabak yemeği. کدوبن (kedûbun) = Kabak kökü.

نشنیدهٔ که زیر چناری کدوبنی
بردست و بردوید برو بر پروزیست
ناصر

Bir çınar altında bir kabak kökü bitti de yirmi gün zarfında acele onun başına çıktığını işitmemiş misin?

(*Nâşır*)

کدودانه (kedûdâne) = Midede tekevvün eden ve kabak çekirdeğine benziyen bir nevi kurtçağız (*Ar.*) حب القرع.

در دفع کدودانه بدستور سلف
خرمای برنك ومغز جوزآر بکف
یوسف طبیبی

Mide kurdunu gidermek için geçmişlerin kaidesi veçhile hurma, berenk denilen kök ve ceviz içi ele geçir.

(*Yûsufi Tebîbî*)

کدونیمه (kedûnîme) = Şarap içilecek yatık, kabak, çotra.

کَدْوَادَه (**kedvâde**) = Temel ve esas.

بایاد تو گل نگار گشته دیوار بهارخانهٔ جان
درعهد تو استوار مانده کدوادهٔ عمرست پیمان
سیف اسفرنگی

Seni hatırlamakla can bahar hanesinin duvarı gül nakışlı olmuş. Senin zamanında, ahit ve misakı gevşek olan ömrün temeli muhkem kalmıştır.

(*Seyfî İsferengî*)

کدلاد (Kedlâde) de evin temeli mânasınadır, çünkü ked = ev, lâd = temel mânalarınadır.

کَدُوخ (**kedûh**) = Germâabe gibi hamamın Farsçasıdır.

بامداداں پیشم آمد آن نگارین از کدوخ
بادورخ ازباده لعل وبادو چشم‌ازسحرشوخ
رودکی

Sabahleyin o güzel iki yanağı bâdeden kızarmış, iki gözü seherden işvelenmiş bir halde hamamdan yanıma geldi.

(*Rûdekî*)

Burhân kadeh mânasına da geldiğini yazıyorsa da musahhihi reddediyor (Nâşırî).

کُدُوه (**kudûh**) = Tırmalama.

کَدَه (**kede**) = Ev, menzil, mekân. Meykede=meyhane. Bütkede=puta tapılan yer.

کُدَه (**kude**) = Küçük dil=melâze § Boğaz, damak § Kilit ve şeytanlı tâbir olunar bir nevi tahta dilli kilit.

آنکه طفلان امرا دایهٔ کام ومراد
جز بشیر وشکر شکرش نه‌پگشاید کده
کشته ایمن ساخت ملکش زدزدان آن چنانگ
خانها ایمن شدند از زحمت قفل وکده
فخری

Öyle bir zat ki arzu ve murat dâyesi, emel çocuklarının damağını ona teşekkür südü ve şekerinden başkasiyle açmaz; onun mülkü sahası, hırsızlardan öyle emin olmuş ki evler kilit ve tahta dilli kilit zahmetinden kurtuldular.

(*Fehri*)

درکلیدان نبود سخت کدیه
باز کردم دروشدم بکده
طیان

Kilidin dilî kuvvetli değildi. Kapıyı açtım da eve gittim.

(*Ṭeyyān*)

§ Memenin ucu.

همچو بلور سینه وپستان
کدهٔ او چودانهٔ مرجان
لطیفی

Göğüs ve meme billûr gibi; memenin ucu mercan tanesine benziyor.

(*Leṭifî*)

§ Tırmalama mânasına da görülmüştür.

کَدیزاد **(kedīzâd)** = Evde doğup büyümüş insan ve hayvan = ḫanezâd.

کدیزاد من بوده این دردوغم
که زائل نگشته است هیچ ازدلم
ابوالمعانی

Bu dert ve elem benimle birlikte doğup büyümüştür; çünkü kalbimden hiç ayrılmamıştır.

(*Ebūlme'ānī*)

کَدیوَر **(kedīver)** = Hane sahibi, kedhudâ § Zaman, dehr, cihan.

اگر گوش داوی عدلت نبودی
دگر درکدیور نبودی کدیور
فخری

Eğer senin adaletini dinliyen olmasaydı artık dünyada iş başı kalmazdı.

(*Fehri*)

§ Ekinci, bağcı.

مائده سازد ازبره برصفت تو انگران
برزگری کند بگاو از قبل کدیوری
خاقانی

Felek zenginler gibi kuzudan sofra tertibeder; ekincilik kabîlinden öküzle ziraat eder.

(*Ḫāḳānī*)

Bere, hamel = kuzu. Gâv, ṣevr = öküz burçlarına işarettir.

بدهقان کدیور گفت انگور
مرا خورشید کرد آبستن ازدور
میان مانه عقدی نه نگاحی
نه آیین عروسی بود ونه سور
منوچهری

Üzüm, bağcı köylüye, beni uzaktan güneş gebe etti, aramızda ne akit, ne nikâh, ne düğün merasimi, ne düğün vardı, dedi.

(*Minūçihrī*)

کَر **(ker)** = Sağır.

چون بدیوار بلا ناید سرش
نشنود پند دل آن گوش کرش
مولانا

Başı belâ duvarına çarpmadıkça onun o sağır kulağı gönül nasihatini dinlemez.

(*Mevlānā*)

تا تو دعوی زور وزو داری
دیدهٔ کور وگوش کرداری
سنائی

Sen kuvvet ve para dâvasında bulundukça gözün kör, kulağın sağırdır.

(*Senâ'î*)

§ Kuvvet ve kudret.

ملك آنستكه اورا بسخن باشد دست
ملك آنستكه اورا بهتر باشدكر
فرخی

Padişah, söz söylemede mahareti, hüner göstermede kudreti olandır.

(*Ferruḫî*)

§ Meram ve maksat § Afsun tesir etmez bir nevi yılan.

كُر

(kur) = Biri Şirvan öbürü Farsta iki nehir.

چوزد برلب آب كر بارگاه
سواران سوی آب برند راه
هاتفی

بارگاه (*ba.*) § İnsan ve hayvan yavrusu: meselâ bir yeri çekirge istilâ edip mevsim dolayısiyle biraz sükûnet bulduktan sonra tekrar belirince onlardan yavrular zuhur etmiş yerinde (kurkerde) denir.

شه بحر وتو شهزاده دران بحر دری
نی نی كه صدف سار تو از در پری
گویم مثلی گرچه بظاهر خوش نیست
باشد چو پدر چنان چنینست كری
شاعر

Padişah deniz, sen şehzade o denizde incisin; yok yok, sen sedef gibi inci ile dolusun. Her ne kadar görünüşte hoş değilse de bir darbımesel söyliyeyim: baba öyle olunca yavrusu böyle olur.

(*Şâ'ir*)

كِرا

(kirâ) = Herkira muhaffefidir. Her kimin, her kime, her kimde suretinde tercüme edilir.

اگر بشق كند گردون چه باید بشتی لشكر
چه باید یاری مردم كرا دولت بود یارا
قطران

Eğer felek arkalarsa askerin yardımına ne lüzum var; her kime devlet yâr olursa halkın yardımına ne hacet.

(*Ḳeṭrān*)

كرا شرع فتوی دهد رهلاك
الا تا نداری زكشتش باك
سعدی

Şeriat her kimin katline fetva verirse gözünü aç; onu öldürmekten çekinme.

(*Sa'dî*)

به از گنج دانش بكیتی كجاست
كرا گنج دانش بود پادشاست
اسدی

Dünyada ilimden daha iyi şey neredc? Her kimde ilim hazinesi varsa padişahtır.

(*Esedî*)

كِرّا **(kirrâ)** = Berber, hacamatçı.

كَراجِيدَن **(kerâcîden)** = Tavuk yumurtlıyacağı zaman bağırmak, gıdaklamak (c) yerine (ḫ) ile de yazmışlardır.

كَراخان **(kerâḫân)** = Efrāsyāb'ın büyük oğlu. Türkler Karaḫān derler (Nāṣırî)

كَراد ، كَرادَه **(kerâd, kerâde)** = Eski, yırtık elbise.

كُرَارا ، كُرَار (**kurâr, kurârâ**) = Kapının alt eşiği § Ziraat için sürülüp etrafı yükseltilmiş tarla.

كُرَاز (**kurâz**) = Ağzı dar bardak ki sefer esnasında birlikte götürülür. Arapçada bu mânayadır § Kuş kursağı. Kârûre = sidik şişesi mânasına da gelir. (K) nin üstüniyle kadınların doğurma zamanındaki hararetleri. Esresiyle kirâziden = salınmaktan (*emir ve ismas.*). Salınmak mânasına (k) nin ötresiyle de görülmüştür.

كُرَاسْ (**kurâs**) = Kuyruk salan kuşu (*Ar*) صعوه.

كُرَاسَه (**kurâse**) = Kur'anı Kerim.

برنام من ارفال گشائی ز کراسه
بینی بخط اول قدمسی الضر
سوزنی

Eğer Kur'anı Kerimden benim namıma tefeül edersen birinci yazıda (قد مسی الضر) *lâfzei celilini görürsün ki mânayı münifi bana renç ve meşakkat isabet etti demektir.*

(*Sûzenî*)

§ Mutlak kitap, defter mânasına da gelir. Arapça şedde ile kitap cüz'ü mânasınadır.

گر آنچه درین کراسه گفتم
کس گفته خدایرا سه گفتم
خاقانی

Bu kitapta söylediklerimden Allaha üç dediğimi söylemiş var mı?

(*Hâkânî*)

كُرَاشْ (**kerâş**) = Dağılma: kerâşîden = dağılıp saçılma, mahvolmaktan (*İsmas., emir*).

تو درمیان دلی دل میان زلف تودر
کراش خود مخوه وزلف خودپشانه مزن
سوزنی

Sen gönül içinde, gönül senin zülfünün arasında; kendi perişanlığını isteme ve zülfünü tarama.

(*Süzenî*)

رمیدگان وکراشیده گشتگان زوطن
ترا خوهند زیزدان بدعوت وآمین
سوزنی

Vatandan ürkenler ve dağılanlar Cenabı Haktan seni dua ve amin ile isterler.

(*Süzenî*)

بتا تاجدا گشتم از روی تو
کراشیده وخیره شد کارمن
آغاجی

Ey güzel! Senin yüzünden ayrıldığım günden beri benim işim perişan oldu ve karıştı.

(*Âğâcî*)

Kerâş çulluk kuşu mânasına da gelir.

كُرَاشَه (**kerâşe**) = Tarz ve reviş, üslûp.

كُرَاغ (**kurâğ**) = Çadıruşağı denilen bitkinin zamkı.

کَرَاکَا ، کَرَاکْ **(kerâk, kerâkâ)**= Kuyruk salan kuşu =kuras.

چنان تندیشد او از دشمن خویش
که باز تیز چنگال از کراکا
فخری

Keskin pençeli doğan kuyruk salan kuşundan nasıl korkmazsa o kendi düşmanından öyle korkmaz.

(Fehrî)

Saksağan ve bıldırcın diyenler de vardır.

کَرَاکَر **(kerâker)** = Karga § Kuzgun.

کَرَامَنْد **(kerâmend)** = Lâyık ve münasip.

کَرَاهْ ، کَرَانَه ، کَرَانْ **(kerân, kerâne, kerâh)** = Kenar, uc, nihayet.

دیدیم کرانه تا کرانه
غیر تو نبوه درمیانه
نشاط

Bir ucdan bir uca baktık; ortada senden başka kimse yok.

(Neşât)

دریا کرانه دارد ودریای فضل او
نبوده هیچ وقت کسی را کران خویش
شهاب الدین

Denizin kenarı vardır; onun fazileti denizi hiçbir vakit kimseye kendi kenarını göstermemiştir: onun fazileti denizinin ucu bucağı yoktur.

(Şihâbüddîn)

شراب لطف خداوند را کرانی نیست
اگر کرانش نماید قصور جام بود
مولانا

Cenabı Hakkın lûtfu şarabının kenarı yoktur. Eğer kenarı görünürse kadehin kusurudur.

(Mevlânâ)

کرانه گیر (kerânegîr) = Kenara çekilen, uzlet eden. Kerâne boyun buran kuşu mânasına da gelir.

کَرَاوْیَا **(kerâvyâ)** = Tatlıca ot.

کَرَایَه **(kerâye)**=Boyun buran kuşu.

کِرَایَه **(kirâye)** = Kira ve ücret.

کَرْبَسَه ، کَرْبَسُو ، کَرْبَس ، کَرْبَاسَه ، کَرْبَاسُو **(kerbâsū, kerbâse, kerbes, kerbesū, kerbese)** = Alaca keler (*Ar.*) سام ابرص.

ی کشد هم نهنگ را راسو
مرگ عقرب بود ز کرباسو
آذری

Timsahı da gelincik öldürür. Akrebin ölümü kelerdendir.

(Âzerî)

اژدها باش پرخزینهٔ علم
کایچنین جای جای کریسه نیست
سوزنی

İlim hazinesinin ejderi ol; çünkü böyle mevki kelerin mevkii değildir.

(Sûzenî)

درکنج غصه وغم باشد زبخت وارون
گاهش ندیم عقرب گاهش حریف کرباس
فخری

Bahtının dönüklüğünden dolayı keder ve gam köşesinde ona kâh akrep yoldaş, kâh keler arkadaş olur.

(*Fehrî*)

كُرْبَال (kurbâl) = Farsta bir vilâyet.

كُرْبُز (kurbuz) = Karga döleği (*Ar.*) قثاءالحيار.

كُرْبَش پَايَه (kurbeş pâye)=Akrep ayağı denilen bitki.

كُرْبَه (kurbe) = Dükkân.

هم از بامدادان درکربه بست
به از سود وسرمایه دادن زدست
سعدی

Kârı ve sermayeyi elden vermekten ise daha sabahtan dükkânın kapısını kapamak iyidir.

(*Sa'dî*)

§ Kanderî, yakı otu denilen bitki (*Ar.*) حلف ʿAşım Efendi Oḳyānūsta ḫelfe böyle demişse de burada yaban kerevizi diye tarif etmiştir.

كَرَبَه (kerbe) = Arı kuşu=sebzek § Keler.

كَرْپَا (kerpâ) = Ribas nev'inden helendüz denilen bitki.

اگر زفیض گفت وشحهٔ بدی دراير
شدی زبرجد وپیروزه پیکر کرپا
عسجدی

Eğer senin elinin feyzinden bulutta bir damla olsa idi helenduz; zebercet ve firuze şekline girerdi.

(*Ascedî*)

(B) ile de kullanılır.

كَرْپَاس (kerpâs) = Pamuk ipliğinden dokunan ham bez. Muarrebi كرباس tır.

نعمت دنیا چه باشد ای امین
نه گزی کرپاس ویك پاره زمین
عطار

Ey emin! Dünya nimetinin neticesi neden ibarettir? Dokuz arşın bez, bir parça yer.

(*Aṭṭār*)

كَرْت (kert) = Sent ağacı, Mısır dikeni denilen sert bir ağacın yemişi (*Ar.*) قرظ Senṭ: Mısırda yetişip odun yapılan meşe nev'inden bir ağaç.

كَرْتَاح (kertâḥ)=Azim ve himmet ki kalbin yüksek mertebelere teveccühünden ibarettir.

كَرْتَلَه (kertele) = İri ve yakışıksız kart oğlan. Bundan muharref olarak kersele denir.

كَرْتُومَا (kertūmâ) =Farslı, meşhur bir hekim.

كُرْتَه (kurte) = Gömlek (*Ar.*) قميص

خنك كسی كه ازين بوی كرتهٔ يوسف
دلش چو ديدهٔ يعقوب خسته واشد زود
مولانا

Mesuttur o kimse ki Yusuf'un gömleğinin bu kokusundan gön-

lü, hasta Yakub'un gözü gibi çabuk açıldı.

(*Mevlānā*)

§ Eteği ve yeni kısa elbise, Muarrebi قرطق tır.

كَرْتَه (kerte) = Ekilmiş yer.

كِرْتَه (kirte) = Süpürge otu.

كِرْتَهٔ دَشْتِي (kirteʾi deştī)=Mekke ayrığı denilen bitki.

كَرَ (kere) = Yaka düğmesi. (Ç) ile de doğrudur § Gömlek ve yakasının yırtmacı.

كُرچ (kurç) = Karpuz ve kavun dilimi = bürīn.

ماند کرجی گفت این‌را من خورم
تا چه شیرین خربزست این بنگرم
مولانا

Bir dilim kaldı, dedi; bunu ben yiyeyim ki bakayım bu ne tatlı karpuzdur.

(*Mevlānā*)

كِرچ (kirc)=Yaka oyuntusu § Karpuz ve kavun dilimi كرچ=kiric. Nāṣırī'de bu üç harekeli lūgatler yalnız (k) nin üstüniyledir.

كُرْچَه (kurçe) = Sazdan yapılmış bağcı kulübesi.

كَرْجَفُو (kercefū) = Bıldırcın (*Ar.*) سلوی.

چه نسبت بود دشمنت رابتو
تو یی شاهباز وعدو کرجفو
طیان

Düşmanın sana nasıl nispet edilir. Sen şahbazsın düşmanın bıldırcındır.

(*Ṭeyyān*)

كَرْجَن (kercen) = Kıkırdak denilen yumuşak kemik (*Ar.*) غضروف.

كَرَخْتْ كَرَخ (kereḫ kereḫt) = Hissiz ve şuursuz kimse, his ve hareketten kalmış, uyuşmuş âza (*Ar.*) حذر.

سرچاهی چنین مباش کرخ
زآنکه چاهیست ورسر دورخ
آذری

Kuyu başında böyle uyuşma; çünkü cehennemin başı üstünde bir kuyudur [*].

(*Āẕerī*)

كَرَخِ زِرَاه (kereḫ zirâh)=Piyade, yaya.

كَرْد (kerd) = Kerden=etmek, eylemek, işlemek, kılmaktan mazi.

خدای خواست‌که پرعالمی بخشاید
زلطف خویش ترا پادشاه عالم کرد
سعدی

Cenabı Hak âleme ihsan etmek istedi de kendi lûtfunda seni âlemin padişahı yaptı.

(*Saʿdi*)

§ İyi ve fenaya şâmil olan iş ve hareket.

کرد پیش آرو گفت کرد تکن
باچنین گفت کرد همره کن
سنائی

[*] (r) nin sükûniyle Kerḫ, Bağdad'da bir mahalledir ki Mârufı Kerḫī namiyle meşhur olan şeyḫ ebu Maḥfūẓ oralıdır.

İş meydana getir ve sözü kısalt; ya böyle söze hareketini yoldaş et.

(*Senā'ī*)

Farsii deride kerden ve kert kelimeleri (k) nin ötresiyle okunur.

مهتران جهان همه مردند
مرگرا سرهمه فرو کردند
از هزاران هزار نعمت وجاه
روز آخر یکی کفن بردند
رودکی

Cihanın ulları hep öldüler, hepsi ölüme baş eğdiler; öldükleri gün binlerce bin nimet ve izzetten son günde bir kefen götürdüler.

(*Rūdekī*)

هزینه چنان کن که بایست کرد
نباید اشاند ونباید فشرد
فردوسی

Lâzım olduğu kadar sarfet. Ne döküp saçmalı, ne sıkmalı.

(*Firdevsī*)

کُرد (**kurd**) = Türkiye, İran ve Irakta yaşıyan bir topluluk.

کردهٔ روپوش مشك خرد را
غرقه کردی هم عرب هم کردرا
مولانا

Küçük tulumu gizliyerek hem arabı hem kürdü siyrap eyledin.

(*Mevlānā*)

§ Ziraat için hazırlanıp etrafı yükseltilen yer, bahçede yapılan sebze ve çiçek ocağı, Kenarlarına merz denir.

هر حویجی باشدش کردی دگر
درمیان باغ ازسیر وکبر
هر یکی باجنس خود درکرد خود
از برای پختگی نم می‌خورد
توکه کرد زعفرانی زعفران
باش وآمیزش مکن بادیگران
مولانا

Bahçenin içinde sarmısak gübreden her sebzenin bir ocağı olur. Her biri kendi cinsiyle kendi ocağında pişmek ve erişmek için rütubet cezbeder. Sen ki safran ocağısın, safran ol ve başkalariyle ihtilât etme.

(*Mevlānā*)

§ Göl.

نهنگ آن به که بادریا ستیزد
کز آب کرد ماهی خرد خیزد
سعدی

Timsaha yakışan derya ile mücadele etmektir. Göl suyundan küçük balık peyda olur.

(*Sa'dī*)

§ Su hazinesi.

کَرْدَاد (**kerdâd**) = Temel ve esas.

کِرْدَار (**kirdâr**) = İş ve âdet, tarz ve üslûp.

اگر بد شنیدن نیاید خوشم
زکردار بد دامن اندرکشم
سعدی

کالیو (*ba.*).

یکی نامهٔ نغز پیکر نوشت
بنغزی بکردار باغ بهشت
نظامی

Güzellikte cennet bahçesine benziyen, şekli bedî bir mektup yazdı.

(*Nizāmī*)

مارا زمانه کردار کردی بغم گرفتار
از تو بنالم ای یار یانالم از زمانه
شیبانی

Sevgilim! Bizi zemane gibi kedere esir ettin. Senden mi nâle edeyim zamandan mı ?

(*Şibânî*)

كَرْدَز (**kerder**) = Toprağı katı enişli, yokuşlu yer.

كِرْدَك (**kirdek**) = Bilmece, yanıltmaç.

نام بت من اگر بخواهی
سیبیست نشسته برسرسرو
شاعر

Eğer benim sevgilimin adını öğrenmek istersen selvinin başına konmuş bir elmadır.

(*Şâ'ir*)

(sî) ile (bîst) ten maksat yirmi kere otuzdur ki altı yüz eder, ebcet hesabiyle 600 sayısını gösteren (ẖ) harfi (serv) kelimesinin başına konunca (Ḫusrev) olur.

از نیهٔ سنگ ونام دریا
نام بت من شود مهیا
شاعر

Taşın yâni mermerin yarısiyle denizin bir adı olan (yem) birleşince benim sevgilimin adı olan (Meryem) meydana gelir.

(*Şâ'ir*)

(خریز) (*ba.*).

كِرْدكَار (**kirdkâr**)=Hak Taalânın isimlerindendir.

خدمتی می کن برای کردگار
باقبول‌ورد خلقانت چه‌کار
مولانا

Allah için bir hizmet et; insanların red ve kabuliyle ne alâkan var.

(*Mevlânâ*)

§ Bilerek, kasdederek.

نه چون پورمیر خراسان که او
عطارا نشسته بود کردگار
رودکی

O, ihsan kasdiyle oturmuş olan Horasan Beyinin oğlu gibi değil.

(*Rûdekî*)

كَرْدَنگ (**kerdeng**) = Deyyus meşrep ve şaşkın.

كَرْدَنگَل (**kerdengel**)=Kerdeng.

كَرْدُو (**kerdû**) = Ağaçlardan kesilen dal ve budak: budantı.

كَرْدَه كار (**kerdekâr**) = Gezmiş, dolaşmış, tecrübe sahibi, üstad.

كَرْدِيلَن (**kerdilen**) = Horoz gözü denilen bitki.

كُرْدَه، كُرْز (**kurz, kurze**) = Ziraat için hazırlanıp etrafı çevrilmiş yer, tarla = kurd § Evlek § Fide tahtası. (K) nin üstüniyle anadan doğma çükü olmıyan kimse.

كَرْزمَان (**kerzmân**) = Gök, arş.

تابود دوکان عقیق وبهرمان
تابود خورشید ومه برکرزمان
فخری

Akik ve yakut madende; güneş ve ay gökte oldukça.

(*Fahrî*)

(R) nin üstünü (z) nin sükûniyle de doğrudur.

مه وخورشید' باوجیس وبهرام
زحل باتیر وزهره برکرزمان
همه حکمی بفرمان تورانند
که ایزد مرترادادهست فرمان
دقیق

Ay, Güneş, Müşteri, Mirrih, Zuhal, Utarit, Zühreden her biri gök yüzünde senin fermanınla hüküm sürerler, çünkü Cenabı Hak onları senin emrine tâbi kılmıştır.

(*Dekîkî*)

کُرْزَهْمَاه (kurze mâh) = Hoş kokulu bir bitki yahut kara kavuz denilen kökün bitkisi. Geyik ziresi yani yabani kimyon diyenler de vardır.

کُرْس (kurs) = Cerahet, elbise kiri § Kıvırcık saç = kerîb.

صربتاب ازحسد وگفتهٔ پرمکر وفریب
برکش ازگردنت این جامهٔ پرکرس وکریب
ناصر

Hile ve hud'a ile dolu olan haset ve sözden başını çevir, boynundan bu kirle dolu elbiseyi çek çıkar.

(*Nâṣır*)

کَرْسَان (kersân) = Ekmek kabı.

هم از گندم تهی کندو وهم خالی زنان کرسان نزاوی

Hem küpte buğday hem ekmek kabında ekmek yok.

(*Nizârî*)

کَرَسْف، کَرَسْب (keresb, keresf) = Kereviz dediğimiz sebze,

کَرَسْتُون (kerestûn) = Kapan denilen büyük terazi (*Ar.*) قبان Muarrebi قرسطون.

کَرْسَم (kersem) = Safran (Ni'metullâh).

کَرْسَنج (kersenc) = Himmetten nasibi olmamak (Burhân). Mukabili tâḫ dır کرتاخ.

کَرْسَنَه (kersene) = Burçak.

کِرْسَنَه (kirisne) = Yara yüzünde düğümlenip katılaşan cerahat.

کُرْسِیّ (kursiyy) = Taht ve bu münasebetle iskemle mânasına Arapçadır, Arapçada bilgiye de denir. Farsçada bunlardan başka ısınmak için altına mangal konulan kısa ayaklı masa: tandır mânasına da gelir. Eski heyet ilminde sekizinci feleğin adıdır. کرسی دار، کرسی خط، کرسی حروف (kursî ḫurûf, kersî ḫeṭ, kursî dâr) = Yazıda harf ve kelimelerin bir çırpıda ve düzgün olmasından kinayedir.

هرکه خود شناسدی شود محتاج غیر
خط چو کرسی دار گردد بی‌نیاز مسطرست
محسن

Haddini bilen kişi başkasına

muhtaç olmaz, yazı düzgün olursa mistara ihtiyacı kalmaz.
(*Muḥsin*)

كرسیٔ خاك (kursî'i ḫâk)=(*k.*) Yer.
كرسی دار مجلس طور (kursî dâr meclisi ṭûr) = (*k.*) Hazreti Mûsâ (عم).
كرسیٔ زر (kursîi zer)=(*k.*) Güneş.
كرسیٔ زیردار (kursî zîridâr)=Asılacak adamın ayağı altına konulan iskemle.

آن کزز مآل دولت دنیاست باخبر
کرسی زیردار شمارد سریر را
سلیم

Dünya devletinin mealinden haberi olan kimse tahtı askı iskemlesi sayar.
(*Sellm*)

كرسیٔ شش كوشه (kursî'i şeş küşe) =(*k.*) Altı yön itibariyle dünya.
كرسیٔ عقد گهر (kursî'i 'iḳdi guher) = (*k.*) İncinin taneleri biribirine uygun ve muntazam olmak.

گرچه باشد صاف همچون کرسیٔ عقد گهر
عقدهٔ رشکی میان هردو دل ناچار هست
وحید

Her ne kadar inci dizisinin taneleri gibi berrak olsa da her iki gönül arasında haset düğümü olması zaruridir.
(*Veḥîd*)

كَرسیدن (**kersîden**) = Çalışmak, idman etmek § Kavga etmek.

كَرَشه ، كَرَش (**kereş, kereşe**) = Hile ve hud'a, aldatmak için tevazu gösterme, yaltaklanma.

هرکه بادولت تو کرده کرش
کرده درگردنش زمانه کرش
پوربها

Her kim senin devletine karşı hiyle ve hud'a ederse zamane onun boynuna kıl urgan takar.
(*Pūr behā*)

§ Dağdan düşen kar kümesi § Kir § Aydınlık. (R) nin sükûniyle de doğrudur.

كُرُش (**kuruş**) = Kıldan örülmüş ip, urgan. Kereş (*ba.*).

كِرِش (**kirş**) = Uyurken damaktan çıkan mışıltı.

كِرِشته (**kirişte**) = Çörçöp.

زمین وآسمانها پرفرشته است
توکی بینی که چشمت پرکرشته است
عطار

Yer ve gök melekle doludur. Sen nerede görürsün, çünkü gözün çörçöple doludur.
(*'Aṭṭâr*)

كِرِشمه (**kirişme**) = Naz ve istiğna, kaş ve gözle işaret.

(K) ve (r) nin üstünü ile de yazmışlardır, (g) ile de görülmüştür.

کند عشق اربکارت یك کرشمه
زچشمت خون تراود چشمه چشمه
شاعر

Aşk eğer senin hareketine bir bakarsa gözünden göz göz kan sızar.
(*Şâ'ir*)

کَرَشِیدَن (kereşîden) = Hiyle etmek § Yaltaklanmak.

کَرَغ (kerġ) = کراغ (*ba.*).

کَرَغَسْت (kerġest) = Ermeniler hıyarı, sümüklü pancar adlariyle anılan ıspanağa benzer bir karış kadar, sâki ince bir nebat= برغست. Biri öbüründan bozulmuşa benzer (Reşîdî) (*Ar.*) بقلة الغسلول کرف ، کرف ، تتابری (*ba.*).

کِرِفْت (kirift) = Murdarlık, kesafet § Murdar ve mülevves kimse.

کَرَفْس (kerefs) = Kereviz.

موبو وذره ذره مکر نفس
می شناسیدند چون گل از کرفس
مولانا

Nefsin hiylesini inceden inceye, zerreden zerreye, gülü kerevizden farkettikleri gibi anladılar.
(*Mevlânâ*)

کَرْفَش (kerfeş) = Keler.

مبین آنکه مورست یا کرفشست
تو آن بین که جان دادنش ناخوشست
فردوسی

Karınca yahut keler olduğuna bakma. Sen ona bak ki canını vermesi hoş bir şey değildir.
(*Firdevsî*)

کِرْفَه (kirfe) = Sevap, hayırlı iş. کرفه‌گر (kirfeger) = Sevap ve hayırlı iş işliyen.

کَرَک (kerek) = Bıldırcın yahut kuyruk salan kuşu: kerâk (*muḫ.*).

تا نباشد همچو عنقا خاصه درعزلت غراب
تا نباشد همچو شاهین خاصه درقدرت کرک
جان خصم از تیغ سیمرغ افکنت برشاخ عمر
باد لرزان در برش چون جان بخشك ازتفك
انوری

Karga hususiyle şerefte anka gibi olmadıkça; bıldırcın hususiyle kudrette şahine benzemedikçe; senin ankayı düşüren kılıcının huzurunda hasmının canı; ömür dalı üzerinde, serçenin canı tüfekten titrediği gibi titresin.
(*Enverî*)

§ Mısırda bir köy.

زکنعان واز وعله واز کرک
رسیدند گردنکشان یك بیك
زجاجی

Mevkileriyle öğünenler kenan, remle, kerkden birer birer yetiştiler.
(*Zeccâcî*)

Buhara dilinde ev tavanı.

کَرَك (kerk) = Tavuk.

از شیر تاروبه واز یوز تاپلنگ
از کبك تابکرگس واز کرك تا کرك
روزی خوران خوان پر ازنعمت تواند
هرگوشهٔ که می نگرم صدهزارك
کمال غیاث

Aslandan tilkiye, parstan kaplana, keklikten kerkese, tavuktan bıldırcına kadar her nereye baksam yüz binlerce mahlûk

senin nimetinle dolu sofrandan rızklarını yiyorlar.

(*Kemāl Ġıyāṣ*)

§ Keklik § Yengeç. Burhān bunlardan başka gözbebeği, dal mânalarına da yazmıştır. Son harfleri (g) ile kergeden muhaffidir.

هر زمان این پیرگرگ شیر خوی طفل خوار
آن کند باآن‌که پیل وکرگ گاه کارزار
شهاب‌الدین

Bu çocuk yiyen aslan huylu ihtiyar kurt, bana her vakit fil ve kergedenin kavga zamanında yaptığını yapar.

(*Şihābuddīn*)

كُرَك (**kurek**) = Kel: saçsız baş,

كُرُك (**kurk**) = Kuluçka olmuş tavuk. Gurk olmuş derler ki bu haldeki sesi hikâyeden alınmıştır.

که خوار چون خروسی وچون ماکیان کرك
چون بوم دزد وبددل وکوری چوشپیره پوربها

Horoz gibi pislik yeyici, tavuk gibi gurksun; baykuş gibi hayırsız ve korkak, yarasa gibi körsün,

(*Pūrbehā*)

§ Tiftik tâbir olunan yumuşak yün Türkçe kürk bundan alınmış olmalı.

كَرْكَاس (**kerkâs**) = Çavdar yahut yulaf.

كَرْكَام (**kerkâm**) = Kuvvet ve celâdet § Emel ve maksat.

كَرْگَاه (**kergâh**) = İş işlenen yer, fabrika: kârgâh muhaffefi.

شد بدل جولاهه‌را کرگاه باچرخ بخار
نسجهای پنبه‌شان بهتر زنسج پرنیان
عندلیب

Buharlı makinalı fabrika çulha yerine kaim oldu; onların (ecnebilerin) pamuk mensucatı ipekli mensucattan daha iyi.

(*'Andellb*)

كَرْگَدَن (**kergaden**) = Kergedan denilen hayvan.

كَرْگَر (**kerger**)=Sanii hakiki olan Cenabı Hakkın isimlerindendir.

ملك دین را بقوت کرکر
گشت مسعود عاقبت اختر
فخری

Hakkın inayetiyle din mülkünün talihi âkıbet mes'ut oldu.

(*Fehrī*)

§ İkbal sahibi padişah § Çam ağacı.

كِرْكِر (**kirkir**) = Su teresi. Muarrebi چرجر dir. Reşīdī'de (گرگر) dir.

كَرْكَرَانَك (**kerkerânek**) = Kıkırdak. Nizâm, katı bir şeyin yerde sürüklenmesi demiştir.

كَرْكَرَك (**kerkerek**)=Kuyruk salan kuşu = kerâk.

کَرکَرُوهِن (**kerkerūhin**) = Bir nevi macun.

کَرکَرِی (**kurkurī**) = Kerkerânek.

کَرکَز (**kerkuz**) = Delil ve alâmet.

گر زحیوان بپیشت آید بز
هست آن هم بتفرقه کرکز آذری

Eğer önüne hayvandan keçi gelirse o da tefrikaya alâmet ve delildir.

(*Āẕerī*)

§ Yollarda mesafe tâyini için kullanılan ve çok defa taştan yapılan nışan.

کَرگَس (**kergeṣ**) = Kerkenz,kerkes denilen yırtıcı kuş.

هر کرگس سه هزار وپانصدست
مرکبوتر را چه باشد زان بدست
مولانا

Kergesin ömrü 3500 senedir. Güvercine ondan ne fayda.

(*Mevlānā*)

کرکس فلک (kerkesi felek) = Gök yüzünde şi'râ denilen iki yıldız. کرگسان فلک (kergesâni felek) = Gök yüzünde iki yıldızdır ki biri uçan öbürü yere inen kerkes şeklindedir.

کَرکَفِز (**kerkefīz**) = Gepçe.

کَرکَم (**kerkem**) = Eleğim sağma, kavsi kuzah.

فلك مرجامهٔ وا مانند ازرق
مراورا چون طراز خوب کرکم
بهرامی

Felek mavi renkli elbiseye benzer. Kavsi kuzah onun güzel süsü yerindedir.

(*Behrāmī*)

کَرکَمَا (**kerkemâ**) = Kuyruk salan kuşu.

کَرکَمِیَه (**kerkemīae**)—Hoş kokulu bir çiçek.

کَرکَن (**kerken**) = Ateşte alazlanmış taze buğday. Türkçesi ütüme, feriktir. Ferik Arapçadan alınmıştır. Kemalini bulmakla elde oğula bilen tane demektir.

کَرکَند (**kerkend**)=Yakuta benzer kırmızı bir taş.

کَرکُور (**kerkūr**) = کرکز (*ba.*).

کَرکِی (**kurkī**) = Turna kuşu = بکلنگ.

کَرَم (**kerem**) = Lâhana = kelem. (R) nin sükûniyle su kenarlarında biten yeşillik,

فرزانهٔ کجاست نه سرگشتهٔ عنا
آزادهٔ کجاست نه دلخستهٔ هوان
در روزگار هیچ نشان دیدی از کرم
جز درمیان سبزه واطراف بوستان
ظهیرالدین

Meşakkattan sersem olmıyan akıllı nerede? Zillet ve haka-

retle gönlü hasta olmıyan bir hür hani? Zamanda sebze arasında ve bostan etrafından başka yerde (kerem) in nişanesini hiç gördün mü?

(*Eşiriddin*)

کُرم (**kurm**) = Keder ve sıkıntı § Yara.

کِرم (**kirm**)=Kurt: ayaksız ve sürünerek yürüyen küçük hayvan,

کرمك (kirmek) = Kurtçağız.

کرم بادامه (kirm bâdâme) = İpek kurdu.

کرم پیله (kirm pîle)=İpek kurdu.

چون کرم پیله خصم ترا جامه شد کفن
سلمان

İpek kurdu gibi senin hasmına elbise kefen oldu.

(*Selmân*)

کرمدانه (kirmdâne) = Kurt baharından muharref olarak kurt bağrı ve yaban leylâğı denilen ağacın meyvası = مورداته mürdâne.

کِرمان (**kirmân**) = İran'da bir şehir olup Kirman eyaletinin merkezidir.

خیال زیرکی باخود مبر پیش خداداتان
نه پندد بار زیره آنکه باشد عزم کرمانش
جامی

Allahı bilenlerin huzurunda zekâvet iddia etme. Kirmana giden kimyon yükü bağlamaz: Kermana kimyon götürmez; çünkü iyisi orada çıkar.

(*Câmî*)

کرمائیل (**kermâîl**) = Dahhâk'ın aşçıları olan iki şehzadeden biri. Ötekinin adı (Ermâîl) dir.

کرم دشتی (**kerm deştî**)=Ak asma, ören gülü. § Çöğen: ağda ve çamaşırı ağartan kök § Bilmece.

کرمند (**kermend**) = Acele eden, ivici.

مکن امید دور وآز دراز
گردش چرخ بین چه کرمندست
خسروانی

Uzak ümitte ve uzun hırsta bulunma; feleğin devrine bak ne kadar süratlidir.

(*Hüsrevânî*)

(Ker) kuvvet mânasına olduğundan kermend=kuvvetli demektir. Bu kelimenin yazdığımız mânaya (g) ile (germmend) muhaffefi olması daha münasiptir.

کرمیخ (**kurmîh**)= Başı bakır, alt tarafı demir çivi § Mutlak çivi.

کرن ، کُردن (**kurden, kuren**) = Al tâbir olunan at.

سه روز ماند وسپه خواند وسیم وزر افشاند
سپس بسوی حصار هرات راند کرن
قاآنی

Üç gün kaldı, askeri çağırdı, altın ve gümüş saçtı, ondan sonra atı Herat kalesine sürdü.

(*Kâânî*)

كَرَنَب **(kerenb)** = Lâhana. (r) nin sükûnü, (n) nin üstüniyle karga büken denilen ilâç. (*Ar.*) قاتل الكلب.

كَرَنبا **(kerenbâ)** = Lâhana yemeği.

كُرُنج **(kurinc)** = Çörek otu. (K) ve (r) nin esresi de doğrudur.

ملائی طبع عدوش از بکا
ریاحین باغش بود از کرنج
فخری

Düşmanının tabiatının usanması ağlamaktan; bağının sümbülleri çörek otundan yani simsiyah olsun.

(*Fehrî*)

§ Âsi hurma § Öldürücü zehir. Bazı lügatler ikinci ve üçüncü mânalarda (k) nin esresi (r) nin üstüniyle yazmışlar.

كَرَنجُو **(kerencū)** = Uykuda ağır basma, kâbus,

بمهدت فتنه درخوابست دائم
زمهنت بروی افتاده کرنجو
فخری

Senin zamanında fitne daima uykudadır; senin korkundan ona daima kâbus ârız olmuştur.

(*Fehrî*)

كُورَنگ، كُرَنگ، كُرَند **(kurend, kureng, kūreng)** = Al at.

زهر تسم اسب الوان درطویله
سمند وابلق وکورنگ وتیله
فخرگورگانی

Tavlada her kısımdan rengârenk at vardı; kula, bakla kırı, al, gök.

(*Fehrî Gurgānî*)

§ Tabur ve daire teşkil edilecek yer, meydan.

هم مهجهٔ لوای‌ترا آسمان غلاف
هم لشکر علوترا لامکان کرنگ
کاتبی

Hem senin bayrağının alemine gök, kılıf; hem senin ulviyetinin askerine lâmekân meydandır.

(*Kātibî*)

ارواح اولیازده گرد درت کرنگ
درویش

Velilerin ruhları senin kapının etrafında halka teşkil etmişler.

(*Derviş*)

جان شیرین زخصم گیرد ازآن
فوج موران بدو زنند کرنگ
قاآنی

Hasmın tatlı canını alır; o sebeple karıncalar alayı etrafında halka teşkil ederler.

(*Kāānî*)

§ Boyacı kazanı.

دهنش همچو خم نیل پزی
چشمها چون کرنگ رنگرزی
قریع

Ağzı çivit kaynayan küp, gözleri boyacı kazanı gibi.

(*Kerî*)

§ Işfehān'da bir ırmak.

كُرَندَه **(kurende)** = Çulha fırçası (*Ar.*) شوكة الحائك. Reşîdî'de kerinde şeklindedir.

كَرَنگانی (**kerengânî**) = Bir nevi üzüm.

كُرُنگه (**kurunge**) = Çulhaların haşıl sürdükleri fırça.

كَرَنَه (**kerne**) = Bedeḫşān'ın nefîs armudiyle meşhur bir köy.

كِرِنَه (**kirne**)=Deve dikeni § Kene denilen böceḳ.

كَرَو (**kerev**) = Örümcek ağı(*Ar.*) نسيج العنكبوت .

كِرَو (**kirev**) = İçi kovuk diş.

بگرد گنه کمالت نمی رسد گردون
که هست دوروشب وماه وسال دونگ ودو
اگر زصنبله یك چو کم آورد گردون
کشد خصومت عدلت زکام ثور کرو
آذری

Felek gece gündüz, ay ve yıl seyr ve harekette iken senin kemalinin künhüne varmaz, eğer felek başaktan tek arpa eksik yetiştirse öküzün ağzından çürük dişi senin adaletine husumet gösterir.

(*Āẕerî*)

§ Küçük gemi, çırnık, zanbuka, sunbuk Muarrebi olan sunbuḳtan muharreftir.

جوانی پاکباز وپاك روبود
که باپاکیزه رویی درکرو بود
سعدی

پاکبار (*ba.*). Mi'yārı Cemālî'de kerv şeklinde yazılmıştır.

كَرْوا (**kervâ**) = İki şeyi birbirine vasletmek, bitiştirmek § Gediklenmek, raḫnedar olmak.

كَرْوان (**kervân**) = Oğul otu § Kervan kuşu. Arapçası (r) nin üstüniyledir.

كَرَوْتَنَه (**kerevtene**) = Örümcek ağı. (R) nin ötresiyle doğrudur. Örümcek diyenler de vardır.

كُرُوخان (**kurūḫân**) = Efrāsyāb'ın seraskeri, Pîrān Vise'nin kardeşi.

كُرُود (**kurūd**) = Çok derin kuyu (Cihāngîrî ve Burhān). Suyu az olan kuyu (Nāṣırî).

كُرُور (**kurur**) = Beş yüz bin.

كُرُوز (**kurūz**) = Zevk ve neşat.

زفر دولت او بندگان درگاهش
اگرچه دارد اقبال وجاه وکام وکروز
فخری

Dergâhının bendeleri onun devletinin şaşaasından her ne kadar ikbal, mevki, arzu, zevk ve neşata malik iseler de,

(*Feḫrî*)

§ Gam ve gussa mânalarına da geldiğinden (ezdat) karşıtlardandır.

باکروز وخری آهو بدشت
ی‌خرامد چون کسی کومست گشت
رودکی

Ahu sahrada zevk ve meseretle sarhoş olan kimse gibi salınıyor.

(*Rūdekī*)

کُرُوش (**kurūş**) = İşkembe.

کُرُوکَر (**kurūker**) = Cenabı Hakkın isimlerindendir sani' ve ḫâlik sıfatları yerinde kullanılır.

تو پنداری که یزدان کروکر
جهانی تو پرآورده است یکسر
عنصری

Sani' ve hâlik olan Cenabı Hak; zannedersin ki baştan başa, yeni bir cihan yaratmıştır.

(*'Unṣurī*)

کُرُوَن (**kurven**) = Alât کرن.

کُرُونِس (**kurūnīs**) = Azran'ın aşıkı, Vamık'ın yaşadığı ada.

کُرُوه (**kurūh**) = Bir fersahın yani bir kilometre bir uzaklığın üçte biri eski bir tâbir ile bir mili berri.

داد نقیب صبا عرض سپاه بهار
کز دو کروهی پدید پاوه‌گیان خزان
خاقانی

Saba nakibi, iki mil mesafeden hazan hezeyancılarını görünce bahar askerini arzetti.

(*Ḫāḳānī*)

§ Yuva in.

ببردش دمان تابالبرز کوه
که بودش در انجا کنام وکروه
فردوسی

Onu kükriyerek Elburuz dağına götürdü; çünkü orada yuvası ve ini vardı.

(*Firdevsī*)

کَرْوَه (**kerve**) = İçi kovuk çürük diş = کرو (*ba.*).

کَرَوَه (**kereve**) = Yılandan daha müessir karamtık bir canavar.

کَرَه (**kereh**) = Tereyağı § Kir, pas, el ve ayakta peyda olan nasır § Ekmek ve meyva gibi şeylerde zuhur eden küf ve çiçek. Bu mânaya Muarrebi کرج dir § Höcre, oda § Örümcek ağı.

کُرَّه (**kurre**) = (R) nin teşdid ve tahfifiyle at ve o gibilerin yavrusu.

کُرَه (**kure**) = Kilit kovanı ve peri § Çevgen ile oynanan top gibi her yuvarlak şey kure'i āb=su dalgaları.

کَرَه تَن (**kereten**) = Gelemem vezninde örümcek.

کَرَّه نَای (**kerrenây**) = Sesi dünyayı velveleye veren büyük boru. Bunu icadeden İsfendiyar imiş.

زشوریدن نالهٔ کرّه‌نای
برافتاد تب لرزه برآفتاب
نظامی

Kerrenayın feryadı heyecanından güneşin el ve ayḳğına titreme arız oldu.

(*Niẓāmī*)

خروش بلان ودم کرەنای
چنان شدکه چرخ اندر آمد زپای
فردوسی

Bahadırların cuşu huruşu ve boru sesi bir raddeye geldi ki felek âciz oldu.

(*Firdevsî*)

کَرِی (kerî) = Örümcek ağı § sağırlık mânasına sonundaki (y) masdariyet edatıdır.

کِرپاس (kirpâs) = Padişah ve vezir evlerindeki divanhane ki dergâh tabir olunur.

کَرِیب (kerîb) = Kurs.

کُرِیچ، کُرِیچَه، کُرِیز، کُرِیزَه (kuriç, kuriçe, kurîz, kurîze) = Bağ kulübesi salaş, küçük ev. Tahfif ile kurçe de denir.

داشت لقمان یکی کریچهٔ تنگ
چون گلوگاه نای وسینهٔ چنگ
سنائی

Lokmân'ın ney boğazı ve cenk sinesi gibi küçük bir evi vardı.

(*Sûzenî*)

§ Avcı kuşların tüylerini dökmesi, tülemesi. Birinci ve ikinci kelime (c) ile de görülmüştür.

کُرِیز (kurîz) = Hizmetkâr.

کُرِیزِی (kurîzî) = Hali düşkün beli bükük ihtiyar § Kendi başına sahrada tüleyen avcı kuş.

بباز کریزی بنام همی
اگر کبك نگریزد از من رواست
رودکی

Tüyünü dökmüş toğana benziyorum; eğer keklik benden kaçmazsa revadır.

(*Rûdeki*)

کِرِیس (kirîs) = Aldatma, yaltaklanma. Kirîsiden = aldatmak, hile ile inandırmak, yaltaklanmak mastarından (*İsmas., emir*).

کِرِیسَك (kirîşek) = Savaşçı, cengâver § Kuş yavrusu § Çukur.

کُرِیفتَن (kurîften) = Kaçmak = girîhten (Burhân).

کَرِیمَان (kerîmân) = Neriman'ın babası: meşhur Rüstem'in dedesinin dedesidir. Kirman şehrine de denir.

وقت آن آمدکه پروازی کنم
از کریمان عزم شیرازی کنم
نعمةالله کرمانی

Uçarak Kirman'dan Şirâz'a azimet zamanı geldi.

(*Ni'metullâhi Kirmânî*)

کَرِیوْدُوم (kerîvdûm) = Hiyanet (Burhan).

کَز (kez) = (ki) ile (ez) den mürekkep rapt edatıdır.

عزیزی که هرگز درش مرنتافت
بهردرکه شد هیچ عزت نیافت
سعدی

Bir azizdir ki kapısından yüz çeviren kimse gittiği kapıda şeref bulmadı.

(*Sa'dî*)

کردم مژه دجله پرکزان بحر
افتد چو تو ماهی بشستم یغما

Belki o denizden senin gibi bir balık ağıma düşer diye kirpiğimi Dicle yaptım [*].

(*Yeğmâ*)

کَزَابَه (kezâbe) = کجاوه (*ba.*).

کَزَاد (kezâd) = Eski elbise.

کُزَار (kuzâr)=Hacametçi neşteri.

کُزَاغ (kuzâġ) = Çadır uşağı denilen bitkinin zamkı. (*muḫ.*) kuzeğ.

کِزَالش (kizâyiş)=Lâyık. Edatülfudelada (g) iledir (Nāşırī).

کَزبَا (kezbâ) = Kerbâ.

کَزبُود (kezbūd) = Kâhyâ.

کَزبَه (kezbe) = Suyu ve yağı alınan şeylerden kalan posa.

کَزد (kezd) = Budantı.

کَزدیدَن (kezdīden) = Ağaç budamak.

کُزَردَن (kuzerden) = Çare ve derman aramak.

[*] Şairlerin büyük nehirlere deniz dedikleri vardır. Deryayı Nil gibi.

کُزَره (kuzre) = Hoş kokulu bir nebat. Bazı lûgatler kara kavza yani yaban havuçu, bir kısmı da geyik kimyonu demişler Fransızcası panicant § Suvarılmış mezruat.

کَزَف (kezef) = Kara sakız, zift.

رخ دوستان تو بادا سفید
رخ دشمنان تو بادا کزف
فخری

Senin dostlarının yüzü ak, düşmanlarınki kara olsun.

(*Feḫrī*)

§ Kuyumcuların gümüş üzerine işledikleri savat. Bazı lûgatler yanmış kömür demişler (Reşīdī) lügatlerin bir kısmı کزف şeklinde yazmıştır.

کِزلِك (kizlik) = Kalemtraş § Mutlak küçük bıçak ucu geriye dönük bir nevi kalemtraş suretinde de tarif etmişler. Cihangīrī, Reşīdī ve Niẓām (g) ile gezlik suretinde yazmıştır. Niẓām şimdi (l) nin üstüniyle okunuyor demek istiyor Ġıyāsultûğe ; Müeyyed, Burhān, Keşf, Medâr, Sūrurī'den yazdığımız gibi naklile (k ve g) ile doğrudur diyor.

حرف نوشته بدل طفل خرد
کزلك نسیان نتواند سترد
جامی

Küçük çocuğun kalbine yazılan harfi nisyan kalemtraşı hâkkedemez.

(*Câmī*)

تاقلم را نخست دست دهیم
لترا شد بکزنك تدبیر
نرود بر مراد دل قلمش
خوش نباشد بچشم کس رقمش
جامی

Kâtibin eli iptida kalemi tedbir kalemtraşı ile kesmedikçe onun kalemi gönlün muradınca hareket etmez; yazısı kimsenin gözüne hoş görünmez.

(*Câmî*)

ترنجی پیش هر خاتون نهادند
بدستش کزلکی برنده دادند
آذر

Her hanımın önüne bir turunç koydular. Eline keskin bir çakı verdiler.

(*Âzer*)

کَزَم (**kezm**) = Irmak ve havuz kenarında biten çayır çimen = kerm.

کَزَن (**kezen**) = کدن (*ba.*)

کَزَنْدَه (**kizende**) = Çulhaların haşıl sürdükleri fırça. = کرنده کرنکه (*ba.*).

کَزَنَه (**kezne**) = Göçken denilen alaca kuş ki kanadından yelpaze yapılır: iri başlı bir kuş olup serçeleri avlar (*Ar.*) صرد § Isırgan tohumu (*Ar.*) بذرالانجره [*]

کَزْوَا (**kezvâ**) = Kerpâ.

کَزْوَان (**kezvân**) = Oğul otu.

کَزُوغ (**kezūğ**) = İnsanın gerdanındaki fındıktan büyücek kemik.

بزخمی کزوغ ورا خرد کرد
چنین رزم سازند مردان مرد
عسجدی

Bir darbede onun boğaz kemiğini hurduhaş etti. Merdolan insanlar böyle cenkederler.

(*'Asedî*)

کَژ (**kej**) = Eğri.

آن خرمسکین میان خاك وسنگ
کژ شده پالان دریده پالهنگ
مولانا

O biçare eşeğin toprak ve taş arasında palanı eğrilmiş, kuskun yırtılmış.

(*Mevlânâ*)

Ham ipek Muarrebi ژ dır.

کَژاوَه ، کَژابَه (**kejâbe, kejâve**) کجاوه (*ba.*).

کَژاتَه (**kejâte**) = İpek kurdu.

کَژاز (**kejâr**) = Kejârîden = yırtmak, yaralamaktan (*Emir, ismas,*).

کَژاژ (**kejâj**) = Kuş kursağı.

چه طائریست هایون همای همت تو
که هفت چرخ ورا دانهٔ بود بکژاژ
تخری

Senin himmetinin huması ne mübarek bir kuştur ki yedi fe-

[*] Türkçe lûgatler kır sansarı diyorlar, Helîmî ve Ni'met (kezne) yi ısırganotu mânasına yazıp köçkene kejne demişler, Nizâmî da (صرد) e kejne demiştir.

lek onun kursağında bir danedir.

(*Fehrî*)

کژاگند ، کژاغند **(kejâğend, kejâgend)** = Çokal: harbde vücudu muhafaza için zırh altına giyilen ve içine pamuk yerine ipek doldurulan kaftan, hırka (ʿAşım Efendî). Başka lûgatlerde (zırh altı) tâbiri yoktur,

کژترخون **(kejterḫūn)** = کاکره (*ba.*).

کژخاطران **(kejḫâṭırân)** = Doğru düşünmiyenler, zihni sakim olanlar.

کژدم **(kejdum)** = Akrep. Türkçesi kuyruğu uru.

آدمی مرمار وکژدم را چه کرد
کوهمی خواهد مراورا مرگ‌دررد
مولانا

İnsan ağlu yılan ve akrebe ne yaptı ki yılan ve akrep onun ölümünü ve ıstırabını işter,

(*Mevlânâ*)

خصمیٔ کژدم بتراز اژدهاست
کان زتو پنهان بود این برملاست
نظامی

Akrebin husumeti ejderhadan beterdir; çünkü o senden gizli, bu meydandadır.

(*Nizâmî*)

کژدم بحری (kejdūmı beḥrî) = İskorpit denilen balık.

کژدم خوزه (kejdum ḫuvâre) = Huzistan vilâyetine mahsus kuyruğunu yere vurarak giden bir hayvandır, kuyruğiyle her kime vurursa hemen ölür (Burhân ve Cihângîrî) vaktiyle Huzistan'da kuyruğunu sürüyüp giden bir nevi akrep peyda olmuştu ki ona akrebi cerare derlerdi. Burhân kejdumi cerâreye; kejkerdum ḫuvâre unvanını vermiştir (Nâṣırî).

کژدم نیلوفری ، کژدم گردون (kejdumi gerdūn, gejdumi nîlûferî) = (*k.*) Akrep burcu,

کژدمه **(kejdume)** = Tırnak diplerinde çıkan et yaran ve kurlagan denilen hastalık (*Ar.*) داحوس ، داحس.

درکژدمه ات بیان کنم قاعدهٔ
کز خوان شفا رسد ترا مائدهٔ
پگشارگ ومسهل خور وی‌ساز طلا
از نسرکه وافیون‌که بری فائدهٔ
یوسف طبیبی

Et yaran hastalığına dair sana bir usul tarif edeyim ki sana şifa sofrasından bir nimet erişsin: kan aldır, müshil iç, sirke ve afyon sür ki fayda bulasın.

(*Yûsufaî Ṭebîbî*)

§ Küçük dil.

کژدف **(kejref)** = Fena kokulu bir nebat, yer hadisesi; halk osuruk otu derler.

کژکاو ، کژکا ، کژغاو ، کژغا **(kejğâ, kejğâv, kejkâ, kejkâv)** = غژغا ، غژغاو (*ba.*).

کژه ، کژك (**kejek, keje**) = Fili idare ettikleri ucu eğri demir vesair mânalarda kecek ile müşterektir. Konuşmada kecek denir.

باظلمت شب شکل مه چون ناخن شیر سیه
یاپیل‌وا زرین کژه برصرتکونسار آمده
دهلوی

Gecenin karanlığına karşı aŷın şeklini, kara aslan tırnağı; yahut filin başına ters gelmiş altından yapılma fil çengeli gibidir.

(*Dehlevî*)

Keje bunlardan başka kasap çengeli, boğazdaki küçük dil, ağaç kilit mânalarına da gelir.

کژمژ زبان (**kejmej zebân**) = Yeni lâf etmeye başlıyan çocukların çıtır pıtır sözleri.

طفل چهل روزهٔ کژمژ زبان
پیز چهل ساله برش درس خوان
نظامی

Çıtır pıtır söz söylemeğe yeltenen kırk günlük çocuğun yanında kırk yıllık ihtiyar ders okuyucu.

(*Nizâmî*)

گژنه (**kejne**) = Yırtık esvaba vurulan yama.

کژور (**kejûr**) = Erdel kökü = زرباد (*ba.*).

برکهن کردن همه نوها
ای برادر موکلست دهوژ
ناصر

عسلش راه بحنظلست نسب
شکرشرا برادرست کژور

Ey birader! zamanlar hep yenileri eskitmeğe memurdur, zaman balının aslı Ebu cehil karpuzu, zaman şekerinin kardeşi, erdel köküdür.

(*Nâşır*)

کژیم (**kejîm**) = Kecîm (*ba.*).

کس (**kes**) = Kimse, insan, hususiyle akıllı, ahlâklı, civanmerd adam.

او همی شد من غریب زپس
در خلائق نبود باما کس
نظامی

O gidiyordu, ben garip onu takip ediyordum ve bizimle mahlûkattan hiçbir kimse yoktu.

(*Nizâmî*)

§ Yardımcı, muavin: bikes = kimsesiz, yardımcısız.

ای کس مایکسی مابین
نظامی

Ey bizi himâye eden; bizim bikesliğimize bak.

(*Nizâmî*)

کس بیکسان (kesi bîkesân) = kimsesizlerin yardımcısı. کسی (kesî) = insanlık, mertlik. ناکسی (nâkesî) = namertlik ناکس (nâkes) = namert, alçak, pinti.

ناکس بتربیت نشود ای حکیم کس
سعدی

Ey hakim!. Alçak terbiye ile adam olmaz,

(*Sa'dî*)

Nāşırī aşağıdaki beyit ile elçi mânasını ispat etmek istiyorsa da birinci mânadan başka bir şey değildir.

ای ترك من امروز نگوئی که کجایی
تا کس بفرستیم وبخوانیم وبیایی
منوچهری

Güzelim! Bugün nerede oturduğunu söylemezsin ki bir elçi gönderelim, davet edelim de gelesin.

(*Minūçihrī*)

Cem'i kesândır.

ازان کس که خیری رسد بر کسان
دمادم رسد رحمتش بر روان
سعدی

İnsanlara hayrı erişen kimsenin ruhuna daima Allahın rahmeti erişsin.

(*Sa'dī*)

كُس (**kus**)=Kadınların tenasül aleti. كس زن (kusi zen)=(*k.*) Pek rezil kimse (Vehbī), كس كش (kusi keş) = Pezevenk.

كِسا (**kisâ**) = Zili, cicim gibi yaygılar.

كُسبَره (**kusbere**) = Kişniş : kara kimyon denilen güzel kokulu habbe (*Ar.*) كزبره.

كُسبَه (**kusbe**)=Türkçe küsbe denilen posa = كزبه: kusub de bu mânayadır.

قوم گفتندش که هین اینجا مخسب
تا نگوید جانستانت همچو کسب
مولانا

Kavm ona, sakın burada uyuma ki Azrail seni küsbe gibi döğmesin, dediler.

(*Mevlānā*)

كَسبَرج (**kesberec**) = İnci = murvârīd (*Ar.*) لؤلؤ.

حقهٔ پاکند پر از کسبرج
گر ندیدی لب ودندانش بین
رضی‌الدین

İnci ile dolu yakut hokka görmedinse onun dudak ve dişine bak.

(*Reżiyuddīn*)

كَستَر (**kester**) = Kara çalı.

كُستَل (**kustel**) = Bokböceği.

كُستَن (**kusten**) = Dövmek = güften. Küste dövülmüş ve tanesi samandan ayrılmamış olan harman. Türkçesi malagma imiş § Çobandeğneği denilen bitki (*Ar.*) عصی الراعی.

كُستی (**kustī**) = Güreş: dövmek mânasına gelen kusten den alınmıştır. İki kişi güreşirken galip mâğlûbu yere vurduğundan kustī denilmiş, zaman geçtikçe (s) (ş) ye kalbolunmuştur.

گردون که دائم آرد هر سخت بر رویم
آورده از طرفها درکار بنده مستی
از روی لاف گفتم آرم بخاك پشتش
هر چند این حکایت خود بود محض رستی
دستم گرفت وافکند ناگه بزیر پایم
پس گفت خیزوبنما آن چابکی وچستی
فریاد من رس اکنون کز دستهای پسته
باچون فلك حریفی باید گرفت کستی
کمال

Daima her meşakkati karşıma çıkaran felek benim işimi tesviyede her cihetten gevşek davranmıştır. Her ne kadar bu söz sırf şecaat göstermek maksadiyle ise de öğünerek onun sırtını yere getiririm dedim. Ansızın elimi tutup beni ayak altına attı. Ondan sonra kalk ve o çabukluğu ve çevikliği göster dedi. Şimdi benim feryadıma eriş; çünkü ellerim bağlı olarak felek gibi bir ortakla güreşmek, mücadele etmek lâzım.

(*Kemāl*)

§ Zünnar.

ریسمان صبحه بگسستند وکسی بافتند
گوهر قندیل بشکستند وساغر ساختند
خاقانی

Tespihin ipliğini kopardılar da zünnar ördüler. Kandilin cevherini kırdılar da kadeh yaptılar.

(*Ḫāḳānī*)

کَسْتَمَه (**kestīme**) = Devedikeni.

کَسَك (**kesek**) = Et kavurması § Saksağan.

کَسْمَه (**kesme**) = Kadınların zülüflerinden ayırıp uclarını keserek ve parmaklariyle kıvırarak yaptıkları lüleler, pürcük پچه (*ba.*).

کَسَنْدُر (**kesendur**) = Ehliyetsiz, insaniyetsiz.

صزد مرد را گرگ کبر کند
چوشه نیکوئی با کسندر کند
عنصری

Padişah ehliyetsize iyilik edince mert olan kibrederse lâyıktır.

(*'Unṣurī*)

کِسْنَك (**kisnek**) = Güvercin otu: hububat cinsindendir = ا کوون بزان.

کَسْنِی (**kesnī**) = کاسنی (*muḫ.*) (*ba.*) (k) nin esresiyle Arapça حلتیت denilen zamk.

کُسُوْر (**kusūr**) = Faydalandırmak § Bir şeyi görüp gözetmek.

کَسُوْن (**kesūn**) = Mecusi papazlarından bir şahıs.

کَسَه (**kese**) = Kolaylık ve sühulet.

کَسِیدَا (**kesīdâ**) = İlâç için kullanılan bir ağaç kabuğu = kesīlâ.

کَسِیس (**kesīs**) = Pūladın cevherini çıkardıkları şey, zaci eşved.

کُسِیل (**kusīl**) = Nişanlamak, namzet etmek § Yollamak, baştan savmak mânasına da gelir.

کَش (**keş**) = Maveraünnehirde Neḫşeb'e yakın Şehri Sebz denilen bir memleket. Mukanna' namiyle meşhur, hulûl ve tenasühe kail Hekīmibni 'Ata bu şehrin civarında Siyām dağının üzerindeki kuyudan sihirbazlıkla iki ay müddetle her gece bir ay çıkarır ve o ay dört fersah

mesafeyi aydınlatırmış. Böylelikle bir müddet ülûhiyet iddiasında bulunmuş, Abbasî halifelerinden Mehdî, vücudunu izaleye muvaffak olacağı sırada kendini kaynar katran kazanma atarak intihar etmiştir تخشب وسیام (*ba.*).

سودا فتاده خیره سری را هم از خری
تا ماه وآفتاب برآود زچاه کش
دعوی کند خدائی ومرهیچ خلق را
نتوان که دست گیرد از جوع واز عطش
سوزنی

Bir şaşkın, eşekliğinden dolayı keş kuyusundan ay ve güneş çıkarmak sevdasına düşmüş. Ülûhiyet iddia eder de hiçbir mahlûkun açlık ve susuzluğuna çaresaz olamaz.

(*Sūzenî*)

§ Köşe bucak hususiyle butun bucağı ki kasıktır.

ی بزیر کش وسجادهٔ تقوی بردوش
آه اگر خلق شوند آگه ازین تزویرم
حافظ

Şarap koltuğumun altında, takva seccadesi omuzumda, halk bu riyakârlığa vâkıf olursa vay halime.

(*Ḥāfız*)

§ Göğüs, koltuk.

جوانی بآئین ایرانیان
گشاده کش وتنگ بسته میان
اسدی

Bir genç, İranlıların âdeti veçhile sînesi açık, kemerini sıkı kuşanmış : hizmete hazırlanmış.

(*Esedi*)

§ Keşiden =çekmekten (*Emir, isfa. muḫ. vas.*).

من نگویم که طاعتم بپذیر
قلم عفو بر گناهم کش
سعدی

Ben taatımı kabul et demiyorum. Günahım üstüne af kalemini çek.

(*Sa'dî*)

چس فرخ خیز، بهار دلکش، نسیم گل‌بیز، شراب بیغش
چو هست فرصت بین ودرکش بروی ساقی ی مصفا
یغما

دلکش (*ba.*). Mecazen iç ve içici mânasına da kullanılır : bâdekeş, piyalekeş = şarap içici § Güzel ve hoş. Bu mânaya (g) ile de doğrudur.

آن مرغ کش خرام کدامست درچمن
از عنبرش مراغج واز مشك پیرهن
شهابی

O sorgucu amberden, gömleği miskten, reftarı güzel kuş hangi çimendedir.

(*Şimālî*)

§ Naz ile salınış.

درشهد چه خوشیست که درکام تونیست
باکبك چه کشیست که درگام تونیست
سنائی

Balda ne hoşluk var ki senin ağzında olmasın; keklikte ne hoş salınış var ki senin adım atışında olmasın.

(*Senā'î*)

§ Ki eş muhaffefi.

میر همه دلبران کشمیر تویی
خرم دل آن سپاه کش میر تویی
شاعر

Bütün Kişmir dilberlerinin beyi

sensin. Mesrurdur o askerin kalbi ki âmiri sen·in.

(*Şâ'ir*)

Burhân'da bu mânaya (k) nin esresiyledir. Yazdığımız şiir ona delil olabilir yahut (k) nin esresi kafiye içindir § Bir yazıyı iptal için üzerine çizilen çizgi.

کش عفوی کش بجرم کاتبی
کاتبی

Kâtibînin cürüm ve isyanına af çizgişini çek.

(*Kâtibi*)

Bu mânaya keşe de derler § Devenin el ve ayaklarında hâsıl olan ve ondan daima sarı su akan bir yaradır. Hastalığın başka develere sirayetini önlemek için onları dağlarlar.

کِش (**kiş**)=Şatranç oyununda şahı harekete getirmek için söylenir bir lâfızdır. Tavukları kovalamakta da kullanılır.

کُش (**kuş**) = Kuşten=öldürmekten (*Emir. isfa. muḫ. vas.*).

حیدر خیبر گشای مهدیٔ دجال کش
موسیٔ دریا شکاف ، عیسیٔ گردون مکان
صبای کاشانی

Hayberi fetheden Hayder, Deccali öldüren Mehdî, Nil nehrini yaran Musa, mekânı felek olan İsa.

(*Sebâyi Kâşânî*)

Söndürmekten kinaye olur.

آتشش بگیر وشمع بکش
سعدی

Yenini tut ta mumu söndür.

(*Sa'dî*)

کُشاخَل (**kuşâḫel**)=Mısır buğdayı =شاخل (*ba.*) yahut fik dediğimiz yaban böğrülcesi.

کَشاکَش (**keşâkeş**)=Elifi mukabele ile, peyderpey çekişme, iki taraftan birinin bir tarafa, öbürünün öte tarafa çekmesi, birbiri ardınca verilen emir, ara vermiyen iki güreşçi, kavga, çok gam ve keder. (Nâşırî) bir şeyi bir yerden bir yere çıkarmak mânasına da almıştır.

کَشان (**keşân**) = Bir direkli çadır ki künbedî derler. Şimdi kalenderî adiyle anılıyor; çünkü fakirler bayramda zenginlerin kapısına çadır kurar ve bir şey isterler (Nâşırî) § Maveraünnehir'de bir vilâyet: Efrâsyâb'ın himayesine iltica eden Kâmûs ve Eşkbûs oralıdır.

کشانی هم اندر زمان جان بداد
تو گفتی که هرگز زمادر نزاد
فردوسی

Kâmusi Keşani derhal can verdi. Anasından hiç doğmamış gibi oldu.

(*Firdevsî*)

Vasfı terkibi halindeki (keş) in cem'idir. Bâdekeş=şarab içen, bâde keşân = şarap içenler. Bârkeşân=yük çekenler § Çekerek mânasına hal sıygasıdır.

من نه باختیار خود می‌روم از قفای او
آن دو کمند عنبرین می‌کشدم کشان کشان
سعدی

Ben onun arkasından kendi ihtiyarimle gitmiyorum; beni o amber kokulu iki kement: (zülf) çeke çeke götürüyor.
(*Sa'dî*)

كَشَاوَرْز (**keşâverz**) = Ekinci.

باصیت معالیت قرچیست رسولی
در باغ ایادیت زخل چیست کشاورز
فخری

Senin yüksek fikirlerinin şöhretine nispetle ay nedir? bir elçi; senin ihsanlarının bahçesinde Zühal nedir? ekinci.
(*Fehrî*)

§ Ekinlik, mezrea.

دو کشاورز دین پیغمبر
این فرو مایگان خس وخارند
ناصر

Peygamberin dini mezreasında bu alçaklar çörçöptürler.
(*Nâşır*)

كِشْت (**kişt**) = Ekin, (k) nin üstüniyle de doğrudur.

تا غنیمت شمری سایهٔ بید ولب کشت
حافظ

Söğüt gölgesini ve ekin kenarını elbette ganimet sayasın.
(*Hâfız*)

§ Ekti mânasına kişten = ekmek ten mazidir.

هرکسی آن درود عاقبت کارکه کشت
حافظ

Herkes işin sonunda ektiğini biçer.
(*Hâfız*)

Kiştu direv = ekip biçmek demektir.

یکی گم شد ودیگری خاست نو
که هست این جهان جای کشت ودرو
دهلوی

Biri kayıp, öteki yeni peyda oldu. Bu dünya ekip biçme yeridir.
(*Dehlevî*)

كِشْتْرَاز (kiştrâz) = Ekinlik, mezraa.

كِشْتْرَاز دِيو (kiştrâz dîv)=(*k.*) Dünya.

كِشْتْمَنْد (kiştmend) = Ekinli yer.

دو منزل زمین تالب هیرمند
برآب خوش ومیوه وکشتمند
اسدی

Hirmend kenarına kadar iki konak yer; iyi su, meyva, ekinle dolu.
(*Esedî*)

كُشْتَار (**kuştâr**) = Boğazlanmış, مذبوح (*Ar.*) =بسمل کرده. Mecazen et mânasına da gelir..

هنوز پنج یکی پیش میر برده نبود
ازان شکاران کز تیر میر شد کشتار
فرخی

Mirin okiyle vurulan avlardan henüz beşte biri huzuruna götürülmemişti.
(*Ferruhî*)

كُشْتَك (**kuştek**) = Bokböceği.

كُشْتَگَانِ زِنْدَه (**kuştegâni zinde**) = (*k.*) Şehitler.

كُشْتَن (**kuşten**) = Öldürmek.

چو دیدش زدور آن نهنگ دمان
گرفتن همان بود وکشتن همان
فردوسی

O coşkun timsah onu uzaktan görünce tutmasiyle öldürmesi bir oldu.

(*Firdevsî*)

Ateş ve ışık ile kullanılırsa söndürmek mânasınadır.

تو مثال دوزخی او مؤمنست .
کشتن آتش بمؤمن ممکنست
مولانا

Sen cehennem gibisin, o mü'mindir. Mü'mine ateşi söndürmek mümkündür.

(*Mevlânâ*)

کِشْتَن (kişten) = Ekmek.

نشاید همه کشتن از بهر خویش
که روزی خورانند زاندازه بیش
نظامی

Toprağın hepsini yalnız kendi için ekmek lâyık değildir; çünkü rızk yiyiciler hadden aşırıdır.

(*Nizâmî*)

کَشْتُو (keştū) = Yarı olmuş üzüm.

کَشْتُوك (keştūk) = Kaplumbağa = لاك پشت.

کِشْتَه (kişte) = Ekilmiş yer. Elma, armut, şeftali kurusu ki çok defa ikiye bölerek çekirdeklerini çıkarıp kurutulur. Türkçe kak derler.

ثنا گوی ترا بی تو دل ازغم ـ
بدو نیست چون امرد کشته
سوزنی

Seni methedenin; sen yanında olmadıkça yüreği teessüründen armut kurusu gibi ikiye ayrılır, çatlar.

(*Sūzenî*)

کُشْتی (kuştī) = Güreş. Giriften = tutmak ve müştaklariyle kullanılır کشی (*ba.*).

کشتی گیر (kuştīgīr) = güreşçi, pehlivan § Kuşten = öldürmekten mazii muhatap.

کِشْتی (kiştī) = Ektin: kişten = ekmekten mazii muhatap.

کَشْتی (keştī) = Gemi.

Rüstem'in kadehinin büyüklüğüne dair:

یکی جام می‌خواست از می‌گسار
که کشتی براو بر بکردی گذار
فردوسی

Sâkiden üzerinde gemi yüzecek kadar büyük bir kadeh istedi.

(*Firdevsî*)

کشتیبان (keştībân) = Gemici ve gemi idare eden kaptan.

دران سفینه که آز وهواست کشتیبان
غریق حادثه را ساحل وپناهی نیست
پروین [*]

Hırs ve havanın kaptan olduğu gemide hâdiselerden boğulan için kıyı ve sığınak yoktur.

(*Pervîn*)

کشتی روندهٔ صبح (keştī revendei şubḥ) = (*k.*) Deve.

کشتی زر (keştī'i zer) = Kayık biçimi yaldızlı kadeh § (*k.*) Yeni ay. (*k.*) Güneş.

[*] (Kilit) lügatindeki nota bak.

کشتی شدن (keştî şuden) = Yüzgeç olmak, yüzgeçlik.

کشتی غم (keştî'i ğem) = (*k.*) Dünya.

کشتیگاه (keştigâh) = Liman, tersane.

کشتی گر (keşti ger) = Gemi yapan, gemi mimarı.

کشتی کش (keştî keş = Gemi reisi. (*k.*) Meyhur, ayyaş.

کَشَحْ (**keşeḥ**) = Kişniş denilen pek küçük, hoşaflık, çekirdeksiz üzümü dizip kuruttukları ince sicim. Kişniş, kuş üzümüne de derler.

کَشْخَانْ ، کَشْخَانْ (**keşḫân, keşîḫân**) = Karısının başkasiyle birleşmesine razı hattâ vasıta olan kimse.

گهی بقهقهه خندان که شه بهر سالی
چرا مبالغ چندان دهد بدین کشخان
قاآنی

Kâh, padişah her sene bu kadar parayı bu âdi herife niçin verir diye kahkaha ile gülücüdür.
(*Kāānî*)

Nâşirî, bu kelimenin fasihi کسن خوان = gebe olmak için erkek isteyici mânasına olarak insan ve hayvana denir; Ferhengler birbirlerine bakarak tahkik etmemişler diyorsa da کشخان (k) nin üstün ve esresiyle deyyus mânasına Arapça olduğundan Reşîdî'nin dediği gibi Muarrep olması hatıra gelebilir.

کُشْخَرْ (**kuşḫer**) = İklim: Eski usul üzere yerin yedi bölümünden biri = کشور kişver.

کَشِشْ (**keşiş**) = Çekiş, cezp.

رشتهٔ برگردنم افکنده دوست
می‌کشد هرجاکه خاطر خواه اوست
شاعر

Dost boynuma bir ip takmış, gönlü istediği yere çekiyor.
(*Şā'ir*)

Başka bir şairin cevabı:

رشته برگردن زنا فرمانیست
این کشش بی رشته گر باشد نکوست
شاعر

Boyunda ip olmak söz dinlememektendir. Bu çekiş; ipsiz olursa iyidir.
(*Şā'ir*)

§ Naz ve gamze § Durup dinlenmeden yürüme § Keşiden = çekmek ten hâsılı mastar § کشیش (*muḫ.*) (*ba.*).

کَشَفْ (**keşef**) = Kaplumbağa.

کفیده دل و برلب آورده کف
دهن باز کرده چو پشت کشف
نظامی

Kalbi çatlamış, dudağı köpürmüş; ağzını kaplumbağa sırtı gibi açmış.
(*Niẓāmî*)

§ Seretan burcuna da denir § Karlık yerinde kullanılan, kaplumbağa biçiminde, başı yassı, ağzı geniş su kabı.

کُشْفْ (**kuşf**) = Yanmış kömür §

Gümüşe vurulan savat: gümüş üstüne işlenen kara nakışlar.

کُشُفت (kuşuft) = Perakende, perişan کشفتن (*ba.*). (K) nin ötresi (ş) nin esresiyle Yahudi tapınağı, havra.

کُشُفتَن (kuşuften) = (K ve ş) nin ötre ve üstüniyle açmak, yarmak § Dağıtmak, perişan etmek, bu mânalarda lâzım da olur § Pejmürde olmak § Yok olmak.

دل برگرفته ام زبد ونیك روزگار
تا پردهای راز فلك را کشفته ام
کمال

Feleğin esrarlı perdelerini açtığımdan beri zamanın iyi ve fenasını kalbimden çıkardım.
(*Kemāl*)

دولت آنها فرتوت شد وکار کشفت
هرکه فرتوت شود هرگز برنا نشود
منوچهری

Onların devleti kocadı ve işi perişan oldu. Her kim ihtiyarlarsa hiçbir vakit genç olmaz.
(*Minūçihrī*)

شکفته بدم چون بنیسان درخت
کشفته شدم چون بآبان گیاه
عبدالواسع

Ağacın nisanda açıldığı gibi açılmıştım; bitkinin ekim ayında solduğu gibi soldum.
(*'Abdülvāsi'*)

کَشَف رُود (keşef rūd) = Kenarında Sāmibni Nerīmān'ın bir ejder öldürdüğü ırmak.

کَشك (keşk) = Keş dedikleri yoğurt kurusu.

زن آقا دهد بمهمان دوغ
چه کند نیستش جزاین درمشك
کهنه مشکش مباد هیچ تهی
یارب از دوغ تازه یعنی کشك
خاوری کاشانی

Ağanın eşi misafire ayran verir. Ne yapsın tulumunda bundan başka bir şey yoktur. Yarabbi! Onun eski tulumu taze ayran yani keşkten boş olmasın.
(*Ḫāverī'i Kāşānī*)

§ Keşkek dediğimiz, et ve buğday ile yapılan yemek. Arpa çorbası mânasına Arapçadır.

کَشَك (keşek) = Saksağan kuşu § Çizgi yazı.

کُشك (kuşk) = Kūşk (*muḫ.*) = köşk.

کَشکاب (keşkâb) = Arpa çorbası, arpa ekmeği.

گفته بودی که کاه وجو بدهم
چون تمادی ازان شدم درتاب
برستوران واقربات مدام
کاه، کهتاب باد وجو، کشکاب
انوری

Saman ve arpa veririm demiştin. Vermediğin için muztarip oldum. Saman daima hayvanlarına ilâç, arpa ekmeği akrabana yemek olsun.
(*Enverī*)

§ Arpa suyu. Ḥabībi Işfehānī'nin ifadesine nazaran keşkâb kâlcūş mânasına gelir کالجوش (*ba.*).

كشكبا

(keşkbâ) = Aşi halimdir ki süzülmüş yoğurtla yapılır. (ʿAşım Efendi).

Habîbi Işfehânî dîvâni etʿame lûgatçesinde buna da keşk gibi keşkek denmiştir.

كشكرك

(keşkerek) = Saksağan kuşu.

كشكشان

(keşkeşân) = Keşân keşân = çeke çeke muhaffefidir.

دست عشق آمد گریبانم گرفت
دست دیگر رشتهٔ جانم گرفت
کشکشانم برد تادرگاه دوست
در دلم بنشست وایمانم گرفت
بابا لی گوهی

Aşkın eli geldi, yakamı tuttu; öteki eli canımın ipine sarıldı; beni çeke çeke dostun dergâhına kadar götürdü. Kalbimde karar edip imanımı aldı.

(*Bâbâ ʿAlî Gûhî*)

كشكله

(keşkele) = Postal dediğimiz ayakkabı.

كشكنجير

(keşkencîr) = Ok atanların kemankeşlikte yani okun yayını çekmekte idman peyda etmelerine mahsus ağır bir alet.

که کشد در روش شعر کمان چو منی
من که باقوت بهرامم وبا خاطر تیر
من کمانرا وخداوند کمانرا بکشم
گر خداوند کمان زال وکمان کشکنجیر
سوزنی

Şiir üslûbunda benim gibi bir kimsenin yayını kim çeker: bana kim denk olabilir. Ben ki kuvvette Behram=(Mirrih), fikirde tir = (Utarit) gibiyim. Yayın sahibi Zal pehlivan, yay keşkencîr de olsa ben yayı sahibiyle birlikte çekerim.

(*Sûzenî*)

(K) nin ötresiyle köşk delici mânasına olup bu münasebetle büyük bal yemez topa derler = دیگ رخشنده ، دیگ dîg, dîg-i rehşende. Bir söylentiye göre gülle denilen yuvarlağın adıdır.

نه منجنیق رسد برصرش نه کشکنجیر
انوری

Onnn başına ne mancınık, ne top erişir.

(*Enverî*)

چنان شود سوی دشمن شهاب کینهٔ او
که تیر تاب گرفته جهد ز کشکنجیر
شمالی

Onun kini şihabı, düşman tarafına toptan kızgın bir danenin sıçraması gibi gider.

(*Şimâlî*)

Cihângîrî ve Nâşırî'de iradedilen bu beyitteki kuşkencir top mânasına alınırsa (tir) ve daneye gülle demek lâzımdır, fakat ok şihaba yani ağar yıldıza daha ziyade benzer. Mancınık mânasına da gelir [*].

كشكو

(keşku) = Arpa çorbası § Saksağan.

[*] Mancınık: topun icadından önce taş gülle atmakta kullanılan bir çeşit büyük sapan.

کشکول (**keşkūl**)=Dilenci § Yüzünden bir kapak açılarak içi alınan büyük hindistancevizidir ki fakirler içine ekmek ve yemek koyarlar = خجکول.

دلم از قیل‌وقال گشته ملول
ای خوشا خرقه وخوشا کشکول
بهاءالدین عاملی

Gönlüm dedikodudan usanmış. Hırka ve keşkül ne hoştur.
(*Behā'uddini 'Amili*)

کشکهای پرتوی (**keşekhâyi pertevī**) = Hututı şuaî: Güneşin aydınlığında göze görünen çizgi ve iplik gibi şeyler. Keşek =yazı, çizgi; pertev = ziya ve şuaᶜ kelimelerinden terekkübetmiş.

کشکینه، کشکین، کشکنه (**keşkine, keşkīn, keşkīne**) = Arpa ekmeği § Arpa, buğday, bakla unundan yapılan bir nevi ekmek.

اگرم نان میده دست نداد
نان کشکین بود بهر حالم
نزاری

Eğer simit ekmeğine muvaffak olmazsam, herhalde arpadan yapılmış ekmeğim olur.
(*Nizārī*)

§ Köylülerin kavrulmuş buğdayı bir kaba koyup üzerine balık salamurası, çiğ soğan, pancar ve semizotu tohumu döküp karıştırdıktan sonra güneşte ekşiterek yedikleri bir nevi katik diyenler de vardır.

کشمر (**keşmer**) = Kâşmer (*ba.*).

کشمکش (**keşmekeş**) = کشاکش (*ba.*).

کشمیده (**keşmīde**) = Bir yazıyı bozmak için üzerine çekilen çizgi § Yazı ve mutlak çizgi diyenler de vardır.

کشمیده گرد (**keşmīde gird**)=Değirmi çizgi, daire.

کشمیر (**kişmīr**) = Hindistanın şimal bölgesinin sonlarında İngiltere'ye bağlı imtiyazlı bir hükümet ve geniş bir memleket.

کشن (**keşen**) = Çok. (Ş) nin sükûnu ve esresiyle de doğrudur.

کشنج (**keşnec**) = Yerelması yahut mantar nev'inden bir bitki, keşne Muarrebidir.

کشنه (**keşne**) = Susamış = teşne § Yerelması yahut bir nevi mantar § Kolaylık.

کشنی (**keşnī**) = Orman, koruluk.

کشنی (**kişnī**) = Burçak § Orman.

کشنیز، کشنیج (**kişnīc, kişnīz**)= Kişniş denilen tohum (*Ar.*) کزبره.

جاجی § Lâcivert renkli bir nebat. کسبره (*ba.*).

کشنیش دشق = oğulotu yahut kokusu fesleğene benzer o neviden bir bitki yahut nevruz otu tohumu. Nevruz otuna (نوش گیا) derler.

کَشْو (**keşev**) = Keşif § İp urgan örülen ve kenevir denilen bitki. (Ş) nin ötresiyle keşü şeklinde de görülmüştür.

کَشْواد (**keşvâd**) = Meşhur Gāve'nin torunu ve Küderz'in babası.

چو بشنید کودرز کشواد تفت
شب تیره از کوه سویش برفت
فردوسی

Keşvād'ın oğlu Küderz işitince karanlık gecede dağdan acele onun yanına gitti.

(*Firdevsî*)

کَشْوَد (**keşved**) = Ebcet vezninde fısk ve fücur.

کُشُود (**kuşud**) = Bağ sarmaşığı denilen bitki.

کِشْوَر (**kişver**) = İklim: yedi parçaya ayrılan yerden bir parça. Her ıklim yedi gezeğen yıldızdan birine mensuptur. Eski zamanlarda yedi tane sanılan gezeğen yıldızların sayısı bugün pek çoktur.

گویی اندر کشور ما برمی خیزد وفا
یاخود اندر هفت کشور هیچ جائی برنخاست
خاقانی

Zannedersin ki bizim ıklimimizde vefa zuhur etmiyor, yahut yedi ıklimin hiçbirisinde vefa zuhur etmedi.

(*Ḫāḳānî*)

کشور خدا (kişver ḫudâ) = Padişah. Aslı ḫudayi kişver = ıklim sahibidir.

کشورکشا (kişver kuşâ) = Ülke fetheden.

کِشْوَرْز (**kişverz**) = Büyük, azîm. Kıyasa aykırı olarak kişverziyân suretinde cemilenir.

کِشَه (**kişe**) = Yazıyı bozmak için üzerine çekilen çizgi, eski tâbirle خط بطلان. Mutlak yazı diyenler de vardır. Bir kısım lûgatler (k) nin ötresiyle yazı, esresiyle bozma çizgisi mânasına demişlerdir § Karabaş denilen bitki § (k) nin üstüniyle eyer üzerine çekilen çember kolanı § Dilenci § Kolaylık. (K) nin üstünü (ş) nin şeddesiyle [*] üzerine henüz eyer vurulmuş hayvan.

کَشیخان (**keşīḫân**) = کشخان (*ba.*).

کَشیدَن (**keşīden**) = Çekmek, çekilmek mânasına müteaddi ve lâzımdır meselâ bir şeyi iradesi olmıyarak bir yerden bir yere götürmek, bir şeyi bir yerden bir yere celbetmek, çıkarmak.

میخ را از چوب بیرون کشیدم

[*] Reşīdîde şedde kaydı yoktur.

Çiviyi ağaçtan dışarı çıkardım.

İtmek, yazmak, nakşetmek, içmek.

روزها باید کشیدن انتظار یکشمار
تا که در جوف صدف باران شود درعدن
سنائی

Sedefin içinde yağmur Aden incisi olmak için günlerce çok beklemek lâzımdır.

(*Senâ'î*)

كَشِيدَه (**keşîde**) = Çekmiş, çekilmiş: keşîden = çekmek ten mazii naklî, ismi mef'ul. Çekmek kelimesinin lisanımızda kullanılan mânaları kısmen Farsçada kullanılır: meselâ zahmet çekmek gibi ki sanki zahmeti omuzuna alıp götürmektir, uzamak, tartmak, erkek hayvanı dişiye aşırmak bu kabîldendir. Keşîde ḳed = uzun boylu § Keşîde rū = söbü yüzlü. Keşîde rîş = uzun sakallı. Keşîde zihâr = hayası çıkarılan hayvan, iğdiç.

یکی وحش بودش بکردار گرگ
کشیده زهار وبلند وسترگ
فردوسی

Onun yüksek, iri kurt gibi iğdiç bir atı vardı.

(*Firdevsî*)

Ḫorasan'da ipek ve sırma ile işlenen parçaya ve bir kimseye vurmak üzere hazırlanan yumruğa denir ki vurmağa ölçülenmek demektir.

كَشِيش (**keşîş**) = Papaz. Muarrebi قسيس tir.

كشيشانرا كشش بيش وكوشش
بتعليم چو من قسيس دانا
خاقانی

Papazların benim gibi âlim bir papazı talime sây ve ikdamlarını görürsün.

(*Ḫâḳânî*)

كَعْبُ الغَزَال ، كَعْبِ غَزَال (**ke'bi ġezâl, ke'bulġezâl**) = Peynir şekeri, akide şekeri § Bir nevi helva: hekimlerin fânîdi senceri dedikleri helvadır ki arpa unu ve zencebin ile yaparlar ('Aşım Efendî) § Şarap.

كَعْبَهٔ ، كَعْبَهٔ زَرْوَان ، كَعْبَهٔ جِهَانْگَرد
مُحْرِم نِشَان (**ke'be'i cihângerd, ke'be'i rehrevân, ke'be'i meḥrem nişân**) = (*k.*) Güneş.

كَفْ (**kef**) = Köpük.

كف بلب آورده زمستی وجوش
برصفت صوفیٔ پشمینه پوش
سلیم طهرانی

Sof giyen sofu gibi mestlik ve cuşu huruştan ağzı köpürmüş.

(*Selîmî Ṭehrânî*)

§ Kefîden = yarılmak, yarılmaktan emir § Rastık § Arapça (f) nin şeddesiyle el ayası mânasına gelen (keff) in muhaffefidir. Farsça ile farkları Arapçada parmak uclarından başladığı halde Farsçasında parmak diplerinden bileğe kadar olan yerdir.

کف آبگینه (kefi âbgîne) = Kum eritilip sırça haline geldiği zaman üzerinde hâsıl olan köpük yahut eritilip süzüldükte dilinde kalan ve yüze çıkan çökük ve köpük (*Ar.*) زبد القوارير ، ماء الزجاج. Türkçeşi sırça suyu.

کف دریا (kefi derya) = Denizköpüğü: hafif ve beyaz bir taştır ki marangozluk gibi şeylerde kullanılır (*Ar.*) زبدالبحر.

کف سفید (kef sefîd) = (*k.*) Cömert.

کف غنجه کردن (kef ğunce kerden) = Yumruklamak maksadiyle pençeyi sıkıp yumruklamak.

کفک (kefk) = Köpük.

یکی پرسید ازان شیدای مجنون
که عالم چیست گفتا کفک صابون
عطار

Biri aklını kaybeden divaneden dünya nedir diye sordu. Sabun köpüğü gibidir diye cevap aldı.
(*'Aṭṭār*)

شکفته لاله چو جام شراب ژاله درو
چو کفک رخشان اندر میان جام شراب
قطران

Lâle, şarap kadehi gibi açılmış; içinde jâle, şarap kadehi içindeki parlak köpüğe benziyor.
(*Ḳaṭrān*)

کفگیر (kefgîr) = Kevgir dediğimiz kefgîr=köpük tutucu, bir şeyin köpüğünü alıcı demektir.

کف مس (kefi mis) = Bakır köpüğü ki bakır çiçeği derler, bakırı eritip boşalttıktan sonra üzerine soğuk su döküldükte hâsıl olan köpüktür (*Ar.*) زهرالنحاس.

کَفَا (**kefâ**) = Mihnet ve meşakkat.

جهان بعدل توشد آن چنانکه ممکن نیست
که بر دلی رسد ازجور روزگار کفا
فخری

Adaletin sayesinde dünya öyle bir hale geldi ki zamanın zulmünden hiçbir gönlün müteessir olması ihtimali kalmadı.
(*Feḫrî*)

§ Boğaz sıkılmak mânasına خفه den çevrilmiş olacak خفه (*ba.*)

کَفَانَه (**kefâne**) = Düşük (*Ar.*) سقط.

کَفَانِیدَن (**kefânîden**) = Yarmak, yardırmak, çatlatmak.

هیبتش الماس سختررا بکفاند
چون بکفاند دو چشم مار زمرد
منوچهری

Zümrüt yılanın iki gözünü nasıl çatlatırsa heybeti sert elması öyle çatlatır.
(*Minūçihrî*)

کَفت (**keft**) = Keften=yarılmak, çatlamak, yarmak çatlatmaktan mazi.

چوزد تیغ برفرق ان نامدار
سرش کفت ازان زخم همچون انار
دقیقی

O ünlünün başına kılıcı vurunca o darbeden başı nar gibi yarıldı.
(*Dḳîḳî*)

کفتگی (keftegî) = Yarıklık, çatlaklık.

کفتن (keften) = Yarılmak, çatlamak, yarmak, çatlatmak.
کفته (kefte) = Yarılmış, çatlamış, yarık, çatlak.

جمال‌الدین ابو اسحق کز غم
دل بدخواه جاهش کفته باشد
فخری

Cemaleddīn Ebū İsḥāḳ'ın mevkiine kötülük istiyenin kalbi çatlasın.

(*Feḥrī*)

کُفْت (**kuft**) = Açıldı, vurdu, dövdü mânalarınadır ki birinci mânaya شکفت ikincisine göre küft muhaffefidir.

کِفْت (**kift**) = Omuz = düş, Arapça bu mânaya gelen (kitf) ten çevrilmiştir.

بیاورد گرز گران را بکفت
سپه ماند از کار او در شگفت
فردوسی

Ağır topuzu omuzuna aldı. Asker onun işine şaştı.

(*Firdevsī*)

کَفْتَار (**keftâr**) = = Sırtlan.

ترا چون نیست عقل ودانش وفهم وخرد دائم
فریبد مرترا گردون چو صیادان کفتاری
ابوالمعانی

Senin akıl ve iz'anm fehim ve idrakin olmadıkça felek sırtlan avcıları gibi seni daima aldatır.

(*Ebūlmeānī*)

کَفْتَر (**kefter**) = Güvercin = kebūter.

چو سرماشود سخت لاغر شوند
باواز مانند کفتر شوند
فردوسی

Kış gelince çok zayıf olurlar. Sesleri güvercin gibi olur.

(*Firdevsī*)

کَفْتَرِی (**kefterī**) = Çulha tarağı.

کَفْچ (**kefç**) = Kepçe.

ای شده همچو کدو جله شکم کفچ مکن
بهر پرکردن آن دست طمع سوی بسوی جای

Ey kabak gibi bütün karından ibaret olan! Onu doldurmak için tamah elini her tarafa kepçe yapma: ötekine berikine avuç açma.

(*Cāmī*)

§ Köpük.

فرو هشته لفچ وبرآورده کفچ
همه لفچ کفچ وهمه کفچ لفچ
فردوسی

Kalın dudağını sarkıtmış, ağzı köpürmüş, bütün dudağı köpük içinde, köpük dudağını tamamiyle kaplamış.

(*Firdevsī*)

کَفْچَك (**kefçek**) = Eyer eteği.

از پی کفچك زین فرست صاحب خلد
گر بخواهی دهد از چادر حوری اطلس
سراج

Atının eyerine mahsus etek için eğer cennetin hazinedarına müracaat eder isen sana huri çarşafından atlas verir.

(*Sirāc*)

کَفْچَل (**kefçel**) = At sağrısı. Kef-

çel püş=at götlüğü: eyerin ve palanın arkasına dikilen meşin.

كَفْچَلِيزَه ، كَفْچَلِيزَك ، كَفْچَلِير (**kefçelīz, kefçelīzek, kefçelīze**) = Kepçe,

بکفچلیز شتر را کسیکه آب دهد
بود هرآینه از احمق وشیدائی
مجیر بیلقانی

Deveye kepçe ile su veren kimse muhakkak ahmaklığından ve deliliğinden verir.
(*Mucīr Beyleḳānī*)

Kefçelīzek, küçük kepçe mânasına da gelir. Araplar kefçelīzi bu mânada ta'rip edip ḳefşelil derler.

§ Su içinde yaşıyan, başı ve bedeni yuvarlak, kuyruğu ince bir böcek. Lûgatlerin bir kısmı henüz kılıfından çıkmıyan kurbağa yavrusu demişlerdir, it balığı diyenler de vardır (*Ar.*) دغوص [*].

كَفْچَه (**kefçe**)=Kepçe, büyük kaşık کچه (*ba.*) § Zülfün ucunun kıvırcıkları § Başı kepçe gibi bir nevi yılan.

همچو مار کفچه این گردنده دهر
کفچه رنگیست اما پر زهر
سراج

[*] Kamus mütercimi kamusun دغوص maddesinde bir gûna siyah böcek yahut kurtçağızdır ki su göllerinin ve arkların suyu çekilmekle diplerinde ve kenarlarında peyda olur, Farside ona kefçeliz derler, bedeni ve başı müdevver ve gayet siyah olur ve küçük kuyruğu vardır.Çocuklar ona it balığı ve kurbağa yavrusu tâbir ederler demiştir.

Bu devreden zaman kefçe denilen yılan gibidir kepçesi nakışlıdır amma zehir ile doludur.
(*Sirāc*)

کفچه نول (kefçe nūl)=Kaşık burun denilen kuş.

كُفْرَا (**kufrâ**)=Hurma çiçeği yahut hurma çiçeğinin kabuğu, kapçık.

كَفْش (**kefş**) = Ayakkabı.

پیر مردی لطیف در بغداد
دختر شرا بکفش دوزی داد
سعدی

Bağdat'ta lâtif ihtiyar bir adam kızını bir ayakkabı dikicisine verdi.
(*Sa'dī*)

بخدمت منه دست بر کفش من
مرا نان ده وکفش بر سر بزن
سعدی

Hizmet maksadiyle benim ayakkabıma el değdirme; bana ekmek ver de ayakkabımı başıma vur.
(*Sa'dī*)

کفش پاشنه بخواب (kefşi pâşne beḫuvâb)= Ökçesi basık ayakkabı karşılığı kefşi pâşne neḫuvabdır.

کفش خواستن (kefş ḫuvâsten) = Ayakkabı istemek (*k.*) yola gitmek, misafirlik.

کفش دار (kefşdâr) = Ayakkaplarını muhafaza eden kişi.

کفش سرپائی (kefşi surpâ'i) = Evde giyilen terlik.

کفش کن (kefşken) = Ayakkabı çıkarılan yer.

کفش نهادن (kefş nihâden) = (*k.*) Sefere gitmekten vazgeçip oturmak.

کَفْشَن (**kefşen**) = Ova, sahra § Evvelce ekilmiş yer.

کَفْشِیر (**kefşīr**) = Lehim § Kalay, lehimlenmiş kapkacak.

خرد بشکستیم کنون شاید
که کس این شکسته را کفشیر
مسعود

Beni biraz kırdın, yahut kırıp geçirdin, şimdi bu kırığı lehimler yani tamir edersen lâyıktır.
(*Mes'ūd*)

Lehimlenmiş mânasına mecazdır.

صبوی مطبخ تو از طلاست یکپاره
چودیك بخت عدو نیست سربسر کف شیر
فخری

Senin aşevinin testisi yekpare altındandır. Düşmanının ezilmiş tenceresi gibi baştan başa lehimli, yamalı değildir.
(*Fehrī*)

Arapçası (لحام) Farsçada kullanış şekli (لحیم) dir.

کَفَل (**kefel**) = Sağrı, kıç.

سرخ وسفید ولاغر وفربیش چارچیز
الخل والترائب والقد والکفل
انوری

Onun dört şeyi kırmızı, beyaz, ince, semizdir: yanağı, göğüs tahtası, boyu, sağrısı.
(*Enverī*)

Bu kelime Arapça ise de Nāşirī'ye uyarak yazdım. Farsçası سرین surindir.

کفل پوش (kefel pūş) = کفچل پوش (*ba.*).

کَفْلِیز (**keflīz**) = کفچه (*ba.*).

زین دیك جهان یك دو سه کفلیز چو خوردی
باقی همه دیك آن مزه دارد که چشیدی
مولانا

Bu dünya tenceresinden mademki bir, iki, üç kepçe yedin bütün tencerenin geriye kalanı tattığın lezzettedir.
(*Mevlānā*)

کَفَن پارَه کَردَن (**kefen pâre kerden**) = Kefen parçalamak (*k.*) hastalıktan kurtulmak.

کَفَنج (**kefenc**) = Kertenkele şeklinde bir balık ki Sayda civarında bir kuyuda bulunurmuş.

کَفَه (**kefe**) = Def, daire.

از نوائب حاسدت پیوسته باشد درعنا
درحوادث دشمنت همواره باشد درعذاب
گه بگوید فرق این پای حوادث چون کفه
گه بنالد گوش آن دست نوائب چون رباب
عبدالواسع

Sana hasededen kişi musibetlerden daima meşakkate; düşmanın hâdiselerden azaba giriftar olsun. Kâh hâdiselerin ayağı bunun başına def gibi vursun; kâh belâ ve musibetlerin eli rebap gibi onun kulağını bursun.
(*'Abdalvāsi'*)

§ Kesmik: harmandan artıp tekrar döğülen başak parçası.

كفيار **(kefyâr)** = Hayırlı ve güzel işlere erişmek için zahmet çekmek.

كفيدن **(kefîden)**=Yarılmak, çatlamak.

شکفت نیست دلم چون انار اگر بکنید
که قطره قطرهٔ خونش بنارون ماند
سعدی

Kanının katraları nar çiçeğine benziyen kalbim eğer nar gibi yarıldıysa şaşılmaz.

(*Sa'dî*)

کفیده دل و برلب آورده کف
دهان باز کرده چو پشت کشف
نظامی

کشف (*ba.*).

كفير **(kefîz)** = Ölçek Muarrebi قفيز.

كك **(kek)**=Kâk (*muḥ.*) § Bir nevi bitki. Şuūrî bunu kekik ile tefsir etmiştir

كوك **(kuk)**= Kuluçka olmuş tavuk, ʿAşım Efendi «ol tavuktur ki yumurtadan henüz kalkmakla mest ve sersem ola» suretinde tarif etmiştir. Burhanın Farsçasının ibaresi şöyledir:

ماکیانرا گویندکه از تخم بازمانده وهست شده باشد
= Yumurtlamayı kesip gork olan tavuk.

كوكجه **(kekce)** = Pamuk çekirdeği (*Ar.*) حب القطن.

ككش ، ككيژ **(kekij, kekiş)**= Su kerdemesi.

ككمك **(kekmek)** = İnsanın yüzünde peyda olan susam tanesi gibi kara benekler ki sis ve çıgıt denir=taş= كنجدك (*Ar.*) كلف.

ككى ، ككه **(keke, kekî)** = Kaka, insan pisliği.

كل **(kel)**=Kel: başı tüysüz kimse. İllete ve malûlüne yani kel hastalığına ve bu hastalığa tutulana denir. (*Ar.*) اقرع.

مال وزر صررا بود همچون کلاه
کل بود آن از کله سازد پناه
مولانا

Para ve altın başa giyilen külâh gibidir. Külâha sığınan keldir.

(*Mevlânâ*)

§ Bütün hayvanların hususiyle su sığırının erkeği, boğa.

كول **(kul)** = Eğri, kambur.

بدانگه که گیرد جهان گرد ومیغ
کل پشت چوکاوت گردد ستیغ
ابو شکور

Dünyayı toz ve bulut kapladığı zaman; senin çevkeninin sırtının kamburu düz olur.

(*Ebū Şekūr*)

§ Köy, karye. Kulî = köylü. Şehriye pehlevî derler § Kısa ve nakıs. (K) nin esresiyle kadınların düğün ve eğlence ye-

rinde nara atmalarına derler, Şîrāz düğünlerinde bir kadın evvelce (kul) sonra (lili) diye bir nara atar, işiten komşular onu taklidederler, hattâ mahalle ahalisine bile sirayet eder.

کلا **(kelâ)** = Kurbağa = bek = çeğz = ğūk = megel = vezeğ § Kalye taşı.

کلابه **(kelâbe)** = İplik ve ipek kelebi, turası § Elemye ve elemyede halka şeklinde sarılı duran iplik ve ipek [*].

پس کلابهٔ تن کجا ساکن شود
چون سررشته ضمیرش می‌کشد
مولانا

Öyle ise vücut elemyesi nerede durup dinlenir? çünkü onun zamir ve kalbi, vücut elemyesenin ipliği ucunu çeker.
(*Mevlānā*)

کلاپشته ، کلاپشت **(kelâpuşt, kelâpuşte)** = Çok defa Kîlân ve Mazenderanlıların giydikleri koyun tüyünden dokunmuş siyah ve yeşil renkli elbise.

کلاپیسه **(kelâpîse)** = Gözlerin ak ve karasının dönmesi, halinin değişmesidir ki çok hırslanmaktan, öfkeden, zayıflıktan ileri gelir.

گفت تاچشمش کلاپیسه شدن
کورگردد این دو روشن چشم من
مولانا

Onun iki gözünün hali değişinciye kadar benim bu iki parlak gözüm kör olur.
(*Mevlānā*)

کلاغ پیسه (kelâğ pîse) = Alaca kargadan alınmıştır.

کلات **(kelât)** = Bülûcistanın idare merkezi olan şehir § Dağ ve yüksek tepe üzerinde olan kale ve köy.

شیخ ابو اسحق آنك از ملك اوكثر كلات
برممالك فخر دارد خاصه برگرگانج وكات
فخری

Şeyh Ebū İsḥak ki onun mülkünden en âdi bir dağ köyü memleketlere hususiyle Gurgânc ile Kâte öğünür.
(*Feḫrî*)

Dağ tepesi mânasına da gelir.

تیر تواز كلات فرود آورد هزبر
تیغ تو از فرات برون آورد نهنگ
دقیقی

Senin okun dağın başından aslanı aşağı indirir, senin kılıcın Fürat'tan timsahı çıkarır.
(*Dḳîḳî*)

§ Kandehar kalesi.

رحیل وخشم آنچه زان داشت باك
بحصن كلات اندر آورد پاك
فردوسی

Kendilerine zarar gelmesinden korktuğu için taallûkatını tamamiyle Kelât kalesi içine getirdi.
(*Firdevsî*)

§ Bir nevi güleş.

کلاته **(kelâte)** = Küçük kale ve köy.

[*] Elemiye=iplik ve ipek saracak kafes dolap.

چو دیواز شهر اندر آید زبای
کلاته نباید که ماند بجای
فردوسی

Şehrin duvarı yıkılınca küçük kale ve köy yerinde kalmaz.
(*Firdevsî*)

§ Dükkânı ve pazarı olan köy § Küçük tarla § Etrafında evler bulunan padişah köşkü.

كلاجو (kelâcū) = Kadeh.

هان تاندهی گوش بآواز دف‌ونی
هان تانکنی رای صراحی وکلاجو
عمید لومکی

Dikkat et, sakın def ve ney sesine kulak verme; sürahi ile kadehi düşünme.
(*'Amîdi Lūmekî*)

كلاز (kelâr) = Ṭaberistân'da bir şehir § Kurbağa,

كلاژه ، كلاج (kelâj, kelâje)=Şaşı (*Ar.*) احول.

بلی چشم کلاژه یك دو بیند
اسفرنگی

Evet şaşı biri iki görür.
(*Esfirengî*)

§ Saksağan kuşu.

كلاژاره (kelâjâre)=Saksağan kuşu (*Ar.*) عكه.

كلاژكه (kelâjeke) = Çengel hususiyle kuyu çengeli.

كلاسنگ (kelâseng) = Sapan = felâḫen, felâseng.

كلاش (kelâş) = Örümcek. Kelâşhane=Örümcek ağı.

كلاشك (kelâşek) = Kelâseng.

كلاشكه (kelâşeke) = كلاژكه.

كلاشكن (kelâşken) = Bir nevi tatlı.

طفل رنج بین‌که هان برکنار خوان
لوح کلاشکن بکنارش نهاده اند
بسحق

Pirinç çocuğuna bak ki sofra kenarında kelâşken levhasını hemen kucağına koymuşlar.
(*Buṣḥaḳ*)

كلاغ (kelâġ)=Yaban kargası, kuzgun.

کلاغی تك کبك را گوش کرد
تك خویشتن را فراموش کرد
نظامی

Bir karga, kekliğin reftarına baktı da kendi yürümesini unuttu.
(*Niẓāmî*)

هرکرا رهبری کلاغ کند
بی‌گمان دل بزخمه داغ کند
عنصری

Kuzgun her kime rehberlik ederse şüphesiz kalbini yara ile dağlar.
('*Unṣurî*)

كلاغچه (kelâġçe)=Karga yavrusu. Sonundaki çe tasgir edatıdır, yahut kelâġ beçe muhaffefidir. كلاغ گرفتن ، كلاغ زدن (kelâġ zeden, kelâġ giriften) = İstihza etmek.

زاغ کبرد همه از بلبل شوریده کلاغ
غنچهٔ شوخ زند خنده و نرگس چشمك
شاه طاهر دکنی

Karga hep âşık bülbül ile alay eder; şuh gonca güler, nergis göz kırpar.

(*Şāh Ṭāhir Dekenî*)

كَلَافَه **(kelâfe)** = Kelâbe § Bir nevi güreştir ki güreşçi her iki ayağını rakîbinin boynuna dolar.

كَلَاك **(kelâk)** = Ziraat olunmamış ova, yağış zamanında yeşil, yazın kuru olan ova § Alnın kıl biten yerinden tepeye kadar olan kısmı, bıngıldak.

كُلَاك **(kulâk)** = Boş, hâli.

حاصل آن شب چنان بپالودم
که همه مغزها کلاك شدم
انوری

Hâsılı o gece öyle süzüldüm ki bütün içim boşaldı.

(*Enverî*)

§ Büyük dalga.

بروزی که اکفوده دارد کلاك
نشستن بکرجیست بیم هلاك
هدایت

Hazer denizinin dalgalandığı gün ufak gemiye binmekte ölüm korkusu vardır.

(*Hidāyet*)

كِلَاك **(kilâk)** = El yetişmiyen çiçeği, meyvayı koparmak için kullanılan ucu kancalı ağaç.

كَلَاك مُوش **(kelâk müş)** = Yaban sıçanı.

كَلَال **(kelâl)** = Başın tepesi.

نهد برای شرف خاکپای اورا چرخ
بجای اکلیل امروز برفراز کلال
فخری

Bugün felek şeref kesbetmek için tepesine taç yerine onun ayağının toprağını koyar.

(*Feḫrî*)

Bu mânaya sonunda (l) yerine (k) ile kelâk şeklinde de görülmüştür.

بازنمش یا کشمش ریشناك
یازندم صنگ بکی برکلاك
حکاك

Onu ya döver, ya yaralarım yahut biri benim tepeme taş vurur.

(*Ḥekkāk*)

كُلَال **(kulâl)** = Bardakçı, testici, çanak çömlekçi.

هرکاسهٔ که ساخت ندانم چرا شکست
گردنده آسمان که چو چرخ کلال گشت
خسرو

Çömlek çarkı gibi dönen ve çömlekçi çarkına benziyen felek her yaptığı kâseyi bilmem niçin kırdı, bozdu.

(*Ḫusrev*)

شرطست که درحکم خدا دم نزنی
این حرف که تو گفتی نه مردی نه زنی
گلرا چه مجالست که پرسد ز کلال
کز بهر چه سازی وچرا میشکنی
ابو علی قلندر

Allahın hikmetine karşı söz söylememek lâzımdır. Bu sözü söylemeye cüret ettiğin zaman ne erkeksin ne kadın. Çanak çömlek yapılmak üzere hazır-

lanan çamurun çömlekçiden niçin yapıyorsun, niçin bozuyorsun diye sormaya takati var mıdır?

(*Ebū Alī Ḳelender*)

کلاله (kulâle) = Kıvırcık saç, kâkül.

گر از کلاله مشکین خمی بیفشانی
هزار جان ودل یخبر فرو ریزد
رفیع لنبانی

Eğer misk kokulu kâkülden bir kıvrımı silkersen ne olduğunu bilmiyen bin can ve gönül dökülür.

(*Refī'i Lunbānī*)

کلاك Kulâlek de derler.

کلالیو (kelâlīv)=Şaşkın=کالیو (*ba.*).

کلان (kelân) = Büyük, ulu.

عدو را بکوچك نباید شمرد
که کوه کلان از سنگ خرد
سعدی

Düşmanı küçük saymamalı, çünki ufak taştan büyük dağ gördüm.

(*Sa'dī*)

§ Yüksek § Fazla § Başın tepesi = تارك سر târiki ser = کلال memleketin büyüğüne kelânter denir. (شمسی) 1319da yayımlanan (فرهنگستان) a göre kelânter = komiser, (کلانتری) komiser dairesi, (کلانترمرز) hudut komiseri mânalarına kullanılır.

کلان روضه (kelân revże) = Revzası büyük: Cenabı Peygambere işarettir.

کلانه رود (kelâne rūd) = Babek ile Efşinin; civarında muharebe ettikleri büyük nehir.

کلاوه، کلاوو، کلاوز، کلاو (kelâv, kelâver, kelâvū, kelâve) = Kurbağa. (Kelâve) bundan başka yumak ve şaşkın mânalarına geldiği gibi (kelâvū) da çöl sıçanı, ak tavşan mânalarına gelir.

کلاوهٔ چرخ (kelâve'i çerḫ) = (منطقةالبروج) minţeḳe-tul-burūc denilen daire. (*k.*) Feleğin dönmesi.

کلاه (kulah)=Külâh, başlık. Muhaffefi کله külehtir.

کلاه گوشهٔ دهقان بآفتاب رسید
که سایه برسرش افکند چون تو سلطانی
سعدی

Köylünün külâhının köşesi güneşe yükseldi; çünki senin gibi bir sultan başına saye saldı

(*Sa'dī*)

کی برخ اورصد باهمه تاب آفتاب
خاصه که طرف کله برمه تابان شکست
سلمان

Güneş bu kadar parlaklığiyle beraber onun yanağına nerede erişebilir; hususiyle serpuşunun kenarını parlak ayın üzerine eğdiği zaman.

(*Selmān*)

Kapçık mânasına da gelir.

در بزرگی باید افکندن زسر تاج غرور
میوه دربالیدن اندازد کلاه خویشرا
رفیع

Büyüklükte başından gurur tacını atmak lâzımdır. Meyva büyümek için kapçığını atar.

(*Refî'*)

Taç mânasına da kullanılır.

کلاه برانداختن ، کلاه انداختن ، کلاه افکندن ، کلاه بهوا انداختن (kulâh efkenden, kulâh endâḫten, kulâh ber endaḫten, kulâh behevâ endâḫten) = (*k.*) Sevinmek, istek ve iştiyak göstermek, acele etmek.

دیدن اورا کله افکند ماه
بلکه فتادش گه دیدن کلاه
خسرو

Ay onu görmek için külâhını attı yani iştiyak gösterdi; belki bakarken külâhı düştü.

(*Ḫusrev*)

دل بسودات سر برانداز
سر بعشقت کله براندازه
خاقانی

Gönül sana muhabette baş feda eder; baş senin aşkına tehalük gösterir.

(*Ḫâḳânî*)

Kulâh efkenden = tâzim etmek mânasına da gelir. Bu mânaya kulâh ber keşîden de denir.

کلاه بارانی (kulâhi bârânî) = Çok defa çuhadan yapılan kukulete.

کلاه بر زمین زدن (kulâh ber zemîn zeden) = (*k.*) Çok sevilen bir kimsenin ölümüne kederlenmek.

کلاه برسر نهادن (kulâh ber ser nihâden) = (*k.*) Tâzim etmek, itibar vermek, başına tahta külâh geçirmek mânasına da gelir.

کلاه زنگله (*ba.*).

کلاه چرخ (kulâhi çerḫ) = (*k.*) Felek, güneş, feleğin devri (Nâşirî).

کلاهداری (kulâhdârî) = Tacidarlık, padişahlık.

کلاه زمین (kulâhi zemîn) = (*k.*) Gök, güneş, ay. Benzetme yoliyle mantara da denir.

کلاه زنگله (kulâhi zengule) = Suçluları rezil etmek için başlarına giydirilen tahta külâh.

کلاه شکستن (kulâh şikesten) = (*k.*) Başlığı eğmek, öğünmek.

کلاهك (kulâhek) = Takke (Ferhengistân).

کلاه ملك (kulâhi mulk) = (*k.*) Padişah.

کلاه نهادن (kulâh nihâden) = (*k.*) Alçakgönüllülük, aciz ve tezellül göstermek § Secde etmek.

قبای ملك برازیده دید برقدتو
نهاد فتنه کلاه ازسروکبر بگشاد
نصری

برازیده (*ba.*).

كَلَاهُو **(kelâhū)** = Bir nevi boynuzsuz ahu.

كَلَاهُور **(kelâhūr)** = Mazenderanlı bir bahadır.

بیفشرد چنگ کلاهور سخت
فرو ریخت ناخن چو برگ درخت
فردوسی

Kelâhurun pençesini şiddetle sıktı; tırnağı ağaç yaprağı gibi döküldü.

(*Firdevsî*)

كَلَاهُون **(kelâhūn)** = Bir bahadır.

كَلْبَاذْ **(kelbâd)** =Turan cengâverlerinden biridir ki Keykâvus'un oğlu Firibürz öldürmüştür.

كَلْبَاسُو **(kelbâsū)** = Alaca keler = kerbâsū.

همچو عقرب عدوی کلباسو
دشمن ماوعا بود واسو
اذری

Akrep nasıl alaca kelerin düşmanı ise gelincik yılanların düşmanıdır.
(*Âzerî*)

كَلْبِتَانْ **(kelbitân)**=Kerpeten, kıskaç.

كُلْبَكْ **(kulbek)** = Harman bekçisinin harmanı muhafaza için üzerine kurduğu salaş § Bekçi kulübesi.

كُلْبَه **(kulbe)** = Dar ve karanlık küçük ev, dükkân. Köşeye de derler.

کلبهٔ کاندرو بروز وبشب
چای آرام خورد وخواب منست
انوری

Bir kulübe ki gece gündüz benim istirahat mahallim, yemek ve yatacak yerimdir.
(*Enverî*)

Demirci Gâve'ye dair :

ازآهنگری رست وسالار شد
پس از کلبه‌داری سپهدار شد
اسدی

Demircilikten kurtuldu. Serasker oldu. Dükkâncılıktan kurtuldu. Kumandan oldu.
(*Esedî*)

گاوه (*ba.*). Konuşmada (p) ile de okunur.

كَلَپْ **(kelep)** = Kuş gagası, ağzın etrafı=كلف Burhân'da (b) iledir.

كَلْپَتْرَه **(kelpetre)** = Saçma sapan söz, herze ve hezeyan.

اوترا کی گفت‌کاین کلپترهارا جمع کن
تاترا لازم شود چندین شکایت گستری
انوری

Osana; bu kadar şikâyete sebebolacak saçma sapan sözleri ne zaman topla, dedi.
(*Enverî*)

بصد تلبیس برهم بسته مشتی ژاژ وکلپتره
که این مذهب فلانرا بود وآن قولست بهمارا
پوربها

Bir alay mânasız ve münasebetsiz sözleri, herze ve hezeyanları bu, falanın mezhebi; o, falancanın sözüdür, diye yüz türlü şeytanetle bir araya toplamış.
(*Pūrbehā*)

كَلْتَانْ **(keltân)** = Kapı sürgüsü.

كَلْتَبَانْ **(keltebân)** = Deyyus, hamiyetsiz = غلتبان (*ba.*).

كَلَتَه **(kelte)** = İşten ve hareketten kalmış yaşlı hayvan § Nâkıs, kısa, hakir. Bu münasebetle kuyruğu kesik hayvana da denir.

بشاه دمان کلته روباه گفت
ابوشکور

Kuyruğu kesik tilki hayvanların şahına dedi.

(*Ebū Şekūr*)

معانی کلته همچون ریش اتراك
شاعر

Mânalar Türklerin sakalı gibi kısa.

(*Şā'ir*)

§ Harfleri mahrecinden çıkaramıyan ve sözü fasih söylemiyen kimse.

روزوشب هست در اطراف جهان سرگردان
تابکی کلته زبان کاهل واحمق بکجاست
فضل را چون بدل رزق نهادند زغیب
خسروا هر دو برابر طلبی ناید راست
خسرو

Dünya devleti söz söylemeyi beceremiyen tembel ve ahmak nerededir, diye gece gündüz dünyanın etrafında dolaşır durur. Ey Hüsrev! Gayb âleminde fazilet rızk karşılığı konduğundan, her ikisini birlikte ararsan doğru olmaz.

(*Ḫusrev*)

§ Kısa ve kalın sopa. Kelte asıl kesilmiş mânasınadır ki yazdığımız birinci mânaya göre hareketten kesilmiş, kalmış; ikinci mânada kelte dum=kuyruğu kesik, güdük. Üçüncüsünde kelte zebân=dili kesik yani düzgün söz söyliyemiyen demektir. Netice itibariyle kelte her eksik ve noksan olan şeydir.

كلج (**kilc**) = Çöpçü ve hamamcı küfesi.

حمامیان دهر پلیدیٔ حادثات
از بهر ریش خصم تو درکلج کرده اند
فخری

Zaman hamamcıları hâdiselerin pisliklerini senin hasmının sakalı için küfeye koymuşlar.

(*Feḫrî*)

كلجان (**kilcân**) = Çöplük, süprüntülük, mezbele.

كلچ (**kelç**) = Kir, pas.

كُلچ (**kulç**) = İran'a Tibetten getirilen bir nevi yünlü elbiselik § Zülfün kıvrım ve büklümü.

بوی کاکل وآن زلف مشکین
فتاده صدهزاران کلچ درکلچ
ابوشکور

O misk kokulu kâkül ve zülfün tellerinde yüz binlerce kıvrım peyda olmuştur.

(*Ebū Şekūr*)

§ Ekmek kırıntısı.

كُلچنگ (**kulçeng**) = Yengeç : kul=eğri, çeng=pençe kelimelerinden mürekkeptir=ḫerçeng (*Ar.*) سرطان. Burhânı Câmi'de ḫerçeng veznindedir.

كلخ (**kilḫ**) = Kasnı =پیرزد ve پیرزه. (*ba.*).

كُلخ (**kulḫ**) = Yaban nohudu denilen bitki yahut çadıruşağı denilen samgın bitkisi.

كَلَخچ **(kelehç)** = Kir.

برکلخچست خصم ازان تیغش
بزبان دفع آن کلخچ کند
فخری

Hasım çok kirlidir. O sebepten Ebu İshakın kılıcı diliyle o kiri defeder.

(*Fehrî*)

بس کلخچ وبس فرخچ وبس سفیه وبس کریه پوزیها

Çok kirli, çok çirkin, çok idraksiz, çok iğrenç.

(*Pürbehâ*)

كَلْدَه **(kelde)** = Toprağı çok katı yer § Büyüklerden bir zatın adı.

كُلِرا **(kulirâ)** = Kolera.

كَلْغَر **(kelğer)** = Çok yumuşak yün. Reşîdî bu mânaya گلغر yazmıştır § Bir nevi odun.

كَلَفْت **(keleft)** = Kuş burnu (k) ve (l) nin ötresiyle kaba ve biçimsiz mânasmadır.

كَلْفَهْشَنْگ ، كَلَفْتْشَنْگ **(kelfehşeng, kelfehşeng)** = Yüksekten akarken şeker külâhı şeklinde buz tutan su.

آب کلفخشنگ گشته از فسردن ای شکفت
همچنان چون شیشهٔ سیمین نگون آویخته
فرالاوی

Su soğuktan şeker külâhı şeklinde buz tutmuş; ne kadar şaşılacak şey ki baş aşağı asılmış gümüş şişeye benziyor.

(*Firâlâvî*)

كَلَك **(kelek)** = Cerrah neşteri, bu mânaya doğrusu (k) nın ötresiyledir (Reşîdî).

در دل خیال غمزهٔ تیرت چنان گذشت
گویی زدند بردل خونین من کلك
ضیائی

Keskin gamzenin hayali gönlümde öyle geçti ki kanlı yüreğimi neşterlediler sanırsın.

(*Ziyâ î*)

§ Nehir geçmek için şişirilmiş, tüysüz tulumlardan yapılan bir nevi sal. Dilimizde de kelek denir.

گر زجله چوب وئی کاندر جهان
دست تقدیر خدا ندد کلك
زاب چشمم کی کند هرگز عبور
وحش وطیر وآدم وجن وملك
ابوالعلا

Allahın takdiri ile dünyadaki bütün saz ve ağaçlardan kelek yapsa vahşi hayvanlar, kuşlar, insan, cin ve melek benim gözümün suyundan hiçbir vakit geçemez.

(*Ebül'alâ*)

§ Dâmğân'a yakın çok güzel buğday yetiştiren bir yer.

کندم بیار از کلك از دامغان ببر
انواع میوها وزاقسام حبوبها
منجیك

Kelekten buğday getir; Damgandan türlü meyva ve hububat götür.

(*Mencik*)

§ Baş ve karın ağrısı.

چند شوم صداع کش گرد بساط خسروان
کز در تست عالمی روزق پذیر یکلك
عمید

Padişahların sofrası etrafında ne vakte kadar baş ağrısı çekeyim; zira bütün âlem başları ağrımadan senin kapından rızıklarını alırlar.

(*'Amîd*)

خنده بربرق زند گرمیٔ خاکسترما
چه کلك بستهٔ ای آتش می برسرما
تأثیر

Bizim külümüzün sıcaklığı şimşekle alay eder. Ey şarap ateşi! bizim başımızı ne ağrıtıyorsun?

(*Te'şîr*)

Konuşmada (kelek ra kenden) denir ki baş ağrısını defetmektir § Uğursuz. Bu münasebetle baykuşa da derler.

زین می‌خوری گردی ملك زان می‌خوری دیو کلك
زین می ابوبکری شوی گردی ازان می بوالحکم
مولانا

Bu şaraptan içersen melek, ondan içersen uğursuz şeytan olursun; bu şaraptan Ebu Bekir, ondan Ebu Cehil olursun.

(*Mevlânâ*)

§ Kelek dediğimiz ermemiş karpuz § Açılmamış pamuk kozası § Genç boğa mânasına (كل) in küçültülmüşüdür.

كَلَك (**kelk**) = Koltuk.

کسی راکه درد آیدی دست وکلك
علاجش کنندی بشدهین ودلك
شاعر

Eğer bir kimsenin eli ve koltuğu ağrısaydı ona yağlamak ve oğmakla ilâç ederlerdi.

(*Şâ'ir*)

كُلَك (**kulk**) = Keçinin tüyü dibinden ince tarakla alman ve örülüp şal dokunan yumuşak tüy= kurk = beşemibüz = kelğer § Kucak mânasına da gelir.

كِلِك، كَلِك (**kelik, kilik**) = Şaşı.

مطیع حکم شهنشه کسی تواند بود
که چشم بختش نه‌کور باشد ونه‌کلك
فخری

Padişahın hükmüne bir kimse itaat edebilir ki onun talihinin gözü ne kör ne şaşı olur.

(*Fehrî*)

§ Küçük parmak.

کلیك وکلیچك کلك راست نام
که خنصر بخواند بتازیش عام
فرهنگ منظومه

Arapça umumun (hınsır) dediklerinin adı kelîk, keliçek kelik tir.

(*Ferhengi Menzûme*)

§ Karın ağrısı.

باد از نفخ حقد وباد حسد
دشمن شاه مبتلای کلك
فخری

Padişahın düşmanı, kin ve haset rüzgâriyle karın ağrısına müptelâ olsun.

(*Fehrî*)

كِلك (**kilk**) = Kamış nev'i.

نه هرکلکی شکر دارد نه هر زیری زیردارد
نه هر چشمی نظر دارد نه هر بحری گهردارد
مولانا

Ne her kamışın şekeri, ne her altın üstü vardır. Ne her göz nazara sahiptir. Ne her deniz inciye maliktir.

(*Mevlânâ*)

§ Kalem kamışı, kalem,

تا فرق بآب سیهش در برد ایام
در عهدوی آن کو دوزبان باشد چون کلك
فخری

Onun zamanında kalem gibi iki dilli olan kimseyi zaman tepesine kadar kara suya, mürekkebe batırır.

(*Fehrî*)

§ Kamıştan yapılmış ok.

که پیروز نامست وپیروز بخت
همی بگذرد کلك او از درخت
فردوسی

Adı ve talihi uğurludur. Onun oku daima ağaçtan geçer.

(*Firdevsi*)

§ Mangal.

چو نان نمود کلك اثیری اثر بکوه
کاجزای او گرفت همه رنگ لالهزار
سنائی

Esîre mensup mangal yani harareti nakleden esîr dağa öyle tesir etti ki dağın parçaları hep lâlelik rengini aldı.

(*Senâ'î*)

§ Mızrak.

از شجاعت واز سخاوت خلقرا حامی شود
نوك کلك تو همی چون نوك کلك ذوزن
ازرقی

Şecaat ve sahavet cihetiyle halkı himayede senin kaleminin ucu Zuyezen [*] in mızrağının ucu gibidir.

(*Ezrekî*)

§ Anzarot denilen acı bir pustur ki cehudane denilen ağaçtan hâsil olur جهودانه (*ba.*).

حاسد تو کلك وتو رطبی
از قیاس رطب نباشد کلك
سوزنی

Sana hasededen acı anzarot gibidir. Sen taze hurma gibisin. Anzarot taze hurmaya kıyas edilmez.

(*Süzenî*)

كَلْكَل (**kelkel**) = Yanşaklık, gevezelik kelmekel de denir § Muḳl denilen pus.

كَلْكَم (**kelkem**) Mancınık.

كُلْكُم (**kulkum**) = Kavsikuzah.

كَلَل، كَلَكِي (**kelekî, kelel**) = Kuş kanadının yeleğinden yani büyük tüylerinden yapılan padişah sorgucu, çelenk. Bunu evvelce bazı bahadırlarla çavuşlar süs için başlarına takarlarcı, Türkçesi (cîgâ) dır.

سلطان شرق وغرب زخورشید پیش رو
گه از کله حجاب کند گاه از کلل
سوزنی

Şark ve garbın sultanı güneşten sakınmak için yüzünün önüne kâh şerpuşunu kâh sorgucunu örter.

(*Süzeni*)

كِلْكِنْگ، كِلْكَنَك (**kilkenek, ki-**

[*] Zuyezen = Himeyr hükümdarlarından birinin lâkabıdır.

leng) = Yahut kilink, semizotu tohumu. Birincisi dilteng vezninde görülmüştür.

كُلْكِيد **(kulkīd)** = Kadife dediğimiz kumaş.

كَلَم **(kelem)** = Lâhana.

كَلْمُرغ **(kelmurġ)** = Akbaba denilen kuşun tepesinde tüy olmıyan kısmı.

بیضهٔ کلرغ بزیرهای
ازنسب خویش شود پخته‌زای
دهلوی

Humanın altına konulan Akbaba yumurtası kendi soyundan yavru çıkarır.

(*Dehlevī*)

كَلْمُوج **(kelmūj)** = Alaca keler = çelbâse.

كُلَن **(kulen)** = Ur denilen yumru § Bez denilen şiş, gudde § Eğrilmek için hazırlanmış pamuk.

سخن نتیجهٔ روحست وگر سخن نبود
بعقل ونفس بجز غم وکلن چه رسد
پوربها

Söz ruhun neticesidir. Eğer söz olmazsa akla keder, nefse şişkinlikten başka ne erişir.

(*Pūrbehā*)

Reşīdī ġummeyi nağme şeklinde yazmıştır.

كُلُنبه **(kulunbe)** = İçerisine badem ve fıstık içi doldurulan şekerli çörek § Mutlak yuvarlak olan şey. (*k.*) Kaba va münasebetsiz şey (Naşırī).

كُلَنجَك ، كِلِنجَار **(kilincâr, kulencek)** = Yengeç.

كَلَنجَر **(kelencer)** = Hindistanda bir mevki ve bir kale. Kelenceri, Herat ta yetişen, salkımı ve taneleri çok büyük olan siyah ve tatlı bir nevi üzümdür.

كُلَند **(kulend)** = Taşçı kazması, külünk.

اگر بدیدهٔ من غیرآن خیال آید
بکنده باد مرا هر دو دیدگان بکلند
مولانا

Eğer benim gözüme ondan başkasının hayali gelirse her iki gözüm külünk ile oyulsun.

(*Mevlānā*)

(K) nin üstüniyle kelidân da denilen ağaç kilittir § Her yonulmamış şey hususiyle köpeklere takılan boyun halkası (*Ar.*) ساجور. Türkçe (ķilâde) muharrefi haltadır.

از هر چه بگفته اند پندی دارم
ورهر چه شنیده ام گزندی دارم
گه برگردن چوسگ کلندی دارم
برپای گهی چو فیل بندی دارم
مسعود

Her söylemiş oldukları şeyden bir nasihat alırım. Ve her işittiğim şeyden teessür duyarım. Gâh boynumda köpek gibi halka var, gâh fil gibi ayağımda bağ.

(*Mes'ūd*)

كَلَنْدَر **(kelender)** = Kapı açılmamak için arkasına konulan kalın ağaca derler. Suçluların ayaklarına geçirilen delikli kütüktür ki dilimizde tomruk denir.

برگردن مخالف و برپای دشمنت
لکبت کند دو شاخی وحنت کلندری
پوریها

Sana muhalefet edenin boynuna çatal ağaç musibet iras etsin; düşmanın ayağına tomruk elem versin.

(*Pārbehā*)

Yonulmamış kuvvetli ağaca verilen bu isim bilmünasebe yoğun ve biçimsiz adamlara denilmiş iken yavaş yavaş dünyaya meyl ve rağbetleri olmadıkları cihetle fakirlik kisvesine giren ulu kimselere verilmiş ve yermeden alınarak övgüde kullanılmıştır. Kelender bunun Arapçalaştırılmışıdır.

كَلَنْدَرَه **(kelendere)** = Kuvvet ve kudret sahibi.

چرخ بلند قدوت ابروی او بیافت
باآنکه هست تند نهاد وکلندره
پوریها

Kudreti yüksek olan felek sert tabiatlı ve kudret sahibi olmakla beraber onun kuvvetini bulmadı.

(*Pārbehā*)

Kelender mânasına da gelir.

كُلَنْدَن **(kulenden)**= Etek, halı ve seccade gibilerin tozunu silkmek.

كَلَنْدَه **(kelende)** = Değirmen çakıldağı = leklek: değirmen taşının deliği üstüne taneyi o delikten dökmek için konulan tahta parçası, çakıldak.

چون کلنده برلب دولیم وتك تك میزنیم
مولانا

Değirmen çanağının kenarında çağıldak gibiyiz ve tıkırdıyoruz.

(*Mevlānā*)

كَلَنْدِی **(kelendī)** = Toprağı katı yer. = کلده

كَلَنْدِيدَن **(kelendīden)** = Kazmak, yarmak, külünk vurmak.

كُلَنْگ **(kuleng)** = Turna kuşu.

اندر هوا قطار خروشان کلنگ بین
چون برطریق تنگ یکی کشن کاروان
ازرقی

Dar yol üzerindeki kervan kalabalığı gibi havada çağıltı eden turna katarına bak.

(*Ezreḳī*)

Lüğez tarikiyle :

دوصرغ از مرغزاری کرده پراوز
بقصد صید شان آغاز کردم
یکی را پا بریدم گشت بی‌سر
یکی را سر بریدم لنگ کردم
ناصر

Bir çayırdan iki kuş üçmuş. Onları avlamak istedim. Birinin ayağını kestim biser = başsız oldu. Birinin başını kestim topal ettim yani topal oldu.

(*Nāṣır*)

Bîsere zağnus denilen kuştur ki ayağı yani bîsre kelimesinin sonundaki (h) harfi kesilince bîser olur, öteki kuleng turnadır ki başı yani evvelindeki (k) kesilince leng = topal olur. Büyük horoz mânasına da gelir.

کلنگ (**kileng**) = Semizotu tohumu کاکنك (*ba.*).

کلنگ (**keling**) = Şaşı, ahvel.

کلنگ (**kulung**) = Taşçı kazması ki dilimizde de külüng denir.

کلنکی (**kulunkī**) = Dilenci meşrepli, haris, tamahkâr (Burhān),

کلو (**kulū**) = Mahallenin büyüğü, reis, pazarbaşı, esnaf kâhyası.

ایرو گلو ایرو گلو کرده مرا درتگ وپو
هرکه اڤین هردو پرست اوست انجی اوست کلو
مولانا

Cinsî alet ve boğaz, yani açlık beni oraya buraya koşturmakta. Kardeşim! Her kim bu ikiden kurtulduysa büyük odur, o.
(*Mevlānā*)

§ Yağlı büyük yufka.

کلوا (**kelvâ**) = Bir gediği kapamak, bitiştirmek, vasletmek § Kurbağa.

کلوب (**kulūb**) = Kalıp, ceset. Türkçesi (cendek).

کلوبنده (**kulūbende**) = Bendelerin reisi, başhademe. Tahfif ile kulvende de derler (Nāşirī).

کلوته (**kulūte**) = Ucları çene altından bağlanan içi pamuklu çocuk takkesi. Bazı sofular da giyer.

برسی میزرو کلوته سر
دل دربی سیم وچشم دربی زو
اوحدی

Başına sarık sarar, takke giyersin; gözün gümüş, altın peşinde.
(*Evḥedī*)

§ Kızların başlarına örttükleri balık ağı şeklindeki örtü. Arapçası (شبکه) dir, bundan alınıp yapılan (مشبك) bizim muşabak, ajur ve antika dediğimizdir, doğrusu (g) ile گلوته dir.

کلوچ (**kulūc**) = Yağlı büyük yufka, çörek. Ekmek kırıntısına da denir, vavı meçhule [*] ve (ç) ile bedel ve ivaz mânasınadır § Nebat şekeri, gevrek gibi kıtırtılı şeyleri çiğnemek ve ağız şapırdatmak mânasına gelen kulūçiden den ismi mastar da olur.

حدیث قند لبش درلسان عاشق زار
بوقت گفت شود از کلوچ او معلوم
ابوالمعانی

İnleyici âşık onun tatlı dudağından bahsedeceği zaman ağzının şapırtısından belli olur.
(*Ebūlme'ānī*)

[*] (شیر) maddesindeki nota (ba.).

کلوج (**kelūc**) = Hamuru furun duvarından kor üzerine düşüp pişmiş olan pide § Kesilmiş yahut soğuktan düşmüş olan el ve ayak parmakları.

کلوخ (**kulūḫ**) = Kesik : katı toprak topu, kuru balçık parçası (*Ar.*) مدر. Kerpiçe de denir. Kötü tabiatlı, anlayışı kıt, faydasız kimse (Burhān).

کلوخی‌که با کوه سازد لبرد
پسنگی توان زو برآورد گرد
نظامی

Dağla kavgaya kalkışan kesiği bir taşla mahvetmek mümkündür.

(*Niẓāmī*)

کلوخ امرود (kulūḫ emrūd) = Ahlat denilen tatsız yaban armudu.

دوان طفلان زهر سو پشت دوپشت
بدنبالش کلوخ امرود درمشت
خسرو

Çocuklar avuçlarında yaban armudu olduğu halde her yandan birbiri ardınca onu takib ederlerdi.

(*Ḫusrev*)

کلوخ انداز (kulūḫ endâz) = Kale burçlarındaki tabya ve mazgal delikleridir ki oradan düşmanın başına taş ve toprak, ateş ve kül atarlar. (Seng endaz) da denir.

Hakiki mânası kesik atıcıdır.

چو کردی با کلوخ انداز پیکار
سرخود را بنادانی شکستی
سعدی

Kesik atıcı ile kavga edersen cahillikle kendi başını kırarsın.

(*Sa'dī*)

§ Bir kimsenin oğlunun çocuğu, torun § Sapan. Gemiciler arasında gemi nöbetçisi. Yapı işlerinde aşağıdan yukarıya kiremit atan amele mânalarına da görülmüştür.

(*k.*) Şaban ayı sonlarında tertibedilen gezinti, ziyafet, ayşü nūş = berǧendân (*ba.*).

روزه نزدیکست می‌باید کلوخ انداز کرد
صائب

Oruç yakındır. Ziyafet tertibetmek lâzımdır.

(*Ṣā'ib*)

کلوخ بر لب زدن (kulūḫ ber leb zeden) = (*k.*) Bir şeyi gizlemek, yaptığını belli etmemek.

صد جام برکشیدی و بر لب زدی کلوخ
لیکن دو چشم مست تو درمیدهد صلا
مولانا

Yüz kadeh içtin ve gizledin fakat iki mestane gözlerin açıklayıp ilân ediyor.

(*Mevlānā*)

کلوخ . لب مالیدن (kulūḫ ber leb nâlîden) =

لبش تربرد ازخون خوردن شب
کلوخ خشك را مالید بر لب
جامی

Gece kan içmekten dudağı ıslak idi : gece çektiği ıstırap, yüzünden belli idi ; gizlemeye çalışıyordu.

(*Cāmī*)

کلوخ کوب (kulūḫ kūb) = Kesik ezen mânasına ekinci aletlerinden kesik döven bir alet.

کُلُوزَه ، کُلُوز (**kulūz, kulūze**) = Pamuk kozası,

کُلُوس (**kulūs**) = Yüzü, gözü, ağzı beyaz olan at: biniciler arasında uğursuz sayılırmış.

کُلُوك (**kulūk**) = Henüz yüzü tüylenmemiş hayasız genç = keng. Hububattan burçak (Burhān).

کَلَوَنْد (**kelvend**) = Bir dağ adı § Bir nevi hıyar § İncir, kayısı, ceviz, hurma gibi şeylerden tespih dizisi gibi yapılan meyva dizisi. Hediye (Miʿyāri Cemâlî).

کَلَوَنْدَه (**kelvende**) = Lügatler hıyar, bir nevi ince ve uzun hıyar, tohumluk için alıkonulan büyük hıyar, Rus hıyarı gibi muhtelif şekillerde yazmışlar § Ham karpuz ve kavun.

کَلَه (**kele**) = Yanak.

خنده‌گه چم دراظر بنده نمود
صد دل بدوچاه کله افکنده نمود
بنمود مقنع زنکی چه یك ماه
دو چه زنکی‌مه او گه خنده نمود
خسرو

Güzelim bana karşı gülünce içine birçok gönül düşmüş iki yanak çukuru gösterdi. İbni Mukenneʿ [*] bir kuyudan bir ay göstermişti. O güldüğü zaman bir aydan iki kuyu gösterdi.

(*Ḫusrev*)

چون خنده دران لعبت دلخواه افتد
چه درکله افتد ومرا آه افتد
یك عکس مه ارچه فتد طرفه بدان
طرفه است دو چه‌گه دریکی ماه افتد
خسرو

O gönlün arzuladığı güzel güldükçe yanağında çukur peyda olur da bana ah etmek düşer. Eğer kuyuya bir ayın aksi düşerse şaş; asıl şaşılacak şey iki kuyunun bir aya düşmesidir.

(*Ḫusrev*)

Ḫusrev'in yazdığımız iki rubaisinden Cihāngīrī'nin istişhadı veçhile kelenin yanak mânasını ifade ettiği görülmektedir. Burhān ve Nāşırī'ye nazaran kele yanak çukuru mânasına geliyor ve Nāşırī bu iki şiiri yanak çukuru mânasını ispat için irad ediyorsa da yalnız yanak mânasına almak muvafık görünür § Ada ortasında bir şehir § Elbise dikerken iğneyi her batırıp çıkarmak mertebesi, teyel § Sacayak § Eski savaş aletlerinden demir çomak ki topuzdan büyük olur. Burhān, yüz, avurt, yay mânalarını da ilâve etmiştir. (L) nin şeddesiyle baş ve başın tepesi.

ی زد او دو دوست را بررو وسر
کله را می‌کوفت بردیوار ودر
مولانا

[*] چاه نخشب (bn).

O, iki elini yüzüne ve başına, başını duvara ve kapıya vuruyordu.

(*Mevlānā*)

كَلَه خُشك (kele ḫuşk) = (*k.*) Divane mizaçlı, sersem, tiryaki.

كِلّه (kille) = Sinek ve sivrisinekten korunmak için yapılan tül örtü, cibinlik = peşşebend, peşşehane. Arapçada bu mânaya şeddeesizdir.

توکی بشنوی نالهٔ داد خواه
بکنوان برت کلهٔ خوابگاه
سعدی

Sen mazlumun iniltisini nerede işitirsin? Yatağının cibinliği Zühal yıldızının üzerindedir.

(*Sa'dī*)

§ Mutlak perde. İçinde gelin süsledikleri perdeye de denir.

عروس سپهری چو کرد آشکار
رخ از کلهٔ سبز گوهر نگار
اسدی

Gök gelini yani güneş, inci ile işlenmiş yeşil perdeden: gökten yanağını gösterince.

(*Esedī*)

کلهٔ نیلوفری ، کلهٔ خضرا (kille'i ḫeżrâ, kille'i nīlūferī) = (*k.*) Gök.

کلهٔ دخانی (kille'i duḫânī) = (*k.*) Gök § Siyah bulut § Karanlık gece.

کله زده (kille zede)= Taht § Dayanıla § Sayeban.

كِلَه (kile) = Bir memleket. Mekamati Hamidī sahibi (Ḥemīdüddīn) mekamelerden birinde (بلغة اهل كله) = Kile ahalisinin lûgati ile, diyorsa da neresi olduğu belli değildir.

كُلَه (kulle)=Top olup düğümlenen kâkül § Topuk.

كُلَه (kule) = Kısa, noksan hususiyle kısa boylu kimse. Minūçihrī'ye şest kule denmesinin sebebi baş parmağı kısa ve iğri olduğundandır. Buradaki kuleyi gelle okuyup sürü mânasına alarak koyunlarının çokluğundan dolayı verilmiş bir lâkaptır diyenler yanılmışlardır § Okunur (h) ile كلاه kulâh (*muḫ*) § Çiftleşme vaktindeki hareket. Sonraları erkeklik alcti mânasında kullanılmıştır.

كُلَه دار (kulehdâr) = (*k.*) Azametli, değerli padişah.

كُلَهٔ گوشه بر آسمان (kuleh güşe ber āsmân)= (*k.*) Azamet ve serfirazlık.

کله گوشه برآسمان برین
هنوز از تواضع سرش برزمین
سعدی

Bu kadar azamet ve ulviyetle beraber tevazuundan başı yer üzerindedir.

(*Sa'dī*)

كَلَهرِی (kelehri)=Fare nev'inden

seğirtici bir hayvan, hurma sıçanı = perendemūş.

كَلَه سَائِلِي **(kele sâ'ilī)** = (*k.*) Bedbahtlık § Cîfe üzerine üşüşen karga sürüsü. Akselʿareb, kele sâyegî şeklinde yazıp bedbaht olmaktan ibarettir ki huma sâyegî = bahtiyar olmak mukabilidir, kele (k) ve (l) nin üstüniyle murdar yiyen kargadır diyor.

كُلِي **(kulī)** = Köylü.

چون تو صنم وچو من شمن نیست
شهری وکلی توئی ومائیم
صنائی

Senin gibi put yani mahbup benim gibi putperest yani mahbup dost yoktur, sen şehirlisin, ben köylüyüm.

(*Sūzeni*)

§ Def, mazher.

من واین ساده‌دلی بیهده برهر سخنی
پای می‌کوبم چون گیلان برنای وکلی
فرخی

Ben bu sadedillik ile beyhude yere her söz üzerine gillerin: gil denilen taifenin ney ve defle raksettiği gibi raksederim.

(*Ferruhî*)

§ Kaya balığı § Miskinlik hastalığ (*Ar.*) جذام § Yağlı büyük yufka. (K) nin üstüniyle kellik.

كِلْيَا **(kilyâ)** = Kalye taşı = eşhâr (*ba.*).

كِلْيَاس **(kilyâs)**=Ev kapısı § Evin üst katındaki aptesane (*Ar.*) بَرْيَاس

كِلْيَانِي **(kilyânī)** = Çadıruşağı denilen yosun (*Ar*) صبغ الطرثوث.

كَلْيَاوَه **(kelyâve)**=Sersem, şaşkın. Kâlîve maklûbu = كالیوه.

ای طوطیٔ عیسی نفس وی بلبل شیرین نوا
هین زهره را کلیاوه‌کن زین نفسهای جانفزا
مولانا

Ey İsa nefesli dudul! Tatlı sesli bülbül! Haydi bu canfeza nağmelerle ödü sersemlet: aklı şaşırt.

(*Mevlānā*)

Cihāngîrî, Reşîdî ve Nāşırî bu mânaya yazmışlar, Burhān ve ona uyanlar sağır mânasına almışlardır.

كَلِيچ **(kelîç)** = Mağrur, kendini beğenen § Kir ve cerahat,

كُلِيچ **(kulîç)** = Yağlı büyük çörek.

کریمی‌که برسفرهٔ عام داره
کلیچه ازمه واز کواکب کلیچه
ابوالعلا

Öyle bir cömert ki umumi sofrasında aydan yapılmış büyük, yıldızlardan yapılmış küçük çörekler vardır.

(*Ebûl alâ*)

§ Hamuru, fırın üstünden ateş koru üzerine düşüp öylece pişen pide.

كليچ (**kilîç**) = Ayakları iğri at: biniciler arasında it elli tâbir edilirmiş.

پیش خنگ تو سبز خنگ فلك
لنگ سكسك بود بسان كليچ
عسجدی

Senin atının yanında Feleğin turna kırı atı ayakları iğri at, yan kalkıyan aksaktır.

(*Aseedî*)

كليجك (**kilîçek**) = Küçük parmak.

كليجه (**kelîçe**) = Kilidi ağaçtan olan bağ ve bostan kapılarını açan ağaç anahtar.

كليجه (**kulîçe**) = Küçük çörek, kurabiye, galeta.

سگ كليچه كوفق دوزير پا
تخمه بودی گرك صحرا از نوا
مولانا

Köpek, çöregi ayak altında ezerdi. Sahranın kurdu yenecekten imtilaya uğramıştı.

(*Mevlânâ*)

§ Çerag.

شبست وشه راه تاريك وچاه
كليچه ميفكن كه بوسی براه
اسدی

Gecedir, bütün yol karanlık ve kuyudur, yolu bulmak için ışığı bırakma.

(*Esedî*)

§ Yol yol dikişli pamuklu bırka. Kinaye tarikiyle güneş ve ayın çöreğine derler. Ayın çöreğine kâk da denir. Reşîdî (kulîçe)yi güneşe (kâk) i aya tahsis etmiş كاك (*ba.*).

كليچهٔ سيم (kulîçe'i sîm) = Bedir halindeki ay kursu.

كليد (**kilîd**) = Anahtar.

غرض گشودن قفل سعادتست بجهد
چه فرق گرزرسرخ وگرآهنست كليد
پروين [*]

Maksat sây ile saadet kilidinin açılmasıdır. Anahtarın kırmızı altın yahut demir olmasında ne fark var.

(*Pervîn*)

نيست يك مشكل كه نگشايد بآه نيم شب
راست می‌آيد بهر قفلی كه باشد اين كليد
صائب

Gece yarısının ahı ile çözülmiyen, halledilmiyen bir müşkül yoktur; bu anahtar her kilidi açar.

(*Sâ'ib*)

كليد افكندن (kilîd efkenden) = Anahtarla fala bakmak.

كليدان (kilîdân)=Kilit dediğimiz. Asıl kilit kovanı mânasınadır (*Ar.*) غلق.

دهان تو كليدانيست هموار
زبان تو كليد آن نگهدار
محمود

Senin ağzın düzgün bir kilittir. Dilin onun anahtarıdır, muhafaza et.

(*Mâhmûd*)

[*] İranın yüksek şair ve ediblerini kıskandıracek derecede bir şairdir ki 1941 tarihinde, pek genç iken bedbahtane hayata veda etmiştir.

همه آویخته از دامن دعوی دروغ
چون کنه از کس گاو وچو کلیدان زمدنگ
قریع الدهر

Kene ineğin tenasül aletinden; anahtar kilit damağından asıldığı gibi hepsi yalan dâvanın eteğinden asılmış.

(*Keri'uddehr*)

(K) nin üstüniyle tomruk = كلندر (*ba.*).

كليد بهشت ، كليد ايمان (kilîdi iman, kilîdi behişt) = Kelimei şahadet.

كَلِيز (**kelîz**) = Arı.

Karpuzu öğmeye dair:

آن میوه‌که درحلاوتش نیست بدل
یارب نرسد بهیچ توحیدش خلل
هردانهٔ تخم آن کلیز عسلست
یك دانه ازان شود کدوهای عسل
شاعر

Yarabbi! Tatlılıkta dengi olmıyan o meyvanın hiçbir nev'i haleldar olmasın. Onun her çekirdeği bal arısı tohumudur, onun bir tanesinden bal kabakları olur: bal kabağı büyüklüğünde ve tatlı karpuzlar olur.

(*Şâ'ir*)

Kelîzdan = kömec.

كَلِيزَه (**kelyeze**) = Su destisi.

جام زر آن کلیزه پرازآب جوی
تاب میزه فروشست روی
ملك عزیزالله

O destiyi ırmak suyiyle doldurup suyiyle yüzünü yıkadı.

(*Melik A'zîzâllâh*)

كَلِيسَا (**kelîsâ**) = Kelisiya (*muḫ.*) = Hıristiyanların ibadet ettikleri yer.

كَلِيك (**kelîk**) = Gül tohumu (*Ar.*) بذرالورد

كَلِيك (**kilîk**) = Küçük parmak § Baykuş cinsinden kuğu § Şaşı. كاك (*ba.*).

چون ببینم ترا زبیم حسود
خویشتن راکلیك سازم زود
مظفر هروی

Seni görünce kıskançtan korkumdan kendimi acele şaşı yaparım: Sana bakmıyor gibi görünürüm.

(*Muzâfferi Herevî*)

كَلِيكَان (**kelîkân**) = İt gülü denilen fena kokulu bir nebat = كا (*ba.*). (K) nin esresiyle tarhun denilen sebze.

كَلِيكَرْدَن (**kelîkerden**) = Hardalın bahçede yetiştirilen kısmı. Bazılarına göre su kerdmesi.

كَلِيم دَسْت (**kelîm dest**) = Eli mübarekten kinayedir ki her hususta kemalini gösteren zattır.

كَلِيوَاج ، كَلِيوَاز (**kelîvâc, kelîvâj**) = Çaylak kuşu = ġelîvâj.

كَم (**kem**) = Az, noksan, eksik. Bir şeyi terk etmeye de derler: كم‌اوگير (kemi ügîr) = Onu terk et demektir.

بشهر این مثل شهرهٔ عالمست
که هرکس هنر بیش روزی کمست
سعدی

Şehirde bu mesel âlemce meşhurdur: her kimin hüneri ziyade ise rızkı azdır.

(*Sa'dî*)

کاست (kâst) (*ba.*). Yok ve menfi mânasına da gelir.

بعذر ازپی مرد بشتافتند
بجستند بسیار و کم یافتند
سعدی

Özür dilemek için merdin (hakîmin)arkasından koştular, çok aradılar ama bulamadılar.

(*Sa'dî*)

کمابیش (kemâ bîş)=Aşağı yukarı, takriben.

کم‌اصل (kem âṣıl) = Asaletsiz.

کم بها (kem behâ) = Kıymetsiz.

بپازار قدرت چه باشد فلك
یکی اطلس کهنهٔ کم بها
کمال

Senin kadr ve şerefinin revnakına nispetle felek kıymetsiz eski bir atlastır.

(*Kemâl*)

کمتر ، کمترین (kemter, kemterîn) = Başka şeylere nispetle daha az olan. Bendeniz yerinde İranlılar da kullanmaktadırlar. Kemterîndeki (y) nispet edatıdır, (n) nispeti tekit için getirilmiştir.

کم حرف ، کم زبان ، کم‌سخن (kem ḥerf, kem zebân, kem suḫen) = Az söyliyen kimse,

کم حوصله (kem ḥevṣele) = Tahammülü az olan kişi.

کم زدن (kem zeden)=Bir kimseyi yahut bir şeyi hor ve hakir saymak.

بین بدو نیك همه زودم مزن
هیچ کسی را بجهان کم مزن
خسرو

Her şeyin iyi ve kötüsünü gör de ondan bahsetme, dünyada hiçbir kimseyi hor ve hakir sayma.

(*Ḫusrev*)

کم‌زن ، کم زده (kem zede, kem zen) = Talihsiz.

بادو سه کون مشو آرامگیر
مقبل ایام شو آرام گیر
نظامی

İki üç talihsizle düşüp kalkma, zamanın talihlisi ol, rahatına bak.

(*Niẓâmî*)

Kem zede (*k.*) munafık, kâfir [*].

کم‌ظرف (kem ẓerf) = Az bahane ile muztarip olan ve hiddetlenen kimse.

وحشی آزار حریفان کند ازکم ظرفی
دفع بدمستیش از رطل گران باید کرد
وحشی

Vehşi, ıstırabından arkadaşlarını incitiyor. Onun geçkin serhoşluğunu ağır ölçekle defetmeli.

(*Vehşî*)

---

[*] کم زن ، کم زده Kumarbazlar beyninde nakşını eksik çalan oyuncuya derler. Miyanelerinde olan huslün tamâmına cesaret edemeyip eksiğine vara (Burhân tercemesi).

[**] Barbut denilen kumar oyununda ol korkak zar atan ki karşısındaki kumarbazın koyduğu meblâğı istiksar ile yarısına, rubuna zar atılmasını rica ile mızıklanmağa başlar. Tekmil tutulan meblâğın eksiğine zar atan, az meblâğa zar vüran mânasına vasfı terkibidir (İzzet Paşa).

[***] Ḫuṣl = öndul: bir yarışta, bir bahiste kazanana verilen şey.

کم کاسه (kem kâse) = (*k.*) Pinti, bahîl, himmetsiz.

تهمت کم کاسگی از خبث کافر نعمتان
پیش من بهتر بود دربند مهمانی مباش
یحیی

Benim nazarımda hasislikle müttehem olmak nimet hakkını inkâr edenlerin alçaklığından daha hayırlıdır; konukluluğa o kadar merbut olma.
(*Yaḥyā*)

کم قائم (kem ḳâ'im)=Anlayışsız.
کم گرفتن (kem giriften) = Terketmek, vazgeçmek, olmamış addetmek.

نه کلیمی تو درین طور که کبری کم تیه
نه عزیزی تو درین مصر که گیری کم چاه
انوری

Sen bu Turda Kelim değilsin ki Tîh sahrasını terk edesin; sen bu Mısırda aziz değilsin ki mevkiden vazgeçesin.
(*Enverî*)

چون نداری ناخن درنده تیز
بایدان آن یله کم کبری ستیز
سعدی

Keskin, yırtıcı tırnağın yoksa kötü kimselerle uğraşmayı terk edesin.
(*Sa'dî*)

کمی (kemî) = Azlık, az § kemîn (*muḥ.*) کین (*ba.*).
کمیاب (kemyâb) = Az bulunan şey.

کُم (**kum**) = Kum denilen şehir § Gön ağacı: kitre denilen zamk bundan hâsil olur. (*Ar.*) شجرةالقدس.

کُما (**kemâ**)=Bez parçalarından değirmi yastık şeklinde yapılan yufka küreğine, yine bez parçalarından esvap yeni biçiminde eklenmiş küçük kol gibi şeydir ki pişiriciler ateşten korunmak için ellerini içine sokarlar. Arapça کم (küm) = yen mânasına geldiğinden ondan alınmışa benzer=āstînî refîde. رفید (*ba.*).

کِما (**kimâ**)=İlâç için kullanılan ve besbase denilen sarı yaprak.

کُما (**kumâ**)=Kimâ § Yer hadisesi denilen fena kokulu bitki; sonunda (y) ile kumây da derler.

هست باخلقش به نسبت گل چنانك
فی المثل درجنب بوی گل کمای
نزاری

Gül onun tabiatiyle mukayese edilecek olurse gül kokusu yer hadisesi gibi kalır.
(*Nizârî*)

کُماج (**kumâc**) = Bazlamaç: kalın sac gözlemesi § Çadır ağırşağı: çadır direği üstüne geçirilen ortası delik, değirmi tabla.

Bir hasisin kuru ekmeğini tarif ederken :

کماج خیمه راماندگه نتوان
زوی کندن بدندان نیم ذره
جامی

Çadır direği ağırşağına benzer ki ondan dişle yarım zerre koparmak mümkün değildir.
(*Cāmî*)

كَمَاسَه ، كَمَاس (**kemâs, kemâse**) = Boynu kısa, değirmi ve yassı kab, yatık. (ş) ile de bu mânayadır.

رودیسوی عدم برکتف نهاده جراب
دوده براه فنا دریغل گرفته کماس
فخری

Omuzuna dağarcığını koymuş yokluk tarafına gider; koltuğunda yatığı tutmuş yokluk tarafına koşar.

(*Fekri*)

§ Keşkül.

دردست کاسه و بدرها
گردیده وجمع کرده زرها
طیان

Elde keşkül kapıları dolaşıp paralar toplamış.

(*Teyyān*)

Kemū kâst (*muḫ.*). Kemâsî = eksiklik, azlık.

آب این چشمه‌ز ابتدای وجود
نه کاسی کند نه بفزاید
راجی

Bu çeşmenin suyu var olalı ne eksilir ne artar.

(*Rācī*)

كُمَاسَه (**kumâse**) = Geriz kazan, lâğımcı, kuyucu § Mahbup § Fahişe § Hünsa § Horasān'da bir dağ (Cihāngīrī).

كَمَاشِير (**kemâşîr**) = Dağ kerevizi pusu.

كَمَالَه (**kemâle**) = Eğri.

باز قوی شد بباغ دختر نرگس
سست شده پای دست گشته کماله
ناصر

Nergis kızının bahçede kökü gevşemiş, eli eğrilmişken gene kuvvetlendi.

(*Nāşır*)

§ Ham ipek (Burhān).

كَمَان (**kemân**) = Yay. Aslı hemîden = eğrilmekten müştak olan hemân dır.

گرچه ابریزکمان همی گذرد
از کماندار بیند اهل خرد
سعدی

Ok yaydan geçiyorsa da akıl sahibi onu keman tutandan görür.

(*Sa'dī*)

§ Kavis burcu.

كمان بهمن (kemân behmen) = Kavsikuzah, eleğimsağma.

كماندان ، كمان جوله (kemân cūle, kemandân) = Yay zarfı: İranlılar kurban da derler, kurban Türkçesi sadaktır ترکش (*ba.*) [*].

زبهر جنگ دشمن دست نابرده بزه گردد
غلامان تراهزمان کمان اندر کمان جوله
فرخی

Düşman elini cenge götürmeden senin kölelerinin yayı her zaman yay kabında iken kirişe geçmiştir.

(*Ferrūḫī*)

Bunu yalnız Nāşırî (ç) ile yazmıştır.

كمانچه (kemânçe) = Mühürcü ve çıkrıkçı yayları gibi küçük yay § Bu adla anılan saz § Fermanların başında yay şeklindeki

[*] Terkeş maddesinde yanlışlıkla savak yazıldığı halde yanlış-doğru cetvelinde düzeltilmemiştir.

yazı ki sah ve kuyruklu denir § Hallaç yayı.

کان شیطان ، کان سام ، کان رستم (kemâni rustem, kemâni sâm, kemâni şeytân) = Kavsikuzah. Şeytanın bir ismi kuzahtır.

آنجا که دوزه آرد دستت کان بخشش
ابر از حسد ببرد زه بر کان رستم
انوری

Senin elin bahşiş yayını kirişe geçirdiği yerde bulut hasedinden kavsikuzahın kirişini keser.

(*Enverî*)

کمترین طاق حشمت خسرو
درعلو چون کان سام بود
فخری

Padişahın en âdi haşmeti kemeri yükseklikte kavsikuzah gibidir.

(*Fehrî*)

کان زنبوری (kemâni zünbûrî) = Tüfek.

کان گردون (kemâni gerdûn) = Kavis burcu § Kavsikuzah.

کان گروهه (kemân gurûhe) = Topraktan yapılmış mermiler atan eski harb aletlerinden bir yay. (*Ar.*) قوس البنادق .

کان گروهۀ زرین شده بچرخ هلال
ستاره جمله چوغالوکهای سیم اندود
میرمعماره

Felekte hilâl altın yaldızlı bir yay olmuş; bütün yıldızlar gümüş kaplamalı mermilere benziyor.

(*Mîr'Imâre*)

غالوك (Gâlûk) kemân ğurûhenin mermisidir. غلوله Ğelûle, گروهه gurûhe, گلوله gulûle de bu mânayadır.

کانگیر (kemângîr)=Usta ok atıcı § Ok atıcılıkta benzeri görülmiyen meşhur Areş. آرش (*ba.*).

کان مهره (kemân muhre) = کان‌گروهه (*ba.*).

کانه (kemâne) = Yay = kemân § Dülger, demirci ve çıkrıkçıların kullandıkları matkap (delgi) yayı.

بر مثقب اطلق درفشانه
از قوس قزح کنم کمانه
خاقانی

İnci saçan nutuk matkabına kavsikuzahtan yay yaparım.

(*Ḫâḳânî*)

§ Kemançe oku denilen, yay şeklinde, keman çalacak şey § Kuyucu, keriz kazıcı (*Ar.*) نقاب الارض .

چنانکه چشم پدید آورد کانه زسنگ
کف تو ازدل کان‌زر پدیدی آرد
دقیقی

Kuyucu nasıl taştan su çıkarırsa senin elin öylece madenden altın çıkarıyor.

(*Deḳîḳî*)

§ Suyu tecrübe için kazılan kuyu § Kadeh.

گمان من بشراب سخای توآنست
که چرخ پرشود از جرعۀ کانۀ من
مختاری

Senin cömertliğinin şarabı sayesinde Felek benim kadehimin tek yudumundan dolar sanırım.

(*Muḫtârî*)

Reşîdî, kadeh mânasına gelen kemâne değil cumâne olmalı, ihtimal ki Cihāngîrî cumâneyi kemâne okumuş. Suyu tecrübe için kazılan kuyu mânasına da kemâne değil (g) nin ötresiyle gumâne zannolunur; kuyucu su zuhur edinciye kadar su bulunmasından şüphe ettiği birkaç yeri kazar demiştir.

كُمَاهَه **(kumâhe)** = Nazarlık.

كُمَاىْ **(kumây)** = كَ (*ba.*).

كُمَايُوكْ **(kumâyūk)** = رفيده (*ba.*).

كَمْبَارْ **(kembâr)** = Hurma lifinden örülmüş urgan, halat.

كَمْپِيرْ **(kempîr)** = Bunamış, yaşlı, ihtiyar, hususiyle ihtiyar kadın.

بادوی کپیر از غصه بمرد
روی وخوی زشت با مالك سپرد
مولانا

İhtiyar cadı kederden ölüd. Çirkin yüz ve huyunu Malik[*]*e teslim etti.*

(*Mevlānā*)

كَمْخَا، كَمْخَاب **(kemḫâ, kemḫâb)** = Havfı az mânasına türlü renklerde dokunmuş ipekli kumaş.

كَمَرْ **(kemer)** = Deri ve o gibilerden yapılan bel bağı, kuşak. Bel mânasına da gelir.

آن کمر بازکن بتازمیان
زین غم وسوسه مرا برهان
من دران اندهم که رنج رسد
برمیان تواز کشیدن آن
فرخی

Ey güzel! O kemeri belinden çöz de beni bu keder ve vesveseden kurtar. Ben, onu kuşanmaktan belin incinir diye tasalanıyorum.

(*Ferruḫî*)

§ Dağ kemeri, bel, bılan.

بر کمرهای کوه مردان تاخت
تابتازند زنکرا زکمر
فرخی

Mertler, ceylanı tepeden avlamak için dağın tepelerine saldırırlar.

(*Ferruḫî*)

کمر آفتاب (kemeri āfitâb) = Güneşin merkezinden geçtiği farz olunan hat.

کمربرکمر (kemer berkemer) = Kemer üstüne kemer: yüksek bir duvarın sıkletini azaltmak için ikinci kemeri birinci kemerin şakulünde koymak mühendislerce âdet imiş.

کمر بستن (kemer besten) = Bir işe hazırlanmak, azim ve ihtimam göstermek, emre muntazır olmak.

مرا نیز بایست بر خاستن
کمر بستن ولشگر آراستن
نظامی

Bana da kalkıp hazırlanmak, asker tertibetmek lâzımdır.

(*Niẓāmî*)

[*] Malik: cehenneme memur olan melek.

جز کمر بندوزمین بوس تو نیست
هرکه بر روی زمین تاجور ست
بندگانند چودر خدمت شاه
آسمانست وجره اش کمرست
وزنی

Yeryüzünde her kim taç sahibi yani padişah ise senin hizmetkârından başka değildir. Mademki padişahın hizmetinde bende gibidirler; padişah gök, samanuğrusu onun kemeri yerindedir.

(*Sūzenī*)

چون بستان از فرازی باشدش درصدر جای
هرکه اندر خدمتت چون تیغ در بندد کمر
کمال

Her kim hizmetinde kılıç gibi kemer kuşanır yani hazır olursa serfirazlık cihetiyle mızrak gibi mevkiiyükselir.

(*Kemāl*)

§ Harbde karşı karşıya gelmek, mukabele etmek.

کمردار ، کمر بند ، کمر بسته (kemer beste, kemer bend, kemer dâr) = Hizmete hazır ve amâde, hizmetkâr, köle. کمربستن (*ba.*).

چه بندم کمر در مصاف کسی
که من چون کمر بسته دارد بسی
نظامی

Bir kimseye savaşta nasıl karşı geleyim ki benim gibi birçok hizmetcilei vardır.

(*Niẓāmī*)

همیشه کلك تو باشد ازان کمر بسته
که از معایش اهل هنر کند تقرر
کمال

Senin kaleminin kemerbeste yani hazır olması hüner sahiplerinin geçincelerini kararlaştırmak içindir.

(*Kemāl*)

خیز نظامی که نه بر بستهٔ
از پی خدمت چو کمر بستهٔ
نظامی

Ey Nizami! Mademki hizmet için hazırsın, kalk; çünki cemad değilsin.

(*Niẓāmī*)

Kemer bend kemer besten den emri hazır da olur.

کمر بستن آب (kemer besteni āb) = (*k.*) Su donmak. کمروستم = قوس نزح . کمرگاه Kemergâh, کمرگه kemergeh = bel.

تیغ اگر برزدی بفرق سوار
تا کمرگه شکافتی چو خیار
نظامی

Süvarinin tepesine kılıç vursaydı hıyar gibi beline kadar yarardı.

(*Niẓāmī*)

کمرکش (kemerkeş) = (*k.*) Şcci, bahadır.

کمرگشودن ، کمرگشادن (kemer guşâden, kemer guşüden) = (*k.*) Vazgeçmek, nazarı kat'etmek, önlemek, terketmek, işten kesilmek.

چو من زین ولایت گشادم کمر
تو خواهی ستان افسر وخواه سر
نظامی

Mademki ben bu vilâyetten vaz geçtim; sen ister taç al, isterbaş.

(*Niẓāmī*)

گشاده هیبت او از میان فتنه کمر
نهاده حشمت او بر سرزمانه کلاه
انوری

Onun heybeti fitneyi önlemiş,

onun haşmeti zamanı yükseltmiştir.

(*Enverî*)

کمرکوه (kemeri kūh)=Dağın beli, bılan § (*k.*) Güneş § Dördüncü felek § Hazreti İsa § Beytülmâmur yani melâikei kiramın ibadet yerleri

کمرا

(**kemrâ**) = Ağıl, mandıra.

چوگرگ ظلم را کشتی بزور بازوی عدلت
زانبوهی شده صحرای اقلیم تو چون کمرا
شعوی

Adaletin kolu kuvetiyle zulüm kurdunu öldürünce memleketinin sahrası kalabalıktan ağıla dönmüş.

(*'Am'ak*)

§ Padişah ve ümera saraylarının çok defa mihrap şeklindeki kemerlerine ve köşk kemeri gibi yüksek ve eğri kemerlere denir § Mecusi ve nasranilerin bellerine bağladıkları zünnar.

نه طرفه گرز عشق روی آن پت
ببندم برمیان کمرای کفار
خسروانی

O putun (güzel) in yüzüne aş, kımdan belime kafirlerin zünnarını bağlarsam şaşılmaz.

(*Husrevānī*)

کمست

(**kemest**)=Rengi kırmızıya çalar, gök renkli, kıymetsiz bir taş. Muarrebi جست (*ba.*).

کمسک

(**kemesk**)= Farsça lûgatler نان خورشی باشد مرکب ازشیر ودوغ . چیزیکه از شیر ودوغ دوهم آمیخته سازندکه آنرا ناخورش کویند وبعضی شیراز خوانند Burhān tercümesinde Arapçada Şiraz denilen katık ki sütle ayranı karıştırıp badehu ekşitirler, buna bazıları hoşmeze muharrefi hoşmerim derler diyorlarsa da bizim bildiğimiz hoşmerim taze, tuzsuz peynirden yapılan bir nevi yemektir, Şuūrî'nin göremez denilen çoban yemeği demesi daha muvafıktır, çünkü göremez lehçeye göre sütte yoğurdun ezmesidir. (Şîrāz) a kamus süzme yoğurt demiştir. Aşım Efendi

کمکام

(**kemkâm**)=Yemende yetişir palamut nev'inden bir ağaç, Türkçe bankaş derlermiş,

کم کم

(**kum kum**)=Yer kazılırken, duvar ve dağa delik açılırken çıkan ses. Altın sayılırken çıkan sese denir ki ona (kum kumi āfitāb) da derler § Safran § Kumsal yer = ریگ‌روان (*ba.*).

کمانکان

(**kemelkân**) = Kalemdan vezninde çay ve ark.

می‌گریزی از پشه دو کژدمی
می‌گریزی از کملکان دریمی
مولانا

Sivrisinekten akrebe, çaydan denize kaçıyorsun.

(*Mevlānā*)

کملة

(**kumle**) = Ahmak, nâdan.

کملی

(**kemlî**)= Aba, kebe gibi kaba ve kalın elbiselik.

در ازکار بود گر بکسوت کحلی
بتاج وتخت کند میل رای پیرگدای
رشیدالدین

در ازکار (*ba.*).

کمند (**kemend**) — Uzakta bulunan herhangi bir şeyi tutup çekmek için atılan ucu ilmikli uzun ip; eskiden savaşlarda ve idamlarda kullanılırmış, Türkçesi (uḫruḳ) tur.

پندپیر رستم در آید بهبند
که اسفندیارش نجست از کمند
سعدی

Kemendinden İsfendiyarın bile kurtulamadığı Rüstem tedbir ile tutulup bağlanabilir.
(*Sa'dî*)

کمیت نشاط (**kumeyti nişâṭ**) = Sevinç atı (*k.*) şarap.

کمیچه (**kemîçe**) = Kemançe.

یکی کرباس چرتی داد کانرا
نبو شد هیچ چنگی‌وکمیچی
سوزنی

Ona âdi bir bez verdi ki onu ne çengi ne kemençeci giyer.
(*Süzenî*)

§ Ateş böceği.

کمیز (**kumîz**) = Sidik. (K) nin esresiyle de doğrudur. Nāṣırî temiz vezninde yazmıştır.

کمین (**kemîn**) = Pusu (*Ar.*) قاموس. Kemîn Arapça pusuya gizlenmiş asker mânasına geldiğinden mecazen pusu mânasına kullanılması mümkündür. کمینگاه Kemîngâh = pusu yeri.

دیو رهزن درکمین نفس‌وهوا اعدای دین
زین‌همه باساپهٔ لطفت پناه آورده ام
جامی

Yol kesici düşman pusuda; nefis ve hava din düşmanları, bunun hepsinden lûtfunun sayesine sığınmışım.
(*Câmî*)

تیغ بران برنیاید روز پیکار ازغلاف
شیر مردی راکه باشد مرگ پنهان درکمین
سعدی

Aslan gibi bir bahadırın ölümü pusuda gizli ise harb günü keskin kılıcı kınından çıkmaz.
(*Sa'dî*)

چوخواهی بریدن بشب راهها
حذرکن نجست از کمینگاهها
سعدی

Gece yollar ıkat'etmek yani yollardan geçmek istersen ilkönce pusu mevkilerinden sakın.
(*Sa'dî*)

هزاربار بگفتم‌که گوشه‌گیر ای دل
زچشم اوکه کمین شیوه اش کمین باشد
سلمان

Ey gönül! onun gözünden geri çekil diye bin kere söyledim. Çünkü onun en küçük şivesi pusudur.
(*Selmân*)

Kem, kemterîn mânasına da gelir.

اندر سپاه اوست تکین بندهٔ کمین

Onun askeri içinde Tekin âciz bir bendedir.

Kemîne de bu mânayadır. Furumaye mânasını da ifade eder.

کینه چاکر حشمت هزار افلاطون
کهینه بندهٔ فضلت هزار اسکندر
انوری

Bin Eflâtun senin ilminin âdi bir kölesidir; bin İskender senin faziletinin küçük bir bendesidir.

(*Enverî*)

کُمین

(kumîn) = Şirazlılarca karnı büyük ekûl kimseye denir, Bushâk, işkembe mânasına da yazmıştır.

صباحی دردکانی شیرمالی
رسید از دست کبابی بدستم
بدو گفتم که بریان یا کبابی
که ازبوی دلاویز تو مستم
بگفتا پارهٔ اشکنبه بودم
ولیکن با برنج ونان نشستم
کمال همنشین برمن اثر کرد
وگرنه آن کینم من که هستم
اسحاق [*]

Sabahleyin bir dükkânda bir şirdencinin elinden bir şirden elime geçti. Ona buryan mı sın? kebap mısın? Çünkü senin gönül alıcı kokundan bayıldım dedim. Bir işkembe parçası idim; fakat pirinç ve ekmekle oturdum. Arkadaşımın kemali bana tesir etti; yoksa işkembeden başka bir şey değilim, diye cevap verdi.

(*Bushâk*)

[*] Şeyh Sa'dî'nin :

گلی-خوشبوی درحمام روزی

kıtasını taklidetmiştir. Bir gün Hâfız Ni'metullâhı Nehçevânî hazretlerine şiirlerini Bushâk'ın tehzil ettiğinden şikâyatte bulunmuş, Bushâk da, onlar güzelleri övüyorlar, ben de Ni'metullâh'ı övüyorum diye zarifane cevap vermiştir.

کُن

(ken) = Kenden kazmak, koparmak tan (*Emir, isfa muḫ. vas.*).

هان بیاقا آنیا ترك طمع کن از مهان
تیشهٔ همت بیار وریشهٔ ذلت بکن
قاآنی

Ey Ḳâânî / mütenebbih ol, gel, büyüklerden tamahını kes; Himmet keserini getir de zilletin kökünü kaz, kopar.

(*Kâânî*)

کُن

(kun) = Kerden, eylemek ten (*Emir, isfa. muḫ. vas.*).

نگه‌کن راین گنبد زرنگار
که سقفش بود بی ستون استوار
عطار

Altınla nakışlanmış bu kubbeye bak ki çatısı direksiz olduğu halde muhkem ve metîndir.

(*'Aṭṭâr*)

خسرودین پرور کیق فروز
بتکده ویران کن اصنام سوز
عماد

Dünyayı nurlandıran dinperver Hüsrev; putları yakıp puthaneyi viran eden zat.

(*İmâd*)

§ Kūn (*muḫ.*) کون (*ba.*).

کُنا

(kunâ) = Yer, hususiyle etrafı çevrilerek ziraat edilen yer.

کَنابَد

(kenâbed) = Horâsân'da bir memleket ve dağ. Nâşırî'ye göre (k) nin ötresi (b) nin esresiyledir. Burada İranlılarla Turanlılar arasında دوازده رخ sonraları یازده رخ denilen büyük mu

harebe olmuştur. İranlılar Kenabed dağını, Turanlılar Reybed ovasını tutmuşlardı.

یکی سوی کوه کنابد برفت
یکی سوی ریبد خرامید تفت
فردوسی

Biri Kenabed dağı tarafına, öbürü acele Reybed cihetine gitti.

(*Firdevsî*)

کَنَاد **(kenâd)** = Yabani güvercin = murğı ilâhî (*Ar.*) ورشان .

کَنَار **(kenâr)** = Uc, kıyı ki orta karşılığıdır. Kerân da denir.

بدریا درمنافع بیشمارست
اگر خواهی سلامت درکنارست
سعدی

Denizde menfaatler çoktur. Eğer selâmet istersen kıyıdadır.

(*Sa'dî*)

§ Kucak.

گه وداع مرا یارمن کنار گرفت
ازان کنار دلم ساعتی قرارگرفت
مسعود

Sevgilim veda ederken beni kucakladı; o kucaklamadan yüreğimin çarpıntısı bir müddetçik yatıştı.

(*Mes'ûd*)

خود حدیث عشق را نبود کنار
گیر دائم عشق را اندر کنار
سلطان ولد

Aşk sözünün ucu bucağı yoktur. Aşkı daima kucakla.

(*Sulṭân Veled*)

§ Uzaklaşmak mânasına da gelir.

من دامن آن نگار گیرم
وزهر دوجهان کنار گیرم
سلمان

Ben o güzelin eteğini tutar, iki cihandan uzaklaşırım.

(*Selmân*)

§ Hurma salkımının dibi § Muz.

کُنَار **(kunâr)** = Arap kirazı denilen, hünnap gibi bir meyva (*Ar.*) سدر Trabzon hurması bu nevidendir.

مفسد انرا باده گردد رو سیه شدزان عنب
مفلسانرا طعمه گردد سرخ روشد زان کنار
خسرو

Müfsitlere şarap olduğu için üzümün yüzü kara, müflislere yiyinti olduğu işin arap kirazının yüzü kırmızı oldu.

(*Ḫusrev*)

کُنَارَنگ **(kunâreng)** = Hâkim, vali; kunâ = yer reng = vali ve hâkim kelimelerinden mürekkeptir.

کنارنگ یا پهلوان هرکه هست
همه داد جویند بازردست
فردوسی

Gerek vali, gerek şehir muhafızı her kim varsa hepsi ahaliye adalet isterler.

(*Fırdevsî*)

شکستم بتوم چه بدخواه بود
بجنگ ارکنارنگ اگر شاه بود
اسدی

İster vali, isterse padişah olsun sana fenalık istiyenlerle cenkleşip mağlûbettim.

(*Esedî*)

كَنارَه **(kenâre)** = Kenar § Kasapların koyun astıkları demir çengel; bu münasebetle salhaneye de derler. Muarrebi olan قناره ile meşhurdur.

كَنازْ **(kenâz)** = Hurma salkımının dibi=كناز.

كُنَاغْ **(kunâġ)** = İpek böceği,

گرنه ازبهر مجلس تو بود
نتند رشته از لعاب کناغ
مجد همگر

Eğer senin meclisin için olmazsa ipek böceği salyesinden tel örmez.

(*Mecdi Hemger*)

İplik ve ibrişim teli, örümcek teli.

ای بیماری سرو ترا کرده کناغ
پس چنگ اجل نهاده برجان تو داغ
سنائی

Ey hastalık selvi gibi boynu iplik gibi ettikten sonra ecel pençesi canını dağlıyan kimse!

(*Senâ'î*)

کناغ چند ضعیف بخون دل بتنند
بمجلس آری کاین اطلست وآن سیفور
ظهیر

Birkaç zayıfın meşekkatle ördükleri teli bu atlas, o seyfur diye meclise getirirsin.

(*Ẓehîr*)

سیفور (*ba.*).

İbare (کناغ چند ضعیف که بخون دل بتنند) takdirindedir. Ẓehîr'in şiirindeki kunâğı ipek böceği mânasına almak da mümkündür § Uc, kenar.

میان آبگیری بپهنای راغ
شناور شده ماغ ازهر کناغ
اسدی

Ortada çayır genişliğinde bir havuz; suyun her kıyısından karabatak yüzmekte.

(*Esedi*)

Nâşırî, ikinci mısraı:

شناور دران آب هرگونه ماغ

O suda her renkte karabatak yüzmekte;

şeklinde yazmıştır. Fekat kenar mânasını ispata misal olamaz. Zaten kenar mânası lûgatlerde pek yoktur.

كَنَاكْ **(kenâk)** = Buruntu, karın ağrısı.

كُنَامْ **(kunâm)**=İnsan ve hayvanlarla kuşların barındıkları yer.

سیوم روز کردند داراب نام
کزآب روان یافتندش کنام
فردوسی

Üçüncü günün adını Dârâb koydular, çünkü yerini akar sudan buldular.

Firdevsi

درین بیشه زین پیش مگذار گام
که پیر بیان دارد آنجا کنام
اسدی

Bu ormanda bundan ileriye adım atma: çünkü orada «behbeyan»ın ini vardı.

Esedi

زعدل شامل او بوی آن همی‌آید
که درکیشگه شیران کنام سازدرنگ
ظهیر

Onun umuma şâmil olan adaletinden hissolunuyor ki aslanların pusu kurduğu yerde ceylan yuva yapar.

(*Zehîr*)

§ Orman.

مرغ درسایهٔ امن تو پرگرد هوا
وحش از نعمت فضل تو چرد گرد کنام
انوری

Kuş, senin eminliğin sayesinde hava çevresinde uçar; vahşi, senin faziletinin nimetinden orman etrafında otlar.

(*Enveri*)

§ Otlak = çeragâh.

صحن فلك كنام ستور سپاه تست
اوج سپهر صطح ستون خيام تست
ابوالفرج

Feleğin sahnesi senin askerlerine ait atların merasıdır. Gökyüzünün en yüksek yeri, senin çadır direklerinin sathıdır.

(*Ebülferec*)

كَنانَه (**kenâne**) = Eski, köhne § Peygamberimizin dedelerinden birinin adı.

كَنَب (**keneb**) = Kabuğundan ip ve kâğıt yapılan kendır ve kenevir tâbir olunan bitki ki; bazılarına göre keten denilen bitkide istihsal olunan kuvvetli ip (*Ar.*) قنب. Türkçe sicim mânasına bundan muharref olarak kınnap denir.

دختر رزکه تو برتاوم تاکش دیدی
مدتی شدکه برآونگ سرش درکنبست
انوری

دخترز (*ba.*) § Benk denilen bitkinin tohumu : esrar.

گرچه الشیخ کالنبی گویند
کالنبی نیست شیخ ما کنبیست
خجندی

Her ne kadar şeyh nebi gibidir, derlerse de bizim şeyhimiz nebi gibi değil bengî yani esrarkeştir.

(*Ḫucendî*)

كُنُب (**kunb**) = Konuşmada Kum denilen şehir § Bir nevi hıyar.

كُنَيْبَت (**kenebet**) = Bal arısı = kibt.

كُنْبُور، كُنْبُورَه (**kenbūr, kenbūre**) = Hile ve hud'a. Masdarı kenbūrîden.

خود ندارد غایتی ای نامجو
تنبل وکنبوره ودستان او
شاعر

Ey bahadır onun hile, hud'a ve desisesinin sonu yoktur.

(*Şâ'ir*)

Nâşırî, guftugu, kavga, hiddet ve galebe mânalarını da ilâve ederek şu beyit ile istidlâl ediyor

ز کنبوره نشنید آوای کس
که از پیش تازان گاهی زپس
فردوسی

Kâh önden kâh arkadan hücum ederek kavga ve gürültüden kimsenin sesini işitmedi.

(*Firdevsî*)

کَنْ بَهْن (**kin behn**) = Çitlembik (*Ar*) حبة الخضرا (Burhān).

کَنْبِیدَن (**kenbīden**) = Bir şeyi yerinden çekip çıkarmak.

کُنْبِیدَن (**kunbīden**) = Sıçramak, doğrusu (g) iledir (Nāşırī).

کُنْبِیزَه (**knnbīze**) = Bir nevi hıyardır ki ham iken tatlı, kemale erince çok tatsız olur ve yenmez. Bazı lügatler ham karpuz, kelek demişler. Naşırī, birinci mânayı kabul etmiyor ve dölek dediğimiz ufak yemiş demek istiyor.

کِنْتُو (**kinetū**) = Gene otu tohumu (*Ar.*) حب الخروع. Nāşırī'de (k) üstün, Niẓām'da (k) esre (n) sakindir. Reşīdī'de yoktur. Türkçeden alınmıştır.

کَنْج (**kenc**) = Küçük dil.

همی تادابه کنج وکام کردش
پدر فرزانه هرمز نام کردش
نزاری

Taya onun damağını kaldırınca babası adını Ferzane Hürmüz koydu.

(*Nizārī*)

کنج وکام کردن (kencūkâm kerden) = کام برداشتن (kâm berdâşten) = damak kaldırmak: ebe kadın yeni doğan çocuğun ağzına parmağını sokup çenesini kaldırmak [*] § Ahmak, mağrur.

باهمه میران میرو باهمه کیجان کنج
باهمهٔ دزدان دزدوباهمه شنگان شنگ
خسرو

Bütün beylerle bey, bütün ahmaklarla ahmak, hep hırsızlarla hırsız, hep haydutlarla haydduttur.

(*Husrev*)

§ Yoğurt kurusu [**].

کُنْج (**kun** = Köşe.

اگر تند بادی پر آید زکنج
بخاك افکند نارسیده ترنج
فردوسی

Eğer köşeden bir kasırga çıkarsa ermemiş turuncu toprağa düşürür.

(*Firdevsi*)

§ Beden, elbise ve kilim gibi şeylerde hâsıl olan buruşukluk, kıvrım § Kambur.

بگنج خانه ام دارم یکی کنج
نشسته تند وافکنده فرولنج
سراج

Evimin köşesinde öfkeli oturmuş ve dudağını sarkıtmış bir kambur var.

(*Sirāc*)

§ Ev altında, bodrum gibi açılmış yer.

[*] Fakat lûgatlerde yazılan bu (کنج) kenc kelimesinin küçük dil mânasına geldiğini ispat etmiyor بنا کوش کردن (ba.).

[**] Reşīdī haklı olarak yoğurt kurusu mânasına کتج (keteḫ), ahmak mânasına کیج (kīe) dir, diyor.

كِنج (**kinc**) = İri vücutlu ve heybetli savaş fili.

اباکوس وباتای روبین وسنج
اباتازی اسبان وپیلان کنج
فردوسی

Büyük davul, cenk borusu ve zil ile ; arap atları iri ve heybetli savaş filleriyle.

(*Firdevsî*)

كِنج كِنج (**kine kinc**) = Az az, parça parça, ufak ufak (Burhān),

كُنجالَه ، كُنجال ، كُنجارَه ، كُنجاز (**kuncâr, kuncâre, kuncâl, kuncâle**) = Susam posası.

توصاف فطرتی وخسروان دیگر درد
تواصل سلطنتی ودگر شهان کنجال
فخری

Sen sâf fıtratlısın ; başka padişahlar tortudur. Sen saltanatın aslısın, başkaları posadır.

(*Fehrî*)

كُنجُد (**kuncid**) = Susam.

کنجد که زکام آسیا جست
هم درلکد جواز شد پست
دهلوی

Değirmenin ağzından sıçrıyan susam gene dibeğin tekmesi altında ezildi.

(*Dehlevî*)

كُنجِدَه ، كُنجِدَك (**kuncidek, kuncide**) = Leke ve çil = كَلَك § Ben (*Ar.*) خال § Anzorot § Panzehir.

كَنجَر (**kencer**) = Büyük fil.

كَنجَك (**kencek**) = Kara ağaç.

كُنجَك (**kuncek**) = İnsanın hoşlandığı çok tuhaf ve bedi' şey.

كُنجَل (**knncel**)=Büzülmüş, çekilmiş,kıvrılmış şey hususiyle parmakları büzülmüş el ve ayak § Hamuru furun üzerinden ateş koru üstüne düşüp öylece pişen pide.

كُنجُلُك (**kuncluk**)=İnsanın çehresinde ve kâğıt, kilim gibi şeylerdeki buruşukluk, kıvrım.

Mogolların zemmine dair :

چهرهٔ شان دنبهٔ نم یافته
جای بجا کنچلك وخم یافته
خسرو

Onların çehreleri yer yer büzülmüş ve kıvrılmış rutubetli kuyruğa benzer.

(*Ḫusrev*)

Bu mısradaki (kuncluk), (kuncuk) şeklinde de rivayet edildiğinden vezne daha müsaittir. Şu halde كنجلك ، كنجك muhaffefi demektir.

كُنجَه (**kunce**)=Çenesinin altı urlu, veremli eşek. Kuyruğu kesik eşeğe de denir. Dilimizde güdük denir. Kence şeklinde de görülmüştür.

کُنجِیدَه (**kuncīde**) = کنجاره (*ba.*).

کَنَخت (**kenekht**) = Kılıç cevheri.

کَنْد (**kend**) = Şeker. Kendâbe = şerbet = nūşâbe § Kenden, kazmak koparmaktan mazi § Kâşger yolunda bademi ile meşhur bir köy.

کی چو دو جزع تواند گر بقلم درکشند
زیر دو مشکین کمان نقش دو بادام کند
وزنی

Miskli iki keman yani kaşlarının altında kendin iki bademinin nakşını kalem ile tasvir etseler senin iki gözüne nerede benzer.

(*Sūzeni*)

§ Yara § Kaçma : فلان کندی‌زد = filânca kaçtı demektir § Şehir : Taşkend. Fakat bu mânaya Türkçedir § (N) nin üstüniyle (kenden) den muzari. Kenden (*ba.*).

کُنْد (**kund**) = Kör : keskin olmıyan § Cesur, bahadır.

نه شمشیر کندآوران کند بود
که کین آوری زاختر تند بود
سعدی

Bahadırların kılıcı kör değildi ; belki kin ve adavet makûs ittilihten idi : bizim muvaffakiyetsizliğimiz talihsizliğimizden ilerigelmişti.

(*Sa'dī*)

§ Bukağı.

که برتو یکی کند سازند سخت
بگفتار اهریمن شور بخت
فردوسی

Uğursuz şeytanın söziyle sana şiddetli bir bukağı vururlar.

(*Firdevsī*)

پای درکند ودست در زنجیر
نظامی

Ayağı bukağıda eli zincirde.

(*Nizāmī*)

(N) nin üstüniyle (kerden) = eylemek ten muzaridir.

کُنْداوَرْ ، کُنْدا گَرْ ، کُنْدا (**kundâ, kundâger, kundâver**) = Bahadır, cesur § Bilgin, hakîm, fen sahibi. Kund (*ba.*).

آفرین باد بران مرکب خوش رفتارت
که دل زیرك واندیشهٔ کندا دارد
عبدالرزاق

Senin o hoş reftar atına aferin ki onun uyanık yüregi, cesaretli düşüncesi vardır.

(*Abdurrezzāḳ*)

برای وبتدبیر کند آوری
چگونه ستاره ببند آوری
فردوسی

Hakîmane rey ve tedbir ile yıldızı nasıl teshir edersin.

(*Firdevsī*)

بصودتگری دست بردی زمانی
بکندا گری گوی بردی زآذر
فرخی

Nakkaşlıkta Maniye, mütefennin olmakta yani heykeltıraşlıkta Azere tefevvuk ettin.
(*Ferruḫî*)

كُنْدامُو بَه **(kundâmūye)** = Çocuk doğduğu zaman başında olan tüy = (موی مادرزاد) .

كُنْدُرْ **(kundur)** = Günlük denilen pus (*Ar.*) لبان . كندر روی Kunduru rumi = sakız.

كُنْدَرْ **(kunder)** = Şehir, belde. (D) nin ötresiyle topraktan yapılmış büyük küp gibi zahire kabı, sarbun.

كُنْدُرُو **(kundurū)** = Dahhak'ın veziri. Niẓām bunu kundrev şeklinde harekelemiştir.

بکاخ اندر آمد روان کندرو
بایوان یکی تاجور دید نو
فردوسی

Kunduru acele köşke girdi; köşkte yeni bir tacdar gördü.
(*Firdevsî*)

§ Sakız.

كَنْدَرُوش **(kenderūş)** = Yamrı yumru sarp yer.

كَنْدَرَه **(kendere)** = Suda yaşıyan küçük bir kuş.

كُنْدُزْ **(kunduz)** = Cemşîd'in Türkistanda kurduğu şehirdir ki onu Ferîdūn imar ettikten sonra Baykent = büyük şehir namını almıştır, sonraları Efrāsyāb payitaht ittihaz ederek tevsi etmiştir, şimdi dünyanın büyük şehirlerinden olup Pekin adiyle meşhurdur. (D) nin esresiyle kuhendiz = eski kale, muhaffefidir.

كُنْدِش **(kundiş)** = Hallaçlanmış pamuk yumağı § Hallaç çubuğu § Çöğen.

كُنْدَكْ **(kundek)** = Ekmek kırıntısı.

گربکوه ودشت ریزند کندکی از خوان او
می کند مرغان فراغ از جستجوی دانها
ابوالمعانی

Eğer onun sofrasının ekmek kırıntısını sahraya dökerlerse kuşlar taneleri aramaktan vazgeçerler.
(*Ebūlme'ānî*)

كُنْدْ گُوش **(kundgūş)** = Sağır.

كُنْدُلان **(kundulân)** = Padişah dergâhı yahut şehir kapısı önüne kurulan büyük çadır. Lügatlerin bir kısmı padişah ağalarına mahsus çadır suretinde tarif etmişler, bir kısmı da Türkçe olduğunu söylemişlerdir.

كُنْدُلَه **(kundule)** = Bir yere toplanmış, düğümlenmiş mânasınadır.

كَنْدْمَنْد **(kendmend)** = Harap ve perişan, darmadağan.

چند ردم گردی ای خیمه بلند
چند تازی روزوشب همچون نوند
مادر بسیار فرزندی ولی
وازدار پشان همیشه کند مند
ناصر

Ey yüksek çadır! Ne vakte kadar etrafımda dolaşırsın; ne vakte kadar gece gündüz at gibi koşturursun. Çok evlât anasısın ama onları yine daima perişan bir halde tutarsın.
(*Nāṣır*)

كَنْدَنْ (kenden) = Kazmak, yıkmak, koparmak.

قطره جوی آمد وجو دجله شد ودجله بحیط
سیل عشق تو عجب کرکند بنیادم
یغما

Damla ırmak, ırmak Dicle, Dicle engin deniz oldu. Senin aşkının seli temelimi kazmaz yani beni harabetmezse şaşılır.
(*Yeğmâ*)

Ürkmek mânasına da görülmüştür.

كَنْدُولَهْ، كَنْدُوكْ، كَنْدُو (kendū, kendūk, kendūle) = Topraktan yapılan büyük küp, zahire kabı, sarbon = كندر (*ba.*).

فریاد بلاله الا هو
زین بیمی زمانهٔ بدخو
زین فاحشه کنده پیرزاینده
بشسته میان نیلگون کندو
ناصر

«لاله الاهو [*]» *diyerek bu kötü huylu mânasız zamandan, çivit renkli küpün ortasında oturan,*

[*] Buradaki لاحول ولاقوة الا بالله، لاله الاهو yerindedir.

hâdiseler doğurucu kokmuş koca fahişeden feryadederim.
(*Nāṣır*)

هم از کندم تهی کندوك هم خالی زنان کرسان نزاپی

Hem küp buğdaydan boş, hem kavatada ekmek yok.
(*Nizārī*)

(Kendū) koğan mânasına da gelir.

آن پیر کندو دار را گویم که پیش آور عسل
پیش که کاهل جنبداو من چست بوکندو زنم
مولانا

O kovan sahibi ihtiyara önüme bal getir derim; bakarım ki yavaş davranıyor, acele kovana yanaşırım.
(*Mevlānā*)

كَنْدْوَالَهْ، كَنْدْوَالَهْ (kundvâle, kundâvâle) = Uzun boylu, kavi vücutlu kimse § Yakışıksız; biçimsiz genç irisi oğlan.

چاکرانت بگه رزم وگه بزم بوند
کندواله چو تهمتن چو فلاطون کندا
شهاب‌الدین

Kölelerin, harb zamanında Tehemten gibi kuvvetli; mecliste Eflâtun gibi fâzıl ve feylesof olurlar.
(*Şihābuddīn*)

كَنْدُورِي، كَنْدُورَه (kendūre, kendūrī) = Deriden yapılma büyük sofra § Peşkir.

برای خوان شهنشه فلك بدست قضا
کشد زاطلس والای چرخ کندوری
فخری

Felek padişahın sofrası için

çarhın yüksek atlasından kaza eliyle peşkir yapar.

(*Fehrî*)

کُندُوکُوب **(kundūkūb)** = Halecan ve ıstırap.

کَنده **(kende)** = Hendek. Muarrebi خندق.

برصم عجم کندهٔ ساختند
بپر دختن کنده پر داختند
همه هر چه زان کنده برداشتند
دو پهلوی آن کنده انباشتند
هدایت

Acem âdeti üzere bir hendek yapıp onu tanzim ile meşgul oldular ve içinden çıkardıkları şeyin hepsini iki yana yığdılar.

(*Hidâyet*)

§ Dağ eteklerinde misafirlerin yatmaları ve hayvanların soğuktan barınmaları için yapılan zeminlik ki Türkçe kesmelik derler § Kendenden mazii nakli, ismi mef'ul.

کُنده **(kunde)** = İri ve kalın ağaç, hususiyle suçluların ayaklarına geçirilen tomruk. Boyunlarına geçirilene duşâḫe derler. کلدر کلیدان (*ba.*). Sultan Sencer, Mehsetî adlı hanende ve şair bir kadını hapsettiği zaman kendi hakkında utanmadan şu şiiri söylemiştir :

شه کنده نهاد سروسیمین‌تن را
زین واقعه شبولست مردوزنرا
افسوس که در کنده بخواهد سودن
پائی‌که دو شاخه بود صد گردنرا
مهسبق

Padişah, gümüş bedenli servinin ayağını tomruğa geçirdi. Bu vakadan erkek ve kadın yas tutmaktadır. Yazık ki nice boyuna geçen ayak tomrukta yıpranacak.

(*Mehsetî*)

§ Yakışıksız, kuvvetli genç irisi.

کندهٔ را لولیٔ دوخانه برد
مولانا

Yakışıksız iri bir genci bir oğlancı, evine götürdü.

(*Mevlânā*)

Aslı کوندهٔ kūndih ... vericidir § غول بیابانی : göze görünen korkunç hayal. کندهٔ چهار بند Kunde'i çihâr bend (*k.*) dört unsur itibariyle dünya.

کَنْدَه‌گَر ، کَنْدَه‌گَار **(kendegâr , kendeger)** = Oymacı, nakkaş.

کَنْدی **(kendî)** = Kâdi denilen ağacın hoş kokulu çiçeği (*Ar.*) کاذی.

کَنَز **(kenez)** = Kenâz (*muḫ.*) کناز (*ba.*).

کُنِشت **(kunist)** = Ateşgede : Mecusi ibadethanesi.

توئی معبود درکعبه وکنشتم
توئی مقصود در بالا وپستم
مولانا

Kâbe ve ateşgedede mabudum sensin ; yukarı ve aşağıda maksudum sensin.

(*Mevlânā*)

کَنَسْتُو **(kenestū)** = Çöğen.

کُنِش **(kuniş)**=İş, amel Kunişkâr = iş gören.

کُنِشْت **(kunişt)** = Kunist.

از چه سعید اوفتاد وزچه شقی شد
عابد محرابی وکشیش کنشتی
ناصر

Mihrapta ibadet eden imam neden sait; mecusi papazı neden şakî oldu.
(*Nāṣir*)

Havraya da denir.

کَنَشْتُو **(keneştū)** = Çöğen. Keneştū, keneştük; koruk mânasına da gelir.

تو خوش بنشین که اعدای تو شستند
زملکت دل بصابون وکنشتو
فخری

Sen rahat otur ki düşmanların, senin mülkünden kalblerini sabun ve çöğenle yıkadılar.
(*Fehrî*)

کِنِشك **(kinişk)** = Sancı, veca'. Nāṣırî'de (k) nin ötresiyledir.

کَنْشُو **(kenşū)** = Koruk.

کَنْگَالَه ، کَنْغَالَه ، کَنْغَال **(kenġâl, kenġâle, kengâle)**=İstemek, istek hususiyle kadın istemek[*] § Fahişe.

احتساب نفاذ تو برداشت
از جهان نام گنك وکنغاله
فخری

Senin nafiz ve müessir olan muahezen dünyadan oğlan ve fahişe namını kaldırdı.
(*Fehrî*)

Reşîdî diyor ki: ginġâl ve kinġâle lûtî (oğlancı) mânasınadır. Aslı (king ġâl) dır ki oğlanı yuvarlayıcı ve altüst edici demektir. Binaenaleyh kenġâli, fahişe, kenġâlegîyi, istemek mânasına almak yanlıştır. Burhân bundan başka hasis, pinti mânasına da yazmış, (k) nin ötresiyle kunġâl ahbabı gizlice ziyaret etmek demiştir.

کَنَف **(kenef)** = کَنَب (*ba.*).

کَنْفَلِيل **(kenfelîl)**=Büyük ve enli sakal.

کَنْگ **(keng)** = İnsanda kol, kuşta kanad, ağaçta dal budak.

آن خسیس از نهایت خست
کنگ کنجشکی بکس ندهد
شاعر

O hasis son derce cimriliğinden kimseye bir serçecik kanadı vermez.
(*Şā'ir*)

(N) nin üstünü, ikincisi (k) ile kendîr ve kenevir denilen bitki.

کُنْگ **(kung)** = İri gövdeli.

[*] Burhân mütercimi 'Aşım Efendi merhumun kadın istemek mevkiinde «Hassaten tezevvüç için duhter istemektir ki dünürlük, dünür olmak tâbir olunur» şeklindeki ifadesi maksattan uzaklaştığını göstermektedir.

هان کتف مردان چو شیرینه
اباطوق زرین ومشکین کله
فردوسی

İri gövdeli mertler tıpkı tokalı ve misk kokulu perçemli aslan gibi.

(*Firdevsî*)

§ Genç irisi oğlan.

تاچه آید برمن ازحمدان من
وزبلای نفس من برجان من
گه گریبانم بدرد قحبهٔ
گاه کنگی بشکند دندان من
سعدی

Bakalım himdânımdan bana, nefsimin belâsından canıma, ne gelecek! Kâh yakamı bir kahpe yırtar, kâh bir oğlan dişimi kırar.

(*Sa'dî*)

Himdân = erkek tenasül aleti § Hurma salkımı yahut hurma salkımının dibi § Farsta eski bir şehir § Kısım ve nevi.

کَنگ (**king**) = Hayâsız, geveze, hasis, leim.

قاضی تو اگر پند برادر بپذیری
گیری زطلب کردن این کنگش کناره
انوری

Kadı! Sen eğer biraderin nasihatini kabul edersen bu hayâsızı talepten uzaklaşırsın.

(*Enverî*)

Bu şiirdeki kink'i genç irisi mânasına almak da mümkündür.

کَنَک (**kinek**)=İçi güçlükle çıkan cevız ki çetin tâbir olunur.

بانان وپنیر خود قناعت میکن
تاناز رهی زجور کردوی کنک
إسحق

Çetin cevize benziyen feleğin cefasından kurtulmak için kendi ekmek ve peynirin ile kanaat et.

(*Bushek*)

(K) ve (n) nin esresi ve üstüniyle de görülmüştür.

کِنگاش، کِنگاج (**kingâc, kingâş**) = Danış, meşveret. Kingâş Türkçedir (Behâri 'Acem).

درین مصالحه کنگاج رفت بااصحاب
نزاری

Bu barışta arkadaşlarla müşavere edildi.

(*Nizârî*)

هیچ رخصت نمی دهد عقلم
هرچه باوی همی کنم کنگاش
نزاری

Her ne olursa olsun onunla meşveret etmeyi aklım hiç tecviz etmiyor.

(*Nizârî*)

Kengâc yengeç mânasına da gelir. Yengecin bundan muharref olması mümkündür.

کَنگار (**kengâr**) = Yeni kavlamış olan yılan. Kavlamak = yılanın derisi kabarıp soyulmak, parça parça dökülmek.

کَنگَر (**kenger**)= Bu adla anılan yaban enginarı dedikleri bitki ki pişirip yoğurtla yerlermiş.

کنگر چو برآورد سر از خاك زمین گفت
خورما نتوان خورد ازین خارکه کشتیم
بسحق

Yaban enginarı topraktan başını kaldırınca beni ektiğin bu dikenden hurma yemek mümkün değildir, dedi.

(*Bushek*)

کُنگُر (**kungur**) = Dilencilerden taciz ve tehdideden bir kısım شاخشانه (*ba.*) § Baykuş.

وسط کارها نگه میدار
نه ضعیفی ونه تهور کن
نه چو طاوس مجلس آراشو
نه بویران وطن چو کنگرکن
ابن یمین

İşlerin ortasını seç ne yavaşlık, ne saldırganlık göster; ne tavus gibi meclis bezeyici ol, ne baykuş gibi viranede yerleş.

(*İbni Yemin*)

§ Kale bedenleri, yüksek duvarlar üzerindeki şürfe ve kemer, köşklerdeki çıkma, balkon, cumba.

کنگر ایوان شه کزکاخ کیوان برترست
رختها دان کش بدیوار حصار وین درست
جامی

Köşkünün şürfesi Zühalin kasrından daha yüksek olan padişahın -bil ki- din hisarının duvarında gedikler vardır.

(*Cāmi*)

§ Utanmaz, edepsiz kimse § Taze ağaç dalı. کنگر کبریا = şevket ve azamet âlemi.

کِنگِر (**kingir**) = Hint çengilerine mahsus bir türlü saz.

رگ جانم چو کنگر میتوان زد
نه ظاهر بلکه درسر میتوان زد
روزبهان

Canımın damarını kingir gibi çalıyor. Açıkça değil belki gizlice çalıyor.

(*Rūzbehān*)

کَنگَری، کَنگَرزِد (**kengerzid, kengerī**) = Kenger zamkı dedikleri kenger sakızı (*Ar.*) صمغ الخرشف.

کَنگَر کَردَن (**kenger kerden**) = Menfaati az meşakkati çok iş işlemek.

کُنگُره (**kungure**) = Her şeyin tabaka tabaka ve derece derece yüksek yerine denir. Hususiyle kale duvarlarının üzerindeki şürfedir.

ازین خرابهٔ کنگر مقام اگر گذری
فراز کنگرهٔ عرش مستقر یابی
سلمان

Baykuş ikametgâhı olan bu harabeden eğer geçersen, arşın tabakası üstünde yer edinirsin.

(*Selmān*)

کُن مَکُن (**kun mekun**) = Yap yapma: muhayyer olma mevkiinde söylenir bir söz § (*k.*) Müteredddit kimse § Emir ve nehiy sahibi olan zat.

کَنَنْد (**kenend**) = Kazma, külünk, bahçe beli § İki başlı balta.

کَنَنْده (**kenende**) = Kazıcı, kazma. (K) nin ötresiyle, edici, işliyen, yapan.

کَنَوْ (**kenev**) = Ban denilen bitki = بنگ ، ینج (*ba.* =tohumuna kenevdane denir.

کَنُوْر (**kenūr**) = Topraktan yapılmış zahire küpü, sarbon = کندو (*ba.*).

از تو دارم هرچه درخانه خنور
وزتو دارم ایز گندم در کنور
رودکی

Evde her ne eşya varsa sendendir. Küpümde olan buğday da sendendir.

(*Rūdeki*)

§ Hile ve aldanma. Bu mânaya mastarı kenūridendir. کنوره kenūre= hilekâr, aldatıcı § Gök gürlemesi = tundūr, tunder= âsmân gurriş, âsmân ğıriv.

بلرزید صحرا وکوه از کنور
نوگفتی‌که برق آتشی زد بطور
علی فرقدی

Ova ve dağ, gök gürültüsünden titredi. Görseydin, şimşek Tur dağını tutuşturdu sanırdın.

(*'Aliyi Ferkedi*)

Son mânada (k) nin ötresiyle de doğrudur.

کُنُوزَه (**kunūze**)= Atılmış pamuk.

کُنُون (**kenūn**) = Topraktan yapılmış zahire kabı, sarbon = kendū, kenūr.

کُنُوْن (**kunūn**) = Şimdi, el'an mânasına eknūn muhaffefidir.Tahfif ile (nun) (ekūn) da derler.

کنون آن چنان گشته‌ام پای بند
که هرگز نیابم خلاص از کمند
خواجو

Şimdi öyle ayağım bağlı ki kementten kurtulmamın imkânı yoktur.

(*Ḫuvācū*)

کُنُونَه (**kunūne**) = Hal çi kunūne dârī = ne haldesin, şimdi ne fikirdesin demektir (Nāşırī).

کَنَه (**kene**)=Lisanımızda da kene dediğimiz, hayvanlara yapışan ufak böcek (*Ar.*) قراد .

کُنَّه (**kunne**) = Şemsiye = âfitabgīr, çetr.

کَهَّره (**kenheze**) = İnsana sıtma nöbetinde ârız olan esneme, gerinme.

کُنِیت (**kunīt**) = Ediniz, işleyiniz mânasına kunīd müradifidir.

کَنِیز (**kenīz**) = Cariye. Sonuna (k) eklenerek kenīzek کنیزك daha çok kullanılır.

بروی کنیزی بجان دوست گشت
که ناگاه روزی برو برگذشت
اسدی

Bir gün ansızın yanından geçen bir cariyenin yüzüne candan âşık oldu.

(*Esedî*)

از کنیزانش کمین کارگذاری دولت
وزغلامانش کهین خواجه سرایست سرور
سلمان

Devlet, onun cariyelerinden âciz bir işçi; sevinç, onun kölelerinden küçük bir hare ağasıdır.

(*Selmān*)

Evlenmemiş kız mânasına da gelir.

کَوْ

(kev) = Akıllı, zeyrek.

کو نبود هرگهدن پرستد هرگز
دن که پرستد مگر جاهل وکودن
ناصر

Küpe tapan: durmadan şarap içen hiçbir vakit akıllı değildir. Küpe cahil ve ahmaklan başka kim tapar?

(*Nāṣır*)

کُو

(kū) — Hani, ne oldu, nereye gitti gibi istifham ifade eder.

کو کرم کوستر پوشی کو حیا
صد هزاران عیب پوشند انبیا
مولانا

Hani kerem, hani setretmek, hani hayâ; enbiya yüz binlerce ayıbı setrederler

(*Mevlānā*)

İşlek yol mânasına کوی (*muḫ.*) (*ba.*) § (K) ile (o) dan mürekkep olur.

سخن کو برابرو در آورد گره
اگر آفرینست ناگفته به
نظامی

İnciniş veren sözün aferin de olsa söylenmemesi iyidir.

(*Niẓāmî*)

حرص جهل کو ره طاعت زند
گردن حرص تو قناعت زند
نظامی

Hırsı bırak ki o, taatin yolunu vurur. Senin hırsının boynunu ancak kanaat kırar.

(*Niẓāmî*)

کِوَادَه

(kivâde =Kapı eşiği ağacı § Kapı zıvanası ve ökçesi.

کُوَارَا

(kuvârâ)=Kapı eşiği ağacı.

کُوَارُون

(kuvârūn) = Temreği denilen cilt hastalığı.

کَوَارَه

(kevâre) =Meyva ve üzüm küfesi, sepeti (*Ar.*) دوخله.

ای پیرهنت کوارهٔ گل
روی تو گل سرکواره
سید احمد

Ey gömleği gül zarfı olan! Senin yüzün sepet üstüne konan güle benzer.

(*Seyyid Āḥmed*)

§ Bal arısı gömeci.

آن رخ پرنشان آبله بین
گرندیدی کوارهٔ زنبور
روحی شارستانی

Eğer bal arısı gömeci görmedinse o kabarcık nişaniyle dolu olan yanağa bak.

(*Rūḥî'i Şāristānî*)

§ Yaz geceleri havada peyda olan bulut § Sis, pus. Birinci ve üçüncü mânalara (h) siz (kevâr) da denir. Kevâr bir de pırasa mânasına gelir.

کُوَاره (kuvâre) = Topraktan yapılmış kablar: çanak, çömlek ve o gibiler.

پیش مستان بزم وحدت تو
چه کواره چه کاسهٔ زرین
فرید خراسانی

Senin vahdet meclisinin mestleri yanında ha toprak çanak ha altın kâse [*].
(*Ferîdi Ḫurāsānî*)

کَوَازَه ، کَوَاز (kevâz, kevâze) = Yolcuların yanlarında taşıdıkları ağzı dar, boğazı kısa testi, yatık. Doğrusu (kerâze) dir, ağaçtan yapılma keşkül mânasına da gelir.

بانعمت تمام بدرگاهت آمدم
امروز با کوازهٔ چو بین همی روم
فاخری

Dergâhına mükemmel nimetle geldim. Bugün keşkül ile gidiyorum.
(*Fāḫirî*)

کَوَاژَه ، کَوَاژ (kevâj, kevâje) = Başa kakma, serzeniş. İstihza yerinde de kullanılır.

کند طبعه او بحر را سرزنش
زند جوده او در معادن گواژ
فخری

Onun tabiatı denize serzeniş eder, onun sehaveti madenlere ta'nezen olur.
(*Feḫrî*)

شه شاهان که بر سلطان اجرام
زند رأی منیر تو کواژه
فخری

Padişahların padişahı ki onun parlak reyi güneşle alay eder.
(*Feḫrî*)

کَوَاسَه ، کَوَاس (kuvâs, kuvâse) = Sıfat, nevi, tarz, kaide. Bazı lügatlerde (ş) iledir.

کَوَاشِمَه ، کَوَاشِمَه ، کَوَاسِمَه ، کَوَاسِمَه (kuvâsime, kuvâsîme, kuvâşime, kuvâşîme) = Kolay ve kolaylık. Nāṣırî (ن) ile کواسنه yazmıştır.

کَوَاشِیر (kuvâşîr) = Kūre'i Erdeşîr'in eski adı: hükema Farsı beşe ayırmışlar. Onlardan Erdeşîri Bābkān'ın tahtı kurulduğu yere کورهٔ اردشیر Kūre'i Erdeşîr demişler ki şimdi Kirman ve o tarafların arazisidir. Kuvâşîr, bnun muhaffefidir (Nāṣırî).

کَوَالِ غَنْجَه (kuvâl ġence) = Allık = ġâze = گلگونه (*ba.*).

کَوَالِف (kevâlif)=Akdiken, boğa dikeni denilen dikenlik.

[*] Burhān'ın burada ibaresi şudur : خزفرا کویندوبهترین خزفها پوست خرچنگ است و خرچنگ سرطانست Nāṣırî bu lâfzın hiçbir vechile akıl kabul edecek bir mânası yoktur demiştir ki hakikaten doğrudur. Mütercim 'Aṣım Efendi merhum tercümede خزفرا هم کویند (saksıya da derler) den maadasını yazmamıştır.

كَوَالِيدَن (**kevâlîden**) = Kazanmak, biriktirmek.

زرگان گنج سیم وزر کوالند
تو از آزادگی مردم کوالی
طیان

Büyükler gümüş, altın hazinesi kazanırlar. Sen hürriyetperverliğinden dolayı insan kazanırsın.

(*Teyyān*)

§ Mezruat boy sürmek, büyüyüp gelişmek. كوالیده Kevâlîde = kazanılmış, kesbedilmiş § Büyüyüp gelişmiş ekin.

كَوَاوُم (**kūūm**) = Mekke ayrığı denilen güzel kokulu bitki.

كُوب (**kūb**) = Ayak, dövme, darbe. Bir kimsenin taş ve değnek darbesinden mâruz kaldığı eza ve elem, sadme.

کان آسا شد این قد چو تیرم
زبس کز صدمت دهرم زند کوب
کنون پشتی بخم درکف عصایی
کالیرا همی مانم زه از چوب
ابن یمین

Bu ok gibi doğru olan boyum, zamanın vurup çarpmasından erişen eza ve elemle yay gibi eğrildi. Şimdi bükük belim, elimde bir asâ ile, kirişi değnekten yaya benziyorum.

(*İbni Yemîn*)

§ Kūften = dövmek ten (*Emir, isfa. muḫ. vas. ismas.*).

بگو باید این مار کشتن بچوب
چو سر زیر سنگ تو دارد بکوب
سعدی

Bu yılanı sopa ile öldürmeli deme; mademki başı senin taşının altındadır ez.

(*Sa'di*)

Berdi denilen sarı kaba hasır § Fili idare ettikleri kargaburun tarzındaki alet.

كُوبَل (**kūbel**) = Papatya cinsinden, sığırgözü denilen çiçek.

كُوبَلَه (**kūbele**) = Tepede olan saç, perçem.

كُوبَن (**kūben**) = Demirci çekici. Dörtköşe olanına (putk), uzununa (kerîne) derler, kūben her ikisine de şâmildir. Reşîdî yuvarlağına putk, uzununa kūben demiştir.

كُوبَه (**kūbe**) = كوب = Buyan = miyan denilen tatlı bitki (*Ar.*) سوس § Yayık § Dümbelek § Su dalgası § Havan eli gibi dövecek aletler.

هستم میان فروشده زاسیب کوبه‌ها
کز دست خویش زخم نخورنده چوهاونم
کمال

Dövülmelerin ezasından belim çökmüştür; çünkü havan gibi kendi elimden darbe yeyiciyim.

(*Kemāl*)

Buradaki kūbeyi kūb okuyup darp = dövme mânasına almak

da mümkün belki daha muvafıktır.

کوبیدن (kūbīden) = Davul çalmak, bir şeyi havanda ezmek gibi, birbiri ardınca bir şeye vurmak, mecazen bir şeyi bir şeyin içine sokmak: mîḫ kūbîden = çivi çakmak.

کوبین (kūbīn) = Yağhane zembili [*] § Yağhane okuna asılan denk taşı, çamaşırcı tokmağı.

کوپ (kūp) = Dağ § Hasır. Şemsüllûğe ve Şuûrî büyük küp mânasına da yazmışlardır.

کوپال (kūpâl)=Gürz denilen topuz. Aslı kūbende bâl=kanad ve bâzu dövücü. Muhaffefi kūpal olmasına bakılırsa (b) ile (kūbâl) olması daha münasiptir.

زلیزه نیستان شده روی خاك
ز کوپالها کوه گشته مغاك
نظامی

Toprağın yüzü mızraktan sazlık olmuş, topuzlardan dağ çukurlaşmış.

(*Niẓāmî*)

§ Kalın ve iri boyun. Bu, birinci mânadan mecazdır.

کنون مرغ عیشم فروریخت بال
فتاد اختر بخت من درو بال
جوانی وکوپال ولیرو نماند
زمن هیچ جز نام نیکو نماند
فردوسی

[*] Eski biçim yağhanelerde dövülmüş hububatı içine koydukları hasır torba.

Şimdi hayatım kuşunun kanadı döküldü. Talihim yıldızı kötüleşti. Gençliğim, boynumun iriliği ile kuvvetim kalmadı. Ben iyi addan başka bir şey bırakmadım.

(*Firdevsî*)

کوپل (kūpel) = Çiçek.

چو باغ عدل تو شد تازه زابرجود شدند
سهیل وزهره دران باغ لاله وکوپل
حکیم سعید

Senin adalet bahçen cömertlik bulutundan tazelenince o bağda Süheyl, Zühre; lâle ve çiçek oldular.

(*Ḥakîm Sa'îd*)

§ Papatya.

کوپله (kūpele) = Bayram ve şenlik günlerinde kurulup içinde ayşu işret edilen süslü, eğreti kubbe ve çardaktır ki eğer yağmur yağarsa düşer, bozulur.

نیست آیین وفایت هیچ محکم آچنانك
روز باران شهرها درقبه ودرکوپله
ظهیر

Yağmurlu günde kubbe ve çardaktaki şehrayinler nasıl muhkem değilse senin de vefa âdetin öyle muhkem değildir.

(*Ẓehîr*)

§ Çiçek = kūpel § Demir kilit § Perçem ve kâkül § Habab: su yüzündeki kabarcıklar

کوپه (kūpe)= Hacamatçı şişesi ve boynuzu.

كَوت (**kevt**)=Savt vezninde oturak yeri, uça. Türkçesi (k) nin ötresiyle köttür.

كُوتار (**kūtâr**)=Üzeri örtülü çarşı. Aslı kūyitâr=karanlık yol yahut mahalle demektir.

كُوتالان (**kūtâlân**)=Deve ve keçi yünü bükülen iğ § Kasap.

كُوتَه ، كُوتاه (**kūtâh, kūteh**) = Kısa.

آن گل‌که هنوز نوبدست آمده بود
نشکفته تمام باد قهرش بربود
بیچاره بسی امید درخاطر داشت
امید دراز وعمر کوتاه چه سود
سعدی

Henüz yeni ele gelen o gülü tamamiyle açılmadan kahır rüzgârı kaptı. Biçare, müfekkiresinde çok ümiţ besliyordu; kısa ömre bağlı olan uzun ümitte ne fayda var.

(*Sa'dî*)

قصه کوته دوش چون خورشید گردون رخ نهفت
ماه من از دور آمد بارخی خورشید وار
قاآنی

Sözün kısası, dün gece feleğin güneşi yüzünü gizleyince benim ay çehrelim güneş gibi yüziyle uzaktan göründü.

(*Ḳāānî*)

كوته آستين (kūteh āstīn) = Gizli müfsit.

كوتاه بال (kūtâh bâl)=Boyu kısa, buradaki (bâl), bâlâ =boy muhaffefidir.

كوتاه بام(kūtâh bâm)= Dâmı kısa (*k.*) sırrını açıklıyan.

كوتاه بين (kūtâh bīn) = Görüşü kısa. Dūrbīn karşılığıdır ki ileriyi görmiyen ve iyi düşünemiyen demektir.

بعهد قامتت برکنده بادا چشم کوته بین
که چون نرگس نظر برسرو وبرشمشاد میدارد
خجندی

Senin boyunun devrinde nergis ve şimşire bakan kısa nazarlı göz kör olsun.

(*Hucendî*)

كوتاه پا (kūtâh pâ) = Sığın: iri geyiğe benzer, arkası onun gibi benekli, boynuzu geyik boynuzu gibi çatal bir hayvan. Kūtâh bâl, kūtâh lenk de derler. (L)-nin esresiyle ling, Farsii Teberîde ayak mânasınadır § Tavşan : tavşanın ayağı uzun, eli kısa olduğundan kūtâḥ dest denilmeli idi.

كوتاه پاچه (kūtâh pâçe) = Kūtâh pâ § Kısa boylu adam.

كوته ديوار (kūte dîvâr) = Duvarı kısa (*k.*) halk arasında muteber olmıyan.

گنبد چرخ که بالا ودراز آهنگست
هست باهمت عالیٔ تو کوته دیوار
خجندی

Kubbesî yüksek ve çatısı uzun olan felek; senin âli olan himmetine nispetle itibarsızdır.

(*Ḫucendî*)

كوتاه نظر (kūtâh neẓer) = Kısa görüşlü (*k.*) gafil § Hasis ve bahîl kimseye de denir.

کُوتَر (**kūter**) = Güvercin, kebuter (*muḥ.*).

کُوتَنک (**kūtenk**) = Çırpıcı tokmağı.

کُوتْوَال (**kūtvâl**) = Kale muhafızı, dizdar.

بران درکه او رایت انگیختی
سرکوتوال از دژ آویختی
نظامی

Bayrak çektiği kalenin üzerine dizdarın başını kaleden asardı.
(*Niẓāmī*)

کَوَج (**kevec**) = Zamk ki ağaç ve otların pusudur § Zırh.

کُوچ (**kūç**) = Şaşı § Kirmān etrafındaki dağlarda yaşıyan bir boy ki hırsız ve yol kesicidirler. Bulūc'de Sind taraflarında kan dökücü ve yol kesici başka bir boydur. Bu iki boyu birlikte anıp Kūç u Bulūc derler.

سپاهی بکردار کوچ وبلوچ
نگاالندهٔ چنگ مانند قوچ
فردوسی

Küç ve Bulūc gibi bir asker, koç gibi döğüşme düşünücü.
(*Firdevsī*)

§ Bir yerden bir yere göç etmek.

شاهاز انتظار زمانی که دادیم
چشمان راست بین دعاگوی گشت کوچ
هستند اهل فارس هراسان زکارمن
زانسان که اهل کرمان ترسان زورد کوچ
کوچت مبارکست وندارم بدست هیچ
جز خیمه کهنهٔ ودوترکی برای کوچ
قطران

Şahım! Bana verdiğin söze intizardan duacının doğru gören gözleri şaşı oldu. Fars ahalisi, Kirman ahalisinin Küç şakîlerinden korktukları gibi benim işimden korkmaktadırlar. Senin göcün bereketlidir. Benim elimde iki eski çadır ile iki çadır tepeliğinden başka şey yoktur.
(*Ḳeṭrān*)

§ Baykuş.

گرها از نظر همت او افتد دور
شوم ویرانه نشین گردد ماشدهٔ کوچ
فخری

Eğer huma onun nazarı himmetinden uzaklaşırsa baykuş gibi uğursuz olur ve viranede oturur.
(*Fehrī*)

Çoluk çocuk, ehil ve ayal. Bu mânaya hane göç de derler.

کوچگاه (**kūçgâh**) = Çok göç edilen yer, göç edilecek zaman. Mi'yar ve Nāṣırī bu kelimeyi (c) ile yazmışlardır.

کوچاندن (**kūçânden**) = Göçürmek, bir aileyi bir yerden bir yere göç ettirmek, uzaklaştırmak.

کوچ بکوچ (**kūç bekūç**) = Birbiri ardınca göçmek § Hırsız ve şakîlerin atları.

کُوچ و بُلُوچ (**kūç u bulūc**) = کوچ (*ba.*) § Lûgatlerin bir kısmı (kūç u bulūc) i bir boy sayıp (bulūc) etba' kabîlindendir demişler § Işfehān ile Kirmān arasında bir mevki diyenler de vardır.

کوچ کردن (küç kerden) = Göç etmek § (*k.*) Kaçmak.

کُوچَك (**küçek**) = Küçük.

کُوچه (**küçe**) = Dar sokak, ince yol, mahalle.

چند گویی که میا ومرو از کوچهٔ ما
می روم راه منست این بتوکاری دارم
شاعر

Ne vakte kadar bizim sokağımızdan gelip gitme, dersin. Giderim, bu benim yolumdur, seninle alâkam var.
(*Şâ'ir*)

ای که از کوچهٔ معشوقهٔ ما می‌گذری
باخبر باش که سر می‌شکنند دیوارش
حافظ

Ey bizim sevgilimizin sokağından geçen! Dikkat et ki o sokağın duvarı baş kırar.
(*Ḥâfız*)

Aslı کوچه dir کوی (*ba.*).

کوچهٔ خطر، کوچهٔ پاسبان (küçe'i pâsbân, küçe'i ḫeṭer) = (*k.*) Dünya.

کوچهٔ خموشان (küçe'i ḫemûşân) = Mezar. کوچه دادن Küçe dâden = Bir kimseye yol vermek.

کوچه نتادن (küçe futâden) = (*k.*) Gurbete düşmek.

کوچه گرد (küçe gerd) = (*k.*) Güzellerden ve sokaklarda gezmekten hoşlanan kişi.

کُوخ (**küḫ**) = Çalı çırpıdan yapılmış, çatısı balık sırtı bahçıvan ve avcı kulübesi, küçüğüne کوخك (küḫek) denir. Arapçada kâḫ ile küḫ ikisi bu mânaya olup fazla olarak penceresiz ve bacasız kaydı da vardır کاخ (*ba.*) § Hasır otu § Göz çapağı § Küçük kurt. Et'ime lûgati bunu kavun dilimi ve üzüm hevengi yapılan ip mânalarına da yazmıştır.

کَوَخك (**kevaḫk**) = Neferiye denilen küçük üzüm salkımı (*Ar.*) خصله.

کُود (**küd**) = Hububat yığını, harman § Mecmu, toplu.

نثر وشق وا پراکنده شمر مجموع کود
ابو نصر فراهی

Nesir ve şettayi perakende, mecmuu küd say.
(*Ebü Neṣri Ferâhî*)

فراه (*ba.*). Ekinleri kuvvetlendirmek için köklerine dökülen gübre ve zibil, (k) nin üstünü (v) nin ötresiyle kebûd = gök, renkten tebdil edilen kevûd muhaffefi.

کودَاب (**küdâb**) = Pekmez = duşab.

نگرکه چون بود احوال عیش آن بدبخت
که شهد فالقاو شد زراوق کوداب
فخری

Bak âlâ bal yerine süzülmüş pekmezle geçinen o talihsizna- sıl yaşar.
(*Feḫrî*)

کُودَر (**küder**) = Dağ eteklerinde olan ova. Nâṣırî, bu kelimede Burhân hata etmiştir, bu mânaya (g), (v), (r) ile گودر dir, diyor.

کُودَرَه (**kūdere**) = Balçığa çok girdiği için eti kokar bir nevi ürkek ördek (Nāşırī).

پیل از تو چنان ترسد چون کودره ازباز
شیراز تو چنان لرزد چون کبك زشاهین
فرخی

Fil senden, ördeğin doğan'dan korktuğu gibi korkar; aslan senin sesinden, kekliğin şahinden titrediği gibi titrer.

(*Ferruḫī*)

کُودَك (**kūdek**) = Çocuk.

چو کودك لب از شیرمادر بشست
بگفتاره محمود گوید نخست
فردوسی

Çocuk memeden kesilince beşikte iptida Mahmud der.

(*Firdevsī*)

پیدا (*ba.*).

کودکستان (kūdekistan) = Çocuk mektebi.

کودك منش ، کودك مشرب ، کودك مزاج (kūdek mizâc, kūdek meşreb, kūdek meniş) = (*k.*) Mevkilerine mağrur olan alçak tabiatlı kimseler.

کَوْدَن (**kevden**) = Yolsuz beygir: bu itibar ile idraksiz, ahmak, şaşkın kimse.

این جهان چون منزل بگذشتیست
دل نهادن در جهان از کودنیست
سلطان ولد

Bu dünya mademki geçilecek bir konaktır, ona gönül bağlamak ahmaklıktandır.

(*Sulṭān Veled*)

دنکه پرستد مگر جاهل وکودن
ناصر

Küpe kim tapar. Yalnız cahil ile ahmak.

(*Nāşır*)

یکه هر دخق بداند قدر علم آموختن
تانگوید کس پسر هشیار ودختر کودنست
پروین

Kimsenin, oğlan zeki, kız ahmaktır dememesi için her kızın ilim öğrenmenin kadrini bilmesi lâzımdır.

Pervin

کبد (*ba.*). Araplar همج hemec derler. Şaşkın mânasına همج dilimizde de kullanılır.

کُودَه (**kūde**) = Ucu eğri anahtar (Niʿmet). Maymuncuk olacak (Şuūrī)

کُودِیان (**kūdiyân**) = Büyük tokmak.

کُوذَرْ (**kūẕer**) = Dana derisi.

کَوَرْ (**kever**) = کبره (*ba.*). (V) nin sükûniyle ekilmeye kabiliyeti olmıyan eğri büğrü, yarık yırtık yer. Bu mânaya doğrusu (g) iledir (Nāşırī) § Serap.

کُورْ (**kūr**) = Bir veya iki gözü görmiyen kimse.

کور فهم ، کور دل ، کور باطن (kūr bâṭın, kūr dil, kūr fehim) = (*k.*) Anlayışsız, basiretsiz kimse. کور بخت basiretisz, anlayışsız kimse. Kör baht = talihsiz, bedbaht.

روز خفاشست کور از کوربختی زانکه او
\ دشمنی درخفیه باخورشید خاور میکند
سلمان

Yarasa, talihsizliğinden dolayı gündüz görmez, çünkü o, doğunun güneşine gizlice düşmandır.

(*Selmān*)

وصف حسنت بارقیب کوردل گفتن چه سود
آینه بهر چه پیش چشم نابینا نهم
جامی

Senin güzelliğinin vasfını basiretsiz rakîbe söylemede ne fayda var. Aynayı niçin körün gözü önüne koyayım.

(*Cāmî*)

کورکش (kūr keş) = Körün elinden tutup yola götüren. کورکنك Kürnemek (*k.*) nimet hakkını bilmiyen.

کوری چشم فلان (kūrî'i çeşmi fulân) = (*k.*) Falancaya rağmen. کوری و کبودی (kūrî u kebūdî) (*k.*) talihsizlik, karagünlülük, gam ve keder.

کُورَاب (kūrâb) = Çok susayıp az su içen kimse § Serap : ılgım-salgım, pusarık.

بهر آب اوروی سوی کوراب
گم کنی جان وزان نیابی آب
عنصری

Su için serap tarafına gidersen canını kaybeder ve ondan su bulmazsın.

('*Unṣurî*)

کُوردِین ، کوردی (kūrdî, kūrdîn) = Aba ve kebe kabilinden yün elbise, kilim ve çul gibi şeyler.

حاجت گفتار نیست نیك شناسد فلك
سندس خضرا زپلاس عبقری از کوردین
خاقانی

Söze hacet yok; felek yeşil atlası çaputtan, kıymetli döşemeyi çuldan iyi tanır.

(*Ḫāḳānî*)

کَوَرزَه ، کَوَرز (keverz, keverze) = Kebre denilen dikenli bitkinin yemişi. Bunun filizini ve yemişini turşu yaparlar ve ilâçlarda kullanırlar. Yahut keçiboynuzu ağacıdır ki harnup aksamından harnubi şami dedikleridir.

کُوَرس (kuvers) = Kıvırcık saç § Vücut ve elbise kiri.

کُورِشت (kūrişt) = Çelik çomak.

کَوَرك (keverk) = کورز (*ba.*) § Hürmüz'e yakın bir yer § Hindistan müşriklerinden bir topluluk.

کُورگانی (kūrgânî) = Sahtiyan, (r) yerine (z) ile de doğrudur.

کُورکُور (kūrkūr) = Çaylak kuşu.

کُورکُورانه (kūrkūrâne) = (*k.*) Bir işi bilmeden, sonunu düşünmeden yapmaya kalkışmak, körükörüne dediğimizdir.

کَوَرگیاه (kevergiyah) = Keçi-

boynuzu ağacı ve meyvası. Bazı lûgatler ayrık otu demişler.

کورموش (**kūrmūş**) = Köstebek § Yarasa.

بود تاریکیٔ شبهای دیجور
بچشم کورموشان سرمهٔ نور
میر خسرو

Karanlık gecenin karanlığı yarasa gözlülerin gözüne nur sürmesi olur.

(*Mir Ḫusrev*)

کورمیخ (**kūrmīḫ**)=At bağladıkları ağaç kazık.

کوره (**kūre**)=Kuyumcu ve demirci ocağı.. Arapçada (kūr) un bir mânası da çamurdan yapılma demirci ocağıdır, dilimizde de kullanılır.

گرم می‌جست بد انسان نفس خلق زحلق
که بنیروی دم از کورهٔ حداد شرر قاآنی

Körük kuvvetiyle demirci ocağından kıvılcım nasıl kızgın sıçrarsa halkın boğazından nefesi öyle sıçrıyordu.

(*Ḳāāni*)

§ Hisse ve kısmet. خره maddesinde yazdığım veçhile hükema Farsı beş kısma ayırmışlardır : kūre'i isteḥr, kūre'i erdşîr, kūre'i dârâb, kūre'i şâpūr, kūre'i kubâd. خره (*ba.*) کوره Arapçada il ve vilâyet mânasına olup Muarrebi خوره dir. § Seylâbın yararak çamur ve balçık çukurlar husule getirdiği yer.

باد باق همیشه تا باشد
کوه ودریا وکودر وکوده
فخری

Dağ, deniz, ova, çukur mevcut oldukça daima payidar olsun.

(*Fahri*)

کوری (**kūrī**) = Körlük § Buğday aralarında bitip buğday kalburlandıkça düşen hüdai nabit yani ekilmeden biten kuş yemi.

کوز (**kūz**) = Kambur.

کوزر (**kūzer**) = Kesmik : harmanda toprağa karışıp bir daha döğülmeye muhtaç olan başak parçası,

کوزکانی (**kūzkânī**) = Kürkânî.

کوزه (**kūze**)= Bardak, testi, Arapçada da bu mânayadır.

کوزینه (**kūzîne**)= Çamaşırcı tokmağı.

کوژ (**kūj**)=Kambur = kūz. Eğri görünüşü dolayısiyle feleğe de کوزپشت kūz puşt=kambur felek derler.

زکوژی پشت من چون پشت پیران
زسستی پای من چون پای یجاد
فرخی

پشت (*ba.*).

کوژ (**kivj**)= Alıç denilen dağ yemişi (*Ar.*) زعرور.

كُوژنُوك ، كُوژانُوك **(kūjânūk, kūjnūk)**=Kilit perisi: kilit kovanının içindeki dil ve dişler.

كُوژدَه ، كُوژد **(kūjed, kūjede)**= Anzorot denilen zamk.

كُوژه **(kūje)** = Beyaz renkli eşek (*Ar.*) انثر .

كُوس **(kūs)**=Vurma, çarpma, döğme (*Ar.*) صدمه . İki kişinin birbirine çarpmasına ve müsademesine كوس زدن kūs zeden denir.

بشد طوس ودست تهمتن گرفت
بدو ماند پرخاشجویان شکفت
بزد تند یکدست بردست طوس
توگفتی زپیل ژیان یافت کوس
فردوسی

Ṭūs gitti ve Rüstem'in elini tuttu. Cengâverler buna taccübettiler. Rüstem hiddetle Ṭūs'un eline öyle bir vuruş vurdu ki kükremiş fil çarptı sanırsın.

(*Firdevsî*)

Kūsîden = kūften den emir.

گیاهی‌که گویم تو باشیر ومشك
بکوس وبکن هردو درسایه خشك
فردوسی

Söyliyeceğim otu süt ve miskle döğ de her üçünü gölgede kurut.

(*Firdevsî*)

Bu münasebetle büyük davula da denir.

کوس رحلت بکوفت دست اجل
سعدی

Ecelin eli göç davulunu çaldı.

(*Sa'dî*)

Dilimizde de hafif ötre ile kullanılır § Saf, sıra, tabur.

دو لشکر بهم برکشیدند کوس
چو شطرنجی از عاج واز آبنوس
فردوسی

İki asker birlikte fildişi ve abanozdan şatranç mühreleri gibi sıralandılar.

(*Firdevsî*)

§ Şatranç ve tavla oyununa benzer, iki sıra olarak tertibedilen bir oyun § Elbise ve döşeme gibi şeylerin bir köşesinden öbür köşesinin uzun olmasına denir § Mazenderan'da bir kasabadır, Kūsān da derler.

كُوسان **(kūsân)**=Meşhur bir neyzen § Musikide bir nağme.

شهنشه گفت باکوسان نایی
زهی شایستهٔ کوسان سرایی
فخر گرگانی

Padişah neyzen Kūsān'a Kūsān nağmesine çok liyakatin var dedi.

(*Feḫri Gurgānî*)

كُوست **(kūst)** = Küsten = tokuşmaktan (*ismas.*).

مقلوب پارس بتصحیف از تفت
دارم طمع‌که علت بامن‌زده است کوست
انوری

Senin elinden pars lâfzının maklûbunu tashif ile ümidederim; çünkü hastalık beni zede-

lemiştir: Pars lâfzının maklûbu serap, tashif ile şarap olur.
(*Enverî*)

§ Büyük davul.

دلیران نترسند از آواز کوست
که آنجا دو چو بند ویك پاره پوست
فردوسی

Bahadırlar davul sesinden korkmazlar; çünkü davulda iki değnekle bir parça deri vardır.
(*Firdevsî*)

کَوَسْت (**kevest**) = Ebucehil karpuzu = kebest.

کُوسُرُون (**kūsurūn**) = Oturak yeri, uca = surîn.

کُوسْ فُرُ کُوفْتَن (**kūs furu kūften**) = (*k.*) Bir yurttan bir yurda göçmek, nakletmek.

کَوِسْك (**kevîsk**) = Su teresi. Baklaya da derler.

کُوسَه (**kūse**) = Köse: sakalsız ve bıyıksız adam, yahut sakalı pek seyrek kimse. Muarrebi کوسج (*Ar.*) سقاط. Remlin şekillerinden beşinci şekil § 28 dişi olan adam: Kamus şârihi köselerin dişi noksan olur demiştir.

کوسه برنشین (küse berneşîn) = Vaktiyle Farsluların güz mevsiminin son ayı iptidasında yaptıkları bayram. Bu bayrama küse ber nişîn denilmesinin sebebi; o gün Mecusiler gülünç, bir gözü kör köseye hararet verici yemekler yedirip bedenine hararet verici şeyler sürdükten sonra bir eşeğe bindirerek eline yelpaze verirler; yelpazelenerek sıcaktan şikâyet ettikçe üzerine kar ve buz atarlar; bu suretle uğradığı yerlerden bahşiş alırmış. Şayet vermezlerse yanında bulundurduğu mürekkep yahut bulanık çamuru üzerlerine atıp kirletirmiş. Lûgatlerin Cihāngîrî'den naklettikleri bu hikâyenin sıhhati anlaşılamamıştır.

کُوسْیَاد (**kūsyâd**) = Suya atıldığı vakit üzerine balıklar üşen bir nevi siyah renkli katı taş.

کُوش (**kūş**) = Küşîden = çalışmaktan (*Emir. ismas., isfa muḫ. vas.*).

تا نکند دوست نظر ضایعست
سعی من وجهد من وکوش من
نزاری

Dost nazar etmedikçe benim sây ve cehtim, çalışmam zayidir.
(*Nizārî*)

گرچه وصالش نه بکوشش دهند
هر قدر ای دل که توانی بکوش
سعدی

Her ne kadar onun visalini çalışmakla vermezlerse de ey gönül; kudretin olduğu kadar çalış.
(*Sa'dî*)

§ Her şemsî ayın on dördüncü günü.

کُوشا ، کُوشان (**küşâ, küşân**) = Çalışıcı, sây ve ikdam edici.

بهر کار کوشا باید شدن
بدانش نیوشا باید شدن
فردوسی

Her işte çalışıcı olmalıdır. İlimde dinleyici ve ikdam edici olmak lâzımdır.
(*Firdevsî*)

کُوشاب (**küşâb**) = Pekmez = düşâb = kûdâb.

کُوشاد (**küşâd**) = Bütün zehirleri gideren bir kök.

کُوشاسب (**küşâsb**) = Uyku § Düş azma § Uykuda ağır basmak § Henüz yüzü tüylenmemiş genç.

کُوشِش (**küşiş**) = Çalışış: küşîden = çalışmak tan hâsılı mastar § Cenk ve cidal.

گه شکار فرود آرد وبرون آرد
زکوه تند پلنگ وزآب ژرف نهنگ
بگاه کوشش بستاند وفرود آرد
زدست شیران زور وزروی مردان رنگ
فرخی

Av zamanında yüksek dağdan kaplanı indirir; derin sudan timsahı çıkarır. Savaş zamanında aslanların elinden kuvveti alır, bahadırların yüzünden rengi uçurur.
(*Ferruhî*)

کُوشَک (**küşek**) = Küçük § Ufak tefek adam, cüce. (Ş) nin künîyle dilimizde köşk denilen yüksek bina (*Ar.*) قصر = kasr.

کُوشکان (**küşkân**)=Kâşan'a tâbi bir köy. Muarrebi Coşkan (Nâşırî).

کُوشکِ شیرین (**küşeki şîrîn**) = Acem şahı Ḫusrevi Perviz'in refika ve mâşukası Şîrîn için yaptırdığı fevkalâde bir köşk.

کُوشکَنجیر (**küşkencîr**) = کشکنجیر (*ba.*).

کُوشنه (**küşne**) = Güşne.

کُوشه (**küşe**) = Çalışmış, sây etmiş mânasına küşîde muhaffefidir.

کُوشیار (**küşyâr**) = Farslı yahut Gîlân'lı bir hakîm ki Ebu ʿAlî Sinâ'nın üstadı olup, künyesi Ebülḥesen'dir. Burhânı Kâṭıʿ ve Câmiʿ (k) (g); Nâşırî ve Cihângîrî yalnız (g) ile yazmışlardır, daha doğrusu (k) iledir (Reşîdî).

کُوشیدَن (**küşiden**) = Çalışmak, sây ve ikdam etmek. Kavga etmek mânasına da gelir.

کُوغ (**küğ**) = İçeri gitmek.

کُوف (**küf**) = Baykuş.

نشاند بی‌هنران را بجای اهل هنر
ندید هیچ تفاوت زکوف تا بهمای
ابی یمین

Hüner izleri hünerlilerin yerine oturtu. Baykuşla humayı hiç ayırdetmedi.

(*İbni Yemin*)

§ Çulha tarağı.

كُوفْت **(kūft)** = Sopa, taş, tepme ve o gibilerden insana erişen elem ve meşakkat, incinme ve darbe § Rencide etme, incitme mânasına da gelir § Kūften = döğmekten mazi. Kūften = mutlak dövmek, vurmak, çatmak mânalarına mastardır كوب (*ba.*) kūften, kūbîdene nispetle biraz daha kuvvetlidir.

كوس رحلت بكوفت دست اجل
ای دو چشمم وداع سر بكنيد
سعدی

Ecelin eli göç davulunu vurdu: çaldı. Ey iki gözüm! Başa veda ediniz.

(*Sa'dî*)

همه شب زفرياد وزاری نخفت
يكی برسرش كوفت سنگی وگفت
سعدی

Bütün gece feryat ve figandan uyumadı. Biri başına bir taş vurdu da dedi.

(*Sa'dî*)

كوفته (kūfte) = Döğülmüş, vurulmuş, ezilmiş § Kıyılmış etten yapılan köfte dediğimiz yemek.

كوفته در سفرهٔ من گو مباش
كوفته را نان تهی كوفته است
سعدی

Benim soframda köfte olmayı-versin; ezilmişe kuru ekmek köftedir.

(*Sa'dî*)

§ Nâdan ve ahmak.

كوفته بريان (kūfte biryân) = Kıyılıp kavrulmuş et, kıyma.

كُوفَج **(kūfec)** = Kirman dağlarında yaşıyan bir oymak. Muarrebi قوقص.

كُوفْجَان **(kūfcân)** = Kuş kafesi.

حز شاخسار زلف تو اش آشيان مباد
چون مرغ روح ما پرد از كوفجان تن
سكونی

Bizim ruhumuz kuşu ten kafesinden uçunca senin zülfünün tellerinden başka yuvası olmasın.

(*Sakūnî*)

كُوفْشَانَه **(kūfşâne)** = Çulha.

نفرين كنم زدرد وبلا اين زمانه را
كو داد كبر ومرتبه اين كوفشانه را
شاكر بخاری

Dert ve belâdan bu zamaneye lânet ederim; çünkü bu çulhaya büyüklük ve mertebeyi o verdi.

(*Şâkiri Baḫârî*)

كُوك **(kūk)** = Vavı mârufe [*] ile yüksek ses. Saz ve seslere ahenk vermek, saati kurmak. Sazı kök etmek lisanımızda da vardır. Vavı meçhule ile marul dediğimiz yeşillik = kâhū. (*Ar.*)

[*] Vavı mârufe, vavı meçhule için (و), (تو), (خور) maddelerindeki nota (ba.).

خس : kanı tasfiye eder, uyku getirirmiş.

جانی رسیده باس توکز بهر خواب امن
بگرفته فتنه را هوس کوك وکوکنار
انوری

Senin şiddetin bir dereceye erişmiş ki emniyetle uyumak için fitneyi marul ve haşhaş hevesi istilâ etmiştir : fitne senden korkusundan uykudan baş kaldırmamak için uyutucu şeyler yemek arzusundadır.

(*Enverî*)

§ İlinti: iki parçayı birbirine muntazam iliştirmek için yapılan kaba dikiş § Yay kavsi.

پسر خواجه برد دست بکوك
خواجه اورا بزد بشیر توك
عمارهٔ مروزی

توك (*ba.*) § Öksürük § (k) nin üstüniyle Taberî ve Derî lûgatinde keklik.

کَوکا (**kevkâ**)= Kavga ve feryat. (g) ile daha doğrudur.

کُوکان (**kūkân**) = Çamaşırcı aletleri.

کُوك کَردَن (**kūk kerden**)=Saza düzen vermek, akordetmek § Bir saati başka bir saatle ayar etmek.

کُوکَلَك (**kūkelek**) = Açılmamış pamuk kozası.

کُوکِله (**kūkile**)= İbik kuşu, çavuş kuşu (*Ar.*) هدهد.

کُوکمَا (**kūkmâ**)= Güneş mânasına Zend lûgatidir.

کُوکَن (**kūk n**)= Baykuş küçüğüne kükenek derler.

Sîstânı hicve dair :

آواز نای وحسن کجا ، شیرگاه کو
ویرانها وخلق در وهمچو کوکنك
حالیٔ سبزواری

Ney sesi, güzellik nerede, mesire hani ; halk viraneler içinde baykuş gibi.

(*Hâlî'i Sebzvârî*)

§ Firik: yeşil ve sütlü buğdayın ütülenmişi.

کُوکنَار (**kūknâr**)= Haşhaş kozasının kabuğu: buradaki kūk öksürük mânasınadır (*Ar.*) رمان السعال = fakat Kamusta rümmanüssual ak haşhaştır; uyutmak ve uyuşturmak hassasmdandır denilmiştir.

زمانه خاصیت کوك وکوکنار دهد
ظهیر

Zamane marul ve haşhaş hassası verir, yani uyutur ve uyuşturur.

(*Zehir*)

§ Haşhaş tanesi.

یکی را چنان کوفت آن نامدار
که گشت استخوانش همه کوکنار
اسدی

O ünlü, birini öyle döğdü ki kemiği hep haşhaş tanesi oldu.

(*Esedî*)

Kūknârî=afyonkeş.

کُو کُو (**kū kū**) = Üveyk kuşu sesi.

آن خواجه‌که خویشرا هلاگو می‌گفت
وز کبر سخن بچشم وابرو می‌گفت
برکنگرهٔ سرای او فاخته
دیدم‌که نشسته بود وکوکو می‌گفت
شاعر

Hulāgū'yum diyen ve kibrinden sözü, gözü ve kaşiyle söyliyen efendinin sarayının balkonu üzerinde gördüm ki bir üveyk kuşu konmuş kū kū diyordu.
(*Şā'ir*)

§ Yumurta, kaygana = ḫâgînе.

کُو کُوَار (**kūkvâr**) = Arka yükü (Nî'met).

کُو کُوز (**kūkūz**) = Bir nevi nefîs kumaş.

کُو کُوه (**kūkuve**) = Gulgule vezninde küçük baykuş = کوکنگ، کوکن (*ba.*).

کُو کَه (**kūke**) = Baykuş. Türkçe, sütkardeşe ve küçük ekmek çöreğine derlermiş.

کَوَل (**kevel**) = Fakirlerin giydikleri büyük koyun derisinden yapılan uzun tüylü kürk.

میفکن کول گرچه خوار آیدت
که در وقت سرما بکار آیدت
نظامی

Sana hor görünse de kaba kürkü atma ; çünkü kış vakti işine yarar.
(*Nizāmî*)

§ Eski kilim ve palas § Fars'ta bir kasaba § Mahmuzlanmadan gitmiyen eşkinsiz at.

کُول (**kūl**) = Omuz.

کول یاری زمعصیت برکول
کی تواند شدن بصدر قبول
شاعر

Omuz üzerinde bir arka yükü masıyet varken yüksek mertebeye erişmek nasıl mümkün olur.
(*Şā'ir*)

کول‌بار (*ba.*) § Türkçe göl dediğimiz durgun su = âbgîr=tâlâb. Naşırî bu mânaya Türkçe olup (g) ile telâffuz ettiğimizi söylüyor § Baykuş.

کُولاب (**kūlâb**) = Göl dediğimiz durgun su § Büyük dalga.

کُولاک (**kūlâk**)= Büyük dalga = کلاک (*ba.*). Tufan mânâsını da ifade eder (Nāşırî).

شود زچشم پرآبم هزارکشتی غرق
دمی‌که قلزم خونناب دل زند کولاک
وحشی

Yüreğimin kanlı denizi dalgalandığı zaman su ile dolu olan gözümden bin gemi gark olur.
(*Vahşî*)

کَوَلان (**kevelân**) = Hasır otu, kovalık.

کُولانج (**kūlânc**) = Baklava § Kulunç denilen şiddetli bağırsak ağrısı.

كُولَه‌بَار ، كُولْ بَار (**külbâr, külebâr**) = Arka yükü.

آسوده کسی‌که عشق یاری دارد
ازمحنت وغم کوله باری ندارد
از قسم جماد باشد آدم نبود
آنکس‌که بغیر عشق کاری دارد
کمال

Rahattır o kimse ki bir sevgiliye âşık olup sırtında mihnet ve keder yükünü taşır ; aşktan başka işi olan kimse cemad kısmındandır, insan değildir.
(*Kemâl*)

كُولَخ (**külekh**) = Mangal. Külhen muhaffefidir (Nâşirî) گولخ (*ba.*).

كُولَك (**külek**) = Eski zamanda kadınların eğirmek için içine pamuk koydukları kabak.

كُولَم (**kevlem**) = Kara biber.

كُولُنج (**külunc**) = Kulunç denilen şiddetli bağırsak ağrısı.

كُولَنگ (**küleng**) = Puşt.

آن مرد مردگای که کولنگ کنگ رو
درحین فروبرده بکلیدان کون مدنگ
کولنگ پیش او چو نهد سینه برزمین
فریاد وفغره دارد چون برهوا کلنگ [*]
سوزنی

كُولَه (**küle**) = Avcı kulübesi (*Ar.*) رجبه.

تاکه آید بدام مرغ مراد
همچو صیاد مانده درکوله
نزاری

Murat kuşu tuzağa ne vakit gelecek diye de kulübede kalmış gibiyim.
(*Nizârî*)

§ Ahmak ve akılsız § Piç § Kirpi § Horozların döğüşmesi esnasında hasımlarını mağlûbetmek için yaptıkları hile. Böyle horozlara (kölerev) derler (Nâşirî).

كُولِى (**kevli**) = Çingene.

كُولِيدَن (**küliden**) = Kazmak ve çıkarmak.

كُوم (**küm**) = Mekke ayrığı denilen bitki (*Ar.*) اذخر. Kanderî otu. Sürülmüş tarlalarda biten kökü kamışa benzer bir ot diyenler de vardır.

گل اگر برخلاف او روید
یقین دان‌که کوم بردارد
فخری

Eğer gül onun isteğine uymıyan şekilde biterse ; iyi bil ki mahsulü âdi ot olur.
(*Fahrî*)

كُومَاج (**kümâc**) = كاج (*ba.*).

كُومَر (**kümer**) = Zend lûgatinde armut § Hazreti Nuh'un ikinci oğlu.

كُومِش (**kümiş**) = Kuyucu, lâğımcı.

كُومَه (**küme**) = Bekçi ve avcı kulübesi, salaş gibi muvakkat ve

[*] Edebe mugayir olduğundnn tercüme edilmedi.

ufak tefek ve eğreti meskenler = kâze § Zırh.

كُوِنْ **(kuvin)** = Aşure gününde binlerce halkın birikip matem ettikleri bir köy. Nâşırî, böyle binlerce kişinin içtimagâhı olan köyün İranda olması lâzım geldiği halde bilinmemesi ve adının işitilmemesine şaşılır, diyor. Reşîdî كدن şeklinde yazmıştır كدن (*ba.*).

كُوَنْ **(kuven)** = Ak kavak ağacı.

كُونْ **(kūn)** = Göt. (*Ar.*) مقعد. كون خاريدن (kūn ḫârîden) = (*k.*) Pişman olmak.

زاولش هرکه پشت پای نزد
آخر از دست او بخارد کون
شاعر

Her kim onu ilkönce terk etmezse sonunda onun elinden pişman olur.

(*Şā'ir*)

كون خر (kūn ḫer) = Eşek götü (*k.*) kaba, idraksiz, nâdan kimse.

بود اقامت ارباب فضل کون خری
دران دیار که شاعر بود کم از بیطار
قائمی

Şairin baytar yani nalbanttan daha kıymetsiz olduğu bir memlekette fazilet sahiplerinin oturmaları ahmaklıktır.

(*Ḳā'imî*)

گربی هنر بمال کند کبر برحکیم
کون خرش شمار اگر گاو عنبرست
سعدی

Eğer hünersiz kimse mal ile hakîme karşı kibrederse amber öküzü olsa da onu cahil say.

(*Sa'dî*)

كُونْبَجْ **(kevinc)** = Çöreotu.

كُونْدَه **(kevende)** = Ham karpuz ve kavun § Hasır otundan ağ gibi örülmüş saman çuvalı.

مانند کسی که روز باران
بارانی پوشد از کونده
لبیبی

Yağmur günü ağ gibi seyrek örülmüş şeyden yağmurluk giyen kimse gibi.

(*Lebîbî*)

كُونَه ، كُونِشْتَه **(kūneste, kūne)** = Oturak yeri, uca = surin.

Seğirmeleri nazmen tasvir eden:

چونکه کونشته ناگهان بجهد
مژدهٔ دولت ومراد رسد
شاعر

Çünkü oturak yeri ansızın seğirirse devlet ve murat müjdesi erişir.

(*Şā'ir*)

كُونْيَان **(kūnyân)** = Uyku.

كُوَه **(kuvve)** = Pamuk, haşhaş, ipek kozası.

مستغرق خوابیم درین کوه خشخاش
شام اجل وصبح جزارا نشناسیم
خسرو

Bu haşhaş kozasında uykuya dalmışız, ecel akşamını ahret sabahını tanımayız.

(*Ḫusrev*)

Bu kelimenin aslı koza mânasına kūze olup (z) düştüğünden (v) ye şedde verilmiş olması mümkündür. Sürûri Mecme'ulfürste hacamatçı şişesi mânasına da yazmıştır.

کوه **(kūh)** = Dağ.

آه دهد پاسخم کوه بجای صدا
خاقانی

پاسخ (*ba.*).

کوهپاره (kūhpâre)= Dağ parçası (*k.*) kuvvetli at.

کوهپایه (kūhpâye)=Dağ eteğinde olan sahra § Dağlık.

کوه پشت (kūh puşt) = Kambur = kūz puşt.

کوه جگر (kūh ciger) = (k.) Şeci, bahadır.

کوه جلیل (kūhi celîl) = Hazreti Nuh'un evi üzerinde bulunan tepe.

کوه رحمت (kūhi reḥmet) = Mekkei Mükerremede bir dağ.

کوه رونده (kūhi revende) = (*k.*) Heybetli at, deve, fil.

بکوه رونده در آورد پای
چو پولاد کوهی روان شد زجای
نظامی

Ata ayağı attı, çelik dağ gibi yerinden hareket etti,

(*Niẓāmî*)

کوهستان ، کوهسار (kūhsâr, kūhistân) =Dağlık, tahfif ile kūhsâr, kūhistân da denir. Kūhistân İran ve Orta Asyada birçok yerlere alem olup en meşhuru Ḫorāsān'ın cenup kısmından ibaret olan büyücek bir kıtadır. Muarrebi قهستان dır.

کوهکن ، کوهکان (kūhkân, kūhken) = Dağ kazan.

کوه‌کوب (kūhkūb)=(*k.*) At, deve § Ferhadın lâkaplarıdır.

کوهامُوی **(kūhâmūy)** = Çocukların toprağa gömme oyunları : biraz toprağın içine bir kıl koyup toprağı su ile çamur yaparak birkaç parça ayırırlar. Kılın hangi parça içinde olduğunu kim bulursa ortaya konan mükâfatı o alır. (*At.*) بقیری .

کوهان **(kūhân)** = At eyeri. Mecazen deve ve sığır hörgücü (*Ar.*) سنام .

هزار اشتر همه صاحب شکوهان
سراسر پشته پشت وکوه کوهان
جامی

Bin deve, hepsi mehabetli; baştan başa sırtları tepe, hörgüçleri dağ gibi.

(*Cāmî*)

کوهان ثور (kūhâni ṣevr) = Sığır hörgücü § Ülker denilen top yıldız=pervîn (*Ar.*) ثریا. Bu burcun müştemil olduğu şekil. Öküzün hörgücüne benzediğinden kūhâni ṣevr denilmiştir.

کوه بر کوه **(kūh ber kūh)**= Tabaka tabaka ve kabuk kabuk birbiri üstüne bitişik olan bir kısım amber.

کوه تیغ **(kūh tîġ)** = (*k.*) Çok aydınlık.

كُوهِج (kūhic) = Alıç denilen dağ yemişi (*Ar.*) زعرور.

كُوهكِين (kūhkīn) = Sahip, malik, büyük.

كُوهِم (kūhim) = كوم (*ba.*).

كُوهَنگ (kūheng) = Sıçramak, atılmak.

كُوهَه (kūhe) = Dağ § At eyeri.

ز کوهه با آغوش بردارمش
بنزدیکِ زال سام آرمش
فردوسی

Eyerden kucağıma alır Zâl Sam'ın yanına getiririm.
Firdevsî

§ Eyerin kaşları.

نصرت از کوهه زینت نه فرو صد وتازیر
دولت از کوشهٔ تاجت نه فرو صد وتاجیر
نوچهری

Muzafferiyet senin eyerinin kaşından ne aşağı, ne alttadır. Devlet senin tacının köşesinden ne yüksek ne alçaktır.
(Münâcâtî)

Ayırdetmek istenirse ön kaşa piş kuhe, art kaşa pes kūhe denir § Dalga = üştürek.

چنان کوهه بحر خاسته باشد
که امید ر توبه آفتا نیست
شرف شفروه

Umumi olan in'amın denizi öyle dalgalandı ki ümidin yüzme kuvveti kalmadı.
Şeref Şefrah'

§ Deve hörgücü, sığır hörgücü, dağ tepesi gibi her yüksek ve yumru olan şey: kūhe'i kunbed = kubbenin sakfı. Kūhe'i şutur=deve hörgücü. Bu lügatte asıl olan yüksek ve yükseklikliktir § Cin.

از کوههٔ غم شکوه بگرفت
چون کوهه گرفته کوه بگرفت
خاقانی

Kederin yükselip artmasından korktu; kendini cin tutmuş kimse gibi dağa kaçtı.
(Hâkânî)

§ Saldırma, savlet.

چو در معرکه درکشم تیغ تیز
ز کوهه کنم کوهرا ریز ریز
نظامی

Savaş yerinde keskin kılıcı çekince saldırmamla dağı parça parça ederim.
(Nizâmî)

كُوهِى (kūhī) = Dağa mensup, dağlı.

كُوهِيج (kūhīç) = Kūhic.

كُوهِين (kūhin) = Kūm (*ba.*).

كُوى (kūy) = Ulu ve işlek yol, şâhrâh § Mahalle.

چو آیم جانب کویت دو صد منزل یکی سازم
اگر بیرون روم در هر قدم صد جا کنم منزل
خاقانی

Eğer mahallen tarafına gelirsem iki yüz durağı bir yaparım, eğer mahallenden dışarı çıkarsam her adımda yüz yerde duraklarım.
(Hâkânî)

Küçültülmüşü كويچه küyçedir.

کوی هفتاد راه (kūy heftâd râh) = Yetmiş yollu mahalle. (*k.*) Dinler ve muhtelif meslekleri ihtiva ettiği cihetle dünyadan kinayedir.

کوی یافت (kūy yâft) = Sokakta bulunan bebek.

کویر **(kevīr)** = Susuz, otsuz, çorak yer, serap.

بیابانی ازوی رمان دیو وشیر
همه خاك شخ وهمه ره کویر
فردوسی

Bir sahra ki ondan şeytan ve aslan ürkücü; bütün toprağı bor, bütün yolları otsuz, susuz.
(*Firdevsi*)

کویر **(kevīz)** = Köşe bucak.

کویژ **(kevīj)** = Kile, ölçek. Muarrebi قفیز dir.

کویستیدن، کویستن **(kuvīsten, kuvīstiden)** = Tahıl (hububat) ve o gibileri döğmek.

کویشه، کویش **(kevīş, kevīşe)** = Yoğurt ve ayran kabı.

کویل **(kevīl)** = Papatya çiçeği.

کویله **(kevīle)** = Kâkül, perçem.

کوین **(kuvīn)** = Yağhane zembili = kūbin (*ba.*).

کویه **(kūye)** = Buyan ve meyan denilen tatlı bitki.

که **(keh)** = Saman mânasına kâh muhaffefi. Kehrubâ = saman kapan: bir yere hızlıca sürüldüğü zaman hafif şeyleri kendine çeken belgami taş کاه (*ba.*).
کهربا (kehrubâ) = Türkçe tahrif ile kehribar dediğimiz şey کاهربا (*ba.*).
کهربا رنگ (kehrubâ reng) = Kehribar renkli yani sarı § Kehribar hassasını haiz § (*k.*) Kapıcı, yağmacı, eli çabuk kimse.
کهکشان (kehkeşân) = کاهکشان (*muḫ.*) (*ba.*).
کهگل (kehgil) = Samanlı çamur.

این سرخم را بکهگل در مگیر
کاین برهنه نیست خود پوشش پذیر
مولانا

Bu küpün başını çamurla sıvama; çünkü bu çıplak örtmeyi kabul etmez.
(*Mevlānā*)

کُه **(kuh)** = Küh = dağ muhaffefi.

اگر زباد نه بویی شنید چون یعقوب
چرا بقهقهه خندید کبك کهساری
سلمان

Eğer Yakup gibi rüzgârdan koku duymadıysa niçin dağ kekliği kahkaha ile güldü.
(*Selmān*)

کهسار (kuhsâr) = Dağlık کوهسار (*muḫ.*) (*ba.*).
کهستان (kuhistân) = Dağlık کوهستان (*muḫ.*) (*ba.*). Muarrebi قهستان.

کهکان (kuhkân) = Dağ kazıcı § Kazma, külünk. کهکانی Kuh kâf da derler.

فرهاد بکهکانی شیرین بکف آوردی
گر هر دو کف او بودی هم شدت تو میتین
فرخی

Eğer elinde senin şiddetine muadil külünk olsaydı Ferhad dağ kazıcılıkla Şirin'i ele geçirirdi.
(*Ferruḫî*)

که **(kih)** = Küçük.

چواز قومی یکی بیدانشی کرد
نکه را منزلت ماند نه مه را
سعدی

Cemiyet erkânından biri izansızlık ederse ne küçüğün ne büyüğün itibarı kalır.
(*Sa'dî*)

Cem'i kihân dır. Nispetinde kihîn, kihîne, tafdilinde kihter denir

که **(ki)** = Gizli (h) ile birçok mânalar ifade eder: edatı tavsif ve beyandır.

وجودی دهد روشنائی بجمع
که سوزیش درسینه باشد چوشمع
شاعر

Cemiyeti bir vücut aydınlatır ki içinde mum gibi bir yanma vardır.
(*Şâ'ir*)

دلکه پراز وصف حیا می شود
آینه نور خدا می‌شود
کاشفی

Hayâ sıfatiyle dolu olan gönül hak nurunun aynası olur.
(*Kâşifî*)

توکی بدولت ایشان رسی‌که نتوانی
جز این دو رکعت وآن هم بصد پریشانی
سعدی

Sen onların saadetine nerede erişirsin; çünkü bu iki rekâttan başkasına muktedir değilsin; o da yüz perişanlıkla.
(*Sa'dî*)

§ Talil.

محبت وا پس از قطع محبت لذتی باشد
که شاخ نخل پیوندی به از اول ثمر دارد
شاعر

Sevgiyi kestikten sonra tekrar sevişmek tatlı olur; aşılanan dal evvelkinden daha iyi meyva verir.
(*Şâ'ir*)

§ Müfacat.

لشکر اسلام چو آنجا رسید
بود زمین تشنه‌که دریا رسید
شاعر

İslâm askeri oraya erişince yer susuzdu. Ansızın derya erişti.
(*Şâ'ir*)

§ Atıf.

ای بسا اسب تیزروکه بمانند
که خرلنگ جان بمنزل برد
سعدی

Nice yürük atlar kaldı da topal eşek canını durağa götürdü.
(*Sa'dî*)

§ Rabıt.

فرزند بنده است خدا را غمش مخور
تو کیستی‌که به زخدا بنده پروری
سعدی

Evlât Allahın kuludur. Onun için gam cekme; sen kimsin ki Allahtan iyi kul besleyesin.
(*Sa'dî*)

§ İstifhamı şahsi.

گر سرقتل من مسکین بداری راست‌گو
جز تو کافر خصم جان عاشقان زارکه
شاعر

Eğer beni öldürmek sevdasında isen doğru söyle; sen kâfirden başka biçare âşıkların hasmı canı kimdir?

(*Şā'ir*)

که گفت آن نور چشم انس وجانرا
که آزارد دل ما بیکسانرا
قتیل

O insanlar ve cinlerin gözünün nuru olan güzele biz kimsesizlerin kalbini kır diye kim söyledi?

(*Ḳetil*)

Bazan tahkir ifade eder.

ما که باشیم که در بزم تو داخل باشیم
صیدی

Biz kim oluyoruz ki senin meclisine dahil olalım.

(*Şeydi*)

İzrap.

نه من برآن گل عارض غزل سرایم وبس
که عندلیب تو از هر طرف هزاوانند
شاعر

O gül yanağa yalnız ben gazel söylemiyorum; belki senin her taraftan binlerce bülbülün var.

(*Sā'ir*)

Ez mânasına.

ترک احسان خواجه اولیتر
کاحتمال جفای بوابان
سعدی

Kapıcıların ezasına tahammül etmekten efendinin ihsanını terk etmek yeğdir.

(*Sa'di*)

Teşbih.

بریدن از جهان سرمایهٔ از زندگی باشد
که افزون قیمت شمشیر از برندگی باشد
واعظ

Kılıcın değeri kesicilikten fazlalaştığı gibi cihandan arzuyu kesmek yaşamanın sermayesidir.

(*Vā'iẓ*)

بطواف کعبه رفتم بحرم رهم ندادند
که برون در چه کردی که درون خانه آیی
عراقی

Kâbeyi tavafa gittim; haremi şerife bana yol vermediler ve kapının dışında ne yaptın ki içine gelesin dediler.

(*'Irāḳī*)

Zait.

این همه شور واضطراب که چه
وین همه ترک خورد وخواب که چه
جامی

Bu kadar çabalama ve ıstıraba ve bu kadar yemeyi ve uykuyu terke sebep ne?

(*Cāmī*)

جزکه حیرانی نباشد کار دین
مولانا

Din işi hayranlıktan başka değildir.

(*Mevlānā*)

Şart.

چه کم گردد که سوی عاشق زار
کنی از لطف ای بدخوگذاهی
شاعر

Ey huysuz! Lûtfedip zayıf âşık tarafına nazar edersen ne eksilir.

(*Şā'ir*)

Yine mânasını ifade eder.

اعتمادی بوفای مدت ای کافر نیست
گر همه وحی بیایدکه ترا باور نیست
شاعر

Ey münkir! Benim vefama itimadın yoktur; eğer hep vahiy gelse yine inanmazsın.
(*Şā'ir*)

Her ki, an kes ki mevkiinde kullanılır.

دگر کشور آباد بیند بخواب
که دارد دل اهل کشور خراب
سعدی

Her kim memleket halkının gönlünü karabederse artık memleketi rüyada mamur görür.
(*Sa'dī*)

Nefi.

شرف مرد بجود وکرمت است نه سجود
هرکه این هردو ندارد عدمش به که وجود
سعدی

İnsanın şerefi seha, izzeti, sücut iledir. Her kimde bu ikisi yoksa varlığı değil yokluğu iyidir.
(*Sa'dī*)

Buradaki (ki) yi ez mânasına almak yahut şeyhin külliyatında yazıldığı gibi (ki) yerine (z) yazmak mümkün belki daha doğrudur. (Besücud) yerine (ne sücud) yazarak [insanın şeref ve keremi seha iledir sücut ile değil] suretinde tercümesi muvafık değildir. Terdid ifade eder.

در نظر نیست مرا جز تو کسی در عالم
برمن ای شوخ تراهم نظری هست که نیست
شاعر

Dünyada senden başka bir kimse benim gözümde yoktur. Ey şuh! Senin de bana teveccühün var mı yoksa yok mudur?
(*Şā'ir*)

كَها (kehâ) = Mahcup.

بدست خود که کند آخر این که من کردم
کهای توبه ام آخر زاحمق تا کی
نزاری

Benim kendi elimle yaptığımı kim yapar? Ahmaklığımdan dolayı ettiğim tövbeden utancım nikayet ne vakte kadar?
(*Nizārī*)

كَهاب، كَهتاب (kehâb, kehtâb) = Hasta ve kırık çıkık âzaya sıcak sıcak tatbik edilen ot ve sair şeylerle kaynamış bir nevi ilâç, yakı. Bazı lügatlere göre hasta atlara verilen saman tütsüsü.

كَهان (kehân) = Cihan, dünya kihân (*muḫ.*) (k) nin esresiyle (kih) in cem'idir ki küçükler demektir.

كَهب (kehb) = Ar ve namus.

كُهبَد (kuhbed) = İbadet eden, meşakkat çeken, nefsini öldüren, dünyadan el çeken zat. Aslı (b) nin ötresiyle kūh būd, kūh būde muhaffefidir. (B) nin üstüniyle dağ sahibi, daima dağda oturan, dağ muhafızı demektir.

که ای کهبد بحق گردکارت
که ایمن کن مرا دزنیاوت
نظامی

Ey âbit! Allah hakkı için beni himayende emin kıl.
(*Niẓāmī*)

§ Hazinedar, sarraf, izin veren mânalarına da gelir ki Arapça hâzin, nakid, hâcib denir.

كَهْبَرَك **(kehberek)** = Patlıcan.

كُهْبَلَه ، كُهْبَل **(kuhbel, kuhbele)** = Ahmak, ebleh, (k) nin üstünü (b) nin ötresiyle de görülmüştür. Burhân «mesele» vezninde kehseleyi de ilâve etmiştir.

كَهَر **(keher)**=Koyu kırmızı renkli at ki hurmayî doru tâbir olunur (*Ar.*) كميت.

كَهْرُبا **(kehrubâ)** = Türkçe tahrif ile kehlibar dediğimiz (balgamî) balgam rengindeki taş كهربا (*ba.*)

رویم اسوی غربت ودل جانب وطن
افتاده‌کاه من بحیان دو کهربا
شوکت

كاه (*ba.*).

كهربا رنگ (kehrubâ reng)=Kehruba renkli yani sarı § Kehruba hassasını haiz § (*k.*) Kapıcı, yağmacı, eli çabuk kimse.

كَهْرَم **(kehrem)**=Turanlı bir cengâverdir ki Duvazde Ruḫ harbinde ölmüştür § Farsın eski şehirlerinden biri. Muarrebi جهرم dir.

كَهْرَه **(kehre)** = Kükremiş aslan yavrusu.

كَهْرَل **(kehzel)**=Su teresi denilen sebze.

كُهِسْتَه كُهِسْتَه **(kuhiste, kuhişte)** =Su ile dolu bardak.

كَهْلَم **(kehlem)** = Patlıcan.

كَهْلَه **(kehle)**=Altın ve gümüş hurdası § Akçe.

كُهْنَه ، كُهَن **(kuhen, kuhne)** = Eski.

کهن خرقهٔ خود بیاراستن
به از جامهٔ عاریت خواستن
سعدی

Kendi köhne libasına intizam vermek, eğreti libas istemekten iyidir.

(*Sa'dî*)

میوه کرکهنه شود تاهست خام
پخته نبود غوره گویندش بنام
مولانا

غوره (*ba.*) § Yaşlı.

برای جهان دیدگان کارکن .
که صید آزموده است گرك کهن
سعدی

Dünya görmüş kimselerin reyi ile hareket et; çünkü yaşlı kurt avda tecrübe sahibidir.

(*Sa'dî*)

كهن دز (kuhen diz) = Bedeḫşān kalelerinden bir kale. Şimdi Muarrebi olan قندز ile meşhurdur. Bedeḫşān'a munhasır değildir, her eski kaleye derler (Nāṣırî). كهن دير (kuhen deyr)=(*k.*) Gök, dünya.

کهن سال ، کهن زاد (kuhen zâd, kuhen sâl) = Yaşlı.

ریشهٔ نخل کهن سال از جوان‌افروانترست
بهشتر دلبستگی باشد بدنیا پیروا
صائب

Kart ağacın kökünde saçak genç ağaçtan daha fazladır; ihtiyarın dünyaya gönül bağlaması daha ziyade olur.

(*Şâ'ib*)

کهن فرش (kuhen ferş) = (*k.*) Yer.

کهن کیسه (kuhen kîse) = (*k.*) Hasis. Nevkîse de denir.

کهنه سوار (kuhne suvâr) = (*k.*) Tecrübeli.

کَهَنبار (kehenbâr) = Saman ambarı : ambarı kâh tan çevrilmiştir.

کُهَنبار (kuhenbâr) = Eski ev.

کَهَنزه (kehenze) — Esneme ve gerinme.

کِهنی (kihnî) = Kışlık ev § Ayı. Ferhengi Câmi' domuzu da ilâve etmiştir.

کَهوه (kehve) = Kahvenin Farsçasıdır. Mahzenüledviyeden naklen (Nâşırî).

کَهیج ، کِهی (kehîc, kehî) = Sistan'da bir kale.

نمانیم کارام گیرند هیچ
سواران ما باسوار کهیج
فردوسی

Bizim süvarilerimizin Kehîc süvarisiyle düşüp kalkmalarına hiç müsaade etmeyiz.

(*Firdevsî*)

Birincisi ikincisinin Muarrebidir diyenler de vardır.

کَهیر (kehîr) = Alıç.

کَهیرَک (kehîrek) — Kehberek = Patlıcan.

کَهیلا (kehîlâ) = İranlı bir cengâver.

کَهیله (kehîle) = Ak seliha ve semizlik otu denilen bitki. Seliha, Okyanusun beyanına nazaran soyulmuş kabuk gibi bir ıtırdır. Yedi nev'inden (amber kabuğu) dedikleri kırmızı nev'idir.

کِهینه ، کِهین (kihîn, kihîne) = Alıç.

کَی (key) = Ne zaman, ne vakit mevkiinde istifhamı zamanî edatıdır.

دانی که من و تو بهم کی خوش باشیم
آن وقت که کس نباشد الامن و تو
سعدی

Ben ve sen ne vakit beraberce bulunmaktan hoşlanırız bilir misin; ikimizden başka kimse olmadığı vakit.

(*Sa'di*)

İstifhamı inkârî de olur.

دعاهای که سحر گویند می‌دارد اثر آری
اثر می‌دارد اما کی شب عاشق سحر دارد
وحشی

Seher zamanının duaları tesir ediyor, diyorlar; evet ediyor ama âşıkın gecesinin ne zaman seheri var?

(*Vehşî*)

هوز می‌ترسد که دامانش برند
دامن مرد برهنه کی درند
مولانا

Çıplak, eteğini yırtarlar diye korkuyor; çıplak adamın eteğini nerede ve nasıl yırtarlar?

(*Mevlânâ*)

§ Büyük padişah, şehinşah.

شاه دوران شیخ ابو اسحق
ای کلاه تو رشک افسری
فخری

Büyük padişahların tacı başlığına hasededen zamanın padişahı şeyh Ebû İshek!

(*Fehrî*)

Dört tabakaya ayrılan İran şahlarından ikinci tabakaya keyân ve keyânyân derler ki Keyḳubâd, Keyḫusrev, Keylehrâsb o tabakadandır. Keylerin kendilerine mahsus tacları varmış.

کلاه کی هم گیانرا سزد
نظامی

Padişahlık tacı hem keylere yakışır.

(*Nizâmî*)

§ Dört unsurdan her biri mecmuuna keyân derler § Pakize, lâtif, asıl, zübde ve hulâsa.

شدستم بی‌شك و بی‌شبهه بروی
پذیرفتم مرادرا از دل کی
زرآلشت

Şek ve şüphesiz onun üzerine oldum, temiz kalble onu kabul ettim.

(*Zerâteşt*)

کیا، کیا (**keyâ, kiyâ**)=Büyük padişah, mecazen hâkim, âmir ve muhafızlara, hattâ köy muhtarına da denir,

برجهید وبانگ برزدکای کیا
حاضرم اینك اگر مردی بیا
مولانا

Sıçradı ve ey ulu! işte hazırım; merd isen gel diye çağırdı.

(*Mevlânâ*)

دارى کشادنامهٔ جان درده فلك
تودہ کیاکه نزل تو آنجا پراکنند
خاقانی

Felek köyünde ruh azatnamesine yani ruh hürriyetine maliksin. Hani köy muhafızı ki senin gıdanı oraya bıraksın.

(*Ḫâḳânî*)

§ Dört unsur.

جهان پناهی وشاهی که مثل او نامد
زاقتران نجوم وزامتزاج کیا
فخری

Bir cihan muhafızı ve bir padişah ki yıldızların iktiranından ve unsurların imtizacından onun benzeri gelmedi.

(*Fehrî*)

§ Pak ve halis.

کیازند (keyâzend) — Kadr ve itibarı büyük padişah, key padişah, zinde büyük.

كيانى (keyânî)—Padişahlara mensup.

تن مرزبان دید درخاك وخون
كلاه كيانى شده سرنگون
نظامى

Muhafızın vücudunu kan ve toprak içinde, keylere mahsus tacını baş aşağı olmuş gördü.
(*Nizâmî*)

كَيَابَاد (**keyâbâd**) = Ceberut âlemi.

كَيَاجُور (**keyâcûr**) = Akıllı, bilgin.

كَيَاخُورَه ، كَيَاخُرَه (**keyâḫure, keyâḫûre**) = Mânevi nur.

كَيَانَ (**keyâḫen**) = Aheste ve teenni ile yürümek, yavaşlık, mülâyemet, metanet ve intizam ile iş becermek. Tatlı sözlerle bir kimseyi itaat altına almak.

همه اعداى خود را دوست كردى
بردى واحسان وكياخن
فخرى

Bütün düşmanlarını ihsan, mertlik ve mülâyemetle dost ettin.
(*Fehrî*)

كِيَادَه (**kiyâde**) = Rüsvay.

كِيَاز (**kiyâr**) = Tembellik, üşenme.

كَيَارَا (**keyârâ**) = Burun, boğaz sıkılmaktan, bunalmaktan, çok yemekten çehrede husule gelen bozukluk § Kadınların aş yermelerine de denir.

كَيَارَش (**keyâreş**) — Keykubâd'ın dört oğlundan biri. Birinin ismi de Keyermîn'dir.

كَيَاگِن (**keyâgin**) = Muhalif ve mugayir. Biçimsiz, kaba mânasına da gelir.

كُيَان (**kuyân**) = Bir direk üzerine dikilen değirmi çadır. Kunbedî de derler. Dilimizde kubbe çadır denir. Kürtlerin göçebe çadırlarına denir.

خركه ترك وطاق تركان بينى همه
آنكه بودى مرعربرا خيمه كرهارا كيان
لامعى گرگانى

Arapların çadırını, Kürtlerin obasını Türk çadırı ve Türkman ikametgâhı görürsün.
(*Lâmi'î Gurgânî*)

(K) nin üstüniyle şehinşah mânasına gelen (كى) in, (k) nin esresiyle şahsı ifade eden (كـ) nin cem'idir.

كَيَانَا (**keyânâ**) — Dört unsur.

تو وارث كيانى برخاست از نهيبت
ضديتى كه بودى درخلقت كيانا
فخرى

Sen key'lerin vârisisin; senin korkundan unsurların yaradılıştaki aykırılığı zail oldu.
(*Fehrî*)

كَيَانِسْتَان (**keyânistân**) = Ceberut âlemi. Keyânistânyân: ceberut âleminin melekleri.

کیایش (**keyâyiş**) = Cebbarlık, kahredicilik.

کیبو (**kîbû**) = Büyük kuş. Bir kısım lügatler renkli bir nevi küçük kuş demişler. Taşralarda bu kuşa kelebek kuşu derlermiş (*Ar.*) تنوط

کیبیدن (**kîbîden**) — Bir yerden bir yere çekmek, döndürmek.

بازنش گفت خواجه کای بانو
دل برین نه که ازوطن کیبید
هاتفی

Efendi, hanımına, ey hanım! Buna razı ol; çünkü vatandan uzaklaşırsın, dedi.

(*Hâtifî*)

Hatırı kırılmış, kalbi incinmiş kimseye Farsçada kîbîde derler (Nâşırî).

کیپا (**kîpâ**) = Şirden.

کیپا خوشست وپاچه عزیزست ومرشریف
اما هریسه برهمه چیزی مقدمست
اسحق

Şirden hoştur, paça kıymetlidir, baş mübarektir, ama keşkek her şeyden üstündür.

(*Bushaḳ*)

کی پشین (**keypeşîn**) = Keykubād'ın dört oğlundan biri کیارش (*ba.*).

کیتو (**kîtû**) = Bağırtlak kuşu ki ekseriya kum yer.

کیچ (**kîc**) = Ebleh, ahmak, sersem, nâdan.

بنده راکه زهره باشد کز فضول
امتحان حق کند ای کیچ وکول
مولانا

Ey ahmak ve nâdan! Kulun ne cesareti olur ki fodulluğundan hakkı tecrübe ede.

(*Mevlânâ*)

ای، فلك بارفعت وتعظیم تو چون خاك پست
وی، خرد باداتش وتدبیر تو معیوب وکیچ
فخری

Felek, rifat ve azametine karşı toprak gibi alçak, akıl, ilim ve tedbirine karşı kusurlu ve şaşkın olan zat!

(*Fehrî*)

Kuyruğu kesik eşek, çenesi veya boğazı urlu çarpa § Kehîc (*muḥ.*) کهیج (*ba.*).

کیچ (**kîç**) = Dağınık, perişan § Bir cins ipek kumaş § Az, küçük, yavaş.

کیچ کیچ (**kîc kîç**) = Az az, ufak ufak, yavaş yavaş.

بجمله خواهم یك ماهه بوسه از تو بتا
بکیچ کیچ بخواهم که قام من توزی
رودکی

Ey güzel! Senden bir aylık öpücüğü hep birden isterim, bana borcunu azar azar ödediğini istemem.

(*Rûdekî*)

کیچه (**kîçe**) = Dar yol, sokak = küçe.

کیخ ، کیغ (**kīḫ, kīġ**) = Göz çapağı.

شکفت نیست اگر کیخ چشم من سرخست
بلی چو سرخ بود اشک سرخ باشد کیخ
ابو شعیب

Eğer benim gözümün çapağı kırmızı ise şaşılmaz. Evet göz yaşı kırmızı olunca çapak kırmızı olur.

(*Ebū Şu'ayb*)

Burhān, kīḫ = çapak, elde ve ayakta kir; kīġ = hastanın gözünde biriken çapak, gözü ağrıyan kimse diye aralarını ayırmıştır.

کیخسرو (**keyḫusrev**) = Derecesi pek yüksek padişah, âdil başbuğ. Keyānyān'ın birincisi olup Keykāvus'un torunu, Seyāvuş'un oğludur.

اگر کینی بیکشاه آرمیدی
ز کیخسرو بخسروکی رسیدی
نظامی

Eğer dünya bir padişah ile istikrar kesbetseydi Keyḫusrev'den Ḫusrev'e nerede erişirdi?

(*Niẓāmī*)

کید (**keyd**) = İskender'le bir asırda yaşıyan ve kayınpederi olan Hindistan padişahlarından biridir ki Kender muarrebi olan Ḳenūc'un hükümdarıdır. § Lehim.

کیر (**kīr**) = Erkeklik aleti.

کیرآور (kīr āver) = Aleti büyük kimse.

کیرکاشی (**kīrkāşī**) = Zıbık (*ba.*) [*].

کیرو (**kīrū**) — Saklama, hıfzetme, örtme § İnsanı içinde kurduğu bir şeyin husule gelmesi.

کیریان (**kīryān**) = Fidyei necat گیریان (*ba.*).

کیز (**kīz**) = Keçe.

کیس (**kīs**) = Büklüm ve buruşuk.

کیست (**kīst**) = Kimdir? İstifham edatı olan ki ile haber edatı olan est ten mürekkeptir.

نارون دید قدت درچمن ومائل شد
کیست کاو قدترا بیند ومائل نشود
ناصر بخاری

Narven senin boyunu çimende gördü de eğildi. Senin o boyunu görüp de eğilmiyen, meyletmiyen kimse var mıdır?

(*Nāṣırı Buḫārī*)

کیسنه (**kīsene**) = İğe sarılmış iplik.

کیسه (**kīse**) = Kese, küçük, büyük torba, kab.

[*] اگرش حاجت اوفتد بخلال
ی کند کیرکاشی استعمال
شفائی

Eğer ḫilāle ihtiyacı olursa zıbık kullanıyor.

(*Şifā'ī*)

کیسه بر (kīsebur) = Yankesici «zirbur».

کیسه بر اند درین رهگذر
هرکه تهی کیسه تر آسوده تر
نظامی

Bu geçit yerinde yankesiciler vardır. Her kimin kesesi daha boş ise daha rahattır.
(*Nizāmī*)

کیسه بر دوختن (**kīse ber dūḫten**) = Ümide kapılmak.

کیسه بصابون زدن (**kīse beṣâbūn zeden**) = (*k.*) Kesedeki parayı büsbütün sarf etmek.

کیسه دار (**kīsedâr**) = Eşyayı ucuz iken alıp saklıyarak pahalıya satan muhtekir.

کیسهٔ صورت گشادن (**kīse'i ṣūret guşâden**) = Tenasuh ıstılahında mesḫ olmak.

کیسه کبود (**kīse kebūd**) = (*k.*) Fakir.

کیسه کش (**kīse keş**) = Tellâk.

کیش (**kīş**) = Ok kuburu, zarfı = tirdân.

چه خوش گفت کرگین بفرزند خویش
چو قربان پیکار برابست وکیش
سعدی

Kergīn, oğlunun kavga için yay ve ok kuburu bağlandığını görünce ne hoş söyledi.
(*Sa'dī*)

بدست غمزه زوانز روانه کن تیری
که صبر آن نکند دل که برکشی از کیش
محمد هندو شاه

Gamze eliyle acele bir ok gönder: beni bir gamzen ile vur; çünkü ok, kuburundan ok gelinciye kadar sabretmez.
(*Meḥmed Hindū Şāh*)

§ Millet ve mezhep

جان تو دادهٔ جهانبرا
فرق ناکرده اهل مذهب وکیش
انوری

Mezhep ve millet farkını gözetmiyerek bir cihan halkına sen ruh vermişsin.
(*Enverī*)

کجاست صوفیٔ دجال شکل ملحد کیش
بکو بروزکه مهدیٔ دین پناه آمد
سوزنی

Deccal kıyafetli zındık mezhepli sofu nerede? Söyle yansın ki dini koruyan Mehdi erişti.
(*Sūzenī*)

§ Umman denizi adalarından bir adadır ki Cezirei Diraz = Uzun ada derler: uzaktan kubur gibi göründüğünden Kīş denilmiştir. Şimdi Hürmüz adası dedikleridir.

یکی پیر درویش درخاك کیش
چو خوش گفت باهمسر زشت خویش
سعدی

Kiş toprağında ihtiyar bir fakir kendi çirkin karısına ne hoş söyledi.
(*Sa'dī*)

§ Ketenden yapılmış bir nevi kumaş = ḫīş.

برون رفت قوت زدست دبیر
زتفصیل کیش وکتان وحریر
هاتفی

Kiş, keten ve ipeği ayrı ayrı yazmaktan, tafsilden kâtibin elinde kuvvet kalmadı.

(*Hātifî*)

§ Kuş yeleği hususiyle oka geçirilen yelek § Şimşir § Samur denilen ve derisinden kürk yapılan hayvan. Mukaddemetüledep samur kürk mânasına almıştır.

خارکش را که پشت بودی ریش
دید پروش خویش خلعت کیش
هاتفی

Sırtı yaralı olan dikici kendi omuzu üzerinde samur kaftan gördü.

(*Hātifî*)

Şatranç oyununda şahı harekete getirmek, kuşları ürkütmek, bir şeyden nefret ettirmek ve uzaklaştırmak için söylenen söz.

گیش فدا (kîş fedâ) = Ok kuburu gibi murassa've içi ağır, pahalı elmaslarla dolu bir kabdır ki padişahlar ve büyük komutanlar savaşta yanlarında bulundururlar, şayet bozguna uğrarlar da düşman askeri arkalarından yetişirse yakalarını kurtarmak için kapağını açıp içindeki elmasları saçarlar, düşman onları toplamaya uğraşırken kaçmaya muvaffak olurlar (Nizâm).

کیغ (**kîġ**) = Çapak = بیغ (*ba.*).

کیغباد (**keyġubâd**) = Adalet sahibi ve hakkı gözeten mânasınadır. Key=âdil, ġubâd = hakkı gözeten § Keyânyân sülâlesinin birinci padişahıdır. Şimdi (ķ) ile Keyķubad derler.

کیفر (**keyfer**) — Ceza = bâdfer § Mükâfat — pâdaş [*].

اگر بدکنی کیفرش ده بری
نه چشم زمانه بخواب اندرست
بر ایوانها نقش بیژن هنوز
بزندان افراسیاب اندرست؛
شاعر

Eğer fena yaparsan cezasını fena çekersin. Zamanenin gözü uykuda değildir. Köşklerde Bijen'in nakşı hâlâ Efrāsyāb'ın zindanı içindedir.

(*Şā'ir*)

بیژن (*ba.*) § Yoğurtçuların içine süt ve yoğurt koydukları kab ki kenarı yüksekçe ve oluklu olur. Mutlak süt konacak her nevi kaba da denir = gâvdûş,

مار را هر چند بهتر پروری
چون بکی خشم آورد کیفر بری
سفله فعل مار دارد بی‌خلاف
جهد کن تاروی سفله نگری
ابوشکور

Yılanı her ne kadar iyi beslersen, öfkelenince cezanı çekersin. Alçak kimse şüphesiz yılan gibidir, onun yüzünü görmemiye çalış.

(*Ebū Şekūr*)

[*] Ceza, mükâfat tâbirlerini kendi kullandığımız gibi yazdım, halbuki Arapçada mükâfat ve müeazat bir adamın sun' ve fi'line mukabil ve müsavi ivaz, karşılık ve ceza vermekten kinayedir.

هرکه در ملك او بد اندیشد
کشد از خد تیغ او کیفر
بر جهان باد خشمش ار بوزد
خون شود باز شیر در کیفر
فخری

Her kim onun mülkünde fena düşünürse, bedendiş olursa, onun kılıcının ağzından cezasını çeker. Eğer öfkesi rüzgârı cihana eserse; süt, kabında tekrar kan olur.

(*Fehrî*)

§ Kale burçlarında düşmana atılmak için hazırlanan taş § Pişmanlık § Renç ve meşakkat § Çay ve ırmak.

كَيْفَسَام **(keyfesâm)** = Sırrı saklamak.

كَيْفُوس **(keyfūs)** = Cömertlik.

كَيك **(keyk)** = Pire.

جو کیکی نو کلیمی سوختن
نیست لایق از تو دیده دوختن
مولانا

Bir pire için bir yeni yorganı yakmak nasıl lâyık değilse senden göz yummak öyle lâyık değildir.

(*Mevlânâ*)

زخم کیکی را نمی تانی کشید
زخم ماریرا تو چون خواهی کشید
مولانا

Bir pirenin zahmini çekemiyorsun; yılanmkini nasıl çekeceksin.

(*Mevlânâ*)

كيك درپاچه افكندن (keyk der pāçe efkenden) = Paçaya pire salıvermek (*k.*) bir kimsenin rahatını kaçırmak, muztarip etmekten kinayedir.

كيك درشلوار افتادن (keyk der şelvâr uftâden) = Şalvara pire düşmek (*k.*) muztarip ve bîkarar olmak.

چرخرا باشرفش سنگ افتد دوموزه
کوه را باسخطش کیك فتد درشلوار
انوری

سنگ درموزه (*ba.*).

كيك واشه (keyk vâşe) = Pire otu (Nāşırî).

كِيك **(kīk)** = İnsan ve gözbebeği =bu mânaya gelen (kâk) in imalesidir.

كِيَك **(kiyek)** = Alıç denilen sarı renkli küçük meyva § Demirî kır at § Kedi.

فرق صحابهٔ نبی کی رسدت زابلهی
کور صفت طلب کنی نرمهٔ قائم از کیك
عمید لومکی

Peygamberin ashabını ayırdetmek sana ne kadar uzaktır; ahmaklıktan kör gibi kediden kakımın yumuşaklığını arıyorsun.

(*'Amîdî Lūmeki*)

Bu beyitteki (kiyek) i kenek okuyup eli ayağı kısa koyun mânasına almak da mümkündür (Reşîdî).

كَيْكَاوُس **(keykâvus)** = Keyânyān'ın ikinci padişahı olup Keyḳubād'ın torunu ve halefidir.

كيكن **(kīkin)**=Karanlık § Lehim.

كيكيز، كيكير **(kīkīz, kīkīş)**= Su teresi.

كيل **(kiyel)**=Alıç.

كيل **(kīl)** = Eğrilmiş, kambur.

دلم بسان هلال آمد از هوای حبیب
تنم بسان خلال آمد از خیال خلیل
نی‌که قدش چون قول عاشق آمد راست
مهی‌که قولش چون پشت عاشق آمد کیل
قطران

Gönlüm, sevgilinin muhabbetinden hilâle yani aya benzedi; tenim onun hayalinden hilâle döndü, bir güzel ki boyu âşık sözü gibi doğru, bir ay ki sözü âşıkın sırtı gibi eğridir.
(*Ḳeṭrān*)

§ İstek sahibi § Eski püskü giyen

كيلك **(kiyelek)** = Alıç.

كيلكان **(kīlekān)** = Eğrelti otu.

كيلو **(kiyelū)** =Kīlek (y) nin sükûniyle göl.

كيلواس **(kīlvâs)**=Hindistanda bir şehir: Hind müşriklerinin peygamber saydıkları Şākmūni buralıdır.

كيلهراسب **(keyluhrasb)** = Keyāniyān sülâlesinin dördüncü padişahı.

كيماك **(keymâk)**= Yük üzerine çekilen kolan § (K) nın üstüniyle kaymak dediğimiz=serşīr, kaymağa çerpe de derler. Bulgar ve Rus arasında bir şehir (Nāşırī). Çin Türkistanında bir vilâyet (Niẓām).

یلان خلخ ویغما وکیماك
کمر بسته بخدمت پیش تو باك
قطران

Ḫalḫ, Yeġmā ve Kīmāk pehlivanları senin huzurunda tamamen hizmete müheyyadırlar.
(*Ḳeṭrān*)

كيمال **(kīmâl)** = Derisinden kürk yapılan ve ekseriya Şirvān tarafından getirilen bir hayvan. Zâhir «teyyun» olacak (ʿAşım Efendi).

كيمخت **(kīmuḫt)**=Hayvanın sağrısından çıkan ve sağrı tâbir olunan deri.

صبح از حائل قلك آهیخت خنجرش
کیمخت کوه ادیم شد از خنجر زرش
خاقانی

Sabah, feleğin hamailinden hançerini çekti. Dağın sağrısı onun altın hançerinden kırmızı renkli deriye döndü
(*Ḫāḳāni*)

§ Büzülmüş, çekilmiş deriye de denir.

کیمخت ماه (kīmuḫt mâh) = (*k.*) Gök.

كيميا **(kīmiya)** = Zekâ ile memzuc

hile § Altın yapmak sanatı: bu sanat hileyi tazammun ettiği cihetle birinci mânadan alınmıştır ki buna kîmiyayi kâzib derler § Aşk ve aşkbazlık § Kalay § Mürşidi kâmilin nazarı. Bu mânalar lûgatlerde görünen mânalardır. Yeni bilimlerden sayılan kîmiya, cisimleri tahlil bilgisidir.

کیمیای جان (kîmiyâyi cân) = (*k.*) şarap.

کینه ، کین (**kîn, kîne**) = Kalbde gizli olan düşmanlık.

دلرا بدل رهیست درین گنبد سپهر
کز کینه کینه خیزد واز مهر مهر
شاعر

Bu feleğin kubbesinde kalbden kalbe yol vardır; çünkü kinden kin, muhabbetten muhabbet hâsıl olur.

(*Şâ'ir*)

بسرشك از دل سختش نرود کینهٔ ما
نقش باآب محالست که از سنگ ستره
یغما

Göz yaşiyle onun katı kalbinden bizim kinimiz gitmez, nakşı su ile taştan gidermek muhaldir.

(*Yeğmâ*)

§ Kîn, ki ile in lâfızlarından mürekkep olursa ekseriya kâyin şeklinde yazılır.

کین توز (kîn tûz) = İntikam alıcı (*Ar.*) منتقم.

کیندار (kîndâr) = Kin tutan, düşmanlık tutan.

کینه‌کش (kînekeş) = Öc ve intikam alan kimse § Milkî ayların on ikinci günü, bazı lûgatler onuncu günü demiş.

کینِ ارِدح (**kini irḥ**) = Barbed'in icadettiği makamlardan on doknzuncu makam.

کینِ سیاوُش (**kîni siyâvuş**) = Barbed'in icadettiği makamlardan yirminci makam کین ایرج (*ba.*).

کینُوس (**keynûs**) = Bedeḫşân'da bir dağlık (Nâşirî).

کیَنده (**kiyende**) = Galip. Madde, sebep, illet (Nâşirî).

کیُو (**keyû**) = Marul § Sebep ve illet.

کیوان (**keyvân**) = Zühal yıldızı. Key = büyük, vân = mânend (gibi) § Yay ve kavis.

ترکی بشنوی نالهٔ داد خواه
بکیوان برت کلهٔ خوابگاه
سعدی

Sen mazlumun nâlesini nerede işitirsin. Yatağının cibinliği Zühal yıldızının üstündedir.

(*Sa'dî*)

کیُوده ، کیُود (**keyûd, keyûde**) = Madde, illet ve sebep.

کیُوس (**kiyûs**) = Eğri § Ġubâd'ın oğlu Nevşirevân'm büyük biraderi. (K) nin üstüniyle Vâmıḳ'ın mâşukası Azra'yı sattıkları ada.

کَیُوغ (**keyūġ**)= Samansız çamur.

کَیُومَرث (**keyūmers**) = Pişdadiyanın birinci padişahı.

کَیُوَه (**keyve**) — Marul.

کِیَه (**kiye**) = Sakız.

کَیْهَان (**keyhân**) = Dünya.

کَیْهَان خدیو (keyhân ḫidīv) = Padişahı âlem.

کَیْهَه (**keyhe**) — Böğürtlen denilen yabani yemiş.

کَیِیدَن (**keyīden**) = Sakınıp çekinmek (Burhān).

کَیِیش (**keyīş**)—Kahhar ve cebbar.

گابارَه (**gâbâre**)=Sığır sürüsü mânasına kâvbâre (*muḫ.*) § Məğara.

گاهْوارَه (**gâḫvâre**) = Beşik.

گادَان (**gâdân**) = Çiftleşmek.

گار (**gâr**) = Kelimenin âhırına geldiği zaman failiyet ifade eden bir lâfızdır: āmūzgâr=muallim.

هران طفل کوجور آموزگار
نبیند جفا بیند از روزگار
سعدی

Manzum tercümesi:

Cevri üstadı çekmiyen etfal
Sitemi dehr ile olur pamâl
(*Ziyā Şukūn*)

گاری (**gârī**)=Sebat ve kararı olmıyan şey.

گاز (**gâz**) = Diş § Bir şeyi dişle tutma, ısırma.

عجب نبود گر از تأثیر عدلش
همه تریاك باره گاز ارقم
عمید

Onun adaletinin tesirinden yılanın dişi hep panzehir yağdırırsa şaşılmaz.
(*'Amid*)

Reşîdî ve Nāşırî bunu azı dişi mânasına nakil ile ('Amîd) in şiiriyle istidlâl etmişlerdir § Arapça makas ve mıkras denilen makas nevileri, Türkçesi sındıdır.

پایم از خطهٔ فرمان تو بیرون نشوه
سرم ازپیش تو چون شمع بگیرند بگاز
انوری

Eğer huzurunda başımı mum gibi makasla kesseler, ayağım senin fermanın sınırından dışarı çıkmaz.
(*Enverî*)

§ Budama bıçağı § Hayvan yiyecek yem.

گازُر (**gâzur**) = Bez ağartan, çırpıcı, çamaşır yıkayan.

تو پاك باش ومدار ای برادر از کس باك
زنند جامهٔ ناپاك گازران برسنگ
سعدی

Ey birader! Sen temiz ol da kimseden korkma; çamaşırcılar kirli rubayı taşa vururlar.
(*Sa'dî*)

گازُرَك **(gâzurek)** = Kuyruk salan kuşu § Kâzrek ismi tasgiri.

گازُرگاه **(gâzurgâh)** = Herat'ta şeyh ʿAbdullāhı Enşārī'nin medfun bulunduğu yer § Şîrāz'da şeyh Saʿdī'nin medfenine yakın bir mevki.

گازه **(gâze)** = Çocuk salıncağı § Bağcı kulübesi ve avcı kümeltisi: avcıların avdan gizlenmek için yaptıkları kulübedir ki afitabhane de derler. Türkçesi avsindir.

گازی **(gâzî)** = Yemen arazisine mahsus hurma ağacına benzer bir ağaç olup çiçeğinin suyunu ve yağını çıkarırlar. Doğrusu Arapça غازی yahut (z) ve (g) ile Farsça olup (kâzî) nin bundan muarrep olması ihtimali vardır, Farsça lûgatlerin bir kısmı (kâdî) şeklinde yazmışlardır.

گاشاك **(gâşâk)** = Şirden dolması.

گاشت **(gâşt)** = Gâşten=döndürmek, çevirmek ten mazi.

ترا پاك یزدان برین برگماشت
یداو زایران وتوران بگاشت
فردوسی

Cenabı Hak buna seni tâyin etti. Onun elini İran ve Turandan çevirdi.

(*Firdevsî*)

گاف **(gâf)** = Lâf müradifidir ki abes söz, temeddüh ve tefahürdür § Yarık.

گاگا **(gâgâ)** = Çerez çemen tâbir olunan şekerleme ve kuru meyva.

گال **(gâl)** = Uzak, ırak ve uzak olmak mânasına gelen kâlîden den emri hazır.

هرکه او اسب هواند بسوی گمراهی
کند آن اسب لکدمال بگال ازلکدش
مولانا

Her kim azgınlık tarafına at koşturursa at onu tekmesi altında ezer; tekmesinden uzaklaş.

(*Mevlânâ*)

Suret darısı dedikleri gayet küçük taneli darı.

مائیم واین چین تو رو ای مرغ دانه چین
طاوس وصحن جنت وکنجشك وکشت گال
دهلوی

Bize bu mezbele yeter; ey tane toplıyan kuş! Sen git; tavusa Cennet sahnesi, serçeye darı tarlası münasiptir.

(*Dehlevî*)

§ Çakal=şegal.

شد عدو غره بجنك تو ولیکن نشود
پنجهٔ شیر فلك سست زپنجه گال
سیف اسفرنگی

Düşman seninle harbe mağrur oldu; fakat felek aslanının pençesi çakal pençesinden gevşe-

mez; senin gibi aslan pençeli ona mağlûp olmaz.

(*Seyfî Îsferengî*)

(زمستر پنجهٔ گال) suretindeki nüsha daha uygundur § Yüksek ses, feryat

همچه پروانه بگرد تو پر وبال زنم
هر سحرگه بسرکوت رسم گال زنم
ملا ملك قمی

Etrafında pervane gibi çırpınırım; her seher vakti mahallenin başına erişir, feryadederim.

(*Mullâ Melik Ḳummî*)

§ Henüz açılmamış pamuk kozası § Zehirli örümcek § Horoz § Yuvarlanma mânasına gelen ġalin müradifi § Hile ve desise.

تاجاعت وعده میدادند وگال
که فرج بادت مبارك اتصال
مولانا

Cemaat, ey ferc! Mukarenet sana mübarek olsun diye vait ve hile ediyorlardı.

(*Mevlânâ*)

گالبنگ **(gâlbeng)** =Tatula denilen bitki ki lâle kozası gibi kozası ve içinde buğday tanesi gibi tanesi olur.

تانگ وگالبنگ بدیوانگی کشد
دیوانه باد خصم تو ازبنگ وگالبنگ
سوزنی

Ban ve tatula divaneliğe sevk ettikçe senin hasmın bunlardan deli olsun.

(*Sûzenî*)

گر بی هنر زخست طبع لئیم خویش
آرد به پیش مهر کیای تو کالبنگ
آری عجیب نیست چنانیا ازان کس
کش ساخته است مغز خرد کالبنگ دنگ
عبدالعلی

Eğer hünersiz, kendi leim tabiatının pintiliğinden senin sevgi otunun huzuruna tatula getirirse, evet, öyle bir kimseden böyle şeylere şaşılmaz; çünkü tatula onun aklının içini bozmuştur.

(*'Abdul'all*)

گاله **(gâle)** = Uzak, bait = gâl § eğirilmek için atılmış pamuk yumağı § Çuval.

گالهدان (**gâledân**) = Kadınların pamuk ve iplik sepeti.

گام **(gâm)** = Adım § Ayak.

خواهیکه رسی بگام بردار دوگام
یك گام زدنیا ودگرگام ز کام
بشنو سخن نگو زپیر بسطام
از دانه طمع ببرکه رسق ازدام
بایزید بسطامی

İsteğine erişmek istersen iki adımı kaldır: iki ayağını çek; birini dünyadan, öbürünü arzudan. Bestamlı ihtiyardan iyi bir söz dinle: tuzağa tutulmamak istersen taneye tamah etme.

(*Bâyezîdî Bestâmî*)

گام (*ba.*) § Muayyen bir yol takibeden yahut yürüyüşü gevşek olan at mânalarında da görülmüştür, «at uyanı» mânasına ligâm muhaffefidir.

گامزن (gâm zen)= Giden, gidici, süratli giden.

گامیش **(gâmîş)** = Gâvmîş (*muḫ.*) گاومیش (*ba.*).

گان **(gân)** = Lâyık ve münasip. Şâyegân, râyegân kelimelerinin asılları şâhgân, râhgân olup padişaha lâyık, yola mensup yani yolda bulunan demektir § Çiftleşme (*Ar.*) جاع § Zalim padişah.

گانه **(gâne)** = Bazı sayıların sonuna getirilir: yek gâne, dū gâne gibi: bu kelime zait olmakla beraber tadat, ihtisas, inhisar gibi mânalara delâlet eder, sabah namazına dugâne, havassı hamseye pencgâne denir.

سگ بدریای هفتگانه مشوی
که چوترشد پلید تر باشد
سعدی

Köpeği yedi denizin suyiyleyıkama; çünkü ıslandıkça daha murdar olur.

(*Sa'di*)

گانی **(gânî)** = İğne.

گاو **(gâv)**=Öküz (*k.*) ahmak, çok yiyici § (*k.*) Sevir burcu § Yürekli, cesur. (*k.*) Yürekli, cesur adamlara (gâv) tahfif ile (gū) denildiği gibi (giyū) da denir.

چو خورشید برزد سراز پشت گاو
برآمد زهامون خروش چگاو
فردوسی

Güneş Sevir burcunun arkasından zuhur edince sahradan toygar kuşu sesi yükseldi.

(*Firdevsî*)

§ Öküz şeklindeki sürahi, üç güruh mesafe ki her güruh üç yahut dört bin endaze yahut adımdır. İnek mânasına da gelir: rūġen gâv = inek yağı. گاو آهن (gâv āhen) = Saban demiri.

گاواره (gâv bâre) = Nūşirevanın amcazadelerinden biri § Sığır sürüsü.

گاوچهر، گاوپیکر (gâv peyker, gâv çihr) = Feridūn'un öküz başı şeklindeki topuzudur ki Żeḥḥak'e karşı çıkacakları zaman yaptırmışlardı: Feridūn kendisini südiyle besliyen ineği çok sevdiğinden o şekildeki topuzu savaş ve yarışta yanında bulundurmayı uğur sayardı.

بیامد فریدون بجای نشست
همان گورهٔ گاو پیکر بدست
فریدون

Feridun elinde öküz başı şeklindeki topuz olduğu halde makamına geldi.

(*Feridūn*)

گاو چشم (gâv çeşm)=Öküz gözlü, lokma göz § Papatya nev'inden sığır gözü denilen çiçek = babune § Aynülbakar denilen iri taneli üzüm.

را کش گاو چشم وبیلگوشست
چون کلبهٔ جوهی فروشست
نظامی

Çimende o kadar papatya ve susam çiçeği vardı ki mücevherci dükkânına benziyordu.
(*Nişâmî*)

Burhân câmiᶜ şebboy mânasına da yazmıştır.

گاو دل (gâv dil) = Öküz yürekli (*k.*) ahmak, nâdan, idraksiz.

گاو دم (gâv dum)=Sığır kuyruğu şeklinde tunçtan yapılan ve nefir denilen borudur ki harbde çalarlar. Bir kısım lûgatler kerrenay mânasına almışlar ki nefirden büyüktür.

بفرمود تابردرش گاو دم
زدند وببستند بر فیل خم
فردوسی

Emretti, kapısında nefir çaldılar ve davulu file bağladılar.
(*Firdevsî*)

گاو دنبال (gâv dunbâl) = Bir ucu kalın olup diğer ucu tedricen incelen her şekil ki mahruti tâbir olunur. Ġıyyāṣullûġe havuç biçimi demiştir ki hoş bir tariftir.

گاوزادن (gâv zâden) = İnek doğurmak (*k.*) menfaat bulmak, mirasa konmak. Fiłhakika ineğin doğurması sahibine refah verir.

بهندوستان پیری ازخرفتاد
بدو مردهٔ را بچین گاوزاد
نظامی

Hindistanda bir ihtiyar eşekten düştü, Çinde bir babası ölmüşe miras düştü.
(*Nişâmî*)

گاو زبان (gâv zebân) = Sığırdili denilen bitki (*Ar.*) لسان الثور.

گاوزرین ، گاوزر (gâvzer, gâvzerîn) = Altından yapılma öküz şeklindeki sürahi. Gümüşten olursa gâvsîmîn, topraktan olursa gâv sefālîn derler. Gâvzer, gâvı Samirî mânasına da gelir.

گاو زمین (gâvi zemîn) = Cenabı Hakkın merkezi arza verdiği kuvvet.

گاو زهره (gâv zehre)=(*k.*) Öküzün ödünde yahut şirdeninde peyda olan taş ki renk ve hassada padızehre benzer, (*Ar.*) حجرالبقر. Muarrebi گاوزهرج § (*k.*) Korkak.

گاوسر، گاوسار (gâv sâr, gâv ser)= گاو پیکر (*ba.*).

گاوساله (gâv sâle) = Kösele dediğimiz bir yaşında öküz derisi, muteber olduğundan deri kısmına alem olmuştur.

گاو سامری (gâvi sâmirî) = Hazreti Musa'nın akrabasından Samirî'nin yaptığı altın buzağı.

گاو شنگ (gâv şeng)=Övendire= ġâvşeng.

گاولسیده (gâvlisîde)= (*k.*) Dünyanın acı ve tatlısını görmemiş kibirli kimse.

گاو فریدون (gâvi ferîdūn)=Ferîdūn'un çocukluğunda südünü içtiği, büyüdükten sonra üzerine bindiği inek = گاو پیکر (*ba.*).

گاو ووزه ، گاوکار (gâvi kâr, gâvi verze) = Çift öküzü.

بکاهد تك اسب وزور سوار
نماند هنر درتن گاوکار
زرآلشت

Atın koşması ve süvarinin kuvveti eksilir; çift öküzünün vücudunda hüner kalmaz.

(*Zerâteşt*)

(V) lerin süküniyle ekinci mânasınadır.

گاو گردون (gâvi gerdūn) = Sevir burcu.

گاومیش (gâvmîş) = Su sığırı. Muarrebi جاموس tur,

گاوو (gâvū) = Dağ öküzü, sığın (*Ar.*) بقرالوحش.

گاواب (**gâvâb**) = Yosun=câme'i ğük (*Ar.*) طحلب.

گاوارَه (**gâvâre**) = Beşik gâhvâre (*muḥ.*) sığır sürüsü gâvbâre (*muḥ.*).

گاوتازی (**gâvtâzî**)=Kendini hasmına galip göstermek, tehdidedici sözler söyleyip hasmını korkutmak, söğüp saymak.

گاودوش (**gâvdūş**)= Süt sağılacak kab. Türkçesi susak, ağaçtan oyulmuş maşrapa, tahtadan yapılmış kulplu kabdır.

گاودی (**gâvdî**) = Şaşkın ve ahmak.

گاور (**gâver**) = Oğlan aşı denilen zamkı meydana getiren ağaç.

گاورس (**gâvers**) = Çok defa güvercinlere verilen ve surat darısı, denilen küçük darı. Şîrâz'da adı (elüm) dür. Muarrebi جاورس.

گاورَنگ (**gâvreng**)= Gâvpeyker.

گاوریش (**gâvrîş**) = ریش‌گاو.

گاوزور (**gâvzūr**) = Güreş sanatını öğrenmediği halde bazusunun kuvvetiyle herkesi yenen öküz kuvvetli pehlivan.

گاوسَنگ (**gâvseng**) = گاه زهر.

گاوشیر (**gâvşîr**) = Oğlan aşı denilen zamk.

نامت ہمی شنیدم بردم گمان کہ شیری
چون دیدمت نہ شیری قطران گاوشیری
لامعی

Adını çok işittiğim vakit seni aslan sandım, görünce anladım ki aslan değil oğlan aşı usaresisin.

(*Lāmi'î*)

Muarrebi جاوشیر dir.

گاوَك (**gâvek**)=Kene denilen küçük böcek § Gâvın ismi tasgiri. Ufak katır mânasına da gelir. Bazı memleketlerde inek katırı derlermiş.

گاوکَشك، اوکَش (**gâv keş, gâv keşk**) = Ağaç sütleğeni tâbir olunan bitki=شیرم (*ba.*).

گاوگون (**gâvgūn**) = Ahmak, sefih.

گاوگون کردن (**gâvgūn kerden**) =Defi tabiî etmek, çok pislemek.

گاومشنگ (**gâvimeşeng**) = Burçak nev'inden hurla denilen öküz yemi.

گاوه (**gâve**) = İran askerinin toplu olarak bulunduğu İşfehān şehrinde savaş aletleri yapmakla meşgul iken Żeḥḥāk'in zulmünden usanan halkı başına toplıyarak Żeḥḥāk'i öldüren ve Feridūn'u yerine geçiren kimsedir. Bu vakadan sonra yirmi sene kadar Ferîdūn'un seraskeri olmuş, Ferîdūn İşfehān şehrini buna tahsis etmiştir.

گاوه که داند زدن برسرضحاك پتگ
کی خودش پای بند کوره وسندان ودم
خاقانی

Żeḥḥāk'in başına çekiç vurmayı bilen Gāve'ye ocak, örs, körük nerede ayak bağı olur.
(*Ḫāḳānî*)

Nāşırî bu kelimenin kâfı farsi olduğunu uzun uzadıya izah ediyor. Mi'yārı Cemālî sahibi Şemsi Ḳemerî'nin şu beyti Nāşırî'yi teyidetmektedir.

گرگاوه صیت زورت ومردیت بشنود
برخویشتن دگر نهد هیچ نام گاو
فخری

Eğer Gāve senin kuvvetin ve mertliğin şöhretini işitirse bir daha kendine Gāv adını koymaz.
(*Fehrî*)

Başka lûgatlerde gâv, gev, giv kelimeleri arasında yazıldığı halde Cihāngîrî ve Burhān (k) ile yazmışlardır.

گاویانی درفش (**gâvyânî derefş**) = درفش گاویانی (*ba.*).

گاویزن (**gâvîzen**) = Öküz ödü § Bazılarına göre öküzün ödünde olan taş = Mühre'i zehre gâv گاوزهره (*ba.*).

گاویس (**gâvîs**) = Süt sağılacak kab = gâvdūş.

گاه (**gâh**) = Taht § Vakit.

باآیین جمشید هر روزشاه
شدی برسرگاه هر صبحگاه
نظامی

Cemşît usulünce padişah her gün sabah vakti tahtın üzerine otururdu.
(*Niẓāmî*)

§ Büyük zevatın oturmaları için tahtın önüne konulan altın sandalye. Beğâh=vaktinde. Bîgâh =vakitsiz. Gâh ḫîz = vaktinde kalkan.

زدانش بند شاه را دستگاه
وکرنه مرا برنشاندی بگاه
فردوسی

Padişah bilgisizdi, yoksa beni altın sandalyeye oturturdu.
(*Firdevsî*)

§ Kuyumcu potası.

بگرمگاه بدشت اوبیفکنی یاقوت
چنان گداخته گردد که نقره اندرگاه
ازرقی

Eğer öğle vakti yakutu ovada bırakırsan potada gümüş eridiği gibi erir.

(*Ezreḳî*)

Gerçek sabah (subhi sadık) mânasınadır. Bu mânaya (bege) de denir.

بگه خیز باشید هرسال وماه
که گاه سعادت بود صبحگاه
داراب زردشق

Her yıl ve ay erken kalkıcı olunuz; çünkü saadet zamanı sabah vaktidir.

(*Dārāb Zerdeştî*)

Kelimenin sonunda mekân edatıdır. Leşkergâh, ḫeymegâh gibi. Gâh bîgâh = vakitli vakitsiz.

بنده از شوق خاك درگه تو
برسر آتشست بیگه وگاه
انوری

Bende, senin dergâhının toprağına iştiyaktan her zaman ateşin başı üzerindedir.

(*Enverî*)

§ Cedi yıldızı.

گاهبارها ، گاهبارها (**gâhbârhâ, gâhenbârhâ**) = Cenabı Hakkın âlemi halk buyurduğu altı güne denir. Zerdeştîlerin itikatlarına göre bütün mevcutların yaradılış zamanını altıya ayırıp her birine ayrı ayrı ad vererek o günleri kutlularlar.

گاهواره (**gâhvâre**) = Beşik.

زتنگنای فلك حال من کس داند
که همچو طفل مقید بگاهواره شود
صائب

Feleğin darlığından benim çektiklerimi çocuk gibi beşiğe bağlı olan bilir.

(*Ṣā ib*)

(*muḥ.*) gehvâre.

گاهو کب ، گاهوکب (**gâhū, gâhūkub**) = Kâfı arabide yazdığımız bu kelimeleri Nāşırî kâfı farside iradediyor ve farsii kadîmde tahta ve tabut derlerdi, çünkü gâh tâht mânasınadır ve münasebetleri vardır; lâkin gâhūkub şüphelidir, ket olması daha doğrudur; çünkü ket taht mânasınadır yahut kâfı farsinin ötresiyle gut = büyük olmalıdır ki büyük taht demek olur; diyor ve her iki surette tahtı revan mânasını münasip görüyor. کاهوکب ، گاهو (*ba.*).

گابیدن (**gâbîden**) = Çiftleşmek.

گبر (**gebr**) = Mecusi, ateşe tapan : Zerdeşt dininde olan kimseler,

ای کریمی که از خزانهٔ غیب
گبر وترسا وظیفه خوردداری
سعدی

Gayb hazinesinden Mecusi ve Hıristiyanları rızklandıran kerim!

(*Sa'dî*)

§ Zırh, toğulga gibi demirden yapılan savaş elbisesi.

یکی گبر پوشید زال دلیر
بجنگ اندر آمد بکرداو شیر
فردوسی

Bahadır Zâl bir zırh giydi, aslan gibi cenge girdi.
(*Firdevsî*)

گبر (geber) = Bir direkli kubbe çadır.

شاه حلوا گر کند ییلاق در صحرای خوان
خرگهش کاکست ومنتو خیمه وکیها گبر
اسحق

Helva padişahı sofra sahrasında yaylak yaparsa peksimet, mantı, şirdenden çadır kurar.
(*Basḥāḳ*)

§ Kâse ve tabak yaptıkları bir nevi taş.

زین بیابان ترا بسی بهتر
خانه وآب سرد ودیك گبر
سنائی

Sana ev, soğuk su, geberden mamul çömlek; bu çölden çok iyidir.
(*Senā'î*)

§ Kâbül ile Hindistan arasında bir şehir § Zencefile benzer bir bitki kökü (Burhān).

گبرکی (gebrekī) = Bir nevi şarap kabı.

دارم طمع زجود تو یك گبرکی شراب
بفرست وبنده را مکن ازخویش مشتکی
ابن یمین

Senin cömertliğinden bir kab şarap isterim. Gönder de bendeni kendinden şikâyetçi etme.
(*Ibni Yemîn*)

گبز (gebz) = Kalın, iri, muhkem.

درفلان بیشه درخق هست سبز
پس بلند وپهن وهر شاخیش گبز
مولانا

Filân ormanda yeşil bir ağaç vardır; çok yüksek, enli, her dalı kalın.
(*Mevlânā*)

گپ (gep) = Boş lâf, efsane, çok söyleme § Kalın, iri.

گپتن (gupten) = Guften.

گپت (gut) = Guft = söyledi (*muḫ.*).

بشهر دی بکبر برکی روج
همی گت واعظك وبن هرزه لائی
بنداروازی

Rey şehrinde bir gün vaızcık mimberde bu türlü herzegûluktan bir düzüye söylüyordu.
(*Bandār Rāzî*)

§ Ulu, büyük. Bu mânaya gute de denir.

گپتم (gutrum) = Öğünme, lâf ve lâkırdı.

گچ (geç) = Kireç (*Ar.*) جص.

گچك (giçek) = Kemançe denilen saz.

وهر مو چون چکك می‌کرد فریو
دل اصحاب می‌گشت از غم آزاد
خوارزمی

Kemançe gibi her kıldan (her telden) feryadediyor, sohbet edenlerin gönlü kederden kurtuluyordu.
(*Ḫuvārzemî*)

گچه (geççe) = Pepeyi, kekeme.

گچیل (**geçil**) = Tebriz'de bir mahalle چرنداب (*ba.*).

گدبه ، گد (**ged, gedbe**) = Dilenci, dilencilik.

نیست حاجت مرا بافسانه
گدبه خوش نیست گنج در خانه
نزاری

Benim masala ihtiyacım yok, evde hazine varken dilencilik hoş değildir.

(*Nizārī*)

شکرت چو آرزو شد زلب شکر فروش
چو عباس دومی زو تر زشکرفروش کدکن
مولانا

Onun şeker satan dudağından şeker arzu edince ʿAbbāsi Dūsi'nin şekerciden hile ile aldığı gibi çarçabuk al.

(*Mevlānā*)

Abbasi Dūsī = çok hilekâr, güldürücü bir dilenci,

گدا (**geda**) = Dilenci.

برسر کوی عاشقی شاه وگدا یکی بود
پادشهی کندکمی کوست گدای چون تویی
سلمان

Âşıklık caddesinin başında padişahla dilenci müsavidir. Senin gibi bir güzelin dilencisi olan âşık saltanat sürüyor demektir.

(*Selmān*)

گدا را چو حاصل شود نان شام
چنان شاد خسبدکه سلطان شام
سعدی

Fakir akşam yemeğini ele geçirince Şam sultanı gibi neşeli uyar.

(*Saʿdī*)

گداختن (**gudâḫten**) = Erimek, eritmek.

تهیت جسم وجان خصم بگداخت
بدان صورت که آتش جرم پی را
فخری

Ateş iç yağını nasıl eritirse senden korku, hasmın tenini ve canını öyle eritti.

(*Feḫrī*)

هرکه می بنیدم ازبارغمت می گوید
سعدیا برتو چه رنجست که بگداختهٔ
سعدی

Senin gamının yükünden her kim beni görürse, ey Saʿdī ! ne hastalığın var ki erimişsin diyor.

(*Saʿdī*)

گدار (**gudâr**) = Irmağın geçilmesi mümkün olan derinliği az tarafı (Niẓām).

گدارہ (**gudâre**) = Çardak, tahtapuş.

گداز (**gudâz**) = Erimek, eritmek mânasına gelen gudâḫten den (*Emir,isfa. muḫ. vas.*).

بگفتا خم چرا شد سروناز
بگفت ازبار هجر جان بگدازت
جامی

«Hazreti Yūsuf» senin servinazın yani boyun niçin büküldü dedi, «Zelīḫā» can eriten hicranın yükünden ; diye cevap verdi.

(*Cāmi*)

گدا غازی (**gedâ ġâzī**) = Cambaz.

Yalnız gazi, cambaz mânasına olup Arapça mücahit mânasına gelen gâzîdan tefrik için evveline bir gedâ lâfzı eklenmiştir.

جنبش جان کی کند صورت گرمایهٔ
صف شکنی کی کند اسب گدا غازیٔ
مولانا

غازی (*ba.*).

گَدْرَكْ ، گَدْرْ (**gedr, gedrek**) = Silâh.

دوز وشب دو پرتو گدرك بالنده چو سرو
سال ومه پرکف تو بادهٔ تابنده چو زنگ
فرخی

Nâşirî «bu şiirdeki gedrek değil gūdektir. Reşîdî'de Cihangîrî'ye uyarak beytin mânasını düşünmemiş; kasidede bu beyitler dua mevkiindedir; gece gündüz silâh taşımak ise korku ve cenkle meşgul olm ya delâlet eder. Bir de silâh selvi gibi nerede büyür. Ferruḫî divanı meydanda, bu beytiyle üst tarafı şöyledir diyor».

تا گریزنده بود سال ومه از شیرکوزن
تاجدائی طلبد روزوشب ازباز کلنگ
روزوشب دو پرتو کودك بالنده چو سرو
سال ومه پرکف تو بادهٔ تابنده چوزنگ
فرخی

Yıl ve ay aslandan geyik kaçtıkça; gece gündüz toğandan turna ayrılık istedikçe, selvi gibi boy çeken şehzade gece gündüz yanında, güneş parıltılı şarap yıl ve ay elinde olsun.

(*Ferruḫî*)

گِدَسْتْ (**gidest**) = Karış: başparmak ucundan serçe parmak ucuna kadar olan uzunluk (*Ar.*) وجب.

گَدَكْ (**gedek**) = Şirden dolması.

گُدْگُدِی (**gudgudī**) = Keçi okşamaya ve çağırmaya mahsus bir ses; biji biji de derler.

نشود بز بگدگدی فربه
ابن یمین

Keçi, okşamakla semirmez.

(*İbni Yemîn*)

گَدَه (**gede**) = Anahtar dişi.

گَدِيوَرْ (**gedīver**) = Dilenci.

گَدْبَه (**gedbe**) = Dilenci, dilencilik گد (*ba.*).

گُذَارْ (**guẕâr**) = Guẕâşten ve guẕârden = geçmek, geçirmek, ödemek, eda etmek, bırakmak, salıvermek ten (*Emir, isfa. muḫ. vas.*).

بگذارکه بندهٔ کمینم
تا دوصف بندگان نشینم
سعدی

Bırak beni; eksikli bir köleyim, köleler sırasında oturmama müsaade et.

(*Sa'dî*)

زمشتی خاك مارا آفریدی
چگونه شکر این نعمت گذارم
سعدی

Bizi bir avuç topraktan yarattın; bu nimetin şükrünü nasıl ödeyeyim.

(*Sa'dî*)

گذارش (guzâriş) = Guzârden ve guzâşten den hâsılı mastar گذار (*ba.*).

گُذارَه (**guzâre**) = Geçkin sarhoş (Reşîdî).

گُذاشتن (**guzâşten**) = گذار (*ba.*)

من عمر خویشتن بصبوری گذاشتم
عمری دگر بباید تا صبر بردهد
ادیب صابر

Ben ömrümü büyük bir sabır ile geçirdim; sabrımın semeresini görmek için başka bir ömür lâzımdır.

(*Edîb Ṣâbir*)

زهی بندگانرا خداوندگار
خداوند وا بندهٔ حق گذار
سعدی

Cenabı Hakkın hakkı ifa eden kulu kullar için ne güzel padişahtır.

(*Sa'dî*)

گفت مرهی زمالك دینار
که سوی بصره أم قتاد گذار
سنائی

Zengin bir adam, yolum Basra tarafına uğradı, dedi.

(*Senâ'î*)

هنروران همه رفتند وباغبان قضا
بباغ کیتی پاك نخل باروربگذاشت
کلیم

Hünerliler hep gittiler; kaza bahçıvanı dünya bahçesinde meyvalı bir ağaç bırakmadı.

(*Kelîm*)

ورا خواندندی گردگیر
که از کوه بگذاشتی تیغ وتیر
فردوسی

Ona şeci pehlivan derlerdi; çünkü kılıç ve oku dağdan geçirirdi.

(*Firdevsî*)

تو باچندین عنایتها که داری
ضعیفانرا کجا ضایع گذاری
نظامی

Sen bu kadar inayetinle zayıfları nerede zayi bırakırsın.

(*Niẓâmî*)

وربدولت روزگار از چرخ بگذارد سرم
خادم این درگهم جاوید خاك این درم
قطران

Zaman beni feleğin üstüne çıkaracak derece yükseltse, yine bu dergâhın ilelebet hizmetçisi, bu kapının toprağıyım.

(*Ḳeṭrân*)

دلم بدست تو مرغیست درکف طفلی
که نی کشد نه گذارد نه سازدش قفسی
نوائی

Ele geçirdiğin gönlüm birçogunun avucundaki kuşa benzer ki ne öldürür, ne salıverir, ne ona bir kafes yapar.

(*Nevâ'î*)

گُذَر (**guzer**) = Guzeşten = geçmek ve guzeşten kelimesinin sair mânalarından (*Emir, ismas. isfa. muḫ. vas.*).

گفت بمرغ از سراین درگذر
صحبت تو به زهزاران گهر
جلال‌الدین

Kuşa hitaben, bu fikirden vazgeç; senin sohbetin binlerce cevherden iyidir, dedi.

(*Celâlüddîn*)

§ Geçilecek yer, güzergâh.

گفت گوی اوکدامست دوگذر
اوسرپل گفت وگوی غاتفر
مولانا

Yol üzerinde mahallesi hangisidir, dedi. O, Ġātfer mahallesinde köprü başında diye cevap verdi.

(*Mevlānā*)

گذران (guzerân) = Geçiçi, geçen § Guzerânden = geçirmek ten emir.

تابوت من آهسته زکویش گذرانید
چون نیست امیدی‌که بیایم دگر انجا
شاعر

Tabutumu onun mahallesinden aheste geçiriniz; çünkü oraya bir daha gelmem ümidi yoktur.

(*Şā'ir*)

گذر کردن (guzer kerden) = Geçmek.

نوك خدنگ موی شکافت گذرکند
از درعهای آژده چون سوزن ازحریر
عماد

Senin kılı yaran okunun uçu çentikli zırhlardan, iğnenin iplikten geçtiği gibi geçer.

(*'İmād*)

گذرنامه (guzernâme) = Yol tezkeresi, pasaport.

همه دیانت ودین جوی‌ونیك رای‌کن
که سوی خلد برین باشدت گذرنامه
شهید

Hep diyanet ve din ara ve iyi fikir ile hareket et ki cennetiâlâ cihetine yol bulasın.

(*Şehīd*)

گذشت (guzeşt) = Guzeşten = geçmek, uğramak, vazgeçmek, affetmek, terk etmek, ileri gitmek, ölmek, mastarından mazi.

گذشت شوکت محمود وعزرمانه نماند
جز این فسانه‌که نشناخت قدر فردوسی
شاعر

Sultan Mahmud Gaznevî'nin şevketi geçti de dünyade Firdevsî'nin kadrini bilmedi hikâyesinden başka kalmadı.

(*Şā'ir*)

§ Sonra.

از گذشت مصطفی وعجتبی جز مرتضی
عالم دین را نیارد کس معمر داشتن
سنائی

Hazreti Mustafa ve Mūctebadan sonra Hazreti Ali'den başka kimse din âlemini yaşatmağa muktedir değildir.

(*Senā'ī*)

§ Yol ve güzergâh § Başka ve gayr mânasına da kullanılır.

گر (ger) = Şart mânasını ifade eden eğer muhaffefidir.

بوی پیراهن گم کردهٔ خود می‌شنوم
گر بگویم همه گویند ضلالیست قدیم
سعدی

Bana mahallede [انك لفی ضلالك القدیم (الایه)] *diyorlarsa da kaybetmiş olduğum gömleğin kokusunu işitiyorum.*

(*Sa'dī*)

§ Uyuz hastalığı.

آن یکی گوید شتر یك چشم بود
وان دگر گوید زگر بی‌پشم بود
مولانا

Öbürü devenin bir gözü kör idi

der; diğeri de uyuzluktan tüysüzdü der.

(*Mevlânâ*)

§ Maksut ve murat.

کار بی‌علم کام‌وگر ندهد
تخم بی‌مغز بارور ندهد
سنائی

Bilgisiz iş, maksat ve meramı temin etmez; özü olmıyan tohum meyva ve mahsul vermez.

(*Senâ'i*)

§ Kuvvet ve kudret.

ملك آن باشد کورا هنر باشد گر
فرخی

Padişah hüneri kuvvetli olandır.

(*Ferruhî*)

§ Kelimelerin sonuna getirilerek bir işle meşgul olma mânasını ifade eden failiyet edatıdır. âhenger=demirci, zerger = kuyumcu.

برزگری داشت یکی تازه باغ
لاله درخشنده درو چون چراغ
جعفر قراهانی

برزگر (*ba.*).

گرّا (gerrâ) = Berber ve hamamcı.

شیشهٔ پرخون که گرا می‌مکد
برامید نفع دل خوش می‌کند
مولانا

Hamamcının kan dolu şişeyi emmesi fayda verme ümidiyle gönlü hoş etmek içindir.

(*Mevlânâ*)

§ Köle.

اگر دو کلهٔ پوسیده برکشی زدوگور
سر امیر که داند ز کلهٔ گرا
محمود غزنوی

Eğer iki kabirden iki çürümüş baş çıkarsan, Emîrin başını kölenin başından kim tefrik eder?

(*Mehmûdı Ġeznevî*)

§ Çapa (*Ar.*) مسواط . گراز (*ba.*).

گرّاوُن (gerârûn) = Temriye denilen cilt hastalığı = beriven= endrub.

گُراز (gurâz) = Erkek domuz.

تیغ او سنگ بدواند چون نیش گراز
منوچهری

Onun kılıcı domuz dişi gibi taşı yırtar.

(*Minûçihrî*)

Mecazen şeci ve bahadır kimseye denir. Gâv, gâve = gurk, gurgin denildiği gibi. Bu tâbir ze'b = kurt, esed = aslan gibi Arap ve Türklerde de vardır

§ Gurâziden = salınmak tan (*İsmas., emir.*). گرازیدن (*ba.*).

باغ ملك ترا مباد خزان
تا درو چون بهار بگذاری
انوری

Mülkün bahçesinin hazanı olmasın ki orada çiçek gibi salınasın.

(*Enverî*)

چو باز پرواز اندر هوای دولت‌کن
چو کبك درچمن ملك بی‌زوال گراز
مختاری

Doğan gibi devlet havasında uç, zevali olmıyan mülkün çimeninde keklik gibi salın.

(*Muhtârî*)

§ Bel denilen bağcı çapası yahut ekincilerin iki tarafı halkalı

çapa dedikleri büyük beldir ki halkalarından bir ip geçirip o ipi iki taraftan çekerek yeri söker ve düzeltirler.

چنان زمعدلتت راسق گرفت زمین
که بروزگر نکند بعد ازین زمین بگراز
فخری

Senin adaletinden yer öyle düzeldi ki ekinci bundan sonra bel ile yeri çapalayıp düzlemez.
(*Fehrî*)

§ Hararetten hâsıl olan titreme ki ekseriya kadınlara doğurdukları zaman ârız olur.

زتاب آتش خشمت چنان شده است حسود
که از حرارت بیچاره شد اسیر گراز
فخری

Öfkcn ateşinin hararetinden hasut öyle bir hale geldi ki biçare sıtmaya tutulmuşa döndü.
(*Fehrî*)

§ Yolcuların taşıdıkları ağzı dar, kılıflı, yassı su kabı ki Türkçede yatık tâbir olunur.

هراه گراز که لب شاه برلبش بنهد
شود زلال خضر آب در دهان گراز
فخری

Padişah hangi su kabının kenarına dudağını koyarsa kabın ağzında su, abıhayat olur.
(*Fehrî*)

§ Övendire. Çoban çomağına da denir.

بشوی روی عروس ظفر زگرد فتن
بکوب تارك اعدای مملکت بگراز
فخری

Zafer gelininin yüzünü fitnelerin tozundan yıka; memleket düşmanlarının tepesini öğendire yahut çomakla ez.
(*Fehrî*)

گُرازان (**gurâzân**) = Salınıcı: gurâziden = salınmaktan sıfatı müşebbehe. Gurâzın cem'i de olur.

گُرازَنده (**gurâzende**) = Salınıcı: gurâziden = Salınmaktan ismi fail.

نوازنده بلبل بباغ اندرون
گرازنده آهو براغ اندرون
فردوسی

Nağme edici bülbül bağda; salınıcı ahu çayırda.
(*Firdevsî*)

گُرازه (**gurâze**) = Duvâzde Ruḫ muharebesinde Siyamek adındaki Turanlı pehlivanı öldüren İranlı bir cengâver.

گرازه یزد دست برسان شیر
مهاورا چو باد اندر آورد زیر
فردوسی

Gurâze aslanca yapıştı; onu rüzgâr gibi aşağı indirdi,
(*Firdevsî*)

گُرازیدَن (**gurâzîden**) = Salınmak, naz ve eda yahut kibir ve gurur ile yürümek.

باغ ملك ترا مباد خزان
تادرو چون بهار بگرازی
انوری

Senin mülkün bahçesine hazan ârız olmasın ki o bahçede çiçek gibi salınasın.
(*Enverî*)

§ Boy sürmek, neşvünema bulmak mânasına da görülmüştür.

گُرَاسْ (gurâs) = Lokma, nevale.

جله نعمتهای الوان بهشت
یك گراس از خوان احسان تو نیست
غضائر رازی

Cennetin türlü nimetlerinin hepsi senin ihsanın sofrasından bir lokma değildir.

(*Geżā'ir Rāzī*)

گِرَاشْ (girâş) = Tırmalamak, tırnakla yaralamak, dağılmak, perişan olmak mânalarına gelen gurâşiden den ismi mastar ve emri hazır.

رَامِي (girâmī) = Aziz ve muhterem.

دی کوزه گری بدیدم اندر بازار
برپاره گلی همی لکد زد بسیار
وان گل بزبان حال باو می گفت
من همچو تو بوده ام گرامی امدار
خیام

Dün çarşıda bir bardakçı gördüm; bir parça çamuru muttasıl tekmeliyordu. O çamur, bardakçıya lisanı hal ile: ben senin gibiydim, beni kıymetli tut diyordu.

(*Heyyām*)

از مجلستان هرگز بیرون لکذارم
از جان ودل وبیده گرامیتردارم
منوچهری

Hiçbir vakit meclisinizden dışarı bırakmam; canım, kalbim, gözümden daha muhterem tutarım.

(*Minūçihrī*)

گِرَانْ (girân) = Tartısı ağır şey.

بسنگ از صورت مرغی کشیدی
سبك سنگ گران ازجا پریدی
جامی

Eğer taşa bir kuş esmi çekse idi; ağır taş acele yerinden uçardı.

(*Cāmī*)

هم از کال بود کسرشان اهل هنر
گرانی ثمر من شکست شاخ مرا
وحید

Hüner sahibinin şan ve şerefinin kırılması yine kemaldendir; benim meyvamın ağırlığı dalımı kırdı.

(*Vaḥīd*)

§ Pahalı, kıymettar, kıymetli. Girânbahâ, girânmâye de denir.

متاع گرانمایه کاسد مباد
وگرباد باعیب حاسد مباد
نظامی

Kıymetli meta kesada mâruz olmasın; eğer olursa hasudun ayıplamasiyle olmasın.

(*Niẓāmī*)

§ Sakil mânasına da gelir.

گرانی نظر کرد درکار او
حسد برد بر روز بازار او
سعدی

Bir sakil kimse onun işine nazar etti; onun revacı gününü hasedetti.

(*Sa'dī*)

§ Çok.

چو هومان بدید ان سپاه گران
گرایندن گرز وتیغ وسران
فردوسی

Human [*] *o çok askeri, topuz, kılıç ve başların meyil ve hareketini görünce.*

(*Firdevsî*)

گرانبار (girânbâr) = Ağır yüklü mânasına olur, insana ve hayvana, mahsulü çok ağaca ve saireye şâmildir.

چه نیکوز ده است این مثل پیرده
ستور لکد زن گرانبارده
سعدی

Köy ihtiyarının bu darbımeseli ne güzeldir / Tepme vuran binek hayvanının yüklü olması iyidir.

(*Sa'dî*)

گران پشت (girân puşt)=Sırtı kuvvetli, yük çekici, hammal.

گران جان (girân cân) = (*k.*) Canı pek kimse § Ağır canlı ve tembel şahıs karşılığı (sebukruh)dur § Fakir § Hasta, yaşlılık ve hastalık sebebiyle titriyen ve canından bezen ihtiyar. Titremesi itibariyle pelteye de denir.

آب ستاده رشته برون آورد زبا
یکسل زهرهی که گران جان وکاهلست
صائب

Durgun su yosun tutar. Ağır canlı ve tembel olan bir yoldaştan münasebeti kes.

(*Sâ'ib*)

گران خواب (girân ḫuvâb) = Uykusu ağır kimse § Uykusu geç gelen kimseye de denir.

گران خوار (girân ḫuvâr) = Çok yeyici, şikemperver kimse.

[*] Human: Efrasiyabın seraskeri olan Visenın kardeşidir.

گران خوی (girân ḫūy)=Kötü huylu, muhalif.

گران دست (girân dest) = Eli ağır (*k.*) işlerde ağır davranan, teenni ve tehir ile iş gören.

گران دود (girân dūd) = Kara bulut § Sis, duman.

گران رکاب (girân rikâb) = Savaşta düşmanın hamlesi ile yerini terk etmeyip mevkiini muhafaza eden cengâver, savaşta düşmana at koşturup saldıran kişi mukabili sebuk inândır (*ba.*) § Vekarlı, ağır kimse.

گران سایه (girân sâye) = Yüksek mevki sahibi, ordu kumandanı.

گران سر (girân ser)=Kibirli, azametli = sergirân. Ordu kumandanı.

گران سرشت (girân sirişt) = (*k.*) Mütekebbir § Vekar ve temkin sahibi § Tembel, ağır canlı.

گران سنگ (girân seng) = Tartısı ağır (*k.*) vekarlı § Kanaatli, sabırlı.

گران قدر (girân kadr) = Kadr ve itibar sahibi.

گران گوش (giran güş) = Ağır işiten, sağır.

گُران (**gurân**) = Biçilmiş buğday ve arpa sapı, demet.

یك گران از کشتزار خویشتن
بهتر از صد خرمن مال کسان
غضائری

Kendi ekinliğinden bir demet, başka insanlara ait yüz harmandan daha iyidir.

(*Ġażâ'irî*)

گِرَاوُوس **(girâvūs)** = Yağcı mengenesi.

گِرَاهِيدَن **(girâhīden)**=گرایستن (*ba.*) § Benzemek: بفلانی میگراهد=falancaya benzer.

گِرَائِيدَن گِرَابِسْتَن **(girâ'īden girâbisten)** = İstemek, rağbet etmek müştekkatı girây, girâyed.

چند در دام طبیعت دانه می چینم زآز
تابکی برجیفهٔ دنیا گرایم چون کلاب
قاآنی

Hırs saikasiyle tabiat tuzağında ne vakte kadar tane toplıyayım; ne vakte kadar köpekler gibi dünya cifesine rağbet edeyim.

(*Ḳāānī*)

گذشت عهد جوانی زلهو سیرنهٔ
رسید نوبت پیری بتوبه نگرائی
کمال

Gençlik devri geçti, oyuna doymadın. İhtiyarlık nöbeti erişti; tövbeye rağbet göstermiyorsun.

(*Kemāl*)

§ El, etek, ayak ve kemerden tutmak § Hamle etmek, itaatsizl k göstermek.

حمله کردن بود گرائیدن
کار زارست جنگ وکوشیدن
فرهنگ منظومه

Girâ'īden, hamle etmektir. Kâr zâr ve kūşīden cenk ve cidal mânasınadır. Emri hazır şekli alan girây girân gibi ağır ve sakil mânalarına da gelir,Tatar hanlarının lâğabıdır.

گِرْبَال **(girbâl)** = Kalbur= gırbal.

گُرْبُز **(gurbuz)** = Hilekâr, ayyar § Şeci ve bahadır § Zeki ve fatin.

کجا از در دولتت سربتابد
کسی کوبود مرد دانا وگربز
فخری

Âkil ve zeki olan kimse senin devletinin kapısından nasıl yüz çevirir.

(*Feḫrī*)

Muarrebi جربز dür. Cerbeze bundan alınmıştır. Birinci mânaya (gurk-buz) kelimelerinden muhaffeftir. Keçi kılığında görünen kurt demektir ki hilekâr mânası murat olunur.

گُرْبَگُو **(gurbegū)**=Sultani söğüt, salkım söğüt.

گُرْبَه **(gurbe)** = Kedi.

گربه شیرست درگرفتن موش
لیك موشست در مصاف پلنگ
سعدی

Kedi, fare tutmakta aslan ise de kaplanla cenkte faredir.

(*Sa'dī*)

گربه از بغل افکندن (gurbe ez beğel efkenden) = (*k.*) Hileden vazgeçmek.

گربه بید (gurbe bīd)=Salkım söğüt: çiçeği kedi çanağına benzediğinden gurbe bīd denilmiştir.

سر برآورد از کمینگه گربه بید از بهر صید
چون همی بیندکه پای بط برآمد از چنار
ابن یمین

Çınardan kaz ayağının çıktığını görünce salkım söğüt avlamak için başını pusudan çıkardı.

(*İbni Yemîn*)

گربه از دامن افکندن (gurbe ez dâmen efkenden) = (*k.*) Bir işi terk etmek.

چو گربه خویشتن تا کی پرستی
رها کن گربه از دامن که رستی
نظامی

Kedi gibi ne vakte kadar kendine taparsın; bu işten vazgeç ki kurtulasın.

(*Niẓāmī*)

گربه در انبان داشتن (gurbe der enbân dâşten) = (*k.*) Hile ve hud'aya özenmek § Istırap ve aciz.

گربه در انبانم اندر دست عشق
یکدمی بالا و یکدم پست عشق
مولانا

Aşkın elinden muztaribim. Beni kâh yukarıya çıkarıyor, kâh aşağı alıyor.

(*Mevlānā*)

گربه در زندان سرای کردن (gurbe der zındân serây kerden) = (*k.*) Nihayet derecede hasislik etmek.

گربهٔ دشتی (gurbe'i deştī) = Mekke ayrığı denilen bitki § Yaban kedisi.

گربه در شلوار کردن (gurbe der şelvâr kerden) = (*k.*) Rüsvay ve muztarip etmek, sersemleştirmek.

گربه شانه، گربه گون (gurbe şâne, gurbe gūn) = Hilekâr.

گُرپا (**gurpâ**) = Ribas nev'inden hinduz denilen bitki.

گُرج (**gurc**) = Gürcistan (*muḫ.*) gürcü = bu isim ile mâruf kavim. (Ç) ile kavun ve karpuz dilimi. (G) üstüniyle yaka yırtmacı.

گَرَج (**gereç**) = Türkçe kireç dediğimiz. Evvelce yazdığımız geç muhaffefidir.

باید ازخاك وگرچ وسنگ اینچنین طاق مگر
خاکش ازمشك وگرچ کافور وسنگش گوهرست
ابن یمین

Toprak, kireç, taştan öyle bir kemer vücuda gelmez, galiba toprağı misk, kireci kâfur, taşı elmastandır.

(*İbni Yemîn*)

گَرْچَه، گَرْچَنْد (**gerçend, gerçe**) = Her ne kadar = her çend.

گرچه درین خلق بسی جهد کرد
بیشتر از روزیٔ خود کسی نخورد
شاعر

Her ne kadar halk bu hususta çok çalıştıysa da kimse kendi rızkından fazla yemedi.

(*Şā'ir*)

گُرْچَه (**gurçe**) = Küçük oda, yeraltı, zindan.

گِرْچَه (**girçe**) = İs mürekkebi hokkalarına konulan ham ipek = peşmi devat (*Ar.*) لیقه.

گُرِخْتَن (**guriḫten**) = گریختن (*ba.*).

گَرْد (**gerd**) = Toprak, toz, gubar.

چاره‌سازان جهان از چارهٔ خود عاجزند
آب نتواند که شوید گرد از رخسار خویش
وحید

Dünyayı tedbirleri ile idare edenler kendilerini tedbir ve idareden âcizdirler; su kendi yüzünden toprağı yıkayamaz.
(*Veḥîd*)

تن بی‌روح چیست مشتی گرد
روح بیعلم چیست بادی سرد
اوحدی

Ruhsuz cisim nedir? Bir avuç toprak. Bilgisiz ruh nedir? Soğuk bir rüzgâr.
(*Evḥedî*)

Kerdîden = dönmek ten (*Emir, ismas., isfa. muḫ. vas.*).

استر بخراس می بگردد صد گرد
تو لیز زجهر دوست گردی می گرد
احمد جامی

Katır değirmende yüz defa devrediyor; bir dostunun işini görmek için sen de biraz dönüp dolaşıver.
(*Aḥmed Cāmî*)

تو گرد کسی گرد که او گرد تو گردد
تو یار کسی باش که او یار تو باشد
سلمان

Sen senin etrafında dolaşan kimsenin etrafında dolaş; sen seni seven kimseyi sev.
(*Selmān*)

§ Gerdūn = felek (*muḫ.*).

که تا این زمان هرچه رفت ازلبرد
بکام دل ماهیی گشت گرد
فردوسی

Savaşın bu zamana kadar her safhasında felek bizim isteğimize göre hareket etti.
(*Firdevsî*)

§ Güneş § Güzel koku § Menfaat ve fayda.

سفر این کسان چه گرد کند
بجز ازپا وسرکه درد کند
اوحدی

Bu kimselerin seferi ayak ve baş ağrısından başka ne fayda verir.
(*Evḥedî*)

§ Bir şeyin sureti, ayna ve suda görünmek, akis.

گر خام نبستست صبا رنگ ریاحین
از گرد چرا رنگ دهد آب ووانرا
انوری

Eğer saba fesleğenlerin rengini has boyadı ise niçin aksi akar suyu boyuyor.
(*Enverî*)

§ Gam ve keder.

زتنهائی مگر گردی بدل داشت
زسودای جنون دردی بدل داشت
خوارزمی

Galiba yalnızlıktan kalbi mükedderdi. Cünun sevdasiyle gönlü dertli idi.
(*Ḫavārzemî*)

§ Gamsız, mesrur; gamsızlık ve meserret mânasına olarak Cihāngîrî, Mevlâna'nın şu beytiyle istidlâl etmiştir.

آن یکی مردیست قوتش جمله درد
وان دگر مردی میان تی چله گرد
مولانا

Öbürü, gıdası bütün dertten ibaret adamdır, öteki ise, içerisi boş ve hiç gamı olmıyan bir adamdır.
(*Mevlānā*)

Bu beyit (ney) maddesinde Mesnevii şerifin başka nüshalarına göre yazılmış ve o suretle tercüme edilmiştir. ی (*ba.*). Son iki mânaya ezdad (karşıt) dandır. Burhân, şimşek ve bir cins ipek mânalarını da ilâve etmiştir.

گُرْد (**gurd**) = Şeci' ve bahadır.

زشروان برآمد چنین مرد گرد
چه گرد از نهنگانش باید شمرد
فردوسی

Şirvandan böyle bahadır bir adam zuhur etti; bahadır ne demek! Onu timsahlardan saymak lâzım.

(*Firdevsî*)

گردگیر (gurdgîr) = Bahadır tutucu, esir edici, hususiyle Efrâsyâb'ın oğlu.

گِرْد (**gird**) = Değirmi, müdevver, çevre.

بشکل دائره غم گرد من محیط شده است
من ضعیف چو نقطه دران میان تنها
دهلوی

Keder, daire şeklinde benim çevremi kaplamıştır; ben zayıf, ortada nokta gibi yalnızım.

(*Dehlevî*)

§ Birikmek, cemolmak.

چه عجب چوشدم ار خون دل ازهربن موی
سیل خون گرد شود رخنه بدیوار افتد
یعما

Her tüyümün dibinden yüreğimin kanı kaynarsa şaşacak ne var; kan seli toplanınca duvarı delik deşik eder.

(*Yeğmâ*)

§ Şehir: Siyâveş gird, Dârâb gird.

همی رفت سوی سیاوش گرد
بماه سفندارمذ روزارد
فردوسی

Şubatın yirmi beşinci günü Siyaveş şehrine gidiyordu.

(*Firdevsî*)

(R) nin üstüniyle (gired) (*muḫ.*).

گَرْدا (**gerdâ**) = Dönücü: gerdîden mastarından sıfatı müşebbehe. Bu münasebetle çocukların topacına da denir.

گرداب (girdâb) = Suyun çevrintisi, aylanma yani fırdolayı dönme.

زگرداب دو چشمم صد حباب شوق برخیزد
وزان هر یك برای دیدنت چشم دگر گردد
آصفی

İki gözümün girdabından birçok iştiyak kabarcıkları peyda olur ve onlardan her biri seni görmek için başka göz olur.

(*Âşefî*)

نصیبی نیست از اهل سخا برگشته بختانرا
که هرگز برنسازد کاسهٔ گردابرا دریا
غنی

Talihsizlerin sehavet sahibinden bir nasibi yoktur, çünkü hiçbir vakit deniz girdabın kâsesini doldurmaz.

(*Genî*)

گِرد آباد (**gird âbâd**) = Medayin şehri. Aslı girdi âbâd = mamur şehirdir. Kuran Tehmures, ta-

mamlıyan Cemşîd'dir: (Medayini seb'a) denilen yedi şehirdir ki isimleri şunlardır: Kadisiyye, Rumiyye, Hiyre, Bâbul, Ḥelvan, Nehrevan, Medayin.

گُرداس (gurdâs) = Zalim, gaddar.

خدایا بی‌شبان بگذاشتی این بی‌زبانرا
مگر تو هم از ایشان بازداری شر گرداسان
نزاوی

Yarabbi! Bu dilsizleri çobansız bıraktın; memuldür ki yine sen zalimlerin şerrini onlardan defedersin.

(*Nizârî*)

گردا گرد (gerdâgerd)—Peydèrpey ve bir düzüye, dönmek üzere olan şey.

گردا گرد (girdâgird) = Çepçevre.

گَرْدْ آلُودَه (gerd ālūde) = Tozlanmış, mecazen dünyalığı olan kişi.

گرد آمدن (gird āmeden) = Toplanmak, cemolmak,

چرا نمانی از هر یك جوی سیم
که گرد آید ترا هر روز گنجی
سعدی

Niçin her birinden bir arpa kadar gümüş almıyorsun ki sana her gün bir hazine biriksin.

(*Sa'dî*)

گَرْدَان (gerdân) = Kuş veya kuzu çevirmesi, püryan. Gerdânîde de denir.

گر دشمنت ز ترس برآرد چو مرغ پر
آخر چو مرغ گردد گردان بگردنا
سعد سلمان

Eğer düşmanın korkudan kuş gibi kanadlanırsa nihayet kuş gibi şişte kebabolur.

(*Sa'd Selmân*)

§ Geşten = olmak, dönmek mastarından sıfatı müşebbehe ve müteaddisi olan (gerdânîden) =eylemek, döndürmekten emri hazır.

زبس شورش بوق وروبینه طاس
بگردون گردان در آمد هراس
نظامی

Boru ve davul şamatasının çokluğundan dönücü feleğe korku geldi.

(*Nizâmî*)

سیاه مرا هم تو گردان سفید
مگردانم از درگهت ناامید
نظامی

Yarabbi! Benim karamı yine sen beyaz et. Beni dergâhından nevmideyleme, yahut ümitsiz olarak döndürme.

(*Nizâmî*)

گَرْدَانِیدَن (gerdânîden)=Eylemek, olmak, gezmek ve dolaşmak, dönmek mânalarına gelen geşten ve gerdîden kelimelerinin müteaddisidir.

گَرْدَانِیَه (gerdâniye) = Musikide bir makam ve bir perde.

گردباد (girdbâd) = Kasırga.

همی فکند بشیر همی گشت بر یمین ویسار
چو گرداد همی گشت بر یمین ویسار
فرخی

Biteviye aslan vè parsa saldırıyordu; kasırga gibi sağa ve sola dönüyordu.

(*Ferruḫî*)

گیردبر (girdbur) = Çadıra ip geçirmek için delik açacak alet, burgu.

گرد بالش (gird bâliş) = Yüz yastığı.

گَرْدْ بَرْ آوَرْدَنْ (gerd ber āverden) = (*k.*) Çiğnemek, paymal etmek, mahvetmek.

نه از لات وعزی برآورد گرد
که توریت وانجیل منسوخ کرد
سعدی

Yalnız lât ve uzzayı paymal etmedi; belki Tevrat ve İncilin ahkâmını feshetti.

(*Sa'di*)

چنان اند شمشیر برشیر مرد
کزان شیر شرزه برآورد گرد
نظامی

Aslan-adama öyle bir kılıç vurdu ki o kükremiş aslanı mahvetti.

(*Niẓāmî*)

گَرْدْ بَنْدُنْ (gerd bendun) = Gerdanlık = گردن بند (*ba.*).

بزرگان جهان چون گرد بندن
تو چون یاقوت سرخ اندر میانه
رودکی

Cihanın büyükleri gerdanlığa benzer; sen ortada kırmızı yakut gibisin.

(*Rūdeki*)

گَرْدْ پَایْ (gerd pây) = Taht ve peykenin etrafı.

گَرْدْ پَایْ حَوْضْ گَرْدِیدَنْ (gerd pâyı ḥevż gerdiden) = (*k.*) Suç sayılacak şeyin etrafında dolaşmak.

گَرْدِدْ (gerded) = Geşten = olmak, gezmek mastarından muzari. گرداب (*ba.*).

گَرْدَرْ (gerder) = Dağ eteğinde olan katı yer, yamrı yumru, inişli yokuşlu yer.

هوا چون ضمیر ستمکار تیره
ستاره چو رخسار مؤمن بمحشر
شمال اندروگر بجنبد نداند
فراز از نشیبی واز کره گردر
ناصر

Hava, zalim kalbi gibi karanlık; yıldız, mahşerde müminin ınağı gibi parlak; eğer onda mal rüzgârı harekete gelirse okuştan alçağı, dağdan eteği arketmez.

(*Nāṣır*)

Nāṣırî (sahra) mânasına şu beyitle istidlâl ediyor.

Kendi dostunu öğmeye dair :

زجای جستن او دیدم ونندیدم پیش
که کوه کوهان که می برید یا گردر
مختاری

Onun yerinden sıçradığını gördüm ve fazla görmedim ki dağ hörgüçlü devem dağı mı geçiyordu, ovayı mı.

(*Muḫtārî*)

§ Kasaba, şehir.

دراز تر سفر او بدان رهی بوده است
که ده زده لگسسته است وگرد ازگردر
فرخی

Onun en uzun yolculuğu o yoladır ki köy köyden; şehir şehirden ayrılmamıştır.

(*Ferruḫî*)

گِرْدِرُو (**girdirū**) = Yüzün etrafı demektir ve kadınların süs için yüzlerinin etrafına taktıkları inci dizisine denir.

گُرْدِ زَابُلْ (**gurdi zâbul**)=(*k.*) Rüstem.

گِرْدِرَانْ (**girdirân**) = But kemiği, kaba oyluk ki çok etli olur. (*k.*) Bolluk, refah.

دست برزانش نهادم خشت زد برگردنم
این مثل بایادم آمد گردران باگردنست
سوزنی

Elimi buduna koydum. Boynuma yumruk vurdu. Bu darbımesel hatırıma geldi: but gerdanla beraberdir. Yani but eti gerdansız satılmaz: yoklukla varlık, sevinçle keder birbirini takibeder.

(*Süzenî*)

گِرْدِ سَرَتْ گَردَم (**girdi seret gerdem**)= Başının etrafında döneyim: kurbanın olayım demekten kinayedir. Kesilecek kurbanın etrafında sahibinin dolaşması eski İranilerin âdetlerindendir.

چه کرده ام سبب رنجش تو چیست بگو
بیاکه گرد سر بدگمانیت گردم
وقوعی تبریزی

Ne yapmışım? Senin incinmene sebep nedir; gel, kötü zannına kurban olayım.

(*Vakūʿî Tebrizi*)

گردش (gerdiş) = Dönüş, geziniş gerdîden=dönmek, dolaşmaktan hâsılı mastar.

ازین گردنده گنبدهای پرنور
بجز گردش چه باید دیدن از دور
نظامی

Bu dönen nurlu kubbelerin dönmesinden başka uzaktan ne görmeli.

(*Niẓāmî*)

گردش خون (gerdişi ḫūn) = Kanın deveranı.

گردش روزگار (gerdişi rūzigâr) = zamanın inkılâbı.

گِرْدِ شَبْ (**gerdi şeb**) = Gece karanlığı.

گِرْدْ سَنْدَه (**gird şende**)= Haşereler.

گِرْدَكْ (**girdek**) = (Gerd) in ismi tasgiri گرد (*ba.*) § Büyük çadır, otak.

دو گردك داشق خسرو مهیا
برآموده بگوهر چون ثریا
نظامی

Ḫusrevin Süreyya yıldızı gibi cevherle süslü iki çadırı vardı.

(*Niẓāmî*)

§ Gelin odası.

بجز بانگ دفت نبود نصیبی
چوهستی چوون خصی در روز گردك
مولانا

Zifaf günü hadım ağası gibi isen def sesinden başka nasibin olmaz.

(*Mevlānā*)

§ Yanıltmaç, bilmece = Çīstân. Şebi gerdek = zifaf gecesi.

بعد ازان اندر شب گردك بفن
امردیرا بست خنا همچو زن
مولانا

Ondan sonra zifaf gecesinde hile ile genç bir erkeğe kadın gibi kına koydu.

(*Mevlānā*)

§ İçerisine badem ve fıstık konularak yapılan bir nevi hamur tatlısı.

گردکان (gerdkân) = Ceviz = çar meğez.

تربیت نا اهل را چون گردگان برگنبدست
سعدی

Ehliyetsizi terbiye, kubbe üzerinde ceviz gibidir: yuvarlak bir cisim üzerinde yine yuvarlak bir cismi durdurmak gibidir ki muhaldir.

(*Sa'dī*)

گردگاه (girdgâh) = Göbek = nâf, nitekim tehigâh = boş böğürdür.

گرد کردن (gird kerden) = Toplamak, cemetmek.

جهان گرد گردم نخوردم برش
برفتم چو پیلوگان از سرش
سعدی

Cihanı cemettim. Meyvasını yemedim. Biçareler gibi başından gittim.

(*Sa'dī*)

گرد گریبان (gird girībân) = Gömlek.

ما باده ایم وگرد گریبان ماخمست
داریم نشوهٔ که دو عالم دروگمست
مثلا غزالی

Biz şarabız ve gömleğimiz küptür: bir neşveye malikiz ki iki âlem onun içinde nâbut olmuştur.

(*Mollā Ġezālī*)

گِردْگُوه (**girdgūh**) = Mazenderanda bir dağ.

سمنان شاه سمنان دو بزرگی
تو گوئی گردکوه دامغانست
شاعر

Semnan şahının kıçını, büyüklükte Damgan dağı sanırsın.

(*Şā'ir*)

گَرْدَنْ (**gerden**) = Boyun. Cem'i gerdenha.

ای کبوتر گربری روزی ببرج آن پری
نامهٔ من میکنم در گردنت کانجا بری
سلمان

Ey güvercin! Eğer bir gün o perinin yuvasından uçarsan, mektubumu boynuna asayım da oraya götür.

(*Selmān*)

§ Yiğit, bahadır cem'i gerdenhâ.

حلقه در گوش در شه باد هرجا سروریست
خاك زیر پای سلطان باد هرجا گردنیست
بدر جاجرمی

Her nerede büyük bir kimse varsa padişahın kapısının kö-

lesi, her nerede bir kudret sahibi varsa padişahın ayağının altının türabı olsun.

(*Bedri Cācermî*)

خلافم نه‌انها مرا کرد پست
بسا گردنانرا که گردن شکست
نظامی

Bana muhalefet eden yalnız beni alçaltmadı; nice bahadırların boynunu kırdı.

(*Niẓāmî*)

گردن بند (gerden bend) = Boyunbağı, gerdanlık denilen kadın süsüdür (*Ar.*) قلاده.

گردن پیچیدن (gerden pîçîdén) = Boyun bükmek, itiraz etmek.

گر زحکم نافذت گردن بپیچد روزگار
آسمان برگردنش بندد طناب از کهکشان
قاآنی

Eğer zaman senin tesirli hükmünden yüz çevirirse gök boynuna saman uğrusundan ip bağlar.

(*Ḳāānî*)

گردن بشمشیر خاریدن (gerden beşemşîr ḫârîden) = (*k.*) Ölümü gözüne almak, ölüme karar vermek.

غرور جوانی بدان آردت
که گردن بشمشیر من خاردت
نظامی

Gençlik gururu seni o raddeye getirir ki benim elimle ölümün mukarrer olur.

(*Niẓāmî*)

گردن خاریدن (gerden ḫârîden) = (*k.*) Bahane ve itizar etmek.

گردن زدن (gerden zeden) = Boyun vurmak, öldürmek.

Muma hitaben:

چون بمیری آتش اندر تو رسد زنده شوی
چون شوی بیار بهتر گردی از گردن زدن
مثنوی

Ölürsen sana ateş erişince dirilirsin: hastalanınca boynunu vurmakla iyileşirsin.

(*Minūçihrî*)

گردن شتر (gerdeni şutur) = (*k.*) Altınla dolu kese.

گردن کش ، گردن فراز (gerden fîrâz, gerden keş) = Boyun yükselten, boyun çeken (*k.*) mutaazzım, zorba.

نه گردنکشانرا بگیرد بفور
نه عذر آورانرا براند بجور
سعدی

Zorbaları acele muaheze; itizar edenleri zulüm ile kovmaz.

(*Sa'dî*)

گردنکشان نظم (gerdekeşânı neẓm) = Ünlü şairler.

سر پادشاهان گردن فراز
بدرگاه او بر زمین نیاز
سعدی

Azametli padişahların başı dergâhı ilâhîde yalvarma zemini üzerindedir.

(*Sa'dî*)

گردن نهادن (gerden nihâden) = (*k.*) Tevazu göstermek, emre itaat ve inkıyad etmek.

گردنی کردن (gerdenî kerden) = Serkeşlik ve itaatsizlik etmek.

گردنا (**gerdenâ**) = Kebap şişi. Bu mânaya (g) nin esresiyle de yazılmıştır.

Çöle dair :

ریك اندرو چو آتش وگرداندرو چو دود
مردم چو مرغ وباد مخالف چو گردنا
امیرمعزی

Kum, orada ateş ; toz, duman gibi. Halk : kuş ; uygunsuz rüzgâr, kebap şişine benziyor.
(*Emîr Mu'izzî*)

Kuş veya kuzu çevirmesi.

گر قوی تر مهتری گردن کشد باکهتران
خویشرا گردون کند باآتش غم گردنا
قطران

Eğer pek kuvvetli, ulu bir kişi küçüklere azamet gösterirse felek onu gam ateşinde kebabeder.
(*Ḳaṭran*)

§ Ut ve tambur gibi sazlarda tel takılı olan ağaç burgu. Kulak, düzen mandalı.

شاخ امرود گوئی وامرود
دسته وگردنای طنبورست
ابوالفرج

Armut dalı ve armut gûya tamburun sapı ve burgusudur.
(*Ebülferec*)

§ Topaç ve fırlak (*Ar.*) دوامه.

پاکا منزها تو نهادی بامرخویش
در گردنای چرخ سکون وبقای خاك
خاقانی

Ey pak ve münezzeh ! Felek topacına sükûnu ve toprağa bekayı kendi emrinle sen vaz'ettin.
(*Ḫâḳânî*)

§ Yeni yürümeye başlıyan çocukları yürümeye alıştıran araba. (g) nin esresiyle dizkapağı (*Ar.*) رصفة § Aşı boya toprağı. (Nâşirî) çocuk topacı ve arabası mânasına da yazmıştır.

گردنای چرخ (gerdenâyi çerḫ) = Gök.

گردنامه (girdnâme) = Kaçan köle ve cariyeyi celp için yapılan bir afsundur (vefk) ki müdevver bir kâğıdın etrafına bir dua ve ortasına kaçan köle veya cariyenin ismi yazılarak kaçkının yattığı yerde ağır bir taş altına konur, yahut kâğıdın ortasına Surei Yusuf yazılarak mıhlanır yahut yere gömülürmüş.

گردنامه استکه شه اهل هنر را کرده است
شکل تدویرکه بر دائرهٔ دینارست
رضی‌الدین نیشابوری

Altının dairesi etrafındaki daire şekli padişahın hüner sahiplerini kaçmaktan vazgeçirmek için yapmış olduğu vefktir.
(*Reżiyaddîn Nîşâbûrî*)

گردنه (gerdene) = Börekçilerin yufka açtıkları merdane, oklava.

گردو (girdû) = Ceviz = gerdgân. Kerduy = içi güçlükle çıkan ceviz.

گردون (gerdûn) = Felek § Gök, aslı dönücü mânasına gerdândır.

گردون سرشت (gerdûn sirişt) = (*k.*) Kibirli, vekarlı § Tembel

§ Kan dökücü § Dunperver, alçak yetiştiren.

گَرْدُونْ مِينَا **(gerdūni mīnâ)**= (*k.*) Gök.

گَرْدُونَهْ **(gerdūne)** — Araba.

گَرْدَهْ **(gerde)** = Resim kömürü ki onunla iğnelenmiş kâğıttan kopya çıkarırlar.

گُرْدَهْ **(gurde)** = Böbrek.

گِرْدَهْ **(girde)** — Yufka dediğimiz açılmış hamur § Değirmi, yuvarlak § Vaktiyle Yahudilerin Müslümanlardan tefriki için omuzlarına diktikleri sarı parça (*Ar.*) غيار § Değirmi yastık § Hep, mecmu § Bakmak, nigâh.

گِرْدَهْ بَانْ **(girdebân)** = Gözetici, gözcü. Nigehbân.

گِرْدَهْ گَرْدُونْ ، گِرْدَهْ چَرْخ **(girde'i çerḫ, girde i gerdūn)** = (*k.*) Güneş, ay.

گَرْدِيدَنْ **(gerdīden)** — Dönmek.

من هم اول روز گفتم جان فدای روی تو
شرط مردی نیست برگردیدن از گفتار خویش
سعدی

Ben daha birinci gün canım yüzüne feda olsun dedim. Kendi sözünden dönmek mertliğe yakışmaz.

(*Sa'dî*)

گُرْزْ **(gurz)** = Eski savaş aletlerinden, topuzdan büyük, başı yuvarlak bir demir çomaktır. Dilimizde buna soğancık derler. Muarrebi جرز dür.

ببرد سر اختران را بتیغ
بکوبد تن آسمانرا بگرز
فخری

Yıldızların başını kılıçla keser, göğün vücudunu topuzla ezer.

(*Feḫrî*)

§ Havan eli (*k.*) erkeklik aleti.

گَرْزِشْ **(gerziş)** = Zulümden şikâyet ediş. گرزیدن (*ba.*).

بده داد من زان لبانت وگرنه
سوی خواجه خواهم شد ازتو بگزرش
امیر خسرو

O dudaklarından benim hakkımı ver, yoksa senden efendiye şikâyet edeceğim,

(*Emîr Ḫusrev*)

مگر صرگرانی گرزش تواند
که بردارد از مملکت رسم گرزش
فخری

Memleketten tezallüm âdetini ancak onun topuzunun ağırlığı kaldırabilir.

(*Feḫrî*)

گَرْزَنْ **(gerzen)** = Vaktiyle İran şahlarına mahsus elmaslı bir taç idi ki çok büyük ve ağır olduğundan altın zincirle tahtın üzerinde başlarının hizasına asılır, padişah tahta oturduğu zaman başına giymiş gibi görünürdü, tacın üstünde serçe yu-

murtası büyüklüğünde yüz tane inci vardı. (*Ar.*). قفل dir.

یکی گرزن از گوهر آمیخته
زبالای تخت اندر آویخته
اسدی

Tahtın üstünden incili bir taç asılmış.

(*Esedî*)

گُرْزَه (**gurze**) = Bir nevi büyük yılan. Bazı lûgatler, zehrine mukavemet edecek hiçbir ilâç bulunmıyan rengârenk benekli ve çizgili yılan, demişler.

هست چون مارگرزه دولت دهر
نرم ورنگین واندرون پرزهر
صنائی

Zamanın devleti yumuşak, rengîn, halbuki içi zehir dolu yılan gibidir.

(*Senâ'î*)

Bu mânaya (g) nin üstüniyle de görülmüştür § Topuz § Taberistân mülhakatının bir kısmında sıçana gurze derler.

بدی مار گرزه است ازو دور باش
که بد ، بدتر ازمار گرزه گزد
ناصر

Fenalık müessir yılan gibidir; ondan uzaklaş; çünkü kötü adam kötü yılandan daha beter ısırır.

(*Nâşır*)

گُرْزِهِ گاوْ چِهر ، گُرْزِهِ گاوْ پَیکَر
گُرْزِهِ گاوْ سَر ، گُرْزِهِ گاوْ سار
گُرْزِهِ گاوْمِیش (**gurze'i gâv peyker, gurze'i gâv çihr, gurze'i gâv sâr, gurze i gâv ser, gurze'i gâv miş**) = Feridûn'un, başı sığır başı şeklindeki topuzu.

به پیری بفرید چون پیل مست
یکی گرزهٔ گاو پیکر بدست
فردوسی

İhtiyarlıkta sarhoş fil gibi bağırıyordu; elinde sığır başlı bir topuz vardı.

(*Firdevsî*)

گُرْزِیدَنْ ، گُرْزِدَنْ (**gurezden, gurezîden**) = Tedbir ve ilâç etmek, çare bulmak.

گِرْزِین (**girzîn**) = گرزن (*ba.*) § Zembil § Temrenli ok.

گُرْس (**gurs**) = Açlık = gursinegi.

گرس از دلم ببرد غم زلف وخال دوست
اسحق

Açlık kalbimden dostun zülfü ve beninin gamını götürdü.

(*Bushek*)

§ Kir, pas ve leke § Kâkül.

گَرِست (**geı est**) = Geçkin sarhoş خرست (*ba.*).

گِرِسْتَن (**giristen**) = Ağlamak.

محالست از گرستن آسیا را مهربان کردن
زروی تیغ صائب آب کی زنگار می شوید
صائب

Ağlamakla semanın şefkatini celbetmek muhaldir; Sâ'ib, su,

kılıcın yüzünden pası nasıl giderir.

(*Sā'ib*)

گرستون ، گرستودن (**gerestūden, gerestūn**) = Büyük terazi, kapan.

گرسنه (**gurusne**) = Aç, gursne çeşm = açgözlü § Fakir.

زمن منع چو بسیار بشگرم سویت
گرسنهٔ چشمم و سیری ندارم ازرویت
شاعر

Yüzüne çok baktığım için benden incinme; açgözlüyüm, yüzüne bakmaktan doyamam.

(*Şā'ir*)

قوی زتاب گرسنگی از حیات سیر
قوی زضعف تشنه بخون گشته تیغ‌وار
کمال

Bir kavim açlık hararetiyle hayattan bıkmış; bir kavim zayıflıktan kılıç gibi kana teşne.

(*Kemāl*)

(Gursne), (gursine) harekeleriyle dahi kullanılmıştır.

گرسیوز (**gursīvez**) = Efrāsyāb m kardeşi.

گرشاسب (**gerşâsb**) = İranın eski masallarına göre, Rustem'in ecdadından biri ve Nerīmān'ın babasıdır. Ferīdūn'un muasırı idi. Esedī-i Ṭūsī, fütuhatını yazmıştır, (Gerşâsbnâme) adiyle meşhurdur. Bir de bu isimde Zubīn Ṭehmāsb'ın oğlu vardır ki pederinin hayatında padişah olmuş, pederi hayatta iken İsfendiyar ile ettiği muharebede öldürülmüştür, anası Hazreti Ya'ḳūb'un torunu imiş (Niẓām).

گرشال (**gurşâl**) = Kurt ile çakalın yahut ayı ile çakalın birleşmesinden hâsıl olan hayvan. Yaban eşeği ile ayının birleşmesinden hâsıl olur, diyenler de vardır.

گرگست (**gerġest**)=Berġest (*ba.*).

گرفت (**girift**) = Giriften=tutmak, tutulmak, almak, saklamak, giriftar olmak, ezgili ve mevceli nağmeler izhar etmek, saz telleri üzerinde parmakları bir nevi yürütmek, ay ve güneş tutulmak, mızrak batırmak ve mecazen serzeniş, itiraz ve muaheze etmek mânalarına gelen (giriften) den mazi ve mastarı tahfiff.

آسوده برکنار چو پرگار می‌شدم
دوران چو نقطه عاقبتم درمیان گرفت
صائب

Pergel gibi kıyıda rahattım: zaman âkıbet beni nokta gibi ortada tuttu.

(*Ṣā'ib*)

سحر چو روی خود آن ماه درنقاب گرفت
فغان زخلق برآمدکه آفتاب گرفت
محقق

O ay seher vakti kendi yüzünü örtünce halktan güneş tutuldu diye figan yükseldi.

(*Miḥnetī*)

خیال لعل تو از دل نمی‌رود بیرون
نمی توان نمك سوده از کباب گرفت
عماد

Lâ'l renkli dudağının hayali gönülden gitmiyor; kebaptan sürülmüş tuzu almak mümkün değildir.

(*'İmâd*)

چونکه گفت من گرفتت درگلو
من خموش کردم تو آن خود بگو
مولانا

(Ey münkir!) Mademki benim sözüm senin boğazında tutuldu; ben sustum; sen kendininkini söyle.

(*Mevlânâ*)

بیچاره آدمی که ندارد هیچ روی
نی برستاره دست‌وته برآسمان گرفت
عبید زاکانی

Biçare âdem oğlunun hiçbir veçhile ne yıldıza karşı kudreti, ne semaya karşı itirazı vardır.

(*'Ubeydi Zâkânî*)

§ Muahezeye sebebolan cürüm.

تو همچو آفتابی وبدخواه شپره
نبود برآفتاب زخصمی اوگرفت
فخری

Sen güneş gibisin, düşman yarasa gibidir; yarasanın güneşe husumetinden güneşe kabahat terettübetmez.

(*Fehri*)

§ Musiki aleti, nayın bir nev'i.

گِرِفتار (giriftâr) = Tutulan, haps ve bend edilen, müptelâ.

دران محفلسرا افتاد جوشی
برامد از گرفتاران خروشی
جامی

O mihnethanede bir kaynaşma hâsıl oldu; mahpuslardan bir vaveylâ yükseldi.

(*Câmi*)

هیچ کسرا جز از عالم آزادی نیست
مگر آنان که بدام تو گرفتارانند
یغما

Hürriyet âleminden hiçbir kimsenin haberi yoktur; senin tuzağına tutulanlar müstesna.

(*Yeğmâ*)

گِرِفت کَردَن (girift kerden) = (*k.*) Dönmek, îraz etmek.

گِرِفتَن (giriften) = Girift maddesinde beyan ettiğimiz mânalardan mastar.

چو دیدش زدور آن نهنگ دمان
گرفتن همان بود وکشتن همان
نظامی

کشتن (*ba.*) § Kesmek, koparmak, kapamak, bend etmek, farz etmek, başlamak mânalarına da gelir. Nâḫun giriften = tırnak kesmek. Şâḫ giriften=dal kesmek ve budamak. Der râ giriften = kapıyı kapamak. Rehne râ giriften = deliği kapamak. Dendân giriften = dişi koparmak, çıkarmak.

گرفتم سال را پنهان کنی بامو چه میسازی
گرفتم موی را کردی سیه مارو چه میسازی
صائب

Farz ettim ki yaşı saklıyorsun, saçı ne yapacaksın; farz ettim ki saçı siyahlattın, yüzünü, yüzünün buruşuklarını ne yapacaksın?

(*Sâ'ib*

يك بيك را حاجبه جستن گرفت
ناپديد آيد گهردانه شكفت
مولانا

O şaşılacak inci tanesinin meydana çıkması için kapıcı kadın her birini aramağa başladı.
(*Mevlânâ*)

گِرِفْتَه **(girifte)** = Giriften mastarından mazii naklî ve ismi meful گرفتن ، گرفتن (*ba.*) § Esir, tutsak § Hasis § Yolu kapalı olan her şey § Irgat, gündelikçi § Cürüm ve cinayet. Girifte zebân = lisanında tutukluk olan kimse (*Ar.*) الكن.

گِرِفْتَه زَدَن **(girifte zeden)**=Harbe ve mızrakla dürtmek (*k.*) kinayeli söz söylemek, ta'netmek, (گرفته من برگرفتار خويش) kendine tutkuna kinayeli söz söyleme.

گِرِفْتَه لَب **(girifte leb)** = Epsem, sâkit.

گِرِك **(gerk)** = Uyuz hayvan.

گُرك **(gurk)** = Kurt.

بقلب اندر آمد بكردار گرگ
پراكنده كرد آن سپاه بزرگ
فردوسی

Kurt gibi kalbgâha girdi. O çok askeri darmadağın etti.
(*Firdevsî*)

گرگ آشتی (gurk āştī) = (*k.*) Kurt barışı (*k.*) munafıkçasına barış.

ای صبا درد دل يوسف‌بگو يعقوب را
آشتی كردند اخوانش ولی گرگ آشتی
آصفی

Ey saba! Yusufun içinin derdini Yakub'a söyle. Kardeşleri barıştılar ama munafıkça.
(*Āṣefî*)

گرگ آشنائی (gurk āşnâ'ī)=(*k.*) Munafıkane görüşmek.

گرگ باران دیده ، گرگ بالان دیده (gurki bârân dîde, gurki bâlân dîde) = (*k.*) Tecrübe sahibi, tecrübe görmüş kimse.

دوش می رفتم بكوی یار بارانم گرفت
درمیان عاشقان من گرگ باران دیده‌ام
شاعر

Dün gece sevgilinin mahallesine gidiyordum; yağmura tutuldum. Ben âşıklar arasında gurki bârân dideyim.
(*Şā'ir*)

Bâlân = tuzak mânasına geldiğinden Reşîdi, bunun doğrusu gurki bâlân dîde = tuzak görmüş kurt demiştir.

گرگ دو (gurk dev) = Kurt lingi denilen bir nevi yürüyüş. (*Ar.*) هروله. Ling dilimizde atların kurt yürüyüşü gidişlerine denir.

گرگ دیز (gurk dîz) = Kurt rengi, boz tâbir olunur. İpekli elbiseye de denir.

گرگسار (gurksâr) = Turanlı bir pehlivan: terkipçe mânası kurt başlı, kurt gibi demektir.

گرگ سیمین سم (gurki sîmîn sum)= (*k.*) Zorlu, kuvvetli, galip.

گرگ فسونگر (gurki fusünger)= (*k.*) Dünya, felek.

گرگ مست (gurki mest) = Esrimiş yani kudurmuş kurt.

گُرگان (**gurgân**) = İranın şimali şarkisinde ve Ḫorāsān ile Bahri Hazer arasında bir şehir ve bir nehir. Muarrebi جرجان dır. Biri Farsta, diğeri Girmānşāh'ta iki büyük köy.

گُرگانج (**gurgânc**) = Ḫuvārzem'in merkezi olan bir şehir. Muarrebi olan جرجانیه ile mâruftur.

گُرگاو (**gurgâv**) = Postacılara ve sürücülere mahsus bir nevi ayakkabı.

گُرك بَند (**gurk bend**) = (*k.*) Esir.

گَرگَج (**gergec**) = Muhasara edilmiş kaleyi dövmek için harice yapılan tabya.

گَرگَر (**gerger**) = Esmai husnadandır, (صانع الصنایع) mânasınadır.

بی رنج بکام دل رسیده
از یاری بخت وعون گرگر
مسعود

Talihin yardımı ve Hakkın inayetinden; meşakkat çekmeksizin gönlünün isteğini ele geçirmiş.

(*Mes'ūd*)

§ Taht.

چو بیچاره کشتند وفریاد کردند
برایشان ببخشید دارای گرگر
دقیقی

Biçare olup feryadettikleri zaman, taht sahibi onlara kerem etti.

(*Dekiḳi*)

§ Azerbāycān'da bir kasaba. Vaktiyle o civarda hüküm süren padişah ve hâkimlere gergerī derlermiş.

تخس کردون بایدادیش توزان پیوسته شد
تاشدی پیوستهٔ تو باشهریار گرگری
قطران

Sen Gerger padişahına intisab ettiğinden beri feleğin nuhuseti düşmanına musallat oldu.

(*Ḳeṭrān*)

گِرگِر (**girgir**) = Cırcır denilen habbe ki nohuttan küçük ve değirmi olur.

گُرگُر (**gurgur**) = Dudak altından mırıldanmak § Homurdanmak.

گُرگُن (**gurgun**) = Ferik : yeşil ve sütlü buğdayın ütülenmişi.

گَرگُوی ، گَرگُوز (**gergūz, gergūy**) = Turanlı bir pehlivan.

گَرگین (**gergīn**) = Uyuz illetine müptelâ olan kimse, (*muḫ.*) gergen.

ای سگ گرگین زشت از حرص جوش
پوستین شیر را برخود مپوش
مولانا

Ey çirkin, uyuz köpek! Hırs ve galeyan ile aslan postuna bürünme.

(*Mevlānā*)

گُرگِین (**gurgīn**)=İranlı bir serasker. Gurgân'ı bu yaptırmıştır.

گُرگِینه (**gurgīne**) = Kürk dediğimiz libas.

زباران کجا ترسد آن گرگ پیر
که گرگینه پوشد بجای حریر
نظامی

O ihtiyar kurt yağmurdan nerede korkar; çünkü ipek yerine kürk giyer.

(*Nizāmī*)

گُرگِ یُوسُف (**gurki yūsuf**) = (*k.*) İtham edilen kabahatsiz.

گَرم (**germ**) = Sıcak: ısı, kızgın,

در جهان هر چیز چیزی جذب کرد
گرم گرمیرا کشید وسرد سرد
مولانا

Dünyada her şey bir şeyi cezbetti; sıcak sıcaklığı, soğuk soğuğu.

(*Mevlānā*)

چراغ از بگری نیفروخق
نه خود را نه پروانه را سوخق
نظامی

Işık eğer hararetle yanmasa idi, ne kendini ne de pervaneyi yakardı.

(*Nizāmī*)

در مطبخ سخای تو ام گفت هاتفی
دیدی تنور گرم و نبستی، درو قطار
عماد

Senin cömert mutfağında bana bir hâtif, fırını kızgın gördün de ekmek yapmadın, dedi.

(*'Imād*)

§ İveme, tâcil.

با هستکی کار عالم برآر
که درکار گری نیاید بکار
شاعر

Âlemin işini yavaşlıkla husule getir: çünkü işte tâcil işe yaramaz.

(*Şā'ir*)

گرما (germâ) = Yaz = tâbistan. گرماوه ، گرمابه ، گرمابان (germâbân, germâbe, germâve) = Hamam ve ılıca. Birincisi germâbebân = hamamcı muhaffefi de olur.

شنیدم که وقق سحرگاه عید
بگرمابه آمد برون بایزید
سعدی

İşittim ki bir vakit Bayezidi Beştāmī Hazretleri bayramın seher vaktinde hamamdan çıktı.

(*Sa'dī*)

اگر ناطق طبل پر یاوهٔ
وگر خامشی نقش گرماوهٔ
سعدی

Eğer çançan edersen davul gibi beyhude ötersin, eğer ağzını kaparsan hamam nakşısın.

(*Sa'dī*)

گرم خون (germ ḫūn)=Kanı sıcak (k.) herkesie ülfet eden kimse. Şaraba da sıfat olur.

دختر رز که شیشه منزل کرد
گرم خون بود جای در دل کرد
هلالی

Şişede yerleşen şarap, kanının sıcaklığından yürekte yer etti.

(*Hilālī*)

گرم خیز (germ ḫīz)=Seher vakti uyanan, uykusu hafif, çevik, seriüsseyr, gece ibadet için kalkan sofu kimselere denir.

گرم دلان (germ dilân) = Âşıklar. گرم دماغی (germ dimâğî) = (*k.*) Kibirlilik.

گرم رآن ، گرم عنان (germ rân, germ 'inân) = (*k.*) Atı pek süren kimse.

گرم روان (germ revân) = Acele gidenler. (*k.*) Sabırsız âşıklar.

گرم سیر (germ sîr) = Çok sıcak yer, mukabili şerdsîr dir.

هوای گرمسیرست آن طرفرا
فراخیها بود آب وعلفرا
نظامی

O tarafın havası sıcaktır; suyu ve otu boldur.

(*Nizamî*)

گرم شدن (germ şuden) = Kızmak, hiddetlenmek.

چو آگاه شد آن نصیحت گذار
که از پند او گرم شد شهریار
نظامی

O öğütçü padişahın öğütten kızdığını öğrenince

(*Nizâmî*)

گرمگاه (germgâh) = Öğle vakti, nısfünnehar.

گرم کردن (germ kerden) = Tahrik etmek, hırslandırmak, kızdırmak, hiddetlendirmek.

گرم وسرد (germüserd) = Sıcak ve soğuk (*k.*) rahat ve meşakkat.

گرم وسرد چرخ (germüserdi çerḫ) = (*k.*) Dünyadaki hâdiseler § Güneş ve ay.

گرمی خونابه (germî'i ḫûnâbe) = Çok ve süratli ağlamak ki bangır bangır ağlamak denir.

گرم (**gurm**) = Gam ve keder, kalbin ıstırabı.

زانچه دارد نصیب نیست ترا
جز شب وروز رنج وگرم وگداز
ناصری

Malik olduğun şeylerden gece gündüz senin elem, keder ve erimeden başka nasibin yoktur.

(*Nâṣırî*)

کرا پیش بخشد بزرگی وناز
فزونتر دهد رنج وگرم وگداز
اسدی

Kime fazla büyüklük ve naz ihsan ederse elem, keder ve erimeyi daha fazla verir.

(*Esedî*)

گر تو کور وکر شدی مارا چه جرم
ما درین رنجیم دو اندوه وگرم
مولانا

Sen kör ve sağır oldunsa bizim ne kabahatimiz var, biz bu hastalıkta keder ve gam içineyiz.

(*Mevlânâ*)

§ Birçok alacaktan birazını almak § Eleğimsağma.

گرما پیما (**germâ peymâ**) = Termometre = germâsenc. Barometreye havasenc derler.

گرما فزای (**germâ fezây**) = Mülki ayların üçüncüsü.

گرمالة (**germâle**) = Ağartılmış mürdesenk denilen bir nevi ilâç.

گَرْمَكْ (**germek**) = Suda haşlanmış bakla § Turfanda meyva hususiyle kavun § Germ (*k.*) ismi tasgiri گرم (*ba.*)

آل برمك دوگرم گرمك فروش این دوند
بساحاق

Bermek ailesi bu kapının pişmiş baklasını satarlar.
(*Basḥāk*)

گَرْمَه (**germe**) = Tiz ve çabuk yetişir meyva hususiyle kavun.

گَرْمَه بِيز (**germe bīz**) = Sık gözlü kalbur ve elek.

گُرْمِيخ (**gurmīḫ**) = Hayvan bağladıkları büyük kazık.

گُرِنج (**gurinc**) = Pirinç.

ای بکوبال گران کوفته پیلانرا پشت
چون گرنجی‌که فرد کوفته باشد بجواز
فرخی

Ey dibekle dövülen pirinç gibi fillerin ağır topuzla beynini ezen kimse!
(*Ferruḫī*)

گُرِنج بَشِير (**gurinc beşīr**) = Sütlâç (*Ar.*) بهطه .

کوهان ثور روغن کرده است تارد
خوان ترا گرنج بشیر اندر آسمان
سوزنی

Sevir burcu semada senin sofrana sütlâç pişirmek için yağ yapmıştır.
(*Sūzenī*)

Oḳyānūs'un behṭ بهط maddesinde pirinç ve süt ve sâfi yağla tertip olunan taamdır. Diğer lûgatlerin bildirdiğine göre bu taam sütlü aş ve süt lâpası olacaktır.

گُرِنجزَار ، گُرِنجلَر (**gurincâr, gurinczâr**) = Pirinçlik, çeltik tarlası.

گُرِيدَه (**gurinde**) = Çulhaların haşil sürdükleri lıf, sürgü.

گِرِينگ (**giring**) = Birbiri içine kıvrılmış, bükülmüş şey.

گُرْنَه (**gurne**) = Funda denilen bitki.

گِرَوْ گَان ، گِرَوْ (**girev, girevgân**) = Rehin, tutu: bir şey mukabilinde alınan şeyler, oyunda bahse tutulan şeye denir ki dilimizde öndül tâbir olunur § Köle mânasına da gelir.

هین مکن خود را خصی رهبان مشو
دانکه عفت هست شهوترا گرو
مولانا

Dikkat et kendini hadım yapma, papaz olma, çünkü afif olmak şehvetin bulunmasına bağlıdır.
(*Mevlānā*)

گرو نهادن (girev nihâden) = Rehne koymak.

گرو دادن (girev dâden) = Rehin vermek.

گرو کشیدن ، گرو گرفتن ، گرو شدن (girev şuden, girev giriften, girev ke-

şîden) = Rehin almak § Yarışa konulan öndül.

سوارلنگون بخت پیرا هرو
پیاده برد زو برفتن گرو
سعدی

Yollu olmıyan talihsiz süvari ile yaya, yarış ettikleri vakit öndülü yaya kazanır.

(*Sa'dî*)

من که مسعود سعد سلمانم
در کف جود تو گروکانم
مسعود

Ben ki Mes'ūd Sa'd Selmanım; senin cömert avucunda tutsağım.

(*Mes'ūd*)

§ (G) ve (v) nin ötresiyle gurugân: erkeklik aleti.

گِرْوَر (girver) = Vacip, lâzım. گرور فرتاش (girveri fertâş) = Vacibülvücut. Fertâş = vücut.

گُرُوزَه (gurūze) = Cemiyet, güruh.

گُرُوس (gurūs) = Açlık = گرس (*ba.*).

گُرُوغ (gurūġ) = Yalan.

گَرُوگَر (gerūger) = Esmâi husnadandır.

فرزند تو امروز بود جاهل وعاصی
فردات چه فریاد رسد پدش گروگر
ناصر

Evládın bugün cahil ve âsi olursa yarın Allahın huzurunda feryadına nasıl erişir.

(*Nāşır*)

Mânası insanın muradını verendir.

گُرُوه (gurūh) = Topluluk, cemaat.

پیوده گوی زمیان گروه
گفت که ای خاتم دریا شکوه
قافلهٔ ما شده مهمان تو
چشم نهاده همه برخوان تو
سلیم طهرانی

Topluluğun arasından bir geveze dedi ki ey derya azametli Hâtem! Bizim kafilemiz sana misafir olmuş, hepsi senin nimetine intizarda.

(*Selîm Ṭehrānî*)

گُرُوهَه (gurūhe) = Pamuk yumağı, top, tüfek tanesi gibi mutlak yuvarlak olan şeyler.

چون تو ترتیب وتان وخوان ساری
مه ، گروهه ، سپهر ، لاك تو باد
شاعر

Sen ziyafet tertibedersen ay, hamur yuvarlağın; gök hamur teknen olsun.

(*Şā'ir*)

گُرْوِی (gurvī) = Siyāvuş'un öldürülmesine sebebolan Turān'ın bir şahıs.

گِرِوِيدَن (girevīden) = İnanmak § Bir kimsenin muhabbetine içten bağlanmak. Girev kerden = rehnetmek mânasına da görülmüştür.

گِرِهْ (girih) = Düğüm. (G) ve (r) nin üstünü ile testi = sebū.

هیچکس عقدهٔ از کار جهان بازنکرد
هرکه آمد گرهی چند برین تار افزود
صائب

Dünya işinden düğümü hiçbir kimse çözmedi. Her kim geldiyse bu ipliğin üzerine birkaç düğüm ekledi.

(*Şā'ib*)

گره بر (girih bur) = Yankesici = kîse bur.

گره بر ابرو زدن ve افکندن (girih ber ebrū zeden ve efkenden) = (*k.*) öfkelenmek.

کسی کو زند برمن ابرو گره
کفن به که پوشد بجای زره
نظامی

Bir kimse bana karşı öfkelenirse zırh yerine kefen giymesi daha iyidir.

(*Niẓāmī*)

تو روا داری که آیم سوی ده
تابر ابرو افکند سلطان گره
مولانا

Ben köye geldiğim için padişahın bana öfkelenmesini lâyık görür müsün.

(*Mevlānā*)

گره برباد زدن (girih ber bâd zeden) = Rüzgâra düğüm vurmak (*k.*) beyhude ve faydasız iş görmek, ömre, dünya, mal ve metaına itimadetmek.

گره بباد مزن گرچه برمراد وزد
که این سخن مثل باد برسلیمان گفت
حافظ

Muradınca esse de rüzgâra itimadetme, çünkü bu itimadetme sözünü misal olarak Hazreti Süleyman'a rüzgâr söyledi.

(*Ḥāfıẓ*)

گره برگره (girih ber girih) = (*k.*) Şekil şekil üstüne.

گره برگوش زدن (girih ber güş zeden) = Bir kimsenin sözünü işitmemek, sağır olmak. Mütercim ʿAşım Efendinin işitmezlikten gelmek mânasına alması daha uygundur.

گره زدن (girih zeden) = Düğümlemek (*k.*) mal biriktirmek.

گره گوشت (girih güşt) = Et ile deri arasında bez denilen gudde

گِرِه گَرْدان (girih gerdân) = Bir nevi oyun.

گُرُوهه (guruhe) = Gurûhe muhaffefi گروهه (*ba.*).

گَرِی (gerī) = Dönüm, arşın, kile gibi her nevi ölçek. Pengân denilen su tası پنگان (*ba.*).

دهد او سیم بقنطار وبواقیت بگنج
دهد او زر بانبار ولالی بگری
قطران

O, gümüşü kantar; yakutları hazinesiyle verir; o, altını ambar, inciyi kile ile verir.

(*Ḳeṭrān*)

زانکه امثال مرا پیشاهری بسیار داد
کاخهای چارپوشش باغهای چل گری
انوری

Benim gibilere şairliği olmadığı halde dört katlı köşklerle kırk dönüm bağları çok verdi.

(*Enverī*)

§ 22,5 dakikalık zaman § Ahı-

rındaki (y) mastariyet olduğuna göre oburluk mânasınadır.

گِری (girī) = Girîsten=ağlamaktan emir.

ورنهٔ آگه برو برخود گری
زانکه در انکار نقل وعشری
مولانا

Haberin yoksa git kendine ağla; çünkü ahrete göçmeyi ve mahşeri inkâr ediyorsun.
(*Mevlânâ*)

§ Giriften=Tutmak tan muzari muhatap olan girî (muḫ.).

توکه مقصود خود گری هرچست
بت‌پرستی ، نهٔ خدای پرست
سنائی

Sen elde kendi maksat ve arzunu tuttukça Allaha değil puta tapıcısın.
(*Senâ'î*)

Düğüm § Boyun, bu münasebetle yakaya girîbân = boynu saklayıcı denir.

گِرْیال (geryâl) = Yedi nevi madenden yapılmış bir levhadır ki pengân denilen su ölçeğinin içi dolup dibe battığı zaman çubukla o levhaya vururlar, sesi işitenler saatin kaç olduğunu anlarlar پنگان (*ba.*).

دانی چراست نالهٔ گریال هرگری
اینکه این صرای مقام درنگ نیست
میرمعنی

Her tas doluşta levhanın nâlesi ne içindir bilir misin? Yani bu dünya eğlenecek yer değildir, demektir.
(*Miri Mu'ennî*)

Geryâlin aslı geri al=«geri»ye yani ölçeğe mensuptur, çengâl ve denbal kelimeleri gibi.

گُری (gurī) = Hamam külhanı.

گِریان (giryân) = Ağlayıcı, ağlıyarak mânalarına sıfati müşebbehe ve haliyedir.

چون ببینی چشم گریانم بپوشی رخ بلی
از نظر پنهان شود خورشید چون گردد سحاب
قاآنی

Ağlıyan gözümü görünce yanağını örtersin. Evet bulut ağlarsa güneş gizlenir.
(*Kâânî*)

رفتم بطبیب وگفتمش بیمارم درمانم چیست
وزاول شب تا بسحر بیدارم برمن نگریست
نبضم چوطبیب دیدگفت ازسرلطف گریان گریان
جز عشق نداری مرضی پندارم گو یار توکیست
شاعر

Hekime gittim de hastayım ve gecenin iptidasından seher vaktine kadar üyüniğim, ilâcım nedir dedim. Bana baktı, nabzımı görünce lûtuf tarikiyle ağlıya ağlıya aşktan başka hastalığın yoktur sanırım; söyle, sevdiğin kimdir? dedi.
(*Şâ'ir*)

گُریان (guryân) = Hamam ocağı, külhan.

گِریبان (girîbân) = Yaka.

ـک دوبان چو یافتند غریب
این گریبان بگیرد آن دامن
سعدی

دامن (*ba.*).

گریبان دامن کردن (girîbân dâmen kerden)=(*k.*) Mürakaba etmek. گریبانی (girîbânî) = Gömlek § Kürkten yapılma yaka.

گریچ (**gurîç**) = Divanhane § Küçük oda § Köşe bucak § Zindan kuyusu.

گریچ (**girîç**) = Gömlek, yaka ve kürkten yapılma yaka (Burhânı Câmı') yaka oyuntusu, kavun dilimi; gibi kesilen parça (Ḥilmî).

گریچه (**gurîçe**) = Kuriç, bir nevi helva § کعب الغزال (*ba.*).

گریختن (**gurîḫten**) = Kaçmak.

آهوان بر کوشهٔ گلزار دیدند آن دو چشم
هر یکی با تیر غمزه جانی بگریختند
خجندی

Ahular o iki gözü gülzarda görünce, her biri gamzesi okiyle bir tarafa kaçtılar.
(*Ḫucendî*)

گریز (**gurîz**) = Gurîḫten ve gurîzîden mastarından emir. (*İsmas. isfa. muḫ.*).

چنانت دهم مالش تیغ تیز
که یارك خواهی زمن یا گریز
نظامی

Sana öyle keskin bir kılıç sürerim ki benden ya ölüm ya kaçmak istersin.
(*Niẓâmî*)

گریزپا (**gurîzpâ**) = Kaçkın köle ve hayvan.

هستم زجان غلامت اما گریز پایم
صدره اگر فروشی بگریزم وبیایم
شاعر

Candan kölenim, ama kaçkınım; eğer yüz kere satarsan kaçar ve gelirim.
(*Şâ'ir*)

گریزگاه (**gurîzgâh**)=Kaçacak yer (*Ar.*) ملاذ، ملجاء .

گویند از و مذرکن وراه گریز گیر
گویم کجا روم که ندارم گریزگاه
سعدی

Ondan sakın ve kaçmanın yolunu tut derler. Nereye gideyim ki kaçacak yerim yok derim.
(*Sa'dî*)

§ Kasidede memduhun vasfına şüru edilecek yer.

گریسه ، گریس (**girîs, girîse**) = Hile ve hud'a, yaltaklanma, mastarı girîsîden.

گریستن (**girîsten**) — Ağlamak.

عشق بهانه کردم و بی‌حد گریستم
تا کس ندانمد که گرفتار کیستم
شاعر

Kime âşık olduğumu kimse anlamasın diye sarhoşluğu bahane ettim de birçok ağladım,
(*Şâ'ir*)

گریستن هوا (**girîsteni hevâ**) — Havanın ağlaması (*k.*) yağmur yağmak.

زشیران بود روبهان را نوا
خندد زمین تا گریه هوا
نظامی

خندهٔ زمین (*ba.*)

گرپسنگ (**gerîseng**) = Çok çukur ve alçak yer.

گرپش (**gerîş**) = Keler.

گرپشك (**gerîşek**) = Küçük parmak (Nāşırî).

گرپغ (**gurîğ**) = Giriz.

دشمنت را زپیش قهرت نیست
قدرت رفتن ومجال گریغ
فخری

Düşmanının kahrının önünde gitmeye kudreti ve kaçmaya mecali yoktur.

(*Fehrî*)

کسی ازداه یزدان نتاید گریغ
اگرچه ببرد برآید بمیغ
فردوسی

Bir kimse uçup buluta çıksa da Allahın adaletinden kaçamaz

(*Firdevsî*)

گرپواره (**girîvâre**) = İnci dizisi. Girî = gerdân vâre=lâyık kelimelerinden mürekkeptir, nitekim küpeye gūşvâre derler.

گرپون (**gerîven**) = Temriye denilen cilt hastalığı.

گرپوه (**girîve**) = Küçük dağ, tepe. Yağmurdan delik deşik olup yıkılan yüksek zemin ve tepe mânasına da gelir.

رهائی را چسان سازم تدبیر
گریوه پست وسیلاب آسمانگیر
دهلوی

Kurtulmaya nasıl çare bulalım; tepe alçak, seylâp ise göğe çıkmada.

(*Dehlevî*)

گریه (**girye**) = Ağlama.

چون شیشهٔ شکسته وتاك بریده ام
عاجز بدست گریهٔ بیاختیار خویش
شرف

Kırık şişe, budanmış asma gibi ıztırari ağlamanın elinde âcizim.

(*Şeref*)

گریه درگلو گرد شدن (girye der gulū girih şuden)=Ağlamaktan boğaz tıkanmak, çok müteessir olmak.

گفتم باه وناله هم از دل برون کنم
شد گریه درگلو گرهم آه چون کنم
خجندی

Ah ve nâle ederek kederi gönlümden çıkarayım dedim. Ağlamaktan boğazım tıkandı. Ah ne yapayım?

(*Hucendî*)

گز (**gez**) = Endaze, arşın.

زان عمامهٔ زفت ناباپست او
ماند یك گز کهنهٔ دردست او
مولانا

Onun ihtiyaçtan fazla olan sarığından «soyucu» nun elinde bir arşın eski bez kaldı.

(*Mevlānā*)

§ Gezîden = ısırmak tan emir ve ismi fail.

بدو گفت کای بدتر از مار گز
بمیدان که پوشد زره زیر خز
فردوسی

Ona, ey ısırıcı yılandan beter olan! Savaş meydanında ipek altından zırh kim giyer? dedi.
(*Firdevsî*)

Cihāngîrî, Firdevsî'nin bu beytini gerze denilen bir nevi yılan mânasına misal göstermiştir.

نکردی مشورت باما درین کار
نهادی پای بر دنبال گز مار
نزاری

Bu hususta bizimle meşveret etmedin; ayağını kerze denilen yılanın kuyruğuna koydun.
(*Nizârî*)

§ Ilgın ağacı.

اگر بدکنی چشم نیکو مدار
که هرگز نیارد گر انگور بار
سعدی

Eğer fenalık edersen iyilik ümidetme; çünkü ılgın hiçbir vakit üzüm vermez.
(*Sa'dî*)

§ Yeleksiz, temrensiz, ortası kalın bir nevi ok § Diş mânasına gelen kâz muhaffefi.

گزا (**gezâ**) = Isırıcı ve zarar verici mânasına geziden den sıfatı müşebbehe ve bu mânaya gelen gezâyiden den emir. (*İsfa. muḥ. vas.*).

تریاك در دهان رسول آفرید حق
اجابرا چه غم برد از زهر جانگزا
سعدی

Cenabı Hak Resulü muhteremin ağzında tiryak yarattı; ahbabın zarar verici zehirden ne endişesi olur. (Hazreti Peygamberin, Ebubekir'e karşı gösterdikleri mucizeye işarettir.)
(*Sa'dî*)

گزار (**guzâr**) = Guzârden = ödemekten (*İsmas., emir, isfa., muḥ, vas.*).
گزاردن (*ba.*). Ḫāb guzâr = rüya tâbir eden. Guzârnâme = tabirname § Hacamatçı neşteri § Resim ve nakış taslağı.

گزارش ، گزاره (**guzâriş, guzâre**) = Rüya tâbir ediş, düş yorma, tefsir ve izah.

تو این خوابها را بجز پیش او
مکوی وز نادان گزارش مجو
فردوسی

Sen bu rüyaları onun yanından başka yerde söyleme ve cahilden tâbir arama.
(*Firdevsî*)

چو بشنید دخدو گزارش خواب
سوی خان بگرفت رفتن شتاب
زرآشت

Doğdu, rüyanın tâbirini işitince ev tarafına geçmekte acele etti.
(*Zerâteşt*)

§ Guzârişger = düş yoran (*Ar.*) معبر § Guzârişnâme = tâbirname, tefsir kitabı.

گزاریدن ، گزاردن (**guzârden, guzârîden**) = Ödemek, eda etmek: nemâz guzârden = namaz

eda etmek. Ḳarz guzârden = borç ödemek.

خدا ترسی باید امانت گزار
امین گز تو ترسد امینش مدار
سعدی

Emniyet edilen kişi Allahtan korkmak lâzımdır. Senden korkan emini emin addetme.
(*Sa'dî*)

§ Rüya tâbir etmek.

شبگیر زگل بلبلگان بانگ برآرند
گوئی بسحرگاه همی خواب گزارند
منوچهری

Çin sabah bülbülceğizler gül dalından öterler. Sanki seher vakti rüya tâbir ederler;
(*Minūçihrî*)

§ Söz söylemek, meramı ifade etmek.

زگزارد نظم ؛ بارد لفظ او درنظم
ورنویسد نثر بارد کلك او در نثیر
قطران

Eğer nazım irad ederse onun lâfzı manzum; nesir yazarsa mensur inci yağdırır.
(*Ḳaṭrān*)

§ Bir resmin evvelâ taslağını yapmak. Nāşırî (guzârden) i geçmek, terk etme mânalarında guzâştèn ile müradif addetmekle beraber (guzâr) maddesinde (ẕ) ile doğru değildir, çünkü Farside (ẕ) azdır; diyor, bazı büyük lûgatçiler (z) ile ödemek (z) ile terk etmek diye tâbir etmişlerdir.

گزاز (**guzâz**) = Tepinme, çabalama, ıstırap.

گزافه ، گزاف (**guzâf, guzâfe**) = Beyhude, abes, lâf, faydasız söz, gizân-gizâfe suretinde de okunması yanlış değildir.

زهی جهول که معشوق او بخانهٔ او
بسوی خانه نیاید گزاف می پوید
مولانا

Ne kadar çok cahil ki sevgilisi evinde iken evi tarafına uğramaz, beyhude koşar durur.
(*Mevlânā*)

به پیش جاهلان مفکن گزافه پند نیکورا
که دهقان تخم هرگز نفکند در ریگ وشورستان
ناصر

İyi nasihati cahillerin önüne beyhude atma; zira köylü hiçbir vakit kumluk ve çorak yere tohum atmaz.
(*Nāṣır*)

§ Hadsiz, hesapsız, sayısız.

تو آن کیستی که رجم گزاف بخشیدن
زرسیم همی گم کنی رسوم حساب
ازرقی

Sen o kimsesin ki hadden fazla altın ve gümüş bağışladığından hesabın rüsumunu kaybediyorsun.
(*Ezreḳî*)

می ده گزافه ساقیا تاگم شود خوف ورجا
مولانا

Ey saki! Şarabı hesapsız ver ki havf ve rica kalksın.
(*Mevlânā*)

Guzâf ekseriya lâf ile birlikte iradedilir.

گزاو رنگان، گزاوزنگان، گزاف رنگان
(**gezâf rengân, gezâv ren-**

gân, gezâ vengân) = Acele, ivedi mânasınadır.

ماه زان میرود گزاوتگان
که کند گزه خانهٔ تو طراف
اوحد

Ay senin evinin etrafında tavaf etmek için acele eder.

(*Evḥed*)

گزای (**gezây**) = Gezîden yahut gezâyîden den emir. (*İsfa. muḥ. vas.*).

از من بگوی حاجیٔ مردم گزایرا
کو آستین خلق بآزار میدرد
سعدی

Halkı inciterek eteğini yırtan insan dalayıcı hacıya benden söyle.

(*Sa'di*)

گزایان (**gezâyân**) = Isırıcı, gezâyîden mastarından sıfatı müşebbehe.

حقا که شکر زهر شود تلخ وگزایان
گر نام خلافش بشکاری بشکر بر
عنصری

Ona muhalefet edenin adını şeker üstüne nakşedersen şeker hakikaten acı ve zarar verici olur.

(*'Unṣurî*)

§ Gezây kelimesinin cem'i.

گزر (**gezer**) = Havuç = zerdek. Muarrebi جزر. Türkçesi keşirdir.

گزر (**guzir**) = (z) nin esre ve üstüniyle çare ve ilâç.

برتختهٔ اش زتخت کشیدند ناگهان
بگذشت ازان گذرکه نبودش ازان گزر
صاحب طبرستانی

Onu ansızın tahttan, tahta üstüne çektiler. Onun için çaresi olmıyan o güzergâhtan geçti.

(*Ṣâḥibi Teberistânî*)

§ (R) nin üstüniyle çoban heybesi.

گزره (guzerd) = ilâç, çare.

تا نشاند آسمان از دور دور
تانگردد آفتاب از نور فره
ماه هجون آفتاب وآسمان
در نظام گل وصورت ناگزرد
انوری

Gök devir ve hareketten uzaklaşmadıkça, güneş ziyadan ayrılmadıkça vücudun güneş ve gök gibi her halde nizam ve intizam içinde olsun.

(*Enverî*)

گزردن (**guzerden**) = Çare, tedbir ve ilâç etmek.

گزره (**gezure**) = مرزبوه (*ba.*).

گزشابگان (**geziṣâygân**) = Horâsân'a mahsus bir nevi endaze ki bir buçuk arşın miktarında imiş. Gezmelek de derler.

گزف (**gezef**) گزی (*ba.*).

گزک (**gezek**) = Meze.

صاقیا می اگرم خواهی داد
گزکش لعل لب میگونست
شاعر

Ey saki! Eğer bana şurap verecek olursan mezesi şarap renkli lâl dudaktır.
(*Şā'ir*)

گَزْلِك (gezlik) = Kalemtıraş.

بنما بمن‌که منکر حسن تو کیست
تا دیده اش بگونك عبرت برادرم
حافظ

Senin hüsnünü inkâr eden kimdir, bana göster ki gözünü gayret kalemtıraşiyle çıkarayım.
(*Ḥāfıẓ*)

Lâmın üstüne ile meşhurdur. Kâfı arabîye de (*ba.*).

گَزَم (gezem) = Ilgın ağacı.

گَزْمَار (gezmâr) = Bir nevi yılan.

نگردی مشورت باما درین کار
نهادی پای بر دنبال گزماو
نزاری

گز (*ba.*).

گَزْمَازَك، گَزْمَارُو (gezmâzek, gezmâzū) = Ilgın yemişi. Muarrebi (k) iledir.

گَزَنْد (gezend) = Zarar, elem ve âfet.

گرگزندت رسد تحمل کن
که بعفو از گناه پاك شوی
سعدی

Sana zarar erişirse tahammül et ki af ile günahtan pak olasın.
(*Sa'dī*)

درختی‌که او سر برآرد بلند
بدیگر در ختان رساند گزند
نظامی

Başı yükselen ağacın başka diğer ağaçlara zararı dokunur.
(*Niẓāmī*)

§ Guzîden = ısırmaktan muzari cemi gaip sıgası.

گَزْنَنْد (geznend) = Ferzend vezninde saman dolu çuval.

گَزَنَه (gezne) = Isırgan dikeni.

گَزَنِی (geznī) = Kuru ve yaştan mürekkep şey hususiyle kış mevsimindeki kuru ve yaş çamur.

گَزِيد، گَزِيت (gezīt, gezīd) = Vergi, öşür § Ecnebilerden alınan haraç. Cizye bunun Muarrebidir.

کتاب خویش نخوانیم وز وعمل نکنیم
که تا گزیت ستانندمان چو اهل کتاب
سوزنی

Bizden ehli kitap gibi haraç alırlar diye kendi kitabımızı okumaz ve onunla amel etmeyiz.
(*Sūzenī*)

İkinci lûgat gezîden = ısırmak tan mazi.

گَزِيدَن (gezīden) = Isırmak, iğnelemek, kesmek, sokmak.

گفتمش از دهانت ای بت چین
کام من غیرلب گزیدن نیست
خجندی

Ona ey Çin güzeli! Senin ağ-

zından benim arzum dudak ısırmaktan başka değildir.

(*Hacendî*)

شبان تیره‌که ازتاب زلف یار بنالم
بخویش پیچم وهم چون گزیده مار بنالم
یغما

Yârin zülfünün büklümünden nâle ettiğim karanlık gecelerde kendime, kıvranır sarılırım ve yılan sokmuş gibi feryad ederim.

(*Yeğmâ*)

§ Kesmek § Korkmak.

گزیدَن (guzîden) = Seçmek, örün-dülemek, intihabetmek.

ماخاك زمین در میخانه گزیدیم
کو شیخ زمان در طلب خلدبرین باش
یغما

Biz meyhane kapısının zemini toprağını intihabettik; zamanın şeyhi cenneti âlâyı arzu ededursun.

(*Yeğmâ*)

گزیده (guzîde) = Seçilmiş, müntehap.

تا دیده دیده رویت سیلاب شوق رانده
تا دل گزیده مهرت ازجان طمع بریده
شاعر

Göz, yüzünü gördüğünden beri şevk ve muhabbet selini salıvermiş; gönül, sevgini seçtiğinden beri candan ümidini kesmiş.

(*Şâ'ir*)

گزیر (guzîr) = Çare. Nâgurîz = naçar.

هستم از هر چه هست جمله گزیر
ناگزیرم تویی مرا پذیر
سنائی

Her ne var ise hepsinin çaresini bulurum, çaresini bulamadığım şey varsa sensin; beni kabul ediver.

(*Senâ'î*)

§ Sabır ve tahammül etmek, vazgeçmek. Kat-ı nazar etmek mânalarını da ifade eder. Masdarı (guzîrîden, guzîrden) dir. Senâ'î'nin şiirinden bu mânaları çıkarmak da mümkündür.

چون کنم کز دل شکیبایم زدلبر ناشکیب
چون کنم کزجان گزیرست وزجانان ناگزیر
سعدی

Ne yapayım ki gönlüme sabreder, dilbere edemem; ne yapayım canımdan geçer de canandan geçemem.

(*Sa'dî*)

گزیر (gizîr) = Zabıta memuru, subaşı, tahsil memuru.

گزیری بچاهی در افتاده بود
که از هلال او شیر نر ماده بود
سعدی

Büyük bir memur bir kuyuya düşmüştü: öyle bir memur ki onun korkusundan erkek aslan dişi idi: herkes ondan çok korkardı.

(*Sa'dî*)

Lisanımızda köy kâhyası, kâhyanın adamı makamında kullanılır.

گزین (guzîn) = Guzîden = seçmek ten emir. (*İsmas. isfa. muḫ.*

vas.) § Müntehap, seçilmiş = guzîde.

چو من گزین سخنها بخدمت آوردم
مرا زپیر چه تشریف برگزین ندهند
کمال

Ben mademki hizmet vesilesiyle sözlerin güzidesini getirdim; bana niçin müntahap bir hil'at vermiyorlar.

(*Kemāl*)

زمانی باخدا این بخودی چند
خردمندی گزین ناپخردی چند
جامی

Bir zaman Allaha raptı kalbet; bu bihedlik ne vakte kadar; akıllılığı ihtiyar et; haksızlık ne vakte kadar.

(*Cāmī*)

چهارم تواضع رضا پنجمین
ششم وصف مرد قناعت گزین
سعدی

Dördüncüsü tevazu, beşincisi rıza; altıncısı kanaati ihtiyar eden insanı öğmeğe dair.

(*Sa'dī*)

فروتن بود هوشمند گزین
نهد شاخ بر میوه سرو زمین
سعدی

Seçkin akıllı, alçakgönüllü olur, meyva dolu dal eğilir.

(*Sa'dī*)

گزینش (**guziniş**) = Guzîden = seçmek ten hâsılı mastar § Hasiyet ve muktezayı zat mânasına da gelir.

گزینه (**guzîne**) = Müntehap ve matbu.

در دستبرد نظم زدوران گزینه ام
گردون بصد قران نماید قرینه ام
خاقانی

Nazım kudretinde zamanın güzidesiyim, Felek yüz asırda benim mislimi göstermez.

(*Hāqānī*)

گزینه (**gezîne**) = Hazine § Kalın çadır bezi.

گزینی (**guzînî**) = Guzîden = seçmek ten muzari muhatap.

گژاژ (**gujâr**) = گراز (*ba.*).

گژدهم (**gejdehem**) = İranlı bir pehlivan.

گژم (**gejm**) = Karaağaç (*Ar.*) شجرالبق § Yürek sıkıntısı, hüzün.

گسار (**gusâr**) = Guzar mastarı gusârdendir ki guzâşten gibi geçmek, geçirmek, ödemek, bırakmak mânalarına geldiği gibi içmek, yemek mânalarına da gelir. Bu mastardan emir. (*Isf'a. muh vas.*). Meygusâr=şarap içen. Gamgusâr = gamı geçiren, izale eden demektir.

مرا چنین وچنان حالتی فتاد امروز
برون خرام وبیا تاشویم بادم گسار
کمال

Bana bugün böyle şöyle bir hal ârız oldu, dışarı çık, gel ki şarap içelim.

(*Kemāl*)

خوانچهٔ سنت مغان بی‌آر
وزپلوئین رکاب می بگساو
خاقانی

Mecusilerin âdeti olan sofrayı getir ve billûr kadehten şarap iç.

(*Ḫāḳānī*)

واز داو من توئی همواره یارمن توئی
غمگساو من توئی من آن تو توآن من
منوچهری

Benim sırdaşım sensin ; daima benim sevgilim sensin ; benim kederimi giderirsin. Ben seninim, sen benimsin.

(*Minūçihrī*)

Meygusâr, saki mânasına da gelir.

اگر رأی می داری وروی یار
همت می بود هم بت غمگسار
اسدی

Eğer şarap ile sevgilinin yüzünü istiyorsan sana hem şarap, hem şarap verici dilber olur.

(*Esedī*)

ساقیا مرمرا ازان می ده
که غم من ازان گسار ده شد
ابوشکور

Saki ! bana kederimi geçiren o şaraptan ver.

(*Ebū Şekūr*)

گَسْت (**gest**) = Çirkin.

آن کس‌که جوینی وکلمیش بدست‌است
گر زین در فزون می‌طلبدآز پرست‌است
کنجی وکتابی وجوینی وکلمیی
هست ابن یمین راخوش اگر نزد توکست‌است
ابن یمین

Elinde bir arpa ekmeği ile bir hırka olan kimse bu ikiden fazlasını isterse haristir. Bir köşe ile bir kitap ve bir arpa ekmeği ile bir hırka, senin yanında çirkin ise İbni Yemîn'e hoştur.

(*İbni Yemîn*)

اگر تمثال مانی زنده گردد
به پیش صورت خوبت بود کست
فخری

Eğer Mâninin yaptığı tasvir canlansa senin güzel çehrenin yanında çirkin kalır.

(*Fehrî*)

گُسْتاخ (**gustâḫ**) = Edepsiz, hayâsız, cesaretli.

تو ای مغز پوسیدهٔ ساخورده
زگستاخیٔ خسروان بازگرد
نظامی

Sen, ey beyni çürümüş ihtiyar! Padişahlara karşı küstahlıktan vazgeç.

(*Niẓāmī*)

برد مرد گستاخ بی‌قدر وجاه
نباشد برکس ورا پایگاه
بدایعی

پایگاه (*ba.*).

گُسْتاخ دَسْت (**gustâḫ dest**) — Eli çabuk.

دلیر وسخنگوی ودانش پرست
به تیر وبشمشیر گستاخ دست
نظامی

Cesur, edib, bilgin ; ok atmakta, kılıç kullanmakta çevik.

(*Niẓāmī*)

گُسْتَر (**guster**) = Gusterden = döşemek, yaymak tan emir. (*İsfa. muḫ. vas.*).

لطیفی کرم گستر کارساز
که دارای خلقست ودانای راز
سعدی

Cenabı Hak, keremini yapan kullarının işini tanzim eden bir lâtiftir ki halkı korur ve gizli şeyleri bilir.

(*Sa'di*)

گُسْتَرِیدَن ، گُسْتَرْدَن (**gusterden, gusterîden**)=Döşemek, yaymak.

خضرو خورشید همت شیخ ابو اسحق کو
در همه آفاق خوان وبذل احسان گسترید
فخری

Güneş himmetli şah, Şeyh ebü İshak ki bütün âfaka bezl ve ihsan sofrasını döşedi.

(*Fehrî*)

Gusterânîden döşetmek mânasına olup döşemek mevkiinde kullanıldığı da vardır.

باد در سایهٔ درختانش
گسترانیده فرش بوقلمون
سعدی

Rüzgar onun ağaçlarının sayesinde rengârenk döşeme döşemiş.

(*Sa'di*)

گَسْتَه (**geste**) = Hayvan pisliği.

گُسْتَهَم (**gustehem**) = Minüçihr'in torunu ve Nuşer'in oğlu.

گَسْتِی (**gestî**) = Çirkinlik, yakışıksızlık.

گُسِسْتَن (**gusisten**) = Üzmek, koparmak, kırılmak, kesilmek.

رشتهٔ تسبیح اگر بگسست معذورم بدار
دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود
حافظ

Tespihin ipliği eğer üzülüp koptu ise beni mazur tut; çünkü elim gümüş incikli sakinin bileğinde idi.

(*Hâfız*)

گرم دشمن شدی بادوست گردی
نخواهم دست از دامن گسستن
سعدی

Bana dost da olsan düşman da olsan elimi eteğinden ayırmıyacağım.

(*Sa'di*)

کسی یافت عزت که بگسست امید
رجا پیشه ناچار ذلت کشید
شاعر

Ümidi kesen, ümit beslemiyen izzet ve şeref buldu, ricayı itiyadeden naçar hakarete mâruz kaldı.

(*Şâ'ir*)

گِسِسْتَه مَهَار (**gusiste mehâr**) = (*k.*) Başıboş, söz dinlemez, lâkayt kimse.

میان عالم وجاهل تفاوت این قدرست
که آن کشیده عنانست واین گسسته مهار
ظهیر

Bilgin ile cahil arasında şu kadar fark vardır ki o muhafazakâr, bu lâkayttır.

(*Zenîr*)

گسسته نور (gusiste nûr)=(*k.*) Yeni ay, hilâl § Kayık biçimi altın kadeh.

گُسِل (gusil) = Gusiḫten, gusisten, gusliden = koparmak mastarlarından emir. (*İsfa. muḫ. vas.*).

دلبندم آن چنان گسل منظور چشم آرام دل
نی نی دلارامش خطوان کز دل برد آرامرا
سعدی

دلبند (*ba.*).

گُسَلانِدَنْ ، گُسَلادَنْ (guselânden guselânīden) = Gusisten.

برآمد باد افسان یکی باد سخت
که می بگسلانید ازین درخت
فردوسی

Öyle şiddetli bir rüzgâr çıktı ki ağacı kökünden koparıyordu.

(*Firdevsî*)

گُسِلَه (gusile) = Kopmuş, koparılmış = gusiḫte.

گُسنَه ، گُسن (gusn, gusne) = Açlık § Güsne = aç (*muh.*).

ان پیر گسنه را که نبود آذ در جگر
آروغ امتلا زند اکنون زخوان شکر
کمال

O aç ihtiyar ki bir şeye malik değildi; şimdi şeker sofrasından tokluktan geğiriyor.

(*Kemāl*)

گُسل ، گُسی (gusī, gusīl) = Bir kimseyi bir yere göndermek, yollamak.

سزاوار او هر چه بد مرابر
همی داد وکردش کسی ری پذیر
اسدی

Ona münasip her ne varsa baştan başa verdi ve pederi tarafına gönderdi.

(*Esedî*)

کسی کردمش بادل شادمان
کزو دورپادا بد بد گمان
فردوسی

Ona sui zan edenin kötü zannı uzaklaşsın diye onu ferahlı kalbimle yani gönül hoşluğiyle gönderdim.

(*Firdevsî*)

گُسِیخْتَنْ (gusīḫten) = Koparmak, kesmek گسستن (*ba.*).

گَش (geş) = Güzel, hoş.

این روی خوش تو ماه مانند
وین قدکش تو سرو ماناست
هدایت

Bu senin hoş yüzün ay, bu senin güzel boyun selvi gibidir.

(*Hidāyet*)

§ Naz ve eda ile salınış.

درشهد چه خوشی است که درکام تو نیست
با کبک چه گشیست کدرگام تو نیست
درشهر کدام دل که اورام تو نیست
بی بال به آن مرغ که دردام تو نیست
سنائی

Balda ne hoşluk vardır ki senin ağzında olmasın; keklikte ne salınış vardır ki adımında bulunmasın; şehirde sana râm olmıyan hangi gönüldür; senin tuzağına düşmiyen kuşun kanadsız olması iyidir.

(*Senâ'î*)

گِش (giş) = Yürek, kalb.

از دهان وی وپلیدیٔ او
هرکه دیدش .راو پشوره کش
پوریها

Onun ağzını ve onun murdarlığını her kim görürse yüreği bulanır.

(*Pārbehā*)

گُش (guş) = Canlıların vücutlarında bulunan ve eski tababette ahlatı erbaa denilen kan, balgam, safra, sevda. Ahlatın Türkçesi (soyuklar) imiş.

گُشا، گُشای (guşâ, guşây) = Guşâden ve guşüden = açmaktan emir, (*İsfa. muḫ. vas.*).

الهی غنچهٔ امید بگشا
گلی از روضهٔ جاوید خا
جامی

Yarabbi! Ümidim koncasını aç. Ebedî bahçeden bir gül göster.

(*Cāmî*)

گُشاد (guşâd) = Guşâden = açmaktan mazi.

.روزگار تو ایام دست فتنه ببست
.چین تو در اقبال برجهان بگشاد
سعدی

Senin zamanında günler, fitnenin elini bağladı, senin uğurunla ikbal kapısı cihana açıldı.

(*Sa'dî*)

§ Fetih, açma, zafer.

نغمهٔ مطرب خوشگو همه پندست وکلام
ساغر ساقیٔ مهرو همه فتحست وگشاد
قاسم انوار

Hoş söyliyen mutribin nağmesi hep nasihat ve hikmet, ay yüzlü sakinin kadehi hep fetih ve zaferdir.

(*Ḳāsım Envār*)

§ Hoşluk, güzellik.

چندین حلاوت ونزه ومستی وگشاد
در چشمهای مست تو نقاش چون نهاد
مولانا

Ezel nakkaşı bu kadar halâveti, lezzeti, mahmurluğu ve güzelliği senin mahmur gözlerine nasıl koydu.

(*Mevlānā*)

§ Yaydan oku salıvermek.

زشست صدق کشادم هزار تیر دعا
ولی چه سود که کارگر نمی آید
حافظ

Zihgirden sıdk ile bin dua okunu salıverdim yani bin türlü dua ettim; fakat ne fayda ki hiçbiri müessir olmuyor.

(*Ḥāfız*)

گُشادنامه (guşâdnâme) = Padişah fermanı (*Ar.*) منشور § Boşanma vesikası.

داری گشادنامهٔ جان درده خلاک
کوده کیا که تزل تو آنجا برافکند
خاقانی

کیا (*ba.*) § Mektupların başlarına yazılan ilk söz.

گشاده بند (guşâde bend) = Hapisten çıkıp kurtulan suçlu.

گشاده دست (guşâde dest) = Eli açık (*k.*) cömert.

گشاده دل (guşâde dil) = Kalbi ferahlı (*k.*) cömert.

گشاده روی (guşâde rūy) = Güleç yüzlü, beşuş.

در خزانهٔ او پیش من گشاده ومن
گشاده روی وگشاده دل وگشاده زبان
فرخی

Onun hazinesi kapısı benim pişgâhıma açılmıştır. Ben güleç yüzlü, ferahlı ve natıka-perdazım.

(*Ferruhî*)

گشاده زبان (guşâde zebân) = Sözü fasih, şair. Arapça mukabili طليق اللسان dır.

گُشادَه هَنگامان (guşâde hengâmân) = Dört mevsim.

گُشتَسب، گُشتاسِب، گُشسب، گُشاسب (guşâsb, guşesb, guştâsb, guştesb)=İsfendiyâr'ın babası ve Luhrasb'm oğlu, Kiyaniyan'ın dördüncüsüdür. Zerdeşt bunun zamanında peygamberlik iddia etmiş, Guştâsb, peygamberliğini tanıyarak ateşgedeler yaptırmıştır.

تو این تاج از ویافق یادگار
نه از شاه گشتسب واسفندیار
فردوسی

Sen bu tacı ondan yadigâr buldun; Guştâsb ve İsfendiyar'dan değil.

(*Firdevsî*)

چو لحق بشد از شب بشد در بشاسب
ببوشاسب آمدش دخت گشاسب
اسدی

بشاسب (*ba.*) § Guştâsb, sülük sahiplerinin yedinci mertebesidir ki beka ve fena mertebeleridir.

گُشسَب، گُشَب (guşb, guşesb) = Sıçrayıcı, yukarı atılıcı = şesb.

گَشت (geşt) = geşten=dolaşmak, gezmek, dönmek § Olmak § Hakketmek ten mazi.

در اقصای عالم بگشتم بسی
بسر بردم ایام باهر کسی
سعدی

بسربردن (*ba.*).

زسم ستوران دران پهن دشت
زمین شش شد وآسمان گشت هشت
فردوسی

ستور (*ba.*).

گشت کردن (geşt kerden) = Hakketmek, mahvetmek.

گو هرکه در جهان بتماشا فرو شد وگشت
مارا بس این قدرکه بما دوست برگذشت
تا او زنقش چهرهٔ خود پرده برگرفت
مانقش دیگران زورق می کنیم گشت
اوحدی

Dünyada her kim gezip dolaşmaya giderse ona söyle ki bize yalnız sevgilinin ziyareti kâfidir. O, kendi yüzünün nakşından perdeyi alınca biz başkalarının nakşını kâğıttan hakkederiz.

(*Evhedî*)

گُشتا (guştâ) = Cennet.

گُشتاسب (guştâsb) = گشاسب (*ba.*).

گَشت بَرگَشت (geşt bergeşt) = Sarmaşık denilen bitki=pencik (*Ar*) عشقه.

گَشتَك (geştek) = Bok böceği.

گَشتَن (geşten) = Dolaşmak, gezmek, dönmek گشت (*ba.*).

تشنه را خود شغل چه بود در جهان
گردپای حوض گشتن جاودان
مولانا

Susuzun dünyada meşguliyeti neden ibarettir; daima havuzun etrafında dolaşmak.

(*Mevlānū*)

§ Olmak.

بباید با منت دمساز گشتن
ترا نادیده نتوان باز گشتن
نظامی

Benim seninle düşüp kalkmam lâzımdır; seni görmedikçe dönmek mümkün değildir.

(*Niẓāmi*)

گشته (**geşte**) = Gezmiş, dönmüş dolaşmış § گشتن (*ba.*).

زحد باختر تاملك خاور
جهانرا گشته ام کشور بکشور
نظامی

Maşrıktan mağrıba kadar dünyayı memleket memleket gezmişim.

(*Niẓāmi*)

زبسکه گشته ام ان درد انتظار ضعیف
نگاهرا برخت قوت رسیدن نیست
ناصر

İntizar derdiyle o kadar zayıfladım ki nazarımın senin yanağına erişmeğe kudreti yoktur.

(*Nāṣır*)

گشسب (**guşesb**) = گشاسب (*ba.*).

گشن (**geşn**) = Çok, kalabalık.

شد آن لشکر گشن پیش تورك
زمان چوه رم میش در پیش گرك
اسدی

O kalabalık asker, kurdun önünde koyunun ürktüğü gibi ürkerek Türkün huzuruna gitti.

(*Esedi*)

(Ş) nin ötresiyle de doğrudur.

گشن (**guşn**) = Erkek, ekseriya aygır hayvanında kullanılır. Erkek hurma mânasına da gelir § Dişi hayvan erkek istemesi ki Türkçesi kösnemektir § Gebe olmak § Hurma ağacı meyva tutmak.

گشن نشین (**geşnişīn**) = Mülki ayların dördüncü günü.

گشنه (**guşne**) = Aç = gursne = gursine.

صبا بگلشن کیبا گرت گذار افتد
بحق پاچه که بوی بکشتگان برسان
اسحق

Ey saba! Eğer şirden dolması gülzarına yolun düşerse paça hakkı için açlara bir koku eriştir.

(*Bushek*)

یارکار افتاده را یاری هم از یاران رسد
گشتهٔ بی توشه را سیری هم از بریان رسد
اسحق

Düşkün olan dosta dostluk yine dostlardan erişir; gıdasız kalan aça tokluk puryandan erişir.

(*Bushek*)

گشنی (**guşnī**) = Erkek hayvan dişi ile çifleşmek § Erkek hurmayı dişiye aşılamak.

گشنیز (**geşnīz**) = Naz ve eda ile yürüme, salınma.

گشنیز (**gişnīz**) = Kişniş denilen bitki.

از تف تیغ تشنه باد تنی
دشمنت را دماغ چون گشنیز
انوری

İhtilâl kılıcının hararetinden düşmanının dimağı kişniş gibi boş olsun.

(*Enverî*)

گشنیز حصرم (**gişnīzi ḥişrim**) = Üzüm şarabı.

گشودن (**guşūden**) = Açmak = گشادن (*ba.*).

از چشم عنایتم مینداز
کاول بتو چشم برگشودم
سعدی

Beni çeşmi inayetinden atma; çünkü ilk gözağrısı sensin.

(*Sa'dî*)

گفتار (**guftâr**) = Söz.

نوای نظم او خوشترز رودست
همه گفتار او یکسر سرودست
نظامی

سرود (*ba.*).

جوان گر بدانش بود نانظر
نیاز آیدش هم بگفتار پیر
سعدی

Genç, bilgide eşsiz olsa da ihtiyarın sözüne ihtiyacı vardır.

(*Sa'dî*)

Yalnız guft de denir.

گفت عالم بگوش جان بشنو
در نماند بگفتنش کردار
سعدی

Sözü hareketine benzemese de âlemin sözünü can kulağiyle dinle.

(*Sa'dî*)

گفتن (**guften**) = Söylemek, demek.

شعر گفتن گرچه دلسفتن بود
لیك فهمیدن به از گفتن بود
شاعر

سفتن (*ba.*).

بدو گفتم که مشکی یاعنبری
که از بوی دلاویز تو مستم
سعدی

Ona misk misin, amber misin? Senin gönül açıcı kokundan mestim, dedim.

(*Sa'dî*)

گفت‌وگو (**guft ū gū**) = Dedikodu.

گفت‌وگو بسیار گشت وخلق کیج
در سر و پایان این چرخ بسیج
مولانا

Dedikodu çoğaldı ve halk bu müheyya olan feleğin başlangıç ve sonunda yani hudus ve kıdeminde şaşkın oldular.

(*Mevlânâ*)

گفته (**gufte**) = Söz, kelâm.

شکفت از گفتهٔ فرهاد آن ماه
بسان غنچه از باد سحرگاه
وصال

O ay, Ferhad'ın sözünden, goncanın seherin lâtif rüzgârından açıldığı gibi açıldı.

(*Vesâl*)

گُل **(gul)** — Farsçada her türlü çiçeğe gül denir; çiçeğin hangi nev'i bildirilmek istenirse onun evveline gül kelimesi muzaf olarak getirilir. Guli nergîs = nergis çiçeği, guli ḫiyrî = şebboy. Yalnız söylendiği zaman bildiğimiz türlü türlü lâtif renklerdeki gül demektir. (*Ar.*) ورد.

تا گل روی تو دیدم همه گلها خارست
تاترا یار گرفتم همه یار اغیارست
سعدی

Senin gül yüzünü gördüğümden beri bütün güller dikendir. Seni sevdiğimden beri bütün dostlar yabancıdır.

(*Sa'dî*)

§ Ateş koru, kıvılcım.

برك می‌ریزد زگل دانم‌خزان‌خواهد رسید
مهمان اید بخانه چونکه گل بارد چراغ
خسرو

Gülden yaprak dökülüyor; bilirim güz mevsimi gelecek. Çerağ kıvılcım saçınca eve misafir gelirı mumdan kıvılcım sıçramak misafir gelmesine işaret imiş.

(*Ḫusrev*)

گلاب (gulâb) = Gül suyu. (*Ar.*) جلاب. Gulâbdân = gül suyu konulan kab.

چونکه گن بگذشت وگلشن شد خراب
بوی گلزار از که یابم از گلاب
مولانا

Gül geçip gülşen harabolunca gülzar kokusunu kimden bulacağız? Gül suyundan.

(*Mevlânâ*)

گل اندای‌که من دارم بخون دیده آبشرا
چسان بدهم که گیرد دیگری آخر گلابشرا
صائب

Bir gül bedenliyi kı kanlı göz yaşımla ben büyüttüm, onun visali gülâbından bir başkasının istifade ettiğini nasıl göreyim.

(*Ṣā'ib*)

گلابی (gulâbî) = Bir nevi armut.

گل ابر (guli ebr)=Bulut parçası.

گل اربه (guli urbe) = Amberbuy ve meryemsaçı denilen çiçek.

گل اکین کردن (gul ākîn kerden)= (*k.*) Kadehi şarap ile doldurmak.

گِل **(gil)** — Balçık.

چنان غرق میم ساقیا که از گل من
اگر گلی بدو آید شراب ازان بچکد
محمد علی

Sakil Şaraba öyle gark olmuşum ki eğer benim çamurumdan bir gül zuhur ederse ondan şarap damlar.

(*Meḥmed 'Alî*)

گِلِ اَرْمَنی **(gil ermenî)**=Kelermeni denilen toprak.

گُلاج **(gulâc)** = Güllâç dediğimiz tatlı.

رخ احباب تو طریست چو گلی
خوش وشیرین تر ازگلان وگلاج
سوزنی

Senin sevdiklerinin yüzü gül gibi terü tazedir. Ekmek tatlısı ve güllâçtan daha tatlıdır.

(*Sūzenî*)

گلاگونه (**gulâgūne**) = Kadınların yüzlerine sürdükleri allık = gulgūne.

گلاله (**gulâle**) = Kıvırcık kâkül= غلاله (*ba.*).

گلالهٔ سنبه کون را قرین لاله مکن
دلم فریفته زان لاله وگلاله مکن
مختاری

Siyah boncuk rengindeki kâkülünü lâleye yani yanağına yaklaştırma; gönlümü o lâle ve kâkül ile aldatma.

(*Muḫtārī*)

§ Gömlek.

اگر گلالهٔ او از حریر وگل دوزند
شود زنارکی آزرده تودهٔ سمنش
رفیع‌الدین

Onun güle benziyen gömleğini ipek ve gülden dikseler de bir küme güle benziyen teni naziklikten dolayı incinir.

(*Refi'uddīn*)

(*Ar.*) (ğ) nın esresiyle غلاله dir.

لاتعجبوا من بلا غلالته
قد زر ازراره علی‌القمر
ابوالقاسم

-وختن (*ba.*).

گلان (**gulân**) = Gül kelimesinin gayri kıyasi olarak cem'idir.

بنالد همی بلبل از شاخ سرو
چون دواج زیر گلان باتذرو
فردوسی

Turacın sülünle birlikte güllerin altında öttüğü gibi bülbül servi dalından durmadan ötüyor.

(*Firdevsī*)

§ Muhtelif şekillerde tarif edilen bir nevi ekmek tatlısı گلاج (*ba.*) § Gulânîden=silkmek'ten ismi mastar ve emir.

سحرگه باد براگ گل گلانست .
زدرد آن فغان در بلبلانست
بهرام.

Seher vakti rüzgâr gül yaprağını dökücüdür, onun tesiriyle bülbüller figandadır.

(*Behrām*)

گلاه (**gelâh**)=Siyah ve siyah olan her şey. § Ferhengi Niẓām (g) nin ötresiyle alıyor, gulâh.

گلبانگ ، گلبام (**gulbâm, gulbâng**) Yüksek sesle hep birden yapılan alkış. Gulbâng bülbül sesi mânasına da gelir.

دلت بوصل گل ای بلبل سحر خوش باد
که در چمن همه گلبانگ عاشقانهٔ تست
حافظ

Ey seher bülbülü! Gönlün gülün visaliyle hoş olsun; çünkü çimen hep senin âşıkane terennümünle doludur.

(*Ḥāfiẓ*)

Gulbângi Muhammeoî = ezan.

گل برگ (**gul berk**) = Gül yaprağı.

در حضوریت من قصهٔ گلزار مگوی
پیش گلبرگ طری نام خس وخار مبر
یغما

Benim güzelimin huzurunda gülzardan bahsetme; taze gül yaprağının yanında çörçöpün adını anma.

(*Yeğmā*)

گلبشکر (gulbeşeker) = Gül yaprağı ile şekerden mürekkep tatlı, gül reçeli.

گل بن (gulbun) = Gül ağacı, gül dibi, gül ocağı.

گل پارسی (guli parsī) = Güli sadberk ve gülnar denilen çok kırmızı ve hoş renkli bir gül.

زن پارسا چون گل پارسی
برون اوفتاده ز پرده سرا
کمال

Sofinin karısı güli sadberk gibi çadırdan dışarı düşmüş.

(*Kemāl*)

(G) nin esresiyle kadınların hamamda baş yıkadıkları kil (*Ar.*) طین پارسی.

گل پیاده (gul piyâde) = Nergis ve sümbül gibi sâkı küçük ve kısa olan çiçekler Cihāngīrī ve Nāşırī, ne sâkı ne ağacı olmıyan çiçek diye tarif etmişler.

تو گویی زان ستان دردشت ساده
دمید از خاك گلهای پیاده
خسرو

O güzellerden, sâf sahrada topraktan çiçekler yetişmiş sanırsın.

(*Ḫusrev*)

Bütün yabani çiçeklere de denir.

گل تر (guli ter) = Taze ve taravetli gül § (*k.*) Güzelin yanağı.

گل چهره (gul çihre) = Gül benizli § Evrenk namındaki âşıkın mâşukası.

گل چین (gul çīn) = Gül toplayıcı.

گل حیا (gul ḥeyâ) = Gül renginde bir çamurdur ki sakız toprağı derler (*Ar.*) طین المصطکی.

گل خانه (gul ḫâne) = Çiçek camekânı.

گل داودی (guli dâvudī) = Nesterene benzer bir güldür ki yaprağı pamuk yaprağı gibidir; yerden iki arşına kadar büyür; kokusu kovan çiçeğine benzer. Güz mevsimine kadar devam eder (Nāşırī).

گلدان (guldân) = Gül demeti konulan zarf, çiçeklik, vazo.

گل در آب گرفتن وکردن (gul der āb giriften ve kerden) = Bir iş yapmak fikrinde olmak, bir işe hazırlanmak, esbabını tehie etmek.

کلبهٔ ویران ما خواهد بآبادی رسید
کرپی تعمیر او سیلاب گل در آب کرد
طالب

Bizim viran kulübemiz mamur olacak; çünkü seylâp onu tamir için hazırlandı.

(*Ṭālib*)

گلدسته (guldeste) = Gül demeti § (*k.*) Minare.

مؤذن ز گلدسته شد نغمه ساز
چو بلبل که بر شاخ گل شد طراز
هاتفی

Müezzin, gül dalına ziynet ve-

ren bülbül gibi minareden nağmesaz oldu.

(*Hâtifî*)

خوش نغمه مؤذنان چو بلبل
گلدسته برنگ دستهٔ گل
حالك

Müezzinler bülbül gibi hoş nağmeli; minare gül demeti tarzında.

(*Sâlik*)

گل دوروی (guli dürüy)=Bir tarafı kırmızı ve diğer tarafı sarı gül. Ona (guli zîbâ) (guli reʿnâ) da derler. İki renkli olduğu için adını kahbe gülü koymuşlar. Araplar وردالفجار derler.

هنگام گلست ای بدو رخ چون گل خود روی
همرنك رخ خویش بباغ اندر گل جوی
از مجلس ما مردم دو روی برون کن
پیش آر می سرخ وفروکن گل دوروی
فرخی

Ey iki yanağı hudayinabit gül gibi olan güzel! Gül mevsimidir. Kendi ruhsarının hemrengini gül bahçesinde ara. Bizim meclisimizden iki yüzlü adamı çıkar. Yanımıza kırmızı şarabı getir de güli rânadan vazgeç.

(*Ferruhî*)

گلرخ (gulruḫ) = Yanağı gül gibi kırmızı olan.

گل رعنا (guli reʿnâ)=Guli dürüy § İçi kırmızı dışı sarı olan iki renkli gül (Behâri ʿAcem).

گلزار (gulzâr) = Güllük § Musikide bir makam.

خروشان بابلان در صحن گلزار
بوقت صبحدم برخن گلزار
زرآتشت

Bülbüller sabahleyin güllük sahasında gülzar makamı üzere ötmekte.

(*Zerâteşt*)

گل زرد (guli zerd)= Sarı gül, kayısı gülü.

گفتم بگل زرد که همرنگ منی
پیوسته مقیم دل پرتنگ منی
من عاشق آن کسم که همبوی تو شد
تو عاشق کیستی که همرنگ منی
شاعر

Sarı güle dedim ki benim rengimdesin ve daima benim kederli gönlümde yer etmektesin; ben o sevgiliye âşıkım ki kokusu sana benzer, sen kime âşıksın ki benim rengimdesin, dedim.

(*Şâʿir*)

گل زرد فلك (guli zerdi felek)=(*k.*) Güneş.

گل سرخ (guli surḫ)=Mutlak kırmızı çiçek, hususiyle kırmızı gül.

گل شدن (gul şuden) = Zâhir ve aşikâr olmak.

گل شکر (gul şeker)=Gülbeşeker.

گرنان خشك دیر خوری گلشکر بود
گر گلشکر خوری بتکلف ضرر بود
سعدی

Eğer kuru ekmeği geç yersen gülbeşeker olur; eğer istemiyerek gülbeşeker yersen zarar olur.

(*Saʿdî*)

گلشن (gulşen) = Güllük.

تمتعی نبرند اغنیا زنعمت خویش
که باغبان نشناسد که قدر گلشن چیست
کلیم

Zenginler kendi nimetinden istifade etmezler; bahçıvan güllüğün kıymetini takdir etmez.

(*Kelîm*)

گل صدبرگ **(guli şedberk)** = Katmerli gül § (*k.*) Asûman, güneş.

گُلپایگان **(gul pâyegân)**=Isfehan ile İran arasında bir şehir.

گُل چِکان **(gul çikân)** = Bir ağaç ismi, (ç) nin üstünü ile hava fişeği.

گُلحَج **(gulḫec)** = Pamuk yumağı.

گُلخَن **(gulḫen)** = Külhan dediğimiz hamam ocağı. Gul = ateş. Ḫen = hane.

هرکه باشد همنشین دوستان
هست در گلخن میان بوستان
مولانا

Dostlarla birlikte bulunan kimse külhanda olsa da bostan içinde gibidir.

(*Mevlânâ*)

Gulḫen tâb = külhancı.

مرد گلخن تاب از بری زر
بسته بودی برمیان زرین کمر
مولانا

Külhancı, altının çokluğundan beline altın kemer kuşanmıştı.

(*Mevlânâ*)

گُلخُوجَه **(gulḫūce)** = Gıcıklama.

گِلِ رُومی **(gili rūmī)** = Az kırmızı ve göğe çalar beyaz ve hoş kokulu bir çamur.

گُلزَریُون **(gulzeryūn)** = Maverainehirde bir şehir ve o şehirden akan bir nehir.

چو آمد بنزدیك گلزریون
زمین شد بسان که بیستون
فردوسی

Gülzeryuna yaklaşınca, yer Bistun dağına döndü.

(*Firdevsî*)

بدی نام آنرود گلزریون
که بد در بهاران چو دریای خون
فردوسی

Bahar mevsiminde kan deryası gibi olan o nehrin adı Gülzeryun idi.

(*Firdevsî*)

گُلِ زَمین **(guli zemīn)**= Meşveret meclisi.

باین غرور حسنوکه درهرگل زمین
خلق در آرزوی سلام تو میکنند
باباافغان

Hüsnüne bu kadar mağrur olmakla beraber halk her mecliste senin selâmını arzu ederler.

(*Bâbâ Fiġânî*)

گَلَست **(gelest)** = Geçkin sarhoş.

گُلِستان **(gulistân)** = Gülzar gibi güllük mânasmadır. (Lâm) ın sükünu (s) nin esresiyle (gülsitan) yine bu mânaya geldiği gibi gül alıcı mânasına vasfı terkibi de olur.

گُلِستو **(gulistū)** = Gülistan.

گِلِ سُرخ **(gili surḫ)** = Mutlak kırmızı çamur, hususiyle aşı boya tâbir olunan toprak.

گِلِ سَنگ **(guli seng)**=Kaya kına-

sı: beyaz, mavi, yeşil bir maddedir. (*A'r*) حزازالصخر

گلشاه (**gulşâh**) = Verk'anın maşukasının ismi.

مونس مجلس میمون تو هرکس که بود
بتو دلشاد بود همچو بگل شه ورقه
سوزنی

Senin uğurlu meclisinle ülfet eden her kimse; Verkanın Gülşah ile sevindiği gibi sevinir.

(*Sūzenī*)

Gulşâh ile Verḳa; Leylâ ile Mecnun, Vîse ve Rāmîn, Ḫusrev ile Şîrîn gibi âşık mâşuklardır.

گلشاه (**gilşâh**) = Hazreti Âdem, aslı şahı gil = çamur padişahıdır.

گلشهر (**gulşehr**)=Efrāsyāb'ın seraskeri olan Pîrān Vîse'nin zevcesi.

گلگر (**gulger**) = Tiftik,

نه از شال بافان این روزگارم
که گلگر نداند بازار ریشم
نزاری

Bu zamanın tiftiği ipekten fark etmiyen şal dokuyucularından değilim.

(*Nizārī*)

گلغنجه (**gulgunce**) = Allık.

گلغوده، گلغنده (**gulgende, gulgünde**)=Eğirilmek için hazırlanan top pamuk. Pamuk yumağı çiçeğe benzetilmiş demektir.

گلگونه (**gulgüne**) = Allık=gülgûne.

گلفتن (**gulfeten**) = Elbiselik lâtif bir kumaş (elbise lûgati).

گلفهسنگ (**gulfehşeng**) = Nāşırî ve Cihāngîrî kâfi Farsi ile, Burhân hem kâfı Arabi hem kâfı Farsi ile yazmıştır. گلفهشنك (*ba.*).

گلِ قبرس (**gili kıbrîs**) = Güzel kokulu pek kırmızı bir çamur. Tîni maḫtûm makamına kaimdir. گل مختوم (*ba.*).

گلك (**gulek**) = Kinaye ve târiz tarikiyle söylenen söz meselâ fahişeye rū siyah = yüzü kara mevkiinde rū sepîd = yüzü ak (*muḫ.*) ruspi demek gibi § Anzorot denilen zamk § (Gül) ün ismi tasgiri: gülceğiz.

گلكِ انار (**guleki enâr**)=Nar çiçeği.

گلكچه (**gulkeçe**) = Çocukların doğuşundan beşiğe yatırma zamanına kadar yapılan merasim.

گُل کَردَن (gul kerden) = Meydana çıkmak, belli olmak.

غنچهٔ گل باز قصد خون بلبل می‌کند
عاشق پنهان نماند عاقبت گل می‌کند
طالب

Gül koncası yine bülbülün kanına kastediyor; âşıklık gizli kalmaz; âkıbet meydana çıkar. (*Ṭālib*)

§ Şem'a, yanmak, sönmek.

افتاده نگاهش بلب وعارض جانان
پروانه گمان کرد که گل کرده چراغیست
وحید

Nigâhı sevgilisinin dudağına ve yanağına düşmüş. Pervane, yanmış bir şem'adır, zannetti. (*Veḥīd*)

گُلگَشت (gulgeşt) = Seyir, gezinti ve eğlenti yeri.

گلگشت چمن خواهی برمن چو صبا بگذر
تا در قدمت ریزم گل از مژه دامنها
یغما

Çimen gezintisine çıkmak istersen benim yanımdan saba rüzgârı gibi geç ki, kirpiğinden ayağına, etekler dolusu gül dökeyim. (*Yeğmā*)

گَنگَل (gelgel) = Turunç büyüklüğünde çok ekşi bir limondur ki, eğer içine iğne batırsalar bir müddet sonra iğneyi eritirmiş.

گُلگُل (gulgul) = Bir nevi zamk. Türkçesi güren.

گُل گَندُم (gul gendum) = Sığır mantarı denilen bitkinin köküdür ki birbirine yapışık birkaç buğday şeklindedir.

گُل گَندَه (gul gende) = Mantar nev'inden fena kokulu bir bitki. Cihāngīrī'de (g) esredir.

گل کوبی (gul gūbī) = Bahar mevsiminde bütün güllerden önce yetişen sarı gül açtığı zaman yapılan kır eğlencesidir ki halk takım takım kırlara gidip onları toplarlar ve havuzlara, çaylara serpip eğlenirler. Nāṣırī'nin ifadesine nazaran Tahran haricinde İmam Zade mevkiinde bu nevi gül bulunduğu için halk oraya giderlermiş.

گل کوزه (guli kūze) = Nesrîn yahut ona benzer fakat biraz daha büyücek beyaz bir gül diye tarif etmişlerse de Naṣırī'nin bardaklara konup meclise getirilen çiçeğe derler, nesrin ve nergis gibi, suretindeki izahı, lâfzından anlaşılan mânaya daha muvafıktır. Burhān Cāmi' de nesrin ve nergise derler ki evlerde saplarını bardaklara koyarlar demiştir.

کنون خالی نباید کوزه از می چون گل کوزه
پر از شبنم شدارچه پرنگردد کوزه از شبنم
خسرو

Şimdi kadeh şaraptan hâli olmamalı; çünkü kadeh gülü, nesrin şebnemle doldu. Her ne

kadar kadeh şebnemden dolmazsa da.

(*Ḫusrev*)

گلگون (gulgūn) = Gül renkli.

ای بت گلرنگ روی ان بادهٔ گلگون بیار
کز فروغ او شود گلرنگ روی باده خوار
سوزنی

Ey yüzü gül renkli güzel! O gül renkli şarabı getir ki onun ziyasından bâde içenin yüzü gül renkli olur.

(*Sūzenī*)

Ḫusrev'in atının adı. Öteki atının adı شبدیز در (*ba.*).

شبدیز آهم از فلك نیلگون گذشت
گلگون اشکم از کمر بستون گذشت
شاعر

Ahım Şebdizi çivit renkli felekten geçti; gözyaşım Gülgûnu Bistunun kemerinden aştı.

(*Şā'ir*)

گل گیتی (gul gītī) = Yaprağının etrafında birkaç tane diken olan bir nevi gül ki sarısı ve kırmızısı olur, gül piyade mânasına da gelir. گل پیاده (*ba.*).

گل مشکین (guli muşkīn)=Van gülünün küçük ve katmerli nev'i ki hoş kokulu ve devamlıdır.

گلنار (gulnār)=Nar çiçeği § Kırmızı ve katmerli gül.

یکچند بود لاله وگلنار همیشه
تو لاله بآب داری وگلنار برخسار
پیرایهٔ گلنار تو از عنبر ساراست
وان لاله بود پیرهن لؤلؤ شهوار
گلنار یکی هفته بوبستانها را
برماه دو هفته است ترا دائم گلنار
قطران

Lâle, gül, hemişe bahar; bir müddet devam eder. Senin lâle dudağında, gül yanağındadır, senin gülnarının (ruhsarının) ziyneti halis amberden (zülfünden) dir ve o lâle kıymettar incinin (inci gibi dişlerinin) zarfıdır. Gül bahçelerde bir hafta devam eder. Senin kırmızı gülün daima on dört günlük ayın üstündedir.

(*Ketrān*)

Kiraz mânasına da gelir.

گلگون کمیت (**gulgūn kumeyt**) = (*k.*) Kırmızı şarap.

نقره خنگ صبح وا درتاخت سلطان ختن
ساقیا گلگون کمیت را بمیدان درفکن
شاعر

Güneş, sabahın beyaz kıratını sürdü. Ey saki! gül renkli atını: şarabını meydana at: kadehe dök.

(*Şā'ir*)

گلگونه (**gulgūne**) = Allık, pembelik § Gül renkli § Gül yanaklı.

گلگونهٔ ادیم آدم (**gulgūne'i edīmi ādem**) = (*k.*) Cenabı Muhammed (صلعم).

گل محتوم (**gili meḥtūm**) = Limni adasında bulunur bir nevi sıvık, açık renkli çamurdur ki düz ve pürtüksüz olur. Limni'den mühürlü olarak getirirler, beyaz kısmı lekeyi çıkarır; çok kırmızısı ilâç için kullanılır.

خشست بما خسته دلان باده کشیدن
پیمانهٔ ما از گل مختوم سرشتست
تأثیر

Şarap içmek, biz gönlü hastalara hatmolmuştur; bizim ölçeğimiz gibi mahtumdan yapılmıştır.

(*Te'zir*)

گلنر (**gulmer**) = Hoş kokulu bir gül § Bir nevi ok temreni.

گل مصری (**gili mışrī**) = Mısır'da Nil'in mikyasından alınan bir nevi çamur.

گلموز (**gulmūz**) = Zehirli keler.

گل مهره (**gil mnhre**) = Çamurdan yapılan yuvarlak hususiyle keman guruhe yuvarlağı کمان گروه (*ba.*).

گل نافرمانی، گل نافرمان (**gull nâfermân, guli nâfermânī**) = (*k.*) Menekşe (Muḳaddimetüledeb tercümesi).

گلناك (**gulnâk**) = Hisar ve kale.

گل بسته (**gili nebişte**) = گل مختوم (*ba.*).

گلنده (**gulende**) = Fiili kötü, ahlâksız.

گل نشاط (**guli nişâṭ**) = Üzüm şarabı.

گل نفسی (**gul nefesī**) = (*k.*) Güzel kokululuk, hoş ve latîf sözlülük.

گلنگبین (**gulengebīn**) = Bal ve gül ile yapılan bir nevi tatlı, murabba.

گر برکران دجله کسی نام او برد
آب انگبین ناب شود گل گلنگبین
عماد

Eğer bir kimse Dicle'nin kenarında onun adını anarsa su halis bal, gül, gül murabbas olur.

(*'İmād*)

گلو (**gulū**) = Boğaz.

ی تو هری که زجامم بگلوی ریزد
بگلو ناشده از دیده فرو می ریزد
شانی

Sensiz kadehten boğazıma dökülen her şarap, boğazıma gitmeden gözümden akıyor.

(*Şānī*)

بدارا رساند ازسکندر جواب
جوابی گلوگیر چون زهرناب
نظامی

İskender'den Dârâ'ya halis zehir gibi boğaz alıcı bir cevap eriştirdi.

(*Niṣāmī*)

گلو بند (**gulū bend**) = کردن بند (*ba.*).

گلو بنده (**gulū bende**) = Boğazına hizmet eden, çok yiyen.

گلوته (**gnlūte**) = Pamuklu küçük çocuk takkesi. Kukulete.

گلوز **(gulūz)** = Fındık muarrebi جلوز. Ferhengi Nefîsî'ye göre gelūz.

گلوند **(gulvend)** = Hediye. hususiyle incir, ceviz, fıstık dizisinden yapılan armağan.

تحفهٔ دو ستانرا گردون
از دو مهر ساخته گلوند
فخری

Felek, dostlarına hediye için ay ve güneşten hediye tertib etmiş.

(*Fehrî*)

Ferhengi Nefîsî'ye göre gelvend.

گلوه **(gulve)** = Fırın bacası.

گلوی آسیا **(gulūyi āsyâ)** = Değirmenin boğazı.

گلوی سرخ **(gulūyi surḫ)** = Kızıl öygen ki yenen ve içilen şeylerin mideye giden mecrasıdır. (*Ar.*) بلعوم ، مری.

گله **(gelle)** = (Şeddeli ve şeddesiz) sürü.

گرگ اجل دمادم ازین گله می برد
وین گله را نگرکه چه آسوده می چرد
اوحدی

Ecel kurdu bu sürüden dembedem götürüyor ; bu sürüye bak ki ne müsterih otluyor.

(*Evḥedî*)

گیله **(gile)** = Şikâyet.

رعیت زبیدادشان در گله
مکن گرگ را پاسبان گله
هاتفی

Ahali onların zulmünden şikâyetçi ; kurdu sürüye bekçi yapma.

(*Hâtifî*)

§ Salkımdan ayrılmış üzüm tanesi § İki dağ arasındaki yol.

گله **(gule)** = Kıvrılmış ve bükülmüş zülüf ve saç.

رخسارش ومشکین گله چون آفتاب وسنبله
این مرغ جانهاراتله وان درد دلهارا دوا
بدیع الزمان

Onun yanağı ve misk kokulu zülfü güneşle sümbülenin birleşmesidir. Bu, can kuşlarının tuzağı ; o, gönüllerin derdinin devasıdır.

(*Bedî uzzemān*)

§ Pamuk kozası.

گله **(gulle)** = Kâfı Arabide yazdığımız gibi cıbinlik Muarrebidir.

صبحدم چون گله بندد آه دود آسای من
چون شفق درخون نشیند چشم شب پیمای من
خاقانی

Sabah vaktı benim dumana benziyen ahım perde çekerse geceyi ölçen yani sabaha kadar uyumıyan gözüm şafak gibi kana garkolur.

(*Ḫâkānî*)

گله دوست **(gele dost)** = Boğaz ağrısı (*Ar.*) خناق.

سرفه گرباشدت وگر گله دوست
حق شفا میدهد مکن گله دوست
شاعر

Senin öksürüğün ve boğaz ağrın olursa Hak şifa versin, dosta şikâyet etme.

(*Şā'ir*)

گُلهٔ موش (**gule müş**) = Sultani söğüt: girye bid.

گُلِ هاشِم (**guli hâşim**) = Şîrāz lisanında yasemine derler.

گُلی (**gulī**) = Gül renkli

گلیچه (**gelīçe**) = Hıçkırık § Güneş ve ayın ve yağlı çöreğin kursları. Ferhengi Nefîsî'de (G) nin ötresiyledir.

گلیز (**gelīz**) = Salya.

غرق گشته تابگردن دو گلیز
سراج‌الدین

Boynuna kadar salyaya batmış.

(*Sirāc ddin*)

گِلیگَر (**gilīger**) = Duvarcı, yapıcı.

زمانه هست بدولت سرای تو معمار
چو آفتاب ومهش صد گلیگر ومزدور
اثیرالدین

Zamane devletin sarayının mimarıdır. Güneş ve ay gibi onun yüz tane yapıcısı ve gündelikçisi vardır.

(*Esîrüddin*)

گِلیم (**gilīm**) = Kış elbisesi yapılan kaba yün dokuma § Kilim dediğimiz yaygı.

باآب کوثر وزمزم سفید نتوان کرد
گلیم بخت کسی را که بافتند سیاه
شاعر

Bir kimsenin siyah dokunan talihi kilimini kevser ve zemzem suyu ile ağartmak mümkün değildir.

(*Şā'ir*)

گلیم شوی (gilīm şūy) = Domuz ağırşağı, şam çöğeni denilen kök.

گلیم گوشان (gilīm gūşân) = Kulakları büyük bir nesil. Ferhengi Nefîsî'nin rivayetine göre yattığı vakitte kulaklarının birisini yastık diğerini yorgan yaparmış.

گِلین (**gilīn**) = Çamura mensup, topraktan yapılmış.

Kemal İsmailin güzel bir gence yazdığı mersiyeden :

گلین اندام اورا حال چون است
که در وقت گلش بستر گلین است
کمال

Onun gül gibi vücudunun hali nasıldır; çünkü bahar zamanında yahut hayatının baharında yatağı topraktadır.

(*Kemāl*)

گِلین سوی (**gilīn gūy**) = Balçık top (*k.*) yeryüzü.

چو در خاطر آمد جهان جویرا
که در چنبر آرد گلین گویرا
نظامی

Dünyayı arayıp tarayanın hatrına yeryüzünü ele geçirmek gelince.

(*Nizāmī*)

گلیون (**gelyūn**) = Engelyūn (*muḫ.*) انگلیون (*ba.*).

گم (**gum**) = Kayıp, zayi.

دریں تم دیدہ خاك ازخون مردم
چو شد سرمایۂ بینا ئیش گم
جامی

Halkın kaniyle ıslanan bu toprakta yani dünyada görme sermayesi kaybolunca.
(*Cāmi*)

بگفتا نیست یوسفرا گناهی
منم در عشق او گمکرده راهی
جامی

Cevap olarak, Yūsuf'un günahı yoktur, onun aşkında yolunu kaybeden iş benim, dedi.
(*Cāmi*)

گمار (**gumār**) = Gumâşten = koymak, bir kımseye bir şeyi havale ve tevfiz etmek, ısmarlamaktan emir.

خدایرس را بررعیت گمار
که معمار ملکست پرهیزکار
سعدی

Ahali üzerine Allahtan korkanı memur et; çünkü mülkü günahtan kaçınan kimse imar eder.
(*Sa'di*)

§ Ayak sesi, tıpırdı.

گمارىدن (**gumārīden**) = Sırıtmak.

گماشتن (**gumâşten**) = Koymak, ısmarlamak, inanmak, havale ve teslim etmek, tâyin ve tevfiz etmek.

هم آنجا امانش مده تا بچاشت
نشاید بلا برصرکس گماشت
سعدی

Orada kuşluğa kadar müsaade etme; belâyı kimsenin başına havale etmek lâyık değildir.
(*Sa'di*)

گمانه، گمان (**gumân, gumâne**) = Zān.

گمان مبرکه بروی تو ای بهشتی روی
نگه بچشم خیانت کنم معاذالله
سوزنی

Ey cennet yüzlü! Senin yüzüne (maazallah) nazarı hıyanetle bakacağımı zannetme.
(*Sūzeni*)

تو دلرا بجز شادمانه مدار
روانرا زبد درگمانه مدار
فردوسی

Sen gönlünü ferahlı tut; ruhunu sui zanna düşürme.
(*Firdevsi*)

§ Kuyucuların suyu aramak için iptida açtıkları kuyu. Kâfı Arabide geçen كانه ye (*ba.*)

غور ایام در نیابد چرخ
گرجز از رای تو گمانه کند
مسعود سعد

Felek senin reyinden başkasını tecrübeye vesile ittihaz ederse günlerin hakikatini anlıyamaz.
(*Mes'ūd S'ad*)

گماند (**gumâned**) = Gumânîden = zannetmek ten muzari.

گماندکه از تیغ او درجهان
بلرزید یکسر کهان ومهان
فردوسی

Cihanda baştan başa küçükler ve büyükler onun kılıcından titredi sanır.

(*Firdevsî*)

گمان بردن، گمان کردن (**gumân burden, gumân kerden**) = Zannetmek.

گمراه ، گمره (gumrâh, gumreh) = Yolunu kaybetmiş, azıtmış, doğru yoldan sapmış.

بیاناست وشب تاریك ومنزل دور وما گمراه
دلیل نیست غیر از تو خداوندا رهی ما
سلمان

Çöldür ve gece karanlıktır; gideceğimiz yer uzaktır; halbuki biz yolumuzu kaybetmişiz; senden başka bir delilimiz yoktur; Yarabbi! Bize yol göster.

(*Selmân*)

گم شده (gum şude)=Kaybolmuş, zayi olmuş.

احوال دل‌از طرهٔ او پرس که مارا
دیریست کزان گم شده یك موخبری نیست
یغما

Gönlün ahvalini, çoktan beri kaybolup bizim de kendisinden bir kıl kadar haberimiz olmıyan sevgilinin büklüm büklüm saçından sor.

(*Yağmâ*)

گم شو (gum şev) = Büyük bir kimsenin küçüğe tehdit yerinde söylediği söz: uzaklaş, defol demektir.

گم کرده پی (gum kerde pey)=İzini kaybetmiş (*k.*) nam ve şanını belirtmiyen, hal ve hareketindeki maksadını gizleyip bildirmiyen kimse [*].

گم گشته (gum geşte) = Zayi ve kaybolmuş.

گم نام (gum nâm) = Adı ortadan kaybolmuş, unutulmuş kimse.

گمست (**gemest**) = جست (*ba.*).

گمه (**gime**) = Raziyaneye benzer, ondan küçük, tohumu anason gibi bir bitkidir. Hayvanlar onu çok iştah ile yerler (*Ar*) قزام (g) nin ötresiyle Hint ve Çin denizlerine mahsus bir balık. Muarrebi چه dir.

گمیز (**gumîz**) = Sidik, (g) nin esresiyle de olabilir. Mecmaʿulfürste (k),

گمیزدان (gumîzdân)= Kavuk (*Ar.*) مثانه. Bazı lûgatlerde kâfı Arabi iledir.

گن (**gin**)= Sahip mânasınadır. Gîn muhaffefi= Şermgin = mahcup. Gergin = uyuz

ترا مهکین روی خد اشتند
بگرمابه در زشت نگاشتند
سعدی

Seni korkunç yüzlü sandılar;

[*] Burhanda: از بی شان باشد وگاهی ز کسی که کار را چنان کند که بکری پی بمطلب ومقصد آن کس نبرد denmiş. Asım Efendi bu ibareyi «ve ol kimseye denir ki hüner ve sanatına bir derecede suret ve kıyafet vermiş ki kendisine munhasır olup bir kimse tanzir ve taklidine kaadir olmıya» suretinde tercüme etmiştir. Reşidi de: «گم کردن پی» yazmış ve «کار چنان کردن که کسی بمقصد او پی نبرد» demiştir.

hamam kapısında çirkin nakşettiler.

(*Sa'dî*)

گُنَه ، گُناه **(gunâh, guneh)** = Suç.

لانؤاخذ این نسیتا شد گواه
که بود نسیان بوجهی هم گناه
مولانا

ayet-i kerimesinin *ayet-i kerimesinin şahadetiyle unutmak bir cihetten suçtur.*

(*Mevlânâ*)

گنه بود مرد ستمکاره را
چه تاوان زن وطفل بیچاره را
سعدی

Suç zalim adamın idi, biçare kadın ve çocuğun ne cürmü var.

(*Sa'dî*)

گُنبَد ، گُنبَده **(gunbed, gunbede)** = Kubbe, gül koncası.

فریب گنبد نیلوفری مخور که کنون
اجل چو گنبد گل برشکافدت همدا
خاقانی

Feleğe aldanma ki ecel derhal seni gül koncası gibi kasten yırtar.

(*Ḫâḳânî*)

§ Donanma günlerinde içinde ayş ve işret edilmek üzere kubbe şeklinde kurulup süslenen eğreti bina § Sıçramak, kalkmak, atlamak.

گنبذ نیلوفری گنبدهٔ گل شود
پیش سنانت گزاوست نصر ممالك متین
خاقانی

Memleketlerin köşkü, mızrağının sayesinde metîn kalan kimse! Çivit renkli kubbe (felek) onun yanında gül tomurcuğu gibidir.

(*Ḫâḳânî*)

زهمت ساختم رخش فلك رام
بپنجهٔ گنبد رسیدم برجم بام
خسرو

Himmetinle felek atını râm ettim; bir sıçrayışta dokuzuncu feleğe yetiştim.

(*Ḫusrev*)

شیر ز گنبد همی زد ازنعز
در هوا چون موج دریانیست کز
مولانا

Erkek aslan nihaniden zâhir olup deniz dalgası gibi havaya yirmi arşın sıçradı.

(*Mevlânâ*)

§ Kadeh § Çadır. Uce yani oturak yeri, bu üç mânanın kubbe ile münasebeti vardır.

گنبد آب (gunbedi âb) = Habap: suyun yüzünde peyda olan kabarcık.

گنبد ازرق (gunbedi ezreḳ) = (*k.*) Gök.

گنبد اعظم (gunbedi ʿaẓem) = Feleküleflâk ki arşı âzamdır.

گنبد چار پند (gunbedi çârbend) = Dört yön itibariyle gökten, dört unsur itibariyle dünyadan kınayedir.

گنبد گل (gunbedi gul) = (*k.*) Gül koncası § Yaldızlı kadeh.

گنبد مائل (gunbedi mâ'il) = Dördüncü felek.

گُنبَدِ مُعَنبَر **(gunbedi muʿanber)** = Sevgilinin açık olan başı.

گُنبَدی **(gunbedî)** = G nbed §

Bir direkli müdevver çadır § Sıçramak. Takla edici ata bu münasebetle gunbedî derler.

تازیانه بروزدی اسپم بگشت
گنبدی کردو زگردون درگذشت
مولانا

Kamçıladın, atım döndü, kalktı ve felekten geçti.
(*Mevlânâ*)

گنج (**genc**)=Yere gömülmüş mal, define § Altın, gümüs, mal saklanan yer, hazine (*Ar.*) كنز.

چو نیکو بنگری آیینه هم اوست
ولیکن گنج بل گنجینه هم اوست
جامی

Dikkatli bakarsan ayna hem odur, yalnız gene değil yalnız gencine de odur.
(*Câmî*)

گنجینه (*ba.*).

گنج زر گر نبود گنج قناعت باقیست
آن که آن داد بشاهان بگدایان این داد
شاعر

Altın hazinesi olmazsa kanaat köşesi bakidir. Padişahlara onu veren, fakirlere bunu verdi.
(*Şâ'ir*)

گنج (**gunc**)=Cunçiden=sığınmak (*İsm. mas.*) sıkışmak tan emir.

زمان در امتثال امر ونهی او چنان واله
که ممکن نیست در تعجیل آن گنج شکیبائی
انوری

Zaman onun emir ve nehyini yerine getirmekte o kadar şaşkındır ki acele etmemesine sabrın sıkışması imkânı yoktur.
(*Enverî*)

گنجاره، گنجار (**gencâr, gencâre**) = Allık = gulgüne, ğâze, guncâr, serḫâb.

گنج افراسیاب (genci efrâsiâb) = Ḫusrevi Perviz'in sekiz hazinesinden dördüncü hazine. Bu hazineleri Cihângîrî. Reşîdî, Burhânı Cāmi', Behārı 'Acem yedi olarak göstermişler, Surûrî, Burhān, Sirâc sekize çıkarmışlardır, Burhān sekizinciye genc bâr demiştir.

گنج الٰهی (genci ilâhî)=(*k.*) Kanaat § Kuran-ı Kerime işaret.

گنج باد آورد، گنج باد آور، گنج باد (genci bâd, genci bâd âver, genci bâd âverd)=Ḫusrevi Perviz'ın ikinci hazinesi: Ḫusrevi Perviz milâdî 611 tarihinde İstanbul'u muhasara ettiği zaman İmparator Heraḳuyūs. korkusundan hazinelerini bir gemiye yükletip idaresi altındaki adalardan birine nakletmekte iken rüzgâr rasgele gemileri Ḫusrev'e ait bir mevkie attığından bütün hazineler Ḫusrev'ın eline geçmiş, bu suretle adına genci bâd âver=rüzgârların getirdiği hazine denilmiştir. بادآور (*ba.* § (*k.*) Bedava mal.

گنج بار (genci bâr)=Ḫusrev'e ait sekiz hazinenin sekizincisi ki cevahirle dolu yüz adet güğümden ibarettir.

گنج حکیم (genci ḥekîm)=(*k.*) Fatiha suresi.

گنج خاکی (genci ḫâkî) = Hazreti Adem, Adem oğullarına denir.

گنج خضرا (genci ḫeżrâ) = Ḫusrevin altıncı hazinesi.

گنجدار (gencdâr) = Musikide bir makam.

گنج دیبه (genci dîbe) = Ḫusrev'in üçüncü hazinesi.

گنج دیوار بست (genci dîvâr best) = Antakya'da bir duvarın altında gömülü olan hazinedir ki Hazreti Mûsâ ile Ḫıżır'ın bu hazineye ait mubahaseleri Kuran-ı Kerimde zikir buyurulmuştur.

گنجر (gencer) = Alık=kencâr.

گنج روان (genci revân) = Ḳārūn'un hazinesi.

گنج سوخته (genci sūḫte) = Ḫusrev'in beşinci hazinesi.

گنج شاد آور (genci şâd âver) = Ḫusrev'in yedinci hazinesi.

گنج شایگان (genci şâygân) = Genci bâd âver.

گنجشك (guncişk) = Serçe kuşu.

گنجشك بین كه صحبت شاهینش آرزوست
بیچاره برهلاك تن خویشتن مجول
سعدی

Şahinle konuşmayı arzu eden serçeye bak; biçare kendi vücudunun helâkine acele etmekte (*Sa'dî*)

گنج عروس (genci ʿarūs) = Ḫusrevi Perviz'ın kendi biriktirdiği birinci hazine § Bārbed'in icadettiği bir nağme.

گنج فریدون (genci ferîdūn) = Musikide bir nağme.

گنج گاو (genci gâv) = Bu hazine ikidir, biri adı geçen genci bâd âver'dir, öbürü Behrām gūr zamanında, bir çifçi tarla sürmekte iken öküzün ayağı bir deliğe batmasiyle zuhur eden Cemşîd devrine ait bir hazinedir ki muhteviyatı altından yapılmış iki su sığırı idi; sığırların gözleri yakuttan olup karınlarında altından yapılmış armut ve elma şeklinde meyvalar ve meyvaların içinde de kıymettar inciler vardı. Önlerinde türlü mücevherat dolu altın yemlikler bulunuyordu. Sığırların üzerine Cemşîd'in adı nakşedilmişti. Sığırların etrafında yine altından yapılmış, cevahirle süslü, uçan ve otlıyan hayvanların heykelleri vardı. Behrām bunların hepsini sattırıp parasını yoksullara dağıttı. Buna genci gāvân, genci gâvmiş de derler § Bārbed'in icadettiği otuz makamdan biri.

وقت سحر كه چكاو خوش برند درنگاو
ساعتكی گنج گاو ساعتكی گنج باد
منوچهری

چكاو (*ba.*).

گنج كاوس (genci kâvus) = Barbed'in icadettiği makamların on yedincisi. باربد (*ba.*).

گنجگاه (gencgâh) = Musikide râst makamının tiz şubesidir.

گنجور (gencūr) = Hazinedar.

از گران سنگی گنجور سپهر آمده کوه
ورسبکباری بازیچهٔ باد آمده خس
صنائی

Ağırbaşlılığı sebebiyle dağ, feleğin hazinedarı; hafiflikten dolayı çöp, rüzgârın oyuncağı olmuştur.

(*Senā'ī*)

گنجه (gence) = Kafkas memleketlerinden (Errān) ın merkezi olup şimdi Rusya'nın idaresindedir, adı değişmiştir. Hamse sahibi şeyh Niẓāmī buralıdır § Kuyruğu kesik eşek

گنجیدن (guncīden) = Sığmak, yerleşmek.

انگنجد کرمهای شه در قیاس
چه خدمت گذارد زبان سپاس
سعدی

Padişahın ihsanları hesaba sığmaz, sayılamaz. Şükür dili ne hizmet ifa edebilir.

(*Sa'dī*)

گنجینه (gencīne)=Değerli şeylerin saklandığı yer. Hazineye mensup demektir [*] Zarfın ismini mazrufa vermek kabîlinden olarak çok mal mânasına da gelir.

[*] Müellifin Gencinei Güftar adlı Farsça bir kavaidi ile Farsî müntehabatı 1323 rumi yılında basıldığı gibi Gencinei edeb adiyle neşrettiği haftalık mecmuasına devam etmiştir. Neşri tarihi 1324 ten saltanat devrine ve Sultan Reşad'ın tahta çıktığı tarihe tesadüf etmekle orada müellifin şöyle bir tarihi de vardır:

İder tarih-i cevherdarımı takdim, Gencine
Muhammed han-ı hâmis ziver-i evreng i adl oldu
Ziyauddin

(Gencinei edeb), (Darüledeb) in kardeşidir Darüledeb, müellifin vatanı olan İzmir'de tesis ettiği hususi bir mekteptir 1316 da açılmış, sekiz sene devam ettikten sonra birtakım kadir bilmezlerin elinde tarihe karışması üzerine, dar üdiyarını terk ile İstanbul'a gelerek 1 teşrinevvel 1325 te Darülfünun Farsî müderrisliğine tâyin edilmiştir.

گند (gund)= Haya, gundi bidester = kunduz hayası : kunduzun kuyruğu altından çıkan bir mayidir. Muarrebi جند بیدستر dir.

گند (gend) = Fena koku.

گندای، گندا (gendâ, gendây) = Fena kokulu, kokmuş.

گندا وتیز همچو پیاز وترش چو دوغ
پوریها

Soğan gibi fena kokulu ve keskin; ayran gibi ekşi.

(*Pūrbehā*)

نامه این شعر تو باصفل تو
راست گوئی که سخنیست گند است
قاضی هجیم

Bu senin şiirin doğru söylemekte aşağı tarafına benzer; çünkü çok fena kokuludur.

(*Ḳāżī Hecīm*)

گندج (gendij) = Babil kalesi, aslı genkdejdir § Efrāsyāb'ın saltanat sürdüğü bir şehirdir ki şimdi Pekîn denilen memlekettir. Nāşirî (k) nin ötresiyle ya-

zıp k ıhen-dej = eski kale muhaffefidir diyor.

گندسگ **(gundiseg)** = İt hayası denilen kök.

گندش **(gundiş)**=Kükürt. Ferhengi Nefîsî'ye göre gendiş.

گندگیاه **(gundgiyâh)** = Yaban havucu denilen bitki.

گندم **(gendum)** = Buğday.

حرام گشت بیغما بهشت روی تو روزی
که دل بگندم آدم فریب خال تو دادم
یغما

Senin adam aldatan enin buğdayına gönül verdiğim gün, Yeğmā'ya cennete benziyen yüzün haram oldu; buğday Hazreti Adem'in cennetten çıkmasına sebeboldüğü gibi buğdaya benziyen benine meclûbiyet Yeğmā'yı bihişt cemalinden mahrum etti.

(Yeğmā)

گندمبا **(gendumbâ)**=Buğday aşı, aş-ı halîm.

گندم گون **(gendum gūn)** = Buğday renkli, esmer.

خال مشکین تو بر عارض گندم گون دید
آدم آمد زپی دانه درین دام فتاد
سلمان

Adem buğday renkli yanağında misk kokulu benini gördü, tane için geldi bu tuzağa tutuldu.

(Selmān)

گندمه **(gendeme)** = Siğil (*Ar.*) ثولول. (D) nin ötresiyle kırılmış buğday

گندم مکه **(gendumi mekke)** = Hububatın buğdaya benziyen bir nev'i, ekmeği undan daha lezzetlidir. (*Ar.*) عاس (Nāşırî), 'ales'i Okyanüs bir kışırda ikişer tanesi olan buğday diye tarif etmiştir دیوکندم (*ba*).

گندن **(genden)**=Kokmak, taaffün etmek.

گندنا **(gendenâ)**=Pırasa. Gendünây kelimelerinden mürekkep ve muhaffef olup fena kokulu kamış demektir.

گندنا گون **(gendenâ gūn)**=Yeşil renkli. Mânayı terkibîsı pırasa renklidir.

گنده **(gende)** = Kokmuş, müteaffin.

اگر ابلهی مشک را گنده گفت
تو مجموع باش او پراکنده گفت
سعدی

Eğer bir ahmak miske kokmuş dedi ise sen toplu ol, o perişan söyledi.

(Sa'dî).

گنده **(gunde)**=Kalın, galiz § Çorba içine konulan yuvarlak köfte.

من نگویم صفت گندهٔ پرده دی گرم
تا خوانند مرا مدحیان گوفته خوار
بسحق

Ben yakıcı baharat ile terbiye edilmiş çorba yuvarlağını öğ memki iddiacılar bana köftehor demesinler.

(*Bushek*)

گنده‌پیر (gende pîr)=Yaşlı kocakarı: kocakarılar yaşlandıkça çok korkarlarmış

گنده مغزی (gende meğzî) = Tekebbür etme, hezeyan söyleme, kabalık gösterme.

گنر (gener)=Maḥmūdi Ġaznevî'nin harb meydanı.

گنگ (geng) = Çin'de bir puthane.

زهی که باد بگلزار می‌وزد پیوسته
نگارخانهٔ چین‌است و نقش خانهٔ گنگ
نجیب‌الدین

Rüzgar, gülzarı öyle nakışlıyor ki Çin nigârhanesine ve Geng nakışhanesine benziyor.

(*Necîbuddîn*)

§ Hindistan'da mukaddes addedilen büyük nehir.

تا چون بهار گنگ شد از روی او جهان
دو چشم خسروانی دو رود گنگ شد
خسروانی

Cihan onun yüzünden Geng puthanesi yani münekkaş oldukça Ḫusrevānî'nin iki gözü iki Geng nehri oldu

(*Ḫasrevānî*)

§ Kambur, iğri.

بار منت بسیست بر سر جود
زین سبب هست هر سه حرفش گنگ
مسعود

(Cud) un başı üstünde minnet yükü çok olduğundan üç harfi eğri oldu: «ج و د» harflerinin şekilleri eğridir.

(*Mes'ūd*)

§ Yüksek dağ.

یکی زنده پیلست بر کوه گنگ
اگر با سلاح اندر آید بجنگ
فردوسی

Geng dağı üzerinde büyük bir fil yani iri yapılı bir adam vardır eğer silâhla cenge gelirse.

(*Firdevsî*)

§ Kılların dibine ârız olan bir hastalıktır ki kılları koparmadıkça rahat edilmez.

تا برکند عدوی تو سبلت بدست خویش
در سبلت عدوی تو افتاده باد گنگ
سوزنی

Düşmanın kendi eliyle bıyığını yoldukça muttasıl kıl koparmak hastalığına müptelâ olsun.

(*Sūzenî*)

§ Hatay'a yakın havası mutedil bir şehirdir ki Geng dej, Geng bihişt derler § Kart oğlan.

گنگ زفق گودکیرا یافت فرد
رودشد گودك زیم قصد مرد
مولانا

İri, kart bir oğlan bir çocuğu yalnız buldu; onun tecavüzü korkusundan çocuğun yüzü sarardı.

(*Mevlānā*)

گنگ بهشت (geng bihişt)=Babil'de bir kale = Geng dej.

گنگ دژهوخت (geng dej hūḫt) = Beytilmukaddes.

گُنگ (**gung**) = Dilsiz.

خشن بودن اگو فضلیست لیکن
نه چندانکه بگویندت که گنگی
نصیر طوسی

چنگدن (*ba.*).

گُنگار (**gungâr**) = Kavulmuş, soyulmuş yılan.

گُنگل (**gengel**) = Lâtife.

باده می خوردیم وگنگل می زدیم
تا اول شب تا بگاه صبحدم
نزاری

Akşamdan sabaha kadar şarap içip lâtifeledik.

(*Nizârî*)

گُنگلاج (**gungelâc**) = Dilinde tutukluk olan kimse.

مپندار آن شکرلب گنگلاجست
سخن از لب نمی‌کردد جدائی
ابوالعلای

O şeker dudaklıyı dili tutuk sanma; söz ağzından ayrılmıyor.

(*Ebûlme'ânî*)

گُنه (**guneh**) = Günah (*muḫ.*).

الٰهی ما گنهکاریم وار شرم آمدین بر رو
کریما دامن رحمت بپوشان گناه ما
سلمان

İlâhi! Biz günahkârız ve utandığımızdın yüzümüzü yenimizle örtüyoruz Ey Kerim! Bizim suçumuzu rahmet eteğiyle ört.

(*Selmân*)

گُنوره (**gunûre**) = İş yapan, sâni.

گو (**gev**) = Gâv (*muḫ.*) § Şeci, kuvvetli, pehlivan,

یکی بچهٔ چون گو شیرفش
بالا بلند وبدیدار خوش
فردوسی

فش (*ba.*) § Çukur.

هچو مشك ازاب باریدن گرفت
در گو ودرغارها مسکن گرفت
مولانا

Bulut, tulumdan boşanan su gibi yağdırmağa başladı, akan su çukur ve mağaralarda yerleşti.

(*Mevlânâ*)

گُو (**gû**) = Top.

خواهم اندر پایش افتادن چو گو
گر بچوگانش زند هیچش مگو
شاعر

Top gibi ayağına düşmek isterim; bana çevgenle vurursa ona hiçbir şey deme.

(*Şâ'ir*)

گوی (*ba.*) § Elbise düğmesi § Guften = söylemek ten emir. (*Isfa. muḫ. vas.*) § Kendinden sonre geıen bir emr-i hazırla emr-i gaip mefhumunu ifade eder.

هر که مشك نیك ودیبای لگو خواهد هی
معدن هردو منم پس گویا ازمن ببر
عنصری

Her kim iyi misk ve iyi kumaş istiyorsa her ikisinin madeni benım; öyle ise gelsin benden götürsün

(*'Unşurî*)

گوا (**guvâ**) = Şahit, guvâh (*muḫ.*).

اگر وخرد چیره گردد هوا
نخواهد بدیوانگی گوا
فردوسی

Eğer hava ve haves akla galebe çalarsa deliliğe şahit istemez.
(*Firdevsi*)

گواچه ، گواچو (**guvâçū, guvâçe**) = İp satıncak.

گوار (**guvâr**) = Guvârîden = sinmek, hazmetmekten emir. (*İsfa. muḫ. vas*)

هر چگری دوان مرغزار
روانه شده چشمه خوشگوار
نظامی

خوشگوار (*ba.*).

گفتم چه میخورم نبود گوار
مولانا

Her ne yer isem hazmedemem, dedi.
(*Mevlânā*)

گوارا ، گوارا (**guvârâ, guvârân**) = Hazmi kolay olan ve zaikaya hoş gelen, tabiatın meylettiği şey.

می تلخست جور گلعذاران
گرم چندش خوری باشد گوارا ان
امیر خسرو

Gül yanaklıların cevri acı şaraba benzer çünkü onu her ne kadar içersen zaikaya hoş gelir.
(*Emir Ḫasrev*)

گوارش ، گوارش (**guvâriş, guvâriştı**) = Hazmi kolavlaştırmak için yapılan tertip § Birincisi guvârîden = sinmek, hazmetmekten hâsıl-ı mastar.

خورشها گوارش می افزون کند
زدل دردوانده بیرون کند
اسدی

Şarap, yemeği fazla hazmettirir, gönüiden elem ve kederi çıkarır.
(*Esedî*)

گوارون (**guvârūn**) = Temriye denilen cilt hastalığı.

گواره (**gevâre**) = Beşik. Gehvâre (*muḫ.*)

گواز ، گواره (**gevâz, gevâze**) = Sığırtmaçların sığır sürdükleri çomak, sopa

بکوب تارك اعدای مملکت گواز
فخری

Memleketin düşmanlarının tepesini sopa ile ez.
(*Fehrî*)

Muarrebi cevaz § Eşekçi bizi § Ağaç havan.

گواز (**guvâz**) = Rafadan yumurta.

گواژه ، گواژ (**gevâj, gevâje**) = Serzeniş, istihza, alay.

همی گوازه زند برپلندی گیون
انوری

Zühalin yüksekliğiyle alay eder.
(*Enveri*)

§ Gevâje, baş örtüsü futa mânalarına da gelir.

گواشه ، گواش (**guvâş, guvâşe**) —

Sıfat § Renk, boya, (ş) yerine (s) ile de görülmüştür.

گوَاشمه (**gevâşme**) = Kadın çarşafı. Naşirî (g) nin ötresiyle zikretmiş, kolaylık mânasına da yazmıştır.

گوَال (**guvâl**)= Uzama, boy sürme, neşvünema. Bu mânaya guvâlîden den ismi mastar, emir § Çuval. جوال bundan muarreptir.

گوَالیدن (**guvâlîden**) = Uzamak, boy sürmek § Kazanmak, cemetmek.

بزرگان گیچ سیم وزر گوالند
تو از آزادگی مردم گوالی
طیان

Büyükler gümüş ve altın hazinesi cemederler, sen hürriyetperverlikle halkı toplarsın.
(*Teyyān*)

گوَان (**gevân**) = Bahadır ve şeci mânasına gelen (gev) in cem'idir.

گوَانجی (**gevâncî**) = Bahadırların seraskeri, serdarı.

بدرگاه شاهت میانجی منم
که دو شهر ایران گوانجی منم
بهرام

Şahın dergâhına vasıta benim; çünkü İran şehirlerinde bahadırların reisi benim.
(*Behrām*)

Gevanci, miyancı kelimelerinin ahırlarındaki (ci) lerin Türkçe olduğunda şüphe yoktur.

گوَانگل، گوی انگله، گوی انگل

گوَانگله (**güy engel, güy engele, güvângel, guvângele**)= Düğme, ilik. Birincisi düğme, ikincisi ilik olup yalnız iliğe, yalnız düğmeye de denir.

ای کریمی که کند چرخ زخورشید وهلال
جامهٔ قدر ترا هرصرمه کوی انگل
کمال

Ey kerim! Felek senin kadr ve itibarın elbisesine her ay güneş ve hilâlden düğme, ilik yapar.
(*Kemāl*)

هر آن گوانگل زرین که چرخ از اختران سازد
لباس عمر اورا چون طرازی جاودان زیبد
اثیر الدین اخسیکتی

Feleğin yıldızlardan yaptığı altın düğme onun ömrü libasına ebedî bir süs gibi yakışır.
(*Eşiraddin ehsikti*)

گوَاه (**gevâh**)= Şahit, tanık. Gevahî = şahadet, tanıklık.

رخش می‌داد باساعد گواهی
که حسنش گرد از مه تا بماهی
جامی

Güzelliğinin aydan yere kadar dünyayı kaplıyacağına yanağı ile bileği şahadet ediyordu.
(*Cāmi*)

Gevâhî nâme = şahadetname.

گوَیا، گوِیْ (**gū'î, gū'iyâ**)= Sanki. gûya.

گوبَاره (**gübâre**) = Sığır sürüsü § Sığır ağılı, mandıra. Reşidî,

Nizâm koyunu da ilâve etmişlerdir. Ferhengi Nizâm (p) ile gûpâre şeklinde yazıyor.

درین گوپاره چون کردی رآخر چون خرعیسی
بسوی عالم جان شوکه چون عیسی همه جانی
سنائی

Hazreti İsa'nın eşeği ahırda dolaştığı gibi bu sığır ağılında nasıl dolaşırsın; can âlemi tarafına git ki İsa gibi tamamen cansın.

(*Senâ'î*)

گوپان (gūpân) = Çoban, sığırtmaç. Gâvbân muhaffefi.

گوت (gevt) = Makat. Türkçesi (g) nin ötresiyledir.

گوج (gevç) = Ağaç zamkı.

گوچاه (gevçâh) = O kadar derin olmayıp dibi görülebilen kuyu.

گوچی (gevçî) = Çukur ve derin yer.

گود (gevd) = کوچی (*ba.*).

گود (guved) = Guyed = söyler (*muḥ.*).

ایمان گودت پیش آی آن کفر گود پس رو
چون شمع تنت جان شد نه پیش ونه پس باشد
مولانا

İman, sana beri gel; küfür geri git der. Senin vücudunun şem'ası can olunca ne ileri ne geri olur.

(*Mevlânâ*)

گوداب (gūdâb) = Pekmez § Et, pirinç, nohut, ceviz içi ile pişip üzerine sırke ve pekmez dökülen bir nevi yemek.

گندیم امید دادی وکرنجم وعده داد
از تو هم وزتخیل می پزم گوداب وکشك
سوزنی

Bana buğday ümidi verdin ve pirinç vadettin; vehim ve hayalimde keşkek pişiriyorum

(*Sûzenî*)

Bazı lûgatler, güveç pilâvı demişler. Bu mânaya (z) ile de doğrudur.

گودره، گودر (gevder, gevdere) = Eti fena kokan bir nevi su kuşu کودر (*ba.*) § Buzağı: geyik ve sığın buzağısına da derler § Canavar § Şâpûr'un oğlu § Dana derisi.

گودرز (gevderz) = Eşkânyandan iki padişah ismi. Biri Gevderzbin bilâş, öbürü Gevderzbin nersî § Çok defa su kenarında oturan bir kuş § İltiyam bulmıyan, bitişmek kabul etmiyen şey.

گور (gūr) = Mezar, kabir. Türkçesi sin.

اگر مردهٔ سر برآرد زگور
بگرده همه شهر وبازار شور
نظامی

Eğer mezardan bir ölü baş kaldırırsa bütün şehir ve çarşıyı şamata ve çığıltı kaplar.

(*Nizâmî*)

Ova ve bu münasebetle yaban eşeğine hargur maklûbu gurhar derler. Yaban eşeği (*Ar.*) hımarı vahş Türkçesi kulan.

بهرام که گورهی گرفتی همه عمر
بشگرکه چه گونه گور بهرام گرفت
خیام

Bütün hayatını yaban eşeği avlamakla geçiren Behrām'ı, bak yaban eşeği nasıl avladı.

(*Heyyām*)

Behrām bir yaban eşeğini kovalarken kaybolmuş, bir daha adı sanı meydana çıkmamıştır.

برگردن گور تکیه دادی
بروان گورش سر نهادی
نظامی

Yaban eşeğinin boynuna dayanır. Geyiğin oyluğuna başını koyardı.

(*Nizāmi*)

§ Behrām bin Yezdcurd'ün lâkabı § Şarap.

گور (**gevr**) = گبر (*ba.*).

گورآب (**gūrâb**) = Horāsān'da bir şehir ki Zāblistān'ın eczasından sayılırmış § Türbe üstünde yapılan kubbe.

مردم دنا ترهد زین دوگور
بالا گورب وفرو چاه گور
دهلوی

Âlim kimse bu iki gurdan kurtulamaz: yukarda türbe kubbesi, aşağıda kabir kuyusu.

(*Dehlevi*)

جهان غرق بادا بدریای شور
که بالاش گورآب وته چاه گور
دهلوی

Dünya tuzlu denize gark olsun; çünkü yukarısı türbe kubbesi, dibi kabır kuyusudur.

(*Dehlevi*)

§ At koşturacak meydan § İlgımsalgım = serab.

گورابه (**gūrâbe**) = Türbe kubbesi § Rüstem ve ecdadının gömülü olduğu yer.

گورا گور (**gūrâgūr**) = Acele acele, çabuk çabuk mânasına, bir işin birbiri ardınca yapılmasını istemekte kullanılır.

سنان در چشمها پر زور می شد
زون دیره گورا گور می شد
خسرو

Mızrak gözlerde pek kuvvetli oluyor, birbirini mütaakıp gözün içine giriyordu.

(*Husrev*)

گورَب (**gūreb**) = Çorap. Muarrebi جورب dır. Keçeden yapılma kalçına da denir.

بهای گورب وموزه فرست وکوکب ونعل
مبا ت نزد توانبها که من بها کردم
سوزنی

Çorap ile mestin, demir çivi ile nalın pahasını gönder; benim kıymet verdiğim bu şeyler, senin yanında değersizdir.

(*Süzenî*)

گورب بافک (**gūreb bâfek**) = Çerçöpten çorap şeklinde yuva yapan bir kuş.

گورْبا مَدفون (**gūrbâ medfūn**) = Yunus balığı.

گورْچشم (**gūr çe m**) = Nakşı, ya-

ban eşeği gözü şeklinde işlenen bir nevi ipek kumas.

قبا کندی از گور چشم حریر
بپوشید وفارغ شد از تیغ وتیر
نظامی

Gür çeşm denilen kumaştan bir zırh giydi; kılıç ve oktan müsterih oldu.

(*Niẓāmī*)

حریر زمین زیرسم ستور
شده گور چشم از پس چشم گور
نظامی

Yerın ipek kumaşı atların tırnakları altında yaban eşeğinin gözünün çokluğundan gür çeşm denilen kumaşa döndü.

(*Niẓāmī*)

Bülbül gözüne benzıyen nev'ıne çeşm i bülbül denir.

گورخان (gūrḫân) = Türkistan ve Ḫ ṭā padişahının lâğabı. Behrā n Gūre de denir.

گور خون آلود (gūri ḫūn ālūd) = (*k.*) Şehitlerin kabri.

گوردین (gūrdīn)=گوردین (*ba.*).

گورس (gūrs) = گرس (*ba*).

گورستان (gūristân) = Mezarlık.

بود فصل تموز وتابستان
رو خادم بسوی گورستان
سنائی

Temmuz ve yaz mevsimi idi; kabristan tarafına yöneldim.

(*Senā'ī*)

گورش (gūriş) = Luhrasb tarafından Babil'e padişah olan Daryuşun damadı ve halefi.

گورشکاونه (gūr şikâvene) = Kefen soyucu (*Ar.*) نباش . شکاوند (*ba.*). Gūr şikâfende (*muḫ.*) (Nāşır).

گورک (gūrek)=Çamaşırcıların çamaşır temizlemek için kullandıkları taş.

گورگانی (gūrgânī) = Sahtiyan.

گورگور (gūrgūr) = Gūrâgūr.

گورکن (gūrken) = Mezar kazıcı.

گورگیاه (gūrgiyâh)=Mekke ayrığı ve mekke samanı dedikleri bitki. Yaban eşeği bunu çok severmış.

گورماست (gūrmâst) = Yaban eşeği südünden yapılan yoğurt § Çobanların yoğurt üstüne süt döküp çalkayarak donduktan sonra yedikleri yemek, göremez.

گورنفس (gūri nefs) = (*k.*) İnsan bedeni.

گوری (gūrī) = Zevk ve neşat.

اهل عالم بیاد داور دهر
هم طرب می کنند هم گوری
فخری

İnsanlar devrin padişahını yâd ederek hem tarap hem zevk ve sefa ediyorlar.

(*Feḫrī*)

§ Yaban eşeği gibi sıçrıyarak, atılarak yürümek (Burhān) § Odalarda buğday muhafazası

için kazılan dibi geniş, ağzı dar buğday kuyusu (Nāşırī).

گوز **(gevz)** = Ceviz.

گوز در پشت قبه کی بارد
شاعر

Ceviz, kubbe üstünde nasıl durur.

(*Şā'ir*)

(V) nin üstünü ile gevez = geyik muhaffefi.

گوز **(güz)** = Sesli yel § Ceviz.

ای مبارکتر از ستارهٔ روز
بزم را آفتاب بزم افروز
هیزم گوز را برآتش نه
که توان برشمر شکستن گور
ازرقی

Ey günesten daha mübarek, meclisin meclis yakıcı güneşi! ceviz odununu ateşe koy, çünkü külün üzerinde ceviz kırmak mümkündür: hava çok soğuktur.

(*Ezrekī*)

§ Fena § Gören denilen zamk.

گوزاب **(güzâb)** = Pirinç, nohut, ceviz ile pişirilen bir nevi yemek.

گوزاز **(güzâz)** = Bokluca bülbülü. Bazı memleketlerde çalı bülbülü derlermiş.

گوزاکند **(güzâkend)** = جوزاغند (*ba.*).

گوزبان **(güzbân)** = Hayvanın arka ayaklarının kaba etleri üzerinden geçirilen kayış, kuskun = پاردم (*ba.*).

چو خرندارم وخربنده نیستم ای جان
من از کجا غم پالان وگوربان زکجا
مولانا

Ey can! Eşeğim yok, harbende [*] değilim; ben neredeyim, palan ve kuskun gamı nerede.

(*Mevlānā*)

گوزبن **(güzbun)** = Ceviz ağacının kökü.

گوزد **(gevzed)** = Bok böceği,

گوزده **(güzde)** = Anzorot denilen zamk § Ocak çekirgesi.

گوزشکسته **(güz şikeste)** = (*k.*) Gök.

گوزغه **(gevzeğe)** = Pamuk kozası.

گوزك **(güzek)** = Topuk. Muarrebi وزك.

گوزکانی **(güzkânī)** = Gürkânî.

گوزگره **(güz girih)** = Kemer ve kaput akasma dikilen cevize benzer hoş bir düğme.

گوزگنا **(güzgunâ)** = Tatule denilen bitki.

[*] Harbende: kira ile hayvan işleten adam, sürücü, katırcı.

گوزکند (güzkend) = Mânasız söz, lâf ve guzaf.

حاسد چو بیند این سخن همچو شیروی
گوزکند آن سخن گوزکند او
خاقانی

Kıskanç, bu süt ve şarap gibi sözü görünce onan mânasız sözü sirke görünür.

(*Hâkânî*)

گوز گندم (gevz gendum) = Sığır mantarı denilen bitkinin kökü dür, birbirine yapışmış birkaç buğday şeklindedir.

گوزن (gevezn) = Sığın: boynuzu dallı budaklı, kendisi iri ve kuvvetli bir nevi geyiktir ki doğduğu zaman oyluğunda birkaç siyah benek olup her sene bir tanesi kaybolurmuş, gözünün pınarındaki çapak zehirin tiryakı imiş.

دربیشه گوزن از پی داغ نوکند پاك
هم سال نخست از نقط بیهده را را
اوری

Geyik ormanda senin dağını nakş için daha birinci sene oyluğuna faydasız beneklerden temizler.

(*Enverî*)

گوزن کوه اگر گردن فرازست
کمند چاره را بازو درازست
نظامی

Dağ geyiğinin boynu yüksek ise de çare kemendinin kolu uzundur.

(*Nizâmî*)

Muhaffefi gevezdir.

مگر آمد خبر تعزیت میرکبیر
آنکه درچنك پچنکش چو گوز بود پلنگ
شهابالدین

Meğer büyük emîrin taziyeti haberi geldi; o büyük emîr ki pençesinde kaplan, geyik gibi idi.

(*Şehâbaddîn*)

گوزه (güze) = Koza (ز) lie de doğrudur.

گوزه مغز (güzemuḫ) = Hurma çiçeğinin kapçığı.

گوزهر (gevzehr) = Ukdei re's ve zenep ismidir ki kamerin feleki hameli ile mâili tekatu eylediği iki noktadan ibarettir. جوزهر muarrebidir. Kuyruklu yıldız diyenler de vardır.

گوزینه، گوزین (gevzîn, gevzine) = Ceviz helvası.

گوساله (gevsâle) = Bir yaşında sığır, dana. Beçe'i kâvî yeksâle = bir yaşında olan sığır yavrusu.

آنکه داند چم شب گوساله را
چون بداند همره ده ساله را
مولانا

Gece yarısı danayı bilen, on senelik yoldaşını nasıl bilmez.

(*Mevlânâ*)

§ (*k.*) Ahmak genç. (G) nin ötresiyle deve, fil ve sair hayvanatın yavrularına denir; çünkü gū küçük ve ufak mânasına da gelir. گاوساله (*ba.*).

گوسالهٔ فلك (gevsâle'i felek) = Sevir (öküz) burcu.

گوسپند ، گوسفند (güspend, güsfend) = Koyun.

گوسفند از برای چوپان نیست
بلکه چوپان برای خدمت اوست
سعدی

Koyun, çobanın değildir; belki çoban onun hizmetçisi, bekçisidir.

(*Sa'dî*)

گوسپند کشان (güspend kuşân) = Kurban bayramı.

محبته باد ترا عید گوسپند گشان
که تو همیشه درخت محبتگی کاری
رودکی

Kurban bayramı sana kutlu olsun; çünkü sen daima saadet ağacı dikersin.

(*Rûdekî*)

گوستاخ (güstaḫ) = Küstah.

روی صحراست هموار وفراخ
هر قدم دامیست کم زن گوستاخ
مولانا

Sahranın yüzü düz ve geniştir; her adım bir tuzaktır; ey küstah! İhtiyatlı hareket et.

(*Mevlânâ*)

گوش (güş) = Kulak.

شکر چاشنی گیر توش منست
گهر خلقه در گوش گوش منست
نظامی

Şeker benim tadımdan lezzet alıcıdır. İnci benim kulağımın «halka begüşu» yani kölesidir.

(*Nizâmî*)

§ Halkın umurunu tesviyeye memur sayılan melek.

چو دیك زمان آورد جوش گوش
فزاینده یادت جوانی وهوش
فردوسی

(Guş) zaman çömleğini cuş ve huruşa getirdikçe gençliğin ve ferasetin artsın.

(*Firdevsî*)

§ Her şemsî ayın on dördüncü günü: Mecusiler bugün bayram ederler ve bu bayramlarına (siyrsur) derler, eti sarmısak ve unla pişirip yerler; bu suretle gûya kendilerini cin çarpmasından muhafaza ederler. Çocukların o gün mektebe ve sanata başlamasını iyi saymazlar.

برور گوش اسفندار مزماه
بکاه یزد جرد آخر شهنشاه
زرآنشت

Kış mevsiminin üçüncü ayının on dördüncü günü Acem şahlarının sonu olan Yezdı Cürdün zamanında.

(*Zerâteşt*)

§ Nazar, intizar, muntazır.

این دانهای نازنین محبوس مانده در زمین
درگوش یك باران خوش موقوف یك باد صبا
مولانا

Bu nazlı taneler yerde mahpus kalmış; hoş bir yağmur ile, bir saba rüzgârına muntazır.

(*Mevlânâ*)

گوش افتادن (güş uftâden) = Kulak düşmek (*k.*) sağır olmak.

کوفت چوآن کوس شغبناك را
گوش فتاد اشتر چالاك را
خسرو

O, gürültülü davulu çalınca çevik devenin kulağı tutuldu.

(*Ḫusrev*)

گوش ایستادن (gūş İstâden) = Bir yere gizlenip lâkırdı dinlemek,

گوش بردر ، گوش بدر (gūş beder, gūş ber der) = Kulağı kapıda, muntazır.

گوش برداشتن (gūş berdâşten) = (*k.*) Ümidi kesmek ve nazarı katetmek. İntizar etmek mânasına da gelir.

گوش برتافتن (gūş bertâften) = Yüz çevirmek.

گوش پهن کردن (gūş pehen kerden) = (*k.*) Dikkatli dinlemek, kulak kabartmak, bir hayır ümit etmek.

دوشم زبلبلی چه خوش آمدکه ی سرود
گل پهن کرده گوش زشاخ درخت خویش
حافظ

Dün gece kendi ağacının dalından dinlerken bir bülbülün nağmesi bana ne kadar hoş geldi.

(*Ḥāfız*)

گوشتاب و گوش پیچ (gūş pīç, gūştâb) = Kulak bükme: hakiki ve mecaziye şamildir. Sazı tanzim, çocuğu terbiye gibi § Boyun atkısı,

گوش پیچیده (gūş pīçīde) = İkaz edilmiş § Talebe.

گوش ترنج (gūş turunc) = Turuncun iç kabuğu.

گوش تیز کردن (gūş tīz kerden) = Teveccüh ve mülâhaza etmek, hayvan sesi gelen tarafa kulak çevirmek.

گوش خاریدن (gūş ḫârīden) = Kulak kaşımak (*k.*) duraklamak ağır davranmak, düşünmek, mülâhaza etmek.

گوش خزك ، گوش خز (gūş ḫez, gūş ḫezk) = Kulağa kaçan denilen böcek.

گوش خرده (gūş ḫūrde) = Terbiye edilmiş: gūşmâl ḫūrde.

گوش دادن (gūş dâden) = Kulak vermek, dinlemek.

گوش داشتن (gūş dâşten) = Kulak tutmak (*k.*) söz dinlemek, yönelmek, teveccüh ve ısga etmek, bakmak, görmek, gözetmek, saklamak, muhafaza etmek,

آسمان در حلقهٔ خود گوهری می‌داشت گوش
ساخت امروزش برای آفریدش گوشوار
سلمان

Gök kendi halkasında bir cevher saklıyordu; bugün berayı takdir ona küpe yaptı.

(*Selmān*)

دونان نخورند وگوش دارند
گویند امید بهکه خوردن
سعدی

Alçaklar yemezler de saklarlar; ümit etmek yemekten hayırlıdır derler.

(*Sa'dī*)

ای ملك‌العرش مرادش بده
وزخطر چشم بدش گوش‌دار
حافظ

Ey arşın sultanı muradını husule getir ve nazar değme tehlikesinden onu muhafaza et.

(*Ḥāfız*)

گوش‌زد (gūş zed) = Kulağa dokunan söz, duygu. Bir kere

yahut mutlak olarak işitilen söz, zamanında işine yaramak için bir şahsa söylenen söz mânasına da gelir.

شب نالهٔ من گوش زد مرغ چمن شد
بیچاره گرفتار گرفتاریٔ من شد
ناقیر

Gece bülbül benim nâlemi işitti biçare, benim müptelâ olduğum şeye müptelâ olda.

(*Nâḳir*)

گوش سرای (güş serây) = İşittiğini güzel anlayıp hatırında tutan kimse.

دشمن درگهت که نشناسد
لحن داودرا زبانك درای
رشك عیسی شود اگر گردد
مدحتت را بصدق گوش سرای
شاعر

Dergâhının düşmanı Hazreti Davudun sesini çan sesinden ayırdetmez, eğer senin medhini sıdk ile dinlerse Hazreii İsâ'yı kıskandırır.

(*Şâ'ir*)

گوش گردن (güş gerden)= İşitmek, dinlemek, ezberlemek, bakmak.

کلاغی لنگ کبك را گوش کرد
لنگ خویشتن را فراموش کرد
سعدی

Bir karga kekliğin konuşmasına baktı da kendi konuşmasını unuttu.

(*Sa'di*)

گوش گذاری کردن (güş guzârî kerden) = İsteğini bir kimsenin kulağına eriştirmek, kulağına fısıldamak, haber vermek.

کس نیارد براو دم‌زدن از قصهٔ ما
مگرش باد صبا گوش گذاری بکند
حافظ

Kimse sevgilinin yanında bizim halimizi arza muktedir değildir, meğerki saba rüzgârı kulağına fısıldaya, gizlice haber vere.

(*Ḥâfız*)

گوشاسب (güşâsb) = Rüya.

شنیدم که خسرو بگوشاسب دید
چنان آتشی شد زدورش پدید
فردوسی

İşittim ki Ḫusrev rüyada şöyle gördü ki uzaktan ona bir ateş göründü.

(*Firdevsî*)

§ İhtilâm § Tüysüz genç.

گوشان (güşân) = Üzüm suyu, şarap.

گوشانه (güşâne) = Pusu yerî, kemingâh.

هنوزم عشق می‌دارد زلکبت در پناه ارچه
خرد برمن برون آرد زهر گوشانه غوغائی
نزاری

Aşk beni nekbetten henüz muhafaza ediyorsa da akıl bana her ümidedilmiyen yerden bir kavga çıkarıyor.

(*Nizârî*)

§ Köşe.

دلاور چار صد مرد گزین داشت
بچل گوشانه ده‌ده دوکین داشت
نزاری

Dört yüz tane bahadır, seçme adama malik idi; kırk köşede onar onar pusuda tuttu.

(*Nizârî*)

گوشت (**güşt**) = Et. Güştâb = et suyu.

گوشت اگنده (güşt agende) = Bumbar ve sucuk gibi şeyler.

گوشت خر (güşti ḫer) = Eşek eti (*k.*) işe yaramıyan şey,

گوشت ربا (güşt rubâ) = Çaylak kuşu § Tencereden et çıkaracak ucu eğri çengele de denir.

گوشت (**geveşt**) = Musikinin müştemil olduğu altı avazenin biri, altı avaze şünlardır: nevruz, maye, selmek, geveşt, şehnaz, gerdaniye.

گوشتاسب (**güştâsb**) = Güşâsb § Kuş gagası.

گوشتاهنج (güştâhenc) = Tencereden et çıkaracak ucu çengelli demir (*Ar.*) منشال § Çaylak.

گوش گشادن (**güş geşten**) = Söz dinlemek, söze kulak vermek.

گوشمال (**güşmâl**) = Kulak burma, terbiye ve tedip,

پیوسته چون کمان دهدش چرخ گوشمال
هرکه چونی نبندد دوخدمتت کمر
قاآنی

Her kim senin hizmetinde ney gibi kemer kuşanmaz, yani hizmete hazır olmazsa felek keman gibi muttasıl onun kulağını burar, tedip eder.

(*Ḳāāni*)

هرکه بگفتار نصیحت کنان
گوش نداود بخورد گوشمال
سعدی

Nasihat edenlerin sözüne kulak vermiyen tedibe mâruz kalır.

(*Sa'dî*)

Mâlende'i güş takdirinde vasfı terkibi olursa terbiye edici mânası ifade eder. Terkipçe mânası kulak burucu demektir. Mürekkep olarak da kullanılabilir.

در ریاضت نفس بد را گوش مال
تا نیندازد ترا اندر ضلال
عطار

Kötü nefsi riyazatta terbiye et ki seni dalâlete düşürmesin.

(*Aṭṭār*)

گوش ماهی (**güşi mâhî**) = Sedef § (*k.*) Sedeften yapılma kadeh. Yılan başı denilen bir nevi boncuk (Ni'met).

یك گوش ماهی ازهمه کس بیش ده مرا
تا بحر سینه جیفهٔ سودا برافکند
خاقانی

Bana herkesten bir kadeh fazla ver ki sinem denizi sevda cifesini atsın.

(*Ḫāḳāni*)

چو لؤلؤ باشد اندر گوش ماهی
سرشرا بازکن گردید خواهی
خسرو

Sedef de inci gibidir; eğer görmek istirsen başını aç.

(*Ḫusrev*)

گوش موش (**güşi müş**) = Mercan köşk مرزنگوش (*ba.*).

گوش نهادن (**güşi nihâden**) = (*k.*) Canu günülden kulak vermek § Terketmek, vazgeçmek.

گوشوار، گوشواره (**güşvâr, güşvâre**) = Küpe.

هر بندهٔ که خاتم دولت بنام اوست
درگوش خود نصیحت ما گوشوار کرد
سعدی

Devlet ve ikbal mührü kendi namına olan her kul, bizim nasihatımızı kulağına küpe yaptı.
(*Sa'dî*)

چون عجوسان بلبل از ذوقش داود زمزمه
چون عروسان گلبن از بهرش بندد گوشوار
فاآنی

Bülbül kimin zevkından mecusiler gibi zemzeme perdaz olur; gül ağacı gelinler gibi kimin için küpe takar.
(*Kāāni*)

§ Şiirde ikinci matlâ.

گوشه (**güşe**) = Köşe.

بهر مطالعه چو نشینم بگوشهٔ
دل در خیال یار بود چشم بورق
ریاضی

Mütalâa için bir köşeye oturursam gönlüm sevgilinin hayaliyle meşgul, gözüm kitap yapraklarında olur,
Riyāżî

گوشهٔ ابرو جنبانیدن (güşe'i ebrū cunbânîden) = (*k.*) Kaşın uciyle işaret etmek.

گوشهٔ باغی گرفتن (güşe'i bâğî giriften) = Bir köşeye çekilmk, insanlardan uzaklaşmak.

گوشه نشین ، گوشه گزین ، گوشه گیر (güşe gîr, güşe guzîn, güşe nişîn) = Bir köşeye çekilen, insanlardan uzaklaşan, münzevi.

فلك بگوشه نشینان ستم کند که محیط
همیشه سیلیٔ امواج برکنار زند
جامی

Felek bir köşeye çekilenlere zulüm eder; çünkü Büyük deniz dalgaların tokadını kenare vurur.
(*Câmî*)

گوشیار (**güşyâr**) = Fars hükemasından olup Ebū 'Alî Sînā'nın hocasıdır.

قول شرع آموز وباقی رنجه دان قول حکیم
کان خط بو معشرست وان کتاب گوشیار
خسرو

Şeriatın dediğini öğren; ondan başka; hekimin o, Ebu Ma'şer'in yazısıdır o, Güşyār'ın kitabıdır sözlerini hastalık eseri say.
(*Ḫusrev*)

گوک، گوکه (**gūk, gūke**) = Düğme § Siğil § Buzağı.

گوکار، گوگال، گوگردانك (**gūkâr, gūgâl, gūgerdanek**) = Bok böceği (*Ar.*) خنفساء.

گوگرد (**gūgird**) = Kükürt dediğimiz madenî madde.

گول (**gūl**) = Ahmak, sadedil.

چون مبارك نیست برتو این علوم
خویشتن گولی کن وبگذر زشوم
مولانا

Bu felsefe bilgileri madamki sana mübarek değildir; kendini ahmak ve sadedil et de şumdan geç.

(*Mevlânâ*)

§ Türkç göl dediğimiz durgun su. Baykuş mânasına da gelir.

گَوَل (**gevel**) = Dervişlerin giydikleri saçaklı hırka (*Ar.*) دلق.

گُولاج (**gūlâc**) = Güllâç,

گُولاد (**gūlâd**) = İranlı bir cengâver.

گُولانج (**gūlânc**) = Gullâç.

گُولخَن، گُولخ (**gūleḫ, gūlḫen**) = Hamam külhanı.

چوگولخست قوافی قصیده چون گلشن
مراست دست که گلشن برآرم از گلخن
سوزنی

Kafiyeler külhan, kaside gülşen gibidi; benim külhandan gülşen çıkarmağa kudretim var.

(*Sūzenî*)

کی خورد شه باده اندر گولخن
مولانا

Padişah külhanda nasıl bade içer.

(*Mevlânâ*)

گُولغُنجه (**gūlġunce**) گلگونه (*ba.*).

گُولَه (**gūle**) = Mutlak yuvarlak § Kirpi § Su içilecek bardak.

گُوم (**gūm**) = Mekke ayrığı.

گُومِست (**gevmist**) = Cevmist namındaki bir mecusi peygamberinin kitabıdır ki evrakı yetmiş deve yükü imiş! Mecusiler bu peygamberi öldürdükleri gibi kitabını da tamamen yakmışlar?

گُون (**gūn**)=Renk günâgün = türlü renkte, türlü türlü, nevi nevi, rengârenk, günegüne.

بستد از یاقوت وبسد لاله رگلنار گون
یافت از کافور وعنبر خیری وشبوی بوی
قطران

Lâle ve nar çiçeği yakut ve mercandan renk aldı. Hatmi ve şebboy kâfur ve amberden koku buldu.

(*Ḳaṭrān*)

جدا زلعل تو هرجام لعلگون که کشیدم
کدرنکرده زلب خون شد وزدیده چکیدم
یغما

Senin la'le benziyen dudağından ayrı olarak çektiğim her la'l renkli kadeh dudağımdan ayrılmadan kan olup gözümden damladı.

(*Yeġmā*)

§ Mecazen tarz, reviş, sıfat, kaide.

گُونا (**gūnâ**) = Renk, levn = gūn. Günâgūn = rengârenk.

دهانت غنچه چشمت نرگس ورخ لاله حیرانم
که دریك شاخ چون پیدا شد این گلهای گوناگون
امیرهایون

Ağzın konca, gözün nergis, yanağın lâle; bu mütenevvi çiçeklerin bir dalda nasıl peyda olduğuna şaşıyorum.

(*Emîr Hamâyûn*)

§ Allık = gulgûne.

گوناب (**gūnâb**) = Allık.

روی او بی‌نیاز از گوناب
در دل آفتاب ازاو صد تاب
ابوالخطیر

Onun yüzünün allığa ihtiyacı yoktur. Güneşin kalbi ona hasetten çok muztariptir.

(*Ebûlḫeṭîr*)

گونجی (**gūncī**) = Aziz ve muhterem § Şeci ve bahadır.

گونجده (**gūnjede**)=Ocak çekirgesi = zencere.

گونسته (**güneste**)=Oturak yerinin iki tarafı, kaynak.

گونبد (**gūnend**) = Çuvaldız.

گونه (**güne**)=Renk mecazen çehre.

Kalem hakkında:

لنگ رونده‌ست گوش نی وسخن یاب
کنگ فصیحست وچشم نی وجهان بین
بیزیٔ شمشیر دارد وروش مار
کالبد عاشقان وگونهٔ غمگین
رودکی

Aksak gidicidir; kulağı yoktur, söz bulucudur, fasih dilsizdir. Gözü yok, cihanı görücüdür. Kılıç kadar keskindir, yılan yürüyüşlüdür. Kalıbı âşıklara, çehresi kederliye benzer.

(*Rūdekī*)

§ Tarz ve reviş.

ازین گونه گفتار بسیار گشت
دل مردم خفته بیدار گشت
فردوسی

Bu tarzda çok söz oldu. Gafil adamın kalbi uyandı.

(*Firdevsî*)

§ Yanak.

نهاده برکف تو گوهری‌که از عکسش
شود دو گونه چو گلزار وبزم چون گلشن
امیر معزی

Senin eline bir gevher koymuş ki onun aksinden iki yanak gülzar, meclis gülşen gibi olur.

(*Ebû Ma'ʿizzî*)

§ Kaynak.

سرحدان خویش را توکرده
تکیهٔ از دوگونهٔ خرکرده
پوربها

Müstehcen olduğundan tercüme edilmedi.

Cins, nevi. Çe güne=ne cins, ne nevi § Allık. Günegün=gûnâgûn. گونا ، گون (*ba.*).

گونیا (**gūnyâ**) = Gönye dediğimiz üç köşeli âlet.

کو نوح‌که ساز وهاش بخشم
یامسطر وگونیاش بخشم
خاقانی

Hani Nuh ki ona halat ve palamar olacak kalın organlar bahşedeyim yahut ölçü vı gönye bağışlayayım.

(*Ḫâḳânî*)

گوه (**geve**)= Şahit guvâh (*muḫ.*).

گوهر (**gevher**)=İnci. Mutlak cevahir aksamına da denir § Asıl ve nesep, zat ve cibiliyyet § Akıl ve edep.

زرش داد وجوهر بشکر قدوم
بپرسیدش از گوهر وزاد وبوم
سعدی

Onun gelmesine teşekkür ederek ona altın, inci verdi; aslından memleketinden sordu.
(*Sa'di*)

جهان چون تو هرگز نیاورده شاهی
بجود وبعلم وبفضل وبگوهر
فرخی

Dünya cömertlik, ilim ve fazilet, akıl ve edepte senin gibi bir padişah meydana getirmemiştir.
(*Ferruḫī*)

قدر مردم سفر پدید کند
خانهٔ خویش مردرا بندست
تابسنك اندرون بود گوهر
کسی چه داندکه قیمتش چندست
ادیب صابر

Müellif hakirin nazmen tercümesi:
Kişinin kadrini sefer eder ızhar
Kendi yurdu kişiye zindandır
gizli kaldıkça taş içinde gevher
kıymeti her cihetçe pinhandır
(*İbni Yemin*)

§ Gizli iken meydana çıkan sırlar ve sifatlar § Evlât § Bedel ve ivaz. (Nāşır) muhaffefi olan (gevher) i delil getirerek (güher) de (g) ötresiyle yazmıştır. Muarrbi cevherdir.

گوهر آدم (gevher âdem) = (*k.*) Toprak § Ademin asil ve zatından ve evlâdından da kinaye olur.

گوهر اگین (gevher agīn)=Kıymetli taşlarla işlenmiş, donanmış olan şey § Celâdet sahibi cengâver.

گوهران (gevherân) = (*k.*) Dört unsur anaşırı erbaa.

گوهربار (gevherbâr)=(*k.*) Cömert ve ihsan edici

گوهر تر (gevheri ter) = (*k.*) Gözyaşı, lâtif söz.

گوهر خای ، گوهر خانه خیز (gevhari ḫâne ḫīz, gevher ḫây) = Cenabı peygambere işarettir.

گوهرزای (gevhzr zây) = Soysop § Âdil, haluk § Fasih ve belig.

گوهر سفتن (gevher süften) = (*k*) Bedi ve fasih söz söylemek.

گوهر شکستن (gevher şikesten=(*k.*) Devlet ve ikbal zail olmāk.

جوبدگوهران را قوی کرد دست
جهان بین که گوهر براو چون شکست
نظامی

Aslı kötü olanları kuvvetlendirince dünyaya bak ki onun nasıl ikbal ve devletini izale etti.
(*Niẓāmī*)

گوهرکش (gevher keş) = Mücevherli bilezik.

زبهر ساعد شاخ ابر ساخت گوهرکش
که قطره در خوشابست وسیزده شبه دوال
رفیع الدین

دوال (*ba.*).

گوهرگش (gevherkiş) = Cevher tahlili.

گوهر مریخ صفت (gevheri mirrīḫ ṣıfet) = (*k.*) Kömür.

گوهر مظهر (ğevher meẓher)= Pak

ve âlî şey § Asil va necip kimse.

گوهرملك (gevheri mulk) = (*k.*) Şehzade § Padişah.

گوهر نیم سفت (gcvheri nîm suft) = Herkesin anlayamadığı surette söylenen söz § Mütekellimin tnmam istidat ve kabiiiyyetini sarfetmediği kavait ve bedayii edibiyyenin hakkıyle ifa edilemediği kelâm.

گوهری (gevharî) = Cevahirden yapılmış şey § Asîl ve necip § Kuyumcu § Zatî mânasına gelirki araz değil demektir.

گوهَرِيدَن **gevherîden**) = İvaz ve bedel istemek (Burhān).

گوه گردانك (**güh gerdânek**) = Bpk bocehi=گوگردانك ، گوگار (*ba.*).

گوی (**güy**)=Eski zamanlarda cündi (süvari) lerin (cevğen) ucu eğri değnekle oynadıkları ağaçtan yapılma top,

قصمت میدان ارادت بیار
تابرند مرد سخن گوی گوی
سعدی

Sen arzu meydanını genişlet ki söz söyliyen, topu vursun : söz sahasında istediği gibi cevelân etsin.

(*Sa'dî*)

§ Dökme,

برجیب کمال آن مقدس
گوی انکله ایست چرخ اطلس
خاقانی

Çarhı atlas Cenabı Peyüambe-r'in (صلعم) *kemali yakasına ilik düğmedir.*

(*Ḫāḳānî*)

گوی انکله (*ba.*).

گویباز (**güybâz**) = Top oynayan § Mülkî ayların on dokuzuncu günü.

گوی بردن (güy burden) = (*k.*) Tefevvuk etmek, galebe etmek, üstün olmak,

چو استاد دانست کان طفل خرد
نخواهد زگردنکشان گوی برد
نظامی

Çünkü üstat bildi ki o küçük çocuk serfirazlara tefevvuk edecek.

(*Niẓāmî*)

که سعدیکه گوی بلاغت ربود
در ایام بوبکر بن سعد بود
سعدی

Sa'dî'nin belâgat topunu kapması yani belâgattaki galibiyet ve tefevvuku Ebu Bekir bin Sa'd bin Zengi zamanında idi.

(*Sa'dî*)

Zeden, besten, bânten ile kullanılır. Burden, rebūden ile galip gelmek şuden ile murakabe etmektir.

گوی زرین ، گوی زر (güy zer, güy zerîn) = (*k.*) Güneş.

گوی ساکن (güy sâkin) = (*k.*) Yer.

گویست وچوکان هم (güyest ve çūkân hem) = İşte top işte meydan diyecək yerde söylenir darbı mesel.

زانجم گوی خوبی بردی واز ماه تابان هم
اگر خورشید دعوی میکند گویست وچوکان هم
اهلی

Güzelliktir yıldızlara ve mahi tabana tefevvuk etmek; eğer güneş iddiaya kalkarsa işte top işte çükân.

(*Ehli*)

گوی شدن (gūy şuden) = Top olmak (*k.*) murakabe etmek.

گُوبَا (**gūya**) = Söyleyici.

گوهر گویا گزوشد دیده پرگوهر مرا
کرد مشکین چنبراو پشت چون چند مرا
امیر معزی

Söyleyici cevher yani maşuk ki ondan benim gözüm inci ile doldu: daima giryanım; onun misk kokulu çemberi yani zülfü muanberi benim belimi büktü.

(*Emîr Mu'izzî*)

Sanki.

طرهٔ زلف دلاویز پرتو برطرف عذار
از بر گلبنی آویخته گویا قفس
یغما

Senin yanağının üzerinde zülfü dilâvizinin turrası bir gül ağacının üstüne asılmış kafese benzer.

(*Yeğmā*)

گویای گهواره (gūyâyı gehvâre) = Hazreti 'Isā.

گوبِسْت (**gevîst**)=Sadme ve darbe.

گوبِسْته (**gevîste**) = Sadme zede. Nāşırî zikri geçen gevîst ile bunun tahrifine zahiptir. Doğrusu kâfı ārabi ile گوبست ، گوبسته = gūfte şude yani ezilmiş, dökülmüştür, diyor ki çok muvafıktır.

گوبِسَه ، گوبِش ، گوبِسَه ، گوبِس (**gevîs, gevîse, gevîş, gevîşe**)= Süt, ayran, yoğurt kabı.

گُوبَك (**gūyek**)= Düğme

گُوبَنْدَه (**gūyende**)=Söyleyici, mütekellim, kıssahân, mutrip. Muganni, lisan mânasına da gelir.

اگر شاه فرمان دهد بنده را
که بگشایم از بند گوینده را
فردوسی

Eğer padişah kuluna dilimin bağını çözmemi emrederse.

(*Firdevsî*)

گُوبَه (**gūye**)=Söz. Burhân mağara mânasına da yazmıştır.

گَه (**geh**)=Vakıt gâh (*muḫ.*): şubhgeh = sabah vakti. Çin sehre de denir.

هرکه بدخو بود گه زادن
هم بران خوست زوقت جان دادن
نظامی

Her kim doğduğu zaman kötü huylu ise öleceği vakta kadar o huyu devam eder.

(*Niẓāmî*)

§ Mekân âramgeh=eğlenecek yer § Kuyumcu potası § Padişah tahtı.

گُه (**guh**) = Necaset gūh (*muḫ.*).

بابا بیا بابا بیا ملا سلیمان آمده
کرمان زگه آید برون این گه زکرمان آمده
دختر سعدی

Baba gel, baba gel, Molla Süleyman gelmiş, kurtlar necasetten gelir, zuhur eder, bu bok Girman'dan gelmiş.

(*Daḫterı Sa'dî*)

Birinci Girmān kurt mânasına gelen Kirm'in cemi ikinci Kirmān memleket adıdır.

گهبار (gehbâr) کاهبار (*ba.*).

گهر (guher) = İnci ve cevahir kısımları § Asıl, neseb, evlât.

گهر گرای بود از جهان وداتا خوار
زتو گرای داتا کنون و وهز خوار
فطران

Dünyada cevher kıymetli, âlim değersiz idi; şimdi senin lûtfunla âlim kıymetli cevher değersizdir.

(*Ḳeṭrān*)

تا نشناس گهریار خویش
طرح مکن گوهر اسرار خویش
نظامی

Kendi dostunun aslını tanımadıkça sırlarının cevherini tevdi etme.

(*Niẓāmî*)

گهرخانهٔ اصلی (guerḫâne'i âṣlî) = En yüksek mânevi makam ki Cenabı Hakka tekarrüptür.

گهر خطا نکند (guher ḫeṭâ nekuned) = Türkçe asîl azmaz mevkiinde kullanılır.

همه صواب روه بر زبان اوزیرا
که اصل او گهرست وگهر خطا نکند
کمال

Onun dilinden çıkan bütün sözler doğrudur. Çünkü onun aslı cevherdir, cevher hatâ etmez.

(*Kemāl*)

گهر عقد فلك (guheri ʿiḳdi felek) = (*k.*) Yıldızlar.

گهر گستر (guher guster) = Halka ihsan eden kimse.

گهرزن (gehzen) = Ayakkapıcı zımbası.

گهله (gehle) = Altın ve gümüş kırıntıları.

گهن (gehn) = Ağaç kürdü.

گهنبار (gehnbâr) = گاهنبار (*muḫ.*) (*ba.*).

گهواره (gehvâre) = Beşik گاهوار (*muḫ.*).

طفلی هنوز بستهٔ گهوارهٔ قضا
مرد آن زمان شوی که شوی ازهمه جدا
خاقانی

Henüz kaza beşiğine bağlı çocuksun, hepsinden ayrıldığın zaman adam olursun.

(*Ḫāḳānî*)

گهوارهٔ فنا (gehvâre'i fenâ) = (*k.*) Dünya.

گهواره گر (gehvâreger) = Beşikçi

گی (gey) = Göçken kuşu ki ak kanatlıdır; ondan ok yeleği ya-

parlar. (G) nin esresiyle sonunda okunmaz. (H) bulunan kelimelere bitiştiği zaman mastariyet ve nisbet mânalarını ifade eder: âzâdegī = hürriyet § Perdegī = ehli perde, örtülü.

گیا (giyâ) = Ot.

نرستست از زمین شاخ گیائی
که ننوشتست بروکش دوائی وحشی

Yerden bir bitkinin dalı bitmemiştir ki yaprağı üstüne bir deva yazılmış olmasın: bitkinin sıhhata fayda veren bir hassası vardır.

(*Vehşī*)

گیا پوشم وقوت من هم گیا
کنم سنگ را زر بدین کیمیا
نظامی

Evet örtünürüm, gıdam da bitkidir; bu kimya ile taşı altın ederim.

(*Nizāmī*)

گیانه (geyâhen) = Yumuşaklık, yavaşlık ve metanetle iş görmek کیاخن (*ba.*).

گیازار (giyâzâr) = Otlak, mer'a

گیاش (giyâşīr) = Bitki usaresi.

گیاه (giyâh) = Ot.

چو بالا برآید گیاه بلند
صبی سرورا باشد ازوی گزند
نظامی

Yüksek ot boylanırsa servi sehiye ondan zarar gelir.

(*Nizāmī*)

سروصبی (*ba.*). Giyâğ da bu mânayadır.

عجب نیست از سوزمن گر بباغ
بتوفد درخت وبسوزد گیاغ
بهرامی

Eğer benim hararetimden bahçede ağaç çığıldar ve ot tutuşursa şaşılmaz.

(*Behrāmī*)

گیاه آبگینه (giyâhi âbgīne) = Yapışkan otu: şişenin kirini giderdiğinden bu ad verilmiştir.

گیاه قیصر (giyâhi ḳeyṣer) = Koç boynuzu denilen bitki (*Ar.*) اکلیل الملک.

گیاه نمناك (giyâhi nemnâk) = Semizotu = berbehş (*Ar.*) بقلة الحمقا.

گیبر (geybur) = Bir nevi yassı ok temreni. Türkçesi kesmedir.

گیتی (gītī) = Dünya.

گیتی که اولش عدم وآخرش فناست
در حق آن گمان ثبات وبقا خطاست
ظهیر

Evveli yokluk sonu yok olmaktan ibaret olan dünyanın sabit ve baki kalacağını zannetmek yanlıştır.

(*Zehir*)

§ Yer, zemin § Sadberek denilen gül ki güli gītī aray, âlem aray da derler.

گیتی بان (gītī bân) = Dünyanın muhafızı, padişah.

گیتی پژوه (gītī pijuh) = Dünyayı istiyen, talibi dünya.

بسا پادشاهان گیتی پژوه
کزین کار گشتند آخر ستوه
سعدی

Dünya istekli nice padişahlar nihayet bu işten âciz oldular.
(*Sa'dī*)

گیتی فروز (gītī furūz) = Güneş.
گیتی نورد (gītī neverd)=(*k.*) Seyyah.

گیج ، گیجه (**gīc, gīce**)=Fikri perişān, kederli. Akılsız, ahmak kimseye de denir.

خموش اگر شرم من عطا واحسانش
ازان شمار شود کیچ وخیره روز شمار
مولانا

Sus; eğer ben onun atâ ve ihsanını sayarsam ruzi hesap [*] *sersem ve şaşkın olur.*
(*Mevlānā*)

گید (**gīd**) = Çaylak kuşu.

گیدی (**gīdī**)=Hamiyetsiz ve gayretsiz, pezevenk Ṭürkçede (ی) siz گدی derler.

Hicve dair:

مطهر هست اصم بی مسما
پس اورا کی مطهر می‌توان گفت
خرش برخر جهداو زر می ستاند
پس اورا کیدیٔ خر می توان گفت
شاعر

Mutahhar müsemmasına uymıyan bir addır, öyle ise ona nasıl mutahhar denebilir. Eşeğini eşeğe bindirir de para alır, o halde ona eşek pezevengi denebilir.
(*Şā'ir*)

گیر (**gīr**)=Giriften den emir, (*İsfa. muḥ. vas.*) گرفتن ، گرفت (*ba.*).

میل رفتن مکن ای دوست دمی باماباش
برلب جوی طرب جوی وبکف ساغر گیر
حافظ

Sevgili! Gitmeye meyletme: bir zaman bizimle beraber ol; ırmak kenarında zevk et ve elinde kadehi tut: şarap iç.
(*Ḥāfız*)

§ Badem ve ceviz gibi şeylerin tadlarına arız olan zehir gibi acılık ve keskinlik.

گیرا (**gīrâ**) = Tutucu, müessir.

چنان درخاك این منزل بگیرم تابگردد گل
ولیکن باتو آهن دل دلم گیرا نمی باشد
سعدی

Bu mevkiin toprağına öyle göz yaşı döktüm ki toprak çamur olur; fakat kalbim sen demir kalpliye tesir edemiyor.
(*Sa'dī*)

§ Isırıcı mânasına da gelir. Seki gīrâ = ısırıcı köpek § Öksürük: haşhaşa enâr gīrâ denilmesi öksürüğı defettiğinden olmalıdır; faakat enâr gīrâ yerine enâr gīvâ da denildiğine nazaran bu mütalâanın hükmü kalmaz. انارگیرا (*ba.*).

گیرانیدن ، گیراندن (**gīrânden. gī-**

[*] İnsanların dünyada iken işledikleri iyilik ve kötülüklerin hesaplandığı ahıret günü.

rânîden) = Ateş tutuşturmak, bir şeyi ateşlemek § Bir kimseye tutkun olmak, gönül vermek (Nizâm).

شمع شد در دور حسنت پای بند شمعدان
شرط باشد گنده برپا عامل گیراندرا
سعید اشرف

Şem'a senin güzellihin zamanında şamdanına tutuldu, tutkunun ayağında tomruk olmak lâzımdır.

(*Sa'îd Eşref*)

گیره (**gîreh**) = Rahle: üstüne kitap, hususiyle kuranı kerim konan masa.

گیرنك (**gîrenk**) = Horâsân'da bir kasaba. قاضی گیرنك (*ba.*). Każı'i Girenk = tenasül aletinin iriliğiyle meşhur imiş.

گیرو (**gîrû**) = İranh bir pehlivan.

گیرودار (**gîrûdâr**) = Hükmüranlık, hükümet § Cenk ve cüdal.

گیره (**gîre**) = Küçük meyva sepeti.

گیریان (**gîryân**) = Fidye mânasınadır ki esiri kurtarmak için verilen paradır. Nâşır, bu kelime (y) ile gîryân değil (b) ile kirban olmalıdır ki قربان Muarrebidir diyor ki pek haklıdır.

گیس (**gîs**) = Saç, kadınların arkalarına salıverdikleri örülü örüsüz uzun saç bölüğü.

گیسو (**gîsû**) = Gîs.

آن دو گیسو چل زما می برد وی گوئی کمنند
نیستی آگه که می آیند دزدان ازقفا
دقیقی

O iki gisu bizim gönlümüzü götürdüğü halde kim götürdü diyorsun, hırsızların arkadan geldiklerini bilmez misin?

(*Dekîkî*)

Zal'e hitaben Mihrab'ın kızı tarafından :

بگیر این سرگیسو از یك سوم
زبهر تو باشد همه گیسوم
ازان پروریدم من این تاررا
که تا دستگیری کند یار را
فردوسی

Bu saç bölüğümün ucunu bir taraftan tut; bütün saçlarım senin içindir; ben bu telleri beni sevenin elinden tutsun diye yetiştirdim.

(*Firdevsî*)

Gîsûbend = Saç bağı.

گیسودار (**gîsûdâr**) = Saçlı § Sadâttan olan zat. Necmi kîsûdâr = kuyruklu yıldız.

گیسی بند (**gîsî bend**) = Lâl ve yakut ile işlenmiş saç bağı = gîsûbend.

گیك (**geyk**) = Pire.

حج میندار گفت لبیکی
جامه مفکن برآتش از گیکی
سنائی

Lebbeyk sözünü hac zannetme, bir pire için libası ateşe atma.

(*Senâ'î*)

بهر گبکی کلیم نتوان سوخت
شاعر

Bir pire için yorgan yakılamaz
(*Şâ'ir*)

Lisammızdk bir pire için bir yorgan yakar darbı meseli meşhurdur کیلك (*ba.*).

گیلان ، گیل (**gîl, gîlân**) = Hazer denizi sahilinde ve İranın şimalinde bir vilâyet, En mamur şehri (Deşt) tir, nisbetinde gîlî, gîlânî denildiği gibi gîl, gîlek de denir.

زآوازهٔ شاه وصیت سپاه
تزلزل بگیلانیان درفتاد
هاتفی

Padişahın ve askerin sıyt ve şöhretinden Gilânlılar titredi,
(*Hâtifî*)

گیلاس (**gîlâs**) = Kiraz.

گیلی (**gîlî**) گیل (*ba.*) § Yörük Türklerinden bir aşiret.

گیمیا (**gîmyâ**) = Bir cins, lâtif kumaş Reşîdî'i in bazı nüshalarında gîmâz yazılı imiş.

گین (**gîn**) = Sahip mânasına olup daima kelimenin sonuna getirilir ve mürekkep olarak kullanılır Gemgîn = gamlı. Şermgîn= mahcup. Aslı ġemāgîn= purġem. Şerm āgîn = purşerm.

گینه (**gîne**)=Şişe āngîne muhaffefi.

گیو (**gîv**) = Guderz'in oğlu Rüstem'in damadıdır. Yalnızca Türkistân'a gidip Keyḫusrev'i yedi sene aradıktân sonra bulup İrân'a getirmiştir.

مانند ستان گیو درجنك پش
فردوسی

پشن (*ba.*).

گیو (**geyū**) = گویا (*ba.*).

گیومرت (**geyūmert**) = İran şahlarının birincisi ve Pişdadyan tabakasının ilk padişahıdır Yer yüzünde saltanatı ilk defa tesis ettiği için Ebulmülûk denilmiş. Bundan galat olarak Ebūşşer olan Hazreti Ademe de bu ad verilmiştir. Son harfi (z) ve (s) ile de nakledilmiştir. Geyū = gūyâ yani söyleyici, mert: zinde yani diri mânasına geldiğinden Arapça karşılığı hayyı natıktır. (k) ile de sahih olduğunagöre keyū=asıl ve büyük; merz= yer mânasınadır, yer yüzünün asıl ve büyüğü demek olur.

گیور (**gîver**) = Masal söyliyen, meddah § Istılahta hissi müşterek.

گیوگان (**gîvgân**)= İranlı bir pehlivan.

گیوه (**gîve**) = İpten yapılma bir nevi ayakkabı.

گیه (**giyeh**)=Giyâh=ot muhaffefi.

ل

ل (**l**) = Arapça elifbenin yirmi üçüncü, Farscanm dokuzuncu harfidir. Ebced hesabile 30 rakamını gösterir.

لا (**lâ**) = Atıp tutma, öğünme, lâf ve guzaf § Yanşak ve geveze kimse § Kat § Tortu mânasına gelen lay (*muḫ.*).

لاب (**lâb**)= Güneş ve Yunanlı bir bekim امتر (*ba.*) § Hazreti İdrîs.

لابَرْلا (**lâberlâ**) = Baklava, güllac (lâ) kat mânasına geldiğinden kat kat üstüne demektir.

لابه (**lâbe**) = Yaltaklanma, yalvarma, acz gösterme ve o yolda söylenen söz.

پس لابه کردم ودلدار نپذیرفت
صدبار فغان کردم ویکبار نپذیرفت
خاقانی

Çok yalvardım ama sevgili kabul etmedi; yüz kere figan ettim, bir kere kabul etmedi.
(*Ḫāḳānī*)

من بودم ودوش آن بت بنده‌نواز
از من همه لابه بود وازوی همه ناز
شب رفت وحدیث ماپایان نرسید
شب‌را چه‌کنم‌که حدیث مابود دراز
کمال

Dün gece ben vardım, birde o kulunu taltif eden güzel; benden yalvarmak, ondan daima naz; gece geçti de bizim sözümüz sona ermedi; gecenin ne kabahati var, bizim sözümüz, hikâyemiz, maceramız uzundu.
(*Kemāl*)

§ Bir şeye baştan ayağa kadar sarılmış şey § Oyun, hud'a, lâtife.

لابِدَن (**lâbīden**)= Yalvarmak, yaltaklanmak, kendi haddinin fevkında söz söylemek, öğünmek, gevezelik ve herzevekillik etmek § Lâbe kerden de denir. Lâbezen= lafzen Türkçe lâfazan deriz.

لاتو (**lâtū**) = Merdiven, basamak.

دست وزبان نرسد بدوکسرا ٭
آری بماه برنرسد لاتو
فرخی

Kimsenin eli ve dili ona erişmez;evet aya merdiven erişmez.
(*Ferruḫī*)

لاج (**lâc**) = Çıplak, uryan.

برسر تو عشق یعنی تاج
اندر آنم که عشق باشد لاج
مولانا

Aşk çıplak yani her türlü âdi menfaatlerden âri olursa onu nurun başı üstünde tac görürsün.

(*Mevlânâ*)

§ Dişi köpek.

نمی ترسم زدشمن وزخیالش
که باشد دشمنش همچون سگ لاج
مولانا

Düşmandan ve onun hayalinden korkmuyorum; çünkü onun düşmanı aç köpek gibidir.

(*Mevlânâ*)

§ Rüşvet.

لاجَوَرد (**lâcverd**) = Mavi ve gök renkli bir nevi taş. O renkte olan şeylere lacverdî ve sadece lâcvert denir. Dilimizde mora yakın koyu mavi renge denir.

لاجَوَرد ، لاجوردىَ خم ، لاجَوَرد خم سَقَف (**lâcverd ḫum, lâcverdîne ḫum, lâcverd seḳf**) = (*k.*) Felek.

لاج (**lâç**) = Aldatma, oyun etme. Mâstarı lâçîden.

لاچى (**lâçî**) = Kakule = hâl.

لاح (**lâḥ**) = Kelimenin sonuna getirilerek çokluk mânasını ifade eder, bâşlıca dev, destek kelimelerinin sonuna getirilir.

صبر در صحرای خشك وسنگلاخ
احمق باشد جهان حل فراخ
مولانا

Kuru ovada taşlık yerde sabır ahmaklık olur; hakkın cihanı geniştir,

(*Mevlânâ*)

لاخِشَه ، لاخِسَه (**lâḫişte, lâḫişe**) = Un ile pişirilen bir nevi yemek, bazılarına göre tetmah aşı denilen somaklı yemek. Bazı lûgatler lâkşe saretinde yazıp lâhşayı lâkşe Muarrebi addetmişlerdir. لا کچه (*ba.*).

لاخَه (**lâḫe**) = Yama=penbe. Lâḫe düz yamacı.

لاخِير (**lâḫîz**) = Sel suyu=seylâb.

لاد (**lâd**) = Duvar.

لاد را پربنای محکم نه
که نگهدار لاد بنادست
فخری

Duvarı muhkem binanın üzerine koy; çünkü duvarı muhafaza eden temelidir.

(*Feḫrî*)

§ Duvar sırası ki kur tabir olunur.

شود بنیهٔ ما خراب وبیاب
گر از خاره داریم وپولاد ، لاد
سوزنی

Duvarı katı taş ve çelikten olsa da bizim bünyemiz harap ve beyap olur.

(*Sûzenî*)

دلا مجوی سلامت زآستان وجود
که برندامت وحسرت نهاده ابدش لاد
مجد همگر

Ey gönül! Vücut eşiğinden yani binasından selâmet arama; çünkü onun duvarını nedamet ve hasret üzere koymuşlar.

(*Mecdi Hemger*)

جاودان زی وهمین رسم وهمین عادت دار
خانهٔ قرمطیانرا بفکن لاد از لاد
فرخی

Daima yaşa, bu usul ve âdeti muhafaza et; Ḳırmıṭī'lerin evini kademe kademe yık.

(*Ferruḫī*)

§ Nazik kumaş.

باد همچون لاد پیش تیغ تو پولاد نرم
پیش تیغ دشمنانت سخت چون پولاد لاد
قطران

Senin kılıcının önünde çelik, nazik ipekli gibi yumuşak, düşmanlarının kılıcının önünde nazik ipekli, çelik gibi katı olsun

(*Ḳaṭrān*)

§ Toprak.

تریزه از درخت ارس کافور
نخیزد از میان لاد لادن
منوچهری

Ardıç ağacından kâfur akmaz; toprak arasından lâden çıkmaz.

(*Mīnūçihrī*)

لادن (*muḫ.*) § Lâr şehrinin asıl ismi § Gül ve çiçek.

هر لاله که از دامن کهسار برآید
از لطف تو بوده ، ارنه ، زخارا نرمدلاد
شرف شفروه

Dağın eteğinden çıkan her lâle senin lûtfundandır; yoksa katı taştan çiçek bitmez.

(*Şeref Şefrūh*)

§ Mamurluk, şenlik. Burhānı Ḳāṭı', kal'a, her şeyin aslı. Sebep ve cihet mânalarına da yazmıştır. Lâd berin = binaberin, bu sebepten, buna binaen.

لادَن (**lâden**) = Malûm bir nevi çalılığın zamkı, dilimizde de lâden denir.

باد بهشت میگذرد یانسیم صبح
یانکهت دهان تو یابوی لادنست
سعدی

Cennet rüzgârı mı yoksa sabahın lâtif rüzgârı mı? Senin ağzının rayihası mı yoksa lâden kokusu mudur?

(*Sa'dī*)

لادِنَه (**lâdine**) = Kendir, kenevir denilen bitki.

لادَه (**lâde**) = Akılsız, ahmak.

نه که هر زن دلاور ولاده بود
شیر نرهست شیر ماده بود
اوحدی

Her kadın kalp ve akılsız olmaz; erkek aslan var, dişi aslan var.

(*Evḥedī*)

§ Kancık köpek.

لار (**lâr**) = İran'da Laristan'ın merkezi olan şehir.

لارجان (**lârcân**) = Taberistan'da dağlık bir vilâyet.

لارکی (**lârkī**) = Keçiboynuzu denilen kuru meyva (*Ar.*) خرنوب (Nāşırī).

لازار **(lâzâr)** = Hazreti Meryem'in kardeşi.

لاژ **(lâj)** = Cam kasabasına tâbi bir köy.

لاژوَرد **(lâjverd)** = Lâcivert.

لاس **(lâs)** = Âdi ipek.

از چه خیزد درسخن حشو از خطا بیفوٴ طبع
وزچه افتد پرزه بردیبا زنا جنسیٴ لاس
انوری

Sözde fazlalık neden peyda olur? Tabiatın yanlış görünüşünden, kumaşın üzerine pürüz nereden ârız olur? Âdi ipeğin iyi cins olmamasından.
(Enverî)

§ Umumen dişi hayvan, hususiyle köpek.

لاسَکَوی **(lâsekevî)** = Baştankara dedikleri güzel sesli kuş. Burhân Câmiᶜ mahru vezninde yazmış.

لاش **(lâş)** = Yağma, çapul.

فاش کند تیغ تو فائدهٔ انتقام
لاش کند رمح تو مائدهٔ روزگار
خاقانی

Senin kılıcın intikamın faydasını açıklar, izhar eder; senin mızrağın zamanın nimetli sofrasını yağma eder.
(Hâkânî)

§ Alçak ve itibarsız.

هله اسرار خدا فاش نمی باید کرد
همچنین کار سخن لاش نمی باید کرد
داعی

Hele Hudanın esrarını faş etmemeli; böyle, sözün derecesini düşürmemeli.
(Dâ'î)

§ Naçiz, hiç.

بدین زمین که تو بینی ملوك طبعانند
که ملك روی زمین پیششان نیرزد لاش
سعدی

Bu gördüğün yerde şahane tabiat sahipleri vardır ki onların nazarında yeryüzü saltanatı hiçe değmez.
(Sa'dî)

این نشاید از تو کان ظلمست فاش
قهر کردی بیگناهی را بلاش
مولانا

Bu, senden yakışmaz; çünkü sarih zulümdür; bir bigünahı ehemmiyetsiz yere kahrettin.
(Mevlânâ)

Arapça لاشی kelimesinden hafifletilmiştir. Leş, cansız beden mânalarına da görülmüştür.

لاشَه **(lâşe)** = Zayıf ve zebun insan ve hayvan. Ekseriya zayıf at ve eşeğe derler.

راه تو پرآبست وگل ولاشه ضعیفست
پس شاهسواراکه فرورفت درین گل
سلمان

Senin yolun bataklık, hayvanın zebundur. Bu çamurda çok şehsuvar battı.
(Selmân)

بجنبا، لاشه دروزی که دستانی کند رستم
مدان باشه در روزی که طوفانی کند صرصر
صاحب علی

Rüstem'in hileye tevessül ettiği harbde zebun atı tahrik etme; boranın tufan şekli aldığı bir günde toğan uçurma

(*Şâhib 'Ali*)

§ Cansız beden.

روان پیرلاشه را که سپردند زیرخاك
خاکش چنان بخورد کزو استخوان نماند
سعدی

Yer altına gömdükleri o ihtiyarın bedenini toprak öyle yedi ki onun kemiği kalmadı.

(*Sa'dî*)

(*Ar.*) جیفه .

لاشه خوار (lâşe ḫuvâr)=Leş yiyen.

لاغ (lâġ) = Oyun, lu'b.

امروز روز شادی واعسال سال لاغ
مولانا

Bugün meserret günü ve bu yıl oyun yılıdır.

(*Mevlânâ*)

§ Lâtife.

کردی باساکنان چرخ لاغ
مولانا

Feleğin sakinleriyle lâtife ederdim.

(*Mevlânâ*)

Aldatmak, korkak ve korkaklık mânalarına da görülmüştür.

لاغر (lâġer) = Zayıf, ince.

تا شود جسم فربهی لاغر
لاغری مرده باشد از سیاق
سعدی

Bir semizin vücudu zayıflayıncıya kadar bir zayıf meşakkatten ölür.

(*Sa'dî*)

اسب لاغر میان بکار آید
روزمیدان نه کاو پرواری
سعدی

پرواری (*ba.*).

لاغینه (lâğîne) = Bir ağaçtır ki üstünden aşağıya yavaş yavaş su damlar § Sarı sütleğen denilen bitki (*muḫ.*) lâğîye..

لاف (lâf) = Beyhude ve mânasız lâf, lâkırdı, haddin fevkında söylenen söz, öğünme, kendini gösterme.

هرکه دستش برزبان سبقت کند مردست مرد
ورنه هر ناقص جوانمردست درمیدان لاف
صائب

Her kimin eli diline, yani ihsanı va'dine takaddüm ederse merttir mert; yoksa her noksan sahibi öğünme meydanında cömerttir.

(*Şâ'ib*)

§ Çok defa güzaf ile birlikte lâf ü güzaf denir § Dilimizdeki gibi söz mânasına da gelir.

نه طفل زبان بسته بودی زلاف
همی روزی آمد بحوقت زناف
سعدی

Lâf edemiyen çocuk değil miydin? Senin rızkın midene göbek vasıtasiyle geliyordu.

(*Sa'dî*)

§ Lâfîden=öğünmek ten emir.

لافیدن ، لاف زدن (lâf zeden, lâfîden) = Öğünmek, tefahür etmek § Vadedip yerine getirmemek.

بنفشه باسرزلف تو لاف خوبی زد
کنون زگفتهٔ خود شرمسار می‌آید
عصمت

Menekşe, senin zülfüne karşı güzellikten dem vuruyordu; şimdi kendi sözünden mahcup oluyor.

(*İşmet*)

بسیار زاحوال ومقامات ملافید
باماکه زاحوال ومقامات گذشتیم
مغربی

Bize hallerden ve makamlardan dem vurmayınız; zira biz hallerden ve makamlardan geçtik.

(*Meğribî*)

لاك (lâk) = Kab, tahta kadeh.

برکف ما نه لبالب لاك می
نزاری

Dolu şarap kadehini bizim avucumuza koy.

(*Nizârî*)

Hususiyle çamaşır, hamur, çamur teknesi gibi tahtadan yapılma tekneler § Kaplumbağa.

لاك کژدم به پشت خویش گرفت
بعد ازان راه بحر پیش گرفت
سنائی

Kaplumbağa akrebi kendi sırtına aldı; ondan sonra denize doğru gitti.

(*Senâ'î*)

Bu mânaya lâk puşt muhaffefidir. Sırtı ağaç kaba benzediğinden bu ismi almıştır § Kırmızı boya, Hindistan'da ağaç dallarından toplanan bir zamk.

زین سپس عکس خون زکرهٔ خاك
آسمانرا کند بسرخی لاك
سنائی

Bundan sonra kürei arzdan kanın aksi gök yüzünü kırmızılıkta gök boyaya benzetir.

(*Senâ'î*)

§ Zebun, hakir.

هر یکی همچوسك لاك دوان از پس بوی
سوزنی

Her biri hakir köpek gibi koku arkasından koşucu.

(*Sûzenî*)

لاك پشت (lâk puşt) = Kaplumbağa. لاك (*ba.*).

لاكشه، لاكچه (lâkşe, lâkçe) = لاخشه (*ba.*).

Hem lâkçe lâkşe oldu tutmaç
Hem titreme lerze di leşe lâş

Halimî

لاخشه (*ba.*).

لال (lâl)=Lâkırdı söylemiyen kimse, dilsiz.

بجنب قدر رفیعش مدار انجم پست
به پیش رأی مصیبش زبان حجت لال
انوری

Onun yüksek itibarının yanında yıldızların medarı alçak, onun isabetli reyinin yanında delilin dili söylemeye muktedir değildir.

(*Enverî*)

§ Kırmızı boya.

آن تازه گل لالگه درباغ بخندد
درباغ نکوتر نگری چشم شود لال
فرخی

Bahçede açılan o kırmızı taze güle dikkatle bakarsan gözün kızarır.

(*Ferruḫî*)

§ Kırmızı renkte kıymetli bir taşıır ki iyisi Bedeḫşân'da çıkar. Muarrebi لعل dir.

لالا (**lâlâ**) = Lâla dediğimiz mürebbi tarzında uşak.

سر فراگوش کنیزانش نیارست آورید
لؤلؤ کافور وش تا نام خود لالا کند
سلمان

Kâfur gibi beyaz olan inci, adını lâla koymadıkça başını onun cariyelerinin kulağına getiremez.

(*Selmân*)

تازلالا می‌گریزی وصل نیست
زانکه لالا را زشاهد فصل نیست
مولانا

Lâladan kaçarsan birleşme müyesser olmaz; çünkü lâla güzelden ayrılmaz.

(*Mevlânâ*)

هین بزن دستی که آن شاهد رسید
هاذ بکن رقصی که لالا می‌رود
مولانا

Haydi el çırp ki o güzel geldi; haydi rakset ki lâla gidiyor.

(*Mevlânâ*)

Lâla saray = hadım ağası. Lâlayi çeşm=(siyahlığı itibariyle) gözbebeği § Yer incisi ve inci çiçeği denilen bitki § Gevezelik § Parlayıcı mânasına yalnız lü'lü' kelimesine sıfat olur.

لالَس (**lâles**) = Kırmızı renkli pek nazik bir ipekli.

که درقدم باغ گشد فضل تو دیبا
که برسرکهسار نهد حکم تو لالس
بدو حاجری

Kâh senin fazlın, bahçenin ayağına kumaş döşer, kâh senin hükmün, dağın başına, ipekli geçirir: kırmızı renkli çiçekler koyar.

(*Bedri Ḥâceri*)

لالَكا ، لالَك (**lâlek, lâlekâ**)= Pabuç.

دریغ ازان شرف وخوبی فضائل او
که عاشقست بران لاله روی ، لالك دوز
سوزنی

Onun şerefine ve faziletlerinin güzelliğine yazık ki o lâle yüzlünün âşıkı pabuççudur.

(*Sūzenî*)

آخر از چه عقل ما کم شد ولیك ازروی حس
سرو بالش باز می‌دانیم پا از لالکا
سنائی

Nihayet bizim aklımız her ne kadar kaybolduysa da fakat hissimiz cihetiyle başı yastıktan, ayağı, pabuçtan ayırdediyoruz

(*Senā'î*)

§ Taç, hususiyle horozun ibiği.

تیر از پس که زد بدشمن کوس
سرخ شد همچو لالکای خروس
رودکی

Düşmana o kadar ok isabet etti ki horoz ibiği gibi kızardı.

(*Rūdekî*)

لالَنگ **(lâleng)** = Ziyafetten avdette çıkın yapıp götürülen yemek § Dilencilerin ele geçirdikleri ekmek parçası: lalanga bundan muharreftir. İsmâ'îl Ankaravî (pişi) ile tarif etmiştir ki vatanımız olan İzmir'de bu tâbir vardır.

مرثیه سازم که مرد شاعرم
تا ازین جایرك ولالنگی برم
مولانا

Mersiye yapayım: çünkü şair adamım; ta ki buradan azık ve pişi götüreyim

(*Mevlânâ*)

پارهای نان ولالنگ طعام
درمیان کوی یابد خاص وعام
مولانا

Ekmek parçalarını, pişi ve yemeği insanlar mahalle ortasında bulurlar.

(*Mevlânâ*)

لاله **(lâle)** = Lâle.

نه دل باغ کشد نه بلاله زار مرا
من وغم تو، بعیش وطرب چه کار مرا
شاعر

Gönlüm beni ne bahçeye ne lâlezara sevk ediyor; ben senin gamınla hemdemim; benim ayş ve tarapla ne işim var.

(*Şâ'ir*)

ای بی‌رخ تو چو لاله‌زاره دیده
گریسنده چو ابر نوبهارم دیده
روزی بینی درآرزوی رخ تو
چون اشك چکیده برگذارم دیده
سعدی

Ey güzel! Yanağından mahrumiyet, gözümü lâlezara çevirmiştir. Gözüm ilk bahar bulutu gibi ağlayıcıdır. Yanağının iştiyakı ile bir gün gözümü göz yaşım gibi kucağıma damlamış görürsün.

(*Sa'dî*)

Bizde lâlenin nevileri çoksa da İranlılar yedi nev'e ayırmışlar: sahraî, berrî, şekayik, dilsuz, dilsuhte, hitaî, du-ru. Bir kısım lûgatler şöyle saymışlar: surh, sefid, zerd, al, du-ru, hitai, şekayikunnuman. Şekayikunnumanın Farsisi lâlei duhteri ve azer-gündür ki ortası siyah olur. Sonra gelenler biraz daha ilâve etmişlerdir.

لالَه‌سار **(lâlesâr)** = Sığırcık kuşu § Lâlelik.

لام **(lâm)** = Fakir hırkası.

خلق خوشبوی تو باشاه ریاحین می‌گفت
کای گل کهنه قبا بازچه لام آوردی
درویش طبیبی

Senin koş kokulu huyun feslegene diyordu: ey kaftanı eski çiçek! Yine ne hırka getirdin?

(*Derviş Ṭebîbî*)

§ Nazar değmemek itikadiyle çocukların çehre ve alınlarına lâm şeklinde çekilen amber, misk, üzerlik tohumu, çivit, lâcivert gibi mürekkep bir madde.

روت بس زیباست هم لای بکش
ضحاك باشد لام برروی حبش
عطار

Senin yüzün çok yakışıklıdır. Hem bir nazarlık çek. Habeşin

yüzüne nazarlık çekmek gülünç olur.

(*'Aṭṭār*)

§ Lâf ü güzaf § Süs

بعون جود تو سهم هنر بیاراید
تن توانگر ودرویش بی‌تکلف لام
ابوالفرج

Senin cömertliğin yardımiyle hüner yıldızı süs külfetine hacet kalmadan zengin ve fakirin tenini süsler.

(*Ebūlferec*)

Burada sehim, sehmürrami denilen yıldızdır § Kuşak.

لامانی (**lâmânî**) = Lâf ü güzaf § Yaltaklanma ve müdahene [*], yalan.

چه‌سنی دیدی ازسنت‌که رفتی سوی بی دینان
چه تقصیر آمد از مصحف که گردی‌گرد لامانی
سنائی

Sünnetten ne gevşeklik gördün ki dinsizlerin tarafına gittin; Mushaftan ne kusur zuhura geldi ki lâf ü güzafın etrafında dolaşırsın.

(*Senā'ī*)

لامچه (**lâmçe**) = (Lâm) ın ikinci mânasınadır.

تابود لامچه زعنبر ومشك
حور را برعذار تو برتو
عبید

Hurilerin yanakları üzerinde amber ve miskten kat kat nazarlık oldukça.

(*'Amīd*)

لامح (**lâmiḥ**) = Hazreti Nuh'un biraderi. Pederi diyenler de vardır.

لامشکر (**lâmişker**) = Karaağaç = ağal.

لامه، لامك (**lâmek, lâme**) = Çar-gezi denilen tülbenttir ki Hintliler sarık üstünden lâm elif (لا) şeklinde başlarına dolarlar § İzar ve çarşaf gibi baştan aşağıya örtülen örtüye denir. Ni'metu'llah, taylesan demiştir. Arapça zırh mânasınadır.

کدام جامه‌که ازتیغ اونگشت قبا
کدام لامه‌که از تیر اونگشت کفن
قاآنی

Onun kılıciyle yırtılmadık hangi elbise, onun okiyle kefen olmadık hangi zırh var.

(*Ḳāānī*)

لان (**lân**) = Vefasızlık, hakikatsizlik.

می‌آیدم زتو لان ای یار بوی لان
برکندهٔ بخشم دل ازیار مهربان
مولانا

Sevgilim! Bana senden vefasızlık kokusu geliyor. Şefkatli yârinden hışım ile gönlünü ayırmışsın.

(*Mevlānā*)

§ Lânden = depretmek, kımıldatmaktan emir.

این چنین کن تاز وشرح بدان
ورنه برخیز وخیره ویش ملان
مولانا

[*] (Ḥelimī), şiirler okumak, terennüm etmek ki bu da güzellere yaltaklanmaktır diyor ki bundan şiirler, şarkılar etrafında dolaşıyorsun mânası da çıkar.

Namazı böyle kıl ve izahı belle. Yoksa kalk, beyhude sakalını oynatma.

(*Mevlânâ*)

§ Bazı kelimelerin sonuna getirilerek çokluk mânasını ifade eder. Kühlân = dağlık = kühsâr. Nemeklân=tuzluk § Çukur.

لاندن (**lânden**) = Kımıldatmak, silkmek.

يك قصيده دويست جاخوانده
پيش هر سفله ريشرا لانده
سنائی

Bir kasideyi iki yüz yerde okumuş, her siflenin yanında sakalını oynatmış.

(*Senâ'î*)

چون زمين باركش ازهركسى دوختم
چون درخت باروبر هركس مرا درلاندم
فخرجرجانی

Yük çeken yer gibi herkesten mihnetteyim; meyvalı ağaç gibi herkes beni silker.

(*Fehri Curcânî*)

لانه (**lâne**) = Yuva.

مرغ دل ما زهر دو عالم
اندر براو گرفت لانه
شيخ مغربی

Bizim gönlümüz kuşu her iki âlemden onun yanında yuva yaptı.

(*Şeyh Meğribî*)

§ Tembel, işsiz.

كنون يار سائی همی كرد خواهی
كه ماندی بسان خرپير لانه
ناصر

Şimdi sofuluk etmek istiyorsun, çünkü ihtiyar eşek gibi işe yaramaz oldun.

(*Nâşır*)

Cihângîrî nağme mânasına şu beyit ile istişhat etmişse de Nâşırî buradaki lâne yuva mânasınadır diyor.

خود گلشن بخت است اين يارب چه درخت است اين
صد بلبل مست اينجا هر لحظه كند لانه
مولانا

Bu talih bahçesidir. Yarabbi bu ne ağaçtır! Burada yüz mest bülbül her lâhza yuva yapar yahut öter.

(*Mevlânâ*)

Cihângîrî'nin verdiği mâna daha münasip gibi görünür.

لاو (**lâv**) = Kireç.

شود رواق سپهر از ظلام دودهٔ شب
چو كلبه‌های عجم شسته در ربيع از لاو
آذری

Feleğin kemeri gece dumanının zulmetinden, baharda kireçle badana edilmiş Acem kulübeleri gibi ağarır.

(*Âzerî*)

§ Yaltaklanma § Çelik çomak oyunu.

لاوشير (**lâvşîr**) = چاوشير (*ba.*).

لاوك (**lâvek**) = Ekmek teknesi § Yufka, levaş.

لاوه (**lâve**) = Lâbe § Çelik çomak.

لاهور (**lâvhûr**) = Hindistanda Lâhûr denilen şehir.

ای لاهور ویحاك بی‌من چگونهٔ
بی‌آفتاب روشن روشن چگونهٔ
مسعود

Ey Lâhur! Yazık sana, bensiz nasılsın; parlak güneşsiz nasıl aydınsın.

(*Mes'ūd*)

لاهُوره (**lâhūre**) = Karpuz, kavun dilimi.

لای (**lây**) = Lâyîden=söylemekten emir (*isfa. muḥ. vas.*). Herzelây = faydasız söz söyliyen herzegū.

چائی‌که از سخاوت طبعت سخن رود
هم بحر هرزه باشد وهم ابرهرزه لای
نجیب‌الدین

Senin tab'ının cömertliğinden bahsedilen yerde deniz faydasız bir göl, bulut faydasız söz söyliyen bir adam gibidir.

(*Necibuddin*)

§ Gucrāt'ta dokunan sade ve nakışlı bir ipekli.

پیراهنی‌که داشت زمانه زلای شب
آنرا بچنك حادثه گرك سحر درید
استاد

Zamanenin gece kumaşından edindiği gömleği seher kurdu hâdiselerin pençesiyle yırttı.

(*Ustād*)

§ Havuz dibinde olan bulanık çamur § Şarap ve o gibilerin tortusu. Lâyḫuvâr = şarap tortusu için. Nāşirî, ferhenklerde görülemiyen yağmur mânasına şeyh Sa'dî'nin şu beytiyle istidlâl ediyor.

امروز باید ارکری می‌کند سحاب
فردا گر تشنه میرده بود لای کو مریز
سعدی

Eğer bulut kerem ediyorsa bugün lâzımdır; yarına kadar susuz ölürse yağmura söyle artık akmasın.

(*Sa'dî*)

§ Kat § İki dağ arasındaki aralık § Duvar sırası, kor.

لاینی (**lâynī**) = Fakirlerin giydiği kısa elbise.

لایدن (**lâyîden**) = Söylemek.

ملامتم مکنید ار دراز می‌لایم
که کشف شود حال بنده پیش شما
مولانا

Eğer uzun söylüyorsam beni azarlamayınız, yanınızda halim belli olsun diye söylüyorum.

(*Mevlānā*)

لَب (**leb**) = Dudak.

وه چه شود اگر شبی برلب من نهی لبی
تا بلب تو بسپرم جان بلب رسیده را
شاهی

Bir gece benim dudağımın üzerine dudağını koysan da dudağıma gelen canımı senin dudağına teslim etsem ne hoş olur.

(*Şā'ir*)

لب از ناردانه دلاویز تر
زبان از طبرزد شکرریز تر
نظامی

Dudağı nar tanesinden daha gönül asıcı, dili halis şekerden daha şeker döğücü.

(*Niẓāmī*)

§ Boğaza ve boyuna vurulan tokat § Uc, kenar, parça.

بامید لب نانی که حاصل گردد تا کی
در آتش باشی ودودت رود برسرتنور آسا
سلمان

Bir ekmek parçasını ele geçirmek ümidiyle ne vakte kadar ateş içinde kalasın da başından fırın gibi duman çıksın.

(*Selmān*)

لب آتش فشان (lebi āteş feşân)=(*k.*) Güzelin dudağı § Yanıklı ah eden kimsenin dudağı § Beddua eyliyen kimsenin dudağı.

لب آفتاب (lebi āfitâb) = Gölgeye bitişik güneş parıltısı ki gölge ile güneşin faslı müşterekidir.

لبالب (lebâleb) = Dudağa kadar dolmuş şey § Dudak dudağa gelmek.

لبان (lebân) = Günlük denilen zamk § Leb kelimesinin cem'i,

لب برچیدن (leb berçîden)=Çocukların ağlamadan evvel dudak bükmeleri gibi dudak bükmek.

خوش آن پیری که زیاد جوانی
لبی برچینم وطفلانه گریم
باقر کاشی

Hoştur o ihtiyarlık ki gençliği yâd ederek dudağımı büker ve çocukça ağlarım.

(*Bāķır Kāşî*)

لب بسته (leb beste)=(*k.*) Mebhut ve mülzem.

لب ترکردن (leb terkerden) = (*k.*) Söz söylemek.

زچندین نکته ها کم گشت لب تر
ندیدم هیچ نقشی زو نکوتر
خسرو

Söylediğim bu kadar nüktelerden daha iyi bir nakış görmedim.

(*Hasrev*)

لب چرا (leb çerâ)= Sohbet meclislerinde yenen çerez çimen. Mutlak yenecek, davar yemi mânalarına da gelir.

لب خضرا (lebi ḫużrâ) = Ufuk: göğün etrafı, yere bitişik görünen daire.

لب خنده (leb ḫende) = (*k.*) Gülümseme, tebessüm.

لب در (lebi der)=Kapı pervazı.

لبریز (lebrîz) = Zarfın kenariyle beraber olan her mazruf, bilhassa kadeh, testi, kâse gibi zarflarda kullanılır.

روی درنقصان گذارد ماه چون گردد تمام
چون شود لبریز جامت از خمار اندیشه کن
سائب

Ay, bedir haline gelince noksanlaşmağa başlar; kadehin dolunca humardan endişe et.

(*Şā'ib*)

لب زدن (leb zeden)=Arbede etmek.

آن یکی می‌خورد ولب زند وجنگ کند
وقت رفتن شکند جام وصراحی درهم
نزاری

O biri şarap içer, arbede çıkarır, kavgalıdır; gideceği zaman kadeh ve sürahiyi kırar, hurdehaş eder.

(*Nizārî*)

§ Susmak, söylemek mânalarına ezdaddandır.

لبسان (lebsân) = Dudak gibi § Hardal nev'inden bir bitki.

لب سفید کردن ، لب شیرین کردن (leb sefîd kerden, leb şîrîn kerden)= (*k.*) Gülümsemek, tebessüm etmek.

لب سوز (leb sūz) = Çok sıcak olan sulu şeyler.

لب شکر (leb şiker)= Anadan doğma dudağı yarık kimse.

میوه از جوش حلاوت چاك پیدا می‌کند
بسکه شیرینست یارم لب شکر گردیده است
اشرف

Meyva fazla tatlılıktan yarılır; sevgilim o kadar tatlıdır ki tatlılığından dudağı yarılmıştır.
(*Eşref*)

لب شیرین کردن (leb şîrîn kerden)= (*k.*) Gülmek.

لب گزیدن (leb gezîden) = Kendi dudağını ısırmak (*k.*) pişman olmak, utanmak, taaccübetmek, öfkelenmek, bir şeyden menetmek.

لب کشتیگاه (lebi keştîgâh) = Çay ve ırmak geçidi, liman ağzı.

لب نان (lebi nân) = Ekmek kenarı.

لب وسنك (leb ū senk)= (*k.*) Sükût.

هندو بصری دیدم اندر صف جنك
رخساره او زآتش می شد گلرنك
گفتم صنما زلعل خود کامم بخش
درخنده شد وگفت هایون لب‌وسنك
هایون

Savaş safında Hint'li bir çocuk gördüm; onun yanağı ateşten gülrenk oluyordu. Ey güzel! Kendi lâlinden istediğimi yerine getir dedim; güldü ve Hümayun! Sus dedi.
(*Hamāyūn*)

لَبَاجَه **(lebâçe)** = Ferace dediğimiz geniş üstlük.

لَبَاد ، لَبَادَه **(lebâd, lebâde)**= Yağmurluk.

لُبَاد **(lubâd)** = Öküz boyunduruğu.

کشاورز رگاو بندد لباد
زگاو آهن وگاو جوید مراد
نظامی

Çiftçi, öküze boyunduruğu vurur, saban demirinden ve öküzünden muradını ister.
(*Nizâmî*)

لُبَادْ بَرْ كَاوْ نِهَادَن **(lubâd bergâv nihâden)** = (*k.*) Kaçmak.

آتش خشم تو چون زبانه برآرد
شیر فلك برنهد بگاو لباده
کمال

Senin öfkenin ateşi alevlenirse Eset burcu kaçar.
(*Kemāl*)

لِبَاسِ رَاهِب **(libâsi râhil)** = Kara libas.

لَبِشَه ، لَبِش ، لَبَاشَه ، لَبَاش **(lebâş, lebâşe, lebîş, lebîşe)**= Nalbantların, alaşa yani eyer ve semer vurmağa alıştırılan hayvanların üst dudaklarına taktıkları halkalı ağaç. Türkçesi yavaşadır ki burunsak, burunduruk da bu kabîldendir.

لبش ازجو درلباشه کنم
که خنده درو اولوالالباب
سوزنی

Akıl sahipleri ona gülsünler diye hicivden dolayı dudağını yavaşaya koyarım.

(*Sūzenī*)

لَبْلَاب **(leblâb)** = Sarmaşık olu.

بس جهان دید این درخت کهن
که تو پیچان برو چو لبلابی
سعدی

Senin sarmaşık gibi sarıldığın bu eski ağaç çoktan beri mevcuttur.

(*Sa'dī*)

لَبْلَبُو **(leblebū)** = Üzerine sarmısaklı yoğurt dökülen pancar aşı. (L) nin ötresiyle gevezelik.

من کاهی داشتم از لبلبوگم شد زمن
درمیان دفتر ملا سلیمان یافتم
مولانا

Ben gevezelikten, malik olduğum külâhı kaybetmiştim, molla Süleyman'ın defteri arasında buldum.

(*Mevlānā*)

لَبَنْج **(lebenc)** = Çınara benzer bir ağaç.

لَبَنَك **(lebenek)** = Ağaç kurdu = (*Ar.*) ارضه.

لَبْنَه **(lebne)** = Buğday biti (*Ar.*) سوس. (L) nin ötresiyle usturlap aletlerinden bir alet.

لَبِّي **(lebī)** = Dilim (ekmek olsun kavun ve karpuz olsun).

ای قرص آفتاب که دوری زچشم ما
مارا لبی بخش که خسرو گدای تست
خسرو

Ey gözümüzden uzak olan güneş çöreği ! Bize ondan bir dilim ver, çünkü Husrev senin yoksulundur.

(*Ḫusrev*)

لِبْيَاب **(libyâb)** = Büyük nehir.

لَبِيدَن **(lebīden)** = لابيدن (*ba.*).

لَبِيشَه **(lebīşe)** = Lebaşenin imale şeklidir لباشه (*ba.*).

لَبِينَا **(lebīnâ)** = Musikide bir nağme.

لَپ **(lep)** = Büyük lokma (Burhān ve Ḳulzum). Tokat (Ni'met).

لَپْ لَپ **(leplep)** = Köpeğin su içme sesi.

لپ‌لپ خوردن (leplep ḫūrden)=Ağız dolusu yemek.

شتر درخواب بیند پنبه دانه
گهی لپ‌لپ خورد گه دانه دانه
شاعر

Deve, pamuk kozasını rüyada görür, kâh ağız dolusu yer, kâh tane tane.

(*Şā'ir*)

لِپُوت **(lepūt)** = Avret otu denilen bitki.

لِپْوَه **(lepve)** = Yoğurt yapmak için süde çaldıkları maya.

لَتْ

(let) = Dayak, kötek, mecazen bir şeyi bir şeye şiddetle vurmak, sadme.

لت خوردن (let ḫūrden) = Dayak yemek.

لت زدن (let zeden) = Kötek vurmak.

ریشت زدرخنده وسبلت زدر ریز
گردن زدرصیلی وپهلو زدرلت
لبیبی

Sakalın gülmeye, bıyığın osuruğa, boynun tokada, yanın döğülmeye lâyık.

(*Lebibi*)

آنهم که پیل برتنابدلت ما
برچرخ زنند کوبت شوکت ما
گردر صف ما مورچه گیرد جای
آن مورچه شیرگردد از دولت ما
پوریهای ولی

O kimseleriz ki fil bizim sadmemizi menetmez. Bizim şevketimiz nöbetini felek üzerinde çalarlar. Eğer bizim safımızda bir karıncacık yer tutarsa o karıncacık bizim devletimizin sayesinde aslan olur.

(*Pür Behāyi Veli*)

§ Savaş aletlerinden çomak, topuz.

زتازیانهٔ خشمت اشارتی کافیست
برزم خصم چه حاجت ترا بنیزه ولت
فخری

Senin hışmın kamçısından bir işaret kâfidir. Hasım ile mücadelede senin mızrak ve topuza ne ihtiyacın var.

(*Feḫri*)

§ Kumaş topu, bu mânaya leḫt = parça muhaffefidir.

لت لت (let let) = Parça parça demektir. Leti der = kapı kanadı: çünkü kapı da bir nevi parçadır.

برزمه وزمه دهد جامه گنج گنج طلا
به بدره بدره دهد گاه جود پالت لت
فخری

Cömertlik zamanında elbiseyi bohça bohça, hazine dolusu altını kese kese verir.

(*Feḫri*)

§ Karın mânasına da gelir çünkü çok yiyen şikemperver kimseye let enbâr, let enbân derler. Enbân: deriden yapılma dağarcık.

درچرخ درآوردم نه کنبد نیلی را
استیزه چه می‌باقی ای شیخ لت انبانی
مولانا

Çivit renkli dokuz feleği hareket getirdim; ey şikemperver şeyh! Niçin inadediyorsun.

(*Mevlānā*)

§ Diyarbekir'de let rūd denilen bir çay

لَتَر

(leter) = Yarım Tebriz batmanı ki 300 miskaldir § Şarap zarfı (rıtl bundan alınmıştır) yahut Türkçe suğrak denilen şarap kabıdır. سغراق (*ba.*).

لَتْرَه

(letre) = Eski, yırtık, parça parça.

آنکه باشد برجلالت او
اطلس چرخ ژنده ولتره
فخری

O zat ki onun azameti yanın-

da feleğin atlası köhne ve yırtıktır.

(*Fehrî*)

§ Tenperver kimse.

خلعت ایمان تازه برعید خسته پوش
تابدان خلعت زفضلت لطره ولطر شود
عمید

Hasta 'Amîd'e taze iman hıl'atini giydir; ta ki o hıl'atle senin fazl ve kereminden semiz ve kuvvetli olsun.

(*'Amîd*)

لُطْرَه **(lutre)**=İki kişi arasında başkalarının anlıyamıyacağı bir tarzda görüşülen uydurma dil, Türkçemizde kuş dili derler = zebanı zergeri § Her işittiğini nakleden gevşek ağızlı kimse.

لَتَك **(letek)** = Tura oyunu.

لَتَّه **(lette)** = Eski esvap parçası, paçavra.

دوزیم قبا بهرقدت از گل سوی
تا خلعت زیبای تو از لته نشد
خسرو

Senin yakışıklı kaftanın âdi bezden ol nasın diye bunun için kırmızı gülden kaftan dikeriz.

(*Ḫusrev*)

لَج **(lec)** = Tepme.

یکروز بگرمابه فرو آب همی ریخت
مردی بزدش لج بغلط بر دردهلیز
منجیك

Bir gün hamamda durmadan aşağıya su döküyordu; bir adam aralık kapısında yanlışlıkla ona tekme vurdu.

(*Mencîk*)

گرکیته کشد رای وی از انجم افلاك
درهم شکند ، طارم افلاك بیك لج
فخری

Onun rey ve tedbiri yıldızla eflâkin kinine uğrarsa bir tekme ile eflâkin kubbesini kırar, geçirir.

(*Fehrî*)

لَجْلاج **(leclâc)**=Leblâc adiyle şöhret alan şatrançbaz ki kumarbazların piri yahut şatrancın mucididir § Kimyagerler ıstılahında sâf cıva.

لَجَن، لَجَم **(lecen, lecem)** = Havuz ve o gibilerin diplerindeki balçık.

تاجری بردونهد بلجم سیاه
تا شود تاریك مرج وسبزه‌گاه
مولانا

Bir tacir otlak ve yeşilliğin kararması için cevherin üzerine siyah çamur koyar.

(*Mevlânâ*)

پیش دست تو مگر لاف سخازد ورنه
بحروا بهر چه درخلق نهادند لجن
رفیع‌الدین

Senin elinin yanında galiba sehavetten dem vurdu; böyle değilse niçin denizin boğazına çamur koydular.

(*Reft'addin*)

لَج **(leç)**=Yanak ve yüz.

لُچ **(luç)** = Çıplak = lüç (*muḫ.*).

لَچَك (**leçek**) = İran kadınlarına mahsus sırmalı ve mücevherli bir nevi baş örtüsü.

غلامپاره نیم من ندارم این مذهب
اسیر چادرم وکشتهٔ لچك پوشم
میرزا الوغ

Gulampare değilim; benim bu âdetim yok; çarşafın esiri, örtünün meftunuyum.

(*Mirzā Ulūġ*)

لُخ (**luḫ**) = Kovalık denilen saz.

لَحَا (**leḫâ**) = Ayakkabı.

لَحْت (**leḫt**) = Parça.

بفرمود تا پس شتاب آورند
وزان چاه یك لخت آب آورند
فردوسی

O kuyudan çabucak bir parça su getirmelerini emretti.

(*Firdevsî*)

لختدوز (leḫtdūz) = Yamacı § Topuz.

باد دستش قوی واز دستش
دشمنش لخت لخت گشتهٔ بلخت
انوری

Eli kuvvetli olsun ve elinden düşmanı topuzla parça parça olsun.

(*Enverî*)

§ Ayakkabı § Toğulga § Niza' ve inat § Kasap bıçağı § Harmekes denilen büyük sinek.

لَحْچ (**leḫç**) = Kalye taşı.

بروخ دشمنش که چون مازوست
هیبت شاه کار لحچ کند
فخری

Mazıya benziyen çehresine padişahın heybeti kalye taşı hizmetini görür [*].

(*Feḫrî*)

لَحْشَه ، لَحْچَه (**leḫçe, leḫşe**) = Ateş koruna da denir.

مه بکمند آورد سنبل تو هر نفس
لحچه پدید آورد آتش تو دمبدم
بدر جاجرمی

Senin sümbülün her zaman ayı kemendine geçirir, senin ateşin zaman zaman alevlenir

(*Bedrî Cācermî*)

آن پستهٔ خندان نگروان چشمهٔ حیوان نگر
آن لحچهها پنهان نگر درآتش جان پرورش
بدر جاجرمی

O açılmış fıstığa, dudağa, o hayat çeşmesine bak, onun can besliyen ateşine yani yanağında gizlenen şûlelere bak.

(*Bedrî Cācermî*)

Nāşırî'nin Reşîdî'den naklettiği bu şiirde leḫçe değil, buz mânasına yeḫçe olup ateşi can perverden maksat, mâşukun dudağı ve yeḫçeden maksat da dişleridir diyerek Reşîdî'yi tahtiye etmiştir.

لَحْشَك (**leḫşek**) = Un ile pişirilen bir nevi yemek, erişte aşı § Tepeden aşağıya doğru kaydıkları taş yahut tahta kızak ve düz yerde tutan buzdur ki ço-

[*] Kalye taşı mazı ile birleşirse siyah renk husule gelir.

cuklar bir suretle ayaklarını vurup her yere kayarak giderler.

لَحْشَه (**lehşe**) = لخچه (*ba.*) § Yaş odun yanarken bir ucundan damlıyan damla لخشيدن (*ba.*).

لَحْشِيدَنْ (**lehşīden**) = Sürçmek, kaymak = leğzīden.

لَحْلَخْ (**lehleh**) = Zayıf ve nahif.

مفخر تبريزيان شاه جهان شمس دين
قربه وزفت كند گرچه كه لحلخي
مولانا

Tebrizlilerin medarı iftiharı, cihanın şahı Şemseddin, saman çöpü gibi zayıf olsan da seni semiz ve şişman eder.

(*Mevlānā*)

لَحْلَحَه (**lehleḥe**) =Güzel kokulardan terkibedilen bir nevi koku § Amber, misk, kâfur, lâden gibi şeylerden mürekkep şamama.

لَحْلَحَاى عَنْبَرِين (**lehleḥâyi anberīn**) = Şamamalar § (*k.*) Gece vakitleri.

لَر (**ler**) = Selin husule getirdiği yahut hususi yapılan su arkı § Koltuk.

اين دست بلر كرده وآن پشت حيده است
ابوالفرج

Bunun eli böğründe, onun beli bükük.

(*Ebūlferec*)

§ Zayıf. (L) nin ötresiyle Kuhistān kazasında meşhur bir aşiret.

زبدكاري فتنه‌جويان لر
زبانهاى آيندگان گشت پر
هاتفى

Ler fitnecularının fena hareketlerinden gelenlerin dili dolmuştu.

(*Hātifī*)

§ Emel ve maksat § Kuzu § İran'da Lur demekle mâruf bir şehir.

لَرْد (**lerd**) = Meydan ve sahra.

تا خنجر تو گشت جگركاو دربرد
گلگون زخون خصم دغل شد فضاى لرد
شاعر

Senin hançerin harbde ciğer dağladıkça kalb düşmanın kanından geniş meydan gül renkli oldu.

(*Şā'ir*)

Hürmüz şehrinde Lerd Emīr, Şīrāz'da Lerd Ḳāżī adiyle meşhur birer meydan. Niẓām (L) nin esresiyle tortu mânasına yazmıştır.

لَرْز (**lerz**) = Lerzīden=titremekten emir (*isfa. muḫ. vas.*).

لَرْزِيدَنْ (**lerzīden**) = Titremek.

آنكه زخوت تو بلرزد چو بيد
روز جزايش لكنى تا اميد
عماد

Senden korkusundan söğüt gibi titriyen kimseyi kıyamet gününde meyus etmezsin.

(*'Imad*)

لَرْس **(lers)**=Sille, tokat. Luristān, İran'ın batı vilâyetlerinden biri.

لَزْكِيمَاس **(lerkīmâs)**=Safran (*Ar.*) زعفران

لَرْلَر (**lerler**) = Cenabı Hakkın isimlerindendir.

لِيزُم ، لُزُوم **(lnzūm, līzum)** = Kemankeşlerin iptida meşk için kullandıkları yumuşak yay. Kebade = Türkçesi kepazedir.

ای بیازوی قوت تو شده
ص فلك را كان كان لزوم
سوزنی

Ey kolunun kuvvetiyle feleğin yayı meşk yayı gibi yumuşak olan zat.

(*Sūzenî*)

لَزِير **(lezīr)** = Akıllı, perhizkâr.

لَزْن ، لَزْم **(lejem, lejen)** = Balçık lecem, lecen.

آب ناخورده ازین برکهٔ نیلوفر گون
همچو نیلوفر تا حلق چرا دولزم
اثر اخیسکی

Bu nilüfer renkli havuzdan su içmeden nilüfer gibi neden tepeme kadar balçıktayım.

(*Eşîr Ehsiketî*)

لَسْت **(lest)** = Güzel, iyi, kuvvetli.

گر سرد شدی بتازمن درخورهست
زیراکه ندارم ای صنم چیزی لست
لبیبی

Ey güzel! Benden soğudunsa lâyıktır, çünkü iyi bir şeyim yoktur.

(*Lebîbî*)

لِسْتَن **(listen)** = Yalamak=lîsîden.

استند آستانت بزرگان ومهتران
چون بوزبیرگشته بلب کاسهٔ پنیر
سوزنی

Büyükler ve ulular ihtiyar parsın dudağiyle peynir kâsesini yaladığı gibi senin eşiğini yaladılar.

(*Sūzenî*)

لُش **(luş)** = Balçık = lejen.

صاف باشد زلال دولت تو
تیره شد آب دشمنانت زلش
پوربهای جامی

Senin devletin zülâli sâf olsun; düşmanlarının suyu balçıktan bulandı.

(*Pūrbehâyi Câmî*)

لَشْتَن **(leşten)**=Teferrüç ve temaşa etmek.

لِشْتَن **(lişten)** = Lîsîden.

لَشْكَه ، لَشْك **(leşk, leşke)**=Parça. Leşk leşk = Parça parça.

لَشْگَر **(leşger)** = Asker, Türkçesi (çeri) dir. Aslı leşk ger olsa gerektir.

لشگرگاه (leşgergâh) = Ordu mahalli. Askeri bozan, kırıp geçiren mânasına leşger şikâf, leşger şiker, leşger şiken, leşger şukūf denir.

چشم ومژگانش نگه‌کن‌که همی پنداری
شهسواریست‌که پرقلب دولشکر گذرد
یغما

Onun göz ve kirpiklerine bakınca iki askerin ortasında devreden bir şehsüvar zannedersin.

(*Yeğmā*)

لشگرکش (leşger keş) = Asker çeken: düşman üzerine asker sevk eden.

لُعَابِ شَمْس (lu'âbı şems) = Serap, pusarık.

لعاب عنکبوت (lu'âbı 'ankebūt) = Örümcek ağı (*k.*) nakşı bedî.

لعاب کاو (lu'âbı kâv) = (*k.*) Sabahın aydınlığı § Beyaz kâğıt § Kar, çiy.

لعاب گوزن (lu'âbı gevezn) = Lu'âbı gâv § Bir nevi ak tiryak ki ekseriya pamuk ve haşhaş bitkileri üzerinde olur.

لعاب لعل‌سان (lu'âbı le'l sân) = (*k.*) Şarap.

لعاب مکس (lu'âbı mekes) = (*k.*) Bal § Şarap.

لُعْبَتَانِ دِيدَه (lu'betâni dîde) = (*k.*) Gözbebekleri.

لعبتان زرنیخ (lu'betânı zirnîḫ) = (*k.*) Güneş.

لُعْبَتِ مُطَلَّقَه (lubeti muṭelleḳe) = (*k.*) ستزنك (*ba.*).

لَعْلِ آبْدَار (le'li âbdâr) = (*k.*) Güzelin dudağı.

لعل ازسنك زادن ،لعل ازسنك دادن (le'l ez senk dâden, le'l ez senk zâden) = Güçlükle ele geçirilen bir şey bağışlamak.

لعل پیکانی (le'li peykânî) = Küpe yapılan ok temreni şeklinde bir nevi lâl.

لعل‌شکرباز، لعل سیراب، لعل خوشاب (le'li ḫūşâb, le'li sîrâb, le'li şekerbâr) = (*k.*) Mâşukun dudağı.

لعل شکرخوار (le'l şekerḫuvâr) = Güzelin dudağı.

لعل سفته، لعل روان (le'li revân, le'li sufte) = (*k.*) Mahbubun dudağı, şarap.

لعل طراز (le'l ṭırâz) = Lâl nakşedici (*k.*) Hak Taalâ Hazretleri.

لعل فلك (le'li felek) = (*k.*) Güneş.

لعل قبا (le'l ḳebâ) = Kırmızı kaftan (*k.*) kan, ciğer, şarap

لعل مذاب (le'li muẕâb) = (*k.*) Şarap.

لعل ناسفته (le'li nâsufte) = Delinmemiş lâl (*k.*) yeni tasnif edilmiş nota, işitilmemiş söz.

گهی لعل سفته به پیمانه خورد
گهی گوش برلعل ناسفته کرد
نظامی

Kâh kadehle şarap içti; kâh nevzemin şarkı dinledi.

(*Niẓāmî*)

لَغ (leğ) = Sâf, tüysüz, sade § Otsuz ve ekinsiz yer § Bozuk yumurta.

لِغَام (liğâm) = Uyan = legâm. Kantarma.

لَغْز (leğz) = Leğzîden = kaymaktan emir (*isfa. muḫ. vas.*).

لَغْزِيدَنْ (**leğzīden**)=Kaymak, sürçmek.

مشو زلغزش پا ناامید درره عشق
که قطع میشود این ره بپای لغزیدن
صائب

Aşk yolunda ayağın kaymasından meyus olma; çünkü bu yol ayak kaymakla kat'edilir.

(*Ṣā'ib*)

Maveraunnehir lûgatinde, süt sağmak ve içmek mânalarınadır. Leğzîde = kayıcı, kayan.

چو درطاس لغزنده افتاد مور
رهاننده زچاره باید نه زور
نظامی

Karınca kaypak tasa düşünce kurtarıcıya tazyik değil çareler lâzımdır.

(*Niẓāmī*)

لَغْسَر (**leğser**) = دغسر (*ba.*).

لَغُونَه (**leğūne**) = Ziynet, süs.

لَفْت (**left**) = Şalgam, bu mânaya Arapçadır. Niẓam (l) nin esresiyle lıs müteradifidir diyor. Left-u lıys = yalanıp yutmak demek olur.

لَفْتَرَه (**leftere**) = Alçak, furumaye.

جام زر بردست ترکس می دهی
لفتره را میرمجلس میکنی
عطار

Altın kadehi nergisin eline veriyorsun; sefili meclis reisi yapıyorsun.

(*'Aṭṭār*)

لَفْجَه ، لَفْجَن ، لَفْج (**lefç. lefçen, lefçe**) = Deve dudağı gibi kalın ve büyük dudak. Bir kimse darılıp dudağını sarkıttığı vakit. Lefç endâḫte, lefç furū guẕâşte derler.

خروشان ززابل همی رفت زال
فروهشته لفج وبرآورده یال
فردوسی

Zal! Dudağı sarkıtmış, boynunu uzatmış olduğu halde cuş ve huruş ederek Zabilden gidiyorsun.

(*Firdevsī*)

§ Kemiksiz et.

بیاورد خوان زیرك هوشمند
بران لفجهای سرگوسفند
نظامی

Akıl, dirayet sahibi sofra getirdi, üzerinde koyun başı etleri vardı.

(*Niẓāmī*)

Cihāngīrī ve Burhān Cāmi' bu üç lûgati cim-i Farsi, Nāṣırī lefc ve lefcen'i cim-i Arabi, lefce'yi cim-i Farsi ile kaydetmiştir. Burhān, dudağı sarkmış kimse mânasına bir de lefcân ilâve ederek hepsini cim-i Arabi ile yazmış, cim-i Farsi ile de sahih olduğu ve lefce'nin püryan olmuş baş mânasına geldiğini söylemiştir.

لُقْمَهٔ آهَن كَشِيدَن (**lukme'i āhen keşīden**) = (*k.*) Yaralanmak, zincire vurulmak.

لَك (**lek**) = Ahmak, ebleh.

کجا زیندهٔ ظل حق شدی مأیوس
اگر نبودی آن کور بخت ابله ولك
فخری

Eğer o bedbaht, ebleh ve ahmak olmasaydı, hakkın gölgesine bende olmaktan nerede meyus olurdu?

(*Fehrî*)

§ Yüz bin adedi. Bu mânaya Hintçedir.

دران نه سائر ماند ونه طائر از برخاك
دولك زلشكر او شد بزیرخاك نهان
عنصری

Orada toprağın üzerinden ne geçen ne uçan kaldı; onun askerinden iki yüz bin kişi toprak altında gizlendi.

(*'Unşurî*)

§ Lûk dediğimiz kızıl boyadır ki Hint zamkıdır, kılıç ve bıçak sapı yapıştırmakta ve mektup mühürlemekte kullanılır. Bazı lûgatler bu mânaya yazmışlardır.

هیچ نایم برون زخانه همی
گویم برنشانده اند بلك
آغاجی

Evden dışarı hiç çıkmam; sanki beni yük ile oturtmuşlar. Evde yapışmış gibiyim.

(*Āğācî*)

هزار سال بماناد ظل تو كه شوند
بجاه تو متمكن چو پای تیغ ازلك
فخری

Senin gölgen bin sene payidar olsun; zira halk, senin hükümdarlığınla, kılıç sapı lûkten muhkem olduğu gibi, sabit ve berkarar olurlar.

(*Fehrî*)

§ Eski esvap, eski ve yeni köylü elbisesi § Mânasız söz, hezeyan § Kürtlerden bir kabîle § Sâf ve sade.

لُك (**luk**) = Yoğun ve kalın şey § Kızıl boya § Topuk § Ur, yahut sıraca nev'inden bir çıban §Lûk boya.

لِك (**lik**)=Çağırgan toy dedikleri, eti tatlı kuş = herçâl.

لَگ (**leg**)=Renç ve mihnet, darbe. Nâşirî herze ve hezeyan mânalarına geldiğini de söylüyor.

لَگا (**legâ**) = Pabuç = lâlekâ § Kırmızı sahtiyan.

کبك چون طالب علمست درو نیست شکی
مسئله خواند تابگذرد از شب سه یکی
بسته زیرگلو ازغالیه تحت‌الحنکی
ساخته پایکنهارا ازلگا موز لگی
منوچهری

Keklik, ilim öğrenmek istiyene benzer, bunda şüphe yoktur: gecenin üçte biri geçinciye kadar mesele halletmeye çalışır; boğazının altına miskten boyun bağı bağlamış, ayacıklarına kırmızı deriden çizmecikler giymiştir.

(*Minūçihrî*)

لُگا (**lugâ**) = Kızıl boya.

آن دو رویه گل چو روی عاشقان ازخون دل
یاچو برزرین ورقها ریخته آب لگا
قطران

O güli râna, âşıkların gönül kanından kızaran yüzüne benzer, yahut altın varaklar üstüne dökülmüş kızıl boya suyu gibidir.

(*Ḳeṭrān*)

§ Ülke, vilâyet § Sınır § Büyük kapılara konulan küçük kapı mânasına da görülmüştür.

لگام **(legâm)** = At uyanı = luġâm Burhân (l) nin ötresiyle yazmışsa da Burhân musahhihi (l) nin üstüniyle tashih etmiştir.

کم نشین براسب توسن بی لگام
عقل ودین را پیشوا کن والسلام
مولانا

Harun at üzerine uyansız binme, akıl ve dini kendine rehber et vesselâm.

(*Mevlânā*)

لگام خاییدن (legâm ḫâyîden) = Serkeşlik etmek, söz dinlememek, gemi azıya almak.

فراختر مطلب عرصهٔ سخن‌که نخشم
ستاده توسن طبعم لگام می خاید
محمد ق

Söz meydanının vüsatini arzu etme; çünkü tabiatım atı hışımla durmuş, serkeşlik ediyor.

(*Meḥmed Neḳî*)

لگام دادن (legâm dâden) = (*k.*) Saldırmak, hamle etmek.

لگام ریز (legâm rîz) = (*k.*) Süvarilerin süratli gitmeleri.

می ریخت از لگام براقش چو برق نور
زیسان لگام ریز شه‌آمد بشهر در
خسرو

Onun burakının uyanından şimşek gibi nur dökülüyordu; padişah şehre böyle çabuk yürüyüşle girdi.

(*Ḫusrev*)

لُکام **(lukâm)** = Hayâsız, edepsiz.

لَکانه، لَکامه **(lekâme, lekâne)** = Bumbar dolması § Tenasül aleti.

بدنیا میل ورأی آن نباشد
ملك نی فرج خواهد نی لکانه
فخری

Onun dünyaya meyil ve reyi yoktur; melek ne ferc ne çük ister.

(*Feḫrî*)

لَگَد **(leged)** = Tepme. Leged zen = Tepme vurucu. Leged kûb = tepmeden ezilmiş, payimal olmuş.

سریغما چو لگد کوب اجل خواهد شد
بهمه خاك ره آن قامت چالاك آمد
یغما

Yeġmā'nın başı mademki ecelin payimali olacaktır; o çevik boylunun yolunun toprağı olması daha iyidir.

(*Yeġmā*)

لِکَك **(likek)** = Ekşi erik.

لِکَل **(likel)** = Armut (*Ar.*) كمثرى.

لَگلَك **(legleḳ)** = Leylek dediğimiz, boynu ve gagası uzun kuş

پس کن ای لگلك پیوده زگفتار تهی
تا سخنها همه از جان مطهر کیرند
مولانا

Ey beyhude seslenen leylek! Boş sözden sus ki sözlerin hepsini pâk olan candan alsınlar.
(*Mevlânâ*)

شیخ مرغانست لکلك لکلکش دانی که چیست
حمدلك والشکرلك والملكلك یامستعان
مولانا

Leylek kuşların şeyhidir, onun leklekini: sesini bilir misin nedir? Ya Müstean! Hamt ve şükür sanadır. Mülk senindir, demektir.
(*Mevlânâ*)

§ Leylek feryadı gibi beyhude ve mânasız söz ki leklege de denir.

لِكْلَك **(liklik)** = Değirmen çakıldağı: havuç biçimindeki değirmen çanağına merbut tahta parçasıdır ki değirmen dönmeye başlayınca tahta parçasının ucu kımıldıyarak çanağı vurmasiyle ambardan çanağa inen buğday taneleri oradan değirmen taşı ortasındaki deliğe dökülür.

چون لکلکست کلکت برآسیای معنی
طاحون زآب گردد نز لکلك معین
مولانا

دول (*ba.*).

لَگَن **(legen)** = Leğen dediğimiz kab § Şamdan, buhurdan, mangal § Fanus ve fener camı ve gömleği.

گر آب چشمهٔ کوثر زجفنست نشان
بگاه شستن دستش چو کوثرست لگن
معزی

Kevser çeşmesinin suyu cenneti hatırlatırsa da onun eli yıkandığı zaman leğen kevser gibidir.
(*Mu'izzî*)

شاخ طوبی را غدا گردد بفردوس اندراو
چون برون ریزند آب دست شویت از لگن
ازرقی

Elini yıkadığın suyu leğenden dışarı dökerlerse cennette tuba ağacına gıda olur.
(*Ezrekî*)

میل درسرمه‌دان چنان شد سخت
که بن شمع در سر لگنی
سعدی

Mumun dibi şamdanın başında nasıl yerleşirse mil sürmedanda öyle yerleşti.
(*Sa'dî*)

همچو پروانهٔ مسکین که مقیم لگنست
تانسوزد بر وبالش زلگن می‌رود
مولانا

Şamdanda duran pervane gibi kolu kanadı yanmadıkça şamdandan gitmez.
(*Mevlânâ*)

مست شد بادوربود آن زلف را از روی یار
چون چراغ روشنی کزوی تو برگیری لگن
مولانا

Rüzgâr sarhoş oldu da parlak ışıktan fanusu kaldırdığın gibi o zülfü yârin yüzünden kaptı.
(*Mevlânâ*)

آورد سحر بیرون از زیر لگن شمعی
کزخجلت نور آن برچرخ نماند اختر
مولانا

Seher, fanusun altından bir şem'a çıkardı ki onun nurunun utancından feleğin üstünde yıldız kalmadı.
(*Mevlânâ*)

همیشه سینه پرآتش بود بسان لگن
سلمان

Mangal yahut buhurdan gibi, sînesi ateşle doludur.

(*Selmān*)

لَكْ وپَكْ (lek-u-pek) = Biraz eskimiş ve yıpranmış ev eşyası.

آورده لك‌وپك زبرای من مسکین
باآنکه لکش داده ام ازبهر بضاعت
مولانا

Ona sermaye için yüz bin verdiğim halde ben akir için eski püskü eşya getirmiş.

(*Mevlānā*)

§ Akılsız ve hünersiz kimse § Koşturuş, tekâpu.

عسجدی نام او تو لیزمبر
چه کنی خیره گرداولك‌وپك
عسجدی

'Ascedî! Sen de onun adını anma. Onun etrafında şaşkın şaşkın ne koşar dolaşırsın.

('*Ascedî*)

لُكْ وپُكْ (luk-u-puk) = İri ve yontulmamış şey.

ای شور بخت مدبر معلول شوم پی
ای ترش روی ناخوش مکروه لك‌وپك
نوربها

پك (*ba.*).

لَگُوز (legūr) = Herât ve Sîstân civarında bir oymak.

لَكْهَن (lekhen) = Putperestlerin tuttukları perhiz.

الاتامؤمنان گیرند روزه
الا تا هندوان گیرند لکهن
منوچهری

Gözünü aç; müminler oruç tuttukça, Hintliler perhiz ettikçe.

(*Minūçihrī*)

§ Cu-i kelbî mânasına da gelir: cu-i kelbî açlık hastalığıdır ki, bu hastalığa tutulanlar ne kadar yese doymaz.

لَكْنِي (leknī) = Kâşğar dağlarından başlayıp Hindistandan geçerek denize inen geniş orman.

لَكِين (lekîn) = Keçe.

هی تابود نزد اهل خرد
مشرفات افزون بها از لکین
نوربها

Akıl sahibi nazarında çuha, keçeden kıymetli oldukça.

(*Pūrbehā*)

لَمْ (lem) = Merhamet, esirgeme § Dinlenme, istirahat etme, mastarı lemîden = dinlenmek, uyumak.

لَمَا (lema)=İt üzümü denilen bitki.

لَمَالَمْ (lemâlem) = Dolu, malâmal.

نه از لشکر ما کسی کم شده است
نه این کشور از خون لمالم شده است
فردوسی

Ne bizim askerimizden kimse eksilmiş, ne bu memleket kan dolmuştur.

(*Firdevsî*)

لَمْتَر **(lemter)** = Semiz, etli, kuvvetli.

فربه شد عشق وزفت ولمتر
بنهاد خرد بلاغری روی
مولانا

Aşk semirip, şişman ve kuvvetli olunca akıl zayıflığa yüz tuttu.
(Mevlānā)

§ Tembel § Hamiyetsiz.

لَمْ زَدَن **(lem zeden)**=Rahat ve feragatle uyumak.

لَمْس **(lems)** = Yumaşak ve gevşek şey.

لَمْغان **(lemġân)** = Gür ile Ġazneyn arasında Efganistan'a tâbi bir şehir.

لِمْشك **(limişk)** = Çökelek denilen yağsız peynir.

لَمَك **(lemk)** = Nuh aleyhisselâmın pederi.

لُنْب **(lunb)** = Büyük ve ağır.

لَنْبان **(lenbân)** = Fahişelikten geçip pezevenkliğe başlıyan kadın.

خود گفتم عجب نبودکه نفرت
کند از صحبت لنبان لبیبان
نزاری

Kendi kendime, akıllılar pezevenkle konuşmadan nefret ederse şaşılmaz, dedim.
(Nizārī)

Len = tenasül aleti, lenban, (len) ile (ban) kelimelerinden mürekkeptir. Lûgatlerin bir kısmı «ازفاحشگی گذشته بقیادت مشغول شود» diğer bir kısmı da «بعبادت مشغول شود» =ibadetle meşgul olur tarzında yazmışlar. (L) nin ötresiyle İşfehān'da bir köy.

تا زبانم بکام جنبانست
در هجای رئیس لنبانست
کمال

Dilim ağzımda hareket ettikçe Lunbān reisinin hicviyle meşguldür.
(Kemāl)

لَنْبَر **(lenber)**=İri, semiz, dızman şahıs § Sağrı.

لُنْبَك **(lunbek)**= Cömert bir sucudur ki Behrām Gūr, Ebrāhām namındaki hasis Yahudinin bütün malını ona vermişti. Burhān (l) nin üstünü, Cihāngīrī ve Reşīdī (l) nin esresiyle yazmışlar. Nāşırī, Mecme'ulfurse, muvafık olan yazdığımız şekli en doğru buluyor.

لُنْبه **(lunbe)** = Semiz.

چرا که خواجه بخیل وزنش جوانمردست
زنی چه گونه زنی سیم ساعد ولنبه
عماره مروزی

Niçin efendi hasis de karısı cömerttir. Kadın ama ne kadın! Gümüş bilekli ve semiz.
('Ammāra Mervezī)

Nāşırī, büyük sağrı mânasına da zikretmiştir § Müdevver ve

değirmi. Burhān bu mânaya (l) nin üstüniyle yazmıştır.

لُنبه سَر (**lunbeser**) = Māzenderān'da (gird kūh) denilen dağın yüksek cihetine denilir ki müdevver ve kabarık olduğundan (Gird kūh) un başı gibi tasavvur olunmuştur.

Bir büyük sarıklıyı hicve dair :

ای ملحدی‌که برسر چون گرد کوه تو
دستار شوخکین تو شد شکل لنبه‌سر
پوربها

Gird kuha benziyen başının üzerinde kirli sarığı lunbeser şeklini alan zındık!

(*Pūrbehā*)

لَنج (**lenc**) = Naz ve eda ila salınma § Bir şeyi dışarıya çekip çıkarmak ve bu mânalardan emri hazır, masdarı «lencīden».

کسی را کو بگیرد درد قولنج
تو بشکافش شکم سرکین فرولنج
طیان

Bir kimse kulunç hastalığına müptelâ olursa sen onun karnını yar da pislikleri çıkar.

(*Ṭeyyān*)

لُنج (**lunc**) = Dudak.

چشم پردرد وانشسته او بکنج
رو ترش کرده فرو افکنده لنج
مولانا

O, gözü çok ağrır bir halde bir köşeye oturmuş; yüzünü ekşitmiş, dudağını sarkıtmış.

(*Mevlānā*)

§ Ağzın içi = leb = buc = būc.

همه کار تو دانی نه همه زور تراست
لنج برباد مکن پیش وکتف برمفراز
شاهر

Ne bütün işi sen bilirsin, ne bütün kuvvet senindir : avurdunu çok şişirme, koltuğunu kabartma.

(*Şā'ir*)

Bu mânaya (lenbūs) Ḫorāsān lûgatidir § Çolak.

لِنجان (**lincân**) = Işfehān'da bir şehir.

لَنجه (**lence**) = لنج (*ba.*).

لُنجه (**lunce**) = Luncün iki evvelki mânalarınadır.

لَنجِيدَن (**lencīden**) = Salınmak § çekip çıkarmak لنج (*ba.*).

لَند (**lend**) = Oğul = puser § Tenasül aleti; bu mânaya Hintçedir denilmişse de Farside de kullanılır.

از پی قطع نسل او ایام
دشمنت را نه خصیه هشت ونه لند
فخری

Zaman düşmanının nesebini kesmek için onun ne taşağını ne . . . ini bıraktı.

(*Fehri*)

لُند (**lund**) = Lundīden = Öfkelenerek dudak altından mırıldanmak, homurdanmak tan emir (*ismas.*).

گرچه صرصر پس دوختان می‌کند
برگیاه سبز احسان می‌کند

برضعیفۀ گیاه آن باد تند
رحم کردی دل تو از قوت ملند
مولانا

Fırtına her ne kadar ağaçları sökerse de yeşil ota ihsan eder. O kasırga, yeşil otun çelimsizliğine merhamet etti. Ey gönül! Sen kuvvetten dem vurma.

(*Mevlānā*)

برد فرمانش ولی لنددش فزود
کاین‌که ما کردیم کاری هرزه بود
مولانا

Emrini yerine getirdi; fakat bu yaptığımız iş mânasız bir iştir diye homurdanması arttı.

(*Mevlānā*)

لُنْدِيدَنْ (lundīden) = لند (*ba.*).

لَنْدهُورْ (lendhūr) = Hint padişahlarından biri. Babasız dünyaya geldiğinden Hintlilerin zuumlarına göre anası güneşin nazariyle gebe kaldığından güneşin oğlu mânasına (lendhūr) denilmiştir.

لَنْگْ (leng) = Topal.

راه تنگست وفرس لنگست ومعبر پرزسنك
ای سوار تیزرو لختی عنان واپس بتاب
قاآنی

Yol dar, at topal, güzergâh taş doludur. Ey acele giden atlı! Bir parça dizgini geri çevir.

(*Kāānī*)

بهنگام سرینچه روباه لنك
چه گونه نهد پای پیش پلنك
نظامی

سرینچه (*ba.*).

§ Tenasül aleti.

لنك اندر افکنم بدرگون دشمنان
تاموبهای کون بکنند از نهیب پلنك
سوزنی

Edebe mugayir olduğundan tercüme edilmedi.

§ Sefer esnasında kafilenin bir yerde bir iki gün kalması. Türkçe oturak tâbir olunur.

لِنْكْ (link) = Oyluğun dibinden ayak parmaklarının ucuna kadar olan yer, oyluk. Topuk diyenler de vardır.

لُنْكْ (lunk) = Futa.

لُنْكَاكْ (lenkâk) = Çirkin ve sevimsiz söz.

من با تو سخن بلابه گویم
از چه دهیم جواب لنکاك
طیان

Ben sana sözü lâtife tarikiyle söylerim; bana ne diye nahoş cevap verirsin?

(*Teyyān*)

لَنْگَانْ (lengân) = Lengîden — topallamak, aksamak tan sıfatı haliye.

لنگ لنگان قدمی برمی داشت
هر قدم دانهٔ شکری می‌کاشت
جامی

Topallıya topallıya bir adım atıyor, her adımda bir şükür tanesi ekiyor yani şükrediyordu.

(*Cāmī*)

لَنْگَرْ (lenger) = Gemi demiri.

ذاتش چون لجه است وجودش چون موج
عزمش چون کشتیست وحزمش لنگر
هدایت

Zatı deniz, cömertliği dalga, gibi; azmi gemi, ihtiyatı gemi demiri gibidir.

(*Hidâyet*)

جهان از فتنه طوفانست ودوری
پناه حلم تو کشتی ولنگر
انوری

Cihan fitneden tufan halindedir ve o tufanda senin sulhunun hıfz ve himayesi demirli gemi gibidir.

(*Enverî*)

§ Her gün fakirlere yemek verilen yer: böyle yerlerde fakirlere yemek konan kaba lengerî derler, dilimizde sadece lenger denir § Vekar ve temkin § Çok hilekâr ve müfsit kimse.

لَنگَرْ اَنْداخْتَنْ (**lenger endâḫten**) = Demir atmak (*k.*) karar etmek, durmak.

لَنگُوتَه (**lengūte**) = Fakirlerin bellerine bağladıkları küçük futa, önlük.

دل بفراغت ده لنگوته بند
از جهت زر نه بجان پوته بند
داعی

پوته (*bk.*).

لَنگِيدَنْ (**lengĭden**) = Topallamak.

لَوْ (**lev**) = Helva.

لو لوزینه اش درکار گردم
زخواب عشرتش بیدار کردم
مجیرالدین

Ona badem helvası hazırladım; onu işret uykusundan uyandırdım.

(*Mucîruddîn*)

§ Tepe, yükseklik.

بدوسرشبان گفت زیندر برو
ره تازه ده پیش اندر آیدت لو
فردوسی

Çoban, Düsere buradan git; önüne yüksek, yeni bir yol gelir, dedi.

(*Firdevsî*)

§ Safra=zerdâb § Māzenderān'da bir kasaba § Dudak = leb,

لَوَاش (**levâş**) =Yufka tarzında pişirilen ekmek.

وانگهی برصف لواش زند
یاعلی گوید ورآش زند
یحیای کاشی

O zaman pide dizisine, ya Ali diyerek yemeğe saldırır.

(*Yeḥyāyı Kāşî*)

یوز زخود را لویشه کردستم
تا طمع بکسلد زقرص لواش
نزاری

Yufkanın çöreğinden tamahı kesmek için ağzıma kıskaç geçirdim.

(*Nizārî*)

لَوَاشَه (**levâşe**) = Nalbant kıskacı.

لَوْلَوْ، لَوَالَوْ (**levâlev, levlev**) = Vekarsız, hafifmeşrep kimse.

لُوبَرَه (**lūbere**) = Yaban koyunu. Dilimizde ayrık koyunu derlermiş.

لُوبْيَا ، لُوبْيَه **(lübyâ, lübye)** = Börülce: bir nevi küçük fasulye.

گفت روزی یار او کامشب بیا
که برای تو بپختم لوبیا
مولانا

Bir gün onun dostu, bir gece gel ki senin için börülce pişirdim, der

(Mevlânâ)

لُوت **(lût)** = Çıplak § Tatlı yemekler.

اینها همه مرد لوت ولوتند
باد جبروت بر بروتند
خاقانی

Bunlar hep tatlı yemek erleridir ve kibirlidirler.

(Ḫâkânî)

§ Büyük lokma ve parça. Eğer sonuna nispet edatı olan (y) getirilirse çok yiyici, ekûl mânasını ifade eder § Yufkaya sarılmış yemek § Biçimsiz genç irisi.

لُوتْرَا **(lütrâ)** = İki kişi arasında muayyen rumuz ile görüşmek. Başkalarının anlamamaları için iki kişinin, aralarında kararlaştırıp konuştukları uydurma lûgat.

بخرد سرغیبی کند فهم ازو
چو گوید سرکلك تو لوترا
کمال

Senin kaleminin ucu gizli bir dil ile söylerse akıl, gaybe dair sırrı ondan anlar.

(Kemâl)

لُوت وُ پُوت **(lut ü pût)** = Yenecek, içilecek şeyler.

که بخورایندست مارا لوت وپوت
نیست اورا جز لقاءالله قوت
مولانا

Ona (Hazreti Cibril'e) der ki: Ye, bizim gıdamız budur; halbuki onun lıkaullahtan başka gıdası yoktur.

(Mevlânâ)

زهر سو بدست آورد لوت وپوت
بشادی برآرد زاینده دمار
ابن یمین

Her taraftan eie gıda geçirir, sevinçle, kederden intikam alır.

(İbni Yemîn)

لُوچ **(lüç)** = Şaşı.

گوش کرا سخنشناس که دید
دیدهٔ لوچ راست بین که شنید
سنائی

Sağır kulağın söz anladığını kim gördü, şaşı gözün doğru gördüğünü kim işitti?

(Senâ'î)

خویشتن را بزرك پنداری
راست گفتند یك دو بینند لوچ
سعدی

Kendini büyük sanıyorsun. Doğru söylediler: şaşı, biri iki görür.

(Sa'dî)

لَوحْ پَا **(levḥ pâ)** = Ayak tahtası: çulhaların ayaklarını sardıkları tahta.

لوح خاموشی (levḥi ḫâmûşî) = (k.) Sükût.

لوح دورنك (levhi dūrenk) = (*k.*) Dünya.

لوح ناخوانده (levḥi nâḫvânde) = Peygamberan-ı îzama mahsus ilm-i ledünni. Levhi mahfuzdan kinaye diyenler de vardır.

لُوح (**lūḥ**) = Hasır otu § Kambur.

شود رخ زرد وپشتت لوخ گردد
تنت باریك همچون دوخ گردد
زرآتشت

دوخ (*ba.*).

لُوخَن (**lūḫen**) = Ay = mah.

چندانکه خواهی جنك کن با گرم کن تهدیدها
می‌دانکه دور لوخنست بهر چه می‌نالی ایا
مولانا

Ne kadar istersen kavga et, yahut tehditleri şiddetlendir, bil ki ayın devridir. Baba! Niçin nâle ediyorsun.

(*Mevlānā*)

لَوْدَه (**levde**)=Sırta alınan ve hayvana yükletilen uzun küfe.

لُوْر (**lūr**) = Seylâbın kazdığı yer ki yar denilir.

یکی از عجز تن داده بتسلیم
یکی در لور و لر درمیشد ازبیم
خسرو

Biri acizden teslime razı olmuş; biri korkudan yara ve girize giriyordu.

(*Ḫusrev*)

گر سبکباری مترس از راه ناهموار ازانك
بهترین میدان تك خرکوشرا لور ولرست
خسرو

Yükün hafif ise eğri büğrü yoldan korkma; tavsanın koşması için en iyi meydan yar ve arktır.

(*Ḫusrev*)

§ Lor dediğimiz taze, tuzsuz peynir.

چرب وشیرینتری زشکر وشیر
ترم وناز کتری زلور وپنیر
محمد عصار

Şeker ve sütten daha tatlı ve yağlısın; lor ve peynirden daha yumuşak ve naziksin.

(*Meḥmed 'Uṣār*)

§ Hayâsız § Hallaç yayı § Sahrada oturanlardan büyük bir ulus § Lnristān denilen geniş kıta.

لُورا (**lūrâ**) = Çobanların sütten yaptıkları, teleme tâbir olunan şey.

لُورانَك، لُورَاوَر (**lūrânek, lūrâver**) =Yağ kabı ve içine yağ konulan, pirinçten yapılma kab.

لُورَك (**lūrek**) = Hallaç yayı § Bir nevi demrenli ok.

لُورْكَنْد (**lūrkend**)=Seylâbın yardığı yer, yar.

زری تا دهستان وخوارزم وجند
لویی نیابی بجز لورکند
نظامی

Rey'den Dehistān, Ḫarezm, Cend'e kadar; yardan başka bir çukur bulmazsın.

(*Niẓāmī*)

لُورَه (**lūre**) = Lūrkend.

شد از آب گنور آن‌سو دوفرسنك
دران دشت فراخ ولورهٔ تنگ
خسرو

Genūr nehrinden o tarafa iki fersah, o geniş ova ve dar yarda gitti.

(*Ḫusrev*)

لُورِی (**lūrī**) = Miskinlik denilen hastalık (*Ar.*) جذام § Hindistanda kâvlî, İrân'da kûlî denilen bir oymak. Şiirde lûrî ve lûlî şeklinde kullanılır. Ekseriyetle erkekleri şekavet, kadınları köçeklikle meşgul imiş.

لوری شب رخت عمرت برد وتو درپنج وچار جال

Gece hırsızı senin ömrünün metaını çaldığı halde sen beş, dörtle meşgulsun.

(*Cemāl*)

Sokaklarda bir şeyler okuyarak dilenen kimse § Zarif ve nazik.

لَوْزَه (**levze**) = Yağlı ve tatlı yemek, tatlı ve lâtif söz § Alçakgönüllülük ve yaltaklanma

لَوْزِينَه (**levzīne**) = Badem içi ile yapılan tatlı, baklava. Oḳyānūs, levzinç, badem helvası mânasına levzîne muarrebidir, diyor. Burhān, badem içi ile yapılan her nevi yemek, demiştir. Lūz, badem mânasına Arapçadır.

لُوس (**lūs**) = Yaltaklanma ve tatlı dil ile aldatma, tevazu. Lûsîden den emir (*ismas.*).

آمد وباهزار لابه ونوس
داد بادست وپای برتابوس
خسرو

Geldi ve bin yaltaklanma ve müdahene ile gencin elini, ayağını öptü.

(*Ḫusrev*)

چو دست نتانی گزیدن ببوس
که باغالبان چاره زرقست ولوس
سعدی

Isıramadığın eli öp; galiplere karşı çare riya ve müdahenedir.

(*Sa'dī*)

Kâfura karıştırılan katık, miske karıştırılana «nâk» derler.

کافور تو بالوس بود مشك تو پاناك
بالوس تو کافور کنی دائم مغشوش
کسائی

Senin kâfurun lūs ile, miskin nâk iledir, senin kâfur ve miskin daima katıklıdır, mahlûttur.

(*Kesā'ī*)

§ Eğri ağız ve ağzı eğri § Özlü ve yapışkan çamur. Lūsâne = müdahenekârane.

لُوسِيدَن (**lūsīden**) = Yaltaklanmak, tevazu göstermek, aldatmak.

لُوشَن ، لُوش (**lūş, lūşen**) = Havuz ve ırmak dibindeki kara balçık. Lūsnâk = çamurlu ve bulanık su.

چون همی شد غرقه فرعون آه زمان
کرد پر از لوش جبریلش دهان
عطار

Firavun boğulacağı sırada Cibril balçıkla ağzını tıkadı.
(*Attār*)

§ Ağzı eğri.

یکی دو بیند البته دیدهٔ احول
سخن کج آید بی‌هیچ شك زلهجهٔ لوش
فخری

Şaşının gözü elbette biri iki görür; ağzı eğrinin lisanında şüphesiz söz eğri çıkar.
(*Fehrī*)

§ Cüzam illetine müptelâ olan kimse. Burhān, parça parça, yırtık, bîhıred ve bîhaber mânalarına da yazmışlır. Rum hükemasından (Lūşâ) da denilen bir hekimdir ki nakkaşlıkta Mānī gibi eşsizdir. Mānī'nin Erteng, Engilyon adında resim defteri olduğu gibi bunun da teng lūşâ namiyle bir defteri varmış.

لَوْش **(levş)** = Hışırlanmış kavun ve karpuz.

لُوشَابَه **(lūşâbe)** = لوزه (*ba.*).

لُوشَارَه **(lūşâre)** = Seylâbın kazdığı yer = lūr = lūrkend = ferkend.

لُوغ **(lūğ)** = İçme ve süt sağma. Lūğiden = süt sağmak, içmek ve dökmek.

لُوف **(lūf)** = Yılanyastığı, fil kulağı denilen bitki.

لُوقَا **(lūḳâ)** = Meşhur bir hakîm.

لُولُك **(lūlūk)** = Tüyleri kısa yük devesi.

روی همچو لوکان مرا در هوا
کف از لب فشانان بکو تا کجا
کمال

Develer gibi başın havada, dudağından köpük saçarak gidiyorsun; söyle, nereye kadar?
(*Kemāl*)

§ Emekliyerek yürüme. Lenk u lûk = topallıyarak ve emekliyerek yürüme.

آنکه لنك ولوك آن سو می جهد
از همه لنکی ولوکی می‌رهد
مولانا

Topallıyarak ve sürünerek o tarafa sıçrıyan kimse düzgün olmıyan bütün hareketlerden kurtulur.
(*Mevlānā*)

لُوكَه **(lūke)** = Un ve kavut § Tanesi ayrılmış ve henüz atılmamış pamuk § Kedi mavlaması, köpek ürümesi gibi çirkin ses.

لُوكِيدَن **(lūkīden)** = Abul abul ve biçimsiz yürümek, çocuklar emekliyerek yürümek.

لُولِی ، لُول **(lūl, lūlī)** = Şarkı söyliyen, rakseden kadın § Utanmaz, hayâsız, orospu § Nazik ve zarif.

باده وچنك وشاهد ولولی
عقلهارا دهند معزولی
هدایت

Şarap, çalgı, mahbup, zarif kadın, akılları yerinden oynatır.
(*Hidāyet*)

§ Nazik ve zarif.

صبا بدان لولی شنگول سرمست
چه داری آگهی چولست حالش
حافظ

Ey lâtif rüzgâr! O sarhoş, nağmekâr, nazik kadından haberin var mı? Acaba ne halde?
(*Ḥâfız*)

لُولَه **(lûle)** = Emzik.

لَوَنْد **(levend)** = Hiç iş görmiyen, tembel, sarhoş, orospu, ibne [*] § Hizmetkâr, gündelikçi, çırak § Meyhane müdavimlerinin dalkavuğu. Istılâhta, halkın malına el uzatan mürtekip memura denir, İtalyancadan alarak dilimizde kullandığımız mânalar Farsçada yoktur.

لَهَاوُور، لَهَاوَرْ، لَهَانُورْ، لَوْهُورْ، لَوْهَاوَرْ **(levhâver, levhûr, lehânûr, lehâver, lehâvûr)** = Lâhûr denilen şehir.

ندیمی خاص بودش نام شاوور
جهان گشته زمغرب تا لهاوور
نظامی

Onun, Şâvûr adında, batıdan Lâhûr'a kadar dünyayı gezmiş bir kölesi vardı.
(*Niẓâmî*)

لُوهَتِينْ **(lûhetîn)** = Pamuk çekirdeği ayıklıyacak çark.

لَوِيدْ **(levîd)** = Kazan.

دهان فراخ وسیه چون لوید
کزو چشم بیننده گشتی سفید
نظامی

[*] Şimdi orospu denir (Niẓâm).

Kazan gibi geniş ve siyah ağız ki onu görenin gözü ağarırdı.
(*Niẓâmî*)

لَوِيشَه ، لَوِيشَنْ ، لَوِيشْ **(levîş, levîşen, levîşe)** = Nalbant kıskacı, boyunduruk = levâşe.

پیش آرد هیبی وهیهات را
وزلویشه پیچد او لیهاترا
مولانا

Heyhey ve heyhatı önüne getir: hey ne yapıyorsun, diye seni iğfal eder ve kıskaç ile dudaklarını büker.
(*Mevlânâ*)

لُوِيَه **(lûye)** = Kat mânasına ekseriya elbisede kullanılır.

لَهْ **(leh)** = Üzüm şarabı.

لُهْ **(luh)** = Tavşancıl. Naşirî bu mânayı kabul etmiyorsa da «aluh» muhaffefi olması mümkündür.

لِهْ **(lih)** = Erimiş, eczası dağılmış şey.

لَهَاشِمْ **(lehâşim)** = Alçak, çirkin, yakışıksız.

ای باتوان کرم کن واین قصدوا تخوان
هر چند خط مزور وکاغذ لهاشمست
خاقانی

Her ne kadar yarı sahte, kâğıt biçimsizse de ey kudret sahibi kerem et de âcizden bu hikâyeyi oku.
(*Ḫâḳânî*)

گر اوخرده بینان بخرد نباشم
نباشم هم از ابلهان لهاشم
نزاری

Akıllıların müdekkiklerinden olmasam da ahmak ve alçaklardan da değilim.

(*Nizârî*)

لَهّاك **(lehhâk)** = Pîrân Vîse'nin kardeşi پیران (*ba.*). Bir şeyin madde ve illetine de denir.

لَهْبَلَه **(lehbele)** = Ahmak=kehbele. Ḥalîmî, Miʿyarı Cemalî sahibinin el yazısiyle yazılı nüshada kehbile olduğunu söylüyor.

لَهَر **(leher)** = Meyhane. Fuhuşhaneye de denir.

لُهْراسْب **(luhrâsb)** = Hakiki itidal mânasınadır § Kiyânî'lerin dördüncüsü.

لُهْفَت **(luhfet)** = Kız çocukların bez parçalarından yaptıkları bebek, kukla. Vezin ve mânaca lubet gibidir.

لَهْلَهان **(lehlehân)** = Misk otu.

لَهَنج **(lehenc)** = Çırpıcı taşı § Bileği taşı.

لَهْنَه **(lehne)** = Ahmak, şaşkın. Bu kelime evvelce ismi geçen lehbeleden başka bir şey değildir. (Nâşirî) taş mânasına da geldiğini zikrediyor.

لَهْنَهِ جانْگَزا **(lehneʾi câncezâ)**= Adam güldüren taşı, insan mıknatısı denilen taştır. Bakanı ister istemez o kadar güldürür ki çatlatır, helâk edermiş (*Ar.*) حجر الضحك.

لِهی **(lihî)** = İzin ve ruhsat.

گویم لهی گنی که بگایم لهی کند
سوزنی

Müsaade edersen . . . . derim, müsaade eder.

(*Süzenî*)

لَی **(ley)** = Kab, zarf § Çamur.

لَیان **(leyân)** = Parlayıcı, pırıldayıcı. Surûrî (ا) yerine bir nokta ile (ب) yazarmış.

گردون زبرق تیغ چو آتش لیان لیان
فرخی

Felek kılıç parıltısından, ateş gibi yıldırayıcı.

(*Ferruḫî*)

Ayna ve kılıç gibi şeylerin parıltısı ve şimşek gibi birbirini takibeden parıltı.

لیپا **(lîpâ)** = Kîpâ (Şuûrî, Niʿmet).

لیتَك **(lîtek)** = Müflis, fakir.

آخر این لیتك کتاب فروش
برسانید کار بنده بجان
سنائی

Nihayet bu kitap satan fakir beni usandırdı.

(*Senâʾî*)

Burhân, soysuz ve furumaye, fazla ve bakıye, güzel köle ve cariye mânalarına da yazmıştır.

لیجار (**lîcâr**)=Reçel ve murabba, hususiyle pekmezden yapılan kısmı § Tarator ve cacık= ویجار (*ba.*).

لیر (**lîr**) = Ağızdan ve dudağın köşesinden akan koyu tükürük.

لیرد ، لیرت (**lîret, lîrd**) = Savaşta başa giyilen demir takke. Türkçesi toğulga, miğfer § Garare denilen bir nevi cenk silâhı. غاره (*ba.*).

لیز (**lîz**) = Kaypak yer, kaypak ve yumuşak şey. Lîzîden=kaymak tan (*ismas.*), emir.

لیزم (**lîzum**)=Ok atmayı yeni öğrenenlerin meşk ettikleri yumuşak yay, kepaze. Heft Kulzum (z) nin esresiyle yazmıştır.

لیزه (**lîze**) = Lîzîden den ismi mef'ul olan lîzîde muhaffefi. Bir şeyin üzerinde bir el aletini işletmeye de denir.

لیزیدن (**lîzîden**) = Sürçmek, kaymak § Karışmak=âmîḫten.

لیس (**lîs**) = Lîsîden=yalamak tan emir (*isfa. muḫ. vas.*).

دل بر افروزان ازان نور جلی
چند باشی کاسه‌لیس بوعلی
بهاءالدین آملی

کاسه‌لیس (*ba.*).

لیسه (**lîsene**) = Emzik, lüle.

لیسیدن (**lîsîden**) = Yalamak لیس. (*ba.*).

لیفدان (**lîfdân**)=Hokka ve divit: lif Arabi olup cem'i elyaftır.

لیک ، لیکن (**lîk, lîkin**) = Lâkin.

مرا همچنین نام نیکست لیک
زعلت نگوید بداندیش نیک
سعدی

Benim böylece adım iyidir; fakat düşman, garazından iyi demez.

(*Sa'di*)

مرا هم دو صدگونه آز وهواست
ولیکن خزینه نه تنها مراست
سعدی

Benim de iki yüz türlü hırs ve hevesim var; fakat hazine yalnız benim değildir.

(*Sa'di*)

Her ikisi edat-ı istidrak olup istidrak mânasını ifadede birinci ikincinin muhaffefidir. Lîk, toy kuşu § Hububat ölçeği mânasına da gelir.

لیلنك ، لیلنج ، لیلج (**lîlec, lîlenc, lîlenk**)=Çivit dediğimiz usare.

لیلو (**lîlû**) = Göl.

لِيلُوبَرْ (**lîlûber**) = Lûfer dediğimiz çiçek = lîlûbel = nîlûfer.

لِيمُو (**lîmû**) = Limon.

لِينَجْ (**lînec**) = İklimyanın madenî nev'i ki müellifin baba yurdu olan Kıbrıs adasındaki bakır madenlerinde bulunur. İklimya = altın ve gümüş eritildiği zaman çökük ve köpük gibi dipte ve yüzde toplanan şey.

لِيوْ (**lîv**) = Güneş.

ای ساقیْ مهروی دواندار وصهاده
زان میکه زرش مادر ولیوش پدرآمد
انوری

Ay yüzlü saki! Anası altın, babası gümüş olan şaraptan doldur da bana ver.

(*Enverî*)

لِيوَكْ (**lîvek**) = Kart genç irisi ki lek ü pek de derler.

لِيُولَنكْ (**leyûlenk**) = Kar.

لِيوَه (**lîve**) = Yaltaklanıcı, aldatıcı, şakacı (Burhân), aldatıcı ve çevik (Reşîdî).

لِيدَنْ (**liyîden**) = Çiğnemek.

م

م (m) = Arapça elifbenin yirmi dördüncü, Farsçanın yirminci harfidir. Ebced hesabiyle 40 rakamına delâlet eder. Mim iki kısımdır: 1) nehyi hazır alâmeti olarak emri hazırın evveline getirilen üstün mim: megū = söyleme, meḫvân = okuma, 2) kelimelerin sonuna getirilen müfret mütekellim mimi ile vasfî adetleri teşkil için aslî adetlerin sonlarına getirilen mimler; reftem=gittim, destem = elim, sîrem=tokum, yekum=birinci. Müfret mütekellim zamiri olan mim bazen (merâ) nın muhaffefi olarak fiilden evvel veya sonra gelir.

جوابم داد آن یار دلفروز
شب عاشق بود از روز دلسوز
شاعر

O gönlü ziyadar eden sevgili bana, âşıkın gecesi gündüzden daha gönül yakıcı olur diye cevap verdi.

(*Şā ir*)

مي دادم از جوهر جان چکیده
برنك شقایق بیوی سپرغم
قاآنی

Bana, can cevherinden damlamış, şakayık renginde, fesleğen kokulu bir şarap verdi.

(*Ḳāānî*)

(M) nin birinci cümlede yazılan mim karinesiyle sonraki cümlelerde hazfedildiği de vardır.

القصه باز گشتم وآمد بخانه زود
درباز کرده وبازبیست از پس استوار
انوری

Geri döndüm ve acele eve geldim; kapıyı açıp arkadan muhkem kapadım.

(*Enverî*)

ما (mâ) = Biz mânasına zamiri şahsî cemi mütekellimdir.

کوتاه می‌شود همه شمعی زسوختن
شمعی‌که صرببرش رسانیده آه ماست
کلیم

Mumların hepsi yanmaktan kısalıyor. Başını arşa eriştiren mum bizim ahımızdır.

(*Kelîm*)

مأبون (me'būn) = Puşt. Bu mâna Farsçaya mahsustur (Niẓām).

ماپروین (mâpervîn) = Cedvar denilen kök ki zehirin tesirini giderir. Menekşe renklisi makbuldür. Bîş ile bir arada biter. جدوار ، بیش (*ba.*).

نیست جدوار غیر ما پروین
کہ ملطف بود چو بوزیدان
یوسف طبیبی

Cedvar, mahpervinden başka bir şey değildir ki buzidan gibi faydalıdır.

(*Yūsuf Ṭebibi*)

بوزیدان (*ba.*).

ماترنك (**mâtirink**) = Kertenkele. Kertenkele nevilerinden (sami ebras) diyenler de vardır. Mâtūrenk muhaffefi olduğuna göre (t) nin ötre olması icabeder.

ماتورنك (**mâtūrenk**) = Keler = susmar.

ماج (**mâc**) = Ay = mah.

چو تو شاه نشست برتخت عاج
فروغ از تو گیرد همی مهروماج
فردوسی

Fildişi taht üzerine senin gibi padişah oturmadı; güneş ve ay daima senden ziya alır.

(*Firdevsi*)

§ Bir şeyiii nakil ve hikâye eden. Ravi. İranın eski ve değerli şairlerinden Rūdekī'nin şiirlerini okuyan ve rivayet eden kişi [*].

[*] Eski şairler şiirlerini musiki ahengi ile birleştirmek suretiyle tesirini artırmak için yüksek sesle okurlarmış, sesi olmıyanlar da güzel sesle şiir okuyanlara okutmak âdet imiş, Rūdekî hem ses hem saza sahip olduğu halde bir de Mac adında bir ravisi olduğu Rūdeki'nin (ای ج کنون تو شعرمن از برکن وخوان) mısraından anlaşılmaktadır.

ماج (**mâç**) = Öpüş. Öpüp yalamaya mâç ū müç derler.

ماچوچه (**mâçūçe**) = Çocukların ağzına ilâç döktükleri huni.

ماح (**mâḥ**) = Geçmez akçe § Rezil, alçak, himmetsiz, munafık kimse.

بصاع ودامن بخشد زر تمام عیار
نه سیم ماح دهد برمثال مردم ماح
فخری

Ayarı tam altını ölçek ve etekle verir; alçak ve himmetsiz adam gibi kalp para vermez.

(*Feḫrī*)

ماخان (**mâḫân**) = Merve bağlı bir köy § Çin pehlivanlarından biri.

ماحچی (**mâḥçī**) = Ana ve babalarından biri Arap öbürü Türk olan at; (du tuḫme) de derler. Bazı lûgat sahiplerine göre ana ve babası Irakî, başka bir tâbir ile Acemî olan attır ki Arapçası برذون dir, (mâḥ) m_ dun, alçak mânasını ifade etmesi bu kabîl atların Arap atına nispeten derecesi âdi olduğunu gösterir. Bu nevi atlar sefer ve savaşa elverişli olmadıklarından palan ve semer vururlar.

یك روز صد فسیلهٔ تازی وماخچی
باساز زرکه داد .نزدان کار زار
عنتاری

Bir günde yüz Arap ve Acem

atı sürüsünü altın takımiyle savaş erlerine kim verdi?
(*Maḥtārī*)

ماخور (**mâḫūr**)= Meyhane, kumarhane.

ماذ (**mâd**)= Ana, mader muhaffefi.

مادر (**mâder**) = Ana.

فرزند هجوسك شده مادرگزای وشوخ
مادر چو گربه گشته جگرخای وبچه خوار
جمال اصفهانی

Evlât, köpek gibi, anasını ısırıcı ve terbiyesiz, ana, kedi; gibi ciğer çiğneyici ve çocuk yiyici.
(*Cemāli Iṣfehānī*)

مادر آب‌وآتش (mâderi āb ū āteş) = Yana yakıla ağlıyan kimse.
مادر اندر (mâder ender) = Üvey ana.
مادر باغ (mâderi bâğ) = (*k.*) Bağ.

مادر باغ سترون شد وزادن بگذاشت
انوری

Bağ kısır oldu ve doğurmayı bıraktı; mahsul vermez oldu,
(*Enverī*)

مادرجلب ، مادر بخطا (mâder beḫeṭâ, mâder celeb) = Piç.
مادر خوان (mâderi ḫuvân) = Sütnine.
مادر شوی (mâderi şūy) = Kadının zevcinin anası, kaynana.
مادر دخت (mâder duḫt) = Kuş ekmeği tohumu.
مادر کلان (mâderi gelân) = Büyük anne.
مادندر (mâdender) = Üvey ana, mâder ender (*muḫ.*).

جهان تاجه بینی تو از بچگان
که گه مادری گاه مادندری
رودکی

Ey cihan! Sen çocuklardan ne görürsün: çünkü kâh ana, kâh üvey anasın.
(*Rūdekī*)

ماده (**mâde**) = Dişi.

زن که درکوچه‌ها بتك باشد
زن نباشدکه ماده سگ باشد
دهلوی

Sokaklarda seğirtip duran kadın, kadın değil dişi köpektir.
(*Dehlevī*)

مادگاو (**mâdegâv**) = İnek.

مادیان (**mâdiyân**) = Dişi beygir, kısrak.

مار (**mâr**) = Yılan.

مرد را چون نبود غیرجفا پیشهٔ او
مارش انگار نه‌مردم : سوی مارا مارش
ناصر

Cefadan başka âdeti olmıyan adamı yılan farz et, adam değil; onu bizim yanımıza yaklaştırma.
(*Nāṣır*)

§ Ana, mâder (*muḫ.*).

بگذر زجز ازعشق‌که در دریتیمی
مانندهٔ این عشق ترا مارو پدر نیست
مولانا

Aşktan başkasından vazgeç ki tek inci de olsan sana bu aşk gibi ana ve baba yoktur.
(*Mevlānā*)

§ Meyâr = getirme (*muḫ.*).

آنچه تخواهی که من پیش تو آرم
پیش من از قول وفعل خویش چنان مار
ناصر

Benim senin önüne getirdiğimi istemediğin şeyin kendi söz ve işinden benzerini benim önüme getirme: sana karşı yapmamı istemediğin bir şeyi bana yapma.

(*Nāṣır*)

§ Hasta, bîmâr (*muḫ.*). Mâristan = bîmâristân = hastahane.

بردش از قصر چون نگارستان
همچو دیوانگان بمارستان
اجامی

Onu resimhane gibi olan köşkten deliler gibi hastahaneye götürdü.

(*Cāmī*)

§ Gurcistān hâkim ve âmirlerine denir, nitekim şahlarına (şâr) derler.

شور ومورند حسودانت ولیکن گه لاف
شار وماوند نفر بانفر آمیخته اند
خاقانی

Hasutların ehemmiyetsiz ve hakir şeylerdir; fakat lâf ve tefahür zamanında askerleri birbirine giren Gurcistān hâkimlerine ve şahlarına benzerler.

(*Ḫāḳānī*)

Ḫāḳānī'nin bu şiiri شورومور maddesinde Nāṣırī'den naklen (شار مارندکه بایکدگر آمیخته اند) suretinde yazılıp birbirlerine giren yılanlara benzerler şeklinde tercüme edilmişti. Çünkü şârmâr büyük yılan mânasınadır.

درین دیار بهنگام شار وچندین مار
بلاله وارنمودند غرچکان عصیان
فرخی

Bu diyarda şahın ve bukadar hâkimlerin zamanında Gurcistān ahalisi kaplan gibi isyan gösterdiler.

(*Ferraḫī*)

Hint dilinde vurmak mânasına gelen (mâr)ı, eski İran edibleri de bu mânada kullanmışlardır

اگر ماری وکردی‌است طبعش
بصحراش چون مار وکژدم بمالند
عسجدی

Eğer tabiatı yılan ve akrep gibi ise, onu sahrada yılan ve akrep gibi tepelersin.

(*'Asedī*)

§ Hesap mânasına āmâr muhaffefidir.

مارابْ (**mârâb**) = Bahtiyarlığa yeni nail olmak.

مارا سفَنْدانْ، مارْاسفَنْدْ (**mârisfend, mârisfendân**) = Şemsî ayların 29 uncu günü suyu ve o günü idareye memur sayılan melek § Zamanında Mecusi hükemasından Azarbadın babasıdır ki zamanında mubedi mubedan yani Mecusi papazlarının en âlimi idi. Mubedi mubedanın Arapça karşılığı (ʿâlemululemâ) dır.

مارافْسا (**mârefsâ**) = Yılan efsuncusu, yılan tutan, yılan sokmuş kimseyi tedavi eden şahıs.

گر حسودت ہیست عاجز نیست
اژدها از جواب مارافسا
انوری

Eğer hasetçilerin çok ise ejdeha yılancıya cevap vermekten âciz değildir.

(*Enverî*)

مارا بما رها کن (**mârâ bemâ rehâkun**) = Bizi bize yani kendi halimize bırak yerinde söylenen bir darbı meseldir.

چند گویی شد چو دریا اشك مژگانت کمال
ای ملا متکر رهاکن یك دمی مارا بما
خجندی

Kemal! Kirpiklerinin göz yaşı denize döndü diye ne vakite kadar söylersin. Ey ayıplayıcı! Bizi bir müddetçik kendi halimize bırak.

(*Ḫacendî*)

مار بدستِ دیگری گرفتن (**mâr bedesti digerî giriften**) = Başka birinin eliyle yılan tutmak (*k.*) kendi için müşkül olan bir işi başka birine gördürmek.

مار بدست گرفتن (**mâr bedest giriften**) = (*k.*) Güç bir iş yapmak.

مارپین (**mârbîn**) — Işfehân'da 51 köyü olan bir nahiye.

مارپلاس (**mârpelâs**) = Kertenkele.

مارپیچ (**mârpîç**) = Çok kıvrımlı § Bazı lûgatler asker bayrağının tepesindeki perçem demişler § Ressamların birkaç yılan birbirine sarılmış vaziyette yaptıkları şekil (Ġıyāş). Nargile marpuçuna mârpîç denilmesi yılan gibi çok kıvrımlı olmasındandır.

مارچوبه (**mârçūbe**) = Kuşkonmaz denilen sebze.

گیرم که مار چوبه کندتن بشکل مار
گو زهر بهر دشمن وکو مهر بهر دوست
خاقانی

Farz edeyim ki kuşkonmaz vücudunu yılana benzetsin; hani düşman için zehir; hani dost için panzehir.

(*Ḫāḳānî*)

Bu nebat haşaratın zehirini giderir.

مارخوار (**mârḫuvâr**) = Sığın: bir nevi geyik. Yılan yediği için bu isim verilmiş.

مارخوردن (**mârḫūrden**) = Yılan yemek (*k.*) meşakkat çekmek.

لعل روان زجام زر نوش وغم فلك مخور
زین فلك زمردین بهر چه مار میخوری
سلمان

Altın kadehten şarap iç de feleğin gamını çekme; bu zümrüt renkli felekten niçin meşakkat çekiyorsun?

(*Selmân*)

مار در پیراهن (**mâr der pîrâhen**) — (*k.*) Yakın düşman. Yılanı

koynunda besliyor dediğimizdir.

مارِ دُوزَبان (**mâridüzebân**) — İki dilli yılan (*k*) iki yüzlü, munafık.

مارْدِی (**mârdî**) = Kırmızı renk, her kırmızı şeye de denir.

نماز شامگاهی گشت صافی
زروی آسمان ابر ممکن
چو بردارد زپیش روی اوثان
حجاب ماردی دست برهمن
منوچهری

Akşam namazı vaktinde semanın yüzü tıpkı papazın eli putların yüzünden kırmızı perdeyi kaldırdığı gibi kat kat buluttan sıyrıldı.

(*Minüçihrî*)

مارْسَار (**mârsâr**) = Żeḥḥâk'in lâkabı. (*ba.*).

مارِسْتان (**mâristân**) = Hastahane mânasına (بیمارستان) Muarrebidir.

مارَش (**mâreş**) = Guştāsb'ın yaptırdığı yedi tane ateşgededen biridir ki Işfehān'a üç fersah mesafede bir dağ üzerinde idi.

مارِ شِکَم سُوراخ (**mâri şikem sūrâh**) = Neyzenler arasında şâh, mansur ve davud akordunda yedi boğumlu ney.

مارِ ضَحّاکی (**mâri żeḥḥâkī**) = Suçluların ayaklarına vurdukları pıranga.

مارْفَش (**mârfeş**) = Mârsâr.

مار گَزیدَه اَز رَسَن تَرسَد (**mârgezîde ez resen tersed**) = Yılan tarafından ısırılmış kimse ipten korkar (*k.*) felâketzede ufak bir şeyden heyecana gelir.

ترسم زرسن که ماردیدم
چه مارکه اژدها گزیدم
نظامی

Yılan görmüş gibi ipten korkarım; yılan ne demek, beni ejderha ısırdı.

(*Niẓāmî*)

Arapça «من نهشته الحیه خاف من الرسن الابلق» denir.

مارْگیا (**mârgiyâ**) = Marçube.

مارْگیر (**mârgîr**) = Yılan tutucu = Mâr efsâ.

غره مشو بآن که جهانت عزیز کرد
ای بس عزیزرا که جهان کرد زود خوار
کارست این جهان وجهانجوی مارگیر
وزمارگیر مار برآرد گهی دمار
مجاد

Cihanın seni şeref sahibi ettiğine mağrur olma; cihan bence şeref sahiplerini pek çabuk hor ve hakir etti. Bu dünya, yılan: dünya peşinde koşan, yılancı gibidir; bazen yılan, yılan tutucuyu helâk eder.

(*'Imād*)

مارْماهی (**mârmâhî**) = Yılan balığı.

بمار ماهی مانی نه این تمام ونه آن
منافق؛ چه‌کنی ، یارماش باماهی
ستائی .

Yılan balığına benzersin; tamamen ne busun, ne de o; munafıksın; ister yılan ister balık ol, ne yaparsın ?

(*Senā'ī*)

مارِمِصْرِی **(mârî mışrî)** = Mısırda yapılan mızrak.

مارْمُهْرَه **(mâr muhre)** = Büyük yılanların başında panzehir vazifesini gören mavi ve yeşil renkli mühre.

مارْاَنْدَرْ **(mâr ender)**=Mâder ender (*muḥ.*).

مارِنَه **(mârine)** = Tekesakalı denilen bitki.

مارْنُهْ سَرْ **(mârnuh ser)** = Dokuz başlı yılan (*k.*) felek.

مارُو **(mârū)** = Ana = mader

مارُونْ **(mârūn)**=Sürmesi gözdeki aklığı gideren bir taş.

مارَه **(mâre)**=Defter, hesap, āmâre (*muḥ.*).

مارِی **(mârī)** = Öldürülmüş, helâk olmuş.

مارِیرَه **(mârīre)** = Üvey ana=mâder ender § Daye mânasına da gelir.

چو آمد کوس سلطانی چه باشد کاس شیطانی
چو آمد مادر مشفق چه باشد مهر ماریره
مولانا

Sultana mahsus kös gelince şeytan davulunun ne ehemmiyeti olur; şefkatli ana gelince daye sevgisinin ne kıymeti kalır.

(*Mevlānā*)

مازْ **(mâz)** = Çin ve şikenç yani kıvrım ve büklüm.

نه بدستش درخم ونه بپایش درعطف
نه بپشتش درپیچ ونه پهلو درماز
منوچهری

Ne elinde eğrilik, ne ayağında eğrilme, ne belinde bükülme, ne yanında kıvrılma var.

(*Minūçihrī*)

آن خداوندی‌که حکمش گر بمازل برنهی
پهلوی او یك بدیگر برنشیند مازماز
منوچهری

Öyle bir padişah ki eğer hükmünü Mazil dağı üstüne koyarsan dağın yanı büklüm büklüm birbiri üstüne oturur.

(*Minūçihrī*)

مازل (*ba.*) § Yarık, çatlak § Mâzū (*muḥ.*).

مازْارْ **(mâzâr)**=İncinme, incitme mânalarına (āzūrden) den nehyi hazır olan, meyāzār (*muḥ.*).

دوست را مازار از ماومنت
تا نگردد دوست خصم ودشمنت
مولانا

Dostu, biz, ben, sen demekle incitme ki dost hasım ve düşmanın olmasın.

(*Mevlânâ*)

§ Attar ve eczacı.

مازَرْيُون (**mâzeryūn**) = Kolapa denilen bitki = heft berk.

مازُل (**mâzul**) = Hindistanda bir dağ مازِ (*ba.*).

مازَه، مازَن (**mâzen, mâze**) = Belkemiği, omurga.

مازَنْدَر (**mâzender**) = Mâzenderân (*muḥ.*) Mâzenderān, İranın şimal eyaletlerindendir.

مازْنِين (**mâznīn**) = Hindistanda Senkübe denilen kaleyi yalnız karısı Māzīne ile yapan kimse.

هندوستان نام آن هر دو تن
یدی مازنین مرد ومازینه زن
اسدی

Hindistanda o her iki kişiden, erkeğin adı Māznīn, kadının Māzīne idi.

(*Esedi*)

مَارُو (**mâzū**) = Mazı dediğimiz şeydir ki tabaklıkta ve sair şeylerde kullanılır § Ekincilerin sürgü dedikleri alet = mâre.

مازَه دَرْد (**mâze derd**) = Bel ağrısı.

مازْيَار (**mâzyâr**) = Mâzenderân hâkimlerinden biri.

مازْيَارَه (**mâzyâre**) = Bir nevi tatlı: şeker börek yahut katmerli çörek diye tarif etmişler.

مَاژ (**mâj**) = İş ve işret.

دوین محتسرای شادی وغم
که گاهی ماژ باشد گاه ماتم
لبیبی

Bu meserret ve keder mihnet hanesinde ki kâh îş ü işret, kâh matem olur.

(*Lebibi*)

مَاژُومُور (**mâjūmūr**) = Kedi fareyi pençelediği zaman farenin cık cık diye bağırmasından hikâyedir.

مَاس (**mâs**) = الماس (*muḥ.*) (*ba.*) § Elmas dediğimiz kıymetli cevher. Bu kelimeyi Arapça yahut Muarrep diyenler de vardır. Ḳāmūsta, mâs maruf cevherdir, elmas demek hatadır, elmas Muarrebi olmak da mümkündür, denilmektedir.

مَاسَاى (**mâsây**) = İstirahat etmek, dinlenmek mânasına gelen āsūden den nehyi hazır olan meyâsây (*muḥ.*).

مَاسْت (**mâst**) = Yoğurt.

غریبی گرت ماست پیش آورد
دو پیمانه آبست ویك چمچه دوغ
سعدی

دوغ (*ba.*).

ماستبا ماستابه **(mâstbâ mâstâbe)** = Yoğurt aşı ve bozca aş دوغبا (*ba.*).

ماسوچه **(mâsūçe)** = Kumru yahut kumruya benzer bir kuş = müsiçe.

ماسور **(mâsūr)** = Birbirine karışmış muhtelit şey.

ماسوره **(mâsūre)** = ماشوره (*ba.*).
ماسوره شدن (mâsūre şuden) = Zayıflamak.

ماسی **(mâsī)** = Pervasız, korkusuz.

ماسیدن **(mâsīden)** = Süde yoğurt çalmak § Donmak, münakit olmak.

ماش **(mâş)** = Bir nevi börülce § Cemi mütekellim olan «mâ» zamiri ile zamir-i gaip olan (ş) den mürekkep olur. ʿAbdullāhı Enşārī Hazretlerinden bir kadın buğday istemiş o da ambarcısına şu beyti yazıp göndermiştir.

ارزنی آید گندمش دهید
ماش فرستادیم نه خود آمده
عبدالله انصاری

Eğer bir kadın gelirse ona buğday veriniz, onu biz gönderdik, kendi gelmemiştir.
(*ʿAbdullāhı Enṣārī*)

Mezkûr beyitte hububat isimlerine telmih edilmiştir.

ماش عطار (mâşi ʿaṭṭâr) = Mâştan küçük karaca tane.

ماشاد **(mâşâd)** = Yün libas.

ماشدارو **(mâşdârū)** = Yer çamı denilen bitki ki çiçekleri menekşe renginde olur.

ماشرا **(mâşerâ)** = Kan fesadından hâsıl olan şiş. Süryani olup şimdi Farsçada kullanılmaktadır.

ماشرز **(mâşerz)** = Kıskaç.

ماشو **(mâşū)** = Un eleği. Süzgü § Fakirlerin giydikleri aba ve kebe kabilinden yün elbise.

ماشوب **(mâşūb)** = Un eleği § Karıştırma, darılma, kızma mânasına āşūftden nehyi hazır.

ماشور **(mâşūr)** = Mâsūr.

ماشوره **(mâşūre)** = Çulhaların iplik sardıkları kısa kamış, masra § Çeşme zıvanası, lüle.
ماشورهٔ عاج (mâşūreʾi ʿâc) = (*ḳ.*) Güzelin gerdanı.

ماشوه **(mâşūh)** = Mâşū.

ماشه **(mâşe)** = Kısaç § Vaktiyle fitilli tüfeklerde çakmak yanında sallandırdıkları alet § Türkçe maşa dediğimiz.

ماشِ هِنْدِي **(mâşi hindī)**— Güneş darısı.

ماغْ **(mâġ)**—Karabatak denilen su kuşu.

گر درآتش شدی زحرص ثنات
بافق خلقت سمندر ماغ
عجد

Eğer seni medih ve sena etmek hırsiyle karabatak ateşe girseydi semenderin hilkatine nail olurdu: su kuşu olduğu halde ateşe girmekle yanmazdı.

(*Mecd*)

شناور شده ماغ برروی آب
اسدی

Karabatak suyun yüzünde yüzgeç olmuş.

(*Esedî*)

§ Kışın havada husule gelen sis ve duman.

چونکه خورشید سوی مغرب شد
شد جهان تیره‌رو زمیغ وزماغ
مولانا

Güneş batınca dünyanın yüzü bulut ve sisten karardı.

(*Mevlānā*)

§ Kanadları, gerdanı, göğsü bir renkte olan bir nevi güvercin: yeşil ise sebz mâġ, kırmızı ise surḫ mâġ, kara ise siyah mâġ derler. Mâġ ile mīġi müradif sayanlar da vardır. Eski şairlerin şiirlerinde çok defa birlikte irade dilmesine nazaran ince bulut mânasına gelen mīġ, mâġın imalesi olabilir.

مافْه **(mâfe)** = Kapının açılmaması için arkasına konulan dayak. Türkçesi tırkazdır.

ماقُوتْ **(mâkūt)** = İranlılar arasında muteber bir helva (حلوای ماقوتی یه ازجوهر یاقوتی) darbı meseldir.

ماكانْ **(mâkân)** = Mâzenderân hâkimlerinden, şecaatiyle mâruf bir zat: zıpkın denilen kısa mızrağı düşmana isabet ettirmekte usta.

بزخم تیر چون آرش بزخم خشت چون ماکان
بزخم گرز چون رستم بزخم تیغ چون نوذر
قطران

Ok atmakta Areş, zıpkın isabet ettirmekte Mâkân, topuz vurmakta Rustem, kılıç kullanmakta Noẕer gibi.

(*Ḳeṭrān*)

نوذر ، آرش (*ba.*) § Hindistanda, ahalisinin çoğu zıpkın kullanan bir vilâyet.

ماكِرْ **(mâkir)**=Yarından sonraki gün, öbür gündür.

ماكُو **(mâkū)** = Çulhalar masrayı içine koydukları mekik.

زآغاز جبریل آهنجه کار
بفرجام ادریس ماکوزنش
اثیر اخسیکثی

Başlangıçta Hazreti Cibril çembercisi, nihayette Hazreti İdris dokuyucusu.

(*Eṣîri Eḫsiketî*)

ماکُول (**mâkūl**)=Bu lûgati «kulūbende» kelimesiyle izah etmişlerdir. Kulū, (k) ile iş başı ve reis demek olmasına nazaran büyük köle ve kölelerin reisi mânasını ifade eder. Gulū kelimesi (g) olduğuna göre boğaz mânasmadır. Boğazının kölesi yani çok yiyici demek olur.

قلیه کردم دوش وآوردمش پیش
تا بخوردند آن دو ماکول نهنگ
عنصری

Dün gece kalye pişirdim de timsah gibi o iki çok yiyicinin önüne getirdim.

(*'Unṣurī*)

Gulūbendi boğaz bağlayıcı yani ip mânasına alan Hindūşāh ile Ḥāfız Evīhī yanılmışlardır. Reşīdī de dahil olduğu halde bazı lûgatler (mâkūl, mâlūl) suretinde yazarak derecesi yüksek, derecesi yükselen köle demişler ve bu lûgatin çok ihtilâflı olduğunu yazmışlardır. Mi'yārı Cemālī sahibi Feḫrī ise (mâkūl) i (k) ile yazıp açgözlü mânasına almış ve demiştir ;

بهر ماکول تابکی داری
خلق جانرا بغصه در ماکول
فخری

Yenecek için ne vakte kadar kederle canın boğazını aç tutacaksın : ruhu tazibedeceksin.

(*Feḫrī*)

ماکِیان (**mâkiyân**) — Tavuk.

بران خاندان خیر بیگانه‌دان
که بانگ خروس آید ازماکیان
سعدی

Tavuktan horoz sesi gelen aileden hayır bekleme.

(*Sa'dī*)

چو ماکیان بدرخانه چند بیی جور
چرا سفرلکی چون کبوتر طیار
سعدی

Tavuk gibi evin içinde ne vakte kadar cefa görürsün ; uçan güvercin gibi niçin sefer etmezsin.

(*Sa'dī*)

ماکیان بردر کردن، ماکیان بدر کردن (mâkiyân beder kerden, mâkiyân berder kerden) =Tavuğu kapı dışarı etmek (*k.*) hasislik ve cimrilik.

پیش مابینی کریمانی‌که کاه مائده
ماکیان بردر کنند وگربه درزندان سرای
خاقانی

Bizim yanımızda öyle cömertler görürsün ki sofra zamanında son derecede hisset gösterirler.

(*Ḫāḳānī*)

گربه در زندان (*ba.*),

ماکیانِ زاغِ رَنگ (**mâkiyânı zâġ renk**) = (*k.*) Gece.

مالْ (**mâl**) = Mâlîden = sürmek, oğmak tan emir.

ی نماید مار اندو چشم مال
هر دو چشم خویشرا نیکو مال
مولانا

Basiret sahibinin gözüne mal yılan gibi görünür ; her iki gözünü iyi oğ yani sen de basi-

ret sahibi gibi maldan nefret edesin.

(*Mevlânâ*)

مالامال **(mâlâmâl)** = Bu kelime Cihângîrî ve Burhân ile Nâşirî'-de yoktur, Mi'yârı Cemâlî sahibi yağ ve sair şeyden dolu olan kab demiştir.

گرفته عرصهٔ فکرم ثنات میلامیل
کشیده طبم جام هوات مالامال
فخری

Senin senan fikrim arsasını millerce mesafe ihata etmiş, tab'ım senin muhabbetin kadehini dopdolu içmiştir.

(*Fehrî*)

Ğıyâşulluğe şöyle bir mütalâa dermiyan ediyor: Mâlâmâl her ne kadar çok ve kesîr mânasına ise de mecazen dolu ve memlû mânasına istimal olunur; buradaki mâl'in ne mânaya geldiğini Arabî ve Farsî kitaplardan tetkik ettimse de muttali olamadım. Fikrimce şu doğruya yakındır: mâl ehl-i hesap ıstılâhınca bir adedin kendi nefsine hâsıl-ı zarbıdır. Elif-i ittisal ile mâlâmâl mâl bâ mâl demek olur. Bundan da kesret-i mal münfehim olur. O halde: 5×5=25 mal; 25×25=625 ve 625×625=390625 .... ilh. zuhur eder ki malların toplanmasından çokluk husule geleceği cihetle mâlâmâl, kesîr ve firavan mânasını ifade eder ve bir şeyin çokluğu zarfın dolmasını muciptir. Bu sebeple mecazen dolu ve memlû mânasına gelir. Bazı lügatler Arapça dolu mânasına gelen (mâlî) nin muhaffefi addetmişler, nitekim sâfi kelimesinde sâf denilmiştir. Hazreti Mevlânâ (mâlmâl) suretinde irat buyurmuşlardır:

گر شود عالم پر از خون مالمال
خورهٔ بندهٔ خدا الاحلال
مولانا

Eğer dünya kandan dopdolu olsa Allahın kulu helâlden başka yemez.

(*Mevlânâ*)

مالانك **(mâlânek)** = Şeftali.

مالای **(mâlây)** = Âlûden=bulaşmak tan nehyi hazır olan meyâlây (*muh.*),

مال بخش **(mâl beḫş)** = Şuhur-i milkiyenin sekizinci günü § Mal bağışlayıcı mânasına vasf-ı terkibî.

مالش **(mâliş)** = Sürüş.

چنانت دهم مالش تیغ تیز
که یادم خواهی زمن یاگریز
نظامی

گریز (*ba.*).

مالشکر **(mâlişker)** = Tellâk.

مالکانه **(mâlkâne)**=Gîlân'da yapılan bir nevi tatlı. Badem, ceviz, fındık, fıstık, çitlembik, kayısı, şeftali ile tertibederlermiş. Yedi nevi meyvadan yapıldı-

ğından (heft meğez) de derler § Erkeklik aleti.

مالوالی (**mâlvâlî**)=Alaca ve gayet zehirli bir keler.

مالوس (**mâlûs**) = Yeşil kertenkele (*Ar.*) سام ابرص (Ḥelîmî) § Bir türlü helva.

ماله (**mâle**)=Ekincilerin tarla düzledikleri sürgü.

تا ماله زند هیچ زمین هیچ کشاورز
تا سجده برد هیچ شمن هیچ صنم‌را
ابوالفرج

Her ekinci her yere sürgü vurdukça; her putperest her puta secde ettikçe.

(*Ebülferec*)

§ Çulhaların cilâ fırçası.

شود اطلس بمالته جولاه
چون بمالد بنام‌اومالته
فخری

Çulha dokumaya onuh namına cilâ sürerse atlas olur.

(*Fehri*)

§ Mâlâmâl yani dopdolu § Mâliş = sürüş mânasınadır.

بیرون کشیدم وگفتم کس ترا
برکوکه تابکیرکه داده است مالهٔ
ادیب صابر

(Meali edebe mugayir olduğundan tercüme edilmedi).

مالی (**mâlî**) = Çok § Mâliden = sürmek, oğmak tan muzari muhatap.

بد زهرسوتیر ومن در جستجوی تیرزن
لیکن بغیر ازکشته نی چندانکه مام دیده وا یفما

Her taraftan ok gelir ve ben ok atanı aramaktayım. O kadar gözümü oğuyorum fakat maktulden başka bir şey yok.

(*Yeğmâ*)

مام (**mâm**) = Ana.

شاد الا بدر مرك نبینی مردم
بکر جز دوشکم مام نیابی دختر
انوری

İnsanı ölüm kapısından başka yerde mesrur görmezsin; kızı anasının karnından başka yerde kız bulmazsın.

(*Enverî*)

ماماچه (**mâmâçe**) = Ebe = pâzâc = piş neşin,
مامك (**mâmek**) = Anacık. Mâm kelimesinin ism-i tasgiridir.

پیره زنی موی سیه کرده بود
گفتمش ای مامك دیرینه روز
موی بتلبیس سیه کرده گیر
راست نخواهد شد این پشت‌کوز
سعدی

Bir koca kadın saçını siyaha boyamıştı; ona dedim: ey ihtiyar anacık! Farz et ki saçını hile ile siyahlattın. Bu kambur bel doğrulmıyacak.

(*Sa'dî*)

مامی نافی (**mâmi nâf**) = Ebe = mâmâçe.

مامون (**mâmûn**) = Kekik denilen bitki.

مامَهِستانْ **(mâmehistân)**=Sâzeci hindî adiyle anılan ve sulu yerlerde yetişen bir bitkinin yaprağı.

مامیرانْ **(mâmîrân)** — Zerdeçavın küçük nev'idir, kırlangıç otu da derler.

مانْ **(mân)**=Ev bark ve ev eşyası. Ekseriya han ile birlikte hân ü mân derler.

چو آمد برمین ومان خویش
ببردش بصد لابه مهمان خویش
اسدی

Kendi oturduğu yer ve eve gelince onu birçok rica ile kendine misafir götürdü.

(*Esedî*)

§ Mânden=kalmak, benzemek, bırakmak tan emir (*isfa. muḥ. vas.*). Nehyi hazırı memân dır.

از امروز کاری بفردا مان
که دانند که فردا چه گردد زمان
فردوسی

Bugünden yarına bir iş bırakma, yarın zamanın ne olacağını kim bilir.

(*Firdevsî*)

§ Mârâ=bizi, bize, bizim mânalarını ifade eder.

چون خدا خواهدکه مان یاری کند
میل مارا جانب زاری کند
مولانا

Cenabı Hak bize yardım etmek isterse bizi yalvarma cihetine meylettirir.

(*Mevlânâ*)

§ Teşbih ifade eden mânend muhaffefidir.

برو ای باد پیش او وببوس
خاك درگاه آسمان مانش
خواجو

Ey rüzgâr! Onun huzuruna git de semaya benziyen dergâhının toprağını öp.

(*Ḥavâcû*)

مانا **(mânâ)** = Misil ve nazir.

بدرای صف لشکر بدان تیغ فلك مانا
ازرق

Feleğe benziyen kılıçla askerin taburunu yararsın.

(*Esrekî*)

Hemânâ muhaffefi olarak zan ve tahmin mevkiinde kullanılır.

زلف تو سیه چراست مانا
بسیار درآفتاب گشته
خسرو

Senin zülfün niçin siyahtır? Zannımca, güneşte çok dolaşmıştır; güneş gibi olan yüzünün üzerinde durduğundan kararmıştır.

(*Ḥusrev*)

Birinci mısradaki (mânâ) nın sonundaki (k) ki muhaffefidir. Zend ve Bâzend lûgatinde esmai hüsnadandır.

مانافْ **(mânâf)**=مام‌ناف (*muḥ*) (*ba.*).

مانْدَنْ **(mânden)**=Benzemek § Yorulmak § Bırakmak § Kalmak.

هرکه باصورت وبالای تواش نبود انس
حیوانیستکه بالاش بانسان ماند
شاعر

Her kim senin güzelliğin ve boyunla ünsiyet etmemişse, boyu insana benziyen bir hayvandır.

(*Şâir*)

آنکه صاحب نفسان رفته اند
هیچ کسان مانده کسان رفته اند
دهر چو باین همه کس بی‌کسست
هم نفس من نفس من بسست
فیضی

Müellif-i hakirin nazmen ve mealen tercümesi:

Sahib-i vekar olanlar gitti cihandan eyvah
Onlar gidince kaldı nâkeslere bu âlem
Birçok vücuda rağmen bikes zavallı dünya
Nefsim benimle olsun kâfi refik ü hemdem

عمر برفست وآفتاب تموز
اندکی مانده حواجه غره هنوز
سعدی

Ömür kar gibidir. Temmuz güneşi onu az bıraktığı halde sahibi henüz mağrurdur.

(*Sa'dî*)

مانِستَنْ **(mânisten)** = Benzemek.

مانگْ **(mang)** = Ay.

بگری بدیشان یکی بانگ زد
گزان بانگ تب لرزه برمانك زد
عنصری

Hararetle onlara bir haykırdı ki o haykırmadan aya sıtma titremesi ârız oldu.

(*'Unşurî*)

مانگْ دیم **(mang dîm)**=Bir insan ismi imiş. Mânayı terkibîsi ay yüzlü demektir = mâhrû.

مانَنْد **(mânend)** = Kelimenin evvel ve sonuna getirilen teşbih edatıdır.

محمد دید وموسی گفت وبشنید
شنیدن کی بود مانند دیدن
جامی

Hazreti Muhammed, Cenabı Hakkı müşahede buyurdu, Hazreti Musa mükâlemede bulundu; işitmek görmek gibi nerede olur.

(*Câmî*)

مانند رخت گل نبود درگلشن
فرخی

Gülzarda senin yanağına benzer gül yokıur.

(*Ferruhî*)

Mânden ve mânisten mastarından muzari cem-i gaip.
مانند آباد (mânend âbâd) = âlemi berzaha işarettir.

مانُورَكْ **(mânûrek)** = Toygar kuşu. Unkut kuşu diyenler de vardır.

مانُوسارْ **(mânûsâr)** = İskender ile ettiği muharebede Dârâ'yı öldüren kaatillerden biri. Her nekadar Burhân'da böyle ise de Nâşırî ve Reşîdî'nin Cânûsâr, Cânûspâr maddesinde beyanı vechile Cânûspâr'ın müttefikinin ismi Mâhyârdır. جانوسپار (*ba.*). Her ikisi de Hemedan'lıdır.

تاجوانمردیست چون جانوسپار وماهیار
یار دارا بودن ودل باسکندر داشتن
قاآنی

Canuspar ve Mahyar gibi Dârâ'nın dostu olup da İskender'e rabtı kalb etmek mürüvvetsizliktir.

(*Kâânî*)

مانُوش (**mânûş**) = Minûçihrin doğduğu dağ.

مانُوك (**mânûk**) = مانورد (*ba.*).

مانَه (**mâne**) = Ev eşyası, esas-ı beyt. Ḫorâsân'da bir mevki.

مانِي (**mânî**) = Bâbil'de doğmuş meşhur bir nakkaş. Zerduşt dini ile din-i 'İsevî'den mürekkep bir din meydana getirmiş, geçmiş dinleri de karıştırarak birkaç eser yazmıştır. Şâpûr'un Erdşîr-i Sâsânî'nin saltanatı zamanında İrân'a gelerek mucize saydığı resim defterini Şâpûr'a arz ile akaidini beyan etmiştir. Şâpûr Mânî ile mübahaseye girişmiş ve söz şuraya müncer olmuştur: Mânî—ruhlar gökten inip muzlim vücutlara girer, binaenaleyh kadınlardan uzaklaşmalı ve onlarla ihtilât etmemelidir ki bu yol kapanıp ruhlar pâk olarak gökte kalsın. Şâpûr — bu beyanatına nazaran dünya harap olur. Şenlik mi yoksa haraplık mı iyidir? Mânî—vücudun haraplığında ruhun şenliği vardır. Şâpûr— eğer seni öldürürlerse seni öldürmekte haraplık mı olur, yoksa şenlik mi? Mânî—vücudun viranlığı ruhun şenliğidir. Şâpûr—öyle ise sana senin sözünle muamele edelim deyip Mânî'yi öldürdüler ve derisini samanla doldurup Şâpûr şehrinin kapısına astılar. Firdevsî bu vakayı Şâpûr'a, başkaları Behrâm bin Hürmüz bin Şâpûr bin Erdşîr'e isnad etmişler.

بیامد یکی مرد گویا زچین
که چون او مصور ندیده زمین
زچین نزد شاپور شدبار خواست
به پیغمبری شاه را یار خواست
فردوسی

Çin'den söz ehli bir şahıs zuhur etti ki yeryüzü onun gibi ressam görmemiştir. Çin'den Şapur'un huzuruna müsaade ve peygamberliğe onun yardımını istedi.

(*Firdevsî*)

Mezhebine ittıba edenlere Mâneviye denir.

زیزدان واهریمن ایدون سخن
نگوید مگر امت مانوی
شیبانی

Yezdan ve Ehrimenden Mani'ye tâbi olanlardan maada şimdi kimse bahsetmez.

(*Şîbânî*)

§ Mânenden den muzari müfret muhatap.

گر صورت خویشتن ببینی
حیران بجمالی خود بمانی
سعدی

Kendi suretini görürsen cemaline hayran kalırsın.

(*Sa'dî*)

Muma hitaben:

تو مرا مانی بعینه من ترا مانم همی
دشمن خویشیم هردو دوستدار انجمن
منوچهری

Ayniyle ben sana benzerim, sen bana benzersin; her ikimiz kendimizin düşmanı, meclisin sevgilisiyiz.

(*Minūçihrī*)

مانیدن (**mânīden**) = Mânden : mazisi olan mânîd cürüm ve günah mânasına da gelir.

مانیستار (**mânîstâr**) = Nefs-i kül ki, mutasavvife hakikatı Muhammediye derler.

ماور (**mâver**) = Getirme mânasına āverden = getirmek ten nehyi hazır olan meyâver (*muḫ.*).

ماه (**mâh**) = Ay (*Ar.*) قمر § Bir ay başından öbür ay başına kadar olan zaman.

شاها نعال خنك تو هر ماه ماه باد
واقبالرا به پیش تو صد راه راه باد
حسن غزنوی

Şahım! Senin atının nalı her ay ay olsun ve ikbal müteaddit yollardan sana teveccüh etsin.

(*Ḥasen Ġaznevī*)

Arapçada şehir ve memleket mânasınadır.

ماه آب (**mâh āb**) = آبانگاه (*ba.*).

ماهار (**mâhâr**) = Deve yuları = mehār.

که برآب وگل نقش بنیاد کرد
که ماهار بربینی باد کرد
رودکی

Kim su ve balçık üzerine nakış bina etti? Kim rüzgârın burnuna yular taktı.

(*Rūdekī*)

ماه آفرید (**mâh āferīd**) = Heft Ḳulzumde (f) nin esresi, Ferhengi Cami'de üstüniyle harekelidir. İyrec'in cariyesidir. İyrec öldürüldükten sonra gebe olduğu anlaşılmış ve (Turan) namında bir kız dünyaya getirmiştir ki Minūçihrī'nin valdesidir.

چو هنگامهٔ زادن آمد پدید
یکی دختر آمد رماه آفرید
فردوسی

Doğurmak zamanı gelince Mah Aferīd'den bir kız dünyaya geldi.

(*Firdevsī*)

ماهاما (**mâhâmâ**) = Hint ateşperestlerinin peygamber ve sahip kitap addettikleri (Şākmūnī) [*] nin anası.

ماهان (**mâhân**) = Kirmān'a tâbi, su ve havasının letafetiyle meşhur bir kasaba. Şāh Ni'metullāhı Velī namıyle meşhur olan Seyyid Nūreddīn Ḥuseynī buralıdır.

مگر مهرا بگوش آمدکه شد سیار برگردون
حدیث نعمةالله شاه نورالدین ماهانی
مظفر علی

Ay, galība Mahan'lı Şah Ni'metullah Nureddin'in sözünü

[*] Buda.

işittiğinden gökte seyr ve devrediyor.

(*Muẓeffer 'Ali*)

Gayri kıyasi olarak mahın cem'idir.

ماهانه (**mâhâne**)=Aylık muhassasat.

ماهانه سر (**mâhâne ser**)=Mâzenderân'da bir kale.

ماهانی (**mâhânī**)=Sekte ve basur hastalıklarını tedavide kullanılan, Ḫorâsân'a mahsus sarı ve beyaz renkli bir taş.

ماه برکوهان (**mâh berkūhân**) = Bârbed'in icadettiği 30 lâhinden yirmi birinci lâhin.

من از فراق تو برغم تو شاه باهرکس
همی زنی بشب وروز ماه برکوهان
قاضی عثمان

Ben senin ayrılığından gece gündüz kederle doluyum. Sen gece gündüz mah berkûhan nağmesini terennüm ediyorsun.

(*Ḳāżı 'Oṣmān*)

ماه پروین (**mâh pervīn**)=جدوار ve بیش (*ba.*).

ماهپار (**mâhpâr**) = Mâhpâre muhaffefidir ki ay parçası demek olup güzellerden kinayedir.

ماه پیکر (**mâh peyker**) = Ay suretli.

ماه پیکر درفش (**mâh peyker direfş**) (*k.*) Gece.

ماهتاب (**mâhtâb**) = Ay aydınlığı. Muhaffefi mehtaptır § On dört gecelik ay § Hava fişeği.

ماهتاب بکز پیمودن (**mâhtâb bekez peymūden**) = (*k.*) Muhal iş işlemek.

حضور صحبت روشن دلان غنیمت دان
پیاله گیر که شبگیر می کند مهتاب
صائب

Fikri parlak olanların sohbetini ganimet bil. Kadehi tut; Ele al ki mehtap geçiyor.

(*Ṣā'ib*)

ماهچه (**mâhçe**) = Ay şeklindeki sancak alemi § Yeni ay § Altın toplu iğne § Tartılardan sekiz habbe miktarı.

ماهچه شاخ گوزن (**mâhçe'i şâḫ gevzen**) = (*k.*) Bir, iki ve üç günlük ay.

ماه خرگهی (**mâhi ḫergehī**) = Agıllanmış ay (*k.*) sevgili.

از روی ماه خرگه همی بینم تهی
معزی

Çadırı sevgilinin cemalinden hâli görüyorum.

(*Mu'izzī*)

ماه رمه (**mâh reme**)=Yaylı burgu, matkap.

ماه روزه **(mâh rūze)** = Tarih = sâli meh, ruzi meh. (h) nin esresiyle oruç ayı, ramazan.

زماه روزه بماه من اندر آمد تاب
برفت آتش رخسار تابناك بآب
عنتاری

Ramazandan benim ay benizli güzelime hararet geldi. Onun parlak yüzünün taraveti gitti.
(*Muḥtārī*)

ماهِ سیام **(mâhi siyâm)** = Muḳenna‘ adında Ḫorâsān'lı bir şahsın fen ve sanatla gösterdiği ay imiş ki Naḫşeb şehrine yakın Siyām dağının etëğindeki kuyudan tulû edip ortalığı aydınlatırmış. Mâhi Keş, mâhi Naḫşeb de derler.

ماهِ سی روزه **(mâhi sī rūze)** = Gayet ince ve bir gecelik ay § Hasta ve zayıf sevgili.

ماهِ سی شبه **(mahi sī şebe)** = (*k.*) Yok olan şey.

ماه شید **(mâh şīd)** = Ay ve ayın aydınlığı, nitekım ḫūrşīd = güneş ve güneşin aydınlığıdır.

ماهِ قصب پوش **(mâhi ḳeşeb pūş)** = İnce keten elbise giyen dilber.

ماهِ کاشغر **(mâhi kâşġer)** = Mâhi Siyâm § Türk dilberi, çünkü Kāşġer Türkistan'da dilberleriyle meşhur bir memlekettir.

ماهِ نخشب، ماهِ مقنع، ماهِ مزوّر، ماهِ کش **(mâhi keş, mâhi muzevver, mâhi muḳenne‘, mâhi neḫşeb)** = Mâhi Siyām Keş, Siyām'a yakın bir şehir.

تارخ او غیرت خورشید ورشك ماه شد
ماه گردون همچو ماه کش نهان درچاه شد
ابوالخطیر

Onun ruhsarı güneş ve aya reşk-âver olduğundan beri feleğin ayı, mahı Keş gibi kuyuya girdi.
(*Ebūlḫeṭīr*)

ماهِ کنعان **(mâhi ken‘ân)** = (*k.*) Hazreti Yūsuf.

ماهِ منچوق چبر **(mâhi mençūḳ çetr)** = Çadır tepelerinde olan altın top ki baba denilir.

ماهِ نو **(mâhi nev)** = Yeni ay § § Melikî yılın birinci ayı.

بچنك ساده رخان ساغر هلالیرا
چو ماه نو بکف مهرخاوران بینم
قاآنی

Yalın yanaklıların elinde hilâl biçimli kadehi güneşin elinde yeni ay gibi görürüm.
(*Ḳāāni*)

ماهو **(mâhū)** = Bezek, ziynet.

حوروورا چه حاجت ماهو
آذری

Güzel yüzlünün süse ne ihtiyacı var.
(*Āẕerī*)

Sîstân hâkimlerinden biri § Deveci çomağı.

ماهوارَه **(mâhvâre)**=Aylık = mâhiyâne.

ماهُودانَه **(mâhūdâne)** = Kene otu denilen şiddetli müshil. (*Ar.*) حب‌الملوك.

ماهُور **(mâhūr)** = Musikide rast perdesi üstünde karar kılan bir makam § Guli Mahur denilen bir çiçeğin adıdır ki bu makamla bir şey okunurken titrer, gûya raksedermiş.

ماهُويَه **(mâhūye)** = Yezdcerd tarafından Sîstân hâkimliğiyle Ḫorāsān seraskerliğine tâyin olunmuş iken Yezdcerdin İslâm askeri tarafından mağlûbedilerek Merv'e gitmesi üzerine Türkistan hakaniyle uyuşarak Yezdcerde karşı asker sevk etmiş ve onu öldürtmüştür.

ماهَه **(mâhe)** = Yaylı burgu, matkap § Tulenin on ikide biri bir tule 96 habbe olduğundan sekiz habbe demek olur. تولة (*ba.*).

ماهی **(mâhī)** = Balık.

رازق هرچه هست روزی خوار
خالق جن وانس وماهی ومار
سنائی

Her ne kadar rızk yiyici varsa onların rızkını vericidir; cin ve insin, balık ve yılanın halikıdır.

(*Senā'ī*)

ماهیابه ، ماهیاوه (mâhyâbe, mâhbâve) = Balık salamurası.

ماهیِ آشنه (mâhī'i āşne)=Salamurası yapılan küçük bir balık.

ماهیان (mâhiyân) = Balık mânasına gelen mâhînin cem'idir.

سبق برده از آهوان درشتاب
بگرمی چو آتش بنرمی چو آب
بصحرا ز مرغان سبکخیز تر
بدریا در از ماهیان تیز تر
نظامی

Süratte ahuları geçmiş, hararette ateş, yumuşaklıkta su gibi; sahrada kuşlardan, denizde balıklardan daha çabuk hareket edici.

(*Niẓāmī*)

Gayri kıyasi olarak mâhın cem'i de olur. Nitekim sâlin cem'i sâlyândır. Birincide (h) esre, ikincide sakindir.

ماهیانه (mâhyâne) = Aylık. Mâhîne de denir. Yıllık sâlyânedir § Balık salamurası.

ماهیِ بینی دراز (mâhī'i bînî dirâz)= Bir nevi balık. Arapçası دلفین dir. Türkçede Arapçaya yakın telâffuz olunur Nāşırî Arabide خنزیرالبحر Farside خوك ماهی de denildiğini yazıyor.

ماهیِ پرنده (mâhī'i perende)=Rengi, şekli yarasaya benziyen bir balıktır ki kuyruğunda diken gibi bir iğne vardır. Onunla kimi sokarsa ziyade ıstırap verir. Buna (şifnîn'i baḥrî) derler. شفنین (*ba.*).

ماهیٔ چشمهٔ خضر (mâhî'i çeşme'i ḫızır) = (*k.*) Güzelin dili ve ağzı.

ماهی خوار (mahî ḫuvâr) = Balıkçıl dediğimiz kuştur ki deniz kenarında oturup küçük balıkları avlar. Sa'dî,

مرغ هوا را نصیب ماهی دریا

buyurmuştur ki havada uçan kuşa balığı nasibeder demektir.

ماهیدان (mâhîdân) = İçinde balık olan su. Havuz § (*k.*) Hut burcu.

ماهیٔ ربیان (mâhî'i rebyân)=Deniz çekirgesi (*Ar.*) جرادالبحر. Lisanımızda deniz tekesi denir.

ماهیٔ ریزه (mâhî'i rîze) = Hamsi balığı (Ḥelîmî).

ماهیٔ زرین (mahî'i zerîn) = Kum içinde yaşıyan bir nevi balık. Rîk zâde, rîk'i mâhî de derler. Çok kuvvetli olduğundan kumun on on beş arşın derinliğine kadar gider, Bağdat civarındaki kumsal arazide bulunur. Mualecatta sakankur mevkiinde kullanılır. Buna sakankur diyenler de vardır.

ای تنم ماهیٔ زرین وره عشق تو ریك
ای دلم تیهوی خونین وغمت بازنی
شرف شفروه

Ey güzel! Vücudum kumda yaşıyan balık; senin aşkın yolu kum gibidir. Ey güzel! Gönlüm kanlı çil kuşu, senin gamın kebap şişi gibidir.

(Şeref Şekrūh)

ماهیٔ زهره (mâhî'i zehre)= Balıkotu tâbir olunan çok siyah bir kök.

(*Ar.*) سم السمك, Muarrebi ماهیزهرج tir, balık ödüne benzediğinden bu isim verilmiştir.

ماهیٔ سپهر (mâhî'i sipihr) = Hut burcu.

ماهی شور (mâhî şûr)=Hint küffarının zuumlarınca ana ve babasız dünyaya gelen bir peygamber ki tevabii daima raks ve sema' ile meşguldür.

ماهیٔ کول (mâhî'i kūl) = Sazan balığı (Ḥelîmî).

ماهبار (mâhbâr) = مانوسار (*ba.*).

ماهیچه (mâhîçe) = Makarna nev'inden hamur yemeği. Iraklılar şeker bayramında sofralarında behemehal bulundururlarmış : Türkçe erişte dediğimiz ev makarnasıdır.

ماه یمانی (mâhi yemânî) = Peygamber Efendimizin yanaklarına işarettir.

مای (mây)=Ameden= gelmekten nehyi hazır olan meyây muhaffefidir.

زبرهان وحجت سپر ساز وجوشن
بمیدان مردان برون مای عریان
ناصر

Burhan ve huccetten kalkan ve zırh yap; mertler meydanında çıplak olarak dışarı gelme

(Nāṣır)

§ Hayvanların yerde sürünen kısmı.

تو ئی پهلوان جهان کتخدای
بفرمان تو مرغ ماهی وهای
فردوسی

Sen cihan pehlivanlarının başkanısın. Kuş, balık, haşarat emrine mutidir.

(*Fırdevsî*)

§ Hindistanda sihirbazlariyle mâruf bir şehir.

مائدهٔ حرگهی (**mâ'ide'i ḥergehī**) = Gökten inen nimetler, semavi nimetler.

مائده سالار (mâ'ide sâlâr) = Sofracı başı.

مائده نه (mâ'ide nih) = Sofra koyucu, sofracı.

مایندر (**mâyender**) = Üvey ana, mader ender.

فاطمه را عایشه مایندرست
ناصر

Hazreti Fatma'nın Hazreti Ayşe üvey anasıdır.

(*Nâṣır*)

مایون (**mâyūn**) = İnek برمایون (*ba.*).

مایه (**mâye**) = Asıl ve esas § Madde § Miktar.

چه مایه رنج کشیدم زیار تا این کار
بآب دیده وخون جگر گرفت قرار
وحشی بیشا وری

Sevgilinin ne kadar elemini çektim; nihayet bu iş göz yaşiyle kederde karar kıldı.

(*Reẓi Nişābūrī*)

§ Dişi hayvan hususiyle dişi deve § Mal ve meta Arapça karşılığı بضاعه dır.

گیرم نبود مایه مرا هیچ زدانش
گیرم نبود مایه مرا هیچ بگفتار
قاآنی

Farz edeyim ki benim ilimden hiç behrem yoktur; farz edeyim ki benim sözde hiç bıdaam yoktur.

(*Ḳāānî*)

§ Kudret ve servet § Musikide (şeş âvaz) denilen altı sedadan biri شش اواز (*ba.*).

مایه دار (mâyedâr) = Mal ve meta, kuvvet ve kudret sahibi § Kalın ve büyük cüsseli olan her şey.

مایهٔ شب (mâye'i şeb) = Gece karanlığı.

مایهٔ صدق (mâye'i ṣıdḳ) = (*k.*) Hazreti Ebûbekir (رضی).

مبا (**mebâ**) = Mebâd = olmasın (*muḥ.*).

همه قصرها کو مبا زرنگار
سهنجی سرا نیز آید بکار
هدایت

Bütün köşkle yaldızlı olmasın. Eğreti ev de işe yarar.

(*Hıdāyet*)

مبار (**mubâr**) = Bumbar dolması (*Ar.*) عصیب.

اگرچه دنبه مدیك مفیلبا شد خوار
مبار نیز چنین محترم نخواهد ماند
بسحق

Her ne kadar kuyruk çavuş aşı çömleğinde hakîr ise de bum-

barda böyle rağbetli kalmıyacak.

(*Bushek*)

مَتَارَه **(metâre)** = İbrik, deriden yapılma su kabı (*Ar.*) مطهره dilimizde matara denir.

مَتْرَاك **(metrâk)** = Ayın menzillerinden bir menzil (*Ar*) عوا bu menzil beş yıldızdan ibarettir.

مَتَرْس **(meters)** = Tersiden = korkmaktan nehyi hazır olup korkma demektir. Konuşmada neters denir § Kapı açılmamak için arkasına, yahut düşman yaklaştıkça başına atmak için kale şerefelerine konulan kalın ağaç § Bostan korkuluğu kı Türkçesi oyuktur = dahul. İkinci ve üçüncü mânalar (korkma) mânasiyle alâkadar olduğu gibi dördüncü mânaya göre bostan korkuluğu oldukça mezruatın harap olmasından korkma mânası mülâhaza edilebilir.

بدان حصار گروهی پناه برده همی
زترس قالب بیروح چون مترس حصار
اثیر

Kale metrisine benziyen ruhsuz kalıptan korkarak o kaleye birtakım halk sığınmışlar.

(*Eşîr*)

مترس از محبت که خاکی کند
که باقی شوی گرهلاکت کند
سعدی

Seni öldürecek diye muhabbetten korkma; eğer muhabbet seni helâk ederse baki olursun.

(*Sa'di*)

مَتْك **(metk)** = Ağaç kavunu.

مُتَوَلِّيِ چِيرَه زَبَان **(mutevelli'i çîre zebân)** = (*k.*) Utarit yıldızı.

مَتَّه **(mette)** = Burgu.

مَتِيت **(metît)** = Çulha tarağı.

مَتِيل **(metil)** = İç yağı mumu.

مج **(mec)** = ماج (*ba.*). Macek yahut mecdek muhaffefidir. Gec lâfzına tâbi olarak gec u mec derler ki eğri büğrü demektir.

مُجَاوِرَانِ فَلَك **(mucâvirâni felek)** = (*k.*) Seyyarat ve sevabit gezeğen ve durağan yıldızlar.

مُجَاهِزِ اَرْوَاح **(mucâhizi ervâh)** = Cenabı Hak. Hazreti Peygambere de denir.

مَجَّرگ **(mecerg)** = Ücretsiz iş.

چنین گفت هارون مرا روز مرگ
مفرمای هیچ آدمیرا مجرگ
ابوشکور

Harun öleceği zaman bana, hiç kimseye ücretsiz iş buyurma dedi.

(*Ebû Şekûr*)

(Ç) ile de doğrudur.

مجرى (**micrī**) = Attar ve eczacı kutusu, kavanozu.

مجس (**meces**) = Eczacıların ilâç ezdikleri yer. Ḳulzumde (s) şeddelidir.

مجسط (**micesṭ**)=Farslı bir Mecusi papazı. Micesṭî iki kitap ismidir: biri ateşperestliğe dair Micesṭ'in, öteki riyaziyata dair Baṭlemyūs'un Yunanca bir eseridir. Hâlâ mevcut olan Micesṭî, riyaziyata dair eserin Arapça izahı olup Neşîruddîni Ṭūsî tarafından hicrî yedinci asırda yazılmıştır. Sonraları Baṭlemyūs'un Yunancası bulunan bu eseri birçok dillere çevrilmiştir. Bundan dolayı ona Micesṭî Kuşāy derler.

مجلس افزور (**meclis efzūr**) = (*k.*) Şarap § Şem'a § Musikide bir nağme.

مجمر آتش (**micmer āteş**) = Küçük mangal şeklindeki ateşlik § (*k.*) Güneş.

مجمرهٔ نقره پوش (**mecmere'i nuḳre pūş**) = (*k.*) Dünya.

مجوس (**mecūs**) = Ateşperest ve ateşperestlik âyinini icadeden Zerdüşte tâbi olanlar. Müf edinde Mecusi, cemi cinsinde Macūs denir. Yahudi, Yahud gibi. Menckūş Muarrebidir. Manckûşî küçük kulaklı demektir. Bu dinin vâzıı küçük kulaklı olduğundan Menckūşî denilmiştir (Ḳāmūs ve Muarrebattan naklen Ġıyyāṣ).

مجه (**mnecce**) = [illegible]eniler hıyarı= برغست (*ba.*) (ç) ile [illegible]le doğrudur.

مجاجنك (**meçâçenk**)=Zıbık: yapma erkek âleti.

مال رئیسان همه بسائل وزائر
وان تو برگشکر زبهر مجاچنك
ابو عاصم

Büyüklerin malı hep isteyici ve ziyaretçilere aittir. Seninki zıbık için pabuççuya mahsustur.
(*Ebū 'Āṣım*)

کنند اعدای جاهت ماده ونر
زمغز ودست خر نقل ومجاچنك
فخری

Senin mevkiinin düşmanları, erkek ve kadın, eşek beyninden çerez, eşek elinden zıbık yaparlar.
(*Feḫrî*)

مجك (**meçek**) = Mercimek. Acı badem diyenler de vardır.

مجدن (**meçîden**)=Naz ve eda ile yürümek, salınmak § Köçek.

مجوبه (**meḥcūbe**)= Kapı dayağı, sürgüsü, yahut kapı paşmağı: iki kanadlı kapının açılmıyan tarafındaki tiriz.

مَحْجُوبَهٔ اَحْمَد **(meḥcūbe'i Aḥmed)** —Aḥmed ism-i celilinin hemzesi.

نخستین اولکه الف نقش بست
بردر محجوبهٔ احمد نشست
نظامی

Levhi mahfuz ki elifi nakşetti, evvelâ Ahmed'in elifini yazdı yani Cenabı Peygamberin vücudu bütün mevcudata takaddüm eder.

(*Niẓāmî*)

Çünkü (اول ماخلق الله روی) buyurulmuştur.

مِحْرابِ جَمْشِيد **(miḥrâbı cemşîd)** =(*k.*) Güneş ve ateş.

مِحْرابِ شَكَر بُورَه **(miḥrâbı şeker būre)** = Şekerbörek denilen va içi öğülmüş badem veya fıstıkla şekerden yapılmış hamur tatlısı. Kavisli kurabiye diyenler de vardır.

مُحَرِّرانِ فَلَك **(muḥerrirânı felek)** = (*k.*) Yıldızlar.

مَحَكِّ زَرِ ايمان **(meḥekki zer îmân)** = (*k.*) Hacerülesvet.

مَحَكِّ زَرِّين **(meḥekki zerrîn)** = Mehek taşı (*k.*) hacerülesvet.

مَح **(meḥ)** = Ateş.

در خلوت نیك یافت آن شیخ گرخ
پس گرم تنورگی شب از سوزش خ
جامی

O şeyh (Mâruf-i Kerhî), halvette geceleyin ateşin hararetinden çok kızmış olan furuncağızı iyi buldu.

(*Cāmî*)

Meḥîden = yapışmaktan emir (*isfa. muḥ. vas.*) § Arı.

مَح **(muḥ)** = Serkeş atların ağızlarına vurdukları ağır gem.

اگر خواهی که پرشیران نهی مح
زخدمتشان تمامی داد یستان
قطران

Eğer aslanlara gem vurmak istersen onlara tamamen hizmetle yardım et.

(*Ḳaṭrān*)

مخی برسراسب سرکش نهاد
اسدی

Serkeş atın başına ağır bir gem vurdu.

(*Esedî*)

§ Hurma ağacı. Hurmalığa muhistan denir. Arabide مخ = beyin mânasınadır § Buğday biti.

مُخالِفِ مال **(muḥâlifi mâl)** = Cömert. (F) nin sükûnu ile muhalif sürücü, ezici, hâsılı düşmanları kahredici demek olur.

بتیغ حرس جیش وبکلك حافظ ملك
بدین مخالف مال وبدان مخالف مال
قاآنی

Kılıçla askeri gözetici, kalemle mülkü hıfzedici; bununla cömert, onunla kahredici, kalemle ihsan emrini veriyor, kılıcı ile düşmanı kahrediyor.

(*Ḳāānî*)

مُحْت (**muḥt**) = Ümit ve rica.

هرکه ذره ذوجهان یك ذره محت
دیك سودایش بماند نیم پخت
شهاب‌الدین

Her kimin dünyada bir zerre kadar ümidi varsa onun hulyası çömleği yarı pişmiş kalır
(*Şehâbaddîn*)

مُحْتَارِ حَق (**muḥtârı ḥaḳ**) = Hazreti Peygamber.

مُحَلَّا (**muḥellâ**) = Patlıcan silkmesi.

مَحْلَج (**mehlec**) = Hayvanlara sarhoşluk veren bir bitki. Türkçesi borcdur, tohumuna macar üzümü derler = eşhūn.

مُحْلِف (**muḥlif**) = Güvercin palazı (*k.*) güzel çocuk.

مَحِيدَن (**meḥîden**) = Yapışmak, sarılmak § Kımıldanmak, deprenmek § Sürünmek ve kaymak § İsyan etmek mânalarınadır Bu münasebetlerle pire ve bite, yerde sürünen haşarata, âsi olan evlâda meḥende denir.

مَحِيز (**meḥîz**) = Mahmuz, fasihi mehmîz.

چو رستم بدید آن زانگونه تیز
برآشفت زانسان‌که بور ارجیز
فردوسی

Rüstem onu o türlü hiddetli görünce atın mahmuzdan heyecanı gibi hiddetlendi.
(*Firdevsî*)

مَد (**med**) = Şemsî aym altıncı günü.

مُدَبِّرَانِ فَلَك (**mudebbirâm felek**) = (*k.*) Seb'ai seyyare.

مَدَنَك (**medenk**) = Ağaç anahtar, kilit damağı. Kapı sürgüsü.

نیزهٔ شاه بهرجاکه رود بگشاید
سرآن نیزه مگر برسر فتحت مدنك
سلمان

Padişahın mızrağı her nereye giderse fetheder; o mızrağın ucu galiba fetih kapısının anahtarıdır.
(*Selmân*)

جود تو شد خزانهٔ اوزاق اهل فضل
کردی درخزانهٔ اوزاق برمدنك
سوزی

Senin sehavetin ehli faziletin erzak hazinesi oldu. Erzak hazinesinin kapısını kilitsiz bıraktın: herkese açtın.
(*Süzenî*)

مُدَه (**mude**) = Hasta.

مَدْهُون (**medhūn**) = Tabaklanmış deri.

صدو بیست گردون هم تیغ‌وترك
دو چندین سپرها زمدهون گرك
ایدی

120 araba hep kılıç ve tolga; iki misli gergedan derisinden siperler.
(*Esedî*)

Nāşirî bu kelimenin zâhiren Arabi olduğunu söylüyorsa da

Oḳyānūs'ta bu mâna zikredilmemiştir.

مر **(mer)** = Elli adedine ıtlak olunur.

مر بود بچاه چون آمد دوم اثبات او
درصفا وحکمی شایدکه گویم مرمرست
جامی

Mer (elli) dir, onun ebyatı iki mer yani yüz olduğu için saffet ve muhkemlikte mermer dersem lâyıktır.

(*Cāmī*)

Bu beyit Molla Cāmī'nin mecmuu yüz beyitten ibaret Lucce'i Esrār namındaki eserindendir: ilk beyti kenger kelimesinde yazılmıştır.

مر ماض من حساب العمر
چون بپنجه رسید حساب مرست
خاقانی

Ömrün hesabından geçen geçti; hesap elliye erişince mer tâbir olunur.

(*Ḫāḳānī*)

§ Bazen söze güzellik vermek için ziyade edilir: merora guftem = ona dedim. Hasır ifade eder.

مراورا سزد کبریا ومنی
که ملکش قدیمست وذاتش غنی
سعدی

Büyüklük ve benlik ancak ona yakışır, çünkü mülkü kadîm, zati ganidir.

(*Sa'dī*)

Arabide geçmek mânasına geldiği gibi sayı mânasına da gelir.

نه لشکری که مرا نراکسی بداند حد
نه لشکری که مرانراکسی بداند مر
شمار لشق ازآن برتر از شمار وزحصر
عداد بعضی ازان برتر ازعداد وزحصر
فرخی

Öyle bir asker değil ki kimse ucunu bucağını bilsin; öyle bir asker değil ki kimse sahibini bilsin; onun bir parçasının sayısı adadat ve hasırdan efzun, onun bir kısmının sayısı adet ahsadan birundur.

(*Ferruḫī*)

مرا **(merâ)** = Beni, bana, benim: men ile ra kelimesinden mürekkep ve muhaffeftir.

دانی که عرب چه عیب چوشند
این کار کنم مرا چه گویند
نظامی

Bilir misin ki Arap ne kadar ayıpcudurlar; bu işi işlersem bana ne derler.

(*Niẓāmī*)

مراد **(merâr)** = Boğa dikeni nev'indendir. Semizlik denilen bitki.

مراغه **(merâġe)** = Azerbaycān'da vaktiyle Hulāgū Hanın crayı saltanat etriği şehir. Hulāgū burada şehir haricinde bir rasathane yaptırmıştı. Kabri oradadır.

مران **(merân)** = Kelimenin evveline zait olarak getirilen salifuzzikir «mer» ile «ân» ismi işaretinden mürekkep bir kelimedir ki (o) demektir § Rânden = sürmek, koğmak mastarından nehyi hazır.

بسی درقفای هزیمت مران
مباداکه دور افتی از یاوران
سعدی

Bozulmuş askerin arkasından çok sürme: ileri gitme olmıya ki yardımcılarından uzak düşersin.

(*Sa'dî*)

Mimin ötresiyle murân=yabani kızılcık.

مُرَبَّعِ خانهٔ نور (**murebbe' ḫane'i nūr**) = (*k.*) Kâbei muazzama.

مَرَت (**meret**) = Diri, zinde.

مَرتَبان (**mertebân**) = Hint adalarından bir adadır ki orada çini kablar yaparlar. Lisanımızda yeşil sırçalı tabağa mertebânî derler.

مُرتَك (**murtek**)=مردانك (*ba.*). Muarrebi مرتع.

مُرتِكُو (**murtekū**)=Serçe kuşu.

مَرج (**merc**) = مرز (*ba.*).

زمهرش مباداتهی هیچ دل
زفرمانش خالی مباد ارجع مرج
شاعر

Hiçbir gönül onun muhabbetinden boş olmasın, hiçbir memleket onun fermanından uzak kalmasın, yani: muhabbeti gönüllere, fermanı memleketlere şamil olsun.

(*Şā'ir*)

مَرجاده (**mercâde**) = Nehrin bir tarafından öbür tarafına geçmek için kullanılan, deriden yapılmış, içi saman dolu kelek.

مَرجان (**mercân**) = Denizden çıkan, mercan dediğimiz taş mânasına Arapçadır § Tekit ifade eden mer ile cân kelimesinden mürekkep de olur.

هرکه درمان کرد مرجان مرا
برد گنج ودر ومرجان مرا
مولانا

Benim canıma derman eden; hazinemi, incimi, mercanımı, götürdü.

(*Mevlānā*)

من از مژگان بپارایم بحر وار بدومرجان رخ
چو از سی ودو مروارید پردارد دو مرجانرا
قطران

Otuz iki inciden iki mercanı kaldırırsa: inci gibi dişlerinden, mercan gibi dudaklarını açarsa; ben kirpiğimden yüzümü inci ve mercan ile süslerim: göz yaşları dökerim.

(*Ketrān*)

مَرجانِ پَروَرده (**mercâni perverde**) = (*k.*) Sevgilinin dudağı.

مَرجَمَك (**mercumek**)= Mercimek dediğimiz Mecek. Arapçası عدس.

مَرحَشه (**merehşe**) = Uğursuz= Şûm.

آمد نوروز وبردمید بنفشه
برمن فرخنده باد برتو مرحشه
منجیك

Nevruz geldi, menekşe zuhur etti: bana mübarek, sana şûm olsun.

(*Mencik*)

مَرد (**merd**) = Erkek. Merdek = erkekçık, erceğiz § Şecî, yiğit.

هزار آفرین برزن نیك رای
که مارا بمردی شود رهنمای
نظامی

... e mertlik yolunu gösteren iyi fikirli kadına bin aferin.

(*Nizâmî*)

مُرد (**murd**) = Murden = ölmekten mecazı § Hurd kelimesine tâbi olarak kullanılır. Hurd-murd = ufak tefek.

مَردآب (**merdâb**) = Bükük ve derin göl: göl suyunun hareket etmemesine nazaran mimin ötre olması icab eder.

مُردَد (**murdâd**) = Şemsî yılın beşinci ayındaki.

گرم خونم چو آب در مرداد
سرد آهم چوباد در آبان
شاعر

Su gibi sıcak kanlı, senenin sekizinci ayındaki rüzgâr gibi soğuk nefesliyim.

(*Şâ'ir*)

Her ayın yedinci yahut sekizinci günü § Bu ay ve günü idareye memur addedilen melek.

مُردار (**murdar**) = Murdar, pis.

چون غم خود نیست این بیچاررا
چون غم جان نیست این مردار را
مولانا

Bu hasta niçin kendi gamiyle meşgul olmaz; bu murdar niçin canının gamını çekmez.

(*Mevlânâ*)

مُردارخانه (**murdârḫâne**) = Tavla oyununda bir hanedir ki oraya düşen pul ölü gibi hareket edemeyip kalır, (مهره دوشدر افتادن) buna işarettir. Oyuncular arasında altı kapı denir, bu sırada yek hanesinde bulunan oyuncu karşısındaki pulu alıp şeş kapısını açmadıkça zar atmaz. Şatrancın kenarındaki hane suretinde tarif edenler de vardır. Oraya cehut hane de derlermiş.

مُرداسَنك، مُردارسَنك (**murdârsenk, murdâsenk**) = Mürdesenk denilen madde. Muarrebi مرداسنج dır.

مُرداسفَرم (**murdâsferm**) = Yabani mersin ki her dem bahar dedikleridir.

مَردَاس (**merdâs**) = Kuyuda su olup olmadığını anlamak için atılan taş.

مَردانِ علوی (**merdâni ulvî**) = (*k.*) Seb'a'ı seyyare: gezeğen yıldız = heft ten § Dilimizde (yediler) diye anılan yedi büyük zat.

مَرْدَاوِيج **(merdâvîç)** = Keyḫusrev'in ümerasından biri. Mânayı terkibîsi merdāvîz gibi insan asıcıdır.

مَرْدْكِير **(merdkîr)** = Ucu çevgân gibi bir nevi harb aleti.

مَرْدْگِيرَان **(merdgîrân)** = Mecusilerin sene sonundaki beş günde yaptıkları yortu. O günlerde kadınlar kocalarına her istediklerini yaptıklarından bu isim verilmiştir.

مَرْدُم **(merdum)** = İnsan cinsi. İsmi cins olduğu için birde ve çok defa birden ziyade kullanılır.

نخواهم پیش مردم دیده بر دیدار یار افتد
جو پیش آید نظر برروی او بی‌اختیار افتد
یاری

Halk yanında sevgilinin yüzüne bakmayı istemem; yüzünü gösterince de gözümü zaptedemem.
(*Yārî*)

نشاید هیچ مردم خفته ۰۰کار
که در پایان پشیمانی دهدبار
خسرو

Hiçbir insanın uyuması, işde gafil bulunması lâyık değildir, çünkü sonunda pişmanlık husule getirir.
(*Ḫusrev*)

اگر مردم صفات صنع اوگوید بدان ماند
که در دریافتد مور وحدیث آشنا گوید
خسرو

Eğer insan Cenabı Hakkın sununun sıfatlarını söylerse denize düşüp de yüzgeçlikten bahseden karıncaya benzer.
(*Ḫusrev*)

§ Gözbebeği.

ترا دردیده جاکردم‌که ازمردم نهان باشی
ندانستم‌که آنجا هم میان مردمان باشی
شاعر

Halktan gizli kalman için sana gözümde yer verdim orada da merdümler (gözbebekleri) arasında olacağını bilmedim.
(*Şā'ir*)

مملکت را مردم عینی وعین مردمی
سلطنت را درةالتاجی زتاج سروری
سلمان

Memleketin gözbebeğisin ve aynı insaniyetsin; saltanat tacının incisisin ve büyüklük tacısın.
(*Selmān*)

Gözbebeğine merdümi çeşm, merdümeki çeşm de denir. (*Ar.*) انسان‌العین.

مَرْدُم آهَنَك **(Merdum āhenk)** = İnsan öldürücü, insan yıkıcı § Ucu çevgân gibi bir nevi harb aleti. Birinci mânada merdüm piç de denir.

مَرْدُم خُوَار **(merdum ḫuvâr)** = İnsan yiyici.

در برابر چوگوسفند سلیم
درقفا همچو گرگ مردم خوار
سعدی

Huzurda uslu koyun, arkada insan yiyici kurt gibi.
(*Sa'dī*)

مَرْدُم زَاد **(merdum zād)** = İnsan oğlu.

چون هر دو میم مردمه درچشم کائنات
کورست هردو مردمهٔ چشم مردمی
خاقانی

Dünyadan insan arama ve dost isteme; çünkü dostluk ve insanlık hep yılanlık ve akrepliktir. Yahut dost ve insana mensup olanlar, dost ve insan geçinenler hep yılan ve akrep gibidir. Kâinatın gözünde insaniyet gözünün her iki bebeği merdum kelimesinin iki mimi gibi kapalıdır.

(*Ḥākānī*)

مُرْدَن (murden) = Ölmek.

چنان بایك وید عرفی بسرکن کز پس مردن
مسلمانت بزمزم شوید وهندو بسوزاند
عرفی

پس (*ba.*).

§ Sönmekten kinaye olur.

کنون گر بگیرد اجل دامنم
بمیرد چراغ دل روشنم
خواجو

Ecel şimdi eteğimi tutarsa parlak gönlümün ışığı söner.

(*Havācā*)

مُرْدَه (murde) = Ölmüş, ölü.

زبون گشته را تیغ وخنجر زدن
بود بر رگ مرده نشتر زدن
سعدی

زبون (*ba.*).

مُرْدَه گُوی (murde güy) = (*k.*) Mânasız söz söyliyen.

مُرْدَه رِیگ، مُرْدَه رِی (murde rīg, murde rī) = Miras.

مَرْدُمَك (merdumek) = İnsancık § Gözbebeği.

منهای بغیر من رخ ای سیم ذقن
کزغایت غیرتم رود جان زبدن
خواهم‌که شوم مردمك دیدهٔ خلق
تاروی تو هیچ کسی نبیند جزمن
صوفی

Ey gümüş çeneli benden başkasına yüz gösterme ki ziyade kıskançlıktan canım tenimden gider. Yüzünü benden başka hiçbir kimsenin görmemesi için halkın gözbebeği olmayı isterim.

(*Ṣāfī*)

مَرْدُم گِیَاه، مَرْدُم گِیَا (merdum giyâ, merdum giyâh) = Yebrühussanem muharrefi abdüsselâm denilen, kökü insan şeklindeki bitki استرنك (*ba.*).

چنانم دل آزرده از نقش مردم
که از نقش مردم گیا می‌گریزم
خاقانی

İnsan suretinden o kadar rencideyim ki merdum giyā'nın resminden kaçıyorum.

(*Ḥākānī*)

گر لطف مهدمیت بمردم گیا رسد
مردم گیاه مردم گردد همان درنك
سوزنی

Senin lütfun merdum giyā'ya erişirse merdum giyā derhal insan olur.

(*Sūzenī*)

مَرْدُمَه (merdume) = Gözbebeği.

مردم مجوی ویار مخواه ازجهان‌که هست
یاری ومردمی همه عاری وکژدمی

بکیتی در از مرگ خشنود کیست
که فرجام کارش بداندکه چیست
بمرد وجهان مرده ری ماندازو
شد آن گنج پادشاهی ورنك وبو
فردوسی

Dünyada işinin âkıbeti ne olduğunu bilip de ölümden hoşnut olan kimdir? Öldü ve dünya ondan arta kaldı. O hazine, padişahlık ve debdebe ve dârat ile gitti.

(*Firdevsî*)

از خراج او جمع آری زر چوریك
آخر آن از تو بماند مرده ویك
مولانا

Eğer haraçtan kum gibi altın cemetsen nihayet senden miras kalır.

(*Mevlânâ*)

§ Zebun, değersiz.

گفتم کلید حجره بمن‌ده تو برنشین
این مرده‌ریك را تو بآهستگی بیار
انوری

Dedim odanın anahtarını bana ver, sen bin de bu zebun atı yavaş yavaş getir.

(*Enveri*)

دردا وحسرتاکه بپایان رسید عمر
وین حرص مرده ریك بپایان نمی رسد
وطواط

Vaesefa ki ömür sona erdi de bu âdi ve faydasız hırs sona ermiyor.

(*Vatvât*)

'Aşım Efendi, bu lâfza, «İranlılar arasında makamı zem ve düşnamda arta kalası, arta kalacak mevkilerinde iradolunur» diyor § Aleti tenasül mânasına da zikredilmiştir.

دامن چو برکشید علی گشت تخت عاج
پنشست مرده ریك من انجا باحتشام
منجی

Hüncnetine binaen tercüme edilmedi.

مَرز **(merz)** = Mutlak yer, etrafı hendekle çevrilmiş, içerisi ekilmiş dörtköşe yer, işlenmiş ve ekilmiş her yer, ekilmemiş ve tanzim edilmemiş olup orada bina ve saire yapılan yer.

همه سنگ وخاراست آن کوه ومرز
تهی بکسر از میوه وگشت ورز
اسدی

O dağ ve yer hep taş ve mermerdir. Baştan başa meyvadan ve ekinden hâlidir.

(*Esedî*)

§ Serhad, sınır. Reşîdî, hakikat şudur ki ekilmiş ve ziraat edilmiş yer, bir bum olup merz onun kenarlarıdır, demiş. Nâşırî ise, bum — yer, toprak ve mesken mânasmadır ve muhaveratta filân merdi ġarbîset yâ bûmî= filân adam yabancı mıdır yoksa yerli mi? derler, merz ve bum yekdiğerinin müradifleridir ve yüksek ve alçak mânalarınadır. Evet; ziraat edilen ve bahçe ve bostan ittihaz edilmek üzere tanzim olunan kabarıklığa ve yüksekliğe merz ıtlak edilir, diyor.

برآنم که تا جلهٔ مرز وبوم
نگردم نگردد سرم سوی روم
نظامی

O fikirdeyim ki bütün hududu

dolaşmadıkça Rum cihetine teveccüh etmiyeyim.

(*Nizâmî*)

Bahar hakkında:

تیغهای کوه ازو پرلاله وپرسوسنست
مرزهای باغ ازو پرسنبل وسیسنبرست
فرخی

Bahardan dağ tepeleri lâle ve zambakla, bahçenin yükseltilmiş yerleri sümbûl ve marsıma ile doludur.

(*Ferruhî*)

Burhân; boza ve dişi ile erkeğin birleşmesi mânalarına da geldiğini yazmıştır.

مرزبان (merzbân) = Serhad muhafızı, hâkim, padişah, yer sahibi.

حبذا ملکی که باشد روزوشب
عدل وانصافش درانجا مرزبان
فخری

Ne güzel bir melik ki onun adl ve insafı gece gündüz orada hâkimdir.

(*Fehrî*)

دران مرزکان مرد دیندار بود
یکی مرزبان ستمکار بود
سعدی

O dindar adamın bulunduğu yerde zalim bir padişah vardı.

(*Sa'dî*)

مُرز (**murz**) = Makat.

چند کوید زخمهای گرزشان
برسر هرژاژ خاو مرزشان
مولانا

Onların topuzlarının darbeleri her gevezenin baş ve kıçlarına defeatle vurur.

(*Mevlânâ*)

مَرزُبان نامَه (**merzbân nâme**) = Nazım ve nesir, hikmet ve hikâyeyi müştemil bir kitap.

مَرزدار (**merzdâr**) = Hudut muhafızı olan asker.

مَرزَغَن، مَرزَغان (**merzeğân, merzeğen**) = Cehennem § Mangal § Kabristan.

ای همیشه دل بحرص وآز کرده مرتهن
داده یکباره عنان خود بدست اهرمن
هیچ نیندیشی که آخر چون بود فرجام کار
مرغزار آید جزای فعل تو یامرزغن
سنائی

Ey daima gönlünü hırs ve tamaha bağlıyan ve dizginini şeytanın eline veren kimse! İşin sonu nasıl olacağını düşünmez misin? Fi'linin cezası çayırlık mı yoksa cehennem mi olacak.

(*Senâî*)

هرکرا رهبرش زغن باشد
منزل او بمرزغن باشد
شاعر

Her kimin rehberi çaylak olursa menzili mezar olur.

(*Şâ'ir*)

مَرز گُون (**merz gūn**) = Aleti tenasül.

مَرزَمان (**merzemân**) = Durağan yıldızlardan iki yıldız.

مَرزَن (**merzen**) = Fare = muş.

مَرزَنگوش (**merzengūş**) = Mercan-

köşk denilen fesleğen nev'inden hoş kokulu bir bitki. Şairler güzellerin zülüflerini buna benzetirler. Aslı gūşi merzen = sıçan kulağıdır. Yaprağı sıçan kulağına benzediğinden merzengūş denilmiştir. Muhaffefi merzgūştür.

چو مرزنگوش کردم سربسرگوش
ظهیر فاریابی

Beni mercanköşk gibi baştan başa kulak etti.

(*Zehīr Fāryābi*)

Muarrebi merzencūş, Arapçası (اذن الفار) dır.

مَرْزُوی، مَرْزُو (**merzū, merzūy**) = Merz.

کوه ودرهٔ هند مرا زآرزوی غزو
خوشتر بود ازباغ بهار ولب مرزوی
فرخی

Bana gaza arzusiyle Hindistan'ın dağ ve deresi, bahar bağından ve bahçe kenarından daha hoş olur.

(*Ferruḫī*)

Merzvân = merzbân.

مَرْزَه (**merze**) = Zaterin bahçede yetiştirilen nev'i § Sıvacı malası § Çırağdan ki çırağ konulan zarftır § Fare.

مَرس (**mers**)=Zerduşte tâbi olanlardan biri.

بگوی باعلماء جهان که گردائم
نه از ثنای شهنشه بود شمارا درس
چه درس علم شما نزد گردکار چه لغو
چه قدر جا شما پیش روزگار چه مرس
فخری

Cihanın âlimlerine de ki eğer sizin dersiniz daima padişahı medh ve senaya dair olmazsa Allah katında sizin ilminiz dersi ile beyhude sözler; zamanın nazarında sizin kadr ve kıymetinizle mecusinin kadr ve kıymeti bir olur!

(*Fehrī*)

مَرُست (**merust**) = Rusten ot bitmekten mazii menfi ise de dua ve temenni mevkiinde, bitmesin, kalmasın mânasını ifade eder.

سرای وباغ چو بی‌کدخدای خواهدماند
گل وبنفشه مرست وسرای وباغ مهست
فرخی

Saray ve bahçe mademki sahipsiz kalacak; gül ve menekşe bitmesin, saray ve bağ kalmasın.

(*Ferruḫī*)

مُرْسِلَه پَیْوَنْد (**mursile peyvend**) = (*k.*) Kalem: mürasele râbıtası demektir.

مَرغ (**merġ**) = Çayır.

صبا بسبزه بیاراست دار دنیی را
نمونه گشت زمین مرغزار عقبی را
انوری

Saba, dünya evini yeşillik ile süsledi; yer, cennet çayırına nümune oldu.

(*Enverī*)

مُرغ (**murġ**) = Kuş.

مرغ بی‌بال وپرم افتاده ام در دام تو
بابکش یادانه‌ده یاباز قفس آزادکن
شاعر

Senin tuzağına düşmüş kolsuz kanadsız bir kuşum; ya öldür, ya tane ver, ya kafesten âzad et.
(*Sā'ir*)

§ Güneş.

تو دهی صبح‌را شب افروزی
روز را مرغ ومرغ‌را روزی
نظامی

Sabaha geceyi aydınlatmayı sen verirsin. Gündüze güneşi, kuşa rızkı sen verirsin.
(*Niẓāmī*)

§ Hindistan'da bir şehir.

مرغاب (murġâb) = Merv şâhan içinden geçen bir ırmak = مرو رود (*ba.*) § Ordek. Naşırī birinci mânaya mimin fethiyle yazmıştır.

مرغ آذر فروز (murġi āẕer furūz) = Kaknus denilen kuşun lâkabı.

منم آن مرغ کاذر افروزد
خویشتن را باآتش اندازد
خاقانی

Ateş yakıp da kendini ateşe atan kuş yani kaknus benim.
(*Ḫāḳānī*)

قفنس (*ba.*).

مرغ آفتاب علم (murġi āfitāb ʿalem) = (*k.*) Ateş.

مرغ آمین (murġi āmīn) = Gökte amin amin diyerek uçan bir kuş imiş ki o sırada her kim dua ediyorsa duası makbul olurmuş.

دعای ما باجابت نمی شود نزدیك
کشیده زلف تو دردام مرغ آمین را
بهشتی

Bizim duamız icabete makrun olmuyor: kabul edilmeğe yaklaşmıyor, çünkü senin zülfün amin kuşunu tuzağına cekmiştir.
(*Behiştī*)

مرغ الٰهی (murġi ilâhī) = Ruh ve nefsi natıka.

مرغ انداز (murġ endâz) = Büyük lokmayı çiğnemeden yutmak.

دهن را پی طعمه چون باز کرد
همه طعمه را مرغ انداز کرد
میرحسین

Yemek için ağzını açtığı vakit yemeğin hepsini yutuverdi.
(*Mīr Ḥuseyin*)

مرغ را باد وپنجه چون شهباز
داشت چندان که کرد مرغ انداز
میر یحیی

Kuşu toğan gibi iki pençesiyle tutar tutmaz çiğnemeden yuttu.
(*Mīr Yeḥyā*)

مرغانه ، مرغه (murġâne, murġe) = Kuş yumurtası (Şuʿūrī); yumurta (Niʿmet).

مرغان سدره، مرغان عرش (murġâni sidre, murġâni ʿarş) = Melâikei kiram.

مرغ بسم‌اللهی (murġi bismillâhī) = Kuş biçiminde yazılan besmele.

یك عضو من لز دوست نباشد خالی
مرتاا حق چو مرغ بسم اللهم
شاعر

Benim âzamdan hiçbiri dosttan hali değildir, besmele kuşu gibi baştan ayağa kadar hakkım.
(*Ṣā'ir*)

مرغ‌خوش الحان ، مرغ چن، مرغ بام، مرغ باغ
مرغ‌شب خوان ، مرغ‌شب آهنك ، مرغ زندخوان

(murġi bâġ, murġi bâm, murġi çemen, murġi hoş elḥân, murġi zend ḫuvân, murġi şeb āhenk, murġi şeb ḫuvân)=(*k.*) Bülbül.

دوش زیاد رخت آه جگر سوز من
شد بهوا پربسوخت مرغ شب آهنگ‌را
خسرو

Dün gece senin ruhsarının yâdiyle ciğer yakan ahım havaya gitti, bülbülün kanadını yaktı.

(*Ḫusrev*)

مرغ شبخوانرا بشارت باد کاندر راه عشق
دوست را با نالهٔ شبهای بیداران خوشست
حافظ

Bülbüle müjde olsun ki canan, tarikı aşkta geceleri uyanık olan âşıkların nâlesinden mahzuzdur.

(*Ḥāfıẓ*)

مرغ دل (murġi dil) = (*k.*) Gönül ve akıl. (ġ) nin sükûnu ile korkak, vehham.

مرغ ورنگین تاج (murġi rengīn tâc)= Horoz. Turaca da denir. Horoz mânasına yalnız murġ denildiği de vardır.

گر فرو خفت مرغ همسایه
جبرئیلست مؤذن سحرم
دهلوی

Komşunun horozu uykuya daldı ise benim seher vakti müezzinim Hazreti Cibrildir.

(*Dehlevī*)

مرغ روز (murġi rūz)= (*k.*) Güneş.

مرغ زبانک (murġ zebanek)=Kuşdili denilen bitki (*Ar.*) لسان‌العصافیر.

مرغ زر (murġi zer)=(*k.*) Güneş § Altın sürahi.

مرغ زرین (murġi zerīn) = Tavuk büyüklüğünde turace, biraz da tavusa benzer, kanadları altın gibi parlak, rengi azıcık yeşile mâil bir kuş (Ġeyyāṣ).

مرغ زیرك سار (murġi zīrek sâr) = Sığırcık kuşu nev'inden bir kuştur ki tuti gibi söz söyler =sâru.

مرغ سحر (murġi seḥer) = Bülbül § Horoz § Kumru nev'inden hak kuşu § Seher vakti kalkan âbit ve sâlik.

مرغ سلیمان (murġi süleyman)=İbik kuşu (*Ar.*) هدهد.

مرغ شب آویز (murġi şeb āvīz) = Hak kuşu. İshak kuşu da derler.

نهاده نام آن شبرنك شبدیز
براو عاشق تر از مرغ شب‌آویز
نظامی

O şebrengin adını şebdiz koymuş; ona hak kuşundan daha âşık.

(*Niẓāmī*)

مرغ شب وروز (murġi şeb-u rūz)= (*k.*) Ay ve güneş.

مرغ صبح خوان (murġi subḥ ḫuvân) = Bülbül ve horoz.

مرغ طرب (murġi tarab)=(*k.*) Bülbül § Mektup götüren güvercin.

مرغ عیسی (murġi ʿİsâ) = Yarasa = şebpere.

مرغ فلك (murġi felek) = Melâikei kiram.

مرغك دانا (murġeki dânâ) = (*k.*) Tuti.

کتابه از قلم تست مرغك دانا
عبادت از سخن تست گنج بادآور
کمال

Tuti senin kaleminden kinayedir. Genci badâver senin sözünden ibarettir.

(*Kemāl*)

کنج باد آور (*ba.*).

مرغ گوشت ربا (murgi guşt ruba) = Çaylak.

مرغ لب (murġi leb) = (*k.*) Söz.

مرغ نامه آور (murġi nâme āver) = (*k.*) Hüdhüd § Postacı, ulak ve o vazifeyi gören kuş.

آمد آن مرغ نامه‌آور دوست
صبحگاهی کز آشیان برخاست
خاقانی

Dostun mektubunu getiren kuş sabahleyin yuvadan kalkınca geldi.

(*Ḫāḳānī*)

مرغ نامه بر مرغ نامه (murġi nâme, murġi nâme ber) = Bir yerden bir yere mektup götüren güvercin.

مبارکنامهٔ قران تو داری
که مرغ نامه شد روح‌الامینش
خسرو

Cibrîli Emîn'in inzal ve isaline vasıta olduğu Kuran kitabı mübareki senindir.

(*Ḫusrev*)

مرغ یاقوت پر (murġi yâḳūt per) = (*k.*) Güneş.

مَرْغَز (**merġez**) = Gūr ve Herāt hududunda bir mevzi.

ابلهی مرغزی بشهر هری
سوی بازار برد لاشه خری
سنائی

Merġez'li bir ahmak Herāt şehrinde pazara zayıf bir eşek götürdü.

(*Senā'ī*)

Merġez koyunlarının tüyleri yumuşak ve uzun olduğundan halk, kışın postlarını tabaklayıp üstüne otururlarmış.

مَرْغْزَار (**merġzâr**) = Çayırlı, çemenli yer.

من آنم که اسبان شه پرورم
بخدمت درین مرغزار اندرم
سعدی

Ben padişahın atlarını beslerim: onların üzerine memurum. Bu çayırda hizmet ve vazife ile bulunuyorum.

(*Sa'dī*)

مَرْغْزَارِ عُقْبَا (**merġzâri ʿuḳbâ**) = (*k.*) Cennet.

مَرْغَن (**merġezen**) = Mezar.

آن جهانداری که گشت اندر نبرد
مرغزار از زخم تیغش مرغزن
امام هروی

O cihangir ki harbde onun kılıcının darbesinden çayır mezar oldu.

(*İmāmi Hirevī*)

مَرْغُوا (**merġuvâ**) = Fâl-i bed. Fâl-i hayır ve duaya mervâ denir.

گردد از مهر تو نفرین موالی آفرین
گردد از کین تو مروای اعادی مرغوا
قطران

Senin muhabbetin sebebiyle dostlarının şeameti saadete, senin kinin dolayısiyle düşmanlarının saadeti şeamete mübeddel olur.

(*Ḳaṭrān*)

§ Beddua, lânet.

مَرْغُولَه ، مَرْغُول (**merġūl, merġūle**) = Kıvrım, büklüm.

چند باشی برای شهوت وحرص
پای بسته بطرهٔ مرغول
فخری

پکول (*ba.*).

شانه کن مرغول زلفش باگلاب
گرد بفشان از رخ چون آفتاب
مولانا

Zülfünün kıvrım ve lülesini gül suyiyle tara, güneşe benziyen yanağından tozu silk.

(*Mevlānā*)

§ Saç, zülüf.

بتن بر یکی آسمان گون زره
چو مرغول زنگی گره برگره
نظامی

Vücudunun üzerinde arap saçı gibi düğüm düğüm gök renkli bir zırh vardı.

(*Niẓāmī*)

گج نهاده کله ازمستی وبگشوده قبا
جام می برکف ومرغول مسلسل بردوش
خواجو

Mahmurluktan serpuşunu eğmiş, kaftanını çözmüş, şarap kadehi elde, salıverilmiş saç omuzda.

(*Ḫuvācū*)

§ Ses ve nağme.

کنون کز سر سرو وپای صنوبر
کشد مرغ مرغوله ولاله ساغر
اسدی

Kuşun selvi üzerinde nağmesaz olduğu, lâlenin çam dibinde kadeh çektiği şu zamanda.

(*Esedī*)

§ Sevinç ve meserret.

آن دمی کز سخن از سکرهٔ مرغوله کنند
از خجالت زتن سکره بگشاید خوی
سیف اسفرنگی

O sevinç kadehinden bahsettiği zaman utancından kadehin vücudundan ter boşanır.

(*Seyfī Isferengī*)

مَرْقَد (**merḳed**) = Tatule denilen bitki.

مَرْقَشِيشَا (**merḳeşīşā**) = Göztaşı = ruşinaî.

مَرگ (**merg**) = Ölüm.

بود مرگ به از زبون زیستن
به از زهر خندست بگریستن
هاتفی

Hor ve mağlûp yaşamaktan ölmek; acı gülmekten ağlamak daha iyidir.

(*Hātifī*)

از پنجهٔ مرگ جان کسی برد
کو پیش زمرگ خویشتن مرد
نظامی

Ölümün pençesinden bir kimse kurtuldı ki ölümünden evvel öldü.

(*Niẓāmī*)

Ebedî hayata bir kimse nail oldu ki (موتوا قبل ان تموتوا) sırrına mazhar olmuştur.

مُرگ (**murg**) = Sümük (k) ile murk = kuş mânasınadır.

مَرگَامَرگِی (**mergâ mergī**) = Umumi veba hastalığı (*Ar.*) طاعون

İki merg arasındaki elif mülâzimet ve müsavat edatıdır.

مَرْكَبِ جَمْ **(merkebi cem)** = (*k.*) Rüzgâr: cem kelimesi haşmet ve debdebe, rüzgâr, mühür kelimeleriyle kullanılırsa Hazreti Süleyman. Âyîne, cam kelimeleriyle söylenilirse Cemşît demek olduğundan burada maksat Hazreti Süleyman'dır; çünkü merkep yani binek haşmet ve debdebe kabîlindendir.

مَرْكِ خَرْ عَرُوسِيِ سَگَسْت **(merki her ʿarūsī'i sekest)** = Eşeğin ölümü köpeğin düğünüdür: Bir fürumâyenin helâkiyle malının diğer fürumâyeye kalması yerinde söylenir bir darbı meseldir.

چه خوش گفت آن نهاوندی بطوسی
که مرگ خر بود سگ را عروسی
خجندی

O Nihavent'li Tos'luya «eşeğin ölümü köpeğe düğün olur» diye ne hoş söyledi.

(*Ḫucendî*)

مَرْگِ مُوش **(mergi mūş)** = Sıçan otu.

مُرْگُو **(murgū)** = Serçe kuşu.

مَرَم **(merem)** = Merhem (*muḥ.*) § Ürkme mânasına, remîden= ürkmek ten nehi hazır.

مَرْمَر **(mermer)** = Mermer مر (*ba.*).

مَرَنْج ، مَرَنْگ **(mereng, merenc)** = Hindistan'da bir kale.

ای حصن مرنج وای آن کسی
گو چون من بر سر تو باشد
مسعود سعد

Ey Merenc kalesi! Yazık o kimseye ki benim gibi senin tependedir.

(*Mesʿūd Saʿd*)

Birincisi renciden=incitmek ten nehi hazır da olur.

مَرْو **(merv)** = Yarpuz envaı. Nev'i tasrih edilmezse mervi hoş = koca yarpuzudur, buna amberi ter, ak mersin de derler § Ḫorāsān'da bir şehir, nisbetinde mervezî denir.

طبیبی پری چهره در مرو بود
که در باغ دل قامتش سرو بود
سعدی

Merv'de peri çehreli bir hekim vardı ki boyu gönül bahçesinin selvisi idi.

(*Saʿdî*)

مرو رشك (merv rişk) = Merv tohumu.

مُرْوا **(murvâ)** = Fâl-i hayır مرغو (*ba.*). murvâyı nîk = fâl-i hayır § Barbed'in 23 üncü lâhni سی لحن (*ba.*).

به مروای منست این حال پیغام
نمی دانم چو خواهم دید زایام
نظامی

Haberin şekli bence fâl-i hayırdır. Günlerden ne göreceğimi bilmiyorum.

(*Niẓāmî*)

مُرْوَارِيْد (**murvârîd**) = İnci.

چنان بلطف همی پروردکه مروارید
دگر بقهر چنان خورد می‌کندکه سفال
سعدی

Lûtf ile sanki inci imiş gibi perverşiyap eder; sonra da kahr ile çanak çömlek gibi parça parça eder.
(*Sa'dî*)

مُرْوَارِيْد بَسْتَنْ (**murvârîd besten**) =(*k.*) Yeni devlete nail olmak.

مُرُوْد (**murûd**) = Armut = emrud.

بر سر شاخی مرودی چند دید
باز صبری کرد وخود را واکشید
مولانا

Bir dalın başı üzerinde birkaç armut gördü; gene sabr ile kendini koparmaktan menetti.
(*Mevlânâ*)

مَرْوْرُوْد (**mervrûd**)=Merv şahcan içinden geçen Herât'ın kuzey, Buḫârâ'nın güneyinde bir ırmaktır.

مَرُوسِيدَن (**merûsîden**)=Bir şeyi âdet etmek § Yokluk sebebiyle bir işte zahmet çekmek.

مَرُوش (**merûş**)= Rûşîden=Aydın etmek ten nehi hazır.

مُرَوِّه (**murevvih**) = Ruha ferah veren hoş kokulu şey. Aslında Arapça ve sonu (ḫ) ile mürevvih olup Farsi lisanında kafiyenin istikameti için tasarruf edilerek (h) ye tebdil edilmiştir (Burhân)

مِرِي (**mirî**) = Cidal ve husumet mânasına Arapça olan (مراء) kelimesinin imalesidir.

مُرِي (**murî**)=İşret meclisinde nöbetini başkalarına veren kimse.

مُرِي دَبَانَك (**murî zebânk**) = Sinirli yaprak.

مِرِّيخ (**mirrîḫ**) = Gezeğen yıldızlardandır. Mirrîḫ Arapça olup Farsçası behramdır. (*k.*) yanmış, kızarmış kömür=mirriḫi zuḫal ḫuvâr. (Mirriḫi âfitab ʿalem) (*k.*) yalınlanmış ateş. (Mirrîḫi zeneb fiʿil) (*k.*) dəvar ayağına vurulan demir köstek. (Mirrîḫ selb) (*k.*) kırmızı elbise giymiş kimse. (Mirrîh ve keyvân dîden) (*k.*) mangal içinde yarı yanmış kömür görmek. Mirrîḫ, kimyakerler ıstılâhında demire denir.

مَرْيَمِ عُوْد (**meryemi ġûr**)=(*k.*) Güz mevsimi sebebiyle yaprağını döken asma yaprağı.

مَز (**mez**) = Meziden=emmek ten emir.

گفتم اگر لبگزم می‌خورم وشکر منم
سعدی

Eğer dudağını ısırırsam şarap içer ve şeker emerim dedim,
(*Sa'dî*)

(Z) nin şeddesiyle Arapçada emmek mânasınadır. (M) nin ötresiyle ekşimtırak nar ki mayhoş, leffân da denir.

مِزاح گوی (mizâḥ gūy) = Dalkavuk.

مَزاد (mezâd) = Bir nevi oyun, Araplar tezbih derler (Burhān).

مُزد (muzd) = Ücret.

نابرده رنج گنج میسر نمی‌شود
مزد آن گرفت جان برادر که کار کرد
سعدی

Meşekkat çekmeden define müyesser olmaz. Ey kardeşinin canı yani benim canım! İş yapan ücret aldı.

(*Sa'dī*)

§ Ecr ü sevap.

(نث)

گر قدم رنجه‌داری مزد یابی
سعدی

Eğer zahmeti ihtiyar edersen sevaba girersin.

(*Sa'dī*)

مُزدِ دندان (muzdi dendân) = Diş kirası = دندان مزد (*ba.*).

مُزدور (muzdūr) = Gündelikçi, işçi.

خاك كوی تو بخونابهٔ دل گل كردیم
زجر تا چند كنی اجر مزدوران ده
عماد

Senin mahallenin toprağını gönlün kanlı suyu ile kardık. Ne vakte kadar menedeceksin. İşçilere ücret ver.

(*'Imād*)

مَزه (meze) = Tat, çeşni.

رویت مزه یافته زخالان
چون نان لذت زنفخوالان
سلمان

Senin yüzün benlerden halâvet kesbetmiş; ekmek, çöreotu yahut anasondan lezzetlendiği gibi.

(*Selmān*)

مَزیدَن (mezīden) = Emmek, sormak (*Ar.*) مص.

زمانی چو شکر لبش می‌گزید
زمانی چو نی شکرش می‌مزید
نظامی

Bir zaman dudağını şeker gibi ısırıyor, bir zaman şeker kamışı gibi emiyordu.

(*Nizāmī*)

مَزیده (mezīde) = مزاد (*ba.*) §Durtut oyunu = خبز وبکیر (*ba.*) § Mezīden = emmek mazii naklî.

مژ (mej) = Kej = eğri kelimesinin müradif ve mühmelidir kej mej = eğri büğrü.

مژ (muj) = Kirpik § Kör duman.

مَژاك (mejâk) = Keykâvus'un Māzenderān'da yaptırmış olduğu cennet kadar güzel ve pek geniş bahçe ve köşk ki vüzera ve ümerasiyle oraya gidip işu işret edermiş. Bahçenin üç yüz bahçıvanı varmış.

نشست تو بازیرگان در مغاك
بهست از بهشت ونشست مژاك
فردوسی

Senin akıllılarla çukurda oturmaklığın cennet ve Mejâkte oturmaklığından daha iyidir.
(*Firdevsî*)

مژدك (**mejdek**) = Nūşîrevān'ın babası Ḳubādı Sāsānî zamanında peygamberlik iddia eden Nîşābūr'lu zeki ve âlim bir adamdır ki insanların mal ve eşlerinde müşterek olduklarını iddia ve talim ediyordu. Nūşîrevān şehzadelik zamanında bu meseleyi tetkik etmek üzere âlimleri Mejdek'le mübahaseye davet için babasını razı etmiş ve kurulan mecliste Mejdek bahsi kaybettiği gibi rezil de olduğundan Ḳubād onu tebeasiyle birlikte Nūşîrevān'a havale etmiş o da hepsini astırmış, ellerinde bulunan mallarını sahiplerine vermiş, sahibi çıkmıyanları da fakirlere dağıtmıştır.

نکون بخت را زنده بردار کرد
سرمرد بی‌دین نکونسار کرد
وزان پس بکشتنش باران تیر
تو گر باهشی راه مژدك مگیر
فردوسی

Talihi dönüğü diri diri astı, dinsiz adamı baş aşağı etti, ondan sonra ok yağmuriyle onu öldürdü, eğer sen akıllı isen Mejdek'in yolunu tutma.
(*Firdevsî*)

مژده (**mujde**) = Müjde: ferah verici haber. Eski zamanlarda bundan bozulmuş olan muştu kullanılırdı. (*Ar.*) بشارة ve بشری dir. Müjde getirene verilen bahşişe de denir = mujdegâni = müjdelik, muştuluk.

مژدهٔ وصل می‌دهد گردش آسمان مرا
هیچ نبود از فلك این حرکت گمان مرا
فخری ابروانی

Feleğin hareketi bana birleşme müjdesi veriyor. Felekten bu hareketi hiç ümidetmezdim.
(*Fehrî Ebrevānî*)

عیسی زمقدم تو بایام مژده داد
وزین آن سخن ، نفسش جان بمرده‌داد
کمال اسماعیل

İsā senin geleceğini günlere müjdeledi de o sözün yümün ve bereketiyle nefesi ölüye can verdi.
(*Kemāl İsmā'il*)

مژدگانی بده ای خلوتیٔ نافه گشای
که زصحرای ختن آهوی مشکین آمد
حافظ

Ey nafenin güzel kokusunu yayan halvetî! Müjdelik ver, çünkü Ḫuten sahrasından misk kokusu geldi.
(*Hāfız*)

مژگان (**mujgân**) = Kirpikler, aslı (j) nin üstüniyle müjegândır, müfret mevkiinde de kullanılır, (m) nin esresiyle görülmüştür.

دوش از برای مطبخش هیزم بژگان برده ام
گفت از کجا آورده‌ٔ خاشاك آب آورده را
شاعر

Dün gece sevgilimin aşevi için kirpiklerimle odun getirdim;

suyun getirmiş olduğu çörçöpleri nereden getirdin dedi.

(*Şā'ir*)

یای جائی‌که نهد کاش گذارد اول
که بژگان زخس وخار کنم پاك آنجا
جامی

Ayak basacağı yeri keşki evvelce bıraksa da kirpiklerimle çörçöpten temizlesem.

(*Cāmi*)

مژمژ (**mijmij**) = Yeşil renkli bir sinektir ki etin üzerine konduğu zaman kokutur ve kurtlandırır.

مژنك (**mejenk**) = Nahoşluk, çirkinlik.

همه آراستهٔ جنك وفزایندهٔ کین
روزگاری بخوشی خورده وناخورده مژنك
فرخی

Harbe hazır ve kini artırıcı, zamanı hoşlukla geçirmiş, nahoşluk görmemiş.

(*Ferruḫī*)

§ Medeng mânasına da gelir. مدنگ (*ba.*).

مژو (**mijū**) = Külhanda yakılacak talaş.

مژه (**muje**) = Kirpik.

مژه تابهم برزنی روزگار
بصد نیك وبد باشد آموزگار
نظامی

Kirpiğini yumup açıncıya kadar zeman yüz iyilik ve fenalık talim eder.

(*Niẓāmī*)

گویندکه بردمید از گل خارش
جرمیست‌که می‌نهند برگلزارش
چون رخسارش همیشه درچشم منست
عکس مژهٔ منست بررخسارش
سدید

Onun gülünden diken peyda oldu demeleri onun gülzarına isnadedilmiş bir suçtur. Onun yanağı daima benim gözümde olduğundan diken gibi görülen şey kirpiğimin aksidir.

(*Sedid*)

مس (**mes**) = Mücrimlerin ayaklarına vurulan bağ.

هنر زان ایرانیانست ونس
بدارند شیر ژیانرا بمس
فردوسی

Hüner ancak İranlılara mahsustur. Kükremiş aslanı bağla zaptederler.

(*Firdevsī*)

Bir yere merbut olan, başka bir yere gitmeye muktedir olamıyan kimseye (pâmes) ve (m) nin üstünü ve ötresiyle (mes bend) ve (mus bend) denir § Büyük, ulu, aziz.

مس (**mis**) = Bakır.

مست (**mest**)=Sarhoş. مرخوش (*ba.*).

مست (**must**) = Şikâyet.

عهد وپیمان خویش سست مکن
وزغم روزگار مست مکن
لطیفی

Kendi aht ve peymanını gevşet-

me ve zamanın kederinden şikâyet etme.

(*Letîfî*)

ازومرك را گشت چنگول سست
شد از دست او پیش یزدان بحست
اسدی

Ondan ölümün pençesi âciz oldu, onun elinden Cenabı Hakkın huzuruna şikâyete gitti.

(*Esedî*)

§ Gam ve keder: mustemend= kederli, gamlı.

گفتی بپرسش تو چو آیم چه آورم
رحمی بیار برمن و برمستمندیم
خجندی

Seni sormaya gelirsem ne getireyim dedin. Bana ve benim mükedder olmama merhamet getir.

(*Ḥucendî*)

مَسْتَار (**mestâr**) = Pelin denilen bitki.

اگر خواهی زتب زنهار زنهار
کنی از داروی مستار دست آر
ملا محمد

Eğer sıtmadan sakınmak istersen herhalde pelin denilen ilâçtan (bitkiden) bir tutam ele geçir.

(*Mollā Muḥammed*)

مَسْتَرُو (**mesterū**)= Kolaba ve dul aptal otu denilen ve yaprağı zeytin yaprağına benziyen bitki (*Ar.*) زيتون الارض = ḫâlâme = heft berk.

مَسَر (**meser**)= Buz, soğuk=serd.

گردد از سردیٔ دم اعدات
آب در تیر مه بمکه مسر
فخری

Senin düşmanlarının nefesinin soğukluğundan su haziranda Mekkede buz tutar.

(*Fehrî*)

مُسْتَه (**muste**)=Zulüm, gam § Topalak § Atmaca, toğan gibi avcı kuşların yemi.

مَسْرُود (**mesrūd**) = Dua, afsun.

مِسْكَل (**miskel**) = Musikar gibi ağızla çalman bir çalgı, ağız tamburası.

مَسْكَه (**meske**) = Tereyağı.

مَسْنَد آسُودَگَان (**mesnedi āsūdegân**) = (*k.*) Kabir.

مَسْنَد جَم (**mesnedi cem**) = (*k.*) Rüzgâr.

مَسْنَك (**mesnek**) = Kumar oyunu.

مِسْهَای زَر اَنْدُود (**mishâyi zer endūd**) = Altın yaldızlı bakırlar (*k.*) munafıklar ve yalan vaitler.

مَسِيدَن (**mesîden**) = Yoklamak.

مَشَاش (**meşâş**) = Şâşîden = işemek ten nehyi hazır § Baldan yapılan akide: ağda dediğimiz.

مُشْت (**muşt**) = Yumruk.

بخوردم یکی مشت زور آوران
نکردم دگر زور بر لاغران
سعدی

Kuvvetlilerin bir yumruğunu yedim: bir daha zayıfları tazyik etmedim.

(*Sa'dī*)

§ Mecazen avuç mânasına da gelir.

حمد بیحد آن خدای پاك را
آنکه ایمان داد مشتی خاك را
عطار

O Hudayi pâke hadsiz hamd olsun ki bir avuç toprağa iman verdi.

(*Aṭṭār*)

جهان رباط خرابیست درگذرگه سیل
گمان مبرکه بیك مشت گل شود معمور
ظهیر

Cihan sel güzergâhındaki harap bir misafirhaneye benzer; bir avuç çamurla mamur olacağını ümidetme.

(*Ẓehīr*)

§ Az cemaat, fırkai kalile.

قرص مه را پی یك مشت لئیم
بسرانگشت کرم کرد دونیم
جامی

Ayın çöreğini birkaç alçak için kerem parmağının uciyle ikiye ayırdı.

(*Cāmī*)

Hazreti Cāmī bu mazmunu divanında şöyle de ifade buyurmuştur:

ای پرده زآفتاب بوجه حسن سبق
قرص قمر بمعجز حسن تو گشته شق
جامی

Babam merhum Kıbrıs'lı hoca Kâmil Efendi bu beyti nazmen ve tevsian şöyle tercüme etmişti:

Sebk eyledin ey Nebiyi mürsel vechi hüsnünle âfitabı
Şimşiri benanı mucizen de şakeyledi kursu mahitabı

§ Mişten = uğmak, sürmek ten (*ismas.*) mazi.

افسوس ازان دنبهٔ پرواکه بگداخت
در روغن آن ما دو سه چنگال نشتیم
بسحق

Yazık o semiz kuyruğa ki eridi de onun yağında iki üç sıcak ekmek ezmedin.

(*Bushek*)

Mayi şeylerde de kullanılır:

رفته ام از خود بیاد لاله رخساری اسیر
دوستان مشت گلابی برجبین مازنید
میرزا اسیر

Esīr! Bir lâle yanaklının yâdiyle kendimden geçmişim dostlar! Bizim alnımıza bir avuç gül suyu serpiniz.

(*Mirzā Esīr*)

§ Topalak denilen kök. (m) nin üstüniyle dolu ve kalabalık § Kalın, galiz § (M) nin esresiyle ırmak.

باز جهان گشت چو خرم بهشت
خوید دمید از دو بناگوش مشت
منوچهری

Yine dünya taze ve tarî cennet gibi oldu. Irmağın iki kenarında yeşillik bitti.

(*Minūçihrī*)

مُشتِ آتَشی (muşti āteşī) = (*k.*) Zâlim ve gaddar § Ateşperest.

مُشْتاسَنگ (**muştâseng**) = Sapan taşı.

تیغ خوشتر زطعنهٔ دشمن
مشت بهتر زسنگ مشتاسنگ
علی شطرنجی

Kılıç, düşmanının tatn ve teşniinden daha hoş; yumruk, sapan taşından daha iyidir.
(*'Ali Şetrenci*)

Bazı lügatlere göre el ile tutup yapışacak yeri olan büyük taş.

مُشْت اَفْشار (**muşt efşâr**) = El ile sıkılabilecek her şey § Husrev'in daima elinde oynadığı ve istediği şekle koyduğu iki yüz miskal ağırlığındaki altın.

بنام جودش غواص گر بحر رود
نخست دست رساند بلؤلؤ شهوار
بهو کوه کن که بکان شد بنام دولتاو
نخست میتین برزد بزرمشت افشار
فرخی

Ferhat onun devleti namına madene gittiği zaman birinci külüngü zer-i müşt efşar'a vurduğu gibi, eğer dalgıç onun sehaveti namına deryaya dalarsa iptida pek kıymetli inci ele geçirir.
(*Ferruhi*)

§ Envaından evvel yetişen üzümün şarabı.

مُشْت رَنده ، مُشْت رَنْد (**muşt rend, muşt rende**) = Dülger rendesi.

یك ذره ترا نگرده هموار
نجار زمان بمشت رنده
ابوالعباس مروزی

Zaman dülgeri seni rende ile zerre kadar düzeltmemiş.
(*Ebûl abbâs Mervezî*)

مُشْت رُو (**muşt rū**) = Kolapa denilen bitkinin siyah nev'i ve âdisi.

مُشْتَن (**muşten**) = Sürmek, silmek, uğmak.

مُشْتَنك (**muştenk**) = Yol kesici: muşt ile tenk kelimesinden mürekkep olup bu işi ekseriya el darlığı yani ihtiyaç dolayısiyle irtikâbettiklerinden bu isim verilmiştir.

مُشْتَمال (**muştmâl**) = Tellâk.

مُشْتَمالی (**muştmâlî**) = Güreşçilerin kol kola tutuşmaları ve birbirini yumruklamaları.

مُشْتْوارَه (**muştvâre**) = Dülger rendesi § Bir avuç, bir tutam, bir demet şey.

مُشْتو (**muştū**) = Kırmızı renkli bir çiçek.

مُشْتُو دِرَفْش (**muşt ū direfş**) = (*k.*) Çok müşkül iş, zayıfın kavi ile uğraşması.

ای شوخ کفش دوزکه بردی قرار دل
باغمزهٔ تو مشت ودرفشست کار دل
سیفی

Ey gönlün kararını götüren pa-

buçcu güzel! Senin gamzene karşı gonlün işi çok güçtür.

(*Seyfî*)

مشته

(muşte) = Umumiyetle bıçak, hançer, kılıç gibi şeylerin tutulacak yeri, sapı, hususiyle hallaç tokmağı, pabuççu muştası.

هر روز بهر پنبه زدن بر دواج چرخ
صبح از عمود مشته کند از افق کمان
شاعر

Her gün felek yorganına pamuk atmak için sabah, amuttan tokmak, ufuktan yay yapar.

(*Şâ'ir*)

مشته

(meşte) = Hile ile bir şey satmak. Meselâ malın sahibi hariçten birini mal sahibi göstererek kendisi araya girip alıcıyı aldatması gibi.

مشتی

(miştî) = Gayet nazik bir nevi ipek libas.

بر افکند ای صنم! ابر بهشتی
زمین را خلعت اردی بهشتی
زمین پرسان خون آلود دیبا
هوا پرسان نیل اندوده مشتی
دقیق

Ey güzel! Cennete mensup bulut yere bahar hıl'atini giydirdi; yer, kana bulaşmış kumaşa, hava, çivide boyanmış nazik ipekliye benziyor.

(*Dekikî*)

§ (M) nin ötresiyle az topluluk, az şey.

بادپای آهسته تر وان زانکه مشق خاکیان
بر سر راه سلیمان همچو مور افتاده اند
ناصر بخاری

Atını yavaş yavaş sür; çünkü bir kısım halk Süleymân'ın yolu başına karınca gibi düşmüşlerdir.

(*Nâsırı Buhârî*)

مشتی

(meştî) = Kendini beğenen, mecazen cömert, vefakâr sayan kimse mânasına eski ediblerin kullanmadıkları yeni bir lügattir (Nîzam).

مشتی خاك

(muştî ḫâk)=(*k.*) Dünya § İnsan kalıbı, az insan topluluğu.

مشتی زیاد

(muştî ziyâd) = (*k.*) Aykırı fikirde olan hakir bir topluluk.

مشتی شرار

(muştî şerâr) = (*k.*) Yıldızlar, hususiyle seb'ai seyyare: gezeğen yıldızlar.

مسحه

(muşehne)=Bir nevi helva. Baklava, güllâç diyenler de vardır.

مشرق گشاده بال زر

(meşrik guşâde bâli zer)=Sabah olmuş, güneş doğmuş denecek yerde söylenir. (Bâl) yerine (zâl) da denir.

مشعبد حقه سبز

(muşe'bidi huḳḳe'i sebz)=(*k.*) Ay ve güneş.

مشعبدان حقه سپهر

(muşe bidâni huḳḳe'i sipihr) = (*k.*) Yıldızlar.

مَشْعَلهٔ صُبح ، مَشْعَلهٔ روز ، مَشْعَلهٔ خاوَری (**meşʿale'i ḥâverī, meşʿale'i rūz, meşʿale'i şubḥ**) = (*k.*) Güneş.

مَشْعَلهٔ کِیتی فُروز (**meşʿale'i kītī furūz**) = (*k.*) Güneş. Hazreti Paygamber Efendimize işaret-tir.

مُشْك (**muşk**) = Misk dediğimiz.

بدو گفتم که مشکی یا عبیری
که از بوی دلاویز تو مستم
سعدی

Ona misk misin yoksa amber misin ki senin gönül açıcı kokundan mestim; dedim,

(*Sa'di*)

داغ مرا فراق وطن مشك سوده است
یارب کسی مباد بدین درد مبتلا
شوکت

Vatan ayrılığı benim yanağıma misk sürmüştür. Yarabbi! Kimse bu derde müptelâ olmasın: miskin hassası yarayı azdırmak imiş.

(*Şevket*)

مشك بید (muşk bīd) = Sultanî söğüt = بید مشك (*ba.*).

مشکفروشان (muşkfurūşân) = İtriyat satanlar (*k.*) güzel huylu.

مشك فروش از فقاع ، مشکفشان (muşkfeşân, muşk furūş ez fukâʿ)=Tekellüm ederken ağzından güzel koku gelen yani kelimat-ı tayyibe iradeden kimse demektir.

مشك فروشان (muşk furūşân) = (*k.*) Güzel huylular.

مشك نافه (mūşk nâfe)=Misk otu,

مشکین جو ، مشکین چاه (muşkīn çâh, muşkīn cev)=(*k.*) Güzelin beni.

مشکین مهره (muşkīn muhre) = (*k.*) Yeryüzü.

مشکین وفادار (muşkīn vefâdâr) = Van gülü, Mısır gülü denilen, müddeti çokça süren gül = nesrın.

مَشك (**meşk**) = Su tulumu.

می‌رَم هر شب بمشك دیده آب کوی دوست
آب مشك هیچ سقا نَبرَد بیش ازین
سلمان

Göz tulumiyle; gözümden taşan su ile her gece sevgilinin mahallesini sularım; hiçbir sakanın tulumu suyu; taşıdığı su bundan fazla değildir.

(*Selmān*)

مشکچه (meşkçe) = Küçük tulum.

مشکدانه (muşkdâne) = İtriyattan tertibedilmiş hoş kokulu habbelerdir ki tespih gibi delip ipliğe geçirirler ve küçük kızlar boyunlarına takarlar § Bārbedin icadettiği lâhinlerden 22 nci lâhin.

چو برگفتی نوای مشکدانه
ختن گشتی زبوی مشك خانه
نظامی

Müşkdane nevasını söyledikçe ev misk kokusundan Hutene dönerdi.

(*Niẓāmī*)

مشکدر (meşkder) = Tulum yırtan bir küçük böcek.

مُشکدَم (**muşkdem**) = Hoş sesli siyah bir kuş.

مشك را كافور كردن (muşk rā kâfûr kerden = (*k.*) Kara saçı ağartmak.

مشكك ، مشك زمين (muşki zemîn, muşkek) = Topalak denilen kök.

قاعدهٔ نيست برون ازخلل
مشك زمين گشت به بشكل بدل
ضياءالدين نخشوى

Bozukluğu olmıyan bir kaide yoktur, topalağın ceylân tersi yerine geçtiği vardır.

(*Ziyā'eddîn Nehşevî*)

گرچه مشكك بس بود خوشبو
فرق ازوتا بمشك بسيارست
آذرى

Topalak çok hoş kokulu ise de misk ile arasında çok fark vardır.

(*Āzerî*)

مَشْكَل (**meşgel**) = Haydut, haramzade, yol kesici.

مُشْكَمالى (**muşkmâlî**) = Bârbed'in yirmi dördüncü lâhni.

چو درمشكو بگفتى مشكمالى
همه مشكو شدى پرمشك خالى
نظامى

Ḫusrevin Mişkū namındaki köşkünde muşkmâlî makamını terennüm ettikçe bütün köşk derhal misk ile doluyor.

(*Niẓāmî*)

مُشْكِنَك (**muşkinek**) = Kekliğe benzer bir kuş. Ekseriya su kenarlarında yaşarmış.

مَشْكُوى، مَشْكُو (**meşkū, meşkūy**) = Puthane. Ciḫāngîrî (g) ile yazmış. İstiare tarikiyle padişah haremsarayı § Ḫusrev'in köşkü مشكمالى (*ba.*).

جهان يكسر بمشك آگنده گردد
گر بيراكند گيسو مشكوى
شيبانى

Eğer haremsarayda gîsûsunu dağıtırsa dünya baştan başa misk ile dolar.

(*Şîbânî*)

سر زلف پيچان چو مشك سياه
وزان مشكبو گشته مشكوى شاه
نظامى

Siyah miske benziyen zülfünün ucunu bükücü ve o zülüften padişahın haremsarayı misk kokulu olmuş.

(*Niżāmî*)

مَشْكُول (**meşkūl**) = Küçük tulum ve kırba = meşkce. Meşk rîze muhaffefi meşkîze de denir.

مُشْكُويَه (**muşkūye**) = Muşkū § Musikide bir makam.

مَشْكِيجَه (**meşkîce**) = Küçük tulum = meşkūl=meşkce. (M)nin esresiyle nesrin denilen gül.

مشكين ختام. (muşkîn ḫitâm) = (*k.*) Nihayetinde misk kokusu veren şarap.

مشكين سنان (muşkîn sinân) = (k.) Güzellerin kirpiği.

مشكينك (muşkînek) = Bal yahut şeker ile de pişirilen mümessek bir helva.

مشكين كلاه (muşkin kulâh)=Siyah

serpuş, siyah serpuşlu güzel § § Güzellerin zülüf ve kâkülü.

مِشَنْج ، مِشَنْك (**mişenk, mişenc**) =. Konduğu eti kokutan yeşil renkli bir sinek = mujmuj.

مُشَنْگ ، مُشَنْج (**muşenc, muşeng**) = Burçak § Haydut.

از می‌غفلت چو شود شاه دلگ
مال رعیت ببرد هر مشنگ
مراج

Padişah gaflet şarabiyle bihuş olursa her haydut raiyyenin malını götürür.

(*Serrāc*)

Muşengek de derler. Muşeng burçak ve haydut mânalarına (m) nin fethiyle de rivayet edilmiş.

مُشُو (**muşū**) = Burçağa benzer nife denilen galle.

مَشِيمَهٔ دُنْيَا (**meşīme'i dunya**) = (*k.*) Gök § Güneş.

مَشِيمَهٔ عَالَم (**meşīme'i ʿâlem**) = (*k.*) Gök.

مِصْرِ زَلِيخَا پَنَاه (**mışri zelīḫâ penâh**) = (*k*) İnsanın cesedi.

مِصْرَعَهٔ رِيخته (**mişre'a'i rīḫte**) = Külfetsizce, düşünmeden mevzun düşen güzel mısra (Ġeyyāş).

مِصْرَعَهٔ بَرْجَسْته (**mışre'a'i berceste**) = Fikri yormaksızın hatıra gelen çok iyi mısra.

مِصْرَعَهٔ تُرُنْجِيده (**mışre'a'i turuncīde**) = Çepreşik ve dakik olan mısra.

مَصْرُوعِ خَاوَرِي (**meşrūʿi ḫâverī**) = (*k.*) Güneş.

مِصْرِي (**mışrī**) = Mısıra mensup demek olup kalem, kılıç, nebat şekeri, tiryaki denir.

مِصْرِي مَار (**mışrī mâr**) = Mısır'da yapılan bir nevi mızrak.

مِعْجَرِ زِرْنِيخ (**miʿceri zirnīḫ**) = Güzün tesiriyle sararmış yaprak § Sarı gül § Sabahın şuaı.

مِعْجَرِ عَالِيَه گُون (**miʿceri ġâliye gūn**) = (*k.*) Gece.

مَعْد (**meʿd**) = Salep dediğimiz kök (*Ar.*) حسية الثعلب.

مَعْدَه اَنْبَار (**miʿde enbâr**) = (*k.*) Çok yiyen, şikemperest.

مَعْدَه تَنْك كَرْدَن (**miʿde tenk kerden**) = (*k.*) Çok yiyerek mideyi doldurmak.

مَعْشُوقِ تَنْگدِل (**maʿşūḳi tengdil**) = (*k.*) Dünya.

مُعَلَّق زَدَن (**muʿallaḳ zeden**) = Takla atmak.

مُعَلَّق زَن (**mu'alleḳ zen**) = (*k.*) Oyuncu, cambaz § Rakkas § Pek çok namaz kılan.

مِعْمَارِ كَارْخَانَهٔ كَوْن (**mi'mâri kârḫânei kevn**) = Cenabı Hak.

مَعْمُورَهٔ عَمْرُولَيْث (**ma'mūre'i 'amrū leys**) = (*k.*) Şîrāz şehri.

مَعْنِيِ بِيگَانَه (**ma'ni'i bîgâne**) = Evvelce kimsenin meydana getirmediği çok iyi ve lâtif şey.

مَغ (**meġ**) = Derin.

Jerf ra gufte end meġ mâna
Ki betürki derindir yani
(*Ferhengi Menżūme*)

سوی چاهی کونشانش کرده بود
چاه مغ را دام جانش کرده بود
مولانا

Nişan ettiği derin kuyuyu canına tuzak yapmıştı.
(*Mevlānā*)

§ Irmak.

منی ژرف ، پهناش کوتاه بود
برو برگذشتن دز آگاه بود
فردوسی

Eni kısa olan derin ırmağın üzerinden geçmek korkunçtu.
(*Firdevsi*)

مُغ (**muġ**) = Ateşperest, cem'i muġân.

در دیرمغان آمد یارم قدحی دردست
مست ازمی ومیخواران از نرگس مستش مست
حافظ

Sevgilim elinde kadeh şaraptan sarhoş olduğu halde ateşperestlerin mâbedine geldi. Meyharlar onun mahmur gözlerinden mest idiler.
(*Ḥāfız*)

مِغ (**miġ**) = Miğ (*muḫ.*) ميخ (*ba.*).

مَغَاك (**meġâk**) = Çukur.

چنان دان که جان بهترین گوهرست
نه زین کیهٔ از کیهٔ دیگرست
در خشنده شمعیست از جای پاك
فتاده درین ژرف تاری مغاك
اسدی

Öyle bil ki can en yüksek bir cevherdir, bu cihandan değil başka cihandandır; parlak bir şem'adır; temiz bir yerden bu derin, karanlık çukura düşmüştür.
(*Esedi*)

مغاکچه (**meġâkçe**) = Çukurcuk, kabir.

مَغَاكِ ظُلْمَت (**meġâki ẓulmet**) = (*k.*) Yer § İnsan cesedi.

مَغَاكِ غَار (**meġâki ġâr**) = (*k.*) Mezar.

مُغْبَچَه (**muġbeçe**) = Ateşperest çocuğu. Meyhane muçosu.

آمد افسوس کنان مغبچهٔ باده‌فروش
گفت بیدار شو ای رهرو خواب آلوده
حافظ

Şarap satan muço yazıklanarak geldi de ey uyuklıyan aşk yolcusu! Uyan dedi.

(*Ḥāfız*)

مَغْد **(meğd)**=Alıç. Lûgatlerin bir kısmı patlıcan, bir kısmı da küçük mantar demişler.

مَغْز **(meğz)** = Öz, iç, beyin (*Ar.*) لب.

مغز تو ام چون جدا افتد کج آید درنظر
پرده پوش عیبها باشد لباس اتحاد
شاعر

İkiz iç ayrı düşerse nazarda eğri görünür; ittihat elbisesi ayıpları örter.

(*Şā'ir*)

آنکه چون پسته دیدمش همه مغز
پوست برپوست بود همچو پیاز
سعدی

Fıstık gibi bütün iç zannetiğim kimse soğan gibi hep kabuktan ibaret imiş.

(*Sa'dī*)

مَغْز اُسْتُخْوان **(meğzi ustuḫvân)** = İlik.

چنان درکالبد جوشید جانش
که بیرون ریخت مغز استخوانش
نظامی

Kalıbında canı öyle kaynadı ki iliği dışarı döküldü.

(*Niẓāmī*)

مَغْز بُرْدَن **(meğz burden)** = Çok söylemek, baş ağrısı vermek.

مرغ ایوان زهول او بپرید
مغز ما پرد وحلق خود بدرید
سعدی

Köşkün cansız (camid) kuşu ondan korktuğundan uçtu; bizim başımızı ağrıttı ve kendi boğazını yırttı.

(*Sa'dī*)

مَغْز پُشْت **(meğzi puşt)** = Murdar ilik.

مَغْز پُوسِيده **(meğzi pūsīde)**=(*k.*) Akılsız. Mukabili bīdâr meğzdir.

مَغْز تَر كَرْدَن **(meğz ter kerden)** = (*k.*) Söz söylemek, sohbet etmek.

بگفت کسان مغز در سر کنم
بگفتار شه مغز را تر کنم
نظامی

İnsanların sözüne karşı susar, padişahın sözüne cevap veririm.

(*Niẓāmī*)

مَغْز تِيره **(meğzi tīre)**=Sırt kemiğinin iliği. (*Ar.*) نخاع.

مَغْز خَر خُورْده **(meğzi ḫer ḫūrde)** = (*k.*) Ahmak.

خلق گویند مغز خر خورده
هرکه دراحمق تمام بود
کمال

Ahmaklıkta tamam olana, halk, eşek beyni yemiş derler.

(*Kemāl*)

مَغْز دَر سَر كَرْدَن **(meğz der ser kerden)** = (*k.*) Susmak.

مَغْز دِيده بَر مُژْگان دَويدَن **(meğzi dīde ber mujgân devīden)** = (*k.*) Kanlı gözyaşı dökmek.

بگو تا خود چه در خاطر خلیده است
که مغز دیده برمژگان دویده است
طالب

Söyle bakalım, fikrini ne rencide etmiştir ki kanlı gözyaşı döküyorsun.

(*Ṭālib*)

مَغْزِين (**meġzīn**) = İlik helvası: ceviz, badem, fıstık, çam fıstık, fındık içlerini ezip birbirlerine karıştırarak bal yahut şekerle yapılan tatlı.

مَغْزِيَه (**meġzīne**)=Dimağ, beyin, öz, iç.

مُغْگَده (**muġgede**) = Meyhane § Ateşgede mânasına da gelir.

مَغْل (**meġl**) = Uyku; meğlgâh= uyku uyunacak yer.

مَغْلَاج (**meġlâc**) = Çukura ceviz atmaca dedikleri oyunun çukuru.

هر مرادی‌که داری اندر دل
بتو آید چو جوز در مغلاج
سوزنی

Gönlünde ne muradın varsa cevizin çukura geldiği gibi sana gelir.

(*Sūzenī*)

Meġ = çukur, lâc, lâġ=oyun. Meğlâğ da bu mânayadır.

مُغُنْد ، مُغُنْده (**muġund, muġunde**) = Her yuvarlak ve yumru olan şey, hususiyle etle deri arasındaki küçük yumru.

حوادث دشمنانترا بکینه
برآرد دیدها همچون مغنده
فخری

Hâdisat, düşmanlarının gözlerini kin ile bez gibi çıkarır.

(*Fehrī*)

مُغَيْلَان (**muġeylân**) = Bu isim ile anılan dikenli ağaç. Araplar ümmü ġeylân derler.

مغیلانگاه ، مغیلان باستان (muġeylân bâstân, muġeylângâh) = (*k.*) Dünya.

مُفْت (**muft**) = Değersiz, bedava, beleş.

شاهنشهای حقیقت اسپی‌که دادهٔ
بشنو مراکه تا برسام بعز عرض
درویش بی‌عصاش نگیرد زمین بگفت
طرار ومفلس نستاند زمن بقرض
بیرست وعلق بجوش زان فزوده ام
آری بود رعایت پیر علیل فرض
انوری

Ey şahinşah! Beni dinle, ta ki vermiş olduğun atın hakikatını arz ve tebliğ şerefine nail olayım: fakir onu benden bedava olarak değneksiz kabul etmez; yankesici ve müflis ödünç almaz; hasta ve mâlul olduğu için arpasını artırdım. Evet hastalıklı ihtiyara riayet farzdır.

(*Enverī*)

مُفْلَاك (**miflâk**) = Fakir, perişan, felâketzede.

پادشه در تنعم ودولت
دشمنش خوار وخسته ومفلاك
فخری

Padişah nimet içinde ve devlette; düşmanı zelil, hasta ve fakir olsun.

(*Fehrī*)

بقسمتش مقادیر رزق تز جهدست
دلیلش ابله مرزوق وزیرکان مفلاك
عبدالرزاق

Rızkın dereceleri kısmetledir, sây ile değil; delili, ahmakın merzuk, zekilerin fakir olmasıdır.

(*Abdurrezzāḳ*)

Şimdi meflūk diyorlar, Farslılar Farsça olan nazik kelimesinden nezaket yaptıkları gibi felâket, miflâk, meflūk kelimelerini (felek) kelimesinden müştak kılmışlardır.

مُقْل (**muḳl**) = Çomak. ve gürz. Gürzün Türkçesi bozdoğan ve soğancıktır.

مُقْيِلْبا، مُقْيِل (**muḳīl, muḳīlbâ**) = Aşure=heft dane, Burhān, (muḳīl) aşure (muḳīlbâ) pirinç, nohut, şalgam, pırasa gibi birçok hububat ve sebzelerden pişirilen yemektir ki çavuş aşıdır, bazıları indinde aşure aşıdır, demiştir.

اگرچه دنبه بدیك مقیلبا شد نخوار
بسحق

مبار (*ba.*).

مَكْ (**mek**) = Mekīden = emmek ten emir (*isfa. muḥ. vas.*).

یابد زتو جواب نم سائل نم
از پیرسال یافته تا طفل شیر مك
سوزنی

Yaşlı ihtiyardan, süt emen çocuğa kadar senden nimetler istiyen peki cevabını alır.

(*Sūzeni*)

مُكْ (**muk**) = Zıpkın denilen küçük mızrak (*Ar.*) مطرد

بادا خلیده دیدهٔ شوخت بزخم خار
وانگاه سفته سینهٔ شومت بنوك مك
بوربها

Küstah gözün diken yarasiyle yaralanmış, meşum göğsün de zıpkın uciyle delinmiş olsun.

(*Pūrbehā*)

مُكْيِسْ، مُكَاسْ (**mukâs, mukīs**) = Bir şeyi değerinden eksik paha ile almaya çalışmak mânasına Arapçadır. Yol vergisi, baç mânasına da gelir. Mukīs, mukâsm imale şeklidir.

مَكَا كَفْت (**mekâ keft**) = Meşekkat ve âfet.

مَگَرْ (**meger**) = İstisna edatıdır.

نثر
همگنانرا راض کردم مگر حسود را
سعدی

Hasetçilerden maada hepsini razı ettım.

(*Sa'dī*)

İstifham edatı da olur.

درین یوم حاتم شناس مگر
گر فرخنده رایست ویگوسیر
سعدی

Bu memlekette mübarek reyli ve huyları iyi Hatemi tanıyor musun?

(*Sa'dī*)

Terecci, temenni § Şek, zan § Teşbih ve temsil de ifade eder.

Terecci ve temenni:

زفرخنده خوبی بخوردی بگاه
مگر بی نوائی در آید زراه
سعدی

İyi huylu olduğu için, yoldan bir fakir gelir ümit ve arzusiyle erken yemezdi.

(*Sa'dî*)

§ Şek ve zan.

نسیم خلد می وزد مگر زجویبارها
که بوی مشك می‌دهد هوای مرغزارها
فاآنی

Irmaklardan zannedersem cennet rüzgârı esiyor; çünkü çayırların havası misk kokusu veriyor.

(*Ḳāānī*)

از تو ای ساغر می می‌شنوم بوی بهشت
پیر دیرت مگر از خاك خرابات سرشت
یغما

Ey şarap kadehi! Senden cennet kokusu duyuyorum; manastırın reisi galiba seni meyhane toprağından yuğurdu.

(*Yeğmā*)

§ Teşbih ve temsil.

بتك ژاله می ریخت درکوه ودشت
تو گفتی مگر ابر نیسان گذشت
سعدی

Koşmakla dağa ve sahraya çiy yani ter dökülüyordu; görseydin nisan bulutu geçmişe benziyor derdin.

(*Sa'dî*)

مُكْرَان (**mukrân**) = İrân ile Sistân arasında bir şehir.

ازان پس دلیران پرخاشجوی
بتاراج مکران نهادند روی
فردوسی

Ondan sonra kavgacı yiğitler Mukrān şehrini yağmaya yöneldiler.

(*Firdevsî*)

مَگَس (**meges**) = Sinek.

پرستار امرش همه چیز وکس
نی آدم ومرغ ومور ومگس
سعدی

İnsan oğulları, kuş, karınca, sinek her şey ve herkes onun emrine mutidir.

(*Sa'dî*)

مگس پرانیدن (meges perânîden) = Sinek uçurmak (*k.*) alışveriş olmamak. Dilimizde sinek avlamak denir.

مگست (megest) = Şikest kelimesinin mühmelidir. Şikest ve megest = kırık, dökük.

مگسران (megesrân) = Sinek koğan, sineklik (*Ar.*) مذبة.

مگسگیر (megesgîr) = Örümcek. Asıl mânası sinek tutandır.

مَكَك (**mekek**) = Ebegümeci.

مَگَل (**megel**) = Kurbağa. (K) nin esresiyle sülük.

مَكُو ، مَكُوك (**mekū, mekūk**) = Mekik dediğimiz çulha âleti.

مِكْيَاز (**mikyâz**) = Taze civan § Ahlâksız oğlan.

مَكِيدَن (**mekîden**) = Emmek.

گرفته زخم دلم در دهان خدنگ ترا
بلذتی که مکد طفل شیر خوار انگشت
صائب

خدنگ (*ba.*).

مُل (**mul**) = Şarap.

در حلقهٔ گل ومل خوش خوان دوش بلبل
هات‌الصبوح هبوا یا ایها‌السکارا
حافظ

Bülbül dün gece gül ve şarap meclisinde, ey sarhoşlar! Sabah şarabını hazırlayıp getirin diye ne hoş terennüm etti.

(*Ḥāfıẓ*)

(M) nin esresiyle kıl.

مل تنك (mul tenk) = İki kadeh şarapla hali değişen kimse.

مَلاَزه (**melâze**) = Küçük dil.

مزد گر قابله طفل املرا
بمدح شاه بردارد ملازه
فخری

Eğer ebe, emel çocuğun dilini padişahın medhiyle kaldırırsa lâyıktır.

(*Feḥri*)

مَلاَئِك پَى (**melâ'ik pey**) = (*k.*) Ayağı uğurlu.

مِلْچِخ (**milçeḫ**) = Sapan taşı.

مَلْچَكا (**melçekâ**) = Kasit ve irade.

مَلَخ (**meleḫ**) = Çekirge.

فراقت گشت خسرو را که بیش بند روز بد
ملخ زدگشت دهقان را که می‌ترسید از ژاله
دهوی

Ayrılığın fena gününden korkan Ḫusrev'i öldürdü. Doludan korkan köylünün ekinini çekirge vurdu.

(*Dehlevi*)

ملخ آبی (meleḫi ābī) = Deniz tekesi (*Ar.*) جرادالبحر.

ملخ پیاده (meleḫi piyâde) = Kötürüm olan yahut henüz kanadlanmıyan çekirge.

مَلَم (**mel'am**) = Merhem. Yakı diyenler de vardır.

مُلك (**mulk**) = Burçak.

ملك مطلب گر نخوردی مغز خر
ملك گاوانرا دهند ای بیخبر
عطار

Eğer ahmak değilsen burçak isteme. Ey şaşkın! Burçağı öküzlere verirler.

(*Aṭṭār*)

مِلك (**milk**) = Tırnak diplerinde hâsıl olan abraşlık hastalığı yahut tırnak üzerinde peyda olan beyaz noktalar.

مِلكِ اَرسى (**milki eresî**) = İran kıtası.

مِلك فَرِبه كَردَن (**milk ferbih kerden**) = Memleketi tevsi etmek, kuvvetlendirmek.

مَلوُكا، مَلكا (**melkâ, melūkâ**) = Hıristiyan âlimlerinden müçteḫit derecesinde bir mezhep sa-

hibi. Tâbilerine Melkâniye derler.

ملكان **(melkân)** = Hazreti Hızır'ın pederi.

ملك آوازه **(melek âvâze)** = (*k.*) Meşhur ve müteayyin kimse.

ملكشاه **(melikşâh)** = Sultan Sencer'in babası.

ملك نيمروز **(milki nîmrûz)** = Hazreti Adem'e ve Cenabı Peygambere işarettir. (*k.*) Sîstân şahı olduğu için meşhur Rüstem'e de denir.

ملماز ، ملميز **(melmâz, melmîz)** = Sarı boya.

ملمّعكار شيطانى **(mulemma'kâri şeytânî)** = (*k.*) Bâtılı hak gösteren şahıs. Mütercim Âşım Efendi merhum:

(كنايه ازمرد مى باشدكه باطل را درلباس حق جلوه دهد)

ibaresini libas hakkında cilvegeri suret olan zerrak ve mürai şahıstan kinayedir suretinde tercüme etmiştir.

ملنجيدن **(milencîden)** = Çekip çıkarmak. Âvîhten = asmak mânasına da görülmüştür. Mütercim Âşım bu mânayı yazmayıp hamle ve kasdetmek mânasına geldiğini yazmaktadır.

ملنگ **(meleng)** = Dünya ile ilgisini kesmiş, başı açık, yalınayak derviş ve hakiki aşk ile sarhoş zat. Lengîden = topallamaktan nehyi hazır.

منال كاتبى از سنگلاخ وادى فقر
ملنگ دار بپايان براين طريق وملنگ
مبار عذركه ره دور ومركب لنگست
كه عذر لنگ نيايد زرهروان ملنگ
كاتبى

Ey Kâtibî ! Fakirlik vâdisi taşlığından şikâyet etme ; hakiki âşık olanlar bu yolu sona erdirir ve topallama ; yol uzak, bineğim topal, diye özür dileme ; zira hakiki aşk ile sermest olan sâlikler bahane etmezler.
(Kâtibi)

ملوخيا **(mulûhiyâ)** = Mülhiye dediğimiz sebze. Kîlân lügatidir (Burhân).

مليبار **(melîbâr)** = Hindistan sahilinde biber ağacı yetiştirmekle meşhur bir memleket ki kadınları iffetsiz olur ve her kadının birçok kocası olurmuş.

مماس **(mumâs)** = Çukur, alçak.

ممالان **(mimlân)** = Âzerbâycân ve İrân'da hüküm süren Kerkerîlerden Henûdâ nın pederi.

ممول **(memûl)** = Mûlîden = gecikmek ten nehyi hazır.

مَن (**men**) = Batman: yer yer değişen bir ağırlık ölçüsü. Arapçasında (n) şeddelidir.

جند غرور ای دغل خاکدان
چند منی ای دو سه من استخوان
نظامی

Ey dünyanın kalpazanı! ne vakte kadar kibirleneceksin! Ey iki üç batman kemik! Benlik ne vakte kadar.

(*Nizâmî*)

Küçültmesine menek=batmancık denir.

یك منك گوشت داد خواجه بزن
كش بیز زود بهر طعمهٔ من
مولانا

Benim yemekliğim için acele pişir; diye efendi refikasına bir batmancık et verdi.

(*Mevlânâ*)

§ Kalb.

یار همچون روح حیوانی ومثل مردمك
گه میان من درآید گاه اندر چشم من
خریع الدهر

Sevgili, kâh hayatımın ruhu gibi kalbimin ortasına, kâh gözbebeği gibi gözüme gelir.

(*Keri'uddehr*)

§ Ben mânasına şahs-ı mütekellim zamiri.

هركرا چشم برجیب منست
گر بود چشم من وقیب منست
شاعر

Her kimin benim sevgilimde gözü varsa, benim gözüm de olsa rakîbimdir.

(*Şâ'ir*)

Bazı lügat sahipleri (men) i tüde = yığın mânasına almışlar, harman dediğimiz (hermen) = büyük yığın demek olur § Terazi dilinin geçtiği delik.

مَناح (**menâh**)=Bol, geniş § Dar, ziq.

مَنازِل شِناسان (**menâzil şinâsân**) = (*k.*) Ârifler, mânevi sırlara vâkıf olanlar.

مِنبَرِ آلُودَكان (**minberi ālūdekân**) = (*k.*) Fâsıkların cesedi.

مِنبَرِ بِه پایه (**minberi nuh pâye**)= (*k.*) Arş-ı âzam.

مِنبَك (**minbek**) = Süpürge otu.

مَنبَل (**menbel**) = Tembel.

بدرگی ومنبلی وحرص وآز
چون كنی پنهان بشیدای مگرساز
مولانا

Ey hilekâr! Tabiatsızlık, tembellik ve hırs ve âzı hile ile nasıl örtersin.

(*Mevlânâ*)

منبل دارو (menbel dârū) = Sultan otu, akçe otu denilen bitkidir ki onunla taze yaraları tedavi ederler.

داروی منبل بنه برپشت ویش
مولانا

Yaralı sırta sultan otu denilen bitkiyi koy.

(*Mevlânâ*)

منبل (**munbil**) = Münkir, itikatsız.

شرع ورزی نیاید از منبل
حق گذاری نیاید از کاهل
سنائی

İtikatsız, şeriata taraftarlık etmez. Bir şeyi hakkiyle ifa etmek tembelin elinden gelmez.
(*Senā'ī*)

منتو (**mentū**) = Şirden.

منج (**menc**) = Ban tohumu, (Burhān) ravend demiştir.

منج (**munc**) = Arı, hususiyle bal arısı.

شیرین نگردد از عسل روزگار کام
تاکی زمانه منج صفت خواهدم گزید
ابن یمین

Zaman balından ağzımı tatlılandırmadan zamane ne vakte kadar beni arı gibi sokacak.
(*İbni Yemīn*)

گرنه بریاد تو بهار خورد
انگبین زهر گردد اندر منج
فخری

Eğer çiçeği senin namına yemezse bal arısında bal zehir olur.
(*Fehrī*)

§ Zayıf merkep.

بابور تو پوردستان خرمنج
سوزنی

خرمنج (*ba.*). Her ne kadar Cihāngīrī bu şiiri zayıf merkep mânasına iradetmişse de hermunc bir kelime olup hermekes yani eşek sineği, büvelek mânasınadır.

منجك (**mencek**) = Sıçramak, atılmak, şöyle bir nevi hokkabazlık: içi dolu bir bardağa demir ve taş parçaları koyarlar, onlar kendiliklerinden birer birer dışarıya sıçrarlar.

منجك جهاندی مرا از درت
بهانه نهادی تو برمادرت
منجیك ترمذی

Hokkabazlıkla beni kapından attın da anana bahane buldun.
(*Menciki Tirmizī*)

منجلاب (**mencelâb**) = Çirkef çukuru=parkin § Murdar ve kokar su.

اگر برکهٔ پرکنند ار گلاب
سگی دروی افتد کند منجلاب
سعدی

Eğer bir havuzu gül suyu ile doldursalar içine bir köpek düşerse murdar olur.
(*Sa'dī*)

منجنیك (**mencenīk**) = Mancınık, eski harb âleti.

منجو (**mencū**) = Mercimek.

منجوق (**mencūk**) = مقابل (*ba.*).

مند (**mend**) = İttisaf edatı olup ekseriya kelimenin sonuna getirilir ve sahip mânasını ifade eder: ercümend = akıl sahibi, akıllı. Azmend = hırs sahibi, harîs. Danişmend = ilim sahibi,

âlim. Yalnız söylendiği zaman büyük zat, hudavend mânasını ifade eder.

مندان زتو آموزند اسرار جهانداری
خاقانی

Büyükler cihandarlığın esrarını senden öğrenirler.

(*Ḫāḳānī*)

§ Bir nevi siyah amber.

مندبور (**mendebūr**) = Bedbaht, perişan hal: asıl evlât sahibi mânasına mendbur olup çok evlât sahibi olanlar, ekseriya perişan hâtır olduklarından bu mânaya gelmiştir. Muhaffefi mendur.

مندیش (**mendiş**) = Döşeme, bisat.

نیلگون پرده برکشید هوا
باغ بنوشت مندش دیبا
فرخی

Hava çivit perdeyi çekti; bahçe atlas döşemeyi dürüp topladı.

(*Farruḫī*)

مندك (**mendek**) =Eşya sürümsüz ve revaçsız olmak.

رستم وحمزه ومحنث یك بدی
علم وحکمت باطل ومندك بدی
مولانا

Eğer harb olmasaydı; Rüstem, Hamza, korkak, mesavi olurdu; ilim ve hikmet bâtıl ve revaçsız kalırdı.

(*Mevlānā*)

اختران بسیار خورشید اندکیست
پیش او بنیاد ایشان مندکیست
مولانا

Yıldızlar çok, güneş azdır; onun yanında yıldızların esası revaçsızdır.

(*Mevlānā*)

مندله، مندل (**mendel, mendele**) =Afsuncuların afsun yaparken etraflarına çizdikleri daire.

کرد تسخیر انس وجن وپری
بی عنای نشستن مندل
فخری

İnsan; cin ve periyi mendele oturmak meşakkatinden kurtararak teshir etti.

(*Fehrī*)

بلبل نغمه سرا پیرعزائم خوان شد
گل پری دائرهٔ صحن گلستان مندل
شاه طاهر

Nağme eden bülbül afsuncu pîr oldu. Perisi gül; dairesi gülistan sahnesinin çizgisidir.

(*Şāh Ṭāhir*)

§ Ud ağacı.

از برای قوت دل گر بخوری بایدم
صندل ومندل نیابم غیرچوب ارس وتاغ
ابن یمین

Bana kuvvet-i kalb için buhur lâzım olsa ardıç ve seksek odunundan başka sandal ve ud bulamam.

(*Ibni Yemīn*)

(D) nin esresiyle mendile, çadır yapılan bir nevi kumaş.

منده (**mende**) = Emziği ve kulpu kırılmış desti.

روا نبودکه با این فضل ودانش
بود شرب وخورم دائم زمنده
فخری

مندور (**mendūr**) = Mendebūr muhaffefi.

بهار خرم نزد یك آمد از دوری
بشاد کامی نزد یك گشت مندوری
شاعر

Taravetli bahar uzaktan yakınlaştı, mendeburluğun sevince dönmesi yakındır.
(*Şā'ir*)

مندهیر (**mendehīr**) = Maḥmūdı Ġeznevī tarafından fethedilen pek çok puthaneli bır Hindistan şehri.

مندیش (**mendīş**) = Endīşīden = tefekkür etmek ten nehi hazır olan meyendiş (*muḫ.*) § Ḫorāsān'da bir kale.

منزل بی منزل (**menzili bī menzil**) =Feleki âzamın maverası. Hükema lâ ḫelâ velâ melâ derler.

منزل جان (**menzili cân**)= İnsanın bedeni § Ulvi âlem.

منزل شناسان گم کرده پی (**menzil şinâsâni gum kerde pey**) = İzini belli etmiyen ârifler.

منزل نبهره فریب (**menzili nebehre firīb**)=Furumaye, aldatan menzil (*k*) dünya.

کنون نگرکه ازین عالم نبهره فریب
برسم طالع خود وایست رفتارم
خاقانی

Şimdi bak ki alçakları aldaṭan bu dünyadan kendi talihimin icaplarına göre hareketim geri gitmektir.
(*Ḫākānī*)

منش (**meniş**) = Huy, tabiat.

منش چون بهم گشته آمیخته
ازانجاست این صورت انگیخته
نظامی

Tabiat birbiriyle karıştığı için bu suret ondan peyda olmuştur.
(*Niẓāmī*)
Menişī = Ṭabiī § Himmet ve kerem § Fazileti zatî.

منش باید از مرد چون سرود است
اگر بوز وبالا نداود رواست
ابوشکور

İnsanda doğru selvi gibi zatî fazilet olmalıdır. Eğer boyu bosu olmazsa ne beis var.
(*Ebū Şekūr*)

منشا (**menşebâ**) = Zent lūgatinde âteşgede hizmetçisi.

منشور نویسان باغ (**menşūr nuvīsâni bâġ**) = Bülbül, kumru ve o gibiler. Menşūr berat, ferman mânasına Arapçadır.

منشی فلك (**munşī'i felek**) = (*k.*) Utarit yıldızı.

منظر چشم (**menẓeri çeşm**)= Göz seyrangâhı, Burhān'a göre gözbebeği.

رواق منظر چشم من آشیانهٔ تست
کرم نما وفرود آ که خانه خانهٔ تست
حافظ

Gözüm senin seyrangâhı, yahut gözbebeğim senin yuvandır. Kerem et, in ki ev senin evindir.

(*Ḥâfız*)

منظرِ نیم حایه (menẓeri nīm ḥâye) = (*k.*) Felek.

منغُرك، منغر (menġur menġurk) = Türkçe mangır muharrefi mangır dediğimiz bakır para. § Büyük şarap kadehi.

ای خداوندی‌که از لطف تو دریا پرشود
در صدف هر قطرهٔ آبی زنیسان درشود
بزم شوق تو جو در دل گسترد فرش نشاط
چشم من هم ساقیٔ خوناب وهم منغر شود
عمید

Ey lûtfunden deniz dolu, sedefte nisandan her su katresi inci olan devlet sahibi! Sana iştiyakım gönülde sevinç döşemini döşerse gözüm hem şarap sakisi, hem kadeh olur.

(*'Amîd*)

منقارِ قار (minḳâri ḳâr) = Mürekkepli kalem ucu. Burada kar ve kara ve siyah mânasına Türkçedir. Mürekkepli kalem ucu kara kargaya benzetilmiş demektir.

منقارِ گل (minḳâri gil) = (*k.*) Dil.

منگ (meng) = Kumar oyunu= mengya mengyâger: kumarbaz.

دنیا قمارخانهٔ دیوست واندرو
ماهنگیا گران واجل نفس بین منك
سوزنی

Dünya şeytan kumarhanesidir. biz, orada yaşıyan kumarbazlarız, ecel de kumarın naksına bakıyor.

(*Sūzenî*)

Ban denilen bitkinin ağacı, Tohumuna ban tohumu, Arapça بذرالبنج derler. Yenmesi aklı bozar.

جرجر کند چو جزد همه روز تابشب
مانند تخم منگ بود مایهٔ صداع
رازی

Ağustos böceği gibi bütün gün geceye kadar cırcır eder, menk tohumu gibi baş ağrısına sebeb olur.

(*Rāzî*)

§ Ot = kiyah.

منگش بکلیم کیمیا بخش
خاکش بمسیح توتیا بخش
خاقانی

Otu, hazreti Kelîm'e kimya, toprağı, hazreti Mesiha tütya bahşedici.

(*Ḫāḳānî*)

§ Esneme = ḫemyâze § Uykudan kalkınca kemiklerini çıtırdatmak § Tarz ve reviş § Lâf ve kuzaf § Hiyle ve hud'a. Hırsız ve yol kesici. (Reşîdî) hırsız mânasına meng değil şeng'dir diyor.

منگ (mung) = Mâş denilen böğrülceden küçük siyah habbedir Nāşırî mâş sebz : yeşil böğrülce diye tarif etmiştir § Balarısı

زاده ازمن فضیلت ودانش
چون شکر ازنی وعسل ازمنگ
منصور

Kamıştan şeker, bal arısından bal zuhur ettiği gibi benden fazilet ve ilim doğmuştur.

(*Menşūr*)

مِنگ (ming) — Su yolu künkü.

مَنگَك (mengek) — Kumar oyunu.

مَنگُل (mengul) = Yol kesici = şengul.

مَنگَلُوس، مَنگَله (mengelūs, mengele) = Hindistān'da çok kuvvetli iri ve beyaz filleriyle meşhur bir şehir.

پیلان سفید منگلوسی
خم گشته زبار آن عروسی
هاتفی

Mengeluse mensup filler o geline ait yükten kamburlaşmış: o geline ait çeyizi (cihazı) taşımaktan âciz olmuş.

(*Hātifī*)

پیل شطرنج از کجا ماند بپیل الگلوسی
شیر شادروان کجا ماند بشیر مرغزار
قاآنی

Satranç fili Mengelūs filine nerede benzer; şadırvan aslanı çayır aslanına benzer mi?

(*Ḳāānī*)

شیر شادروان (*ba.*).

سینه‌ها شان پردریده مغزها شان کوفته
چنگ شیر شرزه وخرطوم پیل منکله
مسعود سعد

Haşmetli aslan pençesi göğüslerini yırtmış, Mengele filinin hortumu beyinlerini ezmiş.

(*Mes'ūd S'ud*)

مَنكُور (menkūr) = Deşti kıpçâk'ta bir dağ.

مَنكُوش (menkūş) = Küpe.

بزیر زلف منگوشی که دارد
چنان تابد که برخور خجلت آرد
شاعر

Zülfünün altında bir küpesi vardır ki güneşi utandıracak derecede parlar.

(*Şā'ir*)

مَنِكُوه (menikūh) = Nikūhiden — zem ve tâyib etmekten nehyi hazır.

تو اگر من پیاده ام منکوه
که مرا از پیادگی گله نیست
در سواری تو لاف فقر مزن
که ترا لاف چای مشغله نیست
تو چو کوهی درمفاصل کوه
حرکت جز بسی زلزله نیست
انوری

Eğer ben yaya isem ayıplama çünkü benim yayalıktan şikâyetim yoktur. Sen süvarilikte fakirlikten dem urma; çünkü senin için fakirlikten dem vurmağa mahal yoktur. Sen dağ gibisin; dağın boğmaçlarında «damarlarında» hareket, zelzele tazyıkından başkasiyle olmaz.

(*Enverī*)

مَنگِيا (mengiyâ) = منك (*ba.*).

مَنگِيدَن (mengīden) = Öfke ve kızgınlıktan dolayı dudak altından mırıldanmak, homurdanmak.

پس همی منگید باخود زیرلب
در جواب فکرتم آن بوالعجب
مولانا

O şaşkın, benim fikrime cevapta gizlice kendi kendine mırıldanıyordu.

(*Mevlānā*)

این بگفتند در زیرزبان
آن اسیران باهم اندر بحث آن
مولانا

O esirler gizlice Cenabı Peygamber hakkında banu homurdandılar.

(*Mevlānā*)

مَنَنگ (meneng) = منگ (*ba.*).

مِنُو (minū) = Cennet, mînū (M ve n) nin üstünü (v) nin süküniyle; menev, nevîden den nehyi hazır نویدن (*ba.*).

مِنُوچِهر (minūçihr) = Meşhur bir padişah; terkipçe mânası cennet yüzlü demektir.

مَنُوشان (menşân) = Keyḫusrev tarafından Fars emîri tâyin olunan kişi § İçirmek mânasına gelen nüşânîden den nehyi hazır.

مَنَه (mene) = Alt çene (*Ar.*) فک اسفل. (N) nin esresiyle nihaden = koymaktan nehyi hazır.

مَنیژه (menîje) = Efrāsyāb'ın kızı ve Gîv'in oğlu Bîjen'in mâşukası. Menîje, Bîjen'i evine götürdüğünden babası Efrāsyāb Menîje'yi memleketten çıkarmış ve Bîjen'i mücrimlere mahsus kuyuya hapsetmişse de dayısı Rüstem tarafından kuyudan kurtarılmıştır بیژن (*ba.*).

منیژه منم دخت افراسیاب
برهنه ندیده تنم آفتاب
زبهر یکی بیژن شور بخت
بدینسان برافتادم از تاج‌وتخت
فردوسی

Efrasyab'ın kızı Menije benim. Vücudumu çıplak olarak güneş bile görmemiştir. Bir talihsiz Bîjen için böylece tac ve tahttan uzaklaştım.

(*Firdevsî*)

مَو (mev) = Kedi sesi Türkçe mav miyav denir.

گربهٔ جان عطسهٔ شیردلست
شیر گریزد چو کند گربه مو
مولانا

Gan kedisi gönül aslanının aksırmasıdır Kedi mavlaymca aslan kaçar.

(*Mevlānā*)

مُو (mū) = Kıl, tüy,

نیست بروی تو یکی مو سیاه
چند کنی نامه سیاه از گناه
جامی

Yüzünde bir kıl siyah değildir. Âmal defterini günahtan ne vakte kadar karartacaksın.

(*Cāmi*)

موچینه (mūçîne) = Cımbız.
موشکاف (mūşikâf) = Kıl yaran (*k.*) müdekkik.

موشکافی کوکه ساز دحل این مشکل مرا
بنما

مُوبَد (**mûbed**) = Ateşperestlerin reisi, hakîm ve danişmendi. Bu kelime muġ = ateşperest. Bed = sahip, reis, serdar kelimelerinden yapılmıştır.

سپرده عنان موبد چند را
گرفته بکف زند وپازند را
خسرو

Bir elde zend ve pazendi tutup dizginini bir kaç mubed'e teslim etmiş.

(*Husrev*)

مُوبَمُو (**mubemû**) = İnceden inceye, çok dikkatle.

گر بگشائی زهم طرهٔ پرپیچ وخم
شرح دهد موبمو حال پریشان دل
عماد

Kıvrılmış ve bükülmüş olan zülfünü çözersen perişan gönlümün halini inceden inceye açıklar.

(*İmâd*)

مُوچَانْ (**mûçân**) = Naz ve edalı bakış, mahmur göz. Bu münasebetle nergise de denir = mûjân.

مُود (**mûd**) = Tavşancıl (*Ar.*) عقاب.

عالم پست جای حضرت اوست
ارزنی خرد مستهٔ مودست
شاعر

Alçak düdya onun huzuruna lâyık yer midir? Küçük bir darı tanesi ukaba yiyecek olur mu?

(*Şâ'ir*)

مُور (**mûr**) = Karınca.

چه نیکو گفت درپای شتر مور
که ای فربه مکن برلاغران زور
سعدی

Devenin ayağı altında karınca; ey semiz! Zayıfları tazyik etme, diye ne hoş söyledi.

(*Sa'dî*)

§ Demir pası.

بجایی‌که جود تو شد دام دلها
کشد مور شمشیر از حرص دانه
صیف اسفرنگی

Senin sehavetin gönüllerin tuzağı olduğu yerde; kılıç muru yani pası hırsından taneyi çeker.

(*Seyf Esfirengî*)

§ Zayıf ve nahiften kinayedir.

بزرگ اوست‌که برخاك همچو سایهٔ ابر
چنان رود‌که دل مور را نیازارد
صائب

Büyük odur ki toprak üstünde bulut gölgesi gibi gider de zayıf ve nahif olanların kalbini kırmaz.

(*Sâ'ib*)

مُورامُونْ (**mûrâmûn**) = Yaban havucu = zerdeki şahrâ'î.

مُورِیانَه، مُورْجانَه، مُورانَه (**mûrâne, mûrcâne, mûriyâne**) = Demir kurdu, yani demiri çürüten pas.

آهنی راکه موریانه نخورد
توان برد از او بصیقل زنك
سعدی

Paslanan demirin cilâ ile pasını izale etmek mümkün değildir.

(*Şa'dî*)

مورانِ مارگشته (mûrâni margeşte) = (*k.*) Kuvvetlenen zayıflar.

مخالفان تو موران بدندومار شدند
برآر از سر موران مارگشته دمار
مسعود رازی

دمار (*ba.*).

مُورچال (**mürçâl**) = Zaptedilecek kalenin etrafına hariçten kazılan çukur ve sıçan yolu tâbir edilen çukur, metris. Mür = karınca. Çâl = yuva mânasına olduğundan karınca yuvasına benzetilmiş demektir.

مورچه (mürçe) = Ufacık karınca § Demir kurdu = مورانه (*ba.*).

مورچه پی (mürçe pey) = (*k.*) Çok kısa sakal.

مورچه پی زدن (mürçe pey zeden) = Ağacın kökünden liflerini koparmak, ayırtlamak § Sakalı çok kısaltmak.

مورچهٔ عنبرین (mürçe'i 'anberîn) = (*k.*) Sakal başlarındaki yeni tüyler.

مُورْد (**mürd**) = Mersin denilen bitki (*Ar.*) آس.

لاله را بای‌عوض کن سیب‌را بانسترن
سرو را باگل بدل کن مورد را باضیمران
مختاری

Lâleyi şaraba, elmayı nesterene değiş; selviyi gül, mersini fesligene mübadele et.

(*Muhtârî*)

Yaprağının taraveti cihetiyle güzellerin zülfünü ona benzetirler § Mühür ve yüzük taşı.

مورد اسپرم (**mürd isperem**) = Yabani mersin.

مُوردانه (**müurdâne**) = Kulapa nev'inden kurt bağrı dedikleri tohum.

مُوردَستان (**mürdestân**) = Şîrâz'da meşhur bir mahalle. /

مُوریش (**müriş**) = Çocukların ipe dizip boyunlarına geçirdikleri küçük boncuk.

مُوری (**mürî**) = Su yoluna döşenen künk § Oluk § Baca.

گرفت کاریز وگیرمن موریست
آب موری من .رنك چو دوغ
شاعر

Edebe uymadığından terceme edilmedi.

زفر دولت او چشمها روان گردد
بسنگلاخ دورد بی پناه وبی موری
فخری

Onun devleti sayesinde çeşmeler muhafazasız ve borusuz taşlık içinde akıyor.

(*Fehrî*)

زلفی روی چون در دوزخ
بینیش همچو موری مطبخ
جامی

Yüzü cehennem kapısı, burnu mutfak bacası gibi bir karı.

(*Câmî*)

مُوزْيانَه (**müryâne**) ‖ موريانه (*ba.*).

مُوزْيِچَال (**mürîçâl**) = موريچال (*ba.*).

مَوز (**mevz**) = Muz dediğimiz lâtif meyva mânasına Arapçadır. (M) nin ötresiyle Mâzenderân'. da bir dağ.

مُوزَه (**müze**) = Çizme Muarrebi müzec. Mütercim 'Aşım Efendinin Oḳyānūs'ta verdiği tafsilâta nazaran müze ve ḫuf; mest, sokman, çedik mânalarına olup çizmeye sermüze derler ki Muarrebi cermüḳtur. Evvelce çizme yerine ḫarçın ve ḫârkeş denilen bir ayakkabı kullanılırdı. Bizim kalçın dediğimiz ḫarçından alınmıştır.

موزه وگل (müze ve gil)=(*k*) Güç iş.

موزه درگل ماندن (müze der gil mânden) = Çizme çamurda kalmak (*k*.) âciz olmak, ayak bağlanmak, zahmet çekmek.

تادی مثل‌او مثل موزه وگل بود
اکنون مثل‌او مثل موی وخمیرست
انوری

Dūne kadar onun meseli müze ve gil darbı meseli idi, şimdi müy ve ḫamir kabîlindendir, yani dūne kadar zahmet ve meşakkat içinde idi, şimdi kolaylığa kavuşmuştur.

(*Enverî*)

موزه دوز (müze dūz) = Çizme dikici, ayakkabıcı.

مُوزَه نِهادَن (**müze nihâden**)=(*k*.) Seferden vazgeçip oturmaya karar vermek.

مُوزَه نِهادَن وكَفش خواستَن (**müze nihâden ve kefş ḫuvâsten**) = (*k*.) Sefer etmek.

چو زابرام لبم دست ملك فارغ شد
گفت بختم خفتکا موزه بنه کفش بجو ه
بیتکی چند بخوان لایق این حال وبرو
برغلامان ملك تنك چه داری خرکاه
انوری

Padişah elini öpmek için ettiğim ısrardan kurtulduktan sonra, talihim, ne saadet; sefere hazırlan, bu hale münasip birkaç beyitcik oku da git; padişahın maiyetine çadırı neden daraltırsın. Dedi.

(*Enverî*)

مُوزِی (**müzî**) = Lûgati Deride palamut mânasınadır (Nāṣırî).

مُوزَه، مُوج (**müj, müje**) = Vavı mechule ile göl.

چو زلف خوبان در جویباش مرزنگوش
چو خط خوبان درموژهاش عیسنبر
فرخی

Onun ırmaklarında mercanköşk, güzellerin zülfüne, onun göllerinde marsıma, güzellerin yanaklarında beliren tüycüklere benzer.

(*Ferruḫî*)

Vavı mârufe ile keder ve musibet mânasmadır.

مُوژان (**mûjân**) = موجان (*ba.*).

خدایگانا شعرم که هست سحر حلال
حرامزاده بود هرکه گویدش مرجان
گرش بلولوء ومرجان کسی کند نسبت
چنان بودکه بنرگس تشبیه موژان
فخری

Ey hudavendigâr! Benim şiirim ki sihri hilâldır, ona her kim mercan verse haramzadedir; eğer bir kimse onu inci ve mercana nisbet ederse edalı ve mahmur gözü nergise benzetmiş gibi olur.

(*Fehrî*)

موسِیرده (**mûsiturde**) = Tüyü kazınmış.

موسَخ (**mûseḫ**) = Papasların bellerine bağladıkları zünnar.

بروم واندرون خان مطبخ نماند
صلیب ومسیحی وموسخ نماند
فردوسی

Rum diyarında han, mutfak; hıristiyan, haç ve zünnar kalmadı.

(*Firdevsî*)

موسَه (**mûse**) = Arı.

موسیجه (**mûsîce**) = Kumru yahut kumru ve üveyk'e benzer bir kuş = mâşîce.

اگر موسی نیم موسیجه هستم
درون سینه موسیقار پستم
مولانا

Eğer Musa değilsem musiceyim göğsümün içinde musikar var.

(*Mevlânâ*)

موسیقار (**mûsîḳâr**) = Mizmar nev'inden sıra kalem düdük. Türkçe muharref olarak mıskal derler. Kaval, ve dervişlere mahsus bir saz. Rüzgâr dokundukça gagasındaki müteaddit deliklerden türlü türlü ses çıkaran bir kuştur. Musiki bundan alınmıştır diye bir masal da lûgat kitaplarına geçmiştir.

موش (**mûş**) = Sıçan.

گربه شیرست در گرفتن موش
لیك موشست در مصاف پلنك
سعدی

Kedi sıçan tutmakta aslandır; fakat kaplan avında sıçandır.

(*Sa'dî*)

موش خرما (**mûşı ḫurmâ**) = Hurma sıçanı, gelincik.

موشخوار (**mûşḫuvâr**) = Çaylak kuşu.

از پی صورت نیامد موش خوار
از خبیثی شد زبون موشخوار
مولانا

Sıçan, sureti için hor olmadı; yaramazlığından dolayı çaylağın zebunu oldu.

(*Mevlânâ*)

موش دربندی (**mûşı derbendî**) = Ermen şeyafî denilen usarenin bitkisi.

موش دشتی (**mûşi deştî**) = Tarla sıçanı (*Ar.*) يربوع.

موش دشتی مگر زکاخ بلند
دیده بود آخته کدوی چند
نظامی

Tarla sıçanı meğer yüksek bir köşkten birkac kabak asılmış görmüştü.

(*Niẓāmī*)

موشك پران (müşeki perrân) = Sincap.

مُوشَكَر (**müşeker**) = Cenazenin evsafını sayarak diğer kadınları ağlatan nevhazen kocakarı. Türkçesi (sağucu) dur. Nāşırī'nin dediği gibi bunun doğrusu (müyeger) olmalıdır.

موشك كور ، موش كور (müşi kür, müşeki kür) = Yarasa kuşu.

زخورشید پنهان شود موش کور
سعدی

Yarasa güneşten gizlenir.

(*Sa'dī*)

نور کیتی فروز چشمهٔ هور
زشت باشد بچشم موشك کور
سعدی

Dünyayı aydınlatan güneşin ziyası yarasanın gözüne çirkin gelir.

(*Sa'dī*)

(Müşi kür) e köstebek diyenler vardır = enguşt berk.

مُوغ (**müğ**) = muğ.

باقبلهٔ آتشین چو موغند
وزآتشیات در فروغند
مولانا

Âteşîn kıbleye karşı ateşperest gibidirler; senin ateşlerinden şûledardırlar.

(*Mevlānā*)

Cem'i Müğân'dır ve Müğân Āẕerbâycān'da bir şehirdir.

مُوك (**mük**) = Diken.

مُوكَده (**mükede**) = Bir kayt ile mukayyet olmıyan şey.

مُول (**mül**) = Kadınların münasebette bulundukları yâbancı erkek, oynaş. Burhān ve Cihāngirī mâşukı zen, ferhengi Cāmi' «mâşukı zenan ez merdumi bîgâne», Nāşırī «mredîi bîgâne ki zeni diğeri bâ o serî peydâ kuned» dedikleri halde Mütercim 'Âṣım Efendi Şu'ūrī'ye uyarak «zeni mâşuka» demiştir ki doğru değildir.

آن زنك می‌خواست تابا مول خویش
برزند درپیش شوی گول خویش
مولانا

O alçak kadın kendi oynaşiyle ahmak kocasının önünde oynaşmak istedi.

(*Mevlānā*)

مولیدن (mülîden) = Durmak § Ağır davranmak § Geri dönmek ten emir (*ismas.*) مولیدن (*ba.*). Dur dur, ağır davran yerinde mül mül, mülâ mül derler.

پیده چه مول مول می‌زنی
در چنین چه کی امید روشنی
مولانا

Beyhude ne ağır davranıyorsun; böyle kuyuda aydınlık ümidi nerede.

(*Mevlānā*)

مول مولت چیست زو ترکام زن
مولانا

Ne duruyorsun acele yürü.
(*Mevlânâ*)

Nehi yerinde memûl denir.

چنین پوعده همی کرد چرخ مولامول
که شد زخون دلم طشت چرخ مالامال
جمال‌الدین

Vâdini böyle mütemadiyen tehir ettiğinden dolayı feleğin leğeni yüreğimin kaniyle malâmal oldu.
(*Cemâliddîn*)

§ Naz ve gamze § Haramzade.

مُولْتَان (**mûltân**) = Ḳandehâr ile Lâhûr arasında bir şehir Mültân da derler, Bu şehre bir fersah messfede büyük bir nehir vardır (Nâşırî)

بمولتان شد ودوره هزار قلعه گرفت
که هر یکی را صدباره بود چون خیبر
فرخی

Multan'a gitti ve yolda bin kale zabtetti ki her birinin Hayber gibi yüz hisarı vardı.
(*Ferrahî*)

مُولَنْجَه (**mûlence**) = Buğday biti.

مُولُو (**mûlû**) = Kalender ve papazların çaldıkları içi boş boynuz ve kamış. Bazı lûgatler papazların manastırda çaldıkları çan demişler.

مرا بینند اندر گنج غاری
شده مولوزن وپوشیده چوخا
خاقانی

Beni bir mağara köşesinde papas feracesi giyip boynuz çalıcı vey çancı görürler.
(*Ḫâḳânî*)

مُولِيَان (**mûliyân**) = Buḫârâ'da bir mahalle adı. Bazılarına göre o mahallenin adı cûyi mûliyân imiş.

باد جوی مولیان آید همی
بوی یار مهربان آید همی
رودکی

Mûliyan mahallesinin rüzgârı, şefkatlı sevgilinin hokusu geliyor.
(*Rûdekî*)

مُولِيدَن (**mûlîden**) = مول (*ba.*).

مُوم (**mûm**) = Türkçe mum dediğimiz (*Ar.*) شمع.

دلم که درکف عشقت زموم نرمتوست
چو وقت پند شودکم زسنگ وآهن نیست
کلیم

Senin aşkının avucunda mumdan daha yumuşak olan kalbim; nasihat zamanı gelince taş ve demirden aşağı değildir.
(*Kelîm*)

مُومُول (**mûmûl**) = Gözde peyda olan bir hastalık.

مُومِيَائِي (**mûmiyâ'î**) = mumya dediğimiz kırık ve çıkığı tedavide müessir sanılan mâdenî bir madde.

مرا از شکستن چنان عار ناید
که از ناکسان خواستن مومیائی
شاعر

Ben nakeslerden mumya istemekten arlandığım kadar aza, mın kırık olmasından utanmam.
(*Şā'ir*)

مونه (**mūne**) = Ateşin sıcaklığı, suyun yaşlığı, havanın soğukluğu gibi tabîi hassalar.

موی (**mūy**) = Kıl, saç, tüy.

گرمن سخن نگویم در وصف روی و مویت
آیینه اتبگوید پیداکه بی نظیری
سعدی

Senin yüzünün ve saçının methinde ben söz söyiemezsem aynan açık olarak söyler ki benzerin yoktur.
(*Sa'dî*)

§ Müyîden = süzişle ağlamak tan emir.

مویان (**mūyân**) = Kaideye muhalif olarak müy=kıl kelimesinin cemi § Müyîden mastarından sıfatı müşebbihe ve haliyk مویدن (*ba.*),

موی از خمیر کشیدن (**mūy ez ḫemīr keşīden**)= (*k.*) Kolay iş görmek.

موی از کف بر آمدن (**muy ez kef ber āmeden**) = Avuçta kıl bitmek (*k.*) bir iş muhâl olmak.

مویم آید بکف وزلف تو ناید بکفم
زین چنین بحت که من دارم واین خوکه تراست
کمال اسماعیل

Benim öyle bir talihim, senin öyle bir tabiatın var ki avucumda tüy biter de senin zülfün ele geçmez.
(*Kemāl İsmā'îl*)

موی بر بستن (**müy ber besteu**)= Hazır ve müheyya olmak.

بسر خیلٔ فتنه برابست موی
سوی تاجگاه تو آورد روی
نظامی

Fitne riyasetine hazırlandı, senin tacgâhına teveccüh etti.
(*Niẓāmî*)

موی بند (**müy bend**) = Saç bağı.

مرصع موی بندش کزقبا بود
هزاران عقد گوهر در بها بود
نظامی

Ensesindeki murassa saç bağı binlerce inci dizisi kıymetinde idi.
(*Hiẓāmî*)

موی درمیان نگنجیدن (**müy dermiyan neguncîden**) = (*k.*) Tam birlik.

چو من ضعیف شدم درهوای صحبت تو
ولی بتغیر تو موی بهم نمی گنجد
سلیم

Seninle konuşma hava ve hevesiyle kıl gibi inceldim; fakat senden başkasiyle tam birlik olmaz.
(*Selîm*)

مویز (**mevîz**) = Kuru üzüm (*Ar.*) ذبیب

ی بیایدکه دهد مستی وخوشحال کند
چه مویزی وچه انگوری ای غیك حبیب منوچهری

Ey iyi dost! Şarap gerek ki insana sarhoşluk versin ve hoş hal etsin; ister kuru ister yaş üzümden olsun.

(*Minüçihrî*)

موی گوشی (müy güşî) = Acem ve Farslılardan bir kısımdır ki saçlarını traş etmedikleri gibi kulaklarının hizasını da geçirmezler. Araplar bunda tasarruf edüp (k) fi (c) ye, (ş) yi (s) ye tebdil ederek bu tayfaya mecusi demişlerdir.

مُوْيِ گِيَا (müy'giya) = İtriyat nev'inden sünbüli hindî denilen gayet hoş kokulu bir bitki ki elyafı ince, çok ve karışık olur; şekli zülfe benzer.

مُوپِنْدِی (müpendî) = Hüner ehli ve sanat sahibi olmak.

موی وبخیر (müyu ḫemîr) = Kolay iş. موزه درکل (*ba.*).

مُوِيه (müye) = Ağlama, nevha etme.

تم چو موی شد از بسکه میکنم مویه
دلم چو زیر شد از بسکه می‌کنم زاری
نجیب کلیابکانی

O kadar ağlıyorum ki vücudum kıla döndü. O kadar ah ve figan ediyorum ki kalbim sazın ince teli gibi oldu.

(*Necîb Kelyābkānî*)

Müyeger = nevha edici.

مویینه (müyîne) = Kürk. Kurkçüye müyîne düz derler.

مَهْ (meh) = Ay mâh (*muḥ.*) okunmaz (h) ile nefi edatı olan ne mevkiinde kullanıldığı vardır. Burhân, dua, beddua, kalem, kum yığını mânalarına da yazmıştır.

مِهْ (mih) = Ulu, azim.

چو از قومی یکی بی‌دانشی کرد
نه‌گه را منزلت ماند نه مه را
سعدی

Topluluktan biri irfansızlık ederse ne küçüğün ne büyüğün itibarı kalır.

(*Sa'dî*)

§ Sis. Mihter = en ulu, âzam.

چو خواهی‌که فردا کنی مهتری
مکن دشمن خویشرا کهتری
سعدی

Yarın ululuk istersen kendi düşmanına çok küçüklük etme,

(*Sa'dî*)

مَهَا (mehâ) = Billûra benzer bir taş.

مِهْ آبَادْ (mih âbâd) = İran ateşperestlerince kendilerine en evvel mebus olan Peygamber. itikatlarınca ona nâzil olan kitabın ismi desatirdir.

مَهَارْ (mehâr) = Devenin burnuna geçirdikleri burunduruk.

لگام برسر شیران کند صلابت عشق
چنان کشدکه شتر را مهار در بینی
سعدی

Aşkın salâbeti aslanların başına gem geçirir; burunda burunduruk deveyi nasıl çekerse öyle çeker.

(*Sa'di*)

Yular mânasına da gelir. Arapça (m) nin esresiyledir.

موشکی درکف دهاراشتری
در ربود وشد روان او از مری
مولانا

Bir küçük sıçan eline bir devenin yularını geçirdi ve mücadele ile yola revan oldu.

(*Mevlânâ*)

مَهِ آسمانی هوش (**mehi âsmânî hûş**) = Bir muallimin talimi ile değil, bedaheti akliyye ile bir şeyi anlamak (Nâşırî).

مَهانول ، مَهانُل (**mehânul, mehânûl**) = Halis afyon.

خود حال دگر خلق چه گویم که زسودا
بودم چو کسی کو خورد افیون مهانل
سنائی

Başkalarının halinden nasıl bahsedeyim ki sevdadan halis afyon yemiş kimse gibi idim [*].

(*Senâ'î*)

مَهپاره (**mehpâre**) = Hüsün ve cemal sahibi ماه پاره (*ba.*).

مَه پرستان (**meh perestân**) = (*k.*) Âşıklar,

[*] Nâşırî, Senâî divanına müracaat ettiğini ve mehânul değil helâhel olduğunu Reşidî ve Burhân'ın Cihângirî'ye iktifa ederek hatâya düştüklerial iddia ediyor.

مَهتاب (**mehtâb**) = Ay aydınlığı. Aslı tâbi meh'dir.

اگر چراغ بمیرد ضیا چه غم دارد
وگر بریزد کتان چه غم خورد مهتاب
سنائی

Eğer ışık sönerse ziya niçin tasalansın, eğer keten dökülürse ay ışığı neden müteessir olsun [**].

(*Sa'di*)

مَهتاب پیمودن (**mehtâb peymûden**) = (*k.*) Faydasız iş görmek.

مَهتوك (**mehtûk**) = Ölü = mürde.

مَهچه (**mehçe**) = Çadır göbeği, çadır ağırşağı denilen çadır direğine geçirilen küçük tabla. Bayrak alemi mânasına mâhçe muhaffefi.

مهچهٔ خیمهٔ تو جرم قمر
شرف

Ayın cirmi senin çadırının tepeliği olsun.

(*Şeref*)

مَهدُم (**mehdum**) = Göçken denilen ak kuyruklu yırtıcı bir kuş. Ak kuyruk ve gümüş kuyruk denilen bir nevi güvercine de derler ki kuyruğu ak, kanatları tamamen siyah olur.

مَهدِ مینا (**mehdi minâ**) = (*k.*) Gök yüzü.

[**] Keten ile ay arasındaki münasebet sühten maddesinde izah edilmiştir. سوخته (*ba.*).

مهد نقش موسی (**mehdi nekşi mûsâ**) = Hazreti Mûsâ'nın doğduğu zaman içine konduğu sandık.

مهر (**mihr**) = Muhabbet, şefkat, merhamet.

گر برکنم دل از تو وبردارم از تو مهر
آن مهر برکه افکنم آن دل کجابرم
خجندی

Gönlümü senden ayırır, sevgimi senden alırsam o sevgiyi kime vereyim, o gönlü nereye götüreyim.

(*Ḫucendî*)

§ Cüneş.

خداوند کیهان وگردان سپهر
فروزندهٔ ماه وناهید ومهر
فردوسی

Dünyanın ve dönücü feleğin sahibi! Ayı, zühreyi, güneşi nurlandırıcı.

(*Firdevsî*)

§ Eylûl âyı.

شاخی‌که دایه بودی مهر منورش
پی مهروار کردمه مهر لاغرش
مختاری

Bir dal ki nurlu güneş onun dayesi idi; eylûl ayı onu sevgisizce zayıflattı.

(*Muḫtârî*)

§ Her şemsî ayın on altıncı günü, bu ayı ve bu günü idareye memur edilen melek.

ازان دوزکش مهرخوانی بنام
مبادا نصیب تو جز عزوکام
فردوسی

Adına mihir dediğin günde senin nasibin şeref ve arzudan başka olmasın.

(*Ferdevsî*)

§ Elmas nev'inden kırmızı bir taş ki (*Ar.*) جرالاحمر § (Mah) m sevgilisi ماه (*ba.*).

مهربان (mihribân) = Muhabbetli, muhabbet sahibi, şefkatli mihribânî = muhabbet.

نه شرط دوستی ومهربانیست
دل مارا ربودن سرکشیدن
سلمان

Bizim gönlümüzü kapıp da itaatsizlik etmek dostluk ve muhabbetin şartı değildir.

(*Selmân*)

§ Bir nevi gayet nazik elbiselik. مهر خاوران (mihri ḫâverân) = Haveran güneşi (*k.*) meşhur şair Enverî, Enverî Ḫaverân'da yetiştiği için evvelce Ḫâveri tahallus edermiş. Ḫâverân Ḫorâsân'da bir kasabadır. Nâşırî Şeyh Ebû Sa'îd Ebûlḫayr'dan kinaye demiştir. Şeyhi müşarünileyhin rübaiyatı meşhurdur. مهرخوان (mihr ḫuvân) = Padişahın erkâni devlete ve ümeraya berayi muhabbet asafı cah, asafuddevle gibi lâkabla hitap etmesi. Burhân bunun Hindistan'da mütearif olduğunu söylüyor. مهر شریعت (mihri şerî'at) = Cenabı Peygambere işarettir.

مهر (**muhr**) = Üzerine bir adamın yahut bir kurulun adı kazılmış

olan maden parçası ve onu bir şeye basmakla çıkan nakş.

مهر حم (muhri ḥum)=(*k.*) Sükût § Unutmak muhri cem, muhri fem de derler.

مهر دهان (muhri dehân) = (*k.*) Sükût § Oruç.

مهر دهانان (muhri dehânân) = (*k.*) Oruçlular.

مهر دهانان روزه داران (muhri dehânâni rūze dârân) = (*k.*) Guruba kadar olan güneş.

مهری (muhrî) = Ağzı mühürlü altın ve gümüş surresi.

از پس آن که زانعام جلال‌الوزرا
شود هر ساله وسد مهری پانصد گانی
فتوحی

Sana Celâlülvüzerânın ihsanından her sene irişen beş yüzlük bir surreden sonra.
(*Futūḥî*)

Mimin esresiyle çenk envaından bir saz,

مهری بکی پیر نزار آوا برآورده بزار
خاقانی

Çenk zayıf bir ihtiyar gibi iniltili bir ses çıkarmış.
(*Ḫāḳānî*)

مِهراب (**mihrâb**) = Kâbil padişahının adı. Rüstemin babası Zāl bunun kızını severek evlenmiş, Rüstem dünyaya gelmiştir.

من از دخت مهراب گریان شدم
چو برآتش تیز بریان شدم
فردوسی

Ben Mihrabın kızından giryan oldum; çünkü keskin ateşin üzerinde püryan oldum.
(*Firdevsî*)

مِهراج (**mihrâc**) = Hint padişahlarımnn lâkabıdır. Mih büyük, râc padişah mânasına geldiğinden büyük padişah demektir Şimdi yarı müstakil olan Hint racalarına denir.

مِهرِاسفَند (**mihri ısfend**) = Her ayın yirmi dokuzuncu günü ve o günü idareye memur sayılan melek.

مِهران (**mihrân**) = Sind nehrinin ismidir § Tebrîz'de bir nehir.

مِهرجان (**mihricân**) = Mihrigân Muarrebi مهرگان (*ba.*).

مِهرگان (**mihrigân**) = Yedinci şemsî ayın on altıncı günü: bugün İrân mecusilerinin nevruzdan sonra en büyük bayramlarıdır. Ayın on altısından başlıyarak yirmi birinci gününe kadar altı gün devam eder. Başlangıcına mihrigâni âmme sonuncu gününe mihrigânı hassa denir. Kadîm Farslıların bugünleri bayram günlerinden addetmelerine muhtelif sebepler rivayet edilmiştir.

مِهرگانِ کوچَك ، مِهرگانِ بُزُرك ، مِهرگانِ خُردَك (**mihrigânı buzurk, mihrigânı küçek, mihrigânı hurdek**) = Musikide birer makamdır. Birincisi yalnız

buzurk, ikincisi ve sonuncusu yalnız küçek ile mütearifitir.

مِهرِگانی ، مِهرِمانی (**mihrigânî, mihrimânî**) = Mihribânî § Barbed'in lâhinlerinden 25 inci lâhin yahut mihrigân bayramında terennüm edilen bir makam موسیقی (*ba.*).

چو نوکردی نوای مهرگانی
ببردی هوش خلق ازمهربانی
نظامی

Mihirigâni makamını tekrarladıkça muhabbetten halkın aklını alıyordu.

(*Niṣâmî*)

مِهرگیاه، مِهرگیا (**mihrigiyâ, mihrigiyâh**) = Yebruhussanem, muharrefi abdüsselâm denilen bitki ki yanında bulundurmak halk nazarında muhabbeti temin edermiş. Beyinlerinde ziyade muhabbet hissi olanlar hakkında «mihrigiya ḫürde end» = sevgi otu yemişler. Darbı meseldir.

یاد مهرش بهر زمین که وزد
زو دمد تابحشر مهرگیاه
قاآنی

Muhabbeti rüzgârı hangi yere eserse oradan haşre kadar sevgi otu biter.

(*Ḳāānî*)

مِهرماه (**mihrimâh**) = Şemsî ayların yedincisi.

مُهره (**muhre**) = Demirci çekici.

بساید زخم گرزاو چو سرمه پیکر خارا
بسنبد نوك رخ او چو مهره تارك سندان
عبدالواسع

Onun topuzunun darbesi mermerin suretini sürme gibi ezer; onun mızrağının ucu örsün tepesini demirci çekici gibi deler.

(*ʿAbdulvāsiʿ*)

Cihāngîrî'nin istidiâl mevkiinde iradettiği bu beyti Nāşırî, Reşîdî'ye tebean yanlış buluyor ve çekiç delmez, ezer, ʿAbulvāsiʿ'in bu şiiri çekiç mânasını ispat etmez; mâna, onun mızrağının ucu örsün tepesini, mühreyi deldikleri gibi deler. demektir, diyor ki pek doğrudur § Bel kemiği, boyun düğümcüğü, gerdanlık, kâğıt ve şatranç mühreleri gibi yumru ve yuvarlak olan şeyler: muhre'i puşt, muhre'i şatranç gibi izafetle taayyün eder.

مهره‌های سیمابی (muhrehâyi sîmâbî) = (*k.*) Yıldızlar.

مهرهٔ جاندارو (muhre'i cândârū) = مار مهره (*ba.*).

مهرهٔ خاك (muhre'i ḫāk) = Kürei arz § İnsan cesedi.

مهره درجام وطاس افکندن (muhre der câm ve tâs efkenden) = Mühreyi cama yahut tasa bırakmak (*k.*) halka padişahın esb suvar olduğunu ilân etmek: çan ve büyük kadeh gibi bir şey vardı ki filin yanına asılırdı. Padişahlar ata bindikleri zaman halkı haberdar etmek için onu çalarlardı (Burhânı Cami').

مهره در شدن بودن (muhre der şeş-

der būden) = (*k.*) Mahpus ve âciz olmak. مهردارخانه (*ba.*). (muhre ez şeşder neyâmden) de denir.

بشش‌خانه نشد کارمش میسر
نیاید مهره اش بیرون زششدر
جامی

Altı hanede işi müyesser olmadı, âciz ve meyus kaldı.

(*Cāmī*)

مهره در کردن جمع شدن (muhre der gerden cemᶜ şuden) = (*k.*) Boyun kırılmak.

مهرهٔ زر (muhreʾi zer) = (*k.*) Güneş.

مهرهٔ سیم (muhreʾi sīm) = (*k.*) Ay, yıldız.

مهرهٔ سیمابی (muhreʾi sīmābī) = (*k*) ay.

مهرهٔ گلین (muhreʾi gilīn) = Muhreʾi ḫâk.

مهرهٔ مشکین (muhreʾi mişkīn) = (*k.*) Yer.

مهره وحقه (muhre vu ḥuḳḳe) = (*k.*) Yer ve gök.

مهرهٔ مار (muhreʾi mâr) = Yılanlardan bir kısmının başında olan muhre.

گر اژدها برود برطریق لشکر تو
نهان کند زنهیب تو مهره دردنبال
ازرقی

Eğer ejder senin askerinin yolu üzerinde giderse senden korktuğundan mühreyi kuyruğunda gizler.

(*Ezreḳī*)

مَهِيست (**mehist**) = Ağır, sakil.

مَهْشِيد (**mehşīd**) = Ay aydınlığı, mehtap. Aslı şīdi meh olup meh = ay. Şīd = nur, ziya mânasınadır.

مَهَك (**mehek**) = Yanlış olarak meyan ağacı denilen buyan ağacı.

مَهْلَند (**mehlend**) = Hindistanda yapılan kılıç, tigi hindi = (*Ar.*) سيف مهند

زبانت از سخن عدل وجود خالی نیست
بلی زتیغ مهند گهر جدا نشود
سلمان

Senin dilin adalet ve sehavet sözünden hali değildir. Evet henüz kılıcından meneviş ayrılmaz.

(*Selmān*)

مِهْمَان (**mihmân**) = Misafir, konuk.

شنیدم که یك هفته ابن‌السبیل
نیامد بمهمان سرای خلیل
سعدی

İşittim ki Hazreti İbrāhīm'in misafirhanesine bir hafta misafir gelmedi.

(*Saʿdī*)

Aslı (mihi mân) dır ki hanenin büyüğü, hane halkının tazim ettiği kimse, demektir.

مِهْمَانْسَرا (**mihmanserâ**) = Misafirhane mânasına geldiği gibi dünyadan da kinaye olur.

مِهْمَانْدَار (**mihmândâr**) = Hane sahibi.

مِهْمَرد (**mihmerd**) = Büyük adam § Köy kâhyası, esnaf şeyhi. Ferhengi Desatirde «masivallahtan kinayedir ki her iki cihandır, eflâk ve ervaha insanı kebîr, beni âdeme insanı sagir derler» denilmiştir.

مِهْمِيز (**mihmīz**) = Mahmuz dediğimiz, potin, çizme ökçesinin arkasına çakılan sivri dişli çark. Arapça mihmâz kelimesinin imâle şeklidir. Nitekim silâh kelimesine selîh denir.

مِهْمَانَه (**mehmâne**) = Maymun = pehnâne.

مِهْنَه (**mihne**) = Horāsān'da, şairi meşhur Enverî'nin vatanı olan kasaba.

مَهْوَارَه (**mehvâre**) = Aylık=mahiyane.

مَهْوَر (**mehver**) = Arapçada إصباح القمر denilen, bitki yahut ay köpüğü denilen bir ak taş.

مِهِى (**mihī**) = Büyüklük, ululuk. Mimin üstüniyle billûr gibi bir taş = mehâ.

مِهِير (**mehīr**) = Ay.

چو پشت آیینه است اجسام اینجا
شود چون روی آیینه مصفا
نه شی ماند آنجا نه مهیری
نه ظلمی یعنی لنجا نه زهیری
عطار

Burada aynanın sırtı gibi olan cisimler aynanın yüzü gibi parlak olur. Orada ne güneşe, aya mütaallik şey kalır, ne zulmet ne aydınlık görürsün.

(*'Aṭṭār*)

مِهِين (**mihīn**) = Ziyade büyük, pek ulu. Sonuna hai tahsis getirilerek mihîne de denir.

مَى (**mey**) = Üzüm şarabı.

نه زاهد چو پاس دین نوشد می‌ازان ترسد
که گردد آشکارا وقت مستی کفر پنهانش
یغما

Sofunun şarap içmemesi dini muhafaza için değil, sarhoşluk zamanında gizli küfrü meydana çıkar korkusundandır.

(*Yeğmā*)

Mecazen şarap kadehi.

پنج وشش می‌بخورد وبوگل گشت
روی آن روی نیکوان یکسر
فرخی

Birkaç kadeh içti ve güzellerin seçkininin yüzü baştan başa gül doldu.

(*Ferruḫī*)

دم گرفته زجور زمانه ای همدم
حدیث زهد وورع درمیان میار می‌آر
قاآنی

Arkadaş! Gönlüm zamanın cevrinden müteessir olmuştur; vera' ve takva sözünü ortaya atma, şarap getir.

(*Ḳāānī*)

§ Gül suyu.

همه یال اسب ازکوان تاکران
زاندوده مشك وی وزعفران
فردوسی

Atın bütün yelesi misk, gül suyu, safran sıvalı.
(*Firdevsî*)

میبه (meyi bih) = Kalbe ferah veren ve onu kuvvetlendiren, şarap, yahut üzüm suyiyle tertibedilmiş ayva şarabı.

میپخته (meyi puḫte) = Koyulaşmcıya kadar kaynatılan üzüm pekmezi, hususiyle bazı baharat ile kaynatılan mayhoş ve lezzetli kısmı (*Ar.*) عقيدةالعنب târip ile میپخته=(meyi puḫtec denir. ʿAşım Efendi nârdenk ile tefsir etmiştir.

میپرست (mey perest) = Çok şarap içen.

وای برآن پسر هزاران وای
که بود میپرست وخود آرای
هاتفی

Yazık o çocuğa binlerce yazık ki meyperest ve süslenici olur.
(*Hâtifî*)

میزده(meyzede) = Çok şarap içmekle hali fenalaşıp yemeğe, içmeğe ve harekete mecali kalmıyan kimse=şarap zede. Türk argosunda matiz, zom.

میسوس (meyi sūs) = Üzüm suyunu meyan suyiyle kaynatıp yapılan şarap.

میشعرفش (meyi şiʿrafeş) = Lâl renkli şarap.

میخانه (meyḫâne) = Şarap satılan ve içilen yer.

آتش نفسان قیمت میخانه شناسند
افسرده دلانرا بخرابات چه کارست
ناصر بخاری

Meyhanenin kıymetini ateş nefisliler anlarlar; kalbi donukların harabat ile ne işi var.
(*Nāṣırı Buḫārî*)

میخوار (meyḫuvâr) = Şarap içen.

زرخسار میخوارگان رنك می
بهر گوشه چون گل برآورده خوی
نظامی

میخوش (meyḫūş) = Mayhoş dediğimiz ekşimsi lâtif taam. Nâşırî mayhoş nar demiş.

میا (**meyâ**)=Âmeden: gelmek ten nehyi ḥazır olup getirme, gelme, demektir.

میامار (**meyâmâr**)=Âmârîden = saymak, tadad etmekten sayma, mânasına nehyi hazır.

میان (**miyân**) = Orta.

نرگس میان باغ چو شمعی بپیش چراغ
باچون میان پروین تابنده مشتری
قطران

Nergis bağın ortasında altı fitilli şem'aya, yahut Ülkerin ortasında parlak Müşteri yıldızına benzer
(*Ketrān*)

§ Bel, kemer bağlanacak yer, kemer.

عشق من از سرین تو دزدیده فربهی
صبر من از میان تو آموخت لاغری
قطران

Benim aşkım dolgunluğu senin ucandan çaldı; benim sabrım zafiyeti senin belinden öğrendi.
(*Ḳeṭrān*)

وسن برمیان بست مرد دلیر
فروشد بدان چاه رخشنده زیر
نظامی

Cesur adam beline ip bağladı, o dibi aydınlık kuyunun içine indi.
(*Niẓāmī*)

§ Bıçak, kılıç kını = niyam.

چون زبانم گرفت خونریزی
همچو شمشیر درمیان کردم
مولانا

Dilim kan dökücülüğe başlayınca kılıç gibi kınına koydum.
(*Mevlānā*)

Çanta, dağarcık mânasına hemyan muhaffefidir.

زری که روی من ازهجر او زر اندودست
برغم من همه درسیمکون میان افکند
سراج

Yüzüm, mehcuriyetiyle sararmış olan altının hepsini bana rağmen gümüş renkli çantaya attı.
(*Serrāc*)

Bu mânalar birinci mânadan alınmıştır.

میان بستن (miyân besten) = Bel bağlamak (*k.*) bir işe hazırlanmak, müheyya olmak.

باصد آزادی چونی بربست سرو
پیش بالایت میان چاکری
ناصر بخاری

Selvi bütün azadeliğiyle senin boyunun huzurunda ney gibi bel bağladı.
(*Nāṣırı Buḫārī*)

میان بند (miyân bend) = Kuşak.

میان بودان (miyân būdân) = Bulut, rüzgâr, yağmur gibi yer ile gök arasında tekevvün eden şey.

میان بوی (miyân buyī) = Orta ve mutedil olmak, miyâne gîr.

میان پاچه (miyân pâçe) = (*k.*) Sürüştürmek.

میانجی (miyâncı) = Aracı vasıta, muslih, mükrim, Bu kelime Türkçeden alınmıştır.

نان من بی میانجی دگران
بده ای رزق بخش جانوران
نظامی

Ey bütün canlıların rızkını veren! Benim rızkımı vasıtasız ihsan et.
(*Niẓāmī*)

میانگیر (miyângîr) = Ara bulucu. Miyangîrî = ara buluculuk, tavassut.

میان گرگیرفت عیبم مکن پیش
میان گیری عجب نبودند درویش
کاتبی

Beline sarılırsam beni çok ayıplama, fakirin meyangirliğine şaşılmaz.
(*Kātibī*)

میانسرایی (**miyânserâyî**) = Bir nevi üzüm.

میانه (**miyâne**) = Orta.

ای تیرغمت وا دل عشاق نشانه
خلق بتو مشغول وتو غائب زمیانه
خیالی

روانه (*ba.*) § Kadınların boyunlarına taktıkları gerdanlık ve

ortasındaki iri inci (*Ar.*) واسطة القلاده درة القلاده.

شاهی که درگهش را چرخ آستانه زیبد
عقد جلال اورا گردون میانه زیبد
فلکیٔ شیروانی

Bir padişah ki felek, dergâhının eşiği olmaya lâyıktır. Onun celâdet ve azametinin gerdanlığına felek inci olsa lâyıktır.
(*Feleki'l Şirvânî*)

میانه‌گیر (miyânegîr) = Aşırıyı ve azcayı ihtiyar etmeyip ortayı seçen.

میتین (**mîtîn**) = Külünk: sivri ve uzun taşçı kazması

چندانکه بشمشیر تو بدخواه شکندی
فرهاد وکرکه تفکندست بمیتین
فرخی

Kılıçla o kadar düşman devirdin ki Ferhâd külünk ile dağ beli devirmemiştir.
(*Ferruhî*)

میخ (**mîḫ**) = Demir ve tahta çivi, kazık.

زده باوگاهی پرشیم طناب
ستونش زر ومیخش از سیم ناب
نظامی

İpleri ipek, direği altın, çivisi halis gümüşten bir çadır kurmuş.
(*Nizâmî*)

§ Altın para sikkesi, damga.

گرده مرهم دل فگار مرا
چهرهای بمیخ کرده نگار
مسعود

Benim mecruh gönlüme sikke ile yaralanmış yani nakışlanmış çehreleri merhem yapmış, fakirlikten yaralanan gönlümü sikkeli para ile tedavi etmiş.
(*Mes'ûd*)

میخ درم (mîḫ derm) = Para sikkesi.

میخ دیناری (mîḫ dînârî) = Altın sikkesi. Burhânı Cami' sikke kalıbı suretinde göstermiştir ki daha doğrudur § Sidik.

میخ گده (mîḫgede) = Darphane.

میخ کش (mîḫ keş) = Kerpeten, kıskaç.

میختن (**mîḫten**) = İşemek.

پلنگ هجر زد چون پنجه برمن
چو موش از بام برمن میخت ایام
عمید

Hicran kaplanı bana pençesini batırınca eyyam üzerime damdan sıçan gibi işedi.
(*Amid*)

میخ قدم (**mîḫ ḳedem**) = Ayağı kırık kimse.

میخک (**mîḫek**) = Karanfil § Küçük çivi. Karanfil küçük çiviye benzediğinden bu isim verilmiştir.

میخی (**mîḫî**) = Fakir hırkası. Hezâr mîḫî derler.

میدان (**meydân**) = Şarap zarfı. Sonundaki (dân) şamdan ve benzerlerinde olduğu gibi, zarf edatıdır § Türkçede kullandığımız

gibi açıklık, uzun ve geniş yer, koşu ve talim yeri.

نقره خنك صبح‌را در تاخت سلطان حق
ساقیا گلگون كیترا میدان درفكن
سلمان

Güneş, sabahın beyaz kır atını sürdü. Ey sâki! Gül renkli atını yani şarabını meydana at: kadehe dök.

(*Selmān*)

Mimin üstünü ve esresiyle Arapçada geniş arsa mânasınadır.

مَیْدانِ اَغبَر ، مَیْدانِ خاکی ، مَیْدانِ خاك (**meydâni ḫâk, meydâni ḫâkī, meydâni eġber**)=(*k.*) Yer.

مَیْدانْ بِسَر آمَدَن (**meydân beser āmeden**) = (*k.*) Ömür sona ermek.

مَیْدانْ فَراخ یافتَن (**meydân ferâḫ yâften**) = (*k.*) Maişet geniş olmak.

مَیْدانْ کَشیدَن (**meydân keşîden**) = (*k.*) Sıçramak için kendini toplamak, koçlar gibi geri geri gitmek.

گر سپند آسا زآتش می‌گریزم دور نیست
می‌کشم میدان که خود از دور برآتش زنم
فیاض

Üzerlik tohumu gibi ateşten kaçarsam uzak değildir. Uzaktan ateşe atlamak için hızlanmak maksadiyle geri çekiliyorum.

(*Feyyāż*)

مَیْدَن (**mîden**) = Yeni ve taze olmak.

مَیْدَنِیه (**meydenîh**) = Sofracı.

مَیْدَه (**meyde**) = Has ekmek.

جو بدیدکه ازسعی بازو خورم
به از میده برخوان اهل کرم
نظامی

Kolumun sâyi ile yediğim arpa ekmeği, ehli keremin sofrasındaki has ekmekten daha iyidir.

(*Niẓāmī*)

مَیْدَه سالار (**meyde sâlâr**) = Ekmekçi.

مِیر (**mîr**) = Bey.

درمیر وزیر وسلطانرا
بی وسیلت مگرد پیرامن
سعدی

Bey, paşa, padişah kapısının etrafını vesilesiz dolaşma.

(*Sa'dī*)

میرآب (**mîrāb**) = Müşterek suları taksim eden kimse. Su idaresi (Ferhengistān).

میرآخور (**mîrāḫūr**)=Padişah ahırının müdürü yahut mütaaddit atları olan büyük adam (Niẓām).

میرآخور دید اورا رحم کرد
کاشنای صاحب خرنود مرد
مولانا

Ahır kâhyası onu görünce merhamet etti; çünkü merkep sahibinin bildiği idi

(*Mevlānā*)

میرآش (**mîrâş**) = Halkı yemeğe davet eden kişi, sofracıbaşı.

میرآتش (**mîrâteş**) = Topçu komutanı.

میربار (**mîr bâr**) = Teşrifat memuru.

میردینی (**mîrdinî**) = Şebboyun menekşe renklisi § Bürümcük denilen ham ipekten mamul kumaş.

میرزا (**mîrzâ**) = Mîr zade muhaffefi olup ekseriya şehzadelere, serdar evlâtlarına, sadata denir yahut isimlerin evveline gelirse aka yerine geçer, isimlerden sonra gelirse şehzadelere denir. ʿAbbâs mîrza gibi (Niẓâm).

میرزا همه وقت جامه زرتاری نیست
پیوسته سپهر برمراد یاری نیست
شاعر

Mirza! Elbise her vakit sırmalı değildir; felek daima dostluk sevdasında değildir.

(*Şâir*)

میرکازرونی (**mîreki kâzirûnî**) = Çortük otu, durak otu denilen güzel kokulu ve kuvvet verici bir bitki = دینارویه (*ba.*).

میروک (**mîrûk**) = Ufak karınca = murce, murek.

میره (**mîre**) = Büyük zat, Efendi.

چون خدمت خاصهٔ تو شایم
زمیره ومیر چون گرایم
خاقانی

Sana mahsus hizmete lâyık iken Efendi ve Beye nasıl meyllederim.

(*Hâkânî*)

میرهشت بهشت (**mîri heşt bihişt**) = Cennetin kapıcısı, rıdvan.

میرهفتمین (**mîri heftumîn**) = (*k.*) Zühal yıldızı.

میز (**mîz**) = Misafir, konuk. Konuk ve ziyafet sahibine (mizbân) denir.

اگرچه مزبان بود خوش زبان
بزشکی نه نیك آید از میزبان
سعدی

بزشك (*ba.*) Yemek masası § Mîziden = işemek ten (*ismas.*), emir § Temîz (*muḥ.*).

میزاب (**mîzâb**) = Oluk: işemek mânasına gelen (mîz) den alınmış ve Arapçalaştırılmıştır.

میزد (**meyzed**) = Düğün ve işret meclisi.

اندر نبرد پشت وپناه تو کردگار
واندر میزد مونس جان تو ماه تو
فرخی

Harbde senin zahîr ve muhafızın Cenabı Haktır; işret meclisinde can yoldaşın yeni aydır.

(*Ferruḫî*)

میزر (**meyzer**) = Başa saracak sarık ve mendil, peşkir.

میڕی چه بود اگر او کویدم
در رواندو عین آتش پی ندم
مولانا

Peşkir, mendil ne olacak, eğer o bana hitaben nedametsiz ateşin içine gir derse.
(*Mevlânâ*)

میزك (mīzek) = Sidik § Miz kelimesinin ismi tasgîri.

میزیدن (mīzīden) = İşemek.

برخویشتن بمیزی از بیم همچو موش
هرگه‌که چون پلنگ درآیم بخرخره
پوربهای جامی

Eğer her zaman kaplan gibi hırıltıya başlarsam korkudan sıçan gibi üzerine işersin.
(*Pürbehâyi Câmi*)

میستی (mīstī) = Türkçe alaten denilen hastalık = pis (*Ar.*) برص. bu hastalığa tutulana ebres muharrefi abraş derler § Cüzam illeti diyenler de vardır. Cüzam = miskinlik.

میسیدن (mīsīden) = Yoklamak = misîden.

میش (mīş) = Koyun.

گرك از مهابت تو بره مانده میش‌را
برداره از زمین وبدوش شبان کفد
سلمان

شبان (*ba.*).

میشا، میشبا (mīşbâ, mīşmâ) = Kaya koruğu, hemîşe behar (*muḥ.*) (*Ar.*) حی العالم.

میش بهار (mīşi behâr) = Papatya nev'inden, sığırgözü dediğimiz çiçek = mîşbâ.

میشه (mīşte) = Yahudilerin muallimi.

میش مرغ (miş murġ) = Toy kuşu = ḫercâl.

میشین (mīşīn) = Meşin dediğimiz deri.

میغ (mīġ) = Sis, pus § Bulut

معانیست دو زیر حرف سیاه
چو در پرده معشوق ودر میغ ماه
سعدی

Sevgili, örtü; ay, bulut altında gizlendiği gibi siyah harfin altında nice mânalar vardır.
(*Sa'dî*)

میك (mīk) = Çekirge. Kâfı tasgir ile mîkek de denir.

میلاد (mīlâd) = Hindistan'da bir şehir § İranlı bir cengâver.

میلاب (mīlâb) = Nargile marpucu.

میل سرمه (mīli surme) = Sürme çekilen düz hilâl.
میل کشیدن (mīl keşîden) = Gözü kör etmek.
میل در سرمه دان دیدن (mīl der surmedan dîden) = Erkekle dişiyi birleşmiş görmek.

میلاوه (**mīlâv**) = Çırak, şakirt.

اوستاد زمانه میلاوه است
شیر گردون زهیبتش گاوست
ابوالخیر

Zamanenin ustası çırak, feleğin aslanı onun heybetinden öküzdür.

(*Ebūlḫayr*)

Mīlâve: şerbetlik, müjdelik.

میله (**mīle**) = Hemedanlı meşhur bir pehlivan § Maḥmūdi Ġaznevī'nin harb ettiği meydan.

میلی (**mīlī**) = Kedi.

میم (**mīm**) = Mim dediğimiz hece harfi § Sâfi şarap.
میم کاتب (mīmi kātib)=(*k.*) A'ma.
میم مطوق (mīmi muṭevveḳ) = Erkeğin tenasül aleti.

میویز (**mīvīz**) = Kuru üzüm.

آنهاکه اسیر عقل وتمییز شدند
در حسرت هست ونیست ناچیز شدند
روبا خبری زآب انگور کزین
کاین بی‌خبران بغوره میویز شدند
خیام

Akıl ve temyize esir olanlar, var ve yok hasretiyle değersiz oldular. Git, üzüm suyundan bir haberdar seç; çünkü bu bihaberler maksada vâsıl olmamışlar.

(*Ḫeyyām*)

Reşīdī, mīmīz şeklinde yazmıştır.

مینا (**mīnâ**) = Madenlere işlenen renkli cam tabakası: mīnâ nâm, mīnâ gūn = mine renkli, renkli cam. Mīnâkâr, mīnâger = mineci.

بوالعجب میناگری کزیك عمل
بست چندین خاصیتها بر زحل
مولانا

Şaşılacak derecede bir minageri ki bir sanatla Zühale bu kadar hassalar verdi.

(*Mevlānā*)

§ Mutlak şişe; mīnâyi mey = şarap şişesi.

مینك (**mīnek**) = Süpürge otu.

مینو (**mīnū**) = Cennet.

نزید صنعت مشاطه آن رخسار نیکورا
بسی بوستان پیرا چه حاجت باغ مینورا
یغما

O güzel yüze tuvalet sanatı yakışmaz, cennet bahçesinin bahçıvanın sâyine ne ihtiyacı var.

(*Yeġmā*)

§ Gök. Mīnūyi ḫâk = kabir.

میو (**mīv**) = Kıl.

میواد (**mīvâd**) = Mībâyed=lâzım olur, gerektir, mânasınadır.

میوه (**mīve**)=Meyva. Mīve'i dil = gönül meyvası (*k.*) evlât§ (*k.*) Şiirler.

آمد از آفاق یاری مهربان
یوسف صدیق را شد میهمان
مولانا

Âfaktan (uzaktan) şefkatli bir dost geldi, Yūsuf Sıddīḳ'a misafir oldu.

(*Mevlānā*)

میهن **(meyhen)** = Aramgâh § İnsanın doğduğu yer § Evlât ve ayal § Kavim ve kabîle § İyi huylu § Tereyağı § Koyun südü,

ای میوهٔ دل من لابل دل
ای آرزوی جانم لابل جان
فرخی

Ey gönlümün meyvası ! Hayır, belki gönlüm. Ey canımın arzusu ! Hayır, belki canım.

(*Ferruḫī*)

مهمان **(mīhmân)** = Misafir, konuk.

ن

ن (k) Arapça elifbenin 20 nci, Farsçanın 21 inci harfidir. Ebced hesabiyle elli sayısını gösterir: kelimenin evvelinde nefi ifade eder. Neguft=söylemedi. Mastarların âhirinde mastariyet edatıdır. Bu surette ta (ت), yahut dal (د) dan sonra bulunur: guften, kerden. Bazan nun (ن) un hazfiyle de mastariyet mânasını ifade eder.

ماخود شکسته ایم چه حاجت شکستما
رفتیم اگر ملول شدی ازنشستن ما
شاعر

Biz zaten kırılmışız: bizi kırmaya ne hacet. Bizim durmamızdan usandı isen gittik.
(*Şâir*)

Bu takdire göre ekseriya mânaca zıt iki kelime arasında bulunur: guft ve şenîd, dâdu sited gibi ki guften ve şenîden, dâden ve siteden takdirindedir. Kelimenin sonunda bulunduğu zaman makabli harfi illet olursa gunne ile telâffuz olunur: zeban=dil, dehan=ağız. Kelimenin ortasında da gunne ile telâffuz edildiği vardır: ḫuvând = okudu, mând = kaldı. Kelimenin sonunda zait olarak da bulunur: pâdâş=mükâfat, pâdâşn. Zîbâ = yakışıklı, zîbân. Bazılarında da nisbet ifade eder, derzen, süzen, rîmen gibi.

نا (nâ)=Nay denilen saz § Boğaz.

سماع عاشقان تسبیح دان زیراکه خوش باشد
هرآن نوحه‌که صاحب ماتمی چنانه ناگوید
دهلوی

Âşıkların simaını tespih bil: çünkü matemlinin boğaz saziyle söylediği her nevha hoş olur.
(*Dehlevî*)

§ Su.

تا باغ پدید آرد برگ گل نیسان
ناباد فرو بارد ناونم آزاری
منوچهری

Bağ, nisan gülünün yaprağını izhar ettikçe; rüzgâr, bahar suyunu yani yağmurunu ve taravetini yağdırdıkça.
(*Minüçihrî*)

Kelimenin evvelinde nefi, âhirinde mahalliyet ifade eder: nâçar = çaresiz. Tengna = dar yer.

ناآزاد (nâāzâd)=Kurtulmıyan, halâs olmıyan (*k.*) alçak kimse. Başlangıçsız, ezelî, sonsuz, ebe-

dî. Âzâd bunun hilâfınadır ki cömert demektir.

ناآغاز (**nâāġâz**) = Geçmişin iptidası olmıyan gün. Arapça karşılığı ازل‌الآزال dır.

ناانجام (**nâ encâm**) = Geleceğin sonu olmıyan gün. Arapça mukabili ابدالآباد dır.

ناآندام (**nâendâm**)= Biçimsiz, gayri muntazam. Biendâm da denir.

ناآندیش (**nâ endīş**)= Gecenin karanlığı gündüzün aydınlığı gibi bedihi ve aşikâr olup fikir ve nazara ihtiyacı olmıyan şey.

ناآوس (**nâūs**) = Kilise, manastır, mecusi ateşgedesi.

گرچه زاغ سیاه گشتم من
نکزینم مقام جز ناآوس
سنائی

Ben kara karga olsam manastırdan başka yer ihtiyar etmem.
(*Senāī*)

ناائین (**nâ īn**)= Isfahān, Yezd, Şîrāz arasında bir şehirceğiz.

ناب (**nâb**) = Halis, sâfi.

زمژگان دمبدم خوناب میریخت
مگو خوناب خون ناب میریخت
جامی

Kirpikten mütemadiyen kanlı su döküyordu; kanlı su deme; halis kan döküyordu.
(*Cāmī*)

هر دو لعلت شکر نابست خواهم هر دورا
می ببوسم ناگاند درمیانشان شکر آب
قاآنی

Her iki lâlin (dudağın) halis şekerden; aralarında dargınlık olmamak için her ikisini öpmek isterim.
(*Ḳāānī*)

نابای (**nâbây**) = Muhal.

نابایشهٔ هستی (**nâbâyişe'i hestī**) ممتنع‌الوجود.

نابدید (**nâbedīd**) = Belirsiz.

آفتاب ارچه روشنست اورا
پاوهٔ ابر نابدید کند
سنائی

Güneş her ne kadar parlak ise de bulut parçası onu belirsiz eder.
(*Senāī*)

نابسود (**nâbisūd**)=Henüz el değmemiş, örselenmemiş yeni ve taze şey.

مراورا یکی گاو بابچه بود
هنوزش بچه خرد بد نابسود
فردوسی

Onun yavrulu bir ineği vardı, ineğin yavrusu taze idi.
(*Firdevsī*)

نابکار (**nâbekâr**) = Hareketi fena kimse § İşe yaramıyan şey.

نابنوا (**nâbinevâ**) = İşe yaramaz bir hâle gelen şey.

نابود (**nâbūd**) = Madum § Sonra yok olmuş şeye de denir § Fakir ve muflis. Nabūdmend = Fakr ve faka sahibi.

تو کوتاه دستی ونابود مند
مزن دست برشاخ مرو بلند
شاعر

Senin elin kısadır ve fakirsin: yüksek selvi dalına el uzatma.
(*Şâ'ir*)

نابینا (nâbînâ) = Kör.

در ادراك كالات خرد چندان كه بی‌كوشد
همان مقدار بی‌بیند كه از آیینه نابینا
سلمان

Senin kemalâtını idrak hususunda akıl çok çalışıyorsa da ancak aynada körür görebildiği kadar görüyor.
(*Selmân*)

نابیوسان (nâbeyûsân) = Ümit beslemiyen, tamahsız.

ناپروا (nâpervâ) = Korkusuz, lâkayt پروا (*ba.*).

ناتراشیده (nâterâşîde) = Yontulmamış, edepten bibehre, yoğun kimse.

بیاك ناتراشیده درمجلسی
برنجد دل هوشمندان بسی
سعدی

Bir mecliste bir kaba adamın bulunması çok akıllıların kalbini incitir.
(*Sa'dî*)

ناجز انجام (nâcuz encâm) = Bitmez tükenmez, nâmütenahi.

ناچار (nâçâr) = Çeresiz, zaruri, âciz.

ناچار هركه صاحب روی نكوبود
هرجاكه بگذرد همه چشمی براو بود
سعدی

Her kim hüsnü cemal sahibi ise her nereye giderse zaruri bütün gözler ona teveccüh eder.
(*Sa'dî*)

ناچار هست ، ناچار باش (nâçâr hest, nâçâr bâş) = Vacibülvücut, Tanrı.

نابَسی (nâbesî) = Adem ki vücut mukabilidir.

نابَهره (nâbehre) = Kalp para § Büyük.

كه واویلا عجب كاریم افتاد
بسر ناجهره دیواریم افتاد
جامی

Feryat, bana şaşılacak bir iş hâdis oldu, başıma büyük bir duvar düştü.
(*Câmî*)

§ Furumaye, soysuz. Bu iki mânaya ezdat kabîlinden olur § Gizli.

ناجُرمَك (nâcurmek) = Buthanede oturmak. Doğrusu nâcurmekî dir § Nasara âbitlerinden biri.

ناجُو (nâcû) = Çam ağacı.

ناجوی این باغ بوجد وخروش
كشته چو سكان فلك سبزپوش
سعدی

Bu bağın çamı vecd ve huruş ile feleğin sakinleri gibi yeşil giymiş.
(*Sa'dî*)

ناچَخ (nâçeḫ) = Eyer baltası = teberzin. Türkçe nacak derler. Tokmaklı büyük balta demektir.

فكنده ناچخ دومغز كفر تادسته
نشانده بیلك درچشم شرك ناسوفار
مسعود سعد

Nacağı küfrün beynine, sapına kadar indirmiş; şirkin gözüne çatal oku gezine kadar oturtmuş.
(*Mes'ûd Sa'd*)

§ Ucu çatallı mızrak § Küçük mızrak ki gönder tâbir olunur.

ناح (**nâḫ**) = Göbek = nâf.

ناخاست (**nâḫâst**) = Kötürüm = zemingir.

ناخدا (**nâḫudâ**) = Kaptan: nâv = gemi, ḫudâ = sahip kelimelerinden mürekkep nâvı ḫudadır ki o da ḫudâyı nâvdan kalbolunmuştur.

خدا کشتی آنجاکه خواهد برد
اگر ناخدا جامه برتن درد
سعدی

Kaptan vücudundaki libası yırtsa da Allah gemiyi dilediği yere götürür.

(*Sa'dî*)

ناخن (**nâḫun**) = Tırnak.

مرا از تو بزنجیر گسستن نتوان
ناخن از گوشت بشمشیر جدا نتوان کرد
یغما

جدا (*ba.*). Nâşırî bu kelimenin aslı nâḫūn dur. Kan insanın bütün âzasına nüfuz ettiği halde bedenin bu cüz'ünde yoktur; ancak az bitişik ve muttasıl olan yerinde vardır, diyor.

تو چنانی مرا بجان وبدل
ای نگارین که گوشت باناخون
شاعر

Ey güzel! Sen can ve yürekle bana ayniyle et ile tırnak gibisin: o kadar yakınsın.

(*Şâ'ir*)

Kuşt ve nâḫun = et tırnak demektir, bu darbı mesel Türkçemizde vardır.

ناخن آفتاب (nâḫuni âfitâb) = (*k.*) Güzelin tırnağı § Ateş, çalgı çalan tırnak.

ناخن بدل زدن (nâḫun bedil zeden) = (*k.*) Kalbe tesir etmek ve bikarar etmek.

ناخن بدندان (nâḫun bedendân) = (*k.*) Mütehayyir = enguşt bedendân.

بدیشان از غنیمت داده چندان
که خلق ماند ازان ناخن بدندان
نزاری

Onlara ganimetten o kadar vermiş ki birçok kişi ondan mütehayyir kaldı.

(*Nizârî*)

ناخن برا (nâḫun burâ) = Makas. Ata dair:

گر بگردانی بگردو ور برانگیزی رود
برتراز عنکبوت وحلقهٔ ناخن برای
منوچهری

Örümcek telinin üzerinde döndürürsen döner; tahrik edersen makasın halkasından geçer.

(*Minüçihrî*)

Mânayı terkibîsi tırnak kesici yani tırnak bıçağı demektir.

ناخن بسنگ آمدن (nâḫun besenk âmeden) = (*k.*) Uygunsuz bir iş zuhu etmek.

ناخن خواره ، ناخن پال (nâḫun pâl, nâḫun ḫuvâre) = Tırnakta zuhur eden dolama ve et yaran hastalıkları = کوده (*ba.*).

ناخن دیو ، ناخن خوش ، ناخن پریان (nâḫuni periyân, nâḫuni ḫūş, nâḫuni dîv) = İblis tırnağı: se-

def nev'inden, tırnağa benzer, hoş kokulu bir bitki ki hâfakan, hayız tutukluğu, sara hastalığına faydalı imiş (*Ar.*) اظفارالطيب: şeytan tırnağı bu olmayıp tırnak dibinde peyda olan ve tırnak piçi denilen dericeğizdir.

ناخن ديورا پريرويان
چونكه در زير خويش دود كنند
صرعها نافع آيد وبايد
حيضش ايشان گشاد وسود كنند
يوسف طبيبي

Nâḫuni dîv denilen bitkiyi peri yüzlüler alt taraftan tütsülenirlerse hafakana fayda verir, hayızları açılır ve istifade ederler.

(*Yûsufi Tebîbî*)

اين كرم بين كه از دلت خفقان
برده ايزد بناخن پريان
شاعر

Şu lûtfâ bak ki Cenabı Hak senin kalbinden hafakanı iblis tırnağı ile gidermiş.

(*Şâ'ir*)

ناخن پيرا (nâḫun pîrâ) = Tırnak kesip süsleme aleti. Manikür yapan berber mânasına da gelir.

ناخن خامه (nâḫuni ḫâme) = Kalemin sivri ucu,

ناخن روز. (nâḫuni rûz) = (*k.*) Güneş.

ناخن زدن (nâḫun zeden) = (*k.*) İki kişinin arasını bozmak : iki furumaye kavga ederken seyircilerin tırnaklarını birbirine sürtmelerinden kinayedir.

نجو تو سوار شدى ماه تو زند ناخن
كه درميان دو خورشيد گرم سازد جنك
تووالدين اصفهانى

Sen ata binince yeni ay iki güneşin arasını bozmak için tırnak sürter.

(*Nüreddini Işfehânî*)

ناخن گذاشتن (nâḫun guzâşten) = Çok korku ve aciz.

من كيم صائب كه دست از آستين بيرون كنم
در بيابانى كه ناخن مىگذارد شيرها
صائب

Şa'ib, arslanın korktuğu bir çölde ben kim oluyorum ki elimi yenimden çıkarayım: cesaret göstereyim.

(*Şâ'ib*)

ناخنه (nâḫune) = Arpacık: göz kapağında çıkan sivilce.

ابرش خورشيد را ناخنه آيد زرشك
تا تو بشبرنك حسن ناخنهٔ درجهان
خاقانى

Sen güzellik atını dünyada sürdüğünden beri güneş atının hasedinden gözünde arpacık çıkar.

(*Ḫâkânî*)

Süheyl yıldızına bakmak bu hastalığı getirirmiş.

ناخنهٔ چشم شب (naḫune'i çeşmi şeb) = (*k.*) Yeni ay.

ناخواست (nâḫuvâst) = İsteksiz § § Ayak altında çiğnenmiş, tepelenmiş, hususiyle, yer. İkinci mânada nâḫost da denir ki mastarı nâḫostendir.

ناخواه (nâḫuvâh) = = Bir kimsenin istek ve ihtiyarı olmaksızın husule gelen şey.

آن چنان كز عطسهٔ وخاءياز
اين ذهان گردد بناخواه توبار
مولانا

Bu ağız, sen istemeksizin aksırma ve esneme sebebiyle açıldığı gibi.

(*Mevlânâ*)

ناداشت **(nâdâşt)** = Utanmaz, hayâsız.

چنین آمده از بزرگان پیر
که باهیچ ناداشت کشتی مگیر
نظامی

Yaşlı büyüklerden böyle gelmiş ki hiçbir hayâsızla güreşme: yaşlı büyükler hiçbir ahlâksızla mücadele etmemeyi tavsiye etmişlerdir.

(*Nizâmî*)

§ Kengir ve şahşane denilen bir kısım dilenci کنگر (*ba.*).

شوخیٔ ناداشت زجلاد پیش
کوتن غیری برد ، این ، جان خویش
دهلوی

Kenger denilen dilencinin hayâsızlığı cellâttan fazladır; çünkü cellât başkasının vücudunu izale eder; bu, kendi canını.

(*Dehlevî*)

Nâdâştî = hayâsızlık.

چون بود این صلح بناداشتی
خشم خدا باد برآن آشتی
نظامی

Bu barışıklık hayasızlık cihetiyle olursa böyle sulhu Allah kahretsin.

(*Nizâmî*)

§ Müflis, fakir.

دل ناداشت پر زخون باشد
ساغر عیش او نگون باشد
ابوالمؤید

Fakirin gönlü kanla dola yani kederli, yaşayış kadehi ters olur.

(*Ebülmü'eyyed*)

نادان **(nâdân)** = Cahil.

دشمن دانا که غم جان بود
بهتر از آنست که نادان بود
نظامی

Cana keder veren akıllı düşman, nâdan dosttan daha iyidir.

(*Nizâmî*)

نادانِ دَه مَرده گوی **(nâdâni deh merde güy)** = Geveze, yanşak.

حذرکن زنادان ده مرده‌گوی
چو دانا یکی‌گوی وپرورده‌گوی
سعدی

Geveze cahilden sakın, âlim gibi bir söyle de iyi söyle.

(*Sa'dî*)

نادیده **(nâdîde)** = Görgüsüz (*k.*) hasis, leim.

باذل تو اسم بحر نادیده
باذهن تو مام عقل دیوانه
مختاری

Senin ihsanına karşı denizin adı hasis, senin zihnine karşı akıl anası divanedir.

(*Muhtârî*)

نار **(nâr)**=Nar (*Ar.*) زمان. نارین (*ba.*). نار افشاندن **(nâr efşânden)** = (*k.*) yanık yanık ağlamak, gözden kan akıtmak.

ناربا **(nârbâ)** = Nar tanesiyle pişen yemek.

ناربن **(nârbun)** = Nar ağacı.

ازان نارین تابفصل بهار
گهی نار خواهد گهی آب نار
نظامی

O nar fidanından bahar mevsimine kadar kâh nar, kâh nar suyu iste.

(*Niẓāmī*)

بهنگام خود گفت باید سخن
که بی‌وقت برناورد نارین
نظامی

Sözü kendi vaktinde söylemek lâzım; çünkü nar ağacı vakitsiz nar vermez.

(*Niẓāmī*)

نارخو (nârḫū) = Nar çiçeği = gülnar § Ateşîn mizaç mânasına vasfı terkibî de olur, fakat bu mânaca, nâr, ateş mânasına Arabidir.

ناردان (nârdân) = Nar tanesi (*k.*) güzellerin kırmızı dudakları.

رخانش چو گلنار ولب ناردان
زسیمین برش رسته دو ناردان
شاعر

Yanakları nar çiçeği, dudağı nar tanesi gibi; gümüş gibi göğsünden iki nar bitmiş.

(*Şā'ir*)

Burhân, ekşi nar tanesi diye takyit etmiştir § Mangal, ateş konan zarf.

نار دانهٔ دشتی (nâr dâne'i deştī) = Yaban narı tohumu (*Ar.*) حب‌الفلفل.

نار رباب (nârı rubâb) = mayhoş nar.

نارشیرین (nârı şîrîn) = Tatlı nar § Musikide bir makam.

نار کفیده (nârı kefîde) = Yarılmış, çatlamış nar.

نارکفیده گشته سرووران زتیغ
ازرق

Serkeşlerin başı kılıçtan yarılmış nara dönmüş.

(*Ezrekî*)

نارکند (nârkend) = Nar bahçesi, narlık § Narı çok olan köy. Nāṣırī, Kend, Ṭehrān'a yakın, narı meşhur bir köydür, Burhân (r) yi sakin okuyarak bu mânayı vermiştir, diyor.

نارمشك (nârı müşk) = Hint narı denilen kırmızı ve ortası yeşil bir tohum (*Ar.*) رمان مصری § Mecazen demirci ocağı.

نارای (**nârây**) = Tefekkür ve reyden bibehre, münkir.

نارِ کُوك، نارِ خُوك (**nârı ḫūk, nârı kūk**) = Tiryak, afyon.

نارَد (**nâred**) = Âverden = getirmek ten menfi muzari olan neyâred = getirmez (*muḫ.*) § Yâresten = güc yetmek, muktedir olmak tan menfi muzari de olur § Kene = hayvan kanı emen tahta kurusuna benzer küçük bir böcek.

نارده (**nârde**) = Sivrisinek § Kene.

نارْدِین (**nârdîn**) = Sarı ve küçük top şeklinde olan, sümbüli rumi denilen çiçek.

نارس (**nârs**) = Olmamış, ham mânasına nâresîde muhaffefidir.

نارَسا **(nâresâ)** = Ermemiş, ham, nâkıs § Baliğ olmamış çocuk.

نارَست **(nârest)** = Güc yetmedi, muktedir olmadı mânasına yâresten = güc yetmek ten menfi, mazi olan neyârest (*muḫ.*).

نارِ فارسی **(nâri fârsî)** = Bir nevi zehir.

نارِ کیرا **(nâr kîrâ)** = Haşhaş kozası; öksürüğe faydalı imiş. (*Ar.*) رمان السمال.

نارکیل **(nârkîl)** = Cevzi bevva (*Ar.*) نارجیل: nargile esasen içi alınmış büyücek cevzi bevva kabuğundan yapıldığından bu namı almıştır.

نارَنك **(nârenk)** = Turunç Muarrebi نارنج.

قارورهٔ سپهر زتاب درون خلق
دارد هنوز گونهٔ نارنج ورنك نار
سلمان

Felek sırçası halkın içinin hararetinden hâlâ turunç ve nar rengindedir.

(*Selmân*)

Tatlı, ekşi, mayhoş olur, mayhoş kısmı portakal dediğimizdir.

نارَنگی **(nârengî)** = Turuncu denilen renk § Mandalina denlien bir nevî küçük portakal, bir adı da Yusuf Efendi portakalıdır.

نارو **(nârū)** = Bülbül gibi güzel sesli bir kuşçağız.

نالیدن ناروی ونواهای سریچه
ناطق کند آن مردهٔ بی نطق وبیانرا
سنائی

Bülbüle benziyen güzel sesli kuşçağızın ötmesi ve kuyruksalan kuşunun nağmeleri o, söz söylemeğe kudreti olmıyan ölüyü söyletir.

(*Senâ'î*)

§ İplik illeti: ekseriya topukta zuhur eden bir hastalık iplik gibi uzayıp gider (*Ar.*) عرق مدنی رشته (*ba.*).

نارَوا **(nârevâ)** = Reva olmıyan şey ناروان (*ba.*) § Revnaksızlık § Haram ve helâle reva derler § Geçmez, kalp: nakdı nârevâ = geçmez akçe.

نارَوَن ، نارَوان **(nârvân, nârven)** = Nar ağacının endamı güzel ve düzgün olan nev'i. Nârvend de derler. Güzellerin boyunu çok defa buna benzetirler § Güli Parsî ve gülnar denilen katmerli gül.

ناروَن کردار مدست آن بلب چون ناروَن
ناروان بارد سرشکم در فراق ناروان
ازرق

O, dudağı nar tanesi gibi olan güzelin, yani boyu karaağaç gibi boyludur ve düzgündür. Ka-

metinin firakiyle göz yaşım nar tanesi döker.

(*Ezreki*)

ای نارونا زقدتو بازار نارون
وی تاختن رسیده ززلف تو تاختن
ساق وسرین وسینه وسیما وساعدت
سیماب وسیم وسوسن ونسرین ونسترن
ابورجاء غزنوی

Boyu, narvenin kıymetini revaçtan düşüren ve zülfünün mücadelesi Hutene erişen güzel! İnciğin cıvaya, sağrın gümüşe, göğsün susam çiçeğine, yüzün nesrine, bileğin nestrene benzer.

(*Ebū Recā i Ġeznevi*)

§ Nārven Āmil şehrine yakın bir ormanın da adıdır.

منوچهر باقارن رزم زن
برون آمد از بیشهٔ نارون
فردوسی

Minūçihr savaşçı Karın ile Narven denilen ormandan çıktı.

(*Firdevsi*)

نارَه (**nâre**) = Çeki taşı.

این بارکش دل من کز آهنست گوئی
تاچند ازعنایت دووا چو نارہ باشد
کمال اسماعیل

Benim yük çeken gönlüm ki sanki demirdir, ne vakte kadar senin itabından çeki taşı gibi baş aşağı asılı kalacak.

(*Kemāl İsmā'il*)

§ Kalın urgan § Nâle, feryad.

نارِ هِنْدِی (**nâri hindī**) = Hint ayvası denilen, Hindistan'a mahsus meyva.

نارِی (**nârī**) = Giyecek libas.

نازْ (**nâz**) = Yeni yetişmiş, yeni zuhur etmiş şey, insan ve bitkiye şâmildir. مرونار (*ba.*) § Sevgilinin şive ve istiğnası § Öğünme, öğünmeye delâlet eden hareket. Nazîden den emir § Çam ağacı.

نازَاد (**nâzâd**) = Doğurmıyan genç kadın (Ferhengi Meḥmūdī).

نازْ پَرِی (**nâz perī**) = Ḫuvārzem Şahının kızı, Behrām Gūr'un zevcesi.

نازُك (**nâzuk**) = İnce ve lâtif (*k.*) sevgili, nazlı mahbup.

میتوان صد رنك گل ازهر نگاهی دسته بست
بسکه رنك چهرهٔ آن ماه سیما نازکست
صائب

O ay simalının çehresi o kadar naziktir ki onun her bakışından yüz renkte gül destesi yapmak mümkündür.

(*Ṣā'ib*)

رسید نازك من ای نظارگی زنهار
بپوش دیده اگر جان بکار می‌آید
خسرو

Ey seyirci! Benim nazlı güzelim geldi, eğer can, işine yarıyorsa aman, gözünü kapa.

(*Ḫusrev*)

Nāṣırī, nazlanan sevgili mânasına yazıp ona put, mug, canan, dildar, dilber de derler; ıstı-

lahta ince ve nazik mânasına da geliyor.

تا زاید طفلك نازك گلو
كی روان گردد زپستان شیراو
مولانا

Nazik boğazlı çocuk doğmadıkça onun südü memeden nerede akar.

(*Mevlānā*)

عرق از ن تك نازك درآفتاب چكد
چو آن گل‌كه درآتش ازوگلاب چكد
عرفی

ن (*bā.*). Araplaşan Farslılar nezaket kelimesini oradan tıraşlamışlardır. Üstatların eserlerinde çoktur (Behāri ʿAcem).

بلند آوازه از قدش نزاكت
چمن پرورده از دولش لطافت
جامی

Nezaket onun boyundan şöhret almıştır; çemen, onun yüzünden letafet kesbetmiştir.

(*Cāmi*)

نازنین (nâzenīn) = Nazlı.

گر برسرو چشم من نشینی
نازت بكشم‌كه نازنینی
سعدی

Eğer benim başım ve gözüm üzerine otururşan nazını çekerim çünkü nazlısın.

(*Saʿdi*)

نازك بدن (nâzuk beden) = Sarı, kırmızı ve rengi hoş, horozibiğine benzer bir çiçek. Çobandeğneği tâbir olunan bitki diyenler de vardır § Beli ince, teni lâtif güzel.

نازك بدنی‌كه می‌نگنجد
در زیر قبا چو غنچه درپوست
سعدی

Bir nazik bedenli ki koncanın kapçığına sığmadığı gibi kaftan kendisini bürüyemiyor.

(*Saʿdi*)

نازِ نَوروز (**nâzi nevrūz**) = Musikide bir makam.

نازُو (**nâzū**) = Bir kuş, bazı lûgatler kumru demişler § Kedi

نازیدَن (**nâzīden**) = Nazlanmak, öğünmek.

لای ازحدیث چون گهر ای دل چه می زنی
دریا صفت مناز بدر یتیم خویش
عماد

Ey gönül! İnci gibi sözden niçin dem vuruyorsun. Deniz gibi kendi dürri yetiminle iftihar etme.

(*ʿImād*)

نآژُو (**nâjū**) = Çam ağacı.

نآژَه (**nâje**) = Terazi dilciği.

نآژِن (**nâjīn**) = Karaağaç.

نآسازی (**nâsâzī**) = Düzensizlik, uygunsuzluk, muhalefet.

نآسِپاس (**nâsipâs**) = Şükretmiyen.

نآسپال (**nâspâl**) = Nar kabuğu.

نآسُرایش (**nâsurâyiş**) = Lisanı hal.

Surâyiş, lisanı haldir ki söz söyliyen dildir.

ناصره (**nâsere**) = Kalp, mağşuş para. Halise sere denir.

به پیش مهر رخ او کنود ماه تمام
چو سیم ناصره پیش زر تمام عیار
شاه طاهر

Onun güneşe benziyen ruhsarının yanında bedri tam, ayarı tam altının yanında gümüş gibidir.

(*Şâh Ṭâhir*)

ناسزا (**nâsezâ**) = Lâyık olmıyan, nâsezâvâr da denir.

پیغام رسان او دگر بار
آورد پیام ناسزاوار
نظامی

Onun muhbiri tekrar yakışıksız bir haber getirdi.

(*Niẓâmi*)

ناسك (**nâsik**) = Gayri müslim Hintlilerin bir peygamberi; mezhebi, tabiiyyun mezhebidir.

ناسکالیده (**nâsikâlîde**) = Fikir ve endişesi olmıyan, saygısız. سکالیدن (*ba.*).

ناسوده (**nâsûde**) = İstirahat etmemiş, neyâsûde (*muḫ.*).

از خلق نهفته چند باشی
ناسوده نهفته چند باشی
نظامی

Ne vakte kadar halktan gizlenirsin, ne vakte kadar istirahat etmemiş; uyumamış olursun.

(*Niẓâmi*)

ناسوری (**nâsûrî**) = Boğaz, hulkum.

ناشتا (**nâşitâ**) = Geç vakte kadar sabah kahvaltısı etmiyen kimse.

جان از درون بفاقهٔ وتن از برون بپرك
دیو از خورش همیشه وجمشید ناشتا
خاقانی

Dahilden can fakir, hariçten vücut muntazam; dev, yemekten mide fesadına uğramış, Suleymān henüz bir şey yememiş.

(*Ḫâkânî*)

شعر غذای دلست خصه برین چاشتی
وای برآن کس که هست زین سرخوان ناشتا
سیف اسفرنگی

Şiir kalbin gıdasıdır. Hususiyle bu çeşnide; yazık o kimseye ki bu sofra başından aç kalktı.

(*Seyfi İsfrengi*)

Nâşitâ şikesten = safra bozmak, kahvaltı etmek.

ناشتاب (**nâşitâb**) = Nâşitâ. Mevlâna, aç ve müştak mânasına kullanmıştır.

تو زمن ملول کشتی ومن از تو ناشتابم
صنما چه می شتابی که بکشتی از شتابم
مولانا

Sen benden usandın, ben sana müştakım. Ey güzel! Ne acele ediyorsun, aceleden beni öldürdün.

(*Mevlânâ*)

ناشِك (**nâşik**) = Borçlu.

ناشِكِيب (**nâşikîb**) = Sabırsız.

باز بود آمد بفسون وفریب
در هوس مال شده ناشکیب
جلال‌الدین جعفر

Mal hevesiyle sabırsızlanıp tekrar hile ve hud'aya teşebbüs etti. (*Celâleddîn Ca'fer*)

Nâşikîbâ suretinde de kullanılır.

مکن یامن ناشکیبا عتیب
که درعشق صورت نبندد شکیب
سعدی

Ben sabırsıza itabetme; çünkü aşkta sabır olmaz. (*Sa'dî*)

ناشو (**nâşū**) = Muhal, mümtenî: nâşevende = olmayıcıdan muhaffef.

ناشی (**nâşî**) = Vukufsuz, ecnebi.

حقست برغم چندناشی
خاقانی را لحن تراشی
خاقانی

Birkaç vukufsuza rağmen söze şekil vermek meziyeti Hâkânî'de son dereceyi bulmuştur. (*Hâkânî*)

ناصِيه داران پاك (**nâşiyedârâni pâk**) = (*k.*) Melâikei kiram.

ناطُور گنجه (**nâṭūri gence**) = (*k.*) Çok yaltaklanan.

ناظِر دَرِ سَرای (**nâzırı deri serây**) = Padişah ve hâkimlerin kapılarında hizmetçiler üzerine memur olan yazıcı.

ناغُوش (**nâġūş**) = Burhân, suya dalmış mânasıua yazmışsa da nâğūş değil pâğūş tur (Nâşırî). Nizâm, Ni'metullâh da Burhân gibidir.

گرد گرداب مگرد ای که ندانی تو شنا
که شوی غرقه چو ناگاهی ناغوش خوری
لبیبی

Ey yüzme bilmiyen kişi! Girdap etrafında dolaşma ki dalga yersen ansızın boğulursun. (*Lebîbî*)

ناغُول (**nâġūl**) = Üstü örtülü merdiven yahut yağmurdan muhafaza için merdiven başları üstüne yapılan saçak.

نافْ (**nâf**) = Göbek (*Ar.*) سره.

چو نافش ببریدند وروزی گسست
به پستان مادر در آویخت دست
سعدی

Vakta ki göbeğini kestiler, validesinin cevfinden aldığı rızk kesildi, anasının memesine sarıldı. (*Sâdî*)

Göbek, vücudun ortasında olmak itibariyle her şeyin ortasına denir.

پدید آمد آن چشمهٔ سیم رنگ
چو سیمی که بالاید از ناف سنگ
نظامی

O gümüş renkli pınar, taşın ortasından süzülen gümüş gibi zuhur etti. (*Nizâmî*)

نافِ زمین ، نافِ خاك ، نافِ ارض (nâfi arz, nâfi ḫâk, nâfi zemîn) = Kâbei muazzama.

یارب بآل عبد مناف وبنافِ ارض
یاربی بانی که بود افصح اللسان
ناصر بخاری

Yarabbi! ʿAbdi Menāf'ın evlâdı ve Kâbei Muazzama hakkı için, Yarabbi! Lisanı en fasih olan nebiyyi ümmî hürmetine, (Hazreti Muhammed hürmetine) (ص.ع).

(*Nāṣırı Buḫārî*)

نافِ برخوشی زدن (nâf berḫūşî zeden) = Göbeği ferah ve sürur üzere kesmek: anasından yeni doğan bir çocuğun göbeğini ebesi ferah ve inbisat üzere keserse o çocuk yaşadığı müddetçe safa sürermiş ki halk onun hakkında «نافِ او برخوش زدند» derler, aksi halde kederle geçermiş ki onun hakkında da «نافِ برغم زدند» derler.

نافِ تو برغم زدند غم خور خاقانیا
کانکه جهانرا شناخت غمکده شد جانِ او
خاقانی

Ey Ḫāḳānî! Senin göbeğini keder üzerine kestiler, kederlen; çünkü dünyayı anlıyanın canı keder içinde geçti.

(*Ḫāḳānî*)

نافِ پیچ (nâf pîç) = Göbek buruntusu, iç ağrısı

نافِ زدن (nâf zeden) = Göbek kesmek. Nâf buriden de denir.

نافِ شب (nâfi şeb) = (*k*) Gece yarısı.

نافِ شب آکنده زمشك ابیض
لعل مه افکنده سیم مرکبش
نظامی

Yarı gece onun dudağı miskinden dolmuş; atının tırnağı nala benziyen ayı âciz bırakmış.

(*Niẓāmî*)

نافرهیخته (nâferhiḫte) = Çirkin, edepsiz.

نافی هفته (nâfi hefte) = Haftanın yarısı ki salı günüdür.

روز می‌خوردن وشادی ونشاط وطربست
نافی هفته است اگر غرهٔ ماه رجبست
انوری

Şarap içecek ve zevk ü sefa sürecek gündür. Recep ayının gurresi ise de salı günüdür.

(*Enverî*)

Vaktiyle salı günleri padişahlar, büyükler ayş ü işretle meşgul olurlarmış. Bir salı recebin gurresine tesadüf etmekle Enverî'nin memduhu recebe hürmeten o gün ayş ü işreti terketmek istediğinden Enverî bu beyit ile onu işrete teşvik etmiştir.

نافه

(**nâfe**)=Hata ve Huten âhularının göbeğinde toplanan kandan husule gelen misk, bunu otladığı yerde bırakmayıp başka yere gider ve oraya bırakırmış.

اگر چو غنچه برآشم بسوزی باك
مشو بخاطر ازمن چو بوی از غنچه
نه آهوییکه من گرد کشور دگر گردم
تهم معطر نافه بکشور دیگر
بسان بارم چون یاری اندر بند
شکار پیش تو آرد چو باز پابند
مسعود سعد سلمان

Eğer beni amber gibi ateş üzerinde tamamen yaksan amberden koku duyduğun gibi benden medih bulursun. Ben âhu değilim ki bir memlekette otlayıp ıtırlı miski başka memlekete bırakayım. Doğan gibiyim ki onu hapiste tutsan da tekrar uçunca avı senin huzuruna getirir.

(*Mes'ūd Sa'd Selmān*)

نافهٔ آف (nâfe'i āf) = (*k.*) Güzelin zülfü.

نافهٔ آهو (nâfe'i āhū) = Misk âhusunun göbeği, āf = misk.

نافه بوی (nâfe būy) = (*k.*) Güzel kokulu § Ağzı kokan kimse: nāfe derisinin kokusu fena olması itibariyledir § Koğucu.

نافهٔ مشك یافتن (nâfe'i muşk yâften) = Güzel adla şöhret bulmak, iyilikle anılmak.

ناقور (**nâḳūr**) = Meşhur ve namdar § Gerrenay denilen iri boru.

ناقوسی (**nâḳūsī**) = Bārbed'in elhanından 26 ncı lâhin. Hıristiyanların çanı olan nakustan iktibas edilmiştir. Nakus kampana dedikleridir.

ناك (**nâk**) = Mağşuş olan amber ve misk ve emsali yahut mağşuş olan her şey.

از برای دام دارد مرد دنیا علم دین
وزبرای نام دارد ناك ده مشك تتار
سنائی

Dünya adamı din ilmini tuzak için saklar. Mağşuş satan tatari miski nam için saklar.

(*Senā'ī*)

Nisbet ve ittisaf edatı olarak kelimenin sonuna gelir. Gamnak = gamlı. Buynak = kokulu § Fevkalâde leziz ve kokulu, sulu bir armut § Damak § Çene: üst çeneye nâki bâlâ, alt çeneye nâki zîrîn derler § Küçük dil.

ناكاج (**nâkâc**) = Ansızın = nâgâh.

ناكام (**nâkâm**) = Muradına ermiyen, mahrum, nâmurâd.

بناكامی وداع جان خود كرد
رخ اندر كلبهٔ احزان خود كرد
جامی

Muradına ermeden kendi sevdiğine veda etti, yüzünü hüzünle dolu kulübesine döndürdü.

(*Cāmī*)

دل مرا گوید برو قاآنی دست از من بشوی
تخم بدنامی بكار وتار ناكامی بتن
قاآنی

Gönlüm bana, git Ḳāānī, benden elini yıka, kötü namlılık tohumunu ek, mahrumluluk ipliğini doku der.

(*Kāānī*)

Naçar mânasına da gelir. Kâm ü nâkâm = ister istemez demektir, كام (*ba.*).

ناگاه (**nâgâh**) = Ansızın.

پیشم آمد جنازهٔ ناگاه
جبر تشییع او شدم همراه
سنائی

Ansızın önüme bir cenaze çıktı, onu teşyi için refakat ettim.
(*Senâ'î*)

ناگزیر، ناگزیران، ناگزیر (**nâguzir, nâguzirân, nâguzîr**) = Naçar, zaruri گزیر (*ba.*).

چو خواهی که برمه رسانی سریر
ازین نردبانان مشو ناگزیر
نظامی

Tahtını aya eriştirmek istersen bu merdivenlerden müstağni olmazsın.
(*Nizâmî*)

ناگزیرباش (**nâguzîr bâş**)=Hak Taalâ Hazretleri.

ناکس (**nâkes**) = Alçak, soysuz.

ناچیده از حدیقهٔ دوران گل مراد
دستم زخار سرزنش ناکسان فگار
قاآنی

Zaman bahçesinden murad gülü toplamadan elim, nakeslerin serzeniş dikeniyle yaralandı.
(*Kâânî*)

ناگوار (**nâguvâr**) = Midede kolay kolay hazmolmıyan yemek § Hazımsızlık, imtilâ. Zıddı guvârâdır.

از سخای تو ناگوار گرفت
خلقرا یکسره شکم ناهار
لبیبی

Senin sehavetinden halkın midesi tamamen dolmuştur. Yalnız aç benim.
(*Lebîbî*)

ناگورد، ناگوارد، ناگواره، ناگوارا de denir.

ناگوهر (**nâgevher**) = Araz, karşılığı gevherdir.

ناگهان، ناگه (**nâgeh, nâgehân**) = Ansızın.

زین بشارت خرم که ناگهان آمد
هزار جان غمین گشته شادمان آمد
کمال

Ansızın gelen bu taze yahut sevinçli müjdeden binlerce kederli gönül sevindi.
(*Kemâl*)

ناله، نال (**nâl, nâle**) = İnilti, figan.

همی بد بزندان درون هفت سال
همی بود بادرد وبارنج ونال
فردوسی

Yedi yıl mütemadiyen zindan içinde idi, dert ve meşakkat ve figan ile hemdemdi.
(*Firdevsî*)

زنالهٔ دف وآواز چنگ ونغمهٔ عود
بدل طرب ببدن جان بتن توان بنم
شاعر

Defin figanı, çengin sesi, udun nağmesinden gönülde tarap, bedende can, vücutta kuvvet gördüm.
(*Sâ'ir*)

Ney, kamış enva'ı, hususiyle şeker kamışı.

چو سرو سیمین بودی چو نال زرد شدی
مگر زرنج بنالندهٔ براه اندر
فرخی

Gümüş selvi gibi idin, kamış gibi sarardın, galiba yol meşekkatinden müteessir oldun.

(*Ferruhî*)

ای از برمن رفته هانا خبرت نیست
کزمویه چومویی شدم ازناله چو نالی
معزی

Ey benim yanımdan giden sevgili! Ağlamaktan kıla, inlemekten neye döndüğümden galiba haberin yok.

(*Mu'izzî*)

§ Kalem içindeki tel.

براهن خانهٔ ازنی بنا کرد
دوان خانه ایسان ناله چاکرد
ناظم هروی

نالان (*bq.*). Irmak.

مانند نال خامه محالست جز بتیغ
مهرت برون رود زدل بی‌قرارما
شفیع

Bizim halecanlı kalbimizden senin muhabbetinin çıkması kalemtıraştan başka şeyle çıkmıyan kalem telleri gibi mümkün değildir.

(*Sefî*)

چه گونه حوضی چو نامکه هرچه اندیشم
همی ندانم گفتن صفاتش اندر خور
زدستبرد وحکیمان بدو پدیدار نشان
زناله های فراوان بدو رسیده اثر
فرخی

Nasıl bir havuz; öyle bir havuz ki her ne kadar düşünsem onu lâyıkiyle vasfedemem, hükemanın bedayiinden onda nişan var. Birçok ırmakların eseri onda belli.

(*Ferruhî*)

§ Güzel sesli bir kuş Nâl. nâlîden = inlemekten emir.

بنال ای کهن بلبل ساخورده
که رخسارهٔ سرخ گل گشت زرد
نظامی

Ey yaşlı eski bülbül! İnle çünkü gülün kırmızı yanağı sarardı.

(*Nizâmî*)

نالان (**nâlân**) = Nâlîden = inlemekten sıfatı müşebbehe ve haliye.

زمانی گرد چشمه گشت نالان
بگریه دستها برچشم مالان
نظامی

Ağlamakla ellerini yüzüne sürerek nâle edici oldu.

(*Nizâmî*)

ترکم سوی آماجکه آمد سرمست
چون ابروی خود تیر وکمانی دردست
هر تیرکه چون منش زخود دور افکند
نالان نالان برفت وبرخاك نشست
کمال

Sevgilim sermest olarak nişangâha geldi, elinde kendi kaşı gibi bir ok ve yay vardı. Kendinden benim gibi uzaklaştırdığı her ok inliye inliye gitti de toprağa gömüldü.

(*Kemâl*)

نالکس (**nâlkis**) = Devlerin başı.

نالیدن (**nâlîden**) = İnlemek.

بنالیدن درویشی از ضعف حال
برتند روبی خداوند مال
سعدی

Bir fakir, mal sahibi bir sert yüzlünün yanında fakirlikten feryadetti.

(*Sa'dî*)

نام (**nâm**) = İsim.

ای زهره ومشتری غلامت
سرنامهٔ جملهٔ نامت
نظامی

Ey Zühre ve Müşteri yıldızları kölesi, adı bütün kitap ve mektupların başlığı zat!

(*Nizâmi*)

نامْوَر، نامْدار، نام بُرده، نام بُردار، نام آوَر

(nâm âver, nâm berdâr, nâm burde, nâmdâr, namver) = Şöhretli, ünlü.

فرزانگان زمانِ و نام آوران روس
افراختند بیرق دعوی زدن کوس
حبل المتینی

آور (*ba.*).

تصور نگردد به از خود کسی
ز نام آوران بوده غافل بسی
هاتفی

Kendinden iyi kimse tasavvur etmemiş, meşhur kimselerden çok gafil.

(*Hatifi*)

نام از شکم افتادن (nâm ez şikem uftâden) = (*k.*) Yok olmak.

نام بر یخ زدن (nâm ber yeḫ zeden) = Adı buz üstüne yazmak (*k.*) büsbütün unutmak, mahvetmek, یخ زدن (*ba.*).

نامجوی (nâmcüy) = Milkî ayların onuncu günü § Şeci, bahadır.

پسر نامجوی و پدر نامدار
سعدی

Çocuk bahadır, babası ünlü.

(*Sa'di*)

نامَرد **(nâmerd)** = Adam olmıyan: insanlık hislerinden behresiz § Korkak.

نامُوس **(nâmūs)** = Sıyt ve seda § Esrara vâkıf kimse, hane ve mesken, iffet ve ismet, cenk ve cidal, avcı kümeltisi, ikinci ve dördüncü mâna itibariyle melâikei kiram ve şeriat ve hükmi ilâhî denmişse de bunlardan birçoğu Arapçadır. Nizâm, Farsçaya mahsus iki mânası vardır, biri yüz suyu öbürü insanın refikası, anası, kız kardeşi gibi ailesi efradıdır, diyor ve Arapçadaki mânalarını sıralıyor. Yunanca kanun ve kaide mânasına imiş. Namusu ekber (*k.*) Hazreti Cibril.

ناموسگاه (nâmūsgâh) = Savaş meydanı.

نامُوَیه **(nâmūye)** = Yaşadığı müddetçe bir kocaya varıp onunla güzel geçinen kadın.

صولت او دران صف ناورد
زن ناموبه برکند از مرد
سنائی

O harb safında onun saldırganlığı kadını kocasından ayırır.

(*Senâ'i*)

نامَه **(nâme)** = Mektup, Türkçesi (biyti), ferman, buyurultu: «nâm» ile tahsis gösteren «ha» dan mürekkeptir. Başlarında yahut sonlarında yazanın adı yazılı olduğundan nâme denilmiştir. Nâmeber = mektup götüren, nâmeâver = mektup getiren § Kitap: Sehnâme'i Firdevsî =

Firdevsî'nin Şehname kitabı, Kūşâsbnâmei Esedîi Ţūsî = Esedi, Ţūsî'nin Kūşâsbnâme kitabı § Seylâp.

کاشکی نام من نبودی ثبت
در نسب نامهٔ ابوالبشرم
دهلوی

Benim adım keşki Ebūlbeşer (Hazreti Ādem) in nesebnamesinde yazılmış olmasa idi,
(*Dehlevî*)

İran şahlarının ahkâmı ve fermanları talik ile yazıldığı için talik yazıya da (nâme) denir.

نامهٔ چهارم (nâmeʿi çehârum) = Dördüncü kitap (*k.*) Kuranıkerim.

نامی (nâmî) = Namdar ve meşhur.

سپهبدکه جانش گرامی بود
نه پیروز گردد نه نامی بود
فردوسی

Canı kıymetli kumandan ne muzaffer olur, ne şöhret sahibi.
(*Firdevsî*)

افتتاح هر سخن در نزد مرد هوشیار
نیست نامی بهزنام نامیٔ پروردگار
قاآنی

Akıllı adam nazarında her sözün başlangıcında Cenabı Hakkın ismi celilinden daha iyi bir isim yoktur.
(*Ķāānî*)

نان (nân) = Ekmek.

یکی را چنان تنگی آرد بپیش
که نانی نبیند در ایوان خویش
نظامی

Birini, dağarcığında tek ekmek görmiyecek derecede sıkıntıya giriftar eder.
(*Niẓāmî*)

§ Nâne = ekmek.

سائلی آمد بسوی خانهٔ
خشك نانه خواست یاترنانهٔ
مولانا

Bir ev tarafına bir dilenci geldi, kuru yahut taze ekmek istedi.
(*Mevlānā*)

نان آتش روی (nâm āteş rūy) = (*k.*) Güneş.

نانبا ، نانوا (nânbâ, nânvâ) = Ekmekçi.

بهر نان شخصی سوی نانبا دوید
داد جان چون حسن نانبارا بدید
مولانا

Bir kimse ekmek için ekmekçi tarafına koştu: ekmekçinin güzelliğini görünce canını verdi: ona âşık oldu.
(*Mevlānā*)

نان تلخ (nâni telḫ) = Bayat, katı, köhne ekmek.

نان جوی (nân cūy) = Dilenci.

نان حلال (nâni ḥelâl) = Ziraatten husule gelen maişet § (*k.*) Taat ve ibadet.

نان خوردن ونمکدان شکستن (nân ḫūrden ve nemekdân şikesten) = Ekmek yemek ve tuzluğu kırmak (*k.*) nankörlük etmek.

نانخورش (nânḫūriş) = Katık.

یکی نانخورش جز پیازی نداشت
چو دیگر کسان برگ وسازی نداشت
سعدی

Birinin soğandan başka katığı yoktu, diğer kimseler gibi esbabı istirahate malik değildi.
(*Sa'dî*)

نانخورش خانه (nânḫûriş ḫâne) = (*k.*) Sirke.

نان در انبان نهادن (nân der enbân nihâden) = (*k.*) Sefer etmek.

نان در روغن افتادن (nân der rûġen uftâden) = (*k.*) Arzu veçh ile murada nail olmak ve menfaat bulmak.

نان دهقان (nâni dihḳân) = Padişah ekmeği.

نان زرین (nâni zerîn) = (*k.*) Güneş.

نان سفید ، نان سیمین (nâni sefîd, nâni simîn) = (*k.*) Ay.

نان شیرین بودن (nân şîrîn bûden) = Ekmek az bulunur olmak, nedret peyda etmek.

نان فیروز خانی (nâni fîrûz ḫânî) = Acemistan'da 750 dirhem ağırlığında çıkarılan bir nevi ekmek.

نان گرم چرخ (nâni germ çerḫ) = (*k.*) Güneş.

نان کشکین (nâni keşkîn) = Bakla, arpa, darı unundan yapılan bir nevi ekmek.

نان کلاج (nâni kulâc) = Güllâç tatlısı. Ekmek kadayıfına da denir.

نانکور (nânkur) = Ekmek hakkı gözetmiyen § Cimri, nekestir ki kimse onun ekmeğini görmemiştir.

نان کوید وجان می‌دهد (nân kûyed u cân midehd) = (*k.*) Fakir.

نان مشوش (nâni muşevveş) = Gayet ince ve rakik ekmek.

نان خرچنك (**nâni ḫerçenk**) = (*k.*) Ay; kendi hanesi olan Seretan burcuna nisbeti itibariyledir.

نانخواه (**nânḫuvâh**) = نانخوی (*ba.*) § Neḫvei hindî, kimyonı mülûkî denilen tane.

نانکش (**nânkiş**) = Çitlembik (*Ar.*) حبة الخضرا.

نان کلاغ (**nâni kelâġ**) = Ebegümeci = petirek.

نانمش (**nânmeş**) = Görülmemiş, nadide § Yolsuzluk etmek.

نانمشیدن (**nânemşîden**) = Murada nail olmak.

نانو (**nânû**) = Ninni.

تاخواب رود خصم تو بربستر جاوید
در مهد سقر زندش هاویه نانو
آذری

Hasmının ebedî döşekte uyuması için cehennem kendi beşiğinde ninni söylüyor.
(*Âzerî*)

Ninniye konuşmada lâlâi derler.

آن نبینی که طفل ازبانو
گیرد آرام چون زند نانو
آذری

Onu görmez misin ki hanım ninni söyledikçe çocuk ondan sükûnet bulur.
(*Âzerî*)

نانوا (nânvâ) = Ekmekçi (*muḫ.*).

نانیوشان (**nânyūşân**) = Ansızın, habersizce. Neyūşiden = işitmek.

ناو (**nâv**) = Su arkı ve her içi kovuk ve boş, uzun şeye denir. Bu münasebetle gemi teknesine, dam, değirmen oluklarına ve su künküne, semiz insan arkasında ve tavlı hayvan sağrısında olan yive denir. Nâḫuda kelimesinin aslı ḫudayi nâv dan çevrilmiş olan (nâvı ḫuda) dır.

در تحیر طفل می‌زد دست وپا
آب می بردش بناو آسیا
عطار

Çocuk, hayret içinde çırpınıyor; su, onu değirmenin oluğuna götürüyordu.

(*Aṭṭār*)

§ Navîden den (*ismas.*) emir.

ناودان (**nâvdân**) = Oluk.

گر ابر همتش نکند سایه بر وجود
گوهر چکد بجای نم از ناودان چشم
سلمان

Eğer onun himmeti bulutu vücuda sâye salarsa göz oluğundan su yerine inci damlar.

(*Selmān*)

ناور (**nâver**) = Mümkün: vücut ve ademden bir şeyi muktezi olmıyan mevcut. Naverân = mümkinat.

ناورد (**nâverd**) = Savaş.

مانند همه کینه‌است گر دونرا
ناپاشه عقابرا چه ناوردست
سنائی

Feleğin kula ne kini var, kara kuşun sivrisinekle ne mücadelesi olur.

(*Senā'i*)

ناوسند (**nâvesend**) = Nâpesend gibi, beğenilmemiş, nâmatbu demektir.

ناوک (**nâvek**) = Küçük oluk § Bir nevi küçük ok ki koğuş oku, zemberek oku derler. Bir söylentiye göre içi oluk gibi bir şeydir bu nevi oku içine koyup atarlardı.

اگر برسنگ خارا برزند تیغ
بسنگ اندر شیفتد تابسوفار
برون برآید از تحجیر ناوک
من این صد بار دیدستم نه یکبار
فرخی

Eğer katı taşa ok atarsa ok, gezine kadar taşın içine girer. Oku avın bir tarafından öbür tarafına geçirir, ben bunu yüz kere gördüm, bir kere değil.

(*Farruḫī*)

گاه ازیر تو کشم از دل وگه ناوک آه
آه تاچند کشم این همه آزار از تو
اهلی

Gönülden kâh senin okunu, kâh ah okunu çekerim. Ah, bu ıstırabı senden ne vakte kadar çekeceğim.

(*Ehlī*)

Okun her nev'ine de denir.

ناوک اندازی ادب (**nâvek endâzı**

edeb) = (*k.*) Muallim ve mürebbi.

من که طفل ان دبستان معانی پرورم
عقل گل آنجا نباشد ناوك انداز ادب
خاقانی

Ben ki o maanî perver olan mektebin şakirdiyim, akli kül orada muallim olmaz.

(*Ḫāḳānî*)

ناوَكِ سَحَرِي **(nâveki seḥerī)** = Seher vakti edilen dua.

ناوَكِ قَلْبِي **(nâveki ḳelbī)** = Can ve gönülden çekilen ah § Hiciv.

ناوُ ناوان **(nâv nâvân)** = Salına salına. Mastarı ناویدن (*ba.*).

ناوَه **(nâve)** = Hamur ve hamur tekneleri gibi mutlaka içi oyuk agaç § Eski çarşaf § Beden, ruhun kalıbı. Nâvek gibi çekre okuna, nâv gibi oluk envaına da denir.

ناویدن **(nâviden)** = Salınmak, eğilmek § Uyuklamak, pineklemek § İnlemek.

چو مست هرطرفی میفتی وی ناوی
چو شب گذشت کنون نوبت دعاست بخسب
مولانا

Sarhoş gibi her tarafa düşüyor ve uyukluyorsun. Mademki gece geçti şimdi dua zamanıdır, uyuma.

(*Mevlānā*)

ناویژه **(nâvīje)** = Temiz ve halis olmıyan şey, karışık, katıklı.

ناه **(nâh)** = Yer altından çıkan nem ve rutubet kokusu.

ناهار **(nâhâr)** = Aç § Geç vakte kadar kahvaltı etmiyen kimse = nâştâ. Aslı nâ āhârdır.

ناهاری (nâhârī) = Kahvaltı.

ناهَمْوار **(nâhemvâr)** = Biçimsiz, düzgün değil.

عذاب میکشم از جور ناملایم طبع
حجاب دارم از اطوار نفس ناهموار
شاه طاهر

Uysal olmıyan tabiatın cevrinden azap çekiyorum, biçimsiz nefsin tavırlarından mahcup oluyorum.

(*Şāh Ṭāhir*)

ناهِيدْ، ناهِدْ **(nâhid, nâhīd)** = Çulpan = Zühre yıldızı § İskenderi Ẕülḳarneyn'in anası.

اگرگردون همه انواع فضائل دارد
لیك در ملك طلب کامروا ناهیدست
ابن یمین

Utarit yıldızı bütün faziletlerin her türlüsünü haizdir; lâkin zevk ve tarab mülkünde muradına nail olan Zühre yıldızıdır.

(*İbni Yemin*)

نای **(nây)** = Kamış § Musiki aletlerinden üflemekle ses çıkaran kamış düdük ki yedi nevidir. Muhaffefi « ney » dir § Gezneli

sultan İbrāhîm in emriyle beşinci asırda yaşıyan İran'ın yüksek şairlerinden Mesʿūd Saʿd Selmān'ın senelerce hapsedildiği kale

نالم زدل چونای من اندر حصارنای
پستی گرفت دولت من زین بلند جای
مسعود

Ben Ney denilen kalede ney gibi yürekten feryadederim. Bu yüksek yerden benim devlet ve ikbalim alçaldı.

(*Mesʿūd*)

§ Boğaz, hulkum.

تازه کند زمان زمان عشق کهن میان جان
نای که هر نفس چونی دم زهوای اوزند
سلمان

Ney gibi her nefes onun muhabbetinden dem vuran yani onun muhabbetini terennüm eden boğazım, ruhuma nüfuz eden eski aşkı tazeler.

(*Selmān*)

§ Nâyi rüyîn, nâyi rūyîne denilen tunçtan yapılan harb borusu (*Ar.*) nefir, buk. Kerrenaydan küçük olur. کرهنای (*ba.*).

بغرید کوسی وبنالید نای
تو گوئی که عالم برآمد زجای
فردوسی

Davul gürledi, boru inledi, âlem yerinden oynadı sanırsın.

(*Firdevsî*)

Bu mânada elifi hazf ile ney denilmez § Öğünme. Mastarı nâyîden. Nây zeden=ney üflemek, ney çalmak. Nâyzen = ney üfliyen.

نایافت ، نایاب **(nâyâb, nâyâft)**= Bulunmıyan ve husule gelmiyen şey.

دلی که جمع بود در زمانه نایابست
چرا که تفرقه را صدهزار اسبابست
عماد

Toplu olan gönül zamanede pek az bulunur ; çünkü tefrikanın binlerce sebebi vardır.

(*ʿImād*)

بنایافت رنجه مکن خویشتن
که تیمار جان باشد ورنج تن
فردوسی

Ruhun ve vücudun hastalığına fayda verir diye bulunmıyacak şeyle kendini sıkma.

(*Firdevsî*)

نای اَنبان **(nây enbân)** =Tulumlu düdük, gayda. Deve nağmeden nasıl hoşlanırsa yılan da gaydadan öyle hoşlanır. Hususiyle Hindistan'da mütearifitir ki yılan olan evde çalarlar. Yılan, sesini dinlemek hevesiyle delikten başını çıkarınca tutarlar (Nāşırî).

آنانکه مقیم حضرت جانانند
یادش نکنند وبرزبان کم رانند
آنانکه مثال نای وئی ایشانند
دورند ازو ازان بیانکش خوانند
حکیم کاشانی

Sevgilinin huzurunda oturanlar onu anmaz ve dile almazlar. Uzak olanlar uzak oldukları için onu ney ve gayda gibi yüksek sesle çağırırlar.

(*Ḥekîmi Kāşānî*)

نایِ تُرکی **(nâyi turkî)**=Zurna, ya-

hut Ḫatā ve Ḫuten Türklerine mahsus, bir metre boyunda, başı deve başı gibi eğri, delikli, çok sesli bir boru.

چنان آمد از نای ترکی خروش
که از نای ترکان برآورد جوش
نظامی

Nayı türkiden öyle ses çıktı ki Türklerin boğazını cuş u huruşa getirdi.

(*Niẓāmi*)

نايَهْ **(Nâyje)** = Nefes ve mide boruları, aslı nâyçe = küçük borudur.

گر نایژهٔ ابر نشد پاک بریده
چون هیچ عنان باز نپیچد سیلاب را
انوری

Eğer bulutun boğazı tamamen kesilmemiş ise seylâb ve seylânın dizgini nasıl geri çevrilmiyor: muttasıl yağmur yağıyor.

(*Enveri*)

§ İbrik ve bardak emziği, çeşme musluğu lülesi, çulha masurası, içi boş kamış ve ekin sapı mânalarına da gelir.

تم زخون جگر گشته بود مالامال
اگر نه نایژهٔ خون زدیده بگشادی
کمال

Eğer gözümden kan musluğu açılmasaydı vücudum ciğer kaniyle malâmal olurdu.

(*Kemāl*)

Ferhengi Nāşırī sahibi Hidāyet bu beyitteki nayjeyi kinaye tarikiyle damar mânasına da almışsa da yazdığımız veçh ile musluk mânası daha münasip gibi görünür. Hattâ kendisinin şu şiiri ile de istidlâl ediyor ki lüle mânasına almak daha muvafıktır.

هر دم زفراق تو خون ریزدم از چشمان
چون آبکه میریزد از نایژهٔ ناوده
هدایت

İftirakın sebebiyle fıskıyenin lülesinden su döküldüğü gibi gözlerimden daima kan dökülüyor.

(*Hidāyet*)

Damla mânasına da görülmüştür.

نَايِ گَلُو **(nâyi gelū)** = Gırtlak.

نَايْلُوسْ **(nâylūs)** = Musikar muharrefi mişḳal. موسيقار (*ba.*) = naylūş.

نَايْ مَشْكْ **(nây meşk)** = نان انبان (*ba.*).

نَايِيدَنْ **(nâyīden)** = Öğünmek, iftihar etmek.

نَبَاتْ **(nebât)** = Nöbet şekeri dediğimiz billûrlaşmış şeker.

نَبَاجْ **(nebâc)** = Nebāj mânasınadır ki o da enbâğ muhaffefidir انباغ (*ba.*)

نَبَارِشْ **(nebâriş)** = Yıkılmak üzere olan çatı ve bina duvarına konulan direk, destek. Bârīden = yağmak, aşağı dökülmekten alınmıştır.

نَبَايَد **(nebâyed)** = Bâyesten = lâzım olmak tan muzari menfi

سخن درنهان نباید گفت
که بهر انجمن نشاید گفت
سعدی

Her mecliste söylenmesi lâyık olmıyan sözü gizli de söylememeli.

(*Sa'di*)

§ Mebâda = olmıya ki gibi ihtiyat mevkiinde de kullanılır.

چنان بکه با او مدارا کنید
بیائید عذر آشکارا کنید
نباید که آن آتش آید بتاب
که ننشاند آنکه بدریای آب
نظامی

Ona müdara etmek iyidir, geliniz, açıkça özür dileyiniz, olmıya ki o ateş su deryasiyle sönmiyecek derecede alevlene.

(*Nizâmi*)

نباید که مارا شود کارسست
سبوئیکه از آب دائم درست
نظامی

Olmıya ki bizim işimiz gevşer. Testi daima sudan sağlam gelmez, dönmez.

(*Nizâmi*)

نَبَرد **(neberd)** = Savaş, mücadele.

صلحست میان کفر واسلام
باما تو هنوز در نبردی
سعدی

Küfür ile İslâm arasında yarış var. Sen bizimle hâlâ mücadeledesin.

(*Sa'di*)

§ Şeci ve bahadır.

نَبَرْدَه **(neberde)** = Cenk adamı.

وصی خاتم پیغمبران وشیر خدای
نبردهٔ عرب وصمد خندق وصفین
امیر معزی

Hatemülenbiyanın vasisi ve Allahın aslanı, Arabın bahadırı, Hendek ve Şiffîn muharebelerinin merdi.

(*Emir Mu'izzi*)

ایا نبرده سواری که خصم تو گوید
زروی وآهن وپولاد زادهٔ نه زنی
سوزنی

Ey şeci süvari! Senin hasmın, tunç, demir, çelikten doğmuşsun, kadından değil, der.

(*Sūzeni*)

نَبَسَه ، نَبَس **(nebes, nebese)** = İnsanın kızının oğlu.

صفت ذات او همین نه بسست
که رسول خدایرا نبسست
خسرو

Onun zatının sıfatına bu kâfi değil midir ki Resulüllâhın kızının oğludur.

(*Husrev*)

نِبِشت ، نِبِشت **(nibişt, nivişt)** = Nibişten ve niviştен = yazmak tan mazi ve masdarı muhaffef.

هم رقعه دوختن به والزام گنج صبر
بهرکه رقعه برخواجگان نوشت
سعدی

Yama yama üstüne dikip de sabır köşesine mülâzemet etmek; büyüklerin huzuruna dilekçe yazmaktan hayırlıdır.

(*Sa'di*)

نَبْك (**nebk**) = Çeşme ve ırmak kenarından su sızması = زهاب.

نَبْنَاد (**nebnâd**) = Suç ve kabahat yerlerinden kaçınmak.

نَبْهَرَه (**nebehre**) = Kalp, mağşuş.

که دارد در همه آفاق زهره
که عرضه داردابن نقد ابهره
عطار

Bütün cihanda kimin cesareti var ki bu kalp parayı arzetsin.
(*Aṭṭār*)

§ Alçak, fürumaye.

کنون نگرکه ازین عالم ابهره فریب
برسم طالع خود واپسست رفتارم
خاقانی

Şimdi bak ki bu fürumaye aldatıcı dünyadan talihime göre hareketim geri gitmektir.
(*Ḫāḳānī*)

§ Büyük, ulu § Gizli.

نُبِّي (**nubī**) = Kur'anı kerim.

از پی این عاقلان ذوفنون
گفت ایزد درنبی لایعلمون
مولانا

Bu fen sahipleri akıllılara Cenabı Hak Kur'anı kerimde lâ yâlemun, dedi.
(*Mevlānā*)

نَبِير، نَبِيرَه (**nebīr, nebīre**) = İnsanın evlâdının evlâdı, hususiyle oğlunun çocuğu.

تو گاهی نبیره کشی گاه پور
بهاله کنی گنج ایران وتور
فردوسی

Sen İran ve Turan hazinesini bahane ederek kâh torununu kâh oğlunu öldürürsün.
(*Firdevsī*)

نَبِيرَةُ رَز (**nebīre'i rez**) = Şarap: şarap üzümden, üzüm asmadan hâsıl olduğundan torun yerinde sayılmıştır.

Na'ta dair:

مردود تو شود نبیرهٔ رز
زانست سرشك دیدهٔ رز
سلمان

Şarap senin merdudun oldu. Asmanın gözünün yaşı ondandır.
(*Selmān*)

نَبِيسَه (**nebīse**) = İnsanın kızının oğlu = nebese. Oğlunun çocuğu diyenler de vardır.

نَبْرَاس (**neprâs**) = Zekâ, zihin keskinliği.

نَبُور (**nebūr**) = Nefir denilen harb borusu = nâyı rūbīn نای (*ba.*).

نِتَاس (**nitâs**) = Hatır hoş olmak, bolluğa kavuşmak, masdarı (nitâsîden) dir.

نَتِيجَهٔ سَنگ (**netīce'i seng**) = (*k.*) Ateş, demir ve sair madenî şeyler.

نَجَّار (**necâr**) = Yüze sürülen allık = gaze.

نَجَب (**neceb**) = Kabuk, kışır.

نجك (necek)=Nacak tâbir olunan balta = ناچغ (*ba.*)

نجم (necm) = Ayrık otu = Necm Arapçada yıldız ve sapı olmıyan bitki mânalarınadır.

نجند (necend) = ونده (*ba.*).

نجوان (necvân) = Safran.

نخ (neḫ) = İplik ve ibrişim teli.

چنان شدکه گویی تراز نخست
ویا پیش آتش نهاده یخست
فردوسی

Öyle oldu ki sanki iplik telidir, yahut ateş önüne konmuş buzdur.

(*Firdevsî*)

بی وفاهست دوخته بدو نخ
بی وفاهست هیزم دوزخ
عنصری

Vefasız iki tel iplikle bağlıdır. Vefasız cehennem odunudur.

(*Unṣurî*)

§ Bir dev ismi.

نخ نام دیو باشد وشب تیرکی وغم
از نخشبی مدار طمع درجهان کرم.
شاعر

Neh dev adı, gece karanlık ve gamdır. Dünyada Nehşebiiden kerem umma.

(*Şâ'ir*)

Bu şiir Neḫşeb ahalisini hiciv mevkiinde söylenmiştir. Kıymettar libaslardan bir nevi işlemeli yaygı, zili, velense.

آن یکی بربستر کحا رخ
وان یکی برخاك خواری بسته نخ
عطار

Biri kıymettar kumaş ve işlemeli döşek üzerine oturmuş; öbürü hakaret toprağı üzerinde buz tutmuş.

(*'Aṭṭār*)

Arapçada (ḫ) nın şeddesiyle bu mânayadır § Asker dizisi.

کشیدند برهفت فرسنك نخ
فزون گشت مردم زمور وملخ
اسدی

Yedi fersah mesafede dizildiler; halk karınca ve çekirgeden ziyade oldu.

(*Esedi*)

§ Saban demiri. (N) nin ötresiyle bir adamı adım adım takibetmek, izine basmak.

چون ذره بخورشید زیور رخ تو
روزان وشبان دوم برنخ تو
گر فرد شوم من از رخ فرخ تو
أواز دهی عدم دهد پاسخ تو
عین القضاة

Yüzünün ziyasından güneşteki zerre gibi gece gündüz seni takibederim. (Buradaki zerreden maksat güneşin şuaı sebebiyle pencere ve bacalar içinde havada teselsül eden nurdur.) Ben senin uğurlu yüzünden tek ve tenha kalınca seslenirsen sana yokluk cevap verir.

(*'Aynelḳużāt*)

Vezin zarureti dolayısiyle buradaki neh, nuh suretinde okunur.

نهاره (neḫâre) = ناهار (*ba.*) Nâşırî

nâḫūrde mânasına vav (و) ile neḫvâre olmalıdır, diyor.

نَهْچ (nehç) = Süpürge otu, funda.

تا کند بارگاه او جاروب
مژهٔ خویش مهر نهچ کند
فخری

Onun otağı bargâhını süpürmek için güneş kirpiğini süpürge eder.

(*Fehrî*)

نَهْچَد (nehçed) = Demir boku (*Ar.*) خبث الحدید.

گر آهنگران شکر حود تو گویند
بگوره درون زرشود جمله نهچد
فخری

Eğer demirciler senin sehavetine şükrederlerse demir ocaklarındaki bütün demir bokları altın olur.

(*Fehrî*)

Ni'met ve Şu'ûrî darı ekmeği ve ayak taşı mânalarını da ilâve etmişlerdir, (C) ile de doğrudur.

نَهْچَل (nehçel) = Çimdik = nişkunc. Mi'yârı Cemâlî sahibi, Işfehâniler nişkunc, Kirmâniler terenci derler, diyor.

اسیر الگشت زلف و نهچل چشم
دهن تنگ غنچه خندان کن
شرف شفروه

Zülfünün ucu ve gözünün çimdiği ile koncanın dar ağzını aç.

(*Şeref Şefrûh*)

از فلک بگذرد بصد تندی
اگرش گیری از سرین نهچل
فخری

Eğer sağrısını çimdiklersen çok süratle felekten geçer.

(*Fehrî*)

نَهْچِیر (nehçîr) = Av, hususiyle dağ keçisi avı. Avlamak, avlak yani av mahalli mânalarına da gelir.

چنین فرمود خورشید جهانگیر
که خواهم کرد روزی چند نهچیر
نظامی

Cihangîr Ḫurşîd, birkaç gün avlanacağım, dedi.

(*Niẓâmî*)

به نهچیر کردن دران صیدگاه
یکی روز کاشب بسر بردراه
نظامی

O avlakta avlamak için bir gün geceye kadar yol yürüdü.

(*Niẓâmî*)

نَهْچِیرکَان (nehçîrkân) = Bârbed'in icadettiği makamların otuzuncusu Nehçîrkânî, nehçîrkâv da derler.

نَهْچِیروَال (nehçirvâl) = Avcı.

گویند بهرام همچو شیران
مشغول بدی بصید مادام
برگوش آهو بدوختی پای
چون پیش نهش گذاشتی گام
نهچیروالان این ملک را
شاکرد باشد فزون ز بهرام
فرخی

Derler ki Behrâm Gûr, sağ oldukça aslanlar gibi av ile meşgul idi. Âhu okunun önüne adım atarsa ayağını kulağına

dikerdi. Bu mülkün avcılarına Behrām'dan daha usta avcı çırak olur.

(*Ferruḫī*)

نخچیر

(neḫçīz) = Dolaşmış, bükülmüş.

نخز

(nuḫuz) = İptida, evvel.

نخراز

(nuḫrâz) = Kösemen. Sürünün önünde giden koyun ve keçi.

سپه دشمن اورا رمهٔ دان که درو
نه چراننده شبانست ونه ره جو نخراز
فرخی

Onun düşmanı askerini bir sürü addet ki ne otlatıcı çobanı, ne yol arayıcı, gösterici kösemeni var.

(*Ferruḫī*)

شیر صیهم تو برفکنده بکوه
گرگ وقصابرا بخرازی
ابوالفرج

Senin korkun aslanı, kurt ve kasabı köşemenlik vazifesiyle dağa bırakmıştır.

(*Ebülferec*)

Lûgatlerin bir kısmı neḫrâz şeklinde yazmıştır.

نخری

(nuḫrī) = Evvel, iptida. İlk çocuğa da denir.

نخست

(neḫust) = Birinci, ilk, evvel.

پند نخست آن که محال سخن
هرکه بگوید بتو باور مکن
جعفر فراهانی

İlk öğüdüm, olmıyacak sözü kim sana söylerse inanma ona.

(*Ca'fer Ferāhānī*)

Sonuna (in) eklenerek neḫustīn de denir.

هر نوبتم که از نظر ای ماه بگذری
باردوم زبار نخستین نگوتری
سعدی

Ey ay çehreli, gözümün önünden her defaki geçişinde bir öncekinden daha güzelsin.

(*Sa'dī*)

(N ve ḫ) nın üstüniyle ḫesten = yaralamak tan menfii mazi.

نخشب

(neḫşeb) = Moğolca Ḳārşī adiyle anılan mâmur bir şehirdir ki Buḫārā hükümdarı arasıra bu şehirde oturduğu için Buḫārā'nın ikinci payṭahtı yerindedir. Arapçası نسف tir, Mukenne' namiyle meşhur Ḥekīm bin 'Aṭa burada sanatla bir ay sureti göstermiştir, ماه ـ سیام ve کش (*bu.*).

صبح برآمد زکوه چون مه نخشب زچاه
ماه برآمد بصبح چون دم ماهی زآب
لبزهٔ کشید آفتاب حلقهٔ مه دو ربود
لبزهٔ آن زر صرخ حلقهٔ این سیم اب
خاقانی

Güneş, Neḫşeb ayının kuyudan çıktığı gibi dağdan yükseldi. Ay, sudan çıkan balık kuyruğu gibi göründü. Güneş, mızrak çekti, ayın halkasını kaptı, onun mızrağı kırmızı altın, bunun halkası halis gümüştür.

(*Ḫāḳānī*)

نشه

(neḫşe) = Huccet ve burhan.

نَخل بَند (**neḫl bend**) = Mumdan ağaç, meyva, çiçek suretleri yapan kimse. Bahçıvan mânasına da gelir. Bazı lûgatler mumdan ağaç, kâğıttan çiçek ve meyva sureti yapan kimse diye tarif etmişler.

نخل بندم ولی نه در یوستان
شاهدم من ولی نه در کنعان
سعدی

Ben nakil yaparım ama bahçede değil, güzelim fakat Mısır ilinde değil.

(*Sa'dî*)

= Neḫ' peyvend.

نَخلِ تابُوت (**neḫli tâbūt**) = Hazreti Ḥüseyn'in tabutunu hatırlatmak üzere Muharremin onuncu günü hurma ağacı şeklinde yapılıp üzerine hançer, kılıç, süslü kumaşlar sarılarak harekete getirilen tabut.

نَخُود (**neḫūd**) = Nohut dediğimiz.

گرچه سنگم هست مقدار نخود
لیك درهیجا نه سرماند نه خود
مولانا

Her ne kadar taşım nohut kadar ise de fakat harbde ne baş bırakır ne toğulga.

(*Mevlānā*)

نَخُود پَز (**neḫūd pez**) = Kavrulmuş nohut satan.

نَخُود هَراش بُودَن (**neḫūd her âş būden**) = Her işe parmağını sokmak.

پی نخود سیاه فرستادن (peyi neḫūd siyah feristâden) = Bir işte hazır bulunmasını istemedikleri kimseyi bir bahane ile uzaklaştırmak.

نَخُودآب (**neḫūdâb**) = Et sulu nohut (et'ime lûgati).

نَخُوش (**neḫūş**) = Ak asma denilen bitki.

نَخَهَم (**neḫehem**) = Neḫâhem = istemem (*muḫ.*).

نَخِير، نَخِير (**neḫīr, neḫīz**) = Fürumaye, âdi.

جان پرمایه همی چون بفروشی بخیز
چیز پرمایه هان به که بارزان ندهی
ناصر

Kıymetli hayatı daima değersiz bir şey karşılığı olarak nasıl verirsin, kıymetli bir şeyi ucuz vermemekliğin iyidir.

(*Nāṣır*)

(Neḫīz) in nâçiz bozması olması vâridi hatırdır (Nāṣırī) § Pusu.

تو ای دل دژم باش وهموار باش،
تو ای دیده خون ریز وپیوسته ریز
ببینند پیرکه جان مرا
نشسته است چون شیر اندر نخیز
مسعود سعد

Ey gönül! Sen mahzun ve daima mahzun ol. Ey göz! Sen kan akıt ve muttasıl akıt ki ihtiyarlık benim canıma pusudaki aslan gibi çöktüğünü görsünler.

(*Mes'ūd Sa'd*)

سپهر بروخ اعدای او کشیده کمان
زماله دروه بدخواه اوگشاده نخیز
فخری

Felek, onun düşmanlarının yüzüne ok çekmiş; zaman, onun aleyhinde bulunanların yolunda pusu kurmuş.

(*Fehrî*)

Neḫîrgâh = pusu yeri=kemînğâh § Kök saldıktan sonra başka yere nakledilmek üzere dal parçaları gömülen yer. Fidan yastığı = tohumdân, dânedan.

ند (**ned**) = Ziyadelik, nümüv. Arapçada ud, amber, sandal gibilerden tertibedilen kuvvetli koku.

Zülfü vasıfta :

هوای او بدو شاهین دل از مشك بربود
که چنك شاهین از مشك بود وعنبر وند
سوزنی

Onun muhabbeti iki şahin ile kalbimi göğsümden kaptı; çünki şahinin pençesi misk ve amber ile nedden idi: iki şahinden maksat sevgilinin gözleri, pençeden de zülfüdür.

(*Sûzenî*)

ندب (**nedeb**) = Türkçe tavla dediğimiz oyunun bir kısmıdır, bu oyunda, bu tavla oyununda heft üzere dav çekmeye nedep derler داو وارد (*ba*). Arapçada (ندب) oyunda kazanan almak üzere kumarbazların ortaya koydukları öndül.

نر ، نره ، نرّه (**ner, nere, nerre**) = Erkek, karşılığına mâde denir.

آن خر نر را بکان خوکرده بود
مولانا

O erkek merkebi çifleşmeye alıştırmıştı.

(*Mevlânâ*)

گوزن جوان گرچه باشد دلیر
عنان بهکه برتابد از نره شیر
نظامی

Genç sığın her ne kadar kuvvetli de olsa erkek aslana karşı aciz göstermesi iyidir.

(*Nizâmî*)

§ Çirkin : utanmaz, yüzsüz, sıyrık dilenciye ner geda derler.

دانی که بنده نره گدا نیست شاعرست
سوزنی

Bilirsiniz ki bendeniz arsız dilenci değil, şairim.

(*Sûzenî*)

§ Erkeklik aleti.

در نرش کردی کدورا آن عجوز
مولانا

O kocakarı, kabağı merkebin aletine geçirirdi.

(*Mevlânâ*)

Rustemin babasının dedesi : Nerîmân muhaffefi.

تو آن پادشاهی که گر زنده بودی
زمین بوسه دادی تراسام نر
ازرقی

Sen o padişahsın ki eğer Neriman'ın oğlu Sam sağ olsaydı, sana hürmet ederdi

(*Ezrekî*)

§ Su dalgası.

اژدر ماده‌بین که چون سینهٔ تیغ روی‌او
تیغ صفت شکافته کنبد اب‌را نره
عبد

Yüzü kılıç göğsüne benziyen dişi yılana bak ki su kubbesini kılıç gibi yaran dalgaya benziyor.

(*'Amîd*)

Ağacın ortasındaki daldan ayrılan dallar § Burhân hem erkek hem dişi olan kişi mânasına da yazmıştır.

نَرَا (**nerâ**) = Küçük duvar, perde.

نَرَاك (**nerâk**) = Daima, hemişe.

کی بود بار خدایا که به‌بینیم خراب
خانه‌رمان ودو وکویش که سیه‌باد نراك
نزاری

Yarabbi! Onun daima siyah olası hanumanını, kapısını, mahallesini ne zaman harap göreceğiz.

(*Nizârî*)

نَرْجُل (**nercul**) = Habeşistan'da dokunan bir nevi kumaş.

نِرْخ (**nirḫ**) = Kıymet ve beha. Lisanımızda tahrîf ile nerh (nark) derler (*Ar.*) سعر. Revnak ve revaç mânasını da ifade eder.

هر متاعی را درین بازار نرخی بسته اند
قند اگر بسیار گردد نرخ شکر بشکند
وحشی

Bu pazarda her meta için bir nark kararlaştırmışlardır. Şeker çok olursa narkı kırılır.

(*Vehşî*)

نرخ نهادن ؛ نرخ بستن (nerḫ besten, nerḫ nihâden) = Narkı kararlaştırmak.

نَرْد (**nerd**) = Tavla: esasen fard, ziyad, sitare, hanegîr, tavil, deh hezar, mansube namlariyle yedi nevi oyun olup tavla dediğimiz tavil bunun bir nev'idir. Bu oyunlar İranda mütearifitir. Farde, ferid derler § Ağaç özdeği.

بردرخی کانچنان مرغان همی دستان زنند
زان درخت امروز شاخ وبرك وبیخ ونردگو
سنائی

Üzerinde kuşların öylece durmadan öttükleri ağacın bugün dalı, budağı, kökü ve özdeği nerede?

(*Senâ'î*)

برادر زبیرش بترسید سخت
نهان گشت درپشت نرد درخت
فردوسی

Biraderi onun okundan çok korktu, ağaç gövdesinin arkasına saklandı.

(*Firdevsî*)

Burhân'a göre hekimlerce (kurşı nerdî), Nizâma göre birtakım maddelerden tertibedilen ve ağrılara sürülen mayi bir ilâç.

نَرْدْبَان (**nerdbân**) = Merdiven: neverdi bam'dan alınmıştır. Neverd=kıvrım, büküm, neverdiden=tayyetmek, dürmek. Bam =ban=tavan. Üst kata merdivenle çıkıldığından neverdibam muhaffefi nerdbân denilmiştir. Nerd, özdek mânasına da geldiğinden dam açılacak ağaç mâ-

nasını muradetmek de mümkündür. Türkçesi ağıncak. Türkçe ip merdivene örçin, üzgeç, açılıp kapanana kıskaç derler.

نیست از بهر آسمان ازل
نردبان پایه به زعلم وعمل
سنائی

Ezelî gök için ilim ve ameldeн iyi merdiven basamağı yani yükselmek için bir vesile yoktur.

(*Senā'î*)

نَرْدبانْ دَرْ راهْ نِهادَنْ (nerdbân der râh nihâden) = (*k.*) Yol sıkıntısını azaltmak için yolda arkadaşlarla konuşup söyleşmek.

مکن عمر را درخموشی تباه
ز گفتار نه نردبانی براه
طالب

Ömrünü susmakla geçirip bitirme; yoldaş ve arkadaşlarla konuş görüş.

(*Ṭālib*)

نَرْدَكْ (nerdek) = Nerd'in küçültülmüşü § Bilmece.

نَرْزَدْ (nerzed) = Değmez: erziden = değmek mastarından muzari olan neyerzed (*muḫ.*).

نَرْسَكْ (neresk) = Mercimek (*Ar.*) عدس.

نَرْسِي (nersi) = Hakka ulaşan § Eşkānyān padişahlarından Kuderzin oğlu § (R) nin üstüniyle resîden = erişmek ten muzari müfret muhatap.

نَرْگْ (nerg) = Avı kaçırmamak için halkın av etrafında halka olmaları.

نَرَكْ (nerek) = (Hacerünnemir) denilen bir nevi taş.

نَرْگانْ (nerregân) = Arsız dilenciler.

از جهان برداشت آیین سؤال
کرد قارون خلق را نرگان
فخری

Dünyadan dilenme âdetini kaldırdı. Dilencilere varıncıya kadar Karun yaptı.

(*Feḫrī*)

ار (*ba.*).

نَرْگِسْ (nergis) = Nergis dediğimiz çiçek § Mecazen güzel gözlü. Muarrebi (nercis), Arapçası (نرجس) dir.

مرد بی دیده برگشاد نظر
چون دو نرگس که بشکفد بسحر
شاعر

Gözsüz adam seherde açılan iki nergis gibi gözünü açtı.

(*Şā'ir*)

نرگس نیم خواب (nergisi nîm ḫuvâb) = (*k.*) Güzelin gözü, Nergisü gül (*k.*) güzelin göz ve kulağı. نرگسه (nergise) = Fildişi yahut kemikten nergis şeklinde tavanlara göbek yapılan yapıma nergis § (*k.*) Yıldızlar, hususiyle Ülker yıldızı.

گرد نرگستان گردون بین هزاران نرگسه
هر طرف زین نرگسه صد گلستان آمد پدید
عمید

Felek nergisliğinin etrafında binlerce yıldıza bak; her tarafta bu yıldızdan yüz gülistan zuhur etti.

(*'Āmid*)

نرگسهٔ سقف چرخ (nergise'i sekefi çerḫ) = (*k.*) Ülker.

نرگسی (nergisî) = Ortasına yumurta kırılan sebze yemeği ki şekil itibariyle nergise benzer. ʿAşım Efendi asılda olmadığı halde nergis şeklinde kesilen hamurdan tertibedilen yemek demiştir. Burhāni Ḳāṭıʿ ve Camiʿe göre bir nevi yemektir § Bir cins nakışlı kumaş.

نرم (**nerm**) = Yumuşak.

هرکه چون موم بخورشید رخت نرم نشد
زینهار از دل سختش که بسندان ماند
سعدی

Yakıcılıkta güneşe benziyen yanağına karşı her kim mum gibi yumuşamazsa onun örse benziyen katı yüreğinden sakın.

(*Sa'di*)

§ Yavaş, aheste mânasına da gelir. Nerm nerm=aheste aheste demektir.

خردمند را سر فروشد زشرم
شنیدم که می رفت و می گفت نرم
سعدی

Akıllının utancından başı aşağı düştü. İşittim ki gidiyor ve yavaş yavaş diyordu.

(*Sa'di*)

Mecazen her mülâyim şey ve söz dinliyen kimse.

چو نرمی کنی خصم گردد دلیر
سعدی

Mülâyemet gösterirsen hasım cesaretlenir.

(*Sa'di*)

نرم آهن (nerm āhen) = (*k.*) Zayıf, gevşek.

تودرمن چه نرم آهنی دیدهٔ
که فولاد اورا پسندیدهٔ
نظامی

Sen bende ne gevşeklik görmüşsün ki onun çeliğini beğenmişsin.

(*Niẓāmi*)

نرم بر (nerm bur)=Kıskaç § (*k.*) Yaltak, dalkavuk.

نرم بیز (nerm bīz) = Delikleri ince ve sık elek.

نرم چشم (nerm çeşm) = (*k.*) Yüzsüz, hayâsız.

درگدازم زشرم مدعیان
نرم چشمان چه سخت روبانند
ظهوری

İddiacılardan utancımdan eriyorum, hayâsızlar ne katı yüzlüdürler.

(*Ẓuhūri*)

نرم خوی (nerm ḫūy) = güzel huylu.

انصاف میدهم که چو روی تو روی نیست
گل درمزاج لطف چو تو نرم خوی نیست
دهلوی

İnsaf ederim ki senin yüzün gibi yüz yoktur, senin lâtif mizacının yanında gül güzel huylu değildir.

(*Dehlevi*)

چه سازیم تا نرم خویی کنند
زبیگانه پوشیده رویی کنند
نظامی

Güzel huyluluk göstermeleri ve yabancıdan örtünmeleri için ne yapalım.
(*Niẓāmī*)

نرم سار (nerm sâr)=Halîm, uysal. نرم شانه (nerm şâne) = (*k.*) Tembel, muti.

زنجیر زلف چارهٔ دلهای سرکشست
ابجازموم سنگ شود نرم شانه‌تر
صائب

Serkeş gönüllerin çaresi zülfün halkalarıdır. Bu bakımdan taş mumdan daha yumuşak ve mutidir.
(*Ṣā'ib*)

نرم شمشیر (nerm şemşîr) = (*k.*) Korkak, namert.

سخت پنجهٔ سیه شیران
کوفته مغز نرم شمشیران
نظامی

Kara aslanların pençesinin kuvveti korkakların beynini ezmiş.
(*Niẓāmī*)

نرم گردن (nerm gerden)=Muti ve münkad.

دو شخص ایمن اند از تو آیی بجوش
یکی نرم گردن یکی سفته گوش
شاعر

Sen öfkelendiğin vakit iki kişi emindirler: biri emrine itaat eden, öbürü gülen.
(*Ṣā'ir*)

نرم لگام (nerm legâm)=Ağzı yumuşak at ki başı elde at denir § Muti ve fermanber kimse.

نرمونه (**nermūne**) = Galiz ve biçimsiz şey, hassaten iri ceviz ve fındık § Çocukların ipten kurdukları salıncak (*Ar.*) ارجوحه.

نروك (**nerūk**) = Kaplan taşı denilen beyaz bir kök (*Ar.*) دواء النمر.

نره (**nere**) = نر (*ba.*).

نری (**nerī**) = Erkeklik aleti § Âhirinde (y) mastariyet olduğuna göre erkeklik demektir.

نریمان ، نریم (**nerīm, nerīmân**) = Rüstem'in dedesinin babası.

نرینه (**nerīne**) = Ner. Çok defa insanda kullanılır. Nerîne'i filân = filâncanın oğlu.

نزار (**nizâr**) = Zayıf, arık.

شه آفتاب عالم واین تیغ ماه تو
از قرب آفتاب بود ماه تو نزار
قاآنی

Padişah âlemin güneşi ve bu kılıç yeni aydır, yeni ay güneşe yakın olmaktan zayıflar.
(*Kāāni*)

نزد (**nezd**) = Yan. (*Ar.*) عند. Ferhengi Meḥmūdî ve sair lûgatlerde nunun esresiyledir.

علم ازلی علت عصیان کردن
در نزد حکیم غایت جهل بود
خیام

Ezelî ilmi isyana sebeb addet-

mek hakîmin nazarında cehlin son derecesidir.

(*Heyyām*)

§ Nezdîk gibi yakın ve karip demektir.

نزدیك **(nezdîk)** = Yakın.

مرا وقتی زنزد یکان ملامت سخت می آمد
اترسم دیگر ازیاران که القادم بدریائی
سعدی

Bana bir vakit akrabamın melâmeti şiddetli geliyordu. Artık yağmurdan korkmam; çünkü bir deryaya düştüm.

(*Sa'dī*)

نزغده **(nezğede)** = Ek yerlerinin ağrıması, romatizma (Ni'met, Şu'ūrī). Sinirlerin çekilip büzülmesi (Helîmî).

نجم **(nijm)** = Sis, pus.

نجم تاریك وابرهای سیاه
همه برکاروان بگیرد راه
آذر

Karanlık sis ve kara bulutlar bütün kervanın yolunu kapatır.

(*Āzer*)

نج **(nej)** = Nejîden = dışarı çekip çıkarmaktan emir § Anahtar dişi

نژاد، نژاده **(nijâd, nijâde)** = Soy, asıl, nesep § Soyu temiz, necip.

نژاده منم دیگران زیر دست
نژاد گیارا که آرد شکست
آ. آقائی

Asîl benim, öbürleri bana tâbidirler; asîl olanları kim mağlûbeder.

(*A. Nizāmî*)

تو تاباشی ای خسرو پاك زاد
نه نجان کسی راکه دارد نژاد
فردوسی

Ey asîl padişah! Sen sağ oldukça asalet sahibi olan kimseyi incitme.

(*Firdevsi*)

نجار **(nejğâr)** = Feryat, sayha, haykırma.

نژند **(nejend)** = Müteellim, kederli.

کنونم زقهر زمانه نژند
مرا خرمی ناید از لهو وخند
لطیفی

Zamanın kahrından elem içindeyim; bana eğlence ve gülmekten sevinç gelmez.

(*Letîfî*)

§ Pest, alçak.

نزد اوج شرفش چرخ نژند
پیش فیض کرمش نیل سراب
کمال

Onun şerefinin yüksekliği yanında felek alçaktır: kereminin feyzine nisbeten Nil nehri pusarıktır.

(*Kamāl*)

§ Öfkeli.

پیادهٔ سپه آرای او دویست هزار
چو پیل مست وبلنگ نژند وپیل دمان
فرخی

Onun askerini süsliyen piyadesi; sarhoş fil, öfkeli kaplan,

kükremiş file benziyen 200 bin kişi idi.

(*Ferruhî*)

§ Hali değişik ve pejmürde demektir.

کنون سوسنت دردمندی گرفت
گلت ریخت لاله نزندی گرفت
امیدی

Şimdi senin zambağın hastalandı gülün döküldü, lâlen solmaya başladı.

(*Esedî*)

نه نژند پیریت آید برو
نه قد چون سرو تو گردد دو تو
مولانا

Ne yüzüne ihtiyarlık solgunluğu gelir, ne selviye benziyen boyun iki kat olur.

(*Mevlânâ*)

نژنك (**nejenk**) = Hayvanları avladıkları tuzak, kapança.

نژه (**neje**) = Nazik ve lâtif dal § Çiçek şeklinde kesip padişahların ve yeni damatların başına serptikleri altın varak.

پنجهٔ سرو از طرب بردست گیرد جام مل
طرهٔ بید از نژه برگلشن افشاند لژه
سیف اسفرنگی

Selvinin avucu zevk ile şarap kadehini elde tutar; söğüdün perçemi nazik daldan gülzar üzerine altın varak serper.

(*Seyfî Isferengî*)

§ Evin sakfını örttükleri ağaç § Bir yıldız.

نژیدن (**nejîden**) = ر (*bk.*).

نس (**nus**) = Ağız çevresi.

همچون سك قصاب نیابد شكم سیر
دوخون زصرحرص وشبع تانهد آس
فخری

Kasap köpeği gibi ağzını hırs ve doymak sevdasıyle kana koymadıkça doymaz.

(*Fehrî*)

§ Akıl.

آن نود ساله عجوز كنده كس
نه خرد هشت آن ملك را ونه نس
مولانا

Bu doksanlık . . . kokmuş kocakarı o padişahın ne aklını ne şuurunu bıraktı.

(*Mevlânâ*)

نسا (**nesâ**) = Güneş görmiyen yahut az gören yer Zıddına betev denir ki aslı betab, belki de bâtâb dır. Lisanımızda birinciye kuytu, ikinciye günü denir § İnsan ve hayvan ölüsü, eti ve kemiği.

نسا وپلیدی بد انجا برند
كه مردم بران راه برنگذرند
زرآتشت بهرام

Ölü kemiklerini ve pisliğini oraya götürürler; çünkü halk o yoldan geçmezler.

(*Zerâteşt Behrâm*)

نسار (**nesâr**) = Nesâ § Kamış ve sazdan yapılan gölgelik § Gölge.

نسبوت (**nesbût**) = Akıl.

نسپار (**nespâr**) = Üzüm teknesi.

نِسپَه (**nispe**) = Duvar kuru = چینه (*ba.*).

نِسْتَاك (**nistâk**) = Yürek burması

نَسْتَرُون، نَسْتَرَن، نَسْتَر (**nester, nesteren, nesterūn**) = Beyaz, enli, lâtif ve çok hoş kokulu bir gül (Nāṣırī), ağustos gülü, yabani gül (ʿAṣım).

زانك وبوی تو ای سروسمن اندام
برفت رونق نسرین باغ ونسترنش
سعدی

Ey selvi boylu, gümüş endamlı! Senin renk ve kokundan bahçenin nesrin ve nestereni revnaksız kaldı.

(*Saʿdī*)

عیسی خلال کرده ازخارهای لکن
ادریس سبحه کرده از غنچه‌های نسترن
خاقانی

Hazreti İsā gül ağacının dikenlerinden hilâl, Hazreti İdrīs nesteren goncalarından tespih yapmış.

(*Ḫāḳānī*)

از کبسوی او نسیمك مشك آید
وززلفك او نسیمك نسترون آید
رودکی

Onan geyşusundan misk kokucağızı, onun zülüfçeğizinden gül kokucağızı gelir.

(*Rūdekī*)

Nāṣırī, penç berk, sadberk, gül mişkice, gül göze gibi aksamı vardır, nesrini de nesteren envaından addetmişlerdir, diyor.

نِسْتَك (**nistek**) = İnce, bükülü, atılmış pamuk, bedrik tâbir olunan pamuk ki eğirmek için uzun uzun ederler (Tibyânı Nâfıʿ).

نَسْتُوه (**nestūh**) = Kavgada yılmıyan, kavgacı, cengâver.

بیازید چون شیر موشنك چنك
جهان کرد بر دیو نستوه تنك
فردوسی

Hūşenk aslan gibi pençesini uzatınca cengâver dev'e dünyayı dar etti.

(*Firdevsī*)

Aslı nasutūhtur ki cenk ve muhasamadan âciz olmıyan ve usanmıyan demektir. Burhān ve Cihāngīrī inatçı ve hareketi kötü mânalarına da yazmışlardır § İran pehlivanlarından biri.

جهان دیده نستوه سالار شان
چو شیدم دلاور نگهدار شان
فردوسی

Cihandide (Nestuh) seraskerleri (Şīde) gibi dilâver, muhafızlarıdır.

(*Firdevsī*)

Şīde = Efrāsyāb'ın oğlu, Nāṣırī bu beyti cengâver mânasını ispat için getirmiştir.

نَسْتَهِن، نَسْتَهِن (**nestehen, nestehīn**) = Pīrān Vīse'nin kardeşi.

چو استهین آن شیر شرزه بچنك
که روباه بودی به پیشش پلنگ
فردوسی

Kaplanlar, yanında tilki gibi kalan harbin o kükremiş aslanı.
(*Firdevsî*)

نَسَر (**neser**) = Nesa § Dağ başına çerden çöpten yapılan gölgelik.

دورماند از قرین وخویش وتبار
نسری ساخت برسرکهسار
رودکی

Akraba ve taallûkattan uzak kaldı, dağın başı üstüne bir gölgelik yaptı.
(*Rūdekī*)

نَسرُد (**nesrud**) = Avcı, sayyad

نَسرَم (**nesrem**) = Bāmyān dağlarında hunk but ile surh but denilen putların yanında kocakarı şeklinde yapılmış bir put.

نَسرِين (**nesrīn**) = Beyaz ve ufak katmerli bir cins gül: Van gülü, Mısır gülü. Giyaşulluğa (nesrīn) i Arabi, (nesteren) i onun Farsisi olmak üzere gösteriyor. ʿAşīm Efendi Okyanūs'ta (n) nin üstüniyle Farsiyülasıl olup (n) nin esreşiyle Muarreptir diyor. نسترن (*ba.*) § Amber çıkan bir ada.

رخش نسرين وزلفش تيز نسرين
لبش شيرين ونامش نيز شيرين
نظامى

حريرنامه از ابريشم چين
چو مشك از تبت وعنبر زنسرين
فخر گرگانى

Misk, Tibetten; amber, Nesrinden geldiği gebi mektubun ipeği Çin ipeğinden idi.
(*Fehri Gurgānī*)

نَسرِين نُوش (**nesrīn nūş**) = Seklāb padişahının kızı ve Behrāmı Gūr'ün eşi.

نَسك (**nesk**) = Mercimek = nersek.

گر بخواهم از كسى يك مشت نسك
مر مرا گويد خمش كن مرك وچنك
مولنا

Bir kimseden bir avuç mercimek istesem bana, sus, ölüm ve musibet, der.
(*Mevlānā*)

§ Deve dikeni.

نسك درچشم آنكه نشناسد
ازهسى سوخته زبرجد را
بدر جاجرمى

Zebercedi yanmış bakırdan tefrik etmiyen kimsenin gözüne deve dikeni batsın.
(*Bedri Cācermī*)

(N) nin ötresiyle Zerdeşte mensup 21 kısımdan ibaret Zend namındaki kitabın her bir kısmı.

نَسكا (**neskâ**) = Yer, zemin.

نَسكبا (**neskbâ**) = Mercimek yemeği.

نَسلِ اَدهَم (**nesli edhem**) = (*k.*) Kara üzüm şarabı.

نَسُو، نَسوُد (**nesū, nesūd**) = Düzgün, huşunetsiz, kaypak yer.

نسو بود ازآن گونه دیوار او
که مانند آیینه بنمود رو
لبیبی

Onun duvarı öyle düzgün idi ki ayna gibi yüz gösteriyordu.
(Lebibi)

زخاك وآتش وآبی برسم ایشان باش
که خاك خشك دورشتست وآب نرم ونسود
ناصر

Toprak, ateş ve sudan mürekkepsin. Onların âdetine tebaiyet et; zira toprak kuru ve katıdır, su yumuşak ve kaypaktır.
(Nāṣır)

Reşîdî'de (آن دو نرم ونسو) o ikisi yani ateşle su kaypaktır demek olur.

نَسُودی (nesūdī) = Ekinci. کاوزی maddesinde yazdığımız gibi Cemşîd'in insanları taksim ettiği dört kısımdan dördüncü kısımdır (*ba.*).

نِسْیان (nisyân) = Muhalefet (Burhân) Arapçada unutmak mânasınadır.

نَسیج (nesîç) = Sırmalı ipek kumaş. (C) ile Arapçada mensūc = dokunmuş mânasına sıfatı müşebbehedir.

نَسیدَن (nesîden) = Koymak = nihaden.

نَسیرَم (nesîrem) = Güneşe mâruz olmıyan yer. Aksini iddia edenler de vardır § Tepe camı.

نَسیلَه (nesîle) = At, katır, eşek sürüsü.

نَش (neş) = Gölge, hususiyle serpuş gölgesi.

نِشا (nişâ) = İhata eden, şamil § Nişasta ve kola (Burhân), yeni dikilmiş bir fidanı yerinden çıkarıp başka bir yere dikmek (Niẓām).

نِشابور (nişâbūr) = Horāsān'da bir şehir. Aslı Nihi Şābūr = Şābūr'un şehri. Mezkûr şehri Nışābūr yaptırmıştır. Eski Farsçada (Nih) = şehirdir. Nîşābūr, Nişāpur da denilir § Nişabūr ve nîşâbūrek adiyle musikide iki makam.

شهر گرگان نماند باگرگین
نه نشابور ماند باشابور
شاعر

Gurgân ile Gergîn kalmadı ne de Şāpūr ile Nişāpūr.
(Şā'ir)

نِشاختَن (nişâḫten) = Ağaç dikmek, oturtmak, tâyin ve tahsis etmek.

زدوستی بدل ودیده برنشاختست
بدانکه زین دو پسندیده تر نبود وطن
سوزنی

Sevdiğimden seni gönlüm ve gözüm üzerine oturttum, bil ki bundan daha iyi yurt yoktu.
(Süzeni)

نِشَادِ اِرْشَام (**nişâdi irşâm**) = Güneşin çevreği (Nâşırî).

نِشَارَه (**nişâre**) = Un gibi olan ağaç talaşı.

نِشَاسْتَنْ (**nişâsten**) = Dikmek, oturtmak = nişânden.

گر بشایستی که دین‌را گستریدی هر خری
گردگار اندر جهان پیغمبری نفرستی
ناصر

Her budalâ dini neşretmeğe lâyık olsa idi Cenabı Hak dünyada hiçbir peygamber oturtmazdı.

(*Nâşır*)

نِشَاسْتَه (**nişâste**) = Tatlı vesair şeyleri yapmaya yarıyan buğday unu hulâsası, bazı lügatlerde (n) nin üstüniyledir.

نِشَانْ (**nişân**) = Alâmet, eser, belgilik.

سخت نوش می دهد باد زبوستان نشان
صبح دمید وروز شد خیز وچراغ وانشان
سعدی

Rüzgâr bostandan çok zevkli nişan veriyor. Sabah belirdi, gündüz oldu, kalk, ışığı söndür.

(*Sa'dî*)

Nişânden = dikmek ve sair mânalarından emir (*isfa. muḥ. vas.*). نِشَالدن (*ba.*).

درخت دوستی بنشان که کام دل ببار آید
نهال دشمنی برکن که رنج بیشمار آرد
حافظ

Dostluk ağacını dik ki gönlünün arzusunu husule getirsin; düşmanlık fidanını sök, çünkü çok sıkıntı getirir: insanı sıkar.

(*Ḥâfız*)

دشمن بدگوی مرا لب بدوز
همچو چراغش بنشان یابسوز
عماد

Bana fena diyen düşmanın ağzını dik, kapa; onu kandil gibi söndür, yahut yak, mahvet.

(*'İmâd*)

§ Hisse ve nasip.

طرازی نو انگیزم اندر جهان
که خواهند هر کشوری زونشان
نظامی

Cihanda yeni bir tarz ve üslûp ibda edeyim ki her memleket halkı ondan hissedar olmak istesinler.

(*Niẓâmî*)

§ Hedef ve nişangâh.

صینه را کرده بتیر تیز مژگانت نشان
ابوالمعانی

Göğsümü senin keskin kirpiğinin okuna nişangâh yaptım.

(*Ebü'lme'âni*)

نِشَانْدَنْ (**nişânden**) = Dikmek, oturtmak, konmak, kondurmak.

خیال روی تو بیخ امید بنشانده است
بلای عشق تو بنیاد صبر برکنده است
سعدی

Senin vechinin hayali ümit kökünü dikmiştir; senin aşkının belâsı sabrın temelini harabetmiştir.

(*Sa'dî*)

گرا نما یگان سپه را بخواند
گرامی کنان هر یکی را نشاند
نظامی

Askerin kıymetlilerini davet etti, izaz ederek her birini oturttu.

(*Niẓāmî*)

شه روسیانرا برخویش خواند
سزاوارترجا یگاهی نشاند
نظامی

Rusların padişahını, kendi yanına çağırdı. En münasip bir mevkie oturttu.

(*Niẓāmî*)

Nişânîden, nişânisten şekillerinde de görülmüştür. Ateş ve çırağ ile birlikte iradolunursa söndürmek mânasınadır نشان (*ba.*).

نِسپِيل (**nişpîl**) = Çengel, hususiyle balık oltası.

زبیر ولیزهٔ او دشمنان هراسانند
چو اهرمن زشهاب وچو ماهی از نشپیل
عبدالواسع

Onun okundan ve mızrağından düşmanlar, şeytanın şihap; balığın oltadan korktukları gibi korkarlar.

(*'Abdulvâsi'*)

Şihab = ağan yıldız.

نَشت (**neşt**) = Harap, zayi, zebun. (N) nin esresiyle iyi, hoş. Nişti = iyilik.

نِسْتَر (**nişter**) = Nîşter (*muḥ.*),

از جراحت تازه گردد دل چو فاسد شد زخون
ورد [الشافی هوالله] هر زبان نشترست
خسرو

Yürek, kandan bozulunca yaradan tazelenir (eşşafi huvâllah) virdi neşterin dilindedir.

(*Ḫusrev*)

نِسْتَن (**nişten**) = Nişesten (*muḥ.*).

نِسْتَن چُون خاك (**nişesten çūn ḫâk**) = (*k.*) Edep ve vekar ile oturmak § Zillet ve hakaretle oturmak.

نُشخوز، نُشخوار، نُشخار (**nuşḫâr, nuşḫuvâr, nuşḫūr**) = Geviş: hayvanların kursaklarına giden yemeği tekrar ağza çıkararak çiğnemeleri.

زنخ مزن بیجا لب بذکر حق جنبان
بصدق دل نه بد انسان که پز بنشخوارست
خسرو

Eziyetle çene çalma; Allahı anmakta hulûs-ı kalb ile dudağını harekete getir, keçinin geviş getirdiği gibi değil.

(*Ḫusrev*)

دو سال شدکه زحرمان همی زند نشخور
زلعمتی که ازین پیش وزجهان خورده است
کمال

Cihanda bundan evvel yediği yemekten iki seneden beri mahrum olarak muttasıl geviş getiriyor.

(*Kemāl*)

§ Torbada artan saman ve arpa gibi hayvan yemi.

نَسرهٔ طِفلان (**neşre'i ṭıflân**) = Saf-

ran ve zencefre ile çocukların talim tahtalarına yazılan şey ki zamanımıza göre mükâfat var akası demektir.

نِشَسْتَنْ (**nişesten**) = Oturmak, konmak.

سر وچشم همه یك پیوسید ودست
بتمکین وعزت نشاند و نشست
نظامی

Her birinin başını ve gözünü ve elini öptü; vekar ve şerefle oturttu ve oturdu.

(*Niẓāmī*)

برهریری که غبار سم اسب تو نشست
برزاد همچو خوی از هربن مویش بصری
سیف اسفرنگی

Bir köre senin atının tırnağının tozu konarsa her kılının dibinden ter gibi bir göz zuhur eder.

(*Seyfī İsferengī*)

§ Binmek mânasını da ifade eder.

بار فراق دوستان بسکه نشست بردلم
می روم ونمی رود ناقه بزیر محملم
سعدی

Dostların firakı yükü kalbime öyle yüklendi ki gitmek istediğim halde mahmilimin altında deve gitmiyor.

(*Sa'dī*)

§ Sünmek § Çökmek.

نِشَسْتَگَاه، نِشَسْتَگَه، نِشَسْتَه‌گَاه

(**nişestengâh, nişestengeh, nişestgâh**) = Oturulacak yer.

نشستنگهی دید از آب وگیا
بکوهر گرامتیرا از گیمیا
نظامی

Cevher itibariyle kimyadan daha kıymetli, sulak, oturu lacak bir yer gördü.

(*Niẓāmī*)

Nişestgâh makat mânasına da gelir.

نِشَسْتَنِ آفْتَاب (**nişesteni āfitâb** = (*k.*) Güneşin batması.

برخیز ساقیا که بنور تو زنده‌ایم
عالم شود سیاه چو بنشیند آفتاب
وحید

Ey saki! Kalk ki senin yüzünle zindeyiz; güneş yakarsa âlem kararır.

(*Veḥīd*)

نَشْك (**neşk**) = Çam ağacı (*Ar.*) صنوبر.

میر عادل ازین دین، ای آفتاب از تو پرشك
ای مرا خار تو گل، خاك تو زر، نال تو نشك
سوزنی

Ey güneş kendine hasededen, dinin süsü, adalet sahibi bey! Ey bana dikeni gül, toprağı altın, kamışı çam ağacı olan zat.

(*Süzenī*)

نِشْگِرْده (**nişgirde**) = Pabuççu ve saraç bıçkısı.

بشگرده برید اورا گلو
تفو برچنین نا شکیبا تفو
ابوشکور

Onun boğazını bıçkı ile kesti; tu, böyle sabırsıza, tu.

(*Ebū Şekūr*)

Konuşmada şifre de denilir.

نِشْكَنْج (**nişkenc**) = Çimdik, niş-

kencîden = çimdiklemekten (*İsmas.*) emir (*Ar.*) قرص.

آن صنم را ز کازوار نشکنج
تن بنفشه شد ودو لب نارنج
عنصری

O gâzelin tekme ve çimdikten vücudu menekşe, iki dudağı turunç gibi oldu.

(*U'nşurî*)

Bazı lûgatlerde (k) ötredir.

نَشْکُهَدْ (**neşkuhed**) = Korkmaz: şekühîden = korkmak tan muzari menfi.

آن کبوتر شان زبازان نشکهد
باز سرپیش کبوتر شان نهد
مولانا

Onların güvercinleri toğanlardan korkmaz; toğan başını onların güvercinlerinin önüne koyar.

(*Mevlânâ*)

نَشَلْ (**neşel**) = Neşelîden = asılmak, yapışmak, bir şeye el vurmak, teşebbüs etmek mânalarından (*İsmas.*) ve emir.

گر تو خواهیش وگرنه بتو الدر نشلد
زر او چون پدرخانهٔ او برگذوی
فرخی

Onun evinin kapısından geçersen onun parası ister istemez sana yapışır.

(*Ferruḫî*)

نُشُو (**nuşū**) = Sâf, sade, yumuşak.

نَشْوِی (**neşvî**) = Neḫcuvân'ın eski ismi.

نِشِیب (**nişîb**) = Aşağı, iniş mukabili fırazdır.

درختم به آورد برجای سیب
زبالا نهادم سر الدر نشیب
سلمان

Ağacım elma yerine bana ayva verince başımı yukardan aşağıya indirdim.

(*Selmân*)

مگر ببدرقهٔ این براق گردون سیر
رسم بمنزل ازین راه پرنشیب وفراز
صائب

Feleği dolaşan bu burakın rehberliğiyle bu inişli yokuşlu yoldan belki istediğim mevkie erişirim,

(*Ṣâ'ib*)

نِشِید (**nişîd**) = Nişânîd (*muḫ.*) نشاندن (*ba.*).

نِشِیمَنْ، نِشِیم (**nişîm, nişîmen**) = İnsan ve kuşların oturacağı yer.

بفرمود پس تابهنگام خواب
برفتند سوی نشیم عقاب
فردوسی

Sonra emretti: uyka zamanına kadar karakuşun yavasına kadar gittiler.

(*Firdevsî*)

آن شاهباز را دل سعدی نشیمنست
سعدی

O şahbazın oturacağı yer Sa'dî'nin kalbidir.

(*Sa'dî*)

نَشِیمَه (**neşîme**) = Sepilenmiş yani tabaklanmış deri.

نِشِين (**nişīn**) = Nişesten = oturmaktan emir (*isfa. muḫ. vas.*) § Kutup noktası § Makadin iç yüzündeki deri.

نِطْعِ شَقَايِق پُوش (**nıṭʿı şeḳâyıḳ pūş**) = Lâlesi ve gülü çok olan yer.

نَعْلْ رِيخْتَن ، نَعْلْ اَفْكَنْدَن (**neʿl efkenden, neʿl rīḫten**) = (*k.*) Koşmak, acele gitmek § Yorulmak, bitap kalmak § At hareketten kalmak.

نَعْلْبَنْد (**neʿlbend**) = Nalbant dediğimiz. Türkçesi takavcıdır. Takav = nal.

نَعْلْ بَهَا (**neʿl behâ**) = Düşman askerini, yağmasından emin olmak üzere, döndürmek için bir memleket ahalisinin onlara verdikleri para.

نَعْلِ چُوبِين (**neʿli çūbīn**) = Abdesthane nalını (Ġıyāṣ).

نَعْلْ دَرْ آتَش (**neʿl der āteş**) = (*k.*) Istırap ve kararsızlık.

ای خیرا آتش الدر نه تو نعل
تاز نعل تو شود این کوه لعل
مولانا

Ey Ayşe! Sen beni cezp ve teshir hususunda kararsızlaştır ki senin cezp ve teshirinden bu dağ lâ'l ile dolsun.

(*Mevlānā*)

Bir kimseyi cezp ve teshir için at nalını afsunlayıp ateşe bırakırlarmış.

نَعْلْ زَدَه (**neʿl zede**) = Nallanmış davar, levazımı tamamlanmış at.

نَعْلِ شَام (**neʿli şâm**) = (*k.*) Ay § Şafak sökmek.

نَعْلَك (**neʿlek**) = Bir nevi üzengi.

نَعْلِ وَاژْگُون ، نَعْلِ وَاژُون (**neʿli vâjūn, neʿli vâjgūn**) = (*k.*) Halkın vâkıf olamadıkları iş.

نَعْلِ وَاژْگُون بَسْتَن (**neʿli vâjgūn besten**) = (*k.*) Hareketlerinde izini belirsiz etmek.

نِغَاك (**niġâk**) = Ahmak, şaşkın § Haramzade.

نِغَام (**niġâm**) = Çirkin, nahoş.

جهود را تو چه گوئی که تو به پیش یهود
بهی نغام تری زانکه پیش تست یهود
ناصر

Yahudi hakkında ne söylüyorsun ki sen Yahudinin nazarında onun senin nazarındaki mevkiinden daha çok nahoşsun.

(*Nāṣır*)

نُغْرُوج (**nuġrūç**) = Oklağı, oklava (*Ar.*) مدمك

نَغَز (**neġez**) = Güzel, iyi, göze hoş görünen bedi ve acip şey.

چو رفق پوشه سخن نغز گوی
با هستگی گوی وبا مغز گوی
اسدی

Padişahın huzuruna gidince sözü iyi söyle, mülâyemetle ve âkılâne söyle.

(*Esedî*)

گرچه همه دلکشست وزهمه گل مغز تر
کان عرق مصطفاست وین دگران خاك وآب
خاقانی

Her ne kadar hepsi gönül çekici ise de gül hepsinden daha güzeldir, çünkü o Cenab-ı Peygamberin teridir, öbürleri toprak ve sudan ibarettir.

(*Ḫāḳānî*)

نَغْزَكْ **(neğzek)** = Neğzin küçültülmüşüdür نغز (*ba.*) § Hindistan'a mahsus bir meyva. Nāṣırî, ham ve yeşilinin turşusu yapıldığını, ermişinin şamama büyüklüğünde sarı renkli, sulu ve tatlı olduğunu ve kendisinin gördüğünü söylüyor.

نَغِلْ **(neğil)** = Ağıl, içinde davar, bazan da yolcu yatan kesmelik.

گوسفندیم وجهان هست بکردار نغل
چون گه خواب شود سوی نغل بایدرفت
رودکی

Biz koyunlarız, dünya da ağıl gibidir; uyku zamanı gelince ağıl tarafına gitmelidir.

(*Rūdekī*)

(N) ve (ğ) nın ötresiyle, nuğul = derin, amik mânasınadır.

نغل چاهیست این چاه طبیعت
مشو زنهار گمراه طبیعت
عطار

Bu tabiat kuyusu derin bir kuyudur; sakın tabiatın gümrahı olma; tabiat yüzünden yolunu kaybetme.

(*Aṭṭār*)

نَغْمْ **(neğm)** = Yer altında ve duvar dibindeki yol deliği. Nāṣırî bu kelime Farsi değildir, zannolunur ki avam lehçesidir, diyor. Belki Türkçe lâğımdan alınmıştır.

نَغَنْ **(neğen)** = Göbek yahut göbek deliği § = ناخواه (*ba.*).

نَغْنَخْوَادْ، نَغْنَخْوَالان **(neğneḫuvâd, neğneḫuvâlân)** = Neḫvei hindî ve kimyoni mülûkî dedikleri tane = nânḫuvâh.

شعر مرا هراینه ازهزل چاشنی
باشد بجای فلفل وگشنیز ونغنخواد
سوزنی

Benim şiirimin biber, kişniş, kimyoni mülûkî yerine muhakkak lâtifeden çeşnisi olur.

(*Sūzenî*)

رویت مزه‌یافته زخالان
چون نان لذت زنغنخوالان
سلمان

مزه (*ba.*).

نَغْمَهْ عَنْقَا **(neğme'i ʿanḳâ)** = Musikide bir nağme.

نَغْنَغْ **(neğneğ)** = Kafiz denilen ölçek.

خاتم عصر شیخ ابو اسحق
که دهد زر بدامن ونغنغ
فخری

Asrın Hâtemi olan, şeyh Ebu İshak ki altını etek ve ölçekle verir.

(*Fehri*)

Kafiz sekiz mekik ve her mekik bir buçk sa'dır. Sa' = bin dirhemlik kutu (Lehçe), tafsilât kamusun mekuk maddesindedir.

نَغْنَوِيدَنْ **(neğnevîden)** = Uyumamak, gafil olmamak, dinlenmemek, aslı nâğnûden dir.

نَغُوسَه **(neğûse)** = Bir kimsenin ıstırabını teskin etmek, bir kimseyi ıstıraba düşürmek ve kalbini kırmak mânasına ezdaddandır. (Reşîdî) ne söylediğini anlamak için kulak kabartmak mânasına da geldiğini yazmıştır.

نَغُوشَاكْ ، نَغُوشَا **(neğûşâ, neğûşâk)** = Bir dinden diğer dine dönenler ki bunlara Sabiî derler.

نَغُوشَاكِيدَنْ **(neğûşâkîden)** = Bir dinden diğer bir dine geçmek.

نَغُولْ **(neğûl)** = Ağıl, mandıra, kesmelik = neğul.

نُغُولْ **(nuğûl)** = Derin. Çahi neğûl = derin kuyu.

خاصه هرشب جلهٔ افکار وعقول
غرق میگردند در بحر نغول
مولانا

Hususiyle her gece bütün efkâr ve ukul derin denizde gark olurlar.

(*Mevlânâ*)

Uzak ve uzun, bu mâna birinci mânadan alınmıştır.

مر عمر را آمد از قیصر وصول
در مدینه از بیابان نغول
مولانا

Uzak sahradan Medinede bulunan Hazreti ʿÖmere'e Kayşer tarafından bir elçi geldi.

(*Mevlânâ*)

Bir şeyin tamamı ve gayesi:

اگر فلان درركاها نغول می کند

Eğer filânca işin hakikatine erişirse, onları inceleyip anlıyarak yaparsa demektir. Eğer:

فلان در فلان هنر نغولست

denirse filânca filân hünerde bilgisini derinleştirmiştir demek olur. Eğer bir kimse:

این سخنرا باتو ازنغول میکویم

derse bu sözü sana anlatmak ve mütalâanı derinleştirmek için söylüyorum demektir.

نِغُول **(niğûl)** = Üstü örtülü merdiven = nâğûl.

نَغُولَه **(neğûle)** = Zülüf.

زهی از عنبر سارا نغوله
کندست اینکه داری باتغوله
قزاری

Halis amberden zülüf ne güzel! Bu malik olduğun şey kement midir yoksa zülüf mü?

(*Nizârî*)

نِفَاغ (**nifâğ**)=Büyük şarap kadehi.

چو بزم خسروان گردد زیوی ورنك ، باغ اکنون
دران خسرو په پیروزی کند بزم نفاغ اکنون
قطران

Şimdi bahçe koku ve renk cihetiyle padişahların meclisi gibi olur. Şimdi padişah orada muzafferane kadeh meclisi kurar.
(*Ḳeṭrān*)

نَفَامَه ، نَفَام (**nefâm, nefâye**) = Siyah renkli, bulanık.

تابود چون روی روی روزتاباد وسفید
تابود چون روی زنکی شب دژم گون ونفام
فرخی

Gün, Ruminin yüzü gibi parlak ve beyaz, gece Arabın yüzü gibi bulanık ve siyah oldukça.
(*Ferruḫī*)

نَفْت (**neft**)=Türkçe neft yağı dediğimiz şey. Muarrebi نفط.

از هلیله قبض شد اطلاق رفت
آب آتشرا مدد شد هیجو نفت
مولانا

Helileden yumuşaklık hassası gidip peklik peyda oldu; su ateşe neft yağı gibi imdadetti.
(*Mevlānā*)

نَفَج (**nefc**) = Yazı kâğıdı.

گر نیست کاك بصری زنفج هریوهٔ
تاخط نکوتر آید دوچشم هی بصیر
از کاك رودباری خط صلت لویس
وزدخل رودبار بده زر چون زریر
سوزنی

Her bakanın gözüne iyi görünmek için Mısır kalemiyle Herat kâğıdı yoksa ihsan emrini ırmak sazından yapılmış kalemle yaz ve Rūdbār şehrinin iradından zerir gibi altın ver.
(*Sūzenī*)

زریر (*ba.*).

نَفْرُوج (**nefrūc**) = Oklağı, oklava =nefrūç.

نَفْرِی (**nefrī**) = Nefrîn (*muḫ.*) نفرین (*ba.*).

نَفْرِین کَردَن ، نَفْرِیدَن (**nefrīden, nefrīn kerden**) = Beddua etmek, ilenmek.

نَفْرِین (**nefrîn**) = Beddua.

جناك زیکه ذکرت بحسین کنند
چو مردی نه پرگود نفرین کنند
سعدی

Öyle yaşa ki, öldüğün zaman seni takdir ile yâd etsinler, mezarına lânet etmesinler.
(*Sa'dī*)

نَفَس آبَاد (**nefes ābâd**)=Akciğer = şuş, Türkçesi öygendir.

غریق قلزم وحدت دم از خودی نزند
بود محال کشیدن میان آب نفس
تأثیر

Vahdet deryasına gark olan, benliğinden dem vurmaz. Su arasında nefes almak muhaldir.
(*Te'ṯīr*)

نَفَسِ تَنگ (**nefesi teng**) = Göz açıp yumuncıya kadar geçen zaman, buradaki nefes vakit mânasınadır § Nefes darlığı.

نَفَس دَرَاز (**nefes derâz**) = (*k.*) Geveze.

نَفَس زَدَن (**nefes zeden**) = Nefes almak, ötmek.

زیبق شود ترانهٔ داود پیم بگوش
آنجا که بلبلی نفس دل نشین زند
شاعر

Bülbülün gönlümce öttüğü yerde davudî terane kulağıma cıva olur: kulağımı sağır eder.
(*Şâ'ir*)

§ Sık sık solumak.

نَفَس گِرِفتَن (**nefes giriften**) = Soluk kesilmek, ölmek.

نَفَس كَش (**nefes keş**) = Baca.

نَفَس كُشِي (**nefes kuşî**) = Mum ve lâmba gibi nefesle söndürülen şeyler.

نَفَس پَرَست (**nefs perest**) = Akıl ve şeriatın kanunlarına aykırı olarak nefsin isteklerine uyan.

نَفس گُشتَن (**nefs guşten**) = Ruhunu akıl ve şeriatın kanunlarına uydurmak.

نَفِير (**nefîr**) = Boru: kerenaydan küçüktür. نای (*ba.*) § Feryat ve çığıltı.

کز نیستان تا مرا ببریده اند
از نفیرم مرد و زن نالیده اند
مولانا

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımdan erkek ve kadın nâle etmişler.
(*Mevlânâ*)

تن بط بود دو خور آبگیر
چو برآتش آری در آرد نفیر
نظامی

Kazın vücudu göle lâyıktır. Ateşe getirirsen feryadeder.
(*Nizâmî*)

نَفِيرنَامَه (**nefîrnâme**) = Umum askerlerin hazırlanmalarına dair olan ferman.

نِقَاب خَضرَا (**nikâbi ḫeżrâ**) = (*k.*) Gök.

نِقَاب نِيلِي (**nikâbi nilî**) = (*k.*) Gece.

نَقدِ شَب دَرمِيَان (**nekdi şeb dermiyân**) = (*k.*) Mağşuş şey.

سیم او نقدست لیکن نقد او شب درمیان
کمال

Onun parası nakittir ama mağşuş nakittir.
(*Kemâl*)

نَقدِ شَش رُوزَه (**nekdi şeş rûze**) = (*k.*) Dünya ve dünyada olan şeyler.

نَقد گِير (**nekd gîr**) = (*k.*) Rüşvet alan.

نُقرَه (**nukre**) = Gümüş.

خاطر خاطرما بادهٔ لعلی طلبد
عمسك اندر طلب نقره وجذب ذهبت
حافظ

Bizim ıtırlı hatırımız lâl renkli şarap ister. Hasis, gümüş isteğinde ve altın çekmek arzusundadır.

(*Ḥāfıẓ*)

نقره باآهن رسیدن (nuḳre bāhen resîden) = (*k.*) İyilik kötülüğe, rahat meşekkate, izzet zillete dönmek.

نقرهٔ خام (nuḳrei ḫâm) = Yumuşak, temiz, halis şey.

نقرهٔ خنك (nuḳrei ḫunk) = Süt kır at.

نقرهٔ خنك زردشق (nuḳrei ḫunki zerdeştî) = (*k.*) Güneş.

نِقْرَه (niḳre) = Tatlıca ot, karaman kimyonu.

نَقْش (neḳş) = Avcı ıslığı, büfterî.

داده ام باز نظروا بتذروی پرواز
بازخواند مگرش نقش وشکاری بکند
حافظ

Nazarım toğanını bir sülünü avlamak için uçurdum. Onu gözümle avlamaya çalıştım, nazarım toğanı belki ıslık çalmakla onu avlar: Nazarımdan müteessir olarak bana alışır.

(*Ḥāfıẓ*)

Nakş kelimesi Arapçada bir şeyi iki veya ziyade renk ile alaca etmek, yani rengârenk boyamak ve işlemek mânasınadır.

نَقْش آباد (neḳş âbâd) = (*k.*) Ateş renkli şarap. Beşer (Reşîdî).

نَقْش بَحَرام (neḳş beḥerâm) = (*k.*) Kalıp ve kıyafet sahibi cevhersiz kimse. Lisanımızda künbedi büyük, içinde evliyası yok derler.

نَقْش بَرآب (neḳş ber âb) = (*k.*) Devam ve sebatsız şey.

نَقْش بَرآب زَدَن (neḳş ber âb zeden) = (*k.*) Hile etmek, şaşılacak bir iş yapmak.

نقشی برآب میزنم از گریه حالیا
تا کی شود قرین حقیقت مجاز من
حافظ

Hâlâ riya ve hile ile ağlıyorum; benim mecazi ağlayışım ne vakit hakikiye dönecek?

(*Ḥāfıẓ*)

چه نقش بود که برآب زد سپهر بلند
که شیشه را بقدح هم زبان همی بینم
صائب

Yüksek felek ne hile etti ki şişeyi daima dil birliği yapmış kadehle görüyorum.

(*Ṣā'ib*)

§ Sebatsız bir iş yapmak.

چه خندها که زند برثبات ما فلك که نقش خوشبهای ما برآب زده
وحید

Bizim hoşluklarımızı sebatsız olarak kararlaştıran felek; varlığımızın sebatına ne kadar güler.

(*Veḥîd*)

نَقْش بَرآب كَشيدَن (neḳş ber âb keşîden) = (*k.*) Mânasız şeyle uğraşmak.

نَقش بَرمُور **(neḳş ber mūr)**=Arı gömeci.

نَقش بَستَن **(neḳş besten)** = Halk ve tasvir etmek. Mahlûka göre bir kâğıda bir şey nakşetmek yahut muhayyilede bir şey tasavvur eylemek,

بامرش وجود از عدم نقش بست
که داند جز از کردون نیست هست
سعدی

Onun emriyle vücut ademden nakş bağladı: mümkinatın vücudunu yoktan o var etti. Ondan başka yoktan var etmeyi kim bilir?

(*Sa'dī*)

Neḳş bend= tasvir ve tasavvur edici demektir.

نَقش بَند حَوادِث **(neḳş bendi ḥevâdis)**=Hak celle ve âlâ hazretleri

نقش بند صنع زیباتر زتو صورت نبست
تابکبی میکند کلك قضا صورتگری
عصمت بخاری

Kaza ve kader kalemi dünyada nakkaşlığa başlıyalıdan beri Cenabı Hak senden daha yakışıklı bir suret yaratmadı.

(*İṣmeti Buḫārī*)

نَقشِ بی غُبار **(neḳşi bī ġubâr)**=(*k.*) Zalim hakkında mazlumun bir duası.

نَقشِ خاكِ گوهَرِی **(neḳşi ḫâki gevherī)** = (*k.*) Soy sop kimsenin güzel sureti.

نَقشِ زِیاد **(neḳşi ziyâd)**=İsmi olup cismi olmıyan şey § Görülmesi mümkün olmıyan şey § Tavlanın ikinci nev'i زد (*ba.*).

نَقشِ قَندَهار **(neḳşi ḳendehâr)** = (*k.*) Güzel çehre.

نَقشِ نیك **(neḳşi nīk)**=(*k.*) Çabuk geçen iyi zaman.

نُقطهٔ دائِره **(nuḳta'i dâ'ire)** = (*k.*) Yerin merkezi § Cenabı Peygamber (صلعم).

نُقطهٔ رُوشَن تَرِ پَرکار **(nuḳta'i rūşen teri perkâr)** = (*k.*) Yer mihverinin iki ucu § Merkezi âlem § Hazreti Peygamber (صلعم).

نُقطهٔ زَرین **(nuḳta'i zerīn)** = (*k.*) Güneş.

نُقطهٔ گِل **(nuḳta'i gil)** = Kürei arzın merkezi, kürei arz.

نُقطهٔ نُه دائِره **(nuḳta'i nuh dâ'ire)** =Merkezi arz.

نُقل **(nuḳl)** =Mağara ve kesmelik. Arapça işret mezesi mânasına olup sahihi (n) nin üstüniyledir.

نُقل خُواجَه **(nuḳl ḫuvâce)** = Kendir ve kenevir tohumu ki ya-

ban şehnanesi derler (*Ar.*) حب الشاهدانج ، حب السمنه dir.

نُقلدان (**nuḳldân**) = Meze tepsisi.

نُك (**nuk**) = Gaga mânasına nevk (*muḥ.*).

نَك (**nek**) = Zacı ebyez denilen sarıya çalar ak renkli boya. زاج (*ba.*) § İnek = nah, işte (*muḥ.*).

نك نشان پای دزد قلتبان
در پی او رو برین نقش نشان
مولانا

İşte kaltaban hırsızın ayağının nişanı; bu nakış ve nişan üzerinde onun izinde git, onu takibet.

(*Mevlânâ*)

نُك (**nuk**) = Kuş gagası, ucu sivri olan her şey.

نِكاف، نِكاب (**nikâb, nikâf**) = Kuşçu eldiveni.

نُكتهٔ بادی (**nukte'i bâdî**)=(*k.*) Mülâyim ve makbul söz § Yalan, lâf-ü güzaf.

نُكتهٔ پركاری (**nukte'i perkârî**) = (*k.*) Dakik ve lâtif söz.

نَكرده (**nekejde**) =Toprak bardak.

نَكِل (**nekil**) = Emel, sicil, akıl vezinlerinde taze delikanlı. Cihāngīrī ve Nāşırîde bu mânaya yalnız (t) harfinde tigel şeklinde yazılmıştır.

نِكو (**nikū**) = İyi. Nîkū (*muḥ.*).

نكو گوی ور دیر گویی چه غم
سعدی

İyi söyle de geç söylersen ne beis var.

(*Sa'dî*)

نِكوه (**nikūh**)=Nikūhîden =zemmetmek, birinin kötülüğünü söylemek, başa kakmaktan emir (*İsmas. isfa. muḥ. vas.*).

نَكوهِش (**nekūhiş**)=Nekūhîden den hâsılı mastar.

مرد نا آزموده را زنهار
نه ستا گوی نه نكوهش كن
این چنین
پژوهش (*ba.*).

تو مرا گر پیاده ام منكوه
كه مرا از پیادگی گله نیست
انوری

Eğer piyade isem sen beni zemmetme; çünkü benim piyadelikten şikâyetim yoktur.

(*Enverî*)

نَگ (**neg**) = Damak.

نِگار (**nigâr**)=Put, bu kelime (fuğ) ile müteradiftir. Puthaneye fuğistân ve nigâristân derler. Kinaye tarikiyle güzel yüzlü sev-

giliye put ve fuğ denildiği gibi nigâr da denir.

دلم نگار پرستی گرفت بروخ دوست
بود سزای پرستیدهٔ نگار آتش
سوزنی

Gönlüm sevgilinin yanağına karşı putperestliğe başladı. Puta tapana lâyık olan ateştir.

(*Sūzenī*)

آرم برون زهر شکنش صد هزار دل
گر در رسد مرا بدو زلف نگار دست
کاتبی

Güzelin iki zülfünü ele geçirirsem her büklümünden yüz bin gönül çıkarırım.

(*Kemā'lī*)

سیب را هر طرفی داده طبیعت رنگی
هم بدانگونه که گلگونه کند روی نگار
سعدی

Tıpkı bir güzelin yüzüne verdiği gül rengi gibi; elmanın her tarafına tabiat bir renk vermiştir.

(*Sa'dī*)

گلگونه (*ba.*) § Nakış, resim.

یاچوبانك رعد ایام بهار
باغ می‌باید ازوچندین نگار
مولانا

Yahut bahar günlerinin gök gürültüsü gibi, bağ ondan bu kadar nakış bulur.

(*Mevlānā*)

Nigâşten den emir (*İsfa. muḫ. vas.*).

صور نگار حدیثم ولی دران صورت
که جان دوین نتوانم نهاد نگارم
خاقانی

Söz suretlerinin nakkaşıyım; fakat can vermediğim sureti nakşetmem.

(*Ḫāḳānī*)

§ Kadınların parmaklarında kınadan husule gelen nakış.

زهر سو هوسان نادیده شوی
زخانه برون تاختندی بکوی
رخ آراسته دستها درنگار
بشادی دویدندی ازهرکنار
نظامی

Erkek yüzü görmemiş kızlar her taraftan, evden mahalleye seğirtiyor, yüzleri süslü, elleri kınalı olarak her yandan sevinçle koşuyorlardı.

(*Niẓāmī*)

Enguşti nigâr = Parmak izi.

نگارخانه (nigârḫâne) = Puthane = nigâristân, türlü türlü resimlerle süslü ev.

چنین درخت نروید ببوستان اوم
چنین صنم نبود درنگارخانهٔ چین
سعدی

Cennet bahçesinde böyle ağaç bitmez Çin puthanesinde böyle put yoktur.

(*Sa'dī*)

نگارین (nigârīn) = Sevgili, dost § Eli kınalı, süslü.

نگارینا بشمشیرم چه حاجت
مرا خود میکشد دست نگارین
سعدی

Ey dost! Kılıca ne hacet. Beni o kınalı el öldürüyor.

(*Sa'dī*)

نگاریدن، نگاشتن (nigâşten, ni-

gârîden) = Yazmak, nakşetmek, süslemek.

شنیدم‌که کسری یکی فرش داشت
بران فرش هرگونه پندی نگاشت
ابن یمین

İşittim ki Kisrâ'nın bir yaygısı vardı; o yaygının üstüne her türlü suret nakşetti.

(*İbni Yemîn*)

حاجت بنگاریدن نبود رخ زیبا را
تو ماه پری پیکر زیبا ونگاریی
سعدی

Yakışıklı yüzü süslemeye hacet yoktur. Sen ey peri suretli ay! Yakışıklı ve süslüsün.

(*Sa'dî*)

Buradaki (nigârîden) i yazmak mânasına almak da mümkündür; çünkü bu yazmak, gelinin yüzüne elmas yapıştırmaktır: bu vazifeyi ifa edene Arapça «meşşâţe» = tuvaletçi derler.

نِگاه (**nigâh**) = Bakma, nazar.

سرشك ریزدم از دیده هرزمان که کنم
در آفتاب جمال تو خیره خیره نگاه
قاآنی

Her zaman senin güneş yüzüne kamaşa kamaşa baktıkça gözümden göz yaşı dökülüyor.

(*Kaânî*)

نِگاه داشتَن (**nigâh dâşten**) = Gözetmek, muhafaza etmek (*muḫ.*) nigehdâşten.

تخم ادب چیست وفاگاشتن
شرط وفاچیست نگهداشتن
نظامی

Edep tohumu nedir? Vefa ekmek. Vefanın şartı nedir? Muhafaza etmek.

(*Nizâmî*)

نِگاه کَردَن (**nigâh kerden**) = Bakmak.

بوقت ولادت بفرمود شاه
که دانا کند سوی اختر نگاه
نظامی

Padişah, vilâdet zamanında müneccimin yıldıza bakmasını emretti.

(*Nizâmî*)

نِگَران (**nigeran**) = Bakıcı, muntazır: nigeristen, nigerîden = bakmak mastarından sıfatı müşebbehe ve haliye

یار رفت ودل من مانده بحسرت نگران
گویا رفت زتن جان وتهی ماند جسد
ابوالمعانی

Yâr gitti de gönlüm hasretle bakakaldı; gûya can vücuttan gidip ceset tehi kaldı.

(*Ebûlme'ânî*)

نِگرِزَد (**negirzed**) = Girihten = kaçmak mastarından muzari menfi müfret gaip olan negrîzed (*muḫ.*).

نِگرِستَن، نِگَریدَن، نِگرِستَن (**nigeristen, nigerîden, nigirîsten**) = Bakmak, mülâhaza ve teemmül etmek.

منگر در پسران که آخر کار
نگرستن گرستن آرد بار
سنائی

Güzellere bakma ki neticede bakmak ağlamayı husule getirir.
(*Senā'ī*)

نِگَندَن **(nigenden)**=Teyellemek. Nigende = teyel, kaba dikiş § Define.

نِگُون **(nigūn)** = Kambur, ters dönmüş, maklûp.

کاه ازستم چرخ نگون می‌گریم
کاه ازالم سوز درون می‌گریم
القصه دوآتش جدائی چوکباب
می‌نالم ومی‌سوزم ومی‌گریم
صالح بدخشانی

Kâh ters feleğin siteminden, kâh içimin yanması eleminden ağlıyorum. Hâsılı kelâm ayrılık ateşinde kebap gibi inliyor, yanıyor, yaş döküyorum.
(*Şālih Bedeḫşānī*)

نِگُونسار **(nigūnsâr)**=Başaşağı = sernigūn.

همیشه برلب فواره این سخن جاریست
که اوج منصب دنیای دون نگونساریست
شاعر

Fıskıyenin ağzında daima bu sōz cereyan eder; alçak dünyanın en son mertebesi başaşağı olmaktır.
(*Şā'ir*)

§ Mahcup.

نِگُونطشت **(nigūn ṭeşt)** = (*k.*) Gök.

نِگَه **(nigeh)** = Bakma, nazar: nigâh (*muḫ.*) nigehbân, nigehdâr = gōzetici, muhafız.

نتوان برد دل از غمزهٔ ترکان یغما
کر سیاه مژه دارند نگهبانی چند
یغما

Güzellerin gamzesinden gönlü kurtarmak mümkün değildir; onların kirpik askerinden epeyce koruyucusu var.
(*Yeğmā*)

نِگیسا **(nigīsâ)**=Ḫusrevi Perviz'in baş sazendesi. Bunun da Bārbed gibi sanatında naziri yoktu, Nigīsā çalar, Bārbed okurdu.

نگیسا نام مردی بود چنگی
ندیم خاص خسرو پی‌درنگی
نظامی

Nigīsa, Ḫusrev'in daima hususi nedimi, sazende bir kimse idi.
(*Niẓāmī*)

از پی‌خسرو گل بلبل شیرین گفتار
نغمهٔ بارید وصوت نگیسا آورد
سلمان

Tatlı sesli bülbül, gül padişahı için Bārbed nağmesi ve Nigīsā sedası ile terennüm etti.
(*Selmān*)

نِگین **(nigīn)** = Yüzük kaşı.

خیال لعل لبت برسواد دیدهٔ من
مصورست جو نقشی‌که درنگین باشد
سلمان

Senin kırmızı dudağının hayali yüzük kaşındaki nakış gibi benim gözümün karası üzerine nakşedilmiştir.
(*Selmān*)

زیرنگین اوست سراسر همه جهان
کویی بگرکه خاتم او خاتم جست
عماد

Cihan baştan başa onun yüzük kaşının altındadır: onun idaresindedir. Onun mührünü Hazreti Süleymanın mührü zannedersin.

(*İmâd*)

نگین سای (nigîn sây) = Hakkâk, mühür kazan.

نلشك (**nilişk**) = Borçlu ve medyun.

نلك (**nelk**) = Alıç denilen dağ yemişi (*Ar.*) زعرور.

نلك (**nilk**) = Boy tohumu § Erik kurusu.

زالسان که لآلی دهد آن شاه بسائل
دهقان در باغ بمردم ندهد ثلك
فخری

O padişah, istiyene o kadar inci verir ki köylü bahçesinde insana o kadar erik vermez.

(*Fehri*)

§ Fehim ve idrak

نلم (**nelm**) = Güzel ve yakışıklı.

نم (**nem**) = Yaşlık, rutubet

زبحر عشق عالمرا نمی‌دان
شاعر

Aşk denizinden dünyayı bir nem bil.

(*Şâ'ir*)

Nemnâk = rutubetli.

از کاسهٔ صبر برکنم آن دیده بانگشت
کر آتش سودای تو نمناك نباشد
یغما

Senin aşkın ateşinden yaşlanmıyan gözü kafatasımdan parmağımla çıkarırım.

(*Yeğmâ*)

§ Taravet ki bitkinin ve ağaçların terü taze olmasıdır. (Çiy)e gece rutubeti mânasına şebnem denir, aslı nemi şebdir.

چوگواه رحم اشك دیدماست
دیدهٔ تو بی نم وگریه چراست
مولانا

Mademki merhametin delili göz yaşıdır; senin gözün niçin yaşsızdır, niçin ağlamıyorsun?

(*Mevlânâ*)

نماد (**nemâd**) = Nemüd = gösterdi.

نمار (**numâr**) = İma ve işaret; numârân = işaretler. Numârîden = işaret etmek.

نماز (**nemâz**) = Hizmet, bendelik, Hak Taalâya taat ve ibadet (*Ar.*) صلاة.

شهی‌که بارگه اوست سجده‌گاه ملوك
همی برند بران سجده‌که ملوك نماز
سوزنی

Bir padişah ki onun dergâhı padişahın secdegâhıdır; padişahlar o secdegâha karşı ibadet ederler.

(*Sûzenî*)

Nemâzı bâmdad = sabah namazı, nemâzı pîşîn = öğle namazı, nemâzı diger = ikindi namazı, nemâzı şâm = akşam namazı, nemâzı ḫuften = yatsı

namazı § Bir kimseye tâzim için eğilmek, yerlere kapanmak.

چو بشنید پیران گردن فراز
پیاده شدن از اسب وبردش نماز
فردوسی

Azametli ihtiyarlar işitir işitmez attan inip hürmet gösterdiler.

(*Firdevsi*)

نَمَازْ كَرْدَنْ ، نَمَازْ بُرْدَنْ (**nemâz burden, nemâz kerden**) = İbadet etmek, secde kılmak, tâzim etmek.

غره مشوکه کربهٔ عابد نماز کرد
حافظ

Sofu kedinin ibadetine inanma.

(*Ḥâfız*)

درخاکبوس ماه وسپهرش نماز برد
زانروی ماه خاکی وپشت فلك خمست
سلمان

Felek toprak öpmek için ona tâzim edip eğildiğinden ay hâkî renkte, feleğin sırtı bükûktür.

(*Selmān*)

نَمَازِي (**nemâzī**) = Temiz, pâk.

گوزنی‌که باشیر بازی کند
زمین‌گاه قربان نثاری کند
شاعر

Aslanla oynıyan geyik kurban yerini temizler; ölmek için yer hazırlar.

(*Şā'ir*)

تا نمازی نکنی خرقه بدردیٔ قدح
چون صراحی نتوان پیش صنم برد نماز
سلمان

Hırkai dervişaneyi şarap tortusiyle tathir etmedikçe güzelin önünde sürahi gibi eğilmek mümkün değildir.

(*Selmān*)

نَمَاكْ (**nemâk**) = Revaç ve revnak.

چو عمرت شد ای خواجه ازشست پاك
می وجام زآوام شد بی‌نماك
فردوسی

Ey Efendi! ömrün altmışı bitirince şarap, kadeh, rahatın revnakı kalmaz.

(*Firdevsi*)

نُمَايَانْ (**numâyān**) = Görünen, görünücü olan: mec zen büyük ve çok; çünkü her çok ve büyük olan şey görünür (Ġıyāṯ).

نُمَايِشِ آب (**numâyişi āb**) = Serap. Türkçesi ılgımsalgım ve pusarık'tır.

نَمَايَه (**nemâye**) = Gibi, mânend. (Hem nemâye) birlikte oturan, yoldaş mânalarınadır.

ای همه سال هم نمایهٔ دیو
بوده از بهر طمع دایهٔ دیو
سنائی

Ey bütün sene şeytana yoldaş, tamah yüzünden şeytana hizmetkâr olan!

(*Senā'ī*)

نُمُتْك (**numutk**) = Vişne § Alıç.

نمتك وبسد نزد یکشان یکی باشد
از انکه هر دو بگونه شبیه یکدگرند
قریع‌الدهر

Vişne ve mercan onların nazarında müsavidir; çünkü her ikisi renkte birbirlerine benzerler.

(*Ḳeri'uddehr*)

Burhān, (n) nin üstüniyle, (m) nin sükûnu, (t) nin ötresiyle alıç; (m) nin üstüniyle vişne; (n) ve (m) nin ötresi, (n) nin sükûnu ile alıç nev'inden bir meyvaya tahsis ederek harekeleri itibariyle birbirinden tefrik etmiştir. Nāşırī, yazdığımız suretle; Cihāngīrī, (n) ve (m) nin ötresi, (t) nin sükûnu ile yalnız alıç mânasına yazmışlardır.

نمچ (**nemç**) = Rutubet, nem.

بدان رسیده ایادیٔ شیخ ابو اسحق
که چشم ابر بود دائم ازحیاپر نمچ
فخری

Şeyh Ebū İsḥaḳ'ın ihsanları o dereceye erişmiş ki bulutun gözü utandığından daima nemlidir.

(*Fehrī*)

نمد (**nemed**) = Keçe, nemed pâre =keçe parçası. Nemed pûş = aba, kebe giyen.

نمد در آب دشتن (**nemed der āb dâşten**) = (*k.*) Hile etmek.

نمد زین (**nemed zīn**) = Teğelti: eyer altına konulan kaba dikişli kebe (*Ar.*) رودعه

سم باد پایان زخون چون عقیق
شد تا نمد زین بخون درغریق
عنصری

Çabuk giden atların kandan akika benziyen tırnakları teğeltiye kadar kana gark olmuş.

(*'Unṣurī*)

نمدین، نمدی (**nemedī, nemedīn**) =Keçeden yapılan şey: külāhı nemedīn = keçe külâh.

نمس (**numus**) = Gelincik = râsū. Nāşırī'de numusk şeklindedir.

نمش (**nemş**) = Hile ve desise.

بکردار چشم غزالان دو چش
همه سحر وشوخی همه رنك ونمش
فردوسی

İki gözü, ahuların gözü gibi bütün sihir ve şuhluk, hile ve hud'a ile dolu.

(*Firdevsī*)

نمشه (**nemişte**) = İtikat.

نمشك (**nimişk**) = Yoğurt üstüne sağıp köremez yaptıkları süt. Köremez ve tereyağına da denir. Köremez: sütte yoğurdun ezmesi. Tereyağı § Kaymak (Reşīdī).

درجهان بسحق قوتی چون نمشك وقند نیست
بشنو ازمن اینکه عمری در پی آن بوده ام
بسحق

Buşḥaḳ, dünyada kaymak, şeker gibi azık yoktur, bunu ben-

den dinle ki bir ömür boyunca onun izindeyim.

(*Bashak*)

نِمِشْكَرِي (**nimişkerī**) = Bir nevi tatlı: nimşekrī (*muḥ.*).

نَمْشِيدَنْ (**nemşīden**) = Murada ermek.

نَمَكْ (**nemek**) = Tuz.

مفكن بغمزه بردل مجروح من نمك
وزمن بقبله سرمكش اى قبلهٔ ملك
سوزنى

Gamzenle yaralı gönlüme tuz atma; ey meleğin kıblesi! Bana puse vermekten çekinme.

(*Sūzenī*)

نَمَكْ رِيزِيدَنْ ، نَمَكْ اَنگِيزِيدَنْ (**nemek engīziden, nemek rīzīden**) = (*k.*) Ağlamak.

نَمَكْ بَرْ آتَشْ اَفكَنْدَنْ (**nemek ber āteş efkenden**) = Ateşe tuz atmak (*k.*) kavga ve gürültü çıkarmak.

نَمَكْ حَرَامِى كَرْدَنْ (**nemek ḥarāmī kerden**) = Nankörlük etmek.

بخم باده نمك محتسب زخاى كرد
باهل ميگذره آخر نمك حرامى كرد
هاتفى

Zabıta memuru şarap küpüne tuzu hamlığından koydu; meyhane halkına karşı nimet nâşinaslık etti.

(*Hātifī*)

نَمَكْدَانْ (**nemekdân**) = Tuzluk (*k.*) güzelin ağzı.

نَمَكْدَانْ شِكَسْتَنْ (**nemekdân şikesten**) = Tuzluk kırmak (*k.*) hakkı gözetmemek, hiyanet.

مكيدن لب شاهد وزخم خوردن
نمك خوردنست ونمكدان شكستن
شاعر

Sevgilinin dudağını öpüp cerihadar etmek, tuzu yiyip tuzluğu kırmaktır: istifadeye karşı hakkı gözetmemektir.

(*Şā'ir*)

نَمَكْ دَرْ جِگَرْ دَاشْتَنْ (**nemek der ciger dâşten**) = (*k.*) Mihnet ve azap çekmek,

نَمَكْسَارْ ، نَمَكْزَارْ (**nemekzâr, nemeksâr**) = Tuzla.

نَمَكْزِى (**nemekzī**) = Badem içi, cevizli, fıstıklı un helvası.

نَمَكْسُودْ (**nemeksūd**) = Umumen tuzlanmış şey, hususiyle pastırma. Salamura (Et'ime lûğati).

نَمَكِينْ (**nemekīn**) = Tuzlu (*k.*) Pek tatlı şey.

نگار من چو در آيد بخندهٔ نمكين
نمك زياده كند برجراحت ريشان
سعدى

Benim güzelim tatlı gülüşle gelirse yaralı gönüllerin yara-

sına tuzu ziyade eder: onların iştiyakını artırır.

(*Sa'dî*)

نَمَكِينَه (**nemekîne**) = Tuzlu yoğurda kimyon ve kişniş karıştırarak yapılan yemek (*Ar.*) ملحيه .

نُمُودَار (**nemûdâr**)= Görülen, peyda ve aşikâr.

نموداری‌که از مه تاباهیست
طلسمی برسرگنج آلهیست
نظامی

Aydan balığa kadar görülen şeyler, definesinin başı üstünde bir tılsımdır.

(*Nizâmî*)

دور هرچه بنگرم تو نمودار بودهٔ
ای تانموده رخ توچه بسیار بودهٔ
اوحدی

Her neye nazar etsem sen peyda ve aşikârsın; ey cemali görülmiyen yani nazarlardan mestur olan! Sen ne kadar çokmuşsun yani her şeyde her yerde mevcutsun.

(*Evhedî*)

§ Delil, rehber, mânend, nâzir, örnek.

نمودار گنجینهای کهن
کنم روشن از کیمیای سخن
خسروی

Eski hazinelerin örneğini söz kimyasından aydınlatayım.

(*Husrev*)

نُمُودَن (**numûden**) = Göstermek, görünmek.

ضمیر دل خویش منمای زود
که هرگه که خواهی توانی نمود
سعدی

Kendi kalbinin sırrını acele gösterme; zira her ne zaman istersen gösterebilirsin.

(*Sa'dî*)

شیشه یك بود وچشمش دو نمود
مولانا

Şişe bir idi de gözüne iki göründü.

(*Mevlânâ*)

Bu kelimenin müştaklarındaki (n) nin harekesine nazaran üç hareke ile telâffuz edildiği görülmektedir.

نُمُوسَك (**nemûsek**) = Çil kuşu.

نُمُوك (**nemûk**) = Ok nişanesi.

نُمُونَه (**numûne**) = Örnek, görümlük. Bu kelimenin birinci harfi üç hareke ile de görülmüştür. Mâna cihetiyle numûde= gösterilmiş, nişan verilmiş mânasına yakındır. (Cevâhirülḥurûf) ta numûnenin aslı numûdedir; çünkü (d) (n) ye bedel olabilir denilmiştir.

کتاب وکلك همه کاتبان نمود شود
چو کلك او بنگارد صحیفه‌ها وکتاب
معزی

Onun kalemi kitap ve sayfalar yazarsa bütün kâtiplerin kitap ve kalemine nümune olur.

(*Mu'izzî*)

§ Çirkin ve işe yaramıyan şey § Nâkıs ve nâtamam.

ای خسروی‌که بزمت شد خلد را نمونه
باحسن نور رایت خورشید شد نمونه
فخری

Ey meclisi cennete benziyen padişah! Senin reyin nurunun güzelliğine karşı güneş ehemmiyetsiz ve çirkindir.

(*Fehrî*)

«Numūzec» «numūne» nin değil «numūde» nin muarrebidir.

نُمید (**numîd**) = Nâumîd muhaffefidir ki mahrum ve meyus demektir. Nevmîd de denir. Numîden = meyus ve nevmit olmak.

ای خردمند نکتهٔ بشنو
وزعطای خدا نمید مشو
سنائی

Ey akıllı! Bir nükte dinle ve hakkın ihsanından naümit olma.

(*Senâ'î*)

Numîdî = ümitsizlik.

نَمیدَن (**nemîden**) = Meyil ve teveccüh etmek § Nâşırî, evliyaullahın riyazat ve mücahedesiyle istedikleri zaman ruhları bedenden müfarekat ve envarı âliyeye ittisalden sonra tekrar bedene avdet etmesi mânasına da geldiğini yazmıştır.

نَمیرا (**nemîrâ**)=Şerh: az lâfzı çok mâna ile izah ve beyan etmek.

ننگ (**neng**)=Âr ve ayıp § Cenk ve cidal.

برون رفتم از ننگ ترکان که دیدم
جهان درهم افتاده چون موی زنگی
سعدی

Baktım ki Türklerin ârından yani Hulâgû askerinin mezaliminden cihan, arap saçı gibi birbirine girmiş; vatanımı terk ettim.

(*Sa'dî*)

ننگسار (**nengsâr**) = Önceki suretten daha çirkin bir surete dönmek.

ننگنامه (**nengnâme**) = Cenkname § Hicviye.

ننگین (**nengîn**) = Ayıplı, fena namlı.

هست پاك وحلال ورنگین روی
نه حرام وپلید ونننگین روی
سنائی

Temiz, helâl ve güzel yüzlüdür. Haram, murdar, yüzü ayıplı değildir.

(*Senâ'î*)

نو (**nev**) = Yeni.

ای عجب نوها کهن گردد زدور روزگار
عشقرا یارمن چرا هر روز بفزاید نوی
ادیب صابر

Zamanın devri ile yeniler eskir. Şaşılacak şey! Niçin aşkın be-

nimle her gün yeniliği artıyor.
(Edîb Ṣâbir)

آسمان وزمین هرچه درو
باشد ازجسم وجان چه کهنه چه نو
جامی

Gök ve yer, gerek yeni gerek eski, cisim ve candan onda her ne varsa.
(Câmî)

§ Cesur bir pehlivandır ki ona (Nîv) de derler.

اگر چند بیژن جوانست ونو
بهر کار دارد خرد پیشرو
فردوسی

Bîjen her ne kadar genç ve cesur ise de her hususta aklını rehber eder.
(Firdevsî)

§ Nâle etmek § Titremek ten emir (*ismas.*).

نَوا

(nevâ) = Nağme ve ahenk.

نوای بلبل وآوای دراج
شکیب عاشقان را کرده تاراج
نظامی

Bülbülün nağmesi, turacın sesi âşıkların sabrını almıştır.
(Nizâmî)

Mastarı nevaiden § Musikide bir makamın ve (re) perdesinin adı § Nimet ve intizam hali.

لاخیردان نهاد جهان ورسوم او
لاشی شناس برگ سپهر ونوای او
خاقانی

Dünyanın tabiatını ve âdetlerini hayırsız bil; feleğin intizamını ve nimetini hiçe say.
(Ḫâḳânî)

§ Rızk, azık.

جان بیعلم بی نوا باشد
مرغ بی پرنه برهوا باشد
سنائی

İlimsiz ruh gıdasızdır; kanadsız kuş uçmaz.
(Senâ'î)

§ Asker, cemiyet.

چنان چون بباید بسازی نوا
مگر بیژن از بند گردد رها
فردوسی

Lâzım olduğu şekilde asker tanzim etmelisin; belki Bîjen hapisten kurtulur.
(Firdevsî)

§ Tutu (rehin).

بنوا نیست هیچ کار مرا
تادلم نزد زلف او بنواست
خفاف

Gönlüm onun zülfünün yanında tutu oldukça hiçbir işim muntazam değildir.
(Ḫeffâf)

§ Hafit, torun § Yağmacılıklarından emin olmak için padişahlara verilen haraç ve hediye

تا لشکر غمت نکند ملك دل خراب
جان عزیز خود بنوا می فرستمت
حافظ

Gamın askeri gönül mülkünü harabetmesin diye kıymetli canımı peşkeş olarak gönderiyorum.
(Ḫâfız)

§ Moğol isimlerinden biri § Bir şeyin en büyüğü ve iyisi § Hapis ve bent.

نَوَاخَانَه **(nevâḫâne)** = Hapishane.

بیوسی گرت عقل وتدبیر هست
ملکزاده را در نواخانه دست
سعدی

Eğer akıl ve tedbir sahibi isen Melekzadenin hapishanede elini öpersin.

(*Sa'dī*)

نَوَاجَسْتَه **(nevâceste)** = Yeni dikilmiş bağ § Yeni yetişmiş mânasına da gelir. (C) yerine (ḫ) ile de görülmüştür.

نَوَاخْتَن **(nevâḫten)** = Irlamak, nağme etmek, çağırmak, çalmak.

جاریانش نهاد چون خورشید
پنج نوبت نواخت چون جمشید
نظامی

Güneş gibi taht kurdu. Cemşit gibi beş nöbet çaldı.

(*Niẓāmī*)

§ Okşamak, tatyibetmek.

ببرد وبپرورد وبنواختش
پس از خود ولیعهد ساختش
نظامی

Götürdü, besledi, taltif etti; kendinden sonra kendine veliaht yaptı.

(*Niẓāmī*)

گرچه درآتش هجران توام تن بگداخت
لب شیرین روان بخش توام جان بنواخت
عماد

Senin ayrılığın ateşinde vücudum eridi ise de ruhbahş olan tatlı dudağın ruhumu okşadı.

(*'Imād*)

نَوَاخْتَه **(nevâḫte)** = Nevâḫten mastarından mazii naklî ve ismi mef'ul نواختن (*ba.*).

زنای خویش ناخته دو صد اصول ساخته
ترانها نواخته چو زیروبم تارها
قاآنی

م. (*ba.*) § Hayrat ve hasenat.

نَوَاد **(nevâd)** = Dil = zeban (*Ar.*) لسان. Burhān ve Ḳulzum (zeban) ı (ziyan) dan bozulmuş saymak istiyorlarsa da Nāṣırī zeban ve lisan mânasına tahsis etmiştir § Eşya saklamağa mahsus mahzen şeklindeki delik ki Türkçe mahzen denir. نهی دونواد (*ba.*).

نَوَاده **(nevâde)** = Hafit, torun. Kardeşlerin içinden en kıymetlisi mânasına da gelir = nūder, nūdere.

نَوَار **(nevâr)** = Çadır kolanı: çadır kenarına dikilen enli örme şerit § Hayvanın sırtına yük bağladıkları ip.

نَوَادِر **(nuvâris)** = Uzun hıyar.

نَوَارَهَان **(nevârehân)** = Şairlere, müjdeciye, hanendeye verilen atiyye. Hediye mânasına da gelir.

نَوَارِيدَن **(nevârīden)** = Çiğnemeden yutmak (*Ar.*) بلع.

نواز **(nevâz)** = Nevâḫten mastarından emir (*isfā. muḫ. vas.*). Miskîn nevâz=fakiri taltif eden.

در دام را شیرازانست شاه
که مهمان نوازست در صیدگاه
نظامی

Aslan, av mahallinde misafirperver olduğundan hayvanatın padişahıdır.

(*Niẓāmî*)

همه اوصاف خداوندی ازاخلاق وکرم
درتوو‌جمست دریغاکه نۀ بنده‌نواز
یضا

Ahlâk ve kerem cihetiyle efendiliğin bütün evsafını câmisin; yazık ki bendenevaz değilsin.

(*Yeğmā*)

نواسه ، نوازاده **(nevâzâde, nevâse)** = Hafit.

نوآیین تریرشاه آفاق بود
نوازادۀ عیص اسحق برد
نظامی

Âfakta görülen padişahların en seçkini idi. İs bin İshak'ın torunu idi.

(*Niẓāmî*)

نواسته **(nuvâşte)** = Kerpiç, tuğla § Kerpiç ve tuğladan yapılmış duvar.

نواگر **(nevâger)** = Hanende ve sazende.

نواگرشدند آن پریچهرگان
نظامی

O peri çehreliler terennüm ettiler.

(*Niẓāmî*)

نواله **(nevâle)** = Lokma, yemek.
نواله بر (nevâle bur) = Bıçak.

نوالیدن **(nevâlîden)**=Nâle etmek, inlemek = nâîden § Kımıldanmak, hareket etmek.

نوآموز **(nev āmūz)** = Yeni öğrenen, müptedi.

نوآموزرا مدح وتحسین وزه
زتوبیخ وتأدیب استاد به
سعدی

Müptediyi medih, tahsin ve takdir, üstadın tevbih ve tedibinden iyidir.

(*Sa'dî*)

نو باوه (nev bâve) = Her yeni çıkan şey, hususiyle turfanda meyva. (*Ar.*) باکوره.

ای مخترع ستیزه رایی
تو باوۀ باغ بی وفائی
سنائی

Ey fikirde muhalefeti icadeden! Vefasızlık bahçesinin turfanda meyvası!

(*Senā'î*)

§ Hoş görünen ve ferah veren şey § Hediye.

نوبر (nev ber) =Turfanda meyva ve evvel yetişen her nevi bitki.

شاخ توازبهر گل نوبرست
هیزم خشك ازپی خاکسترست
انوری

Taze dal yeni yetişen gül içindir. Kuru odun kül yani yanmak içindir.

(*Enverî*)

§ Memeleri henüz belirmeye başlamış kız. Bu mânaya göre Ber = göğüstür.

نوبهار (nev behar) = Bahar mevsimi.

نو بهارست دران کوش که خوش دل باشی
که بسی گل بدمد بازوتو درگل باشی
حافظ

Bahar mevsimidir; hoşdil olmaya çalış; tekrar çok gül biter de sen toprakta olursun: çok defa tekrar bahar gelir amma sen ölmüş bulunursun.

(*Ḥāfıẓ*)

Belḫ'te pek büyük ve türlü resimlerle süslü bir ateşgededir. Mecusilerin peygamberi Zerdeşt burada otururmuş. Mütevelli ve hizmetkârlarına bermek derler. Luhrāsb ihtiyarladığı vakit oğlu Guştāsb yerine geçerek kendisi Nevbehara gitti. Bu ateşgedeye yalnız Bahar da derler.

جوگشتاسب‌را داد لهراسب تخت
فرود آمد از تخت وبربست رخت
ببلخ گزین شد بدان نوبهار
کهیزدان پرستان آنروزگار
مهان خانه‌را داشتندی چنان
کهمهکه‌را تازیان این زمان
دقیقی

Luhrāsb tahtını Guştasb'a verince kendisi tahttan indi ve eşyasını hazırladı. Belḫ'teki seçkin Nevbehara gitti o zamanın âbitleri şimdi Mekkei mükerreme'ye Araplar ve ehli İslâm nasıl hürmet ederlerse o eve öyle hürmet ederlerdi.

(*Dekiḳi*)

§ Melikî ayların ikinci ayı § Puthane.

آورد نوبهار بتانی وهیچ بت
مانند تونخوبی درنوبهار نیست
سلمان

Baharın ikinci ayı güzeller meydana getirdi. Fakat güzellikte senin gibi hiçbir güzel nevbaharda yoktur.

(*Selmān*)

Bu beyitte puthane mânasına telmih vardır.

نوخیز (nev ḫīz)=Yeni biten, yeni zuhur eden.

نو دمیده (nev demīde) = Yeni zuhur etmiş.

ای چارده ساله نوردیده
وی گلبن سبز نودمیده
نظامی

Ey on dört senelik gözümün nuru! Ey hayatım yeşilliğinin yeni yetişmiş gül fidanı!

(*Nīẓāmī*)

نوروز (nev rūz) = Yeni yılın ilkbahar ayının ve güneşin hamel (kuzu) burcuna intikalinin ilk günüdür ki buna nevruzi ʿame ve nevruzi küçek denir, İranlıların Cemşīd zamanından kalma millî bayramlarıdır.

کاجویانرا زتاکای کشیدن چاره نیست
برزمستان صبرباید طالب نوروزرا
وحید

İsteğini arıyanların mahrumiyet çekmeleri çaresizdir. Nevruzu istiyen, kışa sabır ve tahammül etmeli.

(*Vehîd*)

نوروز بزرك (nevrūzi buzurk) = Nevrūzi ḫâşe, nevrūzi melik dedikleridir ki ilkbaharın altıncı günüdür. Bu da Cemşîd'in zamanından kalma millî bayramdır. § Musikide bir makam.

نوروز بزرگم بزن ای مطرب امروز
منوچهری

Ey mutrip! Bana nevruzi buzurk makamını çal.

(*Minūçihrî*)

نَوَان (**nevân**) = Salınıcı ve feryadedici mânasına salınmak, hareket etmek, kımıldamak, titremek, nâle etmek mânalarına gelen nevîden den sıfatı müşebbehe.

همیشه تاکه کیانست خانهٔ اعراب
هماره تاشود ازباد بیدوسرو نوان
فخری

Arapların evi daima çadırdan oldukça, söğüt ve selvi rüzgârdan daima hareket ettikçe.

(*Feḫrî*)

§ Eğri, eğrilici, kambur.

منم غلام خداوند زلف غالیه گون
تنم شده چوسر زلف او نوان ولگون
قطران

Galiye renkli zülüf sahibinin kölesi benim. Vücudum onun zülfünün ucu gibi kıvrım ve büküktür.

(*Ḳeṭrān*)

§ Feryadedici, inleyici.

آن کوس عیدی بین نوان بردرگه شاه جوان
مانند طفلی درسخوان دردرس تکرار آمده
خاقانی

Genç padişahın dergâhında gürliyen o bayram davuluna bak; ders okuyan çocuk gibi vazifesini tekrarlamakta.

(*Ḫāḳānî*)

Bu mânalarda mastarı nevâîden dir (Reşîdî ve Naşırî). Fikrimce (nevîden) dir نویدن (*ba.*) § Eski § Arık, zayıf § Müteyakkız, basiretkâr § Al at.

نَوَایِ چَکَاوَك (**nevâyi çekâvek**) = Musikide bir makam چکاوك (*ba.*).

نَوَایِ خَارْکَنْ ،نَوَایِ خَارْکَشْ (**nevâyi ḫârkeş, nevâyi ḫârken**) = Musikide bir makam خارکش (*ba.*).

نَوَایِ خُسْرَوَانِی (**nevâyi ḫusrevânî**) = Bârbed Cehrî'nin Ḫusrev'i methe dair tertibettiği mensur ve seci'li bir nağmedir خسروانی (*ba.*).

نَوَایِیدَنْ (**nevâyîden**) = Feryat ve çığıltı etmek.

نوایيدن گرز های گران
فردوسی

Ağır topuzların gürültüsü.

(*Firdevsî*)

§ Salınmak = ḫirâmîden.

سرفرازانه توانند بمیدان وصال
مولانا

Vuslat meydanında serfirazane salınırlar.

(*Mevlānā*)

نوآیین (nevāyīn) = Yakışıklı, müzeyyen.

نه گل دارد بدین تری هوائی
نه بلبل زان نوآیین ترنوائی
نظامی

Ne gülün bu taravette havası var, ne bülbülün ondan daha yakışıklı sadası.

(*Niẓāmī*)

Bu lügatin terkîbinden tarzı cedit, nev ẓuhūr, bedîᶜ mânası anlaşılır.

ای گیرامیتر زدانشوی نوآیین تر زدین
ای کزیده چون سعادت وی‌سترده چون ادب
قطران

Ey ilimden daha kıymetli! Ve dinden daha bedi! Ey saadet gibi seçkin ve edep gibi methe lâyık olan zat!

(*Ḳeṭrān*)

نوبت (nevbet) = Resmî yerlerde muayyen vakitlerde çalınan nakkare, davul gibi bir nevi eski çalgı: bunun yerine şimdi bando, muzika çalınmaktadır.

چو بنیاد نوبت سکندر نهاد
سه ازوی بد پنج صنجر نهاد
شاعر

Nöbetin esasını İskender vaz'ettiği zaman günde üç defa çalınırdı, beş defa çalınmayı Sencer vaz'etti.

(*Şā'ir*)

Niẓāmî'nin نواخت maddesinde geçen şiirinden nevbetin İskender'den evvel Cemşîd zamanında âdet edildiği anlaşılıyor § Büyük çadır § Muhafaza.

نوبتی (nevbetī) = Çadır.

نوبتی بدعترا قهرتو برد طناب
خاقانی

Senin kahrın bidat çadırının ipini keser.

(*Ḫāḳānī*)

§ Nakkareci ki zamanımıza göre bando zâbiti demektir. Daha evvelce mehterbaşı derlerdi نوبت (*ba.*).

نوبتی دولتت یعنی بلال صبح خیز
پنج نوبت نوبت دین تودردنیا زده
خاقانی

Senin devletinin nakkarecisi yani seher vakti kalkan Bilâli Habeşî din nöbetini beş vakit dünyada çalmıştır.

(*Ḫāḳānī*)

§ Yedek atı.

جبرئیل ازپی رکاب رویش
نوبتی بردو سرای آورد
انوری

Hazreti Cibril onun rikâbında gitmek için sarayın kapısına bir yedek atı getirdi.

(*Enverī*)

نوبهاری (nevbehārī) = Bārbed'in ihtira ettiği lâhinlerden 21 inci lâhin باربد (*ba.*).

چو بر کفش مژده نوبهاری
عرق گشت گل ازپس شرمساری
نظامی

Nevbaharın nağmesini terennüm ettikçe gül ziyade utancından terlerdi.

(*Niẓāmī*)

نوبیخ (**nevbīḫ**) = Sarmaşık otu.

نوپان (**nūpân**) = Söğüt çubuğundan örülmüş sepet.

نوتاش (**nevtâş**) = Daim, baki.

نوج (**nūc**) = Çam ağacı = nâj = kâç.

زیب زمانه باد زتاج وسریرتو
تاهست زیب بستن ازسرو وبیدنوج
مجد همگر

Selvi, söğüt, çam bostanı süsledikçe zaman senin tac ve tahtından müzeyyen olsun.

(*Mecdi Hemger*)

نوحیه (**nuvcebe**) = Seylâp.

مرترا جوید همی خوبی وزیب
آن چنان چون نوجبه جوید نشیب
رودکی

Seylâp nasıl iniş ararsa bütün güzellik ve süs seni arar.

(*Rūdekī*)

Doğrusu (nurube) dir.

نوحطی عالم (**nev ḫeṭṭī'i âlem**) = Bahar günlerinde çıkan çayır ve çimen.

نود (**neved**) = Sayılardan doksan.

بودیك پیری نودساله کلان
بر تشنج روی ورنکش زعفران
مولانا

Doksan yaşında bir kocakarı var idi ki yüzü buruşmuş, rengi sararmıştı.

(*Mevlānā*)

§ Nevîden den muzari müfret gâip نویدن (*ba.*).

نودارن (**nevdârân**) = Çırağa verilen bahşiş, şerbetlik. Nevdârâne, nevdârânî de derler. Hediye, müjdeciye veri en atiyye.

نودر (**nevder**) = Yeni zuhur eden, yeni biten her şey. Bedi', makbul mânasına da gelir § Kıymetli ve muazzez evlât § Minüçihr'in Nevẕer namiyle anılan oğlu § Nevdere.

تودر منش سکندر ثانی که درجهان
چون اونزاد مادرایام نودره
فخری

Sen tabiatta ikinci İskender'sin; o İskender ki eyyam anası dünyada onun gibi kıymetli evlât doğurmadı.

(*Fehrî*)

Tahfif ile nevde de doğrudur. Nevdeyi bazı lûgatler hafit mânasına almışlar. Hevai küre mânasına da gelir.

نوراسپهبد (**nūrî ispehbed**) = Hükemanın nefsi natıka dedikleri insan ruhu.

نورپسین (**nûri pesîn**) = Cenabı Peygamber «صلعم»

نوراور (**nevrâver**) = Güğüm.

نوراهان (**nevrâhân**) = Yoldan getirilen hediye=râh âverd. Müj deliğe de denir.

نورد (**neverd**) = Kıvrım, büküm. Neverdîden = tayyetmek, bükmek ten (*İsmas. emir. isfa. muḫ. vas.*).

هر نوردی که زطومار غم بازکنی
حرفها بینی آغشته بخون جگرم
سعدی

Kederim tomarından her kıvrımı açtıkça ciğerim kanı ile bulaşmış harfler görürsün.

(*Sa'dî*)

هر مرادی که دیریابد مرد
مژده باشد بعمر دیر نورد
نظامی

İnsan herhangi muradına geç nail olursa hayatının geç dürüleceğinin müjdesi ve işaretidir.

(*Nizâmî*)

§ Beraber, müşabih, manend.

بسا رعنائی کوشیر مردست
بسا مردا که بازن در نوردست
نظامی

Nice yakışıklı kadın vardır ki o, erkek aslan gibidir. Nice adam var ki kadınla müsavidir.

(*Nizâmî*)

Çulhaların dokudukları bezi üzerine sardıkları yuvarlak ağaç

همه آفاق آگهشدکه باز
کار خاقانی از نورد گذشت
خاقانی

Hâkânî'nin işi çulha ağacından geçtiğine bütün âfak vâkıftırlar.

(*Ḫâkânî*)

§ Cenk ve husumet mânasına nâverd muhaffefidir § Makbul, lâyık.

نوردجودم ناورد من مورد بود
برای ورد مراترك من همی پرورد
کسائی

Benim gülüm çiçekli oldukça makbul idim. Sevdiğim beni çiçeğim için besliyordu

(*Kesâ'î*)

§ Kazanılmış, toplanılmış.

درانبار آکنده خوردی نماند
همان در خزینه نوردی نماند
نظامی

Dolu ambarda yenecek kalmadı; hemen hazinede toplanmış bir şey kalmadı.

(*Nizâmî*)

§ Tayyedici, dürücü.

صبح که این ناقهٔ کیتی نورد
از طرف دشت برآورد گرد
سلیم طهرانی

Sabahleyin bu dünyayı tayyeden deve (güneş) ova tarafından zuhur etti.

(*Selîm Ṭehrânî*)

§ Gömlek yakasında ve eteklerde olan kıvrım § Vahşi hayvan ini, deliği mânalarında da görülmüştür.

نوورده (neverde)=Gömlek. Tomar ve sicille de denir ki her ikisi de dürülür.

نوردیدن (neverdîden) = Dürmek, tayyetmek: hissî ve mâneviye şâmildir § Nam ve nişanını yok etmek, bırakmak mânalarını da ifade eder.

نُورِسْتَارْ (**nûristâr**) = Selâtîn fırkasına, hükkâm kısmına, esliha erbabına denir (Nâşirî).

نُوزگُسْتَرانِيدَنْ (**nûr gusteranîden**) =Nur döşemek (*k.*) zâhir ve aşikâr etmek, açmak, şerh ve izah etmek, teveccüh ve iltifat etmek, lâtif söz söylemek.

نُورِ مُبِينْ، نُورِ حُسَيْنِ (**nûri mubîn, nûri nuḫustîn**) = (*k.*) Cenabı peygamber (صلعم).

نَوْرَنْجَه (**nevrence**) = Göl, gadir.

چند خوری آب زنورنجه چند
دست نه وزور بسرنجه چند
فیضی

Ne vakte kadar gölden su içeceksin ne vakte kadar; kudretin olmadığı halde zalime karşı koymak ne vakte kadar.

(*Feyzî*)

نُورَنْد (**nûrend**) = Tercüme.

نَوْرُوزِ خَارَا (**nevrûzi ḫârâ**)= Musikide bir makamın adı.

همی خوردم می گلگون وکردم
بپیشم رتبکیه چون شاهی براورنك
همی گفتم ره نوروز خارا
بنای آهسته چون نائی خوش آهنك
هدایت

Taht üzerindeki bir padişah gibi mindere kurulup muttasıl bâde içiyordum. Hoş ahenk bir ney gibi ağzımla aheste aheste nevruzi hârâ makamından bazı parçalar okuyordum.

(*Hidâyet*)

نَوْرُوزِ خُرْدَكْ (**nevrûzi ḫurdek**) = Musikide bir makam.

نَوْرَه (**nevre**) = Sakaf direği, kiriş.

نُوره (**nûre**) =Taharet podrası, hamam otu (*Ar.*) حلاق الشعر.

نَوْرَهَانْ (**nevrehân**) = نَوْرَاهَانْ (*ba.*).

نُورِينَه (**nûrîne**) =Tasavvur edilen ve hatıra getirilen.

نُوزْ (**nûz**) = Henüz (*muḫ.*).

مطلع برسرائر واسرار
نوزنا کرده دردل توگذار
سنائی

Senin gönlünde henüz geçmiyen serair ve esrara muttali'.

(*Senâ'î*)

§ Çam ağacı.

نَوْزَادْ (**nevzâd**) = Yeni doğmuş.

Nevzâdegânı çemen (*k.*) taze, nevresîde çiçekler, nihaller.

نُوزده (**nūzde**)=Sayılardan on dokuz.

نَوزَنده (**nevzende**) = Tesir edici. Müessir (Nāşırî).

نُوژن، نُوژ (**nūj, nūjen**)=Çam ağacı.

نُوژان (**nūjân**)=Korkunç ses § Bir ırmak.

نُوژه (**nūje**)= Esvap yakası.

نُوسه، نُوس (**nūs, nūse**) = Kavsikuzeh: eleğimsağma.

ازباد کشت بینی چون آب موج موج
وزنوس ابربینی چون باغ رنگارنگ
خسروانی

Ekini rüzgârdan su gibi dalga dalga, bulutu kavsikuzehten bahçe gibi rengârenk görürsün.
(*Ḫusrevānî*)

کرا یارای آن باشدکه روزی
کند تشبیه درگاهت بنوسه
فخری

Ona kimin kudret ve cesareti vardır ki bir gün senin dergâhını kavsikuzehe benzetsin.
(*Feḫrî*)

نُوسته (**nūste**) = Ağlarken boğazda düğümlenen ses.

نُوسیره (**nevsīre**)=Bahis, mübahase. Burhān Cami'de (n) nin ötresiyledir.

نُوش (**nūş**) = Nūşîden=içmek ten (*İsmas., emir, isfa, muḫ vas.*)

وانگهم درداد جای کز فروغش برفلك
زهره در رقص آمدو بربط زنان می‌گفت نوش
حافظ

Ondan sonra bana bir kadeh verdi ki ziyasından feleğin üzerinde Zühre yıldızı raksa geldi, ve berbat denilen sazı çalarak, iç diyordu
(*Ḫāfız*)

آنکه دردستش جوانان توبه کردندی زمی
توبه کرداز پارسایی پیش پر باده نوش
عماد

Elinde yani nasihatiyle gençlerin şarap içmeye tövbe ettikleri kimse; bâdenuş olan pîrin huzurunda sofuluk etmemiye tövbe etti.
(*'Imād*)

§ Tiryak, panzehir, bal ve her tatlı şey: bunlar hayata imdad ettikleri cihetle aslen hayat mânasınadır.

احتمال نیش کردن واجبست ازبهر نوش
حمل کوه بیستون بریادشیرین بارنیست
سعدی

Tiryak yani zehri gidermek için iğneye tahammül lâzımdır. Şirin'in yâdına Bîstûn denilen dağı yüklenmek yük degildir.
(*Sa'di*)

لکنتش گردرسخن بینی مشوغمگین ازانك
دردهان نوشش ازنکی نمی کنجد سخن
قاآنی

Sözünde kekemelik görürsen müteessir olma; çünkü tatlı ağzına darlıktan yani küçüklükten söz sığmıyor.

(*Kāānî*)

نوش باد (nūş bad) = Afiyet olsun mânasmadır. Arapça هنيئاً مريئاً denir. Nebūşîden = işitmek ten de müştak olur.

ای چشم نمی بینی این لشکر سلطانرا
ای گوش نمی‌نوشی این نوبت سلطانی
مولانا

Ey göz! Bu padişah askerini görmüyor musun? Ey kulak! Bu padişaha ait nöbeti işitmiyor musun?

(*Mevlānā*)

نُوشَابَه (**nūşâbe**) = Abı hayat, hâzım su.

مبادا‌ین درج دولترا نوردی
میفتاد اندرین نوشابه کردی
نظامی

Bu devlet sayfası dürülmesin. Bu abı hayata toz konmasın.

(*Nizāmî*)

§ Berdaʿ hâkimesinin ismi.

فروزنده نوشابه دربزم شاه
فروزنده چون زهره‌در صبحگاه
نظامی

Nuşabe padişahın huzurunda sabah vakti Zühre yıldızının parladığı gibi parlayıcı.

(*Nizāmî*)

نَوشَاد (**nevşâd**) = Türkistanda ahalisinin güzelliğiyle meşhur bir şehir.

مرا ازان چه‌که سیمین ریست درکشمیر
مرا ازان چه‌که شیرین لبیست درنوشاد
ظهیر

Ondan bana ne ki Keşmirde gümüş göğüslü varmış, ondan bana ne ki Nevşadda bir dudağı tatlı varmış.

(*Zehîr*)

نَوشَادُر (**nevşâdur**) = Nışadır dediğimiz madde. İyi kısmına peykâni derler ki Kirmān'a tâbi Demendan civarında bir dağ mağarasından buhar gibi çıkar ve donar imiş (Nāşirî).

گر سرمه کشد روزی دودیده حسودتو
هرذرهٔ آن گردد نوشادر پیکانی
سیف اسفرنگی

Sana hasededen bır gün gözüne sürme çekerse onun her zerresi müessir nışadır olsun.

(*Seyfî İsferengî*)

نُوشْ آذَر (**nūş āẕer**) = Mecusilerin yedi ateşgedelerinden ikinci ateşgede.

ازانجا بنوش آذراندرشدند
ردوهیربدراهمه سرزدند
فردوسی

Oradan Nuş Azerin içine girdiler. Âlim ve rahip hepsinin başını kestiler.

(*Firdevsî*)

نُوشَانُوش (**nūşânūş**) = Bilâ fâsıla içme, ayşü işret.

بی‌ی ومطرب وساق همه درعیش وسرور
بی‌ی وجام وسراهی همه درنوشانوش
عصمت

Ney, mutrip, sâkisiz hepsi zevk ve sürur içinde; şarapsız kadeh ve sürahisiz hepsi muttasıl içmekte.

(*İşmet*)

نوش باده ، نوش باذ (**nûş bâd, nûş bâde**)=Çekâvek denilen makamdan bir perde. Birincisi afiyet olsun mânasını da ifade eder.

نوشت (**nuvişt**)=(N) nin ötresi, (v) nin esresi; her ikisinin üstünü ve esresi; (n) nin üstünü, (v) nin esresiyle: yazmak § Dürmek tayyetmek mânasına nuvişten den mazi.

وگرخشم گردد بکردار زشت
چوباز آمدی ماجرا درنوشت
سعدی

Cenabı Hak çirkin bir işten dolayı gazabederse ondan vazgeçince işlenen kabahati dürer: affeder.

(*Sa'di*)

چولختی ارغوان برياسمن کشت
بتاخی باسخ آن نامه بنوشت
وصال

Yasemin (yüz) üzerine bir miktar erguvan (gözyaşı) ekdikten, yani döktükten sonra teessürle mektubun cevabını yazdı.

(*Vişâl*)

بای مسیحا که جهان می نوشت
برسر بازار وچه می گذشت
نظامی

Dünyayı devreden Hazreti İsâ bir çarşıcığın başından geçiyordu.

(*Nizâmi*)

Nûşîden = içmek ten emir olan nûş yerinde kullanılır.

گاهی امیر صومعه ، گاهی اسیر بتکده
گه رند دردی نوشتم گه شیخ و گه صوفیستم
مولانا

Kâh savmaanın emîri, kâh puthanenin esiriyim. Kâh tortu içici rind, kâh şeyh, kâh sofuyum.

(*Mevlânâ*)

نوشته (**nuvişte**)=Yazı mış mektup.

هرکس ازجلوهٔ گل فهم معانی نکند
شرح آن دفتر بنوشته زبلبل بشنو
جامی

Herkes gülün cilvesindeki mânaları anlamaz, o yazılmış defterin şerhini gülden dinle.

(*Câmi*)

نوسن (**nuvişten**) = نوشت (*ba.*).

نوشتن (**nûşten**) = Nûşîden نوشت (*ba.*)

نوشخوار (**nûşhuvâr**) = Milkî ayların beşinci günü.

نوشخاره (**nûşhâre**) = نشخار (*ba.*).

نوشدارو (**nûşdârû**) = Şarap § Tiryak, panzehir.

بیای نوشداروی دلمن
زتو صدتلخیٔ دل حاصل من
خسرو

Ey gönlümün şarabı! yahut tiryakı! gel, senden, bende hâsıl olan sonsuz kalb acılığıdır.
(*Ḫusrev*)

بعد ازین لطف تو باما چه ماندهائی
نوشداروکه پس ازمرك بسهراب دهند
حمید قلندر

Bundan sonra senin bana lûtfun neye benzer bilir misin? Öldükten sonra Sührab'a verilen tiryak'a.
(*Ḥemîd Ḳelender*)

§ Bir nevi macun.

کنیددا خل اجزای نوشداروی من
هرآن گیاهکه برکش بنیشتر ماند
طالب املی

Yaprağı neştere benziyen her bitkiyi benim macunumun eczasına katınız.
(*Ṭālib Āmilī*)

نوشو، نوشده (nevşude, nevşev) = Hâdis ki kadîm karşılığıdır.

نوشیروان (nūşirvân) = نوشیروان (*muḥ.*) (*ba.*).

نوش گیا (nūş giyâ) = Nevruz otu.

نوش گیا پخت ودران درنشست
رهگذر زهر بتدبیر بست
نظامی

Nevruz otu pişirdi ve ona oturdu. Zehirin geçeceği yeri tedbir ile menetti.
(*Niẓāmī*)

نوش لبینا (nūş lebînâ) = Musikide bir makam.

قریان واه کل ونوش لبینا دانند
منوچهری

Kumrular rahi gül ile nuş lebina makamını bilirler.
(*Mināçihrī*)

نوشنجه (nūşence) = Midede çabuk hazmolan şey.

نوشه (nevşeh) = Genç padişah. Şah, damat mânasına da geldiğinden yeni damat mânasını da ifade eder.

نوسال ونومه آمد و نوروز ونو بهار
نوشه کرفت ملك جهان نوعروس وار
مولانا مظهر

Yeni sene, yeni ay, nevruz ve ilkbahar geldi. Cihan meliki yeni gelin gibi yeni damat aldı.
(*Mevlānā Meẓher*)

نوشه (nūşe) = Şad ve mesrur, şâdî ve meserret. Enûşe de derler انوشه (*ba.*).

نماند براین خاك خونخوار کس
ترانوشه ازراستی بادوبس
فردوسی

Bu kan içici toprağın üstünde kimse kalmaz; sana meserret ancak doğruluktan olsun.
(*Firdevsī*)

Nāṣırī buradaki nûşeyi, zadı âhiret mânasına gelen tüşeden tahrif edilmiş diyor ki pek

doğrudur § Gamküsarlık etmek, gözetmek.

گرامیش دارید ونوشه خورید
چوپرورده‌شد زو روان پرورید
اسدی

Onu kıymetli tutunuz ve gözetiniz; perverişyap olduktan sonra ondan ruhunuzu besleyiniz.
(*Esedî*)

§ Kavsikuzah.

ازژاله روی خوب چوآبست موج موج
وزنوشه پشت ابر چوچرخست رنك رنك
خسروانی

Güzelin yüzü jaleden su gibi dalga dalgadır; bulutun sırtı kavsikuzahtan felek gibi rengârenktir.
(*Ḫusrevânî*)

نوشیدن (nūşīden) = İçmek. Nüşkerden de denir.

خضر درچشمهٔ حیوان کند خاك
اگرآبی زجام اوکند نوش
یغما

Eğer Hızır onun kadehinden bir su içerse abı hayatın çeşmesine toprak atar: onu terk eder.
(*Yeğmâ*)

نوشیروان (nūşīrvân) = Nüşîn revân muhaffefi olup nūşîn=tatlı, revân=ruh, can mânasına geldiğinden tatlı ruhlu, canı tatlı demektir. Âdil sıfatiyle anılan meşhur padişah.

نوشتند برجام نوشیروان
که پایند بادات نوشین روان
شاعر

Nuşirvan'ın kadehi üzerine senin tatlı canın baki olsun diye yazdılar.
(*Şâ'ir*)

نوشین (nūşīn) = Leziz, tatlı, sinici.

شهدی‌ریزد بجای خنده زان شیرین لبان
قندی بارد بجای حرف‌زان نوشین‌دهن
قاآنی

O tatlı dudaklardan hande yerine bal dökülüyor; o tatlı ağızdan söz yerine şeker yağıyor.
(*Ḳāânî*)

خواب نوشین بامداد رحیل
بازدارد پیاده‌راز سبیل
سعدی

Göç sabahının tatlı uykusu piyadeyi yoldan alıkoyar.
(*Sa'dî*)

Dinlenmeğe lâyık söz mânasına nîvşîn muhaffefidir.

نوشین باده (nūşīn bâde) = Tatlı ve sinici şarap § Bârbed elhanından sekizinci lâhin باربد (*ba.*) § Musikîde bir makam. Birinci ve üçüncü mânalarda nūşîne de derler.

نوعروسان چمن (nev ʿarūsâni çemen) = Taze, yeni yetişmiş çiçekler. Nevzadegânı çemen de derler.

نوعروسان روز (nev ʿarūsâni rūz) = (*k.*) Çiçek açmış ağaçlar.

نُوف (**nūf**) = Bağırılıp çağrıldığı zaman dağ ve kubbeden geri gelen ses, yankı (*Ar.*) صدا § Gürültü, harıltı. Cihāngīrînin ekser lügatlerde "tâi fevkani„ ile tūf demesine nazaran tūf ile mastarı olan tūfîden'den bozulmuş olması hatıra gelirse de Burhān Farsi ile lûgati Şehname sahibi ve Şahidînin faziletli şarihi ʿAbdulḳādir Beğdādî her ikisini de yazmışlardır.

نُوك (**nūk**) = Kuş gagası ve buna benziyen her ucu sivri şey. Burhān ve sairlerinde (n) nin üstüniyle zaptedilmişse de Nāşırî üstün ile galatı meşhur olduğunu söylüyor.

نوك مژگانم بسرخی برسیاض روی زرد
قصهٔ دل می نویسد حاجت گفتار نیست
سعدی

Kirpiğimin ucu sararmış yüzümün beyazı üzerine gönlümün hikâyesini yazıyor. Söze hacet yoktur.

(*Saʿdi*)

نوك حدنگ موی شکافت گذر کنند
ازدرعهای آژده چون سوزن ازحریر
عماد

Senin kılı yaran okunun ucu diş diş zırhlardan iğnenin ipekten geçtiği gibi geçer.

(*ʿImād*)

نَوگُوارَه (**nevguvâre**) = Geveze, yanşak. Lûgatlerde böyle ise de bu kelimenin aslı (guvārā) nın zıddı olan naguvâr olmalıdır, çünkü lâfları hazmoluunmıyan kimse, geveze ve çalçene olur (Nāşırî).

نُوگَر (**nūger**) = Hizmetkâr.

اسب ونوگر چوتان وجولدهی
نرود اسب ونوگرت برود
سعدی

Ata arpa, hizmetçiye ekmek vermezsen at yürümez, hizmetçi gider.

(*Saʿdi*)

نَوگُنده (**nevgende**) = Yeni yetişmiş, nevreste; Ferhenklerde ve Burhānda (n) nin ötresi (g) nin üstüniyle gösterilmişse de Nāşırî'nin izahı veçhile kelimeye bu kadar letafet ve taravetine karşı "gende„ yani kokmuş sıfatı isnadetmek doğru olamaz. Binaenaleyh (gülbün) den yeni ayrılmış ve solmamış taze gül mânasını kasdetmek için kelimeyi (n) ve (g) nin üstüniyle okumak münasiptir.

آن رخ چون گل نوگنده بالای چوسرو
خواجه دیدست هاناکه رهش بردراوست
فرخی

Efendi, selviye benziyen boy üstünde o yeni kopmuş güle benziyen yanağı görmüştür, galiba güzelin yolu efendinin kapısı üzerindedir.

(*Ferruḫî*)

نوکیسه (**nev kise**) = Kesesi yeni (*k.*) saadet ve devlete yeni nail olan = yeni görmüş.

در برت پراهن کتان زتحریك اسیم
هست چون نوکیسهٔ لرزنده برمالای سیم
امیر

Senin üzerindeki keten gömlek rüzgârın harekete getirmesiyle gümüş üzerine titriyen görgüsüze benzer.

(*Emîr*)

نول (**nūl**) = Kuş gagası.

هر چه جزعشقست شدمأکول عشق
هردوعالم دانهٔ درنول عشق
مولانا

Aşktan başka her ne varsa aşkın mekûlü oldu. Her iki âlem aşkın gagasında bir tanedir.

(*Mevlânâ*)

نومید (**nevmîd**) = Ümitsiz = nâ ümit.

انبیا گفتند نومیدی بدست
فضل ورحمتهای باری بی‌حدست
مولانا

Enbiyayi izam, ümitsizlik fenadır, Cenabı Hakkın fazıl ve merhametleri hesapsızdır, dediler.

(*Mevlânâ*)

نون (**nūn**) = Kunūn (*muḥ.*). Aslı eknūn dur.

بعالم اندر نون مالك‌الملوك توئی
غضائری

Şimdi âlemde malikülmülûk sensin.

(*Ġażā'irī*)

§ Hurufi hecadan (nun = ن) dediğimiz harftir ki elli adedine işarettir § Çene çukuru § Ağaç özdeği.

نوند، نوندہ (**nevend, nevende**) = Çabuk giden at, posta süvarisi, postacı.

بنامیزد تکی دارد نوند بادر فتاوش
که چونای بساط کون نایدبم فرسنگش
اثیر الدین

Sübhanallah, onun rüzgâr gidişli atının bir koşması var ki dünya sahasının genişliği ona yarım fersah gelmez.

(*Eşîraddin*)

نوندی برآمد زهرسو دوان
باگاه کردن بر پهلوان
فردوسی

Haberdar etmek fikriyle pehlivanın yanına her taraftan acele postacı geldi.

(*Firdevsî*)

§ Keskin fikirli adam mânasına da gelir § Üzerlik tohumu.

از پی چشم زخم خوش صنمی
خویشتن را بسوز همچو نوند
سنائی

Lâtif bir güzeli nazar değmeden korumak için kendini üzerlik tohumu gibi yak.

(*Senā'ī*)

§ Berzîn denilen ateşgedenin bulunduğu mevki § Yüksek ses.

نوندی بفکند پس دیدمان
زان دیدگه تا در پهلوان
فردوسی

Sonra gözcü tarassut mevkiinden pehlivanın kapısına kadar haykırdı.

(*Firdevsî*)

(Nāşırî) bu misali zayıf buluyor. Buradaki nevend den maksat ḳāṣıd'dır. Belki gözcü bir ḳāṣıd yani postacı göndermiştir, diyor. Nevende nevîden den ismi fail de olur, نوید (*ba.*).

نَوَنْدُول **(nevendūl)** = Torun çocuğu, insanın üçüncü derecede evlâdı bilhassa oğlu tarafından olanı.

نَوْ بِيَاز **(nevniyâz)** = Bir işe yeni başlıyan kimse (*Ar.*) مبتدی. Yeni âşık, yeni sâlik'e de denir.

نَوَه **(neve)** = Hafit, torun. Türkçesi oğuş. (N) nin ötresiyle nūḥ vezninde dokuz adedi = (۹)

نَوِی **(nevî)** = Yenilik § Nevîden = nâle etmek, titremek ten muzari muhatap.

راه دین رو که راه دین چوروی
همچو شاخ از برهنگی نتوی
سنائی

Din yoluna git; çünkü o yola gidersen dal gibi çıplaklıktan nâle etmez ve titremezsin.

(*Senā'î*)

نُوِی **(nuvî)** = Bai meçhule ile Kuranı kerim = nubî. Burhānda (n) nin esresi, Cihāngîrî'de (n) nin ve (v) nin esresiyle yazılmışsa da doğrusu (n) nin ötresiyledir (Nāşırî).

نُوِين ، نُوِيِن ، نُوْيَان **(nūyân, nūyîn, nūyin)** = Padişah zade.

نَوِيچ **(nevîç)** = Sarmaşık denilen bitki.

نُوِيد **(nuvîd)** = Hoşluk, hoş haber, müjde.

در موسم نوروز زمان شد همه بید
وزآمدنت بگلستان داد نوید
گشتند درختان زشکوفه همه چشم
واندر ره انتظار گشتند سفید
رودکی

Bahar mevsiminde söğüt hep dil oldu ve senin gülistana geldiğini müjdeledi. Ağaçlar çiçekten hep göz oldular ve intizar yolunda ağardılar.

(*Rūdekî*)

مرا مبشر اقبال بامداد پگاه
نوید عاطفت آورد زاستانهٔ شاه
ظهیر

Bana ikbal müjdecisi sabahleyin erken padişahın asitanından atıfet müjdesi getirdi.

(*Zehîr*)

نَوِيد **(nevîd)** = Nevîden = nâle etmek, kımıldamak, hareket etmek, titremek ten mazi.

زدرد دل آن شب بد انسان نوید
که ازناله اش هیچ کس نغنوید
لبیبی

Gönlünün derdinden o gece öyle inledi ki iniltisinden hiç kimse uyuyamadı.

(*Lebîbî*)

Mütaharrik, titreyici mânasına da gelir.

لب ولی تو بادا زخری خندان
تن عدوی تو بادا زعنا چو نال نوید
فخری

Seni sevenin dudağı meserretten handan, düşmanının vücudu meşakkatten saz gibi lerzan olsun.

(*Fehrî*)

Hazreti Mevlâna bu kelimenin muzariini (n) nin ötresiyle nüveyd şeklinde kullanmıştır.

کسی‌که کان عسل شد چرا ترش باشد
کسی‌که مرده ندارد چرا همی نوید
مولانا

Bal madeni olan kimse niçin ekşi olsun. Ölüsü olmıyan niçin mütemadiyen nevha etsin.

(*Mevlânâ*)

نَوِيم (**nevîm**) = Mahz, sırf, hâlis.

نُوَيه (**nüye**) = Asma ve başka ağaçlardan süren çubuk (*Ar.*) سرع.

نه (**ne**) = Değil, yok mânasına edatı nefidir. Fâsılasız ve fâsılalı olarak efâle dahil olur.

دلم بدست تو مرغیست درکف طفلی
که نی کشد نه گذارد نه سازدش قفسی
نوائی

گذار (*ba.*)

(نثر) هرکه بابدان نشیند نیکی نبیند
سعدی

Her kim fenalarla otururşa iyilik görmez.

(*Sâ'dî*)

İstifhamı ikrarî edatı da olur.

نه مارا درمیان عهد وفابود
سعدی

Aramızda vefa ahdi yok mu idi.

(*Sa'dî*)

نِه (**nih**) = Şehir, belde. Nihavend, Nişapur kelimelerinin aslı nih âvend = kapkacak şehri; nih şapur = Şâpûr'un bina ettiği şehirdir § Sîstân'da bir vilâyettir ki fethedildiği zaman şairlerden biri şöyle söylemiş.

فرخنده بود برملك عادل پیروز
فتح نه وتشریف شه ومقدم نوروز
شاعر

Muzaffer ve âdil padişaha nihin fethi ve padişahın teşrifiyle nevruzun kudumü mübarek olsun.

(*Şâ'ir*)

§ Nihâden = koymak, bırakmak tan emir.

بر نه بکف دستم آن جام دو کوشه
جام‌دگر آور بکف دست دگر نه
منوچهری

O iki köşeli kadehi elimin içine koy; başka kadeh getir, öteki elimin içine koy.

(*Minüçihrî*)

Fakat Minüçihrî bu kasidede (n) nin üstüniyle iradetmiştir.

نُه (**nuh**) = Dokuz.

خلقت طفل از چه اندر نه مهست
زانکه تدریج از شهار آن شهست
مولانا

Çocuğun yaradılışı niçin dokuz aydadır? Çünkü tedric o şahın şiarındandır.

(*Mevlânâ*)

نه حجره ، نه پرده ، نه پایه ، نه بام

(nuh bâm, nuh pâye, nuh perde, nuh ḥucre) = (*k.*) Felek, nuh pâye minber, nuh ḥucre dokuz oda olması itibariyle Harem-seray-i peygamberiye denilir.

نه شهر بالا ، نه رواق ، نه خراس ، نه حصار نه طبق ، نه طارم ، نه صدف ، نه صحیفهٔ گردون نه کاخ ، نه قصر (nuh ḥişâr, nuh ḥerâs, nuh revâḳ, nuh şehri bâlâ, nuh şeḥîfe'i gerdûn, nuh şedef, nuh ṭârım, nuh ṭebaḳ, nuh feḳr, nuh kâḥ) = (*k.*) Eflâki tis'a.

نهاد (nihâd)=Tabiat, hilkat, bünye.

ای شده ازنهاد خود عاجز
کی شناسی خدایرا هرگز
سنائی

Ey kendi tabiatında aciz gösteren, Allahı nasıl tanıyabilirsin.

(*Senâ'î*)

Nîk nihâd = iyi huylu. Bed nihâd=fena huylu § Nihâden = koymak tan mazi § (N) nin üstüniyle tarz ve kaide.

نهادگی (nihâdegî) = Resmî günlerde giyilen ağır elbise.

نهادن (nihâden) = Koymak.

نباید نهادن براین خاك دل
کزو گنج قارون فروشد بگل
نظامی

Bu toprağa gönül koymamalıdır; çünkü ondan Karunun hazinesi çamura battı.

(*Nizâmî*)

نهار (nehâr) = Kahvaltı etmiyen kimse = nâhâr.

نهاری (nehârî) = Kahvaltı.

من دوش بکف داشتم آن زلف همه شب
وزدولب او کرده ام امروز نهاری
فرخی

Ben dün gece o zülfü bütün gece elimde tuttum ve onun iki dudağından bugün kahvaltı ettim.

(*Ferruḫî*)

Mastarı, nehârîden = kahvaltı etmek.

نهار (nihâr)=Eksiliş, eriyiş, korku. Mastarı, eksilmek, erimek, korkmak, hazer etmek mânasına gelen nihârîden dir.

بخت شما وعمر شما هر دو برفزون
وآن مخالفان بد اندیش در نهار
فرخی

Sizin talihiniz ve ömrünüz her ikisi efzun olsun. Kötü düşünceli olan muhaliflerin ki eksilsin.

(*Ferruḫî*)

نهنك از ویخرو شت ودیو ازو بفغان
پلنگ ازو بنهیبست وشیر ازو بنهار
فرخی

Timsah ondan cuş ve huruşta, dev feryat ve figanda, aslanla kaplan korkuda.

(*Ferruḫî*)

نهاز

(nuhâz) = Sürünün önünde giden kösemen.

بدان رسیددرین ملك عدل وانصافت
که گرگ سروری کله می‌کند بنهاز
فخری

Bu mülkte senin adil ve insafın o dereceye vardı ki kurt kösemen gibi sürünün başkanlığını ifa ediyor.

(*Feḫrî*)

راستی کن تاشوید جان تو دائم شادازانگ
جفت غم گردد شبان چون راه بگذارد نهاز
سنائی

Doğruluk et ki daima canın mesrur olsun, çünkü kösemen yolu bırakırsa çoban kederlenir.

(*Şenâ'î*)

نهال

(nihâî) = Yeni yetişmiş düzgün fidan.

دنیا نشینی باغت سودی بسیار آورد
آخر نهال عشق تو دیوانگی بار آورد
فصیحی

Senin gamınla yalnız oturmak çok sevda getirir; senin aşkın fidanı nihayet delilik meyvasını meydana getirir.

(*Feşiḫî*)

§ Döşek, döşeme. (N) nin üstüniyle de görülmüştür.

تن مرده را خاك باشد نهال
تو از کشتن من بدینسان منال
فردوسی

Ölünün vücuduna toprak döşek olur. Sen beni öldürmekten bu kadar nâle etme.

(*Fırdevsî*)

§ Av. § Âram ve istirahat mânasına da gelir. Nihâlî ve avcı kulübesi mânasına nihâlede bu mâna muteberdir.

نهالگاه ، نهالگه ، نهاله اده **(nihâlgâh, nihâlgeh, nihâlegâh)** = Av yeri, avlak § Avcının gizlendiği çukur § Avcı pususu.

بکوه برشد واندر نهالگه بنشست
حدنك بدش بزه کرد و نیم چرخ بچنك
فردوسی

Dağa çıktı ve saygdâhta oturdu. Evvelâ oku yaya geçirdi ve küçük yayı ele aldı.

(*Fırdevsî*)

نهالگاه بخوشی چو لاله زری کرد
زخون سینهٔ ونك و زخون چشم پلنك
فرخی

Saydgâhı ceylânın göğsü ve kaplanın gözü kanından hoşluk cihetiyle lâlezare çevirdi.

(*Ferruḫî*)

§ Fidanlık.

نهاله

(nihâle) = Yeni yetişmiş düzgün fidan.

بر نوشته هیچ بنویسد کسی
یا نهاله کارد اندر مغرسی
مولانا

Yazılmış şey üzerine hiçbir kimse yazı yazar mı? Yahut dikilmiş bir yere fidan diker mi?

(*Mevlânâ*)

نهالی (**nihâlî**) = Döşeme, kilim.

بتن بویا کند کلهای تصویر نهالی را
بیا بیدار سازد خفتگان نقش قالی را
طالب

ب (*ba.*).

نهامین (**nehâmîn**) = Demirci = ahenger (*Ar.*) حداد = nihâmî de denilir.

نهان (**nihân**) = Gizli.

درمیان لعل خندان در دندانت نهان
چون درون حقهٔ یاقوت لولوی خوشاب
قاآنی

Güleç dudağının arasında inci dişin, yakut hokka içindeki iyi inci gibi gizlidir.

(*Ḳāānî*)

نهان پیکران (**nihân peykerân**)= (*k.*) Melâikei kiram.

نهانخانه (**nihanḫâne**) = İçinde eşya saklamak için evin gizli yerinde yapılan mahzen § Ev altı =serdâb ki ziri zeminden bozma olarak serzemin derler.

نهاندره (**nihândere**)= Nihânḫâne.

یکروز چاریار ببرد اسپم از کاه
دوز دگر عروس قماش ازنهان دره
پور بهای جامی

Bir gün dört arkadaş sürüden atımı, başka bir gün gelin mahzenimden kumaşımı götürdü.

(*Pārbehāyi Cāmî*)

نهاوند (**nihâvend**) = Acemistan'da bir şehır § Musikide bir makam.

فرو گفت این غزلها دو نهاوند
چنان کز سینه غمرا بیخ برکند
خسرو

Bu gazeli nihavent makamında okudu; öyle okudu ki göğüsten keder ve tasayı büsbütün giderdi.

(*Ḫusrev*)

نهاوندی (**nihâvendî**) = Musikide bir perde ismi: nihâvend den başkadır.

نماز شام رسید ای بت سمرقندی
بساز چنگ وبزن پردهٔ نهاوندی
نزاری

Akşam namazı yaklaştı. Ey Semerḳend güzeli! Çengi tanzim et ve nihavendî perdesinden çal.

(*Niẓārî*)

نهجیر (**nehcîz**) = Büklüm, kıvrım.

نهخوش (**neḫûş**) = Ak asma, ören gülü denilen bitki (*Ar.*) کرمة البیضا: kurumadığı için "ḫuşk nemî şeved„ mânasına neḫûş demişler.

نهروالة (**nehrvâle**) = Hindistan'da vâkı Kucerât şehrinin eski adı.

نهروان (**nehrevân**) = Irāḳ'ta bir belde.

نهره (**nehre**) = Yayık.

نهیستن (**nihisten**) = Koymak, bırakmak = nihâden.

نهشل (**nehşel**) = Yaban havucu.

نهفت (**nuhuft**) = Nuhuften = gizlemekten gizledi. Gizli, gizleme mânalarına mazi ve mastarı tahfiff.

خوش آنکه غمی دارد وبتواند گفت
غم از دل خود بگفت بتواند رفت
این تازه گلی نگرکه مارا بشکفت
نه رنك توان کرد ونه بوی نهفت
عین‌القضاة

Hoştur o kimse ki mevcut kederi söyliyebilir, kederini söylemekle kalbinden giderebilir. Bize açılan şu taze güle bak ki ne renk göstermesi mümkün, ne kokusunu gizlemesi.

(*'Aynulḳużāt*)

وان شغال رنگك رنگك آمد نهفت
بر بنا گوش ملا متگر گرفت
مولانا

O türlü türlü boyanan çakal gizlice melâmet edenin kulağının dibine geldi de dedi.

(*Mevlānā*)

§ Padişah haremsarayı.

کنون دختران تو جفت وبند
بآرام اندر نهفت وبند
فردوسی

Senin kızların şimdi onların refikasıdırlar, istirahatle onun haremsarayındadırlar.

(*Firdevsī*)

§ Mahzen = nihânḫâne § Musikide bir makam.

نهفتن (**nuhuften**) = Gizlemek, saklamak, ketmetmek [*].

کودیٔ چشم مخالف من حسینی مشربم
راه حق اینست نتوانم نهفتن راز خویش
سلمان

Muhalife rağmen ben Hüseynî meşrebim; Hak yolu budur; kendi sırrımı gizliyemem.

(*Selmān*)

نهفته (**nuhufte**) = Nuhuften den mazii naklî ve ismi meful.

درلعل توتا آب حیاتست نهفته
برچهره زسیل‌مژه خونست روانم
یغما

Abı hayat lebi lâlinde gizlendiğinden beri kirpiğimden gelen selden yüzüme kan akmaktadır.

(*Yeğmā*)

Başka müştakları yoktur.

نهل (**nehl**) = Turanlı bir cengâver.

نهمار (**nehmâr**) = Büyük, çok.

مرابکام دل دشمنان مکن تکلیف
که ازتحمل آنبار عاجزم نهمار
کمال

Bana düşmanların gönlünün arzusunca teklifte bulunma; çünkü o yüke tahammülden çok âcizim.

(*Kemāl*)

[*] Reşidî, Müzeyyil, Burhān'da (n) nin esresi ve (h) nin ötresiyle, Müeyyid'de (n) ve (h) nin ötresiyle, Cihangīrī'de (n) ve (h) nin esresiyledir. Gıyas ve elimizdeki Cihāngīrī'de (n) ve (h) nin ötresiyledir.

§ Bütün, bir uğurdan.

نهمار جهان چون اثر خاطرمن گشت
تازیور انعام تو زینت بساتین
مختاری

Bahçeler senin in'amın süsiyle süslendikçe bütün dünya benim hatırımın eseri gibi oldu.

(*Muhtārī*)

§ Müşkül, güç, acip.

شادیت باد همیشه که زغم حصم امروز
شد چنان زار که نهمار بفردا برسد
عبید

Daima mesrur olasın; çünkü hasım bugün kederden öyle zayıfladı ki sabaha güç erişir.

(*'Amid*)

نهنبان ، نهنبن (**nuhunbân, nuhunben**) = Tencere, küp, furun kapağı. (N) nın üstünü, (h) nin ötresi; (n) nin esresi, (h) nin üstüniyle de yazmışlardır.

جهان گوئی تنور دولت اوست
فلک مانای اوهمچون نهنبن
فخری

Dünya sanki onun devleti furunu, üzerinde felek onun kapağı gibidir.

(*Fehrī*)

دوستی این جهان نهنبن دلهاست
ازدل خود بفکن این سیاه نهنبن
شمع خرد برفروز دردل وبیشتاب
تادل روشن بسوی عالم روشن
ناصر

Bu dünyanın dostluğu kalbin kapağıdır; kalbinden bu siyah kapağı at. Kalbinde akıl şem'asını yak da parlak kalb ile parlak âleme koştur.

(*Nāşır*)

نهنبده (**nihenbīde**) = Gizli söz, define, her mektum olan şey. Aslı (nihân būde) imiş. Çünkü kapak ve serpuş tencerenin içindeki şeyi gizler (Nāşırī). Sa ifüzzikr nuhunbânın aslı da nihâ bān olsa gerektir.

نهنج (**nihinc**) = Çuval.

نهنگ (**neheng**) = Timsah.

گه شکار برون آرد وفرو آرد
زکوه خنگ پلنگان وزآب ژرف نهنگ
فرخی

Av zamanı kaplanı sarp dağdan indirir; timsahı derin sudan çıkarır.

(*Ferruhī*)

Müeyyedülfuzelā şîr-i âbî = su aslanı demekle timsahı murad etmiştir.

نهنگان نیام (**nehengâni niyâm**) = (*k*) Kılıçlar.

نهنگ ، نهنگ سیاه ، نهنگ زیرهفتاز
نهنگ هندی ، سبز (**neheng ziri heftân, nehengi siyâh, nehengi sebz, nehengi hindī**) = (*k*) Kılıç.

چوداری روم آن پسررا دید
نهنگ سیاه ازمیان برکشید
نظامی

Rumun padişahı o çocuğu görünce belinden kılıcı çekti.

(*Nizāmī*)

نهنگ فلك (nehengi felek) = (*k.*) Hut burcu.

نهور (nuhūr) = Göz.

تو آن سری که شهریار خاك پای ترا
سران مختشمان توتیای نور نهور
سوزنی

Sen o serdarsın ki haşmetli serdarlar senin haki payını göz nurunun tutyası sayarlar.

(*Süzeni*)

نهیب (nehīb) = Korku, havf.

خشم شهریار چشم سیاست نظر کند
گردد چو آب رهه و مریخ از نهیب
فخری

Padişahın gazabı eğer siyaset göziyle bakarsa Zühre ve Mirrih korkudan su gibi olur: erir.

(*Fehri*)

§ Öfkeli bakış, bağırış.

نهی در نواد (nihī der nevâd) = Deliğe koyarsın (*k.*) yok edersin. Nam ve nişanını belirsiz edersin. Yahut nevâd dil mânasına geldiğinden istifham tarikiyle dile koyar mısın, lisana alır mısın demek olur.

نهیدن (nehīden) = Kederlenmek, (n) nin esresiyle koymak, vaz'etmek § Endişe etmek mânasınadır.

نهیو (nehīv) = Nehib.

چو سایبان شه پیروز سر برزد
ز تخته گاه افق خورد شاه شام نهیو
آذری طوسی

Güneşin şemsiyesi ufuk tahtgâhından zuhur edince akşam padişahı korktu.

(*Āzerī Ṭūsī*)

نی (ney) = Nay (*muh.*) ناى (*ba.*).

نیستان (neyistân) = Kamışlık, kamış biten yer.

نیسوار (neysuvâr) = Pek küçük mahbup.

زصدسوار نتالند غازیان شاهد
خلاف من که رطفل نی‌سوار نیالم
یغما

Mücahit gaziler yüz süvariden müteessir olmazlar; benim aksime ki bir neysüvardan nâle ederim.

(*Yeğmā*)

نی (ni) = Edatı nefi.

نی حصیر ونی چراغ ونی طعام
نی درش معمور ونی صحن ونه بام
مولانا

Ne hasır, ne ışık, ne yemek var; ne kapısı, ne avlusu ne damı mamur.

(*Mevlānā*)

نیا (niyâ) = Dede, cem'i gayri kıvasi olarak niyâgândır.

نبیره که خون نیارا نجنبت
مزه دگر نباشد نژادش درست
نزاری

Ceddinin kanını aramıyan torunun nesebi doğru olmasa sezadır.

(*Firdevsî*)

Burhân, dayı, büyük birader mânalarına da yazmıştır.

نیارست (neyârest) = Yâresten = muktedir olmaktan mazii menfi muktedir olmadı, elinden gelmedi demektir.

چواندر تبارش بزرگی نبود
نیارست نام بزرگان شنود
فردوسی

Soyunda büyüklük olmadığı için büyüklük namını işitmeye dayanamadı.

(*Firdevsî*)

یارستن (*ba.*).

نیاز (niyâz) = Hacet, ihtiyaç.
نیازمند (niyâzmend) = Muhtaç.
نیازیان (niyâzyân) = İhtiyaç sahipleri, âşıklar

من نیاز آرم ارتو ناز آری
من نیازارم ارتو آزاری
شاعر

Sen nazlanırsan ben yalvarırım, sen incinirsen ben incinmem.

(*Şâ'ir*)

Neyâzârem = azurde neşudem yani incinmem mânasını da ifade eder.

تاتوانم دلت بدست آرم
ور بیازاریم نیازارم
سعدی

Muktedir oldukça gönlünü ele geçiririm; beni incitsen de incinmem.

(*Sa'di*)

§ Meyil, rağbet ve istek § Fakirane hediye = berki sebz. Hırs ve tamah § Dost § Kaht ve galâ § İştah ile yemek yemek mânalarında da görülmüştür.

آنکاه رسی بسر بلندی
کایمن شوی از نیازمندی
نظامی

İhtiyaçtan emin olduğun zaman büyüklüğe erersin.

(*Nizâmî*)

نیازی (niyâzî) = Sevgili, mahbup.

دلم خستهٔ آست زان ای نیازی
که روزی نیاسائی ازناز بازی
مختاری

Ey güzel! Gönlüm ondan dolayı senin hastandır. Çünkü nazlanmaktan bir gün vazgeçmezsin.

(*Mahtârî*)

Mahbuba niyâzî denilmesi âşıkların ona muhtaç olduklarındandır.

چوخسرو دیدآن ماه نیازی
نخواهد کردن اورا چاره‌سازی
نظامی

Husrev o sevgili ayın kendine çaresaz olmıyacağını görünce.

(*Nizâmî*)

§ Efgān taifesinden bir oymak (Burhān).

نیام **(niyâm)** = Kın, gılâf. Türkçe kılıf bunun bozuntüsudur.

همی برآید خورشید از ممالك شرق
چوخنجری که بتدریج ازنیام کشند
ابورجاء غزنوی

Güneş, tedricen çekilen hançer gibi şark memleketlerinden çıkıyor.

(*Ebū Recā'i Ġeznevī*)

§ Orta, vasat § Hamail § Saban kulpu.

نی اَنبان **(ney enbân)** = نای انبان (*ba.*).

نیایش **(niyâyiş)** = Aferin ve tahsin. Tazarru ve niyaz ile olan duaya da denir.

گشتم از اندیشهٔ عالم بری
روی نهادم بنیایشگری
دهلوی

Âlemin endişesinden berî oldum. Tazarru ve niyaz ile yüzümü duaya çevirdim.

(*Dehlevī*)

نیدولان **(neydulân)** = Ağırlık, kâbus § Sar'a. Türkçesi tutalga, tutarak.

نیرم **(neyrem)** = Sām'ın babası Nerīmān'ın ismi.

توان پادشاهی که کرزنده بودی
زمین بوسه‌دادی ترا سام نیرم
ازرقی

Sen o padişahsın ki eğer Sam bin Neriman sağ olsaydı sana tâzim ederdi.

(*Ezrekī*)

نیرنگ، نیرنج **(neyrenc, neyreng)** = Hile, sihir, afsun: Birinci ikincinin Muarrebidir. Neyreng kelimesinin aslı nev reng imiş ki sihir ve afsun cihetiyle olan yeni hile demektir.

درپیشهٔ دین چوروبهم پرنیرنگ
درپیشهٔ شرع کج روم چون خرچنگ
بر منبر علم همچو برکوه پلنگ
درملك کبود همچو درنیل نهنگ
شرف‌الدین شفروه

Din ağaçlığında tilki gibi pür hileyim; şeriat çeşmesinde yengeç gibi iğri hareketliyim; ilim minberi üstünde dağdaki kaplana, mavi hırkada Nil'deki timsaha benzerim.

(*Şerefuddini Şefrāh*)

درغمزهٔ جادوی اونیرنگ رنگارنگ ببین
درطبع خاقانی کنون سودای گوناگون نگر
خاقانی

Onun sihirkâr gamzesindeki rengârenk füsunu gör; şimdi Ḫāḳānī'nin tab'ındaki türlü türlü sevdaya bak.

(*Ḫāḳānī*)

§ Neyreng her şeyin heyulâsına dendiği gibi ressamların kömürle tasvir ettikleri kabataslak resim mânasına da gelir. Neyrengsâr = mekr ve afsun eden, büyücü.

نیرنود **(nīrnūd)** = Fikir ve nazar. Nīrūnūdī = fikir ve nazar sahibi; nīrūnūdyân = fikir ve nazar erbabı ve hakikati eşyanın fikir ve nazarla bilinmesine kail olan meşşaî hükemâsı.

نیرو (**nîrû**) = Kuvvet, güc. İşitme ve görmeye ve öteki hislere verilen kuvvete de denir ki o kuvvetle kulak ve göz işitilen, görülen şeyleri anlar.

درختی که اکنون گرفتشت پای
بنیروی شخصی برآیدزجای
شاعر

Henüz kökleşmiş ağaç bir şahsın kuvvetiyle yerinden çıkar. (*Şâ'ir*)

Farz ve takdir mânasına da gelir. Behr nîru = her takdirce. Nirûmend = kuvvetli.

نیروام (**nîruram**) = Delili aklî § Mâkul söz (Nâşirî).

نیروی پنداره (**nîrûyi pindare**) = Kuvvei vâhime: bir kuvvettir ki hayvan onunla maanii cüziyeyi idrâk eder. İnsanın aklı mesabesindedir (Nâşirî).

نیرویش (**nîrûyiş**) = Arapça bilfarz vettakdir anlamında kullanılır (Nâşirî)

نیریز (**nîrîz**) = Farsa tâbi bir kasabadır ki ahalisi şecaat ve nişancılıkla meşhurdur. Bu kasaba büyük adamlar yetiştirmiştir. Onlardan biri nesih yazıda üstad olan Ahmet Nîrîzi, öbürü meşhur şeyhlerden Seyit Kutbüddin Mehmet Nîrizîdir (Nâşirî) § Fars eyaletinde meşhur bir şehirdir orada iyi demir çıkar. Ahalisinin çoğu demircidir. Nîrîz denilen kılıç oraya mensuptur ve musikide bir makam ismidir (Burhân).

نیز (**nîz**) = De ve dahi mânasına atıf edatıdır.

ای مست جام دولت از روزگار اندیشه کن
کاین نوع مستیهایی مانیز درسرداشتیم
عصمت بخاری

Ey devlet câm'ının mestî! Humar gününden kork: zirâ bizim de başımızda birçok müddet bu nevi sarhoşluklar vardı. (*İşmet Buhârî*)

Hem ile birlikte iradedildiği varsa da kullanılmaması muvafıktır.

نیزه (**nîze**) = Mızrak (*Ar.*) رمح ، سنان Türkçesi kargı, süngü.

ازنیزهٔ اوبی خبر آهوی او
آویخته چون شیر علم شیراجرا
انوری

O vâkıf olmaksızın orman aslanını mızrağından bayrak aslanı gibi açılmış görürsün. (*Enverî*)

§ Sancak.

نیزهٔ آتشین دم (**nîzei âteşin dum**) = Doğu ve batı zamanında görünen uzunlama aydınlık.

نیزه بکف (**nîze bekef**) = (*k.*) Güneş

نیزه‌ٔ خطی (**nīze'i ḫaṭṭī**) = Bir nevi mızrak: Ḫaṭ, Bahreyn denizinde bir limandır. Rumahı Ḫaṭye dedikleri mızraklar orada satılmakla oraya mensuptur (Oḳyānūs). Hattı müstakim gibi doğru olmasını hattî ile tavsifine sebep olarak gösterenler de vardır.

نیساری (**nīsārī**) = Askerî kısım کاوزی (*ba.*)

نیسان (**nīsan**) = Yalan, kizip mânasına "enīsan„ muhaffefidir. Nāṣırī muhalefet mânasına da geldiğini bu beyit ile istidlâl ediyor.

من آ لکاه سوکند نیسان خورم
که زین مملکت رخت بیرون برم
ابوشکور

Ben bu memleketten eşyamı çıkardığım zaman muhalefete yemin ederim.

(*Ebū Şekūr*)

نیسان (**neysan**) = Ney ile, edati teşbih olan "san„ kelimesinden mürekkeptir. Kamış gibi demek olur.

§ Baharın ikinci ayı. Lisanımızda (n) nin esresiyle okunur.

شنید ستم که اندر ماه نیسان
صدف بالا رود از بحر عمان
کاشن‌راز

İşittim ki sedef Umman denizinden nisan ayında çıkar.

(*Gulşeni Rāz*)

§ Mecazen nisanda yağan yağmur.

نیسبه (**nisbe**) = Duvar kuru = çine Nāṣırīde (s) den sonra bir de sakin te «ت» vardır.

نیست (**nīst**) = Yoktur, değildir: "ni„ edatı nefyi ile "est„ edatı rabtından mürekkeptir.

آتشست این بانك نای ونیست باد
هرکه این آتش ندارد نیست باد
مولانا

Bu ney sesi ateştir, rüzgâr değil; her kimde bu ateş yoksa yok olsun.

(*Mevlānā*)

نیسته (**nīste**) = Yoktur, değildir = nist.

آس شدم زیر آسیای زمانه
نیسته کشتم زبس جفای زمانه
کسائی

Zemane değirmeninin altında ezildim; zemanenin cefasının çokluğundan mahvoldum.

(*Kesā'ī*)

نیستی (**nīstī**) = Yokluk.

هستی اندر نیستی بتوان نمود
مالداران برفقیر آرند جود
مولانا

Varlığı yoklukta gösterebilmeli. Yoksula mal sahipleri ihsan ederler.

(*Mevlānā*)

نیش (**nīş**) = Bıçak ve hançerin, arı ve akrep iğnelerinin sivri ucları.

دگر ره گرنداوی طاقت نیش
مکن انگشت در-وراخ کژدم
سعدی

Bir daha iğneye tahammülün yoksa parmağını akrep deliğine koyma.

(*Sa'dī*)

§ Zehir mukabili nūş'tur § Nişan ve alâmet.
Nīşter = neşter.

نیشابور (**nīşābūr**) = نشابور (*ba.*) Musikide bir makamın adı.

نیشان (**nīşān**) = Nişan ve alâmet.

بیناست آن چنانکه ببیند بروی سنك
نیشان پای مور بشبهای تار اسب.
ملا مظهر

Onun gözü o kadar keskindi ki karanlık gecelerde taşın yüzünde karınca ayağının nişanını görür.

(*Mollā Mezher*)

نیشك (**nīşek**) = Borçlu, medyun § Sistan şehirlerinden bir şehir.

نیشکر (**neyşeker**) = Şeker kamışı.

نی لیزه خورند اندر جگر
بدالسان که هندو خورد نیشکر
هاتفی

Tıpkı Hintli'nin şeker kamışı yediği gibi, ciğerlerine mızrak kargısı yediler.

(*Hātifī*)

شعرمن شعر ست وشعر دیگران هم شعرلیك
ذوق نیشکر کجایابد مذاق ازبوریا
سلمان

Benim şiirim şiirdir; başkalarının şiiri de şiirdir amma tadım kuvveti hasırdan şeker kamışının tadını nerede bulur.

(*Selmān*)

نیشو (**nīşū**) = Bir nevi erik ki âlûyi Taberî derler § Nişter.

نیشه (**nīşe**) = Çoban düdüğü, kaval.

باساز بارید چه کی نیشهٔ شبان
خاقانی

Barbed'in sazına karşı coban düdüğünü ne yapacaksın.

(*Ḫāḳānī*)

Bunun aslı neyçe = küçük düdüktür. § Bir nevi erik (Burhān).

نیفه (**nīfe**) = Uçkur ve uçkur geçecek yer § Bohça.

بسانافهٔ مهر ناکرده باز
زنیفه بسی جامهٔ دلنواز
نظامی

Nice mührü açılmamış misk: bohçadan birçok gönlü okşayıcı elbise.

(*Niẓāmī*)

§ Kürk.

شیرکز مالش عدل تو دباغت یابد
گردنش نرم تراز نیفهٔ روباه شود
شرف شفروه

Senin adaletinin terbiyesi ile tabaklanan aslanın boynu tilki kürkünden daha yumuşak olur.
(*Şeref Şefrūh*)

Bu kelime nâfenin imalesidir. Nâfe göbeğe mensup demektir. Miske de bu cihetle nâfe denilmiştir. Uçkurun göbeğe münasebeti bellidir. Nîfe, kürk değil, tilkinin göbeği etrafındaki yumuşak tüylerdir ki başka tüylerden yumuşak olur. Bohçanın düğümü de ortasındadır.

نیفه‌ست کردن (nīfe sest kerden) = Yemek ve istirahat etmek için hazırlanmak.

اجل دامن بکشتن چست کرده
زمین نیفه بخوردن سست کرده
خسرو

Ecel öldürmek için acele ediyor, yer yemeğe hazır.
(*Husrev*)

نیك (**nīk**) = İyi, güzel.

راستی‌را پیشهٔ خودکن مدام
تا شوی درهردو عالم نیکنام
مولانا

Doğruluğu daima kendine âdet et ki iki âlemde iyi namlı olasın.
(*Mevlānā*)

§ Çok. Nīk bed = çok fena.

یکی زن چون بود بادو برادر
نباشد دوجهان زین نیك بدتر
فخرگرگانی

İki kardeşin bir karısı olursa dünyada bundan daha kötü şey olmaz.
(*Fehri Gargānī*)

§ Dikkatli mânasını da ifade eder.

گفتم بدان نگار که خورشید انوری
گفتا روی نکوتر و نیك بنگری
فرید کاتب

O güzele parlak güneşsin dedim, eğer dikkatli bakarsan ondan daha iyiyim dedi.
(*Ferīd Kātib*)

« نیکی کردن در اب انداختن » (*k.*) karşılığı ummaksızın iyilik etmek.

İyilik et de denize at, balık bilmezse hâlık bilir.

نیکو (**nīkū**) = İyi (*Ar.*) جید

رفتگانرا نام نیکوزنده دارد ورنه‌مست
سالیان تاازجهان رفتست سیف ذوالیزن
قاآنی

Geçmişleri iyi nam ihya eder; yoksa Seyfi Zulyezen dünyadan gideli seneler olmuştur.
(*Qāānī*)

(Zulyezen) Hımyer mülûkünden birinin lâkabı (Oḳyānūs). Şecaatte ve mızrak atmakta ünü olan Yemen padişahlarından biri.

نیل (**nīl**) = Çivit, çivit denilen boya kendisinden istihsal olunan bir nevi nebat ve bu nebatın usaresidir ki birtakım şeyleri mavi renge boyar.

جامهٔ جاه ترانقش همی بست قضا
آسمان جامهٔ خود رنك همی کرد بنیل
انوری

Kaza senin devletinin elbisesini tasvir ediyor; gökyüzü kendi elbisesini çivitle boyuyordu: Hasedinden matem ediyordu.
(*Enveri*)

§ Yanmış özerlik tohumu ki nazar değmemek itikadiyle çocukların alnına ve kulak tozuna çekilir.

نیل خواهد وخ خورشید مگر وقت زوال
قصر میمون ترا ناقص ازان سازد فی
انوری

Güneşin yanağı galiba nazarlık istiyor da ondan dolayı zeval vaktinde senin saadetli köşkünün gölgesini kısaltıyor.
(*Enverî*)

برنگ وبوچوبیاراست بوستان خودرا
بگو شهای گلستان بنفشه نیل کشید
خسرو

Bahçe kendini renk ve koku ile süsleyince menekşe güllüğün köşelerine çivit çekti.
(*Ḫusrev*)

Zeden, keşiden, kerden müştaklariyle kullanılır. Çivide boyamak matem etmekten kinaye olur. (جامه درنیل زدن) (*ba.*).

نیل خُمِ آسمان (nīl ḫumi āsman) = (*k.*) Feleğin uğursuzluğu.

نیلَك (nīlek) = Nīl'in musaggarıdır § Çimdik.

نیلگری کردن (nīlgerī kerden) = Çemen ve sebze bitirmek.

نیلگون پَرْدها ، نیلگون طارَم ، نیلگون وِطا (nīlgūn ṭārem, nīlgūn perdeha, nīlgūn viṭā) = (*k.*) Eflâk. "Veta-Vita„ vavın fethi ve kesriyle döşek. Onun yatağı ve örtüsü yoktur mevkiinde (ماله غطاء ولا وطاء) derler.

نیلوفر ، نیلفر (nīlfer, nīlūfer) = Nilüfer dediğimiz çiçektir, mavi, beyaz ve sarı renklerde olur. Ekseriya su içinde biter, yükselince güneşin hararetiyle çiçek açar. Nīlper, nīlūberk, nīlūper, nīlūpel, nīlūfel de derler.

غوطه‌زن درآب چشم خویش دردلهای شب
پیش‌آن خورشید تابان سرچو نیلوفر برآر
صائب

Gece yarılarında kendi gözünden akan suyuna dal: o parlak güneşin önünde başını nilüfer gibi çıkar.
(*Ṣā'ib*)

نیله (nīle) = Çivit otu usaresi, gök, mavi.

زهر سوك اومادر بپوشد جامهٔ نیله
فرخی

Anası onun matemi için mavi elbise giyer.
(*Ferruḫī*)

نیلی زَرْ ، نیلی پَرْدَه ، نیلی حُقّه ، نیلی دوائر (nīlī devā'ir, nīlī ḫukke, nīlī perde, nīlī beḫr) = (*k.*) Eflâk.

نیم (nīm) = Yarım, nısıf.

چودر نیم شب سربرآرم زخواب
تراخوانم وریزم ازدیده آب
نظامی

Gece yarısı uykudan kalkınca seni çağırır ve gözümden yaş dökerim.

(Niẓāmī)

§ Hind'e mahsus bir ağaç.

نیماد **(nīmad)** = Kuvvei mümeyyize: iyiyi ve kötüyü ayırdeden kuvvet.

نیم اشکنی **(nīm işkenī)** = Nîm şikerî de denilen bir nevi tatlı.

هرکه فاسق باشد اکنون می‌خورد
وانکه اوزاهد بود نیم اشکنی
کمال

Şimdi her kim fâsık ise şarap içer, zâhit olan nimişkenî tatlısı yer.

(Kemāl)

نیم بریشت **(nīm birişt)** = Rafadan: az pişmiş kabuklu yumurta بریشتن *(ba.)*.

نیم بسمل **(nīm bismil)** = Yarı boğazlanmış بسمل *(ba.)*.

نیم ترك **(nīm terk)** = Zırh külâhı, togalga.

نیم تنه، نیم تن **(nīm ten, nīm tene)** = Mintan denilen kollu yelek.

نیم چرخ **(nīm çerḫ)** = Halka gibi bir nevi küçük ok yayı.

نیمچه **(nīmçe)** = Nîm ten: tahrif ile mintan dediğimiz elbise یتن *(ba.)*. § Kısa kılıç, Burhan tercemesi bunu varsak ve kamçı suretiyle tarif ediyorsa da lehçede varsak = enli yatağan, nimçe. Kamçı = bir nevi ensiz demir kılıç mânalarınadır ki ayrı ayrı şeyler demek olur.

چودید سبزه که گل پای‌دررکاب آورد
کشید نیمچه یعنی که خسروت سوار
مجیرالدین

Yeşillik gülün ayağını özengide yani hazır vaziyette görünce padişah ata bindi diye kılıç çekti: selâma durdu.

(Mucîruddîn)

§ Kısa tüfek.

نیم حایهٔ مینا **(nīm ḥaye'i mīna)** = *(k.)* Gök.

نیم حایه **(nīm ḥaye)** = Kubbe § Ufkun üstünde görülen feleğin nısıf küresi.

نیمدست **(nīmdest)** = Küçük mesnet ve mansıp.

دست آفت بدوچه گونه رسد
که‌درو نیمدست دستورست
انوری

Âfetin eli ona nasıl erişir; çünkü onda vezir mesnedi vardır,

(Enverî)

نیم دینار (**nīm dīnar**) = Yarım altın (*k.*) güzelin dudağı.

دوش گرفتم بکاز نیمهٔ دینار تو
چشم تو بازلف گفت زلف تو در تاب شد
خاقانی

Dün gece dudağını dişimle tuttum; gözün zülfe söyledi. Zülfün büküldü.

(*Ḫāḳānī*)

نیمراست (**nīmrast**) = Musikide bir makamın adı.

گفته گهی راست گهی نیم راست
دهلوی

Kâh rast, kâh nim rast makamını terennüm etmiş.

(*Dehlevī*)

نیمرس (nīmres) = lâyıkiyle olmamış şarap, meyva, sebze § Yeni kanadlanan kuş.

چید هرکس برقدر دانش از بستان فیض
میوهٔ ما نیمرس از شاخسار افتاده است
میرزا رضی

Bostandan herkes kendi derecesine göre feyz aldı, bizim meyvamız dalından yarı olgun olarak düşmüştür: Bizim istifademiz istidadımız nispetindedir.

(*Mirzā Reżī*)

نیم روخاکی (**nīm rū ḫakī**) = (*k.*) Yüzün bir tarafını yere koymak.

نیم روز (**nīm rūz**) = Günün yarısı (*Ar.*) نصف النهار

ظالمی را خفته دیدم نیم روز
سعدی

Bir zalimi öğleye kadar uyumuş gördüm.

(*Sa'dī*)

§ Sistan vilâyeti.

چون چتر سنجری رخ بختم سیاه باد
با فقر اگر بود هوس ملک سنجرم
تا یافت جان من خبر از ملک نیم شب
صد ملک نیم روز پیک جو نمی خرم
احمد غزالی

Fakirliğimle beraber Sencer'in mülküne heves edersem Sencerî çadır gibi talihimin yüzü kara olsun, benim canım gece yarısı saltanatından haberdar olduğundan beri yüz Nimruz mülkünü yarım arpaya satın almıyorum.*

(*Aḥmed Ġazālī*)

§ Barbedın icadettiği lâhinlerin yirmi dokuzuncusu باربد (*ba.*).

چو گفتی نیم روز آن مجلس افروز
خرد بیهوده شدی تا نیمه روز
نظامی

O meclisi ziyadar eden, nimruz nağmesini terennüm edince akıl günün yarısına kadar kendinden geçerdi.

(*Niẓāmī*)

نیم سفته (**nīm sufte**) = (*k.*) Eksik ve kapalı söz; bunun doğrusu gevheri nīm suftedir.

نیم شکری (**nīm şikerī**) = نیم اشکی (*ba.*).

نیمکار (**nīmkār**) = Şakirt § Gündelikçi § Noksan şey.

* Gece yarısı saltanatından maksat gece'leri edilen ibadetle kazanılacak ahret saltanatıdır.

دواولعلش بدرج تنك تاری
مه‌ازرویش إشغل نیمکاری
خسرو

İnci, onun lâlinden karanlık, dar kutuda; ay onun yüzünden eksiltmekte, tenakuzla meşgul.
(*Hüsrev*)

نیم کاسه زیر کاسه داشتن (**nīm kāse zīri kāse daşten**) = (*k.*) Hile etmek.

نیملك (**nīmlik**) = Çimdik (Nāşırī).

نیم لنك (**nīm link**) = Yay zarfı.

بیك تیر پای فلك شل كمند
اگر بر گشاید بكین نیم لنك
فخری

Eğer kin ile yay kutusunu açarsa bir ok ile feleğin ayağını topal eder.
(*Fehrî*)

§ Yay mânasına da gelir Fehrî bu beyti yay'a misal getirmiştir. Mâna, yaya küşad verince demek olur § Yükün bir dengi § Hoş ve yakışıklı.

نیمور (**nīmūr**) = Tenasül aleti.

نیمه (**nīme**) = Yarım § Kadın yüz örtüsü.

نیم هلال (**nīm hilāl**) = (*k.*) Güzelin dudağı

نیناد (**nīnad**) = Sabır.

نی نهاوندی (**neyi nihavendī**) = Bir karıştan uzun, kalemden ince, ukdeleri çok, hoş kokulu bir nevi kamış. Hind kamışı, altın kamış da derler (*Ar.*) قصب الزریره

نینیا (**nīnyā**) = نانخواه (*ba.*).

نیو (**nīv**) = Şeci, bahadır

كریم وكامل وصافی ضمیرست
شجاع وصفدروكین توزو تیوست
فخری

Kerim ve kâmildir, kalbi temizdir; şeci, saffı harb yarıcı, intikam alıcı bahadırdır.
(*Fehrî*)

§ Oluk, bu mânaya (nav)ın imalesidir.

نیو (**niyū**) = Tarçın nev'inden bir kabuk (*Ar.*) قرفه

نیو (**neyū**) = Doğru, müstakim.

نیواد (**nīvad**) = Şecaat.

نیوار (**nīvar**) = Yer ile gök arası (*Ar.*) جو

نیواره (**nīvāre**) = Oklağı, oklava.

نیوباریدن (**neyevbāriden**) = Yutmak mânasına gelen evbarîden kelimesinin menfisi. Evvelinde hemze olduğu için nefi edatı

gelince hemze (y) ye kalbolunmuştur.

نیوتش (nīvteş) = Cinsî münasebet.

نیوتور (nīvtūr) = Kibir ve gurur.

نیور و نیوار (nīver ū nīvar) = Yer ile gök arasındaki yağmur, kar, bulut gibi hâdiseler.

نیوراد (nīvrad) = İntizam

نیوساد (nīvsad) = Sabit olup zeval bulmıyan (*Ar.*) بقاباللہ (Nāşırî).

نیوسوم (nīvsūm) = Yemeğe karşı çok hırs ve tamah.

نیوش (niyūş) = Niyūşiden = işitmek, dinlemekten emir.

پند حکیمان بصداقت شنو
گر بودت گوش حقیقت نیوش
شاعر

Hakikat dinleyici kulağın varsa hükemanın sözünü sadakatla dinle.

(*Şā'ir*)

§ Tahfif ile (y = ی) nin hazfedildiği de vardır.

تا نوشم وسوسه کس بعدازین
عهد کردم نذر کردم ای معین
مولانا

Ey muin! Bundan sonra kimsenin vesvesesini dinlememiye ahdettim, nezrettim.

(*Mevlānā*)

نیوشا، نیوشنده، نیوشدکی gibi müştakkatı da kullanılır.

الای نیوشندهٔ هوشیار
یکی نغز گفت آرمت گوشدار
قانی

Dikkat et ey akıllı dinleyici! Sana güzel bir söz söylerim, dinle.

(*Ḳāānî*)

نیوشه (niyūşe) = İki kişi konuşurken kulak kabartıp dinlemek (*Ar.*) استراق سمع Maksat işitilen sözü söylenmesi münasip olmıyan kimselere haber verip fitne çıkarmaktır.

همه نیوشهٔ خواجه به نیکی وصلحست
همه نیوشهٔ نادان بفتنه وغوغاست
رودکی

Efendinin hep kulak kabartması iyilik ve sulhe, cahilinki bütün fitne ve kavgaya dairdir.

(*Rūdekī*)

نیوند (nīvend) = Anlayış § Üzerlik tohumunun kırmızısıdır.

نیوه (nīve) = Nâle, efgan.

نشنوی نیوهٔ خروشانرا
رودکی

Cuş u huruşa gelenlerin nâlesini işitmez misin?

(*Rūdekī*)

نیوهٔ چمینه (nīve'i çemīne) = Evliyanın istedikleri zaman bedenlerinden ayrılmaları (*Ar.*) خلع بدن (Nāşırî).

و (V) = Arapça elifbenin 26 ncı, Farsçanın 22 nci harfidir. Ebced hesabiyle 6 rakamını gösterir. (و) birkaç kısımdır: (1) Atıf edatıdır: atıf vavı iki mevkie mahsustur. Biri bir şahıstan sudur eden iki karşılıklı fiil arasına girip ikinciyi birinciye bağlar. Reft u âmed = gitti ve geldi. Öbürü bir işte müşterek olan iki isim arasında bulunur: Bağ ve hânera hıridend = bağ ve evi satın aldılar. Bu (v—و) cümlenin başında bulunursa üstün okunur.

بقدر وسع دراصلاح کوشند
وگر اصلاح نتواند خموشند
جامی

Kudretleri yettiği kadar ıslaha çalışırlar; eğer ıslah mümkün olmazsa susarlar.

(*Cāmī*)

Cümlenin ortasında bulunup kendisinden evvel (ا و ه) harflerinden biri bulunmazsa (و) sakin üst tarafı ötre okunur.

من وانکار شراب این چه حکایت باشد
حافظ

Benim şarabı inkâr etmekliğim, bu nasıl lâf!: hâşâ ben bu işi yapamam.

(*Ḥāfız*)

اگر تو نمانی نماند بجای
پل ومسجد وخان ومهمانسرای
سعدی

Eğer sen kalmazsan köprü, mesçit, han, misafirhane yerinde kalır.

(*Sa'dī*)

Ve eğer bu harflerden biri bulunursa vav ötre okunur (dānā-vu nādān = bilen, bilmiyen). (Sebū vu sāğer = testi ve kadeh) (Ḫāme vu nāme = kalem ve mektup) (Dānī vu pursī = bilirsin ve sorarsın) atıf "vav„ı bazan mülâzimet mânasını ifade eder.

اگر دعوتم رد کنی ور قبول
من ودست ودامان آل رسول
سعدی

(Yarabbi) eğer duamı reddetsen de, kabul etsen de ben elimle Peygamber evlâtlarının eteğine sarılıp ayrılmam.

(*Sa'dī*)

İstib'ad mevkiinde de kullanılır (Hafızın yukarda yazılan «من و انکار» mısraında belirtildiği gibi.)

(2) Hale delâlet eder.

شنیدم که میگفت وباران دمع
فرو میدویدش بعارض چو شمع
سعدی

İşittim ki gözyaşı yağmuru mum eriyip kendi üzerine aktığı gibi yanağa akarak diyordu.

(*Sa'dî*)

(3) (Ya) gibi terdid ifade eder.

گل همین پنج روز وشش باشد
وین گلستان همیشه خوش باشد
سعدی

Gül ancak beş ya altı gün devam eder. Halbuki bu gülistan daima hoştur.

(*Sa'dî*)

Kelimenin ortasında bulunan (و) mârufe, meçhule, mâdule adlariyle üçe taksim olunur. (Vav-ı mârûfe) makablı ötre ve med ile açık surette telâffuz olunan (و) dır: Dūr = uzak. Mūr = karınca. (Vav-ı meçhule) vav-ı mârufe gibi üst tarafı ötre ise de ötresine işbaᶜ verilmeyip hafifçe yani (و) ile ötre arasında telâffuz olunan (و) dir: (Gūr = mezar) (Sebū = testi). (Vav-ı mâdule) üstün (ح) dan sonra (ا و پ د ر ز س ش ن ه ی) harflerinden evvel gelen (و) dır ki telâffuz zamanında başka harfe geçilir. Bu (ح) harekesi halis üstün olmayıp ötreye çaldığından bir adı da vavı işmamdır.

(ḫuvâb = uyku), (ḫud = kendi), (ḫur = güneş), (ḫuzem = buhar), (ḫūste = ezilmiş), (ḫūş = hoş), (ḫūnd = efendi), (ḫūhel = eğri), (ḫuy = ter).

Bunlar tāb, şad, ser, azm, heste, veş, çend, sehl, mey. gibi telâffuz olunurlar. Vavı mâdulenin ötre ve esresinin (خ) dan sonra geldiği de vardır:

Aḫūr = hayvanın barındığı yer. ḫīş = kendi — akraba.

Vasatta bulunan (و) lardan biri de vav lâfzıdır ki bir yazılıp iki okunur:

tâvus = tavus, kâvus = pâk ve asîl.

Kelimenin sonunda bulunan vav tasgir, işbaᶜ, nispet ifade ettiği gibi bir de mücerret üst tarafının ötresini beyan için gelir.

Tasġir: ḫālū = dayıcık, pesru = çocucuk.

İşbaᶜ: kemālū, cemālū.

Nispet: hindū = hindli, ābū = nilüfer çiçeği.

Makablinin ötresini beyan eden: tu = sen, du = iki.

Velik, velikin kelimelerinin evvelkilerindeki (و) lar terdidi ifade eden evvelki (و) zait addolunur: hak ba menest ve ya ba o = ben mi haklıyım yoksa o mu?

وا (va) = Aş, yemek.

گرت نزهت همی باید بصحرای قناعت شو
که آنجا باغ درباغست وخوان درخوان ووا دروا
سنائی

Tenezzüh istersen kanaat saharasına git; çünkü orada müteaddit bahçeler ve sofralar ve yemekler vardır.

(*Senā'î*)

§ Baz = باز gibi yine, geri, tekrar, bir daha mânasınadır.

هزار یوسف گم گشته وا توانی یافت
سر آستین جمال خود اربیفشانی
نجیب‌الدین

Kendi cemalin yeninin ucunu silkersen kaybolan bin Yusufu tekrar bulursun.

(*Necîbuddîn*)

آتش افسردهٔ ازکاروان وا مانده‌ام
هم‌رهانم رفته خاکستر نشینم کرده‌اند
واصف

(*Bk.*) خاکستر

§ Açık = baz; der va kun=kapıyı aç.

بگلزار جمالش تا چو شبنم دیده وا کردم
بآندك گرمی ازمهر او خودرا فنا کردم
میرزا محمد

Onun güzelliği gülistanında çiy gibi gözümü açınca onun muhabbetinin azıcık hararetiyle kendimi mahvettim.

(*Mîrzâ Mehmed*)

بدان ناخن گوان هر عقده وا کرد
بجز آن عقدهٔ کورا خدا کرد
جامی

O tırnakla Cenabı Hakkın bağladığı düğümden maadasını çözmek, açmak mümkündür.

(*Câmî*)

§ Ba (با) mevkiinde kullanılır. Ba o guftem=ona söyledim diyecek yerde va o guftem denilir § Hastalığın şiddeti zamanında söylenen vay kelimesinin muhaffefidir § Tahassür ve teessüf ifade eder § Kelimenin evvelinde bazan zait olur. Mevlâna (هین زدستان زنام وارهان) aman beni kadınların elinden kurtar § Uzak, ırak.

وابا (**vaba**)=Anlayış kuvveti, zekâ.

وابَردَن (**vaberden**)=Yufka açmak.

وات (**vat**) = Söz § Kürk, vatger kürkçü.

منت خدایرا که بازار عدل او
بازست جفت صعوه وگرگست واتگر
فخری

Elminneti lillâh ki onun adaleti pazarında toğan sa've ile çift, kurt kürkçüdür.

(*Fehrî*)

Sa've=serçe nev'inden kuyruk salan kuşu § Irmak.

واتَر (**vater**)=Ziyade uzak, sonundaki (ter) «تر» tafdil edatıdır.

واتگَر (**vatger**)=Sözcü, hikâyeci, şair § Kürkçü.

نهاد روی بحضرت چنانکه روبه پیر
به بیم واتگران آید ازدر نیاس
ابوالعباس

İhtiyar tilkinin orman kapısından kürkçüler dükkânına geldiği gibi huzura teveccüh etti.

(*Ebûl'abbâs*)

واج (**vac**)=(Ler) dilinde soru, sual mânasınadır. Ebi vaci=ez men mi pursi = benden soruyorsun demektir.

ابی واجی چرا بی‌نام ونشگی
کسی کش عاشقه چش نام وچش نشك
باباطاهر

Niçin adın ve ârın yoktur diye benden sorarsın; âşık olan kimsenin nam ve ârı olur mu?

(*Bābā Ṭāhir*)

واچار (**vaçar**) = Çarşı, pazar; vaçar, bazardan daha doğrudur, çünki Farsçada (b) ile (z) az kullanılır.

واچیدن (**vaçīden**) = Dermek, devşirmek, hususiyle yüzde hiddetten neşet eden buruşukluğu açmak, gidermek.

واح (**vaḥ**) = Yakîn, karşılığı guman = zan dır.

گمان برم که بدو ملك تاابد باقیست
بصد دلیل مبرهن گمان من شد واخ
فخری

Zannederim ki saltanat ona ilelebet bakidir. Yüz müsbet delil ile zannım yakîne mübeddel oldu.

(*Fehrî*)

§ Güzel bir şey görüldüğü veya işitildiği zaman söylenen ve tekrarlanan bir kelimedir. Ne kadar güzel, ne şaşılacak şey gibi = âh.

واخوردن (**vaḫūrden**) = Karşılaşmak, mülâkat etmek.

واخیدن (**vaḫīden**) = Biribirinden ayırmak, ditmek. Vaḫide = atılmış, hallaçlanmış, didilmiş pamuk ve yün.

واد (**vad**) = Oğul

یکی مرد بد نام او هفت واد
ازیراکه اورا پسر هفت زاد
فردوسی

Heftvad namında bir adam vardı; çünkü onun yedi oğlu doğmuştu.

(*Firdevsî*)

وادارنك (**vadarenk**) = Ağaç kavunu.

واده (**vade**) = Asıl, madde ve temel § Zemzeme ve huruş ile tefahür etmek.

وادیاب (**vadyab**) = Bozulmuş, elden gitmiş, kullanılacak hali kalmamış şey.

وادیان (**vadiyan**) = Rezene denilen tohum.

وادیج (**vadic**) = Asma çardağı § Asma kolunda üzüm bittiği yer ki asmanın gözüdür § Dizlik, potur.

وار، واره (**var, vare**) = Teşbih edatıdır.

جز مدح تو گر نقش کنم بر رخ کاغذ
باد از کفم انگشت قلم وار شکسته
سوزنی

Kâğıdın yüzüne senin methinden başkasını nakşedersem elimden parmağım kalem gibi kırılsın.

(*Sūzenī*)

زمین وارم رها کردی به‌پـق
تو رفتی چون فلك بالا نشـق
اطائی

Beni yer gibi alçakta bıraktın. Sen gittin felek gibi yükseğe oturdun.

(*Nizāmī*)

§ Nevbet, kerre.

گل دگره بگلستان آمد
وارهٔ باغ وبوستان آمد
رودکی

Gül yine gülistana geldi. Bağ ve bostanın nevbeti geldi.

(*Rūdekī*)

§ Resim ve âdet.

فرّخ آن کسی که وار خود بشناخت
کار خودرا بوار خود پرداخت
جامی

Âdetini tanıyıp işini âdetiyle telif eden kimse uğurludur.

(*Cāmī*)

Kerre ve merre mânasına (بار) barın müradifidir: yekvar = yekbar = bir kerre, duvar = dubar = iki kerre § Yük, şuturvar = deve yükü, harvar = eşek yükü. Harvari, şuturvari de denir § Miktar: camevar = bir donluk, bir robluk, külâhvar = bir serpuşluk. Lâyık: şahvar = padişaha lâyık, guşvar = kulağa lâyık § Sahip: ayalvar = ayal sahibi, ümitvar = ümit sahibi, rahvar = yol sahibi, yollu; bu kelimede yola yarıyan mânasına liyakat edatı da olabilir.

بسی زبخت خود اندو زمانه نومیدم
مگر که لطف تو یارم امیدوار کشد
قاآنی

Zemanede kendi talihimden çok ümitsizim meğer ki senin lûtfun beni tekrar ümitvar ede.

(*Kāānī*)

وارَخْد (**varehd**) = Tembel, üşengen.

وارْدَن (**varden**) = Börekçi merdanesi.

وارَسْته (**vareste**) = Kurtulmuş, azade, fariğulbal.

زدرماند گیها جدا کن مرا
بوارستگان آشنا کن مرا
هاتفی

Beni âcizlerden ayır; azadelerle tanıştır.

(*Hatifī*)

وارِغ (**variğ**) = Su bendi § Kuyumcu lehimi § Asma çardağı.

وارَن (**varen**) = Dirsek. Vavın zammiyle mâkûs mânasına (varun) muhaffefi.

وارُونه، وارُون (**varūn, varūne**) = Ters, dönmüş, makûs = uğursuz, na mübarek. Bâzgûne (*ba.*).

ندانم بخترا بامن چه کینست
بکه نالم بکه زین بخت وارونه
لبیبی

Bilmem bana talihimin ne kini vardı; bu ters talihimden kime nâle edeyim kime?

(*Lebîbî*)

ای برادر بر که نالم من
زین جفای سپهر وارونه
شاکر بخاری

Ey birader! Bu makûs feleğin cefasından ben kimin yanında nâle edeyim?

(*Şâkiri Buḫârî*)

وارى (**varî**) = Teşbih edatıdır: gülvari = gül gibi.

وازنیچ (**vazniç**) = Salıncak.

واژ (**vaj**) = Gümrük, haraç = bac. Vajḫavah = gümrükçü, vajgâh = gümrük alınan yer.

واژغ (**vajeġ**) = Hurma ağacı lifi yahut ottan yapılan urgan § Asma çardağı.

واژه (**vaje**) = Kelime.

واژبان (**vajban**) = Büyükler, ekâbir.

واس (**vas**) = Buğday başağı.

واسوختن (**vasūḫten**) = Yüz çevirmek.

رخت کرهست ازو کلها نسوزد
بهار ازکردهٔ خود وا نسوزه
نورس

Senin yanağın sıcaktır, ondan çiçekler yanmaz, bahar kendi işlediği işten yüz çevirmez.

(*Nevres*)

واشامه (**vaşame**) = Kadın baş örtüsü.

زگیسویت مرا ده یادکاری
زواشامه مرا ده غمگساری
فخر گرگانی

Bana zülfünden bir yadigâr, örtünden bir gamküsar bağışla.

(*Feḫri Gurgânî*)

واشکرده (**vaşkerde**) = Seri hareketli, hazır, müheyya.

واشنگ (**vaşing**) = Davul çalan, davulcu, ramazan davulcusuna vaşingî derler.

واشه (**vaşe**) = Atmaca = باشه *ba.*

واف (**vaf**) = Bülbül, hanende زند *ba.*

واك (**vâk**) = Karabatak kuşu, muarrebi واق.

واکردن (**vakerden**) = Açmak.

المنة لله که دگر بخت من ازخواب
بیدار شد ودیده بدیدار تو وا کرد
سلمان

Allaha çok şükür yine benim talihim uykudan uyandı da gözüm senin yüzünü gördü.

(*Selmān*)

والْ (**vâl**) = Bir nevi büyük ve pullu balık. "Bâl„ de derler.

دین زدرویشان طلب نی خواجگان پرشکوه
زانکه گوهر ازصدف یابی نه ازماهی وال
کمال

Dini fakirler, dervişlerden ara, azamet sahibi reislerden değil; çünkü inciyi sedeften bulursun, "vâl„ denilen büyük balıktan değil.

(*Kemāl*)

والا (**valâ**) = Yüksek § Bir nevi ipekli ince kumaş ki yüz örtüsü yapılır § Valâd (*muḥ.*) دد (*ba.*).

والاد (**valâd**) = Ev örtüsü, sakaf

ازسمك برکشید بنیادش
بفلك رفراشت والادش
پوربهای جامی

Temelini balıktan kurdu, sakafını felege yükseltti.

(*Pūrbehāyi Cāmī*)

§ Kemer ve kubbe kalıbı § Temel ve esas.

همچنین همچنین همی فرمای
ای فلك رفعت وفرشته نهاد
تا باقبال تو تمام شود
این بناراکه کردهٔ والاد
اسماعیل کمال

Ey felek gibi yüksek, melek tabiatlı! Böylece muttasıl ferman et ki esasını kurduğun bu bina senin ikbalinle tamam olsun.

(*İsmā'il Kemāl*)

Cihangirî bu şiiri kubbe ve kemer kalıbı mânasına misal getirmişse de tercümemiz veçhile temel mânasına almak münasiptir sanırım. Valâdger=yapıcı, duvarcı. Lügatler nakışlı bina, harç ile yapılmış binada kullanılan harç, duvar kuru gibi muhtelif mânalarda yazmışlarsa da şahit getirdikleri beyitler bunları ispat etmiyor (Cihangirî).

والان (**valān**) = Razyane, rezene denilen nebat=badyane. Valân iki kısımdır, büyüğüne razyane, küçüğüne şebt=dereotu derler.

والانه (**valāne**) = Yara.

والوجانیدن (**valūcanīden**) = Bir kimsenin sözünü taklidetmek. Türkçesi yansılamak.

واله (**vale**) = Ilgımsalgım = serap.

ازشوق رویت جانب خور میکنم نگاه
چون تشنه ازعطش بسوی واله میرود
سیف‌الدین

Yüzüne iştiyakımdan susuzun susuzluktan serap tarafına gittiği gibi güneşe bakıyorum.

(*Seyfuddīn*)

§ Bir nevi ipek kumaş § Nâle. Bir işte ikdam mânalarında da görülmüştür.

والیس (**valīs**)=İskenderin nedimlerinden bir hekim.

والیِ سپهر انجم **(valī'i sipihri encum)** = (*k.*) Mirrih yıldızı.

وام **(vam)** = Borç, vamî, vamdar = borçlu, medyun.

برهنه تنی یك دوم وام كرد
تن خویشرا كسوتی خام كرد
سعدی

خام (*ba.*).

بود شیخی دائما او وامدار
ازجوانمردی كه بود آن نامدار
مولانا

Bir şeyh vardı ki cömertlikle şöhretinden dolayı daima borçlu idi.
(*Mevlānā*)

§ Renk ve boya.

وامران **(vamran)** = Zerdeçavın küçük nev'i ki kırlangıç otu da derler.

وامِ زمین **(vami zemīn)** = İnsanın vücudundaki toprak cüz'ü: gûya insan zeminden istikraz etmiştir çünkü vam = karz, zemin = yerdir.

وان **(van)** = Gibi = benzer, manend; muhaffefi ven dir. ون (*ba.*) § Koruyucu, puştivan = sırtı muhafaza eden, koruyan, destek پلوان (*ba*).

وانج **(vanc)** = Mercimek.

وای **(vay)** = Acı ve sıkıntı zamanında telâffuz olunur bir kelime § Tahassür ve teessüf de ifade eder.

بخت بد وهمت عالی بلاست
وای بران كسی كه بدین مبتلاست
شاهر

Fena talih ile himmeti yüksek olmak belâdır. Yazık o kimseye ki buna müptelâdır.
(*Şā'ir*)

§ İçi merdivenli kuyu § Azgın, doğru yoldan sapan.

وایاوای **(vayavay)** = Feryat.

وایه ، وایا **(vaya, vaye)** = Hacet, gerekli, zaruri = bâyâ, bâyest.

ملكرا زهرزی كه وایا بود
نگوتر دعای وعایا بود
دهلوی

Padişaha lâzım ve gerekli olan en iyi tılısım ahalinin duasıdır.
(*Dehlevī*)

§ Murat ve maksut.

وایهٔ جامی همین لعلت بود
گر نیاید وایهٔ او وای وای
جامی

Cāmī'nin isteği senin kırmızı dudağındır, maksadı ele geçmezse vay yazık.
(*Cāmī*)

§ Hisse ve nasip, mal ve metaᶜ,

زیر پا آور هوای نفس را
كم بدو ده وایه‌های نفس را
عطار

Nefsin arzusunu ayak altına al; nefsin nasiplerini ona az ver.

(*'Aṭṭār*)

Vayedar = nasipli.

وَبَاسَك (**vebasek**) = Esneme = ḫamyaze = dehandere = faje.

وَبَر (**veber**) = Farsça lügatler, kediye benzer, gök renkli, kuyruksuz bir hayvan diye tarif ediyorlar. Bu kelime Okyanusta banın sükûniyle ada tavşanı, ak tavşan diye tarif edilmiştir.

وَبَرْدَك (**veberdek**) = Bilmece, yanıltmaç.

وَت (**vet**) = Kürk. Vat *muḫ.* vetker = kürkçü واتكر (*ba.*).

وَتَك (**vetek**) = Bıldırcın kuşu.

وَتَكَژ (**vetkej**) = Üzüm çekirdeği.

وَجَنك (**vecenk**) = Kuş gagası.

وُجُودْسَازِمَعَادِن (**vucud sāzi meādin**) = (*k.*) güneş.

وَجْه (**vech**) = Yüz ve cihet mânalarına Arapçadır amma İranlılar masraf, harçlık ve vazife mânasına kullanırlar.

چو وجه طلعتا وزرای تو وجه من
اکنون سه ماه رفت که تأخیر می‌کنند
سلمان

Ey yüzü güneşe benziyen! Senin vezirlerin şimdi üç ay oluyor ki benim vazifemi tehir ediyorlar.

(*Selmān*)

وَچَر (**veçer**) = Fetva; veçerger = müftü.

وَخْر (**veḫr**) = Yer, mekân.

وَحْش (**veḫş**) = Hayvanlarda ayağa su inme denilen ve topallıklarına sebebolan bir hastalık § (ḫ) sükûniyle başlangıç, iptida, esresiyle bu hastalığa tutulan hayvan § Türkistanda bir vilâyet § Bedahşanda bir vilâyet.

شنیدم که بگریست دانای وخش
که یارب مرا این شخصرا توبه بخش
سعدی

İşittim ki Vehş şehrinin âlimi, Yarabbi! Bu şahsı tövbeye muvaffak et diye ağladı.

(*Sa'dī*)

وَحْشَت (**veḫşet**) = Pençei duzdidenin dördüncü günü پنجهٔ دزدیده (*ba.*).

وَحْشُور (**veḫşur**) = Peygamber.

جمال دنیی ودین نسبت تو بارتبت
بود بنزد شهان همچو امت ووخشور
فخری

Dünya ve dinin cemali! Padi-

şahlar nezdinde senin mertebe cihetiyle derecen ümmetle Peygamberin derecesi gibidir.

(*Fehrî*)

Nāşırî, (dest-ver) kelimesinde olduğu gibi aslı (veḫş-ver) = ilham sahibi demek istiyor ise de (veḫş) kelimesinin ilham mânasına geldiğini (veḫeş) maddesinde yazmamıştır. Aslı veḫş-ver= ilham sahibidir.

وَحْشُورْنِهَاد (**veḫşūrnihad**)=Şeriat, vaḫşūrbend, vaḫşūpend de derler (Nāşırî).

وَحْشَبَرَك (**veḫşberk**) = Horasani denilen nebat ki solucan otu da derler.

وَحْشِينَه (**veḫşîne**) = Beyaz renkli bir kuş. Bu kelimenin evvelindeki vav, âtıfedir. Cihangirî ve Burhan nefsi kelimeden zannetmişler (Reşidî) خشينه (*ba.*).

وَحْ وَحْ (**veḫ veḫ**) = Oh oh: Görülen şey tab'a hoş geldiği zaman söylenen bir kelimedir, veh veh, vah vah da denir. Alay tarzında da söylenir.

کندم وجو مباش گو امسال
نان کاورس خوش بود وخ وخ
نزاری

Bu sene buğday ve arpa olmayıversin; oh oh, darı ekmeği hoş olur.

(*Nizārî*)

وَدْ (**ved**) = Hakîm, faziletli § Kızgın ve sıcak.

وَدْحِين (**vedḫîn**) = Su koyunu.

وَرْ (**ver**) = Sahip mânasmadır. Kinever = kinli. Pişever=sanat sahibi, danişver=bilgin.

بپایان رسد کیسهٔ سیم وزر
نگردد تهی کیسهٔ پیشه ور
سعدی

Gümüş ve altın kesesi sona erer; sanat sahibinin kesesi boş olmaz.

(*Sa'dî*)

§ (Ber - بر) lâfziyle müteradiftir, ba ile vav arasında tebadül vardır yani biri diğerinin mevkiinde kullanılır § "vāger„ muhaffefidir.

نکو کوی ور دیر گویی چه غم
سعدی

نکو (*ba.*).

§ Çocukların talim tahtası: vermidehed = talim veriyor § Hararet.

وَرَا (**vera**)=Onu: o ra «اورا» yahut veyra «ویرا» muhaffefi.

ناگهان مردی ورا بیدار کرد
چشم چون بگشاد پنهان گشت مرد
مولانا

Ansızın onu bir adam uyandırdı ve gözünü açtığı zaman kayboldu.

(*Mevlānā*)

وَرَارُود (**verarud**) = Irmak arkası:

Arapça Maveraünnehrin tercümesidir. Ceyhun nehri mecrasının kuzeyindeki memleketlerdir.

اگر پهلوانی ندانی زبان
ورارود را ماوراء النهر دان
فردوسی

Eğer Pehlevi dili bilmezsen Verarud'u Maveraünnehir bil.
(*Firdevsî*)

Nemeksud vezninde verezrud da denir. En doğrusu izarud-dur. ازارود (*ba.*).

وُراز (**vuraz**) = Erkek domuz (R-ر) şeddeli de olur.

چو وراز خوکست خوش پوی وچابك
فرید

Erkek domuz gibi hoş ve çabuk koşucudur.
(*Ferîd*)

وَراغ (**verağ**) = Ateş şulesi.

آنش عشق چون شود پنهان
کز زبانم کشید زبانه وراغ
علی‌فرقدی

Aşk ateşi nasıl gizlenir; çünkü dilimden ateşin şulesi dilini gösteriyor.
(*'Alî Ferḳedî*)

§ Aydınlık, parıltı.

پیشتر زین روزکاری داشتم الحق چنانك
بود حال وناله ازوی باوراغ ویا صراغ
ابن یمین

Bundan evvel bir zaman geçirdim; doğrusu öyle bir zaman ki ondan hal ve şanım parlak ve aydın idi.
(*Ibnî Yemîn*)

Bu mânanın birinci mâna ile farkı yok gibidir.

وَرام (**veram**) = Hafif, kolay, kıymetsiz.

عطاء او بورامست زائرانش‌را
گمان مبرکه جز او کسی عطا دهد بورام
فرخی

Onun ziyaretçilerine ihsanı kolaydır; zannetme ki ondan başkası sühuletle ihsan eder.
(*Farruḫî*)

جهان پر ازخس وخار وپر ازورام شده‌است
ناصر

Cihan çörçöple ve ehemmiyetsiz şeylerle dolmuştur.
(*Nâṣır*)

وَرانبَر (**veranber**) = O taraf.

ناگه شبی ورانبر گذرون برآمدم
مولانا

Ansızın bir gece feleğin o cihetine yükseldim.
(*Mevlânâ*)

وَرای پَستْ وبُلَنْد (**verayi peat u bulend**) (*k.*) Yer ve gökün ötesi ki feleki âzamdır. Hükema "lâ halâ ve lâ melâ„ derler ve âlemi lâhute derler ki âlemi nâsut ve melekûtun fevkindedir.

وَرْپُوشَه، وَرْپُوشْتَه (**verpūşe, verpūşte**) = Kadın başörtüsü.

وَرْت (**vert**) = Çıplak, uryan.

وَرْتاج (**vertac**) = Ebegümeci =

nankelağ = tūle = afitab perest = nilüfer.

سر چپ و راست می‌فکند نرگس از خمار
ورتاج بریسارش وریحان بریمین
مولانا

Nergis mahmurluktan başını sola ve sağa düşürüyor; ay çiçeği solunda, sümbül sağında.
(*Mevlānā*)

کشاده دیدهٔ بینا ستاره چون نرگس
درآب رفته کل آفتاب چون ورتاج
منصور شیرازی

Yıldız görücü gözünü nergis gibi açmış, güneşin çiçeği nilüfer gibi suya gitmiş.
(*Menṣūr Şîrāzî*)

وَرتِيج (vertîc) = Bıldırcın.

گشته درچنگل عشق تو گرفتار دلم
همچو ورتیج که درچنگل بازست اسیر
شاعر

Gönlüm doğanın pençesine düşen bıldırcın gibi senin aşkın pençesine giriftar olmuş.
(*Şā'ir*)

وَرج (verc) = Kadr ve kıymet § Koparmak, kazmak § Katı, sert. Kıymet ve koparmak mânalarına erc «ارج» de denir.

ای بورج وکامکاری ثانیٔ اسفندیار
وی بعدل ونامداری ثانیٔ نوشیروان
امیر معزی

Kıymette ve muradına ermekte İsfendiyār'ın, adalet ve şöhrette Nūşirvān'ın ikincisi!
(*Emir Mu'izzî*)

سرافرازان دولت‌را بفر ایزدی یاور
ستمکاران ملت‌را بورج حیدری قاهر
ابونصر احمد رافعی

Devletin ulularına Allahın inayetiyle yardımcı; milletin zalimlerini haydarane sertlikle kahredici.
(*Ebū Neṣr Aḥmed Rāfi'î*)

وَرخَج (vreḫc) = Çirkin = fereḫc.

وِرد (vird) = Şakirt, mürit.

وِردان (virdan) = Siğil.

وَردَك (verdek) = Gelin cihazı.

وَردَنه (verdene) = Börekçi merdanesi § Dolap oku.

وَردُوك (verdūk) = Çerden çöpten yapılmış kulübe.

وَردَه (verde) = Güvercin yuvası = Burcı kebuter. Burhan, mutlak burc mânasına da yazmıştır. § Güvercincilerin güvercin ürkütüp uçurdukları değnek. Nāṣırî (verde)ye yalnız Arapça "semanî = سمانی" denilen kuş demiştir.

وَردِيج (verdîc) = Vertîc.

وَرز (verz) = Hâsıl etmek, vücuda getirmek, kesbetmek, özenmek, itiyat, meşk ve idman etmek mânalarına gelen (verzîden) den (*İsmas*), emir.

در و گهر و زر و درم و ورزی وبخشی
هست این شیم خوب کزین نیست شیم به
نزد کفت وا و تو زوورزیدن صد بار
بخشیدن در وگهر و زر ودرم به
سوزنی

İnci ve elmas elde eder ve bağışlarsın, bu güzel ahlâktan daha iyi ahlâk yoktur. Senin cömert avucunun yanında inci, elmas, altın ve para bağışlamak ele geçirmekten iyidir.

(*Süzenî*)

Ekin ve ziraat mânasına birinci mânadan alınmıştır. Çünki ziraat, hâsıl etmek yani mahsul ele geçirmekten ibarettir.

گوشت برگاو ورزه نیکو تر
زینت مرد دانشست وهنر
سنائی

Et çift öküzünün üzerinde daha iyidir. İnsanın ziyneti ilim ve hünerdir.

(*Senâ'î*)

§ Hirfet ve sanat.

شما دیرمانید وخرم بوید
براهش سوی ورزش خود روید
فردوسی

Siz çok yaşayınız ve mesrur olunuz. Kalb rahatı ile kendi iş ve sanatınızla meşgul olunuz.

(*Firdevsî*)

§ = مرز (*ba.*) § Maveraünnehir ve maveraünnehirde bir çay.

وَرْزَاو (**verzav**) = Çift öküzü: Verzgâv *muḫ.*

وَرْزْرُود (**verzrūd**) = Ceyhun nehri.

وَرْزْكَار (**verzkâr**) = Ekinci, berzkâr.

وَرْزْگَاو (**verzgâv**) = Çift öküzü.

وَرْزْگَن (**verzegen**) = Kerkeden vezninde su ile dolu bardak.

وَرْزَم (**verezm**) = Ateş.

تیر پرتاب تو پردیدهٔ بدخواه تو باد
تا بود راستیٔ تیرکیج ازتاب ورزم
سوزنی

Eğri ok ateşin hararetiyle doğrulup düzeldikçe senin uzun menzilli okun düşmanının gözüne isabet etsin.

(*Süzenî*)

وَرْزَه (**verze**) = Verz.

وَرْزِي (**verzī**) = Ekinci.

کان شد تن ورزی تخم کار
فردوسی

Tohum eken ekincinin vücudu yay gibi oldu.

(*Firdevsî*)

وَرْزِيدَن (**verzīden**) = Sây etmek, özenmek ورز (*ba.*).

درچنین موسم که وقت جام عشرت خوردنست
زهد ورزیدن طریق عمر ضایع کردنست
عصمت

İşret kadehini içecek böyle bir mevsimde sofuluğa özenmek ömrü zayi etmek yoludur.

(*'Işmet*)

وَرْس (**vers**) = Deve yuları. (v) nin ötresiyle ardıç yemişi.

وَرْسَاخِيدَن (**versaḫīden**) = Yalamak = līsīden.

وَرْساز (**versaz**) = Maveraünnehirde bir vilâyet.

توکشیدی بجانب ورساز
لشکر انبه وسپاه دراز
عبدالواسع

Kalabalık ve ağır askeri Versaz cihetine sen sevk ettin.

(*'Abdulvāsi'*)

§ Zarif, yakışıklı kimse § Saz sahibi: aslı izafetle ver-i saz-dır.

وَرَسْتَاد (**verestad**) = Muhtaç olanlara verilen maaş, vazife.

خدایا توئی جلدرا دستگیر
ورستاد جودت زما وامگیر
مسجدی

Yarabbi! Bütün mahlûkların destgiri sensin; cömertliğin icabı olan vazifeyi bizden esirgeme.

(*'Ascedi*)

وَرَسْتَان (**verestan**) = Ümmet.

وَرْسَن (**versen**) = İp ve bağ

وَرْسَنْك (**versenk**) = Acip, bedi' § Denk taşı = basenk.

وَرْسِيج (**versīc**) = Ev örtüsü, tavan, sakaf.

بین که قبهٔ تعظیم اوکجا باشد
چوهست کیوان صد بار زیرش ازورسیج
فخری

Zuhal onun sakafından yüz derece aşağı olunca bak yani var kıyas et ki onun kubbei azameti nerede olur.

(*Feḫrī*)

§ Eşik; birinci mânaya şahit getirilen Feḫrīnin beyti eşik mânasını ispata daha münasiptir.

وَرْشَان (**verşan**) = Yabani güvercin. Bu kelime Arapçadır. Farside murġi ilâhî derler.

وَرَشْتَان (**vereştan**) = Ümmet; doğrusu berberuşan.

وَرَشْتَن (**vereşten**) = Yıkamak.

وَرْشَك (**verşek**) = Eczacı çantası. Veşrek, veşterek şekillerinde de vardır.

وَرْشِيم (**verşīm**) = Kısım, cüz: verşīmi evvel = birinci kısım § Kuranı kerim suresine de denir.

وَرْغ (**verġ**) = R (ر) nin sükûnu yahut kesriyle suyun cereyanını kesmek için önüne konulan bend = berġ.

دل برد مرا لیز بمردم نشمرد
گفتا که چه سودست ورغ آب ببرد
فرخی

Gönlümü aldı götürdü de beni insan yerine saymadı. Ne fayda, su bendini su götürdü, dedi.
(Ferruḫī)

§ Ziya ve şûle.

کل راچه بوی خیزد ازده کلاب زن
مهراچه ورغ باشداز صدچراغدان
رودکی

On tane gül suyu serpin gül kokusunu nerede verebilir (ayın ziyası yanında) yüz meşalenin ne ehemmiyeti vardır.
(Rūdeki)

(v) nin ötresiyle bulanıklık, küduret.

وَرْغَسْت **(verġest)** = Berġest.

وَرَّفان **(verrefān)** = Şefiʿ, şefaatkâr.

دوستی چون باکنه ازشوق آمرزش شما
دوستترا پیش تومن ورفان آورده‌ام
لنك سكاك

Ey şah! Affe iştiyakından günah ile dost olduğun için ben senin dostunu huzuruna şefaatçi getirdim.
(Lenk Sekāk)

وَرَقِ آفِتاب **(vereḳi āfitab)** = *k.* Mahbubun yanağı.

وَرَقِ باد **(vereḳi bad)** = (*k.*) Dil.

وَرَقْ گَرْدانیدن **(vereḳ gerdanīden** = (*k.*) Vaziyet ve üslûbu değiştirmek.

سخن وران چوحدیث سمنبران خوانند
حدیث توچودرافتد ورق بگردانند
حسن

Edibler güzellerden bahsettikleri zaman senin sözün bahis mevzuu olunca durumu değiştirirler.
(Ḥesen)

ورق سیاه کردن (vereḳ siyah kerden) = müsvedde yapmak.

ورق ودوات وکاغد همه جمع کرد نرگس
که بوصف چشم خوبان ورق سیاه سازد
فخی

Nergis güzellerin gözünü öğmek için bir müsvedde yapmak arzusiyle defter, hokka, kâğıd gibi şeyleri bir araya getirdi.
(Ġenī)

ایخین بهتان منه براهل حق
کین خیال تست برگردان ورق
مولانا

Haklıya böyle bühtan etme, zira bu senin hayalindir. Vaziyeti değiştir.
(Mevlānā)

وَرَكْ **(verek)** = Kara çalı denilen dikenli furun çalısı.

وَرْكار **(verkār)** = Karpuz, hıyar gibi, yere yapışan, gövdesiz nebat.

وَرْكاكْ **(verkāk)** = Göçken denilen yırtıcı kuş = şîri guncuşk.

Luri kuşu, kırmızı papağan diyenler de vardır.

گر نگیرد بظلش اندوجای
کمتر آید همای ازورکاک
فرخی

Eğer huma onun sayesinde birleşmezse göçkenden daha değersiz olur.

(*Ferruḫī*)

وَرْكُوشِي (**verkuşī**) = Salkım küpe.

وَرْكُوه (**verkūh**) = Isfahana yakın dağ üzerinde gönlü ferahlandıran bir kasaba.

وَرَلْ (**verel**) = Sakankura benzer bir hayvan. Türkçesi bermece imiş, sakankur = bir nevi kum keleri: sakankurun başı ince ve uzun, rengi sarıya çalarmış.

وَرَلْ مَاهِي (**verel mahī**) = Sakankur ورل (*ba.*).

وَرْمَالْزَدَنْ (**vermalzeden**) = Can havliyle kaçmak.

وَرْمَالِيدَنْ (**vermalīden**) = Sığınmak, çemrenmek (*k.*) kaçmak.

وَرْمَانْدَگِي (**vermandegī**) = Karın ağrısı.

وَرْنَا (**verna**) = Berna.

وَرْنَامَه (**vername**) = Bername.

وَرْنْج (**verenc**) = Harîs.

وَرَنْجَنْ (**verencen**) = Bilezik = birencen; el bileziğine dest verencen, ayak bileziğine pay verencen derler.

وَرَنْجَه (**verence**) = Bir Rus pehlivanı.

وَرْنَه (**verne**) = Yoksa ve illâ.

عیب تست ازچشم گوهرین نداری ورنه ما
هر یك اندر بحر معنی گوهر یکدانه‌ایم
سعدی

İnci görücü göze malik değilsen senin aybındır; yoksa bizim her birimiz mâna denizinde tek taneli inciyiz.

(*Sa'dī*)

وَرْوَارَه (**vervare**) = Berbare = vervan = siğil.

وَرْوَرَه (**ververe**) = Tiyon denilen küçük bir hayvan.

وُرُوغ (**vuruġ**) = Donukluk, bulanıklık, iğbirar.

بیا ساقی آن آب آتش فروغ
که ازدل برد رنج وازجان وروغ
فخر گرگانی

Saki o ateş parıltılı şarabı getir ki gönülden meşakkati, ruhtan iğbirarı gidersin.

(*Feḫri Gurgānī*)

§ Geğirme = aruğ.

ورهمين (**verhemīn**) = Serzemin vezninde buğday ve arpa unu ile karışık pişirilen ekmek (*Ar.*) عليث

وريا (**verya**) = Varyoz denilen büyük demir tokmak.

وريب (**vurīb**) = Eğri, çarpık.

گام پای مردم شوریده خوه
هم زگام دیگران پیدا شوه
یك قدم چون رخ زبالا تا نشیب
یك قدم چون فیل رفته بر وریب
مولانا

Âşık olan kimsenin ayağının adımı başkalarının adımından bellidir. Şatrancın ruhu gibi bir adım yukarıdan aşağıya, fili gibi bir adım eğri gitmiştir. (*Mevlānā*)

Türkçe (verev) bundan mahraçtır.

وريز (**virīz**) = Patlıcan fidanının usaresi.

وز (**vez**) = Veziden = esmekten emir.

وزان (**vezan**) = Esici, veziden = esmekten sıfatı müşebbehe.

بعزلت کر بسته باد خزان
نسیم بهاری زهر سو وزان
نظامی

Güz rüzgârı gitmeğe hazırlanmış, bahar rüzgârı her taraftan esici. (*Nizāmī*)

وزرك (**vuzurk**) = Buzurk.

وزغ (**vezeġ**) = Kurbağa.

وزغه (**vezeġe**) = Ağılı keler.

وزك (**vezek**) = Ak kavak ağacı § Kav.

وزمه (**vezme**) = Kış sonu ve o zaman esen yel.

وزيدن (**vezīden**) = Yel esmek § Sıçramak, atılmak, seğirtmek.

وزیدی ای صبا برهمزدی گلهای رعناوا
شکسق زان میان شاخ گل نورستهٔ مارا
بدیع الزمان

شاخ (*ba.*).

وزير (**vezīr**) = Zerdeçav, sarı ağaç.

وزيرى (**vezīrī**) = Sultanî incir, lop incir.

وژ (**vej**) = Hışım, gadab.

برفق ورای وزین کرد خلقوا تسخیر
بکین وبطش نکردد به بی‌ثباتی و وژ
فخری

Mülâyemet ve metîn fikir ile halkı teshir etti, kin ve şiddetle, sebatsızlık ve hiddetle değil. (*Fehrī*)

وَژَن (**vejen**) = Necaset.

وَژَنك (**vejenk**)= Yay tozu : yay'a ve ok temreninin geçeceği yere sarılan sargı.

پی کاف ترا خون دشمنست سریش
پی سهام ترا ازدل عدوست وژنك
منصور شیرازی

Senin yayın için tutkal, düşmanının kanıdır. Senin oklarının boğazı için sargı düşmanın kalbindendir.

(*Menṣūr Şîrāzî*)

§ Bir şeyin kenarına süs için ilâve edilen saçak, pervaz § Yama.

وُژُول (**vujūl**) = Topuk kemiği, aşık = becul.

گر من بدست بازیٔ هر غم وژولی
زیرك نبودمی وخردمند کولی
مولانا

Eğer ben her keder kumarbazlığına aşık olsa idim, zeki ve âkıl olmaz, ahmak olurdum.

(*Mevlānā*)

§ Kavga, ihtilâl § Acı taam.

وُژُولَنده (**vujūlende**) = Kavgacı, kavgayı tahrik edici.

وُژُولیدن (**vujūlīden**) = Karıştırmak, niza ve kavgayı tahrik etmek, kışkırtmak.

وَژوه (**vejuh**) = Damdan yağmur damlamak.

وَژه (**vejeh**) = Karış (*Ar.*) وجب.

وَس (**ves**) = Çok § Kâfi = bes.

وَستا (**vesta**) = ایستا (*ba.*).

وَستی (**vestī**) = Şerh, terceme.

وُسَّد (**vussed**)= Mercan = bussed.

وَسکَرده (**veskerde**) = Eli çabuk, çevik, işinde tecrübeli.

وَسناد (**vesnad**) = Çok.

چو نعمت ازلی باد ملك تو بعد
چو لطف لم یزلی باد عمر تو وسناد
فخری

Senin mülkün ezelî bir nimet gibi sonsuz, ömrün lemyezelî bir lûtuf gibi çok olsun.

(*Feḫrî*)

وَسَنك (**vesenk**) = لیودارو (*ba.*).

وَسَن (**vesen**) = Bulaşık, alûde,

حضرتی کزقدر زیبد گرچه او
دامن همت نکرداند وسن
حارسش کیوان وبرجیسش ندیم
آفتابش شمع وگردونش لگن
امامی

Öyle bir zat ki her ne kadar o himmeti eteğini bulaştırmaz. Yani böyle şeylere tenezzül etmezse de Zuhal bekçisi; ber-

cis nedimi; güneş şem'ası; felek, şamdanı olmaya lâyıktır.

(*İmâmî*)

وَسْنی (**vesnî**) = Ortak, koma: bir erkeğin nikâhı altında olan kadınlar.

دوستانم همه مانندهٔ وسنی شده‌اند
هم ازانست که درمن نه درم ماند ونه زور
عسجدی

Bütün dostlarım benimle ortak gibi olmuşlar, ondan dolayı benim ne param, ne kuvvetim kaldı.

(*'Asedî*)

وَسَه (**vese**) = Çomak, sopa.

بوسه سربکوب دشمنرا
من بکویم اگر ترا وسه نیست
سوزنی

Sopa ile düşmanların başını ez; eğer senin sopan yoksa ben ezeyim.

(*Sūzenî*)

وَشْ (**veş**) = Güzel, hoş.

باد گرچه وش آمد ودلکش
برحدث بگذرد نباشد خوش
سنائی

Rüzgâr hoş ve dilkeş gelirse de pislik üzerinden eserse hoş olmaz.

(*Senâ'î*)

§ Halis, seçkin.

عشق بود ارگنج پنهان فی‌المثل
نقد خودرا وش نمودی‌ت از ازل
داعی

Meselâ aşk gizli hazine ise de ezelden beri nakdini halis gümüş göstermiştir.

(*Dā'î*)

Edatı teşbih § Türkistanda güzelleri ve ipek dokumalariyle meşhur bir şehir.

برای نازکی پای سایه پرور دش
بساط کوه که خارست اطلس وش باد
کال

Onun saye perverde olan ayağının nazikliği için dikenden ibaret olan dağ döşemesi Veş atlası olsun.

(*Kemāl*)

§ Sarık ucu = شس (*ba.*).

وُشاق (**vuşaḳ**) = Taze hizmetkâr, vuşak, uşak çocuk mânasına Türkçedir, Farside kullanıldığı için yazılmıştır (Nāşırî).

وُشاقانِ چَمَن (**vuşaḳani çemen**) = Taze fidanlar.

وَشانی (**veşani**) = شیانی (*ba.*).

وَشْت (**veşt**) = Güzel.

خوی زشت تو نگردیده‌است وشت
مولانا

Senin çirkin huyun güzelleşmemiştir.

(*Mevlānā*)

§ Raks, sıçrama.

وَشْتَن (**veşten**) = Oynamak, raks etmek.

یارم درآمد ازدر وشتن کنید وشتن
این خانه‌را زوشتن گلشن کنید گلشن
شاه قاسم

Sevgilim, yârim kapıdan girdi, raksediniz raks; bu evi rakstan güllüğe çeviriniz güllüğe.
(*Şâh Ḳâsım*)

وُشْرَك (**vuşrek**) = Eczacı çantası ورشك (*ba.*).

وَشْفَنك (**veşfenk**) = Semizotu.

وُشَك (**vuşek**) = Çadıruşağı denilen pus.

وُشْكدانه (**vuşkdane**) = Çitlenbik (*Ar.*) حبة الخضرا.

وَشْكَرْدیدن، وَشْكَرپدن، وَشْكَرْدن (**veşkerden, veşkerīden, veşkerdīden**) = İşleri süratle becermek, celâdet ve ikdam göstermek.

وَشْكِلَه (**veşkile**) = Salkımdan ayrılmış üzüm tanesi.

وَشْكُولِدن، وَشْكُلِدن (**veşkulīden, veşkūlīden**) = İşte çabuk olmak = veşkerden.

وَشْكَنَه (**veşkene**) = Tenasül aleti.

وَشم (**veşm**) = Buhar, hususiyle sis. *Bir ejderi tarif ederken:*

دو چشم از برسر چو دو چشمه خون
زوشم دهانش جهان تیره گون
فردوسی

Başının üzerinden iki gözü kan çeşmesi idi. Ağzının buharından dünya karardı.
(*Firdevsî*)

§ Bıldırcın (*Ar.*) صلوی.

درجنب علو همتت چرخ
مانندهٔ وشم پیش چرغست
شاعر

Felek senin ulüvvü himmetin yanında toğanın yanında bıldırcın gibidir.
(*Şâ'ir*)

§ Nakış ve tasvir.

وَشْمَك (**veşmek**) = Deri ayakkabı.

وَشَن (**veşen**) = وش (*ba.*).

وَشْنَاد (**veşnad**) = Çok ve kalabalık olan şey. Doğrusu sin «س» iledir (Cihangirî).

وَشَنك (**veşenk**) = Pamuk çarkında pamuktan taneyi ayıran demir mil.

یکی هر دو چشم خویش ازبخل
همچو حلاج دانه‌را بوشنك
شاعر

Hallacın mil ile tane çıkardığı gibi hasislikten kendi iki gözünü çıkarırsın.
(*Şâ'ir*)

§ Karpuz kavun kümesi.

وَشْنی (**veşnī**) = Kırmızı renk.

شد از بیم رخها چو برگ رزان
سر تیغ چون دست وشی وزان
اسدی

Yanaklar korkudan asma yaprakları gibi, kılıcın ucu kırmızıya boyıyanların eli gibi oldu.
(*Esedî*)

وَشِينَه (**veşīne**) = Zırh.

تیررا ازوشینه بگذاری
همچو خیاط سوزن ازوشی
مرزبان فارسی

Oku, terzinin iğneyi Veş ipliğinden geçirdiği gibi zırhtan geçirirsin.
(*Merzbānı Fārsî*)

وش (*ba.*).

وَغَسْت (**veġest**) = Zâhir ve aşikâr. "veġesten„ açıklamak, meydana çıkarmak.

وَغْوَغ (**veġveġ**) = Kurbağa sesi.

وَغِيش (**veġīş**)=Çok canlı olmıyan şeyler hakkında kullanılır.

چو خط دست خطا بخش تو بزیبائی
کدام جعد مسلسل، کدام زلف وغیش
سوزنی

Hangi birbirine merbut kıvırcık saç, hangi gür zülüf, yakışıklılıkta senin Hatayı bağışlıyan iyi yazına benzer.
(*Sūzenî*)

وَقْتِ زُور (**vekti zūr**) = Harb zamanı.

وَكْ (**vek**) = Kurbağa = bek *Ar.* ضفدع .

وَكَانَا (**vekânā**) = Hurma ve üzüm salkımından bir parça (وك) (*ba.*).

وُكْتَه (**vukte**) = Nokta.

وَكُوك (**vekūk**)=Köpek havlaması.

وِل (**vil**) = Çiçek, hususiyle asma çiçeği (*Ar.*) فقاح الكرم .

مسلسل زلف برو ریته داری
ول وسنبل بهم آمیته داری
ریشان چون گری آن تار زلفان
بهر تاری دلی آویته داری
باباطاهر همدانی

Zincirleme zülfün yüzünün üstüne dökülmüş, çiçekle sümbül birbirine karışmıştır. Her telinde bir gönül asılı olan o zülüfleri nasıl dağıtırsın.
(*Baba Ṭahir Hemedānî*)

Rite=riḫte, amite=amiḫte, geri =giri, avite=aviḫte.

وِلَادَه (**vilâde**) = İğne ağırşağı (*Ar.*) فلكة .

وَلَانَه (**velâne**) = Yara.

وُلَانِي (**vulânī**) = Taze şarap.

وَلَاوْ (**velâv**) = Dağılmış, eczası biribirinden ayrılmış şey.

وَلَج (velec) = Bıldırcın.

پخته بس مرغ بصد گونه طرز
ازولج وتیهو ودراج وچرز
دهلوی

Bıldırcın, çil, turaç, toydan yüz türlü biçimde birçok kuş pişirmiş.

(*Dehlevî*)

Lâmın sükûniyle de sahihtir. *Bir atı zemme dair:*

جوزه‌وا ماند اگر جوزه بود درته‌زین
ولج‌وا ماند اگر ولج بود مادرزاد
مولانا مظهر

Pilice benzer, eğer eyerin altında piliç olursa; bıldırcına benzer, eğer bıldırcın ahır hayvanı ise.

(*Mevlânâ Meẓher*)

وُلْغُونَه (vulġūne) = Allık = گلگونه (*ba.*).

وَلْوالِی (velvālī) = Semerkand lûgatinde bumbar dolması.

وَلْوَلَه (velvele) = Kavga, şamata (*Ar.*) واویلا.

وَلَه (veleh) = Kahır ve hışım. (L) nin şeddesiyle de doğrudur. § Âşık.

وَلَهْزَده (velehzede) = Sevgilinin hışmına uğrıyan ve kahır çeken âşık: veleh okunur. Arapça aşktan hâsıl olan hayret mânasına geldiğinden hayretzede demek olur.

وَلِی (velī) = Fakat, lâkin mânasınadır.

ولی طائفهٔ میوه دزدی ترسم
که باغ سخت بزرگست وباغبان تنها
دهلوی

Fakat meyva çalan tayfadan korkuyorum; çünkü bağ çok büyük ve bağcı yalnızdır.

(*Dehlevî*)

وِلِین (vilīn) = Temriye denilen cilt hastalığı (*Ar.*) قوبا.

وَن (ven) = Teşbih ifade eder = van.

بیر کابل وصردار قندهار نوشت
سنگرف نامهٔ ازرنك وبوی مینو ون
قاآنی

Kâbil emîri ve Kandehar padişahına renk ve koku cihetiyle cennete benzer lâtif bir mektup yazdı.

(*Kāānî*)

ونك فعلی گرك پوئی غرم ونگ
ببرجه آهو دوی رو باه حیله گور ون
منوچهری

Pars atılışlı, ceylân hareketli, kurt koşuşlu, yaban koyunu seğirtişli, bebr sıçrayışlı, âhu yürüyüşlü, tilki hileli, yaban merkebi gibi bir at.

(*Minūçihrî*)

Nāşırî bu şiirde hayvanlara verilen makbul sıfatlardan (gūr) a bir sıfat verilmemesin-

den buradaki (ven) in (den) olmasını yani yaban merkebi salınışlı mânasına alınmasını muvafık buluyor, şu hale göre misal olamaz demektir. § Çitlenbik. Burhan, sâf ve katıksız mânasiyle belki mânasına edat-ı ızrab olarak da yazmıştır.

وَنَانَه **(venāne)** = Tekerlek ve müdevver ekmek.

وَنَج **(venec)** = Israr ve izac edici, sakil.

وارستانه در نجنبید چون ونج باشد گدای
سنائی

Dilenci müziç olursa eşikten kımıldamaz.

(*Senā'i*)

Nunun sükûniyle "venc„ serçe kuşu mânasınadır.

وَنجَنَك **(vencenek)** = Fesleğen.

ونجنکرا همی نونه کند
درگلستان بزاف ونجنکی
خسرو

Gülistanda fesleğene benziyen zülfiyle muttasıl fesleğeni nümune ittihaz eder.

(*Ḫusrev*)

وَند **(vend)** = Kab kacak. § Kelimenin sonunda (mend) gibi nispet ifade eder; devletvend = devletmend = devlet sahibi.

وَندسار **(vendsar)** = Dairenin merkezi olan nokta.

وَنده **(vende)** = Su teresi.

وَندیداد **(vendîdad)** = Zend kitabının beş kısmından bir kısım زند (*ba.*).

وَنژد **(venjed)** = Çitlenbik ağacının zamkı.

وَنَك **(venek)** = Ada tavşanı. Renk vezninde kâf-ı farsi ile boş, hâli (*k.*) eli boş, yoksul, müflis.

زین شعر شاعرانرا گردد یقین که من
ازهزل وجد توانگرم اززر وسیم ونك
سوزنی

Bu şiirden şairlere malûm olur ki ben lâtife ve ciddiyet cihetiyle zengin, altın ve gümüşten yoksulum.

(*Sūzeni*)

§ Çirkin, kerih, seda ve avaz mânasına (bang) den çevrilmiştir.

وَنكُول **(venkūl)** = Zaruri ve vücudu lâzım olan şey.

وَنكِه **(venkih)** = Belki müradifidir.

وَنَنك **(venenk)** = Üzerine hevenk asılan sicim.

نبود عجب بدولت شاه او بنام او
گردد رحیق مختوم انگور برونك
سوزنی

Şahın devleti sayesinde eğer sicim üzerindeki üzüm hevengi onun namına mühürlenmiş halis şarap olursa şaşılmaz.

(*Süzeni*)

§ Budanmış asma.

شاد باش ای دو چشم دشمن تو
سال وماه از گریستن چو رسن
فرخی

Ey düşmanının iki gözü ay ve yıl ağlamaktan budanmış asmaya dönen ! Sevin.

(*Ferruḫi*)

§ Üzerinde salkımı olan asma çubuğu.

وَنِيجِد (venījed) = وَنِيد (*ba.*).

وِه (veh) = Beğenme, tahsin yerinde iradolunur bir kelimedir.

وهوه آن غمزهٔ بموقع او
خهخه آن خندهٔ بهنگامش
هدایت

Onun yerinde olan gamzesi ne hoş ne hoş; onun zamanında olan handesi ne güzel ne güzel.

(*Hidāyet*)

Teessüf mevkiinde de kullanılır. *Hıyabandan naklen Ġıyaṣ:*

دم مردن زمستی توبه کردم وه ندانستم
بجای توبه دردستم کنون پیمانه بایستی
یغما

Öleceğim zaman sarhoşluktan tövbe ettim, yazık, bilemedim; şimdi benim elimde tövbe yerine kadeh gerekti.

(*Yeġmā*)

وَهرِز (vehrīz) = İran şehzadelerinden bir bahadır.

وَهِشت (vehşet) = Ayın dördüncü günü, pençei duzdide پنجهٔ دزدیده (*ba.*).

وَهل (vuhl) = Çam yahut ardıç ağacı.

وَهمَنِش (vehmeniş) = Zend ve Bazend lûgatinde sözü ve işi, dili ve kalbi Hak Taalâya karşı dürüst olan kimse, vavın kesriyle güzel huylu ve tabiatlı (Nāşirī). Bu kelime iki cüzden mürekkeptir sanırım veh = ne güzel, meniş = tabiat mânalarına geldiğinden ne güzel tabiatlı demek olur.

وَهنَك (vehenk) = Hayvanın kolanını geçirdikleri ağaç halka, üzengi yerinde de kullanılır. § Kadınların semirmek için yedikleri yumuşak bir tohum, karnıyarığa benzer.

وَی (vey) = O mânasına gaib zamiri.

برمهر چرخ وشیوهٔ او اعتماد نیست
ای وای بر کسی که شد ایمن زمکر وی
حافظ

Feleğin muhabbetine, naz ve işvesine güvenilmez. Dostlar! Onun hilesinden emin olanın vay haline.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Vay=eyvah, yazık muhaffefi.

نه زمن یاد میکنی نه دلم شاد میکنی
همه بیداد میکنی وی ازین شوخیٔ تو وی
شاعر

Ne beni hatırlıyorsun; ne gönlümü şad ediyorsun; hep zulüm ediyorsun. Yazık, senin şuhluğuna yazık.

(*Şā'ir*)

§ Miktar. Meselâ ekilen bir şeyin yüz katı zahire hâsıl olmuşsa (sad vey galle dade) = yüz katı zahire vermiş denir.

گر صالح وگر فاسق پرفطرت خویشم من
کو تخم لکو بفشان وزما بستان ده وی
نزاری

Ben salih olsam da, fâsık olsam da kendi fıtratım üzereyim; iyi tohum saçsın da bizden on mislini alsın.

(*Nizārī*)

Vavın zammiyle bir kelimedir ki kadınlar taaccüp ve hayret mevkiinde kullanırlar.

بحیرت گفت زال مولع زر
که وی، وی جان مادر جان مادر
نزاری

Paraya haris olan kocakarı hayretle vay ananın canı; vay ananın canı! dedi.

(*Nizārī*)

ويد (**vīd**) = Gaip, mefkut.

مراد این شده ازین دولت حاصل
امید او شده چون نام او زعالم وید
فخری

Bunun (dostunun) muradı devletinin uğuriyle husule gelsin, onun (düşmanının) ümidi, adı gibi dünyadan yok olsun.

(*Fehri*)

ويدا (**vīda**) = Gaip, mefkut, eksik. bazı lûgatlerde (v) üstündür.

چو نسل آدمیان باد دولتت باقی
چو شخص اهرمنان باد دشمنت ویدا
فخری

İnsanların nesli gibi devletin baki olsun; şeytanların şahsı gibi düşmanın kaybolsun.

(*Fehrî*)

§ Peyda ve zâhir § Dert ve elem.

ويدانك (**vīdank**) = Birbirine kavuşmıyan, bitişmiyen ve iltiyam bulmıyan şey.

ويدستر (**vīdester**) = Bidester.

ويده (**vīde**) = Çare ve ilâç.

وَيْدِيدَن (**veydīden**) = Çare aramak § Yitmek, kaybolmak, eksilmek, eksiltmek.

وير (**vīr**) = Fehim ve idrak, zihin, bir şeyi hatırda tutmak, hıfzetmek.

چه افتاد ای عزیزان مرشمارا
که شد یکبارتان یاد من ازویر
مجد همگر

Ey azizler! Size ne ârız oldu ki beni hatırlamak tamamen zihninizden çıktı.

(*Mecdi Hemger*)

حیلتقررا شناخت نتواند
جز کسی تیز هوش وروشن ویر
ناصر

Dünyanın hilesini aklı keskin, anlayışı parlak bir kimseden başkası anlıyamaz.

(*Nāṣır*)

(Tizvir) ویر (*ba.*). § Feryat ve figan.

ای جوان زیر چرخ پیر مباش
باز دورالش دوزخیر مباش
یا برون شو زچرخ چون مردان
ورنه باوای وای و ویر مباش
سنائی

Ey genç! Felcğin altında ihtiyarlama; yahut devranından muztarip olma; ya mertler gibi felekten dışarı çık, ya vay vay ve figan ile hemdem olma.

(*Senā'ī*)

§ Isfahanda bir köy.

دل زمن بردند ودارندش بزلف خویش بند
لاله رخساران ویر وسرو قدان هرند
غزالی

Vir'in lâle yanaklıları, Herend'in selvi boylıları benim gönlümü alıp zülüflerine bağladılar.

(*Ġezālī*)

Yai meçhule ile ahmak, (شیر) kelimesindeki izaha (*ba.*).

ویرا (**vīra**) = Kuvvei hâfıza sahibi.

یکی مرد ویرا بباید نخست
که گوید نیو شیدهارا درست
ابوالعباس

Işittiklerini doğru söylemek için iptida kuvvei hâfıza sahibi bir adam lâzımdır.

(*Ebūl'abbās*)

ویراف (**vīraf**) = Bir Mecusî papâzı olan Erda'nın babası. اردا (*ba.*).

ویران (**vīran**) = Harap mânasınadır ki umranın zıddıdır.

مشت آبی میکند خواب گرانرا تاروما
قطرهٔ اشکی ویرانیٔ عالم بسست
صائب

Bir avuç su ağır uykuyu darmadağan eder; bir katre göz yaşı, âlemi viran etmek için kâfidir.

(*Ṣā'ib*)

§ Virane, harabe.

تابکی باشم طفیل یوم دوویرانها
من که ازسنگ حوادث می‌توانم خانه ساخت
کلیم

Hâdisatın taşından ev yapabilen ben ne vakte kadar viranelerde baykuşun sığıntısı olayım.

(*Kelīm*)

ویرَج (**vīrec**) = Eğir: Yaban mersini.

ویره (**vīre**) = Karpuz ve hıyar gibi sakı olmayıp yere yayılan, yahut kabak ve sarmaşık gibi ağaca sarılan nebat.

ویژه، ویژ (**vīj, vīje**) = Mahsus, hassa.

زما برهمه پادشاهان درود
بویژه که عدلش بود تاروپود
فردوسی

Bizden bütün padişahlara dua, hususiyle çözgü ve atkısı ada-

let olan yani bütün hareketleri âdilâne olan padişaha.

(*Firdevsî*)

صد دمن سپر ویژهٔ شه رزر
غلافش زدیبا نگارش گهر
اسدی

Padişaha mahsus, kını ipek kumaştan, nakşı elmastan yüz otuz altın kalkan.

(*Esedî*)

§ Halis, katıksız.

با عز ومشك ویژه و با فید، گوهری
باجاه، زر ساوی و با نفع، آهنی
منوچهری

Şerefte halis misk, kıymette incisin; mertebede halis altın, menfaatte demirsin.

(*Minūçihrî*)

§ Temiz, sâf. Vije derun=kalbi temiz. Vijgân=havas.

ایا ویژگان ماند وامق بجنك
نه روی گریز ونه جای درنك
عنصری

Vamık harbde havas ile kaldı. Ne kaçmanın vechi ne durmaya mahal vardı.

(*'Uṣurî*)

ویس (**vīs**) = Ramin'in mâşukunun ismi رام (*ba.*).

درآورده بویسه دست رامین
چو زرین طوق اندر سرو سیمین
فخرالدین

Ramin, gümüş servide altın gerdanlık gibi Vise'ye el uzatmış.

(*Feḫreddîn*)

(v) nin üstüniyle telâffuz edildiği de vardır.

بوی رامین میرسد برجان ویس
بوی جان میآید ازسلطان اویس
مولانا

Vis'in canına Ramin'in kokusu erişiyor, Sultan Üveys'ten can rayihası geliyor.

(*Mevlânā*)

§ Efrasyabın seraskeri, Piran Visenin babası.

ویشه (**vīşe**) = Orman=bîşe.

ویشیده (**vīşīde**) = Sarılmış, dolaşmış=pîçîde masdarı vîşîden

§ Döşenmiş, mefruş.

ویك (**vīk**) = Yai marufe ile iğrenildiği zaman telâffuz olunur bir kelimedir. Yayi (ی) mechule ile taltif makamında kullanılır. Ey nîkbaht, ey talihli! demektir.

سخن گفتن خوب وگردار نیك
نگردد کهن تا جهانست ویك
فردوسی

Ey iyi talihli! güzel söz söylemek ve iyi harekette bulunmak cihan durdukça eskimez.

(*Firdevsî*)

§ Vay gibi teessüf makamında da kullanılır.

گر زی فلك شکایتی آرد کسی زشاه
پاسخ زچرخ نشود الا که ویك ویك
فخری

Bir kimse felek cihetine padişahtan şikâyet ederse felekten teessüften başka bir şey işitmez.

(*Feḫrî*)

"Tuhfetülahbab„ beddua ve nef-

rin mânasına alıp şu beyti irad etmiştir.

ماده گفتا هیچ شرمت نیست ویك
بس سبکساری نه بد دانی نه نیك
شاعر

Kadın cevaben, lânet olsun, hiç utanman yok mudur? Çok boş kafalısın; ne kötüyü, ne iyiyi bilirsin, dedi.

(*Şâ'ir*)

وَيْل **(veyl)**=Fetih ve zafer, fırsat.

او چو خورشید وخصم چون ذره‌است
ذره برمهر چون بیاید ویل
فخری

O, güneş; hasım, zerre gibidir. Zerre güneşe nasıl zaferyap olur.

(*Feḫrî*)

ويدانك = ويلان (*ba.*).

وِيله **(vîle)** = Yüksek ses, feryat.

چو رعد خروشان یکی ویله کرد
تو گفتی بدرید دشت نبرد
فردوسی

Gürleyen gök gürültüsü gibi bi bağırış bağırdı ki duysa idin savaş yeri yarıldı zannederdin.

(*Firdevsî*)

وِيم **(vîm)** = Duvar sıvayacak beyaz çamur.

سرای خودرا کرده ستانهٔ زرین
بسقف خانه پدر برندیده کهکل ویم
سوزنی

Kendi evine altın eşik yaptırmış, babasının evinin damında samanlı ve beyaz çamur görülmemiş.

(*Sûzenî*)

وِين **(vîn)** = Renk, boya § Siyah üzüm.

وِينَد **(vîned)** = Görür.

وِينَدانَك **(vînedanek)** = Misk.

وَيُو **(veyû)** = Gelin.

(h) = Arapça elifbenin 27 nci, Farsçanın 23 üncü harfidir. Ebced hesabiyle 5 rakamını gösterir. İki kısımdır: Asli yahut melfuzi = okunur (h), muhtefi yahut gayri melfuzi = okunmaz (h) Okunur (h), kelimenin eczasından olup cemilendiği zaman üst tarafı ister üstün, esre, ötre olsun, hali üzere kalan, tasgir yani küçültme halinde üstün, izafet halinde esre olan (h) dir. Rah = yol, rahha = yollar, girih = düğüm, girihha = düğümler, kuh = dağ, kuhha = dağlar, sipah = asker, sipahan = askerler, enduh = iç sıkıntısı, enduhhan = sıkıntılar, rehek = küçük yol, girihk = küçük düğüm, girih rişte = iplik düğümü, kuh Elvend = Elvend dağı. Melfuzi tâbiri, kelimenin sonuna muhtas olmayıp her, mihr gibi baş ve ortada gelen (h) lere de şamil bulunmasındandır.

Okunmaz (h), kelimenin eczasından olmayıp bir maksada mebni kelimenin sonuna getirilen (h) dir ki came = libas, hame = kalem gibi başlıca üst tarafının üstününü yahut çi, ni gibi esresini beyan eder.

Okunmaz (h) nin aksamı şunlardır: Hai teşbih, dendan = diş, dendane = destere ve tarak gibi dişe benziyen şeyler. Zeban = dil, zebane = terazi dili, toka dili, ateş yalını. Dehan = ağız, dehane, dehene = hayvan gemi mânasında alem-i has olduğundan bu (h)ye tahsisiye de derler. Hai mastari: Girye = ağlama, hande = gülme, puye = koşma.

İsmi alet yapmak için bazı emirlerin sonuna getirilen (h): Avize = askı, rende = rende. Bu üç nevi (h) ye hai nakliye de derler. Nisbet ifade eden (h): Merdane = mertçe, yekşebe = bir gecelik, sadsale = yüz yıllık, yüz yaşında, dih merde = on adam kadar, merdane ve emsaline hai liyakat; sadsale, dih merde gibilere hai miktari de denir.

Danende = bilen, gûyende = söyliyen kelimelerinin nihayetlerindeki (h) failiyet, rihte = dökülmüş, şikeste = kırılmış kelimelerinin nihayetlerindeki (h) mefuliyettir.

Duhtere, pusere kelimelerinin (h) leri tahkir ifade eder.

Hai âtıfe: Amede refti = gelip gittik. Ez taamı feragat yafte suvar hahem şud = yemekten kalkıp ata bineceğim.
Zaide: Aşikâre, azade. Kelimenin ortasında da zait olarak bulunduğu vardır. Rustem, Rusthem = meşhur pehlivan. Zerduşt, Zerduhşt = ateşperestliği icadeden şahıs Zerîne = altından yapılmış şey, altınlı. Sîmîne = gümüşten yapılmış şey, gümüşlü gibi kelimelerde (y) nisbet ; (n) nisbeti tekit için olduğundan sonundaki (h) lere zait demek münasiptir. İzafet haliyle yai vahdet ve yai zamir ile birleşince (y) gibi okunan hemzeye ; tasgir ve cemi haliyle yai masdariye ile birleştiği zaman (g) ye tebdil olunur:
Ḫame'i men = benim kalemim. Ḫame'i = bir kalem. Ḫaste'i = hastasın. Ḫamekek = kalemcik. Bendegan = kullar. Asudegî = istirahat.

ها (**ha**) = İşte mânasınadır = İnek.

کعبه چه کنی یا حجرالاسود وزمزم
ها عارض وزلف وخط ترکان خطائی
خاقانی

Hacerülesvet ve zemzem ile Kâbeyi ne yapacaksın. İşte Hata güzellerinin yanağı, zülfü, hattı.
(*Ḫāḳānî*)

§ Cansız şeyleri cemilemek için ısimlerin sonuna getirilir.

نسیم خلد میورد بطرف جویبار ها
قاآنی

Irmaklar tarafında cennet rüzgârı esiyor.
(*Ḳāāni*)

هادُخت (**haduḫt**) = Yirmi bir kısımdan ibaret olan Zendden bir kısım.

هادَرویش (**haderviş**) = Türkistanda daima şiddetli rüzgârlara mâruz bir sahradır: vaktiyle birkaç seyyah derviş bu sahranın rüzgârları ve toz toprakları arasında birbirlerini kaybedip, ha derviş, ha derviş diye arkadaşlarını aradıklarından, bu sahranın adı, Haderviş kalmıştır.

هادُوری (**hadūrî**) = Çok yüzsüz bir sınıf dilenci.

معیشتی نه که با عزت وقناعت آن
بهردری نروم چون گدای هادوری
اثیر اخسیکتی

Bir maişet yok ki onun izzet ve kanaatiyle yüzsüz dilenci gibi her kapıya gitmiyeyim.
(*Eṯir Aḫsîketî*)

Cem'i haduryandır. Resmî günlerde yolları dolduran seyircilere de denir.

دعوای ده کنند ولیکن چوشگری
هادورین کوی وگدایان برزنند
سنائی

Köy davası ederler, fakat dikkat edersen köyün dilencileri ve çarşının sâilleridir.
(*Senā'î*)

هادی (**hadî**) = Taşıyanı köpek dalamıyan bir nevi taş.

هادیٔ مَهدی غُلام (**hadī'i mehdī gulam**) = Cenabı Peygamber aleyhisselâm.

هار (**har**) = Tertip üzere bir sıraya dizilmiş şeyler, hususiyle inci, la'l ve o gibilerin dizisi.

زدود مادر وهجر برادر
گسسته هار مرواريد دور
فخرالدين گرگانی

Anasının derdi, biraderinin firakından göğsündeki inci dizisi kopmuş.

(*Feḫreddîn Gurgānî*)

§ Boyun § İnsan ve hayvan tersi § Kokmuş et § Deli, hususiyle kudurmuş köpek § Deve yuları § Harîden=öğünmekten emir.

هارپا (**harpa**) = Trahonya denilen ayaklı bir cins ufak balık.

هارِش (**hariş**) = Öğünüş, masdarı harîden.

هارُو (**harū**) = Enderosun sevgilisi.

نه من كمتر از اندروسم بچهر
نه هارو ونه زيز عذرا بچهر
عنصری

Ben muhabbette Enderos'tan, çehrede Haru ve Azra'dan aşağı değilim.

(*Unṣurî*)

هارُوت فَن (**harūtfen**) = *k.* Sihirbaz

هارُون (**harūn**) = Hazreti Musanın biraderi § Postacı, nakip § Aciz ve hayret mânalarına Farsi olmayıp ismi a'cemîdir.

هارُونِ آستانهٔ گردون (**harūni āsitane'i gerdūn**) = *k.* Ay.

هاری (**harī**) = Kirizci, lâğım temizleyici, çöpçü. Sonundaki ya edatı nisbettir.

هاژه، هاژُو، هاژ (**haj, hajū, haje**)= Mütehayyir, sakit, bir yerde kalakalmış.

همواره همی رو سپس دانش زيراك
گنده بود آن آب كه استاده بود هاژ
ناصر

Daima ilmi takibet; zira bir yerde kalakalmış olan su kokar.

(*Nāṣır*)

§ Hakir ve zelil.

فلك كرچه بيش ازقياست ووهم
برهمت تو حقيرست وهاژ
فخری

Felek her ne kadar kıyas ve vehme sığmazsa da senin himmetinin yanında hakir ve zelildir.

(*Feḫrî*)

§ Fena, çirkin.

هاژیدن (**hajīden**) = Bakmak, hayran olmak § Ağlamak.

هاژوبیدن (**hajūbīden**) = Hayret etmek, şaşmak § Âciz olmak.

هاس (**has**) = Diğer, bir daha, dahi, de § Hiras=korku *muḫ.*

طیبق کردم وکنون پشیمانم
تا چنین چیزها نگویم هاس
مختاری

Lâtife ettiğimden dolayı pişmanım, bir daha sakın böyle şeyleri söylemiyeyim.

(*Muḫtārī*)

هاك (**hak**) = Yumurta.

هاكره، هاكله (**hakre, hakle**) = Dili tutuk, peltek.

بدور معدلتش رهزنان دزد ازیم
شدند هاکره از کاف کاروان گفتن
تاریخ معجم مؤلفی

Onun adaleti devrinde hırsız yolkesicilerin, kervanın kâfını söylemekten dilleri tutulmuştur.

(*Tarīḫi Mu'cem Mu'ellifī*)

Naşırī bu lûgatte Reşīdīden ilham alarak şöyle mühim bir mütalâa ve itiraz dermeyan ediyor ki şayanı dikkattir. Bu lûgatte Cihangīrī hata etmiş. Mezkûr beyti Sūzenīye nisbet ederler, memduhu methe dair hurufa riayetle şöyle demiştir:

زعین عدلش زای زبان دزد براه
چو هاکره شده از کاف کاروان گفتن

Onun adaletinin aynından, haraminin zeban'ının zası yani dilinin ucu, kervanın kâfını söylemekten düğümlenmiştir: kervana tecavüz şöyle dursun diliyle işarete muktedir değildir.

Cihangīrī hakreyi bir lûgat zanniyle dili tutuk mânasını vermiştir. İkinci lûgatte de (l) yi (r) den çevrilmiş saymıştır ki hatai fâhiştir.

هاكول (**hakūl**) = Sıçan otu.

هال (**hal**) = Top oynanacak meydanın iki tarafına konulan millerdir ki süvariler ortaya konan topa ellerindeki çevgen ile vurup bu millerin arasından geçirirler.

شاد باش ای مقبل فرخنده حال
کوی معنیرا همی بر سوی هال
مولانا

Ey hali kutlu, ikbal sahibi! Sevin, mâna topunu mil tarafına götür.

(*Mevlānā*)

§ Karar ve ârâm.

این باز سیه پیشه نگر بی‌پر وچنگال
گر هیچ نه آرام همی یابد ونه هال
ناصر

Bu kanadsız ve pençesiz siyah renkli toğana bak ki ne ârâm, ne kararı vardır.

(*Nāṣır*)

§ Küçük kakule = هیل (*ba.*).

هاله (**hale**) = Ay ağılı mânasına Arapçadır.

تا گرد ماه رویت خطت شده‌ست هاله
چشمی چو ابر دارم اشکی بسان ژاله
هدایت

Aya benziyen yüzünün etrafında hattın hâle teşkil ettiğinden

beri gözüm bulut, göz yaşım dolu gibidir.

(Hidâyet)

§ Renk ve levn § Müfsit fitnekâr § Meşalelerde yakılan yağlı çam ve meşe odunu.

هامال **(hamal)** = Misil, nazir.

این آتش واین باد وسیم آب ودگر خاك
هرچار موافق نه بیکجا ونه هامال
خسروی

Bu ateş, bu rüzgâr, üçüncüsü su, diğeri toprak; her dördü muvafık olarak ne bir yerde bulunur, ne naziri vardır.

(Ḫusrevî)

هامان **(haman)**=Firavunun veziri.

هاماوَران **(hamaveran)** = Yemen § Şam.

هامْراه **(hamrah)** = Yoldaş=hemrah.

سك وگرك همسایه وهامراه
بدندش همه ساله پویان براه
فردوسی

Köpek ve kurt bütün yıl ona komşu ve yoldaş olarak yola gitmekte refakat ettiler.

(Firdevsî)

هامَرز **(hamerz)** = Pehlevi lisanında kalk = ber ḫîz mânasınadır, mukabili hanî=otur.

هامُن **(hamun)** = Sahra, hamūn *muḫ.*

هامْوار، هامْواره **(hamvar, hamvare)** = Daima.

برفتند گردنکشان هاموار
بنزدیك مستظهر کامکار
زجاجی

Kuvvet ve kudret sahipleri daima bahtiyar Müstazharın yanına gittiler.

(Zuccâcî)

بریویان گیتی هامواره
شده بربزمگاه او نظاره
فخر گرگانی

Dünyanın güzelleri daima onun meclisinde görülmüş.

(Feḫri Gurgânî)

§ Düzgün, muntazam.

قدیم وحدث ونیك وبد ولطیف وکثیف
خطیر وبی‌خطر وهاموار وناهموار
ناصر

Kadîm ve hâdis, iyi kötü, lâtif ve kesif; muhataralı, muhatarasız, biçimli biçimsiz.

(Nâṣır)

هامُون **(hamūn)** = Sahra (*Ar.*) قاع.

آمد شب ای جمال هان اندر زمام آور جمل
تا برنشینم درزمان بنوردم این هامون وتل
هدایت

Ey deveci! Gece geldi. Haydi deveye yularını geçir ki derhal bineyim. Bu ovayı ve tepeyi geçeyim.

(Hidâyet)

muḫ. hamen.

هامِی **(hamī)** = Sergeşte ve hayran (*Ar.*) هائم.

هامیان (**hamyan**) = Para kesesi= hemyan.

هامیان ازسیم وزر پرداختن
به که سنگ منجنیق انداختن
سعدی

Keseyi gümüş ve altından boşaltmak mancınık taşı atmaktan hayırlıdır.

(*Sa'di*)

هان (**han**) = Tenbih ve tahzir edatıdır, emir ve nehide kullanılır.

هان تا سگ نان کسی نباشی
یا گربهٔ خوان کسی نباشی
نظامی

Aman sakın kimsenin ekmeğinin köpeği, yahut bir kimsenin sofrasının kedisi olmıyasın.

(*Niẓāmī*)

§ Çabuk ol ve acele et, haydi mânasına tahrik ve teşvik ifade eder.

دریاست مجلس شاه دریاب وقت دریاب
هان ای زیان کشیده کاه تجارت آمد
حافظ

Padişahın meclisi deniz gibidir. Vakti geçirme, ey ziyan çeken! Haydi ticaret zamanı geldi.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Teskine de delâlet eder.

فلک باستد اگر هیبت تو گوید هان
زمین بجنبد اگر حشمت تو گوید هین
شاعر

Eğer senin heybetin dur derse felek durur; eğer senin haşmetin haydi derse harekete gelir.

(*Şā'ir*)

هاوَشت، هاوُش (**havūş, haveşt**) = Ümmet ve tebaiyet edenler mânasına Zend lûgatidir.

هاوَن (**haven**) = Havan.

بزرق می‌نتوان بست باد درچنبر
بکید می‌نتوان سود آب درهاون
قاآنی

Hile ile rüzgârı çembere geçirmek, hud'a ile suyu havanda ezmek mümkün değildir.

(*Ḳāānī*)

های (**hay**) = Vay.

هایاهای، های‌های (**hay hay, haya hay**) = Matemzedelerin figanı ve ağlamalarının sedası.

این بگفت وگریه درشد های های
مولانا

Bunu söyledi ve hay hay diye ağlamağa başladı.

(*Mevlānā*)

بگریست بهای های وفریاد
کرد ازپدرش بنوحه درداد
نظامی

Hay hay ve feryat ile ağladı, pederini nevha ile yâd etti.

(*Niẓāmī*)

Birincisi tahrik ve tacil de ifade eder.

هایاهُوی (**haya hūy**) = Zevk ve safa edenlerin velveleleri.

فلک ازمجلس انس تو پرست ازهایا هوی
عالم ازگریهٔ خصم تو پرست ازهایا های
انوری

Felek, senin ülfet ve ünsiyet edilen meclisinden hay ve huy ile; dünya, hasmının ağlamasından hay ve vay ile doludur.
(*Enverî*)

Hay huy, hoya hoy da denir.

هابِنَه، هابِنَه (**habine, habîne**) = Herayine muhaffefidir (*ba.*).

هَبَك (**hebak**) = Tepe.

یکی گرز زد ترکرا بر هیاك
که از اسب اندر آمد هامدم بخاك
فردوسی

Türkün tepesine bir topuz vurur vurmaz attan taprağa düştü.
(*Firdevsî*)

هَبَد (**hebed**) = Ekincilerin tarla düzledikleri sürgü; (p) ile de doğrudur.

هَبَر (**heber**) = Cerahat, irin.

کس چو جاهیست پر زخون وهبر
مردم ازوی چه کار یابد وفر
پور بها

.... kan ve irin ile dolu bir kuyu gibidir. İnsan ondan ne faide ve revnak bulur.
(*Pūrbehā*)

هَبَك (**bebek**) = El ayası.

هَبِيد (**hebîd**) = Ebucehil karpuzu (Nāşırî). Ebucehil karpuzunun çekirdeği (Burhan).

هَبْيُون (**hebyūn**) = Afyon.

هَج (**hec**) = Mızrak ve direk gibi dikilen ve durdurulan şey.

چم قدر جمال الحق والدین که سعادت
ازنیزهٔ او کرد علمهای ظفر هیج
فخری

Kadr ve mertebede Ceme benziyen cemalülhak veddin ki saadet; zafer bayraklarını onun mızrağından dikmiştir.
(*Fehrî*)

Heckerden = dikmek.

هَجَاوَر (**hecaver**) = Hatada, güzelleriyle meşhur bir belde.

ای کرده روح پرلب لعل تو نوگری
محبوب اربکی ونگار هجاوری
پور بها

Ey, ruhi lebi lâ'line hizmetkâr olan Özbek mahbubu ve Hecaver güzeli!
(*Pūrbehā*)

هَجْده (**hecde**) = Sayılardan on sekiz.

هَجَند (**hecend**) = Ermeniler hıyarı denilen nebat = bergest.

نه هم قیمت لعل باشد بلور
نه هرنك گلنار باشد هجند
عسجدی

Ne billûr, lâ'l kıymetinde, ne hecend nar çiçeği renginde olur.
(*'Asedî*)

هَجِير (**hecīr**) = Guderz'ın oğlu: Suhrab onu Sebzvar'da esir etmiştir.

هجیر دلاور میانرا ببست
بران بارهٔ بیژنك برنشست
فردوسی

Bahadır Hecir hazırlandı, o seri yürüyüşlü ata bindi.
(*Firdevsi*)

§ (h) nin ötresiyle, güzel, iyi.

بشاه جهان گفت زودشت پیر
که دردین ما این نباشد هجیر
فردوسی

İhtiyar Zerdüşt, cihan padişahına, bizim dinimizde bu iyi değildir, dedi.
(*Firdevsi*)

هَدمان (**hedman**) = Başkasını nefsine tercih ki Arapça îsar da denir.

هَدَنك (**hedenk**) = Kır at.

هُده (**hude**) = Hak, sahih § Faide. Bihude = nahak, bâtıl, faidesiz.

مهر خواهی زمن وبد مهری
هده خواهی زمن وبیهدهٔ
قطران

Benden muhabbet ve şefkat istiyorsun, kendin muhabbetsiz ve şefkatsizsin; benden hak istiyorsun, kendin haksızsın.
(*Ḳetrān*)

هَدی (**hedī**) = Yağmur suyiyle husule gelen ekin.

هَدِيَه (**hedīne**) = Merdiven, basamak.

هَدِيهٔ دندان (**hediye'i dendan**) = Diş kirası.

هَر (**her**) = Umum ifade eder bir kelimedir (*Ar.*) كل.

هر ورق دفتریست معرفت کردکار
سعدی

Her bir varak, marifeti ilâhîyeye dair bir defterdir.
(*Sā'dī*)

İstifham edatları چه، کجا، کدام، که kelimelerinin evveline gelince bunları istifhamdan tecrideder: Herçi = herçiz = her şey § Herkuca = herca = her yer § Herki = herkes = her kimse § Buğday arasında biten ve delice denilen nebat. (H) nin zammiyle korkmak, yürek oynamak

هَرّا (**herra**) = Helîle denilen müshil ilâç § At haşasına konulan altın ve gümüş kabara, göğüslük, yular gibi, ata ait şeyler. Kabara ve kakma şeklinde helîleye benzediği için bu mânaya da gelmiştir.

هری زین چو اختر وبرکستوان چو چرخ
افکنده بخت زیور عیدی براشقرش
خاقانی

Eyerin kabarası yıldız, giyimi felek gibi; talih onun al atını bayrama mahsus süsle süslemiş.
(*Ḫāḳānī*)

هُرّا (**hurra**) = Korku, haşyet § Kılıç parıltısı.

زهرای حمله زهرای تیغ
شده آب خون دودل تند میغ
نظامی

Hücum korkusundan, kılıç parıltısından, bulutun öfkeli kalbinde su kan oldu.

(*Nizāmi*)

§ Yırtıcı canavar sesi gibi korkunç ses.

نه آوای مرغ ونه هرای دد
فرو شسته کیتی لب ازنیك وبد
فردوسی

Ne kuş sedası, ne yirtıcı hayvan sesi; dünya iyi ve kötüden dudağını yıkamış: vazgeçmiş.

(*Firdevsi*)

هِرّا (**hirra**) = Aşağıya dökmek, dökülmek ve döküldüğü zaman çıkan ses § Herat şehri, Horasanda bir nehir § İyi bahtlı, mesut kimse § Herat evvelce İranın Horasan şehrine bağlı iken şimdi Afgan idaresinde bulunan şehir: Hirī, Hira da denilirse de (h) nin üstün olması münasiptir هری (*ba.*)

هِراس (**hiras**)=Korku; hirasīden = korkmaktan (*ismas.*), emir.

بیزدان هراسان کس که شد ناسپاس
بدل اندر آید زهر سو هراس
فردوسی

Cenabı Hakka şükretmiyen kimsenin kalbine her cihetten korku gelir.

(*Firdevsi*)

(H)nin fethiyle dikenli bir ağaç. Hirasendegân=müttakî ve zâhitler.

هِراسَه (**hirase**)=Korkutacak şey, hususiyle bostan korkuluğu.

هِراسیدَن (**hirasīden**) = Korkmak, belinlemek, etrafa şaşkın şaşkın, bel bel bakmak.

چه باشد هراسیدنت زان کسی
که داردهم ازخانه دشمن بسی
نظامی

O kimseden ne korkuyorsun ki evde de birçok düşmanı vardır.

(*Nizami*)

هَراش (**heraş**) = Kusmak, kay.

زچه توبه نکنند خواجه چوجا که بود
قدحی بخورد راست کند زود هراش
شهید

Her nerede olursa bir kadeh şarap içince hemen kay eden efendi acaba şarap içmeye neden tövbe etmez.

(*Şehid*)

هَرایَند (**herayend**) = Mahiyet.

هَرایِنَه، هَرایَنَه (**herayine, herayīne**) = Elbette, şüphesiz, naçar.

گر بگرد عروس جمالت ماآینه
خودبین شود هرآینه آن به که ننگرد
سلمان

Geline benziyen cemalin aynaya bakarsa hodbin: kendini beğenici olur, herhalde bakmaması iyidir.

(*Selmān*)

ازدود آه ماست صفای جمال تو
روشن کند هرآینه خاکستر آینه
شانی

Senin cemalinin saffeti bizim ahımızın dumanındandır. Göl aynayı şüphesiz ziyadar eder.

(*Şānī*)

هرایینه بود (**herayinebūd**) = Cenabı vacibülvücut.

هربد (**hirbed**) = Hirbed (*muḥ.*) هیربد (*ba.*).

هربنك (**hurbenk**) = Karamuk yahut kakule denilen nebat, çokça yenmesi aklı bozarmış (*Ar.*) زوان.

هربو (**herbū**) = Fesleğene benzer bir çiçek.

اگرچه هربو چون ضیمران بود درشکل
کجا توان شبه ضیمران هربو کرد
اخسیکتی

Her ne kadar herbu şekilde fesleğene benzerse de fesleğeni herbuya teşbih nerede mümkündür?

(*Eḥsiketī*)

هرپاسب (**herpasb**) = Sebai seyyareden her biri. Herpasyan = seyyareler.

هرتوز (**hertūz**) = Doğru söz.

هرجان (**hercan**) = Yabani badem. Arapçada yağına "zeytülhercan" derler.

هرج ومرج (**hercumerc**) = Karmakarış: Birbirine uymıyan insanların cemiyetinde ve muharebede olan hal.

هرجائی (**herca'ī**) = Bir yerde durmıyan, sebatsız.

هرد (**hered**) = Zerdeçav denilen sarı ağaç.

هرروزه (**herrūze**) = Daima, muttasıl § Her günkü zikir ve evrat.

هرزه (**herze**) = Beyhude, abes, faidesiz.

یکچند بهرزه عمر بگذشت
شاعر

Birkaç faidesiz şeyle ömür geçti.

(*Şā'ir*)

هرزه درای (**herzederay**) = Yanşak, mânasız söz söyleyici, çan çan eden.

هرزه‌دزد **(herzeduzd)**= Değersiz eşya çalan hırsız.

هرزه‌لای **(herzelay)**= Herzederay.

هرزیدن **(herzîden)** = İmdat ve muavenet etmek.

هرس **(hers)**= Sakaf örtecek direk.

هرسه دوختر **(her se duḫter)** = Benatüna'ş denilen üç yıldız ki na'ş denilen dört yıldızla mecmuuna yedîker derler.

هرسه نوع **(her se nev')**= Mevalidi selâse: Cemat, nebat, hayvan.

هرشه **(herşe)** = Sarmaşık otu (*Ar*) hablülmesakin.

هرقل **(hirḳil)**= Rum padişahlarından biri.

کسی هرقل تیغ هندی بکسل
بر سر قیصر صلیبها همه بشکن
فرخی

Hirkilin zünnarını tigı hindî ile kes; kayserin başı üstünde bulunan bütün salipleri kır.

(*Ferrāḫî*)

هرگ **(hurg)** = Akılsız, ahmak, şaşkın.

هرکار **(herkar)** = Taştan mamul yemek çömleği, mutlak içinde yemek pişirilen zarf.

بیامدزن ازخانه باشوی گفت
که هرکاره وآتش آور نهفت
فردوسی

Kadın evden geldi. Kocasına gizlice tencere ve ateş getir dedi.

(*Firdevsî*)

§ Her işe karışan adam.

هرگاه **(hergâh)** = Her zaman.

هرگز **(hergiz)** = Asla, daima, ebedî, hiçbir vakit.

هرگزم صیت کرم ناید بگوش
یا کرم خود نیست یامن خود کرم
ناصر بخاری

Keremin şöhreti hiçbir vakit kulağıma gelmez; ya Kerem hakikaten yoktur, yahut ben sağırım.

(*Nāṣırı Buḫārî*

دل‌در جهان مبند که با کس وفا نکرد
هرگز نبوده دور زمانرا تبدلی
سعدی

Dünyaya gönül bağlama ki kimseye vefa etmedi; zamanın devri hiçbir vakit tebeddülsüz değildir.

(*Sa'dî*)

Hergizî = daimî, ebedî.

ای طمع کرده زنادانی بعمر هرگزی
تا فزونی وکمی مرهرگزیرا کی سزی
ناصر

Bilgisizliğinden dolayı ebedî ömür istiyen kişi! Artış ve eksilişle ebediyete nasıl liyakat kesbedersin.

(*Nâşır*)

هُرْماس (**hurmas**) = Şeytan.

هُرْمُسْت ، هُرْمُس ، هُرْمُزْد ، هُرْمُز

(**hurmuz, hurmuzd, hurmus, hurmust**) = Her şemsî ayın birinci günü ve bu günün işlerini idareye memur sayılan melek.

بگیرای شاه آزاده ملك طبع وملکزاده
زدست دلبران باده بدین هرمزدوشهریور
عنصری

Ey melek tabiatlı ve melik zade olan hür padişah! Bu ağustosun birinci günü dilberlerin elinden bâde al.

(*Unşurî*)

بشه کیفت فردا بهرمزدروز
چوپیدا شود شمع گیتی فروز
بفرمان تامهتران سپاه
بیایند یکسر بدین بارگاه
زرآشت

Padişaha, yarın ayın birinci gününde âlemi tenvir eden güneş çıkınca emret ki askerin büyükleri hepsi bu bargâha gelsinler dedi.

(*Zerâteşt*)

§ Müşteri yıldızı § Behmen bin İsfendiyarın oğlu § Nuşirvanın oğlu. Hürmüs, Hazreti İdrisin de ismidir ki ona Hürmüsülhuramise; saltanat, nübüvvet ve hikmeti cemettiğinden dolayı (müselles binnime) derler.

ارعلمش داده دهر محدث
یك ثلث هرمس مثلث
خاقانی

Hâdis olan zaman onun ilminin üçte birini Hürmüsü müsellese vermiş.

(*Hâkânî*)

§ Hürmüz, Gül adındaki sevgilinin âşıkıdır, bunların hikâyelerini şeyh Attar hazretleri nazmetmiştir. Hürmüzd perşembe günü mânasına da gelir.

هِرَنْد (**hirend**) = Curcan civarında büyük bir nehir.

هَرْنُوت (**hernût**) = Mekr ve hile, kin ve adavet.

هَرْنِيدساوْ (**hernîdsav**) = Ateşperest İranilerin ilk peygamber addettikleri (Mehabad) ın âdabı cihandariye dair tasnif ettiği kitap ki ismi (Peymanı Ferhenk) dir.

هَرْو (**herv**) = Şecaat.

هَرْوانه (**hervane**) = İşkence ve eziyet. Darüşşifaya da derler; çünkü orada delileri tedavi için tazibederler.

بفرمود کاین را بهروانگاه
برند وکشندش هم انجاتیه
فردوسی

Emret ki onu mücazat mahalline götürsünler ve orada helâk etsinler.

(*Firdevsî*)

هشت دیوانه حکم کن شاها
تابرندش بسوی هروانه
فخری

Padişahım! delidir, emret ki onu şifahaneye götürsünler.

(*Fehrî*)

هَرُوتُوم (**herūtūm**) = Karnıyarık tohumu.

هَرْوَكْ (**hervek**) = Hüsrevü Pervizin ismi.

هِرْوُلْ (**hirvul**) = Hurle denilen, burçak nev'inden hayvan yemi.

هَرُوم (**herūm**) = Bir cengâver ismi § Bilâhare Berdaʿ namını alan şehir.

بفرمود تا فیلسوفی بروم
برد نامه نزدیك شهر هروم
فردوسی

Emretti ki bilâdı Rumdan bir feylesof, Herum şehri civarına mektup götürsün.

(*Firdevsî*)

هرومش لقب بود زاغاز کار
کنون بردعش خوانده آموزگار
نظامی

Onun lâkabı evvelâ Herum idi; şimdi ehli talim ona Berdaʿ ismini vermiş.

(*Nizamî*)

هروهل (**herūhil**) = Susam posası, harekesi meçhuldür (Burhanı Katıʿ ve Camiʿ)

هِرَوِی (**hirevī**) = Herate mensup § Yedi nevi Farsça lûgatten bir nevi.

هُرَّه (**hurre**) = Mak'ad delığı

هَرْهَفْت (**her heft**) = Kadınların yedi nevi süsü: Kına, rastık, allık, üstübeç, sürme, altın varak, kalemisk. Zamanımızda kına ile altın varak meti uktür. Kalemisk yerine de levanta, kolonya kullanılmaktadır.

کنیزانی همه هرهفت کرده
بهورنج دوپس زربفت پرده
جامی

کنیز (*ba.*).

هِراه، هِری (**hirī, hirah**) = Herat şehri.

گرکسی پرسد ترا کز شهر ها خوشتر کدام
درجواب ار راست خواهی گفتن اورا گوهری
این جهانرا همچو دریادان خراسان راصدف
درمیان آن صدف شهرهری چون گوهری
شاعر

Eğer bir kimse sana şehirlerden hangisi daha hoştur diye sorarsa ona cevapta doğrusunu söylemek istersen, Herat de; bu dünyayı deniz, Horasanı sedef farzet, o sedefin ortasında Herat şehri inci gibidır.

(*Şaʿir*)

همه اعیان وبزرگان نشابور و هراه
شاعر

Nişabur ve Hirah'ın bütün eşrafı ve büyükleri.

(*Şā'ir*)

هَرْیار (**heryar**) = Ekseriya atlarda zuhur eden fazla diş = هزهار (*ba.*).

هُرِین (**hurîn**) = Korkunç ses = hurra.

هِرِیوَه (**hirîve**) = Herat şehrine mensup = Hirevî, Hirî § Halis altın § Fahişe.

هزار (**hezar**) = Bin adedi.

فضل خدایرا که تواند شمارکرد
یاکیست آنکه شکریکی ازهزار کرد
سعدی

Allahın fazlu keremini kim sayabilir; yahut onun binde birinin şükrünü ifa edecek kimdir?

(*Sa'di*)

§ Bülbül.

گفتم که یافت هزاران بگلستان
گفتاز گلستان رخ من بهزار بار
قاآنی

Bülbüllerin gülistana girmelerine izin verildi dedim. Benim yanağım gülistandan bin kere iyidir dedi.

(*Ḳāāni*)

Her iki mânaya kıyasî ve gayri kıyasî olarak (ان) an ve «ها» ha ile cemilenir. Âhırında "an„ ile bülbül mânasına müfret olarak da kullanılır § Tavla oyununun dördüncü nev'i زد (*ba*). Hafız Şirazinin

(صفیربلبل شوریده ونفیر هزار)
و
(عندلیبانراچه پیش آمد هزاران راچه‌شد)

demesinden hezarın bülbülden baş ka bir kuş olduğu anlaşılıyor.

هَزارَاسْب (**hezaresb**) = Harezmde metîn bir kale.

بهزار اسب فزون اردوهزاراسب گرفت
همه‌را ترشده ازخون خداوندان تنك
فرخی

Hezaresbde, hepsinin kolanı sahiplerinin kanından ıslanmış iki binden fazla at zaptetti.

(*Ferrūḫî*)

هَزارِاسپَند (**hezarispend**) = Kırmızı üzerlik.

هَزارآسْتِین (**hezarāstîn**) = (*k.*) Deniz.

هَزارَافْشان (**hezarefşan**) = Hezar rahşan, hezar keşan, ak asma, ören gülü, bin kulaç denilen nebat. Nāşırî hezar rahşanın aslı hezar çeşandır, lügat sahipleri yanılmışlardır diyor.

هَزارآواز، هَزارآوا (**hezarāva, hezarāvaz**) = Bülbül yahut bülbül nev'inden bir kuş.

هَزارْبُر (**hezarbur**) = Horasanda bir kale.

هزارپا (**hezarpa**) = Kırkayak.

هزارپیسر (**hezarpiser**) = Yılan çıkaran otu.

هزارتابه (**hezartabe**) = Güneş.

تای‌تاید هزار تابه
از کنید این بلند طارم
سیفی

Bu yüksek çatılı kubbeden güneş doğdukça.

(*Seyfi*)

هزارتوی، هزارخانه (**hezartūy, hezarhane**) = Kırkbayır: geviş getiren hayvanların üçüncü midesi.

هزارچشمه (**hezarçeşme**) = Saratan illeti, kanser. Türkçesi, kalbur çıbanı.

هزاردستان، هزاردستان (**hezardastan, hezardestan**) = Bülbül yahut bülbül nev'inden bir kuş.

هزار دستان دستان زدی بوقت بهار
کنون همی نزند تادرامده است خزان
هزار دستان امروز درخراسانست
بمجلس ملك اینك همی زندبستان
فرخی

دستان (*ba.*).

هزارمیخ (**hezarmīḫ**) = Derviş hırkası: Çok yamalı olduğundan bu isim verilmiştir § Yıldızları itibariyle gökten kinayedir.

هزاك (**huzak**) = Aptal, her söze kanan.

بیایدداشت دائم خویشرا راست
نیایدبود مردمرا هزاکا
دقیقی

Kendini daima doğru tutmalı; halkın budalası ve söze kananı olmamalı.

(*Dekiki*)

هزد (**hezd**) = Kunduz.

هزدکند (**hezdkund**) = Kunduz hayası.

هزمان (**hezman**) = Herzaman *muḫ.*

بوشتم ایجد تجرید پس چون نشرهٔ طفلان
نگاریدم بسرخ وزرداشك وچهره هزمانش
خاقانی

Ebcedi tecridi yazdım, sonra onu çocukların talim tahtası gibi her zaman göz yaşı kırmızısı ve çehre sarısiyle süsledim. Yani nefsin arzu arından sıyrıldıktan sonra sararmış çehre ve kanlı göz yaşlarımla Allahıma yalvardım.

(*Hākāni*)

ایجد تجرید نوشتن (*ba.*).

هزو (**hezū**) = Şeci, bahadır.

هزوان (**hezvan**) = Lisan, dil.

هَزینه **(hezīne)** = Harç ve masraf.

کردم هزینه دوره مدح تو نقد عمر
ورا ندکی بمانده ازان هم برای تست
کمال

Ömür nakdini seni medih yolunda sarfettim; her ne kadar az kalmışsa da yine senin içindir.

(Kemāl)

§ Evlât ve iyalin nafakası.

همه عالم عیال جود وینند
اودهدشان هزینه وکابین
ابوالفرج

Bütün dünya onun cömertliğinin ailesidir. Onun cömertliği sayesinde geçinirler, nafakalarını ve ağırlıklarını o verir.

(Ebūlferec)

§ Hazine mânasına da gelir.

هَژده **(hejde)** = Sayılardan on sekiz. (هشتده) den çevrilmiştir.

هَژهاژ **(hejhaj)** = Atlarda zuhur eden fazla diş = heryar.

هُژیر **(hujīr)** = Güzel, iyi.

همیشه وعدهٔ او نادرست وناز درست
همیشه عادت او ناهژیر وروی هژیر
قطران

Onun va'di daima yalan, nazı tamamdır; onun âdeti daima çirkin, yüzü güzeldir.

(Ḳeṭrān)

ای فخر آل اردشیر ای مملکتا ناگزیر
ای همچنان چون جان وتن آثاروافعالت هژیر
دقیقی

Ey Erdşîr sülâlesinin medarı iftiharı! ey, memleket kendisine muhtaç olan! ey, ayniyle can ve vücut gibi âsar ve efali güzel!

(Deḳīḳī)

§ Çevik, âkıl ve basiretkâr § Uğurluluk ve saadet mânasını da ifade eder.

نوروز فرخ آمد ونغز آمد وهژیر
باطالع سعادت وباکوکب منیر
منوچهری

Mübarek nevruz iyi ve güzel geldi, saadet getirici talih ve parlak yıldızla geldi.

(Minūçihrī)

هَست **(hest)** = Var, vardır mânasına olup menfisi yok, yoktur mânasına «نیست» tir.

«که داند جز او کردن از نیست هست»
سعدی

Ondan başka yoktan var eylemeyi kım bilir?

(Sa'dī)

«راحق نیست هران خانه که جاری هست»
سعدی

Hasta olan evde rahat yoktur.

(Sā'dī)

هَستره **(hestere)** = Saz ve çubuktan örülmüş çuval şeklinde bir şeydir ki onunla kireç ve kerpiç taşırlar = زنبر (*ba.*).

هَستو **(hestū)** = Muḳir ve muterif

بهستیش هستو شوی ازنخست
اگر خویشتن راشناس درست
اسدی

Eğer kendini tamamen bilirsen iptida onun varlığına inanırsın.
(*Esedi*)

§ Çekirdek=ḫestū. Hak, doğruluk, eşyanın hakîkatı mânalarına da gelir.

هستودان **(hestūdan)** = Azerbaycanda hüküm süren padişahların birincisi. Meşhur şair Ketran bunu methedenlerdendir.

هسته **(heste)** = Çekirdek = ḫeste. Mevcut mânasını da ifade eder.

هستی **(hesti)** = Varlık (*Ar.*) vücut § Hodbinlik § Hodpesendlik, eneiyet, muhakkikler nazarında vücudu mutlak ki halikı mevcudatın vücududur.

هرچیز درزمانه بهستیست مفتخر
چیزات وی که هستی ازان دارد افتخار
قاانی

Dünyada her şey varlıkla iftihar eder; onun zatından başka ki varlık onunla iftihar eder.
(*Ḳāani*)

هسد **(heseđ)** = Yaba (Reşidi).

هسیر، هسر **(heser, hesir)** = Buz.

گردد ازسردی دم اعدات
آب دردیرمه یکه هسر
فخری

Düşmanının soğuk nefesinden su, haziranda Mekkede buz tutar.
(*Fehri*)

امروز از جمالت دوشینه بندرا
جانیست پرزآتش وطبعیست پرهسیر
سنائی

Bugün dün gecenin hacaletinden bendenin ruhu pür hararet, tab'ı soğuktur.
(*Senāi*)

هسک **(hesek)** = Ekincilerin harman savurdukları yaba § Saz ve kamıştan yapılma harman kalburu, tipir.

هش **(heş)** = Gitmek.

گر بر تهمتن هشی بصاف
عزالدین

Eger harbde Tehemten'in yanına gidersen.
(*İzzeddin*)

§ Balçık.

هش **(huş)** = Akıl, hûş *muḫ.*

بباش طبیب عیسوی هش
امانه طبیب آدمی کش
نظامی

İsa akıllı tabip ol; adam öldürücü tabip değil.
(*Niẓāmi*)

§ Ruh ve can § Mevt, helâk.

هشپلک **(huşpulek)** = Güvercinle oynıyanların çaldıkları ıslık.

هُش زِدای **(huşziday)**=(*k.*) Şarap.

هَشت **(heşt)** = Sekiz adedi.

هِشت **(hişt)** = Hişten = salıvermek, bırakmak, sakınmak, sallandırmaktan mazi.

قیامت کسی بینی اندر بهشت
که معنی طلب کردو دعوی بهشت
سعدی

Kıyamet günü bir kimseyi cennette görürsün ki dâvayı bıraktı da mânayı istedi.
(*Sa'di*)

هشتاد **(heştad)** = Sayılardan seksen.

هَشت بُستان، هَشت باغ **(heşt bağ, heşt bustan)** = Cennetin sekiz tabakası ki şunlardır: Huld, Darüsselâm, Darülkarar, Adn, Me'va, Naim, İlliyyîn, Firdevs.

هَشت دَهان **(heşt dehan)** = Ebegümeci § Ödağacı.

هَشت گَنج **(heşt genc)**=Hüsrevin sekiz hazinesi: gençi arus, badaver, dîbei husrev, efrasyab, suhte, hadra, şâdâver, bar.

هـ . هـ. مَنظَر، هـ. مَرعیٰ، هَشت مأویٰ هَیکَلِ رِضوان **(heşt me'va, heşt mer'a, heşt menzer, heşt heykeli rizvan** = (*k.*) Cennetin sekiz tabakası هشت باغ (*ba.*). § (*k.*) Eflâk.

هَشفِیفُل **(heşfîful)** = Yaban havucu: Mühri Süleymani, çarhı felek de derlermiş.

هَشنَك **(heşenk)** = Müflis, fakir = bitik.

هَشتوِیش **(heştvîş)**=Hamsei müsteraka'nın beşinci günü پنجاوزدیده (*ba.*).

هَشت ومشت **(heştumuşt)** = İki veya daha ziyade kimselerin tokat tokada kavgaları.

هُشو **(huşû)** = Akıl, huşumend: akıllı = huşmend.

هُشیار، هُشیوار، هُشوار **(huşvar, huşivar, huşyar** = Zeki, akıllı, basiret sahibi.

دست برداشت ماردمالیدن
بتلطف نه کار هشیارست
کان بد اخلاق وبد مروترا
سنك برسرزدن سزاوارست
سعدی

Taltif suretiyle yılanın sırtını sığamak akıllı işi değildir; çünki o çirkin huylunun ve mürüvvetsizin başına taş vurmak lâyıktır.
(*Sa'di*)

خبر یافت لختی شه کاردان
هشیوار وباهنك وبسیاردان
فردوسی

Vâkıfı umur, zeki, vakur, çok bilen padişah bir miktar vâkıf oldu.

(Firdevsi)

هف **(hef)** = Çulha tezgâhı, çulha tarağı diyenler de vardır.

هفت **(heft)** = Sayılardan yedi.

هفت **(hift)** = Kurumaya yüz tutan yaş şey.

هفت **(huft)** = Su içerken arada alınan soluk.

یاد داری که یار موسم گل
دردکان قفای سرپل
برف ودوشاب هفتی خوردیم
هرکی هفت هفتی خوردیم
جامی

Hatırlar mısın geçen sene gül mevsiminde köprü başında bir şerbetçi dükkânında bedava karlı pekmez içiyorduk; her birini soluk ala ala içiyorduk.

(Câmi)

هفت آبا **(heft āba)** = ... Âsya, ... eyvan, ... bam, ... bünyan, ... perdei ezrak, ... perkâr, ... hadra, ... sakaf, ... tarem, ... tabak, (*k.*) eflâki seb'a.

هفت آینه **(heft āyine)**=... Ahtan, ... ejdeha, ... banu, ... hatûn, ... rahşan, ... sultan, ... şem'ı, ... mihrab, (*k.*) kevakibi seb'a.

هفت برادران، هفت اورنك **(heft evrenk, heft biraderan)**=(*k.*) Yediger tâbir olunan yıldızlardır ki dördüne naaş, üçüne benatünnaaş derler.

تابرین هفت فلك سیرکنند هفت اختر
همچنین تاك بدیوار بود هفت اورنك
فرخی

Seb'ai seyyare, eflâki seb'a üzerinde seyrettikçe, yediger yıldızı duvardaki asma gibi oldukça.

(Ferruhi)

هفت اصل **(heft āsl)** = ... Rukkai edken, ... şadırvanı edken, ... fers, ... net', ... dükkân, ... rasad, ... alefhane, ... zemin, (*k.*) yedi zemin tabakası ki yedi iklimdir.

هفتادکشتی **(heftadkeştī)** = Hayvanlara ârız olan yetmiş türlü hastalık.

هفتادودوشاخ، هفتادودوکشتی **(heftadūdū keştī, heftadūdū şaḫ)** = (*k.*) Yetişmiş iki fırkai dâlle.

هفت الوان **(heft elvan)** = Türlü dediğimiz yemek § (*k.*) Hazreti İsaya ait mâide.

هَفْت اَنْدام (**heft endam**) = Baş, göğüs, karın, iki el, iki ayak. Göğüs ve karın yerine iki yanı sayanlar da olmuştur.

گرزبانت مدح آن‌شه‌ی تند
هفت اندامت شکایت می‌کند
مولانا

Eğer dilin o padişahı methediyorsa yedi âzan şikâyet ediyor.
(*Mevlâna*)

هَفْت بَرْك (**heft berk**) = Kulapa denilen nebat.

هَفْت پِدَر (**heft peder**) = Yediger denilen yedi yıldız, yedi kat gök.

چارمادرکه اندوهفت پدر
من زیك مادرو زیك پدرم
دهلوی

Dört ana = anasırı erbaa, yedi baba = eflâki seb'a kim oluyorlar, ben bir ana bir babadanım
(*Dehlevi*)

هَفْت پَرْده (**heft perde, heft rah, heft mecelle**) = Gözde olan perdeler, heft perde yedi kat göke ve sazda olan yedi perdeye de denir.

هَفْت پِير (**heft pîr**) = Yedi pîrler, yedi büyükler: Kuranı Kerimin kıraatinin üstadlarıdır: Nafi', İoni Kesir, Ebu Ömer, İbni Âmir, Âsım, Hamza, Kesaî.

هَفْت تَنان، هَفْت مَرْد، هَفْت مَرْدان (**heft tenan, heft merd, heft merdan**) = Eshabı kehf § Ahyarı seb'a, yedi Büyükler.

هَفْت جُوش (**heft cūş**) = Eritilmiş demir, ruhi tutya, kurşun, bakır, kalay, altın, gümüş.

یکی گرزشش پهلوی هفت جوش
که می ویخت مغز سرازابکوش
فردوسی

Baştan beyni kulağa döken yedi nevi madenden yapılmış altı dilli topuz.
(*Firdevsi*)

هَفْت حال (**heft hal**) = (*k.*) Her zaman: Yedi halden murat yedi gündür.

هَفْت حِكايَت (**heft hikâyet**) = Heft endamda yazılan âzanın hassalarına ve hallerine işarettir.

هَفْت خَط (**heft het**) = Cemin kadehindeki şu çizgiler: Hattı cevir, hattı Bağdat, hattı Basra, hattı ezrak, hattı eşk, hattı kâseger, hattı furudine § (*k.*) Yedi iklim.

هَفْت خَليفه (**heft helîfe**) = Ruhun yedi halifesi olan iç âza: Mide, ciğer, akciğer, yürek, öd,

dalak, böbrek § Ruhi hayvanî: akıl, görüm, işitim, tadım, kokum, dokunum, kuvayi hissiyeden kinayedir. = هفت اندام (*ba.*) Secde yeri olan yedi âza: alın, iki el ayası, iki diz, iki ayak baş parmakları.

هفت خزینه (**heft ḫezîne**) = (*k.*) Mide, ciğer, akciğer, yürek, öd, dalak, böbrek § Yedi kat felek.

هفت خوان (**heft ḫuvan**) = İkidir: Biri Mazenderanda hapsedilen Keykâvusu kurtarmak için Rüstemin yedi günde katettiği merhaleden ibarettir ki her merhalede birçok insanlar, hayvanlar, devlerle uğraşarak Keykâvusu kurtarmıştır. Diğeri İsfendiyarın kız kardeşlerini kurtarmak için Belhten Ruyinezer şehrine yedi günde aynı suretle gidip Ercası katl ile hemşirelerini kurtarmıştır.

هفت دانه (**heft dane**) = Buğday, arpa, nohut, mercimek, bakla, böğrülce ile pişirilen aşure.

هفت در هفت (**heft der heft**) = هر هفت (*ba.*).

هفت دور (**heft devr**) = Yedigere taallûk eden yedi devir.

هفت ده (**heft de**) = On yedi. Süslenmiş, bezenmiş yerinde de kullanılır.

هفت رنك (**heft renk**) = Yedi renktir ki her biri bir yıldıza mensuptur. Siyah - zuhale, hâkimüşteriye, kızıl - mirrihe, sarı - güneşe, ak - zühreye, gök ve mavi - utarite, cengâri - aya § Nakışlı şey, هر هفت (*ba.*).

هفت زرده (**heft zerde**) = Katmer zerin (*Ar.*) عبهر مضاعف.

هفت سلام (**heft selâm**) = Kuranı Kerimde (selâm) ile başlıyan yedi ayeti kerime.

هفت قلعهٔ خیبر (**heft kal'e'i heyber**) = Hayber kalesinin müştemil olduğu yedi hısın

هفت قلم (**heft ḳelem**) = Yedi nevi yazı ki erkamı seb'a tâbir olunur: sülüs, muhfak, tevki', reyhani, rika', nesih, talik.

هفتك (**heftek**) = Kuranı Kerimin dörtte biri ki yedi cüz ve iki hizibden ibarettir.

هفت کار (**heft kâr**) = Yedi türlü iplikle dokunmuş kumaş.

باز فراش چن یعنی نسیم نوبهار
بر چن گسترد فرشی ازپرند روزکار
این یعین

Yine çimen ferraşıyani ilkbahar rüzgârı yedi renkli atlastan çimene yaygı döşedi.

(*İbni Yemin*)

هفت گنجینه **(heft gencīne)**=Yedi maden ki şunlardır: Altın, gümüş, bakır, demir, kurşun, kalay, pirinç.

هفت گیسودار **(heft geysūdar)** = Yediger § (*k.*) Yedi felek.

هفت مرد **(heft merd)** = هفت تن (*ba.*).

هفت مغز **(heft megz)** = Bir nevi tatlı مالکانه (*ba.*).

هفت میوه **(heft mīve)** = Yedi türlü meyva: Kuş üzümü, taifî denilen üzüm ki bizim çavuş üzümü nev'indendir, kuru incir, kuru kayısı, kuru şeftali, hurma, Buhara eriği.

هفت و شش **(heft u şeş)** = (*k.*) Yediger ile altı yön.

هفت و نه **(heft u nuh)** = Her heft maddesinde geçen yedi nevi kadın süsü ile başkaca dokuz tane kadın süsü, başa takılan süs, kordon, gerdanlık, küpe, burun halkası, kol bağı, el bileziği, ayak bileziği, yüzük.

عروس دولت تو باد هفت ونه کرده
بام قصر جلال تو تا ابد مسکون
خسرو

Arusu devletin süslenip celâl ve azametinin köşkünün sathında ilelebed meşkûn olsun.

(*Hüsrev*)

هفت و هشت **(heft u heşt)** = (*k.*) Husumet § Köpek sesi.

هفته **(hefte)**=Hafta dediğimiz yedi günlük zaman.

زماه روزه چوبك هفته درگذشت شمار
مه دوهفتهٔ من شد نحیف یك شبه وار
سوزنی

Ramazandan bir hafta kadar geçince benim iki haftalık ayım: ayın on dördüne benziyen güzelim, bir gecelik ay gibi nahif ve zayif oldu.

(*Süzeni*)

هفوش **(hefveş)** = Bir nevi yemek.

هفه رفه **(hefe refe)** = هرهفت (*ba.*).

هکجه **(hukçe)** = Hıçkırık (*Ar.*) فواق

ازامتلی انکه هکجه گردد یارش
باید که کنی مقیئ درکارش
یوسف طبیبی

Bir kimse mide dolgunluğundan hıçkırığa tutulursa onu tedavi için kay verici bir ilâç vermek lâzımdır.

(*Yūsufi Teblbi*)

هگریز **(hegriz)** = Asla, daima, ebedî, hiçbir vakit mânasına hergiz maklûbudur.

مردمی ورزو هگرز آزار آزاده بجوی
مردم آنرا دان کزو آزاده‌را آزار نیست
ناصر

İnsanlıga sa'yet, hiçbir zaman hürrü incitme; insan onu bil ki hür olan kimse ondan incinmez.

(*Nāṣır*)

هَكْرِي **(hekrī)** = Yağmur suyu ile hâsıl olan ekin.

هُكَكْ **(hukek)** = Hıçkırık.

زاب ستان بسینهٔ دشمن فروشان
چون ز امتلای خون‌دل اورا هکک بود
دهلوی

Yürek kanı imtilâsından düşmana hıçkırık ârız olursa sînesine mızrak suyundan dök.

(*Dehlevî*)

Bu mazmun, kinaye tarikiyle hıçkırmanın bazan su ile teskin edildiğini gösteriyor.

هُكَلْ **(hukel)** = Mantarın yenmiyen nev'i.

هُكْوِي **(hukvî)** = Şaşkın, hayran.

هُكُوِي **(hukuvī)** = Tereddüt § Şarap § (h) ve (k) nin ötresiyle ermemiş kavun, kelek.

هُكَّ **(hukke)** = Hıçkırık.

هُكْهُكْ **(hukhuk)** = Ağlarken boğazdan gelen boğuk ses.

صوفی از قرابهٔ می هکهک کریه کشاد
گریهٔ خونین او در سجده جای او ببین
دهلوی

Sofu, şarap destisinden ağlama sesini açtı; lok lok diye şarabı akıttı, onun kanlı göz yaşını sofunun secdegâhında gör.

(*Dehlevî*)

هُلْ **(hul)** = Kucak = âguş.

ای عشق خندان همچو گل ای خوش نظر چون عقل کل
خورشیدرا درکش بهل ای شهسوار هل‌اتی
مولانا

Ey gül gibi handan olan aşk! ey akl-i kül gibi hoş nazarlı aşk! ey (hel-etâ) nın şehsuvarı güneşi kucakla.

(*Mevlānā*)

هِلْ **(hil)** = Bırak, mastarı heşten, helîden.

نگاهداشتن خون او خدی تاچند
بهل بهل که برین خاك آستان بچکد
اوحدی

Evhadînin kanını muhafaza ne vakte kadar; bırak bırak ki bu eşiğin toprağı üstüne damlasın.

(*Evḥedî*)

هَلَا **(helā)** = Tenbih, teşvik, tahrik ifade eden bir kelimedir.

هلازود بشتاب کامد سپاه
زایران وبرما گرفتند راه
فردوسی

Haydi çabuk ol ki asker İrandan geldi ve bize yolu kapadılar.

(*Firdevsî*)

تیشه‌در هربیشهٔ کم زن بیا
تیشه زن‌در کندن روزن هلا
مولانا

Her ormana balta vurma; mütenebbih ol, gel, pencereyi açmaya balta vur.

(*Mevlânâ*)

هَلَاشَم (**helaşem**) = Çirkin, âdi, kötü.

جائی که می‌نشینم بیکار می‌نباشم
یاخطکی نویسم یاشعرکی تراشم
خطی نه سخت نیکو خطی ازین میانه
شعری نه نیك عالی شعری ازین هلاشم
انوری

Oturduğum yerde işsiz değilim; ya yazıcağız yazar, ya şiirceğiz tanzim ederim; çok iyi yazı değil, orta derecede; çok âli şiir değil, bu âdilikte.

(*Enverî*)

هَلَالُوش (**helalūş**) = Fitne, kavga, kargaşa.

هِلَالُ مَنْظَران (**hilal menẓeran**) = Ay çehreliler.

هِلَالِ مُعَنْبَر (**hilali mua'nber**) = (*k.*) Güzelin kaşı.

هَلَاهِل (**helahil**) = Semmi katil, zehir.

هَلَاهَلَا (**helahela**) = Kolay ve âsan.

زیان مالی وجانی توان تحمل کرد
ولی شهاتت اعدا هلاهلانبود
کمال

Mal ve cana ait zarara tahammül etmek mümkündür; fakat düşmanların şematetine, kolay değil.

(*Kemâl*)

هَلْتَاك (**heltak**) = Kar = berf, bir kısım lûgatlerde ta (ت) yerine nun (ن) yazılıdır.

هَلِش (**heliş**) = Kerkes kuşu.

هُلَك (**hulek**) = Düşmana ve kaleye atılmak üzere mancınık ağacının başına bağlanıp içine taş doldurulan terazi gözü biçimindeki deri torba.

چون هلکی شدم بفن بستهٔ منجنیق تن
عمید

Fen ve marifetle vücut mancınığına bağlanmış sapan taşı torbası gibi oldum.

('*Amîd*)

هُلُل (**hulul**) = Ḫūlan tâbir olunan nebatın usaresi.

هَلَمُوت (**helemūt**) = Lâbada denilen nebatın kökü.

هَلْنَاك (**helnak**) = Kar, berf mânasına § Yoğurt kurusudur.

هَلَنْدُوز (**helendūz**) = Ribas nev'inden bir nebat.

هَلَنَد (**helenend**) = Tenbel, işsiz.

هُلو **(hulū)** = Hülü dediğimiz tüysüz, sulu ve lezzetli bir cins şeftali § Çocukların ip salıncağı.

هُلوجين **(hulūcīn)** = Çocukların ip salıncağı.

هَلَوزُون **(helevzūn)** = Oda kitabelerinde ve tasvir pervazlarında olan türlü türlü bedîî nakışlar, süsler [1].

هَلهال **(helhal)** = Un eleği [2].

هله **(hele)** = Tenbih ifade eder.

هله هشدارکه درشهربسی طرارند
که بتزویر کلاه ازسرمه بردارند
شاعر

Aman aklını başına al; çünki şehirde çok yankesiciler vardır ki hile ile ayın başından külâhını kaparlar.

(*Şā'ir*)

هلهل **(helhil)** = Helahil (*muḥ.*) (*ba*).

هلهليون **(helhelyūn)** = Alıc malıc.

هليو **(helyū)** = Sepet.

هليانه **(helyane)** = Şahtere denilen nebat.

هليون **(helyūn)** = Kuşkonmaz denilen nebat.

هليوى **(hilyūy)** = Çocukların "ceviz„ yahut dolap oyununa denir, dolap oyunu akar suya çıngıraklı bir dolap uydurmakla olur.

هم **(hem)** = Dahi, de, bile, hem mânasına atıf ve iştirak edatıdır. Niz müradifi ise de kullanış itibariyle farkları vardır. Meselâ (hem) kelimesi matuf ve matufu aleyhe getirilir: "Hem namazı kerdem ve hem rûze giriftem= hem namaz kıldım hem oruç tuttum. (Niz) ise yalnız matufe getirilir. Diğer, yekdiğer, cemi', mecmu mânalarına da gelir. Niz ile birlikte iradedildiği de vardır.

هر دوعالم یك فروغ روی اوست
کفمت پیدا وپنهان نیزهم
حافظ

Her iki âlem onun yüzünün bir şulesidir. Sana aşikâr da söyledim gizli de.

(*Ḥāfız*)

هماد **(hemad)** = Bütün, hep, kül. Hemadî = küllî. Hemadiyan = külliyat.

هماره، همار **(hemar, hemare)** = Daima mânasına hemvare (*muḥ*) = hemişe § Hesap, endaze, miktar = amar, amare. Daima mânasına hemara da denir.

---

[1] İranın eski ve yeni bedîî nakışları yedi nevidir: Eslimî, hataî, frengî, nisalî, ebrenk, ekreh, selâmî.

[2] Bu kelime «Burhanı Katı'» da هلهان = helhan. «Ferhengi Nizam» da هلوال — helval şeklindedir.

هُماس (**humas**) = Şerik, refik.

هَماك (**hemak**) = İşaret (Nāşırī).

هَمال (**hemal**) = Nazir ve karin, ortak, şerik.

خدای عزوجل هرچه راتو اندیشی
بیافرید وهماورا نیافرید همال.
عنصری

Cenabı Hak her neyi tasavvur edersen halk etti de onun mislini yaratmadı.

(*Unşurī*)

رفیق رفته ودل گشته باهواش رفیق
همال‌رفته وتن مانده بابلاش همال
قطران

Arkadaş gitmiş, gönül onun sevgisiyle arkadaş olmuş, şerik gitmiş, vücut onun belâsiyle şerik olmuş.

(*Ķeţrān*)

هَمان (**heman**) = Ancak mânasına hasr ifade eden bir kelimedir.

چون پدراسب برعدم رانده
همان این خانه مرده‌ری مانده
سنائی

Babası yokluğa at sürdüğü zaman ancak bu ev miras kalmıştır.

(*Senā'ī*)

§ Tâcil de ifade eder.

رفتن همان بقتل وبر گشتنش همان
شاعر

Maktele gitmesiyle dönmesi bir oldu.

(*Şā'ir*)

§ Edatı aynî de olur.

رطب ناورد چوب خرزهره بار
چه تخم افکنی برهمان چشم دار
سعدی

خرزهره (*ba.*).

هَمانا (**hemana**) = Gûya, sanırsın ki, zâhiren mevkilerinde kullanılır bir kelimedir. Ma-na = gibi, benzer mânasına da gelir. Bu iki kelime mânisten = benzemekten alınmış olup, ma-na, hemananın muhaffefi olduğu belli ise de kullanılış itibariyle hemana, ma-nadan daha kuvvetlidir; çünki hemana ayniyle, tıpkı gibi hakikate yakın bir mâna ifade eder.

دست ارگشاده نیست همانا که دست نیست
فرق میان بسته پرویر بریده نیست
کلیم

El açık yani cömert değilse ayniyle yok demektir; kanadı bağlı ile kanadı kesik arasında fark yoktur.

(*Kelim*)

هَمانَند (**hemanend**) = Gibi, benzer. Hem manend (*muḥ.*).

ای خوب خصال ارزخرد یادگیری
باید وپیدار همانند وهمالی
ناصری

Ey huyları iyi! eğer akıl ile alâka ve münasebetin yoksa söğüt ve kavağa benzersin.

(*Nāşırī*)

هَم آواز (**hemāvaz**) = Sesleri uygun
§ Muvafık ve musahip.

بروزکار همایون خسرو عادل
که گرگ ومیش بتوفیق هم آوازند
سعدی

Âdil padişah kutlu devrinde kurtla koyunu uyuşturmaya muvaffak olmuştur.

(*Sa'di*)

هَم آوَر (**hemāver**) = Efendileri bir olan köleler = hocataş.

هَماوَران (**hemaveran**) = Hamavera (*muḥ.*) (*ba.*).

هَماوَرد (**hemaverd**) = Savaşan iki kişiden her biri. Aslı hemnaverd = harbleri bir, dir.

بگردان کیتی چنین مرد نیست
کس این پهلوانرا هم آورد نیست
فردوسی

Dünyanın pehlivanlarında böyle mert yoktur. Kimse bu pehlivana karşı savaşacak vaziyette değildir.

(*Firdevsî*)

هَماوَن (**hemaven**)=İranda bir dağ.

بیچاره عدو برتوکشد سود بیچاره
گرکوه هماون بتوان سود بادون
قطران

Hemaven dağını havanda ezmek mümkünse, biçare düşman sana karşı gelmenin çaresini bulur.

(*Ketrān*)

هَماویز (**hemavīz**) = Harbde karşılaşan iki kişiden biri=küfüv, denk هاوند (*ba.*) asıl mânası birbirine asılıcı demektir.

هرمز نعرهٔ بروزدکه مگریز
بیاکامد بمیدان هماویز
نزاری

Hürmüze, dengin meydana geldi, kaçma, diye bir nâra vurdu.

(*Nizārî*)

Hem āvîz şeklinde de olur.

زمانی نیك هم آویز بودند
زیکدیگر بکین خونریز بودند
نزاری

Birçok zaman kavga edici, kin ile biribirinin kanını dökücü idiler.

(*Nizārî*)

هُمای (**humay**) = Huma dediğimiz kuş ki Bahri Muhit adalarında bulunurmuş, tariflerine göre güvercin büyüklüğünde, gagası sarı, kanadı zümrüdî yeşil ve beyazlıdır, gıdası kemikmiş.

همای برهمه مرغان ازان شرف دارد
که استخوان خورد وجانور نیازارد
سعدی

Hümanın bütün kuşlara şeref ve meziyeti kemik yiyip de canlıyı incitmediğindendir.

(*Sa'dî*)

§ İsfendiyarın hemşirelerinden biridir, onu Ercasp esir edip Türkistana götürmüştür § Behmenin kızı ve Darabın valdesi; otuz yıl hükümdarlık etmiştir, ona humayı Çihrâzât da derler.

اکی دخترش بود نامش همای
هنرمندودانش وپاك رای
همی‌خواندندی وراچهرزاد
زکیتی بدیداراو شاهشاد
فردوسی

Hümay namında hünerli, âlim, temiz fikirli bir kızı vardı;

ona Çihrâzât derlerdi; şah onun didariyle zevk alıyordu.
(*Firdevsi*)

§ Hümayunun âşıkının ismi. § Behram Gur'un zevcesi ki Rum Kayserinin kızıdır § İranın son asır şairlerinden iki kişi § Çabuk giden at.

مراکاریست زاینجابوم بربوم
های خویش خواهم راند تاروم
دهلوی

Benim işim var; kendi atımı buradan memleketten memlekete ta Rum diyarına kadar süreceğim.
(*Dehlevi*)

هُمای بَیْضَهٔ دِین (**humayi beyże'i dīn**) = Seyyidülmürselîn Efendimiz Hazretleri.

هُمایُون (**humayun**) = Mübarek, kuvvetli.

شکر حق کز شکوه طلعت شاه
طالع سلطنت همایونست
فخری

Allaha şükür ki padişahın didarının muhabbetinden saltanatın talihi mesuttur.
(*Fehri*)

ای خنك چشمی که اوگریان اوست
ای همایون دل که او بریان اوست
مولانا

Onun için ağlanan göz ne mesut, onun yanığı olan yürek ne mübarektir.
(*Mevlānā*)

§ Hümanın mâşukası § Çin fağfurunun kızı ve Nerimanın mâşukası.

کتایون خاقان ترایار بس
سخن ازهمایون مران پیش وپس
اسدی

Hakanın kızı Ketayun, sana yâr olarak kâfidir; ileri geri Hümayundan bahsetme.
(*Esedi*)

هَمباز (**hembaz**) = Ortak, şerik = enbaz.

توبی که همت تو سربدان فروناردکه درامورجهان باافلك بودهمباز
ابن یمین

Sen osun ki himmetin dünya işlerinde felekle şerik olmaya tenezzül etmez.
(*İbni Yemin*)

هَمبر (**hember**) = Beraber, yoldaş, birlikte oturan, yakın.

دورهی گذشت پیغمبر
یاگروهی ز دوستان همبر
جامی

Peygamber (صلعم) dostlardan bir zümre ile beraber bir yolda gidiyordu.
(*Cāmī*)

گفتم بگل زردکه هم رنگ منی
پیوسته مقیم دل پرتنگ منی
من عاشق آن کسم که همبوی توشد
تو عاشق کیستی که هم رنگ منی
شاهر

Sarı güle benimle hemrenksin daima benim dar gönlümde yer etmişsin, ben kokusu seninle bir olan kimseye âşıkım sen kime âşıksın ki benimle hemrenksin dedim.
(*Şā'ir*)

§ Mukabil.

چولشکر کشیدی بحرب معادی
زدی همبر لشکر او معسکر
فرخی

Düşmanla harbe asker sevk ettiği zaman onun askerine mukabil ordu kurardı.

(*Ferruḫī*)

همبوی (**hembūy**) = Tarz ve âdetleri bir. Asıl mânası kokuları bir demektir.

همپا (**hempa**) = Ayakdaş, yoldaş.

همتا (**hemta**) = Müsavi, denk, benzer, eş.

درین دیار بحکمت نبینمت همتا
درین سواد بدانش نبینمت همسر
انوری

Bu diyarda, hikmette senin mislini görmem; bu şehirde, ilimde senin dengini bulmam.

(*Enverī*)

§ Yaşıt, hemcins mânalarına da gelir.

هم تازیانه (**hem taziyane**) = Hücum ve yağma ortağı, ayakdaş demektir.

هم ترازو (**hem terazū**) = Bir tartıda, muvazin, müsavi, denk.

قوی کرد درجنك بازوی خویش
بکو شید باهم ترازوی خویش
نظامی

Harbde kendi bazusunu kuvvetlendirdi, kendi akranıyle uğraştı.

(*Niẓāmī*)

هم تك (**hem tek**) = Yoldaş, refik. Tek, tekiden = koşmaktan (*İsmas.*).

همجا (**hemca**) = Azarlama, cefa etme.

همجی (**hemcī**) = Yavsı denilen küçük çekirge şeklindeki sinek.

همچنین، همچنان (**hemçunan, hemçunīn**) = Öylece, böylece.

همخانه (**hemḫane**) = Bir ev içinde olanlar.

گفتمش یارتوای فرزانه
باتوهمواره بود همخانه
جامی

Ona ey akıllı! yârin her zaman seninle bir evde ola ... dedim.

(*Cāmī*)

همخوند (**hemḫend**) = Hemçend vezninde, efendileri bir, mirza, mirzade muhaffefi olduğu gibi hemḫend, hemhudavend muhaffefidir = hocataş, handkâr, hudavendigâr; "Burhan„ noktai mukabil, nakız ve zıd mânasına da yazmış; Nāşırī nakız mânasına ra ile hemherend demiştir.

همداستان **(hemdastan)** = Birbiriyle söyleşen ve hikâye anlatan iki kişi, musahip, müttefik, sırdaş.

روزگارم صرف شددر انتظار وصل‌وازتو
دست بایدشست اگر همداستان روزکاری
نزاری

Vuslatı beklemekte zamanım sarf oldu; eğer zamanla müttefik isen senden el yıkamak yani vazgeçmek lâzımdır.

(*Nizârî*)

Hemdastanî = öşür ve haraç: Nuşirvan zamanında halk kendi rızaları ile, bilittifak vergiyi kabul ettiklerinden bu isim verilmiştir. (*Ar.*) مال‌الرضا.

همدستان، هم دست **(hem dest, hemdestan)** = Şerik, refik, müttefik, musahip, kudret ve şevkette müsavi.

چه‌دانی که همدست گردندویار
یکی دزد باشد یکی پرده‌دار
سعدی

Ne bilirsin ki müttefik ve dost olurlar; biri hırsız, biri yatak olur.

(*Sa'dî*)

İkincisi birincinin cem'idir. Hemdastan mânasına da gelir ve dest bedest elden ele mânasını da ifade eder.

همدم **(hemdem)** = Nedim ve musahip.

درپهشت بروی دل کسی بازست
که همدمی جوتواش همنشین وهمرازست
عماد

Cennet kapısı senin gibi nedim ve musahibi ve sırdaşı olan kimsenin yüzüne açıktır.

(*'Imâd*)

Solukları bir derecede olan iki dalgıç: Bunlardan biri denize daldığı zaman öbürü hariçte kalır, ikisi de nefes almaz, hariçtekinin tahammülü kalmayınca içerdeki derhal çıkarılırmış. § Şarap kadehi.

همراد **(hemrad)** = Sahavet ve şecaatte denk olan kimseler.

همراز **(hemraz)** = Sırdaş.

باکبوتر بازکی شد همنفس
کی شود همراز عنقا بامگس
مولانا

Doğan, güvercinle nerede musahip, anka sinekle nerede sırdaş olur.

(*Mevlânâ*)

همرافه **(hemrafe)** = Mefhum ve meal.

همراه **(hemrah)** = Yoldaş.

ساغری خواهم دم آخر کنم همراه خویش
سوی تن باز آورد جان پلب آورده‌را
کلیم

Son nefeste kendime yoldaş olacak bir kadeh isterim ki dudağa getirmiş olduğu canı vücuda iade etsin.

(*Kelîm*)

Muhaffefi "hemreh„ dir.

همرس **(hemres)** = Para, altın.

همرف شده **(hemref şude)** = Beş yaşında dişleri tamam olmuş at.

همزاد **(hemzad)**=Yaşıt § Yemekte müşterek yol arkadaşı.

همزهٔ مسمار **(hemze'i mismar)** = (*k.*) Eğri çivi. Elifi mismar = doğru çivi.

همسایه **(hemsaye)** = Komşu.

حقا که با عقوبت دوزخ برابرست
رفتن بپای مردم همسایه در بهشت
سعدی

Komşunun yardımiyle cennete gitmek, hakikaten cehennem azabiyle birdir.

(*Sa'dî*)

همسایهٔ مسیح **(hemsayei mesīh)**= (*k.*) Güneş.

همسر **(hemser)** = Müsavi, beraber.

نحس شاگردی که با استاد خویش
همسری آغاز د وآید بپیش
مولانا

Kendi üstadiyle müsavat iddiasına kalkışarak meydana çıkan şakirt bedbahttır.

(*Mevlānā*)

§ Refika, eş, zevce.

یکی پیر درویش در خاك بیش
چه خوش گفت با همسر زشت خویش
سعدی

Kiş toprağında fakir bir ihtiyar kendi çirkin karısına ne hoş söyledi.

(*Sa'dî*)

همسنگ **(hemseng)**=Bir tartıda, muvazin.

هرکه با ناراستان همسنك شد
در کمی افتاد وعقلش دنك شد
مولانا

Doğru olmıyanlarla bir tartıda olan kişi eksikliğe düştü ve aklını kaybetti.

(*Mevlānā*)

هم شکم **(hem şikem)**=İkiz çocuk.

همشیره **(hemşīre)** = Kızkardeş, süddaş = havaher.

هم شوی **(hem şūy)**=Ortak, koma.

همعنان **(hem'inan)**=Atbaşı beraber, refik, şerik.

هم قدم **(hem kadem)**=همپا (*ba.*).

همگان **(hemegân)** = Hepsi, cümlesi.

از همگان بی نیاز و برهمه مشفق
وزهمه عالم نهان و برهمه پیدا
سعدی

Hepsinden müstağni, herkese şefkatli, bütün âlemden gizli, her şeyde aşikâr.

(*Sa'dî*)

هَمگَر (hemger) = Çulha, dokuyucu.

ورا عالی ترین منصب تمامست
قضای همگر وجولاهه دادن
پور بها

Onun derecesi o kadar yüksektir ki bir yamacıya, bir çulhaya kadılık payesi verebilir. (*Pūrbehā*)

Bu beyitten hemgerin çulhadan başka bir şey yani yamacı olduğu anlaşılıyor. Şeyh Saʿdī, bir asırda yaşadığı meşhur Şair Hemgeri Şiraziyi çulha telâkki etmiştir. Hemger, toplayıcı ve raptedici mânasına çulhaya yakışır bir tâbir ise de şair Hemger çulha değil yamacı idi (Naṣīrī): Mecdüddini Hemgeri Şiraziye seninle Şeyh Saʿdī, İmamı Hirevîden hanginizin şiiri müreccahtır diye sormuşlar, Hemger:

درشیوهٔ اشعار باجماع امم
هرگز من وسعدی بامامی نرسیم

Şiirler tanzim etmekte benim ve Sadinin, İmami derecesine erişemiyeceğimize bütün insanlar müttefiktir, cevabını vermiştir.

Kendi derecesini takdir eden Şeyh Sadi buna şöyle zarifane mukabele etmiştir:

همگرکه بعمر خود نکرده است نماز
شك نیست که هرگز بامامی نرسد
سعدی

Ömründe hiç namaz kılmıyan Hemger, şüphe yok ki İmamiye erişemez.

(*Sāʿdī*)

هَمگِنان (hemginan) = Hep, bütün insanlar, toplanmış şahıslar, eşhası müctemia. Bu kelime (ی) yi hazf ve sonuna (ان) eklenerek (همگین) hemgīn kelimesinin cem'-idir, hafifletmek için (م) nin harekesi kaldırılmıştır, sonundaki (ین) nisbet edatıdır, (همگی، ایشان) muhaffefidir diyenler de vardır.

گرکم شدستم ورگران پیشت چه عیبست اندران
باشد به پیش همگنان گوهرگران یاقوت کم
سلمان

Senin yanında gerek eksik gerek ağır oldumsa onda ne ayıp var; herkesin yanında inci kıymettar, yakut kıymetsizdir.

(*Selmān*)

(ك) nin ötresiyle işleri, vaziyetleri bir, akran ve emsâl mânasına hemkun (همکن) kelimesinin cem'-idir.

چون دگرگون گشت اوضاع زمانه سرتسر
مابسبك پیش قانع ازچه ایم ای همکنان
عندلیب

Arkadaşlar; mademki zamanın vaziyetleri baştan başa başkalaştı, biz neden eski tarz ve tertip ile iktifa ediyoruz.

(*Andelīb*)

هَمگوشَه (hemgūşe) = Hemcins, komşu.

هَمگی (hemegī) = Hepsi.

هَمنَفَس (hem nefes) = Refik, musahip.

صبرمرا همنفس دردکرد
روی مرا صبر چنین زردکرد
نظامی

Sabır beni dert ile hemdem etti: sabır benim yüzümü böyle sararttı.

(*Nizâmî*)

آنکه صاحب نفسان رفته اند
هیچ کسان مانده کسان رفته اند
دهرکه باین همه کس بی کسست
هم نفس من نفس من بسست

Nazmen ve mealen tercümemiz:

Sahib nefes olanlar gitti cihandan eyvah
Onlar gidince kaldı nâkeslere bu âlem
Birçok vücuda rağmen bikes zavallı dünya
Kendi hayalim olsun kâfi refik-u hemdem.

هَمْ نَفَسِ صُبْحِ قِيامَت (hem nefesi subhi kıyamet) = (*k.*) Uzun müddet, kıyamete kadar süren şey.

هَمْنِشِين (hemnişîn) = Beraber oturup kalkan kimse, musahip, celis, arkadaş. Muhaffefi hemşîndir.

همنشینی که نافه بوی بود
خوبتر زانکه یاوه گوی بود
نظامی

Misk kokulu musahib, gevezeden çok hayırlıdır.

(*Nizâmî*)

هَمْوار (hemvar) = Düzgün, bir çırpıda, na-hemvar = biçimsiz, gayrimuntazam.

کوروش قائد وعصا طلبی
بهراین راه‌روشن وهموار
هاتفی

Bu düzgün ve aydınlık yol için kör gibi yedici ve değnek istersin.

(*Hâtifî*)

§ Daima, muttasıl.

هموار بوستان امیدت شکفته باد
سعدی دعای خیرتو گوید چو بلبلی
سعدی

Ümidin bostanı daima açılmış olsun, Sadi sana bülbül gibi hayırlı dua eder.

(*Sa'dî*)

هَمْواره (hemvare) = Muttasıl, devam üzere, her zaman. همخانه (*ba.*).

هَمُوخ (hemûḫ) = Şem', çerağ, meşale (Nâşirî).

هَمَه (heme) = İhata ve şümul ifade eden bir kelimedir.

همه تخت وملکی پذیرد زوال
بجز ملك فرمانده ذوالجلال
سعدی

Celâl sahibi ferman vericinin mülkünden başka bütün taht ve mülk zeval bulur.

(*Sa'dî*)

هَمِی (hemî) = İstimrar ifade eden bir kelimedir, fiillerden önce geti-

rildiği gibi soniarına getirildiği de vardır.

همی گریختم ازمردمان بکوه وبدشت
که ازخدای نبودم بدیگری پرداخت
سعدی

Allahtan başkasiyle meşgul olmadığım için, insanlardan muttasıl dağa ve sahraya kaçıyordum.

(*Sa'dī*)

بوی یار مهربان آیدهمی
روزکی

Sevgili yârin bir teviye kokusu geliyor.

(*Rūdekī*)

Zait olduğu da vardır, hemī reftem = reftem muzariin evvelinde mi gibi hal edatı olur. Bazı defa evveline gelecek kelime ile aralarına başka kelime girer.

تو مارا همی راه کندی براه
بسرلا جرم دوفتادی بچاه
سعدی

Sen bizim yolumuzda muttasıl kuyu kazardın; şüphesiz başının üstüne kuyuya düştün.

(*Sa'dī*)

همیان (**hemyan**) = Bele bağlanan uzun para kesesi § Kemer § Bel.

عقده زهمیان درم برگرفت
جلوه بمیدان کرم درگرفت
جامی

Para kesesinden düğümü çözdü, kerem meydanında cilvesaz oldu.

(*Cāmī*)

همیدون (**hemīdūn**) = Şimdicik, bu zaman, böyle.

زروم امسال با اقبال وفروزی وفتح آمد
همیدون سال دیگر باسرور ازقندهارآید
لامعی

Bu yıl Rum diyarından ikbal, muzafferiyet ve feth ile avdet etti. Başka yıl böylece meserretle Kandihardan gelsin.

(*Lāmi'ī*)

همیشک جوان (**hemīşek cevan**) = Herdemtaze dedikleri kaya koruğu denilen nebattır (*Ar.*) حی العالم.

همیشه (**hemīşe**) = Daima, her zaman.

همیشه خوان او باشد نهاده
چنان چون خوان ابراهیم آزر
فرخی

Azerin oğlu Hazreti İbrahimin sofrası gibi onun sofrası daima kurulu olsun.

(*Ferruḫī*)

همیشه تابود تنگ وفراخ وخرم وفرخ
دل عاشق غم هجران شب وصل ورخ دلبر
میادابسته ودور وجدا وخالیت هرگز
لب ازخنده ، کف ازساغر ، دل ازشادی ، سرازافسر
عبدالواسع

Âşıkın gönlü daima dar, ayrılık kederi geniş, vuslat gecesi sevinçli, dilberlerin yanağı kutlu oldukça; dudağın tebessümden mahrum, elin kadehten uzak, gönlün sevinçten ayrı, başın taçtan hâli kalmasın.

(*Abdülvāsi'*)

همیشه هست **(hemîşe hest)** = (باق) Bāḳî ismi celilinin tercümesidir, daima duran demektir.

همین **(hemîn)** = Heman gibi edatı hasırdır.

گرم ره بخایی بدانجا که اوست
همین چشم‌دارم زلطف تو دوست
سعدی

Onun bulunduğu mevkiin yolunu bana gösterirsen, sen dostun lûtfundan ancak bunu beklerim: başka lûtuf istemem.

(*Sa'di*)

Sonuna (ک) getirilirse çabukluk ifade eder.

همینکه دید در آویخت برگریبانش

Görür görmez yakasına sarıldı.

هن **(hen)** = Minnet. Naşırî bu mânanın Miyar, Şerefname, Mecma, Tuhfetülahbabda olmadığını, Cihangirînin Arapça minnet mânasını ifade eden (men)i hen okuduğunu Reşidî ile Burhanın ona uyduklarını yazıyor.

هناهین **(henahîn)** = İnsan ve at gürültüsü, harıltısı.

هنایش **(henayiş)**=Tesir ve nüfuz.

هنباز **(henbaz)** = Ortak, şerik = enbaz.

هنبان **(henban)**=Dağarcık, enban.

هنج **(henc)** = Hencîden = çekmek, çıkarmaktan emir § Muvafık.

هنجار **(hencar)** = Tarz ve kaide.

گرازدنیا برنجی راه ما گیر
کزین بهتر نه‌راهت ونه هنجار
ناصر

Eğer dünyadan incinirsen bizim yolumuzu tut; çünki bundan daha iyi ne yol, ne tarz ve reviş vardır.

(*Nāṣır*)

Bu kelime asıl cadde, şahrah mânasınadır. Evvelki mâna da bundan alınmıştır.

شب تاریك من زاندیشهٔ تو
چو نفت اندوده مرغی پیش آذر
گه اندر موج خون گم کرده هنجار
گه اندر بحرغم پیریده لنگر
عمق

Karanlık gece ben senin endişenden, ateşin önünde nefte bulanmış kuş gibiyim, kâh kan dalgasında yolumu kaybetmişim, kâh keder denizinde demiri koparmışım.

(*'Um'uk*)

هنجام **(hencam)** = Elinden iş gelmiyen battal, tenbel kimse.

هنجیدن **(hencîden)** = Çekip çıkarmak, soymak; kılıç çekmek, esvap ve kabuk soymak gibi.

هِنْد **(hind)** = Hindistan dediğimiz büyük ülke. Şehnamenin bazı beyitlerinde (çend) gibi birinci harfi üstün olan kelimelerle kafiyelenmiştir.

هَنْد **(hend)** = Hestend (*muḫ.*) vardırlar demektir.

هرکارکه گشت برتومشکل
عاجزمشو وبیاش خرسند
ازمرد خرد بپرس زیراك
جزتو بجهان خردوران هند
ناصر

Sana güç gelen her işte aciz gösterme, kanaat et, sabırlı ol, akıllı adama danış; çünki dünyada senden başka akıllılar vardır.

(*Nāṣir*)

Tarik, kaide = hencar.

هِنْدبا **(hindba)** = Türkçede hindiba dediğimiz nebat mânasına Arapça olup Farsisi kâşti ve hindi bid dir.

هِنْدِسان **(hindisan)** = Hindistan muhaffefidir.

هَنْدَوان **(hendevan)** = Belh kalesi.

هِنْدوانَه **(hindvane)** = Karpuz, kavun.

هِنْدُوبار **(hindūbar)** = Hindistan, sonundaki bar çokluk ifade eder § (*k.*) Yazı hokkası.

هِنْدُوی اَژْدَها **(hindūyi ejdeha)** = (*k.*) Hindistanda yapılan kılıç, seyfi mühenned.

هِنْدُوی بِیر ، هِنْدُوی بارِیکبین ، هِنْدُوی سِپِهر ، هِنْدُوی چَرْخ ، هِنْدُوی هَفْتُم چَرْخ ، هِنْدُوی سُبْدْ رْدان ،

(hindūyi barīkbīn, hindūyi pīr, hindūyi çerḫ, hindūyi sipihr, hindūyi gunbed gerdan, hindūyi heftnm çerḫ) = (*k.*) Zuhal yıldızı. Siyah renk ona mensuptur.

هِنْدُوی دَرْیانِشِین **(hindūyi deryanişīn)** = (*k.*) Kalem.

هِنْدی **(hindī)** = Hintli, Hint memleketine mensup § Menevişli kılıç.

اندرکف خطیب چه هندی چه کندنا
سراج

Hatibin elinde ha kılıç, ha pırasa.

(*Sirac*)

هُنَر **(hnner)** = Sanat ve marifet, hünermend = hünerli, ehli sanat.

طاق بهنر از همه خوبان وترا جفت
صدور بدین شیوه هنرمند نیاید
یغما

Hünerde bütün güzellerden teksin; bu şivede sana çift olacak hünerli yüz asırda gelmez.

(*Yeğmā*)

هَنگ (**heng**) = Ağırlık, vekar.

نه بسرهازترس ماند هوش
نه بتنهازبیم ماند هنك
قاآنی

Ne başlarda korkudan akıl kalır, ne vücutlarda korkudan vekar ve temkin.

(*Ḳāāni*)

§ Kasd ve azim § Mağara.

همی بود چندی بهنگ اندرون
ز کرده پشیمان ودل پرزخون
فردوسی

Ettiğinden pişman, yüreği pür hun olarak bir müddet mağarada idi.

(*Firdevsi*)

§ Vezin ve miktar § Sadme § Kuvvet, hengîn = kuvvetli § Kavim, asker § Hıfz ve himaye § Akıllılık.

بدو گفت شیده که این نیست هنگ
که مازنده ایم وترا رای جنگ
فردوسی

Şiyde, ona biz sağ oldukça senin savaş fikrinde olmaklığın akıllılık değildir, dedi.

(*Firdevsi*)

h (ه) nin kesriyle bağırsak sızıntısı, buruntu.

هَنکار (**henkar**) = Sertlik, şiddet, masdarı hengâriden.

هَنگامه، هَنگام (**hengam, hengame**) = Vakit, zaman.

زبانرا نگهدار درکام خویش
نفس برمزن جز بهنگام خویش
نظامی

Dilini ağzında muhafaza et, vakti gelmeyince söz söyleme.

(*Niẓāmi*)

چوهنگامهٔ خواب بودش بخفت
ببازارگان چیزدیگر نگفت
فردوسی

Uyku vakti gelince uyudu, bazirgâna başka şey söylemedi.

(*Firdevsi*)

Hengâm kelimesi başlıca fasıl ve mevsim gibi mahdut ve muayyen zamana delâlet edip kâh gibi daima umumî değildir. § Topluluk, toplantı yeri.

درین چارسو هیچ هنگامه نیست
که کیسه بر مرد خودکامه نیست
نظامی

Bu çarşıda hiç bir mecmaᶜ yoktur ki hodgâm olan kimsenin kesesini çarpan olmasın.

(*Niẓāmi*)

خلق آنجاشدند هنگامه
آذری

Halk orada toplandılar.

(*Azeri*)

هَنگامِ نَنك وُنَبَرد (**hengamı nenkı neberd**) = Harb vakti.

هَنگامه گیر (**hengamegīr**) = Hikâye söyleyici, oyuncu, hokkabaz, çarşı ve pazarlarda halkı başlarına toplayıp leke tozu, diş macunu gibi şeyler satanlara hengâmegir denilebilir.

نگیرد خردمند روشن ضمیر
زبان پند دشمن زهنگامه گیر
سعدی

Fikri parlak, akıllı düşmanın dil bağını hokkabazdan almaz.
(*Sa'di*)

هَنگامی (**hengamī**) = Anında tevellüt ve tekevvün eden sinek, pire gibi şeyler (*Ar.*) خلق الساعه.

هَنگُفت (**henguft**) = Kalın, sık, muhkem.

بهترین جامهٔ بود هنگفت
مرمرا اوستاد چونین گفت
سنائی

Elbisenin âlâsı kalın ve sık olanıdır, bana üstadım böyle söyledi.
(*Senā'ī*)

Mecazen çok mânasını da ifade eder.

هَنگه (**henge**)=Hengâme (*muḥ.*).

هَنمَد (**henmed**)=Su yüzünde peyda olan yosun.

هَنوناس (**henūnas**) = Dergâhı ilâhînin mukarripleri olan zevatı âliye.

هَنوَند (**henvend**) = Şerm, hayâ.

هَنیز، هَنوز (**henūz, henīz**)=Şimdi, el'an mânasına dilimizde medsiz olarak kullanılır.

رفتی ومن ملازم این منزلم هنوز
زاب مژه بکوی تو پادرگلم هنوز
جامی

Sen gittiğinden beri ben hâlâ bu duraktayım; senin mahallende göz yaşımdan ayağım çamurdadır.
(*Cāmī*)

Henî suretinde tahfif edilir.

هزاران داغ ویش از سینم اشمرت
هنی نشمرته ازاشمرته ویشی
باباطاهر

Göğsümden binlerce dağdan fazla saydı; henüz sayılmıyanlar sayılanlardan fazladır.
(*Baba Ṭāhir*)

اشمرت = شمرد
نشمرته = نشمرده
هنی = هنوز
ویشی = بیشی

هَو (**hev**) = Yaradan akan irin ve sarı su: İn cerahatra hev burde = bu yara su kapmış.

هُو (**hū**) = Ah.

همه چشم پرآب ودل پرزهوی
فردوسی

Bütün gözümüz yaşla, gönüller âh ile dolu.
(*Firdevsī*)

دران ساعت که ماماتیم وهوئی
زآمیزش فرو مگذار موئی
عطار

O saatte ki bizim ile bir nefes kalır; hayatımızdan bir nefeslik zaman kalınca bizi aftan kıl kadar alıkoyma.
(*'Aṭṭār*)

İkaz ve haberdar etmek yerinde de kullanılır.

هوا پرست (**hevaperest**) = Nefsinin isteklerine mağlûp olan.

هوا خواه، هواجوی (**hevacūy, ḥevaḫah**) = (*k.*) Sevgili, (*k.*) âşık.

هواری (**hevarī**) = Otak, büyük çadır.

هوازی (**hevazī**) = Defaten, birdenbire.

آن مرا شیرین چوجانست وکرای چون جهان
ازجهان وجان هوازی کس ندارد دست باز
قطران

O bana can gibi tatlı, dünya gibi kıymetlidir; dünya ve candan kimse birdenbire el çekmez.

(*Ḳeṭrān*)

هواسیدن (**hevasīden**) = Hararetten dudak çatlamak, tepsirmek.

هواسیده (**hevasīde**) = Tepsirmiş dudak.

هوای خفتان پوش، هوای سنجابی (**hevayi sincabī, hevayi ḫeftanpūş**) = (*k.*) Bulutlu hava.

هوانی (**hevanī**) = Mânasız, bâtıl söz § Hava fişengi § Heva ve hevese mağlûp kimse.

هوبر (**hūber**) = Omuz, kucak § Himaye ve sıyanet.

هوبره (**hevbere**) = Hayran. Hübre, toy kuşu = ebre = çerez.

هوجره (**hūcere**) = Çoban değneği denilen nebat.

هوخت، هوخ (**hūḫ, hūḫt**) = Beytülmukaddes = dejhūḫt.

هوخیدن، هوختن (**hūḫten, hūḫīden**) = Çekmek, dışarı çıkarmak. Mecmaʿ ve Şerefnamede dışarı gelmek ve peyda olmak mânaları da vardır. Hūḫte = iğdiş edilmiş hayvan § Paçavradan yapılan kav § Ateşte kururken sararan esvap ve havlu gibi şeyler.

هود (**hūd**) = Şeyler = berhūd.

هودر (**hūder**) = Çirkin, müstekreh.

هودل (**hūdil**) = Rasat: Gökteki yıldızları gözleme.

هودل بند (**hūdil bend**) = Râsıt: Gökteki yıldızların vaziyetini tâyin eden kişi.

هودلگاه (**hūdilgah**) = Rasathane.

هوده (**hūde**) = Hak = حق (*ba.*).

هُور (**hûr**) = Güneşin isimlerinden biri.

زعکس‌ی زودوجام بلور
سپهری شدایوان پرازماه وهور
فردوسی

Sarı şarap ve billûr kadehin aksinden köşk, ay ve güneşle dolu bir felek oldu.
(*Firdevsî*)

§ Tali' (talih).

زبیژن فزون بود هومان بزور
هنر عیب گردد چوبرگشت هور
فردوسی

Human kuvvette Bijenden fazla idi. Talih dönünce hüner ayıp olur.
(*Firdevsî*)

هُورَخش (**hûrḫeş**) = Güneş. Aslı hûr reḫş=güneş parıltılı.

هُورشِید (**hûrşîd**) = Güneşin isimlerinden biri.

هُورمُز، هُورمُزد (**hûrmuz, hûrmuzd**) = اورمزد ، هرمز (*ba.*).

هُوز (**hûz**) = Pirinçten yapılan madenî tastan çıkan ses gibi keskin ve şiddetli ses.

بازبانگ اندر اوفتاد چوز
آهو آزادشد ز پنجهٔ یوز
نظامی

Ahu, parsın pençesinden yine kurtuldu diye bir çığlık koptu.
(*Nizâmî*)

هُوژه (**hûje**) = Kuyruk salan kuşu.

هُوس (**hûs**) = Vavı meçhule ile heves, arzu.

دوقدح کن زخلق بط خونی
همچوروی تذرو وچشم خروس
وزم بربزم اختیار مکن
هست مارا بخوه هزاران هوس
ابن یمین

Sülün yüzü ve horoz gözü gibi olan şarabı sürahinin boğazından kadehe dök, savaşı meclise tercih etme; bizim kendimize göre binlerce hevesimiz vardır.
(*İbni Yemîn*)

بل (*ba.*).

هُوش (**hûş**) = Akıl, temyiz.

الای هنرمند بسیار هوش
اگرهوشمندی بمن دار گوش
سعدی

Ey çok akıllı hüner sahibi! dalgınlık etme, eğer akıllı isen beni dinle.
(*Sa'dî*)

§ Ruh, can.

اگرچه چرخ دهد مهلتش ولی آخر
بدست شحنهٔ قهرتو اش برآید هوش
فخری

Her ne kadar ona felek müsaade verirse de nihayet senin kahrın zabıtasının elinde can verir.
(*Fehrî*)

§ Ölüm.

وراهوش درزابلستان بود
بدست یل یوردستان بود
فردوسی

Onun ölümü Zabülistandadır, bahadır Rüstemin elindedir.
(*Firdevsî*)

§ Zehir.

چرابامن بتلخی همچو هوشی
که باهرکسی بشیرینی چوخوشی
فخر گرگانی

Herkese karşı tatlılıkta bal gibisin de niçin bana karşı acılıkta zehir gibisin.
(*Feḫri Gürgānī*)

Buradaki hūş kelimesini ölüm mânasına almak münasiptir (Reşîdî).

هُوشاز **(hūşaz)** = Hayvanların susuzluktan bitap kalması. Masdarı hūşazîden.

هُوش آباد **(hūş ābad)** = Akıl ve ruhun yeri olan gökyüzü.

هُوشزِدای **(hūşziday)** = Şarap.

هُوشمَند **(hūşmend)** = Akıllı.

فروتن بودهوشمند گزین
نهدشاخ پرمیوه سربرزمین
سعدی

گزین (*ba.*).

هُوشَنك **(hūşenk)** = Siyam bin Kiyumerzin oğlu ve Cavidan Hurdün müellifidir. جاودان (*ba.*) Pederi bir muharebede katledildiğinden dedesi Kiyumerz saltanattan vazgeçerek bunu yerine geçirmiştir § Akıl ve idrak.

هُوش وأژَن **(hūş vajen)** = Sahıv: Evliyaullahın keşif ve müşahededen avdetleri.

هُوشیار **(hūşyar)** = Akıllı, müdrik.

چه‌دانسق ای‌زاهد هوشیار
که اسکندرم من‌درین تنگ‌غار
نظامی

Ey akıllı sofu! bu dar mağarada benim İskender olduğumu ne bildin.
(*Niẓāmī*)

هُوشیدَن **(hūşīden)** = Taakkul ve idrâk etmek.

هُوگُویَك **(hūgūyek)** = Hak kuşu.

هُوگیگ **(hūgīg)** = Kavun karpuz dilimi.

هُول **(hūl)** = Doğru, dürüst § Yüksek, bülend.

هُولَشك **(hūleşk)** = Murdar, mülevves.

هُولَك **(hūlek)** = Çocukların ceviz oyunu, su dolabı oyunu.

هَولَك **(hevlek)** = El ve ayakta çıkan kabarcık § Kuru üzüm § Helâk.

هَوْلی (**hevlī**) = Henüz eyer vurulmamış tay.

هُوم (**hūm**) = Feridunun evlâtlarından bir zâhit ismidir. Efrasyap, Keyhüsreve mağlûp olup firar ile dağlarda gizlenince Hum bir aralık yakalayıp Keyhüsreve teslim etmiştir § Mecusilerin ibadet zamanlarında çubuklarını elde tuttukları çama benzer bir ağaç (*Ar.*) هوم المجوس .

هُومان (**hūman**) = Efrasyabın seraskeri Piran Visenin kardeşi.

هَوْن (**hevn**) = Sürülmüş ve nadas olmuş kesikli tarla.

هُون (**hūn**) = Tekit edatıdır.

هُوف (**hūv**) = Ortak, koma.

هُوی (**hūy**) = Korku.

هُوَیْد (**huveyd**) = Havîd: Deve hörgücüne vurulan semer.

برآوردم زماهش تابناگوش
فروهشتم هویدش تا بکاهل
منوچهری

Yularını kulağına kadar çıkardım. Havidini boyun köküne kadar salıverdim.

(*Minüçihrî*)

Hanın fethi vavın kesriyle de doğrudur.

هُوَیْدا (**huveyda**) = Zâhir ve aşikâr.

هُوَیْدیك (**huveydīk**) = Zındık reislerinden biri.

هُویَش (**hüyeş**) = Hüviyyet (Nāşırî).

هویه (**hüye**) = Omuz, yağrın.

هُه (**huh**) = Ağızdan bu suretle ses çıkarmak, huh demek. Huhkerden = hohlamak.

هَی (**hey**) = Vardır mânasına, Deri lûgatidir.

گفت یارب مرتراخاصان هیند
که مبارك دعوت وفرخ پیند
مولانا

Yarabbi! senin has bendelerin vardır ki dualarî mübarek veizleri uğurludur, dedi.

(*Mevlānā*)

§ Tehdit yoliyle ikaz ifade eder.

خویشتن درنظرش جلوه همی کرد جهان
آسمان گفت که خودرا چه کنی رسواهی
انوری

Onun nazarında cihan kendisi cilve ediyordu; gök, hey, kendini ne rüsva ediyorsun dedi.

(*Enverî*)

چوگل نقاب برافکند مرغزد هوهو
منه زدست پیاله چه می کنی هی هی
حافظ

Gül, nikabını atınca kuş ötmeye başladı. Hey, bana bak, ne yapıyorsun, elinden kadehi bırakma.

(*Ḥāfız*)

§ İstihza ve tahsin yerinde de kullanılır. At sürmek mânasına da gelir ki buna (heykerden) de denir.

هَیتال **(heytal)** = Buhara lûgatinde heykeli kuvvetli adam, dilimizde (hantal) denir § Hetlan, Bedehşan, Talikan vilâyetlerine de Heytal denir. Arap kaidesince cemileyip heyatile derler. Heytal aslında Buhara, Hucend, Semerkant gibi Maveraünnehir şehirlerine, hakikatte bütün Türkistana ıtlak olunur (Nāṣırī).

هَیتان **(heytan)** = Yalan.

هیچ **(hīç)** = Madum, yok olan, yahut yok denilecek derecede az olan.

این همه هیچست چون می‌بگذرد
بخت وتخت وامرونهی وگیرودار
سعدی

Mademki geçiyor; talih ve taht, emir ve nehi, tutup zaptetme; bunların hepsi hiçtir.

(*Sa'dī*)

گرهیچ سخن گویم باتوز شکر خوشتر
صد کینه بدل گیری صداشك فروباوی
منوچهری

Sana şekerden daha hoş, biraz söz söylesem kalbinde yüz kin tutarsın, yüz göz yaşı dökersin.

(*Minūçihrī*)

هیچکس **(hīçkes)** = Nâkes, sifle.

چند چون گل هوس بزم خسان خواهی کرد
چند هم صحبتی هیچکسان خواهی کرد
ملك قمی

Ne vakte kadar gül gibi çörçöplerin; alçakların meclisine heves edeceksin, ne vakte kadar nâkeslerle konuşacaksın.

(*Melek Femī*)

هَید **(heyd)** = Ekinci yabası.

هیدح **(heydeḥ)** = Sıçrayıcı, atılıcı, tîzreftar, serkeş at. Hey = at. Deh = güzel (*Ar.*) طر Merhum Asım Efendinin bunu çalık atla tarifinin hikmeti anlaşılamadı; çünki çalık, yürümeyip yan kalkıyan attır ki makbul değildir. Arapça mukabili olan طر، طرو، طریر da soy ve yürük at mânasınadır.

هیر **(hīr)** = Ateş § İbadet ve taat.

هیراد **(hīrad)** = Güler yüzlü, beşuş.

هیربد **(hīrbud)** = Ateşgede reisi. Ateşgede hizmetçisine ve mutlak ateşpereste de denir.

هیرسا (**hīrsa**) = Kuvvet ve kudret sahibi olmakla beraber yaşadığı müddetçe kadınlarla düşüp kalkmıyan riyazetkâr kişi.

هیرَك (**hīrek**) = Keçi yavrusu.

هیرمَند (**hīrmend**) = Sistanda büyük bir nehir.

سراپرده زدبرلب هیرمند
بفرمان پیروز شاه بلند
فردوسی

Yüksek padişahın muzaffer emriyle Hirmend kenarına çadır kurdu.

(*Firdevsī*)

هیرُون (**hīrūn**) = İçi dolu bir nevi kamış ki tuzaklı kamış derler. Bazı lûgatler yaban hurması demişler § Tuzak = kuş yeleğinin toz halindeki uçuntusu.

هیز (**hīz**) = Puşt : Bu kelime hamam tası mânasına da geldiğinden elden ele geçen şey mânayi mecazisinden alınmış demektir.

هیزم (**hīzum**) = Odun.

خرانرا کسی درعروسی نخواند
مگر وقت آن کاب وهیزم نماند
نظامی

Su ve odun kalmadığı zamandan başka eşekleri bir kimse düğüne çağırmadı.

(*Nizāmī*)

گربار بدوزخ نکشایم چه سازیم
ماراکه متاعی بجز ازهیزم ترنیست
کلیم

Yaş odundan başka metaımız olmazsa yükü cehennemde açmıyalım da ne yapalım.

(*Kelīm*)

هیش (**hīş**) = Hiç.

هرکه آمد هرکه آید بگذرد
این جهان مختسرایی پیش نیست
دیگران رفتند وماهم میرویم
کیست کاورا منزلی درپیش نیست
احمد جامی ترا پندی دهد
آخرتراباش دنیاهیچی نیست
احمد جامی

Her kim geldiyse her kim gelirse geçer; bu dünya bir mihnethaneden fazla bir şey değildir. Başkaları gittiler, biz de gideceğiz. Önünde bir durak yeri olmıyan kim vardır. Ahmed Cami sana bir nasihat versin: ahretle meşgul ol; dünya hiçbir şey değildir.

(*Ahmed Cāmī*)

Hindistanda dokunan bir nevi keten bezi.

هَیگَر (**heyger**) = Yelesi, kolları, kuyruğu siyah doru at (*Ar.*) كميت.

هیل (**hīl**) = Baharattan, küçük kakule.

هَیلا (**heyla**) = Atmaca kuşu.

هَیلُوی (**heylūy**) = Çocukların ceviz oyunu.

هیله **(hîle)**= Burhan, lâfız ve mâna itibariyle hilenin müradifi demişse de Nāṣırī, Burhan'dan naklederek bu mânaya hiçbir kitapta rasgelmediğini beyandan sonra Ferhengi Şuuri'de (h) nin üstüniyle hane sahibi mânasına olduğunu yazıyor. Müellifi Türk olan Ferhengi, İranlıların itimada şayan gördükleri şu nakilden anlaşılır. § Kasırga.

هیم **(heyem)** = Hestem = varım, muhatapta heyī=varsın.

هیلیدن **(hîîiden)** = هلیدن (*ba.*).

هیمه **(hîme)** = Odun, kütük.

گرگلست اندیشهٔ توگلشنی
وربود خاری توهیمهٔ کلخنی
مولانا

Eger düşüncen gülse güllüksün, eğer diken ise külhan kütügüsün.

(*Mevlānā*)

§ Et suyu = küştabe.

هیمهٔ ترفروختن **(hîme'i terfurūḫten)** = Hile ve dubara etmek.

هین **(hîn)** = Tekit, tahrik, teşvik, taʿcil, tahzir yerlerinde kullanılan bir kelimedir.

چوبشنید زاول‌شه این گفتگوی
بجم گفت هین چارهٔ خویش جوی
اسدی

Padişah bu dedikoduyu işitince Cem'e çabuk bunun çaresine bak dedi.

(*Esedî*)

قائل تکبیر فتح ازآسمان گوید که هین
القتال ای حیدرثانی که النصر معك
انوری

Gökten fetih tekbirini alan der ki: Ey Hayderi sânî! haydi harbe; nusrat seninle beraberdir.

(*Enverî*)

§ En yakın için ismi işarettir; işbu, işte bu mevkiindedir § Söz söylemek, tekellüm § Arapça seylâp mânasınadır.

ززندگی‌چه تمتع برد عدوچون‌و
اساس عمر نهادست برگذرگه هین
فخری

Düşman hayattan istifade eder; çünki o, ömrün temelini seylâp geçidine koymuştur.

(*Fehrî*)

هیناهین **(hînahîn)** = Çok acele mânasını ifade eden bir kelimedir.

رخنهٔ کرد نظم حال مرا
درچنین کیرودار هیناهین
انوری

Muharebede böyle çok acele etmek benim halimin intizamını bozdu.

(*Enverî*)

هَیُون (**heyūn**) = Mahmil devesi.

مرکب شعر وهیون علم وادبرا
طبع سخن‌سنج من عنان ومهاوست
ناصر

Şiir atına ve ilim ve edep devesine benim söz tartan tab'ım dizgin ve yulardır.

(*Nāṣır*)

ترا کوه پیکر هیون می‌برد
چه‌فانی که برماچه‌شب می‌رود
سعدی

Seni dağ vücutlu mahmil devesi götürüyor. Ne bilirsin ki bizim gecemiz nasıl geçiyor.

(*Sa'dī*)

§ Mecazen her büyük hayvan
§ At mânasına da gelir.

هَیوَنْد (**hīvend**)=İffet ve nezahet.

هَیْ (**heyī**) = Hestī=varsın.

ی (**y**) = Arapçanın 28 inci, Farsçanın 24 üncü harfi olup Ebced hesabiyle on rakamını gösterir. Bu harf kelimenin sonuna eklendiği zaman maruf ve meçhul adlariyle ikiye ayrılır [*].

Marufun kısımları şunlardır: Masdariyet, Nisbet, Mütekellim (y) si, Hitap (y) si.

Masdariyet: tevangerî=zenginlik. Dervîşî=fakirlik ki zengin ve fakir olmak demektir.

Nisbet: Şirazî = Şirazlı.

Liyakat:

درخانهٔ ما زخوردنی چیزی نیست
ای روزه برو ورنه ترا خواهم خورد
سعدی

Bizim evimizde yenmeye elverişli bir şey yoktur. Ey oruç! git, yoksa seni yiyeceğim.

(*Sa'di*)

Mütekellim:

نویسد نورچشمی آفتاب آن صفحهٔ رورا
مه نو قبلهگاهی خواندآن محراب ابرورا
ضیائی

Güneş, o yüzün safhasına; benim gözümün nuru yazar; hilâl, o kaşın mihrabına kıblegâhım der.

(*Ziyai*)

Hitap: Reftî = gittin. Çunî = nasılsın. Tuyî = sensin.

Meçhul: İki nevidir: İstimrarî, vahdet.

İstimrarî: Mazii şuhudinin müfret ve cemi gaibi ile müfret mütekellimine getirilir.

Hürdî = yer idi. Hürdendî = yerler idi. Hürdemî = yerdim.

خوردی که خاطر برآسایدش
ندادی که فردا بکار آیدش
سعدی

Yemezdi ki fikri rahat etsin; vermezdi ki yarın işine yarasın.

(*Sa'dî*)

Vahdet: Merdî = bir adam. Zenî = bir kadın. Bu (y) bazı mevkide tenkir, tâzim, tahkir, taaccüp, miktar ifade eder.

Tenkir:

دل نمی دانم که دورازمن کجا افتاده است
این قدر دانم که جایی دربلا افتاده است
واقف

Gönül, bilmiyorum ki benden uzaklaşıp nereye düşmüştür; şu kadar biliyorum ki bir yerde belâya düşmüştür.

(*Vâkıf*)

Tahkir ve tâzim:

جوی بازدارد بلای درشت
عصایی شنیدیم که عوجی بکشت
سعدی

[*] Şimdiki İran edibleri bu farkı kaldırmışlarsa da Ferhengimizde yeri geldikçe bu farka işaret edilmiştir.

Bir arpa miktarı şey mühim belâya mâni olur; işittim ki hakir bir asâ, koca Uc'u öldürdü.

(*Sa'di*)

Taaccüp:

چشم بددور عالمی داریم
من ومجنون ودامن صحرا
پیامی

Allah nazardan saklasın; ben, Mecnun ve sahra eteği; şayanı hayret bir âlemimiz var.

(*Peyâmi*)

Miktar:

اگر گنجی کنی برعامیان بخش
رسد هرکتخدائی را برنجی
سعدی

Eğer bir hazineyi umuma bağışlarsan her ev sahibine bir pirinç miktarı isabet eder.

(*Sa'di*)

Bir de zait (y) vardır ki mevsuf ve muzafların sonlarına getirilir: Danayi dehr = zamanın âlimi. Ahuyi sefid = Mümtaz dilber. "Yai marufe„ makablinin kesresine işba' verilerek telâffuz edilen "Yayi meçhule„ işba' verilmiyerek telâffuz edilen ya suretinde tarif edilmişse de İran ediblerinin beyanları veçhile bugün yai meçhule de marufe gibi telâffuz olunmaktadır.

يا **(ya)** = Atıf harflerinden olup terdid edatıdır, (ya) ve (yahut) ile tercüme olunur; şek ve ibhama delâlet eder; tura ya biraderi tura didem = seni yahut biraderini gördüm.
§ Muhayyerliğe delâlet eder.

یاچودیدارم نمودی دل نبایستی شکست
یانبایستی نمود اول مرا دیدار خویش
سعدی

Ya didarını gösterince gönlümü kırmamalı idin, ya iptida bana yüzünü göstermemeliydin yani bu ikiden birini yapmakta muhayyersin, fakat ikisini cem' etmemelisin.

(*Sa'di*)

یاب **(yab)** = Mânasız, herze.

جزبمدح اوسخن گفتن همه یادست ودم
جز بمهراو هنرجستن همه یاده‌ست ویاب
قطران

Onun medhine dair olmıyarak söz söylemek hep rüzgâr ve nefes, ona muhabbetten başka hüner aramak hep beyhude ve mânasızdır.

(*Ketrân*)

§ Yaften = bulmak dan emir, (*isfa. muḫ. vas.*).

معده معد کرده پی نان وآب
کی شودازقوت روان بهره یاب
جامی

Mide, ekmek ve su için hazırlanmış; ruhun gıdasından nerede nasibini alır.

(*Cāmi*)

یابان **(yaban)** = Sahra, beyaban (*muḫ.*).

یابز **(yabiz)** = Padişahların istihkak erbabına verdikleri arazi.

کمترین یابزی زاحسانت
ملك قفقور وقیصرو رایست
علی شطرنجی

Senin az ihsan ettiğin arazi Kayser, Fağfur, Rayin mülkü kadardır.

(*Ali Şetrenci*)

یاختن (yaḫten) = Çekmek çıkarmak mânasına āḫten müradifidir. Kasdetmek, el uzatmak § Vurmak § Atmak § Aşikâr etmek § Sormak mânalarına da gelir.

زمان تا زمان دست بر یاختی
سرشکش زمژگان بپیراختی
فردوسی

Zaman zaman elini uzatıyor, kirpiğinden göz yaşı atıyordu: siliyordu.

(*Firdevsî*)

یاخته (yaḫte) = Yaḫtenden mazii naklî ve ismi mef'ûl olduğu gibi; oda § Misil ve nazir § Küçük küp mânalarına da gelir.

یاد (yad) = Anma, hatırda tutma.

یادت نمی کنم بهمه عمر زانکه یاد
آنکس کند که دلبرش ازیاد میرود
سعدی

Bütün ömrümde seni hatırlamıyorum, çünki o kimse hatırlar ki dilberi hatırdan çıka.

(*Sa'dî*)

Bu şiirin mazmunu ta'kıdi mâneviye misal getirilen şu şiire benzer.

من نمی آیم ازان درکوی تو
زانکه خود هم دیدهام روی تو
شاعر

Seni daima görmek istediğim için mahallene gelmiyorum: hiç mahallenden ayrılmıyorum ki geleyim demektir.

(*Şā ir*)

§ Uyanıklık.

نبودی جدازو بخواب وبیاد
فردوسی

Uykuda ve uyanıklıkta ondan ayrı değildi.

(*Firdevsî*)

§ Nakış ve nigâr.

که برآب وگل نقش ما یادکرد
رودکی

Su ve çamura yani su ve çamur halitasına bizim suretimizi kim nakşetti.

(*Rūdekî*)

یادبد (yadbud) = Kuvvei hâfıza.

یادبود (yadbūd) = Yadigâr, armağan.

یادداشتن (yaddaşten) = Hatırda tutmak ve hıfzetmek. Yaddaşt= hatırda mahfuz olan umur.

یادگار (yadigar) = Ahbaplar arasında biribirine verilen hediye. Andırıcı.

یادکاری ز آدمی زادست
سخنست آن دگر همه بادست
نظامی

Âdem oğlunun yadigârı sözdür. Ondan başkası hep rüzgârdır.

(*Nizâmî*)

گفتم که یادکارش جزنام نیک چیست
گفتا رنیک نامی بهچیست یادکار
قاآنی

Onun iyi namdan başka ne yadigârı var dedim? iyi namlılıktan daha iyi ne yadigâr var dedi.

(*Ḳāānî*)

یاد کردن (**yadkerden**) = Anmak. Bazan cüz'i sâni hazfolunur. یاد (*ba.*).

یاد ایامی که باماداشتی
گاه چشك ازناز وگاهی آشتی
بهاءالدین

Bizimle naz içinde kâh cenkleştiğin kâh barıştığın günleri hatırla.

(*Behāeddîn*)

یار (**yar**) = Dost, yardımcı.

بامن ای یار اگر یارمنی یاری کن
نه چوپاری که همه زخم زند هاونرا
نزاری

Ey dost; eğer benim dostum isen bana yardım et; fakat havanı döğen havan eli gibi değil.

(*Nizārî*)

§ Havan eli

زبرق تیغ روشن شد شب تار
مر دشمن چوهاون گرز چون یار
نزاری

Karanlık gece kılıç parıltısından aydınlandı. Düşmanın başı havan, topuz, havan eli gibi.

(*Nizārî*)

§ Yara (*muḫ.*). یارا (*ba.*).

یارا (**yara**) = Kuvvet ve kudret.

چنان درکنه اوصاف توعا جزگشت ادراکم
که ازپس دهشت وحیرت ندارم دم زدن یارا
امامی

Senin evsafının künhünde idrakim öyle âciz oldu ki ziyade dehşet ve hayretten söz söylemeye kudretim yoktur.

(*İmāmî*)

یار اسپند (**yarîspend**) = İsfendiyar bin Küştasbın ismi: İspendiyarın maklûp şekli İsfendiyar mevkiinde kullanılmış demektir.

تاکه درقطع دهر دربازیست
رخ بهرام واسب یاراسپند
انوری

Behramın ruhu ve İsfendiyarın atı feleğin satranç tahtasında oyunda oldukça.

(*Enverî*)

Cihangîrî ve Burhan böyle yazmışlardır. Nâşırî bunları naklettikten sonra Behram, Şemsî ayların yirminci, marisfend yirmi dokuzuncu gününün isimleridir ve yarisfend değil marisfend olacak; Cihangîrî ile Burhan hatâ etmişler diyorsa da mezkûr mütalâa şayanı teemmüldür.

یارس (**yarres**) = İmdada erişici, meḍetkâr.

بهر حال خواهم ازویاررس
که اوراجهاندار یارست وبس
فردوسی

Herhalde ondan imdat isterim; çünki onun yârî ancak Cenabı Hâktır.

(*Firdevsî*)

يارَسْتَنْ (**yaresten**) = Güc yetmek, muktedir olmak.

چو اندر تبارش بزرگی بنود
تبارست نام بزرگان شنود
فردوسی

تبارست (*ba.*).

يارْفُرُوشِى (**yarfurūşī**) = Dostu tarif ve tavsif etmek.

بهرکجاکه روم وصف دوستان گویم
برای یار فروشی دکان نمی باید
حسن

Nereye gitsem dostları vasfederim; dostu tarif ve tavsif için dükkân lâzım değildir.

(*Ḥasen*)

Dostu ehemmiyetsiz bir şeye satmak, değişmek, feda etmek mânasını da ifade eder.

دوست بهیچم فروخت باهمه یاری
یار فروشی درین زمانه همینست
طالب

Dost bu kadar dostlukla beraber beni hiçe sattı; zamanenin yârfüruşluğu böyledir.

(*Ṭālib*)

يارَكْ (**yarek**) = Döl yatağı (*Ar.*) مشیمه § Bedehşanilere mahsus bir nevi nağme.

يارَكِى (**yarekī**) = Kuvvetlilik, celâdet.

يارْمَنْد (**yarmend**) = Dost, muin.

همش راهبر باش هم یارمند
فردوسی

Ona hem yol gösterici, hem muin ol.

(*Firdevsī*)

وگرش بخت یارمند بود
نام بردار واوجمند بود
اوحدی

Eğer talih ona yâr olursa meşhur ve mesut olur.

(*Evḥedī*)

يارْنامه (**yarname**) = Güzel iş, ameli hayır, iyi namlılık.

چند ازین لاف یارنامهٔ تو
درچنین منزل کثیف وانوند
یارنامه گزین که برگذرد
این همه یارنامه روزی چند
سنائی

Böyle kesif ve alçak mevkide haşmet ve tahammül ile ne vakte kadar iftihar edeceksin. Ameli hayrı ihtiyar et ki bu haşmet ve tahammül birkaç günde geçer.

(*Senā'ī*)

Bize misal olacak üçüncü mısradaki yarnamedir. Öbürleri (ب) ile یارنامه‌در (*ba.*).

يارَه (**yare**) = Bilezik.

گر بمثل روزرزم است تو نعل افکنند
یاره کنند درزمان دست شهور وسنین
خاقانی

Meselâ muharebe gününde eğer senin atın nalını atarsa ay ve yılların eli onu derhal bilezik yapar.

(*Ḫāḳānī*)

Gerdanlık mânasına da gelir. § Müshil bir hap. Muarrebi (ایارج) dir § Kuvvet ve takat.

لطفت بکرم چارهٔ بیچاره کند
عدلت ستم اززمان آواره کند
درگلشن عدل‌تو صبارا نبود
آن‌یاره‌که پیراهن گل پاره کند
رودکی

Senin lûtfun muhtaçlara imdat eder, keremle adaletin, zulmü zamaneden uzaklaştırır. Senin adaletin güllüğünde saba gülün gömleğini yırtamaz.

(*Rûdekî*)

جز زهره کرا یاره‌که بوسد پایش
جزیره کرا یاره‌که بوسد دستش
معمائی

Zühre yıldızından başka ayağını öpmeye kimin kudreti, bilezikten maada elini öpmeye kimin takati vardır.

(*Mehistî*)

یاری (yarî) = Ortak olan kadınlar, Koma = enbag = vesni. İki erkek kardeşin karıları, elti.

چه نیکو سخن گفت یاری بیاری
که تا کی کشیم ازخسرذل وخواری
رودکی

Kaynanamızdan ne vakte kadar zillet ve hakaret göreceğiz diye bir ortak bir ortağa yahut bir elti eltisine ne güzel bir söz söyledi.

(*Rûdekî*)

§ Yardım, yarîger = yardımcı.

چه یاری کند مفلرو جوشنم
چویاری لکرد اختر روشنم
سعدی

Parlak talih bana yardım etmedikçe tulga ve zırhım ne yardım eder.

(*Sa'dî*)

ولیکن ترا بخت یاریگرست
زمینت وهی آسمان جاکرست
نظامی

Fakat senin talih, yardımcın; yer, kulun; gök, kölendir.

(*Nizâmî*)

§ Dostluk.

یاز (yaz) = Yazîden den emri hazır یازیدن (*ba.*).

یازیدَنْ (yazîden) = Uzamak, boy çekmek.

گر صبح وصال دریی اوست
گو باش شب فراق یازان
سیف‌اسفرلکی

Vuslat sabahı onu takib ediyorsa firkat gecesi uzasın.

(*Seyfi Isferengî*)

§ Meyil ve kasdetmek.

توبافتی زخدای جهان هزار ظفر
بیك شکست نشایدکه سوی غم یازی
عماد

Sen Cenabı Haktan bin zafer buldun; bozgunluk sebebiyle gam cihetine meyletmek yakışmaz.

(*'Imâd*)

§ El uzatmak § Ölçmek § Adımlamak. Müştakkatı yaz, yazan, yaziş, yazende şekillerindedir.

گرابر نه دردایکی طفل شکوفه است
یازان سوی‌او ازچه گشادست دهانرا
انوری

Eğer bulut çiçek çocuğunun sütninciği fikrinde değilse onun tarafına meylederek neden ağzını açmıştır.

(*Enverî*)

اگرچندباشد شب دیرباز
برد تیرگی هم نماند دراز
اسدی

Eğer çok uzıyan gece de olsa onda karanlık uzun müddet kalmaz.

(*Esedî*)

Çabuk adım atana (tundyaz), ağır hareket edene (diryaz) derler.

نشست ازبر یوزهٔ تندباز
فردوسی

Çabuk hareketli atın üzerine bindi.

(*Firdevsî*)

ياسْ (**yas**) = Yasemin.

ياسا (**yasa**) = Resim ve kaide.

ياسان (**yasan**) = İran ateşperestlerinin dördüncü peygamberleri § Lâyık ve sezavar.

ياسِيخ، ياسِيج (**yasic, yasic**) = Ok.

دی یاسیجی ز ترکش جانانه گم شده
دل راشکاف وبسیج او درمیان طلب
خاقانی

Dün sevgilinin ok mahfazasından bir ok kaybolmuş; kalbini yar da okunu onun ortasında ara.

(*Hâkânî*)

عجب دلتنك وبجانم زحد بگذشته تیرم
توکوئی هرجگرپارم دوصد یسیج گرگانی
خاقانی

Çok kederli ve hastayım; kederimi paylaşmak derecesi geçmiştir; zannedersin ki ciğerimde iki yüz gürgânî ok var.

(*Hâkânî*)

ياسَمِينْ، ياسَمُونْ، ياسَمَنْ، ياسَمْ (**yasem, yasemen, yasemūn, yasemīn**) = Yasemin dediğimiz küçük ve beyaz yapraklı, güzel kokulu çiçek. Ful de bu nevidendir. Asım Efendi gece sefa gündüz cefa denilen çiçekleri de bu nev'e katmıştır.

پریدیدار حوری، یاسمن خد
دری رفتار چوری نارون قد
سوزنی

چوری (*ba.*).

گرنبودی او نیابیدی زمین
در درون نه گنج وبیرون یاسمین
مولانا

Eğer o olmasa idi, yer, içinde hazine; dışında yasemin bulmazdı.

(*Mevlânâ*)

یاسمون یاسه = یاسا (*ba.*).

يافْتَنْ (**yaften**) = Bulmak.

شاید سپرار حکم او تافتن
که نتوان ازو بهتری یافتن
نظامی

Onun hükmünden baş çevirmek lâyık değildir; çünki ondan daha iyisini bulmak mümkün değildir.

(*Nizâmî*)

مشکلست ازجست‌وجو آزادگانرا یافتن
ازسبکباری پی این کار وان معلوم نیست
صائب

Dünya ile ilgilerini kesenleri aramakla bulmak mümkün değildir. Hafif yüklü oldukları için bu kervanın izi belli değildir.

(*Ṣā'ib*)

Mevlânanın geçen beytinde olduğu gibi yabîden şeklinde de kullanılır.

يافته **(yafte)** = Yaften: Bulmaktan mazii naklî ve ismi meful § Makbuz puslası.

يافِر **(yafir)** = Oyuncu, köçek.

يافه **(yafe)** = Zayi, kaybolmuş.

گویافه‌شو قلادهٔ سیمین آسمان
نورکف خجسته‌او زیورتوباد
شمسی

Semanın gümüş gerdanlığı zayi olsun; onun mübarek avucunun nuru senin ziynetin olsun.

(*Şemsî*)

§ Mânasız söz, hezeyan.

نافه‌را کیمخت رنگین سرزنشها کردوگفت
نیك بدرنگی نداری صورت زیبای‌من
نافه گفتش یافه کم گو کایت معنی مراست
اینك اینك حجت گویا دم‌بویای‌من
خاقانی

Renkli deri miske serzenişler etti de çok fena renklisin; benim yakışıklı şeklim sende yok dedi. Nafe ona şöyle cevap verdi: halt etme ki bende mânevi emare var, nah işte, benim güzel kokan kanım haber verici bir delil, dedi.

(*Ḫāḳānî*)

يافُوتِ سَرْبَسْتَه، يافُوتِ خام **(yakūti ḫam, yakūti serbeste)** = (*k.*) Dilberin dudağı.

يافُوتِ مُذاب، يافُوتِ رَوان **(yakūti revan, yakūti muẕab)** = Göz yaşı § Şarap.

يا كَنْد **(yakend)** = Yakut. Yakut, yakend muarrebidir.

کجاتوباشی گردندبی خطر خوبان
چست‌راچه خطرهرکجا بودیا کند
شاکر بخاری

Sen nerede olursan güzeller muhataradan salim kalır; her nerede yakut bulunursa âdi kırmızı taşa ne tehlike var.

(*Şākiri Buḫārî*)

يال **(yal)** = Boyun, gerdan, boyun kökü.

ازورسیده بتو نقد صدهزار درم
زبنده بودن اوچون کشید بایدیال
عنصری

Ondan sana yüz bin dirhem nakit erişmiştir; onun kölesi olmaktan nasıl boyun çekmeli; ondan nasıl yüz çevirmeli.

(*Unṣurî*)

§ Kol § Atın boynundaki saçı.

میران خیل پیراهن دریدند
دم ویال ستورانرا بریدند
فردوسی

Fırka reisleri gömleklerini yırttılar, atların kuyruk ve saçlarını kestiler.

(*Firdevsî*)

Aslı muyal olup muyi hazf ile yal derler. Boy bos mânasına gelen bal ile birlikte kullanılır § Evlâdü ıyâl mânasına da gelir يالند (*ba.*). § Sarhoş ve hayvanların sarhoşça hareketleri. Yüz mânasına da görülmüştür.

يالغ **(yaluġ)** = Büyük şarap kadehi ki bazan kerkedan boynuzundan yaparlar (Şuūrî).

يالمند **(yalmend)** = Aile sahibi.

ضعیفم یالمندم تنگدستم
چه‌خوانم داستان رامی و ویسی
سوزنی

Zayıfım, aile sahibiyim, fakirim; Rami ile Veysi hikâyesini ne okuyayım.

(*Sūzenî*)

يالە **(yale)** = Sığır boynuzu.

يام **(yam)** = Menzilhane beygiri.

يان **(yan)** = Hezeyan, hasta sayıklaması.

باسخن توهمه سخنها یانست
فرخی

Senin sözüne karşı bütün sözler hezeyandır.

(*Ferruḫî*)

Sofiyeye göre mükâşefe mânasınadır.

يانه **(yane)** = Havan, dibek.

همچو یادرشد، سرگرزت
تاچو یانه کنند سردشمن
شاعر

Düşmanın başını havan gibi yapmak için senin topuzunun başı havan eli gibi olmuş.

(*Şā'ir*)

§ Keten tohumu.

يَاوَد **(yaved)** = Bulur = yabed.

يَاوَر **(yaver)** = İane ve imdat edici.

چارهٔ ماسازکه بیوریم
گرتو برانی بکه روآوریم
نظامی

Bizim çare nize bak ki yardımcımız yoktur; eğer sen koğarsan yüzümüzü kime çevirelim.

(*Niẓāmî*)

§ Şemsî ayların onuncu günü = eban § Havan eli.

بدر ازسرگرز اوکردیاور
قضا ازسرخصم اوکردهاون
نزاری

Kader, onun gürzünün ucundan havan eli, kaza onun hasmının başından havan yaptı.

(*Nizarî*)

Yaverî = yardım.

ترا یاوری کرد فرخ سروش
سعدی

Sana mübarek melek yardım etti.

(*Sa'dî*)

يَاوَنْد (**yavend**) = Bulurlar = yabend § Padişah.

يَاوَه (**yave**) = Kayıp = mânasız söz. yafe.

تو مخور غم که نگردد یاوه او
بلکه عالم یاوه گردد اندرو
مولانا

Sen gam çekme ki o, kaybolmaz; belki âlem onda (Peygamber. ş.a) kaybolur.

(*Mevlânâ*)

اگر ناطق طبل بریاوهٔ
سعدی

کرمایه (*ba.*).

يَائِي (**yaī**) = Hasta, keyifsiz.

سالار سپاهان چوملك شد ازسپاهان
برشد هوا همچوپکی مرغ هوائی
گرچه هوا برشده چون مرغ همیدون
ورچه بزمین درشده چون مردم یائی
فرزند بدرگاه فرستاد وهمی داد
پرسندگی خویش بیکباره گوائی
منوچهری

Isfahan seraskeri Isfahan şahı olunca havadaki kuş gibi havaya yükseldi; her ne kadar şimdi kuş gibi havaya yükselmiş ve hasta adam gibi yere girmişse de padişahın dergâhına oğlunu gönderdi ve def'aten ubudiyetini ispat etti.

(*Minūçihrî*)

Buradaki "yai„nin "mai„ olması ezher cihet muvafıktır. Hattâ nezdimdeki divanda da öyle yazılıdır. Mâna kuş gibi havaya yükselmiş, dalgıç gibi denizin dibine inmişse de demek olur. Çünki hasta adam gibi yere girmişse demek muvafık değildir. Nāşirî de bu fikirdedir.

يَب (**yeb**) = Temrenli ok.

يَبَاب، يَبَات (**yebab, yebat**) = Yıkık, harap. Bu kelime viran mânasına Arapçadır; Farsçası (beyab) dır.

يَبَست (**yebest**) = Ermeniler hıyarı = bergest.

يَتَاق (**yetak**) = Muhafaza. Yetakî = muhafız, bekçi: Türkçe hırsızlık mal saklıyan mânasına geldiğinden herhalde Türkçedir.

يَتِيم دَرْيَا (**yetīmi derya**) = İri taneli inci.

يَخ (**yeḫ**) = Buz.

يَخْدَان، يَخْچَال (**yeḫçal, yeḫdan**) = Buzhane (Şuurî). İkincisi et'ime ve hulviyat sandığı (Ġıyās). Buzluk (Halīmī).

دردهنها فسرده آب دهان
ازدم سرد همچو یخدانست
کمال

Soğuk nefesten ağizlarda tükrük buzluk gibi tutmıştur.
(*Kemāl*)

"Yeḫdan„ seferberlikte kullanılan iki adet sandıktır ki birbirine bağlayıp hayvana yüklettirler. İki nevidir: Birine "Yeḫdanı şerbethane„ derler ki içinde et'ime ve hulviyat bulunur. Diğerine "Yeḫdanı sandıkhane„ derler ki içinde elbise hıfzolunur. "Yeḫdan keş„ hizmetçilerin en aşağısıdır [Mustalehat].

يخچه (yeḫçe) = Dolu = tekrek = jale.

يخ در بهشت (yeḫ der bihişt) = Kar helvası.

يخين (yeḫīn) = Buzlu.

يخنى (yeḫnī) = Pişmiş ki ham mukabilidir § Pişmiş et § İhtiyaç zamanında kullanılmak için her neviden biriktirilen zahire.

يخ يخ (yeḫ yeḫ) = Deveyi çökertmek için söylenilen lâfız.

يدره (yedreh) = Sarmaşık otu.

يده (yedeh) = ـــلغيده (*ba.*).

يرا (yera) = İnsanın derisinde, kâğıt, deri gibi şeylerde husule gelen buruşukluk.

يرغ، يراغ (yerag̈, yereg̈) = Uzak yerlere gide gide alışmış pişkin at. Türkçe yaranmış tâbir olunur, böyle ata karaciğer de derler (ʿAşım Efendi). Yarandırmak = atı koşu için zayıflatmaktır. Nāṣırī bunu (y) nin ötresiyle yazıp şimdi yorga ile meşhurdur ve Türkçe olacaktır diyor.

يرامیغ (yeramīg̈) = Kuşkonmaz denilen nebat = marçube.

يرخفج (yerḫefc) = يرخج (*ba.*).

يرقانی شده (yerkanī şude) = (*k.*) Sararmış.

يرمر (yermer) = İntizar ve terakkup.

يرمق (yermeḳ) = Akçe, altın.

يرنا (yerna) = Kına (*Ar.*) حنا.

يريان (yeryan) = Semerkant denilen memleket.

يز (yez) = Yabancıdan muhafaza için bahçe ve çayır etrafına çevrilen dikenli çalı.

يزدادی (yezdadī) = Pişmiş yumurta ortasına dökülen kıyma.

خورد مخالفان تو خون دل وجگر
قوت موافقان تو یزدی وعسل
طیان

Sana muhalefet edenlerin yemeği yürek ve ciğer kanı, muvafıklarının rızkı kıymalı yumurta ve baldır.

(*Ṭeyyān*)

یَزدان (yezdan) = Yaradıcı, Halik ki Hak Taalâ Hazretlerinin isimleridir.

گفت پیغمبر که یزدان مجید
آفرید هر دردرا درمان آفرید
مولانا

Hazreti Peygamber buyurdu ki Halikı Zişan her dert için derman yarattı = İyzid.

(*Mevlānā*)

یَزدان بَخش (yezdan beḫş) = Hürmüz bin Nuşirvanın veziri.

یَزدِگِرد (yezdigird) = İran padişahlarından birkaçının ismi. Bunların sonu Yezdigird bin Şehriyar idi. Muarrebi (یزدجرد).

یَزَك (yezek) = Mukaddimetülceyş öncü ki daima askerin önünde giden süvarilerdir. Evvelce çerhacı derlerdi § Bekçi § Casus.

یَزنه (yezne) = Enişte: Kızkardeşin kocası.

یَسار (yesar) = Uğursuz şahıs.

یَسال (yesal) = Bayramlarda çiçeklerden yapılan başlık.

یَشت (yeşt) = Zend kitabının aksamından bir kısım.

یَشف (yeşf) = Yeşim denilen kıymetli yeşil taş. Muarrebi (یشب) dir.

کوه تن اگرچه یشم گردد
ازرخم اجل چوپشم گردد
احمد کرمانی

Vücut dağı yeşim olsa da ecelin darbesinden yün gibi olur, dağılır.

(*Aḥmed Kirmānī*)

یَشك (yeşk) = Köpek dişi denilen sivri diş.

ازدوازی وعدهٔ امید فرسوده شود
پیل‌وا خرطوم ودندان شیرراچنگال‌ویشك
سوزنی

Ümit vâdesinin uzunluğundan filin hortum ve dişi, aslanın pençesi ve köpek dişi eskir.

(*Sūzenī*)

§ Çiy, şebnem § Halis, sâf.

یَشمه (yeşme) = Tabaklanmayıp el ile oğularak kullanılacak bir hale getirilen deri.

یَغام (yeġam) = Gulyabani.

یَغتَج، یَغتَنج (yeġtec, yeġtanc) = Emsaline nisbeten zararı az olan bir nevi sarımtırak alaca yılan.

دعا ومدح اووا ورد خودساز
که افعی باتوکم باشد زیفتتج
فخری

Onun dua ve medhini nefsini muhafazaya vesile ittihaz et ki engerek yılanı sana alaca yılandan daha zararsız olsun.

(*Fahrî*)

Mecmaüifürs'te ġ (غ) yerine f (ف) yazılmıştır.

يَغْلا، يَغْلاوى (yeğla, yeğlavî) = Saplı tava.

يَغْلِغ (yeğliğ) = Temrenli ok. Nâşırî ķ (ق) ile yazarak ok mânasına Türkçedir diyor.

يَغْما (yeğma) = Türkistanda güzelleriyle meşhur bir şehir § Çapul.

نگفتمت که بیغمارود دل‌سعدی
چودل بمشوه دهی دلبران یغمارا
سعدی

Ey Sa'dî ! Yeğma dilberlerinin işvesine gönül verirsen gönlün yağmaye uğrar demedim mi ?

(*Sa'dî*)

§ İranın müteahhir şairlerinden nazım ve nesirlerinde muvaffak güzide bir edib.

می‌رود درپی ترکان یغما
چه کند کارجهان وارونست
یغما

Yeğmâ, Türklerin izini takibediyor. Ne yapsın, feleğin işi tersinedir.

(*Yeğmâ*)

خوان یغما (*ba.*).

يَغْماناز (yeğmanaz) = Çin hakanının kızı ve Behram Gurun karısı.

يَغْناع (yeğna') = Sırma ve kılabdanla işlenmiş bir nevi kalpak, takye.

يَقَه (yeķe) = Yaka dediğimiz.

يَك (yek) = Bir, ki sayıların başlangıcıdır sonuna tenkir ī (ی) si ilâve edilerek yekī = biri, denilirse maduddan ibaret olur.

يَك اَسْبه (yek esbe) = Bir atlı, bir ata malik.

یك اسبه شد ودواسبه می‌راند
نظامی

دواسبه (*ba.*).

§ (*k.*) Güneş.

يَك اَنْداز (yek endaz) = Attığı ok amaca ulaşan.

بایك اندازی کلکت ازچرخ اردم زند
همچوسوفارش زبان بیرون کشد گردون زکام
کمال

Debiri felek=feleğin kâtibi denilen Utarit yıldızı senin yanılmaz kaleminle iddiaya kalkışırsa felek, ok gezi gibi dilini ağzından çıkarır.

(*Kemâl*)

§ Atıldıktan sonra arkasından gidilmiyen, aranmıyan değersiz ok.

تازه برهدف سینهٔما
چرخرا هیچ یك انداز نماند
اثیرالدین

Feleğin bizim göğsümüz amacına vurulmamış hiç oku kalmadı.

(*Eşiruddin*)

§ Dağ ve ırmak kenarlarında insan ve hayvanın çıkıp i mesi mümkün olmıyan ve yukarıdan aşağıya kadar dümdüz ve uçurum olan yer § Beraber ve müsavi mânasına da gelir.

يگانه ، يگان (yegan, yegane) = Bir tane, biricik, dengi ve benzeri olmıyan.

ورانگویم ازارکان دولتست یکی
که اوبجاه زارکان دولتست یگان
سوزنی

Ona devlet erkânından biridir demem; belki o, mevki itibariyle devlet erkânının bir tanesidir.

(*Şüzeni*)

منم زجان شده بنده مه یکانهٔ خودرا
جامی

Kendi biricik mahına candan bende olan benim.

(*Cāmī*)

§ Muvafık mânasına da gelir. Yegân yegân = birer birer: (Yegan yegan şumur ebcedi huruf ta hutti) ebced harflerini huttiye kadar birer birer say yani, Elif=bir. B=iki. C=üç... Yek yek de denir.

ازقصه وقطعه وقصیده
یك یك بنوشته برجریده
نظامی

Hikâye, kıta ve kasideden işittiklerini birer birer deftere yazmış.

(*Niẓāmī*)

يگانه گوی (yegane gūy)=Mü'mini muvahhid, Allahın birliğini söyliyen: iman sahibi.

یگانه‌گو کسی باشدکه اوترك کسی کیرد
خسرو

Mü'mini muvahhid, benliğinden vazgeçen kişidir.

(*Ḫusrev*)

يگانی (yeganī) = Yegânegī muhaffefidir, bir, birlik, vahdet demektir.

خدایرا بیگانی بدان واز پس آن
بهرچه گفت رسولش ورا مصدق دان
ناصر

Allahı bir bil; ondan sonra da Resulü ne söyledi ise onu tasdik et.

(*Nāṣır*)

يك آويز (yek āvīz)=Varsak denilen kısa kılıç يچه (*ba.*). Salık denilen zincirli topuz mânasına da gelir.

يك يك ، يكايك (yekayek, yekbeyek) = Birer birer § Ansızın, nagehan. Yek beyek şüphe ve yakîn mânalarına da görülmüştür.

آنچه لحیانی بخانهٔ خودندید
هست برکوسه یکایك اوبدید
مولانا

Kaba sakallının kendi evinde görmediği, köseye birer birer bellidir.

(*Mevlānā*)

يَكْبَسِي ، يَكباره ، يَكْبارگي ، يَكبار

(yekbar, yekbaregī, yekbare, yekbesī) = Defaten, bir oğurdan, hep birlikte.

صمع شو یکبارگی توگوش وار
تاز حلقهٔ لعل یابی گوشوار
مولانا

Sen la'l halkadan küpe takınmak için tamamiyle kulak ol, ta ki la'l halkadan küpe bulasın.

(*Mevlānā*)

چو عمرم بنزدیك هشتادشد
امیدم یکباره برباد شد
فردوسی

Ömrüm seksene yaklaşınca ümidim tamamen mahvoldu.

(*Firdevsī*)

يَكْ پَهْن كَشْتي **(yek pehn keştī)** = (*k.*) İslâm dini.

يَكْتا **(yekta)** = Bir tane, yalnız, eşsiz § Bir kat § Astarsız elbise ki sade denir.

پهلوی هر سفله مشو جانشین
ازهمه یکتا شو وتنها نشین
جامی

Her siflenin yanında oturma, köşene çekil, yalnız otur.

(*Cāmī*)

يَكْ تَنَه **(yek teneh)** = Tenha, yalnız başına.

يَكْ تَنْگ كَرْدَن **(yek tiğ kerden)** = § (*k.*) Düzlemek, tesviye etmek.

يَكْ چَشْم **(yek çeşm)** = Tek gözlü (*k.*) bir şeyin dışını gören, zâhir bin § Za'fı basar sahibi § Münafık § Mü'min, muvahhid.

يَكْچَنْدي **(yekçendī)** = Biraz vakit.

يَكْدانه **(yekdane)** = Bir tane § Dengi bulunmıyan inci.

گریهٔ شام وسحر شکرکه ضایع نگشت
قطرهٔ باران ما گوهر یکدانه شد
حافظ

Akşam ve sabah ağlamamız şükür ki zayi olmadı. Bizim yağmurumuzun katresi emsalsiz inci oldu.

(*Ḥāfıẓ*)

§ Aralarına iri taneli inci konulan inci dizisi.

هردوی دان ازان دوگوهر
یکدانه گردن دوپیکر
خاقانی

O iki inciden her birini cevza burcunun gerdanlığı say.

(*Ḥāḳānī*)

يَكْدَسْت **(yekdest)** = Bir elli § (*k.*) bir tarz ve üslûbda, bir cinsten olan eşya, müsavi.

يَكْدِش **(yekdiş)** = يكدش (*ba*). § Ehli tahkik indinde nefsi hassei in-

sanidir ki lâhut ve nasuttan mürekkeptir. Mahbub ve matluba da denir.

يَكْدَك (yekdek) = Yarı ısınmış şey, ılık.

يِكْدِل، يَكْدِلْ (yekdil, yekdile)= Müttehit ve müttefik يكرو (*ba.*) § Riyadan âri.

دلداوی ویکدلی نمودی
وانگه بخلاف قول بودی
نظامی

Dildarlık ve ittihat gösterdin ve sonra sözünün hilâfına hareket ettin.

(*Niẓāmī*)

يَكْرَان (yekran) = Soy at.

حلقه شده دائره آساسپاه
نقطهٔ آن دائرهٔ یکران شاه
عماد

Asker daire gibi halka olmuş, o dairenin noktası padişahın atı.

(*'Imād*)

Lûgatlerin bir kısmı kendisi kızıl, yelesi ile kuyruğu beyaz, bir kısmı sarı ve kırmızı arası bir renkte olan at ki lisanımızda al tâbir olunur diye tarif etmişler. Üç ayağını basıp ard ayaklarından birini hafifçe bükerek tırnağının ucunu yere değdiren at diyenler de vardır. Atın bu hareketine Arapça "safun„ derler. Müruruzaman ile mutlak at mânasına istimal edilmektedir. Süruri, kâfı fârsi ile zaptetmiştir.

يَكْرِشْتَه (yekrişte)=Uygun, müttefik.

يَكْرِكَابِي (yekrikabī) = Yedek atı § (*k.*) Bir işe hazırlık.

يَكْرَنْك (yekrenk) = Sıtku ihlâs sahibi, riya ve nıfaksız kimse. Yekrengī = sıtku ihlâs.

عکس رای تو برون برد دورنگیٔ جهان
گشت درسایهٔ عدلت همه عالم یکرنك
سلمان

Senin rey ve tedbirinin aksetmesi dünyanın iki renkli olmasını giderdi, adaletinin sayesinde bütün âlem sıdık ve ihlâs sahibi oldu.

(*Selmān*)

يَكْرُو، يَكْرُوِيه (yekrū, yekrūye) = Müttehit, müttefik.

گفتمش یکدل ویکروست بتو
یاستمکار وجفا جوست بتو
جامی

Ona, seninle müttehit ve müttefik midir? yoksa sana karşı zâlim ve cefakâr mıdır? dedim.

(*Cāmī*)

یکرویه همه شهر صفاهان
شدند آن پاك دامن را گواهان
نظامی

Bütün Isfahan şehri onun iffetine şehadette ittifak ettiler.

(*Niẓāmī*)

§ Zâhir. Yekru kerden=ülfet ve dostluğu terk etmek.

يَكْرَه (**yekreh**)=Bir yol, bir defa.

چند سوی سمن آیم بهوایت چو صبا
یکره ای سروصبی قامت رعنا بنما
جامی

Senin muhabbetinle saba gibi kaç defa çimen tarafına geleyim? Ey doğru servi, bir kere güzel boyunu göster.

(*Cāmī*)

یکره ای کاش در آیینه بدیدی رخ خویش
تا بدانی دل ارباب محبت چوقست
یغما

Keşki bir kere aynada kendi yüzünü görseydin de erbabı muhabbetin kalbi nasıl olduğunu bilseydin.

(*Yeğmā*)

§ Riyasız ve nifaksız.

يَكْزَبَان (**yekzeban**) = Hepsinin sözü bir.

يَك زَخْم (**yek zeḫm**) = Sam bin Nerimanın lâkabıdır. Büyük bir ejderi bir defada öldürdüğünden bu lâkap verilmiştir. Onun topuzuna da yek zeḫm derler.

من آن گرزیك زخم برداشتم
بپه راهان جای بگذاشتم
فردوسی

Ben o yek zehm olan topuzu kaldırdım; askeri hemen orada bıraktım; tepeledim.

(*Firdevsī*)

يَكْسَاله (**yeksale**) = Bir yaşında, bir yıllık.

جز آتش دگر داد بسیار چیز
رها کرد آن دخل یکساله نیز
نظامی

Ondan başka ona daha çok şey verdi; o bir senelik varidatı da bıraktı.

(*Niṣāmī*)

يَكْسُون، يَكْسَان (**yeksan, yeksūn**) = Daima § Müsavi, beraber, bir üslûpta.

فرق صرت سبزباد همچو سرسرو
تاکه سرسرو سبزباشد یکسان
سوزنی

Servinin başı mütemadiyen yeşil oldukça senin de başın servinin başı gibi teravetli olsun.

(*Sūzenī*)

ای واهب عقل وباعث جان
با حکم توهست ونیست یکسان
نظامی

Ey akıl ihsan edip can bağışlıyan! senin hükmüne karşı varla yok müsavidir.

(*Niẓāmī*)

يَكْسَر (**yekser**) = Bir baştan bir başa § Yalnız başına § Ansızın.

پنج وشش می بخورد دیرگل گشت
روی آن روی نیکوان یکسر
فرخی

ی (*ba.*).

جهان وام خویش ازتو یکسر برد
بجرعه فرستد بیاغر برد
نظامی

Dünya senin borcunu senden tamamen alır; yudumla gönderir kadehle götürür.

(*Niṣāmī*)

يَكْسَره (**yeksere**) = Defaten, bir oğurdan.

يَكْسُو (**yeksū**) = Bir taraf.

يَكْسُواره (**yeksuvare**) = Bir atlı, yalnız § (*k.*) Güneş.

يَكْسُونَه، يَكْسُون (**yeksūn, yeksūne**) = Yeksan.

يَكْ نِشَسْت، يَكْ شَسْت (**yek şest, yek nişest**) = Hemnişin, refik.

يَكْشَنْبِه (**yekşenbih**) = Pazar günü.

يَكْشَبَه (**yekşebe**) = Bir gecelik.

طی زمان ببین ومکان درسلوك شعر
کاین طفل یکشبه‌ره صدساله‌ی رود
حافظ

Şiirin sülûkündeki tayyi zaman ve mekâna bak ki bu bir gecelik çocuk: bir gecede tanzim edilen şiir, yüz yıllık yola gidiyor: uzak mesafelere intişar ediyor.

(*Ḥāfıẓ*)

Usuli Farsi sahibi, yüz yaşında adam kadar yürüyor suretinde tercüme etmiştir.

يَكْنَوَرد (**yeknevred**) = Bir çırpıda, yeknesak.

يَكْ گِرِه (**yek girih**) = (*k.*) Uygun, benzer, müşabih, müttefik.

يَكُون (**yekūn**) = Renkli, ipekli bir nevi kumaş.

يَكُونه (**yekūne**) = Bir türlü. Aslı yek güne.

يَكْ وَنِيم ساز (**yek u nim saz**) = Sazendelik fenninden bir fenni mahsus.

يَكَّه تاز (**yekketaz**) = Düşmana yalnız hücum eden cengâver.

زهردو طرف یکه تازان تیز
کشادند برهم کمان ستیز
هاتفی

Her iki taraftan seri hareketle cengâverler birbirlerine kavga oku attılar.

(*Hātifī*)

يَكِيتا (**yekīta**) = Üstad ve muallim.

يَلَه، يَل (**yel, yele**) = Pehlivan.

بروز نبرد آن یل ارجمند
بتیغ وبخنجر بگرز وکمند
فردوسی

خنجر (*ba.*).

منم آن پیل‌دمان ومنم آن شیریله
بهرام‌گور

O kükremiş fil, o pehlivan aslan, benim.

(*Behrām Gūr*)

§ Salıvermek.

گله ازخود کنم که تاجو من
خدمت چون تویی چرایله کرد
انوری

Benim gibi bir kimse senin hizmetini niçin bıraktı diye kendimden şikâyet ediyorum.
(*Enverî*)

§ Kâbe yolunda salıverilmiş deveye (şutri yele) denir. (*Ar.*) منطق المتان § Eğri.

برسرپله نهاد کلاه وتشست تند
این حوصله کراست که آن سولکه گشد
خسروانی

Başına serpuşunu eğri koyup öfkeli oturdu. O tarafa kimin bakmaya cesareti var.
(*Ḫusrevânî*)

§ Fâhişe=ḫaşnî = şadḫuvar = ger.

گشته یلی زن همه برپانگ نی
همچو زنان یله ازبهری
امیرخسرو

Ahlâksız kadınların şerap sebebiyle bağrıştıkları gibi hepsi ney sesi üzerine yalelli diyorlardı.
(*Emîr Ḫusrev*)

§ Bir şeye asılı olan şey.

ای موسیٔ جان چوبان شدهٔ
درطور بیا ترک کله کن
تکیه گه توحق شد نه عصا
انداز عصا واترا یله کن
مولانا

Ey can Musası! çoban olmuşsun, Tura gel, sürüyü bırak; senin itimatgâhın Haktır, asâ değil, asâyı bırak ve onu as.
(*Mevlânâ*)

§ Koşturucu, seğirtici.

دلیران وشیران این سلسله
شدندازپی صید دولت یله
غزالی

Bu silsilenin bahadır ve aslanları devleti sayd için koştular.
(*Gazâlî*)

§ Herze ve beyhude § Yalnız, tenha.

یلا یلا (**yelā yelā**)=Gel gel=biya biya (*Ar.*) تعال تعال .

یلك (**yelek**) = İran şahlarına mahsus bir nevi serpuş.

تامن بنوزماه توشب را برم بروز
زان پیش کز سمور بمه درکشی یلك
سوزنی

Ben senin ayının nuriyle geceyi gündüz edinciye kadar sen ondan önce aya samurdan serpuş çekersin.
(*Sûzenî*)

§ Endişeden farig olan gönül.

یلکن (**yelken**) = Mancınık.

یلدا (**yelda**) = Güz faslının sonu, kış mevsiminin iptidası olan gece ki aralık ayının altısından başlayıp altı gün devam eden müddettir.

شب یلدای غمرا سحری پیدانیست
گریه‌های سحرم را اثری پیدانیست
شاعر

Kederimin uzun gecesinin seheri görünmüyor, seher vakti ağlamalarımın bir tesiri yoktur.
(*Şâ'ir*)

يَلْمَه (**yelme**) = Bir nevi kaftan.

يَلَنْجُوح (**yelencūḥ**) = Ödağacı.

يَلِي زَن (**yelīzen**) = Hanende. Yelī nakarata işarettir. Veyahut yelelli, yalelli diye terennüm eden.

يَمَام (**yemam**) = Balıkcın kuşu.

يَمْرُو ، يَمْرُده (**yemrede, yemrū**) = مردم گیاه (*ba.*).

يَمْرُود (**yemrūd**) = Nazik tabiatlı, hoşmeşrep insan § Taze filiz.

يَمْسُو (**yemsū**) = Barut.

يَمَك (**yemek**) = Türkistan padişahlarından biri ve güzelleriyle meşhur memleket.

بارگاهت قبله‌گاه مشکمویان خطا
آستانت سجده‌گاه ماهرویان یمك
سلمان

Senin dergâhın, saçları misk kokulu Hatalıların kıblesi, senin eşiğin ay yüzlü Yemeklilerin secde yeridir.

(*Selmān*)

يُمْگَان (**yumgan**) = Bedahşanda bir kasaba. Şiî şairlerinden meşhur Nāşır Ḫusrevin medfeni orada yahut o civardadır.

بزنهار خدایم من یمگان
نکو بنگر گرفتارم مپندار
ناصر

Ben Yumgânda Hakkın himayesindeyim, iyi bak, beni müptelâ sanma.

(*Nāṣır*)

يَمِنَه (**yemīne**) = Mide.

يَنَلُو (**yeneplū**) = Pazar yeri § Kârvan ve kafile § Emtia.

يَنْبُوت (**yenbūt**) = Keçiboynuzunun yabani nev'i.

يَنْتُون (**yentūn**) = Sadef denilen nebatın zamkı.

يَنْك (**yenk**) = Peynir mayası.

يَنْگ (**yeng**) = Tarz, reviş, kanun.

سخن پناها گرچه سخنوران هستند
شناسی آنکه سخن کس بپرورد زین ینگ
ذوالفقار شیرازی

Ey şiir ve inşanın hâmisi! her ne kadar sōz erleri varsa da kimsenin bu tarzda sōz söylemiyeceğini bilirsin.

(*Zulfiḳāri Şirazi*)

§ Vekar ve temkin § Ot aralarında bulunan bir nevi sarı böcek.

يُو (**yū**) = Bir=yek.

يُوب (**yūb**) = Kıymettar oda döşemesi.

يُوبه (**yūbe**) = Bunu lügatler arzu ve temenni mânasına almışlarsa da Nāşırī tahtie ile arzu ve temenni mânasına büye dir diyor بويه (*ba.*).

يُوت (**yūt**) = Hayvan kırımı.

يُوجه (**yūce**) = Damla, katre.

يُوحه (**yūḥe**) = Çiftleşme lezzetini tamamen duymak.

يُوز (**yūz**) = Yüzīden = aramak, istemekten (*İsmas.*), emir (*İsfa. muḥ. vaş.*) Dilenci mânasına deryüze bundan alınmıştır. Rezmyüz = kavga arayıcı demektir. § Pars denilen hayvan. (*Ar.*) فهد.

تویا برفتهٔ چواهو
امسال بیامدی چوبوزی
سعدی

Sen geçen sene ahu gibi gittin bu sene pars gibi geldin.
(*Sa'di*)

§ Zagar § Sıçrama.

يُوزك (**yūzek**) = Yüzün küçültmesi, ismi tasgiridir § Hayvanın öteye beriye yuvarlanması, ağnamak denilir § Zagar.

يُوزه (**yūze**) = Zagar § Dilenci § Ağaç özdeği.

يُوزيدن (**yūzīden**) = Aramak, talep ve tecessüs etmek.

يُوسُف زَرّين رَسَن ، يُوسُف روز (**yūsufi rūz, yūsufi zerrīn resen**) = (*k.*) Güneş.

يُوسُف زيبَق نِقاب (**yūsufi zeybeḳ niḳab**) = (*k.*) Bulut içinde olan güneş.

يُوسُف گُرگ مَسْت (**yūsufi gurk mest**) = (*k.*) Mâşuk, sevgili.

يُوسُفى كَردَن (**yūsufī kerden**) = Padişahlık etmek.

يُوسه (**yūse**) = Dülger bıçkısı.

يُوش (**yūş**) = Aramak, tefehhüs etmek.

نه پیدا بدازخون تن رزم یوش
اسدی

رزم يوز (*ba.*).

يُوغ (**yūġ**) = Boyunduruk.

ای همه قول تو نفاق ودروغ
پیش دنیاتو کردن اندریوغ
سنائی

Ey bütün sözü nifak ve yalandan ibaret olan! sen dünya

önünde boynu boyunduruklusun: ona merbutsun; dünya seni birtakım menahiye çeker, götürür.
(*Sanā'ī*)

يُوك (**yūk**) = Furun üzerine konulan demir şiş ki üzerine büryan asarlar § Üzerine yufka koyup furuna yapıştırdıkları değirmi yastık şeklindeki şey = refîde.

يُوكان (**yūkan**) = Ana rahmi = bûkan, biri öbüründen bozulmuş olmalı.

يُولاخ (**yūlāḫ**) = Otsuz, şenliksiz, harap yer. Burhan Cami ġ (غ) ile yūlāġ demiştir.

يُون (**yūn**) = Eyer keçesi, teğelti.

چو بر بالای میمون او
برزم اندر خدیوی او
بود فرخ فریدون او
عدو ضحاك شوم اختر
قطران

O harbde meymenetli ata eyer keçesini koyunca yani ata binince kendisi mesut Feridun; düşmanı, talihi kötü Dahhake benzer.
(*Ḳeṭrān*)

§ Pul, mangır.

با نص حدیث و نظم قرآن
یونی نرزه حدیث یونان
خاقانی

Nazmı Kur'an ve nassı hadîse karşı Yunan sözü pula değmez, beş para etmez.
(*Ḫāḳānī*)

يُوهه (**yūhe**) = Delice doğan.

يَهُودانَه (**yehūdane**) = Yahudi kadınlarının Müslümanlardan tefrik edilmeleri için omuzlarına diktikleri sarı parça (*Ar.*) خِمار.

SON

YANLIŞ-DOĞRU CETVELİ

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1353	شیك	(ba) شیشده	(bi) شیشله
1358	صفر کردن		صفر مکن ابهر دو انگشت خویش از گهر هر هنری مشت خویش جامی Kendi iki parmağın için her hünerin incisinden avcını hâli etme: güzel yazı yazayım diye her hünerden mahrum olma. Cāmī
1363	طبل	davulcu	davulcu = طبل‌زن
1364	طبل	طبل خوار	طبله خوار
1367	طیفور	mutlak kuş envaına şâmildir	
1372	عروس	عَرُوسی	عَرُوسی
1373	عطف کردن	عطف کردن	عطف گردن
1376	عیش ده روزه	عیش ده روزه	عیش ده روزه
1389	غزب	içinde iken üzümü	içinde iken akiki
1393	غلغل	فرخ	فرح
1396	غنجمرش	kurba	kurbağa
1402	غیم	gim غیم	غَیم
1407	فتال	tarafını	tarafı
1410	فراختنا	tenkna	tengna
1415	فربود	ferbud gīş	ferbud kīş
1416	فرت	kumaşın	dokunan bir kumaşın
1417	فرخار	reng ve boy	rengü buy
1419	فرخو	گفت	کفت
»	»	yanağını	yatağını
1421	فرزند	فرزند خاوی	فرزند خاوری
1422	فرسا	بدو گفتم شاعر	بدو گفتم سعدی
1423	فرسنگ	1200 adımlık	5 kilometrelik
1437	فرهختن	ibadetin	inayetin
»	فرهنج	ilim ve edeb muarif	ilim, edeb, marifet
1439	فریاد	benim	yenim
1440	فرید	ferid	furid
»	»	inci (Burhān)	inci mânasına Arapçadır

Sayfa	Madde	Yanlış	Doğru
1444	فاش	فشی	فش
1446	فغفور	padişahların lâkabıdır	meşhur bir padişah
1448	فلاخن	saysan ve	saysanda
1449	فلنفند	بخود	بجهد
1450	فافل افکندن	ateşe efsunlayıp birkaç biber atmak	birkaç tane biberi efsunlayıp ateşe atmak
1452	فوودکان	eski İranlılar	İran Mecusileri
»	فهرست	müeyyede residinin	Müeyyedle Reşīdī (f) nin
1454	فیروزه کاخ	فیروزه مرتند	فیروزه مرقد
»	فیروز	pençei der üzide	pençei düzdīde
»	فسا	elakuşu	ala kuş
1457	قاضیٔ گیرنگ	قاضیٔ گیرتك	قاضیٔ گیرنگ
1459	قدر انداز	oktan	her oktan
1470	ك	20	22
1477	کاوآسی	denilen meşhur	denilen kuş yahut meşhur
1483	کاسه‌نواز	bu evden eve	bu evden o eve
1484	کاشانه	küçük ve âakir ev (Cihāngīrī) § Kuş yuvası	küçük ve hakir ev § Kuş yuvası (Cihāngīrī)
1499	کبتر	kanı gibi	kanı yani şarap gibi
1500	کبر	cesur bir pehlivan	cesur Zal
»	»	kevrdir .... kevrba, kevrva	keverdir keverba, keverva
1502	کبیده	hatırı kırılmış	vurulmuş, dövülmüş
1505	کت	rūe (ba)	bir gün Rey şehrinde bir vaizcik beyhude yere söyleyip duruyordu
»	کتابه	ebedī	hiç solmıyan
1522	کردنگ	meşreb	meşrebli
1523	کرستج	tahtır کرتاخ	kertahtır کرتاخ (ba.)
1525	کرشمست	کرف‌وکرف	(کزف = کرف)
»	کرك	عزلت	عزت
»	»	وحله	رمله
1526	»	hayırsız	hırsız
1527	کرگس	kerkenz	kerkenez
1533	کزف	komur	gümüş
1535	گژدم	akrebi eerare derlerdi. Burhan kejdumi cerareye kejkerdum	akrebi eerrare derlerdi. Burhān kejdumi cerrareye kejdum